ישראל עושה חיל

אברהם ורד

לוחמי חרות ישראל

במלחמת העצמאות

אברהם ורד * ישראל עושה חיל

לוחמי חרות ישראל במלחמת העצמאות

אברהם ורד

ישראל עושה חיל

מלחמת תש"ח – בצל ימי השעבוד האחרונים

מבוא: מלחמת החרות, ת"ש–תש"ז

הוצאת יאיר ע"ש אברהם שטרן – תל־אביב תשנ"ח

FIGHTERS FOR THE FREEDOM OF ISRAEL
IN THE WAR FOR INDEPENDENCE

ISRAEL DOETH VALIANTLY

by

ABRAHAM VERED

©
כל הזכויות שמורות למחבר
All rights reserved by the author
נדפס בישראל, תשנ"ח
דפוס "הד" ירושלים
Printed in Israel, 1998

למורי רעי וחניכי
שנפלו במלחמה לחרות ישראל
במרתפי־המחתרת בעליות־גג ברחובות עלי־גרדום
בשדות־הקרב ובכלי־הברזל
ולשורדים שנצרפו בכור־ההיתוך
בימים אדומים ובלילות שחורים של יאוש
ולא נרתעו ולא נתעו מדרך־הישר לגאולת ישראל

נופלים מקרב לוחמי חרות ישראל

שלמה נחשון (שמשון) – נפל בקרב בתל־אביב, כ"א מרחשון תש"ח (4.10) 172

יצחק מוסקוביץ (יגאל) – נפל מידי בריטים ברעננה, כ"ט מרחשון תש"ח (12.11) 173

שרה כלסקי (חמדה) – נפלה מידי בריטים ברעננה, כ"ט מרחשון תש"ח (12.11) 173

לאה גינצלר (רות) – נפלה מידי בריטים ברעננה, כ"ט מרחשון תש"ח (12.11) 174

יהודית כהן (אורה) – נפלה מידי בריטים ברעננה, כ"ט מרחשון תש"ח (12.11) 174

שלום מחרובסקי (אריאל) – נפל מידי בריטים ברעננה, כ"ט מרחשון תש"ח (12.11) 174

שלום צדוק־מחפוד (יואב) – נפל בהתקפה על בריטים בתל־אביב, כ"ו כסלו תש"ח (9.12) . . 197

רפאל דול (שאול) – נפל בהתקפה על בריטים ברחובות, י"ב שבט תש"ח (23.1) 197

אלישע איבזוב (שמואל) – נתפס ליד שכם, והוצא להורג בכ"ו אדר־א תש"ח (7.3) 231

מאיר פוני (שאול, עמיהוד) – נפל בקרב בבית־עפא, בליל י"א תמוז תש"ח (18.7) 332

מרים (מירה) כן־ארי (גלזשייב) – נרצחה בעת כניעת ניצנים, בכ"ט אייר תש"ח, לאחר שירתה מאקדחה בקצין מצרי שהרג את מפקד הנקודה בעת הכניעה 333

אהרן מזרחי (גבאי) – נפל בשדה־התעופה לוד, ו' תמוז תש"ח (13.9) 399

שמואל תעיזי (בן שלום) – נפל במחנה בן־שמן, י"ג תשרי תש"ט (16.10) 400

יוסף טמפלהוף (אוטו) – נפל במחנה תל־ליטבינסקי, ט' אב תש"ט (14.8) 400

מאיר גרוס (שאול) – נפל בקרב ליד משמר־הירדן, בג' תמוז תש"ח (10.7) 412

חנוך רוסא – נפל בקרב ב"משולש הקטן", בי"ח תמוז תש"ח (25.7) . . . 416

תוכן הספר

הקדמה 11

פרק ראשון: מלחמת החרות – מבוא למלחמת העצמאות

א. היסטוריה של עם מתנער 15

1: **קשר נצחי** * ישראל: עם, ארץ, דת 15 * הארץ – בשעבוד כובשים אימפריאליסטים; העם – בגלות 16 * אביב לאומי 17 * 2: **בין תקוה לשואה** * בשלהי מלחמת־העולם הראשונה 19 * "הבית הלאומי" – תקוה ואכזבה 21 * ימים אדומים של פרעות ודמים 25 * "הגנה" או **צבא־שבדרך** 27 * "ההגנה הלאומית" 30 * הארגון הצבאי הלאומי – קץ ההבלגה 32 * בצל ענני־השואה המאיימים 35

ב. לח"י – חלוץ לפני המחנה 38

1: **האצ"ל: רק כך! – האומנם?** * ראשית ואחרית 38 * בראש אחד 39 * נגד "שלטון אכזר", עוד לא "שלטון זר" 41 * האצ"ל ומצביאו 44 * קו השבר 45 * 2: **ימי "האצ"ל בישראל"** * לקראת שנת מחתרת ומלחמה 49 * יאיר – מחולל המלחמה בשלטון הזר 50 * עיקרים למלחמה, עיקרים לתחיה 51 * אסטרטגיה וטקטיקה של מלחמה 54 * ת"ו־שי"ן־בי"ת 58 * חרפת בינים: "עונות הציד" 61 * אם אנחנו ניפול ברחובות, בבתים 62 * אינטרמצו של פיתוי בריטי קלאסי 64 * 3: **מן האפר עלו לוחמי חרות ישראל** * בפרדסי השרון, מן "התאים" בפולין, מבעד לגדרות 66 * שלושת עמודי ה"מרכז" 70 * מהתנגשויות עם קלגסים – לפגיעה בראשי השלטון הזר 72 * 4: **שנות חידלון** * בין־המצרים 75 * ימי־קטנות לאצ"ל 78 * נטישת הפסקת־האש החד־צדדית 81 * בין האצ"ל ללח"י 82 * הקשר בין ההתנקשות בקהיר ל"סזון הגדול" 84 * 5: **במעלות המרי** * תרמית היסטורית 86 * נוכח מדיניות אנטישמית של סוציאליסטים בריטיים 90 * קמה "תנועת המרי העברי" 92 * מרי זמני, לא מרד 94 * בין "השבת השחורה" ל"מלון המלך דוד" 96 * 6: **ה"חגנה" במורד: פורשת מ"מרי עברי"** * "התבונה של ההנהגה" 100 * יהבם על קורי "ועדות" 102

ג. שנת שבע למלחמת חרות ישראל 104

1: **לשנה טובה תלחמו** * ברכת "המעש" 104 * מלחמת השחרור מתעצמת מחודש לחודש 105 * מלקות הולקו, מהארץ טרם סולקו 107 * פעילות מתגברת במצב צבאי 110 * צל הגרדומים ופריצת מבצר עכו על ועדת־החקירה של האו"ם 112 * הנמר האכזר הוא נמר של נייר 114 * המלחמה מתפשטת אל מעבר לים 116 * בשבי – בבתי־סוהר ובמחנות־מעצר 120 * מה הם עושים? 124 * 2: **האימפריה שוקעת; השלטון מתדרדר; הבריטים מסתלקים** * חושך במטרופולין, סדקים באימפריה – והאמהות זועקות 129 * תחילת סוף־הדרך 130 * כיצד הגענו לפינוי הבריטי? 133 * גולומב: לא לגרש... שרת: לא לגדות... 134 * מי ומה הביא את הבריטים לצאת מארץ־ישראל? 136

פרק שני: חורף תש"ח: משעבוד לעצמאות

א. ארץ־ישראל על פרשת־דרכים 143

1: **נוקשות בריטית, מעורבות מעצמות, תפכול ערבי** * למי אין אינטרסים? 143 * הערבים – בצל מלחמת־השחרור 145 * 2: **לקראת "מדינה" או לקראת "חלוקה"?** * החלטה בהשראת שיתוף רוסי־אמריקאי 147 * שיכרון יהודי 148 * ארץ־ישראל לקראת ה"מדינה" 150 * מטרות המלחמה 151 * מ"הגנה" לצבא 155 * ציוד־הגנה או כלים למלחמה 156 * ה"הגנה" – לקראת מלחמה יהודית־ערבית; האצ"ל – בין מחתרת לצבא 158 * 3: **באין הסכמה**

לאומית * לא מלחמת אחים! 160 * "ש"י־פורשים" – כמה? למה? 161 * אחרי ה"הכרזה": "ש"י־פנימי" בטרם ש"ב 165 * ללא הסכמה, ללא הסדר 166

ב. הבריטי עדיין בארץ – לח"י ממשיכים במלחמה 168

1: לוחמי חרות ישראל – למרחב או למיצר? * חשבון־נפש וראיה דיאליסטית 168 * מה נשתנה בלח"י? 170 * אוריינטציה מדינית בלבנט אידיאולוגי 176 * נטרול הגורם הערבי 179 * הערבים "הפרוגרסיבים" מכזיבים את גרא 181 * בין שתי חזיתות – "החטיבה הלוחמת" לאן? 184 * לקראת התארגנות פוליטית 186 * **2: "תהו־ובוהו" בריטי** * חבלי ההתנתקות הבריטית מארץ־ישראל 188 * קונפליקט בדאונינג־סטריט־10 191 * מעורבות הכוחות הבריטיים ב"תוהו־ובוהו" 193 * בריטים בשרות הערבים 196 * **3: תם שלטון המנדט הבריטי** * המלחמה בשלטון הזר מתחדשת 196 * הפינוי הבריטי – התדרדרות שלטונית 200 * מחנות־הצבא למי? 203 * הורד הדגל הזר 205

ג. מלחמת־הגנה – עד משבר, עד דכא 207

1: יזמה ערבית; הגנה יהודית * מהלך ראשון: כאילו חזרה כללית 207 * תגובה, עונשין, תגמול 209 * "מבצע הל"ה" נגד "צבא־ההצלה" 212 * אידי מארס 215 * **באביב חדלו פרזון בישראל** 217 * פעילות צבאית־לאומית 220 * **2: החזית השניה של לח"י** * כנגד פורעי ישמעאל 223 * אל לב האויב – בהצלחה 226 * אלישע לא חזר מגוב־אריות 230 * לח"י בשיך־מוניס: רמת־יאיר 232

פרק שלישי: מדינה בין בעיות עם לבעיות ארץ

א. "עצמאות" – ברוב דחוק 235

לחצים מחוץ, היסוסים מבית 235 * הכרזה בחוסר־הכרה 237 * פוליטיקה עם כל דבר 240

ב. שבות ישראל; נטישת ישמעאל 243

משיבת־ציון לקיבוץ־גלויות 243 * נוטשים, נמלטים, מגורשים 243 * ועדה לענייני הערבים 246 * "ועדת הטרנספר" 248 * "בעיית הפליטים" – פצצה שלא פורקה 251 * האוכלוסיה הנשארת ו"זכות השיבה" 253 * ארץ בכסף נקנית? 254 * יישוב והתנחלות 257 * קו אדום וקו ירוק 259 * מוסר־מלחמה ומעשים חריגים 260 * "אטבח אל יהוד" – השמדת־עם במהדורה ערבית 262 * הערבים מגרשים אוכלוסים והורסים ישובים 264

פרק רביעי: צבא ישראל – צבא־עם בסבך מפלגתי

א. במלחמה נגד צבאות וחילות־משלוח של חמש מדינות 267

הכוח הצבאי הערבי 267 * עם במלחמה טוטלית 268 * יחידות טריטוריאליות ויחידות ניידות 270 * הפוגה – הצלה או מכשול? 271 * מערך־ההכרעות 275

ב. עניים על בטחון ישראל 278

1: "אלטלנה" באש * בטחון ושלטון 278 * "אלטלנה" בתוף השרון 280 * אולטימטום "אלכסנדרוני" – בפקודת היועץ והקמב"ץ 282 * פעולת־קרב ראשונה של גדוד הפשיטה הממוכן 284 * לוחמי חרות ישראל נוכח "אלטלנה" 287 * אניית האצ"ל עוקרת מכפר־זיתקין 291 * קטל באש "התותח הקדוש" 292 * "סרובניקים" 295 * "טיהור" מלוכלך 298 * במרתחה הציבורית 300 * האצ"ל אחרי "אלטלנה" 302 * **2: הפלמ"ח על כורעת שר־הבטחון** * המטרה: גלילי 305 * "סכנת הפלמ"ח" בעיני הקברניט 307 * מרד הפיקוד העליון 309 * ועדת־החמישה 311 * בסוד "הפוליטביורו" 313 * **3: נצחונו של בן־גוריון** * ועדת־השבעה 314 * מאבק נגד הפרוק 317 * אולטימטום לאחד "האסון" 319 * הפלמ"ח בתפקיד "הכושי" 321 * הוא יכול כבר ללכת 324

פרק חמישי: לוחמי חרות ישראל משתלבים בצה"ל

א. העליה מן המחתרת 327

1: חבלי מעבר * המחתרת הלאומית בין "הגנה" לצה"ל 327 * התגייסות בודדים או הצטרפות מקובצת? 331 * "מדינה" – יש; "צה"ל" – עדיין לא 334 * התפרקות נשק וציוד 336 * גדוד? פלוגות? מחלקות? 338 * מעומק מחתרת לרמת־יאיר 339 * **2: כי היינו פטריוטים עד מאד** * קין שם אות: 50 להטים ועוד 683 מסומנים 342 * לח"י

בחטיבת השריון והפשיטה 344 * בעיות לאחר טבילת־האש 347 * חיסול לח"י – הפסד של צה"ל ועם ישראל 349

ב. חטיבה שמונה – חטיבת השריון הראשונה **352**

1: פשיטה או שריון? * שמ"ש זה שרות משוריינים להגנת שיירות 352 * יחידת שריון לוחמת ראשונה: גדוד 354 * הקמת החטיבה האחת־עשרה בצה"ל 357 * חטיבה רזרבית: פשיטה־משוריינת 359 * **2: אנטומיה של חטיבת השריון הראשונה בצה"ל** * מטה החטיבה 364 * גדוד פשיטה ממוכן ("קומנדו", גדוד 81) 366 * המתנדבים באים 368 * בין "גבעתי" לגדוד־הפשיטה־89 371 * כוח־אדם וכוח־אש של "הקומנדו" 374 * משה דיין הולך – גדוד הפשיטה נשאר 378 * עידן גדוד 89 – מג"ד חדש, גם סמג"ד 381 * גדוד 82 – גדוד שריון, גם טנקים 384 * חבלי־הקמה של גדוד הטנקים – ראשון לגיסות השריון 386 * התגבשות גדוד השריון, 82 390 * רבגוניות פלוגתית 392 * גדוד 88 – גדוד מרגמות 395 * ייחודה של חטיבה 8 399

פרק שישי: חזיתות המלחמה בשנת תש"ח

א. פיקודים ומעשיהם **403**

1: מחזיתות מטכ"ל לפיקודים חזיתיים * חזיתות כמחלקות במטה הכללי 403 * ארבעה פיקודים חזיתיים 408 * **2: בצפון, בתיכון, במרכז ובדרום** * חזית צפון – כנגד ארבעה וחמישה 410 * הצפון במטוטלת שביתת־הנשק 413 * חזית התיכון – "צוואר־המדינה" 415 * חזית המרכז – בין הבירה לריכוז היהודי 418 * חזית הדרום – חזית ההכרעה 419

ב. ההמצות צה"ל בתש"ח–תש"ט **421**

מי אחראי למחדל "הבכיה לדורות"? 421 * "דינה" לא הגיעה לשכם 425 * עניבת־החנק נשארה תלויה ועומדת 427 * מלחמת העצמאות – סיכום־ביניים 430

נספחים

קטעים

א' – כוח האדם והנשק של הארגונים הלוחמים היהודים בארץ־ישראל 433 * ב' – מערך הדרגות בארגוני המחתרת בטרם מדינה, ובצה"ל בתש"ח–תש"ט (1948) 434 * ג' – מבנה הארגונים הלוחמים במחצית הראשונה של שנת תש"ח 435 * ד' – יאיר: למען מלכות ישראל, המלכות העברית 438 * ה' – יאיר: י"ח עיקרי התחיה 438 * ו' – גרא: "ארץ־ישראל בגבולותיה ההיסטוריים" 440 * ז' – אלדד: "בעייה שאיננה ממדרגה ראשונה" 440 * ח' – לוחמי חרות ישראל בצה"ל 443 * ט' – אבדות חטיבה 8 במלחמת העצמאות 451 * י' – מבנה חטיבה 8 – חטיבת שריון ופשיטה 453

ביבליוגרפיה ומקורות

ספרים בנושא מלחמת התרות והעצמאות 455 * מראי־מקור: קיצורים למקורות המופיעים יותר מפעם אחת 458 * הקדמה 459 * פרק ראשון: מלחמת החרות – מבוא למלחמת העצמאות 459 * פרק שני: חורף תש"ח: משעבוד לעצמאות 462 * פרק שלישי: מדינה בין בעיות עם לבעיות ארץ 463 * פרק רביעי: צבא ישראל – צבא־עם בסבך מפלגתי 464 * פרק חמישי: לוחמי חרות ישראל משתלבים בצה"ל 465 * פרק שישי: חזיתות המלחמה בשנת תש"ח 466 * נספחים 466

מפתחות

מפתח השמות 467 * מפתח הכינויים 481 * מפתח לאתרים 486 * מפתח עניינים 491

ראשי־תיבות **496**

המפות בספר

מפה 1: שיבת הגולים ממחנות־השבי הבריטיים באפריקה למדינת ישראל 123
מפה 2: הבסיסים הבריטיים בארץ־ישראל בשנה האחרונה למנדט 189
מפה 3: הנטישה הערבית; ההתנחלות היהודית 256
מפה 4: 12 חטיבות צה"ל בטרם הקמת פיקודים חזיתיים 272
מפה 5: פעילות חטיבה 8 – חטיבת השריון והפשיטה – במלחמת העצמאות 361
מפה 6: הפלישה הערבית – ליל ו' אייר תש"ח (15.5.48) 405
מפה 7: פיקודים חזיתיים ומבצעיהם במלחמת העצמאות 423

טבלאות

אחדות לוחמת של הישוב: תנועת המרי העברית בין "הסזון הגדול" ל"שבת השחורה" 97
מבצעי־הכיבוש העיקריים של צה"ל בטרם הוקמו פיקודים חזיתיים (א' אב תש"ח, 6.8.48) 406
מבצעי־הכיבוש בחזית הצפון (א') 412
מבצעי־השתלטות בחזית התיכון (המזרח, ב') 417
מבצעי־הכיבוש בחזית המרכז (ג') 419
מבצעי־הכיבוש בחזית הדרום (ד') 420

תצלומים וציורים

דף מתוך טיוטה ל"עיקרי התחיה", בכתב־ידו של יאיר 53
דף מתוך פרסום ראשון של "עיקרי התחיה", "במחתרת" ב', מרחשון תש"א 53
מכתבו של וייצמן אל צ'רצ'יל – על שיתוף־הפעולה בהסגרת לוחמי המחתרת לידי הבולשת . . 60
בטאוני לח"י, במחתרת בציון: "החזית", "המעש", "חזית הנוער" 69
ניסן תש"ז, ניסן תש"ז – שנה ועוד שנה לעלייתם־לגרדום בקהיר של שני אלידו 88
ראש המטות הקיסריים, מונטגומרי, אצל הנציב־העליון בהר העצה הרעה 109
שתי הודעות של לח"י על הפעילות המלחמתית היזומה באדר תש"ז 111
דף מתוך הודעת משרדי החוץ והמושבות על תום שלטון ברטניה בארץ־ישראל 137
הודעת־אבל על רצח חמשת הנערים; טורו הפיוטי של אלדד, "המעש" ס"ז, כסלו תש"ח . . . 175
פניית לוחמי חרות ישראל אל הערבים, אדר־א תש"ח (פברואר 48) 182
פיצוץ הרכבת הצבאית ליד רחובות 198
"הפלוגה הירוקה" של לח"י בשרון – בפיקודו של דוב 225
פעילות לח"י – אל לב האויב הערבי 229
דוב, ישקה ויורם – אנשי לח"י – מביאים את דגל מצודת עידק־סודיק; להניף על בימת הפלמ"ח 326
דבר "המרכז" אל לוחמי חרות ישראל – ז' אייר תש"ח 329
שמונה מאות לוחמי חרות ישראל במסדר גלוי ראשון – ואחרון 341
לוחמי חרות ישראל במחנה "קלט־1" של צה"ל 345
סמלה של חטיבה 8 – חטיבת־שריון־ופשיטה – במלחמת העצמאות 363
מ"הקומנדו" ל"גבעתי", וחזרה לגדוד 89 – צרור מכתבים צבאיים 372
גדוד 89 – גדוד פשיטה ממוכן – בעין המצלמה 376
הטנקים שהובילו את המבצעים הגדולים: 8 "הוצ'קיס", 2 "קרומבל", 2 "שרמן" 388
גדוד 82 – גדוד הטנקים – הגזע ממנו צמחו גיסות השריון, אגרוף־הפלדה של צה"ל 389
מאיר לוינגר, (אהרן) בראש מחלקתו בכיבוש באר־שבע – שלושה שבועות לפני נפילתו . . . 399
הגליון האחרון של בטאון חטיבה 8 454

ה ק ד מ ה

שמונה השנים שבהן פעלה תנועת השחרור של לוחמי חרות ישראל היו שנים מכריעות וקוטביות בתולדות ישראל. במחצית הראשונה של התקופה התחוללה השואה הנוראה, בה הושמד אחד מכל שלושה יהודים עלי־אדמות, 600 ריבוא מבני העם – בחוסר־אונים נורא של עם מפוזר ומפורד בגלות, בחרוק־שיניים של 600 אלף בני ה"ישוב", שגם מעליו הונפה חרב קיפאון וכליון שגזר הבריטי מכאן, ושל טורי־שריון גרמניים מאיימים מצפון וממערב – ועולם ואומות צופים בשמחה־לאיד או באי־אכפתיות. במחציתה השניה של התקופה התעצם תהליך תקומתה־מחדש של עצמאות היהודים בארצם, במלחמה קשה וכאילו חסרת־סיכוי בנתונים הגיאוגרפיים והדמוגרפיים באותה שעה, אף בטרם עלתה אימת הפטרודולרים הערביים על במת ההיסטוריה.

מראשית היווסדה לא ראתה תנועת לח"י את עצמה כאחת ממפלגות הישוב החותרות לנתח הגמוניה תחת כנפי שלטון זר. מגמה זו ניכרה בשני השלבים של פעילות התנועה. כבר יאיר, מחולל לח"י, הציב שישה תפקידים לארגון בתור המלחמה והכיבוש: 1) חינוך, 2) אחדות העם, 3) ברית עם בעלי אינטרס זהה, 4) חישול הכוח היהודי, 5) מלחמה בעומדים לשטן, 6) כיבוש הארץ לאחוזת עולם – אך לא חתירה־לשלטון כיעד עליון. מגמה זו הוברה ביתר־שאת גם בשלב הבתר־יאירי, לאחר שתנועת־השחרור עברה מבחן דם והסגרת־אח. כבימי יאיר ראו לוחמי חרות ישראל את עצמם חיל־חלוץ במלחמת החרות, חיל־מחתרת בטרם יוקם צבא־ישראל. מלחמת־התמד, ומסירות־הנפש של הלוחמים, הם שיסללו את הדרך לסילוק השלטון הזר ולחידוש העצמאות העברית של עם ישראל בארץ־ישראל. לח"י דומים היו לדטונטור היוצר שרשרת־התפוצצויות סביבו – כדי לחולל את המפץ הגדול שישים קץ לשנות הגלות המתמשכות יותר מדי.

במבט־לאחור ודאי הוא כי לגבי שליש האומה אחרה יציאת הבריטים את הארץ לבוא; אך אולי הגיעה מוקדם מכפי שציפו אף לוחמי חרות ישראל; שנכונים היו להתמיד ולהתמודד עוד שנים לא־מעטות, מתוך בטחון שבסופה של המלחמה ייעקר מכאן השליט הזר. לא חלף זמן רב עד שהסתבר כי היתה אשליה ותמימות בהנחתם ובמחשבתם של אישים מסויימים, שניתן לנטרל את הגודם הערבי מן המלחמה לסילוק השלטון הזר מהארץ. על קוצר־הראות הזה והשפעתו על לוחמים ועל מהלך המלחמה נתעכב בהמשך.

ספר זה, ישראל עושה חיל, ראשון לסדרת קורות לוחמי חרות ישראל בשלב השני של מלחמת התקומה – שלב "הסיבוב הראשון" נגד צבאות־ערב – הוא פרי עבודת־מחקר מקיפה. גם השלב הראשון, מלחמת השחרור מעול השליט הבריטי, ראוי להעמקה ולסיפור כולל ופרטני של תולדותיה – על הרצונות והכוונות והתכנונים והמהלכים המוצלחים, ועל הכשלים, ועל האנשים והתקוות שלא הגיעו לביצוע – עד להתפתחות והתבשלות הכרתו של השלטון האימפריאלי הזר כי אין תכלית בהישארותו בארצנו.

המבוא לספר אמור לתת תקציר של אירועי מלחמת השחרור נגד האויב הבריטי עד להחלטת עצרת האומות המאוחדות בכסלו תש"ח, אך הנושא דרש הרחבה מעט, שכן מרבית הגרסאות על מה שקרה בתקופה זו הן בעלות גוון מסויים; וכל ספרי ההיסטוריה החדשה, בלי יוצא מהכלל, נגררים אחדיהם.

הצגת התקופה הראשונית תהיה לוקה בחסר אם לא נתעכב במשפטים קצרים על אירועי תור הגאולה הציונית על רקע גסיסתן ונפילתן של האימפריות – על העליה והחתירה לארץ, על ההתנחלות

וההתיישבות, על בניית הבסיס הציוני וההגנה־על־היש. כל אלה היוו מרכיבים בתהליך הגאולה בדורנו; ללא התרחשותם בעידן זה לא ניתן היה לחדש את עצמאות ישראל בשלישית.

התקופה הנסקרת בעבודת־המחקר מקיפה את פרק־הזמן שבין החלטת עצרת האו״ם על קץ השלטון הבריטי ועד להתנגשות האחרונה עם אויב זה בו׳ טבת תש״ט (7.1.49), בה הפיל חיל־האוויר הישראלי הצעיר חמישה מטוסים בריטיים בדרום הארץ - יום בו הופסקה האש נגד צבא־הפלישה המצרי, ונסתיימו־למעשה הקרבות בכל החזיתות - בטרם יבואו שנים של ״הפסקות־אש״, ואחריהן סיבובי־מלחמה נוספים נגד כוחות ערביים, סדירים כ״בלתי־סדירים״. השלב הנדון מקיף, למעשה, שתי תקופות שונות במהותן: תקופה ראשונה - שלב התפוררות השלטון הבריטי - עד ה׳ אייר תש״ח (14.5.48), יום הורדת הדגל הבריטי מארמון־הנציב־העליון בהר־העצה־הרעה ויציאת קלגסיו מירושלים. תקופה שניה - שלב המלחמה נגד צבאות־הפלישה של חמש מדינות ערב, עד להפסקת־האש בו׳ טבת תש״ט (7.1.49).

נספר על מהלכי המלחמה מתוך ראיה כוללת; אך נתרכז בחלקם של לוחמי חרות ישראל - במיוחד בחטיבת־השריון הראשונה של צה״ל - תוך משוא־פנים לאדם ולרוח. יסופר כאן על המסתערים, על המאמינים, על הנופלים ועל הממשיכים; אך לא נימנע מלחשוף מחדלים, ולא נתעלם מהימצאותם של נושרים, עייפים ומתייאשים. כך יתברר כי לוחמי חרות ישראל לא ראו קדושה במסגרת, והיו מוכנים להסדרי־פשרה פנימיים למען האצת מלחמת החרות ולקרוב יום הגאולה. מאותו טעם אין מחקרנו מוגבל למסגרת לח״י. הדגש הוא באחדות הלוחמים ובדבקות למטרה. הציר המרכזי יסוב דרך אלה שהחלו במלחמת השחרור נגד הבריטים והמשיכו במלחמת העצמאות כנגד הערבים - גם בנפרד, בחטיבת לח״י בירושלים; וגם במאוחד - בחטיבת־השריון־והפשיטה וכבודדים בצה״ל. את לוחמי חרות ישראל במסגרת החטיבה השמינית לא ניתן לבודד משאר לוחמי החטיבה - הן בשל העובדה שכל מרכיביה היו משולבים וארוגים אלה באלה באחוות הדם וההקרבה; והן מן הסיבה שהרוח החלוצית שלוחמי חרות ישראל הביאו עמם ממלחמתם נגד הבריטים היוותה גורם מרכזי בסחיפת החטיבה לנצחונות בשפלת לוד, בשדות פלשת, בהר חברון, בחלי נחל־הבשור, במשלטי רפיח, בסופות־הנגב בבאר־שבע ובניצנה שבשערי סיני ובמרחבי חצי־האי הגדול.

מבחנו של לוחם הוא בנכונות ובמעשה - ובאלה הוכיחו לוחמי חרות ישראל שהם ראויים לשמם - במלחמת העצמאות כבמלחמת החרות, בחטיבה העצמאית בירושלים כבחטיבת השריון והפשיטה. אין הבלטת תכונות אלה באה לדחות רוחות אחרות שפיעמו בצה״ל - כפי שחוקרים שונים מעלים על הנס: ״הישראלים היו רחוקים מאחדות, ומבחינות רבות לא היו מוכנים כלל למבחן שנכון להם״, קובע צמד האחים לבית קמחי. ״היו משברים אישיים, מדיניים וצבאיים... אולם רוחה של ה׳הגנה׳ היא שאיפשרה מעשי אלתור מוצלחים, הסתגלות לתנאים... ורוח זו מצאה גילוי נמרץ ביותר בתורה הצבאית של הפעולה העצמאית והגמישות, שפותחה על־ידי יצחק שדה״...[1]

השלב הראשון של המלחמה - עד לירידת הנציב־העליון האחרון לספינת הפינוי, ואולי עד ליציאת החייל הבריטי האחרון חודש וחצי אחר־כך - לא היה מעודד; שכן ההנהגה ומערכות הבטחון של הישוב היהודי בארץ־ישראל לא היו מוכנות למלחמה נגד כוחות צבאיים ערביים - תחילה ״מתנדבים״, שכירים, ובהמשך צבאות סדירים - בעוד כוחות האימפריה הבריטית עדיין מעורבים בהתרחשויות, וביחוד במצור הימי על הכנסת כלי־מלחמה ועל העליה היהודית מנמלי־המוצא ועד לחופי הארץ. בשל גורמים אלה, ובשל האופי המעט־מחתרתי של הפעילות היהודית בתקופה זו, לא רבים המקורות־שבכתב על ההתרחשויות בתקופה זו - במיוחד בחומר הארכיוני. אם המקורות על ההתרחשויות בשטח - על הפעילות הלחימתית והמהלכים האסטרטגיים והטקטיים של הצמרת הבטחונית, של הפיקוד, אינם רבים - לא כן מקורות הפעילות הפוליטית, הן היהודית והן הזרה:

ערבית, בריטית, אמריקאית ואחרת. ניתן להסתייע בכתבי־העת מן התקופה הנסקרת, אך תאור־ההתרחשויות בהם הושפע לא מעט הן מתנאי התקשורת בימים ההם, מהגבלות השלטון הבדיטי ומהצנזורה העצמית של הכתבים והעורכים, והן בשל שיקולי מוראל ישוביים. יחס מיוחד ניתן לפרסומים ולכתבי־העת של תנועות המחתרת. מובן שנסתייענו בספרי הזכרונות של אישים שנטלו חלק בהחלטות ושל לוחמים שהיו מעורבים במעשים שבשטח, אך מקור לא־אכזב שימשו מספר יומנים אישיים, וביחוד יומנו של דוד בן־גוריון. לא נמנענו מהתייחסות לתאורים ולמסקנות של חוקרים והיסטוריונים – חדשים גם כאלה שחוו את התקופה במעורבות אישית כזו או אחרת. דגש מיוחד הושם, כמובן, במחקרים של גורמים לא־רשמיים – של חוגי ה"הגנה" והפלמ"ח – כמו של האצ"ל, אך לא התעלמנו ממחקרים של מערכת הבטחון.

המקורות מהם שאבנו את המידע רוכזו בשלהי הספר; דברים אלה אמורים, בעיקר, במקורות שהופיעו בדפוס. המקור למסמכים בני התקופה אותם ציטטנו, ושלא הופיעו בדפוס, לא צויין – שכן בראשית מחקרנו עדיין לא ניתן היה לציין את המקור, אך ראוי לציין כי מרבית המסמכים מקורם בארכיון צה"ל; וחלקם האחר במכון ז'בוטינסקי ובבית־יאיר ומאוספו האישי של המחבר ומתוך מחקרים שנתפרסמו. הערות מעניינות, שאינן לגופו של העניין הנדון, ניתנו בשולי הדפים.

התחבטנו לא־מעט בבחירת הכינויים לשלביה של מלחמת הגאולה השלישית: "מלחמת החרות", "מלחמת הקוממיות", "מלחמת העצמאות", "מלחמת השחרור"... כבר ב"ספר הפלמ"ח", שיצא־לאור זמן לא־רב אחרי האירועים – ניכרת ההתלבטות בהגדרת שלבי המלחמה: "אנו נוקטים בשם 'מלחמת השחרור' בכל הקשור למערכות תש"ח, וב'מלחמת העצמאות' – בכל הקשור להתנגדות הישוב מאז 'תנועת המרי', המאבק וההעפלה, ועד הפסקת הפעולות הצבאיות של צה"ל וחתימת הסכמי שביתת הנשק". אלא שהגדרה זו מטעה יותר משהיא מבהירה – מלחמת שחרור היא מלחמה לפריקת עול, וכזו היתה המלחמה נגד השליט הבריטי; המלחמה בשלטון הזר היא־היא מלחמת השחרור של ישראל בדורנו; כמו מלחמת החשמונאים נגד שלטון הכיבוש היווני, וכמו מלחמת הקנאים בכובש הרומאי. הכינוי "מלחמת העצמאות" מתאים יותר למלחמת תש"ח–תש"ט, שכן בימיה חודשה עצמאות ישראל. לדעתנו, כל מלחמות ישראל בשני הדורות שחלפו מאז ("תגמול", "מבצע סיני", "ששת־הימים", "ההתשה", "יום־הכיפורים", "שלום הגליל") הן מערכות נוספות של אותה מלחמה – לחרות עם־ישראל וארץ־ישראל.

התלבטויות של הגדרה ומינוח ליוו אותנו לכל אורך הספר. מסתבר שתקופת התחיה הטריטוריאלית בארץ־ישראל, החופפת את תחייתה של הלשון העברית, עשירה בהגדרות ומינוחים – שמאחוריהם הסתחרו כוונות לא־טהורות. אישים מרכזיים בהנהגה הישובית בלטו בכשרון המינוח, אך לא רק הם; הנגע פשה בדור כולו, וגרורותיו נמשכות עדיין. כך נולדו יצורי־לשון כ"החלטה אמיצה", "הֶערכות" ו"פעימה" לוויתור ונסיגה; כך הוסטה דרך־המלחמה־בשליט־הזד לאפיקים פרוצדורליים של "מדות" ו"פורשים". הפוגרומים הערביים בתרפ"א ובתרפ"ט כונו בפי אבות הדור "מאורעות"; הגדילו "היסטוריונים חדשים" באימוץ המינוח הערבי להתפרעויות ולמעשי הרצח בשנים תרצ"ו–תרצ"ט (36–39) – כ"מרד הערבי הגדול"... זכור לא־לטוב ה"מאבק" ככינוי לפעילות מזויינת נגד הבריטים, לעומת מלחמה בפורשים – שמשמעה הסגרת־אחים לידי הבולשת של השלטון הזד; ומה נאמר על אלה שמאסו בשם־התואר "יהודי" וייעדוהו לבני העם בגולה (המתבוללים פטורים מכינוי זה!), והמירוהו ב"עברי" – למי שמתגורר בארץ־ישראל ומורד במסורת אבות...

כתיב. בספר זה הלכנו, בדרך־כלל, אחר הכללים שקבעה האקדמיה ללשון העברית, אלא במקום שכיתוב מסויים יכול להטעות. באשר לשמות אתרים – כל מקום שזיהויו העברי אינו מוטל בספק –

יופיע כאן בשמו העברי. כך ייכתב ירושלים ולא אל־קודס; שכם ולא נבלוס; יפו ולא יאפא. מקומות שזיהויים אינו ודאי – יופיעו בשמם הנפרץ, גם אם מחקרים מאוחרים קובעים אחרת; אי־פה אי־שם הוספנו גם את שם המקום כיום. כמו כן לא ראינו חובה להקפיד יתר־על־המידה על המונחים הצבאיים העדכניים, ואף לא על מונחים בני־זמנם – אם כי השתדלנו להביאם בצורה אחידה.

*

התודה לכל אלה שסייעו בידינו – הן במחקר והן בהוצאת הספר לאור. אם במחקר – אך טבעי ומובן היה שנסתייע בארכיון צה"ל, בו מרוכזים מרבית המסמכים הצבאיים. ועל־כך התודה למיכה קאופמן ואנשי צוותו שסייעו בידינו בחפץ־לב בהכוונה למקורות הלא־חסויים. התודה גם למכון ז'בוטינסקי, ובמיוחד לגברת אמירה שטרן, שסייעה במלוא האהדה לגבי התקופה שקדמה ליציאת הבריטים מארץ־ישראל והעמידה לרשותנו את מחקרה על "הכד של יאיר".

זכור לטוב אנשל שפילמן, מנהלו הראשון של בית־יאיר ומעמודי־התווך של לח"י בתקופה הבתר־יאירית, שהלך לעולמו בשנת תשנ"ד – שהכיר בחיוניות שבהעלאת חלקם של לוחמי חרות ישראל במלחמת תקומת ישראל בכל שלביה, הן במלחמת השחרור מידי השליט הבריטי והן במלחמת העצמאות העקובה מדם נגד צבאות ערב.

לא יסולא חלקו של בני עוז־מנחם איש עתניאל שעשה לילות כימים בשלבים המעשיים שהאיצו את הפיכת המחקר־שבכתב לספר שבדפוס בעוד זמן. יישר כוחו וחילו באוריתא. והתודה גם לאנשי לח"י – אליהו אלוני, מן הוותיקים, ולשמואל דריימן מן העושים ב"המעש" במחתרת־בציון – שסייעו וקידמו את הוצאת הספר בנדיבותם כי רבה.

תשנ"ז

אברהם ורד

פרק ראשון

מלחמת החרות – מבוא למלחמת העצמאות

א. היסטוריה של עם מתנער

1: קשר נצחי

ישראל: עם, ארץ, דת

מולדתו של אברם־אברהם אבי האומה – במזרח, ערש התרבות של הימים ההם, בין כבשני אור־כשדים וחרן אשר בשדה ארם־נהרים. משם, ממרכז "הקשת הפוריה", נלקח ונשלח אברהם ונצטווה מפי הגבורה לעבור נהרות אל הארץ בה"א־הידיעה אשר יראהו ה'. אבא תרח־בן־נחור וביתו יצאו גם הם, אך נתעכבו בחרן ונטמעו בין עמי ארם. לאחר עברו בברית בין־הבתרים הדרים אברהם בארה־שבע, הלוך ונסוע הנגבה, כרת ברית עם אבימלך מלך פלשתים – עד עלותו למסה הגדולה בהר־המוריה, אליו יצפין במשך שלושה ימים, ובידו אש ומאכלת. אף על־פי כן, כאשר הגיע מבחן־הרעב, ירד מצרימה וחזר לארץ כנען מאימת חמדני מצרים. כשם שתקע אהלים ויתדות להמשך חיי האומה, כך יוציא מאפונדתו ארבע־מאות שקלי כסף לתת לעפרון החתי תמורת מערת־קבורה אשר בקצה השדה, בהר חברון, ערש המלכות בעתיד. הבן, יצתק הצבר מבטן ועד ערש־דוי, אשר נעקד וכמעט נכחד בהר־ה־יִרְאֶה – חפר בארות בחולות הלס, בין שטנה ומרחב, מיראת קנאת פלשתים. גרגרי השעורים אשר יטמון בתלמי הנגב יעלו בברכת ה' למאה שערים. הנכד, יעקב־ישראל, הולך בדרכי סבא – בכיוון ההפוך: דרך סולם־לשמים שבבית־אל הוא מגיע לתחנת משפחתו בחרן – ויוצא משם בעם רב: ארבע נשים ואחד־עשר בנים והרבה עקודים נקודים וטלואים; וזאת, לאחר מאבקים עם אח ועם מלאך. בעקבות קנאת כתונת־הפסים של בן־הזקונים השנים־עשר, וצוק העתים, ירד גם הנכד מצרימה; אך שלא כסבא, נתקע באסם־הארץ, שהפך לבית־עבדים משעלה פרעה "רע". לארץ־הבחירה על־פי־צו יחזור ישראל־סבא חנוט בארון־קבורה מצרי ובלווייה ממלכתית. צאצאיו, בני ישראל, הנהנים שעה או משך־דור מטוב ארץ מצרים, ילמדו עד מהרה טעמה של גלות־פזורה: ממקורבים־למלכות ייהפכו לעם־עבדים בוני פיתום־ורעמסס בארץ־לא־להם.

משה, נינו של יעקב – הוא המורה את דרך המלחמה בנוגשי מצרים, הוא המוציא את בני־ישראל מבית עבדים, הוא הנלחם בסיגי־הכניעה – מנהיג ומצרף, ולרגלי הר־סיני כופה על עם־העבדים תורה בשיטת "נעשה ונשמע". את גבול עבדות־מצרים יעברו בני ישראל החמושים בים־סוף מבוקע – בנסים. ריבואות שנמצאו, משום־מה, ראויים לראות ולשמוע את הקולות והברקים מעל שמי סיני, לקחת חלק במתן־תורה – לא נמצאו ראויים לעבור אל מערב הירדן – בשל חטא דיבת־הארץ. ארבעים שנות־מדבר הם מחיר ארבע־מאות שנות גלות. אך במדבר הגדול והנורא קם דור חדש, היוצא למסעות כיבוש והתנחלות – מזה ומזה לירדן. יהושע הוא המכניס – מציב בירדן שנים־עשר אבני־דרך לגשר בין שני עברי הירדן, מרכז הכוח להפלת חומות יריחו, למלחמה בארבעים מלכי כנען.

שלוש־מאות שנה חולפות־ביעף – במבצעי כיבוש, הגנה והתקפה – נגד ברית־כנענים על מי־מגידו, נגד מדיינים בעפרה, נגד עמלקים ונגד פלשתים עד עזה – על־ידי שופטים ושופטות, כשהארץ שוקטת ארבעים שנה ועוד ארבעים שנה – עד קום מלכות ישראל ברמה.

כמאה שנה התקיימה מלכות מאוחדת – החל בשאול הטראגי, דרך נצחונות דוד וסיים בבניה ובחכמה ובשלום של שלמה. על־אף בניין המקדש כמרכז מאחד ומלכד; על אף פעמי הנצחון המצלצלים עד מעבר לארם וצור והגבלים; על אף יחסי־חוץ משופרים עם מצרים (פרעה המצרי הוא "מחותן" של שלמה מלך ישראל) ונביאים המתנבאים במחנה – דוקא אז מתפלגת הממלכה. ירבעם־בן־נבט פורש ומציב עגלי שיש או זהב מדן ועד בית־אל, ומקים את מדינת "ישראל", הרחק מהר־המוריה – בממד רוחני וגיאוגרפי. "מדינה" זו, משני עברי הירדן, מחליפה שליטים ובתי־מלוכה, וימיה מאתים שנה בלבד – עד נפילתה והתרסקותה בידי האימפריה האשורית; "עשרת־השבטים" יצאו לגולה – לבלי שוב; וזכרם נשאר באגדות ובמאווייו האומה הנשארת. גורלה של המדינה הדרומית שעל גבול המדבר, היהודית, הנאמנה לירושלים ולהר־המוריה, שפר יותר – ועצמאותה ארכה שבעה־עשר דורות, שלוש־מאות־וארבעים שנה, עד לימי יהויכין וצדקיהו, עד בוא האימפריאליסט האחר ממזרח, נבוכדנאצר מלך בבל. בית־המקדש הראשון הוחרב והעם הלך לגלות בארץ שם בלל יוצר־עולם את לשון בני האדם. שם יקבל עם־הספר צורות טופוגרפיות חדשות ושמות חדשים לירחי השנה.

נביאים ראשונים לא עצרו את החורבן, אולי עיכבו אותו מעט. אחרונים הלכו עם העם, לגלות; ניבאו גם שם, חלו את הכינורות על ערבות בוכיות, על הנהרות הדשנים והעכורים. אחרונים אלה חיזקו את רוח היהודים במשך שבעים שנה, עד הישמע קריאתו ההיסטורית של כורש מלך פרס באזני הגולים: מי בכם מכל עמו – ויעל!

גלי־עליה, קטנים עד יאוש, הצליחו להקים מחוז אוטונומי קטן סביב ירושלים, עם מערך־הגנה רפוף; ולבנות מחדש בית־מקדש על הר־המוריה – בית שני, קטן־ממדים, תוך הפרעות והתנכלות של "שכנים" ותיקים גם חדשים מקרוב באו. בין־הזמנים אף התחילה פריחה תרבותית ופולחנית; אך עצמאות מדינית לא הושגה אלא אחרי 370 שנות וסאליות לאימפריה התורנית, הפרסית, ולקיסרויות תלמי וסיליקוס; כמעט ארבע־מאות שנה.

מלחמת השחרור של החשמונאים נגד אנטיוכוס־אפיפנס הסיליקי הביאה לתקומתה מחדש של יהודה־ישראל. מאה שנה נמשכה ממלכת־הכהנים החשמונאית, תוך מלחמות לא־מעט. שיאה של מלכות־ישראל מחודשת זו הגיע בימי ינאי, מלך וכהן־גדול. גם ה"מפלגות" הגיעו לישראל בימים ההם, גם ריב־אחים, שהביא על ארץ־ישראל את האימפרטור הרומי פומפיוס. הכיבוש, באמצעות "נציב עליון", נמשך כחצי יובל שנים בטרם יקים הורדוס מלכות בחסדי רומא. השלטון האימפריאליסטי החדש, עד למרד, עד לחורבן – ימיו כימי שלטון בית חשמונאי, קצת יותר ממאה שנה. ארבע שנות המרד הגדול ברומאים נסתיימו בכשלון, ובעשרה באב שנת ג'תת"ל, היא 70 לספירתם, נפלה ירושלים וחרב בית־המקדש השני, המפואר; בכך בא הקץ על ישראל העצמאית. אחרי אפיזודת־יבנה של בן־זכאי באה ההצתה־המאוחרת של בר־כוכבא ורבי עקיבא, שהביאה להתלקחות נוראה ולנחלי דם בין ביתר לעין־גדי – ללא הועיל. החלה הגלות הממושכת ביותר בתולדות ישראל והעמים. את יגונו הטביע העם הגולה בדמע־אין־סוף, תוך טבילת־דמים חוזרת שוב ושוב ושוב.

הארץ – בשעבוד כובשים אימפריאליסטים; העם – בגלות

עם אבדן העצמאות וההליכה לגלות התפתח והשתרש קשר־ערכים מקודש: לשון־הקודש העברית; תורה־שבכתב ושבעל־פה; אמונה בגאולה ובקיבוץ גלויות בארץ־ישראל ותקומת

בית־המקדש השלישי - תוך הדגשה תקופתית של ערך זה או משנהו. מסביב לשלושה אלה התייחד עם ישראל, נתגבשה היסטוריה של עם אחד וארץ אחת; נרקמה אמונה בגאולה קרובה, שהתמשכה מעבר לכל זמן סביר. בהתמשך השנים נמצאו מתייאשים, מתבוללים ומומרים מתאווה ומאונס - אלה נקרעו משרשרת הדורות ואבדו בין העמים.

על אף החורבן והגלות לא שקט ישראל. יהודים התקוממו ומרידות פרצו בקירני, במצרים ובקפריסין - וכולן נסתיימו בכשלון, תוך אבדות נוראות; מספר היהודים בארץ־ישראל הלך והתכווץ, למרות נסיונות לחסות בצל השלטון הזר. אך את תקוותיו - לחידוש ימי קדם, לקיבוץ גלויות ולבניין בית־המקדש - לא זנח העם; אלה הונצחו בתפילות ישראל. הפריחה התרבותית, שהנצה בימי בית־שני, האריכה ימים מעבר לחורבן והגיעה לשיא בימי רבי יהודה הנשיא.

גם בגלויותיו זכה העם בפריחה רוחנית־לאומית זמנית - תחילה במזרח, שם התפתח התלמוד הבבלי - והמשכה במערב, בספרד המוסלמית, בצרפת ובאשכנז הנצרניות. מאות שנות גלות הטביעו חותמם - ברדיפות, בגזרות־שמד, במסעי־צלב פרועים, בגרושים טוטאליים, בעלילות־דם ובפוגרומים. אבלי־ציון היו בכל דור, גם חובבי־ציון: אלה בכו על העבר ועל ההווה; ואלה כספו וערגו לציון; תנועות שהתיימרו להביא גאולה במטה־קסם, בתפילות והשבעות - עלו ונפלו; רק בודדים העזו להגשים את הכיסופים - בספינות רעועות, בימים שורצי שודדים. כחלוף השנים, כך רחקה הגאולה - לא התקוה.

בעבר ידעה ארץ־ישראל את אימפריות העולם העתיק - מצרים, בבל ואשור בימי בית־ראשון; פרס ומדי, יוון ורומא בבית־שני - אך שלטונם לא ארך. סיכום ימי העצמאות של ישראל, מאז שאול בן־קיש, מוכיח כי סך־הכל עובר את אלף השנים. בכל תקופת השלטון הזר - 2000 השנים שמאז כיבוש פומפיוס וחורבן בית־המקדש, ועד לתקומת ישראל מחדש בתש"ח (63 לפה"ס-1948 = 2011) - לא קמה עוד ארץ־ישראל כישות עצמאית; גם לא לפני כן - בימי כנענים, פלשתים, ארמים, עמונים ומואבים. משהתרסק שלטון רומי, ירשה ביזאנטיון את השליטה האימפריאלית בארץ־ישראל. דין־מוחמד־בסיף העלה את האיסלם ממדבר ערב עד לים התיכון; פרשי ערב הטילו חיתתם על הפרסים ועמי הודו; חרבם הגיעה עד לאנטוליה ואנדלוסיה. נושאי־הצלב, חלוצי האימפריאליזם הנוצרי המערבי, ניסו להקים "מלכות ירושלים" נוצרית מוגבלת במבצרים ומצודות, אך לא היתה להם אחיזה של ממש והשאירו אחריהם נתיבי דם יהודי לרוב - וספרי אבירים. שליטת הסיף הערבי לא נדחתה אלא מפני האימפריה העותמנית - והארץ התנוונה עוד ארבע מאות שנה. שלטון־הרמונות רקוב נמשך עד לעידן־האימפריאליזם האירופי החדש, של צרפת, בריטניה, גרמניה-אוסטריה רוסיה ואיטליה.

שונה היה אופיים של המשטרים האימפריאליסטיים: לא הרי נשרי הלגיונות הרומיים כשלטון החצר הביזנטית האורתודוקסית; לא הרי חרב האיסלם כרומח הצלבנים; ולא הרי שלטון הבקשיש העותמני כדו־פרצופיותם של הבריטים. את אדמות היהודים יושבי הארץ שדדו והחרימו; או שהבאים מן המדבר ליחכו אותן. השליטים קבעו את גורל אדמות ישראל על־פי "זכות הכיבוש", בהתעלמם מזכות הקניין של בני ישראל מדורי־דורות. על האדמות הפוריות הושלט משטר של תפיסה וחזקה. אפנדים, שהשלטון חפץ ביקרם, השתלטו על אדמות. וזה אף הושיב בארץ קהילות מוסלמים, שנסו מאימת הנוצרים.

אביב לאומי

על אף פריחת הקולוניאליזם, שנתמשך עד למלחמות־העולם הראשונה והשניה, הרי מלחמות העצמאות ואביב העמים פשטו כבר בסוף המאה השמונה־עשרה למניינם - והגיעו

לשיאם באירועי המהפכה הצרפתית ובמלחמת העצמאות של ארצות־הברית. הרקע להתפתחות זו מוסבר במהפכה התעשייתית ובהתפתחות הסחר העולמי ובתנועת ההשכלה. בד־בבד עם התפשטות האידיאות החברתיות החדשות הלכו וגברו שאיפות־החרות של חברות לאומיות ומעמדיות שהגיעו לשיאן במחצית המאה התשע־עשרה. הרעיונות החדשים הביאו לצמיחתן של תנועות מהפכניות ברחבי יבשת אירופה, מקום שם נפוצו מרבית בני העם היהודי.

אלה זיעזעו גם את מבנה החברה היהודית. רגיעה ברדיפת היהודים, פריצת חומות הגטו, פתיחת אפיקי כלכלה ותנאי תברואה משופרים – הביאו לריבוי מואץ של בני העם היהודי. האמנסיפציה, אליה פרצו בבולמוס, הביאה למעורבות־יתר בחברה הלא־יהודית; וחלקם בתנועות האידיאיות, בסוציאליזם ובקומוניזם, גבר. הסכנות שבמעורבות־יתר נשאו את איום העתיד – התבוללות עד לשמד ואבדן־זהות לאומית מחד, ושנאת יהודים והתגברות האנטישמיות מאידך. עם זה חלה פריחה תרבותית יהודית לאומית – החסידות ו"מתנגדיה", שהביאה התעוררות דתית אינטנסיבית; ומאידך – השכלה יהודית, עם דגש מופלא בתחיית השפה העברית והעמקת החקר במקורות התרבות הלאומית.

התפוצצות האוכלוסין, נוכח ההתפתחות הכלכלית המהירה ופתיחת שערי היבשת החדשה – הביאו לתנועת נדידה של מיליוני בני־אדם. חלקם של היהודים בתנודה המונית זו לא היה מן הקטנים. ההגירה היהודית ממזרח אירופה למערב וליבשת החדשה גרפה אחריה רעיונות טריטוריאליים שרחקו מן המקור, מנגד לתקוות הדורות ולחלומות שיבת ציון.

וכששערי ארצות ההגירה החלו להיסגר – בד־בבד עם התפשטות האנטישמיות – החריפה "הבעיה היהודית" והפכה לאחד הגורמים שיזעזעו אומות ועולמות. על רקע זה פנתה ההתעוררות היהודית שוב לאפיק הארץ־ישראלי; חובבי־ציון – מביל"ו ועד ל"נדיב" מבית־רוטשילד – התפתחו ל"ציונות" מיסודו של הרצל, שנתן לבוש ארגוני ומדיני, בממדים שהעם היהודי לא ידעם עד כה. אלא שכנגד הזרם הלאומי עמדה נחשלותה של ארץ־ישראל תחת שלטון עותמני מוסלמי. אף שהכניסה תחת כנפיה את הנסיונות ליצור עובדות מעשיות בשטח – לא היתה הציונות, בראשיתה, אלא מערכת שתדלנית שפעלה בקרב שליטי עולם, בעלי האינטרסים: הארמון בקושטא, אליו ניתן להגיע באמצעות "בקשיש"; חצר ה"קייזר" שקופח בנכסים הקולוניאליים; ה"צאר" הפטרבורגי, שבתחומיו נמצאה מחצית העם היהודי, שכמורתו התאמצה לרכוש אחיזות קולוניאליות בארץ־הקודש; ומרכז הכלכלה, בריטניה האימפריאלית, המוכנה להציע מקלט־לילה בקולוניה אפריקאית.

עד כה פרצה מלחמת־עולם בין הממלכות והרפובליקות האימפריאליסטיות: קיסרויות גרמניה ואוסטריה־הונגריה – כנגד "הממלכה־המאוחדת" הבריטית והרפובליקה הצרפתית – עם הצאר הרוסי והסולטן התורכי מזה ומזה, וגם איטליה המאוחדת וממלכות השפלה; ואנז"קים והודים, וערבים האשמיים; וגדודי צבא אמריקאיים לרוב מעבר לים.

ועם ישראל? – בתווך; גם פה וגם שם; אך למעשה – לא פה ולא שם, רק יאוש וסבל מחד והתקוה מאידך. התנועה הציונית – ניטרלית, ללא עמדה ברורה. ההנהלה הציונית ישבה בברלין, ובראשה פרופסור אוטו וארבורג; ויהודי־גרמני אחר, דוקטור ארתור רופין, ניהל את "המשרד הארצישראלי". מנהיג ציוני, פרופסור חיים וייצמן, עסק בסיוע פעיל לצבא הבריטי. "תמיכתי בצבא הבריטי", הודה וייצמן, "קיבלה צורה של מרידה. בעולם הציוני ראו את פעילותי המדינית באנגליה כאחראית לרדיפות היהודים בארץ־ישראל, ודרשו ממני להפסיקה".[1] יהודים וציונים נלחמו משני עברי החזית.

2: בין תקוה לשואה

בשלהי מלחמת־העולם הראשונה

בימי הרת־עולם אלה נדמה היה שגם לתקומת ישראל יש תקוה מעשית. בעוד העם שקוע בארבע כנפות הגלות - בדרום אירופה, במרכזה ובמזרחה, בצפון אפריקה ובארצות ערב - קם ריכוז חדש בן שלושה מיליון יהודים בשלוחה הצפונית־מזרחית של היבשת־החדשה. המצב בארץ־ישראל היה קשה. בגיוס לצבא התורכי חויבו גם היהודים - גזרה שלא חלה על הנתינים הזרים. עם כניסת תורכיה למלחמה, לצד גרמניה, בכ"ג מרחשון תרע"ה (12.11.14), נצטוו "נתיני אויב" לעזוב. מספר היהודים בארץ, שגדל בעשור האחרון לפני פרוץ המלחמה לכדי 80-90 אלף, הצטמצם לפחות מ־50 אלף בסיומה.

חיים וייצמן - שנודע כמנהיג ציוני - לא היה יחיד שנקט מדיניות עצמאית, בניגוד לעמדת ההנהלה הציונית בברלין. עוד שני אישים התבלטו בימים אלה, בנקטם עמדה ברורה בעד בריטניה - זאב ז'בוטינסקי בגולה ואהרן אהרונסון בארץ. לא שהיו נגד גרמניה ואוסטריה־הונגריה, אלא שהם פעלו נגד השליט על ארץ־ישראל באותה שעה.

זאב ז'בוטינסקי, משורר ועתונאי מחונן - כמוהו כבנימין־זאב הרצל - הכיר את תורכיה מתקופת עבודתו העתונאית, והגיע למסקנה שזו השעה המתאימה לסלק את המעצמה הרקובה מאחיזה בת 400 שנים בארץ־ישראל. מחשבה זו השתלבה עם רעיונו - הקמת צבא יהודי, להגשמת המטרה הציונית: מדינת היהודים. את שילוב הרעיונות הגדיר במשפט קצר: "בלי התפוררות הקיסרות העותמנית אין תקוה לתחייתה של ארץ־ישראל"; ובהתאם לכך התחיל לפעול למען הפלת הקיסרות העותמנית. יחד עם יוסף טרומפלדור, אותו פגש בחורף תרע"ה באלכסנדריה, החל לארגן מתנדבים לגדוד יהודי. הכשלון הבריטי בחזית הדרדנלים, בה השתתפו "נהגי הפרדות" היהודים, לא ייאש את ז'בוטינסקי, שהמשיך לפעול למען גדודים יהודיים שישתתפו בפועל בכיבוש ארץ־ישראל - חזית שנפתחה זה מקרוב, בהתקפת־נפל תורכית על תעלת־סואץ. פעילותו של ז'בוטינסקי היתה לצנינים בעיני ההנהגה הציונית, ובישיבת "הוועד הפועל הציוני הגדול", שנתכנס בקופנהגן בקיץ תרע"ה (1915), נתקבלה החלטה שהפעילות להקמת גדודים יהודיים בצבא הבריטי עומדת "בסתירה עמוקה לעיקרי הפעולה הציונית" ואסור לציונים לקחת בה חלק.

אהרן אהרונסון, בוטנאי ומדען רב מוניטין, בעל קשרים נרחבים בארצות המערב, ריכז סביבו חבורת צעירים נלהבים ממושבות השומרון במסגרת הדוקה ובעלת יומרות - "הגדעונים". הדמות התוססת בחבורה היה אבשלום פיינברג, שתכנן מרד בשלטון התורכי בסיוע כוחות בריטיים שינחתו בחופי השומרון. אהרן - שחזה בהשמדת העם הארמני בעת מסעותיו במחוזות הצפוניים־מזרחיים, אליהם נקלע בפעילותו להדברת הארבה - השתכנע בנחיצות הפעולה, אותה הגה אבשלום. אהרן חשב שיש להכין רקע מתאים, שראשיתו בפעילות־מודיעין. כך החלו המגעים עם הכוחות הבריטיים במצרים, שנתלוו באירועים טרגיים - כנפילת אבשלום ליד רפיח, והוצאתם־להורג של יוסף לישנסקי ואיתן בלקינד בדמשק, חשיפת הפעילות בעתלית והתאבדותם של ראובן שוורץ ושרה אהרונסון. מתכניתו המלהיבה של אבשלום לא נותרה אלא פעילות ריגול יעילה, בה הסתייע חיל־המשלוח של הגנרל אלנבי. סופו של אהרן היה טראגי גם הוא: זמן לא רב אחרי המלחמה, בט"ו אייר תרע"ט (15.5.19), מצא את מותו כאשר המטוס בו היה בדרכו מלונדון לפריס צנח לתעלת־לאמאנש. חשדות רבים הושמעו, כאילו הבריטים היו מעוניינים בהשתקת האיש שידע יותר מדי. הוכחות לא נמצאו.

אחיו של אהרן, אלכסנדר, המשיך לפעול במסגרת הבין הבריטי, תוך שהוא לא נמנע מלסייע לתנועות המחתרת היהודיות בארץ־ישראל.

הגורמים הבולטים ב"ישוב", שהצטמצם מאד, ראו את פעילות ניל"י בעין רעה. שנה לפני תום המלחמה הוציאה מפלגת "הפועל־הצעיר" גילוי־דעת בו קבעה כי "הפוליטיקה הריאלית שלנו במצב הנוכחי היא הלויאליות האזרחית הגמורה; וכל מעשה המוציא את הישוב מהגבולות המוזכרים נחשב להתנקשות בקיומו של הישוב". לא רק מפלגה זו; מרבית ראשי הישוב ראו את פעילותה של ניל"י בעוינות מובהקת, שהתרככה מעט כאשר בסיוע ניל"י הועבר משלוח מטבעות־זהב להצלת הישוב מחרפת רעב. בין המתנגדים החריפים לפעילות ניל"י היו אנשי "השומר", שנוכח איומי השלטון התורכי רדפו את חברם־לשעבר, יוסף לישנסקי – כדי להסגירו לשלטון – אך הם לא הצליחו אלא לפצוע אותו. לישנסקי הפצוע הצליח להימלט, אך נתפס על־ידי בדווים והועלה־לגרדום יחד עם חברו נעמן בלקינד, בדמשק.

שנת תרע"ז (1917) היתה קשה למעצמות־ההסכמה. אף שארצות־הברית נכנסה למלחמה, עדיין רבתה שם התנגדות למעורבות במלחמה. ביניהם בלטה המפלגה הסוציאליסטית, שהתנגדה מסיבות עקרוניות. אף הסוציאליסטים היהודים – וביניהם "פועלי ציון" – התנגדו בחריפות וניסו לשבש את הגיוס ל"גדוד האמריקאי" אותו אירגן פינחס רוטנברג. "ההתנגדות ל'גדודים', משיקול ציוני, נישאה על־ידי שנים מפעילי מפלגת 'פועלי ציון' שהגיעו לארצות־הברית לאחר שגורשו מן הארץ על־ידי השלטון התורכי: יצחק בן־צבי ודוד בן־גוריון. הם ראו ב'גדודים' גורם העלול להעלות את חמת התורכים עד כדי חיסולו הפיסי של הישוב".

חזית המערב באירופה קפאה. גם ההתקדמות במזרח התיכון נעצרה, צוללות גרמניות עשו שמות בסיוע האמריקאי. "הרומנים נחלו תבוסה; הצבא הרוסי התפורר; הצרפתים התקשו לפתח מתקפה גדולה; האיטלקים נחלו מפלה בקאפוריטו", סיפר לויד ג'ורג', מי שהיה ראש ממשלת בריטניה אז. "בעדותו לפנינו", נאמר בדו"ח הוועדה המלכותית לארץ־ישראל, "ציין מר לויד ג'ורג', כי בעוד שהרעיון הציוני מצא לו תומכים רבים בבריטניה ובאמריקה עוד לפני נובמבר 1917, הרי פרסומה של הצהרת־בלפור באותו זמן נעשה 'מטעמי תעמולה'. במצב זה של משבר היתה סברה כי אהדה יהודית תבטיח במיוחד את תמיכת יהדות אמריקה ותכביד על כוונתה של גרמניה לשפר את מצבה הכללי בחזית".

כך יצאה לאויר העולם איגרת משר־החוץ הבריטי ארתור ג'מס בלפור אל לורד ג'מס רוטשילד, שנודעה כ"הצהרת בלפור", לה יוחסה חשיבות היסטורית כ"הצהרת כורש". דוד בן־גוריון, שאותה עת שהה בניו־יורק, הגיב על ההצהרה: "הפלא הגדול קם ויהי. הגדולה במעצמות, אשר חיל־צבאה הולך ומתקרב לשערי ירושלם, הכריזה על ייסוד בית לאומי לעם העברי בארץ־ישראל. אנגליה לא החזירה לנו את הארץ. דוקא עכשיו, ברגע של גיל־הנצחון הגדול, יש להדגיש דבר זה: **אין בכוחה של אנגליה להחזיר לנו את הארץ.** ולא מפני שהארץ אינה ברשותה. גם לאחר שכל הארץ מבאר־שבע ועד דן תיכבש בידי אנגליה – לא תשוב להיות שלנו רק באשר אנגליה הסכימה לכך, ולו גם באישור כל המדינות. העם העברי בעצמו חייב להפוך זכות זו לעובדה חיה וקיימת".

בא' כסלו תרע"ח (16.11.17) נכנסה הבריגדה הניו־זילנדית ליפו ולתל־אביב ובט' כסלו חצתה דיביזית "אנז"ק" את הירקון ליד שפכו והקימה ראש־גשר בשיך־מוניס – אך נהדפה. חודש אחר כך, אור לז' טבת תרע"ח (21.12.17), הצליחו דיביזיות 52, 54 ו־75 של הקורפוס ה־21 לחצות את הירקון בשלוש נקודות ולהדוף את התורכים צפונה. אבל ימים אחדים לפני כן,

בחנוכה - אור לכ״ז כסלו תרע״ח (11.12.17) - נכנס מפקד הכוחות הבריטיים, הגנרל אלנבי, בחגיגיות רבה לירושלים דרך שער־יפו.

המלחמה נמשכה עוד כשנה. רק בי״ח מרחשון תרע״ט (25.10.18) הגיעו כוחות הגנרל אלנבי לעיר חלב בצפון סוריה. שישה ימים אחר־כך, בכ״ה מרחשון תרע״ט (31.10.18), נחתם הסכם שביתת־נשק בין מעצמות־ההסכמה לתורכיה. בכך תמו, רשמית, ארבע מאות שנות השלטון העותמני בארץ־ישראל (1516-1918) והחל שלטון הכיבוש הבריטי.

באותו זמן בו התנהלה הפעילות במגזר היהודי, התנהלה פעילות בריטית מקבילה בקרב הערבים, שמריבתם נמצאו מאות שנים תחת השלטון העותמני. פעילות זו רוכזה סביב משפחת חוסין ההאשמי, ״שריף״ מכה ומדינה. אף שתרומתם הצבאית של ערביי חג׳ז לא היתה מן המכריעות, זכתה משפחת חוסין בנתח שמן בשטחים שנקרעו מהקיסרות העותמנית המובסת. האמיר פיסל, גורש על־ידי הצרפתים - שזכו בסוריה על־פי חוזה סיקס-פיקו - והומלך לבסוף על עירק. זמן־מה אחר־כך נקרעו שטחי עבר־הירדן המזרחי מתחום ״הבית הלאומי״ ונמסרו כנחלה לאמיר עבדאללה בן השריף חוסין - בחסות הנציב־העליון הבריטי לארץ־ישראל.

מלחמת־העולם הראשונה מהווה ציון־דרך בתהליך שקיעת הקיסרויות, עליית המדינות הלאומיות וגסיסת הקולוניאליזם. הקיסדויות של גרמניה, אוסטריה־הונגריה, רוסיה, תורכיה - עברו מן העולם; קמו מדינות לאומיות, מהן שלא היו קיימות מעולם; עליית הדיקטטורות - הסובייטית והאיטלקית - גם היא קשורה לתוצאות המלחמה, שאף הצמיחה שבע־עשרה שנה אחר־כך את הדיקטטורה הגרמנית הנאצית, הגדולה והאיומה בכל הזמנים. הקיסרות הבריטית, שלכאורה היתה בצד הנכון, כאילו הגיעה לשיא פריחתה, עם גידולה בשטחים נוספים. למעשה החלה האימפריה הבריטית בתהליך הירידה; כמוה כמנצחת השניה - צרפת - שהצליחה, כאילו, להשיג את יעדיה ב״לבנט״: שליטה על סוריה ולבנון.[2]

״הבית הלאומי״ - תקוה ואכזבה

רוחו של וודרו וילסון, נשיא ארצות־הברית, הביאה להקמת חבר־הלאומים ולכך ששטחי־הכיבוש לא הוגדרו כקולוניות, אלא נמסרו עטופות בעלה־תאנה - כ״מנדט״, לתקופת זמן מוגבלת. יתכן שעלה־התאנה היה נושר מהר יותר, לולא הירידה במוטיבציה של אזרחי המעצמות המנצחות, שהקיזו דם רב. אווירת הפציפיזם ואשלייית־השלום הביאה לכך שבבוא שעת־המבחן - פחות משני עשורים מהשבתת הנשק - נתגלו המעצמות בחולשתן.

על פי הסכם מוקדם בין שתי המעצמות האירופיות המנצחות, חוזה סיקס-פיקו, אמור היה הגבול הצפוני של האחוזה הבריטית בארץ־ישראל לעבור מראש־הנקרה מזרחה עד לאילת־השחר וימת החולה, להדרים לאורך הירדן, לכתף את ים כינרת ממזרח עד לנהר הירמוך, ומשם מזרחה עד למדבר. בקנוניה אימפריאליסטית זו נקבע כי הגליל הצפוני ורמת־הגולן יהוו חלק מהשלל הצרפתי. על־פי הסכם נוסף, שנחתם בכ׳ אלול תרע״ט (15.9.19), נסוגו הכוחות הבריטיים מן הגליל הצפוני, כמו משאר שטחי סוריה והלבנון - עוד בטרם נמסרו לחזקת המעצמות. וכיוון שהאחיזה הצרפתית עוד לא היתה איתנה - סערו הערבים על סילוקו של פיסל מדמשק, ועבדאללה־בן־חוסין אף התכונן לסלק את הצרפתים... גם הדרוזים והמתואלים השיעים שבדרום הצטרפו לקלחת הסוערת, ובמהלכן אירעה ההתקפה על תל־חי ונפילת יוסף טרומפלדור וחבריו. בהשפעת האירוע העבירה ועידת השלום בסן־רמו, בי״ג טבת תרפ״א (23.12.20), חלק מן הגליל הצפוני, ה״אצבע״ עד תל־דן ומקורות הירדן למרגלותיו, להיות חלק מן המנדט הבריטי. במושבה בכ״ח תמוז תרפ״ב (24.7.22), אישרה מועצת חבר־הלאומים את המנדט על ארץ־ישראל.

תעודת־המנדט קבעה כי הממשלה המנדטורית תהיה אחראית על קיום ההכרזה שניתנה ביום 2.11.17 על־ידי ממשלת בריטניה, ונתאשרה על־ידי מדינות־ההסכמה, לשם **ייסוד בית־לאומי לעם ישראל בארץ ישראל**, בתנאי שלא ייעשה שום דבר אשר יפגע **בזכויותיהן** האזרחיות והדתיות של העדות הבלתי־יהודיות, או במעמדם של יהודים בכל ארץ אחרת; הואיל ועל־ידי כך הוכר **הקשר ההיסטורי בין העם היהודי לארץ־ישראל, המשמש יסוד לבניה מחדש של ביתו הלאומי** – מאשר חבר־הלאומים את תנאי המנדט כלהלן:

בעל המנדט אחראי ליצירת תנאים להבטיח את הקמת הבית הלאומי היהודי... נציגות היהודים ("סוכנות") תוכר ותייעץ לממשלת ארץ־ישראל בענייני הבית־הלאומי והישוב היהודי... **ההסתדרות הציונית** תחשב לנציגות כזו; **הממשלה המנדטורית תהיה אחראית שלא ינתן חלק כלשהו משטח ארץ־ישראל לממשלת ארץ זרה כלשהי**; ממשלת ארץ־ישראל תקל על ההגירה היהודית לתוכה ותסייע להתישבות היהודים בארץ; ממשלת ארץ־ישראל רשאית לארגן על יסוד התנדבות את הכוחות לשמירת השלום והסדר ולהגנת הארץ... **שום כוח צבאי, ימי או אווירי לא יוקם ולא יוחזק על־ידי ממשלת ארץ־ישראל.**

בכ"ג אלול תרפ"ב (16.9.22) הודיעה בריטניה לחבר־הלאומים כי הוראות המנדט על ארץ־ישראל לא יחולו על שטחי מזרח הירדן שמדרום לירמוך. משמעות ההודעה היתה כי טריטוריה של 90,000 קמ"ר הופקעה מתחום "הבית הלאומי" היהודי ונמסרה לשליטתו של עבדאללה־בן־חוסין החג'זי. בתחום "הבית הלאומי" לא נותרו אלא 27,000 קמ"ר.

"אחרי גמר המלחמה, כשיתאספו באי־כוח הממלכות לחרוץ את גורל הארצות והמדינות – יבואו שמה באי־כוח העם העברי ויתבעו את עלבוננו", ניתח בן־גוריון את העתיד להתרחש בגמר המלחמה – והוא אז בארצות־הברית, והשנה היא תרע"ה (1915) – ונניח ש"וועידת השלום תאזין לדרישתנו הצודקת לפתרון שאלת היהודים ותמלא את משאלתנו, והדבר ייכתב וייחתם בכתבי הברית והאמנה שבין הממלכות, וארץ־ישראל תקום לעם־ישראל לנחלה – האומנם על־ידי זה בלבד תהיה ארץ־ישראל לארצנו?" האם היה בן־גוריון ריאליסט, כשהישוב היהודי בארץ־ישראל לא מנה אלא כ־50,000 נפש? הלוא כך ניתח את האפשרויות העומדות לפני "העם העברי": "שונים הם הדרכים של כיבוש ארץ. אפשר לתפוס ארץ בכוח הנשק; אפשר לרכוש ארץ בתחבולות מדיניות ואמנות דיפלומטיות; אפשר גם לקנות ארץ בעזרת הממון". מה הדרך שיבור לו העם היהודי לעת כזאת? בן־גוריון, שהתנגד כי גדודים יהודים ישתתפו במלחמה – טרם הצטרפות ארצות־הברית – התפעל מהחלוציות האמריקאית ביישוב מרחבים, והגיע למסקנה ש"מולדת אינה ניטלת במתנה, אינה נקנית בחוזים פוליטיים [הרצל!], אינה נרכשת בזהב [רוטשילד!] ואינה נכבשת בכוח ["השומר"–טרומפלדור–ז'בוטינסקי], אלא נבנית בזיעה. ארץ ישראל תהיה שלנו לא כשהתורכים, האנגלים, או ועידת־השלום הבאה יסכימו לזה ויבואו על החתום באמנה דיפלומטית – אלא כשאנו, היהודים, נבנה אותה". והוא מסכם: "בעבודתנו נכבוש לנו מולדת". ובעברית עתיקה־חדישה: התנחלות.

דברים אלה משקפים את הקו העיקרי, על־פיו אכן הלכה הציונות עד למלחמת־העולם השניה, עד לשואה. אלא שעד־מהרה התברר כי השמחה שתקפה את בית ישראל עם "הצהרת בלפור", היתה מוקדמת מדי. הדילמה, בפניה ניצבה הציונות, היתה נעוצה במציאות של מיעוט יהודי בפינת ארץ אסייתית נחשלת. וכנגדה התביעה הערבית ל"הגדרה עצמית".

לא ייפלא שבמצב־דברים זה תלו הציונים יהבם בבעל־המנדט שיסייע להקמת "הבית הלאומי". היהודים אין להם אלא לעבוד את אדמת ארץ־ישראל ולפתחה. על כן לא נראו ההגבלות, שהוטלו על העליה כבר בראשית השלטון הבריטי, כעניין חמור מדי. אדרבא, בין

מנהיגי הציונות נמצאו כאלה שראו ב"עליה סלקטיבית" ברכה, בכך שייכנסו כוחות צעירים ובריאים לבניית תשתית יציבה; ושלא יבוזבזו אמצעים על בלתי־פרודוקטיבים, זקנים, נזקקים ו"מקרים סוציאליים". ההתנגדות הערבית לבית־הלאומי אך הגבירה את התלות היהודית ב"שלטון המנדט"; ועם כל הכעס על פקידים "אנטישמים" ו"פרו־ערבים" לא כפרו הציונים בשלטון הבריטי על הארץ, ואף התנגדו לכל מחשבה של העברת שלטון ל"מועצה מחוקקת". הבעיה שהטרידה את המנהיגים הציונים היתה – איך לצאת ממצב של מיעוט קטן (10% בראשית המנדט) – וזה לא ניתן להעשות אלא בעזרת השליט על הארץ.

בתנאים אלה נאחזו מנהיגי הישוב והציונות בכל קמצוץ של אוטונומיה ועצמאות, וקידשו כל מסגרת שניתן להקים. כבר בכתב־המנדט נקבע כי "סוכנות יהודית תוכר ותייעץ לממשלת ארץ־ישראל בענייני הבית־הלאומי והישוב היהודי" וכי "ההסתדרות הציונית תחשב לנציגות כזו". כך קמו שני גופים, זהים כמעט – גם "סוכנות"* וגם "הסתדרות ציונית", ואלה הסתעפו ל"הנהלה" ול"אקזקוטיבה"; וזה – נוסף ל"קונגרס" שהתכנס אחת לשנתיים בשוויץ; וכמובן "קרן קיימת" וגם "קרן יסוד". אלא שכל זה לא הספיק. מיד לאחר הכיבוש קם "ועד צירים" לניהול זמני של ענייני הישוב המקומי, ואף נעשו מאמצים למסד את הזמניות ולקבל הכרה לכך מהשלטון המנדטורי.

איך משכנעים את הבריטים לאשר הקמת מסגרת מחייבת, שיכולה להטיל "מרות"? – לא קשה היה לשכנע את השלטון להסדרת **ענייני הדת** בפלשתינה (א"י) – וב־ט בטבת תרפ"ח (30.12.27) אישר הנציב־העליון את תקנות "כנסת ישראל"; ואלה התפרסמו בח' טבת תרפ"ח (1.1.28) ב"עתון הרשמי" של ממשלת פלשתינה (א"י): בפלשתינה (א"י) תהיה כנסת־ישראל מוכרת ותתכוננה קהילות, כמפורט בתקנות. מוסדות כנסת־ישראל יכללו: מועצת רבנות ראשית; לשכות רבנות מקומיות; אספת נבחרים; ועד לאומי; ועדי קהילה.

מועצת הרבנות הראשית. יהיו 2 רבנים ראשיים, 1 ספרדי ו־1 אשכנזי, ו־6 חברים – 3 ספרדים ו־3 אשכנזים. הרכבה של המועצה יכול להשתנות – בתנאי שלא יביאו כל שינוי ביחס המספרי בין הספרדים והאשכנזים (האיזון ההיסטורי הקדוש...). מועצת הרבנות הראשית תהא הנציגות הדתית המוכרת של כנסת ישראל כלפי ממשלת פלשתינה (א"י). סמכויות מועצת הרבנות: צוואות, הקדשות, מינוי פקידים, יישוב סכסוכים...

אספת הנבחרים תשמש נציגת כנסת־ישראל, וחבריה ייבחרו ל־4 שנים. תוכל **להטיל מסים** לצורך: חינוך, עזר לעניים, טיפול בחולים, פרנסת יתומים, החזקת הרבנות והועד הלאומי וכן לועד־הקהילה בשביל: שחיטה, רשיונות לאפיית מצות, מתן תעודות.

הועד־הלאומי – ייבחר מדי שנה בשנה על־ידי אספת הנבחרים; וימנה מבין חבריו ועד־פועל. תפקידי הועד־הלאומי: ניהול כנסת ישראל; ייצוג בפני הממשלה; השגחה על ענייני הכספים שאינם הקדשות; ניהול ספרי נולדים, נישואין ונפטרים; ניהול פנקס היהודים הבוגרים שישבו בפלשתינה (א"י) לא פחות מ־3 חודשים. וכאן באה הסתייגות: "ללא היהודים שהגישו הודעות על מחיקת שמותיהם מן הפנקס". סיוג זה בא כתוצאה מהתנגדותם של החרדים ואגודת־ישראל, שאף לא השתייכו למסגרות הציוניות האחרות.

בד־בבד עם ההתר להקמת "הוועד הלאומי" היהודי, אושרה גם הקמת "ועד ערבי עליון", שלא התכונן אלא בתקופה מאוחרת, סמוך ל"מאורעות" תרפ"ו (1936). פעילותו של "הועד

---

* "הסוכנות היהודית", המורחבת, קמה אחר־כך – משנקלע "המפעל הציוני" לקשיי מימון והתקדמותו נעצרה. צרוף הלא־ציונים נועד לפתור את הבעיה הכספית. על ריבוי הגופים, ביחוד אלה שטיפלו בבטחון, עמד בן־גוריון בימי הקמת המדינה: "היו בארץ רשויות מרובות שטיפלו ב'הגנה': הוועד־הלאומי, הנהלת הסוכנות, מפקדה ארצית, מטה ה'הגנה', ועד־המגבית, ועדת־מצב, ועדת־בטחון, רשויות מקומיות..."

הלאומי" לא בלטה במרבית הזמנים. יתכן שהסיבה נעוצה באי־העמדתם של מנהיגי השורה הראשונה בראש מסגרת זו. מנהיגי המוסד קבעו את מעמדו. הדבר נתבלט לאחר גזרת "הספר הלבן", כאשר אישיות חזקה כרוטנברג הועמדה בראש הוועד הלאומי.

בסיכום המסגרות שיצרו את תחושת האוטונומיה־כאילו, ראוי לציין מסגרת נוספת, שחלקה היה נכבד ביותר. הלוא היא "הסתדרות העובדים הכללית", שקמה מאיחוד שתי מפלגות הפועלים, "אחדות העבודה" ו"הפועל הצעיר". זכתה ה"הסתדרות" ובבית־האדום נתקבלו החלטות מכריעות בתולדות ישראל בארצו, לחיוב ולשלילה. על כך – בהמשך.

אם מסגרות האוטונומיה־כאילו איפשרו את גידולו והתפתחותו של הבסיס היהודי בארץ־ישראל – מ־50,000 בשעת הכיבוש הבריטי ליותר מ־500,000 בעיצומה של מלחמת־השחרור לסילוק הכובש הבריטי – ראוי הישוב לאות־הצטיינות, כיוון שלאורך כל התקופה עמדו בני העם, שבאו עוד ועוד לארץ־ישראל, כנגד שלטון בריטי עויין וכנגד מדיניות פתלתלה. מצב שהחל בימי השלטון הצבאי של הגנרל אלנבי, שרק מעטים מקציניו לא שטמו את הציונות ואת היהודים בכלל. אווירה זו נמשכה גם לאחר שכונן בארץ ממשל של נציבים בריטיים – מ"הראשון ליהודה" הרברט סמואל היהודי; המשך בלורד פלומר; וצ'נסלור, שלא מנע את פוגרום תרפ"ט בחברון, במוצא ובצפת; ועד לארתור ואקופ, שבימיו גדלה העליה היהודית ופרץ "המרד הערבי הגדול". את ואקופ החליף הרולד מק־מיקל, הנציב בעידן גזרות הקרקע ונעילת שערי הארץ; הוא שהעלה את דיכוי הישוב בארץ־ישראל כמטרה עיקרית על־ראש־שמחתו, וסופו שנחרד מכל על"ה ונאלץ לברוח מן הארץ.

ממנהיגי התקופה ראוי לציין את חיים ארלוזורוב, מי שהיה מנהל המחלקה המדינית ("שר־חרץ") של "הסוכנות" לפני משה שרתוק. במכתב לנשיא ההסתדרות הציונית, חיים וייצמן, בכ"ו סיון תרצ"ב (30.6.32), הביע דעתו על הדרך בה צריכה ללכת התנועה הציונית לאחר "מאורעות" תרפ"ט: "אם נניח לדברים שיתפתחו במגמה זו של עכשיו", כתב ארלוזורוב, "נהיה עדים לברית ערבית־בריטית גלויה... אין להגשים את הציונות ללא תקופת־מעבר שבה **ישלוט המיעוט היהודי שלטון מהפכני מאורגן** – כי אין אפשרות להגיע לרוב בדרך של עליה והתישבות, ללא תקופת־ביניים של **ממשלת מיעוט לאומנית** – שתכבוש את המנגנון ואת הכוח הצבאי – כדי למנוע סכנה של השתלטות הרוב הלא־יהודי ושל מרד נגדנו (שלא נוכל לדכאו בלי שמנגנון־המדינה והכוח הצבאי יהיו בידנו)".

דוד בן־גוריון, המצטט את המכתב, מתפלמס עם הרעיון המהפכני המובע בו ומציין כי "ארלוזורוב לא הסביר – כיצד נתפוס את השלטון? (הערת בן־גוריון: מספרנו בארץ היה אז פחות ממאתים־אלף איש). האם **נגרש בכוח את האנגלים**? או האם האנגלים ימסרו בידינו מרצונם הטוב **דיקטטורה** על הארץ? ארלוזורוב לא לקח בחשבון אפשרות מלחמה מצד המדינות הערביות השכנות נגד **הדיקטטורה היהודית** הנשענת על מתי־מעט יהודים בארץ והתנגדות האנגלים – ואולי גם חברי־הלאומים". ומסכם בן־גוריון את "פרשת ארלוזורוב": "הצעה זו לא הובאה לדיון בהנהלה הציונית או במסיבת חברים, ובזמנו לא היה ידוע המכתב גם לחבריו הקרובים. כשנה אחר־כך נרצח ארלוזורוב" – וכך נשכח הענין. "בבחירות לקונגרס השמונה־עשר, ב־1933, חלה תמורה רדיקלית ביחסי־הכוחות של התנועה הציונית, בעיקר לרגל התעצמות הסתדרות העובדים בארץ". ואז, "בשנת 1933, נבחרתי [דוד בן־גוריון] להנהלה הציונית, שבפעם הראשונה היה בה רוב פועלי, ובאותה שנה עלה היטלר לשלטון"... והחל פרק היסטוריה חדש בתולדות עם ישראל וארץ־ישראל.[3]

ימים אדומים של פרעות ודמים

בימי השלטון התורכי נאלצו היהודים בארץ־ישראל לאחוז מפעם לפעם בחרב וברובה, אך זה לא כוון נגד השלטון. המסגרות המזויינות הראשונות - "בר־גיורא", "השומר", "המגן" ו"הגדעונים" - התארגנו כנגד מעשי שוד וביזה שהיו נפוצים בהווי של ערביי הארץ. רק בימי מלחמת־העולם הראשונה התארגנה מסגרת לוחמת, מורדת - "ניל"י", נצח ישראל לא ישקר - נגד השלטון התורכי הזר, על־ידי סיוע מודיעיני לאויבו, הבריטי.

תר"ף - תל־חי. התנגשות מזויינת ראשונה בין כוח מזויין של הישוב בארץ־ישראל לבין קבוצה לאומית מזויינת אירעה זמן קצר לאחר מלחמת־העולם, ב"אזור התפר" שבין הבריטים לצרפתים. בחורף תר"ף מצאו עצמן "המושבות" היהודיות הצפוניות - מתולה, חמרה, כפר־גלעדי ותל־חי - בתוך קלחת המלחמה בין הצרפתים למתואלים, שנסתיימה בנפילת יוסף טרומפלדור וחבריו בתל־חי, בי"א אדר תר"ף (1.3.20). בעקבותיה הוחלט לפנות את הישובים, ותושביהם לא חזרו אליהם אלא לאחר שהצרפתים דיכאו את המרד.

תר"ף - ירושלים. עוד לפני כן, בשלהי טבת תר"ף (ינואר 1920), נערכו בירושלים הפגנות בהשתתפות אלפי ערבים, שמחו נגד השלטון האנגלי ובעד פייסל, שהודח על־ידי הצרפתים מ"מלכותו" על סוריה. הסיסמאות שהשמיעו המפגינים - "מוות ליהודים" - הדאיגו את יהודי ירושלים. ז'בוטינסקי, שזה מקרוב סיים את שרותו בצבא הכיבוש, ארגן את יהודי ירושלים להגנה על הרכוש והנפש. כעיקרון ניהל את ההכנות בגלוי - כיוון שהגנה היא, לדעתו, פעולה חוקית. ההכנות הוכיחו עצמן. ההתפרעויות החלו בפסח תר"ף, חודש לאחר אירועי תל־חי. הפרעות לא הוגבלו לתחומי העיר־העתיקה, אלא התפשטו לשאר שכונות העיר - ממאה־שערים, בית־ישראל ושכונת־הבוכרים ועד לרוממה ומחנה־יהודה. המתפרעים נהדפו. אך מספר הנפגעים היה גדול: 6 יהודים נהרגו ו־211 נפצעו. אכזבה מרה היתה כאשר עצרו הבריטים 20 מן המגינים, שנשק נמצא ברשותם. בין הנאסרים היה גם מארגן ההגנה - זאב ז'בוטינסקי. ה־20 הועמדו לדין ונדונו לשלוש שנות מאסר עם עבודת־פרך. פסק־דינו של זבוטינסקי היה חמור יותר: 15 שנות עבודת־פרך וגרוש מן הארץ. בחנינה שהוכרזה בכ"ב תמוז תר"ף (8.7.20) שוחררו המגינים. אך ז'בוטינסקי לא השלים עם החיוב־בדין, ובאדר תרפ"א בוטל פסק־הדין.

תרפ"א. שנה אחרי פרעות ירושלים, לאחר פסח, בראשית מאי, שוב התפרעו הערבים - וזה כבר בתקופת שלטונו של הנציב־העליון "הראשון ליהודה", הרברט סמואל. הפרעות התמקדו ביפו, שם נרצחו 6 יהודים בבית משפחת יצקר, ובתוכם מורה הדור הנבוך, הסופר חיים־יוסף ברנר. ה"מאורעות" התפשטו גם ל"מושבות" - מחדרה ועד פתח־תקוה ורחובות. האבדות היו קשות יותר מאשר בתר"ף - קרוב ל־50 הרוגים וכ־150 פצועים.

שמונה שנים שקטה־כאילו הארץ. העייפות וליקוק פצעי מלחמת־העולם גרמו משברים כלכליים במרבית הארצות, כולל ארצות־הברית. רוח אנטי־מלחמתית נשבה בכל מקום, גם בקרב הישוב היהודי בארץ־ישראל. למרות ההסתה הערבית שלא שככה לא התפתחה ערנות בטחונית. חימוש־מגן שנמסר למושבות היהודיות על פי הוראותיו של הנציב־העליון אחרי "מאורעות" תרפ"א, והוחזק בארגזים חתומים ונעולים, נלקח משם במרוצת הזמן. כך אירע שכאשר התלקחה הארץ ונשטפה בדם בפוגרום הגדול, באב תרפ"ט, היתה הפתעת הישוב היהודי נוראה וקשה. בינתיים סיים הרברט סמואל את כהונתו, ובמקומו בא הלורד פלומר. לאחר שלוש שנים עזב הנציב השני ובמקומו עמד להגיע ג'ון צ'נסלור.

תרפ"ט. ביום ששי, י"ז אב תרפ"ט (23.8.29), לאחר תפילה מוסלמית על הר־הבית - יצאו אלפי ערבים, חמושים באלות ובפגיונות, ופרצו אל השכונות היהודיות בירושלים - להרוג

ולטבוח. ההתפרעות התפשטה לחברון, לצפת, לתל־אביב, לחיפה ולמקומות רבים אחרים. ישובים הותקפו, כפרים ננטשו, בתים נבזזו ונשדדו, יהודים נהרגו ונטבחו. המכה הקשה ביותר נחתה על חברון, בה נשחטו באכזריות יותר מ־60 יהודים ועשרות רבות נפצעו. גם יהודי צפת, ששכנו במורד בתי הערבים, נפגעו קשה – עשרות נהרגו ונפצעו. אש הפורעים לא פסחה על חולדה ועל מוצא, על עין־זיתים ועל יסוד־המעלה, על הרטוב ועל כפר־אוריה, על באר־טוביה ומשמר־העמק. אבדות היהודים באותו פוגרום הסתכמו ב־133 הרוגים ו־339 פצועים, לבד מאבדן רכוש עצום ורב.

תרצ"ו. שוב חלפו שש־שבע שנים "שקטות" לישוב אך מבשורות רעה ליהודי אירופה. האנטישמיות הרימה ראש, היטלר והנאצים הגיעו לשלטון בגרמניה. עליה גדולה של יהודים נמלטים, שהגיעו ארצה בעקבות עליית הנאצים, הביאה לפריחה כלכלית זמנית – עד ששוב חזרה והתלקחה האש הערבית בארץ־ישראל, והפעם בממדים ובחומרה ללא תקדים. ההתקפה הערבית המאורגנת, שהתחילה בהתפרעויות ובשביתה כללית, התפתחה להתקפה כוללת ומקיפה נגד "המפעל הציוני" על כל רבדיו: ישובים, דרכים, שדות, רכוש.* המערכה נגד הישוב היהודי, שנוהלה על־ידי "הוועד הערבי העליון", התפתחה והלכה והגיעה לכלל מלחמת כנופיות חמושות ומרד בשלטון הבריטי, שכוחותיו המזויינים היו מצומצמים ולא מוכנים לקראת ההתמודדות העולמית שבאופק. ההתקפות הערביות, שהחלו בכ"ג ניסן תרצ"ו (15.4.36), נמשכו, בהפסקות, שלוש שנים – עד סמוך למלחמת־העולם השניה. בשלב הראשון – שנסתיים אחרי מחצית שנה, עם הפסקת השביתה הערבית לקראת עונת קטיף־התפוזים תרצ"ז (36–37) – נהרגו 80 יהודים ו־369 נפצעו. סיכום רשמי קבע כי הושמדו 17,000 דונם שדות תבואה וירק ונכרתו 200,000 עצים.

בטחון אישי ובטחון לאומי. מציאות זו של פרעות, פוגרומים ו"מאורעות", שחזרה ונשנתה שוב ושוב – זכתה במרבית המקרים להגנה שלילית מצד כוחות הבטחון הרשמיים של שלטון המנדט הבריטי: נוסף למשטרה – בה שרתו מגוייסים מן האיים הבריטיים ומקומיים, ערבים ויהודים, תוך הפלייה והבדלה – היו עדיין יחידות קטנות של צבא בריטי שאייש מספר מתקנים צבאיים. היה גם "חיל־ספר", שמומן על־ידי ממשלת המנדט, אך השתייך פורמלית לאמירות עבר־הירדן; היתה משטרה עירונית בתל־אביב, שיוחדה בכובעיה ובכך שהמספר־האישי על מדיהם היה בספרות עבריות. עם התפשטות ההתפרעויות גויסו שוטרים־מוספים, "גפירים", נוטרים מוגבלי־פעולה. שינוי חל עם מעבר הערבים ל"מרד", כולל לחימת כנופיות, באזורי ההר. את השינוי הביא צ'רלס אורד וינגייט, שהקים את פלוגות־השדה, והוציא את המגינים מעבר לגדרות הישובים לתקיפת האויב.

וינגייט היה יוצא־דופן, אוהב ישראל, מן הבריטים המעטים שלא הכזיבו. בכ"ז טבת תרצ"ח (31.12.37) כתב אל בן־דודו: "השלטון בארץ־ישראל ובעבר־הירדן כולו נגד היהודים ובעד הערבים. דבר זה הוא תוצאת העובדה שאנו שולחים את הסוג הגרוע ביותר של הפקידים הבריטים לארץ־ישראל. הם שונאים את היהודי ונוטים חיבה לערבי – היורה בהם, ועם זה מתרפס בפניהם ומשתדל להחניף לחוש־החשיבות שבהם".[4]

מציאות זו לא הצליחה לנטוע בטחון בארץ־ישראל, וכמובן לא להביא לסיום המנדט והקמתה של מדינת היהודים. מטרות אלו נראו רחוקות מהשגה, כאוטופיה של הרצל. אך גם

---

* ערביסט שמאלן, בני מוריס, סבור שפרעות הערבים מאז 1920 עילתם ב"עליה ההמונית מאירופה... ורכישת אדמות להקמת ישובים... והשערתם, שאם ינקטו אלימות יטו את לב הבריטים לצדם"... הוא סותר עצמו, בהוסיפו כי חששות הערבים "הביאו למרד הערבי [נגד השלטון הבריטי !] של השנים 1936 עד 1939"...

אם התקוות נראו רחוקות, עדיין נשאר הצורך לדאוג לבטחון האישי של בני הישוב מפני פורעי ערב – לפחות כפי שנהגו בימי הפוגרומים ברוסיה בראשית המאה.

"הגנה" או צבא־שבדרך

בעקבות "השומר" וה"גדעונים" של ימי השלטון העותמני, קמו ועלו מסגרות הגנה מקומיות. נסיון ראשון להקמת מסגרת ארצית להגנה נעשה על־ידי ז'בוטינסקי, בעידוד "ועד הצירים", בחורף תר"ף. באספת־היסוד השתתפו אליהו גולומב וגיסו דב הוז, רחל ינאית, משה סמילנסקי ופינחס רוטנברג. אך מסגרת זו לא התמידה מעבר לאירועי הפסח ומאסר מגיני ירושלים. יתכן שגרם הניגוד בין ז'בוטינסקי חסיד ההגנה הלגלית לבין חבריו. את מקומו של ז'בוטינסקי, שנכלא במצודת עכו, מילא רוטנברג, שהיה אמון על פעילות בלתי־לגלית ברוסיה. הוא המשיך לרכז את קבוצת ההגנה הקטנה בירושלים.

בין שתי מפלגות הפועלים, בראשית ימי השלטון הבריטי, נודעה "אחדות העבודה" בנטיות אקטיביסטיות במרבית השטחים, במיוחד בשאלת הבטחון. בהתכנסות של שרידי "השומר" בתל־עדשים, לאחר אירועי תל־חי, העלו פעילי "אחדות העבודה" את שאלת המרות המפלגתית על הארגון. התנגדות הוותיקים, ובראשם ישראל שוחט, לאפוטרופסות מפלגתית – הביאה להתפרקות ארגון "השומר" ולהחלטה על הקמת "הסתדרות של הגנה".

הקמת "ארגון ההגנה". בכ"ח סיון תר"ף (12.6.20), בוועידת "אחדות העבודה" בכנרת, הוחלט על הקמת "הסתדרות ההגנה". וזה נוסח ההחלטה: "אחדות־העבודה מקבלת בהכרת חשיבות ואחריות היסטורית את האינציאטיבה המוטלת עליה מהסתדרות 'השומר' – לדאוג לסידור ענייני ההגנה, לארגון השתתפותם של העובדים במפעל ההגנה ולהבטחת תכנה הלאומי והסוציאלי של הגנה עממית בארץ על־ידי סידור חבר עובדים מסורים, שעומדים על המשמר בכל ענייני ההגנה, ביצירת הגדודים ובהשתתפות במשטרה. הוועידה מכירה כי ההגנה צריכה להיות כולה ברשות המשתתפים בה ותשאף להכניס אל תוכה כל איש מוכשר לעבודות ההגנה ומקבל על עצמו את עולה. השפעת אחדות־העבודה על אופי ההסתדרות תובטח על־ידי השתתפות אקטיבית של חבריה... הוועידה מחייבת את כל חברי אחדות־העבודה להענות במשמעת מוחלטת לוועדת ההגנה בכל דרישה להגנה".

"הסתדרות הגנה" זו החזיקה מעמד שישה חדשים בלבד. עם הקמת "ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ־ישראל", בחנוכה תרפ"א, "התלבשה" ההסתדרות גם על נושא ההגנה, למרות התנגדות "הפועל הצעיר" לכל ניצוץ של צבאיות. לאחר ועידת־היסוד של ההסתדרות הוקם "ועד־הגנה" שעם חבריו נמנו יוסף ברץ, אליהו גולומב, ישראל שוחט, חיים שטורמן ולוי שקולניק־אשכול. וכ"מועמדים" – צבי נדב ויצחק לנדובורג־שדה.

בעיית הרוח הפציפיסטית, בהשפעת א"ד גורדון, היוותה אבן־נגף להתפתחות "ארגון ההגנה" במשך שנים רבות, ובעטיה הגיע הישוב היהודי אל אירועי תרפ"ט, ואף תרצ"ו, לא־מוכן מבחינת מערך בטחוני מרכזי – היכול לתת את הסיוע לכל נקודת־תורפה. על אף ההנהגה המרכזית של "ארגון ההגנה", בה בלטו הגיסים אליהו גולומב ודב הוז, היה הארגון בנוי על הגנה מקומית, שלעתים התפתחה להגנה אזורית מקיפה. השאיפה ליתר ריכוז נתקלה בקשיי מימון, שהיווה תנאי יסודי לריכוז ארגוני. אך גורם חזק יותר היווה האנטי־מיליטריזם של המפלגות הסוציאליסטיות. מלחמת האזרחים בספרד ועליית הפשיזם, דיכוי ה"שוצבונד" הסוציאליסטי בווינה, ועליית הנאציזם לשלטון בגרמניה במחצית שנות השלושים – הביאו להערכות הגנתית חדשה. זו התבטאה בחיזוק כוחני־מפלגתי, כלפי פנים – בהקמת "פלוגות הפועל", על־פי דוגמת ה"שוצבונד".

מה היתה עמדתו של מארגן הגנת ירושלים ל"ארגון ההגנה" שהוקם במסגרת "הסתדרות העובדים"? מסתבר שז'בוטינסקי לא מצא את מקומו במסגרת החדשה, לא משום שהיה נגד התארגנות פועלים, שכן יריבות זו לא היתה קיימת עדיין; אלא מסיבה אחרת: "שנים רבות פקפק ז'בוטינסקי בערכה של ה'הגנה' כמגן יעיל על הישוב", אומר הביוגרף. "שנה אחר שנה הטיף בחום־לב לעדיפותה של חטיבה צבאית יהודית (כחלק מחיל־המצב הבריטי) על גוף אזרחי מתנדב", וכי "מעמדה האי־חוקי של ה'הגנה' פוגם ביעילותה ככוח מגן... נשק מובחר הוא בהכרח נחות, הן בכמות והן באיכות; אימונים חשאיים הם אימונים גרועים מעצם טבעם, ואין בהם כדי להבטיח את **מידת ההתרסנות** הנחוצה".

"במאורעות 1929 נתגלה שאין כוחות מקומיים לבדם מסוגלים להגן על ישוב בודד", מסביר יוחנן רטנר, מי שהיה רמ"א ה"הגנה". אלא ש"האינטרסים המקומיים הכריעו את הכף, כיוון **שהם** המציאו כסף לרכישת נשק **והם** **ששילמו** את משכורות הסגל. לעתים היה לחשדנותם רקע מעמדי – כלפי כוחה העולה של ההסתדרות 'השמאלית'... אנשי ההסתדרות לחמו על האידיאלים שלהם 'מלחמת־קודש': מלחמת מתנגדי המיליטריזם. כל צעד לקראת יתר־ריכוזיות חשוד היה בעיניהם מלכתחילה. האידיאל שלהם היה 'צבא־העם' הבורי, שהיכה את הצבא האנגלי הסדיר, או גדודי ה'שוצבונד' הווינאי".

פילוג בסניף ה"הגנה" בירושלים. המחדלים והפרצות שנתגלו באירועי תרפ"ט עוררו תסיסה **בשורות** ה"הגנה" – במיוחד בירושלים. כמוקד להתמרמרות שימשה ה"הסתדרות", שבמסגרתה ותחת פיקוחה נמצא "ארגון ההגנה". כתוצאה מההתמרמרות נתמנה מרכז חדש לוועד הפועל של ה"הסתדרות": בן־גוריון, אהרונוביץ, גולומב ומאירוב. המרכז החדש אמור היה לפקח על מפקדת ה"הגנה" שבראשה עמד יוסף הכט, ולצידו אברהם איכר, יעקב פת, יוחנן רטנר ורוזה כהן. בסופו של דבר הודח הכט ובמקומו נתמנה מאיר רוטברג. "בעיצומם של ימים אלה התעוררו חשדות בנאמנותו של אברהם תהומי לתנועת העבודה", נאמר בספר ההגנה־בירושלים. "אחד מחבריו הקרובים, אליהו בן־חורין, הצטרף למפלגת הרביזיוניסטים, והיה לאחד מראשי עסקניה. השגותיו של תהומי על שיטות הארגון והאימונים ב'הגנה' נראו לרבים כמתקרבות להשקפותיהם של הרביזיוניסטים".

מקור זה מגלה כי "תקרית שאירעה באוקטובר 30 הגבירה חשדות אלה. לאחר שפרסמה ממשלת הפועלים **הבדיטית** 'ספר לבן', שקיצץ קשות **בזכות** היהודים בארץ־ישראל, נאם תהומי בכנס מפקדים בהר־הצופים ותקף את ה'יזואיטים הסוציאליסטיים'. היו שראו בכך התקפה על תנועת העבודה הציונית – ותהומי נקרא לברור לפני יצחק בן־צבי, שאמר לו כי בקרב החברים קיימת דאגה לגבי הכיוון שבו הוא מוליך את הנוער. קבוצת מפקדים, ובראשה יוסף רוכל־אבידר, פנתה אל אליהו גולומב ומסרה לו על חששותיה לגבי תהומי. גולומב הטיל עליהם לעקוב אחר קשריו של תהומי עם הרביזיוניסטים... באווירה מתוחה זו אירעה בסניף ירושלים תקרית חמורה. מפקד העיר־העתיקה, מרדכי מרגולין, מנאמניו של רוכל, קיבל פקודה למסור את מחסן הנשק ברובע־היהודי לאריה קמנצקי מאנשי תהומי... לפי עצתו של רוכל סרב מרגולין למסור את הנשק".

דבר פעילותם של "נאמני ההסתדרות" נודע לתהומי באמצעות שרות־הידיעות. מפי הממונה על הפיקוח הפנימי בסניף נמסר לו על פגישת מפקדים חברי מפא"י עם רוכל, שהעמידם על "הסכנה הרביזיוניסטית"... באחת הפגישות מסר רוכל כי ידוע לו שתהומי "מתכונן למסור את מחסן־הנשק לברית־טרומפלדור", והורה להעביר את הנשק למקום אחר. תהומי ציווה לאסור את האיש, מרגולין. הוא שוחרר רק לאחר שגילה את מחבוא הנשק.

מרגולין ורוכל הועמדו לדין בפני בן־צבי, רוטברג ויעקב דוסטרובסקי־דורי, והודחו זמנית. כתגובה הודיעו 17 מתוך 60 מפקדי ה״הגנה״ בירושלים על פרישה.

״נאמני ההסתדרות״ ששלטו ב״הגנה״ לא השלימו עם ההתפתחות וחיכו להזדמנות. זו נזדמנה עם יציאת תהומי לחו״ל ומינו את אברהם איכר למפקד ירושלים. משחזר תהומי, סרב איכר לפנות את מקומו. פילוג בסניף ירושלים עמד באופק. ״החל מאבק על נפשו של כל מפקד. כיוון שאברהם איכר היה זר לאנשי ירושלים, ניהל את המערכה יוסף רוכל, אם כי מבחינה רשמית היה אז מחוץ ל׳ארגון׳... תהומי ואותם מחבריו שנשארו נאמנים לו, כ־20 איש, החליטו לפרוש מן ה׳הגנה׳ ולהקים ארגון צבאי משלהם״.

נוכח התסיסה בחוגים הלא־הסתדרותיים, אחרי הפילוג בסניף ירושלים, חלה רפיפות בשורות ״ארגון ההגנה״. כדי לעצור את המפולת הושג הסכם עם החוגים ״האזרחיים״ על הקמת מפקדה משותפת בניהול שוויוני בין חוגי ה״אזרחים״ וה״הסתדרות״. ומסכם מחבר הסקירה על ״ההגנה בירושלים״: ״ארגונו של תהומי שימש ראשיתה של פרשת הפרישה והפילוג בכוחות המזויינים של הישוב העברי, שנמשכה עד קום מדינת ישראל״.[5]

פולמוס ה״הבלגה״. כבר בימים הראשונים לפרעות תרצ״ו נתגלה שהישוב הופתע – לא רק מעצם פריצתם, אלא גם מהקפם ואופיים. בניגוד לתרפ״ט, פעלו הערבים על פי אסטרטגיה של התקפה עוקפת – בשדות ובדרכים. ואילו היהודים נהגו לפי לקחי תרפ״ט – הגנה מקומית, נקודות־הגנה ועמדות בבתים ולידם. ההנהגה נאלצה להסתמך על הגנת הבריטים. וכמסקנה ממדיניות זו התפתחה אידיאולוגיה של ״טוהר נשק״ ו״הבלגה״. ״הנהגתנו המדינית היא שטבעה סיסמה זו״, אומר רמ״א ה״הגנה״ לעת ההיא. ופרושה – ״להתגונן במלוא כוחנו – אולם לא לתקוף, אף לא להשיב מכה לתוקף״. אלא שמדיניות זו, הגם שהתמידה כסיסמה פוליטית עוד זמן רב, ״נתערערה עד היסוד עוד בטרם הגיעה לכלל משבר גלוי״... כיצד ניתן ״להגיש עזרה מהירה לישוב הנתקף, אם לא לתקוף את התוקפים? דרך ההתגוננות ה׳טהורה׳ כבר נפגמה״. לאחר שהחלו פה־ושם פעולות־נקם יהודיות, הסביר אליהו גולומב כי מדיניות זו נבעה מחשש שהבריטים יימנעו מלסייע בהגנת ה״ישוב״, ״בניגוד למגמת המוסדות הישוביים, שהתאמצו לאלץ את הממשלה להכיר בישוב היהודי כנתקף ולתת לו אפשרויות רשמיות של הגנה עצמית״. פה־ושם בוצעו פעולות־נקם, בהתר ושלא־בהתר, כפי שקרה גם בתרפ״ט (1929) ובתרצ״ג (1933). הסיוע הבריטי התבטא בהקמת ״משטרת הישובים היהודים״, שהגיעה בסיום שלב ה״מאורעות״ הראשון לכדי 3,000 נוטרים. עם התחדשות ההתפרעויות הערביות והפנייתן נגד השלטון הבריטי, חוזקו הכוחות הלגליים, ביחוד עם בואו של וינגייט, שהוציא את ״פלוגות האש״ היהודיות אל מעוזי הכנופיות. אף ש״רוח ה׳הבלגה׳ נשמרה במלואה ואנשינו המשיכו להבחין בין אשמים לחפים־מפשע בקרב האוכלוסיה הערבית״, הרי ״מטבע הדברים נעשו לפעמים בידיעתם של אנשים ספורים, ורק לאחר מעשה הובאו לידיעת חברי המפקדה הארצית״. כך קרה ש״חברים מן המפקדה הארצית החלו לראות בזה קו מדיני מסוים״. התנגדות לפעולות נגד מרכזי הכנופיות גברה. ״בסופו של דבר הפכה ההתנגדות להתמודדות בין חלק מארגון ה׳הגנה׳ לבין ׳ההנהגה המדינית׳ של הישוב. ביטוי להתמודדות זו היתה קביעת תזה חדשה על־ידי ראש הנהלת הסוכנות, ד׳ בן־גוריון: ה׳הגנה׳ היא זרוע של התנועה הציונית, ולא של הישוב בלבד; ומשום כך יתכן שפעולה מסויימת עשויה להֵראות כמזיקה לאינטרסים של הישוב... ומועילה מנקודת־מבט של העם היהודי. לפיכך אין להשאיר הכרעה בשאלות אלה בידי המפקדה הארצית, שהם נציגי הישוב בלבד – והאישור או הפקודה לביצוע פעולות כאלה יינתנו אך ורק על־ידי הנציגות המדינית של התנועה הציונית״.[6]

"ההגנה הלאומית"

40 מפעילי ה"הגנה" בירושלים נשארו בארגון ההסתדרותי. רוב המפקדים, ולמעלה מ־100 פעילים, הלכו עם תהומי והקימו את "ארגון ההגנה הלאומית". עם הצטרפות קבוצות בית"ריות הלך הארגון וגדל. בדיונים על הקו האידיאולוגי בלטה קבוצת סטודנטים מהאוניברסיטה העברית. באותה שנה נתקבל השם "ארגון צבאי לאומי" כשמו הרשמי של הארגון, אם כי לא הירבו להשתמש בו. הארגון נודע בעיקר כ"הגנה הלאומית", אך גם כ"ארגון ב" או "הארגון הימני". נקבעו דפוסי מסגרת – ארגון צבאי: קבוצות, מחלקות ופלוגות – ואף תארים צבאיים עבריים לדרגי הפיקוד. בבטאון הארגון, "המצודה" – שהופיע באב תרצ"ב, 3 שנים אחרי פרעות תרפ"ט – נתפרסם השיר "חיילים אלמונים", מאת אברהם שטרן, מקבוצת הסטודנטים. השיר, שמחברו אף הלחינו, היה עד־מהרה להמנון הארגון הצבאי הלאומי.

עם הניתוק מן המוסדות שהמשיכו לתמוך ב"ארגון ההגנה" החלו להתארגן ועדים ציבוריים, ולא רחק הזמן עד שקם לארגון הצבאי ועד־מפקח עליון – שהוקם בקונגרס הציוני הי"ח בקיץ תרצ"ג (אוגוסט 1933) בפראג. בוועד־המפקח הראשון נכללו מלבד זאב ז'בוטינסקי, שהיסד הרבה אם להצטרף, גם הרב מאיר ברלין מ"המזרחי", מאיר גרוסמן ממפלגת המדינה העברית, ויהושע סופרסקי מהציונים הכלליים. את מקומו של זאב ז'בוטינסקי, שנבצר ממנו להגיע לארץ־ישראל בשל האיסור שהטילו הבריטים על כניסתו לארץ, מילא אליהו בן־חורין. אחר־כך הצטרף לוועד גם פרץ ברנשטיין.

אם בשנת תרצ"ג (1933), שנתיים אחרי ההתפלגות, לא מנה "ארגון ההגנה הלאומית" אלא כ־300 חברים, וציודם לא כלל יותר מ־90 אקדחים, הרי באביב תרצ"ו (1936) מנה הארגון קרוב ל־2,000 איש וכ־500 כלי־נשק, שמהם בלטו תת־מקלעים חדשים שנרכשו בפינלנד ונודעו כ"ואשים", שמילאו תפקידם עד ליציאת הבריטים...

"ההגנה הלאומית", כמו ה"הגנה" ההסתדרותית, מצאה עצמה בלתי מוכנה. "המאורעות" הפתיעו אותה לא פחות משהפתיעו את ה"הגנה". "גם ההנהגה המדינית של 'ההגנה הלאומית', הוועד־המפקח, לא היתה מוכנה ליזום התקפות־נגד על הכנופיות הערביות – ובכך רמה הארגון הזה בכל ל'הגנה'. היה אף שיתוף־פעולה במקומות שונים וברוב המקומות לא ניכרו הבדלים־של־ממש בין ה'נקודות' של שני כוחות המגן". זה היה המצב בערים ובמושבות, שמפקדיהן היו מחוגי האזרחים. "לאברהם תהומי, כמפקדו של הארגון, היו שיקולים משלו – טקטיים ביסודם, הנובעים מהערכת־מצב פוליטית. לדעתו, ברור שמסע־טרור נגד הערבים יגרור אחריו בהכרח גם מסע־טרור נגד הבריטים – ודבר זה יעמיר בסכנה את קיום הארגון. ברוח זו החליט מרכז 'הארגון' להתיר פעולות־נקם בקנה־מידה מוגבל: להבהיר לערבים כי בכוחנו להענישם קשה על מעשי־הטרור". גם ז'בוטינסקי, האישיות האקטיביסטית ביותר ב"וועד־המפקח", דרש התאפקות ואורך־רוח, כל עוד לא נכשלו מאמציו לחירוש "הגדוד העברי": "התאפקותכם תעזור למאמצים האלה. כל עוד יש תקוות שבזה נצליח, אדרוש מכם התאפקות מוחלטת".

יסודות "ההגנה הלאומית" החלו להתערער. "השלמתו של 'הארגון' עם קו־ההבלגה", סבור אחד מוותיקי הארגון ומראשוני לח"י, "והתסיסה בין המפקדים הקרביים שדרשו את שבירת ה'הבלגה' – הביאו לכך שבקיץ 1937 התחולל 'הפילוג של גדעון', תהומי". בין דורשי שבירת ה"הבלגה" בלט מחבר ההימנון, אברהם שטרן, ששימש כמזכירו של תהומי. הוא היה מן הנחרצים ביותר למען הכיוון האקטיביסטי. לא כן היה ידידו לקו ולדרך, דוד רזיאל, שסבר כי "הארגון עודו זקוק למשענת חיצונית; ונראה שהכרעתו נפלה רק לאחר שנוכח כי ז'בוטינסקי סומך ידיו על מניעת האיחוד עם ה'הגנה'. גישה זו של ז'בוטינסקי הבטיחה את הזיקה למקור של סמכות ומשמעת ותמיכה ציבורית".

הרקע לפילוג תרצ"ז. "הוויכוח לא היה בשאלה הבלגה-תגובה", סבור אליהו כ"ץ, מוותיקי הארגון, "אלא בשאלת המשך קיומו העצמאי של הארגון". על־פי גרסה אחרת, הרי בראשית תרצ"ז "נשתרר בחוגים הרשמיים בציונות ובישוב [בעקבות ועדת־החקירה הבריטית] בטחון כי חלוקת ארץ־ישראל היא עובדת־המחר ואיתה - מדינה יהודית בחלק מארץ־ישראל". מתוך ציפיה לכך, "ובנופפם לפני המפלגות האזרחיות בסיכוי ל'צבא יהודי', דרשו השתלבות מידית של 'הגנה־ב' ב'הגנה' ההסתדרותית". וכאשר מחפתח פילוג, צצים אלף־ואחד עניינים. כך היתה שאלת ה"נוטרים", שגיוסם היה בידי גופים מוכרים לשלטון. היתה בעיית "מרות" הארגון - שעבר מה"הסתדרות" ל"וועד הלאומי" ול"סוכנות"; אלא שהמפלגה הרביזיוניסטית לא השתייכה עוד להסתדרות הציונית. פתרון אלטרנטיבי, שה"מרות" תהיה בידי "הוועד הלאומי" לבדו, לא נתקבל על־ידי בן־גוריון. הרעת היחסים בישוב, שהחריפה לאחר רצח ארלוזורוב והתנפלות־הדמים של אנשי השמאל על תהלוכת בית"רים בשביעי־של־פסח בתל־אביב, גם היא לא סייעה לפיוס ולאחדות בין הארגונים הבטחוניים.

נסיונות איחוד בין ארגוני ההגנה נעשו לפני כן, בתרצ"ג, על־ידי הלורד מלצ'ט וגם בתרצ"ח - אך לא הביאו למשבר, כמו בתרצ"ז. הפילוג היה לעובדה. הושגה הסכמה שלא תיכפה חובת־משמעת בשאלת האיחוד עם הארגון השני, והדברים יוכרעו במשאל בין האנשים. תוצאות המשאל אמורות היו לקבוע את חלוקת ה"כלים" בין הגורמים השונים. "לשאלת הפילוג", אומר ישקה לבשטיין, "נתלוותה מידה של דו־משמעות. אנחנו, שוללי ה'איחוד', היינו בחזקת ממשיכי רציפות הקיום הארגוני; ואילו גדעון ואנשיו נחשבו ל'מתפלגים', הבוחרים לעבור לארגון אחר". אבל לאור העובדה שהמפקדה החליטה על איחוד עם ה"הגנה", הרי "הארגון שנמשך מן 'ההגנה הלאומית', ואף ירש ממנה את השם 'ארגון צבאי לאומי', היה כבר ארגון מסוג אחר לגמרי".

במשאל שנערך בשבת, י"ג אייר תרצ"ז (24.4.37), התנגדו מרבית החברים לאיחוד עם "ארגון ההגנה". על־פי עדויות מאוחרות - מחוסר רישום עדכני - הצביעו 65% נגד האיחוד. כל חברי המפקדה הראשית ומפקדי הסניפים הגדולים, להוציא את סגן מפקד סניף תל־אביב, הצטרפו ל"הגנה". ואילו ה"אקטיביסטים" - מרבית אנשי־השורה ומפקדיהם הצעירים - לא הלכו עם גדעון, כפי שהעיד אחד מהמצטרפים ל"הגנה".

על האיחוד בין שני ארגוני ה"הגנה" - מה שדחף אליו ועל מה שמסביבו - מספר יוחנן רטנר, רמ"א ה"הגנה" בימי האיחוד: "עובדה אחת מכרעת היותה דחף ראשון לתמורות: נתברר שמקורות המימון של ה'הגנה' נוצלו עד תום. היה הכרח לשנות את שיטת המימון מיסודה, בטרם נוכל לצעוד את שני הצעדים הראשונים לקראת השתכללות". ואז הוחלט להציע ל"הגנה הלאומית" הצעות מרחיקות־לכת, כ"פריטט" במפקדה הארצית ושילוב המפקדים בארגון הכללי מעבר לכוחם היחסי. בדיון על "המיזוג, הפיקוד, מחסני הנשק ומקורות המימון" עם מפקד "ההגנה הלאומית", התברר לרטנר שמעמדו של תהומי "התערער עקב מרד־זוטא בשורותיו. זילברג (תהומי) הצליח למנוע מאבק פומבי במחיר הסכמה לפרישתם של המתנגדים והבטחה להתחלק בנשק ובכספים. לטענתו הוסכם לחלק את הנשק לפי מספר החברים בכל פלג ופלג. המספרים שנקב נראו זעומים". חשדו של רטנר ופיקוד ה"הגנה" גבר, "אך תשובתו הדהימה את כולנו", מספר רטנר. "אברהם הגיב בחיוך של שביעות־רצון: 'אתם סבורים שמסרתי להם את המספרים הנכונים?'. אם כך הוא משקר לחבריו הקרובים" - הגיב רטנר - "מה בדבר המספרים שמסר לנו?".

על אף אי־האמון שהתעורר כלפי תהומי התעלמו ראשי ה"הגנה" מן הענין. "ביקשנו להגשים את האיחוד, ולו גם נרומה מעט. היתה זו תגובה שנבעה מן ההכרה, כי פרוק ה'הגנה'

העל־מפלגתית שהוקמה בעמל כה רב, יהווה זעזוע חמור לכולנו. ה'הסתדרות' **לבדה לא יכלה לשאת בעליה התלולה בהוצאות ה'הגנה', נוכח תנופתה הגוברת של ההתקפה** הערבית; וכבר נבצר ממנה **לאכוף על המוסדות הציוניים, באמצעות אנשיה, הקצבת הסכומים הדרושים.** רגש־האחריות הנחה אותנו לבלוע כהנה וכהנה...״[7]

הארגון הצבאי הלאומי – קץ ההבלגה

״לז׳בוטינסקי לא היה תפקיד פיקודי רשמי בארגון הצבאי הלאומי״, סבור הביוגרף של ז׳בוטינסקי. אך ״כאשר בחרה המפקדה החדשה את רוברט ביטקר למפקד האצ״ל, ראתה לעצמה חובה טבעית להגיש את המינוי לאישורו של ז׳בוטינסקי; וכך נקבעה למעשה סמכותו המוסרית העליונה בכל העניינים החשובים של הארגון״. על־פי גרסה אחרת היתה הכרה מפורשת בז׳בוטינסקי כמצביא האצ״ל: ״מיד עם הקמתו הודיע הארגון הצבאי הלאומי לז׳בוטינסקי כי הוא רואה בו את המצביא של הארגון״, מספר יעקב אורנשטיין מוותיקי ברית־הבריונים ואצ״ל ולח״י. לדברי אורנשטיין לא ראה ז׳בוטינסקי בארגון הצבאי הלאומי תנועת מחתרת, אלא גרעין להקמת גדודי צבא לשחרור, המשך לגדודים העבריים בצבא הבריטי. ראיה זו קבעה את בחירתו בקולונל רוברט ביטקר, שזה מקרוב בא מסין, שם היה נציב בית״ר ומפקד הגדוד היהודי באזור הבינלאומי בשנחאי.

דומה היה שהארגון הצבאי הלאומי נכנס לתקופה אקטיבית – כפי שהשתמע מפקודתו של המצביא, מי״ט אייר תרצ״ז (30.4.37): ״פקודתי בתנאים הנוכחיים: אם תתחדשנה הפרעות, ואם תחבטא בהן הנטיה להתנפל גם על יהודים – אל תבליגו״. דברים אלה לא היו אלא חזון־למועד, שכן הארגון צריך היה לבנות מנגנון ומערכת פיקוד – מן המסד ועד הטפחות. נבחרה מפקדה שהורכבה ממפקדי הערים: דוד רזיאל – ירושלים, אהרן חייכמן – תל־אביב, חנוך קלעי – חיפה, אברהם שטרן – מזכיר המפקדה, כראש־המפקדה נתמנה משה רוזנברג. על אופיו של הארגון – כתנועה צבאית – תעיד העובדה כי בכ׳ תמוז תרצ״ז (29.6.37) נערך מסדר פומבי באזור תל־אביב, בו השתתפו מאות חברים.

״המצביא״ נפגש עם נציגי המפקדה – ביטקר, רוזנברג ושטרן – באלכסנדריה, באב תרצ״ז, לדיון על פעולות תגמול. ״אף שהיה ברור כי הדבר נחוץ והכרחי, התקשה ז׳בוטינסקי להכריע״ – כיוון שזמן רב חשב שההבלגה ״מועילה מאד, כנימוק לזכות [החייאתו של] הלגיון״; ורק מאוחר יותר הגיע למסקנה ש״הסכנה ברורה לגמרי״.

ביטקר, שבא מאווירת ה״קונצסיות״ המערביות בשנחאי, לא הכיר את ארץ־ישראל של שנת תרצ״ז לאחר שלב ה״מאורעות״ הראשון. הוא לא היה מודע ליחסים הפנימיים בישוב היהודי, וכמובן לא הכיר את היחסים הדו־משמעיים עם השלטון הבריטי. כמסורת המהפכנים ברוסיה, כמו שוד־הזהב על־ידי ה״הגנה״ בתרפ״ג, לא נמנע ביטקר מביצוע ״אקס״ כבר בראשית דרכו. כשלון הפעולה, שכוונה נגד בנק־הפועלים, הביא לסיומה של כהונת ביטקר ולמינוי משה רוזנברג כמפקד הראשי של הארגון עוד לפני סוף 1937.

חידוש ההתפרעויות הערביות, לאחר פרסום דו״ח ״ועדת־פיל״, הביא לפעולות־גמול מצד הארגון. השלטון הגיב במאסר אנשים מקרב חוגי המפלגה הרביזיוניסטית – על אף העובדה שההתקפות הערביות המתחדשות הופנו גם נגד השלטון הבריטי. פעולות־התגמול הגיעו לשיאן ב״יום הראשון השחור״, י׳ כסלו תרצ״ח (14.11.37). השלטון הבריטי פתח בגל מעצרים על־פי ה״תקנות לשעת חרום״ שהוצאו כנגד הפורעים הערבים. המעצרים הביאו את מפקד האצ״ל, משה רוזנברג, להפסיק את פעולות־הגמול. ״לא קשה היה לשער שבית־הדין הצבאי לא יימנע לפסוק מוות ליהודי שייתפס עם נשק. מפקד הארגון סבר שאין ליטול סיכון

זה. 'הבית"רים היו קרובים ללבי, ומבחינה פסיכולוגית לא הייתי מוכן להקריב בית"רי למוות בעד נשיאת נשק', מעיד רוזנברג. 'המחלוקת היתה בין הגישה הפרטיזנית, הטרוריסטית, לבין צורה צבאית - כיוון שראיתי בארגון גרעין לצבא העברי העתיד לבוא'." עמדתו של רוזנברג תאמה את עמדת ז'בוטינסקי, שכתב בקין תרצ"ו כי "היהודים היו אולי נוקטים פעולות־הגנה יעילות יותר, אלמלא חששו שמשטרה וחיילים בריטיים יופנו נגדם... איש לא ימעיט בסכנה של קרע בינינו לבין אנגליה. עומדת לפנינו הברירה - להילחם בכוחות הצבאיים הבריטיים"... אלא שבעת ההיא (ולמעשה, גם בשום עת אחרת) לא היה ז'בוטינסקי מוכן להתנגשות עם הבריטים. עד סוף ימיו האמין בשיתוף־פעולה בריטי־יהודי, כפי שאמר בעדותו ב"ועדת־פיל", בל' שבט תרצ"ז (11.2.37).

רבים מאנשי הארגון הצבאי הלאומי לא השלימו עם הפסקת פעולות התגובה. פה ושם נעשו נסיונות לפעולות תגובה. בחורף תרצ"ז נתפס איש הארגון, יחזקאל אלטמן, בירי על ערבים ליד ירושלים, הועמד לדין צבאי ונדון למות, אך חונן על־ידי מפקד הצבא הבריטי. בירי על ערבים ליד ראש־פינה, בכ' ניסן תרצ"ח (21.4.38), נתפסו שלושה מחברי הארגון; ואחד מהם, שלמה בן־יוסף, נדון למוות והועלה לגרדום בעכו. אם תחילה הגיבה מפקדת הארגון בחומרה על מעשי השלושה, כדבר המפקדה: "באפס תוצאות כזה, ובכשלון חמור כזה - הלקח הראוי מן המקרה ילמד כל מי שצריך ללמוד כי לא דבר ריק הוא ולא רשות היחיד ולא מעשה שעשועים" - הרי לאחר חודשים אחדים העלה ז'בוטינסקי, שעמד מאחורי הפסקת פעולות התגובה, את מעשהו של שלמה בן־יוסף ועמידתו בפני הגרדום על נס - כחוליה בשלשלת הגבורה היהודית.

העלאתו־לגרדום של שלמה בן־יוסף על־ידי החליין הבריטי במצודת עכו - בל' סיון תרצ"ח (29.6.38), ביום רביעי "שבו היו הלויים אומרים בבית־המקדש: אל נקמות ה', אל נקמות הופיע", כדבר שירו של דוד שמעוני לאחר התליה - הביא לזעזוע בישוב ולראשית המפנה במלחמה לחרות ישראל. בישיבת "הוועדה הפוליטית" של האצ"ל - עם דוד רזיאל, אברהם שטרן, בנימין לובוצקי ויוסף קצנלסון - נשמע הטיעון כי "הכרח להביא למצב בו לא ידרוך אף שוטר בריטי ברחובות תל־אביב", ואף הומלץ על הוצאת כרוז נגד האנגלים ומדיניותם. וכי השעה כשרה לפעילות בלתי־מוגבלת נגד הערבים.

מפנה זה הביא לסיום כהונתו של רוזנברג. ערב העלאתו־לגרדום של בן־יוסף הגיע מפקד הארגון אל תא הנידון־למוות, להיפרד. למחרת נסע לקפריסין. בדרכו לפולין נמסר לו כי המצביא, ז'בוטינסקי, מודה על שרותו ומשחררו מתפקידו כמפקד הארגון. במקביל נתקבלה הודעה במפקדה: "הנני מאשר את ארבעת הראשים בתפקידם המשותף, ואני מאמין בהם שינהלו את המוסד בהרמוניה מלאה. מותר להם למנות אחד מהם למפקד ראשי, ומינוי זה ייחשב כאישורי עד שיתקבל ממני אישור מפורש". המפקדה החליטה על ביטול תפקיד מפקד הארגון ומינוי ראש־מפקדה, מעמדו - ראשון בין שווים. דוד רזיאל נבחר כראש המפקדה. עם השינוי עלה הארגון לדרך המלחמה האקטיבית. המפקדה החליטה להגיב על פעולות הרצח בפעולות נגדיות. ואם כי המפנה חל עקב העלאתו־לגרדום של בן־יוסף - על־ידי התליין הבריטי באישור הנציב־העליון - לא הוחלט על פעולות נגד השלטון הבריטי, בנימוק שהשלטון מאויים גם הוא על־ידי הכנופיות הערביות המזויינות.[8]

פעולות התגובה. באישורו העקרוני של ז'בוטינסקי, החליטה מפקדת הארגון לפתוח במערכה מקיפה ובעוצמה רבה. שבוע אחד בלבד אחרי תליית שלמה בן־יוסף פעלו חוליות הארגון הצבאי הלאומי בירושלים ובתל־אביב. ההתקפות הראשונות בוצעו בירי־אקדחים

ובהטלת־רימונים על ריכוזים ערביים. המערכה החריפה עם הפעלת מוקשי־מוות בשוקי חיפה התחתית וירושלים העתיקה, שנסתיימו בהריגת עשרות ערבים ופציעתם של רבים. "האבדות הערביות בחודש יולי 1938", נאמר בעלון ידיעות, "הגיעו ל־140 נפש, יותר מאבדות היהודים בכל ימי ה'מאורעות' עד כה". ובלשון אחרת נאמר כי מספר הרוגי האויב מאז יום התליה גדול פי שלושה ממספר חללי הישוב מידי הערבים באותה תקופה.

מאסרי אישים מהמפלגה הרביזיוניסטית לא הפסיקו את פעולות התגובה של האצ"ל, שהגיעו לשיאם במוקש רב־עוצמה בשוק־הירקות של יפו, בא' תשרי תרצ"ט (26.9.38). ואז חלה הפסקה בפעולות התגמול, משהחל משא־ומתן להסכם בין ארגון "ההגנה" לאצ"ל, שפתיחתו הותנתה בהפסקת הפעולות.* אף כי בכ"ג אלול תרצ"ח (19.9.38), בביתו של ישראל רוקח ראש עירית תל־אביב, נחתם הסכם בין הארגונים – לא קם האיחוד המצופה.

בלי קשר בין האירועים – נחתם במינכן בה' תשרי תרצ"ט (30.9.38) הסכם מחפיר, "למען הצלת שלום העולם", בו הפקירו בריטניה וצרפת את צ'כוסלובקיה לידי היטלר. יומים אחר־כך, בז' תשרי (2.10), פרצה כנופיה ערבית לשכונה יהודית בטבריה וטבחה 20 יהודים. כיוון שעל־פי ההסכם המוקדם בין הארגונים דרוש היה אישור ה"הגנה" לפעולת־תגמול, וגולומב סרב אף לעיין באפשרות כזאת – אולי בשל "אווירת מינכן" – לא הגיב האצ"ל על הטבח בטבריה. אך גם זה היה לשוא. התערבותו הבלתי־צפויה של דוד בן־גוריון הביאה לביטול ההסכם. "אם לא נחתם – אל תחתום", נאמר במברק ששלח בכ"ז אלול תרצ"ח (23.9.38) מלונדון. "אם חתמת – בטל החתימה".

טבח טבריה, ורצח יהודים בגבעת־עדה, קרית־חרושת ועין־פשחה, היוו אקורד מזעזע לפעולות הכנופיות הערביות. הפגיעות שהופנו מעתה במידה רבה כנגד השלטון, הביאו למעורבות אכזרית של כוחות בריטיים נגד כפרי פורעים ערבים. במאמץ לא קל הצליחו הבריטים לכבוש מחדש את הרובע המוסלמי בירושלים העתיקה מידי הכנופיות שהשתלטו עליו. הכנופיות הובסו גם בהרי שומרון. אך נוכח אווירת־מינכן נמנעו הבריטים מהחרפת המלחמה נגד הכנופיות ואיפשרו להם לסגת לסוריה, בפתחם את מעברות הירדן.

עד מהרה התברר שלפעולות הרצח הערביות היה שכר: "ועדת וודהד" הבריטית המליצה על חלוקה חדשה: צפון הארץ, עמק־יזרעאל, הנגב ואזור ירושלים–רמאללה–בית־לחם–יפו – יישארו תחת ממשל בריטי; ליהודים יותן אזור צר וקצר לאורך החוף, מזכרון־יעקב עד תל־אביב; בשאר חלקי הארץ תוקם מדינה ערבית. היהודים והערבים נתבקשו לשלוח נציגים לוועידת שולחן־עגול בארמון סנט־ג'מס בלונדון. שר־המושבות הבריטי, מלקולם מקדונלד, הציג את המדיניות החדשה: הקמת מדינה ערבית בפלשתינה, הקשורה בברית עם בריטניה, עם זכויות מסוימות למיעוט היהודי. הודעתו של מקדונלד, בד' אדר תרצ"ט (23.2.39) הדהימה את הישוב ואת העם היהודי לתפוצותיו. מפקדת האצ"ל לא חשבה שיש בכוחה לשים־לאל את ההחלטה, אך ביכולתה להפר את שמחת האויב. בשורת פעולות, בח' אדר תרצ"ט (27.2.39), נהרגו עשרות ערבים במקומות שונים בארץ. אלא שכל זה לא מנע, כמובן, את ביצוע המדיניות הבריטית כנגד יהודי ארץ־ישראל.

---

* הסכם, שכלל הפסקת פעולות ונחתם על־ידי דוד רזיאל, עורר תרעומת בשורות האצ"ל – כמתברר ממכתבו של רזיאל אל יאיר, ששהה אז בווארשה: "שמעתי רמזים מכוערים, אמנם לא במידה גדולה, אבל אינני רגיל לזה. ברצוני לפנות את מקומי למי שיעשה חשבונות באופן יותר מרצלח... אינני רגיל בכך, ואינני רוצה להתרגל לחיות בתוך לכלוך. אבקשך לא להראות את המכתב. רק הרגע את הבחורים..."[9]

בצל ענני־השואה המאיימים

ככל שמצב יהודי אירופה הלך והחמיר, עם התגברות האנטישמיות והתחזקות השלטון הנאצי בגרמניה, כן הקשיחו הבריטים את יחסם אל הישוב היהודי בארץ־ישראל. מאות אלפי יהודים ביקשו להימלט מן הסכנה, אך השערים היו נעולים. חמור מכל היה יחסו של הנציב־העליון החדש, הרולד מק־מייקל. אף שבני הישוב היו מוכנים לקלוט כל עולה, צומצם מספר רשיונות־העליה. ביי"ב אדר־ב תרצ"ח (15.3.38), שלושה ימים אחרי כניסת היטלר לאוסטריה, הודיעה בריטניה על מכסה של 3,000 רשיונות־עליה ל־6 חדשים - כמות קטנה מאי־פעם, וזאת כשסכנת־מוות מאיימת על יהודי ווינה. ראוי לזכור, כי "עד פרוץ מלחמת־העולם השניה עדיין דרש היטלר את יציאת היהודים מתחומי שלטונו", כפי שציין יוספלה טבנקין, מח"ט "הראל". "אולם שערי הארץ נסגרו לעליה במשך חמש שנים שבהן עדיין היו שערי אירופה פתוחים ליציאת היהודים". והוא מקשה: "האם אנחנו הישוב היהודי עשינו כל שביכלתנו?".

נסיונות נואשים של יהודים להימלט מאירופה המתלקחת ולהגיע לארץ־ישראל ב"עליה בלתי־לגלית" נתקלו בהתנגדות מצד "המוסדות" הרשמיים, מחשש לאבדן ביקורת ומחשש לתגובות־נגד מצד שלטון המנדט הבריטי. עם החמרת גזרות העליה - ועלייתו של האצ"ל על פסי תכנון ראשוניים לריכוז כוח יהודי שישתלט על הארץ - נכנס האצ"ל לפעילות אינטנסיבית בארגון תנועת העפלה רחבת־ממדים, שנודעה כעליית "אף־על־פי".

לא יאומן, אבל עובדה היא כי לאחר השתלטות הנאצים על אוסטריה וצ'כוסלובקיה התפרסם בעתון "דבר" מאמר־השמצה על תנועת ההעפלה, שנכתב על־ידי ברכה חבס, על "התנאים המחרידים" בהם נתונים המעפילים בספינות רעועות בעליה "בלתי־לגלית" של האצ"ל. לא זו בלבד, אלא שמשה שרתוק, מנהל "המחלקה המדינית" של הסוכנות, התלהב כל כך מן האפשרות להשמיץ את האצ"ל ודאג לשלוח תרגום אנגלי של מאמר־ההשמצה אל הקולונל הבריטי יאשיה וג'וד, ידיד־ישראל. משהגיע המכתב והעתק המאמר לידיו של וג'וד, מיהר הקולונל הבריטי להגיב על הדברים במכתב אל "שרתוק היקר":

"קיבלתי [23.6.39] את מכתבך מ־14 ביוני בעניין העולים הבלתי־לגליים. הלוואי ולא היית שולח לי אותו. המחשבה העולה בלבי היא שאתם רוצים לשים קץ לעליה הבלתי־לגלית, שלא בספינותיכם. אני מסיק מכך שקרוב ל־15,000 איש עלו לארץ־ישראל בשנה האחרונה - מחציתם בוודאי שלכם. ברחבי אירופה גוועים ברעב פי 10 ממספר זה, משום שאינם יכולים לעלות. אל נא תשימו מכשולים על דרכם, רק בשל העובדה שהצלת חייהם נעשית בתנאים נעימים פחות מאלה שזוכים להם אלה הניצולים על־ידיכם.

"למען השם, עשו יד־אחת לשיפור התנאים והיעילות - אם אכן רוצים אתם להעלות יהודים נוספים לארץ־ישראל. שלך, יאשיה וג'וד".

חמור יותר היה מעשהו של וייצמן, שאמר למלקולם מקדונלד, שר־המושבות, כי נודע לו שהנאצים מימנו עליה לא־חוקית של רביזיוניסטים לארץ־ישראל. הם סיכנו, לדעתו, את היחסים עם בריטניה. הם אנשים מסוכנים, מטודפים. "לא ייאמן", אמר וייצמן היהודי למקדונלד הבריטי, "אך הם חושבים אפילו לקום בנשק על בריטניה"...[10]

"הספר־הלבן". בכ"ח אייר תרצ"ט (17.5.39) הנחיתה בריטניה מכה אנושה לתקוה הציונית. באותו יום ראה־אור המסמך הבריטי מספר 6019, הוא "הספר־הלבן" שנודע לדראון. "התכלית הסופית של ממשלת הוד־מלכותו היא הקמת מדינה פלשתינית עצמאית בתוך עשר שנים", נאמר במפורש ובלי כחל ושרק. המדינה הפלשתינית אמודה להיות קשורה עם בריטניה בחוזה לסיפוק הדרישות המסחריות והאסטרטגיות של שתי הארצות.

העליה היהודית במשך 5 השנים הבאות, "אם ירשה זאת כושר הקליטה הכלכלי", תהיה בשעור שיביא את הישוב היהודי לכדי שליש מהאוכלוסיה. תכנון זה יאפשר להכניס עוד 75,000 עולים ב־5 השנים הבאות. לפיכך תורשה בכל שנה מכסה של 10,000 עולים יהודים... ובנוסף לכך – "כתרומה לפתרון בעיית הפליטים היהודים" – יותר להכניס 25,000 פליטים, זאת רק לאחר שהנציב־העליון ייווכח שהובטחה כלכלה בשבילם... ובכלל – בידי הנציב־העליון תהיה ההחלטה הסופית בעניין כושר־הקליטה הכלכלי. ועוד נקבע כי כעבור 5 שנים לא תורשה עליה נוספת – אלא אם יסכימו לכך ערביי פלשתינה... "אחת החליטה ממשלת הוד־מלכותו", נאמר במסמך, "לעצור את העליה הבלתי־חוקית". ועוד נקבע ב"ספר הלבן" כי מספר היהודים הבלתי־חוקיים שיצליחו להיכנס, חרף האמצעים הללו, ינוכה מהמכסות השנתיות.

גם על הקרקע ירדה הגזרה: "עקב הריבוי הטבעי של האוכלוסיה הערבית, והמכירה של קרקע ערבית ליהודים – אין מקום להעברות נוספות של 'קרקע ערבית'..."

ניצני מלחמת־העולם השניה נראו באופק. "מה יכלה בריטניה להפסיד על־ידי נטישת הציונים?" – שאל בריטי שאינו שונא ישראל. לדעתו, היו הציונים רתוקים לבריטניה בשלשלת שלא ניתן לבתקה. מספר ד"ר דב יוסף: "צ'רלס אורד וינגייט אמר לי: 'עליכם להבין סוף־סוף שלממשלה הבריטית לא אכפת כלל מה רצונכם'. ואני השיבותי: 'לא על־נקלה נוכל לנתק את קשרינו עם הבריטים, שהרי הם מהמעטים בעמים שהתיחסו אלינו בידידות, ואנו חשים שעלינו להיות נאמנים להם'... ניתוק קשרינו עם הבריטים הוא אחד הזכרונות המכאיבים ביותר בחיי".

ארתור קסטלר: "ממשלת צ'מברליין סיגלה לעצמה פילוסופיה של פיוס. הערבים מייצגים כוח ניכר; ואילו היהודים אינם אלא תקלה זעירה בזירת המזרח. זה מוכח מעצם העובדה שהערבים מתפרעים מזה שנים, ואילו היהודים הם רכי־לבב ושומרי־חוק. ההקש הברור היה שאת הערבים יש לפייס, ואילו את היהודים אפשר להפקיר לגורלם".

מתווי המדיניות הבריטית סברו כי יצליחו לשכנע את וייצמן לקבל את המדיניות החדשה. לא היה להם ספק שהמנהיג היהודי המתון יבין כי התקוה היחידה ליציבות במזרח־התיכון נעוצה בכך שיושם סייג לעליה יהודית וייקבע מועד שאחריו לא יוכלו יהודים להיכנס לארץ־ישראל בלי הסכמת הערבים. מה עוד, שמשרד־החוץ האמריקאי היה תמים־דעים עם משרד־החוץ הבריטי, נוכח סכנת המלחמה; אף שהיתה בניגוד לעמדתו של הנשיא רוזבלט, הרגיש ללחצים מבית. אך רוזבלט קיבל את עמדתה של מחלקת־המדינה.

הסערה לא האריכה ימים. הפגנות־מחאה נערכו ברשיון, לבד מהפגנת־המונים סוערת של המחנה הלאומי, בהנהגת האצ"ל. פעולות־התגובה של הארגון הצבאי הלאומי נמשכו, לסרוגין, חודשיים. גם שבתון ועוצר־עצמי – עליהם הכריזו "המוסדות הלאומיים" – שככו עד מהרה, אף שלא חיזקו את יחסי ההנהגה עם השלטון. מנהיגי היהודים לא היו מסוגלים לממש את איומם בדבר התנגדות ואי שיתוף פעולה. התעורר חשש שמא תוצא "הסוכנות אל מחוץ לחוק, עם כל הסנקציות הכלכליות הכרוכות בכך. "בשלב זה יכלה בריטניה להציק לישוב יותר משהישוב יכול להציק לה". ואכן, ימים אחדים לפני פרוץ המלחמה כתב וייצמן לצ'מברליין, ראש ממשלת בריטניה, כי "היהודים עומדים לצד בריטניה הגדולה ויילחמו לצד הדמוקרטיות". הממשלה הבריטית קיבלה את הצעת התמיכה בהכרת תודה, אך לא פרסמה אותה, "כיוון שלא רצתה לספק בסיס לטענת אוסוואלד מוסלי שהיהודים דוחפים את בריטניה למלחמה".

ב"ז אלול תדצ"ט (1.9.39) פרצה מלחמת־העולם, כשצבאות גרמניה פלשו לפולין והכניעוה. יהדות פולין התוססת, שמניינה עבד כבר את שלושת המיליונים, נלכדה בין החרב הנאצית לבין הפטיש־והמגל, בן־בריתו הזמני של הגרמני, שעלה וזינב ממזרח.

הישוב בארץ־ישראל הועמד בפני מצב חדש. בעיית הקשר עם ארצות חוץ החמירה את מצב המשק והביאה לאבטלה - במיוחד בענפי הבניה וההדרים. נוכח העתיד הקודר הועמד פינחס רוטנברג בראש הוועד־הלאומי, ואליו הצטרפו הרביזיוניסטים ואגודת־ישראל.

המכות שהונחתו על העם היהודי מצאו את ההנהגה חסרת־אונים. דיוני הקונגרס הציוני קוצרו, ונציגי המפלגות מיהרו לחזור איש למקומו - אלה לחיים ואלה למוות.

אחרי פרוץ המלחמה, שלתוכה שקעה מחצית כדור־הארץ - לאחר פרסום "הספר הלבן" - נדמה היה שד"ר חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, הגיע לכלל יאוש. בשיחה עם ידיד בריטי, אחרי פרוץ המלחמה, עדיין היה "וייצמן משתעשע ברעיון לתפוס את רסן השלטון בארץ־ישראל ברגע הנכון, כשתהיינה בריטניה ואירופה יגעות־מלחמה, ולא יהיה בהן חשק להתערב". בימים אלה, טרם ההשמדה הנאצית הנוראה, השתעשע וייצמן בדמיונות האופייניים ליריביו: "אם בסוף המלחמה יוכלו לצאת בכוח של חצי מיליון לוחמים - אי־אפשר יהיה לעמוד בלחץ..." בן־שיחו רשם את הגיגי המנהיג הציוני בעת הזו: "וייצמן שאל לדעתי אם באחד הימים תֵעשה ארץ־ישראל חלק מפדרציה ערבית. אין לו אמונה בשיתוף־פעולה עם הערבים. יהודים וערבים לעולם לא יוכלו להתערב יחד".

ארצות קרסו - יאוש ננסך בעורקי המנהיג, שדומה כי עולמו חרב. בט"ז ניסן ת"ש (24.4.40) רשם הידיד: "וייצמן סעד אתנו. הוא שקוע בעמקי יאוש ומכריז שהשלים בנפשו לבלות את זקנתו במחנה־ריכוז. וייצמן עייף ויגע מדי, המסכן..."[11]

ז'בוטינסקי, כמוהו כווייצמן, האמין בבריטניה עד כלות - למרות האכזבות מאז מאסרו לאחר פרעות תר"ף בירושלים. ואחרי פרעות תרפ"ט, כשביקש לחזור לארץ, נמנע ממנו דבר אלמנטרי זה על־ידי השליט הבריטי עד לפטירתו עשר שנים אחרי כן. "ממשלת בריטניה ראתה בז'בוטינסקי איום", הסביר הקולונל מיינרצהגן, "לא מפני שחשבוהו לאנטי־בריטי, אלא מפני שהאמינו כי קיצוניותו מסכנת את הסטאטוס־קוו בארץ־ישראל ומוסיפה סיבוכים על מעמד הבריטים". כאילו לאישור הכריז ז'בוטינסקי בוועידת הצה"ר בפראג שאת "הרושם הנפוץ, שהציונים רוצים שארץ־ישראל תישאר בידי האנגלים בכל הנסיבות - יש לעקור מן השורש"; אף שלא הפליג בדרישה לניתוק מלא מאנגליה.

יחסו הדו־ערכי של ז'בוטינסקי אל בריטניה מומחש בתאורו של יעקב אורנשטיין, מראשי האצ"ל, ששהה בלונדון בפרוץ המלחמה: "ב־3.9.39, בשעה 11, נשמעה ההודעה הרשמית על הכרזת המלחמה של בריטניה. ארשת פניו של ז'בוטינסקי היתה מזעזעת. פניו היו חיוורים. ראינו בעליל כי עתה נחרב עליו עולמו. ז'בוטינסקי כל־כך לא רצה במלחמת־עולם, כה פחד מפניה!" ימים אחדים אחר־כך נקרא אורנשטיין אל ז'בוטינסקי. "קוויתי בסתר־לבי לשמוע מפיו איך לנהוג בתקופת המלחמה", סיפר. "מדבריו הראשונים היה ברור לי כי הוא רואה את המלחמה כהמשכה של מלחמת־העולם הראשונה - לא רק מבחינה מדינית, אלא גם מבחינת שיטות הלחימה. 'במלחמה הזאת', אמר, שוב לא נסתפק בגדודים אחדים. ולא זו בלבד, אלא שהצבא היהודי יילחם תחת דגלו ומפקדיו. וכאשר תגיע שעתה של ועידת השלום, יישבו נציגי הלוחמים היהודים סביב שולחן הדיונים, כשותפים שווים לכל דבר. התנאי הראשון שלנו יהיה הקמת מדינה עברית בארץ־ישראל'. והוסיף: 'משום כך מוטל עלינו לִשכוח לתקופת המלחמה את סכסוכנו עם שלטונות המנדט בארץ־ישראל. עכשיו, בשעת מצוקתה, תֵאלץ בריטניה להשתחרר מגישה זו, כדי שתוכל לזכות בתוספת חשובה של חיילים אמיצים ונאמנים'."

ז'בוטינסקי לא מסוגל היה לנתק עצמו כליל מטבורה של לונדון, גם כאשר נדמה כי סאת אכזבתו מלאה עד אפס מקום. מוסיף על כך ידיד, שנפגש עם ז'בוטינסקי שבועיים לאחר פרוץ

המלחמה: "ז'בוטינסקי פרש לפני שתי תכניות, האחת לגיוס צבא יהודי של 200,000 איש, והשניה למסע־תעמולה נמרץ בארצות־הברית", מספר הקולונל מיינרצהגן, שפעל באותם ימים למען סיוע לבריטניה הנתונה במלחמה קשה. הוא ביקש מז'בוטינסקי את עזרת הישוב, שהפוטנציאל הצבאי שלו הוא רב ערך. "הוא אמר לי שיש לו שליטה רק על כ־ 80% מאנשיו בארץ־ישראל, והוא נמנע מלערוב להתנהגותם בתקופת המלחמה. דומה היה שהוא מעוניין להביע נאמנות לבריטניה, אבל אינו מוכן לשלום בארץ־ישראל".

בטבת ת"ש (דצמבר 39), שוב נפגש מיינרצהגן עם ז'בוטינסקי. עד מהרה התברר שזה אינו עוד ז'בוטינסקי הריאליסט בעל החזון. "הוא הגיש תכנית מסובכת ביותר: לפוצץ את היטלר והצמרת הנאצית. הצעד הראשון במזימה שאפתנית זאת היה לפוצץ כמה נאצים רמי־דרג במינכן, ולהלווייתם יבואו נאצים בכירים ובכללם היטלר. אך הקברן היהודי במינכן, מידידיו של ז', יכניס לארונות פצצות־מיקפה, ובשעה שיתאספו ראשי הנאצים – יתפוצצו כ־100 ק"ג פצצות והם יעופו כולם לעולם־שכולו־טוב". מיינרצהגן העביר את ההצעה למשרד המלחמה – "אבל משרד־החוץ הזעיף פנים והנאצים הבכירים ניצלו".

מה עושה הישוב היהודי, מה עושים מנהיגיו? – "רק לאחר שהישוב ישלים את תהליך צבירת־הכוח יוכל להושיט יד ליהודים הנתונים למצוקה ולהשפלה", הכריז בן־גוריון בישיבת הנהלת הסוכנות, בד' תשרי ת"ש (17.9.39) – זמן קצר לאחר פרוץ המלחמה! – "עלינו להתרכז בייחוד בדאגתנו לענייני הארץ, כי הדאגה לעם ישראל לתפוצותיו היא כיום למעלה מכוח אנוש". ומוסיף אחד מחוקרי התקופה: "דבר אחד לא חזתה ההנהגה – את שברונה הגמור של יהדות אירופה. לא היה אחד מקרב חברי הנהלת הסוכנות שחלק על השקפתו של בן־גוריון". יוסף טבנקין סיכם את התקופה הנוראה שבאה עלינו לרעה: "עם הכרעת הבריטים להעדפת האינטרס הבריטי־ערבי על האינטרס הבריטי־יהודי, החלה מלחמת בריטניה נגד הציונות. במלחמה זו נחלה הציונות את כשלונה הגדול והנורא – הציונות החטיאה את יעודה; היא לא הצילה את יהודי אירופה מהשואה".[12]

ב. לח"י – חלוץ לפני המחנה

1: האצ"ל: רק כך! – האומנם?

ראשית ואחרית

מהותם של לוחמי חרות ישראל הם דברי ימיה של התנועה שהופיעה במשך תקופה קצרה על במת ההיסטוריה של תקומת ישראל. לא ההופעה הפומבית בשם לח"י היא ראשיתה של מלחמת חרות ישראל; גם לא הפילוג בארגון הצבאי הלאומי והקמת מחתרת האצ"ל־בישראל על־ידי יאיר – אלא התגבשות הרעיון, כי חובה להילחם במי ששולט על הארץ, ויהיה זה כובש או מנדטור, עריץ או פתאי – בו יש להילחם עד תיכבש הארץ לפני ישראל. כשם שלא ניתן לקבוע מתי בדיוק החלה המלחמה לחרות ישראל, כך לא ניתן לקבוע מתי חדלו לוחמי חרות

ישראל להילחם. קיצה של לח"י לא התרחש ב־29 בנובמבר, בהחלטה על סיום המנדט; לא בה' באייר; לא בכ' אייר, יום בו הצטרפו לח"י במאורגן לצה"ל; לא בי"ג אלול (17.9), בו הומת ברנדוט ולוחמי חרות ישראל "הוצאו אל מחוץ לחוק".

הגדרה ראשונה של **השלטון הבריטי בארץ־ישראל כשלטון זר** הופיעה בהודעה שפורסמה בי"ב אייר תרצ"ז (23.4.37) על־ידי נאמני האצ"ל – לאחר פרישת תהומי. בכרוז ניכרים עקבותיו של יאיר, שכבר אז החל לטוות את משנתו, ליציאה ממנטליות של הגנה לקראת מלחמת השחרור של עם ישראל וארץ ישראל. והרי קטעים אחדים מאותה הודעה:

"הרעיון והמטרה של האצ"ל בארץ־ישראל, שלשמם נוצר, היא האמונה שמדינה עברית לא תוכל לקום בלי להישען על גוף צבאי לאומי בלתי תלוי... "ה'סוכנות' מקווה עכשיו לקבל אישור לפעולה חפשית לאלה העומדים תחת פקודתה – תמורת **השתעבדות לשלטון הזר** והכנעה לתכניות הקנטוניזציה של הארץ. על האצ"ל בארץ־ישראל הוטל להיות הכוח הממשי היחידי שיצטרך ויוכל להילחם לתקומתה של האומה העברית בארץ־ישראל נגד **מזימות האויב החיצוני** וההכנעה של אלה המוכנים לבגוד מבפנים.

"האצ"ל בארץ־ישראל הועמד, לאור המציאות הפוליטית, לפני ההכרעה בין היכנעות למרותה של הממשלה לבין נכונות להקרבה כפולה והסתכנות כפולה. חלק מחברינו לא נמצאה בהם הנכונות הדרושה לתפקיד קשה זה, נכנע ל'סוכנות' ועזב את המערכה. החלק הגדול והנאמן ממשיך בדרך שהתווה האצ"ל בארץ־ישראל מיום היווסדו עד הנה.

"האצ"ל בארץ־ישראל ממשיך בתפקידו להילחם על כבודה וחייה של האומה בתחייתה.

"אנו מאמינים ביעודה של התנועה ובכוחה להקים מחדש את **חיי העצמאות השלמה בגבולות ההיסטוריים** של המדינה העברית.

"חיילים אלמונים! – גרעין הכוח העברי עומד נכון לכל צו ולכל קרבן.

"משורה משחרר רק המוות!"[13]

בבואנו לסקור את מלחמת חרות ישראל, עד להסתלקות השלטון הבריטי מהארץ, ניתן לקבוע תקופות במעלות המלחמה, בהן אירעו תפניות משמעותיות בדרך לחרות. תקופה **ראשונה** – בה עלה האצ"ל על דרך המלחמה בשלטון, כשנלחם נגד גזרות "הספר הלבן" – מסתיימת בהפסקת־אש חד־צדדית של ראש־המפקדה ובפילוג שבעקבותיה. בתקופה **השניה** נמנים ימי האצ"ל־בישראל – עד רצח יאיר ונסיונות הנקם – עד לסוף תש"ב. התקופה **השלישית** – תקופת התעוררות לח"י – הקמת "המרכז" והתרכזות בהעמקה אידיאולוגית ובהסברה, תוך התנגשויות־אש עם קלגסי השלטון הזר והפיכת בתי־הדין לבמות־הסברה ועד להתנקשויות המדיניות בנציב־העליון בירושלים ובחבר־הקבינט בקהיר. התקופה **הרביעית** – התעצמות המלחמה בשלטון הבריטי – הפסקת ההפוגה של האצ"ל שמאז שנת ת"ש והצטרפותו למלחמת החרות; הצטרפות זמנית של ה"הגנה" בימי ה"מרי"; ועד להחלטת הפינוי בשלהי 1947. התקופה **החמישית** – מעורבות בריטית בימי מלחמת העצמאות נגד הערבים, מט"ז כסלו תש"ח (29.11.47), ועד להפלת 5 מטוסים בריטיים מעל רפיח בו' טבת תש"ט (7.1.49).

בראש אחד

כהונתו הראשונה של דוד דזיאל, שנודע בכינוי ב"ח (בן־חנניה), כראש המפקדה של האדגון הצבאי הלאומי – נמשכה פחות משנה, עד למאסרו, יומיים לפני פרסום "הספר הלבן". בין חברי המפקדה נמנה אברהם שטרן, שנודע בכינויו בן־יאיר או יאיר. הוא התבלט עד מהרה בחשיבתו הצלולה, התמסר להדרכה ולהסברה. יחד עם רזיאל הוציא לאור את ספר־ההדרכה

הראשון בעברית לשימוש באקדח, מאת ד' ראש (דוד רזיאל אברהם שטרן) שכאילו "נדפס בדנציג"... "לא היה ספק שיאיר קרוב לרזיאל יותר מכל זולתו", מציין אחד ממפקדי האצ"ל. "רזיאל העריך את כושר הניתוח הפוליטי של יאיר, וברור היה שאם יתעורר צורך בהכרעה חשובה יהיו דעותיהם של רזיאל ויאיר זהות". המפקדה בראשות רזיאל הביאה את הארגון להגברת המלחמה נגד הערבים והסתעפה לשטחים נוספים: העפלה ימית ופעילות מדינית – לסיוע בהתחמשות ובאימונים, והקמת תאי לוחמים של הארגון בגולה.

ז'בוטינסקי ותנועתו התיימרו לחדש את תנופת הציונות המדינית מיסודם של הרצל ונורדאו, שגרסה פעילות בחצרות שליטים כפתרון לבעיה היהודית – אך לא היה בכוחם למנוע את "הספר הלבן", וכמובן שלא לפתוח את שערי הארץ. במצב זה החל יאיר לטוות מערכת מדינית, שנשענה על הנחה של אינטרסים. הוא הגיע למסקנה שפולין מוטרדת מבעיית האנטישמיות הניזונה ממציאותם של שלושה וחצי מיליון יהודים בתוך אוכלוסיה של 30 מיליון. התברר ליאיר כי לקבוצת אינטלקטואלים בחוג של משפחת שטרסמן יש קשרים הדוקים עם השלטון, ואף עם הביון ושרות־הבטחון הפולני. וכך, באמצעותם, התעמק הקשר בין האצ"ל וראשי השלטון הפולני. יאיר הציג תכנית ברורה: העלאת יהודי פולין לארץ. התכנית שבתה את הלב בנועזותה: לארגן 40,000 צעירים יהודים – לאמנם ולציידם בנשק, להעלותם על החוף ולהשתלט בכוח על הארץ. או־אז ייפתחו השערים, ומיליוני יהודי פולין יוכלו לשוב למולדת. בני־שיחו של יאיר הכירו את הבעיה. "ז'בוטינסקי מדבר על אבקואציה, אבל אינו עושה דבר לביצועה", אמרו הפולנים, על פי עדותו של אחד המשתתפים ב"קורס המפקדים" בהרי הקרפטים. "ז'בוטינסקי מדבר על גדודים עבריים; אבל מי יקים אותם? האנגלים?"

"האב הרוחני" לתכניתו של יאיר, לדברי אריה קוצר, היה ד"ר זאב פון־וייזל, בתמיכת קרסקי, יו"ר הקהילה בברלין. פון־וייזל עיבד "תכנית מפורטת" לכיבוש הארץ: 20,000 חיילים חמושים, 15 ספינות, 15 תותחים, 4 אווירונים – כל זה יספיק לכיבוש־בזק של הארץ – ויוכרז על ארץ־ישראל כדומיניון תחת הכתר הבריטי. ויש לזכור כי בסופה של שנת 1936, לאחר השלב הראשון של ה"מאורעות", לא היו בארץ אלא 20,000 חיילים בריטיים. קרסקי, שישב בגרמניה, הגיע להסכם עם אנשי־שטראסר הגרמנים, לפיו מוכנים יהיו הגרמנים לספק ליהודים נחתות וכמות נשק קל וכבד – אם כוונת היהודים לנצל נשק זה נגד הבריטים. המחיר שדרשו הגרמנים – שחרור גרמניה מיהודיה. תכנית זו הביא פון־וייזל לפני ז'בוטינסקי. אך תשובתו היתה: לא! מוסיף אריה קוצר: היתה זו הטעות המדינית הגדולה של ז'בוטינסקי. כעבור ארבע שנים עלתה תכנית האבקואציה ותכנית 40־האלף, אותה התחיל יאיר לבצע על־פי ההסכם עם פולין.

ליוסף שכטמן, שהיה "הנציג המואמן של ההסתדרות הציונית החדשה לממשלת פולין", יש טענת־בעלות על מהלכיו המדיניים של יאיר עם ממשלת פולין: "אברהם שטרן הגיע אלי לווארשה עם מכתב־המלצה קצר ונדיב מז'בוטינסקי, בו נאמר: 'עשה נא למען המוכ"ז כל מה שאתה מוכן לעשות למעני'. שטרן הוצג בפני פקידים בכירים במשרדי החוץ, המלחמה והפנים; הוא עשה רושם מצויין והובטח לו להעמיד לרשות הארגון נשק ותחמושת בעין יפה; חלק מזה כמתנת־חינם, והשאר – ייפרע במזומנים או בשעורים נוחים". שכטמן מספר כי בהגיע מועד המשלוח הראשון של הנשק, דרשו הפולנים לקבל את אישורו של ז'בוטינסקי לעסקת הנשק. "**מיד וללא היסוסים סיכן ז'בוטינסקי את מעמדו**", מספר שכטמן, "**ירד מן העננים** והבריק את האישור הנדרש". ובכ"ג אייר תרצ"ט (12.5.39) אף שלח ז'בוטינסקי מכתב־תודה אל ראש מחלקת ההגירה במשרד החוץ הפולני על עזרתו ב"הוצאה לפועל של עסקה חשובה" אשר ערכה 212 אלף זלוטי (42,000 דולר), תוך שהוא מוסיף כי תוצאות הפעולה המועילה והמכובדת יוערכו על־ידי כולם.

כשהופיע יאיר בפני אנשי השלטון הפולני, כבר נודעו פעולות האצ״ל נגד הערבים. הרעיון לאמן ולצייד כוח של 40,000 נראה להם בר־ביצוע. על־פי תכניתו של יאיר אמורים היו הפולנים לספק את הנשק לידי נציגי האצ״ל שיעבירו אותו ארצה, ויאחסנו במחסני־סתר עד ליום המרד, כאשר אחרוני הכוח המאומן יגיעו בספינות במלוא הציוד וינחתו על החוף, בתאום עם הכוחות בארץ. על־פי יעקב גלבוע, הביע ז׳בוטינסקי את התנגדותו להסכם, עד שהתברר כי התכנית מתחילה ללבוש עור וגידים – נשק, אמונים, התגברות ההעפלה – רק אז הסיר את התנגדותו. הדים להתנגדות נמצאים בדברי שכטמן, הכותב במרירות־מה כי ״בד־בבד עם רכישת נשק לארגון, התחיל שטרן מארגן בבית״ר פולין ׳תאים׳ מיוחדים, וחייב את חבריהם בשבועת־אמונים לארגון״. דעתו של שכטמן היא כי ״אברהם שטרן ניצל את הפופולריות של הארגון והצליח ליצור גוף חזק ויעיל״ – שלא היה נתון למרות ז׳בוטינסקי. לא זו בלבד, אלא ששטרן ״עשה במיטב יכלתו, בשנינות ובמגמתיות, לערעור סמכותו האישית של ז׳בוטינסקי... אבן־הנגף העיקרית במאמציו לכונן את הארגון כגוף עצמאי ושולטני במאבק לשחרור לאומי״.

מספר יעקב גלבוע: ״את הנשק הביאו הפולנים למחסני־הערובה שבדחוב צגלנה. הנשק כלל אלפי רובים צרפתיים, תחמושת, רימונים, מרעומים, חמרי־חבלה, פתילי־חבלה, נפצים, ומכונות־יריה ׳הוצ׳קיס׳. אני מעריך שהיו שם כ־7,000 רובים״. הפולנים לא הבטיחו לספק את כל כמות הנשק הדרושה ל־40,000 איש, אך הבהירו לאנשי האצ״ל שאפשר להכפיל ולשלש את כמות הנשק על־ידי החרמת מחסני־נשק של השליט הבריטי...

בד־בבד עם הפעילות המדינית בפולין, גברה פעילות האצ״ל בארגון ההעפלה לארץ, פעילות שגרמה לחיכוכים עם התנועה הרביזיוניסטית. ״האצ״ל, שנטל חלק פעיל בארגון העליה, דרש לעצמו את התפקיד המרכזי״, אומר שכטמן. ״ז׳בוטינסקי התנגד לתביעה. לדעתו, הארגון הוא רק ׳סוכנות חוף׳ בקצה הקולט של הקו – להעלות את המעפילים מן הספינות לחוף ולהפנות אותם למקומות אשר יצוינו על־ידי בית״ר והמפלגה. מפקדי הארגון התרעמו מאד על עמדתו של ז׳בוטינסקי. הם טענו כי הם שולחים לארץ־ישראל קדרים צבאיים מאומנים, ורבה חשיבותם של אלה למערכה שהם מנהלים בארץ״.[14]

נגד ״שלטון אכזר״, עוד לא ״שלטון זר״

בסיומה של ועידת ״השולחן העגול״ בארמון סנט־ג׳מס, כשנאותו סוף־סוף מדינות ערב להיפגש עם המשלחת היהודית, גילה שר־המושבות הבריטי את כוונותיה של ממשלת בריטניה, שעיקרן: ייסוד מדינה ערבית. נוכח ההנהגה היהודית ההמומה, וצהלת הערבים המתעודדים, שהגבירו את מעשי ההרג בישוב, החליטה מפקדת הארגון הצבאי הלאומי ״לשים לאל את החלטת מלקולם מקדונלד ולהפר את שמחת האויב״ (בריטניה – זה ״החלטת מקדונלד״; ״האויב״ – הם הערבים). ח׳ אדר תרצ״ט (27.2.39) הפך להיות יום שחור לערבים. בהתקפות נרחבות של האצ״ל נהרגו עשרות ורבים נפצעו. השלטון הבריטי הגיב במעצרים ואסר ״כל הפגנה, תהלוכה, הנפת דגלים וקריאות״.

במחצית מאי חל מפנה באצ״ל, בשל שני אירועים שהתחוללו בזה אחר זה: בכ״ח אייר תרצ״ט (17.5) פורסם ״הספר הלבן״ שעורר זעזוע; יומיים אחר כך, בא׳ סיון (19.5), נלכד דוד רזיאל, ראש המפקדה של האצ״ל, על־ידי שוטרים בריטיים והושם בצינוק.

בהפגנה שאירגן האצ״ל לאחר פרסום ״הספר הלבן״ השתתפו רבבות. אך לא כולם היו שלמים עם ההחלטה לצאת לרחוב. ״עוד בהשכמת הבוקר של ה־18 במאי״, מספר עמנואל כץ, מסיעת ״הקטרוג והאמונה״ ומוותיקי לח״י, ״פנו כמה מאנשי האצ״ל אל ד״ר יהושע ייבין,

לדחות לכמה ימים את ההפגנה המיועדת ליד משרדי הממשלה בתל־אביב, אולם הוא התנגד לכך בכל תוקף". היתה זו הפגנת־המונים סוערת. לראשונה בתולדות הישוב הוסר הדגל הבריטי מעל משרדי השלטון ובמקומו הועלה הדגל הלאומי. "מטרת ההפגנה לא היתה תביעה למילוי התחייבויותיה של בריטניה כלפי העם היהודי", מציין עמנואל כץ, "אלא מחאה יהודית פומבית ראשונה נגד עצם שלטונה של בריטניה בארץ־ישראל". "זכור לי שאת ההפגנה הזו אירגן יאיר", רשם אפרים אילין, "ובמהלכה הושר לראשונה השיר 'חיילים אלמונים', אשר לימים הפך להמנון לוחמי חרות ישראל".[15]

ראש־המפקדה נאסר בלוד. בא' סיון תרצ"ט (19.5.39) אמור היה דוד רזיאל, ראש מפקדת האצ"ל, להגיע לחיפה לפגישה עם פינחס רוטנברג. גרסות שונות למטרת הפגישה. על־פי דוד ניב – "רוטנברג סיפר לאריה בן־אליעזר כי עומד הוא להיוועד בחו"ל עם ז'בוטינסקי ולדון עמו על דרכי־תגובה נוכח מדיניות־החנק הבריטית ולשם כך מבקש הוא לשוחח עם מפקד הארגון". גרסת בנימין זרעוני, מפקד סניף האצ"ל בחיפה, שונה בכמה פרטים: "רוטנברג נתן לי צ'ק כתרומה לאצ"ל. בעקבות זאת הצעתי לרוטנברג להיפגש פנים־אל־פנים עם רזיאל, כדי לשוחח עמו על דרכי הפעולה שלנו וכיצד יוכל להשתלב בהן. תשובתו היתה חד־משמעית: ארגן את הפגישה. אני אחכה לו כאן".

שלושה חודשים לפני כן חמק רזיאל ממעצר בשדה־התעופה לוד, בשובו מחו"ל. אף על פי כן החליט להגיע לחיפה בטיסה. לרוע־המזל נערכה נחיתת־בינים בלוד, שם זיהה אותו הקצין הערבי. "אותו קצין ערבי לא ידע את זהותו האמיתית של רזיאל וסבר כי הוא מרגל נאצי". על זיהויו כמפקד האצ"ל סיפר עורך־הדין אשר קינג: "ג'ילס הציע שנשוחח מעט שלשתנו. פתח ג'ילס: 'מי אתה?'. רזיאל: 'אני מפקד האצ"ל'. נשתררה דממה. ושוב נשאלה שאלה: 'הידוע לך שאתה אחראי על כל מעשי הפשע שביצע הארגון?' – 'כן. אולם ברור לי שאתה לא תעשה זאת. מפני שאם תעז לנגוע בשערה משערות ראשי, אתה ועוזריך יירו וייהרגו. ואני מבטיחך שאנשי מיטיבים לקלוע למטרה מאנשיך'."

לאחר יותר משבועיים בבידוד, בצינוק שבכלא ירושלים, הועבר רזיאל לבית־הכלא שבמבצר עכו. ולאחר שבועיים הועבר למחנה־המעצר בצריפין.

משנאסר רזיאל נקרא אברהם שטרן, שהיה אז בפולין, לשוב מיד ארצה. המפקדה בחרה בחנוך קלעי־סטרליץ, מפקד סניף ירושלים, כראש המפקדה. השינוי בפיקוד נתן מיד את אותותיו: "מפקדת האצ"ל התכנסה לישיבת חרום והחליטה לפתוח **בפעולות מלחמתיות נגד הבריטים**", כותב ישקה, הוא יעקב לבשטיין, קצין־המבצעים בסניף ירושלים, שחזר מקורס־המפקדים באנדריכוב, פולין, ימים אחדים אחרי כניעת צ'כוסלובקיה וכניסת היטלר לפראג. "בלחצו של יאיר החלו הפעולות הראשונות נגד הממשל הבריטי". ישקה התייצב לפני ראש־המפקדה החדש, שהודיע לו כי מעתה תהיינה פעולות הארגון מכוונות לסיכול "הספר־הלבן". ראוי לציין כי הפעולות לא כוונו נגד הכוחות הבריטיים ולא נגד השלטון הזר, אלא נגד "אובייקטים" של הממשלה, כמחאה על "הספר־הלבן".

"יאיר היה הרוח החיה במאמצים לשחרורו של רזיאל מכלאו", מספר אפרים אילין, מי שליווה את רזיאל בטיסה לחיפה. "הוא אהב את רזיאל אהבת־נפש. יאיר ביקשני לבדוק את האפשרות לחלץ את רזיאל... האמת היא שבאותה תקופה לא היה קשה להבריח אסירים ממחנה־המעצר בסרפנד". לא רק יאיר עסק בתכנון מילוטו של רזיאל. גם יעקב מרידור, מי שמילא את מקום רזיאל לאחר מותו, פנה למפקדה בהצעה לשחרר את רזיאל מסרפנד. מספר חנוך סטרליץ, ממלא־מקום ראש המפקדה, כי התכנית היתה מעובדת לכל פרטיה: "לחדור

למחנה סרפנד ולשחרר את רזיאל וכמה עצורים אחרים. החלטנו להעביר את התכנית לרזיאל לאישורו״. אילין, הגורם המרכזי בתכנית המילוט, מספר כי ״ביטול התכנית לא נבע מנפילת המפקדה (כגרסת סטרליץ) אלא משום שנתעורר סיכוי לשחרר את רזיאל בלי צורך בפעולה״.

בהעדרו של ראש־המפקדה, הנתון במאסר בכלא ירושלים, פתח הארגון הצבאי הלאומי בקיץ תרצ״ט באופנסיבה מוגברת בחזית הערבית. לא זו בלבד, אלא שהאצ״ל החל לתקוף, לראשונה, גם אובייקטים של השלטון הבריטי. השינוי העקרוני בקו־הפעולה נעשה ללא אישור ״המצביא״. היסטוריון־האצ״ל מאשר כי ״לאחר פרסום ׳הספר הלבן׳ חל מפנה היסטורי בדרכו של האצ״ל: חזית המאבק הוסטה מן היריב הערבי אל היריב הבריטי, והמחתרת נכנסה למאבק מזויין נגד גזרות השלטון״. אך אינו מציין כי המפנה נעשה ללא אישור המצביא. מטעני־חבלה התפוצצו בתאי טלפון ובטרנספורמטורים של חברת החשמל הירושלמית, במחלקת העליה הממשלתית ובדואר, שם נהרג קצין־חבלה בריטי.

כשהחמירו היחסים בין השלטון לישוב, בעקבות הודעת שר־המושבות על הפסקת מתן רשיונות־עליה – החליט הארגון להעצים את פעולותיו נגד מוסדות השלטון; נוסף על הגברת פעולות־התגובה נגד הערבים. בי״ח אב תרצ״ט (3.8.39), עשר שנים לאחר הטבח ביהודי חברון, החרידו התפוצצויות את תחנת־השידור ברחוב מליסנדה בירושלים. לאחר פיצוץ תחנת־השידור, ולקראת פתיחת הקונגרס הציוני העשרים בבאזל, הכריזה מפקדת הארגון הצבאי הלאומי על הפוגה בפעולותיה. אלא שדוקא אז החליטו הבריטים לטפל בנוקשות בעצורי הארגון ולא נמנעו מהפעלת שיטות עינויים, כפי שלא נהגו עד כה.

מפקדת האצ״ל החליטה להזעיק את דעת־הקהל בארץ ומחוצה לה; בכרוז מיוחד הטיל הארגון את עיקר האחריות על קצין־הבולשת האנגלי קרנס – אולם המחאות לא הועילו והעינויים נמשכו. ״דרשתי להוציא־להורג את ראש המחלקה היהודית בבולשת הבריטית, ראלף קרנס״, מספר קצין־המבצעים של האצ״ל בירושלים. ״יהיה זה אות להרמת נס המרד נגד השלטון הבריטי, טענתי. גם נינקם מן המנצח על עינויי אנשינו, וזו הדרך להפסקתם. אייתי שאם לא יבוא אישור לפעולה, אתפטר מתפקידי״. אלא שלא היה צורך באיום על המפקדה, כיוון שדרישתו התקבלה בו־במקום, בהבנה מלאה; ולא זו בלבד, אלא שהפעולה הוטלה על המציע. וכך יכול היה לקבוע בסיפוק כי ״הפעולות שלנו לסיכול ׳הספר־הלבן׳ שולבו עם הצורך לחסל את ראשי הבולשת הבריטית...״[16]

מאסר המפקדה. בט״ז אלול תרצ״ט (31.8.39), יום אחד לפני פרוץ המלחמה, התכנסה מפקדת האצ״ל לישיבה. הסעיף הראשון על סדר־היום היה דיווח על ההתנקשות בקרנס, מפיו של האחראי על המבצע, שבא במיוחד מירושלים לשם כך. ״הם שיבחו את הפעולה״, סיפר יעקב לבשטיין. משנגמר הדיון בסעיף זה עבר ישקה לחדר אחר ו״המפקדה המשיכה בדיוניה בסעיף השני – תכניתו של ז׳בוטינסקי למרד מזויין. סיכום לא בא ותשובה לא נשלחה״. הגורם להפסקת הדיון היה מאסר שלושת חברי המפקדה – חנוך קלעי, אברהם שטרן ואהרן חייכמן. הבית בו התקיימה ישיבת המפקדה, ברחוב אהרונוביץ בתל־אביב, הוקף על־ידי שוטרים ואנשי בולשת. שם נאסרו גם יעקב לבשטיין וחיים לובינסקי.

בהתאם להחלטה מוקדמת עבר הפיקוד לידיו של בנימין זרעוני. אולם 24 יום אחרי היכנס זרעוני לתפקידו שוחרר רזיאל, שחזר לתפקידו. עם זאת, מפאת ״מצב בריאותו הרופף שהכביד עליו באותו זמן ומנע ממנו התמסרות מלאה לעבודה״, הניח רזיאל חופש־פעולה לזרעוני, שהוחלף לאחר זמן־מה על־ידי יוסף קרמין. ״תקופת פעולתן של המפקדות־לשעת־חרום עמדה בסימן אפרוריותו של ׳יום־קטנות׳ שירדה על הארגון״.[17]

האצ"ל ומצביאו

יחסים מסובכים. מאז העמדתו של זאב ז'בוטינסקי כ"מצביא" הארגון, לא היתה תמימות־דעים מוחלטת בינו לבין המפקדה – החל משאלת ההבלגה־למעשה והמשך ביחסים בין המוסדות והארגונים הלגליים השונים של התנועה הרביזיוניסטית לבין האצ"ל המחתרתי. המחלוקות שנתעוררו מפעם־לפעם כרסמו ופגעו באמון ההדדי. "ז'בוטינסקי התנגד להסתמכות מוחלטת ובלעדית של הארגון על כוח הנשק", מציין אחד ממנהיגי התנועה הרביזיוניסטית, ומדגיש אמירה מרוגשת של ז'בוטינסקי כלפי האצ"ל: "התורה שלהם היא וייצמניזם בהיפוכו. וייצמן וחסידיו מאמינים רק בעבודה־מעשית, לדידם יכולה הציונות להתגשם רק־כך. מפקדי הארגון עשו גם הם רק־כך לססמתם – הרובה. שתי הגישות מוגבלות מבחינה רוחנית ומוטעות, כי שתיהן א־פוליטיות".

"ז'בוטינסקי בנה את כל תקוותיו על צבא יהודי חזק", מסביר יעקב אורנשטיין, ממפקדי האצ"ל. "הוא אמנם לא פגע מעולם בכבודו של הארגון הצבאי הלאומי, אולם ידוע היה כי אין הוא מאמין שהנוער היהודי בארץ־ישראל מסוגל כבר בשלב זה לשחרר את הארץ מידי האנגלים. הוא עודד את הארגון, מתוך תקווה שהפגנת הכוח היהודי תשכנע את הבריטים כי מוטב לרכוש את ידידות היהודים במקום ידידותם המפוקפקת של הערבים". כשנשאל ז'בוטינסקי אם ברצונו למסור הוראה למפקדי הארגון בארץ, השיב קצרות: "לשמור על ליכוד ולהכין עצמם ליום גיוס הצבא היהודי". אורנשטיין התרשם כי בדבריו היתה הוראה מפורשת לארגון: להפסיק כל פעולה אחרת בתקופת המלחמה.

מקומו של האצ"ל כמגשים מטרות הציונות הטריד רבות את ז'בוטינסקי, ביחוד לאחר שכל "האמצעים המדיניים" לא נשאו פרי. בוויכוח עם אוהדים נלהבים של האצ"ל בקיץ תרצ"ט, לאחר פרסום "הספר הלבן" ולפני מלחמת־העולם, גילה ז'בוטינסקי מה שמסעיר את נפשו: "מה אתם רוצים שאעשה? אם תוכלו להסביר לי איך אתם חוזים את המאבק, אם תשכנעו אותי – כולי שלכם! אעזוב הכל... לא אנאם באספות אלא לפי דרישת הארגון ובהתאם להשקפותיו. כשאשתכנע, וכשיחשבו אנשיכם כי זה הדבר לעשותו – אני מוכן לבוא לארץ־ישראל ביום שיגידו לי, ולעשות כל מה שיגידו לי לעשות". ואותו מקור מציין כי "בשנה שקדמה למלחמה פנו הגיונותיו של ז'בוטינסקי לעבר האצ"ל, תוך נפתולי־מאסף נגד המפנה הזה, בהפצרה לתת לו שהות עד שתצטלל עמדתו".[18]

תכנית נואשת. בשלהי תרצ"ט העלה ז'בוטינסקי תכנית בעייתית להעפלה מזויינת: "אם יהיה בידינו, נארגן ברגע ידוע גל של עליה 'בלתי־חוקית' – נרכז ספינות עם אלפי צעירים מאורגנים ביחידות צבאיות, מאומנים ומזויינים, ונעביר בבת־אחת את הכוח הזה לחופי המולדת, כצבא משחרר". נראה, כי נוכח העתיד המתקדר עלתה והבשילה במוחו של ז'בוטינסקי תכנית ל"מרד" נואש, תערובת של "מרד הפסחא" האירי ותכנית "40 האלף" של יאיר. אותו חיים לובינסקי – שנלכד עם מפקדת האצ"ל יום לפני פרוץ המלחמה – סיפר כי בפגישה בשווייץ, בקיץ תרצ"ט, הפתיע ז'בוטינסקי בשאלה, שהעידה כי נעלמו הניגודים בינו למפקדת האצ"ל: "החושב אדוני כי 'הארגון' מסוגל לפתוח במרד מזויין בארץ־ישראל ולהשתלט לשעות אחדות על בית־הממשלה בירושלים?" והוסיף: "הגעתי אל הלך־המחשבות של הארגון. אחרי 'הספר הלבן' ואחרי כל מה שקרה ברור לי כי הקו שלכם הוא הקו שלי, ומנוי וגמור אתי להתמסר כל־כולי להוציא זאת לפועל".

בעזבו את שוויץ קיבל לובינסקי מידי זאב ז'בוטינסקי מעטפה חתומה, כדי למסרה למפקדת האצ"ל. רק לאחר שהגיעו עוד חמש מעטפות הצליחו לפענח את תוכנן, והתברר כי הכילו

מתווה למרד צבאי: בראשית שנת ת״ש, באוקטובר 1939, מתכונן ז׳בוטינסקי להגיע בספינת מעפילים ולנחות במרכז הארץ. מפקדת האצ״ל נדרשת להבטיח את הנחיתה והעליה לחוף. בד־בבד עם הגעת הספינה יחולל הארגון התקוממות, במטרה להשתלט על מרבית בנייני הממשלה, במיוחד בירושלים, ולהניף עליהם את הדגל הלאומי. על־פי תכניתו של ז׳בוטינסקי יש להשקיע את מיטב המאמצים לתפיסת המטרות ולהחזיק בהן עשרים־וארבע שעות לפחות. בתקופת זמן זו יוכרז בארצות המערב ובארצות־הברית על הקמת ממשלה זמנית של העם היהודי, שתמשיך לפעול גם אם ידוכא המרד בארץ־ישראל.

שכטמן, המביא את דברי לובינסקי, סבור שז׳בוטינסקי הגיע למסקנה כי המחסום למדינה נעוץ ב״ברית הטמאה בין הקיצוניות הערבית והמשטר הבריטי״, אבן־הנגף הראשית. הזמן פועל נגד המטרה היהודית, ועל־כן יש לבצע הפיכה מזויינת – גם אם זו תדוכא; תישאר עובדה בינלאומית מוגמרת. שכטמן אף סבור כי ז׳בוטינסקי הודאג מדבר אחד: המסוגל הארגון לבצע את המשימה. סיוע לסיפור מביא ערי ז׳בוטינסקי: ״ביולי 1939 היסס אבי זמן רב לפני שקיבל את ההחלטה לנסות להתפרץ ארצה באניית מעפילים... יצאתי אז לרומניה, לארגן את המסע הנועז. אך בינתים פרצה המלחמה״.

את הרקע לתכנית הדמיונית, מביא אריה קוצר: ״המתח באירופה נתן להניח כי בריטניה לא תוכל להוציא את צבאה מאירופה כדי לבוא לעזרת האדמיניסטרציה שלה בארץ. זאת היתה ההסכמה הכללית, אשר עם כל הנאיביות שבה סבירה היתה״.

ישיבת מפקדת האצ״ל, שלא הסתיימה בשל מאסר חבריה, דנה בתכנית ״המרד״. שכטמן טוען כי ההצעה הפתיעה את המפקדה. ״אם ייפגע המצביא״ – נשאלה השאלה – ״מי יעמוד בראש הממשלה הגולה?״ לדבריו, נטו מרבית חברי המפקדה לתמוך בתכנית. ״הקול החולק היחידי היה של אברהם שטרן״, מספר שכטמן, ששמר לו טינה מתקופת פעילותו העצמאית של האצ״ל בפולין. ״הוא התמיד באי־אמונו בז׳בוטינסקי, וטען כי המזימה המסתתרת מאחורי התכנית היא לשבור את הארגון ככוח עצמאי״. לדברי יעקב לבשטיין, שנאסר במהלך הישיבה, ״כל חברי המפקדה העלו ספקות לגבי אפשרות ביצוע התכנית לאלתר ואת החשש שמא יביא הנסיון לחיסולו של הארגון. הגדיל בהתנגדותו יאיר, אשר ראה בה מעשה־הפגנה חסר־תועלת״. חנוך סטרליץ העיד כי ״חיים לובינסקי צריך היה לצאת למחרת ולהביא את תשובתנו לז׳בוטינסקי. בעת הדיון התלהב אהרן חייכמן מהמכתב, אבל ציין כי חלשים אנו ולא נוכל לבצע את התכנית עתה. יש לדחות את ביצוע התכנית ולהתכונן אליה. אברהם שטרן אמר שכל התכנית אינה אלא פעולה הפגנתית, שתביא להרס הארגון. בטון של דבריו היתה התנגדות עזה ויחס של ביטול לתכנית. הוא הציע לענות בשלילה. אני טענתי כי יש להשיב שאין אנו מוכנים לבצע תכנית זו לאלתר״.

למחרת פרצה המלחמה, מלחמת־העולם. לתכנית לא היתה עוד משמעות מעשית. רזיאל הגיב על ההצעה לאחר צאתו ממאסר. במכתב לז׳בוטינסקי, בה׳ כסלו ת״ש (17.11.39), כתב ש״מכתב אוגוסט״ הגיע לידיו רק ימים אחדים קודם לכן ״ולא כדאי להאריך עליו את הדיבור, מכיוון שאיננו אקטואלי... עוד יבואו ימים טובים מאלה״.[19]

קו השבר

בכ׳ אלול תרצ״ט (4.9.39), יום אחרי שבריטניה הכריזה מלחמה, כתב ז׳בוטינסקי אל צ׳מברליין, ראש־הממשלה, כי היהדות העולמית מוכנה לשכוח את כל תרעומותיה, ולהטיל את גורלה עם הדמוקרטיות הלוחמות. אך צ׳מברליין לא הסתפק בהצהרת הנאמנות של ז׳בוטינסקי. חשוב היה לו שהצהרה כזו תבוא מצד הארגון הצבאי הלאומי. ״לאחר שפרצה

המלחמה שידר 'הארגון' הצהרת־אמונים והודיע על רצונו לשתף־פעולה בהגנה על ארץ־ישראל וכן על החלטתו 'להפסיק את פעולות המלחמה' ולהגיע לשביתת־נשק". מספר ז'בוטינסקי, אך דברים אלה הם יותר פרי רצונו של המנהיג הרביזיוניסטי. על־פי מקורות האצ"ל, הרי בתאריך זה עדיין לא התחייבה המפקדה ל"התנהגות טובה". אדרבא, האצ"ל סרב למסור כל הודעה ברוח זו כל עוד יושבים אנשיו בבתי־סוהר ומחנות־מעצר.

העמדה הנחושה של האצ"ל נתרסקה תוך זמן קצר. יום אחרי מכתבו של ז'בוטינסקי אל צ'מברליין, בכ"א אלול תרצ"ט (5.9.39), נשלח מכתב מסרפנד למפקד הצבא הבריטי בארץ־ישראל – בחתימת דוד רזיאל ושנים מראשי התנועה – בהתנצלות, כי "ביקורתנו על שיטות הממשלה לגבי הגשמת המנדט לא התכוונה מעולם להיות יחס עויין לממשלה הבריטית בתור שכזאת". הם מוסיפים כי "הנציגים הרשמיים של מפלגתנו יהיו מוכנים בכל עת, אם ההזדמנות תינתן להם, לבקר אצל השלטונות כדי למסור להם בפרטות את יחסנו לגבי המצב הנוכחי; הם יוכלו למסור תכנית מפורטת לעזרה בכל חזית ובכל מקום שיידרש על־ידי הממשלה הבריטית, ויוכלו להזעיק אלפים רבים של בחורים מוכשרים בגופם **לשרת תחת הדגל הבריטי**".* המכתב נשלח ללא ידיעת יאיר וחבריו, שהיו כלואים בבית־הסוהר המרכזי בירושלים.[21]

שבועות אחדים לאחר מאסרם הועברו חברי המפקדה לצריפין, ושם נפגשו עם רזיאל. "מדי פעם הגיעוני מפי חברי המפקדה קטעי דברים שרימזו על אי־הבנות בין כולם כאחד לבין רזיאל", מספר יעקב לבשטיין. "הם סיפרו שלפי הוראותיו של רזיאל הודיע האצ"ל על הפסקת פעולותיו, מעין שביתת־נשק!" הדבר חרה ליאיר ולמפקדה, ונבטים ראשונים של הפילוג־לעתיד נבטו כבר במעצר בצריפין. אריה קוצר: "בין חנוך לרזיאל יצאו הדברים מגדר ויכוח ענייני. באמור לו רזיאל כי חרג מתפקידו, ופעל נגד דעתו בהיותו ממלא־מקומו, השיב לו חנוך שאין הוא רואה בו משיח... רזיאל נפגע ואמר דברים שמעולם לא ציפו לשמוע". וישקה מוסיף: "יום אחד שמעתי את דב, הוא אהרן חייכמן, מצטט מפי רזיאל: 'כמו ששמן ומים לא יוכלו להתמזג, כך אני והמפקדה. אתם המים, אני השמן. ותמיד השמן צף למעלה'. הדברים השאירו רושם מזעזע על חבריו".

ואז בא פינחס רוטנברג להיפגש עם רזיאל, שוב ושוב. הוא הציע להוציא כרוז על הפסקת הפעולות נגד הבריטים. רזיאל הסכים. יאיר התנגד. הכרוז הופיע. דוד רזיאל שוחרר. סיפר זרעוני, שמילא את מקום ראש המפקדה: "מיד לאחר מאסר המפקדה קיבלתי מרזיאל מכתב שבו הוא כותב שצריך להכריז על שביתת־נשק. עניתי שלא אלמן ישראל, ואיני מסכים להכרזה מעין זו. רזיאל חזר ותבע ממני לכתוב את הכרוז... כתבתי לו שנתתי למרידור הוראה לתכנן בריחה. רזיאל סרב לברוח. כמי שקיבל מז'בוטינסקי את סמכות הפיקוד, הוא הטיל עלי את כתיבת הכרוז, אך לא כתב לי ראשי־פרקים. הלכתי להיוועץ עם אבא אחימאיר וד"ר ייבין, שבכה כששמע על הדרישה, ועם אביו של רזיאל. כולם סרבו לכתבו. פניתי אל אסתר, אחותו, והיא חיברה את הכרוז. לאחר מכן תיקנתי ושכתבתי את הכרוז". אסתר רזיאל־נאור מכחישה בתוקף שהיא כתבה את הכרוז.

---

* המכתב נכתב אנגלית. משום מה תורגמו ארבע המלים האחרונות – "לשרת תחת הדגל הבריטי" – על־ידי יצחק גוריון, אחד מחותמי המכתב, "למלחמה נגד גרמניה הנאצית יחד עם בריטניה". ב־1958 טען גוריון שהטיוטה הועברה לידיעת יאיר, שהביע הסכמה למכתב. אך בספר "אריה פוסק" כתב גוריון כי "כשהתגבשה הנוסחה הסופית עמדו דוד ואריה [פוסק] על כך שיש להביאה לידיעתה של המפקדה ב'מרכזיה' בירושלים... אנשי המפקדה היו באותו זמן עצורים בצריפי העינויים של הבולשת, ומשום כך לא נתאפשר הקשר אתם... למחרת נשלח מכתב־הפניה אל מפקד הצבא הבריטי בארץ־ישראל. העתקו נשמר בתוך כד באחד ממקומות המחבוא של לח"י ברחוב דיזנגוף"...[20]

עורך־הדין אשר קינג: ״עמד בחדרי דוד רזיאל וסיפר לי ששוחרר בפקודת המפקד העליון של הצבא הבריטי במזרח־התיכון, ושבעוד שעה יש לו פגישה עם ג׳ילס ואתי. הבעת פני תבעה הסברים. רזיאל המשיך: ׳כשפרצה המלחמה הצענו לבריטים עזרה נגד היטלר, היות והמודיעין שלנו יש לו קשרים עם גרמניה ואיטליה. על סמך הצעה זו שוחררתי, והערב אני נפגש לניהול משא־ומתן׳. רזיאל הרים את השפופרת וטילפן לג׳ילס, כדי להוכיח את אמיתות דבריו״. בסליק, שהטמין יאיר חודשים אחדים לפני הרצחו, נמצאו ראשי־פרקים בכתב־ידו של רזיאל, שהכין למשא־ומתן עם אלן סונדרס, מפקד המשטרה. תמורת ״ידיעות ופעולות – המזרח הקרוב [ארץ־ישראל], המזרח התיכון [סוריה ועיראק], הבלקן והבלטיקום״, שיסופקו לשלטונות הבריטיים, אמור האצ״ל לקבל 3,000 להתחלה, אח״כ לפי ההתפתחות; הבראה [שחרור]; 25% סרטיפיקטים מהשדיולים [רשיונות־עליה שהיו נמסרים לידי ״הסוכנות״]; רשיונות יציאה, בלנקו; בחירות לאסה״נ [אספת־הנבחרים] – בלי הפרעות, והשגחה נגד זיופים; הע״ל [זכות להסתדרות העובדים הלאומית] בעבודות ממשלה וציבור; פקידות [משרות ממשלתיות]״.

כאשר הכין ישקה תכנית למילוט ממחנה־המעצר בצריפין, קיבל את הסכמתם של חנוך סטרליץ ושל יאיר לתכניתו, ואף נוצר קשר עם החברים בחוץ. אלא ש״בוקר אחד בא חנוך ואמר שרזיאל, שבינתים שוחרר ממאסרו, מתנגד. אמרתי לחנוך שזוהי אכזבת חיי, ושאני דורש לאפשר לי ולשני חברי לברוח מן המחנה, אפילו תחליט המפקדה להישאר במעצר. למחרת הביא את תשובתו של רזיאל: לא יקום ולא יהיה – אסור לברוח!״.

על אף ההסכם לשחרור העצורים, הסתבר שהבולשת הבריטית מתנגדת לשחרורו של יאיר – אלא לאחר התחייבות להימנע מפעילות אנטי־בריטית. אך יאיר לא היה מוכן לחתום על שום התחייבות – שום פשרה ושום הצהרה. רזיאל קיבל התר להיכנס למחנה־המעצר בצריפין, נשאר שם במשך הלילה, תוך שהוא לוחץ על חבריו: ״אל תחליטו דבר עד צאתכם לחפשי״. עד כה ועד כה הועברו העצורים היהודים למחנה־מעצר במזרעה, ליד עכו. רק שמונה חודשים אחרי שחרורו הצליח רזיאל לשכנע את הבולשת כי יאיר מנוטרל למעשה. ביי״ב סיון ת״ש (18.6.40), יום לאחר כניעתה הרשמית של צרפת לגרמנים, נסגרו שערי מחנה־המעצר מאחוריהם, וחברי המפקדה מצאו את עצמם מחוץ לגדרות־התיל.

עוד באותו יום חזרו חברי המפקדה לפעילות. מפי בכירי המפקדים קיבלו דיווח על הנעשה בארגון, והתברר להם עד איזה שפל הגיע האצ״ל מאז שחרורו של רזיאל: עם הפסקת הפעילות המבצעית הופסקה גם ההדרכה. ״הירידה במוראל, אבדן־העצות והמבוכה – הניעו רבים להתגייס לצבא הבריטי״, מספר דוד סיטון, ששוחרר מצריפין בעקבות שחרורו של רזיאל: ״נועדתי לשיחות עם דוד רזיאל ומצאתי לפני איש אחר, אדם נבוך ותועה – כשמשון שגזזו את מחלפותיו. הוא דיבר על הצורך להשתלב במאמץ הכלכלי: ׳עלינו לשבת ולחכות לשעה שבה ייגאל העולם מתלאות המלחמה, ואז יבוא היום שנחדש את מלחמתנו לשחרור הארץ׳...״ תדהמת יאיר וחבריו גברה משהתברר להם עד כמה שקע הארגון ביוון שיתוף־הפעולה עם הבולשת הבריטית, כולל מסירת אינפורמציה על אישים ומוסדות ישוביים החשודים באהדה לברית־המועצות, בת־בריתה של גרמניה, עמה חתמה על הסכם מולוטוב־ריבנטרופ שלפיו ביתרו שתי מעצמות קטביות אלה את פולין.[22]

הקרע. עוד בהיותם במחנה־המעצר שלחו חברי המפקדה מכתב חריף ובו מחו על ראש המפקדה שהתחייב לשקט. רזיאל הכחיש את האשמה, ובתגובה הודיע על התפטרותו, אך הסכים להשהות את ההתפטרות עד לשחרור חברי המפקדה. מיד לאחר שחרור העצורים –

כשהתברר לחברי המפקדה כי ב"ח אכן חתם על הסכם לשיתוף־פעולה עם האינטליג'נס הבריטי – הותקף על־ידי כל חברי המפקדה, ויאיר בראשם. "ממתי חותמים הסכמים עם שרותי־מודיעין?", טענו המפקדים. "הסכמים חותמים עם משרד־חוץ; ואם זה מסרב לחתום – משמע שמדיניות 'הספר הלבן' תימשך, ואולי אף תחמיר". ביו"ג סיון ת"ש (19.6.40) – יום לאחר צאת חברי המפקדה ממעצר – התכנסה המפקדה לישיבה סוערת, שבה הוטחו ברזיאל האשמות על שיתוף־פעולה. לנוכח ההתקפה הכללית – חזר רזיאל והודיע שהוא מתפטר מתפקידו כראש המפקדה ופורש. את התפטרותו ליווה במעשה סמלי: תוך שהוא משבר כוס, הכריז כי כשם שאין לרפא את שברי הכוס, כך גם השבר במפקדה אין לו תקנה. התפטרותו של רזיאל נתקבלה ובו־במקום נבחר יאיר כראש המפקדה. חיים לובינסקי צורף למפקדה, שעל חבריה נמנו חנוך קלעי־סטרליץ ואהרן חייכמן.

"הנהגת הצ"ח בארץ־ישראל טענה לשיבתו של רזיאל", מתאר אחד מראשי המפלגה הרביזיוניסטית את המציאות החדשה. "אולם רזיאל התמיד בסירובו, ושטרן התמיד בלי להירתע בעמדתו נגד רזיאל". התפטרות רזיאל הדהימה את ראשי התנועה, ואלה לחצו עליו לחזור בו מהתפטרותו – כפי שנאמר במכתב ששלח רזיאל לארצות־הברית: "ר' אלתר [ד"ר אלטמן] מרר לי את החיים ימים שלמים, בטענה שלא הייתי רשאי למשוך את ידי [להתפטר] לפני שאני מודיע לבעלי ההון [ז'בוטינסקי]... אחרי עשרה ימים בערך החלטתי לתבוע את זכויותי לפי המניות [המינוי לראש־המפקדה מטעמו של "המצביא"], אבל על זה קיבלתי תשובה שמקומי לא יכירני כבר... התחילו להתנהל שיחות, שעוד מראשיתן הראו כי מאיר [יאיר] רוצה לסבב את פני הדברים באופן שיוכל להאשים אותי בסרוב לתקן. הבלוף הזה נמשך בערך שבועיים. ואני נתתי בכוונה למשוך אותי באף ולשפוך עלי טנופת... עברו שבועיים במזמוזים מכוערים של משא־ומתן מזוייף".

עשרה ימים לאחר התפטרותו הודיע רזיאל שהוא מבטל את ההתפטרות, אך יחד עם זאת הודיע שהוא מסרב לעבוד עם אלה מחבריו "המנהלים נגדו מערכת השמצה וברוץ". מפקדת האצ"ל החדשה לא קיבלה את החזרה־מההתפטרות ולא נענתה לנסיונות שנעשו להפוך את הקערה על פיה. הסכסוך פגע קשה בשורות האצ"ל, שהמוראל בו היה בשפל המדרגה.

בו' תמוז ת"ש (12.7.40)* שלחו ד"ר אריה אלטמן ואייזיק רמבה, בשם כל חברי הנהלת הצ"ח ושלטון בית"ר, מברק אל זאב ז'בוטינסקי בניו־יורק, ובו בקשה להוציא פקודה למינויו־מחדש של רזיאל כמפקד הארגון ולחייב את אברהם שטרן (יאיר) להישמע לפקודה, "שאם לא כן האסון בלתי־נמנע". על הפניה הזאת מדברים מקורות רבים: "משהודיע אלטמן לז'בוטינסקי על המצב המבהיל", מספר שכטמן, "אישר ז'בוטינסקי, ללא היסוסים, את פניית הצ"ח להחזיר את רזיאל אל כנו". ביו"א תמוז ת"ש (17.7.40) נשלח מברק אל רזיאל: "אני ממנה אותך לתפקידים שמילאת עד עכשיו ביפוי־כוח מלא למנות ולפטר עוזרים ופקידים בכל ענף שהוא במחלקה שלך". ומסיים שכטמן: "שטרן, שהתנגד כבר מזמן למרותו של ז'בוטינסקי על האצ"ל, לא היה מוכן לציית לפקודה. הסכסוך נמשך. בספטמבר 1940, חודש אחרי מותו של ז'בוטינסקי, גרם לפילוג גלוי".

אליהו לנקין – מאלה שהלכו תחילה עם יאיר, פרש לאחר זמן קצר, בגלל "העקרונות הרעיוניים, 'עיקרי התחיה', שלא נראו לי בחלקם". ואחר־כך הצטרף שוב לאצ"ל – מנסה לטשטש את גורמי הפילוג באצ"ל באמצעות דו־שיח דמיוני. הוא מטיל את האשמה על שני

* על־פי שכטמן נשלח המברק "ב־28.7.40 – שישה ימים בטרם ימות" ז'בוטינסקי.

הצדדים: ״היו מעשים שנעשו על־ידי האצ״ל, לפני הפילוג, בהנהגת **דוד ויאיר במשותף**... אך **אחד** דרש הפסקת הקשרים עם האינטליג׳נס הבריטי. אנשי **דוד** טענו: קשרים אלה יצרנו כדי לנהל את הריגול הנגדי... אנו סומכים על שליחינו שלא ייכשלו. **יאיר** דרש לחדש את המלחמה נגד הבריטים. הם האויב מספר 1... אנשי **דוד** השיבו כי על הפסקת המלחמה נגד הבריטים הוחלט **במשותף**״...

״אני סבור כי פרישתו של יאיר לא גרמה לאבי עגמת־נפש מיוחדת״, אומר ערי, בנו של ז׳בוטינסקי. ״בגידה לא היתה בכך לגביו, ודאי לא בגידה של אדם אהוב. תנועתו היתה רגילה לפרישות ולהתמרדויות, ובזה היה כוחה. אין לי ספק שאבי ראה **בפרישה** זו גורם נוסף המגדיל את אפשרות התמרון שלו״.[23]

2: ימי ״האצ״ל בישראל״

לקראת שנת מחתרת ומלחמה

״היום כ׳ סיון ת״ש [26.6.40] שבה המפקדה הראשית של האצ״ל להנהגה ולפיקוד״ - נאמר ב״הודעת המפקדה מס׳ 112״ של הארגון הצבאי הלאומי - שלאחר התפטרותו של ב״ח (דוד רזיאל) הועמד בראשה יאיר (אברהם שטרן). ובהמשך מפורטים ״העקרונות המורים את הדרך״, לפיהם ניתן לעמוד על עיקרי חילוקי־הדעות שגרמו למהפך במפקדת הארגון:

״א. האצ״ל חי ולוחם בנשק להקמתה של מלכות ישראל בגבולותיה ההיסטוריים. את מלחמתו זו יאסור האצ״ל כצבא־כיבוש שהוא עברי על דגלו, על נשקו ועל קציניו. על אנשיו **להשתמט בכל הדרכים מכל גיוס זר**.

״ב. האצ״ל כורת בריתות בישראל ובגויים, **אך אינו עובט את חדותו**. בשום פנים הוא לא יהפך למכשיר בידי בן־בריתו תמורת העזרה שיתנו לו זרים; ולא ישתף־פעולה עם תבוסני ה׳הגנה׳. הגנתנו - התקפה; מלחמתנו - בשטח האויב.

״ג. האצ״ל **מציית למפקדיו המנחים אותו לקרב**״.

ב״הודעת המפקדה 112״ נסקר המצב בו ״נופלים עמים ונהרסות מדינות״ ונקבע כי ״הישיבה באפס מעשה והציפיה לכל רעה שתבוא - היא עוול״. בסיפא של ה״הודעה״ מופנית פניה ישירה לאנשי־השורה, לפיה נדרשים הלוחמים למאמץ ולהקרבה:

״כל יגע־מלחמה, כל אובד־אמונה, כל מפקפק ורך הלבב - ישוב לביתו.

״האצ״ל - שבט לוחמי החרות - יוסיף ללחום עד הנצחון.

״תכליתו של הקרב - הכיבוש. וסופו של סבלנו - החרות״.

בכ״ט תמוז ת״ש [4.8.40] השיב זאב ז׳בוטינסקי את נשמתו לבוראו. התפטרות דוד רזיאל, הנסיון לחזור מההתפטרות, הפניות אל ז׳בוטינסקי והמברקים שלו - הביאו למצב של פילוג למעשה. נסיונות רבים לאחות את הקרע נכשלו, כיוון שהמחלוקת היתה אידיאית־עקרונית יותר מאשר אישית־ארגונית. וככל מחלוקת עקרונית נתלוו אליה תופעות שוליות לא מעט. מסיפורו של ערי ז׳בוטינסקי, שהיה כלוא במזרעה, ניתן לעמוד על התפתחותן של שתי תנועות המחתרת הלאומיות, שלחמו בבריטים עד ליציאתם:

״שבוע לאחר הפילוג הגיעה למזרעה משלחת, ובראשה רפאל רוזוב, להחתים אותי על מברק לאבי, שבו נאמר כי אין לתמוך בפלג של יאיר. **סרבתי לחתום** - מפני שראיתי ביאיר ובקבוצתו אנשים המוכנים לבצע הלכה־למעשה את סיסמת אבי: ׳אל תשאלו את אבא׳...

האמנתי שהוא מוכן לכך שיקום אדם ויקבל עליו את האחריות הנוראה לפעולה המחתרתית – וביאיר ראיתי את האיש המסוגל לכך...

"בשנים שלאחר־כך לא נעשיתי איש לח"י. דומה כי היתה זו שאלה של אומץ־לב: כדי להיות איש לח"י נדרש אומץ־לב מוחלט. 'המטרה או המוות' – היה גם באצ"ל; אלא שלח"י דרש יותר: המטרה בכל האמצעים... הם היו הגורם שיצר את האווירה בה נתאפשר שחרור הארץ מהשלטון הבריטי. יאיר העמיד את פינוי הבריטים בכוח־הזרוע כיעד מידי לפעולת המחתרת. בראשית דרכו נקטל באכזריות – אך הוא היה זה ששינה את כל רוחה של המחתרת הלוחמת. אחרי מותו נאלץ האצ"ל לנהל ויכוח מתמיד עם רוחו של יאיר ואף להתחרות בתלמידיו הישירים ובממשיכי דרכו. אין ספק שהאצ"ל הרבה להכות באנגלים. חריפות פעולותיו של האצ"ל לא נפלה מזו של לח"י. פיצוץ המפקדה של השלטון הבריטי היה פעולה משותפת לשניהם – אך הרוח היתה של יאיר. הוא היטה את הזרם".[24]

לא במהרה נתאוששו פלגי האצ"ל. הקרב על נפשות החברים נמשך. הוויכוח על השם נסתיים בוויתור של יאיר, בהחליפו את שם הארץ בשם העם: **הארגון הצבאי הלאומי בישראל**. בערב ראש־השנה תש"א פרסמה "המפקדה הראשית של האצ"ל־בישראל" הודעה מס' 1: "השנה המסתיימת היתה שנת אסון וחורבן. גלות אירופה נהרסה; לישוב בארץ – שנת אבדן עשתונות; לאצ"ל – שנת הבלגה... נסתיימה תקופת הטיהור. להבא נדונו אלה לחיפוש דרכים, להעלאת־גרה של רעיונותינו ולחיקוי מעשינו". ההודעה מסתיימת באמירות ברורות ובאמונה בצדקת הדרך: "הנוער העברי לא יפקיר את דמו ולא ישכיר את חרבו למלחמה לא־לו... אין מזור למכות אלא הקמת המדינה... מתוהו הישוב תצמח תנועת השחרור שתנהיגו לקראת מהפכה לאומית. תהא שנה זו שנת מחתרת ומלחמה, שנת כיבוש ונצחון".

יאיר – מחולל המלחמה בשלטון הזר

יאיר – מבשר המלחמה בשלטון הזר, ראש המפקדה של האצ"ל בישראל, מחולל תנועת המחתרת המהפכנית של לוחמי חרות ישראל – היה מאמין עד כלות. אוהב ספר ורחב־דעת. איש ההגיון הצרוף, היודע כי גם החרב המתהפכת – חרב המהפכה הישראלית – ירדה מן השמים, כרוכה בספר־הספרים. ככל שננטשה החרב כך ארכה הגלות. על כן ראה את משימת חייו להשיבה לעם הספר; בלעדיה לא תיגאל הארץ. משורר, מדינאי, בעל חזון שרגליו על הארץ. כך ראו את יאיר רעיו כמתנגדיו. בחורף תרצ"ט, בהגיע ספינת־המעפילים "ארטימזיה" כדי מאתים מטר מהחוף, התפרשו אנשי הארגון על חולות הים – להוריד את העולים. יאיר, האחראי מטעם מפקדת האצ"ל על הורדת המעפילים, חשב שמחובתו להיות עם אנשיו, לחוש את התגשמות התכניות שהחלו לובשות־עור־וגידים. "על הצוק עמד יאיר, יחד עם עוזרו יצחקי", מתאר אחד הנוכחים. "הלבנה החלה לצאת מבעד לעננים והשניים נראו על הצוק למעלה". עקביותו וכנותו של יאיר הוכחו במקרים רבים, כמו בסרובו להשתחרר מבית־הסוהר על־ידי הצהרת־התכחשות לעקרונותיו. "לא הכרתי עד היום אדם נקי כמוהו מכל העמדת־פנים", מציין אחד ממיודעיו. "בשעת שיחה אפשר היה להבחין בשינוי קל בארשת־פניו. הנטל של מנהיג מחתרת לוחמת העיק עליו. הוא לא פחד, אבל הדאגה לגורל המחתרת כרסמה בלי־הרף בלבו. הוא ידע, בלי צל של ספק, כי סופו ליהרג בידי האויב. כאשר מאחד המכתבים ממחנה־המעצר בצבצה תרעומת על שאין מחלצים אותם, התבטא בכעס כבוש: אינני מבין אותם. ביום מן הימים ייצאו, בבריחה או לאחר הנצחון... עלי נגזר אחרת – אותי לא יעצרו, אלא יהרגו ללא כל היסוסים".

יאיר התאמץ להחדיר בטחון באנשיו. ״בסופו של דבר אנחנו נקבע את גורל הארץ״, היה אומר. ״אם אני אפול בקרב – יקומו אחרים, עד להכרעתם של הבריטים״, הדגיש. ״כאן תקום מדינת היהודים, שלמענה אנחנו מוכנים להקריב את חיינו״. אבל למרות בטחונו, מספר דוד סיטון, ״חשתי בנימה של פסימיות בדברו על גורלו האישי״.

יאיר לא היה פטליסט. תקומת מלכות ישראל היתה ריאליה בעיניו. תכניות שרקם לבשו צורה: לוחמים, נשק, בסיסים. היתה תקווה שבראשית שנות הארבעים תבוא ההכרעה. אמונתו היתה בסיסית, גם אם לא בעלת מטען גדול. ״מן היום שהכרתי את יאיר״, מספר יעקב אורנשטיין, ״ידעתי שהוא בעל רגש דתי חם וחזק, אם כי לא שמר מצוות עד לפרטי־פרטים״. ״דתו של העם היהודי אינה דת ככל הדתות״, אמר יאיר. ״היא לא רק אמונה, היא כלל תפיסת היהדות. אם אין דת – אין יהדות. מי שאינו מבין את ערכה – סופו לסטות מן הדרך. צא וראה״, אמר, ״כל גיבורי האומה האמינו בעזרתו של הקדוש־ברוך־הוא. זהו העם היהודי, וזה אפיו האמיתי״. יאיר היה רליגיוזי – אומר עליו נתן ילין־מור. לא היה בו שמץ של קנאות ומעולם לא ניסה לכפות אמונות ומנהגים על זולתו. יאיר לא עשה כל מלאכה בשבת, לא כתב ולא עישן. את המקשר שבא אליו ביום שישי לעת־ערב, היה מזרז לחזור לביתו, לשולחן השבת.

ביום־הכיפורים ת״ש עדיין היה יאיר במחנה־העצורים בצריפין. לאחר ״כל־נדרי״ ישב כל העת מכונף בפינת חדר־התפילה ומחזורו בידו, כשהוא מתפלל בלי לזוז ממקומו עד תום התפילה. כשהתפזרו מרבית המתפללים נשאר יאיר עם ר׳ משה־צבי סגל והתעניין במנהגי הלילה הקדוש. ר׳ משה־צבי הסביר ליאיר כי לאחר תפילת הלילה נהוג ללמוד במסכת יומא, בדיני יום־הכיפורים ונהגיו בבית־המקדש. ״פתחנו את המחזורים״, מספר סגל, ״וקראנו על הכנת הכהן־הגדול לפני יום־הכיפורים ואת סדר ׳העבודה׳ בעיצומו של יום זה״. לשעה קלה נצמדו השניים לימים שבית־המקדש היה קיים. ״כשקראנו על מעשי הכהן־הגדול וקריאתו־בספר־התורה, חשנו את האווירה ששררה כאשר השם־המפורש היה יוצא מפי כהן־גדול, וכל העם כורעים ומשתחווים ונופלים על פניהם״, ממשיך סגל. ״ראיתי את התרגשותו לשמע התאור החי של עבודת יום־הכיפורים בבית־המקדש״. אכן, לא בלי ידע קבע יאיר את בניין בית־המקדש כפסגת עיקרי התחיה הלאומית.

בקיץ תש״א היה יאיר ישוב על הספה, כשנכנסה אשתו רוני ולחשה משהו על אזנו. פניו חוורו וצבע המוות עלה בהן. עיניו האפורות הגדולות כמו קמו וכל גופו רעד. הוא לא אמר דבר, נאלם וקבר את פניו בשתי ידיו. כך ישב שעה ארוכה.

חברו שהיה עמו לא שאלו דבר. והנה קם יאיר ואמר, כאילו לעצמו: ״רזי מת״.

הוא פנה אל הכותל, ואמר קדיש, בדבקות: ״יתגדל ויתקדש״... ביטוי לאבלו. ויאיר, ממוצא־מתנגדים, הוסיף: ״ויצמח פורקנֵה ויקרב משיחֵה״...

הם אהבו איש את רעהו. יאיר העריץ את רזי־רזיאל, החייל מוצק הגוף. גדול היה אבלו של יאיר המאמין אחר מות דוד, כאב־אמת על מות ידיד ושותף לחלומות־מלכות גדולים, שמת מוות ללא־טעם וללא שחר.[25]

עיקרים למלחמה, עיקרים לתחיה

לא סוגה־בשושנים היתה דרכו של יאיר. בין ״הודעת המפקדה מס׳ 112״ ל״הודעת מפקדת הארגון הצבאי הלאומי בישראל מס׳ 1״ חלפו שלושה חודשים. ז׳בוטינסקי נפטר. ב״ח – דוד רזיאל, ומעתה ״אלוף בן־ענת״ – ראה עצמו שוב כמפקד האצ״ל. הפילוג היה לעובדה. מרירות־הפילוג דלדלה את שורות שני הגופים. רבים פרשו. האחרים – רובם הלכו לפי צו־הצוואה של ז׳בוטינסקי. אחרי ״המפקדה״, ויאיר בראשה, הלכו המעטים – מאות אחדות.

הרבה יותר היו המהססים, שעברו מכאן לשם או שנשארו בהמתנה מן הצד. בצידו של רזיאל היתה הפרנסה, כתוצאה מההסכם עם סונדרס הבריטי; בשורות יאיר היתה האמונה בצדקת הדרך, אך גם רעב וסכנות לרוב.

בשינוי השם – "הארגון הצבאי הלאומי בישראל" – היתה משמעות רבה: המלחמה תהיה מלחמתו של העם כולו, בכל מקום. אך השינוי שהתחולל בארגון היה מעמיק הרבה יותר. גם אם עדיין נקרא "ארגון צבאי", שונה מבנהו בתכלית. לא עוד גינונים ותארים, מעתה – הקפדה יתרה על הדרך המהפכנית: יתר חשאיות. סדרים ארגוניים חדשים הביאו לשינוי בדרכי האימון המלחמתי, כפי שמתאר זאת אחד הלוחמים הוותיקים והנועזים: "עם הפילוג חל שינוי בדפוסי הארגון: תאים של שלושה־ארבעה אנשים, תוך הקפדה על קונספירציה בין התאים לבין עצמם. גיוס אנשים נערך בזהירות. המטרה: לאמן כל חבר בארגון ולהפכו ליחידת־אש, הבנויה על יסודות ההכרה, חישול האופי, אימון בנשק והפעולה". יאיר החל לתכנן ארגון מהפכני, מן המסד ועד הטפחות, ונימק את יעילות המבנה: "חופש פעולתו אינו מוגבל; כוח הפתעתו גדול ומסוכן; קשה לחסלו. ובנוסף – אין השלטון יודע את מספר חבריו. פעלתנותו קובעת: גדלה הפעלתנות – גדל מספרו; פוחתת הפעלתנות – פוחת מספרו. ולפיכך, כיום, המסגרת המתאימה ביותר לכוח הלוחם בארץ־ישראל לחרות האומה היא הארגון הצבאי המהפכני שיהיה לצבא הלאומי בעתיד".

לא רק בעיית המבנה ושיטות הלחימה עמדו בפני הנהגת הארגון. בעקבות הניתוק מן התנועה הרביזיוניסטית, וההתנגדות לשביתת־נשק במלחמה נגד השלטון הבריטי בעקבות "הספר הלבן", הגיעו לא־מעטים להכרה כי צריך לבסס את הארגון כתנועה אידיאולוגית ולהגדיר את מטרותיה. "במחנה־המעצר במזרעה העמיקה תודעתו המהפכנית, המשיחית, של יאיר", מציין אחד הלוחמים; "שם תחילתם של עיקרי התחיה. הם משקפים את תמונת נפשו ואמונתו של יאיר – על כל המשיחי שבו ועל כל מה שמכנים מדיניות ריאלית".

"עיקרי התחיה" לא היו מלאכת־יחיד של יאיר. נסיונות לקביעת עקרונות לתורת הגאולה נעשו גם לפני כן. על סמך "מגילת חיב"ד" של המשורר יעקב כהן הכין חבר המפקדה, חנוך קלעי־סטרליץ, טיוטה של עקרונות אידיאולוגיים; אך הניסוח הסופי נקבע על־ידי יאיר, לא לפני שהרעיונות הוצגו בפני אישים כפרופסור יוסף קלוזנר שאף הוסיף הערותיו. ויכוחים רבים קדמו לניסוח הסופי, שאושר על־ידי המפקדה פה אחד, ואמור היה לחייב את כל חברי הארגון. "במיוחד עורר התנגדות הסעיף על כינון בית־המקדש לאחר שחרור המולדת", אומר אורנשטיין, המוסיף כי "התוצאה הטראגית היתה פרישתם של אנשי־צמרת". על כך הגיב יאיר: "מי שאינו מסוגל להבין את ערכה של דת ישראל – סופו לסטות מן הדרך. זו הסיבה שסרבתי לוותר על סעיף בית־המקדש ב'עיקרי־התחיה', אם כי ידעתי שבגללו עלולים אנשים לפרוש מן התנועה".

"עיקרי התחיה רקמה אחת הם", מוסיף אחד הוותיקים. "השמטת לבנה אחת – והבניין כולו מתמוטט... לו לא מת יאיר – ולוחמי חרות ישראל חיים עמו – היה הגוף היוצא מן המערכה בעל כושר מחשבה ופעולה אחידים". כמו תפילת־העמידה כך גם עיקרי־התחיה מכילים י"ח פרקים. ניתן לסווג אותם כמבנה הבית: יסודות, קומות, גג – כפי שאכן סיווג אותם יאיר עצמו. ארבעת הפרקים הראשונים מהווים את **יסודות בניין התחיה**: (א) עם ישראל, שהוא עם סגולה ונושא תרבות־עולם ברצון החיים ובכוח הסבל. (ב) המכודה היא ארץ־ישראל מנהר מצרים עד נהר פרת. (ג) העם ומכורתו – רק לעם ישראל זכות הבעלות על ארץ־ישראל. (ד) שלוש מעלות ליעוד: 1) גאולת הארץ, 2) תקומת המלכות, 3) תחיית האומה. גאולה קודמת לתקומה; תקומה קודמת לתחיה.

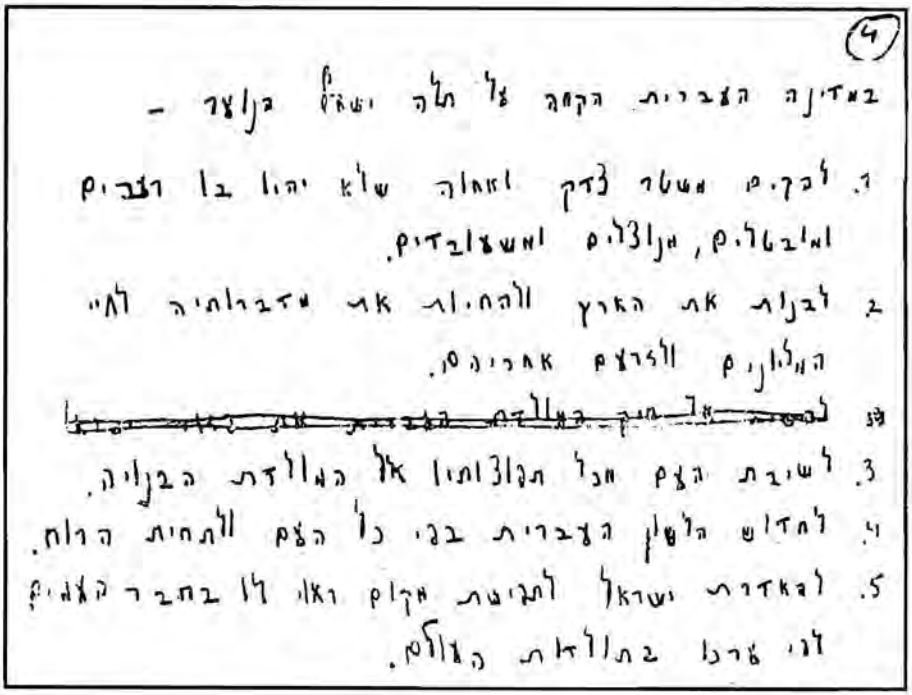

דף מתוך טיוטה ל"עיקרי התחיה", בכתב־ידו של יאיר

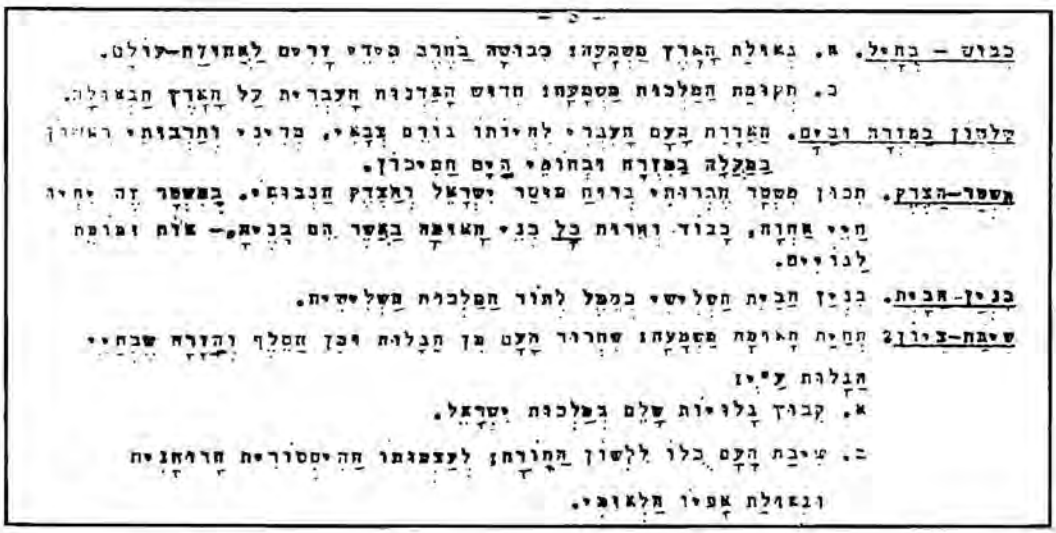

דף מתוך פרסום ראשון של "עיקרי התחיה", "במחתרת ב', מרחשון תש"א

ההתארגנות והכיבוש הם קומות הבית. שני פרקים נוגעים לעם כולו: (ה) חינוך העם לאהבת החרות ונאמנות לקנייניו הנצחיים. (ו) ארגון הפוטנציאל הלאומי על־ידי איחוד כל בני העם למלחמת השחרור. פרק אחד מפנה מבט כלפי חוץ – (ז) בריתות עם הגורמים המוכנים לסייע. למלחמת ישראל מוקדשים שלושה פרקים: (ח) חישול הכוח הלוחם. (ט) מלחמה בכל העומדים לשטן בדרך. (י) כיבוש המכורה לאחוזת עולם.

בתור האדנות והגאולה, שיבוא לאחר שחרור הארץ, יש שלבים אחדים: שלב הרווחה – (יא) אדנות, שמשמעה עצמאות העם בארצו. שני פרקים עוסקים בממשל ובשיבוח תכליתי של הארץ – (יב) משטר הצדק. (יג) החייאת השממות לעליית המיליונים. שני פרקים דנים בבעיית האוכלוסיה, הקיימת והמיועדת: (יד) בעיית הזרים בארץ־ישראל תיפתר על־ידי חילופי־אוכלוסין, ובכך יתאפשר – (טו) קיבוץ גלויות שלם במלכות ישראל. אר־אז יתפנה העם למאמץ הבטחון לטווח ארוך, המותנה בכך שישראל יהיה גורם צבאי, תרבותי וכלכלי ראשון במעלה במזרח התיכון (טז). זו העת לתחיית הלשון העברית וצרוף האופי הלאומי (יז). השיא בתחיית ישראל – בסעיף האחרון (יח): בניין הבית השלישי, ככותרת לגאולה השלמה.

היו שניסו לערער על פרקים מסויימים של עיקרי התחיה. ערעור על מושג עם־סגולה נדחה על־ידי יאיר, בהסבירו כי היות ישראל עם־סגולה היא הערכה סובייקטיבית הניתנת להוכחה – אם כי לא בשל היותו עם־סגולה ניתנה לישראל הזכות על הארץ. על השאיפה למשטר צדק, השיב כי "אנו רוצים שבמלכות זו לא יהיה רעב ומובטל, לא נחות ומקופח". תנאים אלו אינם קובעים את צורת המשטר אלא את תכנו ואת מהותו. לטענתו של אחד – שהוא אינו אדוק ואין לו סנטימנטים לבית־המקדש השלישי – השיב יאיר כי עובדה היא שכל מלחמות השחרור של ישראל פרצו על רקע דתי, מה עוד שדת ישראל היא ששמרה על ייחודו של העם: "שומה על כל אדם מישראל, ועל כל אחד מאנשינו בפרט, שיכבד ויוקיר את הדת העברית – אף אם אדוק איננו". ואילו "המקדש הוא סמל חי לרוח האומה. בנפול הבית – נפלה המלכות; נחרב הבית השני – נחרבה המלכות והארץ".

"עיקרי התחיה" הם מתווה למבוכי הדור, שתוך שנים אחדות יתברר כי זהו דור שלא היה כמותו בתולדות ישראל – השואה, וראשית הגאולה – ניגודים שכאילו נפלו כגזרה משמים. העיקרון החינוכי שעמד לנגד עיניו של יאיר בימי ספיחי הפילוג היה נאמנות לרעיון ולא לאיש. נתן ילין־מור, שהמשיך בדרכו של יאיר תקופת־זמן מוגבלת, הבהיר כי משימת לח"י התמצתה בזרוז מלחמת החרות, בהאצת התהליכים ההיסטוריים. האומנם סייעו ה"עיקרים" בזרוז המלחמה? אי־אפשר להוכיח או לסתור, שכן עיקרי־התחיה לא הפכו להיות נחלת הכלל. אך אין ספק שמרביתם עמדו לעיני ראשי לח"י לאחר מות יאיר – גם אם ניסו להתעלם ממקצתם. מכל מקום, ראוי לשים לב שאין ב"עיקרים" התייחסות לאסטרטגיה ולטקטיקה של מלחמת החרות, לא להגדרת אויב או בני־ברית פוטנציאליים, אף לא התייחסות למסגרות יהודיות – גם אם שאלות אלה דרשו תשובות ברורות.[26]

אסטרטגיה וטקטיקה של מלחמה

מה היתה האסטרטגיה של יאיר בשנה הראשונה למלחמת העולם, בטרם נודע על הפעלת מכונת־ההשמדה הנאצית? פעילות עיקרית בה נקט היתה למנוע החלשת הפוטנציאל היהודי הלוחם – בהתקרב הצבא הגרמני לשערי הארץ – שעלול להיגרם על־ידי הוצאת הצעירים מהארץ בגיוסם לצבא הבריטי, לו הטיפו מנהיגי הישוב, כולל ראשי התנועה הלאומית.

בחורף תש"א, כשלבריטניה היה רע – תבוסה ביוון, פיקוח גרמני־איטלקי בלבנט, ציפיה לגרמנים בעירק ופרס, צבא איטלקי בשערי מצרים – נמסרה ליאיר פניה מהמפקדה הבריטית

במזרח התיכון: לארגן אנשיו בפלוגות פרטיזניות, במקרה של פלישה גרמנית. הבריטים היו מוכנים להתחיל בהדרכה לאלתר. גם הובטח להפקיד בידיו חמרי־מלחמה והבטחה להספקה גם להבא. תשובתו של יאיר היתה חדה וברורה: ״לוחמי החרות ילחמו בכל כובש שיימצא בשטח הלאומי שלנו. אם שמו גרמניה – נילחם בו ביתר שאת. נתנגד בכוח לסגירת הישוב בגבולות גטו, שסומנו ב׳חוק הקרקעות׳. תנאי לשיתוף – יציאתכם את הארץ. אין צורך בהדרכה בריטית. לוחמי החרות ילמדו מלחמת־פרטיזנים מפי אחיהם הלוחמים. זר לא יפקד עליהם. אם אחרי הנצחון תמשיכו באוקופציה – נפנה את נשקנו נגדכם ונכה בכם. לא נשלים עם כיבוש בריטי, כשם שלא נשלים עם כיבוש גרמני״.

הגדרת האויב, והמסקנה המעשית מכך – זה היה השגם של יאיר ולח״י; וזו בדיוק היתה טעותה של ההנהגה. יאיר לא הסתפק בהגדרה ברורה וחדה של האויב.* הוא חיפש גם בני־ברית, כפי שעשה בתרצ״ח–תרצ״ט, כשהצליח לשכנע את ממשלת פולין הנגועה באנטישמיות לסייע לאצ״ל בתכניות לכיבוש ארץ־ישראל מידי הבריטים. אלא דא עקא, שלעת הזאת פולין כבר היתה מרוסקת על־ידי גרמניה וברית־המועצות. או־אז פנו מחשבותיו, בהכרח, לעבר אויביה של בריטניה.

כבר בעבר התייחס יאיר לסכנה הצפויה ליהודים עם התגברות הנאציזם. בהופעה בקורס המפקדים באנדריכוב דיבר יאיר על תכניתו לשחרור הארץ והביע חרדה לגורל הצפוי ליהודי אירופה מעליית הנאציזם, ואת ודאותו שהיטלר אמנם מתכוון להגשים את תכניותיו נגד היהודים. מסקנתו של יאיר היתה כי השעה דוחקת ויש להקדים תרופה למזימות אויבינו.

ניפוץ תכניות המרד, עם פרוץ המלחמה, עלול היה ליאש; אך יאיר היה מוטרד מן המצב בו נמצאו עכשיו מיליוני היהודים באירופה בכלל, ויהודי פולין בפרט – אותם ראה בסבלם ובחוסר תוחלתם. ״בכל פגישה״, מספר אחד הלוחמים שהיה עם יאיר בימים ההם, ״הנושא שחפש את כל ישותו היה איך להציל את יהדות פולין הכבושה תחת הגרמנים. ׳לאן מובילים אותם?׳ שאל, וניסה להבהיר את משמעות מצבם: ׳אתה מתאר לך מה זה להעביר קהל רב כזה, מאות קילומטרים, בזמן מלחמה?׳ שאל במרירות״.

מספר ערי ז׳בוטינסקי, שישב עם יאיר במחנה־המעצר בחורף ת״ש: ״על אפשרות של משא־ומתן עם הגרמנים הרבינו לשוחח במזרעה. באותה תקופה נתנו הגרמנים ליהודים לצאת מאירופה בלי הגבלה (רצו להיפטר מהם), והאנגלים מנעו יציאה (אני ״שבתי׳ בשל פיקוד על האניה ׳סקריה׳, שהיו בה 1,800 יהודים שיצאו משטח־הכיבוש הגרמני). נדמה היה לנו כי אפשר לשכנע את הגרמנים שיוציאו כמה רבבות יהודים, ולו אך כדי להרגיז את הבריטים. ברור היה שכל יהודי היוצא מאירופה ניצל. אמנם הגרמנים הם שהפכו את אירופה לבית־

---

* מי היו האויבים הלאומיים של ׳המפעל הציוני׳?״ – שאל מאיר פעיל, היסטוריון צבאי ופוליטיקאי שמאלי. ״האויב הראשון, הקבוע, היתה התנועה הלאומית הערבית ושלוחותיה בארץ־ישראל. האויב השני היה השלטון הבריטי״. ההיסטוריון הפעיל קובע ש״עם תחילת מלחמת־העולם השניה התחיל ארגון ה׳הגנה׳ לראות בבריטים אויב״... אבל מיד הוא מתקן את עצמו שכן ״עם פרוץ המלחמה הפך האויב הבריטי ל׳יריב׳; ההנהגה הפוליטית החליטה להגביל את הפעילות הצבאית נגד הבריטים״. הסכך נובע מסיסמה שטבע בן־גוריון בכ״ח אלול תרצ״ט (12.9.39), לאחר פרוץ מלחמת־העולם השניה: ״עלינו לעזור לצבא הבריטי כאילו לא היה הספר־הלבן; ולהילחם בספר־הלבן כאילו לא היתה מלחמה״. הסיסמה היפהפיה של בן־גוריון מאפשרת לפעיל להמיר גם את ה״יריב״ הקונקרטי, הבריטי, **במדיניות הבריטית**, ב״ספר הלבן״ – הוא שואל ומשיב: ״**איך נילחם בספר־הלבן? הווה אומר: על־ידי העפלה של עולים יהודים ועל־ידי התישבות**״... והרי העפלה והתיישבות הן משימות יהודיות וציוניות פוזיטיביות; ולא אמצעים מלחמתיים נגד אויב, או יריב, ששמו בריטים או ״ספר לבן״! העפלה והתישבות הן מצוות־עשה תכליתיות – לא כלי מלחמה נגד אויב.

מטבחיים ליהודים (הדבר אירע כשנתיים אחרי התקופה שעליה אני מדבר), אבל את שעריו של בית־מטבחיים זה נעלו מבחוץ – האנגלים והאמריקאים".

זמן קצר אחרי הפילוג נשאל יאיר מה אמת בשמועה על הסכם שכאילו נחתם עם ארצות הציר. יאיר רגז על הצגת השאלה והכחיש בכל תוקף את השמועה שהוא וחברי המפקדה מחפשים מגעים כדי לכרות ברית עם הגרמנים. "זו המצאה שטנית של אויבים, אנגלים ויהודים כאחד", אמר. "כל מה שאנו רוצים הוא לנסות ולהציל את יהודי מזרח אירופה ומרכזה, הלכודים בידי הנאצים. אנו רוצים מגע עם גרמניה כדי להציע דרך 'להיפטר' מהיהודים באירופה. אם תינתן לשליחי התנועה אפשרות להגיע לאירופה המזרחית, הם יפעלו לגיוס מאות אלפי צעירים יהודים ולהעבירם לחופי הארץ, למלחמה באנגלים, לשחרור המולדת". על אף ההגיון שבה, נראתה התכנית יותר מדמיונית. אבל למי היתה תכנית מעשית יותר באותם הימים – כאשר גם בדמיון הפרוע לא העלה איש על דעתו כי היטלר מתכנן חיסול פיסי בדם קר של כל עשרת מיליוני היהודים באירופה?!

בחורף תש"א (ראשית 1941), הגיעו ידיעות על תכנית גרמנית לריכוז כל יהודי פולין באזור לובלין. נאמר כי אחרי המלחמה יעבירו הגרמנים את כל יהודי פולין למדגסקר שבאפריקה. באותם ימים הופיע יאיר בפני מפקדי המחתרת וגולל בפניהם את דעתו על מה שמוטל לעשות בעת הזאת. "צריך לנסות ולכוון את מהלך המאורעות", אמר יאיר. "צריך להתחיל לדבר עם הגרמנים. אף אחד לא ניסה זאת. רובו של העם היהודי נמצא שם, בשבי הגרמנים, ולא כאן בארץ. אנו מסוגלים לפגוע בבריטים. אפשר להציע, לדוגמה, שאנו נארגן את המוני העקורים היהודים בגדודי־עבודה. צריך לנסות ולשכנע את הגרמנים לכוון את היהודים העקורים לבלקנים, עד שייפתחו אפשרויות להעבירם לארץ־ישראל. בינתים צריך להציל את העם היהודי". יאיר הסביר שהצעתו אולי איננה פופולרית באווירה השוררת, ואין לדעת מי ינצח במלחמה. "אין ספק שיטיחו בנו כי אנו מסייעים לציר הנאצי־פאשיסטי. אך גם במלחמת־העולם הראשונה היו היהודים משני עברי החזית. באירופה, כולל רוסיה, נמצאים 10,000,000 יהודים; וכאן – 500,000".

לדעתו של יאיר אסור היה למנהיגי חמש־מאות־אלף שכאן להכריז מלחמה על גרמניה, כאשר מרבית העם היהודי נמצאת שם. "זו החלטה חסרת־אחריות מבחינה לאומית", אמר, מוכרחים לדבר אתם, לפחות כמו שעשו מנהיגי הישוב שנים אחדות קודם לכן – כשחתמו על הסכם ה"טרנספר", כדי להציל **רכוש** יהודי, אף שבכך שברו את החרם היהודי העולמי על גרמניה הנאצית (ההסכם הזה עם הגרמנים המשיך לפעול עד לפרוץ המלחמה). "אנו חייבים לנסות, וההיסטוריה תשפוט את מעשינו. עלינו לקחת זאת בחשבון". יאיר סיים דבריו באמרו כי אם גרמניה תפסיד במלחמה – כפי שכולם מקווים – "ייתכן שיעמידו אותנו לדין, ועלינו לקחת סיכון זה בחשבון".* [27]

הגישושים והנסיונות המעטים ליצור מגע עם נציגי מדינות הציר בסוריה ולבנון שתחת שלטון־וישי הצרפתי העלו חרס. השליחים, נפתלי לובנצ'יק ונתן ילין־מור, נעצרו בידי סוכנים בריטיים. אשליה רגעית לאפשרות מגע עם האיטלקים התברברה כמהלך פרובוקטיבי של הביון הצבאי הבריטי, שנועד להבאיש את ריחה של התנועה היהודית היחידה שלא השלימה עם המשך שלטון בריטי בארץ־ישראל, וכמובן לא לעבור לסדר־היום על מזימת "הספר־הלבן"

* בעיה כזו עמדה בפני צמרת ה"הגנה" בתרצ"ח, כשנאסר איש־הרכש דוד שאלתיאל, ונלקח לדכאו. ממלא־מקומו, כתריאל כ"ץ, פנה אל מפקדת ה"הגנה" – אם מותר להתקשר עם עורך־דין נאצי. השיב שאול מאירוב: "אפילו עם ה'סיטרא־אחרא', כדי להציל חבר". שאלתיאל אכן שוחרר.

ולסייע לבריטים "כאילו לא היה ספר־לבן". מיליוני יהודי אירופה הופקרו. ההנהגה היהודית עסקה בהוצאת יהודים מן הארץ לצבא הבריטי. עד שבאה החלטת "ואנזה" ורכבות־המוות הובילו את המיליונים אל בתי־המטבחיים של אושוויץ וטרבלינקה – באין מפציץ. וזקני־העדה לא הורדו אל נחלי ישראל, כדי להישבע כלפי עם ושמים: ידינו לא שפכה את הדם הזה.

המבנה החדש, "ארגון צבאי מהפכני", כפי שהגדיר יאיר בטבת תש"א, הכתיב טקטיקה תואמת למלחמה באויב המוגדר: שליט בריטי, שלטון זר. "ארגון מחתרת שמטרתו שחרור לאומי חייב להסב לאויב אבדות בנפש וברכוש, ובעיקר בנפש", הסביר אחד הלוחמים, המתבסס על העובדה שתולדות מלחמתם של עמים לשחרורם מלמדות כי המשעבד אינו מעלה בדעתו להסתלק אלא לאחר שהוקז דמו ונפגעו בסיסיו. "שקול הרוג אחד משורות האויב כנגד כל ריכוז המשאבים, כוח־האדם והנשק של ארגון היושב בחיבוק־ידים", אומר האיש, בהתיחסו לארגונים יהודיים מזויינים, שנימקו את חוסר־המעש בצורך להכין כוח לשעת־הכרעה. "מרד לשחרור לאומי", אומר קצין־המבצעים רב־הנסיון, "ראשיתו בנסיון לפגוע בכוחו האנושי של המשעבד. לוחמי־חרות־ישראל עשו הכל כדי לפגוע בבריטים בנקודה הכואבת ביותר – להרוג במנהיגיהם ובמפקדיהם".

"לח"י, מיסודו ומהגיונו, היה משוחרר מסייגים ואשליות", אומר ד"ר ישראל אלדד, חבר מרכז לח"י. "בריטניה היא האויב, ובאויב נלחמים בלי סייג, ואין מצטערים על מות חייליו". מלחמת לח"י בשלטון הזר לא היתה "טרור אינדיבידואלי", אישי. "מה זה טרור אישי?" – שאל רחבעם זאבי, ממפקדי הפלמ"ח וצה"ל – "זה מוות לפי כתובת, לנמען בלבד". מבחינה זו אולי היו ההתנקשויות בנציב־העליון בירושלים ובמיניסטר־המדינה בקהיר בחינת "טרור אישי". "טרור אינדיבידואלי הוא זה שנקטו קבוצות מהפכניות, שקיוו כי על־ידי רצח הצאר או איש־שלטון פלוני יפול המשטר", טוען ד"ר אלדד. "לא כן פעולות לח"י. כאן היה שלטון זר. הנציב או המיניסטר סימלו שלטון זר זה. על כן היתה ההתנקשות בהם מעשה מדיני ולא אישי". לא רק פגיעה באישיות, או בקציני בולשת ובמשרתי בולשת יהודים, נכללו במסגרת "אישית"; גם הפגיעה באנשי הצבא והמשטרה הבריטיים הסובבים ברחובות הערים, שעל רוביהם נשען השלטון הזר, נכללו במסגרת "טרור אישי" – למרות שהפגיעה בהם לא היתה אינדיבידואלית. דוגמאות לאבסורד שבכינוי זה מביא האלוף זאבי: "כשאני מפוצץ אוטובוס, או מיירט מטוס, הכתובת היא כוללנית. כשאני פוגע שמית ואישית בחסן סלאמה – זה טרור אישי. טרור אישי עשינו גם בצה"ל. כאשר מחליטים לפגוע באיש מסויים, בקפריסין או בפריס, באמצעות שליחים של זרועות הבטחון שלנו – זה טרור אישי".

הטקטיקה של המלחמה תלויה בגורמים רבים: נתוני זמן ומקום, יחסי־כוחות בין לוחם ואויב, המחיר, הסיכון והסיכוי. דוגמאות נחרצות נתנו חברי מרכז לח"י. "האם ההיסטוריה לא היתה זוכה למהלך שונה אילו היה מישהו מצליח להתנקש בהיטלר ולהרגו בין 1933 ל־1939"? – שאל אלדד במכתב אל ההיסטוריון והסופר הבריטי בויר־בויל. ואילו יצחק שמיר יכול היה להניח בוודאות גמורה־כמעט כי אילו היו פוגעים באדולף היטלר, ב"טרור אינדיבידואלי", בשנת 1938 או 1939 – פני שואת 1945–1942 היו שונים בתכלית. נתן ילין־מור הרחיק עד להירושימה שביפן, וקבע כי אילו היה מוטל עליו לסיים את מלחמת־העולם, ולבחור בין "פעולה מלחמתית" כהטלת פצצות־אטום על יפן, לבין "טרור אינדיבידואלי" כהריגת המיקדו – הוא היה בוחר בברירה השניה.

אפילו עורך "עלון הפלמ"ח" סבור היה בדצמבר 1945, בראשיתה של "תנועת המרי", כי "מן הדין שמלחמתנו תישא אופי מיוחד. ישוב קטן לא יוכל להילחם נגד האימפריה הבריטית

לפי הכללים הצבאיים הרגילים. יהיה זה איבוד־לדעת צבאי אם נתחיל בסדרת קרבות בלתי־פוסקים עם כוחות עדיפים משלנו. במלחמה כזאת יתחסל מהר מאד כוחנו. אחרי זה לא תישאר לציונות ברירה אלא להשלים עם המעמד של מרכז רוחני בלבד".

הטקטיקה הייחודית של לח"י – פגיעה לא מסוייגת בראשי השלטון האימפריאליסטי ובכוחותיו המזויינים – ודאי וודאי שלא עיכבה את הסתלקות השלטון הזר הבריטי מארץ־ישראל; היא אך החישה את היציאה, בהבעירה את הקרקע מתחת לרגלי קלגסיו.[28]

ת"ו־שו"ן־בי"ת

אם בערב ראש־השנה תש"א, מיד לאחר הפילוג, מנה האצ"ל־בישראל כ־300 איש, הרי בערב ראש־השנה תש"ב לא הגיע המספר – מחוץ למחנות־המעצר ובתי־הכלא – אפילו כדי מאה. כמה וכמה גורמים הביאו למצב זה. מן הפילוג יצא הארגון מוחלש מאד. מרבית הנשק נשאר בידי הפלג הרביזיוניסטי. מקורות כספיים לא היו, בהעדר מערכת אוהדים מאורגנת. פעולת־החרמה מוצלחת איפשרה פעילות מצומצמת לזמן קצר. כבר בראשית הקמת האצ"ל בישראל נטשו שניים מחברי המפקדה ובהמשך נטשו עוד – למרות שהארגון לא החל עדיין לפעול נגד השלטון הזר (לבד מפעולת־חבלה בודדת במחלקת העליה הבריטית בחיפה, אחרי טביעת "פאטריה", שאפילו לא נודע עליה). נוסף לנטישה של מי שהתקשה להתמודד עם אווירת המשטמה שמסביב, רבו המאסרים בין אנשי־השורה, שזהותם נודעה לבולשת בימי הפילוג החושפני. מלבד תחנת־השידור – שנשארה עוד מימי האצ"ל המאוחד, ושידרה אחת לשבוע נגד שיתוף־הפעולה עם הבריטים ונגד הגיוס – לא התנהלה כל הסברה. אפילו ההסברה הפנימית, "במחתרת", לא החזיקה מעמד אלא שישה חודשים – מתשרי עד אדר תש"א.

המשבר הגיע לשיאו ולהכרעתו רק בסוף השנה. נגע הנטישה פשה גם במפקדה. שניים מחבריה החלו להטיף נגד המשך המלחמה בשלטון הבריטי ולמען איחוד־מחדש עם האצ"ל, שבראשו עמד עתה יעקב מרידור – לאחר מותו של רזיאל בעירק. "קיפאון החל להשתרר בארגון", מספר אחד המפקדים, "במצב זה אי־אפשר היה ליזום פעולות. הכרח היה ללבן את הבעיות ולקבוע איזו דרך יבור לו הארגון – האם יבקש להתאחד שוב עם האצ"ל, או ימשיך בדרכו של יאיר". כדי להכריע נאלץ יאיר להתיר מעט את נהלי החשאיות ולכנס את כל המפקדים הבכירים. הכנס נמשך עשרה ימים. השתתפו בו מלבד יאיר ושני חברי המפקדה – חנוך קלעי ובנימין זרעוני – גם יצחק צלניק, יוסף ברושי, יהושע זטלר, מיכאל סטרלין, יעקב לבשטיין ויצחק יזרניצקי. משחיוו קלעי וזרעוני את דעתם כי יש לחזור לאצ"ל ולשתף־פעולה עם הבריטים בשלב זה – התברר שהמפקדים הבכירים היו קיצוניים מיאיר: תבעו לפתוח בפעולות מיד. "בעינינו, המפקדים הבכירים", מספר אחד המשתתפים, "היה חנוך אדם שבור ורצוץ, שבר־כלי שלא יצלח עוד למאומה". והאיש מסכם כי "בכנס זה הוצבו דפוסי הארגון ונקבעו דרכי החינוך והפעולה. בכנס נקבע לארגון השם 'לוחמי חרות ישראל', שהוצע על־ידי יאיר. בכנס זה התחדש המוראל, העמיקה ההרגשה שאנו הולכים בדרך הנכונה לשחרור לאומי והושב האמון בהנהגה".

בשלהי תש"א ובראשית תש"ב רבו פגיעות הבולשת. נתעורר צורך דחוף לבלום את נפילת האנשים בידי הבריטים. רבים זכרו מה בלם את נסיון הבולשת לפגוע באצ"ל באמצעות עינויים. ואז הועלו הצעות לפעול שוב בדרך זו. במלחמה בבולשת ראה יאיר מטרד, שבבוא היום יצטרכו לטפל בו, אך לא בשעה זו; שכן במקום כל בריטי שייהרג, ישלחו הבריטים שניים אחרים. "יאיר שאף לפגוע ב'מטרה פוליטית', שתזעזע את ה'ישוב', ובעיקר את

העולם״, מעיד עליו אחד מאנשי הארגון. ״אבל המחתרת שלנו בזמן ההוא יכלה אך בקושי לנשום... הלחץ עלינו הלך וגבר עד לבלי נשוא״.

״לפי ידיעות שנתקבלו באמצעות שרידי מודיעינו בבולשת״, מספר איש לח״י, ״הוקם מטה, בראשותם של הקצינים מורטון ווילקינס, במטרה לבער ולחסל את תאי־הפעולה של ׳קבוצת שטרן׳, מתוך הנחה שבעת הזו לא יימצא איש בישוב היהודי שיעמוד לצדם של ׳המטורפים׳ הללו. בידי הבולשת היו רשימות של פעילים, שקיבלו מחוגים מסויימים. המאסרים דלדלו את הארגון, שכמעט חדל לפעול. היה ברור כי אם לא יצליחו להנחית מכה על ראשי ׳המחלקה היהודית׳ - לא תהיה תקומה לארגון. רק חיסולם של הראשים יכול למנוע מהם לבצע את מזימתם - ראשו של יאיר, האיש המסוכן ביותר לשלטון״.

איך הגיעו רשימות חברי לח״י לידי הבולשת הבריטית? הנחה אחת תולה זאת באנשי האצ״ל שנצטוו לעקוב אחרי ה״פלג״ ולדווח עליהם. הרשימות הגיעו אל מפקדת האצ״ל, משם אל עסקני המפלגה, שעמדו בקשר עם השלטון הבריטי, ומשם הגיעו לבולשת. אין עדויות מוכחות כי אכן בדרך זו הגיעו הכתובות. אותו מקור קובע כי ״אנשי ה׳הגנה׳ לא ידעו מי הם אנשי לח״י, פרט לבודדים במושבות השרון. אך הם לא חסכו אמצעים במאמץ לתפוס את מתנגדיהם, לנצל את הפילוג ולהשיג כמויות נשק שלא חלמו עליהן (במושבות השרון, למשל, הצליחו אנשי הש״י לגלות כ־300 רובים צרפתיים, שהגיעו זה מקרוב מפולין, תוך עינויים נוראים של אנשי לח״י הממונים על ה׳סליקים׳)״.

הנהגת ה״הגנה״ נתקפה חרדה מעובדת קיומה של מחתרת המכריזה מלחמה על הבריטים, בעוד היא עצמה אובדת־עצות. כשהציעו הבריטים, בשנת תשי״א (1941), להקים כוח שסייע בהתנגדות לצבא הגרמני, אם יגיע לארץ, והתפקיד הוטל על יצחק שדה - פנה זה אל יאיר בהצעה לצרף את אנשיו, המנוסים בפעולות מחתרת, לפלמ״ח. בפגישות עם שדה הבהיר יאיר את סירובו להצעה: הכוח אמור להיות בפיקוד בריטי; והם כובשים, זרים - לא פחות מאשר הצבא הגרמני בארצות הכיבוש באירופה. לדברי שמעון אבידן, שומר־ראשו של יצחק שדה, הציע יאיר להכין את הפלמ״ח ואת האצ״ל־בישראל לפעולה משותפת - בלי כפיפות זרה. שדה השיב שלא ניתן לעשות צעד כזה בלי אישור ההנהגה.

באחד הימים פנה איסר הלפרין, שהחל אז את עבודתו בש״י, אל מכר מאנשי יאיר, ובפיו בקשת ה״הגנה״ להיפגש עם ראשי הארגון, ״המעוררים דאגה רבה״ במוסדות הישוב. ״הם רוצים לדעת לאן פנינו מועדות ומה המטרות שלנו; הם רוצים להיפגש עם האנשים הקובעים את הדרך המדינית״, רשם האיש. ״העברתי את פנייתו של איסר ליאיר, ולאחר לבטים ואבטחת המקום אורגנה פגישה. בסיומה, שאלתי את איסר אם הם קיבלו תשובות על כל שאלותיהם. ׳בהחלט׳, ענה לי. ׳היתה שיחה רצינית. כעת נצטרך לדון ולקבל החלטות׳.״ ההחלטות נתקבלו - והן היו מרות ומבישות. במחצית הראשונה של שנת תש״ב התגייסה ה״הגנה״ לסדרה ראשונה של ה״סזון״. הפעולות כללו איומים, חטיפות, עינויי־תופת והסגרת המעונים לידי הבולשת - לאחר שנסחטה מהם האינפורמציה המבוקשת. ויעידו על כך המבצעים, הש״י והפלמ״ח, ובמיוחד מפקד המבצע, הוא מפקד הפלמ״ח יגאל אלון. ״מבצע־לא־מבצע זה השאיר את רישומיו בפולקלור הפלמ״חי״, נזכר המפקד, המסביר את מקור ה״סזון״ (עונת הציד): ״פרוש הדבר - פעולה החוזרת מפקידה לפקידה ולעולם אינה נשלמת...״

את סדרת מבצעי ה״סזון״ סיכם באלגנטיות רבה אחד ממפקדי הפלמ״ח, ואלה דבריו: ״כאשר פעולותיהם גברו או הרחיקו־לכת היו המוסדות המוסמכים מחליטים בלית ברירה להורות ל׳הגנה׳, או להטיל על מתנדבים מחבריה, לבצע פעולת־ריסון אלימה. הפעולות בוצעו ב־41 (נגד לח״י), ב־44 נגד האצ״ל (׳הסזון׳) וב־47 נגד שני הארגונים...״

WAR CABINET.

PALESTINE.

NOTE BY THE SECRETARY.

BY direction of the Prime Minister I circulate, for the information of the War Cabinet, the annexed message which he has received from Dr. Chaim Weizmann.

(Signed) E. E. BRIDGES.

MESSAGE TO THE PRIME MINISTER FROM DR. WEIZMANN.*

I am deeply grateful for the consideration you have shown to our cause and for your personal reference to me. I fully realise the gravity of the situation. Our co-operation with the authorities in stamping out terrorism is proceeding satisfactorily. 500 names of suspects have already been supplied to the police as a result of which over 250 have been arrested. Effective co-operation has been rendered also in other forms. It is, of course, impossible to venture any forecasts in dealing with secret organisations, but it is confidently believed that severe blows have already been dealt to them and there is every determination to persevere with the campaign until decisive results are achieved. We can only do our best. The assassination of Lord Moyne has caused abhorrence and violent resentment amongst all sections of the Jewish public which is helping in tracing suspects, resisting extortions and morally isolating the terrorist group. The imposition of sanctions by the Government on the Jewish community as a whole, especially in the matter of immigration and at a time when reports pour in daily of continued slaughter of Jews in enemy-occupied Europe and acute suffering in its liberated parts, would have a disastrous effect on Jewish feeling; might render more difficult the anti-terrorist campaign, and generally cause irreparable harm. I am confident that you will appreciate the complexity of the issue and assure your colleagues that the situation is being energetically dealt with as far as we are concerned and that we hope and pray that nothing will happen which would aggravate it.

מכתבו של וייצמן אל צ׳רצ׳יל – על שיתוף־הפעולה בהסגרת לוחמי המחתרת לידי הבולשת

אישור לשיתוף־הפעולה המביש מצוי במכתב של נשיא ההסתדרות הציונית, ד״ר חיים וייצמן, אל ראש ממשלת בריטניה, מב׳ טבת תש״ה (18.12.44): ״שיתוף־הפעולה שלנו עם השלטונות, לעקירת הטרור, מתקדם והולך באורח משביע רצון. 500 שמות של חשודים נמסרו למשטרה, וכתוצאה נאסרו למעלה מ־250. שיתוף־פעולה יעיל הוגש גם בצורות אחרות... נחושה דעתנו להתמיד במערכה עד להשגת תוצאות מכריעות״. ומה בעניין התמורה? ״העונשים שמטילה הממשלה על הקהילה היהודית ככלל, ביחוד בעניין העליה, וכשיום־יום מציפות אותנו ידיעות על טבח נמשך של יהודים באירופה הכבושה ועל סבל קשה באזורים המשוחררים... דבר זה עלול להקשות על המערכה נגד הטרור ולגרום נזק ללא תקנה״. ומוסיף עתונאי־מטעם: ״מאות הוסגרו לידי הבריטים, רבים נחטפו ועונו. למרות שיתוף־הפעולה הזה היתה התנהגותם של השלטונות הבריטיים כלפי הישוב היהודי רחוקה מלהיות נאורה וג׳נטלמנית״. מאלפת יותר סקירתו של יגאל אלון עצמו, המפקד האחראי, ולקחיו מפעולות אלה, המתאשרות על־ידי מקורות אחרים.[29]

חרפת בינים: "עונות הציד"

"סזון" ראשון. סיפור ה"סזון" הראשון מתחיל בקיץ תש"א (1941), חודשים אחדים לאחר הקמת הפלמ"ח, כשהוטל על מפקד "החטיבה", יגאל אלון, להעמיד לרשות הש"י של ה"הגנה" חוליות של בחורים "מוכשרים במיוחד", לפעולה נגד ה"פורשים". "פעולה זו לא נמשכה הרבה זמן ונסתיימה בשיתוקם הזמני של הארגונים הללו", מספר יגאל אלון, ומוסיף כי "לפי עדות ראשי הש"י מילאו הבחורים את תפקידם הבלתי־נעים באומץ, בהכרה ובכושר־ביצוע גבוה"... האמת היא שהפעולות לא כוונו נגד "הפורשים" ככלל, אלא כנגד לח"י בלבד. מסכת העינויים היתה קשה ביותר; חלק מן החטופים, המעונים והמוסגרים לידי המשטרה הבריטית לא התאוששו ונשארו שבורים בגופם וברוחם עד סוף ימיהם. "להתגונן בנשק מפני יהודי, גם אם בא ללכוד אחד משלנו", מספר אחד מאנשי לח"י, "דבר זה אסר עלינו יאיר בתכלית. ולכן התהלכנו, בדרך כלל, בלי נשק אישי".

אחד הנחטפים שהוסגרו לידי הבולשת היה יעקב גלבוע־פולני, מעוזריו של יאיר, שנוכח המשטמה ליאיר התערערה אמונתו ופרש. נדמה היה כי מצא מנוחה במעלה־החמישה. אלא שיום אחד באו לקיבוץ שלושה גברים. "בוא אחרינו!", פקדו עליו מבלי לשלוף את אקדחיהם מתוך כיסי המכנסים. "הכניסו אותי לטנדר סגור, קשרו לי את הידים ומטפחת עבה על העינים". החקירה החלה בקיבוץ. "הסברתי להם שעברו כבר חמישה חודשים מאז עזבתי את הארגון וניתקתי את הקשר אתם לחלוטין", מספר גלבוע. "אחר כך הסיעו אותי למקום אחר, ושוב חקרו אותי אנשים אחרים". זה נמשך ימים אחדים. "שוב הסיעו אותי", ממשיך הסיפור, "הורידו את הסמרטוט מהעינים והאיש שהסיע אותי הציג את עצמו: יהודה ארזי, קצין־משטרה הקשור עם ה'הגנה'. אתה מבוקש על־ידי השלטונות". את זאת ידע פולני, שפרס של 400 לא"י הוקצב על ראשו. תמורת יאיר היו הבריטים נכונים לשלם 1,000 לא"י – סכום עצום בימים ההם. "אותך ואת יאיר רוצים חי או מת", אמר לו ארזי, שכעבור שנתיים פורסמה גם תמונתו כמבוקש, על גנבת נשק...

"שמענו אותך", אמר לו ארזי, "החלטנו למסור אותך לבולשת הבריטית. אני מביא אותך למגרש־הרוסים ומוסר אותך ישר לידי ג'ילס, מפקד הסי־אי־די. הוא הבטיח לנו שהם לא יפגעו בך. ודע לך, שזה לא היה קל להשיג". הטנדר עצר ליד גדר־התיל המשולשת והגבוהה שהקיפה את מגרש־הרוסים. "ארזי עבר את השער כבן־בית", נזכר גלבוע, "נכנס אתי לקומה העליונה, לאולם שבו ישב ג'ילס. הצדיע למפקדו, כשהוא עומד דום: 'הבאתי לך את יעקב פולני, פוליאקוב'. האנגלי העיף מבט עלי ועל התיק שלפניו, ומיד צווח אל הסרג'נט הערבי: קח אותו לזינזנה!"

על ה"סזון" השני, "הגדול", כתב יגאל אלון: "הידיעות בדבר כוונות אצ"ל למעשי שוד וסחיטה בקנה־מידה גדול בקרב הישוב, וכן רצח המיניסטר הבריטי בקהיר לורד מוין, על־ידי לח"י, הניעו את מוסדות הישוב לשוב ולהחליט על פעולות־ריסון חדשות כנגד ה'פורשים'. שוב נקרא הפלמ"ח העירה, להשכין סדר ברחוב היהודי ולהגן על הריבונות והדמוקרטיה הציונית מפני מהרסים מבית... כ־250 בחורים ובחורות נתפזרו במרכזי הארץ. בשיתוף־פעולה בין מטה פלמ"ח ושרות־הידיעות של ה'הגנה', בפיקודו של ראש המטה הכללי – החלה מערכה מקיפה נגד האצ"ל שנמשכה חודשים מספר. מבצע זה היה מודכב, מכיוון שהוחלט לקיימו **ללא שיתוף־פעולה עם המשטרה הבריטית**; ופֵרושו של דבר, כי אנשינו נאלצו לפעול בתנאי מחתרת, לגלות את מחבואיהם של אנשי האצ"ל בהסתר, לתפסם באין מרגיש, להסיעם הרחק מחוץ לעיר ולעצרם בבתי־כלא מחתרתיים..."

לוחמי־הסזון הנלהבים התאכזבו: "ותיקי הפלמ"ח אשר זכרו את הפעולות הקודמות", מספר אלון, "קיוו כי הפעולה לא תיפסק עד שיפורקו ארגוני הפורשים כליל. אולם טעות היתה בידם. משום־מה החליטו מוסדות הישוב על הפסקת הפעולה בטרם ניתן לנו לסיימה... ההחלטה נתקבלה במפקדת ה'הגנה' בניגוד לדעת השמאל ובניגוד להצעתם של ראש המטה הכללי ומפקד הפלמ"ח. הפסקת הפעולה, בטרם ניתן לסיימה, נתקבלה בשורות לא בלי מרירות. ולא משום הצער על מלאכה שלא הושלמה... רוב מכריע של אנשי הפלמ"ח אף התנגד תכלית התנגדות להחלטה שיש להעזר בממשלת המנדט ובמשטרתה למניעת פעולות טרור... חברינו לא יכלו בשום פנים להשלים עם כך, שאנשי ה'הגנה' ישתפו פעולה עם הבולשת הבריטית נגד יהודים, אפילו הם אויבים מסוכנים..."

האמת היא כי "הסזון הגדול" הופעל כדי לרצות את צ'רצ'יל שחמתו עלתה על הריגת ידידו הלורד מוין על־ידי לח"י. אך ה"הגנה" פעלה נגד האצ"ל... יש רגלים להנחה שהנהגת ה"הגנה" חששה שמא לח"י, למודי נסיון תש"ב, לא יבליגו – מה עוד שאנשיהם הילכו מזויינים, מתוך ההחלטה שלא להיות עוד טרף קל בידי אויבים. בשל מציאות זו האשימו ראשי האצ"ל את הנהגת לח"י שנכנעה לאולטימטום של ה"הגנה", תוך התחייבות שלא לפעול נגד הבריטים; על כן לא נרדפו אנשיה ב"סזון הגדול". על כך – להלן.

על ה"סזון" השלישי, "הקטן", כתב אלון כי הארץ עמדה אז על סף הכרעות מדיניות מרחיקות־לכת. ההנהגה נקטה בדרך של "מאבק משולב" – מדיני וצבאי כאחד ("אם כי הפעילות הצבאית היתה חלשה מהדרוש, ולא יכלה למלא את תפקידה בהצלחה כל אימת שנמשכה השתוללות הארגונים הפורשים"...). ואז, בג' סיון תש"ז (22.5.47), החליטה "אספת־הנבחרים" על "בידודן של חבורות הטרור". ועידה של ה"הסתדרות" קיבלה גם היא החלטה ברוח זו. בהחלטה נקבע שיש "להזדקק לעזרת המשטרה הבריטית", והנימוק: "מאחר שאין לרשות הישוב בתי־כלא משלו"... אך "ההחלטה נתקלה בביקורת ובהתנגדות עזה בפלמ"ח", כתב אלון. "עם ההחלטה בדבר שיתוף־הפעולה נוצר מצב חמור ביותר... אך בתנאי הימים ההם היתה ההכרעה פשוטה ואכזרית: עם כלל הישוב, למרות שגיאותיו – או נגדו. בלב מר, אך מתוך אחריות, סרו למשמעתה של המרות הישובית". אך "מפקדת ה'הגנה' נענתה לבקשת מטה הפלמ"ח", כי הפעולות נגד ארגוני ה"פורשים" תעשינה הפעם רק בהתנדבות, וכי לא יינקטו אמצעים משמעתיים כנגד סרבני שיתוף־הפעולה. "אילו הוטלה על הפלמ"ח פעולה משותפת עם הבריטים במישרין", סיכם אלון, "כי אז היו נגרמים זעזועים קשים. חברינו לא פסקו לתבוע הפסקת השיתוף השנוא". גם על ה"סזון" הזה, "הקטן" – להלן.

מסקנה הגיונית על שיתוף־הפעולה ה"סזוני" של ה"הגנה" עם השליט הבריטי הסיק נשיא בית־המשפט העליון בישראל. בערעור על פסק־הדין במשפט קסטנר־גרינוולד, פנה הנשיא אולשן אל הסנגור־המאשים שמואל תמיר בשאלה גלוית־לב: "הלוא גם בארץ־ישראל דגלה ההנהגה בהבלגה. אם יתקבל העיקרון שכל שיתוף־פעולה פסול, האין פרוש הדבר כי הנהגת הישוב (שהסגירה את ה'פורשים' לידי הבריטים), הלכה בדרך הבגידה?"[30]

אם אנחנו ניפול ברחובות, בבתים

"לאחר כינון המפקדה החדשה", סיפר ישקה, "נתקבלה תכניתו של יאיר, המושתתת על שלושה שלבים: א) צבירת אמצעים כספיים, שיתנו אפשרויות פעולה; ב) חיסול מוקדי הבולשת הפועלת נגדנו באורח שיטתי; ג) פעולה לקידום שאיפות התנועה". מאמץ הושקע בשלב הראשון – צבירת אמצעים – שהצליח רק בחלקו; ועוד עתיד היה לגרום סיבוכים. מעתה

ניתן היה להתחיל לפעול בשלב השני - להכות במשטרה הבריטית, במיוחד בזרוע המסוכנת: הבולשת, שעיקר אנשיה בריטים, אך גם לא מעט יהודים. שיתוקה היה תנאי מוקדם למעבר אל השלב השלישי, שהתפתחות מלחמת־העולם עשתה אותו דחוף וחיוני.

וכך - בטרם יכול היה האצ"ל־בישראל להתחיל בפעולות מבציעות ומדיניות כנגד השלטון הבריטי בארץ־ישראל - החל מעגל־דמים שכמעט וחיסל את התנועה בעודה־באיבה.

נוכח המידע שהגיע ממקורות שונים, שבפיקוד המשטרה הבריטית נתקבלה החלטה לחסל את הארגון המתסיס את האווירה - כשגרמניה כובשת מדינה אחר מדינה, צרפת נכנעה, הבלקנים ונורבגיה נכבשו, וגם איטליה הצטרפה לצידה של גרמניה - החליטה מפקדת האצ"ל־בישראל להקדים תרופה למכה: להלום בראשי הבולשת הבריטית. טעות בזיהוי גרמה לכך שלא הקצינים הבריטיים המסוכנים נפגעו, אלא שני קצינים יהודים. "חודש שבט השחור" החל בהתנקשות ברחוב יעל בתל־אביב, בב' שבט תש"ב (20.1.42). האווירה שנוצרה לאחר־מכן הקלה על הבולשת הבריטית להגשים את מלאכת חיסול המחתרת העברית. שבוע ימים אחר־כך, בט' שבט תש"ב (27.1.42), פרצו אותם קצינים בריטיים, שהמוקש ברחוב יעל היה מיועד להם, לדירת־מחתרת ברחוב דיזנגוף 30, ובדם קר ירו בארבעת הבחורים שנמצאו שם, תוך שהם מונעים הגשת עזרה־רפואית לארבעת הירויים. שניים מהם, אברהם אמפר וזליג ז"ק, מתו מפציעיהם; והשניים האחרים, משה סבוראי ויעקב לבשטיין, הובאו לאחר שהתאוששו מפציעיהם לדין־צבאי־סגור ונדונו למאסר עולם.

הטבעת סביב ראשו של יאיר הלכה ונתהדקה ונסגרה. אווירת השנאה והפחד הביאה לכך שלא נמצא מקום בו יוכל יאיר להניח את ראשו. ה"הגנה" והאצ"ל הציעו מחסה - בתנאי שיפסיק כליל את פעילותו. תשובתו של יאיר היתה חד־משמעית: "אני לא מאלה המסגירים את עצמם מרצון בידי המשטרה, או עושי רצונה ומשרתיה משמאל ומימין".

בבוקרו של יום כ"ה בשבט תש"ב (12.2.42) פרצה חבורת בריטים לעליית־גג ברחוב מזרחי־ב' בתל־אביב. משזיהה קצין־הבולשת, ג'פרי מורטון, כי האיש הוא אברהם שטרן - שעל ראשו הוקצב פרס של 1,000 לא"י - ירה בראשו של יאיר והרג אותו בדם קר.

יאיר נרצח. אך נשארו עוד "מבוקשים" - תמונותיהם התנוססו מעל דפי עתונים בציון הדוויה, על לוחות־המודעות בערים ובמושבות. מפקדים ולוחמים נרצחו, נאסרו ונעצרו. היו שנטשו, הסגירו עצמם, אף בגדו. "נפגשתי עם האחראי החדש, צלניק", מספר אלדד. "הוא מוסר לי שיאיר ביקש - מתוך הרגשת הקץ שלו - לא לנקום בפזיזות, לחשוב ולחשב". אך, אויה - "פתאום: צלניק, האחראי לתנועה, התייצב במשטרה והסגיר את עצמו. לא עמד במתח העצבים? הפרשה סתומה לי עד היום", מפטיר אלדד. "אנשים נתנו דעתם לעובדה כי ראש הארגון לאחר מות יאיר שיחק לו המזל והוא התחמק בלי להיפגע. האם באמת רק מזל? ושמא אין הוא אלא פרובוקטור שנשתל בארגון? מי יודע, אולי הוא שמסר גם את יאיר לידי מבקשי נפשו?" מגולל נתן ילין־מור. שלא כאלדד, מנסה גרא להבין לנפשו של צלניק: "שיקול מפוכח אמר לו כי תפקידו במחתרת הסתיים. אף אם ישכנע בטוהר כפו, עלולים החשדות לחזור ואף לגבור. ברגע מסויים מסוגל אחד לחסל אותו... לאחר לבטים החליט יצחק כי מאסרו הוא האמצעי היחיד להציל את חייו. הוא עזר למשטרה לאסרו, בהסגירו את עצמו לידיה".

במחנה־מעצר במזרעה, מאחורי שלוש גדרות־תיל, נכלאו ללא משפט יותר ממאה לוחמי חרות, לבד מה"מסוכנים ביותר" שנכלאו במבצר עכו, ומאלה שישבו בבתי־כלא אחרים על פי "פסקי־דין". בחרץ לא נותר אלא קומץ, מוכה ומבודד, בלי דעת מה יעבור עליו ביום מחר ואף בשעה הקרובה. מן המבוקשים־עם־פרסים לא נותרו אלא שניים שלא נלכדו ולא הסגירו

עצמם: צבי פרונין ויהושע כהן – האחד ותיק; השני צעיר לוהט ונחוש. לשניים אלה, והקומץ שבחוץ, היה ברור שהם ממשיכים במלחמה נגד ראשי השלטון הזר והאכזר. נשבעו לנקום את נקמת גופו המחולל של יאיר, את נקמת החברים שנרצחו.

המעטים פעלו – שוב ושוב, וביצעו פעולות־נקם – אך אלוהי צבאות ישראל הסתיר פניו בתש״ב ותש״ג ותש״ד. עלה הכורת על בית ישראל בגאיות־ההרגה באירופה העשנה, ובנתיבות הימים. גם מעל הרי ארץ־ישראל לא נראה אלוהי־הנקמות. סר עמוד האש.[31]

שניים מלוחמי ירושלים, משה בר־גיורא וישראל תבואה, לא שקטו ובקור־רוח עיבדו תכנית, לפיה יפגעו באישיות בריטית בכירה. אין ספק כי לאישיות כזו תערך לוויה ממלכתית, שבה תשתתף הצמרת, אולי אף הנציב־העליון. אם יטמנו מוקשים בבית־הקברות האנגליקני בהר־ציון, שם נהג השלטון הבריטי לקבור את מתיו, ניתן יהיה לחסל את כל צמרת השלטון. בכך אמורה המחתרת לנקום את דם יאיר ואף להתחיל בביצוע תכנית המלחמה המקורית – מלחמה בשלטון הזר. כפתיון נבחר קצין־משטרה שלא מן הנמושות, אחד מק־קונל, שהגיע לכאן לאחר שנמלט מאימת ה־IRA האירית, שהוציאה עליו גזר־דין מוות. את קטילתו של מק־קונל חשבו להשיג על־ידי הטמנת מוקש במכוניתו. התכנית בוצעה בד׳ אייר תש״ב (21.4.42), חודשיים אחרי רצח יאיר. אלא שלא מק־קונל התניע את המכונית, אלא נהגו הערבי, שבא להוציא את המכונית. ומכיוון שלערבי לא נערכה לוויה ממלכתית בהר־ציון – הוחלט להוציא את המוקשים. אלה נתגלו, והבאים הבחינו בשוטרים וכלשים המקיפים את המקום.

נסיון נוסף – להתנקש בחייו של מפקד המשטרה, אלן סאנדרס – בוצע למחרת, ה׳ אייר (22.4). אך גם הוא לא הצליח. הפצצה שהונחה בצידי הדרך – נתגלתה ופורקה.

שבוע אחר־כך, בי״ד אייר (1 במאי), הופעל מוקש נגד ג׳פרי מורטון – רוצחם של יאיר, אמפר וז״ק. המוקש הונח בכביש הראשי שבין שרונה, שם התגורר, ליפו – שם היו משרדי הבולשת. המכונית נפגעה, אך לא מורטון וחבורתו.

הנה כי כן – לא הצליחו התכניות לחיסול צמרת השלטון ולפגיעה בקציני המשטרה. אבל השלכותיהם של הנסיונות חסרי־המזל היו מעבר לציפיות.

אינטרמצו של פיתוי בריטי קלאסי

זמן מה אחרי רצח יאיד הגיע ריצ׳רד קטלינג, מראשי הבולשת, לבית־הסוהר המרכזי בירושלים וביקש להיפגש עם משה סבוראי – אחד מהשנים ששרדו מההרג ברחוב דיזנגוף 30 בתל־אביב. בידו הצעה מפתה: שחרור מבית־הסוהר, או העברה למחנה־מעצר. התמורה המבוקשת צנועה: יואיל האדון הנכבד לפנות אל ״השטרניסטים שבחוץ״ ולהשפיע עליהם להפסיק את פעולותיהם נגד המשטרה... התשובה השלילית לא ייאשה אותו. והוא בא שוב, עד שנאמר לו כי יש רק דרך אחת: משא־ומתן פוליטי – לא עם הבולשת.

זה לא נסתיים בכך. ביום קיץ לוהט הופיע מפקד מחנה־העצורים במזרעה וציווה על כל העצורים להתאסף באחד הצריפים, כי באו אורחים חשובים. ב״צריף השטרניסטים״ הצטופפו מאה איש, חצי ערומים, כדרכם בשממון הקיצי, וציפו לאורחים: מפקד־המחנה, עם שני קציני בולשת; אחריהם – מפקד הבולשת ג׳ילס, עם גנרל מקושט במדליות רבות: הגנרל בלנטיין, קצין־המטה הראשי של ״האינטליג׳נס״ במזרח־התיכון. כמתרגם שימש העצור ד״ר יוליוס צדיק. וכך אמר הגנרל הבריטי: ״זו פעם ראשונה שאני מבקר בארץ, ועל־כן קל יהיה לנו להבין איש את רעהו. יתכן שאתם גרמתם הרבה צרות למיסטר ג׳ילס ואנשיו. יתכן שגם הם לא נהגו במתינות. באתי לדבר אתכם בשפה אנושית. יש לכם תביעות פוליטיות. תגידו. למה תשתמשו

בפצצות ואקדחים? אתם הורגים אותם; הם הורגים אתכם... למה לשפוך דם? אני מדבר על ה׳שטרן־גאנג׳. אני מבטיח כי כל מי שידבר בשמם, לא יאונה לו כל רע. נכון, מיסטר ג׳ילס?״

ומיסטר ג׳ילס הבטיח בחגיגיות.

אחר כך עבר הגנרל בלנטיין לאיומים. הוא מנה כל מה שביכולת השלטון לעשות עם העצירים: השלטון עלול להוציא אותם מן הארץ ולא יוסיפו עוד לראותה... וכך סיים הגנרל את נאומו: ״כדי לאפשר לכם לבוא בדברים עם חבריכם, אנחנו מוכנים לשחרר שני אנשים, שיבטיחו בהן־צדק שיחזרו כעבור שבוע. אנו מבטיחים שלא יעקבו אחריהם; הם יהיו חפשיים ללכת לאן שירצו. אם יצליחו להשפיע על יהושע כהן, שיפסיק את פעולותיו הטרוריסטיות עד גמר המלחמה - תשוחררו כולכם!״...

גנרל־אינטליג׳נס אחר, פיקח יותר, השמיע הבטחה מדינית: ״מדינה עברית אחרי המלחמה״... הגנרל, שראה התעוררות בקרב העצורים, מיהר להוסיף: ״והממשלה תתייחס אליכם בכבוד. אנחנו נעזור לכם... משרות ממשלתיות תהיינה פתוחות לפניכם!..״

״נוצרה הזדמנות להוציא שני אנשים החוצה על־מנת שלא יחזרו״, מציין אחד מראשי העצורים, ״אך זו נדחתה מטעמי מוסר־לוחמים״. הוחלט להרוויח זמן, לתכנון בריחה ממחנה־המעצר. הוצגו תנאים להמשך המשא־ומתן, והעיקרית: מגע עם החברים הכלואים בעכו, באמתלה של ״התייעצות״. השיחה עם הגנרל נסתיימה. לא נקבע מועד להמשך.

יום אחד הגיע מפקד כלא עכו לחדר ״השטרניסטים״, תא 24, בו ישבו ״המסוכנים״: יעקב אורנשטיין, שלמה בן־שלמה, יוסף ברושי, נפתלי לובנצ׳יק, משה מולדבסקי, יצחק צלניק ואריה קוצר - ובפיו שאלה משונה: ״האם החלטתם למנות אותי למפקח הכללי?״ תדהמתם לא ארכה, כיוון שגולל בפניהם את ״התכנית השטנית לחיסול צמרת הממשלה המנדטורית״, סיפור שלא ידעו עליו דבר, בהיותם מנותקים מהנעשה בחוץ. ״עכשיו״, אמר ופרץ בצחוק רם, ״תבינו את שאלתי. אילו הצליחה התכנית - הייתי אחד הקצינים שהיו נשארים בחיים; ואולי היו ממנים אותי כמפקח המשטרה הכללי...״

הפתעת הכלואים לא נסתיימה. ״קיבלתי הוראה ממרכז הבולשת״, הודיע בטון חביב, ״להציע לכם שביתת־נשק. לא יתכן שהמצב יימשך כך, בלי סוף. הפעם סוכלה תכניתכם; אבל אין ספק שאתם תמשיכו במעשיכם. דעו כי אם אחת התכניות שלכם תצליח - תגובתה של הממשלה הבריטית תהיה קשה מאד. האם זה מה שאתם רוצים? הבולשת אינה דורשת מכם כניעה״, ריכך קפטן גראנט את דבריו, ״אנחנו מוכנים להסתפק בשביתת־נשק לתקופה שנסכים עליה״, וכאן בא הצימוק המפתה: ״תמורת הסכמתכם לשביתת־נשק תהיה הבולשת מוכנה לשחרר את כולכם מן המעצר״. קפטן גראנט הפסיק לרגע, לראות את רושם דבריו, ולבסוף הוסיף: ״אשאיר אתכם לנפשכם. בעוד שעה אבוא לשמוע את תשובתכם״.

כמו במזרעה, כך גם כאן: המחשבה הראשונה - לא לדבר על הפסקת הפעולות ואף לא על משא־ומתן עם הבולשת - פינתה מקומה למחשבה אחדת: לנצל את ההזדמנות לקבלת מידע על הנעשה בחוץ. ״איננו יכולים להחליט בשאלה חשובה כל־כך על דעת עצמנו״, השיבו לגראנט כעבור שעה. ״אנחנו מוכרחים להתייעץ עם חברינו במזרעה״... גראנט קם, מרוגז, ופלט: ״מימי לא שמעתי דרישה מחוצפת כל־כך! לא במקרה הפרדנו ביניכם לבין העצורים במזרעה. לא יקום ולא יהיה!״. תשובת הכלואים היתה חריפה לא פחות: ״אם כך, אין לך מה לחזור אלינו״. גראנט הפנה גבו, קרא לשוטר ויצא בכעס מן החא.

כעבור שעה חזר, נבוך. ביבושת־מה הודיע כי מסר את הדברים למרכז הבולשת וקיבל הוראה להעביר אותם למזרעה למשך שלוש שעות. חבורת הכלואים הופתעה נוכח ההֶעָנות המהירה. לא חלף זמן רב ושתי מכוניות־משטרה דהרו בדרך למחנה־המעצר מזרעה.

עם השבעה מעכו בא מפקד בית־הסוהר, גראנט; אך העצורים והכלואים סרבו לקיים דיון בנוכחותו. יצאו טלפונים – מפה לשם, ומשם לפה – ונתקבלה הוראה למלא את רצונם של "השטרניסטים". גראנט יצא בבושת־פנים. תוך אווירת השמחה על הפגישה התברר כי לגבי עצם ההצעה לא היתה דעתם של כלואי עכו שונה מדעת העצורים במזרעה. הפגישה נמשכה יותר משלוש שעות. רק לעת ערב לוקחו החברים חזרה למבצר עכו.

עוברים ימים. מה"אינטליג'נס" לוחצים, רוצים תשובה. ואילו לעצורים יש זמן. מתכננים תכניות בריחה. החלק ה"לא־שטרניסטי" מתרגש, יושבים על סיכות... מעלים דרישה חדשה: התייעצות עם "השפוטים". המשטרה מתנגדת. ועוד דיונים, ומיקוחים טלפוניים. סוף־סוף נקבע תאריך להגשת תשובת "השטרניסטים". וזה היה נוסח ההחלטה:

א) אנו מוכנים לקבל את ההבטחות הפוליטיות ולהאמין לבריטניה שכוונותיה כנות – אך ורק אם יחולו שינויים, והשלטון יעבור לידי העם העברי. ב) בריטניה תורשה להחזיק בארץ את צבאותיה עד גמר המלחמה. ג) המוסד הראשון שצריך לעבור מיד לידי היהודים הוא הפיקוח על העליה; ועל בריטניה להעמיד לרשותנו כלי־שיט ואמצעי הובלה. ד) במשא־ומתן צריך לשתף גם את "הסוכנות־היהודית". ה) המשא־ומתן לא יארך מחודש אחד. אנו מבטיחים לשמור על השקט במשך חודש זה. ו) במקרה של נסיגת הצבא הבריטי מהארץ [היה זה בשנת 1942, שנת ההצלחות הגרמניות הגדולות] – עליו למסור לידינו את מחסני הנשק. אנו נילחם בפולש ובכל שליט זר בארץ הזאת.

התשובה נמסרה במועד. לא חלפו ימים אחדים – ושני דוברי "קבוצת שטרן", ד"ר צדיק ודוד ינאי, הועברו ממזרעה לעכו. קיום הבטחה – כמיטב "המסורת הבריטית"...

התקופה הטראגית של האצ"ל־בישראל – שנמשכה פחות משלוש שנים – סוכמה על־ידי לוחם שישב שנים רבות בבתי־כלא: "אם לא חוסלה המחתרת, כפי שקיוו הבריטים ועויני המחתרת, חבה היא למעטים שסרבו להניח את הנשק גם בשעה שנדמה היה כי הכל אבוד. בפעולתם של אותם מעטים התחיל השלב השני של לח"י – שלב הפעולות והמעשים".[32]

3: מן האפר עלו לוחמי חרות ישראל

בפרדסי השרון, מן "התאים" בפולין, מבעד לגדרות

קציני "האינטליג'נס" ידעו כי הצלחתם בחיסול "הארגון" של יאיר לא באה אלא בזכות המשת"פים – ה"הגנה" מחד; וחומדי־בצע כגדליה פריצקר מהאצ"ל, ובלשים־רחרחנים יהודים מעטים. שיתוף־הפעולה של ה"הגנה" נקטע עם גזרות העליה והקרקע של "הספר הלבן", שהגיעו לשיאן בהטבעת "סטרומה", במצור על רמת־הכובש, ב"מבוקשים" גם מאנשי ה"הגנה", ובפסקי־דין חמורים. את הבילוש קטעו גזרי־דין מוות שבוצעו על־ידי מחתרת לח"י, ששיאם – קטילתם של פריצקר בשלהי תש"ג ושל וילקין, "הידוע בציבור" של שושנה בורוכוב (בתו של מנהיג "פועלי ציון"), קצין הבולשת הבריטי המסוכן מכולם – שנה אחר־כך.

אלא שבשלהי תש"ב נראה חידוש המלחמה בשלטון הזר, כחלום. והמציאות קשה ביותר, כפי שתאר אותה גרא, שישב במחנה מזרעה: "אחרי שהבולשת פרסמה סדרת תמונות שניה והבטיחה פרסים ללוכדי ה'מבוקשים', לא היה עוד ליהושע כהן קשר עם הנותרים. היו לו שני אקדחים, והוא החליט לבדו. מטרתו היתה: לא להיתפס, כדי להזים את תקוות הבריטים כי גם הפעם יחסלו, בדרך זו או זו, את כל הארבעה שתמונותיהם פורסמו".

אימי המלחמה ריחפו גם על ארץ־ישראל. הצבא הגרמני התקרב בשתי זרועות: בצפון הגיעו גיסותיו לקווקז; בדרום־מערב הגיע רומל למדבר המערבי של מצרים. באותו זמן מגיע ארצה ד״ר ישראל שייב – וכבר נכנס למעבה הפרד״ס של המחתרת: ״בין פרדסים אני נפגש עם יהושע כהן. מדברים על התנהגות למקרה פלישה גרמנית. יהושע אינו מבין ׳חכמות׳: מלחמה נגד כל שלטון זר. על מה יש פה לדון? ודאי שיהיה קשה. אין לנו הרים, אין יערות״. המסקנה של אלדד: ״בו אני מרגיש לראשונה נקודת־אחיזה״.

לא רק אלדד נאחז ב״מבוקש״ הצעיר הזה, שלפתע נהפך לסלע איתן של מלחמת חרות ישראל. אל פרדסי השרון מתלקטים הבודדים שנותרו מחוץ לגדרות, נערים ברובם, ועוד אחדים חברי ה״תאים״ של האצ״ל שהצליחו לפרוץ מפולין הדרויה ולהגיע. בשעות הקשות מתגלים האנשים בחולשותיהם ובמעלותיהם. דרכי המלחמה נקבעות בהתאם לתנאי המקום והזמן ותכסיסי האויב. אם בחורף תש״ב נהגו לוחמי חרות ישראל כמצוותו של יאיר, ש״אסר להתגונן בנשק מפני יהודי, גם אם בא ללכוד אחד משלנו״ – הרי בקיץ תש״ב, בעקבות האירועים הנוראים, התחוללה מטמורפוזה. ההתנהגות החדשה נזקפת לזכותו של יהושע כהן איש כפר־סבא, שבימים ההם גמלו בו שתי החלטות: האחת – לשאת תמיד נשק; והאחרת – לאחר שתמונתו פורסמה – ״לברוח מבני־אדם״. ההגיון בהחלטה, כפי שנימק אותה יהושע, נבע משיטותיה החדשות של המשטרה – שבאו לידי ביטוי ברצח־בדם־קר של אמפר וז״ק בדיזנגוף־30, וחזרה על התנהגות ברוטלית זו ברצח יאיר. מעשים אלה הוכיחו שעיני הבולשת הבריטית לחיסול פיסי של אנשי המחתרת. ״אם בין כך ובין כך סופך להיקטל״, גרס יהושע, ״מוטב להילחם ולהפיל חללים בקרב הבריטים״.

אם הכשלונות הרצופים בפעולות־התגובה אחר רצח יאיר הוסיפו כמה לוגין של יאוש לכוס האכזבה של הלוחמים במחנה־המעצר ובבתי־הכלא, הנה הידיעות על עמידתם במבחן ההישרדות של יהושע כהן וקומץ חבריו נסכו מעט עידוד והרבה תקוות. תקוותיו של יאיר התבססו על הכוחות המנוסים הנמצאים מאחורי הגדרות. אם כבר בימי יאיר נראו הדברים כך, הרי עכשיו, לאחר שכל הלוחמים הוותיקים נמצאים שם, ברור היה כי הכרח לפרוץ גדרות כדי להכות באויב. אלא שהתנאים היו מייאשים. המפקדים המנוסים ישבו בין חומות־האבן של הכלא; התגבורת לא תוכל לבוא אלא ממחנה־המעצר במזרעה. הבעיה לא היתה בהימלטות עצמה, אלא בהקמת התשתית המחתרתית. את מי נשלח, ומי ילך לנו?

הבכיר בין יושבי מזרעה היה נתן פרידמן־ילין (גרא), עורך ״די־טאט״ (״המעש״), יומון האצ״ל בפולין, וממארגני ההעפלה הלאומית באותה ארץ; אבל הוא, כדבריו, לא ראה את עצמו מוכן ומתאים לפעילות הראשונית: ״לי היתה אשה בבית־הסוהר. אם אברח, לא תהיה שום תקווה שישחררוה... לכשיפוג מועד פקודת־המעצר הראשונה, אולי תשוחרר פרידה... אבל אם תחודש פקודת־המעצר לשנה נוספת, לא יהיה שום טעם שאמנע מבריחה בשל דאגתי לה״. משירדה מועמדותו של גרא, ברור היה לפעילי הארגון במחנה כי יצחק יזרניצקי־שמיר (מיכאל) הוא האיש: ״אחרי שנלקח נפתלי לובנצ״ק עם חבריו לעכו, קיבל מיכאל לידיו את האחריות לעניינים במקום. ויתקו בארגון, הכרתו היסודית את הארץ ואת הישוב, קשריו הענפים עם אנשי הארגון וידידיו, ובנוסף – דעתו השקולה, הריאליזם הצמוד לתנאי המציאות, יחד עם העזה אישית – כל אלה הכשירוהו להיות ראשון״. מה עוד ש״מיכאל היה רווק, ציפור־דרור, ללא התחייבויות משפחתיות״.[33]

לאחר שתואמו ההכנות עם האנשים שבחוץ, נקבע המועד ליציאה. בליל י״ט אלול תש״ב (31.8/1.9.42) יצא יצחק יזרניצקי, ועמו גם אליהו גלעדי רב־התעוזה, את מחנה־המעצר מזרעה, לאחר שפרצו את הגדרות. הבריחה לא נתגלתה אלא למחרת בבוקר, לאחר שהגיעו

השנים לקרית־מוצקין, ומשם לחיפה. רק בערוב היום הגיעו לתל־אביב, האחד – כקצין־צבא פולני, והשני – כ״גפיר״, נוטר מן הישוב. עמם נסעה ״שפרינצה״, היא נחה סרולוביץ, נערתו של יהושע כהן. זו הביאה אותם לפרדסי רעננה, לשם הגיע יהושע כהן – והחלה ישיבת־העבודה הראשונה של הנהגת המחתרת המתחדשת.

לקחי תש״ב. ״המאסר הוא אויב המחתרת. הלוחם שנאסר ועבר דרך משרדי הבולשת, קלסתר פניו הונצח על סרטי המצלמה וסימני אצבעותיו הוטבעו לזכרון – ערכו של לוחם זה פחת לאין ערוך... שוב אין המחתרת יכולה להפיק מהם את התועלת הדרושה. החשבון הוא פסיבי לכל סעיפיו, ויש לסלקו אחת ולתמיד מחיינו״ – זו המסקנה שהסיק גרא בחורף תש״ג. והדרך להגשמתה, בעקבות עמידתו בנסיון ההישרדות של יהושע כהן: ״הצו החינוכי: ׳יהרוג, ייהרג, ולא ייאסר!׳. צו זה פרושו: אין לוחם־החרות מרים ידיו... תחת זאת הוא שם ידיו על כליו ומגן על חרותו... הוא לא יתמסר לאויב. הוא יציל את חייו על־ידי שיניס את האויב; או שיפול בקרב – אם הלה יתגבר עליו.

״מקרים אלה – אם יישנו ויישלשו, אם עשרה מאתנו יפלו, ויפילו עשרה מן האויב – ירחיקו את מארת הסוהר מחיינו. אם ידעו אלה, שברצותם לאסור אחד מלוחמי־החרות הם עלולים לקפח את חייהם – אין ספק שיוותרו על העונג להיפגש פנים־אל־פנים אתו ועם קנה־כליו. כי הם – חייהם יקרים להם. הם רוצים לחיות ולא לסכן את גופם.

״יש למחוק מחיינו את ׳האמיתות המוסכמות׳ ששאלנו ממקורות זרים: ׳בית־הסוהר הוא בית־ספר למהפכנים׳. לא בית־ספר הוא לנו, אלא שטן בדרך מלחמתנו״.[34]

פרושה המעשי של ההחלטה, ״לחסל את בית־הסוהר״, היה חימוש מתמיד של האנשים – בלכתם, בשכבם ובקומם – להחלטה היה מחיר־דמים; וזו שונתה לאחר שנתיים. אך את פרותיה קטפה במשך כל השנים הבאות – עד להסתלקותו של השלטון הזר מהארץ.

ביסוס רעיוני. ״גנגסטרים״, ״שודדים״, ״כנופית שטרן״ – כך הוצגו לוחמי חרות ישראל על־ידי הבריטים ומשתפי־הפעולה, כדי להשמיצם ולנדותם. תאור זה קנה אחיזה בציבור בסיוע האירועים שתכפו ובאו בחורף תש״ב. לשינוי התדמית השלילית רוכזו מיטב המאמצים. בתמוז תש״ג, מחצית השנה לאחר פריצת מיכאל ממחנה־המעצר במזרעה, הופיע גליון ראשון של ״החזית״, בטאון קבוע של המחתרת – לאחר שעד כה לא היו אלא כרוזי־סטנסיל או דקות שידור מחתרתי קצרות על גלי האתר. ״החזית״ הופיע בשכפול, על דפים אפורים, כלשונו של אלדד: ״דפוס לא ברור לעתים, אך לראשונה – אבני־יסוד לתנועת השחרור. מחשבה אידיאית, הגיון פוליטי. המסקנה: אי־הכרה במנדט הבריטי. השלטון הבריטי הוא שלטון זר״. את הגליון הראשון ערך אלדד. סייע בידו – עתונאי, מוותיקי האקטיביסטים, עמנואל כ״ץ, שהמשיך לתרום לספרות המחתרת גם להבא. החל מן הגליון השני ניכרה השתתפותו של גרא – דברים שהובררו בדואר המחתרתי. ״מאמריו היו מן הסוג הפוליטי־אנליטי, מנקודת־ראות המצב הבינלאומי״. מחצית שנה נשא אלדד בעול העריכה; אך בחורף תש״ד, בכסלו, לאחר יציאת עשרים ״הבורחים״ מלטרון דרך מנהרת־ההימלטות – עברה עריכת ״החזית״ לידי גרא, עורך ״די־טאט״ המנוסה, בהשתתפותו הקבועה והפורה של אלדד; שכן שלושה חודשים לאחר הימלטותו של גרא מלטרון ״הגיע תורו״ של אלדד ליפול בידי הבריטים, אך את פעילותו הברוכה המשיך בתנאים ״נוחים״ יותר – כשהוא נתון בגבס, בין החומות ומאחורי הגדרות. גרא, הוא נתן ילין־מור, המשיך בעריכת ״החזית״ עד לאייר תש״ה, עם הופעת גליון י״ט – שלאחריו נפלה מכונת־השכפול המחתרתית בידי הבולשת.

בטאוני לח״י, במחתרת בציון: ״החזית״, ״המעש״, ״חזית הנוער״

דבר המחתרת התחדש בראשית תש"ו, עם הקמת בית־דפוס מחתרתי, עם הופעת השבועון "המעש", שראה־אור ברציפות עד ליציאה מן המחתרת באייר תש"ח. על ההתפתחות שחלה בהפצת דברם של לוחמי חרות ישראל תעיד העובדה שהגליון הראשון של בטאון לח"י, "החזית", הודפס ב־500 עותקים בלבד; ואילו הגליון ה־19 נדפס ב־6,000 עותקים. תפוצתו של "המעש", בשנתו האחרונה, בתש"ח, הגיעה ליותר משלושים אלף.

על כוונת יאיר, בחודשי חייו האחרונים, לשנות את שם התנועה מ"האצ"ל־בישראל" ל"לוחמי־חרות־ישראל" – יש עדויות רבות. בכרוזים מכסלו תש"ב סיים יאיר בקריאות "יחי צבא לוחמי חרות ישראל, הדוגל בתקומת המלכות העברית בציון המשתחררת"; וכן: "תחי תנועת חרות ישראל! יחי צבא ציון הלוחמת!" או "חזית המלחמה היא ארץ־ישראל. היה נכון תמיד לגיוס עברי, גיוס לצבא לוחמי חרות ירושלים". עם הופעת "החזית", ובהתחדש הפעילות, נזנח שם האצ"ל ונקבע השם שנתקבל על ידי יאיר עצמו טרם נפילתו: לוחמי חרות ישראל. ובראשי־תבות: לח"י.[35]

שלושת עמודי ה"מרכז"

במחצית השנה הראשונה לאחר שפרץ מיכאל את גדרות מחנה־המעצר במזרעה, והוקמה מחדש תנועת לוחמי חרות ישראל, לא היתה מפקדה ולא היו מפקדים; שהרי "המפקדים" ישבו בבתי־הכלא. אם היה פה־ושם נסיון להעמיד את הדברים על בכירות־בדרגה, הוכח עד־מהרה שאין אחיזה לנסיונות אלה. העמידה־כנגד־היאוש והנחישות קבעו את מעמדו של הלוחם. וכאן נוצרה תופעה שאינה מוכרת בתנועות מחתרת: האיש שמקים את המחתרת החדשה, העמוקה מכולן, אינו מנציח את מעמדו האישי הבכיר – לא להלכה ולא למעשה. יצחק יזרניצקי, מעכשיו מיכאל, הקים הנהגה חדשה: "מרכז" – לא מפקד, לא מזכיר ולא יושב־ראש. כפי שמעיד אלדד, אחד משלושת חברי המרכז: "כעבור חצי שנה הודיע לי קצרות: עלינו להקים מרכז. במרכז נהיה שנינו ועוד בחור שלישי, מוכשר אדמיניסטרטיבית־כספית". התפקיד נקבע על פי היכולת הפונקציונלית. אם הסברה היא תפקיד חיוני – אלדד הוא האיש. ישיבת מרכז ראשונה – בהשתתפות שנים ממרכיביו – התקיימה בספריה שבגימנסיה בן־יהודה, שם שימש ד"ד ישראל שייב בהוראה. "לא התערבתי בעניינים הארגוניים", מודה אלדד. "גם לא לאחר הרכבת מרכז התנועה". נתן פרידמן־ילין (מור), הוא "הבחור השלישי", שמעתה יוכר כגרא, נודע ביכולת "האדמיניסטרטיבית־כספית" עוד בפולין, ולפן זה חשיבות רבה. אבל בשעה זו עדיין "ישב" במחנה־המעצר – אין דבר; הוא ייצא בקרוב ויגיע למקומו.

היום הזה הגיע רק משהתבססה תשתית לתנועה, כאשר נמצאו מקומות־קליטה ללוחמים שיפרצו את הגדרות. כמו שלא פריצת הגדרות היתה הקשה בבעיות שהטרידו בשלהי תש"ב, כך לא בעיית הפריצה ממחנה־המעצר החדש, בלטרון – לשם הועברו העצורים חודשיים אחרי כן – היתה הקשה בבעיות. אמנם הפריצה, באמצעות מנהרה שאורכה יותר משבעים מטרים, היתה מבצע מופלא – הן מבחינה טכנית והן מבחינת שמירת סוד מוחלט, במחנה בו נמצאים אנשים רבים, כולל אצ"ל ו"הגנה" ואנשי סתם. אבל בעיית־הבעיות היתה שאלת העיתוי והכמות: מתי יהיו בידי התנועה מקומות־קליטה מחתרתיים, וכמה? "מבפנים דרשו מספר מקסימלי. מיכאל, בשל קשיי הקליטה והחשיבות האיכותית, טען שבל יהיו יותר מעשרה אנשים", מספר אלדד. "נטיתי לצד התביעה המקסימלית – בשל הגורם התעמולתי, הרושם בחוץ; ובשל הגורם האמוציונלי, קושי האחראים בפנים לפסוק מי ישאר. בסופו של דיון הסכמנו על עשרים. ברחו עשרים ואחד. כעבור זמן לא רב ידעתי: צדק מיכאל". גם אפקט ההשפעה המוראלית כלפי האויב וכלפי פנים נלקח בחשבון. והתוצאה: 20 לוחמים יוצאים

במנהרה בלילה אפל, אור לג׳ מרחשון תש״ד (31.10/1.11.43). כשלון נוסף לאויב נגרם חודשיים אחר כך, כאשר יעקב לבשטיין ומשה בר־גיורא הצליחו לצאת את בית־הכלא בירושלים בתרגיל מתוחכם.

ימים אחדים אחרי הבריחה מלטרון קיים המרכז את ישיבתו הראשונה בהרכב מלא: שלושת חברי המרכז – וגם אורי (שלמה פוזנר), מפקד קורס הסגנים של האצ״ל שנאסרו במשמר־הירדן חודשיים אחרי פרוץ המלחמה. אבל ישיבות מעטות בלבד קויימו בהרכב שלושת חברי המרכז – בהיות גרא ומיכאל ידועים ומבוקשים על־ידי הבולשת הבריטית; ובעיקר בשל היות מי מהם במעצר פרקי־זמן מסויימים (בד׳ כסלו תש״ג, 1.11.43, יצא גרא מלטרון עם העשרים; בי״א ניסן תש״ד, 28.4.44, נאסר אלדד; ובז׳ סיון תש״ו, 6.6.46, חולץ מן השבי. אך בב׳ אב תש״ו, 30.7.46, ב״מבצע כריש״, נעצר מיכאל ונשלח למחנות־המעצר באפריקה; נמלט בתש״ח, אך חזר אחרי הקמת מדינת ישראל). והרי קווים אחדים לדמותם של חברי ״מרכז לח״י״, כפי שתוארו על־ידי חבריהם הלוחמים:

מיכאל. מספר עליו חברו ל״מרכז״, גרא: ״יצחק יזרניצקי הגיע אל מחנה יאיר לאחר היסוסים, שנבעו מן הרצון לשמור על שלמות המסגרת. פגשתיו במחנה־המעצר. די היה בשיחות הקצרות שנבין זה את של זה. מיכאל מהיר־תפיסה היה וגם הבדלי השקפות לא התגלעו בינינו. התקרבנו יותר אחרי שנלקח נפתלי לובנצ׳יק עם חבריו לעכו״.

מוסיף על כך אריה קוצר, מוותיקי הלוחמים: ״אישית זכרתי ליצחק, ולא לטובה, את הימים הראשונים של הפילוג, בלכתו תחילה עם אהרן חייכמן ועם יאיר, ובהיסוגו בימים הקריטיים. מאוחר יותר חזר, אך לא אהבנו אז את המהססים, ויצחק היסס, הלוך וחזור. דנו לכף חובה את היסוסו לברוח יחד עם זליג ז״ק. אבל ברגע שחדל להסס – פעל! ויפה פעל, במשך חמש שנים ארוכות, בתנאים מלאי אימה רוויי דם ומעשי גבורה. גם אם היה בהיסוסו תחילה מן הפגם – הוא כיפר בהקרבה, במעשים גדולים״.

וכך מתאר אותו אלדד, הצלע השלישית ב״מרכז״: ״נמוך־קומה ורחב. דיבורו איטי ושקול. רצונו חזק ועמוק. זה גורם לאופי מיוחד של עבודתו: הוא נוטל משהו למעגל מחשבתו, מתרכז בו בכל כובד ראשו וגופו ורצונו – ומבצע. אלא שבאותו זמן אין הוא מסוגל לטפל ביעילות גם בענין אחר, מכיוון שאין הוא עושה דבר ללא ריכוז מלא. זה טוב לצעדיה הראשונים של התארגנות, התרחבות מאיש לאיש. מתוספים יחידים. ומיכאל רוצה להכיר כל אדם ואדם. זה גוזל זמן רב, אבל הוא מקבל רושם בלתי־אמצעי מטיב האנשים. בדרך זו הוא גם מקים את ראשית העורף. מוצא אוהדים ראשונים לסיוע בכסף, במחסן, בדירה. יערות־הפרדסים אינם מחסה מספיק, צריך למצוא חדרים. צריך להקים את בית־הדפוס – מיכאל מוצא יהודי שמוכן לתרום ארבע־מאות לירות למטרה זו, בימים אלה זוהי תרומה פנטסטית. הפעולות הראשונות בפיקודו הן אינדיבידואליות, בודדות. גם המבצעים יחידים: שנים, שלושה אנשים. כשלונות שבט תש״ב לימדו שאין גבול למידת הזהירות שיש לנקוט. אבל במידה שהפעולה נתרחבה, נצטמקו כוחות היחיד״.

אלדד. ״בוועידה העולמית של בית״ר בווארשה, בסתיו 38, חלק בכשרון ובלהט על דרכו של ז׳בוטינסקי״, כתב גרא והוסיף: ״כשרון בכתיבה ובנאום. ידען וחדיף־שכל. איש־שיחה מעניין, ועם זה מהיר־חימה ונוח להתלקח״. והוסיף בר־הפלוגתא שנע בהתמדה שמאלה: ״באדץ הייתי ותיק ממנו בחודשים אחדים... בתום פגישה הודיע ליאיר כי נכון הוא לעשות כל אשר יצוונו. לא עברו ימים רבים ובידי היתה סדרת רשימות משלו. הבאתי אותן ליאיר, שפסק כי בינתיים אין זה הסגנון שלנו... זו היתה גם דעתי, אך לא הבעתי אותה בטרם הגיע יאיד למסקנתו... לאחר זמן הציע לי יאיר לכתוב דברי־הסבר לעיקרי־התחיה. הבעתי חשש שאכשל.

הצעתי להטיל על שייב. כעבור שבועיים קיבלתי ממנו דפי־פוליו לא־מעטים והבאתי ליאיר"... לדברי גרא הגיב יאיר כי "זה כתוב בלהט, בהתלהבות", ושלח את הדפים לגניזה. גרא אף מפתח השערה: "חברים שמצאו את החוברת סברו שזאת יצירת־רוחו של יאיר, והסיקו שיאיר נעשה קנאי דתי בסוף ימיו". מדברים אלה מבצבצת יריבות אידיאולוגית מאוחרת של גרא, הפרו־ישמעאלי בערוב ימיו, לאלדד המחדד את נאמנותו לרעיון מלכות ישראל.

אלדד עצמו הוא שקבע את מקומו ב"מרכז" – במגזר ההסברתי והחינוכי: "מאמרי היו אידיאולוגיים־ספרותיים", אומר אלדד. "לא היה לי כל מגע עם מנגנון ההדפסה או ההפצה. אף את מקום הדפוס לא ידעתי. הייתי עורך את החומר ומוסר אותו למקשר. כעבור שבוע היה חוזר אלי בצורה מודפסת".

גרא. ציר שלישי זה ב"מרכז" לח"י היה מחונן באותן תכונות שחסרו לאלדד. אם אלדד היה מתנתק מהחומר הכתוב לאחר שהסיט את עטו ממנו (אלדד לא מסוגל היה לערוך את פרי־עטו: "איני מסוגל לעבור שנית על כתב־היד", אומר היה אלדד; "קל ונוח יותר לכתוב זאת מחדש"...) – הרי גרא היה "עורך" מובהק: כתב־יד שהיה מגיע לידיו – כולל רשומותיו של אלדד – היה עובר שיפוץ ושכתוב, פשוטו כמשמעו. גרא היה מעתיק את הכל בכתב־יד עגלגל־שתלטני, מעביר דרך מסננת לשונית יבשה; מחליף כל "יהודי" ו"ישראלי" ב"עברי".. גרא נמנע ממחיקת קטעי דברים, אך נהג להוסיף פסקאות או סעיפים כדי להטות את הדברים לכיוון הרצוי בעיניו...

בהומור אופייני מתאר אלדד את מקומו של גרא ב"מרכז לח"י": "אם היתה 'סכנה' לשיווי־משקל בין האידיאולוג היוקד [אלדד] לבין המבצע, מפעיל הגוף הלוחם [מיכאל], נזדקר ראש שלישי – גרא: ללא עמקות של השקפת־עולם, אבל בעל הגיון ובעל חשבון, שוקל ומודד כל צעד וכל מלה. לא הפאתוס היבש של מנחם בגין, כי אם חוש אסתטי ונטיה סנטימנטלית".

בעיני אריה קוצר, שהכיר את גרא עוד מפולין, הצטייר האיש כמי שאוהב תרגילי תכסיסנות בנוסח של הבה־נתחכמה, של הערמה ושל "גמישות". ומסקנתו, בדיעבד, היא שאם כי יתכן שבאותם ימים היה בתרגילים אלה יתרון קצר־ראות – אין לו ספק שתכונה זו התנקמה בתנועת לוחמי חרות ישראל באורח אנוש, בתש"ח.[36]

מהתנגשויות עם קלגסים – לפגיעה בראשי השלטון הזר

עם העמקת המחתרת, חיזוק היסודות והתפתחות ההסברה – נתאפשרה פתיחת מעגל רחב יותר של אוהדים, שמשמעו גם מגוון של מימון, ופיתוח סניפים. עתה נראה כי לוחמי חרות ישראל מוכנים להתחיל במערכה לערעור בסיס השלטון. המטרה הראשית, המועדפת, היא פגיעה בראש הפירמידה השלטונית – בנציב־העליון. "לפגיעה בראש הממשל הבריטי בארץ היתה משמעות מדינית, כמי שמסמל את השלטון הזר". הרולד מק־מייקל היווה מטרה לא רק בשל מעמדו, אלא "בזכות עצמו, בזכות מעשיו ומחדליו. לא היה שנוא ממנו על הישוב. ללח"י די היה בעוונו הראשון – סמל השלטון הזר". סבורים היו כי פגיעה בו לא תעורר נוגדנים נגד התנועה המתחדשת. ה"אכזבה" על סיום כהונתו הפכה במהרה לתקווה, עם הארכת כהונתו. החל ציד על המטרה, שארך שבועות וחודשים. שבע פעמים היה מק־מייקל על כוונת לח"י, ולא נפגע. אחד הנסיונות אירע יומיים לאחר פרסום "הצהרת המרד" של מנחם בגין, המפקד החדש של הארגון הצבאי הלאומי.

אלא שאז התרחשה שרשרת פעולות בלתי־מתוכננות, שעלולה היתה לגרור את התנועה למעגל־דמים, כמו בתש"ב. אחד הגורמים לגל האירועים החדש – היות הלוחמים חמושים – הוא שמנע חזרה על ה"סזון", מסע־הציד־העונתי. הרעה נפתחה מצפון, בחיפה, כאשר צמד־

בלשים ניסה לעצור מפיצי חומר־הסברה, אך במקום תעודות־זהות נשלפו אקדחים. הבלשים הבריטיים נפלו־שדודים לפני לוחמי החרות. או־אז הגבירו הקלגסים זהירות: תחת אשר ינועו רגלי, הפעילו שריוניות עם זרקורים, תוך שהם בולשים אחרי כל דמות חשודה. גם פעילות מלשינית הורגשה, אך זו לא הגיעה לממדים של שנת תש״ב.

ימים אחדים אחרי האירוע בחיפה נורה בתל־אביב אלישע, הוא ירחמיאל אהרונסון. כתגובה הותקפו ונהרגו 3 שוטרים בריטיים. למחרת שוב נורו ונפגעו שוטרים בריטיים בעיר. ועם בוקר המחרת נערכה התקפה חסרת־מזל על מפקד־המשטרה הבריטי של תל־אביב.

בפרוס פסח תש״ג שוב נפתחה מסכת טראגית בחיפה. שרשרת האירועים החלה בתקרית בה נפגע ברוך, יוסף רוזנבוים. המשכו ביבנאל, לשם הובא ציון הפצוע מחיפה. הלשנה של איש ״הגנה״, הביאה את המשטרה הבריטית למושבה. שני הלוחמים, ציון (שבתאי דרוקר) ואליעזר (מנחם לונץ), לא נכנעו. את הכדודים האחרונים שילחו בעצמם.

באותו זמן נאסר בבת־ים לוחם־החרות צבי תבורי, כשברשותו אקדח. שבוע אחרי־כן הגיעו שוטרים גם לדירה בה נמצאו חסיה שפירא ואנשל שפילמן; וזמן־מה אחר־כך נאסר דוד המאירי־בגין. לא חלפו שבועות רבים, ובמרדף־משטרה מקרי אחרי אחד מ־20 יוצאי מנהרת־לטרון נלכד האיש, הוא מתתיהו שמואלביץ, שאף נפצע בנסיון להשיב מלחמה.

מעז יצא מתוק. במערכת משפטים בבתי־דין צבאיים, בחודש יוני, כפרו ה״נאשמים״ בעצם זכותם של הבריטים, הזרים, להימצא כאן. הם סרבו לקחת חלק בהליכי ה״משפט״. ״החלטנו להפוך את הקדרה על פיה״, מציין אלדד, שבאותה עת היה כלוא בירושלים וריכז משם את מערכת־ההסברה המזדמנת: טקטיקה של הכרזת מלחמה גלויה, המתבטאת בארבעה סעיפים: א) להופיע בפני ״הדיינים״ הצבאיים הבריטים בלי סנגורים; ב) לא להתכחש לעובדות; ג) לכפור בסמכות ״בית־הדין״ הבריטי; ד) לנצל את ״בית־הדין״ כבמה להסברת מטרתם של לוחמי חרות ישראל. היה זה אקט פוליטי ראשון של אי־הכרה למעשה בשלטון; הפתעה לשופטים ולתביעה הבריטיים מכאן, ולציבור העברי מאידך. בכל משפט ומשפט מסדרה זו הופתעו הבריטים שוב ושוב, וכך גם עלתה ״תקרת העונש״. כנגד הנאשם האחרון, מתתיהו שמואלביץ, כבר הופעלו חוקי־החרום החדשים – והוא נדון למוות. הבריטים, שחששו למתוח את החבל עד קצהו, מיהרו להמיר את דין־המוות במאסר עולם, שהפך לאחר זמן לחרות מחודשת של ״הנאשם״ – במבצע הפריצה ממבצר עכו.[37]

נסיון אחרון לפגוע בנציב־העליון נעשה בבוקר כ״ד אב תש״ד (3.8.44) – ביציאה מירושלים. ההתקפה נקבעה להערך בקילומטר הרביעי, שם מתעקל הכביש, והמכוניות נאלצות להאט. אלא שלמרות התכנון המפורט חלו מכשולים והפרעות, וגם מזל־של־גוי. התוצאות היו מאכזבות לא־מעט: שלישו של הנציב נפצע קשה; הנהג נפצע קלות; וכך גם מק־מייקל, שיצא בפצעים קלים, הודות לעובדה שהצמיד את גופו לרצפת המכונית.

להתנקשות הלא־כל־כך־מוצלחת באישיות הבריטית הראשונה־במעלה היו הדים חזקים ברחבי העולם, ואף תוצאות־לוואי מעניינות. הרולד מק־מייקל נתקף פחדים ונאלץ לבטל ביקורי־פרידה. לטקס־הפרידה הגיעו מעטים – כשמרבית המוזמנים מגיעים לטקס במקום אחר... הוכח שבמלחמה עיקשת ניתן להביא גם את עצביהם של האנגלים לסף התפקעות.

מק־מייקל נאלץ לברוח בחפזה. בסופו של אותו חודש עזב מלא חרדה את הארץ, עליה רדה שש שנים רצופות, ולא שב לראותה. הוא לא המתין לבוא מחליפו, לורד גורט, שהגיע לירושלים רק בט״ו מרחשון תש״ה (1.11.44). רסן השלטון עבר בינתים לידי ״המזכיר הראשי״, ג׳ון שאו, שהפך גם הוא מטרה לכדורי לח״י. חייו ניצלו בשל מעצרו המקרי של

יהושע כהן, שריכז את מבצע חיסולו של ממלא־המקום. ההוראה שלא לשאת עוד נשק אלא לצורך מבצעים – היתה בעוכריו של מי שקבע את שיטת ההישרדות המזויינת. אך בטרם הגיע הנציב החדש יכולים היו לח"י לרשום לזכותם את חיסולו של הבלש המסוכן ביותר: וילקין, שסיים את פעילותו ההרסנית ואת חייו שישה ימים לפני מאסרו של יהושע כהן.

בטרם התיישב הלורד גורט על כס הנציבות בארמון העצה־הרעה, נתבשר הוא, וממשלת בריטניה וכל האימפריה הבריטית, כי ידם של לוחמי חרות ישראל השיגה את שר־המדינה הבריטי וחבר הקבינט, הלורד מוין. "עוד באביב 41", מספר ילין־מור, "העלה יאיר את רעיון הפגיעה במיניסטר־התושב הבריטי למזרח התיכון, בטרם תתארך ידנו ונוכל להכות בלונדון" – להוכיח לכולם כי לא נגד הממשל הבריטי בארץ־ישראל אנו לוחמים אלא נגד בריטניה, ושלא נירתע עד אשר נשיג את עצמאותנו. אלא ששר־המדינה הראשון היה אוסטרלי, וזו לא היתה מטרה טובה. "יאיר יעץ לעקוב אחר חילופי האישים, וגם אחרי פעילותו של המיניסטריון החדש". והנה: יאיר נרצח; לח"י כמעט התרסק, אך קם מן האפר. הגיונו של יאיר נשאר חי וקיים ומחכה לשעה המתאימה וליכולת ההגשמה.

בחורף תש"ד (1944) נתמנה הלורד מוין, הוא ולטר־אדוארד גינס, כמיניסטר־מדינה במזרח התיכון. עוד בטרם נתמנה הוכיח גינס את יחסו ליהודים בנאום בבית הלורדים. לדעתו, היהודים הם תערובת של גזעים ואילו הערבים הם גזע שמי טהור. על כן מגיעה ארץ־ישראל להם, ולא למהגרים שמקרוב באו. אם היהודים לא יוכלו להישאר באירופה, סבר הלורד, יש לישבם באזורים דלי אוכלוסין, כמדגסקר באפריקה – בדיוק כפי שסברו הנאצים בראשית המלחמה. כאשר הובא לפניו יואל ברנד, להציע "סחורה תמורת דם", הגיב הלורד מוין: "מה אעשה במיליון יהודים? לאן אכניס אותם?" אך דברים אלה לא היו ידועים כאשר החליטו לח"י לפעול נגד נציג האימפריה הבריטית היושב בקהיר.

בחוזר פנימי ל"שוחרי חרות ישראל" כתב אלישע בשבט תש"ד, חודשיים לפני נפילתו מכדורי קלגסים בתל־אביב, על עוללותיו של הלורד כשר־מושבות בשנים תש"א-תש"ב (1942–1941). הוא היה זה ש"אישר ונתן תוקף להחלטתו של מק־מייקל שלא להרשות את עלייתם של פליטי 'סטרומה' ולפי הוראותיו דרש הציר הבריטי בתורכיה את החזרתה של אניית המעפילים לים־השחור, שם ירדה תהומות". הלורד מוין גם הצדיק את התנהגות המשטרה הבריטית ולימד זכות על מעשי מק־מייקל בתש"ב. את רשימתו סיים אלישע במשפט נחרץ: "לוחמי חרות ישראל יקצצו את היד שהורמה נגד תקומת ישראל. מזימת בריטניה תופר. שמחת הערבים תושבת. עוד יוכח ללורד מוין כוחו של הגזע העברי".

תשעה חודשים אחר־כך, בכ' מרחשון תש"ה (6.11.44) הגיעה ידם של לח"י לקהיר. שני לוחמים – אליהו בית־צורי ואליהו חכים – הרגו את הלורד מוין. המכה היתה מהממת. ראש־הממשלה הבריטי, צ'רצ'יל, נתמלא כעס. "אבד ליהודי ארץ־ישראל ידיד טוב הבקי ביותר בענייניהם", אמר. וכשנשא דברים בפרלמנט, קישר את הריגת הלורד על־ידי לח"י עם ההשפעה של המעשה על הציונות. "קיטרוגו של צ'רצ'יל משתווה לתגובה של היטלר לפני שנים אחדות על הריגת אחד הצירים שלו בפריס [על־ידי הרשל גרינשפן]", הגיב בריטי ידיד ישראל. "צ'רצ'יל מאיים עכשיו על הציונות – שממשלת ה"מ תחדל מלתמוך בה אם לא יעקרו משורותיהם את היסוד הרצחני. איזו צביעות!... כל כמה שאני מצטער על רצח מוין כפשע, הרי אפשר להבין אותו כשיא בהרגשת־כשל של חבורת נואשים. לורד מוין הטיף למען 'צדק לערבים', ומתוך כך – אי־צדק ליהודים. המניע לרציחתו של מוין הוא תוצאה ישרה מהתנקשות מתמדת בהגשמת הציונות".

שני לוחמי החרות יכלו להינצל, אם היו פוגעים בשוטר מצרי שנקלע בדרכם. על אף האהדה הרבה להם, במצרים וברחבי העולם – לא עמדו המצרים בפני לחציו של צ׳רצ׳יל וגזרו את דינם של שני אליהו למוות, ואף ביצעו את גזר־הדין.[38]

4: שנות חידלון

בין־המצרים

בראשית מלחמת־העולם השניה פרסמה הנהלת הסוכנות קריאה לישוב ״להתייצב למשמרת משולשת: להגנת המולדת, לשלום האומה העברית ולנצחונה של **האימפריה הבריטית**״, תוך התנצלות ש״ההתנגדות לספר־הלבן לא מכוונת נגד אנגליה **והאימפריה הבריטית**״...

לקביעתו של בן־גוריון כי הציונות תילחם ב״ספר־הלבן״ כאילו לא קיימת המלחמה נגד גרמניה; ותשתתף במלחמה לצידה של בריטניה כאילו לא קיים ״הספר־הלבן״ – לא היתה אחיזה במציאות. העליה הופסקה למעשה – רק 10,000 ״סרטיפיקטים״ ניתנו במשך שלוש שנות המלחמה הראשונות; והמלחמה בעליה ״הבלתי־לגלית״ הוגברה – יותר מ־700 מעפילי ״סטרומה״ ירדו למצולות, לאחר שנמנעה מהם הכניסה לארץ; 216 מעפילים טבעו עם ״פטריה״ בנמל־חיפה, בנסיון חבלני ה״הגנה״ למנוע את גרושם; יותר מ־1,500 מעפילים נשלחו לאי־הגרוש מאוריציוס באוקינוס ההודי עד לאחר מלחמת־העולם; ורבים אחרים נכלאו במחנה־המעצר בעתלית. גם נחקק ״חוק הקרקעות״ הגזעני. מלבד הפגנות, בהן אף נפלו ״קרבנות״, לא לחמו ״המוסדות״ נגד ״הספר־הלבן״. לא זו בלבד, אלא ששיתוף־הפעולה עם הבולשת הבריטית נגד לח״י נמשך תקופה ארוכה.

הוויכוח הפנימי במערכת הישובית בין החוגים הבטחוניים – גולומב, גלילי, שדה ואלון – שפעלו לחיזוק ״ארגון ההגנה״ והקמת הפלמ״ח; לבין החוגים המדיניים, ובראשם משה שרתוק, שחתרו לגיוס מאסיבי של צעירי הישוב לצבא הבריטי; נסתיים בנצחונם של האחרונים, עם הקמת ״הבריגדה היהודית״, החי״ל.

לכאורה לא נקט יו״ר הנהלת הסוכנות היהודית, דוד בן־גוריון, עמדה בוויכוח. אבל בדיעבד השקיעה הנהגת הסוכנות את מרב מאמציה בתפקיד השלישי: **לסייע לנצחונה של האימפריה הבריטית**: הן בגיוס רבבות מבני הישוב לצבא הבריטי – ״חפרים״ או ״נהגי־תובלה״ או ״שרותי־עזר נשיים״, וכמובן לצניחה מעבר לקווים באירופה ול״בריגדה היהודית״ שתילחם על הסאניו במגף האיטלקי. מאידך התבטא הסיוע למען האימפריה הבריטית גם בסיוע שנתנו ה״הגנה״ והפלמ״ח בחיסול המחתרת – בהלשנה, בחטיפות, בעינויים ובהסגרה. הגנת ״המולדת״, עליה הוחל הספר־הלבן, התבטאה בימי ״אל־עלמיין״ ב״תכנית הכרמל״ – למקרה של נסיגה בריטית מארץ־ישראל.

מנגד לשואה. לא כן לגבי התפקיד השני: **משמרת שלום האומה העברית** [עברית? לא יהודית?]. לא זו בלבד שהמנהיגים נעלו את ״הקונגרס הציוני״ בחטף, במהירות, עם רעמי המלחמה הראשונים, ומיהרו לחזור לארצותיהם – אלא שמרבית המנהיגים היו ראשונים לחפש מפלט מאימת המלחמה. מיליוני בני העם היהודי הושארו לגורלם, ללא הנהגה. מנהיגי הישוב בארץ – רובם ככולם – הפקירו את העם היהודי באירופה. הדבר היחיד שהיו מוכנים לעשות – לצעוק חמס על נעילת השערים לנמלטים מהתופת ולהכריז על ימי צום – ולהמשיך בשיתוף־הפעולה עם נועל־השערים. ימים רבים לא נעשה דבר להצלת העם היהודי – אולי מתוך מחשבה שאין מה לעשות; רק לעבור את המלחמה – ואחר־כך לרפא את הפצעים, כמו אחרי

מלחמת־העולם הראשונה. "הציבור ומנהיגיו לא האמינו באפשרות של השמדה מתוכננת וטוטאלית", קובע אחד ההיסטוריונים.

בראשית קיץ תש"ב (יוני 1942) הגיעו ידיעות על שואה המתחוללת בשטחי הכיבוש הגרמני; אף נמסר על מותם של מאות אלפי יהודים בפולין – אך הידיעות התקבלו כאילו כל זה אינו אלא תוצאה של פרעות בארץ ספוגת אנטישמיות, הכבושה על־ידי צבאותיה של מדינה אנטישמית מובהקת, או כתוצאה של רעב ומחלות ותלאות־מלחמה.

שנה אחר־כך, בקיץ תש"ג (יולי 1943), כארבע שנים אחרי פרוץ המלחמה, עדיין לא נקלטה האפשרות המחרידה בדבר השמדה מתוכננת של מיליוני יהודים באירופה. בבטאון האקטיביסטים "אשנב" הופיעה אזהרה מפני חוסר־האחריות במסירת ידיעות על מה שקורה ליהודים בפולין: "כמה וכמה עתונים משערים, כנראה, שיש תועלת לאומית אם מכריזים על 'חיסול יהדות פולין' או על השמדתו של מרכז יהודי – כאילו חיסול גולה שלמה וגדולה מגביר את כוחה הפוליטי של היהדות או את תוקף תביעתנו לארץ־ישראל"...

חוסר־היחס של ה"אקטיביסטים" לגורל היהודים בגולה הדוויה מוסבר על־ידי חוקרי התקופה בחרדה שאחזה בישוב למראה הנצחונות הגרמניים במדבר המערבי, שגרמה ליאוש ולאבדן־עשתונות והחלישה את הדאגה לגורל יהדות אירופה. והמסקנה היא כי "רק כך אפשר להסביר את התעלמותם של מחברי תכנית־בילטמור מהשואה הנוראה".* [39]

אם את השואה לא יכלו למנוע, ואת היהודים לא ניסו להציל בעוד מועד – הרי בדיבורים, בתכניות ובתככים היה כוחם של הפוליטיקאים הישוביים לא מועט. כיוון שאירופה שטופת־הדם עלתה באש, פנו כל־פנים לעבר היבשת החדשה, לארצות־הברית – ובראשם המנהיגים, חיים וייצמן ודוד בן־גוריון. לא רק הם. "חוגים ציוניים שדגלו בדו־לאומיות", מציין אחד החוקרים, "התאמצו למשוך אחריהם את הציבוריות הציונית בארצות־הברית". י"ל מגנס, רקטור האוניברסיטה העברית וממנהיגי "ברית שלום", פנה אל הממשל ואל העתונות בארצות־הברית שיפעלו נגד האקטיביסטים המסכנים את העניין היהודי. גם מרדכי בנטוב, ממנהיגי "השומר־הצעיר", התגרה בהנהגת הסוכנות, כאשר הפיץ למוסדות ולאישים יהודים בארצות־הברית דו"ח מסויים באנגלית, כדי שיתנגדו למאמצי וייצמן ובן־גוריון לעורר פעילות אקטיביסטית. בן־גוריון הגיב בחריפות וטען כי "לאלה לא קיים חורבן העם ולא קיים הישוב בארץ, אלא רק השאלה הערבית".

לנוכח הזעם שתקף את יהודי ארצות־הברית על בריטניה, כתוצאה מטביעת "סטרומה", שלא הורשתה להגיע לחופי הארץ – נתכנסה במלון "בילטמור" בניו־יורק, במחצית מאי 1942, ועידה של הסתדרות ציוני אמריקה. לוועידה קדמה התפייסות בין שני המנהיגים הציונים – סטפן וייז הדמוקרטי ואבא־הלל סילבר הרפובליקאי. טביעת "סטרומה" יצרה רקע להעלאת תכנית לריבונות יהודית בארץ־ישראל, שנודעה כ"תכנית בילטמור".

מה היה בתכנית שזכתה להיכנס להיסטוריה הציונית? דומה שהתשובה נעוצה במקום ובזמן. ארצות־הברית היתה המקום היחיד בו ניתן להביע דעות באופן חפשי. והזמן – נצחונות גרמניים מחד; כניסת ארצות־הברית למלחמה מאידך; וכאשר מדיניות "הספר הלבן" עומדת להיכנס לשנתה הרביעית, ולפיה אמורה ארץ־ישראל ליהפך למדינה ערבית.

---

* רק שנאה עצמית חסרת־מעצור יכולה להביא חוקר יהודי פילו־פלשתיני, מוריס, לכתוב כי "החיסול ההמוני של יהודי אירופה בידי היטלר במהלך מלחמת־העולם יצק שמן על המטרה הציונית לכונן לאלתר מדינה יהודית, כפי שנאמר בתכנית בילטמור". והרי בסיון תש"ב (מאי 1942), כשנתקבלה בארצות־הברית "תכנית בילטמור", עדיין לא נודעה ולא נכנסה־לתודעה אפשרות של השמדת מיליוני היהודים!

ואלה עיקריה של ״תכנית בילטמור״: הוועידה דורשת את הגשמת המטרה המקורית של הצהרת־בלפור והמנדט – להקים בה **קומנוולט יהודי**. הוועידה **שוללת את ״הספר־הלבן״**, שנתכוון להגביל ולבטל את זכותם של היהודים לעליה ולהתישבות בארץ־ישראל. חייבים להכיר בזכות היהודים בארץ־ישראל למלא את תפקידם במאמץ המלחמתי **ובהגנת ארצם** על־ידי **כוח־צבאי הלוחם תחת דגלו**. הוועידה דורשת – כי **שערי ארץ־ישראל ייפתחו**; ושלידי הסוכנות היהודית יימסר הפיקוח על העליה ויפוי־הכוח הנחוץ למען בניית הארץ ופיתוח אדמות־הבור הלא־נושבות; וכי ארץ־ישראל תכונן כ**קומנוולט יהודי**.

הוועידה במלון בילטמור וההחלטות שנתקבלו בה הדאיגו את הבריטים, שנציגיהם חששו מעליית האקטיביזם הציוני בקרב יהדות ארצות־הברית, עד כדי כך שסוכני ״האינטליג׳נס״ הבריטי בארצות־הברית העזו ופרצו לחדרו של בן־גוריון בניו־יורק והעתיקו משם מסמכים, כדי לעמוד על כוונותיהם ותכניותיהם של מנהיגי הציונות.

רק בשובו ארצה, כמחצית השנה לאחר מכן, הבהיר בן־גוריון כי ״תכנית־בילטמור״ שוללת את חלוקת ארץ־ישראל. הוא נימק את ההחלטה על ״קומנוולט״ ולא על ״מדינה״ – בצורך למנוע מחלוקת בתנועה הציונית. ״תכנית־בילטמור היתה ביטוי לסיפוק הציבור הממורמר נגד הספר־הלבן. הערפול היה מכוון, להסתרת חילוקי־הדעות בהנהגה, ולמען קונצנזוס רחב בתנועה הציונית״. בארץ היה בן־גוריון חייב לתרגם את ההחלטה ללשון שתקסום לחבריו במפא״י ובהנהלה הציונית. זו אושרה ונתקבלה כ״תכנית־ירושלים״, לא לפני שהלהיבם כי מדובר בהעברת מיליוני יהודים, שתביא להקמת המדינה בארץ כולה.

״החלטות בילטמור״ השפיעו גם על חיים וייצמן – נשיא ההסתדרות הציונית. בשובו לבריטניה, לאחר יותר משנה, יכול היה אחד מידידיו הבריטיים לציין כי חל שינוי בעמדתו. ״זו פעם ראשונה שדרש בגלוי ריבונות יהודית בארץ־ישראל. ד״ר וייצמן לא דיבר עוד על הערבים כ׳אחים׳, אלא כמחבלים מקצועיים. תקף את השלטון בארץ־ישראל, שהוא אנטישמי ואנטי־ציוני״. והידיד מציין כי רוח־הלחימה המחודש של וייצמן היה אך התעוררות של רגע, שכן פחות משנה לאחר מכן, בה׳ אייר תש״ד (28.4.44), ציין אותו ידיד כי ״וייצמן מראהו עייף וזקן... עכשיו הוא משוכנע שארץ־ישראל יהודית ריבונית היא הפתרון היחיד. שאלתי אותו״, מספר הידיד, ״מדוע צידד בחלוקה על פי תכנית־פיל. והוא אמר שעשה זאת מפני שידע שהמלחמה בלתי־נמנעת, וכי מארץ־ישראל יהודית קטנה יוכלו היהודים להשיג לאחר זמן, **בדרך־כיבוש**, כל מה שירצו. עכשיו הוא מתנגד לחלוקה, ורצונו במדינה יהודית ריבונית בלתי־מחולקת בארץ־ישראל!״

חצי שנה אחר־כך, בחורף תש״ה, לאחר הריגת הלורד מוין, שוב אכזב וייצמן את ידידו הבריטי: ״וייצמן הבטיח לצ׳רצ׳יל שיהודי ארץ־ישראל יפעלו עד־קצה־יכלתם לביעור הרע הזה מקרבם. היה חכם יותר אילו התנער מאחריות לרצח מוין; ובו־בזמן שהיה מביע צער־וגינוי – היה מבהיר כי אחריות ממשלת ה״מ גדולה יותר״.[40]

אלה היו פני ההנהגה הציונית בשנות החידלון והשואה לעם היהודי. ה״הגנה״ לא היתה אלא זרוע מזויינת, במידה זו או אחרת, של הנהגת הישוב הציונית. את דרכה זרועת המכשולים והתקלות קבעה ההנהגה. הרוח־החיה של הזרוע הבטחונית באותם ימים היה אחד הגיסים של המשפחה ההנהגתית – אליהו גולומב. בעוד שכל מעייניו היו לחזק את הזרוע הבטחונית – השקיע גיס אחר, משה שרתוק, את מרצו באפיק שעלול היה לרוקן את הארץ ממבחר כוח־האדם של הישוב היהודי – על־ידי גיוס מקסימלי לצבא הבריטי.

ההתמרמרות בין חברי ״השורה״ – נוכח התמשכות מדיניות ״הספר־הלבן״ והבטיו המזוויעים בנעילת השערים וביצירת תחומי־מושב; והפניית הפעילות הבטחונית כלפי פנים –

לא זעזעה את "השורה", להוציא התעוררות חוג מצומצם שניסה לחבור עם חוג מקרב האצ"ל בזמן מצומצם למטרה מצומצמת, במסגרת מה שנתקרא אז "עם לוחם".

אם מבחינת הכנת הפוטנציאל הלוחם של יהודי ארץ־ישראל להתמודדות הוודאית על גורל ארץ־ישראל, כצפוי ממסקנות "בילטמור", לא נעשה הרבה – לא מבחינת כוח־האדם המאורגן ומאומן במסגרת ה"הגנה"; ובוודאי לא מבחינת האמצעים המלחמתיים, שכמויות גדולות מהם התגלגלו בסביבה באותם ימים, כפי שיתברר בהמשך – הונחה באותם ימים התשתית לתופעה היעילה ביותר שיצאה ממסגרת ה"הגנה": פלוגות המחץ, הפלמ"ח.

ימי־קטנות לאצ"ל

במבוך ובמבוכה. הפילוג בשורות האצ"ל היה לעובדה בסופה של שנת ת"ש. הפלג הגדול, שנשמע למברקו של ז'בוטינסקי ולא הלך אחרי המפקדה בראשותו של יאיר, קיבל את דוד רזיאל – שהמיר את כינויו "בן־חנניה" ב"בן־ענת" – כמפקדו. אם בשלהי שנת ת"ש נדמה שהארגון מתאושש – עם שובם של שנים מחברי המפקדה, חייכמן ולובינסקי, לאצ"ל של רזיאל – התברר עד מהרה כי הבקיעים בין רזיאל לחבריו למפקדה עמוקים מדי. מפקדת האצ"ל החדשה, אליה הצטרפו שני החוזרים, נקלעה לחילוקי־דעות, בעיקר בנושא הגיוס לצבא הבריטי. באספת מפקדים, בהשתתפות ארבעים בכירים, הוטחו ברזיאל דברים "בסגנון כזה שאילץ אותו לנטוש את תפקידו", כעדותו של יעקב מרידור. נוכח אקט־ההתפטרות החדש של רזיאל הגישו גם חברי המפקדה את התפטרותם ופרשו מהארגון. עמם פרשו בכירים נוספים. "התפטרותו של רזיאל, וגם זו של חברי המפקדה, נתקבלה ברצון על־ידי רוב המפקדים", מציין היסטוריון האצ"ל, כיוון ש"ראו בכך את הרע במיעוטו: מוצא זמני מן המיצר ופתח לטיהורה של אווירת־היחסים ששיתקה את הנהגת המחתרת". בעקבות ההתפטרויות הוחלט באספת־מפקדים נוספת לקיים את ההנהגה החדשה לא על־ידי מפקד יחיד או מפקדה מרכזית, אלא באמצעות קשר בין מפקדי המחוזות.

מצב זה לא נמשך זמן רב. "כבר באותם ימים נסתמנה בקרב מפקדי המחוזות הנטיה להחזיר את דוד רזיאל לפיקוד". לאחר מאמצים "הסכים רזיאל, בסופה של שיחה ארוכה, לחדש קשרים בסתר עם הארגון, למעשה עם הסניף הפעיל של פתח־תקוה, בפיקודו של שלמה לוי". בסוף מרחשון תש"א הציעה קבוצת מפקדי מחוזות לרזיאל את הפיקוד על הארגון, והוא אף נתבקש להרכיב מפקדה. "רזיאל הסכים להצעה, אבל לפי בקשתו הוחלט לשמור בסוד את דבר חזרתו לתפקיד" ולא נקבע "ראש מפקדה", כנהוג באצ"ל מאז 1937. לדברי מרידור, "רק כעבור חצי שנה לפעילות המפקדה נעשה ברור שדוד רזיאל הוא שוב מפקדו של אצ"ל" – כלומר: באייר תש"א, באותו חודש בו נהרג רזיאל על אדמת עירק. כהסוואה לפעילותו המחודשת נרשם דוד רזיאל כתלמיד־מן־המנין באוניברסיטה העברית.

שיתוף־פעולה מוליד פרובוקטורים ומלשינים. בעקבות "שביתת־הנשק" החד־צדדית של דוד רזיאל שוחרר אריה פוסק, ראש שרות הידיעות של האצ"ל (מש"י), ממחנה־המעצר. בשובו לתפקידו מצא את הארגון בעיצומו של משא־ומתן עם ראשי האינטליג'נס הבריטי במזרח־התיכון על שיתוף־פעולה בשטח הביון. החומר למשא־ומתן הוכן על־ידי שלושה מראשי השרות – ישראל פריצקר, יוסף דוקלר ויצחק ברמן, מראשי פעיליו של מש"י. להצדקת שיתוף־הפעולה, שכלל פעילות נגד חוגי השמאל – שאהדו את הקומוניזם ואת ברית־המועצות – טען ראש המש"י כי אף שאנשיו הפריזו מעט במסירת חומר לבריטים, הרי "מחלקות המודיעין של האצ"ל וה'הגנה' המשיכו במנהגן לערוך חיפושים במשרדים ובמחסני־סתר של הארגון היריב".

אחד ״המפריזים״ הללו, מיכאל וקסמן, הוצא להורג על־ידי האצ״ל בסיון תש״א (מאי 41). ״מפריז״ גדול יותר, מראשי המש״י, ישראל פריצקר (גדליה) – שבמסגרת תפקידיו ריכז את הרשימות והדו״חות וקיים את המגעים עם הביון הבריטי ועם הבולשת – ״נחשד מצדדים שונים, ואף רווחו רינונים שהוא מוסר לבולשת רשימות של אנשי שטרן״. ״המפריז״ הזה הוצא להורג על־ידי לח״י בשלהי תש״ג, משהוכח כי אכן ידו היתה בהסגרת לוחמים לבולשת.

עם הקמתה של מפקדת האצ״ל החדשה ושובו החשאי של דוד רזיאל לפיקוד – ״במקביל לליכוד השורות ולגיבוש המבנה הארגוני – נבדקו מחדש גם דרכי־עבודתו של שרות הידיעות וננקטו צעדים לטיהורה של אווירת החשדות שהוסיפו על העכרת היחסים בשלבי המשבר הגדול: הופסקו העיקובים אחר יהודים עם עריכת רשימות ודו״חות פנימיים״. יעקב מרידור העיד כי האצ״ל חדל ״להזכיר שמות של יהודים בביולטינים הפנימיים למפקדים״ וכי הוא הביא לפיטוריו של פריצקר.* ״בצעד זה הצליחה המפקדה להסיר מן הארגון לזות־שפתים, שליבתה מבוכה וניגודים גם לאחר שוך סערת הפילוג״.

חמור מכל היה מקרהו של יעקב חילביץ, שבתוקף תפקידו כמנהל ״מס חזית ישראל״ של האצ״ל בא במגע עם מפקדים ואנשי־שורה רבים. לאחר ״הכרזת המרד״ – משהחלו הפעולות ומאסרים בעקבותיהן – התעוררו חשדות על מציאותו של פרובוקטור, ומידע מחשיד על חילביץ נמסר למפקדת האצ״ל ממקורות לח״י ואף ממקורות פנימיים. והגם שחברי המפקדה דרשו דין־מוות, לא היה בגין מוכן לאשר כל פעולה נגד האיש בלי חקירה. אך ה״חוקרים״ הוסגרו גם הם וחילביץ ברח לארצות־הברית, שם המשיך לפעול בין אוהדי האצ״ל. ערי ז׳בוטינסקי, ששהה באותה עת בתורכיה, נתבקש לטלגרף לידידי הארגון על בגידתו של חילביץ׳. המברק ששלח אל מרלין היה קצר: ״יגיע אליכם **אזף** חילביץ. הוא קיבל 5,000 בשביל **אריה בן־אליעזר**. ערכו לו **קבלת־פנים חמה**״.**

המברק לא הדליק נורה אדומה בראשו של שמואל מרלין. אך משנודע לו כי ״השליח חילביץ מארץ־ישראל״ יופיע בוועידה רביזיוניסטית מקומית, הלך מרלין לשם. בסופו של הערב ניגש אל השליח לשמוע על הנעשה בארץ־ישראל. בין השאר שאל למקור שמו המוזר: אזף... הלה החוויר לפתע, אך מיהר להתאושש והעיר לבן־שיחו כי שמו לא אזף, אלא יעקב... רק בלילה, בהצטלבות עם מידע שקיבל מהשגרירות היוגוסלבית, תפס מרלין את משמעות הדברים. אלא שאז כבר נעלם חילביץ, שהצליח להיטמע בכור־ההיתוך האמריקאי. פגישה מקרית עם חילביץ היתה להרצל רוזנבלום, עורך ״ידיעות אחרונות״, לאחר הקמת מדינת ישראל. אך להט־הנקם של אנשי האצ״ל חלף זה מכבר.[41]

מותו של האלוף. בט״ז אייר תש״א (13.5.41), זמן לא רב אחרי שובו של רזיאל לראשות האצ״ל, בא אליו יצחק ברמן, איש־הקשר של הארגון עם האינטליג׳נס הבריטי. הלה הביא משאלה דחופה מאת הקולונל סימפסון, הממונה על מבצעי־חבלה במטה הצבא הבריטי

---

* מרידור טען כי חודשים אחדים לפני ההתנקשות בפריצקר נמסר לו מטעם לח״י על כוונתם להעמיד את האיש לדין, כחשוד במסירת שמות חבריהם לבולשת. תשובתו היתה כי ״אין לנו דבר נגדו, אבל אם יש ללח״י עניין להעמידו לדין – זה ענייננם״. לדברי מרידור ״ניטל מפריצקר תפקידו במחלקת שרות הידיעות של הארגון הצבאי הלאומי עוד בראשית שנת 1941, וכך נפסקה למעשה כל פעילותו בארגון״. ואילו חיים קורפו מספר כי באביב 1942 (ז״א לאחר שבט תש״ב!) היה בשליחות מטעם האצ״ל, בפעילות־מודיעין בלבנון, בתאום עם אנשי צרפת־החפשית. אתו בחוליה היו גם דוד אילן וישראל פריצקר. משתמע מכך כי שנה לאחר מותו של רזיאל עדיין השתייך פריצקר לאצ״ל!

** אזף – פרובוקטור שהוחדר לתנועה המהפכנית ברוסיה הצארית; 5,000 – הסכום שקיבל חילביץ תמורת הסגרתם של אנשי האצ״ל, כולל בן־אליעזר; קבלת־פנים חמה – ״טיפול״ הראוי לפרובוקטור ובוגד.

במזרח־התיכון, לשגר מיד חוליית־חבלה לפיצוץ מצבורי הנפט המזוקק במבואות בגדד. רזיאל לא הסתיר את "קורת־רוחו מגילוי האמון ביכולת הארגון לעשות פעולות חבלה ובין מאחורי קווים ערביים", כעדותו של יעקב מרידור, שהובא על־ידי רזיאל בסוד העניין. "בגלל החשיבות שייחס לפעולה החליט מפקד הארגון להשתתף בה בפועל. הוא טען שלפעולה כה מסוכנת הוא רוצה להיות אחראי אישית". אחר כך הופצו סברות כי רזיאל חשב לנצל את נסיעתו לעירק כדי לפגוע או לחטוף את המופתי־הגדול של ירושלים, ששהה אז בבגדד, בחסותו של ראש־הממשלה המורד רשיד־עלי אל־כילני.

רזיאל צירף אליו את מפקד מחוז תל־אביב וחבר המפקדה, יעקב מרידור, ועוד שני דוברי ערבית מירושלים – יעקב סיקא־אהרוני ויעקב תרזי. בהגיעם לעירק, בכ' אייר תש"א (17.5.41), התברר שאין עוד צורך בפעולה, מאחר שבינתים הצליחו הבריטים להשתלט על העיירה פלוג'ה שבין חבניה לבגדד. המשימה של חוליית האצ"ל הוחלפה בסיור־מודיעין בין חבניה לפלוג'ה שבעיבורי בגדד, כיוון שמערך המודיעין הבריטי התמוטט. הארבעה, בצרוף מיג'ר בריטי, יצאו לסיור בכ"ג אייר תש"א (20.5). בהפצצת מטוסים גרמניים נפגעה המכונית בה נסעו רזיאל ותרזי. המיג'ר ורזיאל נהרגו, תרזי לא נפגע. "קפטן בן־משה", השם בו נתכנה רזיאל, נטמן בבית־הקברות הצבאי בחבניה. רזיאל לא הוחזר לארץ, "מחשש שהעברת הגופה תגלה לערבים כי הבריטים נעזרו באצ"ל לדיכוי המרידה בעירק והדבר עלול להזיק למעמדה של בריטניה", כדברי יצחק ברמן, מי שהדיח את מפקד האצ"ל לפעולה זו. שנים רבות לא ניתן להשיב את עצמות רזיאל, מחמת התנגדותה של עירק, עד לשנת תשט"ו (1955), וגם אז הועברו עצמותיו לא למדינת ישראל אלא לקפריסין. רק שש שנים אחר כך, בשנת תשכ"א (1961), לאחר כינונה של קפריסין כמדינה עצמאית, הועלו עצמותיו של דוד רזיאל לארץ.

תקופת מרידור. לאחר מות רזיאל נכנס האצ"ל לתרדמה. השורות לא מנו יותר מ־400 איש, כיוון שרבים מאנשי הארגון התגייסו לצבא הבריטי, אף בלי לבקש רשות. פה ושם, בעיקר במצודת שוני, נערכו אמוני נשק וקורסים למפקדים. בראש המפקדה עמד יעקב ויניארסקי־מרידור, שהיה עם רזיאל ביום מותו בעירק. הבעיות הכספיות העיקו על הארגון גם בממדיו המצומצמים ובחוסר־פעילות מוחלט. על רקע זה נקלע הארגון לסכסוך עם המפלגה בראשות אריה אלטמן, על בעיית המרות. הסכסוך התדרדר לכדי משבר חמור. האצ"ל נקלע לדרך הקלסית של מימון ארגוני מחתרת: אקספרופריציות, שרובן נכשלו ולא העלו את הארגון מיוון שקיעתו. חמורה יותר היתה בעיית הנשק, שמרביתו אבדה בימי הפילוג, כשה"הגנה" ניצלה את ההזדמנות והשתלטה על מחסני נשק. על־פי ירוחם לבני היו לאצ"ל בחורף תש"ב (סוף 1942) כ־150 אקדחים, שרק 20–30 מהם היו תקינים, כ־60 רובים מסוגים שונים, 4–5 תת־מקלעים ומקלע רק"ם אחד; עשרות אחדות של רימונים, מאות קילוגרמים מועטות של חומר־נפץ וכ־1,000 נפצים. למרות נסיונות להעמקה רעיונית ולחיזוק האמון בעתיד הארגון, נשאר האצ"ל במתכונתו הישנה: ארגון צבאי לא־לגלי, מחתרתי. דבר אחד נשתנה במובהק: ההמנון. כאן ויתר הארגון לתנועה היריבה. תחת "חיילים אלמונים" של יאיר – המנון האצ"ל והאצ"ל־בישראל–לח"י – נתקבל הבית האחרון של המנון בית"ר, "תגר", כהמנון האצ"ל.

גם אם בחורף תש"ב, לאחר רצח יאיר וכמעט חיסול האצ"ל־בישראל, נשמעו באצ"ל דעות על נטישת הפסקת־האש החד־צדדית – כדברי מפקדו אז, יעקב מרידור, ו"לפעול עוד לפני סוף מלחמת־העולם, לאור הידיעות הראשונות על רדיפות היהודים, שהגיעו לממדי שואה" – הנה עד לבואו של מנחם בגין (בראשית 44) לא עשה האצ"ל דבר, מלבד פעולה אחת, בי"א אייר תש"ג (16.5.43): "מפקדת הארגון החליטה על פעולת־נקם בנאצים של שרונה", נשאר

בכתובים; וירוחם לבני נימק את ההחלטה בכך, שאלה ״חיים בתנאי־חיים מצויינים, בו בזמן שאחינו באירופה נתונים בתנאים איומים ומושמדים בידי אחיהם של אותם גרמנים״. התוצאות לא היו מזהירות והמעשה לא נודע כלל, באיסור הצנזורה.

בועת עם לוחם. במצב של חוסר מעש נוכח השואה, כאשר ״בני־הברית״ עומדים מנגד, חלה התעוררות בחוגים לא מעטים. ״לא קל היה להחזיק את השורות רק במתח של הכנות לתום המלחמה בלבד״, מודה מרידור. וכך – בראשית תש״ג – החלו שניים מראשי האצ״ל, מן ״המתנדנדים״ לעבר האצ״ל־בישראל, לפעול לגיבוש פעילות. פנייתם כוונה לשני פלגי הארגון – זה המתנוון וזה הקם־מן־האפר. הם לא נואשו מחוסר הכימיה בין ראשי התנועות ופנו לעבר חוגים שונים, ועד ליגאל הורביץ ובן־דודו משה דיין מן ה״הגנה״ הגיעו. יעקב מרידור ראה בהתעוררות זו פתח תקוה לשיתוק שאחז את ארגונו. על פי הצעת יגאל הורביץ נתכנתה ההתעוררות ״עם לוחם״, אך מלבד השם לא קם עם לוחם נגד השלמה עם ההשמדה. משהגיעו הדי ההתארגנות והתכניות – שלהן היה האצ״ל מוכן לסייע בנשקו המועט ובהעלאתה של תחנת־השידור המחתרתית מן הגניזה – למטה ה״הגנה״, החלה זו לפעול במהירות לחיסול הנגע. חמישה פעילים הועמדו לדין ה״הגנה״ ויצאו בנזיפה ובהתנצלות על סטייתם.

מכל הפעילויות המסועפות של האצ״ל ו״עם־לוחם״ מזדקרת דמות אחת: הנציב העליון מק־מייקל. אך מלבד מודעת ״מבוקש״ עם תמונתו; ותכנית לחטיפתו, ושחרורו רק לאחר ביטול ״הספר־הלבן״; ותכנית להשתלטות־יאוש על העיר העתיקה – לא נותר דבר.[42]

את העם היהודי המשיכו להשמיד. ״הספר הלבן״ היה חי וקיים. שערי ארץ־ישראל נשארו נעולים. שלטון ערבי בארץ־ישראל בחסות בריטית עמד להתגשם כעבור שנתיים.

נטישת הפסקת־האש החד־צדדית

אנשי האצ״ל היו מוכנים, נפשית, להפר את שביתת־הנשק החד־צדדית, לה התחייב דוד רזיאל, וששימשה גורם עיקרי לפילוג המר בארגון. חסר היה רק הקש שישבור את גב הגמל. והוא הגיע בדמותו של מנחם בגין, נציב־בית״ר אחרון בפולין, שעבר את דרך היסורים בגולג סובייטי והגיע ארצה במדי צבא זר ללא ארץ. אלא שבגין, נאמן ההדר הבית״רי, לא היה מוכן לערוק, גם לא מצבא זר לצבאו שלו. עד שנמצאה האמתלה: החייל הפולני מנחם בגין ישוחרר כדי לפעול למען האומה הפולנית הזקוקה לעזרת האמריקאים, וגם למען הצלת יהודים. מנחם בגין הסיר את המדים הפולניים בהתר – אך לא יצא אל מעבר לים. בגין ירד למחתרת יהודית בארץ־ישראל. לא רבים הכירוהו אז, אף כי שמו נודע ככוכב עולה בתנועה היהודית הלאומית בפולין. במצב השפל באצ״ל הועלה שמו כמי שמתאים למלא את מקומו של נציב־בית״ר בארץ־ישראל, שהוא גם מפקד האצ״ל על־פי ״הסכם פריס״ משנת תרצ״ט. אך בשורות האצ״ל קמה התנגדות להצבתו של בגין בראש הארגון. מה הכשרתו הצבאית? מה נסיונו המחתרתי? אך ההתנגדות דעכה. לא חלף זמן רב והמתנגדים והמפקפקים ידעו גם ידעו. מנחם בגין נתמנה למפקד הראשי של הארגון הצבאי הלאומי – מפקד־ראשי, לא ראש־מפקדה כדוד רזיאל. עוד יתברר כי שלא כרזיאל אין בגין חושש להינתק מתנועת האם הרביזיוניסטית. הוא לא התנתק ממנה, התנועה המנוונת יותר היא שמצאה עצמה מנותקת, באין מי שילך אחריה. דברים אלה יתבררו כעבור חמש שנים, בבחירות לכנסת הראשונה. המפלגה הרביזיוניסטית תעלם מן המפה הפוליטית. במקומה תעלה תנועת החרות מיסודו של הארגון הצבאי הלאומי.

אבל בינתים צריך להֵרתם למלחמת החרות. ובגין, בדרכו שלו: קודם כל – הצהרה, הכרזה על מרד. וכך הוא מפר את נדרו של רזיאל. בעצם הוא אינו מפר. הוא אך מודיע כי האויב הוא

המפר: "שביתת הנשק, אשר הוכרזה בתחילת המלחמה, הופרה על־ידי השלטון הבריטי", הכריז מנחם בגין בהודעה. (וכי הבריטים הכריזו על שביתת־נשק עם האצ"ל? ראש־המפקדה של האצ"ל הוא שהתחייב על הפסקת אש עד לסוף המלחמה. הבריטים המשיכו בהגשמת "הספר־הלבן"). "אין עוד שביתת־נשק בין העם העברי לאדמיניסטרציה הבריטית בארץ־ישראל, המסגירה את אחינו בידי היטלר. מלחמה לעם בשלטון זה, מלחמה עד הסוף". הצהרת המרד מסתיימת בקריאה נרגשת: "אם עזור תעזרו – תחזינה עיניכם בקרוב בימינו בשיבת ציון ותקומת ישראל. כה יתן וכה יוסיף לנו האלוהים!"

עד מהרה מצא גם האצ"ל את עצמו במלחמה נגד הבריטים, לא נגד הערבים. תחילה בהסתייגויות. אך הדרך קשה, כי על אף שנות־הרגיעה לא היה הארגון מוכן עדיין – לא נשק, לא נסיון, לא לוחמים, לא אמצעים ועוד לאוים רבים. והאצ"ל מצטרף למלחמה בלי העמקה אידיאית. זאת יעשו לוחמי חרות ישראל. למלחמה נגד השלטון הזר דרושים לוחמים רבים. טוב אם כוחות גדולים יותר יצטרפו למלחמה. אך עוד חזון למועד.

מ"האחים סטיל" ומס־ההכנסה למגרש־הרוסים ולדמאללה. פעולות האצ"ל המחודש נגד גופים בריטיים החלו זמן קצר לפני ה"מרד", ללא רשות. בד' שבט תש"ד (29.1.44). שלושה חברי האצ"ל – עמיחי פאגלין, דוד דנון ואבטליון איוב – חיבלו במכוניותיה של חברת תובלה בריטית ביפו. אך הפעילות הרשמית החלה רק בי"ח שבט תש"ד (12.2), בהתקפות על משרדי העליה בירושלים, תל־אביב וחיפה – בהן לא היו נפגעים. שבועיים אחר־כך, בב' אדר תש"ד (27.2), חובלו משרדי מס־ההכנסה בשלוש הערים – גם כאן תוך אזהרה מוקדמת. שלוש הערים נפקדו שוב בליל כ"ח ניסן (23.3), יום שהוכרז כתענית ציבור עם הגיע הידיעות על ממדי השואה, ובו אף פעלו לוחמי חרות ישראל בתל־אביב, לגמול לבריטים על רצח אלישע. בפעולות אלו, על מרכזי הבולשת, נהרג קצין בריטי. אך גם האצ"ל שילם מחיר: אחד ממשתתפי ההתקפה בירושלים נהרג ואחר נתפס.

אף כי השלטון הבריטי הגיב בגל מעצרים, בסיועו של הפרובוקטור חילביץ – לא נמנע האצ"ל מלתקוף את תחנת־השידור ברמאללה, בכ"ד אייר תש"ד (17.5.44), במלאות 5 שנים לפרסום "הספר הלבן", נסיון שהצליח בחלקו. לאחר הפוגה של חודשיים – בכ"ג תמוז תש"ד (14.7.44) – אמור היה האצ"ל לתקוף ארבעה יעדים בעת־ובעונה אחת, אך בגלל תקלות לא התבצעה אלא פעולה חלקית על ריכוז־משרדים ממשלתי בירושלים – ללא אבדות וללא נפגעים לאויב. בד' אלול (23.8) תקף האצ"ל בתל־אביב – היעדים: שתי תחנות־משטרה ומרכז הבולשת ביפו. ובמוצאי יום־הכיפורים תש"ה (27.9.44) תקפו לוחמי האצ"ל ארבע מצודות־משטרה מסוג "טיגרט", במשימת החרמת נשק.

בין האצ"ל ללח"י

התקפות לוחמי חרות ישראל על הנציב־העליון, על הכוחות המזויינים הבריטיים, ובמיוחד על אנשי הבולשת, שהגיעו לשיאם עם קטילת רב־הבלשים וילקינס – וכן הפעולות ההולכות ומתרבות של האצ"ל על מבני־ציבור של השלטון – הכניסו את השליט הבריטי ללחץ. בכ"ג תשרי תש"ה (10.10.44) פרסם "מנהל ענייני הממשלה", ג'ון שאו – שמילא את החלל השלטוני לאחר הסתלקותו החפוזה של מק־מייקל – קריאה לאוכלוסיה, בשלוש השפות, ל"שיתוף־פעולה עם כוחות המשפט והסדר במסירת ידיעות היכולות להביא לתפיסת המרצחים ושותפיהם למעשה". פניה פומבית זו הניבה מיד כרוז משותף של האצ"ל ולח"י, הדוחה בתקיפות את קריאת סוגרי־השערים להלשנה פרטית וציבורית.

אף כי הכרוז המשותף הופיע רק בשלהי תשרי תש"ה, הרי מגעים בין ראשי הארגונים החלו חודשים אחדים לפני כן, לאחר שהאצ"ל החל בפעולות. אם מקודם היה לח"י יחידי בשטח, עתה נשתנה המצב. "גלוי היה לעין כי דרושה מידה מסויימת של שיתוף־פעולה, ולפחות תאום, בין שני הארגונים", מציין גרא. "על כן קיבלנו בקורת־רוח הזמנה ממפקדת האצ"ל להיוועד לשיחה". הצעה "לחסל את עובדת הפילוג של קיץ 1940" התנפצה אל סלע הסתייגותו העקרונית של בגין מהגדרת "האימפריאליזם הבריטי" כאויב העם היהודי, ומדרישתו האולטימטיבית ל"הכרה בז'בוטינסקי כמורה הדור". שאל גרא: "מה יהיה אם יתגלעו חילוקי־דעות – מי יכריע?" השיב בגין: "במקרה כזה ימסר הענין להכרעתי"... לבסוף סוכם על כרוז משותף ועל תאום־פעולה בין המפקדים המבצעיים.

ימים אחדים אחרי קריאתו של "מנהל ענייני הממשלה", והכרוז המשותף של האצ"ל ולח"י – הפתיע השלטון בצעד יוצא־דופן, שהצריך תאום בין גורמי השלטון הבריטי בלונדון, בקהיר ובירושלים: גרוש 251 עצורי המחתרת, מעכו ומלטרון, למחנות־מעצר בגלות אפריקה. אחרי צעד זה נדמה היה שהיחסים בין שני הארגונים ילכו ויתהדקו, למרות הניגודים העקרוניים. אלא שאז באה פרשת הריגת הלורד מוין בקהיר, ו"הסזון" שבעקבותיו, ושיבשו את הידוק היחסים בין שני הארגונים למשך חודשים רבים.

השפעת ההתנקשות בלורד מוין. כאשר תוכננה הפעולה בקהיר, ידעו חברי מרכז לח"י כי מיד לאחר הפעולה ייאלצו כל אגפי התנועה להתכנס בקליפותיהם עד עבור הזעם. אף כי חזקה היתה הסברה שלא הרי שנת תש"ה כשנת תש"ב, ברור היה שבמשך תקופה לא־קצרה יקשה על התנועה לבצע פעולות נוספות. אך השיקול הקר העדיף את הפעולה הגדולה, רבת הרושם וההשפעה, על מספר פעולות זעירות, גם אם תהיינה דרסטיות. אם תגובת הבריטים היתה צפויה, הרי תגובת האצ"ל הפתיעה מעט, בהסתייגם מ"הטרגדיה בקהיר". מוזרה היתה תגובתו הלא־פומבית של מנחם בגין, שנאחז בצד הפורמלי של הסכם־התאום (על הודעה־מראש עשרים־וארבע שעות לפני כל פעולה). באירוע קהיר לא ניתן להודיע על המבצע לפני הפעולה, שכן מידע זה לא היה בידי מרכז לח"י, שהשאיר לשיקולם של אנשיו בקהיר את בחירת המועד. "ניתן לקוות כי לאחר שתעבור 'ההזדעזעות המוסרית' תבוא עת ההערכה", סבור היה גרא. "האומנם חזרה למצב של חוסר־תאום טובה יותר?" אבל המציאות היתה שמפקד האצ"ל הודיע על ביטול ההסכם, בעצה אחת עם מפקדתו.

חצי שנה נמשך הנתק, עד לדעיכת ה"סזון". "בשורות האצ"ל חלחלה התחושה הצורבת: האצ"ל שילם את מחיר ההתנקשות והסכם־החסינות בין לח"י להגנה". אורך הנתק, כאורך ה"סזון", לא היה בו להזיק הרבה – כיוון ששני הארגונים נכנסו לתקופת הפוגה – בין מתוך אילוץ, בין מתוך מחשבה תחילה. דומה ששני אירועים הביאו להפשרה ביחסי הארגונים: עלייתם־לגרדום של אליהו חכים ואליהו בית־צורי בקהיר, בח' ניסן תש"ה (22.3.45) וכניעת גרמניה במלחמת־העולם – כ"ה אייר תש"ה (8.5.45).

ההתפייסות מצאה ביטוי בהודעה פנימית של לח"י: "השתלשלות המאורעות בעולם והשפעתם על מטרת מלחמתנו מעמידות אותנו בפני תפקידים גדולים", נאמר. "עתה נדרש מאמץ מלוכד ומרוכז של הכוחות הפעילים באומה כדי להכריע את הכף לטובתנו". בהמשך ההודעה נמסר כי בשיחות בין שני הארגונים הלוחמים הושג הסכם לשיתוף־פעולה ונקבע כי הקף הפעולות, המועדים והקווים המנחים ייקבעו על־ידי מרכז־ביצוע משותף, באישור המועצה הפוליטית של שני הגופים. בשאר השטחים – קשרים, הסברה, אמונים, כסף, ציוד – ימשיך כל גוף בעבודתו העצמאית, תוך חילופי־אינפורמציה ועזרה. אם יתברר כי ההשקפות

קרובות ומזדהות – תמצא זו את ביטויה בהידוק השיתוף מבחינה ארגונית. ההודעה הסתיימה בהערה: "תוכנה של הודעה זו סודי, כל עוד לא תפורסם על כך הודעה פומבית – אשר יתכן כי תתמהמה זמן מסויים, בגלל סיבות תכסיסיות".[43]

האיחוד המקווה לא התגשם. אף כי לא היו עוד חילוקי־דעות בנושא ה"מרות", מאחר שגם האצ"ל התנתק ממרותה של התנועה הרביזיוניסטית, כמו לח"י חמש שנים קודם לכן.

הקשר בין ההתנקשות בקהיר ל"סזון הגדול"

בכרוז שפרסם האצ"ל ימים אחדים אחרי ההתנקשות נקרא הישוב לפנות עורף לפיתויי שלטון הדיכוי, להלשנה מאורגנת ולהסתה למלחמת־אחים. חשש זה היה לו על מה לסמוך. זה חודשים אחדים היה ידוע לאצ"ל על החלטות, גם על תכונה מעשית, למסע־חיסול באמצעות ה"הגנה": כבר בח' אדר תש"ד (2.4.44) החליטה הנהלת הסוכנות "לבודד את 'הפורשים' ותומכיהם ולהפעיל כוח יהודי שישים קץ למעשי הפורשים". ומחצית שנה אחר־כך, בו' תשרי תש"ה (23.9) החליט הועד־הלאומי כי "אם הטרור בכל צורותיו לא ייפסק מיד, יעשה הישוב בכל כוחותיו למען שים לו קץ". שבוע אחר־כך, בי"ד תשרי (1.10), קיימה הנהלת הסוכנות דיון מעשי בהחלטה והוחל בפעולות עיקוב ובילוש. אף התקיימו מגעים בין ראשי האצ"ל וה"הגנה". בשיחה של שלוש שעות ניסה סנה לשכנע את בגין להפסיק את הפעילות נגד הבריטים – בהפריחו מידע, שכאילו הבטיח צ'רצ'יל לווייצמן כי לאחר המלחמה תבוצע תכנית החלוקה והיהודים יקבלו את "השזיף הגדול ביותר שבפודינג". בפגישה נוספת, בי"ד מרחשון תש"ה (31.10.44), בין גולומב וסנה לבגין ולנקין, חזרו נציגי ה"הגנה" על התקוות הוורודות שעלו ממגעיו של וייצמן, והושמע איום בפעולות נגד האצ"ל – אם לא יפסיק את פעולותיו. בפגישה זו הבהירו שני הצדדים את עמדותיהם העקרוניות. בגין הכריז כי "נשקנו לא מופנה כלפי יהודים ולא יופנה", ואילו גולומב הבהיר כי "הישוב מוכרח לאחוז בכל האמצעים למען הפסקת הפעולות של האצ"ל והוא יעשה זאת". משהובהר כי פני ה"הגנה" לחיסול פיסי, החליטה מפקדת האצ"ל "להוציא פקודה חמורה שלא להגיב על שום מעשה פרובוקטיבי מצד השמאל. אנשינו יהיו חייבים להיזהר ולא להיגרר להתנגשות בין יהודים".

הלורד מוין נורה למוות בכ' מרחשון תש"ה (6.11.44). למחרת ההתנקשות פורסמה קריאת הנהלת הסוכנות לישוב, "להקיא מתוכו את כל אנשי הכנופיה המהרסת והמחריבה, לשלול מהם כל מחסה ומקלט ולהושיט את כל העזרה הדרושה לשלטונות לביעור ארגונו". בהרצאה בחיפה הגיב שרתוק בהודעה ברורה על הצפוי: "הועמדנו בפני ברירה – לבוא בקשר עם השלטון ולעזור לו, או להימנע מעזרה זו ולהפקיר את עצמנו לנגע הטרור". ב"דבר" מיום כ"ד מרחשון (10.11) הגיב גם אליהו גולומב והבהיר כי "הצורך למנוע בלי דיחוי פשעים נוספים דוחה מפניו שיקולים אחרים ומחייב לאחוז בכל האמצעים ולהושיט לשלטונות עזרה פעילה בבעור הרציחות". האות לתחילת פעילות אינטנסיבית של חוליות הש"י והפלמ"ח נגד האצ"ל ניתן בוועידת ההסתדרות השישית, בד' כסלו (20.11), ב"קווי־היסוד לחיסול הטרור" שהעלה שם דוד בן־גוריון: "כל מי שקשור לכנופיות – יורחק ממקום העבודה ומלשכת העבודה. אם הוא לומד – לקחת את הכרוזים הטמאים, לשרוף אותם ולגרש אותו מבית־הספר. אסור לתת מקלט ומחסה לפושעים אלו".

וכך נפתחה מלחמת־אחים חד־צדדית של בריוני ה"הגנה" והפלמ"ח. האצ"ל לא השיב מלחמה – על פי מצוות מפקדו. משך תקופה לא ארוכה הצליחו "לוחמי־הטרור" לחטוף כ־200 צעירים ופחות־צעירים מחברי האצ"ל ואוהדיהם, והעבירו לידי הבולשת הבריטית רשימה של 700 תורמים לאצ"ל. וכאן התרחש הדבר המוזר: לאצ"ל לא היתה יד, ולא ידיעה, בפעולת

קהיר; ואף על פי כן הפך הוא קרבן להלשנה והסגרה. אך לגבי לח"י – כמעט ולא הופעל "הסזון"! ועל כן אולי צודק אלדד באמרו כי בתחילה חרדו מנהיגי הישוב מתגובות בריטיות שוודאי יבואו, ועל כן החליטו לפעול. אך לאחר שהתאוששו מהפחד הראשון, החליטו לנצל את ההחלטה כדי לחסל אחת־ולתמיד את ה"פורשים". אך אם אכן נכונה השערתו של אלדד – מדוע כמעט ולא הופעל "הסזון הגדול" נגד לח"י?[44]

סברות רבות הושמעו. אחת מהן מדברת על התחייבות ראשי לח"י שלא לפעול. סברה זו אינה סבירה – שכן דוקא לגבי לח"י, שביצעו את ה"פשע", נקטה ה"הגנה" כאילו ב"מידת החסד"; בעוד שעל האצ"ל הופעל גזר־דין בלא קשר ל"פשע". הפעולה נגד האצ"ל היתה ניצול הזדמנות לביצוע מהלך מתוכנן: חיסול מתחרה על "השלטון בישוב" (ניצול כזה ייעשה גם אחרי ההתנקשות בברנדוט), כפי שהתברר בימי המשא־ומתן להקמת "תנועת המרי": "לא קל היה לראשי ה'הגנה' לשאת ולתת עם האצ"ל לאחר שמונה שנים של יחסים מרים וקשים", בהן שני ארגונים אלה לא לחמו באויב הבריטי...

דעה זו נתמכת על־ידי אחד מחוקרי התקופה. לדעתו, משוכנע היה בן־גוריון שראשי האצ"ל מבקשים לכבוש את השלטון בישוב. "בן־גוריון ביקש להפריד בין הארגונים, אולי כדי שיוכל למגרם בנפרד. הוא התקשה לקבל את הודעת בגין כי ארגונו אינו קשור עוד בצה"ר האופוזיציונית. האצ"ל שילם את מחיר גידולו מאז 1943 ואת מחיר פעולתו של 'הוועד העברי לשחרור האומה' שפעל בארצות־הברית והדאיג את הממסד הציוני. גם זכר מעשיהם של כמה מראשי שרות־הידיעות של האצ"ל, שסייעו לבריטים, מכיוון שרצו לקבל את עזרתם בהפיכת האצ"ל לכוח מרכזי בישוב, נגד השמאל".

ובכל זאת, מדוע לא הופעל "הסזון הגדול" נגד לח"י? נעקוב אחר עובדות ביחסי "הגנה"–לח"י. מראשית 1944, זמן קצר אחרי שנמלט מכלא ירושלים, שהה יעקב אליאב במחיצת ה"הגנה" במשך שנה, כאילו ב"שליחות" פרטית למען איחוד בין הארגונים, מעשה שנתקבל במורת־רוח בלח"י. מספר ישקה: "יום לאחר שנהרג הלורד בקהיר, בערב של קור וסופת־גשם, בא אליהו גולומב לגבעת־זייד. משהגיע לקיבוץ, ביקש לשוחח עמי ביחידות. הוא סיפר שצ'רצ'יל הודיע כי אם לא יחוסל לח"י, בעקבות המעשה, ייאלץ לבדוק מחדש את יחסו לציונות. לפיכך הגיעו 'המוסדות המוסמכים' למסקנה כי יש לעקור את הטרור מן השורש. הוא דיבר כשעה תמימה, נרעש. 'יאשה, מה נעשה?' אמר".

ישקה דיבר גם הוא ארוכות והצביע על צ'רצ'יל כאיש שעל מצפונו רובץ אבדנם של מיליוני יהודים, וברוכות הידיים שסילקו את הלורד מוין. "הזהרתי את גולומב שלא יעז לפתוח במלחמת־אחים. ובאשר ללח"י – יגיב הארגון בנשק, ובראש־וראשונה יהרוג את מנהיגי הצד־שכנגד... הבהרתי לו בתכלית החומרה כי אם יעז לפגוע בלח"י – דמו בראשו". לשמע דברי ישקה החוויר גולומב ושלף אקדח מבית־שחיו, תוך חילופי־דברים חריפים. משנרגע, חזר גולומב על השאלה הקודמת: "אם כן, יאשה, מה נעשה?" ישקה הביע דעתו כי לאחר חיסולו של מוין יהיו לח"י נכונים לקבל ביקורת מטעם ה"הגנה", בתנאי שהשיתוף יהיה מכוון לפעולה ולא לאי־עשייה. סמוך לחצות קם אליהו. "אביא את דברך לנוגעים בדבר, ותקבל תשובה", אמר, חיבק את בן־שיחו ועלה על סוסו.

המגעים, באמצעות ישקה, נמשכו יותר מחודש – בלי שה"סזון" יפגע באורח ממשי באנשי לח"י, אם כי רבים מפעילי הארגון נתקלו בעיקוב אחריהם. "באחד מימי חנוכה תש"ה הגיעתנו ידיעה בהולה מירושלים", מספר גרא, כי בכ"ח כסלו (14.12) נחטף מתתיהו, הוא טודי פלאי מעמודי־התווך של סניף ירושלים, בידי ה"הגנה". "והנה הגיעה בדרכי־עקיפין הזמנה מאליהו גולומב לפגישה דחופה", ממשיך גרא בסיפורו על פגישה דרמתית בשכונת בורוכוב. משהופיע

גולומב, "פניו מכורכמות, עניתי על ברכתו בברכה מנומסת וקרירה, ללא גילויי ידידות. גולומב תמה כאשר ראה אותי שולף אקדח מחגורתי ומניחו על השולחן, לפני, בטרם אשב. לא נעלם מעיניו כי האקדח דרוך".

"מה זה, נתן, הפגנה?" שאל גולומב, והתנהלה שיחה מתוחה. גרא לא העלה מיד את חטיפתו של טודי, לבל יבין גולומב מה חשיבותו של הבחור. השיחה התמשכה, כשכל צד משתדל לכוון את השיחה לאפיק שלו. גולומב – לשכנע את עמיתו לאי־פעילות, ביחוד כשה"הגנה" עסוקה בחטיפה, עינויים והסגרה של לוחמי האצ"ל. ואילו גרא – להשיג את שחרורו של טודי, ומיד. "כשקרבה השיחה לסיומה עדיין לא הסיר גולומב את איומו בהמשך החטיפות. הוא הציע להיפגש שוב בקרוב. הבטחתי להענות בכל עת שירצה. על סף היציאה שבתי לעניין טודי. שאלתיו: מה יהיה על הבחור שנחטף? מתי ישוחרר?"[45]

גולומב הבין את הרמז, וטודי שוחרר אחרי 8 ימי נחטפות. השיחות נמשכו – כבר בלי אקדח על השולחן – ועברו לפסים מעשיים. גולומב השיג את שלו. גרא, בהסכמתו של מיכאל – ובידיעתו החלקית של אלדד, שישב אז במחנה־לטרון – הסכימו לא לפעול בינתים. כי במילא כך היה התכנון מתחילה: אחרי הפעולה "הגדולה", חיסולו של חבר הקבינט הבריטי, אמורים היו לח"י להמתין ולראות איך יתפתחו העניינים.

*

ימים אחדים לאחר תום מלחמת־העולם השניה – בדעוך ה"סזון", לאחר שליקק את פצעיו – ניסה האצ"ל לחדש את פעולותיו – אך ללא הצלחה. בא' ראש־חודש תמוז תש"ה (11.6), כשה"סזון" היה כבר מאחריו, נפטר אליהו גולומב משבץ־לב. המגעים בין לח"י ל"הגנה" נמשכו – עם ישראל גלילי, עם משה סנה, וגם עם יצחק שדה שבא במקום יעקב דורי. גם המגעים בין לח"י לאצ"ל חודשו – ונתנו פריים במהרה: בי"ג אב (23.7), "כתוצאה מההסכם המחודש בין האצ"ל ולח"י, בוצעה במשותף פעולת־חבלה נגד גשר־רכבת בעל חשיבות חיונית לאימפריה הבריטית". המלחמה בשלטון הזר, באימפריאליזם הבריטי, נתחדשה.

5: במעלות המרי

תרמית היסטורית

אגדה נפוצה עד ימינו היא כי וינסטון צ'רצ'יל היה ציוני נלהב – וזאת למרות שבמשך כל שנות שלטונו לא סטתה ממשלתו ממדיניות "הספר־הלבן". שנים רבות ניהל צ'רצ'יל "פלירט" עם מנהיגים יהודיים, ובמיוחד עם חיים וייצמן, שעמו ניהל חליפת מכתבים ממושכת ואף פגישות פנים־אל־פנים. מיכאל בר־זוהר נאחז בהענות צ'רצ'יל – לקראת תום המלחמה, בכ"ט אב תש"ד (8.8.44) – לתביעת המנהיגים הציונים להקמת בריגדה יהודית בצבא הבריטי – כדי לבסס את "ציונותו" של צ'רצ'יל: "ספק אם היה צ'רצ'יל נותן הסכמתו להקמת צבא יהודי, לולא נחוש היה להרחיק לכת. תמיד הכריז על עצמו כציוני, ואכן היה כזה. בימי המלחמה בשלה בו ההכרה כי יש לכונן מדינה יהודית בארץ־ישראל"... מדוע נענה צ'רצ'יל לתביעת הציונים בשלהי המלחמה, ולא בשעותיה הקשות של בריטניה? בר־זוהר מתרץ צעד צ'רצ'ילי זה, לו התנגדו "מפקדי הצבא ואנשי משרד־המושבות", בכך ש"לא היה עוד כורח לטפל בערבים בכסיות־של־משי ולפייסם על חשבון היהודים". החוקר מתעלם מן העובדה שבתקופה זו התרחבה מלחמת המחתרת, ורבים מצאו את הדרך לשורותיה. האם לא היה בהקמת חיל־

יהודי־לוחם נסיון להסיט את הנוער היהודי לאפיקים לא אנטי־בריטיים? הפיתוי נמשך גם באפיק ההבטחות: בי"ח מרחשון תש"ה (4.11.44) הזמין צ'רצ'יל את וייצמן לסעודה בצ'קרס והשמיע "דברים מפורשים" בדבר חלוקת הארץ ו"הכללת הנגב בשטח המדינה היהודית"...

היסטוריונים חלוקים לגבי המועד בו נתברר להנהגה היהודית כי תקוותם ל"פתרון ציוני" של בעיית ארץ־ישראל על־ידי ראש־הממשלה ה"ציוני" לא היתה אלא מקסם־שוא. סיפור, המסתמך על הגנזך הבריטי, טוען שיחסי הכוחות בקבינט בין מצדדי החלוקה (ה"ציונים") לבין מתנגדיה היו שקולים, אך אלה נשתנו אחרי ההתנקשות בלורד מוין... כותב אחד החוקרים: "הממשלה חשה שעליה להגיב על הרצח בצורה משמעותית, על־כן החליט הקבינט (13.11.44) כי בהודעה תיכלל אזהרה – שאם יימשכו מעשי הטרור תופסק העליה. אך לאחר שיקול נוסף, ולפי הצעת מזכירו ג'ון מרטין, החליט צ'רצ'יל להשמיט אזהרה זו מנוסח הודעתו. טעמו היה שאזהרה כזו תלכד את הציונים והיהדות ברחבי העולם נגד בריטניה, ולא נגד הטרוריסטים... בד־בבד הורה צ'רצ'יל להשהות את הדיון בדו"ח המתוקן של ועדת־הקבינט. הנימוק להשהיה היה – שאי־אפשר לדון בעתיד ארץ־ישראל כל עוד נמשכים מעשי הטרור".* [46]

עובדה היא כי כבר באוקטובר – חודש לפני ההתנקשות – הונח על שולחן הממשלה הבריטית דו"ח "ועדת הקבינט" על חלוקת ארץ־ישראל, אך לא הגיע לדיון. עד לבחירות ביולי הועלו "רעיונות" ו"תכניות" שעוד הוסיפו ל"התלבטות" של צ'רצ'יל. אותו חוקר מספר כי המצדדים בדחיית ההכרעה בגורל ארץ־ישראל ("המתנגדים") מצאו חיזוק בחוות־דעתם של ראשי הצבא. ב־7.11.44 הוגשה לקבינט הערכת הצרכים הצבאיים לשם הבטחת האינטרסים הבריטיים, לדיכוי מהומות צפויות מצד הערבים בארץ ובמזרח התיכון: 3 דיביזיות חי"ר, בריגדת טנקים וכוחות אווריים וימיים, בנוסף לחיל־המצב החונה באזור.

חוקר אחר כותב כי "בסוף פברואר 1945 נעתר צ'רצ'יל להפצרות תומכי־החלוקה בממשלתו, מוריסון וסטנלי, להעלות את תכניתם על סדר־יומו של הקבינט. אולם הסטיה מן המדיניות המבקשת להימנע מדחיקת־הקץ לא נמשכה זמן רב". מדוע? "כי מחליפיהם של מק־מייקל ומוין מתנגדים בתקיפות לתכנית החלוקה". והתוצאה? "ב־29.4 הסביר צ'רצ'יל לממשלתו כי אי־אפשר לשנות את המצב בארץ־ישראל וכי יש להשאיר שאלה זו 'פתוחה' עד ועידת השלום". אם כי החוקר יודע ש"השמרנים נטו ברובם לתמוך בהשקפתו של אידן, כי מדיניות פרו־ציונית תעורר התנגדות ערבית, ודבר כזה עלול לגרום אנדרלמוסיה ברחבי האימפריה", אין הוא מסוגל לכפור ב"ציונותו" של צ'רצ'יל והוא משלה את עצמו כי "צ'רצ'יל קיווה שלאחר המלחמה, ולאחר קבלת מנדט מחודש מן העם הבריטי, יוכל לעצב מדיניות שתרצה את הציונים". מדוע לא עשה זאת קודם? "צ'רצ'יל הכיר יפה כי כל נסיון לעצב מדיניות פרו־ציונית ולהגשימה קודם שהסתיימה המלחמה יעורר התנגדות מצד מנגנון מפלגתו ורוב שריו, שלא היו שותפים לאהדתו לציונות".

בד' אדר תש"ה (17.2.45), בחזרו מוועידת יאלטה, אירח צ'רצ'יל את אבן־סעוד בנווה־המדבר של פאיום; וכמו רוזבלט, שנפגש עם מלך סעודיה שלושה ימים לפני־כן על ספינה אמריקאית באגם המר, גילה צ'רצ'יל אצל אורחו "איבה נוקשה כלפי השאיפות הציוניות, אף שמץ של פייסנות שלה ציפה על סמך המידע שקיבל מווייצמן ומפילבי".

---

* מה היה הטעם לדחיית הדיון? הנחתו של החוקר היא שצ'רצ'יל תלה תקוות בתמיכתו של מוין בתכניתו ה"פרו־ציונית"... ו"יחסי הכוחות בין מצדדי החלוקה ומתנגדיה נשתנו אחרי רצח הלורד מוין", שכן אדוארד גריג, שבא במקום מוין, לא תמך בחלוקה כבסיס לפתרון בעיית ארץ־ישראל. מכאן שגריג לא היה "ציוני" נלהב, כקודמו. החוקר אף טוען כי "אילו היה מוין אנטי־ציוני, לא היה צ'רצ'יל ממנה אותו כשר במזרח התיכון". הכיצד מינה צ'רצ'יל את גריג, הלא־ציוני, כשר למזרח התיכון?

הַמַּעַשׂ

ניסן תש"ו במחתרת בציון גל' ו'

תש"ה – ח' בניסן – תש"ו

קברם בנכר – רוחם במולדת

בפני שופטים זרים

העתונאי ג'רולד פראנק פרסם בירחון האמריקני "קומנטארי" (גל' דצמבר 1945) מאמר מקיף על המשפט בקהיר. אנו מתעיקים בזה קטעים אחדים:

המונה

הטרגדיה אשר עלתה בגורלה של היהדות בשנים שלוו על כל משפה אחר, שיכלו לבצע שני אנשים. התנועה באויב היתה מפשית ומכאיבה. לא בכדי השתלטו צ'רצ'יל, בהרגישו את הסכנה, מיד הסיטות הזה. אויב מוסכם של שניהם עם העברי הוברני אריב שקיל — ביבי "סברוסקי ונאומי-אדם גבית-הלוורים וקר הקטיסיון הבריטי לכורת החיכון.

היריות בקהיר חנקו את רעש-הקהל בעולם. שנקוויהם של פיליונים כובלים לבבות לא הזיעו. הרחמים לא הגיעו לאזני הקולם המחוכר. היריות בקהיר חדרו לאזנים אטומות, שקהו ערים עיוורות. הן הוציאו את בעיות הטרדה העבירית מן הכניסה שעה שלו את התקוות להבן ולבצע — בכך סחרו, על את הכשלולים הרגים, על את השבוה הרוחנית. הם קבעו לעצמם את הכללי הנפחת הבריחה קרשה לבחון החיים.

הם לא רצו להתפס. הם האמינו כי יצליחו לבצע את התפקיד בנכר ולחזור למולדתם לתפקידים חדשים. לחיי הסמחה והיגון של לוחם עברי. אך אחוזתם נכזבה. הכלא בנכר היה מנת חלקם סוף הטעות. הם ידעו מה צפון להם בחיב הגורל. הסוף קרוב. בקצה הדרך הקצרה – גרדום.

הלוחם מיכן תמיד. הוא מבין את נפשו. כל רגע יכול הוא להדרם. כמסור

הַמַּעַשׂ

ניסן (ב) תש"ז עתון לוחם גל' ל"ח

ח' בניסן – יום הזכרון לתליתם של אליהו בית-צורי ואליהו חזים

במעלות הגרדום – לחיי חרות

עַל הַסַּף

על מה עלו לגרדום:

בח' ניסן תש"ה (22.3.45) – ביום בו הועלו בית־צורי וחכים לגרדום בקהיר – חתמו שבע מדינות על אמנת "החבר הערבי", שכללה נציג של "המדינה הפלשתינית" העומדת לקום. ההתפתחויות במחצית הראשונה של שנת 1945 סייעו לצ'רצ'יל להתנער מההבטחות ה"ציוניות" שכאילו נתן לידידיו היהודים. בארץ־ישראל עשתה ה"הגנה" בנאמנות את מלאכת "חיסול הטרור". כל ממלאי התפקידים בשלטון האימפריאלי – שר־החוץ אידן, שר המדינה גריג, הנציב־העליון גורט ומפקדי הצבא – הביעו דעתם נגד שינוי במדיניות הספר־הלבן.* היסטוריונים בעלי תזת "צ'רצ'יל הציוני" נאחזים בתאריך כ"ט ניסן תש"ה (12.4.45), בו מת הנשיא רוזבלט, כיום בו החליט צ'רצ'יל "להיכנע ללחץ ולנטוש את תכניתו לממש את דעיון החלוקה מיד אחרי שתסתיים המלחמה נגד גרמניה". הם נאחזים בעובדה שבז' אייר תש"ה (20.4.45) התיחס הנשיא הרי טרומן בהסתייגות לבקשות הציונים; ובאירוניה בלתי־מודעת הבטיח לסטפן וייז כי יבצע את מדיניותו של פרנקלין רוזבלט... אבל ארבעה חודשים אחר־כך, באוגוסט, התבטא טרומן כי אין לו רצון לשלוח חצי־מיליון חיילים אמריקאים כדי להשליט שקט בארץ־ישראל.[47]

בכ"ח סיון תש"ה (9.6.45) הונחתה המהלומה המוחצת על אשליות ההנהגה הציונית הפילובריטית. בתשובה לווייצמן, שתבע החלטה מידית על הקמת ארץ־ישראל כמדינה יהודית – כפי שנדרש בתזכיר שנשלח לאחר שבקשתו להיפגש עם צ'רצ'יל נדחתה שוב ושוב – השיב ויני כי לצערו אין אפשרות לבחון את השאלה ביעילות וכי "בעיית ארץ־ישראל" לא תוכל לבוא על פתרונה בטרם ישבו בנות־הברית לדון על תנאי השלום. כמו כן נדחתה הבקשה לעלייה מהירה של 100,000 משארית־הפליטה באירופה. את אכזבתם של הפילובריטים היהודים היטיב לבטא אוברי איבן: "ועכשיו הוא (צ'רצ'יל) סיים את כהונתו ההיסטורית בלי לבטל את הספר־הלבן. וחיים וייצמן נשאר על שרטון, ניצב לפני העם היהודי נבוך, זועם, נפגע – ובידיים ריקות". מוסיף על כך ידידו של וייצמן, יומיים לפני הבחירות, בטרם נצפה המהפך הפוליטי: "הווייצמנים באו הערב. נדמה שהוא מרגיש כי המאורעות נשמטים מידיו. הוא מספר לי שלפני זמן־מה הבטיח לו צ'רצ'יל כי מיד עם תום המלחמה בגרמניה יטפלו בבעייה היהודית ויתנו את הדעת על ריבונות יהודית. עכשיו אומר לו צ'רצ'יל שמוכרחים לדחות את הדבר... וייצמן רואה בזה כשלון אישי, ובכוונתו להתפטר. הרגשות בארץ־ישראל הגיעו לנקודה מסוכנת של התפרצות־געש, והתפטרותו תהיה האות למרי נגד הבריטים. אם יפנו היהודים לאלימות, יהיה זה אסון, וכל הסדר יידחה למשך דורות. הוא אומר שידו קצדה מלמנוע זאת... וייצמן שוב אינו בעד חלוקה, אבל אינו מתנגד שמחוז שומרון־שכם יוצא מארץ־ישראל ציונית. אני אינני יכול להסכים. הציונים צריכים לקבל ארץ־ישראל שלמה... וייצמן מדוכא; לבו נשבר בקרבו כשהוא רואה איך 25 שנים של עבודה קשה עולות בתוהו".

"עם תום המלחמה באירופה" בסיון תש"ה, נאמר בספר־תולדות־ההגנה, "חדלה המלחמה לשמש תואנה שגורה לאחראים על השלטון בארץ לאי־שינוי מדיניות הספר־הלבן". 3,000

---

* אף על פי כן מקונן החוקר הלר כי "בקיץ 1945, לקראת ההכרעה בשאלת ארץ־ישראל עם תום מלחמת העולם השניה, ממשיך לח"י ללכת בתלם שבו הלך מאז ומתמיד: מלחמה חסרת פשרות באנגליה"... והוא מנסה להסביר את עמדתם הברורה והנחרצת של לח"י – שגם אחרים הגיעו ויגיעו אליה תוך זמן קצר – בנימוקים "אידיאולוגיים": "תקוותו הגדולה של לח"י היא רוסיה הסובייטית. האידיאולוגיה שאנגליה היא אויב מספר אחד הכתיבה את הפוליטיקה של לח"י, שחשש שמא מעצמה אחת ויחידה תשלוט בעולם"... על זה בוכה ה"חוקר": על תקוות־רוסיה של לח"י; על אידיאולוגיית־השנאה לבריטים; על הפוליטיקה החששנית של לח"י, שמא חס־ושלום תשלוט מעצמה אחת בעולם...

רשיונות־עליה, שארית מכסת הספר־הלבן – 75,000 מאז תרצ"ט (1939) – זה מה שהוקצה במאי 45, בתנאי שמספר העולים לא יעלה על 1,500 לחודש. בשלהי תש"ה קיבלו ראשי הציונים הודעה על המשכת מדיניות הספר־הלבן. "התגבשה דעה כי יש צורך בפעולות שמטרתן להוכיח לבריטים כי הישוב לא יקבל הכרעה אנטי־יהודית". באווירה זו הוקם "המוסד לעליה", שכבר בקיץ תש"ה החל להביא ספינות מעפילים ראשונות.[48]

נוכח מדיניות אנטישמית של סוציאליסטים בריטיים

בט"ו אב תש"ה (25.7), לאחר ספירת הקולות מהבחירות שהתקיימו עשרים יום קודם לכן, נתברר נצחונה של מפלגת־העבודה. העברת השלטון עוררה תקוות בישוב ובחוגים הציוניים... מכל עבר זרמו ברכות לראשי ה"לייבור", להזכיר את התחייבויותיהם. דומה שמאמצי ההנהלה הציונית לעכב ולדכא כל התפרצות נגד משטר הספר־הלבן באו על שכרם... אלא שחודש לאחר מכן, בט"ז אלול (25.8), הגיעה לידיו של וייצמן החלטתה של ועדת־שרים – חוץ, אוצר ומושבות – להמשיך במדיניות הספר־הלבן. ימים אחדים לאחר מכן, בכ"ב אלול (31.8) – בהתאם להמלצותיו של ארל הריסון, שליחו של טרומן לחקר בעיית העקורים – פנה הנשיא האמריקאי אל ממשלת בריטניה להתיר עלייתם של 100,000 יהודים לארץ־ישראל. תשובתו השלילית של אטלי, ראש ממשלת ה"לייבור", נומקה בערעור מצב הבטחון בארץ ובמזרח־התיכון באם תותר עליה גדולה. וזה לא יוכל להתבצע בלי נכונותה של ארצות־הברית לשאת באחריות, במשלוח כוחות־צבא לאזור...

אף כי מקורות יהודיים סוברים כי "מפלגת הלייבור לא העמידה מתוכה מדינאים בעלי שעור־קומה ואומץ־לבב, שיוכלו להכריע הכרעות היסטוריות מתוך שיקולים מרחיקי־ראות" – אין ספק שמבין כל שרי ממשלת אטלי התבלט שר־החוץ, ארנסט בווין, שנתמנה לתפקידו על־פי עצתו של המלך ג'ורג' השישי לאטלי, שחשב למנות את דאלטון ה"פרו־ציוני"* לתפקיד. וגם אם דעתה של גולדה מאירסון היתה כי "בווין הוא מטורף במקצת, או אנטישמי, או גם זה וגם זה" – הרי האנגלים, גם הלא־אנטישמים, סבורים שבווין לא היה בעל דעות קדומות; וכי אמונתו, שתביעות הציונים אינן צודקות, אף נוגדות את האינטרס הבריטי, נובעת מעצת המומחים שקיבל עם היכנסו לכהונתו. בא' תשרי תש"ו (8.9.45) קבעה ועדת־הקבינט כי "המזרח־התיכון הוא אזור בעל חשיבות חיונית לבריטניה. מוקד מערכת התחבורה ביבשה בים ובאוויר, הקושרת את בריטניה עם הודו, אוסטרליה והמזרח הרחוק. זהו גם המאגר הראשי של נפט שצורכת הקיסרות".

באווירה האנטי־ציונית, מורשת השמרנים, התבלטו יסודות אנטישמיים תת־הכרתיים באישיותו של האיש־החזק בממשלת ה"לייבור", והביאו בסופו של דבר להסתלקותה של בריטניה מארץ־ישראל. בח' כסלו תש"ו (13.11.45), לאחר שכבר החלו פעולות "תנועת המרי", דיבר ארנסט בווין בפומבי על יחסו אל הציונות והשאלה־היהודית והודיע כי ממשלתו פנתה לארצות־הברית לשתף־פעולה בחקירת בעיית ארץ־ישראל והשאלה־היהודית כולה. בהזדמנות זו פיתח בווין את התאוריה למדיניותו – כי "הציונות היא עניין הקרוב ללבם של 90 מיליון מוסלמים בהודו", וכי אפשר למצוא בתים ליהודים מחוץ לארץ־ישראל. בהמשך פיתח תאוריה כי שלא כמו העם הערבי, אין היהודים עם; ועל כן אינם זכאים למדינה משלהם.

---

* דומה שההתייחסות אל דאלטון כ"ציוני", היא המשך לתרמית ההיסטורית להצדקת הקשרים עם השלטון הבריטי. מקור ציוני אקטיבי התבטא כי "שר־המושבות ג'ורג' הול, ולאחריו קריץ־ג'ונס, שנמנו בין ידידי הציונות בקבינט הבריטי, היו חסרי אונים. הם ניסו לשכנע את המנהיגים הציונים לבלוע את הגלולה המרה ללא התנגדות".

היהודים הם כפויי־טובה, ערמומיים ומתלוננים־תמיד... הוא הבהיר כי אין לו כל כוונה להגשים את מצע ה״לייבור״ ביחס לארץ־ישראל.

״בווין לא חש אהדה לערביי ארץ־ישראל״, אומר שמואל דותן, מחוקרי התקופה. ״הוא ביקש שארצו תמשיך לשלוט בארץ־ישראל לפחות חמש שנים נוספות, אולי כ׳נאמן׳. הוא ביקש לקיים קשר הדוק עם מדינות ערב. קצינים בכירים תמכו בהשקפותיו, מכיוון שהיו קרובים להחליט על יציאה ממצרים. ארץ־ישראל נראתה חיונית ביותר, והאחיזה בה כדאית אפילו במחיר של דיכוי היהודים״. אומר עליו דב יוסף, בריטופיל ידוע: ״בנפשו של ארנסט בווין נתמזגה בערות גמורה לגבי בעיות היהודים והערבים, עם עקשות ושנאה כבושה ליהודים. פעם אמר, שמאחר שקרא את התנ״ך ואת הקוראן הוא יודע כל מה שצריך לדעת על הבעיה היהודית־ערבית. הוא פרסם ברבים את החלטתו הנחושה, שהארץ היחידה שאליה לא יוכלו להיכנס היהודים שנשארו לפליטה מהשואה האיומה, תהא ארץ־ישראל. אכזריותו ובערותו היטו את דעת־הציבור בארצות רבות לצידנו״.

גם עם מנהיגים יהודים ועם אישים פרו־יהודיים דיבר בווין גלויות. סיפר נחום גולדמן: ״בפגישתי הראשונה עם בווין הסברתי לו שרק תכנית החלוקה יכולה להביא פתרון לבעיה. הלה שלח בי מבט זועף ואמר: ׳כיצד הינך יכול להעלות על הדעת רעיון כזה? פרוש הדבר למסור לידיכם את המפתח למזרח התיכון, אחד השטחים החשובים ביותר באסטרטגיה העולמית. זה לא יתכן!׳. כל מאמצי השכנוע שלי היו לשוא. בווין התנגד בתוקף לתכנית החלוקה״. הוא נפגש גם עם בן־גוריון: ״חצי שעה דיבר בן־גוריון על חזון, על משיחיות ועל סוציאליזם, ופנה אל בווין כסוציאליסט אל סוציאליסט... חלפו רגעים מספר, וכבר הבחנתי שבווין מתחיל להתעצבן... ׳בן־גוריון׳, השיב לו בווין, ׳הינך מטיל עלי אחריות כבדה. איני יכול להגשים את כל ההבטחות שהאישים הדגולים בהיסטוריה נתנו לעם היהודי. איני יכול להגשים את השלום שהובטח לכם על־ידי נביאיכם; ואף לא את המדינה היהודית שצויירה על־ידי תיאודור הרצל׳...״

״כאשר ישבתי מן העבר השני של השולחן והסתכלתי בבווין״, סיפר ג׳מס מקדונלד, השגריר האמריקאי בישראל, ״היה עלי לשכנע את עצמי כי היושב ממולי אינו היטלר, אלא שר־החרץ של ממשלת הוד־מלכותו... בווין דיבר בשצף־קצף. האשם הוא רק הנשיא טרומן, ולפתחו תרבץ חטאת כל התלאות שמצאו את אנגליה בקשר לארץ־ישראל... משהגיע לנקודה זו, סער האיש במלוא־קצפו על היהודים. הלם על השולחן והרים את קולו, תוך שהוא מאשים את היהודים כפויי־הטובה - שיורים בחיילים ובשוטרים בריטיים, תולים סרג׳נטים; ומשניאים עצמם על דעת־הקהל באנגליה, על־שום יחסם לפליטים הערביים״. השיחה נערכה לאחר הנצחונות הגדולים בנגב. השגריר האמריקאי: ״נמנעתי מלשסעו, וכשכילה לדבר רמזתי שציר בריטי בתל־אביב יהיה לי לעזר רב... פני בווין הסמיקו. צר לו מאד, השיב, על שהוא וחבריו חייבים לבלבל־את־מוחם בשאלת ארץ־ישראל״.

בניגוד לעמדתו האנטישמית של בווין, היה אטלי מנוסה ובעל־תרבות. על כן מוזרה ״הטינה שגילה הלורד אטלי כלפי ישראל״ עשר שנים לאחר יציאת הבריטים, כשהצהיר כי ״הקמת ישראל היתה משגה, שהביא בעקבותיו את כל הצרות במזרח התיכון״. דב יוסף, המביא דברים אלה, סבור כי ״הטרגדיה שלנו היתה בכך שמלחמתנו הסופית לחרות חלה בזמן שאומה עייפת־מלחמה לא רצתה להוסיף ולשלם את המחיר להחזקת הקיסדות, אולם לא רצתה לוותר עליה. במצב כזה מוצאים אנשים מרי־נפש ונקמנים מקום להבליט את הרשע והיאוש שבנפשם. צבא או שלטון הופך להיות פחות מסך־הכל הכלול בו״.[49]

קמה "תנועת המרי העברי"

מה היתה מדיניותה של ממשלת אטלי-בווין הסוציאליסטית כלפי הישוב, שאף הנהגתו היתה סוציאליסטית? "מטרתו של **האויב הבריטי** בשנים 1945-1947 היתה קריסטליזציה, כלומר: הקפאת גידולו של הישוב והפיכתו לגטו בחסות בריטית-ערבית", סבור ישראל בר, מומחה צבאי של ה"הגנה" וצה"ל, שסיים את חייו בכלא כמרגל סובייטי. "לרשות השלטון הבריטי בארץ עמד כוח-צבאי שלא היה קטן מזה שהוטל למערכה בשנה הראשונה של מלחמת-העולם להגנת המזרח-התיכון מפני הנאצים: 90,000 אנשי צבא ומשטרה, נוסף על חיל-ים וחיל-אוויר". אף על פי כן "מנהיגי היהודים בארץ-ישראל הניחו שהלשון היחידה העשויה להשפיע על הבריטים היא לשון הכוח", סבור עתונאי בריטי, ו"לפיכך החליטו להוכיח כי בלא רצונם של יהודי ארץ-ישראל עלולים הכוחות הבריטיים להיות מבודדים בצורה מסוכנת". ביטוי "מעודן" להיגררותה של המנהיגות ל"מאבק" בשלטון הבריטי, מצוי בניסוחו המתפתל של יוסף הלר: "לאחר שנודעו כל מוראותיה של השואה **לא ניתן היה לצפות** שהסוכנות היהודית תוכל לנקוט במדיניות גרידא, **בלא להיזקק לשימוש מבוקר באלימות**, לאור המצוקה המדינית הקשה שאליה נקלעה".

"ברור היה שאין מנוס ממאבק גלוי – כוח מול כוח", סבור גם ישראל בר. "אלא שבשלב זה של **מלחמת השחרור** היו תנאים אסטרטגיים מגבילים, שהטילו סייגים חמורים: א) האופי הגיאוגרפי של השטח המאוכלס יהודים; החולשה המספרית והתלות המשקית של הישוב בעזרת חוץ. ב) הצורך להתחשב בציבור הבריטי אשר חלק לא-מבוטל ממנו, בפרט בקרב ה'לייבור', שמר אהדה לציונות; והיה בלם מפני מלחמת-השמד של האימפריאליזם הבריטי נגדנו". וכמובן – "ג) פעולת ה'פורשים', שלא התחשבו בסייגים והביאו את הישוב להתנגשות-מצח עם השלטון הבריטי. ד) פעולות של אישים וחוגים מסויימים, אשר קיוו להסדר עם הבריטים ושללו כל מאבק צבאי". מה צריכה לעשות "מנהיגות" – שלרשותה כוח-אדם, נשק, בסיסים ואמצעים לא-מעטים? האם לא להתחיל בעשיית "שימוש מבוקר באלימות", כפי שעשה האצ"ל בתש"ד? או-אז "החלו שיחות חשאיות, בין ראשי ה'הגנה', סנה וגלילי, לבין בגין ופרידמן-ילין, על שיתוף-פעולה. היה זה **מפנה מהפכני בלתי-נמנע** לאור תמורות העתים, תנועה אד-הוק ל**מלחמה משותפת באנגליה**".

אך היו גם מגמות אחרות ב"מפנה המהפכני" של ה"מנהיגות" – להשתלט בדרך זו על פעילותם של הארגונים הלוחמים, העלולה לאיים על שלטון המנהיגות: "אחד הגורמים להקמת 'תנועת המרי' היה חשש מפני השפעתם הגוברת של האצ"ל ולח"י על הציבור, אם 'המוסדות הלאומיים' ימשיכו במחאות מילוליות". מטרת ההסכם, על-פי הגרסה הרשמית, היתה להטיל על 'הפורשים' את 'מרות הכלל', כשייפתח המאבק נגד הבריטים". חיזוק לגרסה זו מצוי **בדיווחו** של משה סנה על פגישתו עם מנחם בגין, בכ"א תשרי תש"ה: "אמרתי לו: אם תרחיבו את הפעולה – זה מחייב **שליטה** על הנפש ועל רכוש הציבור, ועל הציבור יש לנו **שליטה**. איננו מתכוונים לוותר על **שליטתנו** על הציבור, כי **אנחנו** הננו נושאי מנדט העם היהודי. העם היהודי מסר **לנו** מנדט, והפעולה שלכם מחייבת שאתם תקבלו את **השליטה**. אם חלכו לפי תכניתכם, אתם מוכרחים להגיע **לשליטה** על הישוב, אחרת לא תוכלו לבצע את התכנית. על ישוב זה יש **לנו שליטה**, נחוצה **לנו השליטה**. אתם אינכם יכולים להיות **שליטים**, וזה מוכרח **להביא להתנגשות**".[50]

פטירתו הפתאומית של אליהו גולומב, זמן קצר אחרי תום מלחמת-העולם השניה, בל' סיון תש"ה (11.6.45), יצרה לזמן קצר חלל ביחסים בין ראשי לח"י למפקדי ה"הגנה". "מותו של

גולומב השרה דאגה בלבי״, אומר גרא. ״חרד הייתי לבאות, באין הגורם הממתן. האם יבוא המשך לקשר? מי ייצג את ה׳הגנה׳? מה תהיה מגמתם לגבי המחתרת? לא עשינו מאמץ ליזום פגישה״. אף כי היו אלה ימים בהם כאילו נאלם קולם של לח״י (״החזית״ נפסק בראשית אייר תש״ה, בשל נפילת מכונת־ההכפלה; ואילו ״המעש״ החל להופיע רק במרחשון תש״ו. גם שידורי הרדיו, לאחר נפילת תחנת־השידור עם גאולה כהן וחבריה, לא נתחדשו אלא בשלהי כסלו תש״ו), חלה בתקופה זו פעילות נמרצת לקראת המשך הלחימה בעתיד הקרוב: בארגון, התרחבות השורות ואימון לחימה. גם האצ״ל החל מתאושש ממכות ה״סזון״, תוך שהוא מהדק את אמצעי הזהירות ונותן דעתו גם לבעיות המימון שהחמירו בתנאים החדשים. ההתבהרות המדינית לא בוששה לבוא עם התבססות ה״לייבור״, בהכוונתו של בווין. בריטניה־של־הלייבור הכריזה בפומבי על מדיניות חיסול התקוות הציוניות. קוצר־הרוח גבר, גם בשורות ה״הגנה״. האשליות והתרוצים נמוגו.

פגישות ראשי לח״י עם נציגי ה״הגנה״ נתחדשו. מעתה, עם משה סנה וישראל גלילי, וגם עם יצחק שדה. נושא הדיונים: איחוד הכוחות הלוחמים. נציגי לח״י עוררו את בעיית האצ״ל – אין איחוד בלעדיהם. נציגי ה״הגנה״ התקשו להאמין שהאצ״ל יוכל להתגבר על מרירות ה״סזון״. גרא נפגש עם בגין. ״ככל שהופתע״, מספר גרא, ״לא דחה מפקד האצ״ל את רעיון הליכוד״. והיו חששות מפני חשיפת־יתר. ״לא היה ספק: החיוב עולה על השלילה. קו מלחמתי יוליך להעמקת התהום בין בריטניה לעם העברי״. למטרה זו היה צורך להקים תחילה חזית משותפת של האצ״ל ולח״י, וזו הוקמה בקיץ תש״ה.

פגישה משולשת ראשונה, בשלהי תש״ה, נועדה לסילוק ספיחי ה״סזון״: שחרורו של יעקב פרשטיי־תבין, ראש מש״י, ממרתפי ה״הגנה״, בהם הוחזק יותר ממחצית השנה. לאחר מספר פגישות סוכמה תכנית הפעולה של ״תנועת המרי העברית״. עיקריה: **הנהגה** – 2 נציגי ה״הגנה״, 1 מהאצ״ל, 1 מלח״י. **אחדות** – הפעולות ייעשו בשם ״תנועת המרי״. האצ״ל ולח״י לא יבצעו פעולות עצמאיות, להוציא פעולות רכש (כסף ונשק) ופריצה מבתי־כלא. **מטרות** – יעדי הפעולות ייקבעו במשותף, לאחר דיונים מדיניים, על דעת הנהגת ״תנועת המרי״ כולה. לאחר האישור המדיני – יעבור הנושא לאישורו של הדרג הלוחם, כלומר: מטה ה״הגנה״. מנחם בגין הדגיש את הקביעות העקרוניות המשתמעות מן ההסכם: ארגון ה״הגנה״ נכנס למערכה צבאית נגד השלטון הבריטי. ההסכם בין שלושת הארגונים הלוחמים התבסס על ״מצוות עשה״. אם באחד הימים תצטווה ה״הגנה״ לנטוש את המערכה הצבאית נגד השלטון הבריטי, הרי האצ״ל ולח״י יוסיפו להילחם.

ההסכם אושר מיד על־ידי הנהגות ארגוני־המחתרת הלאומיים, האצ״ל ולח״י; אך נציגי ה״הגנה״ נאלצו להמתין לאישורה של הנהלת הסוכנות. אלא שמרכיבי הסוכנות היו חלוקים בין ״אקטיביסטים״ לפשרנים. בתקופת־הבינים, לפני האישור, הופעלה מחדש תחנת־השידור של ה״הגנה״, שנאלמה אחרי גזֵרת הקרקעות. כן נערכה התקפה של ה״הגנה״ על מחנה־המעצר בעתלית. בהתנגשות נהרג שוטר בריטי, שוטר ערבי נפצע קשה ושוטר יהודי נפצע קל. גם האצ״ל ביצע בתקופה זו פעולת־רכש במחנה־צבאי ברחובות.

עד מהרה התברר כי פעולות השותף הבכיר אינן מובאות לאישורה של הנהגת תנועת המרי, אלא ל״ועדת X״, שהורכבה תחילה משלושה חברי הנהלת הסוכנות: בן־גוריון, סנה ושפירא. בהמשך שונו הקפה ומרכיביה: נוסף לסנה, צורפו הרב י״ל פישמן, פרץ ברנשטיין, לוי שקולניק, ישראל אידלסון ויעקב ריפתין. התוצאה: ״לא קל היה מצבה של מפקדת ההגנה. מצד אחד היתה נתונה לפיקוחה של הנהלת הסוכנות וועדת־X, שבהם היתה השפעה ליסודות ששללו את המאבק״. לדברי סנה, ״מראשית המאבק נתגלעו ניגודים פנימיים, שגרמו לפשרות

רבות־נזק. למען האחדות השלמתי עם פשרות שחיבלו במאבק ובתוצאות הפוליטיות". המסקנה: "אנו חייבים בעצמנו לבחור לנו את הזמן והמקום".

מה היו המטרות שהעמידה לפניה "תנועת המרי העברית"? תכלית המאבק עם הבריטים, על־פי גרסת ה"הגנה", "לא היתה להתמודד צבאית עם כוחות הבטחון של האימפריה, אלא לגלות את אי־כניעת הישוב למדיניות 'הספר הלבן' ולהוכיח כי מן הנמנע להשליטה, ולסייע להמשך ההתעצמות הקונסטרוקטיבית – העפלה והתישבות, ובעזרת המאבק המזוין לאלץ את בריטניה לשנות את מדיניותה". לפי גרסה זו נקבעו שלושה שלבים: **שלב א'** – "מאבק צמוד", "להבטחת מפעלינו הקונסטרוקטיביים", הפגנות, התנגדות לחיפושים, חבלה בתחנות־חוף. **שלב ב'** – פעילות נגד המנגנון הממשלתי והמשטרה ופגיעה בדרכי התחבורה. **שלב ג'** – אם השלטון יגיב במצב צבאי וגרושים המוניים – פעילות נגד מתקנים אימפריאליים והגנה על פעולות מרי אזרחי (הפגנות, אי־תשלום מסים וכו').

"בטרם עברנו לדבר על השלב הבא מבחינה טקטית", מספר נציג לח"י בהנהגת "תנועת המרי", "העלה סנה את שאלת האסטרטגיה: מה רוצים אנו להשיג בסופן של הפעולות?". לבגין לא היה ספק שצריך להגיע להתקוממות, מרד מזויין, שיביא להקמת ממשלה עברית זמנית. סנה לא נטש את ההנחה שהישוב ישאר צמוד לבריטניה – שכן זו לא תוותר על שליטתה, ואין סיכוי לטרוד אותה מארץ־ישראל, גם אם היהודים ירצו בכך. יש להכריח את בריטניה לשנות את מדיניותה, לבטל את "הספר הלבן". "עלינו להוכיח את ערכנו ואת התועלת שאנו עשויים להביא לה; ומצד שני – המחיר שיהא עליה לשלם אם תפעל נגדנו. איננו רואים ניגוד בין עליה המונית ומדינה עברית לבין בסיסים בריטיים רחבים וחזקים בארץ", כתב סנה בראשית "המרי". "אדרבא, אנו נראה אותם בעין יפה".

גרא איש לח"י סבור היה כי הבריטים עודם חזקים, חרף הדמוביליזציה, וכי אין בכוונתם לפנות את ארץ־ישראל. בידינו יכולת להפעיל, במקום ובזמן מסויים, כוח חזק משל האויב. על־ידי "התקפות על נקודות רגישות, בלי לחסוך בקרבנות־אדם מן האויב, תוך פגיעות ביוקרה – יתפורר השלטון הזר ולא תהיה לו ברירה אלא להודות בכשלונו. בלחץ המאורעות תהיה בריטניה אנוסה לעשות את חשבון הרווח וההפסד".

ברור היה כי הדרך המשותפת היא זמנית, וכי במוקדם או במאוחר יפרדו הדרכים. כל צד קיווה כי העובדות וההתרחשויות יקרבו את שותפיו לעמדתו.[51]

מרי זמני, לא מרד

פעולות "תנועת המרי" החלו בכ"ה מרחשון תש"ו (1.11.45) – בהתקפה נרחבת על מערכת מסילות־הברזל בכל הארץ, מן הצפון עד הדרום. כמו כן הותקפו סירות המשמר של משטרת החופים. יחידה משולבת של האצ"ל ולח"י יצאה באותו לילה לתקוף את צומת הרכבות בלוד, בלי שתדע כי יחידות הפלמ"ח יוצאות לתקוף באותו לילה את מערך המסילות הכללי. באותו לילה תקפה חוליית לח"י את בתי־הזיקוק בחיפה, אך בשל תקלה לא הצליחה במשימתה. אחד הלוחמים, משה בר־גיורא, נהרג ושנים אחרים נפצעו, אך הצליחו לחמוק מן המקום. גם בהתקפה המשותפת לח"י־אצ"ל – שהופרעה, מאחר ששומרי צומת־הרכבות לוד הועמדו במצב־הכן עם תחילת התקפות הפלמ"ח – נהרג איש האצ"ל, יששכר וגמן. בלוד נהרגו חייל בריטי, נוטר ערבי ו־2 עובדי־רכבת ערביים.

התקלות שנבעו מאי־תיאום תוקנו בפעולות הבאות – עוד באותו חודש, עם פיצוץ תחנות משמר־החופים בסידנא־עלי ובגבעת־אולגה, שגררו אחריהן התנגשויות־דמים – בהן נהרגו שמונה יהודים וכמאה נאסרו. בכ"ג טבת תש"ו (27.12.45) תקפו יחידות האצ"ל ולח"י את

מרכזי הבולשת ביפו ובירושלים, שם נהרגו שבעה קצינים וחיילים בריטיים. באותו לילה הותקף מחנה צבא בריטי בצפון תל־אביב ונלקחו מספר כלי־נשק.

אף כי הכוחות הבריטיים בארץ־ישראל תוגברו בראשית תש״ו, לפני פעולות ״המרי״, כשהובאה הדיביזיה המוטסת השישית (לאחר ש־300 חייליה היהודים הוחזרו למצרים!) – חל חילוף בצמרת השלטון הבריטי בארץ־ישראל. בכ״ט מרחשון תש״ו (5.11.45), פחות משנה לאחר מינויו, הגיש הנציב־העליון לורד גורט – שהתנגד למדיניות החדשה – את התפטרותו ״מטעמי בריאות״; ובט״ז כסלו (21.11) החליפו לייטננט־גנרל אלן־גורדון קנינגהם, לשעבר מפקד ״הגיס השמיני״ בצפון־אפריקה.

על בווין לא עשו פעולות ״המרי״ רושם. דבריו הבוטים בח׳ כסלו תש״ו (13.11) – ש״הממשלה הבריטית לא תוכל לקבל את ההשקפה כי על היהודים לצאת את אירופה, ושלא יותן להם עוד לחיות שם בלי אפליה ולתת מכשרונותיהם לבנייה־מחדש של השפע באירופה״; וכן איומיו על ״היהודים המבקשים להידחק אל ראש התור״; וההודעה על מכסת־עליה של 1,500 לחודש עד למסקנות הוועדה האנגלו־אמריקאית – הניעו את הישוב לשביתה כללית. אלפי חיילים יהודים שעדיין שרתו בצבא הבריטי שבתו־רעב, מחצות היום עד הלילה. ועד־הקהילה בחיפה הכריז על עוצר־בית. באספות־עם הושמעו נאומים מתלהמים. בירושלים פיזרה ה״הגנה״ אנשים שרגמו מוסדות־ממשלה; אך בתל־אביב לא הצליחו אנשיה להשתלט על המון שהעלה באש את משרדי הממשלה. בבטאון ה״הגנה״ אמנם נכתב כי ״המעשים מטילים כתם על מלחמתנו המדינית״, אך הרמ״א קבע ״שה׳אספסוף׳ בתל־אביב הציל את המצב״.

בט״ו בשבט תש״ו (17.1.46) הודיע ארני בווין על כוונת בריטניה להעניק עצמאות לעבר־הירדן המזרחי. ה״כוונה״ נתבצעה חודשים אחדים לאחר מכן, בהסכם על הפיכת אמירות עבר־הירדן לממלכה, המנותקת מן המנדט הבריטי לארץ־ישראל. הוחלט על ״עזרה צבאית הדדית״, ומפקד ״הלגיון הערבי״ הבריטי הועמד לכאורה לפקודתו של ״המפקד הצבאי העליון״, המלך עבדאללה ההאשמי – אף שחייליו המשיכו למלא פונקציות צבאיות במסגרת המערך הצבאי הבריטי בארץ־ישראל שממערב לירדן.[52]

לנוכח פעילות ״תנועת המרי״ פורסמו בכ״ו שבט תש״ו (28.1.46), ארבע שנים אחרי רצח יאיר, ״תקנות־הגנה״ – הקובעות, בין השאר, עונש־מוות גם על חברים בקבוצות שאחד מחבריהן עבר עבירה שדינה מוות. עד מהרה הסתבר שהתקנות החדשות חסרות־ערך. הארגונים, שהמשיכו במבצעי רכש, הגבירו את ההסברה בגלי־האתר ועל קירות הבתים. גם הפלמ״ח לא טמן עוד את ידו והחל לתקוף מטרות בריטיות – כתחנות־ראדאר לגילוי ספינות, ובסיסי כוח־המחץ הנייד של המשטרה הבריטית בחוף כפר־ויתקין ובשרונה.

על אף נפילתם של ארבעה לוחמי פלמ״ח בהתקפה על שרונה, לא עבר זמן רב ו״תנועת המרי״ הסלימה את פעולותיה – נגד יעדים בריטיים צבאיים. בליל כ״ד אדר־א (25.2) תקפו יחידות האצ״ל ולח״י שדות־תעופה בלוד, בקסטינה ובכפר־סירקין – בהן הושמדו 31 מטוסי־צבא, מ״ספיטפיירים״ בעלי מנוע אחד ועד ״הליפקסים״ ארבע־מנועיים.

פעולת־החרמה של האצ״ל במחנה צריפין התפתחה לעניין החורג מפעולת־רכש. לוחמים אחדים נפלו בשבי, ושנים מהם – אשבל ושמחון – נדונו למוות. כתגובה תפס האצ״ל חמישה קציני־צבא בריטיים ואיים להוציאם להורג. לאחר שהאצ״ל שיחרר שני קצינים, החל משא־ומתן עקיף ובסופו של דבר הומר דין־המוות במאסר־עולם. שלושת הקצינים האחרים שוחררו גם הם. הפרשה כולה גרמה לירידת יוקרתה של בריטניה בארץ ובעולם.

גזרות הקרקע והעליה הביאו להתנגשויות בביריה ובתל־אביב, מקום עגינתה של ספינת המעפילים "וינגייט". בהתנגשויות ברחבי העיר נגרמו אבדות מיריות הבריטים.

עם בוא "הוועדה האנגלו־אמריקאית" נצטוותה "תנועת המרי" להפסיק את הפעילות בתקופת שהותה בארץ־ישראל. לאחר פרסום דו"ח הוועדה הוארכה ההפוגה, מתוך ציפיה לתגובת הממשלה הבריטית על ההמלצה להתיר עלייתם של מאה אלף יהודים. משהתברר כי הבריטים הגיבו בשלילה על ההצעה – בנימוק שפתיחת שערי הארץ תצריך העברת דיביזיה בריטית נוספת לארץ והוצאה של 200 מיליון לי"ש – חודשו פעולות "תנועת המרי".

פעולות חבלה ורכש גברו: נשק בריטי הוחרם. חיילי אויב נהרגו. לוחמים נפלו, גם נשבו, ביניהם דב גרונר – שפרשת הוצאתו להורג החריפה את מלחמת השחרור. לשיאם הגיעו פעולות "המרי" בחודש סיון. בי' בחודש (9.6) בוצעו פעולות חבלה של האצ"ל במסילות־הברזל. בי"ח סיון (17.6) תקף הפלמ"ח אחד־עשר גשרי־גבול. למחרת, בי"ט סיון (18.6), תקפה יחידה של לח"י את בתי־המלאכה של הרכבת בחיפה. מבצעים אלה, בהם השתתפו מאות לוחמים, הוכיחו את הפוטנציאל הטמון בישוב, את כשרו, את יכלתו ונכונותו לפעול באם יוחמד מצבו – כצפוי אם ינסו הבריטים לבצע את תכניותיהם.

ההבט השני ננעץ באבדות הדבות שנגרמו בשתי הפעולות האחרונות – של הפלמ"ח ושל לח"י. ב"מבצע מרכולת", שנודע כ"ליל־הגשרים", נהרגו 14 לוחמי פלמ"ח בהתפוצצות גשר־אכזיב. בהתקפת לח"י על בתי־המלאכה של הרכבת נפלו 11 לוחמים – שנים בפריצה, ותשעה בנסיגה, כאשר נתקלו במחסום. שישה לוחמים הצליחו לחמוק ולהגיע לכפר־אתא הסמוך. השאר – 18 לוחמים ו־4 לוחמות, פצועים – נפלו בשבי. קרבנות נוספים נפלו למחרת, כ' סיון (19.6), ובימים הבאים – כשצבא בריטי הקיף ישובים בצפון הארץ. סמוך לתל־חי נורו ונהרגו שלושה יהודים ואחדים נפצעו. עשרות נעצרו.

אם קשות היו האבדות בכלל, שבעתיים נפגע המערך הלוחם המצומצם של לח"י. אבדן כה דב של לוחמים מאומנים וכלי־מלחמה אמור היה לשתק את פעילותה המלחמתית, שמאז תחילתה קבעה את המטרה: מלחמה עד סילוק השלטון הבריטי. אלא שההתאוששות באה מוקדם יותר. התרחבות ההסברה, הראיה הבהירה והדוגמה האישית סייעו להרחבת השורות. גם יצר־התחרות עם הארגונים האחרים, שנפגעו פחות, הפיח כוחות מחודשים.

בין "השבת השחורה" ל"מלון המלך דוד"

פחות משמונה חודשים מאז החלו פעולותיה הועמדה "תנועת המרי" במבחנה הרציני – ולא עמדה בו. בליל שבת ל' סיוון תש"ו (29.6) פתחו הבריטים במבצעי "ברודסייד" ו"אגאתה". גבולות הארץ נסגרו ויחידות צבא השתלטו על מרכזיות־הטלפון. 17,000 חיילי הדיביזיות המובחרות, הראשונה והשישית, התפרסו על שטחים נרחבים. כמטרות נבחרו המוסדות הלאומיים של הישוב, בירושלים ובמקומות אחרים, כולל ה"הסתדרות". אם כי מטה ה"הגנה" כמעט ולא נפגע – בהם הרמ"א משה סנה והרמטכ"ל יצחק שדה, שהחל לגדל זקן – נעצרו ראשי הסוכנות וראשי־ערים. חיפושים נערכו ב־27 ישובים; 2,700 נעצרו; ביגור נתגלה מחסן־נשק ובו 325 רובים, 96 מדגמות, 78 אקדחים, 425,000 כדורים, 10,000 דימונים ופצצות־מרגמה וכארבע־מאות ק"ג חומרי־נפץ.

שתי הצלחות עיקריות היו לבריטים ב"שבת־השחורה": הם הצליחו לעלות על עקבותיו של מטה הפלמ"ח ולתפוס מסמכים רבים, אך לא הצליחו לפצח את הקוד. בבניין המוסדות הלאומיים בירושלים ובבתי המנהיגים שנעצרו נתפסו מסמכים שהעידו על קשר ישיר בין הסוכנות ל"תנועת המרי", ואף זכו להנצחה ב"ספר־לבן" שפרסמה ממשלת בריטניה.

אחדות לוחמת של הישוב: תנועת המרי העברית בין "הסזון הגדול" ל"שבת השחורה"

א' מרחשון תש"ה (18.10)	הגלייה 251 עצורי לח"י ואצ"ל למחנות־מעצר ביבשת אפריקה.
כ' מרחשון תש"ה (6.11.44)	הלורד מוין, שר־המדינה הבריטי, נורה ונהרג ע"י לח"י בקהיר. המתנקשים, אליהו בית־צורי ואליהו חכים, נתפסו.
ד' כסלו (20.11)	עם אישור "קווי־יסוד לחיסול הטרור" בוועידת ההסתדרות החל "הסזון הגדול", שנמשך חצי שנה: מאות חברי האצ"ל נחטפו, עונו והוסגרו לידי הבולשת. נמסרה רשימה של 700 תורמים.
ח' ניסן (22.3.45)	בלחצו של צ'רצ'יל הועלו בית־צורי וחכים לגרדום בקהיר.
כ"ה אייר (8.5.45)	תום מלחמת־העולם השניה באירופה.
ל' סיון (11.6.45)	נפטר אליהו גולומב.
י"ג אב (23.7)	לאחר הסכם בין האצ"ל ולח"י, בוצעה פעולת־חבלה משותפת.
ט"ו אב (25.7)	מפלגת־העבודה עולה לשלטון בבריטניה. בווין שר־החוץ.
כ' אלול (29.8)	החל מפעל ההעפלה הגדול של ה"הגנה", עם בואה של "דלין".
תשרי תש"ו (10.45)	הוקמה "תנועת המרי העברית" ע"י ה"הגנה", האצ"ל ולח"י.
ג' מרחשון (10.10)	208 מעפילים חולצו מעתלית ע"י הגדוד הראשון של הפלמ"ח.
כ"ה מרחשון (1.11)	3 הארגונים תוקפים מסילות־ברזל, תחנות־חוף ובתי־הזיקוק.
ט"ז כסלו (21.11)	במקום הנציב־העליון הלורד גורט המתפטר בא אלן קנינגהם.
כ"א כסלו (26.11)	התנגשויות־דמים בשרון לאחר התקפה על תחנות משמר־החוף.
כ"ג טבת (27.12)	התקפת האצ"ל ולח"י על מרכזי המשטרה בירושלים וביפו־ת"א.
י"ח שבט (20.1.46)	נכשלה התקפה על בית־הכלא בירושלים. התקפה על תחנות החוף.
י"ט-כ' אדר־א (21-22.2)	התקפה על מתקן הראדאר בכרמל ועל בסיסי המשטרה הניידת; 4 נהרגו בהתקפה על שרונה.
כ"ד אדר־א (25.2)	עשרות מטוסים הושמדו בהתקפה של האצ"ל ולח"י על שדות־תעופה צבאיים.
כ"ו שבט, ב,ה,ל אדר־א (28.1;3,6.2;6.3)	פעולות "רכש" של האצ"ל ולח"י. 2 חברי האצ"ל נתפסו במחנה צריפין, נדונו למוות, אך דינם הומר לאחר תפיסת 5 קציניס.
ג' אדר־ב (6.3)	הפסקה ב"מרי", עם בוא ועדת־החקירה האנגלו־אמריקאית.
י"א, כ"א אדר־ב (13,24.3)	התנגשויות עם צבא בריטי בצפון הארץ, בביריה. התנגשויות עם כוחות בריטיים בת"א. נהרגה ברכה פולד.
ב' ניסן (2/3.4)	התקפות של יחידות האצ"ל ולח"י על מסילות־הברזל.
י"ב, כ"ב, כ"ד ניסן (13,23,25.4)	פעולות רכש של האצ"ל ולח"י בת"א, נתניה ורמת־גן. דב גרונר נפל בשבי והועלה לגרדום במצודת עכו.
ל' ניסן (1.5)	ועדת־החקירה ממליצה: עליה של 100,000; המשך המנדט; דיכוי האלימות בשיתוף הסוכנות. הפסקה ב"מרי" עד לדחיה הבריטית.
ז' סיוון (6.6)	בפעולה נועזת חולץ ד"ר ישראל אלדד ממעצרו בידי הבריטים.
י'-י"א סיוון (9-10.6)	פעולות חבלה של האצ"ל במסילות־הברזל; התקפה על רכבות ליד כפר־סירקין, נען ות"א.
י"ח סיוון (17.6)	הפלמ"ח תוקף 11 גשרי־גבול. 14 לוחמים נהרגו בהתפוצצות.
י"ט סיוון (18.6)	התקפת לח"י על בתי־המלאכה של הרכבת בחיפה. 11 לוחמים נהרגו, 22 נשבו, נדונו למוות, אך גזר הדין הומר לאחר התראה.
כ' סיוון (19.6)	הרוגים ופצועים בהתנגשויות עם צבא בריטי בצפון הארץ.
ל' סיוון (29.6)	"השבת־השחורה": 17,000 חיילים מוטסים פתחו במבצע "אגאתה" ו"ברודסייד". 2,700 נעצרו, כולל מנהיגים. נתפס נשק רב.
כ"ג תמוז (22.7)	התקפת האצ"ל על משרדי השלטון המרכזי במלון "המלך דוד". נהרגו 25 בריטים, 40 ערבים ו־17 יהודים.
ב' אב (30.7)	החל מבצע "כריש" – 4 ימי עוצר וחיפושים בת"א וירושלים.
ח' אב (5.8)	לאחר איום התפטרות של חיים וייצמן החליטה הנהלת הסוכנות בפריס על הפסקת "המרי". הרמ"א משה סנה התפטר; הרמטכ"ל, יצחק שדה, התפטר רק לאחר שנה ויעקב דורי הוחזר לתפקיד.

משלוש פעולות שהוחלט עליהן לאחר "השבת השחורה", לא בוצעה אלא התקפת האצ"ל על המזכירות הראשית במלון "המלך דוד" – בכ"ג תמוז תש"ו (22.7). התקפה על מחנה בת־גלים, בו נמצא נשק שנתפס ביגור, בוטלה לאחר התערבותו של חיים וייצמן. התקפת לח"י על בניין־האחים־דוד ביום בו עמד האצ"ל לתקוף את מלון "המלך דוד", נועדה להתבצע ב־6 בבוקר, למניעת פגיעה בעוברים־ושבים. אלא שהאצ"ל דרש שלא לפעול לפני הפעולה במלון "המלך דוד" הסמוך. התנגדות האחראי על סניף לח"י בירושלים לשינוי השעה, וחשיבות ההתקפה על מרכז השלטון הבריטי, בו הוחזקו המסמכים שנלקחו ב"שבת השחורה", הביאו לביטול ההתקפה. את פעולות האצ"ל ולח"י לא ביטלה הנהגת "המרי", אלא שאלה נתבקשו להשהות את הפעולות. "לא מסרתי להם על החלטת ועדת X", הודה משה סנה. "ראיתי זאת כעניין פנימי שלנו. חששתי שהם יראו בכך ביטול ההסכם ויטלו לעצמם חופש־פעולה גמור ללא פיקוח 'תנועת המרי'."

בפיצוץ מרכז השלטון הבריטי במלון "המלך דוד", בצהרי היום, היו נפגעים רבים – 25 בריטים, כ־40 ערבים ו־17 יהודים נהרגו שם. נהרג גם אחד מלוחמי האצ"ל. כל אגף השלטון נהרס. לפעולה רבת־נפגעים זו היו הדים בארץ ובעולם. אלא שהפעולה ותוצאותיה גרמו תדהמה ומבוכה. מחשש להתנגשויות עם חיילים בריטיים, יצאה הוראה ממטה ה"הגנה" למפקדי הגלילות והמחוזות לביטול צו ההתנגדות האקטיבית לחיפושים.

מספר ההרוגים הרב בפיצוץ צומת־העצבים של השלטון הגדיל את התהודה של המבצע. אך "האקטיביסטים" המבוהלים הגיבו בצורה מבישה, שסייעה ל"הגנה" לפרוש במהרה מן ה"מאבק". וכך נכתב ב"אשנב", שבוע אחרי הפעולה (א' אב תש"ו, 29.7.46): "הפצצה בבניין 'המלך דוד' היא פשע. האחראי הישיר לאסון האנושי הכבד שהכתים את שם ישראל ברבים הוא האצ"ל. אין שום כפרה למעשה אלא התחסלותו העצמית מיד, לבל יוסיף לשמש מקור של כשלונות מוסריים והכשלות פוליטיות בשעה חמורה זו".

ההרס במרכז השלטון היווה, למעשה, סיום לפעילות המשותפת במסגרת "תנועת המרי העברית". בבואנו לסכם תקופה מעודדת זו, מן הראוי לעמוד על מטרותיהם של שלושת "השותפים", כפי שראו אותם בראשית הלחימה. חוקר, המתיימר כ"היסטוריון של לח"י", סבור שהם ציפו "לפינוי ולניתוק מוחלט" של השלטון הבריטי. הנהגת האצ"ל, לדעתו, ראתה ב"תנועת המרי" הזדמנות "ללחוץ על השלטונות – למתן עצמאות, שלאחריה יתכן שיתוף־פעולה בריטי־יהודי". ואילו השותפה הבכירה – ההנהגה הציונית, ה"הגנה" – "קיוותה למפנה מדיני" של הבריטים: פתיחת שערים לשרידי השואה חסרי הבית.

שבועות אחדים בטרם נפסק "המרי" הסביר ישראל גלילי את מה שלא היה בכוונתה של "ההנהגה הציונית" להשיג: "הציונות לא ביקשה להשיג... את גרוש השלטון הבריטי ולא את כיבוש השלטון בידי היהודים. כי כוחנו קטן מדי לאלץ שליטים להסתלק מכאן, ולהחזיק בשלטון בלא הסכמה בינלאומית"... הדברים תואמים את דברי הרמ"א משה סנה, שנה לפני כן, כי "איננו מעוניינים כלל שהאנגלים יצאו מכאן. אם הם יצאו – איננו יודע מה יתהווה כאן: ארץ ישראל או ארץ ישמעאל. ניחא לנו שהאנגלים יישארו כאן".

ישראל בר סיכם את תשעת ירחי "המרי" כשלב הראשון במלחמת־השחרור: "פעולותינו התרכזו – במערכה של מלחמה־זעירה; במערכת עליה ותגובות המוניות **כחיפוי למבצעי ה'הגנה'**; בפעולות העשויות **למנוע את ה'פורשים' מגרוי האויב לקרב־השמדה**; ובמאמץ להתגבר על המגמה להפסקת המאבק, על הזעזועים הכרוכים בכך... אנשינו היו צריכים לעמוד במאבק רצוף בהפוגות, שרק חלקן הוכתב על־ידי נתונים אוביקטיביים; בסייגים שהצבנו לעצמנו ואשר עלו במחיר־דמים יקר; בפיתוי שבפעילות הצבאית של ה'פורשים' ובמבחן

הפעולה נגד ארגוניהם, כשיחידותינו נזעקו לשמור על אחדות תנועת השחרור העברית". ומסיים הפרשן, המרגל בפוטנציה: "ה־29 ביוני 1946 מסמן את סיום השלב הראשון במלחמת השחרור". האומנם "שלב" – שאחריו יבואו שלבים נוספים?[53]

על משמר "הזכויות הבריטיות" בארץ־ישראל. לא ייפלא כי על הפעילות הברוטאלית של עשרות אלפי הבריטים ב"שבת השחורה" – כשנאסרו מנהיגים והובלו למעצר; כשנסגרו משרדי הסוכנות ונערכו מעצרים וחיפושים – הגיב הקולונל מיינרצהגן, כי אין הוא רואה מה יכלו הבריטים לעשות נוכח הטרור היהודי. אבל מאסרם של אישי הסוכנות הוא מעשה נמהר. על כן מפליא לראות כיצד זאב לקויר, היסטוריון יהודי, פרו־בריטי, ניסה למצוא זכות לחייל הבריטי, לעומת "תגובתם של חיילים אמריקנים, רוסיים או אחרים במצב דומה": "לא היתה זו אשמת הקצין או החייל הבריטי", אומר ההיסטוריון, "אם אנוס היה לבצע פקודות סותרות של ממשלה שלא היתה לה עוד מדיניות"...

הגנרל פג'ט שימש עד כה כמפקד הראשי של הצבא הבריטי במזרח התיכון. עם ההסלמה בפעולות "המרי" נתמנה הגנרל אוולין בארקר למפקד הגייסות הבריטיים בארץ־ישראל. אלא שזה הסתבך באמירה אנטישמית – להעניש את היהודים במקום הרגיש להם, בכיסיהם.

ביוני מונה הגנרל מונטגומרי כראש המטה הכללי הקיסרי. לקראת היכנסו לתפקידו ערך סיור לימודי בארצות הים התיכון. בין המסקנות שלו נכלל עניין "שמירת מלוא זכויותינו הצבאיות בארץ־ישראל". מספר מונטגומרי בזכרונותיו: "מזה חודשים רבים התדרדר המצב בארץ־ישראל ומעשי־אלימות בוצעו בידי ארגונים יהודיים בלתי־לגליים, ה'ארגון' וכנופית־שטרן. הודאתי מהדברים שראיתי ושמעתי. בתחום התעניינותי היו פעולות הצבא, בסיוע לרשות האזרחית לקיים חוק וסדר; ומבחינה זו היה המצב מדכדך. הנציב־העליון נראה לי כמי שאינו מסוגל לקבוע מה יש לעשות. אי־החלטיות והיסוס נתנו אותותיהם בכל הדרגים, מ'וייטהול' ומטה; היה צורך בגיבוש מדיניות ובקבלת החלטות. עצמת המשטרה היתה אך 50% מן התקן, שעה שניכר כי המצב עומד לפני התגעשות; אך מוראל המשטרה היה ירוד יותר, כדי 25% מעצמתו. מצב העניינים היה כזה, שהשלטון הבריטי נתקיים בארץ להלכה בלבד; נראה היה כי המושלים האמיתיים בארץ־ישראל היו היהודים, אשר ססמתם היתה: 'לא תעזו לגעת בנו'...

"הבהרתי למפקד־הצבאי הראשי בארץ־ישראל, גנרל־לויטננט אוולין בארקר, כי לא זו הדרך. ההחלטה לכונן־מחדש סמכות בריטית היא החלטה מדינית; עלינו ללחוץ לקבלת החלטה כזו. אם יביא הדבר למלחמה נגד היהודים – תהיה זו מלחמה נגד אויב קנאי ועורם, אשר ישתמש בחטיפות, רצח וחבלה; נשים תילחמנה נגדנו כגברים; ואיש לא ידע מי ידיד ומי צר. מצב זה מצריך שינוי קיצוני באורח־חייהם של אנשי־הצבא; יהיה הכרח להפסיק כל פעילות חברתית ולנקוט במלוא אמצעי־הזהירות. לצבא ולמשטרה תינתן הנחיה ברורה ומלוא התמיכה לביצוע תפקידם הקשה". ומוסיף מונטי: "לפני צאתי מארץ־ישראל הבעתי את דעותי במברק ל'וייטהול' במלים כדרבנות". מונטי חשב להתגבר על המכשול היהודי ביד קשה: "במסעי חזרה החלטתי לעצור לשעה בלוד שבארץ־ישראל, לשיחה נוספת עם הגנרל בארקר. כן הזמנתי את הגנרל פג'ט. הדגשתי כי אסור שתהיה חולשה בשמירה על חוק־וסדר, בכל הנוגע לענייני הטרור. אמרתי לגנרל בארקר – שהוא 'הרשות המאשרת' לגזר־דין־המוות שנחרץ על יהודים בבתי־דין צבאיים – שלא יירתע ממילוי־חובתו מחמת האיומים לרצוח את חמשת הקצינים הבריטיים שנחטפו לאחר ביקורי שנערך ימים מספר קודם־לכן. הבטחתי לו את מלוא תמיכתי במשימתו הקשה".[54]

6: ה"הגנה" במורד: פורשת מ"מרי עברי"

"התבונה של ההנהגה"

אין ספק ש"ב־29 ביוני היכתה ממשלת אנגליה מכה קשה את הישוב היהודי", סבורים אנשי הקו הרשמי. אחד החוקרים, יוסף הלר, אומר שכתוצאה מ"השבת השחורה" הצליח וייצמן לכפות על "מפקדת X" את הפסקת הפעולות. "בחלק ניכר מן הישוב שררה תחושה ש'האחדות הלוחמת' מיצתה עצמה, ומכאן ואילך יש להעביר את המאבק באנגליה לפסים זהירים יותר, כגון ההעפלה, אשר **אינם מסכנים ישרות את תשתיתו המשקית** והבטחונית של הישוב". גם ד"ר פינחס עופר סבור ש"צדקה עשה עמנו הקב"ה ש'המאבק־המזויין' לא נמשך, מפני שאם תנועת־המרי היתה ממשיכה בפעולתה - האנגלים היו מונעים אפשרות של הערכות למאבק המכריע עם הערבים"... והרי מאז ומעולם ידעה ההנהגה הציונית כי "המאבק המכריע" על ארץ־ישראל ייערך נגד הערבים... ולא גרסו, כאצ"ל ולח"י, ש"האנגלים הם האויב, וחובה להילחם בהם עד שייצאו את הארץ"... מה שהטריד את ההנהגה, לפי ד"ר עופר, היה - כבר אז, בתש"ה ובתש"ו ובתש"ז - "מה יהיה למחרת צאתם? פה התגלתה **התבונה הגדולה של ההנהגה הציונית**. מפני שאם נעמוד חשופים למחרת צאת האנגלים - לא רק שצריך להתכונן, אלא צריך **להימנע מכל מעשה** שיסכן את צבירת הכוח". נראה כי בימי "המרי" לקתה ההנהגה בחוסר־תבונה, עד ל"שבת־השחורה" - ש"היתה **אות להנהגה המדינית מה אסור לעשות**. מפני שבשעה שייצאו האנגלים - בעוד שנה, או שנתיים, או שלוש - יעמוד הישוב היהודי חסר־אונים, וגורלה של ארץ־ישראל יוכרע לטובת הערבים". לאורה של השבת־השחורה "החליטו להפסיק את המאבק־המזויין, הפרובוקטיבי, שעלול היה להביא כלייה". זהו תאריך גורלי, שכן "**באותו זמן מתחיל בן־גוריון לדבר על צבירת הכוח**". מחרה־מחזיק מאיר פעיל: "כהיסטוריון, תהיתי: מדוע נטשה ההנהגה הפוליטית שלנו, לאחר השבת־השחורה, את המאבק־הרצוף העקבי נגד הבריטים? למדתי את השיקולים שהנחו אותה: ההתכוננות לפלישה של צבאות־ערב, ברגע שהבריטים יעזבו את ארץ־ישראל". כלומר: המנהיגים, שלא האמינו בעזיבת הבריטים, תפשו את משמעות "השבת השחורה": הולכת וקרבה יציאת הבריטים מארץ־ישראל...

זאב לקויר סבור ש"ההזדקקות להתנגדות מזויינת היתה מסוכנת - מבחינה חיצונית ומבחינה פנימית", אך "במבט־לאחור אפשר לראותה כיסוד חיוני במאבק לעצמאות", שכן "המעצמות טיפלו בבעיית ארץ־ישראל כעניין דחוף לא בגלל נאומים או החלטות; אלא משום שהיא היוותה סכנה לשלום". לעומת ההיסטוריונים סבור יוסף טבנקין, ממפקדי הפלמ"ח, כי "מן הראוי לסלק אגדה על עוצמתה הצבאית המכרעת של בריטניה ב'מאבק'. הסברה, כי לו היינו ממשיכים ב'מאבק' הצבאי היינו נותנים לבריטניה הזדמנות לחסל את הציונות - מוטעית". לדבדיו, "תוכנן 'מבצע אגאתה' כדי להחזיר את ה'מתונים' לשלטון בהנהגה הציונית... כי אם נועד להפסיק את ה'טרור' נגד השלטון הבריטי - הרי הוא נכשל. בעקבות פיצרץ מלון 'המלך דוד', בפקודת תנועת־המרי, שקלה בריטניה אפשרות להכרעה צבאית; אך החליטה כי אין בכוחה לעמוד במלחמה כזו".[55]

ההשתלשלות לאחר "השבת־השחורה" השפיעה על ההנהגה הציונית. ימים אחדים אחריה הגיש ד"ר וייצמן אולטימטום, באמצעות מאיר וייסגל, בו דרש להפסיק את הפעולות נגד השלטון הבריטי, באיימו להתפטר אם לא תיענה דרישתו. לפי עדותו של משה סנה, טען וייצמן ש"מקובל כי הנשיא הוא המפקד העליון של הכוחות המזויינים. הפעם הנני משתמש בזכות זו

ודורש ממך להפסיק את כל הפעילות". ברוב דעות - פרץ ברנשטיין, יעקב ריפתין, משה שפירא ולוי שקולניק נגד ישראל אידלסון וסנה - קיבלה ועדת־X את תביעת וייצמן. בתגובה התפטר סנה [זמן קצר כיהן זאב פיינשטיין כרמ"א; בכ"ח סיון תש"ז (16.6.47) בא במקומו ישראל גלילי, שגם הוא נשא בתפקיד פחות משנה, עד להדחתו על־ידי בן־גוריון]. על התפטרות סנה נכתב ב"במחנה", בטאון "ההגנה", כי "צעדו של הרמ"א, שהארגון אינו מסכים לו, הוא ביטוי להתנגדותו של הארגון להתנהגות התנועה הציונית לאחר מעשה השלטון ב־29.6".

זו היתה שעתם של האנטי־אקטיביסטים. מלונדון קרא וייצמן להפסיק את הפעולות האנטי־בריטיות. בישיבת הנהלת הסוכנות בפריס, בה' אב (2.8), השתתפו האקטיביסטים בן־גוריון וסנה, שהצליחו לחמוק ממאסר. מצב הרוח היה קודר. להנהלה הוגשה הצעת החלטה מתפלפלת: נכונות למשא־ומתן על בסיס של מדינה יהודית "בעלת כושר־חיים בשטח מספיק של ארץ־ישראל" - כלומר, נסיגה מתכנית בילטמור. האקטיביסטים נמנעו בהצבעה. סיפר גולדמן: "המצב בארץ־ישראל הלך והסתבך, כי האקטיביזם היהודי הביא את הבריטים לידי איבוד עשתונותיהם. חששתי שהבריטים עלולים להשמיד בחמתם את אשר הקמנו במשך שלושה דורות... תבעתי לכנס את הנהלת הסוכנות, אולם בן־גוריון היסס. ואז התכנסה הנהלת הסוכנות לאחת הישיבות הגורליות. כולם, פרט לשנים, הצביעו בעד חלוקה. נפגשתי עם אצ"סון. אחד הנימוקים לשכנוע היה כי אם ארצות־הברית תתנער מתכנית החלוקה, יתפטרו המנהיגים המתונים, ואז אפשר שיהודי ארצות־הברית יתמכו באקטיביסטים, דבר שיעמיד את ארצות־הברית במצב לא־נעים ביחסיה עם בריטניה".

"ההפוגה שחלה במאבק המזויין, בעקבות התערבותו של וייצמן, השפיעה עמוקות על הלך־רוחו ועל שיקוליו הפוליטיים של יצחק שדה", הרמטכ"ל - אומר עורך כתביו, ו"החל להרהר אם יש תכלית כי ימשיך בתפקידו". שדה התפטר רק בקיץ תש"ז, כאשר בן־גוריון "נטל לידיו את תיק הבטחון" - ויעקב דורי הוחזר לתפקיד הרמטכ"ל.[56]

בחודשי תש"ו האחרונים החלה התבצרות מקיפה של המבנים והמוסדות השלטוניים - אזרחיים כצבאיים - פעולות שכללו השקעות רבות, החרמת בתים והשתלטות על אזורים סמוכים. בריטים לא הרגישו עוד בטוחים בערים וברחובות, גם אם הם חמושים. "החל תהליך שהביא למצב מוזר, בו נמצאו שליטי הארץ במצור בארץ בה הם מושלים". בראשית אב תש"ו הופעלו הכוחות הבריטיים ב"מבצע כריש". יותר מ־27,000 חיילים, שוטרים ובלשים הקיפו את העיר תל־אביב במשך ארבעה ימים (ב'-ה' באב, 30.7-2.8), חילקוה לגזרות מוקפות תיל, תוך חיפוש מבית לבית, כשהם מרכזים את הגברים במכלאות. מלבד מחסן־נשק קטן של לח"י, נמצאו גם שלושה "סליקים" של ה"הגנה". נתפסו 50 רובים, 15 תת־מקלעים, 50 מרגמות, 125,000 כדורים ואלפי פגזים. 762 מתוך 200,000 תושבי תל־אביב נעצרו ונלקחו למעצר במחנה רפיח. מבין ה"מבוקשים" לא נלכד ברשת ה"כריש" אלא יצחק יזרניצקי־שמיר, חבר מרכז לח"י - שנעצר ושולח למחנות־השבי באפריקה. לא עברו ימים רבים, ובי"ג אלול (9.9) שילם ט"ג' מארטין את מחיר־הזיהוי־והמעצר. "מובן מאליו שלא שאלו בעצתי כאשר החליטו להרוג את מארטין", השיב מיכאל לשאלה, לאחר זמן. "אבל אפילו היו נועצים בי, הייתי מאשר זאת. מארטין היה מעורב רגשית במלחמה נגדנו. אפשר לומר שהוא חתם במו־ידיו על גזר־דין־המוות. טוענים שהריגתו של מארטין היא טרור; אבל התקפה על מחנה צבאי זו לוחמת־גרילה, והפצצת אזרחים זו לוחמה־קונבנציאלית, מקצועית. לדעתי, הכל היינו־הך מבחינה מוסרית".

הצלחה גדולה יותר היתה לבריטים בתפיסת ספינות־מעפילים. מספר ספינות נלכדו והוחל בגרושם של המעפילים למחנות־מעצר בקפריסין, פעולות שגרמו לאבדות בנפש.

פעולה חמורה אירעה בראשית אלול, כשכוחות בריטיים גדולים הקיפו את דורות ורוחמה, וערכו במשך שישה ימים חיפושים אחר מחסני־נשק. הצלחת הבריטים לא היתה גדולה, כיוון שמרבית המחסנים הועתקו לאחר השבת־השחורה. "עם זאת נתגלתה חולשת ה'הגנה'. לא נעשה נסיון לגייס עזרה לנקודות הנתונות להרס וחורבן", נרשם בספר "תולדות ההגנה": "היו כמה ישובים שלא מילאו את צו ההתנגדות הבלתי־מזויינת לחיפושים וזיהויים", והעורך מוסיף כי "כוונת המבצע מבחינה בריטית היתה ברורה: מה יקרה לישוב כולו אם ימשיך במאבקו. אי־אפשר היה להתעלם מאזהרה זו"...

"לקראת סוף אוקטובר 1946", מספר הפילדמרשל מונטגומרי, ראש המטה הקיסרי, "הגיע מזכיר־המדינה לענייני המושבות למסקנה, כי אם נשחרר מן המעצר את מנהיגי הטרור, ונפסיק לערוך חיפושים אחרי נשק, תשתרר אווירה טובה יותר. אף נקבע, כי אם נעשה זאת – תוקיע הסוכנות־היהודית את מעשי־האלימות ותצא בקריאה לכל היהודים ישרי־הדרך ללחום בטרור". בד' מרחשון תש"ז (29.10) התכנס בירושלים הועד־הפועל הציוני והוקיע ללא סייג את טרור הדמים, תוך שהוא פונה אל כל בני הישוב "לבודד את הקבוצות הללו ולשלול מהן כל עידוד, תמיכה ועזרה". בהתאם לכך שוחררו בי"א מרחשון (5.11) כל "מנהיגי הטרוריסטים" שנעצרו בשבת־השחורה, והופסקו החיפושים. "כתוצאה מוויתור זה של ממשלת ה'לייבור' הוטלו על הגייסות בארץ־ישראל הגבלות רבות", מספר מונטי. "בינתים הוסיפו חיילים ושוטרים בריטיים ליהרג ולהיפצע".

הקבורה הרשמית של "תנועת המרי" נערכה בטבת תש"ז בקונגרס הציוני הכ"ב בבאזל. בנאום־הפתיחה, בט"ז כסלו (9.12), נשא וייצמן דברים מתלהטים נגד "מעשי הטרור המבחילים וחסרי התועלת", והטעים כי מצדה היתה אסון גדול בהיסטוריה היהודית. נגד מתנגדיו העיקריים, אבא־הלל סילבר ועמנואל ניומן, לא עזר גם נאום־תשובה מזהיר של המנהיג הזקן. כבר מלכתחילה היה ברור כי הרוב בקונגרס מתנגד לעמדותיו של וייצמן. האיש הגיע לסוף דרכו הפוליטית. הכשלון התבטא בכך שווייצמן לא נבחר שוב כנשיא ההסתדרות הציונית, גם אחר לא נבחר במקומו. הצעתה של גולדה מאירסון, להתיר להנהלה הציונית להשתתף בוועידת השולחן־העגול בלונדון נדחתה ברוב־קולות.

לעומת זאת זכה דוד בן־גוריון להצלחה גדולה באותו קונגרס בבאזל. הוא נבחר שוב כיו"ר ההנהלה הציונית. נוסף על כך דרש כי יימסר לידיו תיק־הבטחון בהנהלה הציונית – והוא קיבל אותו. בן־גוריון "שיקע עצמו בלימוד בעיות הבטחון, בהכנה למלחמה, שמשוכנע היה כי תפרוץ בארץ־ישראל", קובע הביוגרף. "בפברואר 1947 טרם נראתה המדינה באופק. אלא שבן־גוריון בטוח היה לחלוטין כי כורח ההיסטוריה הוא שהמדינה תקום; כי לידתה תלווה בפלישת צבאות ערב ובמאבק דמים".[57]

יהבם על קורי "ועדות"

מצבה הכלכלי של בריטניה־הגדולה בקיץ תש"ו (1946), שנה אחת לאחר תום המלחמה, היה עדיין קשה. האוצר האימפריאלי עמד על סף פשיטת־רגל. בריטניה נזקקה באופן דחוף לסיוע כלכלי, ואת זה ניתן להשיג דק ממקור אחד – מארצות־הברית. ביולי אותה שנה עמדה על סדר־היום הצעת מלווה לבריטניה. ב־3,750,000,000 דולר ניתן היה להציל את הבריטים מחרפת רעב. מוצרי־יסוד – כסוכר וחמאה ובשר – מחולקים היו בקיצוב; ביצים לא נראו על המדפים, תוכנן קיצוב בלחם, כבעיצומה של המלחמה; גם מוצרי־ההלבשה נמכרו בהגבלה. מלאי הדלק, שהובא מן המזרח התיכון, היה בכי־רע; התעשיה הבריטית נזקקה לריענון, כדי לעבור לייצור אזרחי; חלק

גדול של כוח־האדם עדיין היה מגוייס – לשמירה על האימפריה, שסדקים נבעו בה. אר־אז נחלצו לעזרת בריטניה, מי אם לא, מנהיגי יהדות אמריקה. בהצהרה של ראביי סטיפן וייז, שהוקראה בקונגרס בוושינגטון בי׳ תמוז תש״ו (9.7.46), נאמר: ״לא אסכים שמרירותי המוצדקת על ממשלת ארץ־ישראל והתנהגותה פורעת־החוק תשנה את תמיכתי, כאמריקאי, במלווה לבריטניה״. היהודי סול בלום, יו״ר ועדת־החרץ, הבטיח לתמוך במלווה, הגם שתמיכה זו ״תכעיס אנשים רבים ששונאים את בריטניה״. המלווה אושר ב־219 קולות נגד 155.

בתלות הולכת וגוברת נאלצה הממשלה הבריטית להתחשב בעמדות הממשל האמריקאי וגם בדעת־הקהל. על דרישת הנשיא טרומן, להקציב 100,000 רשיונות־עליה לשארית־הפליטה, הגיב הממשל הבריטי בהצעה – כי הממשלות יקימו ועדת־חקירה משותפת, לפתרון בעיית הפליטים היהודים באירופה, מתוך כוונה לערב את ממשל ארצות־הברית באחריות להחזקת האזור החיוני והפרובלמתי של המזרח־התיכון. על כך מסר שר־החרץ הבריטי בהודעתו לפרלמנט בח׳ כסלו תש״ו (13.11.45). ״ראוי לציין״, מדגישים עורכי ספר ״תולדות ההגנה״, כי בנאומו לא הזכיר בווין את הספר־הלבן. ״כל כוונתם של הבריטים היתה לנצל את הסכסוך בין שני העמים לשם חיזוק ישיבתם בארץ לאורך ימים״.

ועדת־החקירה – שישה בריטים ושישה אמריקאים – בראשותם של הצ״יסון האמריקאי וסינגלטון הבריטי, החלה את פעולתה בחורף תש״ו, זמן לא רב אחרי הקמת ״תנועת המרי״, בביקור במחנות הפליטים. היא הגיעה ארצה רק בראשית מארס. נוכח המדיניות הפרו־ערבית לא החרימו הערבים את הוועדה האנגלו־אמריקאית. ג׳מל אל־חוסיני, דובר הוועד הערבי העליון, תבע כי הצבא הבריטי יוצא מן הארץ – כדי שבעיית ארץ־ישראל תיפתר תוך מאבק בין שני הצדדים, שבתוצאותיו לטובת הערבים היה בטוח. ההנהגה היהודית גם היא לא החרימה את הוועדה. לא כן האצ״ל ולח״י, שהוועדה אף לא קיימה מגע רשמי אתם, מכיוון שלא הכירו בזכותם של הבריטים להחליט על גורל ארץ־ישראל.

לאחר שיצאה את הארץ החלה הוועדה לנסח הצעות. כמעט כל הבריטים רצו בהחלטה שתתבע את דיכוי הכוח היהודי לפני כל פתרון. שני חברים – קרוסמן הבריטי וקראם האמריקאי – היו בעד חלוקה. האמריקאים האחרים העדיפו להענות לתביעות היהודים. קיצוני באהדתו ליהודים היה האמריקאי בקסטון, שהתנגד לחלוקת הארץ וציפה למדינת יהודים שתקום בארץ־ישראל בלתי־מחולקת. בי״ט ניסן תש״ו (20.4.46) סיימה הוועדה לנסח את המלצותיה, שהיוו פשרה. הפתרון היחיד, לדעת הוועדה: המשך המנדט הבריטי. ״עיקר התמצית של כל 10 ההמלצות, שהמלצנו עליהן פה אחד, היה חיסול הספר־הלבן, שהגביל את העליה ל־1,500 עולים לחודש ואסר קניית קרקע על־ידי יהודים״, סיפר חבר־הוועדה ג׳מס מקדונלד (לאחר־מכן שגריר ארצות־הברית בישראל). הוועדה דרשה פתיחת שערים מידית ל־100,000 עקורים והתר לקניית קרקע ללא הגבלה. הערבים דחו את הדו״ח לחלוטין. טרומן הביע את סיפוקו מאישוד עלייתם של 100,000. אף שתביעתם העיקרית של היהודים נדחתה, ראו היהודים בחיוב את ההמלצה למתן 100,000 רשיונות עליה. ממשלת בריטניה דחתה את ההמלצה העיקרית – אלא אם תֵאות ממשלת ארצות־הברית לשאת באחריות הצבאית בארץ־ישראל. הסרוב הסתמך על דעתם של ראשי המטכ״ל הבריטי, כי הגשמת ההצעות תביא לשפיכות־דמים – גם אם תישלח לארץ דיביזיה נוספת ויוקצבו 200,000,000 לי״ש להכאת העולים. ״תנאי זה, שעלה בדיוני הוועדה והורד מיד גם על דעת הבריטים״, אומר מקדונלד, ״לא היה אלא עילה כדי לתלות את האשמה באמריקאים, ובמיוחד בנשיא טרומן״. קלמנט אטלי, ראש הממשלה, התנה את עליית 100,000 היהודים בפרוק־נשק ובשיתוף־פעולה של הסוכנות בדיכוי הטרור. ההצעה נדחתה על הסף.

למרות דחיית המלצות הוועדה, המשיכו הבריטים במאמציהם לערב את ארצות־הברית באחריות למזרח־התיכון, שכן בריטניה היתה שקועה במניעת ההתפשטות הקומוניסטית לעבר יוון והבלקנים; כך גם בפרס, שבצפונה חנה צבא־כיבוש סובייטי והוקמה רפובליקת־אזרביג'ן. הצעות שהועלו על־ידי ועדה בריטית־אמריקאית אחרת, ועדת מוריסון־גרידי, לא שכנעו את ההנהגה היהודית לקבלן אפילו כבסיס למשא־ומתן. גם הצעה לשולחן־עגול - נדחתה על־ידי היהודים, ותחתיה נפתח בלונדון, בי"ג אלול תש"ו (9.9.46), דו־שיח עם נציגי מדינות ערב. אף שהעילה לאי־השתתפות היהודים בשיחות נתלתה במעצר המנהיגים, הרי גם שחרורם לא שכנע את קונגרס־באזל לשנות החלטתו. המהפך חל ארבעה חודשים מאוחר יותר. בישיבת ההנהלה הציונית, בכ"ח טבת תש"ז (20.1.47), נתקבלה הצעת בן־גוריון ל"התר עיסקא" - נגד דעתם של סילבר, ניומן והרב פישמן. "ההליכה בדלת־אחורית לשיחות היתה בתנאי מפורש: מדינה יהודית בת־קיימא בחלק הגדול של ארץ־ישראל המערבית". וכך, על אף החלטת הקונגרס הציוני שלא להשתתף בשיחות לונדון, יצאו נציגים יהודים ללונדון. נוכח עקשותו של בווין לא היה סיכוי להגיע לפתרון מתקבל על הדעת, והשיחות נכשלו כליל. נציגי הערבים הביעו שם בגלוי את עמדתם הבלתי־מתפשרת. לדעתם, סכסוכים ממושכים בין עמים ודתות מוכרעים כמעט תמיד בכוח הנשק, ומוטב שעניין זה יחל מיד וייגמר בדרך זו.[58]

בטרם יחל השלב האחרון במלחמה לשחרור ארץ־ישראל מעול הכיבוש הבריטי התרחש בארץ אירוע רב־משמעות. בי"ט אב תש"ו (16.8.46) הוציא בית־הדין הצבאי הבריטי גזר־דין־מוות על 18 חברי לח"י שנפלו בשבי לאחר ההתקפה על בתי־המלאכה בי"ט סיוון (18.6). בתגובה הודיעו לוחמי חרות ישראל כי על רצח לוחמים תשיב התנועה במרחץ דמים. החשש שמא ינסו הבריטים למשוך את הזמן ולהאריך את תקופת אי־הפעילות של ארגוני המחתרת - התברר עד־מהרה כבלתי־מבוסס. התברר כי האויב חשש אף מהארכת משך־הזמן בו ירחף בשמי ארץ־ישראל מתח־העצבים הנורא, ובא' אלול (28.8) המיר את דין־המוות במאסר־עולם. חידוש המלחמה באויב הבריטי עמד להתפרץ, במלוא עוזו.

ג. שנת שבע למלחמת חרות ישראל

1: לשנה טובה תלחמו

ברכת "המעש"

ערב ראש־השנה תש"ז נפתחו דפי שבועון לח"י בברכת "לשנה טובה תלחמו!" - לאחים שבעי־גלות וצמאי־גאולה, הלוחמים ביבשה ובים. ואילו לאחינו שבויי־הגולה; ולאחים שבויי־מלחמה בציון; ולאחים במחנות אירופה וקפריסין ובמחנות־גֵרוש באריתריאה - שולחים לוחמי חרות ישראל את ברכת השנה המתחדשת: "לשנה טובה תיגאלו!". השבועון מיקד את המבט למאמץ הבריטי הנואש - "בלונדון כותבים וחותמים את גזר־דיננו למוות. הם כותבים וחותמים לנו את קיצנו. על־כן נקרא אל אחים בכל אתר ואתר: לא תיכתבו לחיים ולא תחתמו לחרות - אם לא תלחמו לאלתר! לשנה טובה תלחמו!".

גם "במחתרת" נערך מאזן־בינים: "שנת תש"ו מצאה אותנו נכונים להושיט יד לאחים לוחמים; נכנסנו בשלום לברית־נשק ויצאנו בשלום, כשבעל־הברית רצה לסגת מהמערכה". והברכה: "לשנה טובה תלחמו - מתוך שמחה, מתוך רצון, מתוך אהבה ומתוך בטחון".

מבט היסטורי בשלהי תש"ו קובע כי יחסי היהודים והבריטים בארץ־ישראל הורעו כליל. "היהודים שטמו את הבריטים על מדיניות הגֵרוש. והבריטים שטמו את היהודים על פעולות האצ"ל ולח"י"... תיאור "מוסמך" מודה על־כרחו כי "הארגונים הפורשים הגיעו בתקופה שלאחר 'השבת השחורה' לשיא פעולותיהם. והודות למזיגה של אומץ־לב שציינה את חבריהם, וכשרון התעמולה של העומדים בראשם, אף הצליחו להוסיף ולערער את יוקרת השלטון הבריטי, ולרכוש אהדתם של חוגים רבים, וביחוד בקרב הנוער".[59]

ההפוגה, שנסתיימה בעטיה של התפרקות "תנועת המרי העברי" והשתלשלות האירועים לאחר ההתקפה רבת־ההרוגים על מרכז השלטון במלון־המלך־דוד, נסתיימה שבועיים לפני ראש־השנה תש"ז. תנועות המחתרת הלאומיות לא יכלו עוד להמתין. ההכרעה על "תנועת המרי" נדחתה לחורף. גם בעיית דין־המוות על שבויי בתי־המלאכה לא עמדה על הפרק.

לוחמי האצ"ל הקדימו את לח"י ביום אחד - וביו"ב באלול תש"ו (8.9.46) פגעו בצינור־הנפט המזרים נפט עירקי לבתי־הזיקוק, במתקני־רכבת בחיפה, במסילות־ברזל ובקווי טלפון. קצין בריטי נהרג ו־10 נפצעו. בעוד האצ"ל ממשיך בהתקפותיו חיסלה יחידת לח"י בחיפה, בי"ג אלול (9.9), את סמל־הבולשת מארטין. חוליות אחרות של לח"י תקפו את משרדי האינטליג'נס בתל־אביב; קצין בריטי ו־2 נוטרים ערבים נהרגו; 8 נפצעו. להשלמת תש"ו החדיר האצ"ל, חמישה ימים לפני ראש־השנה, חבית־נפץ לתחנת הרכבת המזרחית בחיפה וחולל בה הרס. יומיים אחר־כך פוצצה רכבת־נפט ליד בנימינה.

מלחמת השחרור מתעצמת מחודש לחודש

בשנת תש"ז נכנסה המלחמה בשלטון הזר לפסים מתוכננים. אם בימי "תנועת המרי" קבעו מפקדי ה"הגנה" את אופי המלחמה - לחץ באמצעות פגיעות באובייקטים - הנה עם פרישת ה"הגנה" יכולים היו הארגונים לתכנן את פעולות הלחימה, כדי לקרב ולהאיץ את השגת המטרה: סילוק השלטון הזר. "ידענו כי שלטון שאיננו יכול לקיים את הקשר בצורה סדירה", אומר גרא, "שוב אינו ראוי לשלטון. הסתערנו על התחבורה הצבאית". וכך נכנסו לוחמי חרות ישראל לקרב על דרכי התחבורה. תחילה בהתקפות־ירי, ובהמשך - בהפעלת מוקשים נרחבת. זו כבר לא היתה "גרילה עירונית", כפי שחוקרים מנסים להציג את לחימת האצ"ל ולח"י. זה גם לא היה "מרד", הביטוי החביב על מנחם בגין, מפקד האצ"ל. וכמובן שזה לא היה "מאבק", כמיטב הלקסיקון של ה"הגנה". בתש"ז גם לא התקרבו לשלב הכיבוש, כחלומו וכחזונו של יאיר. לא היה כל דמיון ביחסי הכוחות בין האימפריה הבריטית לבין חצי מיליון בני הישוב, ומאות לוחמי המחתרת הלאומית בכללם. "עקיצות" האצ"ל ולח"י לאורך קווי־התחבורה דחסו את הכוח הבריטי לרבבותיו לתוך בסיסים מבוצרים אך לא־בטוחים. לאסטרטגיה זו היה "בונוס" נוסף: בהיותם טרודים בהתגדרות והתגוננות, נאלץ האויב לזנוח את "מלחמת החרמה" שהכריז על ה"טרוריסטים". גם "משחפי־פעולה" ממוסדים לא עמדו עוד לשרותו, אם כי פה ושם נמצא בוגד בודד או מלשין חלש־דעת לסייע לבריטניה־הגדולה מפני יהודה המתעוררת.

בשש־עשרה פעולות־קרב, שבוצעו על־ידי לח"י בדרכי ארץ־ישראל בתשרי תש"ז נגד כוחות הצבא והמשטרה הבריטיים, עורער בטחונו של השלטון הזר; גם אם לא ידוע על הרוגים בריטיים מידי לח"י בחודש זה, נמסר על 33 פצועים לפחות; נפגעו קטרי רכבת

ומסילות־ברזל, כבלי טלגרף, מכוניות צבא ומשטרה. תחילה שלטו הבריטים על הדרכים באמצעות עוצר־לילה, אך הנה זה "החלו הבריטים להרגיש בסכנה גם בעת העוצר. נוכחו לדעת כי בעוד הכבישים משמשים אותם לתנועה פנים־ארצית והרכבת לתנועה בין־ארצית, להעברת נשק ונפט, אין לוחמי המחתרת זקוקים לכבישים כדי להגיע ליעדים". ומוסיף בטאון המחתרת: "המטרה האסטרטגית של פגיעה בדרכי התחבורה והתקשורת הוליכה גם לחבלות בטלגרף. המבצעים השתכללו והופעלו מלכודות ואמצעים מתוחכמים".

האצ"ל הצטרף למערכה האסטרטגית: פגיעה בדרכי הקשר והתחבורה. הצטרפותם מומשה בי"ג תשרי (8.10) בירושלים, הופסקה לשלושה שבועות והתחדשה בד' מרחשון (29.10) – תוך שהם "מכוונים פגיעותיהם לרכוש ממשלתי ונזהרים מלפגוע בנפש, בעוד לח"י מכוונים פגיעותיהם לכלי־רכב צבאיים, בהתקפות על חיילים ואנשי משטרה בריטיים".

במרחשון המשיכו לוחמי חרות ישראל במתקפה האסטרטגית על קווי התחבורה והקשר. בחודש זה הסתכם המאמץ המלחמתי של לח"י ב־22 פעולות. לפי המניין הרשמי נהרגו 18 בריטים בפעולות אלה ו־53 נפצעו; ניזוקו מכוניות צבא ומשטרה, קוי טלגרף, קטרים, קרונות ומסילות־ברזל, כולל רכבת־נשק. גם האצ"ל הגביר מאמציו בהתקפות על דרכי התחבורה – אף שלא ניתן היה לנקוט בשיטת האזהרה המוקדמת, כדרך האצ"ל עד כה. וכך נרשמו בחודש זה על חשבון האצ"ל 4 בריטים הרוגים ו־24 פצועים. התוצאה המידית היתה הפסקת תנועת הרכבות בין ארץ־ישראל למצרים. נוסף על כך – לאחר 6 שבועות של התקפות לא־פוסקות על כלי רכב צבאיים – הגיע האויב למסקנה שעוצר־הלילה בכבישי הארץ, שהוטל שנה לפני כן, אינו משרת את בטחון כוחותיהם, אך מסייע ל"טרוריסטים" לפגוע בכל רכב שנע על הכביש בלילה; ו"כל רכב" בלילה הוא רכב בריטי. משנאלץ השלטון להפסיק את תנועת הרכבות בלילה – עברו היהודים לחבל במסילות־הברזל בשעות היום. הצבא הגיב בהפעלת משמרות צפופים לאורך מסילות־הברזל – ללא הועיל. מוקשים הונחו בלילה והתפוצצו מתחת לרכבות בשעות היום... הגיעו מוקשים עד נפש – ובכ"ה מרחשון פסקו עובדי הרכבת הערבים לבוא לעבודה. תנועת הרכבות שותקה לחלוטין.

"חמתי בערה בי על מצב־עניינים זה", מספר ראש המטה הקיסרי הבריטי. "סידרתי לי טיסה לארץ־ישראל ב־28.11.46, אך לפני צאתי לדרך דיברתי אל ראש־הממשלה קשות בנושא זה. ציינתי כי מאז ה־1.10 נהרגו ונפצעו 76 אנשי־צבא ו־23 שוטרים; רצח וחבלה עצמו וגברו; תחבורת הרכבות שותקה; והמשטרה היתה זקוקה ל־8,000 מגוייסים חדשים. מאז שחרור מנהיגי הטרוריסטים גברה פעילות הטרור. המצב הידרדר והלך במהירות; צבא גדול של 100,000 איש הוחזק בארץ־ישראל ואבדותיו היו בשיעור ממוצע של שני הרוגים ליום – ונאסר עליו לנקוט פעולה נאותה נגד תוקפיו. היזמה עברה לידי הטרוריסטים. מזכיר־המושבות חזר ואמר כי הסוכנות־היהודית אכן שואפת לחסל את הטרור. 'אם אין אנו מוכנים לקיים שם חוק־וסדר', אמרתי, 'מוטב שנסתלק משם'. הצהרה זו עוררה מבוכה, וראש־הממשלה ביקש כי יוגש לו דו"ח בכל ההקדם".

שני הארגונים לא הסתפקו בהתקפות על דרכי התחבורה והקשר, אלא פעלו גם נגד אובייקטים של השלטון – כל ארגון ותכניות הלחימה שלו. במחצית מרחשון הכין לח"י מלכודת למשטרה הבריטית בירושלים וארבעה שוטרים בריטיים נפלו בפח ונהרגו. בכ"ו מרחשון (20.11) תקפה יחידה של האצ"ל והרסה את משרדי מס־הכנסה בירושלים. אבל "באותה תקופה הוסיף האצ"ל להקפיד על חיי אדם מקרב כוחות הצבא והמשטרה, והיה שוקד על מתן אזהרות מוקדמות, אף תוך סיכון אנשיו וסיכון המשימה עצמה", מציין חוקר האצ"ל דוד ניב. "כך נהג גם בהתקפה על המשרד המרכזי של מס־הכנסה, בפיקודו של אבשלום

חביב". בהתפוצצות נפצעו חמישה אנשים. אף על פי כן, מציין ניב, "שנתים וחצי לאחר הפעולות הראשונות שוב לא הוטל ספק בנכונות של הארגון להפליא מכוחותיו בשלטונות ובכוחות הבריטיים. גם מצד לח"י פסקו הערות הלגלוג כלפי האצ"ל, המפנה נשקו כנגד 'חדרים דוממים'..." והוא מציין כי "לאחר פירוק 'תנועת המרי' נמשך שיתוף־הפעולה בין האצ"ל ולח"י ואף חל יתר־הידוק בין המפקדים המקומיים".

שיתוף־הפעולה בין שני הארגונים היה מחוייב המציאות, מה עוד ששניהם פעלו לפי תכנית אסטרטגית אחת - ערעור אחיזתם של כוחות האויב, על־ידי תקיפת דרכי התחבורה והקשר. בראשית כסלו הודיעו הארגונים על הפסקה זמנית של ההתקפות על רשת הרכבות, כדי לא לפגוע במשלוח ההדרים. אך הפוגה זו לא נכנסה לתקפה לפני שהארגונים ניסו לבצע פעולות משותפות אחדות. באחת מהן, בז' כסלו (30.11), תקפו יחידות האצ"ל ולח"י מתקני צבא ומשטרה בירושלים - אזורי הבטחון, מפקדות ותחנות־משטרה במקומות שונים בעיר. בי"ב כסלו (5.12) החדירו לח"י מכונית־תופת למחנה המרכזי של הצבא הבריטי בסרפנד והפעילוה ליד מפקדת הצבא, תוך גרימת עשרות נפגעים. יחידת האצ"ל תקפה שוב את משטרת מחנה־יהודה בירושלים. נסיונות משותפים, חוזרים ונשנים, של שני הארגונים - לפגוע בגנרל בארקר, מפקד הצבא הבריטי בארץ־ישראל - נכשלו. אבל הגנרל האנטישמי לא האריך כאן ימים רבים והוחלף חודשיים מאוחר יותר.

פניותיהם של ראשי ה"הגנה" והאקטיביסטים בהנהגה אל ארגוני המחתרת, האצ"ל ולח"י - להפוגה בתקופת דיוני הקונגרס הציוני הכ"ב - נענו בהסכמה.[60]

מלקות הולקו, מהארץ טרם סולקו

בראשית כסלו הובהל הרמטכ"ל הבריטי, הפילדמרשל מונטגומרי, לארץ. בו' כסלו (29.11) נועד עם הגנרל דמפסי ועם הנציב־העליון, הגנרל אלן קנינגהם, להתיעצות בירושלים. "קנינגהם נאלץ להודות כי בארץ־ישראל לא נוקטים פעולה צבאית נאותה", מספר מונטגומרי. "מחמת ההגבלות אין הצבא יכול לסייע למשטרה בקיום חוק־וסדר". חוות־דעתו של הפילדמרשל מעניינת למדי, באשר היא חושפת מניעים תת־הכרתיים אצל אחד מקובעי המדיניות המעשית של בריטניה בארץ־ישראל: "ככל שהרביתי לבחון את המצב בארץ־ישראל, כן פחות מצא חן בעיני. הכוחות שעמדו לרשות הנציב־העליון לא הופעלו כהלכה, והתוצאה היתה לא־תכליתית. לעומת השוטר בבריטניה, היו השוטרים בארץ־ישראל חמושים מכף־רגל ועד ראש, וחלק מהם מאורגן ביחידות שריון ניידות. במלים אחרות: המשטרה היתה חיקוי גרוע לצבא, ורמת אנשיה גרועה מזו של חיילים בדרגה ג'. המשטרה בארץ־ישראל לא זכתה באמון, ולא בכבוד, מצד האוכלוסיה - אשר לרבים ממנה היו דעות־קדומות נגד משטרה בכלל - פרי נסיונם באירופה המרכזית"...

ראש המטה הקיסרי שמע מפי הנציב־העליון סברה, כי "אם לא ינקטו פעולות־עונשין נגד מפירי־חוק, כי אז יופעלו אלה בידי הסוכנות־היהודית ובידי ה'הגנה'." על־כן סבור היה הנציב־העליון כי פעילות צבאית תוקפנית תרגיז את היהודים ותחמיר את המצב... מסקנת הרמטכ"ל הבריטי היא ש"שוב איננו יכולים לשלוט בארץ־ישראל, אלא בהסכמתם האילמת של היהודים; אם כך הדבר - אמרתי - הבה נסתלק מכאן;"...

בעקבות הדיונים שלח מונטגומרי מברק ל"וייטהול", תוך עקיפת גינוני־הטקס: "כל הטיפול בפרשת הארגונים־המזויינים הלא־חוקיים בארץ־ישראל נעשה באופן חסר־אומץ לחלוטין, בדרך מוטעית, שלא תביא תוצאה טובה". לאחר קבלת המברק זימן אטלי את שרי המלחמה והמושבות והטיל עליהם להכין תזכיר על המתרחש בארץ־ישראל. "הדיון נקבע

ל־1.1.47", מספר מונטגומרי. "אבל אירוע שהתרחש ב־29.12.46 (ו' טבת) – בו חטפו היהודים קצין ושלושה סרג'נטים והלקום, כתגמול למלקות שאנו פסקנו לטרוריסט יהודי צעיר – שלהבה את דעת־הקהל באנגליה; והדבר השתקף בפגישתנו ב־1.1.47". על משרד־המושבות, בהתייעצות עם משרד־המלחמה, הוטל להכין הנחיות לנציב־העליון. את ההנחיות הכין מונטגומרי: 1) ייעשו מאמצים להפסקת הפרות־החוק והטרור. 2) יינקטו מיד צעדים להשלטת חוק־וסדר, תוך שימוש בצבא ובמשטרה. 3) הימנעות מאמצעי־תגמול, תוך הכוונת מאמץ הצבא והמשטרה נגד מפירי־חוק; לוודא שהיזמה תימצא בידי כוחות הכתר. 4) הפעולה לביצוע המדיניות תזכה למלוא תמיכתה של ממשלת הוד־מלכותו.

יתכן שהעידוד והתמיכה שקיבלו האחראים המקומיים מהשלטון המרכזי בלונדון הם שהביאו להחלטות שקטעו את ההפוגה. האות לחידוש המתיחות בא בי"ח כסלו (11.12), כשבית־דין צבאי בריטי פסק להלקות שני צעירים חברי האצ"ל, 18 מלקות לאחד – נוסף ל־18 שנות־מאסר. למרות התראת מפקדת האצ"ל ביצעו הבריטים את זממם, וכתגובה זכו קצין וסמלים של ה"מ בעונש מקביל. וכך עמדו ההתרחשויות בארץ־ישראל בטבת (ינואר) תש"ז בסימן ירידת הפרסטיג'ה הבריטית, בעקבות המלקות ומלקות־הנגד. אך גם פעולות מתוכננות נגד מתקני השלטון לא פסקו. בלטה פעולה נועזת של האצ"ל, שאנשיו החדירו מכונית־תופת למטה משטרת חיפה והרסוהו. ב־5 פעולות שביצע לח"י בחודש טבת נזקפו לזכותו 5 הרוגים בדיטיים ו־29 פצועים. האצ"ל ערך גם הוא התקפות נרחבות נגד מכוניות, מחנות צבא ותחנות רכבת. הוא אף מיקש דרכים ברחבי הארץ. לזכותו – 3 הרוגים בריטיים ויותר מ־30 פצועים.

ואז באה הסתבכות נוספת, כשהבריטים דנו את דב גרונר למוות, ומפקד הצבא, הגנרל בארקר, אישר את גזר־הדין. בכ"ג **טבת** (15.1) הכריזו הבריטים על "מבצע פולי": איסור על אנשי־צבא להיכנס לבתי־קולנוע; יציאה לרחוב – רק בקבוצות של ארבעה. האיסור לא מנע את תפיסתם של שני בריטים בה' **שבט** (26.1), כבני־ערובה נגד הפעלת גזר־הדין. הכרזת הנציב־העליון – כי אם לא יוחזרו בני־הערובה תוך 48 שעות, יוטל משטר־צבאי באזורים מסויימים – לא השפיעה על הגורמים המעורבים. "העניין הכעיסני והגבתי על כך במכתב למזכיר־המושבות, בצייני כי מתן אתראה כזו לאויב אך מאפשרת לו לתכנן את מעלליו", כתב ראש המטה הקיסרי. "חזרתי ואמרתי כי פעולות מעין אלו הן אשר הביאו אותנו למצב הבלתי־נעים בו אנו שרויים". בט' שבט (30.1.47) שיגר מונטגומרי מברק זועם ברוח זו גם לגנרל דמפסי, מפקד הצבא הבריטי במזרח התיכון. "הדבר הדרוש בארץ־ישראל הוא מדיניות תקיפה", כתב מונטי לדמפסי, "אבל מאז היותי לראש המטה־הכללי הקיסרי טרם זכיתי לראות מדיניות כזו. שומה עלינו להחדיר באחראים, בארץ־ישראל ובוייטהול, כוח־רצון חזק והחלטה נחושה. אין לסבול עלבונות בשלטון הבריטי מצד כנופיות בריונים"...

העתק המברק נשלח למזכיר־המושבות, והגיע לראש־הממשלה. למחרת נקרא מונטגומרי ל"דאונינג סטריט 10" (בית ראש־הממשלה) ושם הוזהר כי אם ייוודעו דעותיו ברבים, יעמיד הדבר את הממשלה במצב לא־נעים בוויכוח על בעיית ארץ־ישראל, שעמד להתקיים בפרלמנט. ראש־הממשלה אמר לפילדמרשל כי יודה לו אם יואיל להסתייג מהמברק לגנרל דמפסי. "מובן שהסכמתי", כותב מונטגומרי, "ואף הוריתי לדמפסי לבטל את המברק ולהשמיד את ההעתקים". אך, מספר הפילדמרשל, "מסתבר כי עינים רבות כבר ראוהו"...

סערה עמדה להתחולל. "כיוון שלא ידעתי לאן עלולה מדיניות הממשלה להוליכנו", מוסיף מונטגומרי, "הוצאתי הוראה לאסור העברת משפחות־חיילים נוספות לארץ־ישראל. למחרת נקט הנציב־העליון מדיניות קיצונית יותר וציווה על פינויים המידי של כל הנשים והילדים הבריטיים, ושל כל האזרחים־הגברים שאינם חיוניים, מארץ־ישראל".

ראש המטות הקיסריים, מונטגומרי, אצל הנציב־העליון בהר העצה הרעה

בעקבות האירועים הוחלט שכל הילדים והנשים, וכן נתינים בריטים שנוכחותם אינה חיונית, יוצאו מן הארץ - כדי לא להכביד על כוחות הצבא להשכין סדר בארץ־ישראל. לגזרות הבריטיות הפנימיות היה חריג אחד: לנשים יהודיות הנשואות לבריטים הותר להישאר בארץ... עד ליציאה רוכזו המיועדים להיפנות במחנות הצבא. "עתונאים, אנשי מסחר וכמורה בריטיים שחפצו להישאר עשו זאת על אחריותם", אומר קסטלר. "סוחרים בריטיים שלחו מחאה לקבינט, כי הפינוי כמוהו כ'כניעה לטרור'. שקופה ביותר היתה תגובת היהודים הרשמיים. הללו כעסו על שסוף השלטון הבריטי החל להתממש לא בעטיין של תפילות בבתי־כנסיות ולא ממחאות הסוכנות; אלא בשל פעולת יריביהם 'הפורשים'."

בד־בבד עם הוראת הפינוי החלקי, הוחלט על הקמת "אזורי בטחון" - בירושלים, בחיפה, בתל־אביב וביפו - שהוקפו בגדרות־תיל כפולות ומשולשות. ב"בווינגראדים" אלה רוכזו עובדי־המדינה והאזרחים הבריטים החיוניים. היציאה מן התחום המגודר לא הותרה אלא בליווי כוח חמוש. "היה בצעד זה משום נצחון למאבקו של הישוב כולו, שכפה על הבריטים חיים במחנות־מעצר בלב הארץ, כה הם שלטו כביכול. יהודים וערבים כאחד ראו בצעד זה נסיגה וכניעה של השלטונות מפני לחץ המאבק והטרור היהודיים. ובלעג השקיפו על איש־השלטון הבריטי, היושב סגור ועצור מבעד לגדרות התיל".

ביו"ז שבט (7.2.47) הודיע המזכיר־הראשי החדש, גרני - שבא במקום שאו, שנאלץ להסתלק מחמת הסכנה שארבה לו - לסוכנות היהודית כי החל מ־10.2 (כ' שבט) עליה להתחיל **למסור מידע על הטרוריסטים**. הודעה זו, שכמוה כאולטימטום, זכתה להדים נרחבים. ה"ניו־יורק הרלד טריביון" הגיב על כך ש"שיתוף־פעולה זה יעביר למחתרת חלקי אוכלוסיה גדולים, הנשמעים כיום למוסדות". לאולטימטום לא היה כל סיכוי - כיוון ששבוע לאחר מכן, בכ"ח בשבט (18.2), הודה בווין בכשלון "השולחן העגול" בלונדון והודיע כי **בריטניה מעבירה את בעיית ארץ־ישראל לידי האו"ם**. ימים אחדים קודם הועבר הגנרל בארקר מתפקידו כמפקד הצבא בארץ ובמקומו בא לויטננט־גנרל מק־מילן, שיחזיק במשרה שנה וחצי - עד להסתלקות הבריטים מאדמת ארץ־ישראל.

לצעדים החמורים היתה השפעה הפוכה. לא זו בלבד ש"הסוכנות היהודית" לא נענתה לאולטימטום, אלא שאף הצליחה להעלות את האצ"ל מעלה נוספת במלחמת החרות. ב"פקודה סודית" של מפקדת האצ"ל, מכ' שבט (10.2), נמסר כי "מאז ומעולם ראינו בשלטון הבריטי שלטון של כובש זר, ובתור כזה נלחמנו בו". לראשונה החל האצ"ל לדבר בגלוי על "האויב האנגלי". סוף־סוף הגיע לעמדה שבה נקט לח"י מראשית קיומו. וכך, כאשר תקף האצ"ל מועדון קצינים בירושלים, בט' אדר (1.3), נהרגו 17 קצינים וחיילים בריטיים ולמעלה מ־20 מהם נפצעו. וזאת, מכיוון שהפעם לא ניתנו כל אזהרות לפינוי הבנין. "האצ"ל קיבל, כנראה, את שיטות הארגון המתחרה בו ופעל לפיהן".[61]

פעילות מתגברת במצב צבאי

כתוצאה מסדרת פעולות רצופה של האצ"ל ולח"י בעשרת הימים הראשונים של חודש אדר – חבלה בקווי טלפון, בצינורות נפט ומיקוש דרכים; התקפות על בסיסי משטרה ומחנות־צבא – והגיעו לשיא בהתקפה על מועדון הקצינים בירושלים – נהרגו ונפצעו עשרות בריטים. השלטון יצא מכליו – והתגובה הגיעה למחרת ההתקפה על מועדון הקצינים. בעצה אחת עם משרדי המלחמה והמושבות, ועם ראש המטות הקיסריים, הכריז הנציב־העליון על מצב־צבאי בתל־אביב – כולל רמת־גן, בני־ברק ופתח־תקוה. מצב צבאי הוטל גם על מאה־שערים בירושלים. מה משמעותו של "המצב הצבאי" לגבי רבע־מיליון תושבי האזור הצבאי? – במקום משרדי ממשלה ובתי־משפט אזרחיים, יופעלו מוסדות צבאיים. בתי־קולנוע ייסגרו, ולא יפעל הדואר. המושל הצבאי רשאי לסגור בנקים, להחרים בתים ולגרש תושבים. "היפופוטמוס" – זה כינוי המבצע – השתלט על תל־אביב, ואילו על ירושלים השתלט מבצע "פיל"...

המצב הצבאי, שהחל בי' אדר (2.3), לא הניב את התוצאות המקוות ונסתיים לאחר 15 יום – בכ"ה אדר (17.3). "צריך להוכיח לבריטים שגם אמצעי־דיכוי זה לא יצלח", חשבה הנהגת המחתרת. "כשם שגדולה הסכנה אם ישיגו הבריטים את מטרתם, כן גדולים סיכויי ההצלחה אם נדע לפעול בצורה מתאימה". לוחמי המחתרת פעלו באזורי "המצב הצבאי" ומחוצה להם. "מטרות" היו לרוב, כיוון שאת "המצב הצבאי" צריך היה לאכוף, שאם לא כן אין לו משמעות. למפקדים המקומיים ניתנה יד־חפשית, לא היה צורך לקבל את אישור המרכז או המפקדה לכל פעולה. האחראים המקומיים חיפשו מטרות, תכננו – וביצעו. "צריך להכין פעולות ולהכות מיד", נאמר לאחראים בדרכי הקשר העקיפות. הדגש בהוראת היד־החפשית הושם ב"פעולות", וב"מיד". "במצב שאנו נתונים בו מותר הכל", נאמר. "גם חבלות אישיות, גם התקפות על מחנות־צבא, גם התקפות על חיילים, גם על בתי־קולנוע צבאיים; למקש כבישים ומסילות־ברזל. העיקר – לפעול, ומיד".

בחודש אדר תש"ז – אשר במרביתו התקיים המצב הצבאי – ביצעו לוחמי חרות ישראל לא פחות מ־32 פעולות; לאויב נגרמו אבדות רבות: 15 הרוגים; 70 פצועים; נפגעו מסילות־ברזל, כולל 2 קטרים ו־17 קרונות־נפט. המאזן של האצ"ל לחודש אדר לא היה קטן מזה של לח"י. בעשרות פעולות של הארגון נהרגו לפחות 24 בריטים ונפצעו כמאה, והנזקים רבו ביותר. בהודעה מטעם "לשכת המודיעין" הודה השלטון שבימי "המצב הצבאי" בוצעו 68 "פעולות טרור". בהתקפת לח"י על בתי־הזיקוק בחיפה, בי' ניסן (31.3), עלו באש 20,000 טון דלק. הנזק – כמיליון לי"ש. "טוב היה לו יכלה הכשלת המצב הצבאי להיזקף לזכות הישוב כולו, ולא רק לזכות ארגוני המחתרת", אומר גרא, המגלה כי "בעצם ימי המצב הצבאי פנינו אל ה'הגנה', בהצעה לתגובה פעילה. הבענו נכונות, כבימי תנועת המרי, לקבל מרות למען מלחמה משותפת ומתואמת. תשובה מן ה'הגנה' לא באה. האצ"ל פעל אף הוא בכל מקום שניתן".

לוחמי חרות ישראל

מאז בואה של ספינת־המעפילים "חיים אַרלוזורוב" לחופי־הארץ ברצעו על־ידי לוחמי חרות ישראל ההתקפות דלהלן על כוחות האוייב:

א. ביום ח' באדר – הופצצו משרדי "חיפה שיפינג אינ'נסי" (סוכנות מיניסטריון הצבא הבריטי, המפעלת בגירוש המע־פילים) ומשרד התשלומים הצבאי בבנין באנק "בארקליס" בחיפה. שני המשרדים נהרסו. קצינים וחיילים בריטיים נפצעו. לבנין נגרם נזק של 10 אלפי לא"י.
שני מקידים עבריים, שנמצאו במקרה באותו זמן בבנין, הוכרחו ע"י קציני האוייב לסלק את המצורות. תוך פעולת־כפיה זאת נפצעו פצעי־בטח שני ההתסיסנים.

ב. ביום י"ג באדר – אחד התגרים – המפצץ בנין משרדי הערכת־הפס בחיפה ואחת־עשרה מכוניות של מכוניות־דיזה "בדרך", שהיתה קבוצה של גוש הבנין משעדה נפשט.

ג. ביום י"ג באדר – בערב – הותקפו כלי־רכב צבאיים בנבולות האיזור הנצור בירושלים. מכונית־צבא נהרסה. קצינים וחיילים בריטיים נפצעו.

ד. ביום י"ג באדר – בערב – הותקפו נקודות שונות משפורות האוייב בשערי האיזור המבוצר בירושלים.

ה. **ביום ט"ו באדר – בשעה 10 בבוקר – הותקפה מכונית־משא של האוייב בקרבת חדרה, בכביש חיפה – ת"א. 2 קציני־משה בריטיים נהרגו, 2 קצינים נפצעו.**

ו. ביום ט"ו באדר – במוצאי־שבת – הותקפו משמרות האיזור הבריטי בירושלים. 3 חיילים בריטיים נפצעו קשה.

ח. ביום ט"ו באדר – בשעה 9 בערב – בוצעו התקפות נרחבות (ומותאמות על עמדותיו של האוייב באיזור המבוצר ת"א:
א. מחנה הצבא והמשטרה הבריטי בשרונה התקף בר־מגנים ותת־מקלעים.
ב. משמרות בתחומי האיזור המבוצר התקפו בנבולות שכונת "התקוה".
ג. מכונית משוריינת ונהגו בתוקפים ומקשי־מלכודת, שנורטו למוח מוניות הבאת הנבורת.
קלגסי־האוייב ירו ללא־הפסקה ומחוך כונה למגוע בעוברים ושבים. הם יתנו על כך את הדין.
ההתקפות הקרב ארכו למעלה משעה וחצי. כל הלוחמים – על נפקם – חזרו בשלום לבסיסיהם. לאוייב נגרמו אבדות בנפש, שהוא מקליכם מידיעת הציבור וקלגסיו.

מלחמת החרות העברית לא תפסק. היא תלך ותגבר, עד אשר תסואסא חלאת האוייב ממולדתנו.

למען המולדת האחת והשלמה – תהא המלחמה אחת ושלמה!

בשחרות
י"ח אדר תש"ז
לוחמי חרות ישראל

לוחמי חרות ישראל

ה ו ד ע ה

א. **ביום ו', ט"ו באדר – בוצעה התקפה על בניין משרד המושבות הבריטי – מרכז התככים האנטי עבריים – בלונדון.**
על אף שמירתה הקפדנית של "סקוטלאנד יארד" המפורסמת, הצליחו לוחמינו לחדור למסרופונין של האימפריה הבריטית ולבצע בתוכה פעולה מלחמתית.
הפעולה תוכנה ובוצעה ע"י סניף אירופה של לח"י, לפי הוראות המרכז במולדת.
מלחמת החרות העברית תתנהל בכל מקום שעליו מתנוסס הדגל הבריטי. לכל מקום יגיע הלוחם העברי.

ב. **ביום א', י"ז באדר – הותקף בנשק אוטומאטי וי"מונים ריכוז של קלגסי האוייב במחנה מס' 72 בסביבות פרדס־חנה.**
ההודעה הרשמית של האוייב מסרה על הרוג אחד ושבעה פצועים מבין חיילי המחנה. הודעה זו כוזבת כשאר הודעותיו הרשמיות של האוייב. לפי ידיעות מהימנות נהרגו בהתקפה זאת 11 חיילים בריטים ו־18 נפצעו. – כל לוחמינו חזרו לבסיסיהם בשלום.

ג. ביום ב', י"ח באדר – התקפה מכונית־משא בריטית בסביבת רחוב.

ד. ביום ג', י"ט באדר – הותקף כלי־רכב בריטי בנשק אוטומאטי וריסונים בסביבת אבן־יהודה. נהפכי־המכונית נפגעו.

ה. ביום ה', כ' באדר – התקפה מכונית צבאית בקרבת שרונה. חייל נפגע.

ו. ביום ה', כ"א באדר – הותקפה כריסונים מכונית־צבא בנבולות האיזור הנצור, בדרך יפו – תל־אביב.

ז. ביום ה', כ"א באדר – הותקפה רכבת־נפט בסביבת קלקיליה. הקטר ושבעה־עשר קרונות־מיכלים של נפט נתרסקו. המסילה נהרסה באזרך ניכר. הנזק כ־75 אלף לא"י.
אותו ערב הותקפה רכבת בקרבת בית־צפפה, במבואות ירושלים. קטר ושמה קרונות נתרסקו. הנזק כ־40 אלף לא"י.

ח. ביום ו', כ"ב באדר – הותקפה רכבת בסביבת באר־יעקב. הרכבת הורדה מעל הפסים והמסילה נזוקה.
ההתקפות על שורות־הרכבות של מסשלת מלשתינה חודשו מאחר שהכוזב משתק את חייו הכלכליים של הצבור העברי. ההזמנות לפרי־הדר בוטלו. ועכשיו־גלם אינו מובא למרכז־התעשיה העברית באיזור הנצור ותוצרת תעשיתית אינה מוצאת מתנו. כתגובים אלה אין הרכבת משמשת אלא אמצעי־תחבורה ומראנספורט לצרכיו הצבאיים של האוייב.

בשחרות
כ"ד באדר תש"ז
לוחמי חרות ישראל

שתי הודעות של לח"י על הפעילות המלחמתית היזומה באדר תש"ז

תוצאת המצב הצבאי היתה אפסית, כשכבודו של השלטון הבריטי יורד מטה־מטה בעיני התושבים. כך מתברר מחוזר ששלחו ראשי המטות אל מפקד הצבא במזרח התיכון. "בקבינט נדון המצב הצבאי שהוטל על הערים ירושלים ותל־אביב מ־2.3.47 עד 17.3.47. תודות למצב הצבאי ניתן לכוחות הצבא חופש־פעולה, וזה הביא למאסרם של 24 טרוריסטים, ועקב כך – אף מידת־מה של שיתוף־פעולה מצד הישוב היהודי" – זה הצד החיובי. "אבל מצד אחר – התוצאות שהושגו מאכזבות. מעשי־טרור חמורים נמשכו בזמן המצב הצבאי ולאחריו... ביטול המצב הצבאי אחרי זמן קצר כל־כך יצר רושם של חולשה, ואל נכון עודד את היהודים והטרוריסטים לחשוב שעלה בידם להתגבר... המצב הצבאי היה חמור מדי, ללא צורך; תוצאותיו פגעו בממשלה, כשם שפגעו בישוב היהודי"...[62]

צל הגרדומים ופריצת מבצר עכו על ועדת־החקירה של האו״ם

בחודשי האביב, ניסן ואייר, המשיכו ארגוני המחתרת בלחימה פעילה, אם כי לא באותה תכיפות של ימי ״המצב הצבאי״. בחודשיים אלה ביצעו לוחמי חרות ישראל לא פחות מעשר פעולות לחימה. לזכותם של לח״י נזקפים בחודשיים אלה 13 חללי אויב ו־33 פצועים. נפגעו מכוניות והועלו באש 11 מיכלי־דלק גדולים. נפגעה רכבת; בוצעה חדירה נועזת למבצר הבריטי בשרונה, והוצא להורג מפקד הבולשת בחיפה.

אם בערב פסח, י״ב ניסן (2.4), שמחו ארגוני הלוחמים על פרי מלחמתם המתמשכת, כאשר פנתה בריטניה אל האו״ם בבקשה ״לזמן בכל המהירות ישיבה מיוחדת של העצרת הכללית כדי להקים ועדה לדיון על בעית ארץ־ישראל״, והמושב נקבע לח׳ אייר (28.4), הרי מרבית הימים סערו בצל העלאתם לגרדום של לוחמי האצ״ל – גרונר, דרזנר, אלקחי וקשאני – בכ״ו ניסן (16.4). מכלא ירושלים, שם ישבו בבגדי־המוות האדומים, נלקחו הארבעה באישון לילה למצודת עכו. את הרצח המרובע עמדו התליינים הבריטים לבצע באשמורת האחרונה. שלא כנהוג, לא הובא רב יהודי להיות עם הנידונים בשעתם האחרונה. אבל ידוע־נודע כי ״התקוה״, להיות עם חפשי בארצנו, נישאה מגרונם עד שכלתה נשימתם, עד שלא יכלו לשיר עוד.

בליווי משמרות צבא, חמושים בשריונים ובטנקים, הובאו ארבעת מקדשי־השם למנוחת עולמים בבית־העלמין העתיק של צפת, הצופה לעבר הר מירון, מקום מנוחתו של המורד שמעון בן יוחאי. הסערה שהתעוררה בתפוצות העם היהודי נוכח התליות היתה נרחבת. הפגנות סוערות נערכו במחנות שארית־הפליטה, ליד הקונסוליה הבריטית בפרנקפורט; ואף לפני הקונסוליה בניו־יורק. ״מעשה התליה הוא רצח מכוון״, כתב בטאון הפלמ״ח. ״את התליה ביצע שלטון המחוקק חוקים לפי צרכיו, הגוזר מוות כפי ראות עיניו... כאן נתגלתה חולשת השלטון, שאין בו עוד בטחון בכוחו״. הזעם התפרץ גם מבין דפי ״אשנב״, בטאון האקטיביסטים במפא״י, שהביע איבתו לשלטון הבריטי המעלה לוחמים יהודים לגרדום – תוך הכללת ארבעת עולי־הגרדום עם חללי־העפלה שנפלו בהתנגשות עם כוחות בריטיים. אלא שלא כל ה״אקטיביסטים״ היו שלמים עם שילוב זה. לאחר פרסום הודעת־האבל המשותפת ״הביע בן־גוריון את התנגדותו לכך״, סיפר אליעזר ליבנשטיין, עורך ״אשנב״. ״התווכחתי עמו והסכמתי למסור את העניין לבירור במרכז המפלגה״. אך הרוב במפלגה תמך בעמדתו של בן־גוריון, וליבנה התפטר מתפקידו. זה היה סופו של הבטאון האקטיביסטי של מפא״י, שהחל את הופעתו עם גזרת הקרקעות בשנת ת״ש.

לא חלפו ימים רבים, והבריטים עמדו לחזור על זממם הערמומי, בראש־חודש אייר (21.4), בבית־הכלא המרכזי שב״מגרש הרוסים״ בירושלים. נסיונם של מאיר פיינשטין איש האצ״ל ומשה ברזני איש לח״י למות יחד עם תלייניהם באמצעות תפוז־נפץ לא ניתן היה להתבצע, מתוך שלא רצו לפגוע ברב בית־הכלא, שהיה עמם ברגעיהם האחרונים. לאחר תפילת ״אדון עולם״ הצמידו שני הלוחמים את תפוז־הנפץ בין לבותיהם ובקידוש שם שמים, בקריאת ״שמע ישראל״, החזירו את נשמתם לאל־עליון בירושלים עיר הקודש.

פעולות־נקם של האצ״ל ולח״י, שהחלו לאחר התליות בעכו, נמשכו ימים אחדים, עד לה׳ באייר תש״ז (25.4.47) – בדיוק שנה אחת לפני ההכרזה על עצמאות ישראל – כאשר הצליחו לוחמי חרות ישראל לחדור למרכז המשטרה הבריטית בשרונה ולפוצץ בה מכונית תופת. 5 אנשי משטרה בריטים נהרגו וחמישה אחרים נפצעו. גם בהתקפה על רכבת צבאית ליד רחובות, שלושה ימים קודם לכן, נהרגו חמישה בריטים ו־25 נפצעו. הנזק החמרי היה רב, אך

הפחת היוקרתי רב ממנו. למחרת, בו׳ אייר (26.4), השיגה ידם של לח״י את קונקוויסט – מהמסוכנים שבאויבי המחתרת – ופצעה אותו פצעי־מוות.

ואז, לפתע, השתררה הפוגה מוחלטת, שצריכה היתה לשמש אור־אדום לראשי השלטון הזר – אך אלה לא התפנו לראות את האות על הקיר, והודו לאלוהי הבריטים שיכולים הם לנשום לרווחה. וכשהתפוגגה ההפוגה, בקול נפץ גדול, נאלץ היה הנציב־העליון להסביר מדוע לא נמנעה ההתרחשות, למרות הכוחות הרבים שעמדו לרשותו. ״שום מספר חיילים אינו יכול למנוע התקפה על הרבה בניינים וגשרים, מאות מילין של כבישים, מסילות־ברזל וצינורות נפט...״, נאמר בדו״ח. ״הגנה שלמה נגד התקפות מאורגנות, בכל מקום ובכל שעה, יום או לילה, במשך שנים רצופות, אינה בגדר אפשרות מעשית״.

כ״ט־בעומר תש״ז היה הקשה ביותר לשלטון הבריטי. ״הבסטיליה״ בארץ־ישראל, מבצר עכו – שאף נפוליון לא הצליח להבקיע – נפרץ בצהרי י״ד אייר תש״ז (4.5.47), במועד הקרבת פסח שני כשבית־המקדש היה קיים. את ההתקפה ביצעה יחידה שמנתה לא יותר מ־23 לוחמים. ואלה, בסיוע הכלואים במצודה, המוקפת במחנות־צבא, הצליחו לפרוץ את החומות ולשחרר 41 שבויים. שומרי הכלא כמעט ולא נפגעו, אך המחתרת שילמה מחיר כבד: 9 הרוגים – 6 שבויים נמלטים ו־3 תוקפים. 13 נלכדו – 8 מן הכלואים ו־5 מהיחידה התוקפת. 27 שבויים חולצו מן הכלא והגיעו למקום מבטחים. על אף ריבוי הנופלים והנלכדים לשבי, שהעיבה על שמחת הצלחת הפריצה למבצר, יכולה היתה המחתרת העברית לרשום עוד ציון־דרך לקראת סופו של השלטון הזר. לא היה עוד מקום בטוח אליו לא תוכל להגיע ידה של מלחמת החרות.

הפעולה גרמה לחספוס־מה ביחסי שני הארגונים. את תכנית הפריצה הגו אנשי לח״י, שהיוו בשנים הקודמות את ״חלק הארי״ של הכלואים היהודים, אך בחורף תש״ז, משהועברו לעכו עשרות מאנשי האצ״ל, השתנה היחס המספרי. למרות שללח״י היתה ״זכות ראשונים״ בתכנון, תבעה הנהגת האצ״ל את ״זכות הפריצה״, הן בכוח הרוב, והן בטענה המוסרית – שאנשיהם, שנדונו למוות, שם. להנהגת לח״י היה חשש שגם לבעיית תהילת־גבורים יש חלק בתביעת האצ״ל – אך נאלצה לוותר. לוחמי חטיבת־הקרב של האצ״ל, בפיקודו של ״שמשון״, הוא דב כהן, שאף נפל באותו מבצע, הם שביצעו את אחת מפריצות־הכלא הנועזות שנודעו מעולם.

בשבועון המחתרת, ״המעש״, העלה אלדד וספר ומנה את קרבנות פסח־שני תש״ז ואת שאר קרבנות ניסן ואייר של שנת השבע לחרות ישראל:

בִּזְמַן שֶׁבֵּית־הַמִּקְדָּשׁ הָיָה קַיָּם –
הָיִינוּ מְנִיפִים לְךָ אֶת עֹמֶר־הַתְּנוּפָה,
הָיִינוּ מְבִיאִים לְךָ אֶת אָבִיב פֵּרוֹתֵינוּ: זְהַב־תְּבוּאָה, דַּם־עֵנָב.
וְעַתָּה, שֶׁמִּקְדָּשֵׁנוּ חָרֵב –
עַתָּה אֲבֵלִים יְמֵי הַסְּפִירָה.
וּבְכָל־זֹאת סוֹפְרִים אָנוּ.
אֶת אָבִיב בָּנֵינוּ אָנוּ מְנִיפִים לְפָנֶיךָ, עֹמֶר־תְּנוּפָה.
וְאָנוּ סוֹפְרִים אֶת יְמֵי־הַסְּפִירָה תַּשָּׁ״ז.
הִנַּפְנוּ עַל גַּרְדּוֹמִים אַרְבַּע אֲלָמוֹת זָהָב;
הֶעֱלֵינוּ בָּאֵשׁ קָרְבַּן־עוֹלָה, שְׁנֵי בְּכוּרִים בִּירוּשָׁלַיִם;
וְעַתָּה הֵבֵאנוּ בְּעֻמָּק־זְבוּלוֹן טֶנֶא־דָם.
וּבְזוֹת הַסְּפִירָה שֶׁסָּפַרְנוּ – יְתֻקַּן כָּל מַה שֶּׁפָּגַמְנוּ.

אירועי ניסן ואייר תש״ז, וביחוד פריצת מבצר עכו, השאירו את רישומם על המושב המיוחד של עצרת האו״ם, שהתכנס בח׳ אייר (28.4). ההפתעה באה לקראת סיומו של המושב. בכ״ד אייר (14.5) הביע נציג ברית־המועצות, אנדרי גרומיקו, את תמיכת ארצו בשאיפת היהודים להקים מדינה יהודית בארץ־ישראל. וזה, אף שבתחילת המושב הביע הנציג הסובייטי את דעתו בעד מתן עצמאות לארץ־ישראל בזמן הקרוב – שזו היתה העמדה הערבית. בנאומו הסתמך גרומיקו על ״פשיטת הרגל של השלטון הבריטי״, לאור ״מעשי הדמים בארץ־ישראל, החוזרים ונשנים לעתים תכופות יותר ויותר״. בסופו של המושב החליטה העצרת על הקמת ועדת חקירה. אף כי לח״י היו היחידים שהבהירו כי הם לוחמים נגד האימפריאליזם הבריטי, ולא נגד שלטון הרשע והרמיה של ״הספר הלבן״, ניסו חוגי ההנהגה להתעלם מכך ואף להסתייג מהתפנית הסובייטית: ״ככל שהתנועה הציונית והישוב התחזקו והפכו לגורם בר־משקל בארץ־ישראל, **ונאבקו כתנועת שחרור לאומית** למען האינטרסים הלאומיים שלהם, החלה ברית־המועצות לעיין מחדש ביחסה לציונות ולראות בה גורם העשוי להביא **להחלשת כוחה של בריטניה** במזרח התיכון״. ואף על פי כן ״הנהלת הסוכנות היהודית התיחסה בזהירות להבעת־ידידות זו של הרוסים, והיחסים בין שני הצדדים היו בבחינת ׳כבדהו וחשדהו׳.״

ועדת־החקירה של האו״ם החלה לפעול בניו־יורק. בכ״ח סיון (16.6) נערכה ישיבה ראשונה בירושלים. פניית העצרת, בישיבת הנעילה בכ״ה אייר (15.5), לקיים הפסקת אש לתקופת פעילות הוועדה – נענתה על־ידי המחתרת בתנאי שגם שלטונות הכיבוש יעשו כן. אך הבריטים לא נענו לבקשת האו״ם. ״לא אנו קפצנו בהכרזת ׳הפוגה׳ כי אם נדרשנו לה, אנו אף לא הכרזנו עליה כי אם התנינו אותה״, נאמר בפרסום פנימי של לח״י באב תש״ז. ״אנו הפרנו אותה, כתגובה על התנהגות השלטון, הפרה חד־פעמית״. מעשים שביצעו הבריטים בתקופת ״הפסקת האש״ איימו להאפיל על ועדת החקירה.[63]

הנמר האכזר הוא נמר של נייר

באותו יום בו נתכנסה ועדת האו״ם לישיבתה הראשונה בארץ, בו ביום גזר בית־דין צבאי בריטי מוות לשלושה מלוחמי האצ״ל, שנלכדו בפריצת מבצר עכו. פניית הוועדה לחון את הנדונים נדחתה. האצ״ל החליט למנוע נסיון נוסף לרצח־בגרדום. שני סרג׳נטים בריטיים שנלכדו על־ידי לוחמי האצ״ל בכ״ג תמוז (11.7) אמורים היו לשמש בני־ערובה לשלומם של שלושת הלוחמים היהודים. אך יוקרתה של האימפריה הכריעה את כף־המאזנים. לכידת שני הסרג׳נטים הביאה את השלטון להטיל ״מצב צבאי״, בנתניה ובנוותיה, והוחל ב״מבצע נמר״. מאמצי ה״הגנה״ לשחרור בני־הערובה הבריטים מידי האצ״ל עלו בתוהו.

בשחר יום י״ב באב תש״ז (29.7) עלו שלושת לוחמי האצ״ל – אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר – במעלות מקדשי השם, כששירת ״התקוה״ אדירה, מפיהם ומפי חבריהם, מרעידה את חומות עכו. ״הם לא גילו סימני פחד או זעזוע״, כתב הרב אוחנא, שנשלח לומר עמם וידוי. ״הם היו אמיצים מאד... כשיצאתי, ביקשוני לדרוש בשלום הישוב, וביקשו גאולה לעם ישראל״. הגופות הובאו על־ידי חיילים עד לשערי צפת אך לא העזו להיכנס לתוכה. השלושה נטמנו ליד חבריהם עולי הגרדום, ליד חללי הטבח בתרפ״ט.

למחרת בוצע גזר־דינם של בני־הערובה. במעבה חורש־אקליפטוסים, בין נתניה לאבן־יהודה, נמצאו שני הסרג׳נטים הבריטים מוקעים לעדות על סכל ועקשות בריטית. ליד גוויות התלויים נפרשו כתבי־האישום, בהם פורטו נימוקי גזר־הדין: כניסה בלתי־לגלית לארץ מולדתנו; השתייכות לצבא בריטי־טרוריסטי; החזקה בלתי־חוקית של נשק. על כגון זה אמר הלל הזקן: על דאטפת – אטפוך; וסוף מטיפיך יטופון.

עם כל המחרידות שבתליה־כנגד־תליה, דומה שמהלך־אירועים זה חיזק את תהליך ההסתלקות הבריטית מארץ־ישראל יותר מכל - אף שגם ידידים לא יכולים היו להשלים עם המעשה. "זה גמול נורא ומעשה ברוטאלי", הגיב הקולונל מיינרצהגן, אבל הוסיף כי "האחראים להריגת שני הסרג'נטים הם הפוליטיקאים היושבים בדאונינג־סטריט. אם הייתי יהודי, ודאי שהייתי בוחר להיות טרוריסט, טרוריסט אלים, והייתי מכוון את ההתקפה אל ה'וייטהול'." אבל - הבריטים לא העלו עוד יהודים לגרדום בארץ־ישראל, שכן שמונה שבועות אחרי כן נאלצה הממשלה הבריטית להודיע על יציאתה מארץ־ישראל.

משנודעה פרשת תליות־הנגד, פרצו מהומות אנטישמיות במקומות שונים בבריטניה - בליברפול, במנצ'סטר, בגלזגו ובלונדון. בדרבי העלו פורעים בריטים בית־כנסת באש. ברחבי בריטניה נסקלו בתי־עסק של יהודים, ללא אבדות בנפש. "העתונות הסובייטית תיארה את ההתרחשויות בפרטי־פרטים, כהוכחה לאכזריות הבריטים, אך בלי להזכיר את מות הסרג'נטים". ההתפרעויות בארץ היו חמורות יותר, שכן הונהגו על־ידי "שוטרים מסויימים". על־פי דו"ח בריטי התפרעו כנופיות חיילים ושוטרים בתל־אביב: "ניפצו חלונות־ראווה ושמשות אוטובוסים, הפכו כלי־רכב ותקפו יהודים". שעות אחדות מאוחר יותר, "בלי פקודה, יצאו שש שריוניות ממתחם בית־הדר. כשהגיעו לרחוב אלנבי, פתחה אחת השריוניות באש על אוטובוס, הרגה יהודי אחד ופצעה שלושה... ב־10.15 בלילה ירדו שוטרים משריונית והיכו אנשים בבית־קפה. כעבור רבע שעה ירו באוטובוס נוסף בשכונת־התקוה והרגו שלושה יהודים. אחר־כך תקפו בית־קפה. בקרבת מקום נמצאה גופת יהודי". נגד המתפרעים לא נעשה דבר, מלבד "עונש משמעתי" חסר־פשר. "סערת הרוחות בשורות הצבא והמשטרה היתה גדולה", מציין הדו"ח, "שלא ניתן לנקוט צעדים תקיפים. המוראל הבריטי בארץ ודעת־הקהל באנגליה לא היו משלימים עם צעד כזה"...

אם בדיווחו של הנציב־העליון נאמר שלאור הנסיבות ניתן להבין את פעולת־התגמול הבריטית בתל־אביב - הרי סגן־מזכיר־המדינה האמריקאי לשעבר, סמנר ולס, אמר כי את תליית הסרג'נטים יש לראות על רקע "הרצח המשפטי" של שלושה צעירים שעזרו לחבריהם להימלט מן הכלא, ועל המתתו־בעינויים של אלכסנדר רובוביץ בידי גברתנים בריטיים.

פרשת רציחתו של הנער רובוביץ עוררה גלים והדים והבליטה את האנטישמיות בה נגוע מנגנון השלטון הבריטי בארץ־ישראל. אלכסנדר רובוביץ נעצר על־ידי בלשים בריטיים בט"ז אייר (6.5), בעת שעסק בהדבקת כרוזי לח"י. הוא נאבק עם לוכדיו, ובעת המאבק נשמט כובעו של אחד הבלשים. בעזרת הכובע הצליחה מחלקת־המודיעין של לח"י לוודא את מעורבותו של רוי פאראן, מראשי הפלוגות הבריטיות המיוחדות למלחמה במחתרת. העניין הלך והתפתח, עד שראשי השלטון נחפזו להבריח את פאראן מן הארץ. לח"י פרסמו את תמונתו כמבוקש על רצח, והחלו במסע־נקם מקיף - שלא נראה כי יהיה לו קץ. בהילחצם, הודיעו הבריטים כי פאראן הוחזר מסוריה אליה נמלט והועמד לדין. לאחר מסכת התחמקויות והעלמת מסמכים הודיעו - "לנוכח בוזם של כתבים אמריקאיים וחמת־זעם בישוב היהודי" - כי הרוצח פאראן "זוכה", בנימוק ש"לא נמצאו ראיות".

"היחידות הבריטיות המיוחדות", בפיקודם של פרגוסון ופאראן, שקיומן היה סודי, נחשפו, פורקו בחיפזון וקציניהן הורחקו מן הארץ. גם הרוצח פאראן הוחזר במהירות. בנמל ליברפול קיבלו את פניו אלפי בריטים שהריעו לכבודו... לח"י לא שקטו - הם אף גילו את מענו. אך מעטפת־הנפץ שנשלחה אליו לאחר חודשים אחדים - נפתחה על־ידי אחיו, רקס פאראן, שהלך לעולם שכולו טוב עם בטן מרוטשת - כפרת אחיו. רוי פאראן הגיע לעמדת פרקליט־ראשי של

מדינת אלברטה בקנדה. גופתו של אלכסנדר רובוביץ בן ה־16 לא נמצאה – גם לא לאחר שחרור ירושלים ומדבר יהודה בשנת תשכ״ז.

על ״מבצע נמר״, המצב־הצבאי בנתניה ובנותיה, הגיבו הן האצ״ל והן לח״י. אבל התקופה היתה בעייתית, בשל גזרי־דין־המוות התלויים ועומדים. סיפר שמואל כ״ץ: ״לאחר שאלכסנדר רובוביץ נרצח, החליטו לח״י לבצע פעולות־תגמול. פנינו אל לח״י להשהות את הפעולות – כי בכך יתמעטו הסיכויים לקחת בשבי קצינים בריטיים, האמצעי האפשרי היחיד למניעת אישור משפטי־המוות. מנהיגי לח״י ניאותו לחכות שבוע ימים. בסופו של שבוע עקר פנינו בבקשה לדחיה נוספת. בקשתנו זו הושבה ריקם״.

על סמך ההתרחשויות בקיץ תש״ז – פרשת רובוביץ, התליות ותליות־הנגד, ״מבצע נמר״ הבריטי ופעולות המחתרת הלוחמת שבאו בעקבות ההתרחשויות – יכול היה אבא אבן להגדיר את יולי 1947, או אב תש״ז, כחודש בו התרחשה ״המלחמה הבזויה״ בין הישוב לממשלת־המנדט. באותו חודש גברה הלחימה. החטיבה הלוחמת של לח״י לבדה ביצעה 29 פעולות־קרב תוך ימים מעטים וזקפה לזכותה 8 בריטים שנהרגו ו־68 שנפצעו; בפעולות מגוונות נפגעו קטרים, קרונות־נפט ופסי רכבת. האצ״ל הוסיף כהנה ועוד. בעשרות פעולות שביצעו לוחמיו נהרגו 14 בריטים ונפצעו יותר מ־60. גם ה״הגנה״ מצאה את הזמן כשר לפעולה. בד׳ אב תקפה תחנות ראדאר על הכרמל. ההתקפה בשכונת סטלה־מאריס נכשלה, ולוחם אחד נפל. ההתקפה ב״אחוזה״ הצליחה. 5 ערבים נפצעו. התחנה נהרסה.

בעשרה חודשי־לחימה בתש״ז ביצעו לוחמי חרות ישראל כמאה ועשרים פעולות־קרב נגד כוחות המשטרה והצבא הבריטיים בארץ וכנגד אגפי השלטון (״האדמיניסטרציה״) של האויב. אבדותיו בתקופה זו, מידי לח״י בלבד, נאמדות ב־63 הרוגים ו־300 פצועים.

בנאומו בלונדון בכ״ו אב תש״ז (12.8.47) הבהיד חבר הפרלמנט הבריגדיר מאקסון כי יש כעת בין 80,000 ל־100,000 חיילים בארץ־ישראל. בשנתיים האחרונות, לדבריו, ״נהרגו שם 79 אנשי־צבא ו־180 נפצעו; כן נהרגו 40 שוטרים ו־69 נפצעו; ואילו האבדות בקרב האזרחים הבריטיים הגיעו ל־16 הרוגים ו־10 פצועים. בסיכום – כ־400 נפגעים בריטיים לעת הזאת״. והמסקנה שלו: ״הגענו לנקודת־המשבר האחרונה״.[64]

המלחמה מתפשטת אל מעבר לים

המגמה שהסתמנה עוד לפני תום מלחמת־העולם – בכ׳ מרחשון תש״ה (6.11.44) בפרבר של קהיר, בפעולת־מלחמה של לח״י נגד חבר הממשלה הבריטית – לא יכלה להתרחב אלא לאחר תום המלחמה, כשהתנאים איפשרו מעבר קל יותר לארצות שמעבר־לים. את הזעזוע, שתקף מנהיגים ציוניים כמו את ראשי ה״הגנה״, היטיב לתאר אחד מחברי מרכז לח״י: ״אחרי הלורד מוין – מי יודע מי אצלכם עתה בתור?״, שאל גולומב בחרדה את גרא. ״אומרים שצ׳רצ׳יל הוא על הכוונת שלכם, ואתם מתכוונים לרצוח אותו. היודע אתה איזה אסון זה יהיה?!״ תשובתו של גרא אז הרגיעה את גולומב: ״באשר לצ׳רצ׳יל, אין לנו עניין לפגוע בו עכשיו. נניח לו לסיים את המלחמה נגד גרמניה. אחר־כך נראה. הוא לא יברח״. המלחמה נסתיימה. צ׳רצ׳יל לא ברח, אלא הובס בידי ה״לייבור״. הוא לא היווה עוד מטרה. עכשיו ניהל בווין האנטישמי את מדיניות ״הספר הלבן״. גם המיניסטר מוריסון עסק בהתוויית תכניות לחיסול התקוה הציונית. והיה גם מפקד צבא אנטישמי. אכן – קמו, אולי, מטרות חדשות – אבל ״הגברת נשארה באותה אדרת״: מרכזה של האימפריה הבריטית במטרופולין, בלונדון. זו המטרה.

גם האצ״ל החל להפנות מאמצים אל מעבר לגבולות ארץ־ישראל, אך פעילותו התרכזה, בעיקר, בקרב שאירית־הפליטה – בשטחי־הכיבוש בגרמניה ובאוסטריה, באיטליה ובצרפת

המשתחררות. סייעה לאצ"ל העובדה שרבים מאנשיו שרתו בצבא הבריטי וקיימו מגע עם שארית־הפליטה, בהם גם חברי בית"ר והצה"ר לשעבר. בארצות־הברית התנהלה פעילות הסברתית ומדינית רחבת־הקף, באמצעות "הוועד העברי לשחרור האומה" בראשותו של הלל קוק (פיטר ברגסון), שלאחר המלחמה הקים שלוחה מדינית בצרפת. האצ"ל אף ביצע מספר פעולות מלחמתיות נגד אובייקטים בריטיים - החל בפיצוץ השגרירות הבריטית ברומא בו' מרחשון תש"ז (31.10.46), והמשיך בנסיונות פיגוע במחנקי חיל־הכיבוש הבריטי באוסטריה בקיץ תש"ז. אך אלה לא זכו להצלחה, ותהודה לא היתה להם כלל. התקפות נוספות נעשו רק חודשיים לפני הקמת מדינת ישראל, בגרמניה ובאוסטריה, אך שוב ללא הצלחה - וללא כל השפעה, נוכח ההתפתחויות בארץ־ישראל באותם ימי אדר קשים.

ובאשר להעברת המלחמה למטרופולין האויב, לבריטניה, הרי רק באביב תש"ז הורתה מפקדת האצ"ל ל"מטה בגולה" לפתוח "חזית שניה" ולהכות בבריטים בכל מקום שאפשר, אם באנגליה עצמה ואם מחוצה לה. אף על פי כן "לא הצליח האצ"ל־בגולה לפתוח חזית שניה במלוא היקפה. המבצעים הצבאיים נשארו בגדר אפיזודות בודדות", אומר אליהו לנקין. וחברו שמואל כ"ץ מוסיף: "העיק עד־מאד חדלון־המעש שלנו על אדמת בריטניה עצמה. ואולם נסיון לח"י, שנסיונות לפעולה שעשה בלונדון אותו קיץ העלו חרס בגלל ידיעה לא־מספקת של השטח, שימש דרבן לסבלנות... לבסוף תוכננה פעולה בפורטסמות. התכנית היתה מוכנה, האנשים מאומנים, גם הציוד. חיכו רק לבואה של מטרה מתאימה לנמל... אבל זה כבר לא היה הרגע המתאים לפתוח בפעולות תוקפניות בבריטניה".

והיה נסיון לפגוע בגנרל בארקר, השנוא ביותר בארץ־ישראל, שכמוהו כמק־מייקל אולץ לעזוב את הארץ. "בארקר היה המקרה היחיד שביקשנו לפגוע באיש־צבא בריטי, אישית", הצטדק מנחם בגין. "הוא התנהג כגאולייטר נאצי בארצנו. הוא ניסה למחוץ את מאבקנו בגרדומים". עזר וייצמן, ששרת בחיל־האוויר, גויס לאצ"ל על־ידי אלי תבין. עזר, שכינה את בארקר "אויב מוצהר של עמנו", היה ממתכנני המבצע: "הצלחנו לאתר את ביתו של בארקר, והיה בדעתנו למקש את הכביש ולפוצץ אותו", סיפר עזר. "משום־מה עוררנו את חשדות הסקוטלנד־יארד. באחד הימים הקיש מפקח על דלתי ושאל: 'אתה, בן־זונה, מתי אתה מתכוון לצאת מאנגליה?' עניתי לו: 'תוך ימים ספורים'. 'רעיון מצוין!', אמר. החלטתי שמן התבונה להישמע ולעזוב. וזה היה סוף המבצע".

שליחי לח"י שיצאו אחרי המלחמה - הרצל ורהפטיג־עמיקם ויעקב לבשטיין־אליאב - נעזרו על־ידי איש־הבריגדה זלמן רבדל ופעיל־ההעפלה אברהם בלס. את מאמציהם ריכזו תחילה באיטליה ובצרפת. בימי הקונגרס הציוני הגיעו לשווייץ שלושה שליחי־הסברה - לוין, הוא עקיבא ברון; ידידיה, הוא צבי מרסה; ורשדל, הוא יעקב ירדור־לדרמן. לאחר נעילת הקונגרס הכ"ב עברו גם הם לפעול בפריס. הפעילות בראשיתה היתה מדינית והסברתית, אך עד מהרה ניגשו להקים תשתית ארגונית - לקראת פעילות מלחמתית. גם אם נתקלו בקשיי נגישות אל שרידי השואה - שרבים מהם הגיעו לאצ"ל - מצאו השליחים אוזן קשבת ולב פתוח בקרב חוגים אינטלקטואליים יהודיים. כך הצטרפה "אירנדה" - בטי לזרוס־קנוט, לוחמת "מאקי" הצרפתית, נכדתו של הקומפוזיטור סקריאבין, דודו של מולוטוב, שר־החוץ הסובייטי; גם "פול" - הוא רובר מזרחי, מבכירי תלמידיו של סארטר; וכך גם שרל - הוא קריאל גרדוש, "דוש", ואשתו ליליאן־שושנה; גם "ולטר" - מתתיהו אילת (טיבי רוזנברגר). שליחי לח"י הסתייעו באלכסנדר אהרונסון, אחיהם של אהרן ושרה, שהתגורר בעיר ניס. שנים רבות פעל ב"אינטליג'נס" הבריטי, ועכשיו היה מאוהדי לח"י, שדרשו לפגוע במרכזי השלטון

האימפריאלי, בבריטניה. עוד אוהד נלהב היה עורך־הדין אנדרי בלימל, מראשי הציבור היהודי בצרפת ומקורב לשלטון. קרקע נוח לפעולה בצרפת היתה העובדה שבקרב השלטון ודעת־הקהל רווח הלך־רוח אנטי־בריטי, כתוצאה מחתירת הבריטים תחת מעמד צרפת ב"לבנט".

הקו המדיני שעליו התמקדו לוחמי חרות ישראל באותם הימים – ניטרליזציה של המזרח־התיכון ומלחמה באימפריאליזם הבריטי – הוליך, כמובן מאליו, את שליחי לח"י אל מעבר למסך־הברזל. "שם לא היו מתקנים בריטיים; את היהודים שנותרו בחיים לא היה צורך לזרז לעליה", אומר גרא. "לא היה ספק כי ברית־המועצות תצטרך לקבוע את עמדתה בבעיית ארץ־ישראל, ועלינו לעשות שעמדה זו תהיה חיובית". לבולגריה נשלח יצחק מירקין, מסגולה שליד פתח־תקוה. הוא היה מיודד עם גיאורגי דימיטרוב, ראש ממשלת בולגריה, מראשי הקומוניסטים, שהואשם בזמנו ב"הצתת הרייכסטאג". באמצעות דימיטרוב הופגש מירקין עם שליח מיוחד ממוסקבה. על השאלה אם יכירו הסובייטים במדינה העברית שתקום, לאחר גֵרוש האנגלים מן הארץ, לא היה השליח מוסמך להשיב. אותו שליח, יהודי, גילה למירקין כי במוסקבה ידוע על שלושה קומוניסטים בין חברי לח"י. לאחר שלושה שבועות הגיעה התשובה ממוסקבה באמצעות דימיטרוב: "דיברתי עם סטאלין; תהיה לכם מדינה". על השאלה מדוע לא תעזור מוסקבה בתחומי הסיוע למלחמה – ניתנה תשובה קצרה: מכיוון ש"בלח"י יש שלושה קומוניסטים בלבד"... דימיטרוב הסביר למירקין שברית־המועצות מקפידה שלא למכור נשק באורח ישיר, אבל את זה ניתן להשיג בצ'כיה. דימיטרוב אף הורה להתיר לכל יהודי לצאת, כדי להגיע לארץ־ישראל.

גם להונגריה ולצ'כוסלובקיה הגיעו שליחי לח"י: בועז, יהודה גור (וייס); ודן, דוד בלאו. אחריהם הגיעו עקיבא ברון ויואל ברנד. על פי גרא, שמע דן בפראג מאנשי השלטון כי היו רואים בעין יפה אילו ייצג לח"י את התנועה הקומוניסטית – גם בלי שיהיה קומוניסטי במוצהר. "הם הכירו בלח"י כתנועת שחרור אנטי־אימפריאליסטית", מנמק גרא, "אבל, כדי להתקבל למחנה הקומוניסטי חסר היה לח"י עמדה מרקסיסטית"...

פעילויות בקרב תנועות שחרור המקורבות לגוש המזרחי התנהלו על אדמת צרפת – שם נפגשו נציגי לח"י עם המחתרת הבאסקית ועם תנועת השחרור היוגוסלבית, שכבר הגיעה לשלטון וקיימה שגרירות בפריס. גם עם נציגי המחתרת הוויאטנאמית נתקיימו מגעים, ובמיוחד עם הו־צ'י־מין, שהנהיג אחרי כן את הלחימה נגד הצרפתים ונגד האמריקאים. גם עם השגרירות הסובייטית קוימו מגעים, וכאשר הגיע שר־החוץ הסובייטי לפריס, הגישה לו אחייניתו תזכיר מאת מרכז לח"י ופרשה בפניו את מהות מלחמתה של המחתרת. "לא מן הנמנע הוא שגישושינו אלה בפריס מילאו תפקיד בהחלטה החיובית של מוסקבה להקמת מדינת ישראל, ולאפשר לישראל לקבל נשק מצ'כוסלובקיה".

את הפעילות המלחמתית נגד המטרופולין הבריטי ריכז המנוסה בשליחי לח"י, יעקב לבשטיין־אליאב. לא קלה היתה ההתארגנות לקראת הפעולות, באשר את המבצעים צריך היה להפעיל מן הטריטוריה הצרפתית. פעולה ראשונה בוצעה כנגד ראש המחלקה לפיתוח אמצעי־לחימה במשרד המלחמה הבריטי, ליד כיכר טרפלגר. ברימון ממולכד נפצע הגנרל וכמה מעוזריו. אם כי התנקשות זו לא זכתה להדים, הרי לשלטונות הבריטיים הובהר שפעולה זו אינה אלא סנונית ראשונה של המחתרת היהודית. באביב תש"ז פעלו לח"י שוב ושוב בלונדון. בט"ו אדר (7.3.47) הופעל "מעיל מתפוצץ" במועדון הקולוניאלי. חיילים אחדים נפגעו. גם פעולה זו, שבוצעה על־ידי רובר מזרחי, לא זכתה להדים.

פעולה אחרת, שנכשלה, זכתה לפרסום, בעקבות מאסרם של ישקה ובטי קנוט על גבול צרפת־בלגיה. בכ"ו ניסן (16.4) נתגלתה פצצת־שעון במשרד־המושבות בכיכר טרפלגר. את

הפצצה הכניסה בטי קנוט, שהספיקה לעזוב את בריטניה לפני השעה היעודה. הרושם הפסיכולוגי של גילוי הפצצה היה גדול, ביחוד לאחר שהגיעו מעטפות־נפץ לאישים הקשורים לבעיית ארץ־ישראל - חברי הקבינט, ראשי אופוזיציה, וכמובן לגנרל בארקר.

המידע על כוונות המחתרת הגיע לסקוטלנד־ירד לאחר הפגיעה בשגרירות הבריטית ברומא. "מאותו רגע היה ברור כי סכנת הטרור קרבה אלינו במהירות", גילה ליאונרד בארט, מפקד הסקוטלנד־ירד. סיפור מעניין מביא הקולונל מיינרצהגן. ב־12.11.46 (י"ח מרחשון תש"ז) הגיע אליו צעיר אלמוני, "בהיר־שיער ותכול־עינים". בטרם החל בשיחה ביקש להבטיח שלא יוסגר, מאחר שנכנס לבריטניה בלי רשות, והוא מבוקש בארץ־ישראל בקשר לטרור. הוא נשלח ללונדון "כדי לרסן חמומי־מוח יהודים צעירים הנמצאים בלונדון". הצעיר הדגיש כי על אף החלטת האצ"ל שלא לפעול באנגליה, אין הוא בטוח שחמומי־המוח לא יעשו מעשה מטופש, שיביא חורבן. "האצ"ל ביקשו לבוא עמי במגע, להפסקת התעמולה האנטישמית", סיפר הצעיר למיינרצהגן. "אמרתי שאינני רוצה להסתבך עם הטרוריסטים ולא ליהפך נושא מכתבים למשרד־הפנים". מיינרצהגן הזמין את היהודי הצעיר לבוא שוב כעבור שבוע.

הבירורים שערך הוכיחו למיינרצהגן כי דברי הצעיר נכונים. ב"טיימס" התפרסם אז כי בסקוטלנד־ירד מצפים לטרור יהודי בלונדון; וכי לכל האנשים החשובים הוצמדו שומרי־ראש; בלשים חמושים פוקחים עין; מכתבי־איום נשלחו בעילום־שם. מיינרצהגן פנה למשרד־המלחמה, סיפר לאחד ממכריו על הצעיר היהודי וקיבל הבטחה שלא יטמנו לו פח. האיש במשרד־המלחמה, קלר, התבטא שהוא אכן מעוניין לבוא במגע עם ארגון־הטרור היהודי בלונדון... מיינרצהגן ביקש להתייעץ גם עם יוסף לינטון, המזכיר המדיני של הסוכנות באנגליה, שאישר את דברי הצעיר. לינטון אף גילה כי להסתדרות הציונית "אזניים סמוכות מאד לקרקע", והם מעוניינים לקפד באיבו כל נסיון טרור בלונדון.

זה הספיק למיינרצהגן כדי להתנער מהמשך המגעים עם איש־הקשר של "הטרוריסטים היהודים". מגעים נמשכו עוד חודשים אחדים, כאשר ביקש ממנו הצעיר להכין רשימות מסוימות: באחת צריך היה לכלול את האחראים־בעבר לחבלה בציונות; בשניה יש לכלול את האחראים־בהווה; ובשלישית נתבקש מיינרצהגן לכלול את הפעילים בדיכוי הטרור... "נהגתי בו גסות מרובה", מודה מיינרצהגן: "שלחתיו, כשזנבו מקופל בין רגליו".

תיק ההתנקשות במשרד־המושבות ומעטפות־הנפץ נסגר חודשים אחדים לפני קום מדינת ישראל. בשלהי תש"ז דן בית־דין בלגי את לבשטיין ל־8 חודשי מאסר ואת קנוט ל־12 חודשי מאסר. עם ריצוי עונשם הוחזרו השנים לצרפת ושם שוחררו.

בסוף אותה שנה נכשלה פעולה הפגנתית, שיזם אחד ממעריצי לח"י, ראביי אמריקאי, קורף שמו. לפי התכנית צריך היה להפציץ את לונדון באמצעות מטוס שכור. בעיניו של צפוני סובול־שומרון, שריכז את פעילות לח"י בצרפת לאחר מאסרו של ישקה, לא נראתה התכנית. לדעתו כדאי תחילה "להפציץ" את לונדון בכרוזים. מסתבר שזהירותו היתה במקומה. עד מהרה התברר כי ה"טייס" היה סוכן האינטליג'נס. בשדה־התעופה המתינו שוטרים. האנשים נעצרו, כשהכרוזים בידם, אך שוחררו חודשים אחדים לאחר מכן.

בתיקי לח"י היו עוד תכניות רבות, כפגיעה בספינת־מלחמה בריטית והתנקשות בחיי המופתי, שמצא מקלט בפריס. אך כל זה נסתיים בחורף תש"ח, כשנתקבלה ההוראה להפסיק את כל הפעולות בחו"ל. עם הקמת מדינת ישראל והשתלבות לוחמי חרות ישראל בצה"ל ניתנה הוראה לכל שלוחי המחתרת לחזור ארצה. היו קשיים - מעט בגוש המזרחי, יותר בארצות ערב. כולם הגיעו, גם אם נאלצו לעבור בתי־כלא ושהותם שם נמשכה שנים מיותרות.[65]

בשבי - בבתי־סוהר ובמחנות־מעצר

דמים רבים רוותה ארץ־ישראל מאז נשמעה הקריאה "לחסל את בית־הסוהר" והוגשמה הלכה־למעשה, באקדחים שנשלפו כנגד בלשים וקלגסים. לאחר שמגמה זו השיגה את מטרתה - הוחזרו האקדחים למחסני־המחתרת, לאכזבתם של לוחמי תש"ב. צריפי מחנות־המעצר ותאי בתי־הסוהר שוב קלטו לוחמים שהופתעו, או שלא הקפידו על זהירות. אלה הצטרפו ל"וותיקים", שמנו וספרו שנה אחר שנה, ולא נואשו מלהצטרף לחבריהם הלוחמים.

מחנות־מעצר בגלות אפריקה. חמורה היתה בעייתם של מאתים־חמישים־ואחד הלוחמים שנלקחו באישון לילה, בג' מרחשון תש"ה (28.10.44), מעכו ומלטרון והוגלו למחנה "סמבל" ליד אסמרה שבאריתריאה - כשהם מנותקים מן הישוב. לצעד הבריטי המרהים לא קדם אירוע חמור מקביל מצר המחתרת, שכן ההתנקשות בלורד מוין בוצעה שמונה־עשר יום אחרי השילוח. להגליה בחרו הבריטים בוותיקים - ואלה, כמוהם כצעירים, חיפשו נתיב לחופש. שלושה חודשים לאחר הגיעם נעשה נסיון־בריחה ראשון. שלושת הנמלטים, אנשי האצ"ל, הצליחו להגיע לאסמרה, ונתפסו ליד גבול אתיופיה. כתוצאה הועברו כל העצורים בחיפזון, בי"א שבט תש"ה (25.1.45), למחנה־קרתגו - 150 ק"מ מפורט־סודן.

בבריחה השניה הגיע תורם של אנשי לח"י. בראש־חודש ניסן (15.3) יצאו שלושה אנשי לח"י - משה־דוד אייכנבאום, עזריאל וייס ועמרם קהתי - ממחנה־קרתגו במטרה להגיע לפורט־סודן, אך לא הרחיקו לכת, כיוון שנתפסו כבר למחרת. עוד בריחה אחת התבצעה מ"קרתגו" חצי שנה אחרי כן, בי"ג תשרי תש"ו (20.9.45) - הפעם, תורם של אנשי האצ"ל - כאשר בין הבורחים גם יעקב מרידור, שהגיע במשלוח יחיד, דרך חקירה בקהיר, ואתו יעקב יונדוף ושמעון שייבה. הם הצליחו לצאת במיכלית־מים, מצויידים באקדחי־עץ ותעודות מזוייפות. בתחנת רכבת נידחת נחשדו, זוהו והוחזרו. הבריחה היתה אות לבריטים שיש להעביר את העצורים למקום אחר. ומאין מקום מתאים - הועברו שוב, בב' מרחשון תש"ו (9.10.45), למחנה "סמבל", ליד אסמרה שבאריתריאה.

חודש אחר־כך, בה' כסלו תש"ו (10.11.45), התבצעה בריחה נוספת של אנשי האצ"ל - אליהו לנקין, בנימין זרעוני, יעקב גורביץ ורחמים מזרחי. זרעוני וגורביץ הצליחו להגיע לאתיופיה, אך נעצרו והועברו לאדיס־אבבה. רק אחרי תשעה חדשים, בכ' אב תש"ו (17.8.46) הוחזרו למחנה סמבל. מזרחי נשאר באסמרה תקופה ארוכה, ונתפס לאחר הבריחה הגדולה. רק אליהו לנקין הצליח לצאת לחופש, כשהגיע לצרפת שנה לאחר בריחתו - בכ"ו טבת תש"ז (18.1.47) - דרך אדיס־אבבה וג'יבוטי.

זמן קצר אחרי בריחת הארבעה - בט"ז טבת תש"ו (20.12.45) - היכו הבריטים שוב, בהפעילם את שוט ההגלייה. הגרוש לא היה גדול כקודמו, רק 55 מעצירי מחנה־לטרון, קרבנות ה"סזון" ברובם. גם אלה הועברו לאריתריאה, אבל למחנה אחר. זמן קצר לאחר הבאתם התדחש אירוע חמור, כאשר משמר המחנה הרג שנים מהעצורים - ארנון, הוא שאול הגלילי איש לח"י, ואליהו עזרא איש האצ"ל. י"ד שבט תש"ו (17.1) הוא יום הזכרון לאליהו עזרא ושאול הגלילי הי"ד. שנים־עשר מהעצירים נפצעו. נקמת דמם הנקי של עזרא והגלילי, שהיתה צפויה, נמנעה - לאחר שה"הגנה" דרשה מהאצ"ל ומלח"י להימנע מנקמה, באיימה בביטול הסכם "תנועת המרי" במקרה של תגובה על הרצח.

"הבריחה הגדולה" - יציאת 54 אנשים, מלח"י ומהאצ"ל, דרך שתי מנהרות שנחפרו במאמץ רב במשך חודשים ארוכים - אירעה מחצית השנה לאחר בריחת הארבעה, בל' סיון תש"ו (29.6.46). לבריחה קדם תכנון קפדני: מדים, תעודות ואתרי־קליטה באסמרה. אך כל

הבורחים נתפסו והוחזרו למחנה, מי קודם ומי מאוחר יותר. ארבעה־עשר האחרונים נלכדו בערב ראש־השנה. עמם נאסר חיים גמליאל, תושב אסמרה שסייע לקליטת הבורחים.

אחת ממנהרות־הבריחה, שלא נהרסה משום־מה, אלא נחסמה בשני פתחיה, שימשה את בריחת ה"גדולים" – אריה בן־אליעזר ויעקב מרידור, מהאצ"ל, ויצחק יזרניצקי־שמיר, מלח"י. עמם יצאו גם רחמים מזרחי וראובן פרנקו. הבריחה, שהתבצעה בכ"ב טבת תש"ז (14.1.47), היתה המתוכננת מכולן. הם הסתייעו ביהודי ג'וזפה לוי, שיד לו באריתריאה ובאתיופיה. לאחר מסע של שלוש יממות בתא של מכונית־דלק, בחום המשווני הלוהט, הגיעו לאדיס־אבבה. שנים יצאו לג'יבוטי, ושלושה נשארו באדיס־אבבה והמתינו לתעודות מפריס. אלה לא מנעו הסגרת השלושה לידי הבריטים, שהחזירום למחנה־המעצר בגילגיל שבקניה, לשם הועברו העצורים לאחר הבריחה. שמיר ובן־אליעזר הגיעו לג'יבוטי כעבור שבוע. לאחר מאבק פנים־צרפתי של הגורמים הקובעים בג'יבוטי ותחבולות הבורחים, שהסתייעו ברב של המושבה הצרפתית, ולאחר ארבעה חודשים בבית־הסוהר של ג'יבוטי, ומעורבות של גורמים יהודיים אצל השלטונות בפריס – הועלו השנים על אניית־מלחמה, כאסירים־של־צבא־צרפת, והועברו לנמל טולון. בכ"ב ניסן תש"ח (1.5.48), שבועיים לפני הכרזת העצמאות, היו השניים חופשיים. שלושה שבועות אחר־כך זכו לדרוך על אדמת ישראל, הנלחמת על עצמאותה.

בריחת החמישה, והצלחתם של שנים לחמוק מהסגרה, היתה מכה לפרסטיג'ה הבריטית. "הבריטים התחילו לחשוש שהבורחים יפתחו בהסתה אנטי־בריטית בין הגזעים והעמים השחורים של אפריקה ויארגנו מרידות... החששות גברו עד כדי כך שהשלטונות חששו שהבורחים יארגנו כוח מקומי טיגריני אנטי־בריטי וישחררו את אנשי המחנה בכוח הנשק". בי' אדר תש"ז (2.3.47) הועברו העצורים לקניה, ל"מחנה גילגיל", 120 ק"מ מניירובי. בסעור המלחמה בארץ־ישראל – בכ"ב אייר תש"ז (12.5) – הגיע לגילגיל המשלוח הגדול האחרון – 50 איש. באותו יום נמנו במחנה־השבי 319 יהודים מארץ־ישראל. בשני משלוחים, שהאחרון בהם נעשה בראש־חודש אדר־ב תש"ח (11.3.48), הוחזרו למחנה עתלית 54 עצורים.

חודש לפני הכרזת המדינה, בד' ניסן תש"ח (13.4), נעשה נסיון מתוכנן ומאורגן היטב – אחרון – להימלט מגילגיל. 6 עצורים, 4 מהאצ"ל ו־2 מלח"י, חמקו מן המחנה והגיעו לקונגו הבלגית, דרך קמפאלה בירת אוגנדה – אלף קילומטרים, במכוניות ובספינות־נהר. ומשם – הדרך לאירופה, לפריס, היתה פתוחה.

בבתי־הסוהר בארץ־ישראל. אם במחנות־ההגליה באפריקה היו עצורים רק אנשי האצ"ל ולח"י ו"ניטרלים" – שנעצרו ב"טעות" – הרי חברי ה"הגנה" לא זכו להימנות עם הגולים. אך עדיין ישבו מעט אנשי־"הגנה" במחנה־המעצר בלטרון ובבית־הסוהר המרכזי בירושלים; ונוספו כאלה שנעצרו בשל בעיות־נשק או בשל הפגנות־מחאה או סיוע ל"העפלה". עורך "ספר ההגנה" מציין כי "אסירי ה'הגנה' נפגשו בבתי־הסוהר ובמחנות־המעצר באסירי האצ"ל ולח"י, והיה חשש שהישיבה בבית־סוהר אחד ונסיבות המעצר הדומות יביאו לכלל טשטוש בין הצדדים... השפעת מבצעי הפורשים היתה רבה על חברי השורה, ביחוד בשנה האחרונה למאבק... המסגרת המוצקת עצרה חברים רבים מלנטוש את השורה... המוצא מן המבוכה בא עם מלחמת הקוממיות". על אף הידידות בה נתקבלו על־ידי חבריהם לתנועת המרי, נמנעו אסירי־ה"הגנה" מבריחה, שכן הנהגתם סרבה לאשר שיתוף־פעולה מסוג זה.

ככל שסערה המלחמה, בשנה השביעית למלחמת החרות, כן סערה הרוח במחנות־המעצר. גל מעצרים של ראשי עיריות ומועצות החל לאחר התליות, בי"ח אב (5.8), והתפשט לעבר פעילי התנועה הרביזיוניסטית ובית"ר, לכבודם הכינו את מחנה "לטרון ב".

על־פי דין־וחשבון של אגודת "לאסירינו", נמנו בראשית תש"ח 600 מבני הישוב במחנות־המעצר בעמק־איילון ובית־לחם. כ־300 אזרחים במעמד משפטי דומה, אך בדרגת חשיבות יתרה, זכו בישיבה בגלות אפריקה. מספר ה"שפוטים", בעלי תעודת־ישיבה, עבר את מניין ה־200, פזורים בין עכו לירושלים ובית־לחם. היו גם 100 "זמניים", שבילו זמן מה ב"קישלות", ביפו או בירושלים, או בתחנות משטרה.

בתשוקת החרות לא היה הבדל בין לוחמי האצ"ל ולח"י. שנת תש"ז ידעה את מילוטה של שדרנית המחתרת גאולה כהן, בכ"ג ניסן (13.4); והיא ידעה גם את הפריצה הגדולה ממצודת עכו, בי"ד אייר (4.5), על־ידי כוח חילוץ שתקף מבחוץ. באותה שנה היו גם הימלטויות של בודדים, כמו מנחם כהן (נפתלי) ודב ברמן (עוזי) אנשי לח"י מלטרון, אליעזר סודיט איש אצ"ל בקיץ תש"ז ואנשל שפילמן (אריה) איש לח"י מכלא ירושלים. נסיונות־הבריחה התרבו בפרוץ תש"ח, כאשר חוליית־לח"י התפרצה בכ' מרחשון (3.11) לתחנת־משטרה בתל־אביב ושחררה שני לוחמים, שנעצרו על שהסירו שלט־רחוב על־שם אלנבי. נשק השוטרים הבריטיים פורק והוחרם. בריחה נוספת ממבצר עכו נתבטלה סמוך לביצוע. כשהגיעה הידיעה על החלטת עצרת האו"ם, החלו 400 האסירים הערבים להתפרע ולאיים על שכניהם היהודים. הנהלת הכלא, שלא רצתה לקחת סיכון מיותר, העבירה את היהודים לאגף אחר, נפרד, וכך נשתבשה התכנית. בכ"ז כסלו תש"ח (10.12.47) הועברו כל שמונים האסירים היהודים במצודת עכו לבית־הסוהר המרכזי בירושלים.

לקראת הסוף. עם התקרבות קץ השלטון הבריטי, גדלה הסכנה גם לאסירים היהודים בבית־הסוהר המרכזי בירושלים – ששכנו בחדרים סמוכים לאסירים הערבים, הרבים מהם. בריחה מכלא ירושלים, בי' אדר־א (20.2), בה נמלטו 12 אסירים – שמונה מלח"י וארבעה מהאצ"ל – החישה את פינוי האסירים היהודים מבתי־הכלא באזורים הבעייתיים. ראשונים להעברה היו שלושים־ושבע הבנות, האסירות והעצירות – שהועברו מבית־הסוהר בבית־לחם למחנה עתלית, לשם הועברו אחר־כך גם שאר האסירים והעצירים היהודים.

כאשר צהלו המוני־בית־ישראל למשמע החלטת העצרת, ירד העצב על שבויי האצ"ל ולח"י במחנה לטרון, בהחשף מנהרת־מילוט עליה עמלו חודשים ארוכים. המנהרה, 99 מטר ארכה, נחשפה יומיים טרם סיומה. "היה זה מחזה נורא", מתאר אחד החופרים. "חלומות נגוזו, חודשים של תקוות התנפצו. חשבנו: חג החנוכה בפתח, ואנו בחוץ... כעת הכל מת. אנשים התקהלו על־יד הצריף ובכו, קראו קריאות־גנאי". אלא שצערם לא ארך, שכן השלטון המתפרק החליט להעביר את העצירים היהודים מלטרון לעתלית, שמשם אמורים היו הכוחות הבריטיים להיפנות בשלב האחרון. ההעברה החלה בכ"ח שבט (8.2) ונסתיימה בכ"ב אדר־א (3.3). גם את המעבר לעתלית ניצלו העצורים, ושלושה מהם קפצו מעל כלי־הרכב באחד העיקולים ונמלטו אל החופש. בהגיעם לעתלית לא התמהמהו העצורים ונגשו גם שם לכרות מנהרה – אך הנסיון נכשל, כיוון שאדמת החוף הרכה אינה משתווה בטיבה לאדמת יהודה. אף־על־פי־כן היתה בעתלית אינפלציה של נסיונות בריחה – במזוודות, בארונות, בתאים כפולים, במדי שוטרים ונוטרים. ראוי לציין כי בעתלית אירע נס – ושנים מעצורי ה"הגנה" העזו לברוח...

ההתפרקות המהירה של השלטון הביאה את הבריטים, בחודשיים האחרונים שלפני ה־15 במאי, לשחרור מואץ של עצורים, בקבוצות גדולות. ראשונים ליציאה היו בעלי מעמד עציר; ה"שפוטים" – רק באחרונה. השבויים לא שוחררו מעתלית, אלא הועברו למשטרת פתח־תקוה, שהיתה כפופה למשטרת המנדט הבריטי, אך נשלטה למעשה על־ידי ה"הגנה". כשנודע

ליעקב בנאי, מפקד החטיבה הלוחמת של לח"י, כי חמש מבנות לח"י, השפוטות למאסר־עולם, הוכאו למשטרת פתח־תקוה – מיהר להזעיק את "המחלקה הירוקה" בפיקודו של דוב. "כבר לא היו שם בריטים, אך נתקלנו בהתנגדות מפקד המשטרה", מספר בנאי. "הוא סרב לשחרר את הבנות. היינו נאלצים לאיים עליו בכוח הנשק, ואילצנו את אחד השוטרים להוליכנו אל התא בו כלואות הבנות... אני מצווה על השוטר לפתוח את דלת כלאן. השוטר מהסס, אך פותח. הבנות יוצאות. בחוץ מחכים הג'יפים הירוקים"...

98 השבויים האחרונים יצאו מעתלית רק שבועיים אחרי הכרזת המדינה, בי"ח אייר (27.5). גם הם הוכאו אל משטרת פתח־תקוה – שכבר היוותה חלק ממערך משטרת ישראל – אלא שכאן סרבו לשחררם בטרם חתמו על התחייבות להתייצב פעמיים ביום בתחנת המשטרה הקרובה... מובן שאף אחד מן המשתחררים לא חשב לקיים את ההתחייבות, שכן היו להם עניינים חשובים יותר – לצאת לזירות הקרב של מלחמת העצמאות.

כה' אייר תש"ח, יום בו הוכרזה הריבונות היהודית בארץ־ישראל, עדיין נמצאו בשבי הבריטי יותר משלוש־מאות־ושבעים מיהודי ארץ־ישראל. מאה־ועשרה מהם נמצאו במחנות־שבי בארץ־ישראל. האחרים היו כלואים במחנה השבי הבריטי בקניה שבאפריקה.

כחודשיים אחרי הקמת מדינת ישראל, שבוע אחרי שעזב הבריטי האחרון את המובלעת הבריטית, בל' סיוון תש"ח (7.7.48), הועלו 262 גולים על 16 מטוסים שהמריאו מנייירובי, דרך חרטום וואדי־חלפה לאל־אדם שבלוב. בא' תמוז הועלו בנמל טוברוק על סיפון ה"אושן־ויגר", שהובילה בעבר מעפילים לגֶרוש.

מפה 1: שיבת הגולים ממחנות השבי הבריטיים באפריקה למדינת ישראל

בליל שבת, ג׳ תמוז, עזבה האניה את אדמת אפריקה ולאחר שתי יממות, אור לה׳ תמוז (12.7), קרבה לחופי הארץ, כשאורות המגדלור בנמל תל־אביב קורצים אל שבי־הגולה. ב־8 בבוקר קרבה ספינה מן החוף אל ה״אושן־ויגר״ – ורמקול הדהד בדמי הבוקר מספינה אל ספינה: ״אל תפחדו. אתם בתחומי מדינת ישראל״. ביומנו של אחד השבים נרשם: ״כולנו מתייצבים דום ושרים את ׳התקוה׳. יורדים לסירות. צפירת אזעקה. הפצצה מצרית – כאשר אנו עולים מן הסירות לרציף הנמל. דוחקים אותנו למבואות הבתים... שבנו למדינת היהודים״.

עצמות חללי מלחמת החרות, שיצאה נשמתם בשבי אפריקה: נפתלי לובנצ׳יק, מוותיקי לח״י (שהיה כלוא מאז מעצרו בסוריה בשנת תש״א ועד לפטירתו בשבי בסודן, בי״ז אדר־ב תש״ו); שאול הגלילי איש לח״י ואליהו עזרא איש האצ״ל (שנרצחו במחנה־השבי) – הועלו רק בכ׳ אלול תש״ט (14.9.49) והובאו למנוחת־עולמים בירושלים.[66]

מה הם עושים?

בישיבת הנהלת הסוכנות בז׳ אב תש״ו (5.8.46) הוחלט להפסיק את ״המאבק״, עד לכינוסו של הקונגרס הציוני בכסלו תש״ז (12.46). בהחלטה זו היתה נסיגה מהעמדות שננקטו לפני כן, והיא שהונחה ביסוד מדיניותה של ההנהגה בימים שלאחר מכן – גם אחרי התפזרות הקונגרס, ולמעשה עד הפינוי הבריטי. מה עשתה ה״הגנה״ בשנת תש״ז כדי להחיש את יציאת הבריטים? ה״מדינאים״ הלכו ל״שולחן עגול״ בלונדון, בניגוד להחלטת הוועד־הפועל־הציוני. המעשה עורר רוגז בחוגים האקטיביסטיים. בהסתמכו על עמדת גולומב בשעתו, כי למשמעת יש הצדקה רק כל־עוד קוראת היא לעשיה, התבטא יצחק שדה, הרמטכ״ל, מסביב למדורה, כי ״משמעת לאי־עשיה״ אינה מחייבת – ונאלץ להתפטר.

פחות משנה אחרי הקונגרס הכ״ב התכנס הוועד־הפועל־הציוני בציריך, באב תש״ז (אוגוסט 47). ״היו אלה תשעה חודשים של מבוכה מבית ומחוץ, של כשלונות ותהפוכות במשא־ומתן המדיני ושל מאבק עם הפורשים מבפנים. הצירים על מפלגותיהם היו מלאים טענות על ההנהלה, שלא הלכה בתלם המדיני שקבע לה הקונגרס. הבעיות שהעסיקו את התנועה – חלוקה, מאבק, יחס לפורשים וכו׳ – לא זו בלבד שלא נפתרו, אלא התחדדו״.

הוועד־הפועל־הציוני גינה את ״שיטות הטרור״ והוקיע את ״הקבוצות המתבדלות״ – ובתגובה הודיע שר־המושבות כי ״נוכח גינוי הטרור הסכימה ממשלת ה״מ לשחרר את המנהיגים היהודים העצורים בלטרון״. דוברי השלטון אף הודיעו כי אין בדעתם לאסור את בן־גוריון ואת סנה ואת אבא חושי. אז־אז חזרה ה״הגנה״ לתלם. ״מאבק האש״ של ימי ה״מרי״ הפך להיות ״מאבק המים״. תחת אשר לוחמי הפלמ״ח יתקפו גשרים ומחנות, עבר ״המאבק״ אל הסיפונים, כשהמעפילים עצמם נצבים בקו־המלחמה הראשון, בידים חשופות מול ספינות המלחמה הבריטיות. אם בתחילה השתמשו ב״מאבק האש״ כ״מכשיר מדיני״ נגד ״האיום על הציונות״, הנה עכשיו ״הפכה ההעפלה **למכשיר־המדיני הראשי** של התנועה הציונית במאבקה עם השלטון הבריטי״. נושא ראשי ל״מאבק״ בבריטים נעשתה ההעפלה כבר בקיץ תש״ה, בטרם ״המרי״. ״אני חושב שאנחנו צריכים להביא לידי ריב על עליה בלתי־לגלית״, אמר רמ״א ה״הגנה״ מיד לאחר המלחמה. ״אין לנו מנוף טוב יותר... אנו צריכים לחתור להבאת מעפילים. ואין הכוונה לתוספת עולים – אם כי גם זה מכובד – אלא מנוף לשינוי הדברים. זו היא הפעילות הקונסטרוקטיבית שלנו״.

ה״העפלה״, כ״נושא ראשי למאבק בבריטים״, תפסה תאוצה בשנת תש״ז. ״לגבי ממשלת ׳הלייבור׳ בראשית 1947 לא היתה זו רק בעיה מוסרית מופשטת״, קובע אחד החוקרים.

"100,000 חיילים בריטיים בארץ־ישראל היו מעורבים בה; כן היו מעורבים בה עוד 200,000 חיילים, שחנו ברחבי המזרח התיכון; ורבים ששרתו בגרמניה, אוסטריה ואיטליה. כוחות אלה היו מעורבים בתנועת המעפילים לעבר ארץ־ישראל".

ההעפלה היתה השטח היחיד בו הותר למפקדת ה"הגנה" לבצע פעולות־לחימה כנגד מטרות בריטיות. בוצעו התקפות על מתקני־ראדאר בראש הכרמל ופעולות חבלה בכלי־שיט שעסקו בגֵרוש מעפילים לקפריסין. אולם שיא הפעילות התרכז במאמץ ההסברתי סביב הפלגתה של "יציאת אירופה", שנשאה 4,515 מעפילים, וגֵרושם לגרמניה. זה החל בכ"ט תמוז (17.7), כאשר אניות־מלחמה עצרו את "אקסודוס" מחוץ למים הטריטוריאליים. בהתנגשות בין מעפילי "אקסודוס" לחיל־הים הבריטי נהרגו שלושה מעפילים ועשרות נפצעו. החלטת הבריטים - להחזיר את המעפילים לאירופה ולא לגרש אותם לקפריסין - סיבכה אותם תקופה ארוכה, עד לסוף שנת תש"ז, עד הדיונים באו"ם בשאלת ארץ־ישראל.

בשלב האחרון של ההתנגשות עם הצי הבריטי נתגלעו חילוקי־דעות בין מפקדי "אקסודוס". רב־החובל איקה ארן־אהרונוביץ האמין שאפשר וצריך להביא את המעפילים אל החוף. אבל הנציג הבכיר של ה"הגנה" ו"המוסד לעליה", יוסי הראל, תמך בעמדת ההנהגה שגרסה כי הבאת המעפילים היא משנית. קדימות יש לתת לרושם על דעת־הקהל. אומר ארן: "המוסד־לעליה פקד עלינו להשתמש בספינה כהפגנה, שיראו עד כמה אנחנו חסרי־ישע, וכמה אכזרים הם הבריטים. קיבלתי הוראה שלא להניח למאבק להרחיק־לכת".

קונפליקט בין ההנהגה המדינית לבין "המוסד לעליה" פרץ מאוחר יותר, בחודש שבט תש"ח, כששתי ספינות מעפילים ובהן יותר מ־15 אלף איש עמדו להפליג מהים השחור, מרומניה. "הימים היו ימי הכרעה בישיבות האו"ם, וחוגים בעלי השפעה טענו כי יש לדחות את נסיעתן של הספינות למועד מתאים יותר", מסופר ב"תולדות־ההגנה". "הדבר הוצג כתנאי להצבעתה של ארצות־הברית בעד ההחלטה החיובית בעניין ארץ־ישראל. הלחץ על נציגי הסוכנות־היהודית היה חזק. לכן פנתה הסוכנות אל 'המוסד לעליה' ותבעה לבטל את כל העניין, או לצמצם את ההקף או לדחות את מועד צאת האניות. משה שרתוק הודיע כי 'הפלגה לפני ה־1 בפברואר היא סתירה להחלטות האו"ם'. ברודצקי וגולדמן הבריקו מלונדון ש'תוצאות ההפלגה תהיינה קטסטרופליות, ולכן יש לעצרן'."

היתה זו מהלומה לאנשי "המוסד לעליה". רצה הגורל והריב התנהל בין שני גיסים ממפלגה אחת - משה שרתוק ושאול מאירוב. בכ"א כסלו (4.12.47) שיגר שאול מפריס למשה בניו־יורק: "שלום, אחי; אני משתמש בהזדמנות זו להזכיר לך את כל המשמעות החמורה ביותר הכלולה בהחלטת הדחיה שקיבלתם. מעולם לא הודיעה ההנהלה, שהיא המנהלת למעשה את ההעפלה ושיש בידה להפסיק ולכוון ולחדש כרצונה. אילו הודתה בכך - היה בזה משום אי־אמת; והיה בזה משום מתן תוקף לדברי אויבינו הארורים, הטוענים שכל ענין ההעפלה אינו כי־אם מעשה מחושב ומלאכותי של הציונים מחוסרי המצפון. אין זו שאלת הטלת משמעת. ודאי שבראש ההעפלה המאורגנת עומדים עכשיו אנשים שהמשמעת הציונית מחייבת אותם. אבל ההעפלה לא תיפסק - לא תוכל להיפסק - בכוח של הכרעת ההנהלה. היא תבקש לה ערוצים אחרים ופעילים אחרים והיא תמצאם בין אנשים הרצויים לנו ובין אלה שאינם רצויים. וד"ל... באחווה נאמנה, אבוגור".

בן־גוריון תמך בעמדתו של שרתוק: "להעפלה היו שתי מטרות", אמר. "א) אמצעי להעלות יהודים; ב) מאבק פוליטי - אין הטרדה יותר קשה לאנגליה מזו"... מה, אם כן, הביא את בן־גוריון לתמוך בעמדת שרתוק נגד הפלגת ספינות־המעפילים מרומניה? - "העפלה כזאת, שלא היתה כמוה עד עכשיו - זה לא נגד אנגליה, אלא נגד או"ם!... וזה לא סוד שרוצים להגיד שכל

העסק זוהי מזימה קומוניסטית... ועכשיו, לתת תואנה למופתי, שיגיד ל'ליגה': אתם רואים, עושים אינבזיה [פלישה]!... וה'ליגה' תגיד את זה לאמריקה. וזאת תהיה אמתלה להתלקחות דמים בארץ... אז אנחנו ניתן עכשיו, למופתי ול'ליגה', לבווין ולסטיט־דפרטמנט, תואנה שהערבים צדקו: הארץ בוערת! הנה עומדים להקים להם מדינה, נתנו להם שטח, רוצים לפנות נמל – דוקא עכשיו התחילו בדבר כזה, 15 אלף איש בבת־אחת! הרי זה עוד לא היה! אם אנחנו, כשכל קיומנו בארץ עומד בסכנה, כשקיום ההחלטות עומד בסכנה – דוקא ברגע זה נבוא ב'פרובוקציה' כזאת – אתה [אביגור] מוכן לקחת את זה על אחריותך? אני משתומם לבטחון שיש לך! אמרנו: תעלו אלפיים איש! לא בממדים כאלה. המלחמה לא תהיה נגד אנגליה אלא נגד או"ם".

לנוכח המחלוקת הועלתה תכנית משונה: להציע לבריטים שהאניות תתמסרנה ותפלגנה במישרין למחנות־הגֵרוש בקפריסין. "היה זה מוצא מר שלא היה מנוס ממנו", אך הוא היה זקוק להסכמתם של הבריטים... שאול מאירוב טס לארץ, לשכנע את בן־גוריון. וזה הציע לאביגור לטוס לארצות־הברית ולבוא בדברים עם שרתוק וחברי ההנהלה הציונית.

בט' בטבת (22.12) יצאו האניות "פאן־יורק" ו"פאן־קרשצ'נט" מקונסטנצה; וביו"ח בטבת (31.12), אחרי שעברו את הדרדנלים, ציפו להן חמש ספינות בריטיות. מפקדי ה"פאנים" הודיעו למפקד הבריטי כי לא תהיה התנגדות. בלשים בריטיים, שהוטסו במיוחד לקפריסין, זיהו את פעילי ההעפלה. שלושה הובאו לחקירה והוכו נמרצות. רק לאחר פנייתם של "החברים" אל המפקד הבריטי, התערב האדמירל והאסירים שוחררו. סיכום הפרשה: "בתולדות ה'הגנה' תירשם פרשת ה'פאנים' כמקרה בולט של התנגשות חמורה בין 'עקרון המרות הלאומית' לבין החובה והמצפון הציוניים".[67]

שוב "סזון". יהיה זה עוול ל"הגנה" אם נציין כי ההעפלה היתה השטח היחיד בו הופעלו אלפי מגוייסי "השורה" באותה שנת־מלחמה סוערת – בה לא נותרה בידי השלטון המרכזי בלונדון ברירה אלא להסיר ידיה מאחיזתה בארץ־ישראל. אם נדמה היה כי לאחר הלחימה המשותפת, בימי "תנועת המרי", שוב לא תחזור חרפת ה"סזון" ושיתוף־הפעולה "הגנה"–בולשת – התברר כי אך פטריוטים תמימים נפתו לחשוב כך. ובכל זאת יש מקום לשאלה – מדוע חזרה ה"הגנה" לסורה, מדוע חידשה ההנהגה את ה"סזון" בשנת תש"ז?

"בשנת תש"ז הגיעו הפורשים לשיא השפעתם בישוב, כשהם מנצלים יפה את החלל הריק עם הפסקת 'המאבק המזוין' על־ידי ה'הגנה'," נכתב ב"תולדות־ההגנה". "פעולותיו של האצ"ל בשנה ההיא היו לא רק בסטיה מן הקו־המדיני של הנהגת התנועה הציונית, אלא סיכנו את החיים הדמוקרטיים בישוב". ומוסיף על־כך אחד ממפקדי הפלמ"ח, המסביר כי פעילות מאוסה זו של "הסזון" ננקטה מכיוון ש"חיי הישוב המאורגן ופעילות ה'הגנה' הופרעו קשות מהחרפת פעולתם הטרוריסטית של הארגונים הפורשים". מה היה פשעם של הארגונים הלוחמים בשלטון הזר באותה שנה הרואית? על־פי מפקד־הפלמ"ח, ארבעה הם "פשעי הפורשים": "א) השגת ממון לקיומם; ב) כפיית הציבור בבתי־כנסת ובקולנוע, באיומי נשק או מכות, להאזין לתעמולתם; ג) נקיטת טרור כלפי שוטרים ופקידים למען ישתפו פעולה עמהם; ד) ניהול תעמולה חריפה נגד מוסדות הישוב ונגד ה'הגנה'..."

לא ברור אם הפעילות קדמה להחלטת הוועד־הפועל־הציוני, או שה"סזון" החל אחריה. עיקרי ההחלטות האופרטיביות בציריך, בכ'–כ"ח אב (25.8–2.9.47), היו: א) להושיט תמיכה מלאה לישוב המאורגן במאמציו נגד הפורשים וארגוניהם; ב) ההנהלה תערוך פעולת הסברה מקיפה ויעילה; ג) מניעת תמיכה לארגוני הפורשים בארץ ובגולה, ותמיכה בהם מהווה הפרת

המשמעת הציונית. שני שלבים היו ל"סזון 1947". הראשון התרכז בהפרעה לפעילות המלחמתית של הארגונים הלוחמים. "במשך כל השנה נקטה ה'הגנה' באמצעים כדי לסכל פעולות רבות, מחשש שיביאו להרחבת מעשי־התגובה והענישה של השלטונות". אלא, שלא כקודם, "לא נהגה ה'הגנה' בדרך של הודעה־מראש לשלטונות"... כך סוכל נסיון של לח"י להתנקש בחיי הגנרל מק־מילן. ה"הגנה" סייעה לבריטים בגילוי מחבוא בו הוחזקו בריטים שנלקחו כבני־ערובה - וכתגמול שוחררו למחרת 32 חברי "הגנה" מבתי־הכלא בירושלים ועכו. בשלושה מקרים נהרגו חברי ה"הגנה" - ליד בית־הדר בתל־אביב, בנסיון לסתום מנהרה שחפרו אנשי האצ"ל. בחיפה התרסק חבלן "הגנה" בנסיון לפרוץ מחסן־נשק של האצ"ל. ונהרג חבר ה"הגנה" שניסה למנוע החרמת־כספים על־ידי האצ"ל באחד הבנקים.

השלב השני של ה"סזון" מתואר על־ידי אותו מפקד־פלמ"ח כ"הטרדה" של הפורשים, גֵרוש משכונות וממושבות, "דבר שגרם למתיחות מרבית". מסתבר שרבו קשיי ה"הגנה", כיוון ש"מפקדי ה'הגנה' הוכו על־ידי אנשי האצ"ל", כתגמול על פגיעה באנשי האצ"ל.

הגיעו ידיעות שה"הגנה" מכינה ליל־דמים ל־300–400 מפקדי האצ"ל ולח"י: בלילה אחד יתפרצו יחידות "הגנה" באותו זמן למאות דירות ו"ידפקו" את הכלולים ברשימה. "נפגשתי עם ישראל רוקח בקיץ תש"ז ברחוב זמנהוף 6", מספר אלדד. "דיברנו על סכנת מלחמת־האחים. ואז שאלתיו לאמת שבשמועות על 'ליל־ברתולומיאוס'. והוא אמר לי, בפֵרוש ובדיוק: 'אני מצטער להגיד לך שיש יסוד לשמועות'. אחר־כך הוסיף, שהודות להתערבותו של אבא הלל סילבר נמנע האסון". הדים לתכנית מצויים בחוזר שנשלח בכ"ז סיון תש"ז (15.6) למפקדי ה"הגנה" על דבר "כללי הפעולה נגד הארגונים הפורשים". במכתב מצורף כתב הלל (ישראל גלילי): "במסיבות המדיניות של ימינו אין העת כשרה לפתוח נגד הפורשים **במלחמת חיסול וכל הכרוך בה**. הפעולה תיעשה בכוחות העם עצמו, מבלי להסתייע בשלטון ומבלי לסייע לו, ומתוך זהירות לא להילכד על־ידי השלטון".

סיפר שמואל כ"ץ, ממפקדי האצ"ל: "באמצע אוקטובר ניתכה על האצ"ל הסתערות מרושעת. עיקר ההתקפה כוונה לחומר־התעמולה על הקירות. במספר ישובים התנפלו על המדביקים והיכום. זו פעם ראשונה השתמשה ה'הגנה' בנשק חם. בראשון־לציון נפצעו שני נערים... אנשי 'הגנה' פרצו לבתים והרביצו באלות. אחדים נחטפו, ובעינויים ניסו להוציא ידיעות. פה־ושם הוכו גם הורי הקרבנות, שניסו לגונן על בניהם.

"גוף אנונימי, 'נאמני הישוב', קרא למעשי אלימות. נשברו גולגלות ועצמות. כמה מן הקרבנות היו חברי האצ"ל; אחרים היו קרבנות של בילוש לקוי. משפחות שלמות 'נדונו לגֵרוש' מחיפה. ניתן להן אולטימטום - לעזוב, או לשאת בתוצאות חמורות. כיוון שלא נענו, פלשו אל בתיהן חבורות של בעלי־גוף שהרביצו מכות בלי אבחנה. לפעולות אלה לא היתה אפילו אמתלה של מניעת פעולות נגד הבריטים. בתוך השורות התעוררה סלידה מן המעשים. במפלגות שמחוץ למפא"י נשמעה זעקת־שבר".

שלא כמו ב"סזון הגדול", בתש"ה, לא מנע מפקד האצ"ל את אנשיו מהשיב לתוקפים כגמולם. "מלחמת־אחים לא פרצה בסזון הקטן, אף שהארגון הכריז כי לא יבליג", נאמר בספר־תולדות־האצ"ל. מוסיף חבר המפקדה: "פרסמנו אזהרות. רק אחרי שבועיים השבנו בפעולות־תגמול. מזויינים הגנו על מפיצי ההסברה. אף הושבה אש לתוקפים". "הסזון הקטן" נסתיים פתאום, אולי בשל העובדה כי האחראים להתקפות ספגו מנת־גומלין...

"הסזון הקטן" נתייחד בהכנסה־לפעולה בקנה־מידה רחב של **תורת הקפא"פ** - שימוש באלות, "לשבור רגלים וידים ולהכות, כך שלא יוכל המוכה לא לשכב ולא לשבת" - תורה אותה יכניסו שוב לשימוש, בצה"ל, כעבור 40 שנה, בימי ה"אינתיפאדה"...

ראוי לציין כי כמו ב"סזון הגדול" כן גם ב"סזון הקטן" מיקדה מפקדת ה"הגנה" את פעולותיה נגד האצ"ל; הפגיעות בלח"י היו, יחסית, מועטות יותר. ואף על פי כן לא נשמעה, כבעבר, האשמה על "עסקה" בין ה"הגנה" ללח"י. נראה שההימנעות־היחסית מפגיעה בלח"י נבעה, כבעבר, מהאמון שייחסה ה"הגנה" להודעת לוחמי חרות ישראל כי בדעתם להגן על חבריהם ועל רכושם **בנשק** ולהגיב על פגיעת ה"הגנה" **בארגונם**.[68]

אותות־אזהרה ראשונים. בתש"ז נרצחו יהודים בידי ערבים – ברחובות, בבני־ברק וליד פתח־תקוה. אף שסימנים העידו על רקע פלילי, הגיבה ה"הגנה" בהריגת ערבים בבית־קפה בכפר פג'ה שליד פתח־תקוה ובמאהל בדואי שבקרבת מקום. בפעולה נפל אחד מאנשי ה"הגנה". חמורה במיוחד היתה התקפה על "גן־הוואי", בית־קפה ליד הירקון – בה' אב תש"ז (10.8) – בה נרצחו ארבעה יהודים ושבעה נפצעו. התוקפים היו ערבים מזויינים לבושים מדי צבא, אך הסימנים העידו כי היו אלה שודדים. ה"הגנה" הגיבה במהירות. נוסף להריגת שני "מורי־דרך" של הכנופיה, תקפה ה"הגנה" ופוצצה בית על יושביו. בפיצוץ נהרגו שבעת בני משפחת אבו־לבן, כולל נשים וילדים. גם לאחר ששני יהודים נרצחו בכ"ב תשרי תש"ח (6.10) ליד כפר־סירקין, פעלה ה"הגנה" והרגה שלושה ערבים במאהל ליד ראש־העין, ביניהם אשה אחת. לח"י והאצ"ל פנו בכרוזים – ליהודים וגם לערבים – שלא להיגרר למלחמה יהודית־ערבית, שזוהי מטרת השלטון הזר – המסית ומסכסך. "גם הדם העברי הנשפך בידי שכירים ערבים יידרש מידי הסכסכן הבריטי!".

בערב ראש־השנה תש"ח נשא "המעש", שבועון לוחמי חרות ישראל, ברכה לשבויי עם ישראל בכל מקום שהם – בבתי־הכלא ומחנות־המעצר בארץ ובגלות אפריקה ואירופה – ואיחל "לבריטניה הפושעת שנת מפלה וחורבן"; ואילו לישראל שנת דרור וגאולה לעם; ברכה ללוחמי חרות ישראל; לאזרחים שידם וביתם פתוחים; לאצ"ל העומד עמנו במערכה; ולאנשי השורה של ה"הגנה", שבאשמת מנהיגיהם עברו בשנה שעברה "לעבוד עבודה זרה".

אך לא רק ברכות הרעיף בטאון לח"י. גם את סיכום שנת־המלחמה, שנת־הגבורה, העלה – "ממעש תש"ז למעש תש"ח": שנה ברוכה היתה, שנה טובה היתה. בספר־הזכרונות הגדול, אשר בו כותבת היד את ההיסטוריה, תיכתב שנה זו כשנה טובה – כי היתה זו שנת מלחמה: המלחמה בים והמלחמה במולדת; ההעפלה והמחתרת הלוחמת; מלחמת העם למולדת, ומלחמת המולדת לעם. שני אלה בלבד היו בשנת תש"ז בגדר מעשה; שני אלה בלבד הם בגדר ההיסטוריה. שתי החזיתות יחד החלישו את גופו ואת עצביו של האויב.

ועל־כן הצו הוא: ניכנס לשנת תש"ח מתוך הכרה – השליט האויב כאן היא בריטניה. והיא במשבר. נכה בה, נכפיל. נעסיק את הצי שלה בימים ובחופים; נעסיק את צבאם כאן במולדת; נקרע את עצביה, נמתח את פחדיה, נפגע בכלכלתה – בגוף ובנפש ובחומר.

לפני שנתיים עוד לעגו לנו בדברנו על גֵרוש הבריטים. היום אין לועגים עוד.

בתש"ז קידמנו את התהליך; בתש"ח יכולים אנו לסיימו.

שנת תש"ח תהא שנת מנוסתו של האויב. בידינו הוא!

לא היתה נבואה בדברי "המעש", זו היתה ראיה נכוחה, אולי צנועה מעט. המלאכה נעשתה במשך שבע שנים. ובשנה השביעית, שנת תש"ז, יותר מבשנים שקדמו לה, נתחוור לבריטים כי אי־אפשר עוד. אין בכוחם לשאת את מכות המחתרת ואת חרפת־העולם במלחמה אשר הם לוחמים בשארית־הפליטה של ההשמדה הנוראה, החותרת בגלי ים סוערים.[69]

2: האימפריה שוקעת; השלטון מתדרדר; הבריטים מסתלקים

חושך כמטרופולין, סדקים באימפריה - והאמהות זועקות

במרחשון תש"ז יצאה־לאור בהוצאת לוחמי חרות ישראל חוברת שנשאה כותרת שנראתה כהתייהרות חסרת־בסיס: "האימפריה השוקעת - יהודה העולה". הזמן - קצת יותר משנה לפני החלטת עצרת האו"ם על גמר המנדט הבריטי בארץ־ישראל. המחבר, עמנואל כ"ץ, מוותיקי לח"י, ניתח את מצבה הכלכלי הנואש של בריטניה: חוב לאומי של 25 מיליארד לי"ש; ירידה עצומה בתפוקת התעשיה (לדוגמה: 1.6 מיליארד יארד אריגים, לעומת 7 מיליארד ב־1913! תפוקת־פחם לכורה קטנה פי 4 משל האמריקאי); ומאידך - 1,200,000 חיילים מגוייסים להחזקת האימפריה, הנאלצת לרשום כשלון בגיוס מתנדבים חדשים לצבא. מסקנת הכותב: שקיעת האימפריה הבריטית - ודאית; שום דבר לא יציל אותה.

לעומת זאת כוחו של עם ישראל הוא גורם גמיש מאד. "12 מיליון, שהוא לדעת רבים מספר היהודים לאחר השואה, אינו גדול; אך גם לא קטן. הוא גדול מאוכלוסי שלושה דומיניונים: אוסטרליה, דרום־אפריקה וניו־זילנד גם יחד, וגדול במקצת מקנדה". לעם היהודי כוחות רוחניים עצומים. הוא עשיר בהוגי־דעות, באנשי־מדע. הוא מפוזר בעולם ויכול לפגוע בשלטון האימפריאליסטי הבריטי בכל מקום בעולם... המחבר מסכם: "הבריחה בארץ־ישראל נשמטה מידי הבריטים. העם העברי יכול להחליט אם ארץ־ישראל תהיה הר־געש מתחת לרגלי הבריטים, או מוקד להתפרצות געשית של הלבה העברית"...

ארבעה חודשים אחר כך, בחורף הקשה ביותר שידעה בריטניה בזמן החדש, נשא המאמר הראשי ב"המעש" (גליון ל"ז, אדר תש"ז) את הכותרת: "מול בריטניה הקופאת". המחבר משווה את גורלה של בריטניה לגורל הצבא הגרמני שהוכרע בחורף הרוסי. מעניין כי שני חברי המרכז, אלדד וגרא, מייחסים את הדברים איש לרעהו... נצטט קטע אופייני:

"בכוחו של הקור לא היה להכות את חייה של בריטניה - לולא היה לה מחסור בפחם; מחסור בפחם לא היה - לולא המחסור בכוח־אדם; וכוח־אדם חסר - לא רק מפני שהאנגלי התנוון ולא רוצה לעבוד, כי אם בגלל ההכרח להחזיק צבאות ברחבי־העולם. והכרח זה בא לא רק מפחד רוסיה, אלא גם מפני הצורך לשמור על אוצרות־הגלם והשווקים, שהם ההצלה לעומד על סף פשיטת־רגל. ותוצרת תלויה בחשמל; וחשמל בפחם; ופחם בכורים...

"בנקודה אחת בשלשלת שלובה זו פגע הקור. ואילו היתה השלשלת חזקה, אפשר היה לתקנה, כשם שמתקנים את צינור־הנפט המופצץ. והצינור עלול להתפוצץ בהרבה נקודות.

"נקודה אחת כזאת מהווה גם העם העברי בעולם כולו ובארץ־ישראל".

המשק הבריטי היה אז בשיא חולשתו. הבריטים איבדו במלחמה יותר מ־350,000 איש; שחרור 5,000,000 החיילים נתקל בבעיות קליטה ודיור; רבבות בתים נהרסו; למפעלי התעשיה נדרשו השקעות־ענק כדי לחדש את הייצור. האוצר הבריטי היה שקוע בחובות של מיליארדי ליש"ט, לאחר שארצות־הברית ביטלה את חוק "החכר והשאל". "לבריטניה קשים היו ספיחיה הבלתי־צפויים של מלחמת־העולם", אומר חוקר יהודי־בריטי: "מחסור בכוח־אדם מאומן, מחסור חמור בחמרי־גלם. אספקת הפחם נידלדלה, בתי־החרושת החלו להיסגר מחוסר דלק. אותה שעה הנחיתו איתני־הטבע מהלומה על כלכלתה המתמוטטת של בריטניה. ב־2 בפברואר 1947 לא נראתה השמש באי הבריטי במשך ארבעה שבועות... נסגרו מפעלי מכוניות... האבטלה גדלה והלכה. תפוחי־האדמה אזלו בחנויות"...

אחד מראשי האצ"ל, האמון על התרבות האנגלו־סקסית, קושר את מצבה הכלכלי הנוגה של בריטניה למלחמה המתעצמת של המחתרת העברית: "לא יצא שבוע לאחר זעזוע התליות,

ומצבה הכלכלי החמור של בריטניה שוב תפס את מקומו בתודעת הציבור. ראש־הממשלה הכריז 'קרב־על־בריטניה' חדש: הממשלה תפקח על כוח־אדם, חמרי־גלם והשקעות. היבוא יוגבל. רמת־החיים תונמך". אטלי אף הזהיר ש"המצב רציני מכל אשר ניצבנו בפניו בהיסטוריה", וכי 200,000 מתוך 450,000 החיילים המוצבים מעבר־לים יוחזרו...

על התדרדרות השלטון הבריטי בארץ־ישראל עמד אוליבר סטנלי, שר־המושבות לשעבר בממשלת צ'רצ'יל, בפרלמנט בי' שבט תש"ז (31.1.47): "בתנאים בהם נאלצים חיילינו להתמודד שם, אין איש יודע מיהו האויב – אולי זו הנערה המגישה משקה בבית־הקפה; אולי זה האיש שאתה נתקל בו ברחוב... הוא עשוי להיות בסמוך אליך ובנסיבות שאינך יכול למנעו מלהתקיפך. איני מאמין שכך אפשר להמשיך למשול בארץ־ישראל. שום שלטון אינו מסוגל לעמוד בפני מהלומות כאלה. תחת אשר יוטל עלינו להוסיף ולשאת השפלות מסוג זה – הייתי מעדיף שנסתלק מארץ־ישראל ונאמר שאין בכוחנו להגשים את המנדט".

חודש אחרי־כן הוסיף סטנלי: "מאז דנו בשאלה זו, חל שינוי גדול בתנאים שבהם חיים הבריטים בארץ־ישראל. הנשים והילדים פונו... פקידים מסוגרים באזורי־בטחון. אלה חיים נוראים מכפי שאפשר לצפות מבני־אדם שיוכלו להתקיים בהם לאורך זמן"...

לא רק נציגי האופוזיציה השמרנית דיברו כך, גם צירי ה"לייבור". אחד מהם, נ' לוור, אמר בכ"ו אב (12.8.47): "איזו זכות יש לנו לדרוש מהעם הבריטי להקריב את חיי נעריו היוצאים לקיים שלטון חסר־טעם זה? באיזו זכות נדרש העם הבריטי להקריב 100,000 איש שנעקרו מתוך המשק כדי להנציח מדינת־משטרה בארץ־ישראל?"

"הדוקטרינה של טרומן" – על מעורבות אמריקאית במקום בו קיימת התנגשות עם יסודות קומוניסטיים – כביוון ופרס (אירן) – הקלה על המעמסה הצבאית הבריטית. אבל לבריטניה היו בעיות גם במזרח התיכון – בסוריה ובלבנון, שממנה הצליחו אך זה לסלק את הצרפתים; גם בלוב; הצרות תכפו גם בקניה, שם שקעו במרידת המאו־מאו; גם בדרום־אפריקה, שעברה לשליטת צאצאי הבורים. ובעיות היו גם בבורמה ובמאלאיה; ובמצרים העמיק המשבר סביב תעלת סואץ והבסיסים שמשני עבריה. לא פחות חמור היה המצב ב"פנינת הכתר" ההודית, אותה עמדו לעזוב. פרצו שם מהומות בין הינדים למוסלמים בממדים חסרי־תקדים, מלוות מעשי טבח שאפילו המזרח התיכון לא ידע כמותו. אבל קשיים של ממש לא היו לבריטים בעזבם את הודו, בורמה או יוון, על אף האבדות בנפש. "שונה היה המצב בארץ־ישראל", אומר אחד החוקרים. "לכאורה היתה צריכה העברת השלטון שם להיות קלה מאשר בהודו".[70]

תחילת סוף־הדרך

חודש שבט תש"ז – חמש שנים לאחר רצח יאיר – היה מבשר הקץ הבריטי בארץ־ישראל. בחודש זה הסתלק מפקד הצבא הבריטי בארץ־ישראל, הגנרל בארקר, ובמקומו בא הגנרל מק־מילן. בכ"ח בחודש (18.2), לאחר כשלון השיחות בלונדון, הודיע בווין על החלטת הקבינט הבריטי למסור את בעיית ארץ־ישראל לאו"ם. "ניתן לשער כי ההעברה לאו"ם תביא להפוגה זמנית בפעילות החבלנית בארץ־ישראל, אבל לא כן היה", כותב ראש המטות הקיסריים. "הממשלה קבעה קו־מדיניות תקיף, ולא ניכר כל סימן לנסיגה מעמדה זו. הבעייה היתה כיצד לקיים חוק־וסדר בששת החדשים הבאים. נשמעו דעות כי יתכן ויהיה צורך להטיל משטר־צבאי". אבל "אטלי, יותר מכל חבר אחר בקבינט", מציין אחד מחוקרי התקופה, "דרש להוציא את החיילים הבריטיים". אטלי ביקש לצאת מארץ־ישראל בלי הסתבכות נוספת, והקבינט תמך בו. באביב תש"ז נצטוו הנציב־העליון ומפקד הצבא לבוא בדחיפות ללונדון להתייעצויות. לתדהמתם גילו כי ארץ־ישראל עומדת במקום נמוך בסדר־היום. שר־החוץ ויועציו לא היו

משוכנעים כי ההחלטה לצאת היא סופית. לדעתם יבקש האו"ם מהבריטים להמשיך בשלטון. בי' סיון תש"ז (29.5) הודיע בווין כי הפניה לאו"ם היא על־תנאי, והחלטה שלא תתקבל פה־אחד לא תחייב אותו. "החלטתו התקיפה של אטלי לצאת מארץ־ישראל שיכנעה את בווין כי אין אלטרנטיבה לפינוי", אומר החוקר. בווין, וכך גם יועצו הרולד בילי, אמנם דיבר שוב ושוב על יציאה; אך מעקב אחר מעשיהם מגלה כי היו בטוחים שיבקשו אותם שלא לעזוב. דברי מונטגומרי, על הימים הקשים של הכוחות הבריטיים בארץ־ישראל בקיץ תש"ז, מאשרים הנחה זו. רק בהדרגה נשתרשה הדעה כי מנוי־וגמור להוציא את כל הכוחות עד ל־1.8.48.

"ההנהגה הציונית חששה מהתכסיס הבריטי", סבור אחד החוקרים, "שכן היה ספק אם תמצא תמיכה במסגרת הבינלאומית, נוכח עמדתה הבלתי־נלהבת של ארצות־הברית והשנאה המסורתית של ברית־המועצות לציונות". ואחר מוסיף כי "רוב המנהיגים היהודים לא האמינו שבדעת הבריטים לצאת מארץ־ישראל. מתנגדים חריפים למסקנה זו, בקיץ תש"ז, היו בן־גוריון ומנהיגי ה'הגנה'. בן־גוריון היה היחיד שהביא בחשבון את המחיר של החלוקה אך לא לחץ, לפי שלא האמין אותה שעה כי הבריטים אמנם גמרו אומר לצאת".

צ'רצ'יל, ה"ציוני", האופוזיציונר לממשלת ה"לייבור", ניצל את הכרזתו של בווין על מסירת הבעייה לאו"ם והחל לדחוק בממשלה. בנאומו בפרלמנט, בי"א באדר תש"ז (3.3), הקשה על שר־המושבות: "עד מתי ניתן להמשיך במצב של לוחמה מלוכלכת, על כל שפיכות־הדמים הכרוכה בה? עד מתי יימשך מצב זה לפני שתיפול ההכרעה? האם עלינו להוסיף ולהיסחף חודש אחר חודש בהווי מעשי־התועבה הנוראים?" הלחצים מבית ומחוץ עשו את שלהם ובי"ב ניסן (2.4) נתבקש מזכיר האו"ם לזמן מושב מיוחד של העצרת לדיון על ארץ־ישראל. ובכ"ה אייר (15.5) אישרה העצרת הצעה על הקמת ועדה לחקירת בעיית ארץ־ישראל.[71]

הוועדה המיוחדת לחקירת בעיית ארץ־ישראל של האו"ם, UNSCOP, הורכבה משני נציגי חברי־העמים הבריטי – אוסטרליה וקנדה; שני נציגי הגוש המזרחי – יוגוסלביה וצ'כוסלובקיה; שלושה נציגים מאמריקה הלטינית – אורוגוואי, גואטמלה ופרו; שנים מאסיה – הודו ופרס; ושני נציגים ממערב אירופה – הולנד ושבדיה; הנציג השבדי, אמיל סנדסטרום, נתמנה ליו"ר הוועדה וראלף באנץ' האמריקני נתמנה למזכירה.

בעוד שהערבים החרימו את הוועדה, נקטו הגורמים היהודיים בעמדה הפוכה. הגופים הלגליים – מברית־שלום ואגודת־ישראל, דרך הסוכנות היהודית והוועד הלאומי, וחיים וייצמן, שלא היה עוד נשיא ההסתדרות הציונית, כאדם פרטי והמפלגה הרוויזיוניסטית – הביעו את דעותיהם בפני מליאת הוועדה. גם לנציגי "ארגון ההגנה" ומפקדת האצ"ל היו פגישות־סתר עם הוועדה. לא כן לוחמי חרות ישראל, שהסתפקו בהגשת תזכיר.

לקראת בואה של ועדת־האו"ם ארצה נתפרסם גילוי־דעת מטעם לח"י על תנאי הסכמתם לשביתת־נשק בימי פעולתה של הוועדה, בתנאי ששלטונות־הכיבוש: 1) יפסיקו את גֵרוש המעפילים; 2) יפסיקו את פעולות־האיבה, הנובעות מ"תקנות ההגנה"; 3) יפסיקו גֵרוש לוחמים שבויים למחנות־ריכוז מחוץ לגבולות הארץ; 4) יבטלו את ההגבלות על חופש־התנועה של אזרחי הארץ; 5) יפסיקו נישול אזרחים מבתיהם וממקומות־עבודתם; 6) יפסיקו את המצוד ברחובות; 7) יפסיקו את החיפושים אחרי לוחמי־המחתרת, נשקם ומקומותיהם. "אם שלטונות־הכיבוש יתחמקו מלהֵענות לפניית האו"ם", נאמר בהודעה, "נהיה נאלצים להגיב על פרובוקציות אלה בצורה החריפה ביותר".

התזכיר של לח"י נמסר לנציג היוגוסלבי, עמו התנהלה שיחת־הבהרה, מאחר שהגשתו למזכירות הוועדה, בי"ז בתמוז (5.7), הופרעה על־ידי הבריטים. שתי בנות שמסרו את התזכיר

נעצרו על־ידי שוטר בריטי, שאף החרים את החומר. "דרשנו מן הוועדה לתבוע את שחרור הבנות", מספר גרא. אך ללא הועיל. "בכרוז מיוחד ביקרנו את הוועדה על שהרוב נכנע ללחץ הבריטי ומתכחש לתפקידה". כיוון שכך, פתחו לח"י בסדרת פעולות במשך שבעת הימים הראשונים של חודש אב תש"ז, בהם נגרמו לאויב אבדות רבות.

התזכיר – "למען הצדק, למען החרות, למען השלום – דבר לוחמי חרות ישראל אל הוועדה המיוחדת של האו"ם", ובו תשעה סעיפים, נכתב על־ידי גרא: א) מושכל ראשון: ארץ־ישראל היא מולדתו של העם העברי. ב) השלטון הבריטי בארץ־ישראל הוא לא־חוקי, נוגד לחוק ההיסטורי והטבעי. ג) סקירה על מעללי השלטון עד 1939. ד) מלחמת לח"י, האצ"ל ותנועת המרי. ה) ההרס הכלכלי של ארץ־ישראל על־ידי השלטון הזר.

ו) תביעה עיקרית: קץ לשלטון הבריטי ופינוי צבאו, גם למען שלום העולם.

ז) הפתרון החיובי: עצמאות לארץ־ישראל בגבולותיה ההיסטוריים [בסעיף זה שבעה סעיפי־משנה: 1) הארץ בגבולותיה ההיסטוריים; 2) מדינה עצמאית; 3) מקום ריכוז לכל היהודים; 4) ברית עם עמי המזרח־התיכון; 5) כוח־הקליטה של הארץ; 6) חילופי אוכלוסין: "ערבים שיעדיפו להתיישב בארצות השכנות, גבולות הארץ פתוחים לפניהם", ו"פתוחים לכניסת מאות־אלפי היהודים מארצות המזרח־התיכון"; 7) המקומות הקדושים: לנצרות ולאיסלם **מקומות** קדושים; ואילו "לגבי הדת היהודית **הארץ כולה** נתקדשה"].

ח) נגד הצעות פתרון אחרות, כמדינה דו־לאומית ותכנית החלוקה: "אין כל סמכות לדור הזה לוותר בשם הדורות הבאים על רובה של המולדת". ט) הוועדה נדרשת להמליץ על קץ לשלטון הבריטי; פינוי הצבא; ועצמאות לארץ־ישראל בגבולותיה ההיסטוריים.

בתמוז תש"ז, בטרם נתפרסמו המלצות הוועדה, כתב גרא בדו"ח פנימי, "שיקוף", כי "תהיה זו קלות־דעת אם נתחייב מראש לקבל כל החלטה שתתקבל באו"ם". הכותב סבר כי "בהרכב־הכוחות הנוכחי באו"ם אין סיכוי שתתקבל החלטה חיובית לשאיפותינו" ועל כן "אנו נהיה חייבים להטיל את ה'וטו' שלנו – גם להלכה וגם במעשה הלוחם". והוא סיכם: "אין הוועדה והדיון בניו־יורק אלא אינטדמצו בין מערכה אחת למשנה".

בט"ו אלול (31.8) פורסמו הצעות ועדת־החקירה. דבר אחד היה מקובל על כל חברי הוועדה – שלטון המנדט חייב להגיע לקיצו. לגבי הפתרון – נחלקו הדעות. היוגוסלבי ושני נציגי אסיה, הודו ופרס, היו בעד פדרציה; שאר 8 הנציגים המליצו על הקמת שתי ישויות עצמאיות, תוך איחוד כלכלי, עם 2 נקודות־מפגש גיאוגרפיות. הומלץ להתיר כניסת 150,000 עולים בתקופת־מעבר של שנתיים. על מרחב ירושלים נגזר שלא להימצא בריבונות של אחת הישויות, והוצע להעמידה תחת נאמנות בינלאומית.

למחרת פרסמו לוחמי חרות ישראל גילוי־דעת ובו אכזבה מההמלצות, שעיקרן חלוקת הארץ, תוך השהיית העצמאות בשנתיים. אכזבה מיוחדת הובעה בשל הקביעה כי "שום פתרון לבעיית ארץ־ישראל אינו עשוי לפתור את הבעייה היהודית כולה". גילוי־הדעת, המכריז כי "הענקת עצמאות לארץ־ישראל השלמה ופתיחת שעריה לכל היהודים הרוצים לשוב אליה, בהן הפתרון לבעיית־הארץ ולבעיית־העם" – מסתיים בקריאה לעם "להתאזר למלחמה ממושכת לחיסול השלטון הבריטי ופינוי גמור של הצבא הבריטי ממולדתנו".

לאחר הודעת שר־המושבות, בי"ב תשרי תש"ח (26.9), כי הממשלה הבריטית לא תכפה מדיניות בכוח; וכי עליה לתכנן פינוי מוקדם של כוחותיה ופקידיה מארץ־ישראל – נפגשו נציגי "המוסדות הלאומיים" (פ' ברנשטיין, י' גרינבוים, י"ל פישמן וד' רמז) עם נציגי האצ"ל ולח"י (מ' בגין וי' שייב) והוסכם על הפסקת פעולות עד לאחר הדיון בעצרת האו"ם. בעקבות ההסכם

הודיע מרכז לח"י על הֶענותו לפניית האו"ם להימנע מפעולות עד לאחר הדיון באו"ם. לוחמי חרות ישראל עברו למלחמת מלים.

בי"ח תשרי תש"ח (2.10.47) פרסמו לח"י גילוי־דעת ובו שבעה סעיפים: א) חיסול השלטון הבריטי ופינוי צבאו הוא תנאי יסודי להגשמת מטרותיו של העם. ב) מלחמת המחתרת וההעפלה ערערו את היסוד לביסוס השלטון האימפריאליסטי. ג) המלחמה היא שאילצה את בריטניה לפנות לאו"ם ולהודיע על נכונות לפינוי. ד) הצהרת שר־המושבות אינה אלא תכסיס ואחיזת־עינים. ה) בריטניה לא תוותר על שלטונה ובסיסיה אלא אם תהיה אנוסה לכך. ו) אולם הואיל ובריטניה הודיעה שמיד עם סיום מושב האו"ם תתחיל בריטניה ביציאתה – החליטו לוחמי חרות ישראל להימנע מפעולות מלחמתיות עד תום מושב זה. ז) החלטה זו אינה כוללת תגובות על מעשי פרובוקציה של השלטון הזר.

באיגרת פנימית, "בשולי גילוי־הדעת", הדגיש גרא כי כדאי לזכור שזוהי הסכמתנו השלישית להפסיק־זמנית את הפעולות. מקרה ראשון היה בימי הדיון על "מאה־אלף". אז הזהרנו במפורש: הם לא יסכימו. והם לא הסכימו. מקרה שני – בימי ה"ועדה", כשבאנו להדגיש את עובדת הוצאת הארץ משיפוטה של בריטניה. ועתה – המקרה השלישי. מראשית מלחמתנו תבענו את יציאת הבריטים, והנה אירע ה"נס": בריטניה מצהירה על נכונותה ורצונה לצאת. יתכן שהם מעמידים פנים. אך מהר מאד תיפול מסכת הצביעות ותתגלה הקנוניה. ובינתים ננשום נשימות עמוקות וארוכות. על כך הגיב אלדד לאחר זמן לא־רב: "פרסמנו כרוז ופרסמנו מאמרים בהם הוכחנו שאין זה אלא תכסיס, רמאות. והודענו שנפסיק את פעולותינו לימי דיוני האו"ם. עמוק עמוק מאחורי חזרה מתמדת זו היה חבוי גם רצון עלום: אל יצאו עוד... אבל מאז לא חזרנו עוד למלחמה רצופה בבריטים. אמנם הפלנו בהם עוד קרבנות רבים, אך רק כתגובה על פרובוקציות".[72]

כיצד הגענו לפינוי הבריטי?

עם הצעת ועדת־החקירה של האו"ם – לסיום המנדט הבריטי על ארץ־ישראל, והחלטת בריטניה להוציא את כוחותיה – החל בלח"י תהליך מהיר של חשבון־נפש, בו נחשפו ניגודים פנימיים, שהלכו ובשלו בשלב האחרון של המלחמה, אך הודחקו נוכח הלחימה שהתלהטה. רק לאחר שנה־שנתיים הודה אלדד כי בעצם, "לא גרשנו את הבריטים. לא היה גרוש צבאי. אילצנו אותם לעזוב, אך במקרה זה ניתנת לאויב יזמה רבה בתנאי העזיבה – הוא עלול להפוך עזיבה זו לחזרה". חשש זה התעורר עוד בראשית תש"ח ולא פג עד תום מלחמת העצמאות. "ודאי ששנת תש"ז היתה שנת מכות בבריטים", אומר אלדד. "בשנת תש"ז היתה התחלת הסערה". אלדד מתיר לעצמו את הבעת ה"אילו" הנוגה – "אילו הלכו העניינים באותו כיוון, היו מזדעזעות אשיות השלטון הבריטי במזרח התיכון כולו". בשנת תש"י, כאשר כתב אלדד את הדברים, עדיין נראה כי האימפריאליזם הבריטי ימשיך לשלוט במזרח התיכון. אך השנים הבאות הוכיחו כי אז, בשנת תש"ז, הנחילה "יהודה העולה" את מכת־החסד ל"אימפריה הבריטית השוקעת", שנדחקה – תוך שנים לא רבות – כמעט לגמרי מן המזרח התיכון, ובמקומה עלו וירדו מעצמות ומדינות אחרות.

ככר בחורף תש"ח, למחרת החלטת האו"ם, ללא הראיה הרטרוספקטיבית שלאחר שנתים, ניסה אלדד לעמוד על הגורמים שהביאו למהלך הגורלי. **כיצד הגענו?** – שאל. "כיצד הגענו להישגים וכיצד הגענו לכשלונות?" בראשית דבריו הדגיש: "בתורה לא חל שינוי – שחרור המולדת למען העם; החזרת העם למולדת; הקמת מלכות־ישראל ככלי וכביטוי לכוח היצירה העברית. מתורה זו אין לגרוע; על תורה זו אין להוסיף". וכך מסוכמת פרשת **הפינוי הבריטי**

(דברי אלדד הודפסו לאחר שיפוצים של גרא!): 1) סיימנו את המלחמה בשלטון הבריטי בארץ־ישראל בנצחון. השלטון מתחסל. 2) לא נסתיימה המלחמה באימפריאליזם שעמד מאחורי השלטון הבריטי בארץ־ישראל; כיוון שזה שינה את מכשירי שלטונו, עלינו לשנות את מכשירי מלחמתנו. 3) במידה שיש לנו חשבונות עם בריטים ידועים – לא נשכח, לא נסלח. 4) אם נוכל לגרש את הצבא הבריטי מחלקי הארץ שהוא יישאר בהם – נעשה זאת; לא נכיר בכל "הסכם" להישארות צבא זר בשום חלק מהארץ.

"מדוע לא בחר האויב הבריטי בעוד זמן בפשרה עם הגורמים היהודיים הרשמיים, עד שנאלץ להודיע על הוצאת כוחותיו?" – שאל אלדד ואף השיב: היו לכך מספר גורמים: א) שנאת־ישראל ממש של בווין. ב) החורף הקשה בבריטניה שהוליד את הצורך בהחזרת הרבה חיילים. ג) כניעת הסוכנות וה"הגנה", שעוררה בבריטים תקוות לחיסול המחתרת באמצעות מצב צבאי (הנסיון נעשה – ונכשל). ד) החשש שמא לא תושג אלא הפוגה, והמלחמה תתחדש ביתר־שאת (מטעם זה היתה בריטניה מוכנה להסכים לכניסת מאה־אלף לו הסכימו היהודים להתפרק מנשקם). ה) נעשו נסיונות להניע את הערבים לפעולות נגד הישוב; אלא שהערבים לא זזו, כיוון שבינתים נלחמו היהודים בשלטון הבריטי (אילו נתנה בריטניה מאה־אלף סרטיפיקטים, היו הבריטים נאלצים לפעול נגד הערבים).

מטעמים אלה החליטה בריטניה לפרוק מעצמה את האחריות. זה עלול להכריח את אחד הצדדים, או שניהם, לפנות אליה לעזרה; ובסופו של דבר ישמש לחץ על האו"ם למסור מנדט חדש לבריטניה, בתנאים שהיא תכתיב. אך בגלל עמדתו המפתיעה של הגוש המזרחי והלחץ הציבורי בארצות־הברית השתלשלו העניינים אחרת מאשר קיוותה בריטניה. אולם שני אלה – לחץ רוסיה ולחץ אמריקה – לא היו באים לולא מלחמתה של המחתרת.

ומכאן הפרדוקס: מלחמת המחתרת הביאה לחלוקת הארץ. לולא עקשנותו של בווין וטעויותיהם התכסיסיות של יועציו, היו יכולים "לקנות" את הישוב בזול. הפרסטיז'ה שלהם ירדה, כוחם נחלש. זהו הנצחון האסטרטגי החשוב אשר נחלנו בשנת תש"ז.

על הטעויות בשיקולים הבריטיים עומד גם אחד מחוקרי התקופה. לדבריו "המדיניות הבריטית בארץ־ישראל היתה סכיזופרנית להפליא: מצד אחד נתכוונה להוציא את הצבא והשלטון הבריטי מהארץ מתוך החלטה, שלא להרפות מאחיזתה עד הרגע האחרון. מאידך, היו ספקות אם אמנם מתכוונת בריטניה לצאת. ועל כל אלה שרר בקבינט זעם אמוציונלי על יהודי ארץ־ישראל ותומכיהם הציונים. כל שרי בריטניה נשתכנעו כי מדיניות זו היא הדרך היחידה לפני הממשלה בתכנית לניתוק המגע. באכזריות ההתקפות על חיילים בריטים, ובהתנגדות המנהיגים היהודים לפשרה, ראו הצדקה למדיניותם התקיפה החדשה לגבי שאיפות הציונים". אפילו מדינאי כסמאטס הדרום־אפריקאי, הסבור שמדינת־ישראל היא "התוצאה הטובה היחידה משתי מלחמות־עולם", מציין את האירוניה, שהוויתור על המנדט בארץ־ישראל זורז מתוך אמונה שהערבים יזרקו את היהודים לים...[73]

גולומב: לא לגרש... שרת: לא לגרות...

איש אינו מכחיש כי מדיניות "הספר הלבן" – ערב מלחמת־העולם – הוכתבה מלקחי "המרד הערבי הגדול" וחששם עם התקדרות העננים המבשרים מלחמה. דומה היה כי לאחר המלחמה, כשחלפו הגורמים שהכתיבו את "הספר הלבן", כאשר הערבים היו בצד המפסיד – שכן הם אהדו את האויב הגרמני; אהדה שהתבטאה בהתארגנות פרו־גרמנית של נאצר וסאדאת במצרים; בהפיכת ראשיד־עלי בעיראק; בהתיצבות "המופתי הגדול" בברלין ועזרתו בהקמת הצבא הבוסני המוסלמי ביוגוסלביה, שלקח חלק במכונת־ההשמדה הגרמנית כנגד היהודים –

תתחדש אהדת בריטניה את הציונות. ולא כך היה. ההנהגה היהודית אוכזבה עם תום המלחמה, שכן מדיניות "הספר־הלבן" נותרה בעינה - ואף החמירה עם עלות ה"לייבור" לשלטון.

אך כאשר החליטו הבריטים להסתלק מארץ־ישראל ולהוציא את מאה אלף חייליהם - לא נבעה ההסתלקות בעטיים של ערביי ארץ־ישראל ולא בשל לחץ מדינות ערב ולא בשל תביעת מאות מיליוני המוסלמים באסיה ובאפריקה. בריטניה הסתלקה מארץ־ישראל בגלל הלחץ היהודי הממשי, בשל מלחמתם של מאות לוחמים נחושים מתוך חצי מיליון יהודים בארץ־ישראל. וכאן מהדהדת השאלה הגדולה: האומנם וכיצד הצליח מיעוט־מתוך־מיעוט קטן זה להביא את האימפריה הגדולה לסילוק כוחותיה מטריטוריה אסטרטגית זו?

הסתלקות הבריטים מארץ־ישראל מבטאת את פרי המאמץ של מלחמת החרות העברית, את נצחונם של היהודים על השלטון הזר. עם הסתלקות הבריטים - נתאפשרה מלחמת העצמאות של הישוב היהודי נגד הרוב הערבי בארץ, המסתייע בעצמתן הצבאית של כל מדינות ערב ומאות מיליוני המוסלמים. על כן צודקת ההגדרה הקובעת כי "למרות שמלחמת העצמאות לא החלה כעימות בין ישראל לבין העולם הערבי, כי אם כהתמרדות יהודית נגד המנדט הבריטי בארץ־ישראל*, הסתיימה בכשלונם של המנדט הבריטי ושל מדינות ערב".

אמת בפי החוקרים הקובעים כי "ארץ־ישראל לא היתה חזיון־לווי מטריד; היא היתה חוליה ראשונה בשרשרת שקיעתה של האימפריה". החוקרים מציינים כי "במידה שהיה צורך לקיים את האינטרסים במזרח־התיכון, סמכו הבריטים על בעלי־בריתם הערבים - פארוק במצרים, עבדאללה בעבר־הירדן, נורי־סעיד בעירק. עמדת הבריטים בשאלת ארץ־ישראל נועדה למנוע את ערעור קשריה עם הערבים אף במחיר הרגזת האמריקאים והמרדת היהודים. וכך נסחפה המדיניות הבריטית למלחמה ונדרדרה אחר־כך ביתר שלבי ירידתה של בריטניה במזרח־התיכון". ראש המטות קובע כי "תוצאת **סילוקנו מארץ־ישראל** היתה החלשת עמדתנו האסטרטגית במזרח־התיכון. אותה עת איבדנו את הודו ונמצאנו בדרך לסילוקנו ממצרים".

דברי החוקרים נכתבו שנים לא־מעטות לאחר האירועים, שהביאו לשקיעת האימפריה. זו בדיוק היתה המחלוקת בין לח"י, ואחר־כך גם האצ"ל, לבין ההנהגה הישובית, כולל ראשי "ארגון ההגנה". לח"י, והאצ"ל, טענו והאמינו כי בלחימה מזויינת, בטקטיקה זו או אחרת, ניתן להכריח את השליט הזר להסתלק מכאן ולהביא דרור לארץ היהודים.

בהרצאה, בשנת תש"ד (1944), בטרם נסתיימה המלחמה, טען גולומב כנגד "הפורשים" המאמינים שגם "לאחר שהישוב העברי גדל עד 600 אלף נפש", השאלה העיקרית היא שאלת השלטון. "**הם מאמינים שעם הערבים הישוב יוכל להסתדר**, והפתרון של הבעיה הוא פשוט מאד: **צריך לגרש את האנגלים מן הארץ**, ואחרי זה יקום שלטון יהודי". "איך לגרש את האנגלים מן הארץ?" שאל גולומב בלגלוג. והוא המחיש זאת בכאילו תשובה, אבסורדית, לדעתו: "**בכוח הטרור** - להפחיד את האנגלים, ועל־ידי זה לגרש אותם מן הארץ ולהקים כאן מדינה יהודית, שלטון יהודי". ואז בא גולומב להזהיר את שומעיו מן הצפוי, אם ילך הישוב בדרך זו: "הדרך ה'קלה' הזאת היא דרך מסוכנת מאד, דרך היכולה להביא לתוצאות טראגיות. עדיין איננו מבוססים, עד כדי כך שלא יוכלו להתערב בענייניו ולהביא לקיצוץ בזכויותינו. אנחנו, בחולשת עמדתנו, צריכים לדעת כי דרכנו צריכה להיות רק חיזוק - חיזוק וחיזוק של העמדות שכבשנו בארץ, וזהירות פוליטית רבה".

---

* מוזרה הערת האחים קמחי, בשולי הדברים הללו, כי "ההתמרדות היהודית נגד המנדט הבריטי", שהביאה לסילוק הבריטים, התנהלה "בראש וראשונה נגד ההגבלות על העליה היהודית, ובמידה פחותה נגד האיסור לקנות קרקעות בחלקים מסוימים של ארץ־ישראל" - ולא בשל מלחמת לח"י והאצ"ל נגד עצם השלטון הבריטי בארץ־ישראל.[74]

חיזוק לראייה "מציאותית" זו מצוי בדברי מנהל המחלקה המדינית, משה שרתוק: "מתחילת המערכה שלנו, אם מותר לי לדבר בשם הנהלת הסוכנות היהודית", אמר, "היה נקוט בידינו קו יסודי: לא לגרות, עד כמה שאפשר, את השלטון הבריטי למלחמה חזיתית נגד הישוב היהודי, מתוך שימוש בכל עצמתו הצבאית. ידענו, כי אם יגיעו הדברים לידי התמודדות־כוחות בין בריטניה ובינינו – **ידנו תהיה על התחתונה**".

ואחד שכתב מחקר־שטנה על לח"י מציין כי "המחלוקת בשאלת המלחמה בבריטים כרתה תהום" בין לח"י ש"שינה לטובה את יחסו לאסכולת צבירת־הכוח", ל"הגנה" ש"התייחסה בביטול לאפשרות ש'כמה מאות טרוריסטים' יוכלו להתמודד עם האימפריה הבריטית"...

בסימפוזיון על "מאבק וטרור" הסביר פינחס עופר: "בתנועה הציונית חשבו שבלעדי [האנגלים] אי־אפשר לקדם את הציונות. ב־1947, בשיחה עם בווין, הציע בן־גוריון **שהאנגלים יישארו בארץ־ישראל**. למה הציע זאת?" שואל ד"ר עופר, ומשיב: "משום שהוא חשש מאד מפני מה שיקרה, כשהאנגלים ייצאו, **והישוב יצטרך לעמוד מול הערבים**"...

אחד ממפקדי הפלמ"ח התייחס גם הוא לשאלת סילוק בריטניה מארץ־ישראל: "האצ"ל ולח"י טוענים כי לפעולותיהם היתה השפעה מכרעת על החלטת אנגליה להסתלק משלטונה בארץ־ישראל". תשובתו של אורי ברנר, בנו של י"ח ברנר לטיעון זה: "אין ספק כי אנגליה התחזקה בהנחתה כי **ישוב יהודי כה מפולג** בכוחו המזויין לא יוכל להתמודד עם הבעיות הצבאיות האמיתיות, ואפשר יהיה **להביאו לידי ויתורים** ופשרות"... אם כן, מדוע הסתלקו הבריטים? אולי בגלל ה"סזון", ששיתק את ארגוני המחתרת והותיר "ישוב יהודי לא מפולג בכוחו המזויין"? עד כדי כך אין ברנר מרחיק לכת. בהמשך נאלץ להודות בחלקם הגדול של האצ"ל ולח"י בהסתלקות הבריטים – בגלל "מערכת רמיה מזהירה"... "הפורשים ידעו לקשור למבצעיהם הילה מעבר למשקלם, וכך חיזקו הערכה מדינית מוטעית"... הווה אומר: הבריטים – שהתרשמו יתר־על־המידה מן ה"הילה שקשרו הפורשים" – הסתלקו מהארץ בטעות, כיוון שהלכו שולל אחרי התרמית של "הפורשים"...

עולה על כולם במאמץ לקעקע את ה"הילה", הוא ראש הש"י, איסר הראל: "אנשי לח"י סברו **שההתנקשות בחייהם** של אנשי ממשל וקצינים וחיילים בריטיים **תביא להתמוטטות השלטון המנדטורי ולהסתלקותה של בריטניה מארץ־ישראל**; וכן האמינו כי **נשיאת נשק, וטרור אישי**, הם ביטוי של **כבוד אישי** ולאומי"... הראל נסחף וסותר את דבריו הקודמים. בהמשך הוא מייחס ל"פורשים" פעולות הפגנתיות לשינוי **המדיניות**: "רבה היתה אמונתם של ראשי לח"י כי התנקשות באישיות בכירה **עשויה לשנות את המדיניות** הבריטית... הם ביקשו **להפגין** את זרועה הארוכה של לח"י ואת **התכחשות** בריטניה לציונות", אומר איסר, הקובע כי "רצח הלורד מוין לא **שינה את המדיניות** הבריטית לטובה" – דברים נכונים; אך לח"י לא ביקשו לשנות את המדיניות הבריטית אלא לסלק את בריטניה מארץ־ישראל.[75]

מי ומה הביא את הבריטים לצאת מארץ־ישראל?

בהודעה שפרסמו שרי החוץ והמושבות בליל 15 במאי 1948 הודו הבריטים בכשלון 84,000 חייליהם (לבד מחיילי ה"לגיון"...) "לקיים חוק וסדר נוכח **מערכת הטרור**, שבוצעה על־ידי כוחות יהודיים מאורגנים ומצויידים בכל כלי־הנשק של חי"ר מודרני. מאז גמר המלחמה נהרגו 338 בריטים בפלשתין, בעוד שההוצאה על הכוחות הצבאיים עלתה למשלם־המסים הבריטי 100 מיליון לישט... על פי כוונותיהם המוצהרות של היהודים הקיצוניים [לח"י, האצ"ל] הוכח כי אבדן עוד חיי־אדם בריטיים הוא בלתי־נמנע. בנסיבות אלו החליטה הממשלה לסיים את המנדט ולפנות את כל הכוחות מארץ־ישראל בהקדם האפשרי".

PALESTINE
Termination of the Mandate
15th May, 1948

unsupported by any police or military forces. This plan was accepted in principle by the majority of the Jews, but the Arabs announced their intention of resisting it by every means within their power and were promised full support in their resistance by Egypt, Iraq, the Lebanon, Saudi Arabia, Syria, Transjordan and the Yemen. While this plan was still being discussed, and before the vote was taken, His Majesty's Government repeatedly emphasised that, in the absence of agreement by both Arabs and Jews, they would not themselves enforce it and announced their intention to withdraw all British forces from Palestine by 1st August, 1948.

His Majesty's Government had now striven for twenty-seven years without success to reconcile Jews and Arabs and to prepare the people of Palestine for self-government. The policy adopted by the United Nations had aroused the determined resistance of the Arabs, while the States supporting this policy were themselves not prepared to enforce it. 84,000 troops, who received no co-operation from the Jewish community, had proved insufficient to maintain law and order in the face of a campaign of terrorism waged by highly organised Jewish forces equipped with all the weapons of the modern infantryman. Since the war 338 British subjects had been killed in Palestine, while the military forces there had cost the British taxpayer £100 million. The renewal of Arab violence on the announcement of the United Nations decision to partition Palestine and the declared intentions of Jewish extremists showed that the loss of further British lives was inevitable. It was equally clear that, in view of His Majesty's Government's decision not to enforce the partition of Palestine against the declared wishes of the majority of its inhabitants, the continued presence there of British troops and officials could no longer be justified.

In these circumstances His Majesty's Government decided to bring to an end their Mandate and to prepare for the earliest possible withdrawal from Palestine of all British forces. They accordingly announced, on 11th December, 1947, that the Mandate would end on 15th May, 1948, from which date the sole task of the British forces in Palestine would be to complete their withdrawal by 1st August, 1948. His Majesty's Government's decision to end the Mandate was welcomed by Arabs and Jews alike, as well as by the United Nations.

על אף הדברים המפורשים בהודעה הבריטית, קיימת מחלוקת על הסיבות שהביאו את הבריטים להסתלק מן הארץ. מי שעמד בראש ההנהגה, דוד בן־גוריון, מתחמק מקביעה ברורה. "הגענו לנצחון בשלושה נתיבים", קבע ופרט: "בנתיב האמונה, בנתיב היצירה החלוצית, בנתיב היסורים"... עוד לא הבנת, ברוך? בן־גוריון ניסה להסביר: "אמונה עמוקה בתקומתו הלאומית בארץ־אבות, למרות החורבן והפזורה; מאמצי יצירה לחונן הריסות מולדת; סבל־גיבורים של מעפילי 'יציאת אירופה' ויזמה נועזת של מניחי צינור־המים בשממות הנגב" – בשל שלושה אלה החליטו הבריטים לצאת מארץ־ישראל...

אם דברי בן־גוריון אינם ברורים עדיין – הרי בפרסום של מרכז ההסברה מאפריל 76 (לפני ה"מהפך" הראשון) על הרקע להקמת מדינת ישראל, נוסחו "הנחיות למסביר", נגד "הנטיה להגזים בחשיבות המבצעים של תנועות המחתרת, כ'מאבק צבאי לגרוש הכובש הזר'..." והמנחה קובע "כי לא היה בכוחו של הישוב 'לגרש בכוח' את בריטניה מארץ־ישראל, וכי הפעילות הצבאית שימשה כלי־עזר למאבק המדיני להשגת העצמאות"... נראה שמחבר חוברת־ההסברה מסתמך על הוראות בן־גוריון כפי שנמסרו למפקדת ה"הגנה" על־ידי הרמ"א גלילי בקיץ תש"ז: "המערכה בין הציונות למדיניות 'הספר הלבן' היא ביסודה מדינית ולא צבאית, וגם פעולות צבאיות הנדרשות מזמן לזמן במאבק מדיני זה אינן אלא לשם חיזוק המערכה המדינית. רק מאמץ כולל של הישוב והעם בשטח היצירה ההתישבותית, ההעפלה, המאבק, המערכה המדינית בזירה הבינלאומית יכריע את הכף".

מה היו הגורמים שהביאו את בריטניה להסתלק מארץ־ישראל? המסביר־למסבירים מונה אותם: שלושה מרכיבים חברו במאבק המדיני – א) הישוב בארץ־ישראל, שהפך בשנות מלחמת־העולם לכוח מאורגן לקראת העתיד; ב) יהודי ארצות־הברית, שהתעוררו והתגבשו לקבוצת־השפעה; ג) שארית־הפליטה, שהתרכזה במחנות ("בעזרת שליחי הישוב") וסרבה להשתלב באירופה המחודשת. כנגד הנחת־מסבירים זו עומדת הקושיה הנוקבת: אם לא היה בכוח שלושת המרכיבים הללו להניע את המעצמות לעצור את מכונת־ההשמדה הנאצית – הכיצד הצליחו אלה להניע את בריטניה לצאת מארץ־ישראל בחיפזון?

על פי האחים קמחי, ידע בן־גוריון כבר בסוף מלחמת־העולם השניה כי הבריטים יפנו את ארץ־ישראל תוך זמן קצר. "היתה לי שיחה ארוכה עם מר סטנלי", סיפר בן־גוריון. "הוא אמר לי שהבריטים לא יוכלו להחזיק זמן רב במנדט על פלשתינה, משום שפֻרושו של דבר מלחמה נגד הערבים או נגד היהודים – דבר אשר לא יוכלו להרשות לעצמם. יצאתי מהפגישה משוכנע כי הבריטים יפנו את ארץ־ישראל תוך שנים מעטות". מביא־הסיפור מסיק מכך שכאשר בן־גוריון "נוכח לדעת, בסתיו 1945, כי הבריטים מתכוונים לעזוב את ארץ־ישראל – התחיל מהרהר בבאות והקדים במחשבתו את כל עמיתיו ויריביו". המסקנה: יציאת הבריטים, "תוך זמן קצר", היתה גזרה־משמים. וכדי לזרז את היציאה מבצעים "סזון", "מאבק צמוד", "מרי", והעפלה... אבל מה אם איש־אמונו של בן־גוריון, שאול אביגור, קובע כי "האמת ההיסטורית, שאולי אינה נעימה, היא שלבן־גוריון לא היתה הבנה לעניין עליה ב' – עד 'הספר הלבן' של מלקולם מקדונלד. זאת היא אמת, שמעריצי בן־גוריון אולי משתדלים להתעלם ממנה".

לא מעטים סוברים כי אכן, בשל ההעפלה נאלצו הבריטים להסתלק. כך סובר זאב שרף, מזכיר־הממשלה הראשון: "הרבה סיבות ליציאת הבריטים: בראש־וראשונה – העליה היהודית החפשית"... גם י' טבנקין סבור ש"ההעפלה, כמלחמתם של היהודים על העליה, היא שהביאה ליציאת הבריטים מהארץ והיא שנתנה לציונות את הנצחון ב'מאבק' נגד בריטניה". ומשה כרמל, שר ומפקד חזית הצפון, מחזיק בדעה ש"ההעפלה היא שהיכתה את הבריטים בכל חלקי העולם ושימשה גורם מדיני רב־משקל. במסגרת המאבק הכולל באותו זמן היתה גורם מכריע

במאמצים הנמרצים שהוליכו אל עצמאות ישראל". מאיר פעיל, היסטוריון־פוליטי, לא מהסס לקבוע שהגורם העיקרי ליציאת הבריטים מן הארץ היתה ההעפלה והבריחה, להן הוא מעניק 50% מן הקרדיט להסתלקות הבריטים; להתיישבות - 25%; ל"מאבק" - על כל סוגיו: הפוליטי, הצבאי, החמוש, המזויין - הנותר. למלחמת השחרור של האצ"ל ולח"י לא נשאר אחוז לרפואה. אך הוא מסכים כי רק על גורמי חוץ - הצרפתים, הסובייטים וחלק מן האמריקאים - השפיעו הפצצות של תנועות המחתרת...

מרבית הפוליטיקאים בני הדור מתקשים להודות בחלקה המכריע של מלחמת השחרור - אותה ניהלו האצ"ל ולח"י ברציפות, וה"הגנה" בזמן מוגבל - בהסתלקות הבריטים מארץ־ישראל. בעת הסרטת "אקסודוס" הוזמן הבמאי היהודי, אוטו פרמינגר, לשיחה עם גולדה מאיר ומשה דיין, שביקשו ממנו לא להזכיר את פעולות האצ"ל ולח"י. פרמינגר סרב להֵענות לבקשתם. "בשבילי", אמר, "ה'הגנה', ה'ארגון' ולח"י הם היינו הך. כולם יהודים". והוסיף: "אלמלא פעולות המחתרות, פיצרץ מלון המלך־דוד וההתקפה על כלא עכו, לא היו הבריטים יוצאים אף פעם מארץ־ישראל". גם אבא אבן, הטוען כי "גוזמה מגוחכת היא לטעון שהאצ"ל ולח"י מילאו את התפקיד הראשון במעלה", מוכרח להודות כי "מבחינה היסטורית אין מקום לערער על כך ששני הארגונים האלה סייעו ביצירת התנאים הלא־נסבלים שבהם החליטה בריטניה לוותר על תפקידה. אין ספק שהם החדירו באנשיהם רוח־מרי אמיתית, נכונות למסור את הנפש למען מאבק לאומי".

לא כן סברו דייני בית־הדין הצבאי שמצאו עצמם ראויים לדון את מעשי לח"י בטרם מדינה: "הנאשמים טענו שהקמת המדינה היתה מותנית בגֵרוש הבריטים; וכי לח"י היוו גורם עיקרי לגֵרושם. בית־הדין קובע שהמאורע ההיסטורי הגדול של יציאת הבריטים מארץ־ישראל הוא תוצאה של תהליכים, שהחלו לפעול נגד הימצאות הבריטים בארץ"...

מובנת ראייתם של ראשי ה"הגנה" את פעולותיהם כגורם שהביא ליציאת הבריטים, תוך הדגשת פעילות "תנועת המרי", המופיעה בלכסיקון הישובי כ"מאבק מזויין". משה סנה, הרמ"א בימי ה"מרי", התבטא כי שלושה דברים הביאו להקמת המדינה: המאבק המזויין נגד השלטון הקולוניאלי הזר; ההעפלה; ההתיישבות הבלתי־לגלית. ישראל גלילי, גם הוא רמ"א ה"הגנה", מוכן לחלוק את האחריות־להסתלקות עם הארגונים האחרים, באמרו כי "גם לאצ"ל וללח"י היה חלק במאבק ובתוצאותיו. אין סיבה להעלים את חלקם, ויש לראותו במסגרת הנכונה ובלא גוזמאות נטולות יסוד מציאותי".

יוחנן רטנר, מראשי ה"הגנה" ורמטכ"ל באחת התקופות, הודה במפורש כי "אין ספק שהאצ"ל ולח"י השפיעו על החלטת הבריטים בדבר הפסקת המנדט". למשה כרמל, מפקד חזית הצפון, יש ראיה ערמומית במקצת: "המאבק נגד הבריטים, עד סמוך מאד למלחמת העצמאות, קבע במידה מכרעת את גורלה של הארץ, כיוון ש"השלטון לא יכול להחזיק פה לאורך ימים 100,000 חיילים". כרמל מצדיק את פרישת ה"הגנה" מ"המרי", שכן על־ידי כך "הישוב היהודי ידע 'לשחק אותו', שלא תהיה לבריטים הזדמנות לרסק אותו".[76]

היסטוריונים, האמונים על מסמכים, כמו פוליטיקאים המעורבים בתהליכים הקובעים מעשים ומחדלים, אינם תמימי־דעים לקביעת הגורמים שהביאו את הבריטים להסתלק. אחד מהם, יהודה באואר, מודה כי "ההנהגה לא רצתה בהסתלקות הבריטים עד לשלב מאוחר. ההעפלה היתה גורם מסייע. מצירוף שלושת הגורמים: המשך העליה הבלתי־ליגלית, המשך פעולות האצ"ל ולח"י וחשש מעימות עם ארצות־הברית - צמחה ההחלטה הבריטית להעביר את ענין ארץ־ישראל לאו"ם, במגמה לקבל שם תמיכה בינלאומית, או לאיים בהסתלקות".

יהודה באואר, העוקב אחורה עד לראשית המלחמה־למעשה, להצטרפות האצ״ל למלחמה, בתש״ד, קובע כי השואה היא שהביאה ליציאת הבריטים: בעטיה פתח האצ״ל במלחמה בטרם נסתיימה מלחמת העולם, כנגד הבטחתו בתרצ״ט; בתש״ד נרתמה ה״הגנה״ ל״בריחה״ והחלה בהעפלה; הערבים שותקו בשל מקח־הטעות שעשו המופתי ורשיד־עלי; ותמיכת הסובייטים ביציאת היהודים ממזרח אירופה, כדי לגרום קשיים לאנגלים במזרח־התיכון.

בעקבותיו של באואר הולך חוקר מסוג אחיתופל, יוסף הלר, הבא בטענות אל לח״י, על ש״סרב להודות שגם האמריקאים והסובייטים הכירו בזכותו של העם היהודי למולדת משלו, לא רק בזכות המאבק המזויין, אלא גם כתוצאה ממאבק מדיני, שקיבל סיוע מזכרון־השואה, מזכויות היסטוריות ומקיומו של ישוב בן 600,000 יהודים״. סרוב לח״י להודות למעצמות ש״הכירו בזכות העם היהודי, כאחד משני העמים״ – על פי הלר – היא כי ״הודאה כזאת פֶּרושה כפירה בצדקת קיומו מראשיתו״... אי־הודאה שכזו!

לדעת חוקר אחר ״השואה לא קידמה את הציונות, אלא נטלה ממנה את הזכות לדבר בשם מיליוני היהודים הנאלצים לצאת״; היא אף ״החלישה את מדינת היהודים״, בכך ש״חיזקה את ההחלטה הציונית לוותר על ארץ גדולה כטריטוריה להצלת העם היהודי״.

אריה כוכבי, מאוניברסיטת חיפה, המסתמך על מסמכים בריטיים, סבור כי להעפלה היתה השפעה שולית על החלטת הבריטים למסור את בעיית ארץ־ישראל לאו״ם. לא כן אלחנן אורן, הסבור ש״הזינוק לנגב... הגביר את הלחצים שדחקו בבריטים להעביר את בעיית ארץ־ישראל לאו״ם״. אלמלא החליט האו״ם אז – לעולם לא היה מגיע להחלטה. מה שקרה ב־1948, בצ׳כוסלובקיה ובברלין, היה מונע שהאמריקאים והרוסים יצביעו יחד.

זאב צחור, מאוניברסיטת הנגב, חיטט בניירות והגיע לתגלית מרעישה: ״בארכיון הבריטי הרשמי בלונדון גיליתי מסמכים המעידים שבשלב בו נתלו הסרג׳נטים [ג׳ אב תש״ז, 31.7.47] כבר הבשילה ההחלטה הבריטית לצאת מארץ־ישראל. המסמכים מלמדים שההחלטה לא היתה קשורה לתליה, גם לא לסערה שחוללה ׳אקסודוס׳. זו נבעה מתהליכים גיאופוליטיים מורכבים, שאילצו את בריטניה לוותר תוך זמן קצר על האימפריה״. אם תגליתו של צחור נכונה, כי אז לא רק תליית הסרג׳נטים הבריטיים היתה מיותרת, כפי שנכתב באותה רשימה, אלא אף כל קרבנות ה״מאבק״ וההעפלה היו מיותרים... ושלום על ישמעאל ובריטניה! בהזדמנות אחת התעכב אלדד על הנחה זו, שהבריטים החליטו לצאת בלי קשר למלחמת המחתרת: ״הבריטים היו יוצאים גם בלי מלחמתנו, מלחמת הפורשים, אך לא כפי שיצאו. הם היו מקימים תחילה מדינה פלשתינית... דרך היציאה, שנכפתה עליהם על־ידי מלחמתם של האצ״ל ולח״י, איפשרה לבן־גוריון להקים את המדינה״.

עולה על כולם בני מוריס, חוקר מתוסבך הלהוט להוכיח את פשעי היהודים וצדקת הערבים. כיוון שקשה לו לבחור בין הגורמים ליציאת הבריטים – יהודים או ערבים; העם היהודי או גורמים עולמיים; האצ״ל ולח״י או ה״הגנה״ – הוא מכליל נימוקים מגוונים וסותרים: ״הטראומה של המרד הערבי... פעולות הטרור היהודי האנטי־בריטי של ׳הארגון הצבאי הלאומי׳ ושל ׳לוחמי חרות ישראל׳; ההדים השליליים בעולם בשל נסיונות בריטניה לעצור את העליה הבלתי־לגלית; והלחץ המוסרי־פוליטי בעקבות השואה ועם העמקת המעורבות האמריקנית למען הציונות – כל אלה שיכנעו את ממשלת בריטניה כי מוטב לה לפנות את שטח המנדט בארץ־ישראל״...[77]

לדברי ג׳ון קמחי חדלה פלשתין הבריטית להתקיים, כתוצאה מהתקוממות מוצלחת של היהודים. ״מדוע עזבו הבריטים את ארץ־ישראל ומה הביא אותם לכך?״ שואל קמחי. ״מה גרם לה לקיסרות, שעדיין היתה מלאת עוצמה, לוותר על כלי־משחק חשוב כל־כך? מה איפשר

לחלק קטן־כל־כך של האוכלוסיה היהודית בארץ־ישראל להכריע את התוצאה?" מה עוד, ש"תוך חודשים אחדים לאחר צאת הבריטים מארץ־ישראל החלו מהפכנים - במצרים ובמלאיה - לשנן בקפדנות את המהלך שהביא לפינוי הבריטי. תסמונת הטרור במצרים היתה לפי דגם ה'ארגון' בארץ־ישראל. גם במלאיה נזקקו לתכסיסי ה'ארגון', וביחוד לשיטת הפעולה של 'קבוצת שטרן'. לשון־הכוח היתה היחידה שאותה כיבדו הבריטים!"

בריטית אחרת, מהמרכז למזרח התיכון באוכספורד, אליזבט מונרו, כותבת כי "כאשר העבירה בריטניה את בעיית ארץ־ישראל לאו"ם, לא עלתה אפשרות הסתלקות מארץ־ישראל. אולם התגברות המרי היהודי שינתה את דעתה. ההחלטה להסתלק היתה פתאומית, והושתתה על עוצמת דעת־הקהל מבית; ביחוד אחרי תליית הסרג'נטים, אף שמעשים קודמים גרמו למספר אבדות גדול יותר".[78]

לא רק היסטוריונים בריטיים מודים בעובדות שהביאו להסתלקות מארץ־ישראל, אלא אף מדינאים וממלאי תפקידים בשרות האימפריה. בפגישה בין וינסטון צ'רצ'יל לבילי רוז היהודי־אמריקאי, בשלהי שנות ה־40, אמר המנהיג הבריטי כי "היה זה ה'ארגון' שהביא לפינוי מארץ־ישראל. הם שגרמו לנו כל־כך הרבה צרות, עד שהיה עלינו להציב בארץ־ישראל 80,000 חיילים, כדי להתמודד עם המצב. הוצאות הצבא היו גבוהות מדי. וה'ארגון' הוא שגרם לעליית ההוצאות לרמה גבוהה כל־כך".

כך גורס גם יו דלטון ("פרו־ציוני", כמו צ'רצ'יל...), שר־האוצר בממשלת אטלי, שאמור היה לשמש שר־חוץ, לולא התערב המלך אישית לטובת ארנסט בווין. "הטרוריסטים בארץ־ישראל עוררו את חמתנו בשורה ארוכה של מעשי־אלימות נגד חיילים ואנשי שלטון בריטיים", כתב בזכרונותיו (ע' 149). "לא עלה בידנו לשים קץ למעשים אלה. לבסוף, ב־1948, יצאנו משם בבושת־פנים, תוך שאנחנו משאירים בה את הטרוריסטים כמנצחים".

יאן סמאטס, לשעבר ראש ממשלת דרום־אפריקה, פרו־בריטי ופרו־ציוני, הביע דעתו כי "הטרוריסטים - הרביזיוניסטים של ז'בוטינסקי, שגרעינם קבוצת־שטרן - הם שאילצו את בריטניה להודות במפלתה, והם שנתנו לווייצמן את שעת־הכושר שלו".[79]

בסדרת טלביזיה בריטית על נפילת האימפריה, במאי 1985, קבעו עורכי התכנית כי "עם קבורתם של 2 הסמלים מרווין פייס וקליפורד מרטין נגוזו גם התקוות הבריטיות לעתיד (בריטי) כלשהו בארץ־ישראל - הפרלמנט ודעת־הקהל דרשו נסיגה מידית".

הממונה על האגף היהודי בסי־איי־די, לאוסון, שנחשב ל"אדריכל המלחמה בטרור היהודי" ושרת בארץ־ישראל עד הרגע האחרון, התבטא אז בפני ידידו רם ירון־לוסטיג, קצין־חקירות במשטרת המנדט, כי "אלמלא האצ"ל אין ספק שהיינו יכולים להמשיך בשלטוננו בארץ־ישראל". וסיים בנבואה: "עכשיו נחרץ הגורל והיהודים מתכוננים להקים מדינה. אני בטוח שבגין ואנשיו יזכו בתפקידים נכבדים במדינה".

כשנה אחרי הפינוי הבריטי אמר ארצ'ר קאסט, מבכירי הפקידות הקולוניאלית הבריטית: "היו שני דברים שבהם רצו היהודים. הם רצו לסלק אותנו; והם רצו לסלק את הערבים... תליית הסרג'נטים הבריטיים תרמה יותר מכל דבר אחר לסילוקנו מן הארץ; והטבח המחריד בדיר־יסין סילק את הערבים, ובעטיו נוצרה בעיית הפליטים. היו אלה שתי דוגמות מובהקות ללוחמה פסיכולוגית, שצדקתה הוכחה ב־100 אחוזים".

הערבים הופתעו פעמיים ולא למדו לקח. בראשונה הופתעו מנצחון מלחמת־השחרור והפינוי הבריטי; בשניה הופתעו במלחמת העצמאות. בשיחות של ירוחם כהן (קצין־מטה

בחזית הדרום) עם גמאל עבד־אל־נאצר "הרבה נאצר לשאול ולבקש פרטים על ה'הגנה' כתנועת־מחתרת. הוא גילה התמצאות בתקופת המאבק... ניכר היה כי הבין והצדיק את מלחמתנו בבריטים, וללא ספק גם קינא בנו על הצלחותינו. שנאתו לבריטים היתה עזה... הוא תלה את הקולר כולו בצווארו של השלטון הזר הבריטי"[80].

פרק שני

חורף תש"ח: משעבוד לעצמאות

א. ארץ־ישראל על פרשת־דרכים

1: נוקשות בריטית, מעורבות מעצמות, תסכול ערבי

"המלחמה התחילה כסכסוך בריטי-יהודי", קובע אחד מחוקרי מלחמת העצמאות. "אך בלי משים כבר החלו לפעול גורמים שחוללו התערבות ערבית והפכו את הסכסוך למלחמה ערבית-ישראלית". בהמשך, מתקן החוקר מעט: "המערכה החלה כהתקוממות יהודית נגד שלטון בריטי"... "כיצד הפך מרד יהודי זה נגד השלטון הבריטי למלחמת ערב-ישראל בתש"ח?" - מקשה החוקר. אולי נצליח להשיב על השאלה, אם נעקוב אחר התהליך.

מאז ראשיתם עמלו לח"י להוציא את ארץ־ישראל ממעגל־"מאורעות" יהודי-ערבי, כפי שהדברים נראו מאז ראשית השלטון הבריטי, ולהעלות את הכוח המזויין היהודי ללחימה בשלטון הזר. בשלהי תש"ז נדמה שלח"י הצליח במשימה. "העברת הבעייה לאו"ם זה השג מדיני, אשר ודאי לא היה בא לולא הסמטה העיוורת אשר לתוכה דחפנו בכוח את השלטון הבריטי", כתב גרא, איש מרכז לח"י, בבטאון פנימי, "מאז היתה טענתנו - שאין כאן בעייה יהודית-ערבית בלבד. אמרנו שזוהי נקודה בעלת חשיבות בינלאומית, ויש להוציאה מתחום האימפריאליזם". על מסקנה זו חלק אלדד שקבע כי "ההחלטה על חלוקת הארץ באה כתוצאה מדיון בינלאומי, השואף לפשרה". בנקודה זו החל להתבלט השבר בהנהגת לח"י.

אטלי לא נטה לקבל את המלצות ועדת־החקירה. גם המטה הקיסרי - מונטגומרי, טדר, קנינגהם - התנגד. גלאב, מפקד "הלגיון הערבי", הזהיר כי אם יוגשמו ההמלצות תאחז האש בעולם המוסלמי. עבדאללה אמר למונטגומרי, כי "הכרעה בבעיית ארץ־ישראל שתהיה לטובת הערבים חיונית לשמירה על עמדות הבריטים במזרח־התיכון". תשובת הפילדמרשל היתה "כי זו שאלה הנתונה בידי המדינאים, וכי אביא את דבריו לידיעת ראש־הממשלה. וכן באמת עשיתי". זו לא היתה הנחה, זה היה מעשה מכוון מצד ממשלת בריטניה.

הגורם הערבי המקומי, שהיה רדום מאז כשלון "המרד הגדול", נוטרל במלחמת־העולם השניה ובימי מלחמת־החרות היהודית נגד השלטון הבריטי - התעורר. מהלכים מתוכננים השתבשו. אופטימיזם ופסימיזם פשטו בכל מחנותיהם, בערבוביה נוראה.[1]

למי אין אינטרסים?

מאז ה"קפיטולציות" בשלטון העותמני לא היתה למדינות רבות עדנה ארץ־ישראלית כמו בתש"ז ובתש"ח. אף שהשאיפות האימפריאליסטיות נגוזו עם ירידת מעצמות אירופה מעל הבמה; הנה קמו מעצמות חדשות ולהן אינטרסים נוגדים - ארצות־הברית וברית־המועצות. זו וזו ניסו לנערץ רגליהן באזור ולנטרל את השניה. כך קרה בפרס, מהן הוצאו צבאות המעצמות לאחר המלחמה. ומשהועברה בעיית ארץ־ישראל לאו"ם, נמנע משתיהן לקחת חלק בוועדת־

החקירה. במצב־דברים זה גדל חלקן של הקטנות בהשפעה על גורל ארץ־ישראל; ונודעה חשיבות גם לאינטרסים מוגבלים, ייחודיים. אף על פי כן נשארה ההכרעה בידי שתי המעצמות.

״שני הארגונים, האצ״ל ולח״י, היו משוכנעים כי רק מאבק מזויין עשוי לאלץ את בריטניה לצאת את ארץ־ישראל״, אומר אחד החוקרים. ״משום כך הקדימו את הסוכנות – ובמיוחד לח״י – בקריאתם להעברת שאלת ארץ־ישראל לאו״ם. מגמה זו הסתמנה בשלהי 1944, כאשר האצ״ל צפה תמיכה אמריקאית; ואילו בלח״י הסתמנה אהדה לברית־המועצות, לאחר שנודע כי נציגים סובייטיים גילו הבנה למניעי ההתנקשות בלורד מוין. לח״י, שהתנגד להודעת ׳תנועת המרי׳ על נכונותה למסור בסיסים לבריטניה, ציפה שהמאבק יחולל תזוזה בעמדה הסובייטית לשאלת ארץ־ישראל, ומשום כך הטיף לניטרליזציה״.

תגובתה המידית של ״הסוכנות״ על העברת שאלת ארץ־ישראל לאו״ם התבטאה במחאה. למודת אכזבות מחברי־הלאומים, התייראה מהאריתמטיקה של האו״ם, שחמישית מ־55 חבריו היתה ערבית או מוסלמית, וחמישית שניה – אסיאתים וקומוניסטים. ארצות קתוליות היו מושפעות מהוואתיקן. משה שרתוק ניסה לשכנע את ארצות־הברית לתמוך בוועדת־חקירה של החברות הקבועות במועצת־הבטחון. רק ועדה של המעצמות תוכל לקבל החלטות ״אמיצות״. הממשל האמריקאי לא התלהב מהצעותיו של שרתוק, משום שחשש כי תמיכה בעמדה ציונית זו תעניק לרוסים דריסת־רגל באזור המזרח התיכון.

למרות התנגדותם של נציגי ״הסוכנות״, קיבלה עצרת האו״ם את הצעת הערבים להקים שתי ועדות־משנה – אחת לבחינת דו״ח הרוב, ואחרת לדו״ח המיעוט. בכך קיוו הערבים להעניק לשתי ההמלצות מעמד שווה. עד מהרה התברר כי כשלון ״הסוכנות״ היה לטובה. הוועדה לדיון בהמלצות המיעוט נקלעה לשיתוק, כיוון שהערבים שללו את כל ההמלצות. בוועדת הרוב היו רק מדינות המערב, הגוש המזרחי ואמריקה הלטינית. אף שלא נמנעו התנגשויות בתוך הוועדה – בין אורוגוואי וגואטמלה, שרצו לשפר את גבולות המדינה היהודית, לבין ארצות־הברית – שביקשה להיטיב עם הערבים על־ידי הוצאת יפו והנגב מהשטח היהודי.

בווין ציפה שעמדת ״הסוכנות״ תתרכך, דבר שיאפשר את הסרת הנושא מסדר־היום של עצדת האו״ם, או שזו תתקשה להגיע לפתרון מוסכם – ותֵאלץ להשאיר את המנדט בידי הבריטים, כשהם משוחררים מהתחייבות לציונות. על אף ההצהרות המפתיעות של הנציגים הסובייטיים, גרומיקו וצרפקין, שהעידו על שינוי בעמדה האנטי־ציונית המסורתית – לא התייאשו הבריטים. ״להחלטה חיובית תצטרכו להשיג שני־שלישים מהקולות״, אמר הרולד בילי, יועצו של בווין, לנציג היהודי. ״רוב ניתן להשיג רק אם יתמכו הגוש המזרחי וארצות־הברית באותה החלטה ובאותו ניסוח. דבר כזה לא קרה, אינו יכול לקרות ולעולם לא יקרה״. אולם משנתן בווין את הסכמתו להפקעת ארץ־ישראל מאחיזתה של בריטניה – ולו גם לזמן קצר ולמדאית־עין – לא ניתן היה עוד להחזיר את הגלגל אחורנית. הכף הוכרעה. לא היה לבריטניה מנוס מוויתור גמור על ארץ־ישראל.

מה גרם שארצות־הברית תתמוך בהצעה לה התנגדו העדבים, ובניגוד לעמדת הבריטים בני־הברית? אין זה סוד שבארצות־הברית היו דעות מנוגדות. אינטרס הנפט הכתיב ידידות עם מדינות ערב, שהסתייע ביחסים ההדוקים בין משרדי־החוץ הפרו־ערביים; ומאידך – משקלם של יהודי ארצות־הברית, שבראשם עמדה באותה עת הנהגה אקטיביסטית. אך בניגוד לרוזוולט היה הנשיא טרומן ער יותר לדעת ציבור הבוחרים.

חלוקות הדעות לגבי עמדתה המפתיעה של ברית־המועצות. חסידי ההנהגה גורסים כי שיקוליה היו ״כוח כל הגורמים: תעשיה, יכולת מדעית, פוטנציאל צבאי, תוכן מדיני״ וכי ״ההתיישבות בנגב היתה בין הגורמים למפנה המפתיע במדיניותה. הרוסים התרשמו מהזינוק

לנגב הצפוני"... מבין השיטין של גרסה פסבדו־מדעית זו מסתבר כי ל"מאבק המזויין" חלק בשינוי הסובייטי, אך לא לגורם זה בלבד: "הסובייטים הכירו בזכות העם היהודי למולדת, **לא רק בזכות המאבק המזויין**, אלא גם כתוצאה ממאבק מדיני. יוסף הלר*, המסתמך על הארכיון הציוני, מגלה כי "בשיחתו של בן־גוריון עם גרומיקו, נתבקש האחרון לראות **גם בחלק הערבי של ארץ־ישראל פוטנציאל לטריטוריה ציונית**, ולהסכים לעליה ולפיתוח **בכל** הארץ למשך עשר שנים". הביוגרף של בן־גוריון אינו מרחיק־לכת לקבוע כי הוא ששכנע את הרוסים לתמוך בעמדה הציונית, אך הוא מציין כי "כדי להבטיח את העזרה הסובייטית בימים הקריטיים היה בן־גוריון מוכן לשלם מחיר מדיני; את הפתרון מצא בנוסחה על מדיניות ניטרלית. בהצהרות דיבר [בן־גוריון!] על 'ניטרליות' ו'אורינטציה על האו"ם'. רבים ממנהיגי ישראל התיחסו ברצינות לרעיון הניטרליות ו'אי־ההזדהות'. לדעתנו, לא השתייך בן־גוריון לקבוצה זו, אם־גם השתמש בלשונה מתוך מגמות של טקטיקה פוליטית". לדעת הביוגרף, "עיקר שאיפתה של ברית־המועצות היה לסלק את הבריטים מכל שטחה של ארץ־ישראל".[2]

הערבים - בצל מלחמת־השחרור

על המדינות הערביות שהיו קיימות לפני מלחמת־העולם השניה - מצרים, סעודיה, תימן ועירק - נוספו אחרי המלחמה גם סוריה ולבנון, ובתש"ו (1946) ניתנה עצמאות גם לאמירות עבר־הירדן. עם הקמת "הליגה הערבית" תכפו חילוקי־הדעות בין חברותיה. כבר מימיה הראשונים הפכה בעיית ארץ־ישראל למלט בו ניתן לסתום את הפרצות בין שאיפותיהם המנוגדות של המנהיגים הערביים. אך ההתבטאויות לא יצאו מכלל דיבורים.

ב"ספר־תולדות־ההגנה" נמנים ארבעה גורמים להתאפקות הערבים בשנים תש"ה-תש"ז, שנות מלחמת היהודים בבריטים: א) מדיניות "הספר־הלבן", בחינת זכו ומלאכתם נעשתה על־ידי אחרים, ביחוד בשטח העליה והקרקעות; ב) תקוות שתלו בתמיכת מדינות ערב, שהפכו לכוח מדיני אחרי המלחמה; ג) החשש מתגובה יהודית כנגד פעילות בטרם מועד; ד) מאבק פנימי אלים, וציפיה לשובו של המופתי אמין אל־חוסיני. אם לא מפתיע יחסם של הערבים בארץ־ישראל לעליה, שלא הגיעה אפילו לממדים המוגבלים של "הספר־הלבן", הרי מפתיע שהתנגדותם להעפלה, שהפכה לנושא בינלאומי, לא זכתה לביטוי מעשי.

התערבות מדינות ערב ב"סכסוך" החלה לאחר דו"ח ועדת־החקירה האנגלו־אמריקאית באביב תש"ו. ממשלת בריטניה הגיבה בהידוק השיתוף האנגלי־ערבי. ראשי־המטות האמריקאים, כמוהם כבריטים, סברו כי ביצוע ההמלצות יעורר תגובות שהצבא הבריטי במזרח התיכון לא יוכל להתגבר עליהן. מאידך התייחסה וושינגטון בשלילה למשלוח כוחות אמריקאיים לארץ־ישראל. עמדות אלה היו ידועות למנהיגים הערביים.

בכינוס "הליגה הערבית" בבלודאן שבלבנון, אחרי פרסום ההמלצות, העלה ג'מאל חוסיני הצעה להקמת צבא ערבי גדול, כדי לכבוש את הארץ מידי הבריטים - אך ההצעה נדחתה. נוסף על המשלחות הערביות נכחו בוועידה שני בריטים - כתב ה"טיימס" בדמשק והבריגדיר קליטון, הממונה על העניינים הערביים בשגרירות הבריטית בקהיר. נתקבלו גם החלטות סודיות. נקבע כי "המצב בפלשתין מתפתח לקראת התנגשות חריפה, בשל קיום הארגון הצבאי היהודי ו'ארגוני הטרור'. זה מחייב את ערביי פלשתין לנקוט באמצעים דומים. מדינות ערב לא יוכלו למנוע התנדבות לעזרת האחים בפלשתין". ההחלטה סייעה לבריטים: אי אפשר להגשים את ההמלצות בלי לסכן את עמדות המערב במזרח התיכון.

---

* בנסיון לשלול מהפעילות הלוחמת של המחתרת והקו המדיני של לח"י חלק בשינוי העמדה הרוסית מעלה הלר קביעה אבסורדית: "עוד מראשית הבולשביזם שללו יוצריו את הטרור כאמצעי מדיני"...

לאחר פרסום המלצות ועדת האו"ם התכנסה ועדה מדינית של "הליגה הערבית" בצופאר שבלבנון והחליטה לסכל את ביצוע ההמלצות בכל האמצעים. בכינוס "הליגה", בעליי שבהר הלבנון – חודשיים לפני החלטת האו"ם – השתתפו גם המופתי ופאוזי קאוקג'י, שעד מהרה יעמוד בראש "צבא ההצלה" הערבי. איש התככים הבריטי, הבריגדיר קליטון, השתתף גם הוא בכינוס זה, כמו שעשה ב־1946. "נוכח הצהרת ממשלת בריטניה על פינוי השלטון וכוחות הצבא שלה מפלשתין, ובשים־לב לנוכחות כוחות ציוניים וארגוני טרור יהודיים המאיימים על שלום הערבים", נאמר בהחלטות, "קובעת המועצה כי המצב מחייב לנקוט באמצעים צבאיים לאורך הגבולות". המועצה המליצה לחבריה לבצע בעוד מועד את ההכנות הדרושות. כן נקבע, כי אם יאשר האו"ם את המלצות ועדת־החקירה, תבוצענה החלטות בלודאן הסודיות על התערבות מזויינת. ועדה צבאית, בראשות הקולונל העירקי איסמעיל צפוואת, קבעה כי ליהודים – שפוטנציאל כוח־האדם שלהם הוערך ב־50–70 אלף איש – יש יתרון מוחלט על הערבים. הומלץ על ריכוז חיל־מתנדבים בקרבת הגבולות והקמת מפקדה עליונה לכל הכוחות. כן הומלץ לספק לערביי פלשתין 10,000 רובים וכמות גדולה של מקלעים, כמו גם תחמושת רבה, רימונים וחמרי־נפץ במידה מספקת.

ההתלהבות הערבית הקדימה את החלטת האו"ם. בו' מרחשון תש"ח (20.10.47) חדר כוח צבאי סורי והשתלט על תל דן. למראה גדוד בריטי, בתוספת שריוניות חיל־הספר, שהופיע למחרת – נכנעו הסורים. אך אלה שוחררו מיד והוחזרו אל מעבר לגבול.

בימי מלחמת העולם ייצג את ערביי ארץ־ישראל מוסה אל־עלמי, שלא השתייך למפלגה החוסינית, אף שהיה קשור עמם בקשרי־משפחה. לאחר מלחמת־העולם, בחורף תש"ו, הוקם מחדש הוועד־הערבי־העליון, שעד מהרה השתלטו עליו החוסינים. תפקיד ה"נשיא" לא אוייש, כיוון שיועד לאמין אל־חוסיני, המופתי לשעבר. לאחר המלחמה מצא מנהיג זה מקלט בצרפת. יוגוסלביה תבעה את הסגרתו – מאחר שהסית את המוסלמים בבוסניה למעשי דיכוי ורצח בסרבים וביהודים. התחמקותו מצרפת, בכ' סיון תש"ו (19.6.46), ובואו לקהיר כאורחו של המלך פארוק, עורר צהלה, שעדיין לא עברה לביטויים אלימים. בואו למזרח־התיכון הביא לערעור האמון בשלטון המנדט – אותו קיעקעו היהודים במלחמתם. כותבי הקורות מוצאים באירוע זה את ראשית ההתעוררות הערבית בשנת תש"ח: "ההמונים נטו ללכת אחרי המנהיג הזריז שידע להחלץ מגורלם של שותפי היטלר"...

כשהתרבו סימני ההסתלקות הבריטית ניסה "הוועד־הערבי־העליון" להקים מנגנון שלטוני, בדומה למסגרות היהודיות. אך מלבד פעילות פוליטית במדינות ערב ובכינוסי המנהיגים הערביים, לא עסק "הוועד" – לא בחינוך, לא בשרותי רפואה, לא בתעשיה ואף לא בחקלאות. השג אחד היה ל"וועד" – בהעבירו במועצת "הליגה הערבית" החלטה על הכרזת חרם על היהודים, שמטרתו לפגוע בעוצמה הכלכלית שלהם ולהעמידם כפולשים זרים במרחב הערבי, שחובה לסלקם מכאן. מן הגישה השלילית קיוו הערבים לרווח, בכך שהכלכלה הערבית תיכנס לחלל שייווצר עם סילוק הגורמים המשקיים היהודיים. "ערכו הממשי של החרם לא היה קטן, אם כי מטעמים מובנים לא הודה בכך הצד היהודי בימים ההם. חשוב מערכו הכלכלי היה ערכו כמכשיר להשתלטותם של אנשי המופתי על 'הרחוב הערבי', שבבוא היום יופעלו נגד הישוב היהודי". באווירה זו הוקם "ארגון הנוער הערבי", שבלע את ה"נג'אדה" וה"פותווה". נראה כי ממסגרת זו יצאו הפעולות נגד ועדת־החקירה: בתשרי תש"ח הונחו פצצות בקונסוליות השבדית והבלגית בירושלים, שנציגיהן תמכו בהקמת מדינה יהודית. ההתנכלות לא פסחה על קונסול ארצות־הברית, שאחדים מאנשיו נפצעו מרימון שהושלך לקונסוליה. השתלטות

החוסינים היתה מלאה. מנהיגי "הוועד־הערבי־העליון" - שבראשם ג'מאל חוסיני, דודנו של המופתי - ציפו לשוב המנהיג. "אל נגזים בחשיבות המלצות אלו לגבי העתיד להתרחש בארץ", אומר אחד החוקרים. "מבין כל הצדדים הנוגעים בדבר - 'הסוכנות־היהודית' לבדה קיבלה בלב שלם את החלטות העצרת, ועשתה למימושן". החוקר מוצא צד־זכות: "ליהודים היוותה החלטה זו אישור־מחדש לזכותם להקים את מדינתם בארץ, ולו אך בחלק ממנה בלבד".[3]

2: לקראת "מדינה" או לקראת "חלוקה"?

החלטה בהשראת שיתוף רוסי-אמריקאי

ביום ב' של ראש־השנה תש"ח (16.9.47) נפתחה בלייק־סקסס עצרת האו"ם, ובראש סדר־היום עמד הדיון בדין־וחשבון של ועדת־החקירה ובהמלצותיה. בהצבעה, בט"ז כסלו תש"ח (29.11.47), תמכו 33 מדינות בהחלטה. 13 התנגדו; 11 נמנעו. ההצעה נתקבלה - מאחר שרק החלטה הנתמכת על־ידי שני שלישים מחייבת. החלק הראשון של ההחלטה מדבר על החוקה והממשל העתידים: המנדט על ארץ־ישראל ייתם לא יאוחר מ־1.7.48. חילות המנדט יוצאו בהדרגה, לא יאוחר מ־1.8.48. מעצמת־המנדט תבטיח פינוי נמל־ים לעליה לפני ה־1.2.48. מדינות עצמאיות יהודית וערבית, ומשטר בינלאומי בירושלים, יקומו חודשיים לאחר פינוי חילות מעצמת המנדט, לא יאוחר מ־1.10.48.

בחלק השני מפורטים שלבי ההכנה לעצמאות: השלטון יימסר לוועדה של חמישה, שתנהל את השלטון באזורים שפונו ותקים מועצות־ממשל זמניות - עם סמכויות מלאות להסדר ענייני העליה והקרקע; לגיוס מיליציות לקיום הסדר ומניעת התנגשויות בגבולות; ולקיים בחירות לא יאוחר מחודשיים לאחר הוצאת חילות המנדט. תובטח הגישה למקומות הקדושים והדתיים והמעבר אליהם. לא יוטלו מסים על אתרים דתיים - אם היו פטורים לפני כן.

ההצעה דנה גם באזרחות, חוזים בינלאומיים, התחייבויות כספיות ואיחוד כלכלי.

"קרית ירושלים" אמורה לקום כגוף נפרד (Corpus Separatum), במשטר בינלאומי, שיתנהל על־ידי האו"ם. גבולותיה - מאבו־דיס ועד לעין־כרם ומוצא, ומשופעת עד בית־לחם. מושל "קרית ירושלים" יתמנה על־ידי מועצת הנאמנות של האו"ם. תושבי קרית ירושלים יהיו זכאים להצביע - אלה במדינה היהודית, ואלה במדינה הערבית.

להחלטה לא היו סיכויים לצאת אל הפועל, שכן לא נקבעו סעיפי ביצוע ולא הוקצו כוחות להגשמת ההחלטה. בקיצור - היתה זו החלטה ללא שיניים.

צרוף הנסיבות שהביא לשיתוף שתי המעצמות בהחלטת 29 בנובמבר לא האריך ימים. שעת־הרצון חלפה: ארצות־הברית ראתה במורת־רוח ובחשדנות כל צעד סובייטי בכיוון המזרח התיכון. תמיכת ברית־המועצות עוררה במשרד־ההגנה האמריקני חשש שהמדינה היהודית עלולה לשמש ראש־גשר סובייטי. חברות הנפט הפעילו גם הן את השפעתם על הממשל. במשרד־ההגנה היו משוכנעים בעדיפות הערבים על יהודי ארץ־ישראל. הם הגיעו למסקנה שלא ניתן להגשים את החלטת האו"ם ללא שימוש בכוח, שפרושו מעורבות ארצות הנפט הערביות במלחמה - ונקטו עמדה ניטרלית, שאמורה היתה לפגוע בעיקר ביהודים. כבר בראשית הלחימה אסר הממשל משלוח נשק למזרח התיכון. להבלטת ה"ניטרליות" אף הפסיקה מחלקת־המדינה להוציא תעודות־מסע לאמריקנים שיעדם ארץ־ישראל.

כוחם של המתנגדים הלך וגבר עם החרפת היחסים בין הגושים. מה עוד שמצבם הצבאי הקשה של יהודי ארץ־ישראל בחודשים הראשונים למלחמה הביא לכך שבאו"ם גברה הדעה כי

התעמולה הציונית הפריזה ביכלתו הצבאית של הישוב. בח' אדר־ב (19.3) הודיע וורן אוסטין, הנציג האמריקאי באו"ם, על נסיגת ממשלתו מתמיכה בתכנית ה־29.11.47 והציע לכנס עצרת מיוחדת לדון בהקמת ועדת־נאמנות לארץ־ישראל בחסות האו"ם.

נסיגתם של האמריקאים באה על רקע "העובדה שהציונים לא הצליחו לשכנע את מעצבי מדיניות החוץ והבטחון האמריקאיים כי הקמת מדינה יהודית תואמת את האינטרסים הלאומיים של ארצות־הברית", סבור גבריאל כהן, המוסיף כי "חולשתו הצבאית של הישוב בארץ אכזבה את האמריקאים, שסברו כי ה'הגנה' תתגבר בקלות על התנגדותם של ערביי ארץ־ישראל". שבועיים אחר כך הביא אוסטין הצעה חדשה: להפסיק מיד את האלימות ולדון על שביתת־נשק. ההחלטה הדגישה את "האחריות הכבדה שתיפול על הצד שיסרב למלא אחר ההחלטה" – ביטוי שיחזור שוב ושוב ביחס האמריקאים לישראל בעיתות לחץ ומשבר.

חודש אחרי ההודעה על הנסיגה האמריקאית, בח' ניסן תש"ח (17.4), קראה מועצת הבטחון "להפסיק כל פעילות צבאית" – ובעקבות ההחלטה נתמנתה ועדה לשביתת־נשק, שחבריה הקונסולים בירושלים: האמריקאי, הבלגי והצרפתי. בעצרת, שנתכנסה זמן קצר אחרי כן, העלו האמריקאים הצעה לשלוח לארץ־ישראל מושל מטעם מועצת הנאמנות של האו"ם. התנגדותה של ברית־המועצות גרמה להתמשכות הדיון. לחץ על ההנהגה הציונית, להימנע מהכרזה על הקמת המדינה, נכשל גם הוא. בד' אייר תש"ח (13.5.48) – נתקבלה החלטה על מינוי מתווך (Mediator), שעליו הוטל לבוא בדברים עם הצדדים הלוחמים.

באותו יום נתקבלה גם החלטה על פרוק "ועדת החמישה" – לביצוע החלטת ה־29.11. זו התכנסה סמוך להקמתה, בכ"ז טבת (9.1); אך הבריטים הודיעו כי לא יוותרו על סמכויות השלטון עד תום המנדט. בה' אדר־ב (16.3) פורסם דו"ח הוועדה, בו הואשמה בריטניה בהרעת מצב הבטחון. הוועדה הודיעה כי בלא כוחות מזויינים אין היא יכולה לבצע את משימתה. ואז הועלתה הצעה לשלוח כוח־צבאי בינלאומי. מנהיגים יהודיים, כשרתוק, אף ראו בה "דבר רצוי מאד", אך "מטעמים דיפלומטיים" סבורים היו שאסור ליהודים לתבוע זאת בפה מלא, מאחר שהעמדה היהודית היתה שהישוב מסוגל להגשים את החלטת האו"ם בכוחות עצמיים. גם תכנית זו ירדה מעל הפרק – לאחר שנתקלה בהתנגדות ארצות־הברית, שחששה מחדירת חיילים ממדינות פרו־סובייטיות למזרח התיכון.

האינטרסים המנוגדים של המעצמות המשיכו להשפיע על ההתרחשויות בארץ־ישראל. הממשלה הבריטית, שנואשה מנסיונותיה למנוע את הקמת המדינה, לא נלאתה מנסיונות להצר את גבולה, גם באיום של התערבות; ארצות־הברית נקלעה בין אינטרסי־הנפט והמלחמה־הקרה לבין אינטרסים פנים־אמריקאיים. ברית־המועצות עמדה לצדה של המדינה היהודית עוד זמן־מה, על־פי האינטרסים העדכניים; ואף אפשרה למדינת ישראל להתגבר על האמברגו האמריקאי באמצעות גרורותיה הקומוניסטיות, שהתירו ואף עודדו יציאת המוני יהודים מארצותיהם, בטרם ירד מסך־הברזל למשך שני דורות. ברית־המועצות אף נאבקה במוסדות האו"ם נגד מסירת הנגב לעבדאללה. אף ראו בעין־יפה את חדירת צה"ל לחצי־האי סיני, במגמה להחלשת השליטה הבריטית בתעלת סואץ – מגמה שתשנה את פני מדיניות־החוץ הסובייטית ב־180 מעלות, עם התמוטטות המשטרים המסורחיים במרבית מדינות ערב.[4]

שיברון יהודי

מה עשתה החלטת עצרת האו"ם לעם היהודי בכלל, ולישוב בפרט? מה פשר הצהלה שתקפה את העם? והרי היא מדברת על מסירת חלק נוסף של ארץ־ישראל לשלטון ערבי, ועל ניתוקה של ירושלים מ"הישות היהודית"? "החלטת העצרת נתקבלה בארץ ובתפוצות

בהתלהבות ובשמחה ללא גבול", ציין ראש־הממשלה הראשון. דברים אלה אינם מדוייקים, כפי שמתאר מי שעתיד בקרוב להיות "מושל ירושלים". דב יוסף יצא מן ההצבעה ובלבו "פועמת עוד ההרגשה שאנו עדים למאורע היסטורי גדול", והנה הוא רואה ש"בחוץ עולם כמנהגו נוהג", והוא מרגיע את עצמו כי "נראה שהבשורה הגדולה טרם הגיעה לאזני שנים־וחצי מיליוני היהודים היושבים בניו־יורק, וטרם תפסו שלאחר אלפיים שנה עמד עם ישראל **להתקבל למשפחת העמים**". הם ייקראו לסייע במלחמה הקשה. מתנדבים מעטים יבואו משם - לא עשרה אחוז, אף לא פרומיל. המיליונים ייקראו לתת כסף, הרבה כסף.

אבל בארץ־ישראל - ששעריה נעולים בפני שרידי שואה, הנתונה כבר שנים אחדות במלחמת השחרור - כאן פורצת השמחה גבולות: "בליל ההחלטה רקדו המוני־העם בחוצות, וביחוד בירושלים, אם כי עיר זו הוצאה מכלל המדינה היהודית", ציין בן־גוריון. "ציונים ולא־ציונים, מחייבי המדינה ושוללים, אדוקים וחפשים, ימין ושמאל, והקומוניסטים שעד גרומיקו לחמו נגד מדינה יהודית - כולם הפכו לחסידים נלהבים של המדינה"... והוא מוסיף: "רק מתוך התלהבות קלת־דעת אפשר היה להניח שבהחלטת העצרת נפתרה הבעיה". בן־גוריון מדגיש כי הוא לא היה בין החוגגים באותו לילה.

מן העבר השני - לוחמי חרות ישראל, שבאמונתם ובעקשותם ובדמם נאלץ השלטון הזר להתקפל, מהר מהצפוי. אלדד, חבר המרכז, רשם את תחושותיו זמן לא־רב אחרי הלילה ההוא: "בעיר העברית - האחרונה לכל סבל וראשונה לכל צהלה - אין סייג להתפרקות", יודע ומכיר אלדד. "ומתפרק גם אני, לראשונה, מאזיקי הזהירות המחתרתית ויורד לראות את העם ברעו. נפרצו כל מקלטי הרדיו ורמקולים זועקים מכל פינה. דיזנגוף אינו רחוב עוד. הכל נסחף בזרמי ההשתוללות הגואים... אמש חושש הייתי לעבור את פינת פרישמן־דיזנגוף. שם קפה 'פינתי', בו יושבים אנשי הש"י לרוב... כל הלוחם בבריטים ולמען חרות ישראל ירחיק פניו מאורותיהם. אבל בלילה הזה שיכורים הם".

גם אם העלה חוויותיו מאוחר יותר, התרשם גרא, חבר־מרכז גם הוא, ממראה נפלא זה: "לאזני הגיעו קולות העם ברעו", רואה־מתנבא גרא כאלדד־ומידד מחוץ למחנה. "התחיל לילה אשר כל שחי בו לא ישכחנו עד סוף ימיו. משפחות־משפחות נהרו אל הכיכר, להיות יחד בשמחה" - מתרשם הפרוזאיקן, "המתנגד", בשונה מאלדד "החסידי". "נתברר עד מה העמיקה הכמיהה למדינה. השמחה פרצה במעגלים, ריקוד שאין לו סוף". גרא מסתחרר גם הוא, בדרך אחרת: "תגובתי האישית שונה היתה: ברגע שהחלו ההמונים מריעים, אחזה צמרמורת בכל גופי. שיני נקשו זו בזו. הרגשתי שחום גופי עולה". מה קורה לאיש המחתרת? ניתוח מדוקדק מגלה לו כי "היה זה תהליך מזורז של הפגת המתח שבו חייתי שבע שנים, מאז בואי ארצה". רק זה? לא ולא. המבט המאוחר, הנגיף הרע שעשה שמות בנשמתו מכאן ואילך, מכתיב ראיה שעטנזית: "התרגשותי נובעת מהתפוגגות המתח של העבר ומהתגבשות מתח חדש - באשר לעתיד. האם יוותרו הבריטים על שלטונם בארצנו? **ואיך יגיבו הערבים?** והמוסדות - היורו להכות בבריטים, אם יתברר שכוונתם לחבל בריבונות? הימצאו דרך **לא לגלוש למלחמת־גזעים**, לאחר שיורחק הגורם הזר?"

לוחמי חרות ישראל - אין שוני רב בתגובתם, בין חבר־מרכז לאנשי־שורה. "לרגעים היינו חצויים ברוחנו, אולי מחולשת־הדעת ועייפות המתכת, שמחה ועצב מילאו את לבנו והתרוצצו בתוכנו", רשם חיים דבירי, מוותיקי ברית־הקנאים ולח"י, "שמחים מקולות המוני־העם צמאי הגאולה שהתנגנו באזנינו כקול שדי, ועצובים מעקירת הנשמה מקרבנו - היא העיר ירושלים... אני שומע את מצהלות הלילה ההוא"... אך "עם שחר אחזוני חיל ורעדה, שטרפו את חזיונות דמיוני המשוועים למלכות ישראל, והשיבוני למציאות המרה".. ואחר, גם הוא מהוותיקים,

הגיב בדומה: "מאז תרצ"ה לא היתה שמחת־עם בחוצות ישראל. רבבות־עם נדחקים וצוהלים, שמחת יהודים מפוכחת. לא, שיכורים הם, ולא מיין", רשם. "מדינה יהודית – והקץ לצרות! מדינה עברית! כמה קסם בצמד־מלים זה. וכי חושבים הם על מדינה ערבית? לא! מלכות ישראל תקום! ברחובות קריה סובבו לוחמים, כובשים רגשות, עוצרים בעד השמחה. יודעים הם את שנכון עוד".

לוחמי השורה האחרת, גם הם בין הרוקדים. אחד מהם, קצין־מבצעים בימי המלחמה, ולימים ארוכים־מתמשכים שר־בטחון וראש־ממשלה, רושם גם הוא ב"פנקס" את תחושותיו האנאליטיות: "לאה חברתי ואני חוגגים עם ההמונים, אך אין אשליות בלבי: לאחר שהמאבק המדיני הוכתר בהצלחה – יחל המאבק הצבאי, שיגבה את מחיר־הדמים שלו. ללא הצלחת המאבק הצבאי אין משמעות להשג המדיני. **מלחמת** העצמאות התחילה למחרת".

על קביעתו השוללנית ושאלתו הרטורית של היסטוריון – "הישוב היהודי, רובו לא ידע מה נשקף לו בעתיד. כלום התכונן לסוג המלחמה שנכונה לו?" – משיב אחד ממפקדי הפלמ"ח, יוסף טבנקין, בנחרצות אכזרית, כי ידע גם ידע: "החלטת הכ"ט בנובמבר קבעה למדינת היהודים גבולות אשר לא ניתנו להגנה; קבעה הקמת מדינה ערבית מערבה לירדן; קבעה את ירושלים בשלטון בינלאומי, מובלעת במדינה הערבית".[5]

ארץ־ישראל לקראת ה"מדינה"

בכסלו תרע"ז נכנסו חילות־הכיבוש הבריטיים לירושלים; בכסלו תש"ז החליטה עצרת האו"ם על פקיעת המנדט ועל גמר השלטון הבריטי בארץ־ישראל. מה היה מצבם של יהודי ארץ־ישראל בתום 30 שנות כיבוש בריטי? לעומת יותר ממיליון ערבים שישבו ממערב לירדן, לא מנה הישוב היהודי בארץ – בראשית תש"ח – אלא כ־650,000 (בתרע"ח – 50,000; תרצ"א – 174,000; תרצ"ט – 475,000; תש"ה – 590,000). רוב האוכלוסיה הערבית ישב בכפרים, ואילו היהודים התרכזו בישובים עירוניים. בשלושת הריכוזים הגדולים היה רוב יהודי (103,000 יהודים בירושלים כנגד 60,000 ערבים; 226,000 יהודים במרחב תל־אביב־יפו, לעומת 70,000 ערבים; בחיפה – 89,000 יהודים לעומת 70,000 ערבים). יהודים רבים ישבו מסביב לתל־אביב, אך כפרים ערבים רבים חצצו ביניהם. יהודים היוו רוב בטבריה, אך מיעוט בצפת. שום אזור יהודי לא היה "נקי מערבים", לא כן אזורים ערביים רבים שהיו "יודנריין": עכו, נצרת, ג'נין, שכם, טול־כרם, רמאללה, לוד, רמלה, יריחו, בית־לחם, חברון, באר־שבע, עזה, חאן־יונס ורפיח. מציאות זו גרמה לעיצוב "מפת־החלוקה" של נובמבר 1947.

"המוסדות הציוניים פיתחו אסטרטגיה התישבותית, במטרה להשפיע על המפה המדינית של הישוב בבוא העת", גורס אחד החוקרים, הנאלץ להודות כי "אסטרטגיה זו לא יכלה להפוך את הגליל המערבי, את מבואות ירושלים, הר־חברון וצפון ים־המלח לאזורים יהודיים". מדוע החמיצה "האסטרטגיה" אזורים אלה? "אולי משום שההתישבות בהם היתה בחזקת מאוחר־מדי ומועט־מדי". החוקר מסתמך, כנראה על דברי יגאל אלון, מפקד חזית הדרום, כי "האסטרטגיה ההתיישבותית היתה היסוד האיתן שעליו הושתתה הגנת הישוב ומכוחה הושג הנצחון". במאמרו מסביר אלון כי "השבצת ישובים חלוציים לתוך אזורים 'ערביים טהורים', על אף הדאגות והקשיים שהסבו ל'הגנה' ולמוסדות המיישבים, בימי שלום ובימי מלחמה" – היא שיצרה מציאות "שריתקה כוחות־אויב ושימשה בסיסי־זניקה בשלב קרבות התנופה". כמפקד צבאי, שידע לנצל את "נקודות־הזינוק" ההתיישבותיות, מסביר אלון כי אין דומה הגנה על ישוב להגנה על משלט. מהמהלכים־בדיעבד מתברר כי "אסטרטגיית 'הכיתור המוקדם', על־ידי הקמת נקודות־ישוב **סביב מרכזים ערביים**, קבעה לא במעט את גורלם. אין ספק כי

העובדה שמרכזים ערביים - כגון טבריה, חיפה, עכו, בית־שאן, צמח, נצרת ועוד - היו מוקפים ישובים עבריים - הקלה על כוחותינו את כיבושם". הדברים נכתבו לפני "ששת הימים": "נקל לשער מה היה גורל ירושלים העתיקה, אילו הספיקה התנועה הציונית לצופף את ההתיישבות החלוצית מסביב לעיר".

על־פי ההחלטה אמורים היו 30 ישובים, ובהם כ־110,000 יהודים, מתוך 650,000 - כלומר קרוב ל־20% - להימצא מחוץ לריבונות היהודית. אלה לא היו הבעיות היחידות. "המדינה היהודית" היעודה הורכבה משלושה "תלושים" מחוברים בשתי נקודות־מפגש. כ־10,000 קמ"ר מתוך השטח שהוקצה ל"מדינה" היו ב"תלוש" הדרומי בנגב. שאר השטח, 4,500 קמ"ר, נחלק לשני תלושים דומים - אחד בשפלת החוף והשני בצפון עמק־הירדן. גבול ה"מדינה" אמור היה להשתרך לאורך 1,400 ק"מ. בהתיעצות על תקציב ה"הגנה", בכ"ז טבת תש"ח (9.1.48), התייחס יצחק שדה לבעיות ההגנה הקשות של מדינת־החלוקה: "הצפון, ממטולה ועד טירת־צבי, מוקף מכל הצדדים, ואנו במיעוט. החלק המרכזי, מעכו ועד באר־טוביה, יש עורף בצד אחד - הים, ויש רוב יהודי. החלק השלישי הוא הנגב, עד אילת וים־המלח: דומה לצפון, מספרנו יותר קטן. בתוכו* עלינו להבטיח שלטון מלא. נקודות מפריעות (טירה, סלמה, יעזור) - נכבוש; יפו - נסגור".[6]

מטרות המלחמה

אם פיתחה ההנהגה של הישוב היהודי בארץ־ישראל אסטרטגיה התיישבותית, "במטרה להשפיע על המפה המדינית" - ניתן להניח כי ראשיה דאגו לאסטרטגיה בטחונית על הבטיה: כוח־אדם, ציוד, תשתית משקית ומדינית. האומנם זה היה מצבו של הישוב לקראת תש"ח? האם הכינה ההנהגה את הישוב, שלא לדבר על התפוצות, לקראת המלחמה, שתפרוץ כאשר יעזבו הבריטים? חוקר מזהיר, ד"ר יוסף הלר, מגלה כי "בן־גוריון הזהיר בחשאי מפני 'סכנת השמדה' מצד מדינות ערב"...

מה חבל ש"האזהרה החשאית" לא חדרה לדרגים אחרים. לאנשי ה"הגנה" יש כמה וכמה הסברים לכך: "ימי המאבק, השקט המדומה בחזית הערבית, חוסר ידיעה מספקת, ויותר מכך חוסר תחושה על הנעשה במחנה הערבי" - נכתב ב"ספר־תולדות־ההגנה" - "הטעו את הישוב והסיחו דעתו מהמצב לאמיתו". זה לא הכל, יש הסבר נוסף: "תעמולת הפורשים, שזלזלה בגורם הערבי, סייעה אף היא להטעות את דעת־הקהל"... אוי להנהגה אחראית, בעלת מקורות־מידע שאין לגורמים יריבים, המושפעת מתעמולתם!

השפעה היתה גם מכיוון רפי האמונה: "היו חלקים בישוב שפקפקו ביכלתו של הישוב לעמוד ב'מלחמת גרילה ממושכת עם הערבים, בלי שייהרס מעמדנו בארץ', ו'אין ספק שלא נוכל לעמוד, אם צבאות המדינות הערביות יקחו חלק בסכסוך'." בוועד הפועל הציוני בי' אלול תש"ז (26.8) הקשה מאיר יערי, ברטוריקה מתריסה: "האם זהו הזמן, שיש לנו כוח ללחום על עצמאותנו?", והעז להביע חששות המנקרים בו: "כאשר תפרוץ מלחמה בין היהודים לערבים, יתכן שהערבים יזכו בה"... ושאל: "היש לנו די כוח לשמור על עצמאותנו? אנחנו לבדנו לא נוכל לשלוט על ארץ־ישראל". יעקב ריפתין אף הציע בגלוי "לדרוש החלפת השלטון הבריטי בשלטון בינלאומי, הכולל את אנגליה", והזהיר מפני "שלב של אילוזיה מדינית, שקשור במאבק צבאי, שלא נוכל לעמוד בו".

---

* ב"יומן המלחמה" של בן־גוריון לקו העורכים בשיבוש־הנקרא: את התיבה "בתוכו" הבינו כאילו צ"ל "בתיכון". בהקדמה ל"קוממיות" ציטט בן־גוריון כראוי: "בתוכו".

מה היו מטרות המלחמה, כפי שראו זאת המנהיגים – לאחר שהתברר שמנוי וגמור עם הבריטים לצאת מארץ־ישראל. האם שאפו להקים "מדינה" על־פי "תכנית החלוקה", או שראו במכלול ההתרחשויות – הפינוי, החלטת האו"ם וההתנגדות הערבית המזויינת – הזדמנות להגשמת הציונות ההיסטורית? האם ראו את משימתם אך בהגנה על הישובים, או בתפיסת כלל השטחים שהוקצו על־ידי האו"ם – או אולי יש לנצל את ההזדמנות לכיבוש כל הארץ? האם ראוי אך לעצור את הפלישה, או להעביר את המלחמה אל ארצות האויב?

יגאל אלון טוען כי "אפשר שאלמלא שגתה ההנהגה הציונית באשליות מדיניות, היתה מסייעת בעוד מועד להאדרת כוחה של ה'הגנה'." יוסף טבנקין, מח"ט "הראל", מאשים את ההנהגה כי "בבחירה בין ההכרה בכורח המלחמה מול המתקפה הצבאית הערבית לבין האשליה כי 'אומות העולם' יעניקו ליהודים מדינה, למרות התנגדותן של מדינות ערב, בחרה ההנהגה באשליית ה־29.11.47 – שנופצה בכשלוננו הצבאי במלחמת הדרכים". אבא אבן, שאינו חשוד באקטיביזם, מסכים־כאילו עם טבנקין: "ברור היה שהסוגיה העיקרית תוכרע במבחן של כוח בשטח ולא במסמכים של האו"ם". מה מנע את ההנהגה להכין את הכלים ואת הכוחות לקראת מבחן המלחמה? למשה כרמל, מפקד חזית הצפון, יש תשובה: "גורלה של מדינת ישראל, לקיום או לחידלון, נקבע על־ידי הנצחון על צבאות מדינות ערב, **נצחון שלא היה אפשרי כל עוד החזיקו הבריטים כבלים על ידינו**".

שתי טענות עיקריות אלה – אשליות־מדיניות וכבלי־הבריטים – הם, בעצם, שקבעו את האסטרטגיה המדינית, שהכתיבה את המהלכים הצבאיים. "עיקר עניינו של בן־גוריון מזה שנים היה להקים מדינת־חלוקה", טוען אחד החוקרים. עמדה זו עברה גלגולים. אם ב"תכנית בילטמור" נדמה היה שזנח את החלוקה וחזר לתכנית הציונית, באה "השבת השחורה" ודעיכת "תנועת המרי" והחזירה את הסוכנות־היהודית לנתיב החלוקה. לזכותו של בן־גוריון ייאמר כי הוא הגיע לנתיב זה מאי־אמונתו ביכולת עם ישראל להשיג את ארצו כולה – לא מידי הבריטים ולא מידי האו"ם. עכשיו התברר שגם חלק מארץ־ישראל לא ניתן לקבל ללא מלחמה. במצב זה, גורס החוקר, "יעדה העיקרי של הנהגת המלחמה היהודית היה למנוע מלחמה, ומעל לכל – למנוע פלישה. 'הסוכנות', שלא חפצה **במדינה ערבית בהנהגה חוסינית** בשכנותה, מחשבתה העיקרית היתה נתונה **למניעת מלחמה ולהשגת הכרה ערבית** במדינה יהודית במרחב עוין".

אלחנן אורן, מחוקרי מלחמת העצמאות, סבור כי ההנהגה המדינית הכתיבה למערכת הבטחונית שתי מגמות: "מגמה מינימלית – להגן על יהודי ארץ־ישראל, בשטחים שנועדו ל'מדינה' לפי החלטת האו"ם ומחוצה להם. המגמה המקסימלית – להשתלט על כל השטחים שנכללו בתחומי המדינה, ואשר עדיין אין אחיזה בהם". סברה זו אינה עומדת במבחן העובדות. בהנחיות שהעביר בן־גוריון – בכ"ב תשרי תש"ח (6.10) – לאפרים בן־ארצי, קבע בן־גוריון את תפקיד הצבא: "לעמוד נגד התקפת ערביי ארץ־ישראל בעזרת מדינות ערב, לשמור על הישובים **ולכבוש הארץ, כולה או חלקה הגדול**". זו המגמה המקסימלית. **ובאשר** למגמה המינימלית: "שללתי רעיון השמירה על הקיים. אם עליו בלבד נגן – אינו אלא בית־קלפים. אם לא נעמוד על המדבר – לא תעמוד גם תל־אביב".

אבל מפקדת ה"הגנה" נקטה בקו של התגוננות במשך ארבעה חודשים – על פי הנחיית המוסדות. "ההנהגה המדינית הטילה בראשית המערכה הגבלות חמורות על מעשי התגמול", נכתב ב"ספר־תולדות־ההגנה", המסביר את טעם ההוראה: "כל עוד יש תקוה כי היסודות המתונים עשויים לשמור על שליטתם ברחוב הערבי, מוטב שלא ללבות את האש במעשי תגמול". נימוק נוסף נותן החוקר: "חשש מפני התערבות הצבא הבריטי לטובת הערבים, או מפני החלטה של הרגע־האחרון לעכב את הפינוי, למניעת נצחון יהודי, השפיע על מדיניות־

הבלימה בחודשים הראשונים". וזו הצדקת הקו ההתגוננותי: "במבט־לאחור, לא מן הנמנע שההתאפקות שכנעה את בריטניה להעריך כי עבדאללה עשוי לכבוש חלקים של הארץ, ומשום כך סרבה ליטול אחריות למשטר נאמנות". איזה הגיון נפתל!.. החוקר מציין כי "מבחינה זו זכתה מדיניות־ההבלגה להשג מדיני חשוב ביותר". אך נאלץ להודות כי "ההתאפקות נבעה מן ההכרה שההכנות למלחמה אינן מספיקות" וכי "חוגים מן האגף המתון במפא"י התנגדו להקמת המדינה בסיום המנדט". בן־גוריון "היה שותף להשקפה שמדיניות־הבלימה עשויה לצמצם את הקף הקרבות, ואולי גם לשכנע את ממשלות ערב להימנע מפלישה"... אך "מטרה זו לא הושגה", שכן "למראה חולשת הישוב התעודדו ממשלות ערב להאמין כי יזכו במסע קל". אם כן, איזה השג מדיני היה בהבלגה?[7]

הוויכוח ב"שלב הבלימה" לא נגע בשאלות אסטרטגיות מרחיקות־ראות, אלא בבעיות טקטיות המוגבלות בהתנהגות הבריטים. בהתיעצות על תקציב ה'הגנה' בכ"ז טבת (9.1) התבטא בן־גוריון: "יש לדעת אם אנו מתכוננים להתגוננות סטטית - ביצור כל נקודה - או להתגוננות תוקפנית, במטרה לערער את כוחם. אם השלטון לא יעמוד למכשול, אני מצדד בשיטה השניה. איך נבטיח תחבורה? שאלת ירושלים. ויש שאלת הנגב".

בעיית הנגב חרגה ממסגרת הגנתית. בז' אייר (16.5), רשם בן־גוריון כי "יצחק [שדה] חושב שיש לפנות הנקודות עד נירעם". לדעת בן־גוריון "אין למהר. רווח של זמן הוא דבר גדול. ביום חמישי יהיו אולי מוכנות יחידות אופנסיביות לנגב". בעיית ישובי הנגב עמדה על הפרק עוד לפני כן. זמן קצר לפני פטירתו־בטרם־עת סיפר יגאל אלון על "שיחה בלתי־נשכחת" שהיתה לו עם בן־גוריון, בטרם נעשה ראש־ממשלה: "סיפר על עצות שקיבל מקצינים בעלי תפיסה אסטרטגית, על צורך בקיצור קווים, ורצה לשמוע את דעתי. אמרתי: 'קיצור הקווים זה קיצור החיים. ישובים מרוחקים הם נטל מבחינה לוגיסטית, אבל הם מהווים בסיסי־מגן קדומניים, יעדים להתחבר אליהם כאשר נעבור לאופנסיבה'. אילו היו לנו עוד שלוחות כאלה (למשל: אם גוש עציון* היה קרוב יותר ומצוייד בנשק נגד שריון) - יתכן כי המערכה היתה שונה. כל ישוב במצור מילא תפקיד בבלימה והסיט כוחות; אילץ צבאות להתיש עליו כוחם. הישובים השהו את התקדמות הצבאות הערביים; ואחר־כך שימשו לנו יעד להתחברות". כדוגמה הביא אלון את ישובי הנגב, שהיוו בסיס ל"מבצע יואב": "גוש ישובים, שהיה צורך לדאוג להם לאספקה בימים קשים, הפך להיות בסיס להסתערות על הצבא המצרי".

באביב תש"ח החלה התמונה להתבהר: אם כי הישובים החזיקו מעמד, למרות האבדות, הנה לא התמוטטו ולא נפלו בידי התוקפים המקומיים; אך החזית המדינית נקלעה לשעתה הקשה, ביחוד מצד הגורם האמריקאי. לא היה מנוס ממסקנה, כי החולשה הצבאית מכרסמת בתמיכה חסרת־התקדים בהקמת מדינה יהודית. כאשר עמדו על כף־המאזנים אבדן התמיכה הבינלאומית מזה, והחשש מפני הגורם הבריטי שנחלש - הוכרעה הכף לשינוי אסטרטגיית הבלגה באסטרטגיה התקפית. "בראשית אפריל הכריע בן־גוריון לטובת מתקפה, שמטרתה השתלטות על כל שטחה של מדינת־החלוקה ועל ירושלים העברית והדרך אליה - למקרה שהאו"ם ייכשל במאמציו להקים את הכרך־של־ירושלים", מתאר אחד החוקרים בדרמתיות את המעבר משלב ההגנה לאופנסיבה. והוא מוסיף כי "אפשר שה'הגנה' לא היתה פותחת

* גם אבא אבן, הנציג הראשון של ישראל באו"ם, התייחס לבעיית פינוי ישובים - במיוחד על המחיר הכבד ששולם בכפר־עציון - מן הכיוון ההפוך: "כפרי גוש־עציון הוכנעו. הרבה מאמצים וקרבנות אפשר היה לחסוך אילו פונו בעוד מועד. לא היתה זו פעם ראשונה, גם לא אחרונה, שבה הוכפפו שיקולי בטחון לסמלים ולמוראל".[8]

בהסתערות אלמלא חדלו הקברניטים לחשוש מתגובה בריטית". סיכם בן־גוריון: "ידענו כי המבחן הרציני יתחיל עם צאת הבריטים. חודשים אחדים נקטנו בתכסיסי־התגוננות. אולם החרפת ההתקפות והנסיונות לנתק את ירושלים הטילו עלינו לעבור לאופנסיבה".

תאריך הפינוי הבריטי וסכנת הפלישה של צבאות ערב הלך וקרב. המערכת המדינית החחבטה באשר להנחיות שעליה לתת למערכת הצבאית, שלא יכלה לתכנן בלי דעת לקראת מה עליה להכין עצמה, לבד מהדיפת הפולשים. חיבוטים אלה מבצבצים מיומנו של דוד בן־גוריון, ברישומים מב' אייר תש"ח (11.5.48), שלושה ימים לפני הכרזת העצמאות: "באמצע הישיבה [במרכז מפא"י] באה גולדה; ובתשובה לשאלתי נתנה לי פתקה: 'נפגשנו בידידות [עם עבדאללה]. הוא מודאג ופניו איומים. לא הכחיש שהיה בינינו דיבור והבנה על סידור רצוי, זאת אומרת שהוא יקח החלק הערבי. אבל עכשיו הוא אחד בין חמישה. זאת התכנית שהוא הציע: ארץ אחידה עם אוטונומיה בחלקים יהודיים, וכעבור שנה תהיה זו ארץ אחת תחת שלטונו'. מיד יצאתי ל'בית־האדום' [המטכ"ל] והזעקתי יגאל [ידין], [יוחנן] רטנר וישראל [גלילי]. דרשתי להפוך כל הכוחות שלנו לכוח מובילי. להחיש כיבוש דרך ירושלים והאיים הערביים בתוך הישובים, ולתכנן מערכה נגד פלישה ערבית כוללת. יגאל מעורר שאלות: הנילחם בעבדאללה, כשיעבור גבולות הארץ? או גבולות המדינה היהודית? עניתי שרק י"ג [מנהלת העם] יוכל להחליט.

"כזו היא גם שאלת באר־שבע: לכבוש מיד או לא?

"בא דוד [שאלתיאל]. הוא רוצה לעבור עם תום המנדט להתקפה בירושלים. גם זוהי שאלה **מדינית**. ברור שעלינו להתקיף לאורך כל החזית ביום האפס - אבל ירושלים שני. זה עלול **להרגיז העולם הנוצרי**. יש לדוד כאלף מזויינים (אני מניח - יותר מזה).

"בערב: מסיבה רחבה: קפלן, גולדה, שקולניק [אשכול], ישראל [גלילי], ראשי האגפים: תכונה לקראת הפלישה. יגאל שואל: מתי ואיפה ניפגש בכוחות עבדאללה (רק במדינתנו? בכל הארץ? גם בעבר־הירדן?). - בירושלים עלינו לתפוס כל המשלטים, שיך־ג'רח וכדומה, **כשאין בהם צבא בריטי**. - הנחזיק בכביש ירושלים כל הזמן? - לשמור על משלטי הכביש. - הנוכל לתת עזרה לבית־הערבה, גוש־עציון? - יתכן רק מהאוויר. - בנגב: היש לתפוס באר־שבע, שהיא מחוץ למדינה? - יקבע הצורך הצבאי. - גליל־מערבי: האם נשלח כוח לשם, בשיירה? - לתפוס ראס־אל־נקורה [ראש הנקרה]. - יש להטריד את טול־כרם. - קפלן מציע לסדר שביתת־נשק בירושלים, למען שחרר כוחות. גולדה שואלת אם רצוי לנו בפני העולם הנוצרי לעשות מלחמה בירושלים בניגוד לנצרות. יצחק [שדה] מעיר שלאויבים אין דרך משותפת, ולא בזמן אחד יגיעו אלינו. יש לנצל שוני זה. ירושלים, נוח לנו שתהיה שקטה".

בלימת הפלישה והנצחונות הראשונים רוממו את רוחו של שר־הבטחון, המתחיל לפתח מהלכים אסטרטגיים. בט"ו אייר (24.5), עשרה ימים אחרי הפלישה, רשם ביומן קווים אסטרטגיים לצה"ל, הלובש־עור־וגידים בימים אלה: "החוליה החלשה בקואליציה הערבית היא לבנון... יש להקים מדינה נוצרית, שגבולה הדרומי יהיה ליטאני. נכרות אתה ברית. כשנשבור כוח ה'לגיון' ונפציץ רבת־עמון - נחסל גם עבר־הירדן, ואז סוריה נופלת. אם מצרים תעז להילחם - נפציץ פורט־סעיד, אלכסנדריה וקהיר"...

שלושה שבועות אחר־כך, בהפוגה הראשונה, בי"א סיון (18.6), ממשיך בן־גוריון לפתח את הרעיונות האסטרטגיים הראשוניים: "המשולש הערבי. כאן מרוכז הכוח הצבאי הערבי המעולה - 'הלגיון הערבי', הנשען על ישוב ערבי צפוף. מכה ניצחת לכוח זה וכיבוש המשולש - מבטיחים הנצחון. אחרי שבירת ה'לגיון' - נחסל את הלבנון (אולי גם נפורר אותו ונקים

ממשלה נוצרית בתחומים חדשים - ליטאני), ונגרש הסורים, ואולי גם נפוצץ דמשק. מצרים תישאר לבדה. היא יכולה להמשיך במלחמה זמן רב: יש לה אנשים, צבא, תקציב - ובכל אלה היא עולה עלינו. ספק אם תעשה זאת (באם אנגליה לא תאמץ אותה לכך). ולכן, אם תיפתח המלחמה, יש לייצב שתי החזיתות בצפון ובדרום ולהכין כוח ותכנית לשבור ה׳לגיון׳ ולכבוש שכם. זה מחייב פיקוד אחיד בכל ההקף של המשולש (ג׳נין, טול־כרם, לטרון ועוד) - שמרכזו ירושלים. המלחמה על ירושלים והמרחבים סביבה - מחוץ לכל הטעמים הסנטימנטליים - היא מלחמה על הארץ״. בדברו על ירושלים, מתחמק לבו של בן־גוריון: ״אילו היתה בתוכנו משמעת כהלכה, היינו נכנסים להפוגה בגליל־עליון מפונה; והדרך לירושלים היתה כולה בידינו. אולי גם היינו כובשים לוד ורמלה - המהווים סכנה עצומה במלחמה זו״. אם נדמה היה שעכשיו תתגבש תכנית מדינית ואסטרטגית לניצול הנצחונות, תוך כדי התחזקות צה״ל בכמות ובאיכות - התברר כי אין סיכוי לכך. הניגודים בין האישים במערכת הצבאית כבחוגים המדיניים היו עמוקים. באחד מימי תמוז העלה קובה ריפתין הצעה ל״ברית עם ידידינו [ברית־המועצות] - ועל־ידי כך לא נצטרך להיות מזויינים״... לקובה היו עוד הצעות - ממש ימות־המשיח: ״החזרת הערבים, מלחמה בטרור ובפורשים, סידור משרד הצבא״...

עם הנצחונות גבר התיאבון הציוני של בן־גוריון. בפגישה עם מקדונלד, השגריר האמריקאי, בד׳ אלול תש״ח (8.9.48), אמר לו בן־גוריון: ״לפי הכרתי מגיעה לנו ארץ־ישראל המערבית כולה, ומדינת יהודים כזו אינה גורעת כמעט כלום מהשטח הערבי העצום״. באותם ימים הורה בן־גוריון לקרטוגרף זלמן ליפשיץ־ליף, להכין מפה חדשה - ״גבול שמוציא מתחום המדינה רק שכם, רמאללה וחברון, ומשאיר ירושלים וסביבתה בתוך המדינה״. מעיר בן־גוריון: ״יש 3 אלטרנטיבות, בהנחה **שנכבוש את כל הארץ**״.

שבתי בן־דב, מהוגי־הדעות הצעירים של לח״י, מציין ש״מבחינה אסטרטגית לא היתה למלחמה מטרה חיובית, רק להגן על החיים והרכוש ועל ה׳השג׳ שבהחלטת האו״ם״.[9]

מ״הגנה״ לצבא

ימי כסלו תש״ח נראו בתחילה כחזרה על ה״מאורעות״ בעבר - פעילות מחזורית של התפרעויות ערביות אפייניות: רצח, הרג, ביזה, הצתות - שבאו על יהודי ארץ־ישראל במחזוריות של 8-10 שנים: תרפ״א (1921), תרפ״ט (1929), תרצ״ו-תרצ״ט (1936-1939), תש״ח (1947-1948). גם תגובת ה״הגנה״ בתחילת מאורעות תש״ח לא היתה שונה בהרבה משהיתה בהתפרעויות הקודמות - אף שההנהגה ידעה לקראת מה צועד הישוב, שכן הערבים הודיעו במפורש כי יתנגדו להקמת מדינה יהודית בכל כוחם. גם ההנהגה הבטחונית עברה טלטלה בשנה האחרונה. יו״ר ההנהלה הציונית נטל לידיו את נושא הבטחון, תוך שהוא משקיע עצמו בפרטי־הפרטים של המערכת - עד לפריטי הנשק והחימוש ומבנה הכיתה. גם בצמרת ה״הגנה״ חלו שינויים. יעקב דורי, שהתנגד לאקטיביזם האנטי־בריטי, חזר לתפקיד הרמטכ״ל - במקומו של יצחק שדה, שעזב את התפקיד מתוך אכזבה על הפסקת ״המאבק״. התפטרותו של הרמ״א משה סנה, האקטיביסט, פינתה עוד כיסא. התפקיד נמסר לזאב שפר מאילת־השחר, ולאחר זמן קצר (כ״ח סיון תש״ז, 16.6) החליפו ישראל גלילי - שעתיד להיות מודח עם הקמת צה״ל. תפקידו השני של סנה - בא־כוח ה״הגנה״ בהנהלת הסוכנות ונציג ״הסוכנות״ במפקדת ה״הגנה״ - נלקח על־ידי יושב־ראש ההנהלה, ש״ביקש וגם קיבל״ את ״תיק הבטחון״, אותו יחזיק עד ל״פרשת לבון״ וההליכה לשדה־בוקר.

דוד בן־גוריון, הפוליטיקאי, הפך להיות שר־בטחון בטרם מדינה. עד מהרה הגיע בן השישים למסקנה ש״סדרי ה׳הגנה׳ וסדרי פלמ״ח״ אינם מתאימים עוד למציאות החדשה, כיוון

שהם "נוצרו תחת שלטון זר, ודרכי ה'הגנה' והפלמ"ח הותאמו לצרכים של הימים ההם, כשלא היה שלטון יהודי בארץ". כל מבנה ה"הגנה" לא היה לרווחו של בן־גוריון. "אם כי ה'הגנה' היתה להלכה כפופה למוסדות הלאומיים", הבהיר, "הרי **למעשה התנהלה על־ידי כוחותיה הפנימיים, ובראשה עמדה 'מפקדה ארצית' מורכבת חציה מהסתדרות העובדים וחציה מחוגים אחרים**". (הדגשה במקור). אף על פי כן מצא בן־גוריון לנכון להחיות מוסד שהתנוון זה מכבר - "ועד הבטחון", שהפסיק את פעילותו מאז "המאבק". הוא הפך את ועדת־X – שהפסיקה לפעול עם הפסקת "המאבק האקטיבי" - ל"ועד בטחון" - "מוסד ציבילי עליון שיוכל להתאסף פעם בחודש, לשמוע דו"ח, לדון על העניינים".

לא רק מבנה ה"הגנה" היה מעוות ולא התאים להתפתחויות, אלא כל הקונספציה של ה"הגנה" עבר עליה כלח. אומר יואב גלבר: "הישובים נבנו לעמוד מול כנופיות, מול פורעים. הם לא נבנו ולא בוצרו לעמוד מול פלישה של צבא סדיר; לא מול ארטילריה, לא מול שריון". זו דעתו של בן־גוריון: "לפי טבע הדברים", הסביר, "**בימי שלטון זר** היתה ה'הגנה' ערוכה להתגוננות נגד כנופיות שודדים או טרוריסטים ערבים"... ובמקום אחר: "ה'הגנה' חונכה על התגוננות, והיינו אבודים אלמלא פיתחנו דרכים התקפיות". בן־גוריון, שנכנס לענייני הבטחון רק משנראו ניצני ההסתלקות הבריטית, מפתח את סוגיית הגנה־התקפה: "במלחמה, אפילו במלחמת־מגן כמלחמתנו, הדרך היעילה ביותר היא דרך ההתקפה". והוא מציין כי "עוד לפני הקמת צה"ל עברנו מהתגוננות להתקפה. בלי מעבר זה, ספק אם היינו מגיעים להקמת המדינה". אבל הקו בו הנחה את ראשי ה"הגנה" ומפקדיה - בחודשים הראשונים של מלחמת העצמאות - היה שלא להסתבך עם הכוחות הבריטיים... אם כן, מה בין ה"הגנה" לצה"ל? - "אין צבא־ההגנה־לישראל המשכה של ה'הגנה'", הדגיש בן־גוריון, "כשם שמדינת ישראל אינה המשכם של הועד־הלאומי וההנהלה הציונית... אלא מפנה בתולדות הגבורה היהודית".

את הטיעון רב־השנים - כי ה"הגנה" היא "הצבא־בדרך", וכי ליעוד זה מכינים את אנשי השורה - סותר יוחנן רטנר, רמטכ"ל ה"הגנה" בעבר. "כל הדיבורים על תכנית לארגון צבא, ויהיה קטן כאשר יהיה, היו חובבניים עד כדי גיחוך", אומר רטנר, המדגיש כי "רבים, גם בצמרת ה'הגנה', ראו בהתעסקות זו שעשוע־בוסר 'מיליטריסטי' לא רצוי ביותר". והוא מוסיף: "הקמת גוף, שיוכל לנצח את שכנינו, היתה מטרה נועזת למדי - לצבאות אלה היו תותחים, שריון, מטוסים, מדריכים ולעתים אף מפקדים זרים, ואפשר שאף עלו עלינו במספרם. המשוואה: 600,000 יהודים לעומת 30,000,000 ערבים - מטעה, אף מטילה אימה, ביחוד על כמה מן המדינאים שלנו (אשר דעתם היתה נשמעת ב'הגנה') ואפילו על כמה מאנשינו". אומר יגאל אלון: "יש יסוד לטענה כי ה'הגנה' צריכה היתה לראות את הנולד ולהרחיב את הכנותיה - בכוח־אדם, בציוד, בביצורים - בתקופה שקדמה למלחמת העצמאות".

וישראל בר, מי שהיה יועץ צבאי לבן־גודיון, מסכים עמו: "כוחנו הצבאי לא היה מוכן לפעולה בהקף ובתנופה הדרושים... גרמו לכך גם הזנחה ואי־ראיית הנולד. הוחמצו אפשרויות רבות לשיפור מצב החימוש בימי מלחמת־העולם ואחריה; נדחו הצעות להכפיל ולשלש את כוחה של החטיבה המגוייסת. כן היה בעוכרינו הנסיון להקים חיץ בין יוצאי הבריגדה העברית לבין אנשי ה'הגנה' והפלמ"ח, חלף המאמצים למיזוג שלם של כל הכוח הצבאי. נעשה אף נסיון חמור ביותר להקים מטה מתחרה, 'סדיר' כאילו, למטה האופרטיבי של ה'הגנה'..."[10]

ציוד־הגנה או כלים למלחמה

עד כמה לא היתה מפקדת ה"הגנה" ערוכה לקראת המלחמה תעיד העובדה כי כל תקציב־הבטחון לשנת תש"ח הסתכם בסך 3 מיליון לא"י (התקציב המקורי היה 1 מיליון לא"י, אך

"מחזיק התיק" דרש לשלש אותו); ומתוך זה הוקצבו רק קצת יותר מ־250,000 לא"י לפלמ"ח וכ־300,000 לא"י לחי"ם ולחי"ש. לא דובר על גיוס רחב, אלא אלפיים נוספים, "לשלושה חודשים", ולזה הוקצבו כ־140,000 לא"י. לציוד - יותר מ־270,000 לא"י, לתעש כ־300,000 ולרכש 500,000 לא"י. ואילו לש"י - שכלל גם מאבק ב"פורשים" - יותר מ־260,000 לא"י!

לנושא התעשיה הצבאית היה "משוגע־לדבר", הוא חיים סלבין, שיצא לארצות־הברית אחרי מלחמת־העולם השניה, ועסק ברכש מכונות להקמת תעשיה צבאית. בשובו, בחורף תש"ו, עבר דרך שווייץ ונפגש עם בן־גוריון וראשי ה"הגנה" שבאו לקונגרס הציוני. את התרשמותו מן האנשים הקובעים העלה על הכתב: "חשבתי שיש ברשותנו זמן, ותכננתי התפתחות של **חמש שנים**".* רק בקיץ תש"ז - לאחר שנחשף המפעל לייצור "סטנים", בעקבות מעורבות ה"הגנה" בסיכול מנהרת האצ"ל למפקדה הבריטית בבית־הדר - נקרא סלבין לסייע בהקמת המפעל ליד קיבוץ יקום. "מה שלא עשו הבנתם ודמיונם של אנשים - עשה הזמן. **לפתע** התברר כי הישוב עומד בפני אפשרות של מלחמה, וכל רגע יקר". סלבין קיבל אישור להתחיל בהקמת התעש, בציוד שרכש שנתיים לפני כן בארצות־הברית. אך רק בכ"ב תשרי תש"ח (6.10) הודיע לו בן־גוריון "שיזמין מיד כל מה שנחוץ לו".

גם אם לפי האגדה הבן־גוריונית כבר בתמוז תש"ה זימן בן־גוריון בארצות־הברית בעלי־הון מידידי המפעל הציוני; ותבע לערוך מגבית מיוחדת לצרכי ההגנה וההעפלה, ובכלל זה קניית ציוד אמריקאי העומד לפני פרוק; וגם אם נכון שבסתיו תש"ו, לאחר שיחותיו עם ראשי השלטון הסוציאליסטי החדש, הגיע בן־גוריון למסקנה כי אנגליה לא תבטל את "הספר הלבן"; ועל הישוב יוטל לעמוד בפני צבאות ערב - הרי "אי־אפשר היה לדעת בדיוק מתי יהיה על ה'הגנה' להתמודד עם צבאות ערביים סדירים". לקראת תש"ח היתה הבעיה חמורה כדי כך ש"היה צורך, בראש וראשונה, להביא את מוסדותיו לכלל הכרה בנחיצות הדבר, למען יהיו נכונים לתת את הכספים ואת כוח־האדם הדרושים".

בעיית הרכש היתה חמורה יותר. "עד לקיץ 1947 לא נעשה מאמץ מיוחד להשגת כלי־נשק כבדים מחו"ל", טוען אחד החוקרים. "כוחות המגן היו חלשים, בקיץ 1947, מכפי שסברו רוב מנהיגי היהודים. רק עם שריפת המרכז־המסחרי וההתקפות על אוטובוסים ברמלה ולוד - הזמין בן־גוריון את אהוד אבריאל ויהודה ארזי והורה להם לצאת לאירופה ולקנדה ולהשיג 10,000 רובים ו־450 מקלעים ולחפש מטוסים ותותחים. חוץ מבן־גוריון וגלילי לא האמין איש בהצלחתה של שליחות זו. האחרים ראו בכך טירוף־דעת גמור". היו גם בעיות מנטליות: "בנסיבות המדיניות שהישוב היה נתון בהן היה בחידוש משלוחי הנשק משום הסתכנות גדולה ביותר", אומר אליהו סחרוב, "ולא בנקל עלה בידי חברי המפקדה הארצית לקבל את אישור המוסדות. גילוי משלוח נשק המיועד לישוב עלול היה להחמיר את היחסים בין הישוב לבין ממשלת המנדט, שכבר הגיעו אותו זמן למשבר חמור ביותר". ואז פנו ל"שוק המקומי", אך היו "גורמים המפריעים לפעולות הרכש - הופעת הארגונים הפורשים בשוק הנשק", אומר מקור ה"הגנה", המסתמך על דו"ח מחלקת החימוש: "הערבים, שהיו המוכרים העיקריים, הרגישו מיד בהופעת ה'לקוחות' האלה בשוק וניצלו את המצב כראוי"...

* באותו זמן, לערך, הוקמה ב"ארגון ההגנה" מחלקת מחקר, בראשותו של יוחנן רטנר. דוגמה לבעיות שבפניהן עמדה המחלקה, שלרשותה הועמד תקציב מגוחך: "ז'נקה, הוא אויגן רטנר, נתקבל למחלקת־המחקר באדמיניליות הבריטית ועבד שם עד 1946. חששנו פן לא יאותו לשחררו, מה־גם שיחסינו עם שלטונות־המנדט לא היו מתוקנים. משחוחרר, התחלנו לחשוש שמא יקרה לו מה שקרה, לפי המשוער, לאהרן אהרונסון עקב ידיעת סודות צבאיים בריטיים - ש'השרות החשאי' הבריטי יחסל אותו; ומשהגיע בריא ושלם, נפתח פתח לדאגה חדשה - שמא יעקבו אחריו ויגלו בדרך זו את סורות הייצור שלנו".

על־פי מאיר פעיל, כבר "מאמצע 1946[!] הלכה והתבססה ההערכה הוודאית **שהבריטים אכן יעזבו את הארץ** (חשבו שהם יעזבו רק ב־1949)". לפי אותה הערכה, שוודאי היתה ידועה לבן־גוריון, "בדק יו"ר הנהלת הסוכנות **באפריל 1947 מצב** הזיון ב'הגנה' ומצא 8,720 רובים בישובים להגנה מקומית, ו־**1,353 רובים להגנה ארצית** (336 ברשות המרכז, 656 בפלמ"ח, 361 בחי"ש). היו 1,900 תת־מקלעים, 186 מכונות־יריה, 444 מקלעים, 672 מרגמות "2, 96 מרגמות "3 ורימונים. לא היה אף תותח, אף מכונת־יריה כבדה, ולא נשק אנטי־אווירי ואנטי־טנקי; לא משוריינים ולא כל נסיון לכוח אווירי וימי". חוקר אחד מדגיש כי "מחצית הנשק של צה"ל היתה בישובים, ברגע של הפלישה", והוא מסביר: "מפני שכך ראו אז את הצורך הצבאי". מקור ה"הגנה" מסכם: "כמות זו של נשק ותחמושת היתה מספיקה, אולי, להתגוננות בפני התקפה מצד ערביי ארץ־ישראל. היא לא היתה מספיקה **להכרעה פוליטית** על עתיד הארץ", ולא "לעמידה בפני פלישה של יחידות צבאיות ממדינות ערב. דבר זה הבינו יפה העומדים בראש הארגון".[11]

ה"הגנה" - לקראת מלחמה יהודית-ערבית; האצ"ל - בין מחתרת לצבא

במרחשון תש"ח, שבועות מעטים טרם 29 בנובמבר, הוציא מטה ה"הגנה" את "פקודת המבנה הארצי" - על סמך הערכה כי "סכנת התקפה על־ידי צבאות ערב מחייבת הֶערכות אחרת... הכרח להערך בכוח צבאי מאומן, חמוש ובמתכונת צבאית". הוחלט להבדיל בין "חיל" - פלמ"ח וחי"ש, בו יהיו 4 חטיבות: צפון, תיכון, דרום וירושלים - ו"משמר" שיחולק ל־14 מרחבים: 3 עירוניים ו־11 כפריים. "בכך נעשה צעד ראשון לתת ל'הגנה' אופי צבאי יותר, אם יגיעו הדברים להתמודדות גלויה עם צבאות הארצות השכנות".

אלא שהמאורעות התפתחו בקצב מהיר משחזו במפקדת ה"הגנה". עם שינוי פני המערכה הוטל על המטה הכללי לבדוק את תכניותיו ולערוך תכנית חדשה. נסיון ראשון נעשה בטבת תש"ח (ראשית 48), בתכנית־גלוברמן, "למקרה פלישה של כוחות סדירים מהארצות השכנות", ודובר בה על 3 חטיבות מיליציוניות. אלא שעד מהרה "הורגש ההכרח בתכנית שתרחיק־לכת, מתוך אספקטים צבאיים־מדיניים רחבים יותר". בכ"ט אדר־א (10.3) אישר המטכ"ל את התכנית, שמטרתה "השתלטות על **שטח המדינה העברית** והגנה על גבולותיה".

נקודת־המוצא של התכנית החדשה, "תכנית ד", היתה "שבזמן הפעלתה לא יהיו כוחות השלטון (הבריטי) בארץ", וגם לא "כוח בינלאומי בעל כושר־פעולה יעיל". צוין כי "מטרתה של תכנית זו **אינה ביצוש מחוץ לגבולות המדינה** העברית". אך מקורות "הגנה" טוענים כי "ברור היה שכל הישובים היהודיים שמחוץ לגבולות המדינה לא יפונו".

נסיונו של בן־גוריון להקים "צבא" על־ידי העדפת יוצאי הצבאות, הביא חוקרים להגדרה פשטנית על ויכוח בין "אנשי הפלמ"ח" לקציני ה"בריגדה" ויוצאי הצבאות. מעקב יוכיח כי מרבית המפקדים יוצאי הצבאות נקטו בשיטות הגנתיות; ואילו מרבית המפקדים בעלי היזמה והמעוף והראיה האסטרטגית הרחבה לא שרתו בצבאות זרים כלל. האלוף יגאל אלון, מפקד חזית הדרום, דן בנושא זה וציין כי "בצה"ל נמצאו יחידות אשר חיקו את ארחותיהם של צבאות זרים בנוגע למשטר ונוהג, דרכי־חינוך, אימונים ולחימה. עד מהרה נתברר כי יחידות אלו נפלו ברוח לחימתן, ובעיקר בכשרון הקרבי". הגדרה זו מתאימה למפקדים כמו לפקודיהם. אלא שלא זו היתה דעת בן־גוריון, שהעדיף את יוצאי הצבאות - גם אם לא היו בעלי עבר קרבי. האלוף אבידר הביא דוגמה ציורית ל"מאניה" של שר־הבטחון: "בן־גוריון ממש התאהב במרדכי מקלף [יוצא ה"בריגדה"]. בכל דיון היה שואל: 'איפה מקלף? איפה מקלף?' וזה היה מוציא את ידין מגדרו".

על־פי נקודת־המוצא של "תכנית ד" – שלא יהיו כוחות בריטיים או כוח בינלאומי – ברור שזו לא היתה תכנית אסטרטגית, אלא תכנית פעולה לטווח קצר. גם הגבלתה של התכנית לשטחים שבגבולות החלוקה תוכיח. הקולונל דוד מרקוס, שנהרג באורח טרגי, היה מטיח בעמיתיו הישראלים: "האם החלטתם כבר שאתם שרויים במצב מלחמה?" הוא דרש להקים, עוד לפני צאת הבריטים, צבא יהודי חדור רוח־התקפה. "ארץ־ישראל", טען, "אינה יכולה להרשות לעצמה מותרות של קיום ה'הגנה', בצד בריגדה בריטית".

"מוסד צבאי עליון של עם הלוחם לעצמאות, מן הדין שתהיה לו אסטרטגיה עצמאית משלו, המותאמת למטרת העם", כתב ילין־מור בבטאון פנימי של לח"י באדר־א תש"ח. "אין הוא רשאי להסתפק בתגובות על פעולות האויב. משימתו לתכנן תכנון צבאי כולל – אפילו יהיה מושתת על עקרון התגוננות, גם אז חייבים לתכנן דרך־התגוננות מפני מטרתו האסטרטגית של האויב, ולא רק מפני התקפות בודדות. באין אסטרטגיה צבאית, נהנה האויב מיתרון שביזמה ואפתעה. שכן הוא הקובע את המקום והמועד של ההתקפה".

יגאל אלון, סגנו של מרקוס ב"מבצע יורם", סבור שהיתה אסטרטגיה־למעשה, אותה הוא מכנה "אסטרטגיית המלחמה הנבונה של ה'הגנה' וצה"ל". אסטרטגיה זו, לדעתו של אלון, "אף שלא היתה נקיה משגיאות – ביניהן חמורות ביותר – שימשה גורם כביר בהשגת הנצחון. היא נקטה בדרך של התגוננות (לאו דוקא סבילה), כל עוד הבריטים שלטו בארץ". מה השיגה אסטרטגיה זו, על־פי אלון? "הניחה להם לצאת במועד, מבלי לתת להם תואנה לדחות את הפינוי או לבטלו". לדעתו, "לא נעדרו שגיאות, הן בהנהלת המלחמה והן בביצוע; אך המשגה העיקרי לא היה במבצעים שכשלו, כמו בהפסקת מבצעים בטרם־עת, או שלא הוחל בהם כלל". והרי הפסקת המבצעים נבעה ממגבלות "תכנית ד"! אלון מודה כי "האפשרות לחסל את צבאות האויב, לזכות בארץ־ישראל השלמה, ועם זאת להשיג שלום בר־קיימא (במקום שביתת־נשק) – היו בגדר השגתו המעשית של צה"ל".[12]

האצ"ל. מה היה כוחו של הארגון בפרוץ המלחמה בכסלו תש"ח? על־פי מקורות האצ"ל מנו כוחותיו הפעילים קרוב ל־3,000 איש, שכשליש מהם נמנו על חיל־הקרב. במספר זה לא כלולים אנשי האצ"ל במחנות־השבי ובגולה (ב"אלטלנה" הגיעו 920 איש).

כמו שקרה בלח"י, כן גם באצ"ל – הנשק שעמד לרשות הארגון באותו זמן היה דל, אף פחות משהיה ברשותו שנה לפני כן – כתוצאה מנפילת מחסני־נשק בידי הבריטים מחד ובידי ה"הגנה" מאידך; וכן מהימצאותם של מחסנים אחדים במקומות בלתי־נגישים, עם תחילת המלחמה היהודית־ערבית. מניין הנשק של האצ"ל בראשית התקופה כלל – כ־180 רובים שמישים; שתי מרגמות "3; 30 מקלעים, קלים ובינוניים ("בראונינג" ו"ברן"); 110 תת־מקלעים; 230 אקדחים; מאות רימונים; וחומר־נפץ בכמות לא־גדולה. בתקופה זו נעשו מאמצים להגדיל את ארסנל הנשק – הן בייצור והן ברכש. אנשי הארגון טוענים כי כמויות הנשק והתחמושת השפיעו במידה לא מבוטלת על פעילות הארגון. לקראת אייר תש"ח יכול היה מפקד הארגון לציין כי תעשיית־הנשק הצעירה הפיקה "במשך חודשים ספורים אלפי תת־מקלעים, אלפים רבים של רימוני־יד, מרגמות שני אינטש – וברבות הימים מרגמות משוכללות בקוטר של שלושה אינטש". כן הפיקו 3 טונות חומר־נפץ. גם אם נרכשו כמויות נשק לא־מבוטלות מעבר־לים, הנה לא הצליחו להביאם ארצה אלא אחרי העצמאות, ב"אלטלנה". פעולות־רכש מקומיות, מערבים או מבריטים, הביאו תוספת נשק ותחמושת. אך עיקר הרכש נעשה בפעולות החרמה במחנות־צבא בריטיים, שהמפורסמת בהן – 20,000 פגזי מרגמה "3 ("ספר־ההגנה": 6,000 פגזים) מרכבת־נשק ליד פרדס־חנה.

על־פי חיים לנדאו לא חרג ארגונו, בתחילת המאורעות, מהטקטיקה בה נקט ארגון ה"הגנה". אנשיו איישו עמדות־הגנה ונטלו חלק בשמירה בפרברי הערים והמושבות. לא זו בלבד, אלא שהאצ"ל הפסיק כל פעולה אנטי־בריטית מזויינת, להוציא החרמת נשק. לעמיחי פאגלין זכור כי "הוחלט שבשלב זה לא יקח 'המעמד' חלק בפעולות־תגובה, העלולות להחליש את המאמץ הכללי וכן בזבוז של ציוד ותחמושת". רק שבוע אחרי פרוץ האירועים החליטה מפקדת האצ"ל כי "אסור עוד להסתפק בשיטת ההתגוננות. צריך לעבור לפעולות התקפה". פאגלין סיפר כי "באמצע דצמבר נאלצנו לנטוש קו־מדיניות זה, מאחר שהערבים הצליחו להנחית מהלומות רציניות, דבר שפגע קשות במוראל". שינוי זה מוצא ביטוי בדברי בגין: "בראותנו את קו־ההתפתחות, ניגשנו לארגן את כוחותינו. החילונו לחסל את המבנה המחתרתי של יחידותינו והקימונו יחידות־קרב סדירות".

תשעה ימים לפני החלטת עצרת האו"ם, בז' כסלו תש"ח (20.11), הורה מנחם בגין לזמן ישיבה לדיון בדרך האצ"ל "אם ולאחר שתכנית־החלוקה תיהפך לעובדה ותוקם רשות עברית ומיליציה מוכרת". בפנייתו, המכוונת גם ל"וועד העברי לשחרור האומה", הציג בגין ארבע אפשרויות: א) הכרזת ממשלה של ארץ־ישראל־כולה; ב) המשך קיום "מחתרת" תחת שלטון "ממשלת חלוקה"; ג) מפלגה פרלמנטרית במדינת־החלוקה והמשך המלחמה בדרכים מדיניות; ד) הטלת כל הכוחות "למען כיבוש ירושלים". אף כי הקדים לציין כי לא יביע את דעתו, ברורה היתה בחירתו: מפלגה פרלמנטרית. כל העמדות שהוצגו, והאפשרויות שלא הועלו - נדחו, כתגובתו של תבין: "המכתב היה סוף־פסוק לוויכוח האקדמי. המפקדה קבעה את עמדתה הסופית, ולא נותר למטה [בגולה] אלא לקבלה". אבל עד להקמת המפלגה נועדה לאצ"ל דרך יסורים ארוכה - במסה ובמריבה, בדם ובדמע.[13]

3: באין הסכמה לאומית

לא מלחמת אחים:

שמחת העם בליל ה־29 בנובמבר 1947 העידה יותר מאלף עדים מה הן שאיפות הלב של המוני בית ישראל, אבל לא מה הן שאיפותיהם של ראשי אלפי ישראל. גופים ומסגרות פוליטיים יכלו לפעול רק אם לא עמדו בסתירה ללגיטימיות של השלטון הבריטי. וכאלה היו כל המפלגות, החל מהמפלגה הקומוניסטית ו"השומר הצעיר" משמאל - ועד ל"אגודת ישראל" והמפלגה הרביזיוניסטית מימין. נציגיהן נכללו במסגרות המדיניות שהוקמו בתקופת הבינים שלאחר החלטת האו"ם. אך הכוח הממשי היה בידי הכוחות המזויינים: ה"הגנה", האצ"ל ולח"י. להוציא את ה"הגנה", היו שני הארגונים האחרים תנועות אידיאולוגיות פוליטיות, בד־בבד עם היותם ארגונים לוחמים. מציאות זו הכתיבה את היחסים בין הגופים השונים במשך כל תקופת־הבינים ותקופה לא־קצרה לאחר מכן. אין ספק שמצב זה מנע ניצול מלא של הפוטנציאל היהודי הלוחם. אלא שחלקו של גורם זה בתוצאות מלחמת העצמאות היה שולי (להלן נעמוד על אירועים והחלטות שהביאו למפה המדינית שלאחר שביתת־הנשק). בניגוד־היחסים שבין הגורמים המזויינים נטלו חלק אמביציות אישיות, אמונות ועקרונות, חישובים־לאומיים כחשבונות־כיתתיים. כך עלו מושגים כ"מרות" ו"פורשים", "מאבק" ו"טוהר־הנשק" מזה, ו"מלחמה־בשלטון־הזר" מזה. "הוויכוח עם הארגונים הפורשים היה על קבלת המרות הלאומית", אומר רחבעם זאבי. "לא היתה לנו מחלוקת אתם על טוהר־הנשק. אין זה נכון שאנחנו לא פגענו באזרחים". והוא מביא דוגמה: "הפקודה שקיבלתי ממפקדי

בפשיטה על באלד־א־שיך היתה לזרוע רימונים בחלונות, כתגובה על הרצח בבתי־הזיקוק. ואת זה עשתה ה'הגנה'."

"האסטרטגיה ההגנתית", או ליתר דיוק אי נקיטת קו אסטרטגי, בחודשים הראשונים – הכתיבה חיכוכים בין הארגונים: "בישובים שבהם גילתה ה'הגנה' אזלת־יד הרימו הפורשים ראש ושמו עצמם כמגיני התושבים", רשם אורי ברנר, ממפקדי הפלמ"ח. "הם ריכזו את כוחם בכמה עמדות, כדי להוכיח שהמקומות הנתונים להגנתם מוגנים היטב". ועוד: "לרגל מחסור באנשים לשמירה – חדלו בפתח־תקוה להקפיד על עקרון אי־שיתוף הארגונים הפורשים בשמירה; שכונת 'היובל', שתושביה חברי ה'הסתדרות', איימה שאם לא יעמידו שומרים – תפנה לאצ"ל; בזכרון־יעקב הבטיחו הפורשים לקיים פעולות נגד הערבים; בינואר הביעו האצ"ל ולח"י נכונות לשגר כיתות מזויינות למושבות הגליל".

מצב זה הביא פה־ושם לאירועים, שרק מתוך רגש־אחריות לא הגיעו למלחמת־אחים. כך קרה בעת ההתקפה על שכונת־התקוה בכ"ה כסלו תש"ח (8.12.47), בה הועלו־באש 32 צריפים, ושנים מתושבי השכונה מצאו את מותם באחד הצריפים. יומיים לפני כן הוצאו 15 אנשי האצ"ל מעמדות שתפסו בשכונה, כיוון שמפקדת ה"הגנה" ראתה בכניסתם פרצה במערכת המגן: "אי־אפשר להסכים כי בקו הנתון לפיקוד אחד ולמרות אחת תתהווה פרצה פורשת", נכתב בבטאון ה"הגנה". הודעת מפקדת האצ"ל, למחרת, הבהירה כי "חברינו, שלא רצו להיכנס לריב־אחים, עזבו את המקום ונשארו בשכונות־גבול אחרות". בעקבות ההתקפה נשתררה בהלה בשכונת־התקוה: "תושבים רבים התחילו בורחים לעבר תל־אביב", מספר מקור של ה"הגנה". "מאות אנשים הקיפו את תחנת־הנוטרים בשכונה ותבעו נשק". מקורות ה"הגנה" האשימו את האצ"ל כי אנשיהם "יצאו ברחובות תל־אביב במכוניות עם רמקולים שהכריזו כי 'שוחטים את היהודים בשכונת־התקוה וההגנה הכזיבה'. המונים החלו לזרום לעזרת השכונה". לעצירת התסיסה הספיקה כיתה, ש"מטה ה'הגנה' ראה הכרח להפריש" לשם כך. האצ"ל הכחיש את האשמה, אבל הרוחות לא נרגעו במשך ימים אחדים.

אירוע חמור התרחש בט"ז אדר־א (26.2). למניעת האצ"ל מלשדר בכיכר "ב־בנובמבר" ("מוגרבי") – במסגרת ההתרמה ל"קרן־הברזל" – נשלחה מחלקה של ה"הגנה" (מ"הפלוגה הדתית"!), חמושה במקלעים ורימונים, לשבש את תכנית האצ"ל. המחלקה תפסה את בניין הקולנוע וחסמה את הרחוב. שליחת מחלקה למרכז העיר נומקה בכך שכאשר "אלפי לוחמים מסכנים את חייהם מעז ארגון פורש לחבל במאמץ הכספי". הקהל מחה על ההפרעה. "מפקד המחלקה פקד לזרוק בהמון רימוני־הפחדה", מספר מקור־ה"הגנה". "אנשים נפצעו. הרוחות סערו... לכיכר הגיעו 3 מכוניות עמוסות אנשי אצ"ל מזויינים שטענו רוביהם הפגנתית. האספסוף הסתער על יחידת ה'הגנה'. הוטלו שוב רימוני־הפחדה, למנוע שפיכות־דמים בהמון" – וניתנה פקודה לעזוב את המקום. למחרת הורה בן־גוריון שלא להפריע ל"קרן־הברזל": "עליכם לתת הוראות ברורות שהשימוש בכוח יהיה מינימלי, רק כדי הכרח הנסיבות; ובשום אופן אין להשתמש בנשק גם לא ביריות לאויר לשם הפחדה, ורק מפקד יחידת־ההגנה במקום־המעשה מוסמך לתת הוראה לירות במקרה זה".[14]

"ש"י־פורשים" – כמה? למה?

תחת הכותרת "דמנו לא יהיה הפקר" פרסם לח"י במרחשון תש"ח כרוז נגד ה"סזון": "ביום ובלילה, בעיר ובכפר, מועסקים מאות בחורים במכות־רצח למי שחשוד בהשתייכות ל'פורשים'. שבועות הבלגנו. רכושנו נשדד – והבלגנו; את לוחמינו עינו – והבלגנו; שלחנו מכתבי־אזהרה; דיברנו אל המצפון והשכל – ללא הועיל. על כן יידעו הפורעים ויידעו

שולחיהם: תמה ההבלגה שלנו. היד הטמאה, המורמת עתה בחוצות על צעירינו ולוחמינו – יד טמאה זו תורד. כי דם לוחמינו קדוש הוא. ואת דמנו זה לא נפקיר".

חודש לאחר ההתראה חל המפנה של ה־29.11. מסך הקונספירציה של ארגוני המחתרת החל להתרומם. נדמה שתמו "סזונים" ואין לבזבז עוד כוח־אדם ומשאבים על החזית הפנימית. שכן מאות הבחורים מיחידות העלית של ה"הגנה" והפלמ"ח דרושים באופן נואש לנקודות־התורפה, נגד ההתקפות הערביות שהלכו וגברו. מחזיק־תיק־הבטחון דרש להפחית מתקציב הבטחון לתש"ח את 260,000 הלא"י שנועדו לפעולות הש"י. בט"ז טבת (29.12), חודש אחרי החלטת האו"ם, נשאל ברוך רבינוב, ראש אגף־הכספים של ה"הגנה": "למה עדיין מוציאים על פו' [פורשים]?" התשובה נרשמה ב"יומן המלחמה": "אחראי – ישראל [גלילי]. יש מאה איש לפקודת יעקב לובלינר (שהיה איש ש"י בחיפה)".

בחודש שלאחר מכן ביקש בן־גוריון להתעדכן. בכ"ב שבט (2.2), קיבל דיווח: "לובלינר מרכז פעולה נגד פורשים. לפי ההוראות, עליהם למנוע פעולות נגד יהודים, ערבים ואנגלים. מנעו לפני חמישה שבועות פעולה של לח"י – הכנסת סל באוטובוס. ב־11 [כ"ט טבת] נמנעה פעולת אצ"ל בחיפה בשוק הערבי – תפסו מנהל הפעולה (מוסה לוי, שפיקד על פיצוץ בתי־הזיקוק). שוחרר באותו יום". בן־גוריון מתעדכן בדרכי הפעילות ובמבנה מחלקת הפורשים של הש"י: "לא מחזיקים יותר כוחות לביצוע פעולות. יש רק 5 קציני ביצוע: בחיפה – **יהודה קופל** (היה שוטר לפני המלחמה, עבד שנתיים בש"י); בתיכון – **אולי** [שמואל הקר־גבעון] מעין־החורש; בתל־אביב – **שמואל ניוטוב**, היה מפקד הפלוגה המיוחדת; ברחובות וראשון־לציון – **אהרן רוזנפלד** (מהרזרבה של הפלמ"ח); בירושלים – **מאיר פילבסקי**, בן 24 (מהרזרבה של הפלמ"ח, בן חולון)".

כדרכו, מאז נכנס לענייני הבטחון, אוהב בן־גוריון פרטי־פרטים: "למה תקציב?" – ונענה: "לעיקוב, **ולהסברה** לאנשי אצ"ל באופן אישי. יש 83 עוקבים – 26 בחיפה, 7 בתיכון, 8 בתל־אביב. 6 מטפלים באנשים מרכזיים של אצ"ל ולח"י, 3 בדרום, 7–8 בירושלים. דרושות 4,000 לא"י לקציני־**ביצוע**, עוקבים **והסברה**. יש 6 מסבירים. מחפש **תימני** וכורדי, **להסברה** בעדות אלה". בן־גוריון מתעניין בכוח־האדם של "הפורשים": "יש לאצ"ל 3,000–4,000 איש (חיל־קרב, חיל־תעמולה ושרותים), ללח"י – כאלף".

לאחר ימים אחדים הוגשה לבן־גוריון הצעת תקציב לפעולות נגד "הפורשים" – ס"ה 6,102 לא"י. התקציב, למעקב אחרי "הפורשים" ופעולותיהם, כלל הוצאות־תפעול ושכר ל־60 איש: 3 במטה, 57 בחוליות־עיקוב, בתעמולה וב"**טיפול אישי**". בן־גוריון: "אם בכלל יש עוד צורך בתקציב זה, הרי הוא מנופח: למה שלושה במטה הביצוע ועוד חמישה קציני־ביצוע?", שאל. "דרושים עוקבים – אך להקטין את מספרם. לא דרושים **תעמלנים וטיפול־אישי**. לא נחוץ פרסום ורזרבה. הוצאות המטה והביצוע – להעמיד על שליש, ולא יותר מחצי". אין בידינו נתונים אם אכן צומצם "ש"י־פורשים", בהתאם להנחיית בן־גוריון. מכל־מקום עוד נכונו עלילות, וגם כשלונות, למנגנון המנוסה – במספר פרשיות, שלא הוסיפו שבחים למוניטין של המחלקה. שתי פרשיות, בהן כשלה מחלקת "ש"י־פורשים", הכניסו את ההנהגה לתסבוכת לא קטנה: אחת הסתיימה ברצח של צעיר יהודי, שגרר אחריו הקמת ועדת־חקירה בדרג מיניסטריאלי. תגובת הנפגעים **בפרשה** השניה, הכריחה את ההנהגה העליונה להתערב ולהעמיד את הש"י במקום צנוע יותר.

מאז "הסזון הקטן" בתש"ז לא חזרו היחסים בין ה"הגנה" בחיפה לאצ"ל לתיקנם; היחסים הוחמרו לאחר התקפת האצ"ל על ה"נאפי" בבת־גלים והטלת פצצה על ערבים ליד בתי־הזיקוק – למרות המשא־ומתן שהתנהל בין ה"הגנה" לאצ"ל. "בכ"ט טבת (11.1) הגיעו ידיעות כי הם

[האצ"ל] עומדים לערוך פעולה בעיר או בסביבותיה" – נכתב ב"ספר־ההגנה". "על־מנת למנוע את הפעולה, תפסו אנשי ה'הגנה' את סגן מפקד החי"ק בחיפה, משה לוי". "הוציאו אותי מן המכונית והכניסו אותי בכוח למכונית שלהם", סיפר מוסא לוי. משהתעורר מן הכלורופורם, "התחילו לחקור אותי על מחסני־נשק".

משנודע דבר חטיפתו – הגיבו אנשי האצ"ל בחטיפת חבר ה"הגנה" גדליה קמנצקי. אנשי הש"י הגיעו לצריף בו הוחזק בטרם הוצא מהעיר ועצרו את ידידיה סגל, מהאצ"ל. "השנים הועברו לקיטנה בהר־הכרמל, ששימשה כעין בית־מעצר", אומר מקור ה"הגנה", המודה ש"כאן נחקרו תוך שימוש באלימות ונכבלו". איש ה"הגנה" הועבר לזכרון־יעקב, "שם הוחזק כל היום והלילה". הוצע שחרור בר־זמני של כל החטופים. קמנצקי ולוי אכן שוחררו; ידידיה סגל (גבריאל) לא חזר. לאמו של סגל נמסר ש"ידידיה שוחרר בחמש בבוקר". משפנתה האם לוועד־הקהילה, בג' שבט (14.1), "נמסר לה הפרוטוקול של ה'הגנה', כי ידידיה שוחרר", אך באותה שעה "הודיעה ה'הגנה' לאצ"ל שידידיה ברח".

אט־אט התחילה להתברר תעלומת העלמו של סגל. בה' שבט (16.1) פורסם בעתונים דבר מותו של הצעיר וגרסתה הרשמית של ה"הגנה": "ב־5 בבוקר ביקש משומריו לאפשר לו לצאת החוצה. הוא ניצל את הערפל והסתלק". בספר "תולדות־ההגנה" מסופר כי "סגל התחמק משומריו וברח במורד ההר לעבר הכפר הערבי טירה. אותו יום קיבל עורך־הדין סלומון טלפון מערבי תושב טירה, וזה מסר לו שבשעות אחרי־הצהרים עצרו שומרי הכפר יהודי והרגוהו בדקירות ובירויות. גוויתו של ההרוג הובאה לבית־החולים הממשלתי".

בז' שבט (18.1) הודיעה מפקדת האצ"ל על הפסקת המשא־ומתן על אחדות לוחמת – עד להקמתה של ועדת־חקירה. בט' שבט (20.1) נענתה הנהלת הסוכנות לתביעה. הוועדה – י' גרינבוים, הרב י"ל פישמן ומ' שפירא – לא פרסמה את מסקנותיה. ב"ספר ההגנה" נאמר ש"הוועדה הגיעה למסקנה כי אין הוכחה שאנשי ה'הגנה' רצחו את ידידיה סגל". אך במקום אחר נאמר כי "לא עלה בידינו להגיע לתעודות לגבי עבודת ועדת־החקירה בענין רצח ידידיה סגל". העיד מ' שפירא: "לא פרסמנו את מסקנותינו, כי הדבר לא היה מרגיע את הרוחות. המסקנות שלנו היו שסגל נפל בידי ערבים. הבאנו את המסקנות בפני בגין; ועד כמה שזכור לי, לא הטיל מר בגין ספק במסקנותינו".[15]

בחיפוש אחר "אוצר" שהוחרם על־ידי לח"י ממשלוח מטבעות־כסף – במונית שהובילה אותו מנמל־התעופה בלוד – הגיעו אנשי "הפלוגה המיוחדת" של ה"הגנה" לבית שבהחזקת לח"י, לא הרחק מנחל איילון. את ה"אוצר" לא מצאו, אך נפלו בידיהם ביולטינים של המדור הערבי במחלקת המודיעין של לח"י. הנושא הערבי עדיין לא היה כה חיוני, אבל המידע שבביולטינים הושג במאמצים רבים והיה בעל־ערך לא מבוטל. תשובתה השלילית של מפקדת ה"הגנה" הביאה חוליה של אנשי לח"י אל מרכז הקשר של מטה ה"הגנה", אור ליום ז' ניסן (16.4), ולקחה משם את "כל הניירות והקודים". מאחר שחסרונם שיבש את מערכת הקשר של ה"הגנה" – נאלצה מפקדת ה"הגנה" לישר את ההדורים. פנייתו של הרמ"א, ישראל גלילי, אל לח"י הביאה להחזרה הדדית של המסמכים.

חודשים אחדים לא שובשו עוד היחסים בין הארגונים, גם לא לאחר פיצוץ הרכבת הצבאית ליד רחובות. והנה – עשרה ימים לפני ההכרזה על קום מדינת ישראל – "חידשו אנשי לח"י את פעולותיהם נגד הבריטים", סיפר ראש אג"א, האלוף יוסף אבידר. בכ"ז ניסן (6.5) תקפו אנשי לח"י מכונית צבאית בריטית ליד משטרת תל־מונד והרגו שבעה חיילים שנסעו בה. "ה'הגנה' נאלצה לאחוז באמצעים לרסן את הפורשים", מספר מקור ה"הגנה". "מאחר שבחיפה נמצא הבסיס הבריטי האחרון בארץ, נתן מפקד ה'הגנה' בחיפה הוראה לעצור את מפקד לח"י בעיר

ושלושה מחבריו, והוחרם מחסן חמרי־נפץ״. הפעולה נגד לח״י נעשתה באישור בן־גוריון: ״ללח״י יש מחסנים בחיפה; וכנראה מתכוננים לפעולות״, רשם בן־גוריון. ״מ.ז. [משה זליצקי־כרמל] רוצה לאסור אנשיהם (בתואנה ששחררו בכוח איש שנידון על־ידי ה׳הגנה׳) ולהחרים מחסניהם (לח״י פרק נשק משלושה שומרים – ובינתים החזירו הנשק) והוא רוצה לעקוב אחריהם. אישרתי הדבר השלישי, ויעצתי לא להתחיל בהתקפות אלא למנוע פעולות״. ההוראה לא סיפקה את אנשי הש״י, שחזרו אליו למחרת: ״לח״י עומד להשתולל בחיפה״. זה הספיק כדי לקבל את האישור: ״כרמלי קיבל הוראה למנוע פעולתם; אם יהיה צורך, גם על־ידי תפיסת מחסניהם. יש לבוא בדברים עם קורץ [המקשר בין ה״הגנה״ ללח״י], לשם מניעת לח״י מפעולה״.

האישור ניתן. אנשי ״הגנה״ מזויינים פרצו לדירותיהם של ארבעה מאנשי לח״י – האחראי על סניף חיפה, משה קסטנבוים־ערמוני (נדב), שמעון שימנסקי־בר־יהושע, שזה מקרוב שוחרר מגלות אפריקה, ישראל תבואה (עזרא), שברח שנים אחדות לפני כן מכלא ירושלים, ואשתו יפה. ה״שליגרים״ הכניסום לטנדר והביאום לנוה־שאנן. נאמר להם כי נחטפו כדי למנוע פעולות באזור חיפה. נדב הודיע לחוטפיו כי לא יימנע מפעולה אלא לפי הוראת מרכז לח״י. מנוה־שאנן הועברו לבית־אורן, שם שמרו עליהם 12 פלמ״חאים, יום־ולילה. בין ה״שומרים״ היה אחיה של אחת מחברות לח״י. נדב ביקש ממנו למסור ד״ש לאחותו. כך נודע מקום מעצרם. נסיון חוליית לח״י, אותה הוביל יורם, לשחרור החטופים – נכשל. צפירה הזעיקה את חברי הקיבוץ לעמדות. מחשש שלח״י יבצעו נסיון נוסף – הועברו הארבעה לקיבוץ משמר־הים, שבמורדות הכרמל.

״מקרה זה עלול היה להביא תוצאות חמורות אילולא הוכחנו את החלטתנו הנמרצת להגן על אנשינו״, אומר גרא. ״משלא הצלחנו לשחרר את החטופים, יצאו יחידות לח״י לבתיהם של ארבעה מפקדים בכירים ב׳הגנה׳. מי שגילה התנגדות נלקח בכוח״. ארבעת המפקדים – יוסף רוכל־אבידר, ראש אג״א במטכ״ל ה״הגנה״, מנחם ברבש וצבי פרידמן מהש״י, וזיגה יעבץ, מחסנאי ה״הגנה״ בתל־אביב – נעצרו בא׳ אייר (10.5), שלושה ימים לאחר חטיפת אנשי לח״י.

סיפר יוסף אבידר: ״בחמש לפנות בוקר נשמעה דפיקה בדלת דירתי. כשמונה אנשים, מזויינים בתת־מקלעים ובאקדחים, פרצו פנימה. גג הבית נתפס על־ידי קבוצה שניה, ולמטה ברחוב המתינה קבוצה שלישית, בהם בנות אחדות, ומכוניות. מיד עם התפרצותם ניתקו החוטפים את חוט הטלפון. בתי רמה פרצה אל החלון וקראה לשכנים. היא הספיקה לשמוע אחד השכנים אומר לאשתו כי ׳מפוני יפו פלשו לדירת רוכל׳... אשתי ימימה הצליחה להודיע לשכנים כי יודיעו ל׳בית האדום׳ (המפקדה). הוכנסתי למכונית. שני ג׳יפים ליוו אותנו מפנים ומאחור. עיני נקשרו, אולם זהיתי את הדרך: נעצרנו בקרבת בני־ברק, שם הועברתי למכונית אחרת, ולאחר מכן המשכנו צפונה״.

בו־ביום מסרה תחנת־השידור של לח״י כי ״לוחמי חרות ישראל עצרו ארבעה ממפקדי ה׳הגנה׳, כבני־ערובה לארבעת לוחמי חרות ישראל שנחטפו בידי ה׳הגנה׳ בחיפה. הם יוחזקו במעצר עד שחרור לוחמינו בחיפה״. בשולי ההודעה נאמר כי ״לא נסבול צבא זר, אשר תותחיו מופנים אל בתינו. אנו מצטערים על שנאלצנו להוציא מפקדים של ה׳הגנה׳ מהמערכה. אך הפיקוד העליון של ה׳הגנה׳ מעסיק מאות בחורים בעיקוב אחר לוחמינו – במאסד, בחקירה ובעינויים בבית־הסוהד בנוה־שאנן״.

ה״הגנה״ לא הצליחה לגלות את המקום שם הוחזקו אנשיה. באותו יום הובא הנושא לפני בן־גוריון. ״שקולניק מעורר שאלת המטען של ידידי־שפירא [משה שפירא תיווך במגעים עם לח״י] בחיפה. יגאל [ידין] ואליהו [בן־חור] ויצחק [שדה] בעד מסירה, לרר [צדוק] נמנע, צבי

[אילון] מפקפק. לח״י חטפו הלילה את אבידר, בביתו היו 16 אנשים. לפי ידיעה הם מוחזקים בפתח־תקוה״. לאחר החטיפה חוזקה השמירה על המטכ״ל.

אבידר: ״הובאנו לכרם בקרבת זכרון־יעקב והוכנסנו למלונת־שומרים מרווחת... נערה אחת מילאה את תפקידה בחומרה רבה - עיניה לא סטו מעיריה ואצבעה לא משה מהדק הסטן. ביום השני עברנו לוויכוח על ה׳הגנה׳ וה׳פורשים׳ - שבסיכומו הבטיחו לי שומרי כי אם תכריז הנהגת הישוב על עצמאות, יתיצבו מיד לשורות״... גרא: ״היחס אל מפקדי ה׳הגנה׳ היה טוב, כשם שאנושי היה הפעם היחס אל החטופים מחברינו. ה׳סזון׳ היה קצר הפעם, מפני שהמצב בחזיתות הוטב עם שחרורן של טבריה, צפת וחיפה ויציאתם ההמונית של ערבים ללבנון״.

בב׳ אייר (11.5), למחרת חטיפת־הנגד, נפגש אלדד עם לוי שקולניק־אשכול - למשא־ומתן על ״החלפת־שבויים״. תוצאות המפגש, בביתו של איש־הבינים ד״ר קורץ, נרשמו על־ידי בן־גוריון: ״העניין עם לח״י סודר על־ידי שקולניק: הם התחייבו לא לפעול עד הכרזת המדינה. כל החטופים ישוחררו״. למחרת קיבל בן־גוריון דיווח נוסף, מרגיע: ״ג׳ אייר (12.5). יוסף שוחרר הלילה באחת. התנהגו אתו באדיבות. מצא אצלם שנאה זואולוגית לאנגלים: ׳אין צורך להילחם בערבים׳. ׳חיפה קנינו בכסף מהאנגלים׳. הוליכו אותו חזרה בעיניים קשורות עד תל־בנימין. סבור שהחזיקו אותו בזכרון או בסביבתה. עברו המחסומים מבלי שיעצרו אותם. ניסו לגשת בפנס - צעקו לכבות, ושומרי המחסום כיבו. בין אנשי לח״י היו יוצאי פלמ״ח״.

ארבעת מפקדי ה״הגנה״ שוחררו בד־בבד עם שחרור ארבעת אנשי לח״י - שתוך שבועות אחדים הצטרפו לצה״ל, לחטיבת השריון. יוסף אבידר: ״רבים מבין המשתתפים במבצע החטיפה ומבין שומרי פגשתי במהלך מלחמת הקוממיות, ביחידות שונות של צה״ל. אחד מהם, רב־סרן בצבא־הקבע, אף ליווני בשנת 1956 בשעת ביקורי בגיסות־השריון. אכן, הבחורים עמדו בהבטחתם שניתנה בסוכת הכרמים בזכרון־יעקב; וכרבים מחבריהם בלח״י ובאצ״ל הצטרפו לשורות הכוח הלוחם הממלכתי - צבא ההגנה לישראל״.[16]

אחרי ה״הכרזה״: ״ש״י־פנימי״ בטרם ש״ב

עם הקמת המדינה ברור היה לבן־גוריון שדרושה ״ריאורגניזציה של ש״י״, אך הוא לא נתפנה לכך אלא סמוך להפוגה. בכ״ט אייר (7.6) זימן את שני יועציו לענייניים שהשתיקה יפה להם - ראובן שילוח ואיסר בארי - לדיון בנושא. בהתאם למגמת ריבוי קציני־מטה במחלקת ש״י־פורשים הורה בן־גוריון ליועציו ״לתת הוראה ללוי אברהמי וברוך קומרוב, קציני ש״י, שילכו למשטרה״. בכל פעם שאנשי ש״י היו נכשלים בתפקידם, היה בן־גוריון מצווה ״לשלוח אותם לצבא״... בהתייעצות זו נכנס בן־גוריון לפרטים פרסונליים: ״יש לפסול [שלושה קצינים*] ששיטרית קיבל אותם״. מה הריאורגניזציה הדרושה, לדעת בן־גוריון? - הפרדה בין מודיעין־צבאי, מודיעין חרץ ושרות־בטחון פנימי: ״יש להקים: ש״י צבאי, תחת ראשות איסר [בארי] וויוויאן הרצוג. ש״י צבאי יהיה אחראי גם לבטחון (זהירות), צנזורה ואנטי־ריגול. ש״י מדיני חיצוני - ראובן [שילוח] יעמוד בראשו, יהיה כפוף עד תום המלחמה למשרד הבטחון, אחר כך למשרד החוץ. ש״י פנימי - תחת איסר (הקטן) ויוסף י׳ [יזרעאלי].

״תור־הזהב״ של הש״י־הפנימי הגיע בהפוגה הראשונה. ״מבחן־הכוח הראשון במאבק בארגוני הפורשים״, אומר חוקר מזהיר כבר־זוהר, ״היה גם מבחן־הכוח הראשון של איסר הראל כראש שרות הבטחון הפנימי. ׳מבחן־הכוח׳ התחולל עם בואה של ספינת־הנשק

* הערת עורך יומן בן־גוריון: ״שלושה קצינים - מתקופת המנדט שהוטל ספק בהתאמתם לשרת במשטרת ישראל״. העורך צינזר את היומן, כנראה מ״צנעת הפרט״. בכור שיטרית היה נציג הספרדים במנהלת־העם ושר־המשטרה. בבחירות לכנסת נבחר ברשימת מפא״י.

'אלטלנה'." המשימה הוטלה על איסר. "באותו רגע מצאו איסר הלפרין ודוד בן־גוריון לשון משותפת", אומר בר־זוהר. "בן־גוריון כמעט ולא הכיר את איסר, גם אישר את מינויו, אך לא הכיר את דעותיו, שיטותיו ודרך מחשבתו". אחרי אירועי־הדמים סביב "אלטלנה" הציע ראש הש"י־הפנימי שלא לנדות את האצ"ל ולא לדחוק אותם למבוי סתום. "תחילה נרתע הזקן", אומר בר־זוהר. "המלחמה ב'פורשים' היתה מ'הפרות הקדושות' של מנהיגות המדינה. אך כשהסביר לו איסר את כוונתו, ראה בעיניו נצנוץ של הבנה".

בי"ג תמוז (20.7) דיווח איסר על פעילות "ש"י־פנימי": "אצ"ל מתכונן להקים מחתרת בצבא. מפקדים לא יתן, והם יהיו מוכנים לפקד על החיילים שיאומנו על־ידי הממשלה". איסר אף העלה הצעות לבלימת "סכנת האצ"ל": "יש לשבור המנגנון שלהם בתל־אביב (כאן המרכז), ולשים יד על הכסף שלהם. יש להיזהר מהכנסת נשק שלהם. יש אימפורטרים שעוזרים להם. הם גם עלולים לגנוב נשק מהצבא". כמוהו כבארקר הבריטי, יודע איסר היכן נקודת־התורפה: "יש למנוע תרומות. [סם] זקס וקריניצי תורמים ומתרימים לאצ"ל. גם רוקח עוזר. יש למנוע ארגונם בחו"ל, הם מארגנים את כוחותיהם בחו"ל. היה הסכם חשאי בין צה"ר ואצ"ל, 20% מכספי אצ"ל הלכו ל[קרן] תל־חי. עכשיו אצ"ל מנסה להשתלט על בית"ר בחו"ל. למרות כל זה מצבם הכספי בארץ קשה, כי יש להם מנגנון עצום בארץ". איסר רואה למרחוק: "מציע לשלוח כתריאל כץ לבדוק מצב אצ"ל באירופה". למחרת, אצל בן־גוריון, שם עיניו גם בטריטוריית ש"י חוץ: "איסר מציע שכתריאל כץ ייצא ל־3 חודשים, לברר תנאי ש"י וצרכיו בחו"ל. בשבועיים יכין קונטרס על פעולות הצבא נגד מדינות ערב מאז הכרזת המדינה". המשולח כתריאל חזר כעבור פחות משלושה חודשים, בג' תשרי (6.10): "כתריאל חזר מאוסטריה, איטליה וצרפת. בדק עסקי 'הפורשים'. לאחר אלטלנה ערערו העורף שלהם. יש להם אולי אנשים במחתרת... גם ללח"י אין עורף".

בי"ד תמוז (21.7) דיווח איסר כי "50 אנשי אצ"ל (אומרים גם בגין) יצאו לחיפה, לתפוס האניה 'בן־הכט' ולהפליג הימה". בן־גוריון: "ניתנה הוראה לחיל־הים להשתמש במינימום הכוח הדרוש לשמור על האניה שלא תיפול בידיים זרות".[17]

עוד נכונו לש"י־פורשים – שהפך לש"ב – ולמפקדו גדולות ונצורות.

ללא הסכמה, ללא הסדר

ההפתעה בעוצמת התגובה הערבית מצאה את ביטויה בכל הדרגים. בכ"ז כסלו דיווח עקיבא גלובמן־גוברין, ממנהיגי מפא"י, כי "ליהודים יש מצב־רוח לא יציב. מזלזלים בכוח עצמם ומסוגלים לפאר אצ"ל". לדעת גוברין "אין הכנה נפשית לכשלונות" והוא תבע "להעלות קרן הסוכנות, כאילו זו הממשלה", כיוון ש"נחלשת הערכת הגויים על הכוח היהודי ונכונותנו לעמוד זמן רב".

יומיים אחרי החלטת האו"ם הובאה אל בן־גוריון בקשתו של אבא הלל סילבר, מנהיג ציוני ארצות־הברית: "לפייס הפורשים, לשתפם במפקדה". יום לאחר־מכן, בי"ט כסלו, באו אצלו מנהיגי התנועה הרביזיוניסטית – אריה אלטמן, הרמן סגל וברוך וינשטיין – "בעניין הבטחון. רוצים להשתתף. חבריהם משתתפים בארגון [האצ"ל] ורוצים שנוכח המצב החדש יתקבלו ב'ועד הבטחון' וידרשו מחבריהם להצטרף". תשובתו של בן־גוריון: "אמרתי: אביא הדבר להנהלה, כי שני מוסדות צריכים להחליט על כך. סגל שאל מה דעתי הפרטית. אמרתי: לא אסתירנה. אתם מפלגת אצ"ל ונלחמים ב'הגנה'." באותו יום דיווח גלילי על פגישת ד"ר קורץ עם ראשי האצ"ל: "הם יישארו להזיז הגבול, להילחם בערבים". גלילי סיפר כי "היום פרסמו כרוז על חזית אחידה". והציע לענות בכרוז. "כרוז לא מתגרה", קבע בן־גוריון נחרצות. "חזית

אחת, מרות אחת. ייכנסו ל'שורה' ככל יהודי, שווים בזכויות ובחובות". שבוע אחרי כן, בישיבת הנהלת הסוכנות, חזר בן־גוריון על קביעתו: "אין עושים שום הסדר עם הפורשים. עליהם להתחייב על הפסקת כל פעולה נפרדת – בכל צורה שהיא".

האצ"ל ולח"י הביעו נכונות לשיתוף־פעולה, כפי שעשו בימי "תנועת המרי". בפרסום פנימי של לח"י ניתח גרא את אפשרויות הפעולה בתנאים החדשים, וקבע כי "לדעתנו, מבצע צבאי בודד, ולו גם מוצלח, כל זמן שאינו מהווה חוליה טקטית של מערכת אסטרטגית צבאית מקיפה, יעילותו מוגבלת – הן בזמן והן בשטח. אף אם השפעתו הלוקאלית חזקה – הרי ערכו, לגבי ההכרעה בסכסוך הצבאי בכללו, אינו רב". הדברים נכתבו לאחר פעולות תגובה שבוצעו על־ידי שלושת הארגונים המזויינים. ב"קריאה אל העם", שפרסם האצ"ל בשלהי כסלו, כתב מפקדו: "יש להכין תכניות אסטרטגיות נרחבות ולהכין את האופנסיבה של צבא השחרור העברי. כל זה ייעשה מתוך ליכוד הכוחות. כולנו נעמוד בפני אותן הסכנות. המצב חמור".

על אף התנגדות בן־גוריון החליטה הנהלת הסוכנות, בישיבתה בכ"ו כסלו (9.12), בעד הסכם עם "הפורשים", שתנאיו יובאו לאישור הנהלת הסוכנות. בקבוצת המשא־ומתן, ה"קואופרטיב", השתתפו יצחק גרינבוים, הרב י"ל פישמן, דוד רמז ומשה שפירא. מהאצ"ל – מנחם בגין, חיים לנדאו ושמואל כץ. המשא־ומתן התמשך רב מדי – כיוון שבן־גוריון, אליו הובאו ההצעות, לא הסתפק בהצהרה כי ב"מדינה" אין מקום למחתרת. לפנקס מ"המזרחי" אמר בן־גוריון שאין לדון עם ה"פורשים" על שום הצעה "כל זמן שאינם מתחייבים להימנע מכל פעולה נפרדת בחזית היהודית, הערבית והאנגלית, באיזו צורה שהיא".

הבעיה הדחופה התמקדה ברישום להתייצבות – למניעת השתמטות באמתלה של שייכות לאחד הארגונים. "המשא־ומתן בין מרכז המפקד לנציגי האצ"ל ולח"י בדבר התייצבות התנהל על־ידי ד"ר ב' אבניאל ול' אשכול והוא נמשך זמן רב", מספר עקיבא גוברין. "בעוד שכל ההחלטות נתקבלו בהסכמה כללית, הרי בפרשת התייצבות אנשי האצ"ל ולח"י נתגלו חילוקי־דעות קשים, במיוחד בין ד"ר אבניאל לבין אשכול. הבעייה העיקרית שעליה נסבו הוויכוחים היתה תביעת הארגונים להעביר לידיהם מכסה של תעודות, והם עצמם ימלאו את הפרטים וימסרו לחבריהם. הרוב נטה לקבל הצעה זו; אך אשכול התנגד ודרש רשימה עם פרטים אישיים; וד"ר אבניאל הודיע שיהיה נאלץ להתפטר על רקע זה.

"הרוחות נשתלהבו, הבעייה הובאה להכרעת בן־גוריון, אשר התעניין בשאלה אחת: האם חברי האצ"ל ולח"י יהיו מוכנים לפרק את ארגוניהם ולהצטרף לצבא, כאשר יוקם. לבסוף נמצאה פשרה: האצ"ל ולח"י הביאו, בפני אבניאל בלבד, את רשימות חבריהם, בציון תפקידיהם. בהתאם לכך הוצאו תעודות־התייצבות, חתומות על־ידי מרכז־המפקד, במספר הדרוש – אך מבלי לנקוב בשמות".[18]

יותר מאשר המשא־ומתן עם לח"י הטרידה את בן־גוריון בעיית ההסכם עם האצ"ל. בט"ז טבת (29.12) נרשם ב"יומן": "גרבובסקי שואל ל'הסכם'. הסברתי שלאחר שיחת גרינבוים ושפירא עם גלילי התברר שההחלטה נתקבלה בלי ידיעה מספיקה, וגרינבוים הודה שאין התחייבות מלאה להימנע מפעולות נגד אנגלים או יהודים. ולכן לפי שעה אין הסכם". בישיבת הנהלת הסוכנות, שלושה ימים אחר־כך: "גרינבוים דרש מניעה כללית. לא נתקבלה שום החלטה, כי רק שלושה הצביעו: גרינבוים, שפירא, דובקין; וכל אחד בעד הצעה אחרת". בכ"א טבת (3.1) "דמז העלה הצעת הסדר הפורשים. הרוב דחה את ההצעות, והוחלט לעמוד על מניעת כל פעולה נפרדת, ועל קבלת מרות ההגנה". כדי כך הוטרד בן־גוריון מענין ההסדר: "במה יעסוק הועד־הפועל? – חוששני בשתיים: 'ממשלה' ו'פורשים'..." בט' שבט (20.1)

התכנס הועד־הפועל הציוני שוב. גרינבוים העלה הצעת־ביניים: ״אם נציגי צד ב׳ יענו תשובות חיוביות על דרישותינו, תמנה המפקדה נציגים שייפגשו אתם, לסידור הפרטים הטכניים של ההסדר. אם תהיה תשובה שלילית לדרישות אחדות או אם תוצענה הצעות חדשות - יובא העניין לישיבת ההנהלה״. הצעת גרינבוים נתקבלה בקולות הציונים־הכלליים והמזרחי. בכ״ו אדר־א (7.3) הושג הסכם בין ה״קואופרטיב״ למפקדת האצ״ל, אך נדחה לאחר שהאצ״ל לא היה מוכן להמשיך במשא־ומתן עד להקמת ועדת־חקירה לפרשת רצח ידידיה סגל. רק בג׳ ניסן (12.4) אושר ההסכם בוועד־הפועל הציוני - 39 נגד 32. בעד ההסכם הצביעו הציונים־הכלליים, המזרחי, הפועל־המזרחי והרביזיוניסטים. נגד - מפא״י, מפ״ם ו״עליה־חדשה״.

אלה עיקרי ההסכם: עמדות האצ״ל יוכפפו למרות מפקד החזית. תכניות־התקפה בחזית הערבית ותגובה בחזית הבריטית טעונות אישור מוקדם. חברי האצ״ל מחוייבים לעיקרון של התנגדות לפרוק מעליהם נשק, אך יתחשבו במצבן של עמדות ה״הגנה״. לא תבוצענה פעולות־החרמה בשטח שבשמירה יהודית. תכניות לרכישת נשק תבוצענה בהסכמה הדדית.

״נוצר מצב מוזר״, אומר מקור ה״הגנה״. ״מצד אחד השלים הועד־הפועל הציוני עם קיומו של האצ״ל; מצד שני לא מצא האצ״ל לנכון למלא את תנאי ההסכם, כל עוד לא נוסחו סופית סעיפיו המעשיים״. משנוסחו, כי״ח ניסן (27.4), נכנס ההסכם לתקפו.

עם הקמת מדינת ישראל החל משא־ומתן לשילוב האצ״ל בצבא ישראל. 10 ימים אחרי ההכרזה דווח לשר־הבטחון כי ״האצ״ל מסכים לכניסה ארצית. לא יפוזרו, יהוו פלוגות (לא לנצח). אולם הם דורשים בריגדה״. בי״ז אייר (26.5) אישרה הממשלה את ״פקודת צבא הגנה לישראל״ ובכ״ב בו (31.5) פורסמה פקודת־היום הראשונה לצה״ל. למחרת, בכ״ג אייר (1.6), חתמו ישראל גלילי ומנחם בגין על הסכם לשילוב האצ״ל בצה״ל. בששת סעיפי ההסכם נאמר כי חברי האצ״ל יישבעו שבועת־אמונים הנהוגה בצבא ויופעלו בגדודים. נשק, ציוד ומתקני־ייצור מלחמתיים יימסרו לצה״ל. עד להשלמת גיוס חברי האצ״ל יופעל מטה זמני של קציני האצ״ל. מתוך החלטה חפשית חדלים האצ״ל ומפקדתו להתקיים כחטיבה צבאית במדינת ישראל ובתחום ממשלתה.[19]

ב. הבריטי עדיין בארץ – לח״י ממשיכים במלחמה

1: לוחמי חרות ישראל – למרחב או למיצר?

חשבון־נפש וראיה ריאליסטית

בשלהי תש״ז יכולים היו לח״י להתברך בכך שיריבם הוותיק, דוד בן־גוריון, הגיע לראיה העקרונית של לח״י: ״להרחיק, עד כמה שאפשר מהר, את השלטון הבריטי בלי כל שיירים וסייגים, ולא להמתיק ו׳לתקן׳ את המשטר הבריטי, אלא להרחיקו ממש מהארץ הרחקה פיסית, **שלא יישאר כל סימן וזכר לשלטון אנגליה בארץ־ישראל**״. מביא הדברים מציין כי אמר זאת אדם שחצי שנה לפני כן נכון היה לוויתורים מרחיקי־לכת למען הברית ההיסטורית עם בריטניה. אבל היה מרחק רב בין ראייתו החדשה של בן־גוריון, לבין ראייתם העקבית של

לוחמי חרות ישראל, שאמת־דרכם הוכחה בלילה מלילות כסלו. ותיקי מחתרת לח"י חשו מאוכזבים לא מעט. כמו מנהיגי הסוכנות התקשו גם הם להאמין שהבריטים אכן יפנו את ארץ־ישראל לבלי שוב – כיוון שללח"י לא היו ציפיות, ולא טיפחו תקוות, לקבל מגורם כלשהו ארץ־ישראל שלמה או חלוקה.* חששם, שהתבסס על הצהרות ומעשים, היה שהגורמים הישוביים יקפידו שלא לחרוג מהגבולות המותווים בהחלטת האו"ם, ואף ינסו למנוע בכוח כל חריגה מהגבולות שקודשו בקדושת האו"ם...

זמן קצר אחרי החלטת האו"ם ניסו לוחמי חרות ישראל לסכם את שבע שנות המלחמה: כיצד הגענו להישגים – ולכשלונות? הדברים הובאו בחוברת פנימית, "במחתרת", מטבת תש"ח. בחוברת נדונו שלושה עניינים אקטואליים, כפי שהגדיר זאת המחבר: אחד חיובי כולו – הודעה על הפינוי הבריטי; אחד שלילי – ההחלטה על חלוקת הארץ לשתי מדינות והוצאת ירושלים מנחלת ישראל; ולגבי השלישי – "מדינה" – חשש ופקפוק. תמצית הנושא הראשון – **הפינוי הבריטי** – הובאה לעיל, בעמודים 135–136. על הנושא השני, המכאיב – **חלוקת ארץ־ישראל** – נכתבו הדברים הבאים:

לעומת השג הפינוי – באה חלוקת הארץ, כתוצאה מדיון בינלאומי, השואף לפשרה. המחיר בעבור השג הפינוי הוא **פתיחת חזית חדשה** – בין אם רוצים בה בין אם לא. מה מונע אותנו מלצאת לכיבוש המולדת מידי הערבים עם הפינוי הבריטי? מונעת אותנו אך ורק חולשתנו; הכוונה ללח"י, אולי בצרוף האצ"ל. אך גם כוחותינו המשותפים אינם מספיקים למפעל צבאי זה. לו ה"הגנה" היתה מוכנה, פוליטית, אפשד להניח כי יש סיכוי – גם מול התערבות מדינות ערב. אך עובדה היא שאין אוכלוסיה עברית בתוך הארץ ובעבר־הירדן. ומכיוון שאנו ריאליסטים – איננו עושים מעשה צבאי היום מעבר לאזור המיושב יהודים. החלוקה היא עובדה, כחלקי הארץ ללא אוכלוסיה עברית, כעובדה שרק חלקו של הנוער לוחם; כעובדה שרק חלקו הקטן של העם נמצא כאן.

הבריטים אשמים בכך שאין היום מיליוני יהודים בארץ. בשביל **האמריקאים** היתה החלוקה פתרון־של־פשרה בין איבתה הישנה לבריטניה לבין פחדה מפני רוסיה. לגבי **רוסיה** היתה החלוקה צעד־קדימה מבחינתנו – לאור עמדתה השלילית עד כה, ועקרונותיה האידיאולוגיים. מכל סבך הגורמים האלה יצא "העגל" הזה של החלוקה.

המחבר מנסה להשיב על הקושיה הקשה מכל – מדוע לא בחר האויב הבריטי בעוד זמן בפשרה עם הגורמים היהודיים הרשמיים, עד שלבסוף נאלץ להודיע על הוצאת כוחותיו? – א) שנאת־ישראל ממש של בווין; ב) החורף הקשה בבריטניה שהוליד את הצורך בהחזרת הרבה חיילים; ג) נטישת ה'הגנה' את 'המרי', שעוררה בבריטים תקוות לחיסול פעולות המחתרת; ד) נסיונות כושלים להניע את הערבים לפעול נגד הישוב; הערבים עדיין לא זזו, כיוון שבינתים נלחמו היהודים בשלטון הבריטי, השנוא גם על הערבים. מטעמים אלה החליטה בריטניה

---

* מוזרה לכן אמירתו של איש לח"י לשעבר, שהשמאיל עד לשערי מוסקבה, כי "ההחלטה על חלוקת ארץ־ישראל מצאה את לח"י בלתי־מוכנה. המרכז לא מצא דרך למנוע התפתחות זו, אם החלוקה תוצא אל הפועל". שכן הבעיה שעמדה בפני מרכז לח"י לא היתה "מניעת החלוקה", אלא החרפת המלחמה לסילוק השלטון הזר – כדי להגיע ליעד: מדינה יהודית בארץ ישראל כולה. מוזרה לא פחות קביעתו של אחד החוקרים כי "אי־ההסכמה של שני הארגונים" לתכנית החלוקה של האו"ם, "נבעה גם מן ההשקפה שערביי ארץ־ישראל אינם קבוצה לאומית ייחודית, ומן החשש שהקמת מדינה פלשתינית עלולה ללדת עם כזה. בחודעת האצ"ל ולח"י נשתקעה יותר ויותר ההכרה שרק הם עשויים למנוע חלוקת הארץ". והרי עקרון־היסוד האידיאולוגי של לוחמי חרות ישראל, והאצ"ל, היה כי הארץ כולה היתה ותהיה לעם ישראל כולו – בין אם הארץ בשממת מדבר, בין אם יושבים בה שבעה עממים, בין אם יושבים בה ערבים, או "פלשתינים", או נבלוסים ואל־חלילים.[20]

להתפרק מאחריות. בתקווה שאחד הצדדים יפנה אליה בבקשת עזרה; ופניה כזו תשמש לחץ על האו"ם - למסור מנדט חדש לבריטניה, בתנאים שתכתיב. אלא שבגלל עמדה מפתיעה של ברית־המועצות, ודעת־הקהל בארצות־הברית, השתלשלו העניינים אחרת. שני אלה - לחץ רוסיה ולחץ אמריקה - לא היו באים לולא מלחמתה של המחתרת.

"מכאן הפרדוקס הגדול: מלחמת המחתרת העברית הביאה להחלטה על חלוקת הארץ", מדגיש מחבר הסיכום, אלדד, המוסיף כי "אף על פי כן - זהו הנצחון האסטרטגי החשוב אשר נחלנו בשנת תש"ז".

ואל הנושא השלישי, "**המדינה העברית**", מתייחס אלדד בגישה ריאליסטית, תוך השוואה למהלכים קודמים: "כשם שהסכמנו לעליית מאה־אלף - בלי לקבל את יתר המלצות הוועדה האנגלו־אמריקאית - כך אנו מקבלים את החלקים החיוביים שבהחלטת האו"ם: חיסול המנדט, עליית מאות־אלפים, מידה של עצמאות". ובמתווה עקרוני כללי: "**קיצוניות במטרה, ריאליזם באמצעים** - זו דרכנו". ניתוח הנתונים הגיאוגרפיים והדמוגרפיים של הישוב היהודי בארץ־ישראל והפוטנציאל המלחמתי של ארגוניו הלוחמים הם הבסיס לתחזיתו של אלדד בעת הזאת: "**שחרור חלקי הארץ המאוכלסים ערבים אינו עניין של פעילות מחתרתית**, כי אם בדרך כיבוש צבאי. לו אפשר היה להניח שעם הפינוי הבריטי תחול ניטרליות מצד המעצמות - מותר היה, וחובה היתה, להיכון לרגע זה; ממש כשם שמדינות־ערב השכנות מאיימות בפלישה לאחר הפינוי. זו תהיה הזדמנות ראשונה, מאז תום מלחמת־העולם הראשונה, לכיבוש ארץ־ישראל במסע צבאי. **יש בכוחו של הישוב להקים צבא של שבעים־אלף** לצורך כיבוש זה. אך הנחת הניטרליות איננה ריאלית. האנגלו־סקסים לא יתנו לנו להשתלט על הארץ כולה. הם לא ייצאו להגן על החלטות האו"ם - אם הערבים יתקפו. אם נהדוף את ההתקפה - אולי ישאירו בידינו את ה'מדינה' המחולקת. אך אם יעלה צבא עברי על שכם וחברון ועל רבת־עמון - הרי אז יופיע צבא בריטי נגד 'התוקפנות העברית'... בסיכום: אם העם העברי יגיב בדרך ההתקפה, אם יגייס את כל כוחותיו הכלכליים והצבאיים - יהיה בכוחו להדוף את הצבאות הערביים ולהכותם מכה ניצחת".

דומה שראייה ברורה וריאלית יותר לא יכולה להיות. ואף על פי כן לא בדיוק בדרך המתבקשת מראייה זו הלכה הנהגת לח"י - ולא רק באשמתה.[21]

מה נשתנה בלח"י?

שנת תש"ז היתה ללח"י שנת גידול והתפתחות, לא רק העצמת הלחימה, אלא שנה שבה התרחבו השורות והפעילות לרוחב ולעומק. "מ־1.11.45 ועד 29.6.46 היתה מטרת הסברתנו כלפי ה'הגנה' לנטוע הכרה בצורך המלחמה. לא היינו מעוניינים שאנשי ה'הגנה' יעזבו את מסגרתם", נאמר בפרסום של לח"י. "המצב נשתנה לאחר הנסיגה ב־29.6.46. במטרת הסברתנו בא שינוי - להוציא את אנשי ה'הגנה', שאינם מסכימים לדרך הכניעה, ממסגרת שנכשלה ולהעבירם לתנועה הלוחמת". לא רק מאוכזבי ה"הגנה" הגיעו. רבים חיפשו ומצאו דרכים להצטרף למחתרת העמוקה מכולן. נערכו גם גיוסים מכוונים, בעיקר בתנועות־נוער, שבהן התרכז מיטב הנוער בארץ. אם ברגיל נמצאו אזנים קשובות ולב פתוח בבית"ר ובברית־החשמונאים, הנה בתש"ו ובתש"ז נפתחו הלבבות גם בתנועות הכלליות, כ"מכבי" ו"הנוער־הציוני", ואף בקרב "ארץ־ישראל העובדת". אך אמצעי הביקורת היו חמורים למדי. כל מבקש־לח"י חייב היה לעבור מבחן מדוקדק. עברו וסביבתו נחקרו היטב. גם אופיו ונהגיו עברו ביקורת. בתנאי־קבלה קשים אלה לא עבר מנין לוחמי חרות ישראל בתש"ז, בעיצומה של

מלחמת השחרור, את קו ה־300. עם הודעת הבריטים על הוצאת כוחותיהם, השתנו פניה של לח"י, עד שלקראת האביב נמנו יותר מ־1,000 פעילים ופעילות, ואוהדים רבים.

הוקמה מזכירות מורחבת ליד ה"מרכז" ההיסטורי – מיכאל, גרא ואלדד – אף שמיכאל נמצא מחוץ למערכת המכוונת – תחילה בשבי; ומכ"ב טבת תש"ח (14.1) בבריחה, במקלט זמני בג'יבוטי. על דרך קבלת ההחלטות כתב גרא: "כאשר מרכז־התנועה מחליט על פעולה בעלת איכות מסויימת, שיקוליו פוליטיים־כלליים או תכסיסיים־רגעיים. לרוב, הטעמים גלויים וברורים; הם מגיעים לביטוי בעתון, בכרוז, או בעל־פה. לפעמים אין פרסום לשיקולים; לפעמים לא השיקול הפוליטי או הצורך התכסיסי הוא קובע־אחרון. לפעמים יש מניעה, בשל גורמים אובייקטיביים, או בשל כשלונות סובייקטיביים. לא מן־הנמנע שפה־ושם יש טעות בשיקול. לא הכל ניתן לחישוב. ממרחק של זמן, מסתבר שהקו נשמר והליקויים בטלים־בשישים, הקו־הכללי הברור שומר מפני סטיות רציניות".

אם בשנותיה הראשונות של מחתרת לח"י פעלו עשרות חבריה הוותיקים בכל שטחי הפעולה המחתרתית, הנה עם הצמיחה והעמקת המלחמה, עברה התנועה למידור והתמחות מקצועית במסגרות־משנה. במבנה המחלקתי החדש בלטו החטיבה הלוחמת ומחלקת הידיעות, שנודעה כ"מחלקה ו" או "ליגה וי" (מקבילה ל"דלק" באצ"ל או ל"שרות ידיעות", ש"י, ב"הגנה"). גוף לוחם אינו יכול לפעול בלי האגפים השונים – כבכל יחידה לוחמת, צבאית או מחתרתית – וכך קמו אגפי תכנון והדרכה, חימוש ואפסניה ותחבורה; וכמובן שקשה לפעול בלי מנגנון רפואי. עיניו של הכוח הלוחם הוא המודיעין המאפשר לתכנן, לתחבל, לפעול ולהתגונן; עליו לצפות למרחוק, גם על המתרחש בגורמים רדומים. הוא חייב לספק מידע על כל נושא שעלול לעלות בזמן בלתי צפוי; ומה מתרחש אצל אויב או יריב פוטנציאלי; גם מידע משקי נכלל במודיעין, גם תקשורת מקומית וחיצונית.

שלושה נושאים הופעלו על־ידי מרכז לח"י ישרות: 1) מחלקה כספית ומחלקת הקשר עם אוהדי התנועה על גווניהם השונים. 2) מחלקת הגיוס ומחלקת הנוער – שבהם עתיד התנועה בשלבים הבאים. אולם כל המלחמה לא היתה זוכה לתהודה – לולי 3) ההסברה – בעל־פה, בגישה ליעדים מוגדרים; באמצעות תחנת־שידור מחתרתית; ובכתב – בהוצאה לאור של ספרות ועתונות: "החזית", הבטאון האידיאולוגי הראשוני; "המעש", שבועון המחתרת; "חזית הנוער"; חוברות, כרוזים ושאר פרסומים־שבכתב. מבית־הדפוס "במחתרת בציון" היה החומר נשלח באמצעות מחלקת־ההפצה אל יחידות הנוער ואל הסניפים שעסקו במגע עם יעדי התפוצה: קירות הבתים, תיבות־דואר, מכותבים מוגדרים. הסניפים בארץ – תל־אביב, ירושלים וחיפה; הגליל; השומרון; השרון; דן; הדרום. והיו גם סניפים בחוץ־לארץ – מארצות־הברית ומערב אירופה עד לגוש המזרחי ומדינות ערב.

הבעיה שהטרידה את לח"י מראשית היווסדה, ואף סיבכה וסיכנה את עצם קיומה של התנועה, התמצתה בבעיית המימון. עם ההעמקה וההתרחבות, הלכו הצרכים ורבו. מקומות אכסון ואחסון, קיום מינימלי של לוחמים שנאלצים להעמיק במחתרת, מה עוד שתמונות "מבוקשים" התפרסמו מזמן לזמן. לא פעם צריך היה לבטל משימות בשל מחסור באמצעים. גם לקליטת נמלטים צריך לדאוג. ולהסברה צריך נייר בכמויות הולכות וגדלות ולצרכי המודיעין צריך לפעמים לעודד ב"תרומה" כספית פה־ושם. עם התרחבות הפריפריה סיפקה ההתרמה חלק לא קטן מצרכי המחתרת. אך עיקר המימון הושג באילתור, על־ידי פעילות לוחמת במוסדות פיננסיים כלליים וממשלתיים – הכרוכות בסיכון לא מועט. את מרבית הסכומים סיפק "בנק ברקליס" הבריטי, אותו פקדו אנשי לח"י שלוש פעמים. בראשונה נתקבל סכום של 14,000 לא"י (והלא"י, הוא ה"פונט", שווה אז ל"פאונד" הבריטי: 1 לא"י = 1 לי"ש

= 4 דולרים). בפעם השניה הושג סכום גדול יותר – 45,000 לא"י, אך עם דמעת־צער על החמצת שק־כסף "קטן", כו היו 105,000 לא"י... ביקור פורה ביותר ב"בנק ברקליס" אירע בכ' ניסן תש"ח (28.4) – בו הושג סכום שיא: 200,000 לא"י.

באמצעים הכספיים ניתן היה לפתור רק באופן חלקי את הבעיה החמורה והקשה לכל תנועה לוחמת – אמצעי־הלחימה. שוק "העולם־התחתון" המקומי יכול היה לספק רק חלק קטן מן הצרכים. נסיונות רכש בחו"ל הביאו את עיקר פריים מאוחר מדי, כעדותו של אלדד: "חמישים־ושנים ארגזי־נשק היו מיועדים לנו (אברהם סטבסקי מילא את הבטחתו לנתן פרידמן להעביר ב'אלטלנה' את הנשק שנקנה על־ידי אנשינו בחוץ־לארץ)". וכך נאלצו לוחמי חרות ישראל להשיג את מרבית הנשק בדרך אותה יעץ גוי פולני בקורס למפקדי האצ"ל באנדריכוב שבפולין: "מחתרת רוכשת נשק – מהאויב"... מוצלחת ביותר היתה התקפה על מחנה־צבא בריטי בחולון, שם הוחרמו 70 רובים ו־4 מרגמות. למרות האפשרויות המוגבלות לא נמנעו לח"י גם מפיתוח וייצור. הצלחה רבה היתה בייצור חומר־נפץ, שחסרונו העיק לא מעט גם על האצ"ל וה"הגנה", ביחוד בירושלים. לצערם הרב של לח"י התברר כי חלק לא קטן מן הנשק הלך לאיבוד בפעילות האינטנסיבית בשנת תש"ז ובמבצעי הבולשת הבריטית. על־פי עדותו של מזל, לא היו ללח"י לפני ההצטרפות לצה"ל – אלא כמות מצומצמת עד להחריד: 20–30 רובים; 20 תת־מקלעים; וכ־8 מקלעים.

בנסיון לחלץ מדביק־כרוזים של לח"י, שנלכד על ידי שוטרים בריטיים בכ"א מרחשון, אירעה התנשות דמים ליד משטרת הצפון ובה נהרג אחד מחוליית ההבטחה של לח"י.

ימי דמדומים. ראשית תש"ח עמדה בסימן גרוש מעפילי "אקסודוס". על אף הפסקת האופנסיבה האנטי־בריטית לרגל דיוני ועדת־החקירה של האו"ם, לא יכלו לח"י והאצ"ל שלא להגיב. האצ"ל ביצע פעולה רבת־רושם, בשלשלו חבית־נפץ למרכז המשטרה בחיפה. 9 שוטרים ו־4 אזרחים נהרגו, 27 שוטרים ו־25 אזרחים נפצעו. בשלב זה הפסיק האצ"ל למסור אזהרות מוקדמות. השעה 6 בבוקר אמורה היתה לצמצם פגיעה בעובדים־ושבים.

שלמה נחשון (שמשון)

שלמה, בן מרגלית ואהרון נחשון, נולד ב"י"ד אייר תרפ"ח (4.5.28) בתל־אביב. אף שבהיותו בן שנה עברו על משפחתו, כמו על שאר תושבי שכונות־הספר של תל־אביב, חוויות פרעות תרפ"ט, הרי ימי ילדותו עברו עליו כאילו בשלווה שהיתה נסוכה על "תלמוד־התורה לתימנים" שברחוב קלישר. אלא שהנער, שניחן בקול ערב והצטיין בשירה ונגינה, נאלץ היה להתמודד עם השכול עוד בטרם מלאו לו שלוש־עשרה שנה, שכן אביו נהרג בהפצצת מטוסים איטלקיים על תל־אביב בשנת ת"ש (40). מות האב הביא את המשפחה השכולה עד לפת־לחם, והנער היתום אף נתפס בגנבה – מעשה שכופר שש שנים אחרי מות האב, כאשר מצא את מקומו בשורות לוחמי חרות ישראל, מהלך טבעי למי שקיבל מאביו בעודנו עול־ימים את אהבת ארץ־ישראל. שמשון, זה כינויו בלח"י, היה מסור לתנועתו ולמטרותיה, אך לא זכה להגיע ליום הנצחון. שנתיים לאחר שהצטרף למחתרת יצאה חולייתו להגן על מדביקי כרוזים מפני הקלגסים הבריטיים שהיו יורים במדביקים הצעירים, מערכה שהגיעה לשיאה בחטיפת הנער אלכסנדר רובוביץ בירושלים והעלמת גופתו עד היום הזה. בכ"א מרחשון תש"ח (4.11.47) נלכד אחד "העתונאים" הצעירים על־ידי הקלגסים והובל לבניין משטרת־הצפון בתל־אביב. מאחר שבקומה השניה נראו שוטרים חמושים, הורה המפקד לסגת, שכן לא היה כל סיכוי לחילוץ. נראה כי שמשון התעלם מההוראה, שכן הסתער על הקלגס הבריטי שעמד ליד הכניסה וטומיגן בידו. בירי מהיר מאקדחו של שמשון קרס הבריטי ולוחם לח"י זה הספיק לחטוף את הטומיגן מידי הקלגס ההרוג. אולם מלמעלה ניתך צרור יריות שפגע בשמשון איש לח"י. הובא למנוחת עולמים בבית־הקברות נחלת־יצחק שבתל־אביב.

מכדורי לח"י נהרגו 4 בריטים, בשעת החרמת כספים בבנק ברקליס בתל־אביב. השלל: 45,000 לא"י, סכום נכבד באותם ימי בין־הזמנים: בין החלטת ועדת־החקירה של האו"ם לבין הדיון על מסקנותיה בעצרת המיוחדת. באווירה זו, בראשית תש"ח, נפגשו נציגי "המוסדות" עם נציגי האצ"ל ולח"י והוסכם על הפסקת פעולות עד לאחר הדיון בעצרת האו"ם. בגילוי־דעת של לח"י הודגש כי החלטה זו אינה כוללת פעולות החרמה ותגובות על מעשי השלטון הזר. הפוגת לח"י לא נמשכה זמן רב. בעוד "הסזון הקטן" נמשך, פעל השלטון המתדרדר, וקלגסיו פרצו בכ"ט מרחשון תש"ח (11.11.47) למבנה בודד בפרברי רעננה, בו התאמנה קבוצת נוער של לח"י – ופתחו באש על כל הנמצאים שם. חמישה צעירים – 3 נערות, נער אחד, ומדריכם – נהרגו. האחרים נפצעו ונאסרו. בהודעת לח"י נאמר: הלוחמים הטירונים אורה, חמדה, רות, אריאל והלוחם־המדריך יגאל נפלו בשדות־השרון ביום כ"ט במרחשון תש"ח, בעת שהותקפו על־ידי כוחות עדיפים של האויב, והם צעירים וטירונים ומאמנים ידיהם לקרב ואצבעותיהם למלחמת־העם. דמם קורא: מות לאויב!

יצחק מוסקוביץ (יגאל)

ראשית דרכו של הנער יצחק בן סמי מוסקוביץ בארץ־ישראל החלה במוסד החינוכי של עלית־הנוער במגדיאל, שם היה מן הפעילים בהתארגנות לצאת ל"הגשמה" במסגרת מושב חקלאי, ובהקמת גרעין התישבותי במחזור ג' של המוסד; אך עד מהרה הופנה מרצו של העלם למטרות נעלות מאלה - לסלק את השלטון הזר מארץ־ישראל. יצחק, שהגיע מתורכיה בעצם ימי מלחמת־העולם השניה, בתש"ג, נולד בקושטא בשנת תרפ"ח לאב יליד רומניה ולאם ילידת תורכיה. כבן לנתין זר לא נשלח יצחק לבית־ספר תורכי מקומי אלא למוסד אוסטרי, סן־ג'ורג', בו למרו הזרים. בגיל צעיר נעורה בו האהבה לארץ־ישראל: בן ארבע־עשרה הצטרף לתנועת בית"ר הבלתי־לגלית בתורכיה בעת ההיא, על אף הסכנה והחשש למשפחתו - שכן הימים ימי מלחמת־העולם השניה, ותורכיה היא ארץ ניטרלית. ב־1943, לאחר שסיים את בית־הספר, נאותו הוריו לשאיפת העליה של בנם שנתגשמה במסגרת עלית־הנוער. מלחמת המחתרת בשלטון הזר מצאה אוזן קשבת גם במוסד החינוכי במגדיאל. משהחל להביע דעות לא־ממסדיות נאלץ יצחק לעזוב את המוסד ולרדת למחתרת. יחד עם עוד מספר תלמידים מצא את הדרך לשורות לוחמי חרות ישראל, שם עשה חיל רב: הדביק כרוזים, יצא לפעולות קרב והדריך נערים צעירים ממנו במעט. וכך, בכ"ט מרחשון תש"ח (12.11.47) היה יצחק - שנודע לחניכיו כ"יגאל", המדריך המבוגר של קבוצת הנעדים שהופתעה בבית הבודד בדעננה. מפי חניכיו שלא נהרגו נודע כי את המקלע שברשותו הפעיל, אך באיחור, שכן כדורי הבריטים הקדימוהו והוא נפל חלל מיריותיהם. בן 19 היה יגאל בנפלו עם חניכיו. בבית־העלמין נחלת־יצחק שבתל־אביב מנוחתו נצח.

שרה בלסקי (חמדה)

בת 18 היתה שרה בלסקי בנפלה־בקרב במושבה השרונית רעננה, אחת מאלה שנהגו לכנותם "ילד־טוב־תל־אביב"; ושרה אכן נולדה בתל־אביב בשנת תר"ץ (1930). למדה בבית־הספר "הכרמל" שבמרכז תל־אביב, שם סיימה שמונה כיתות בהצטיינות, תוך שהיא מתערה בתנועת "השומר־הצעיר" התוססת, המכוונת את חניכיה ל"הגשמה" בקיבוץ. אחרי בית־הספר העממי יצאה עם חבורת מסיימי בית־הספר להגשמה בקיבוץ עין־השופט. שנה וחצי עשתה שם שרה בטרם נקראה לשוב לתל־אביב כדי לסייע בכלכלת המשפחה. לעיר הגדולה הגיעה שרה בימים בהם התעצמה מלחמת המחתרת כנגד השלטון הזר; בימים בהם סערה המלחמה לא מצאה שרה סיפוק בתפירת כותונות בבית־החרושת התל־אביבי. היא מצאה את הדרך להגשמה בלח"י, אך נתקלה בהתנגדות מבית. ביקשה לצאת מן העיר למקום אחר, שכן לא יכלה לראות בסבל אמה בשל פעילותה. חמדה, זה כינויה של שרה בלח"י, במחלקת הפעולות, הועברה לרעננה, לבית הבודד שבמערב המושבה, שם נערכו קורסי הדרכה למתחילים ומתקדמים. חמדה בת השמונה־עשרה היא אם־הבית, היא מנהלת המשק. לא כולם הכירו את הנעדה שרה, אך המעטים שהכירו את עבדה ידעו לציין כי נערה זו חוננה בנפש רגישה ועדינה שמצאה ביטוי בסיפודים ושירים. בדומיה, ברצינות ובאהבה רבה היתה חמדה ממלאת את כל המוטל עליה כאם־בית מחתרתית. וכך, כאשר נפתחה האש הרצחנית של החיילים הבריטיים על הבית הבודד ברעננה בכ"ט מרחשון תש"ח (12.11), היתה שרה בין חמשת הנערים והנערות הירויים. מנוחתה כבוד בבית־העלמין נחלת־יצחק שבתל־אביב, לא הרחק ממקום קבורתו של יאיר מחולל לח"י.

בהתאם לאזהרה פעלו חוליות־הנקם של לוחמי חרות ישראל ותוך ימים אחדים הצליחו להרוג שבעה בריטים ולהביא לפציעתם של יותר משלושים־וחמישה. לא רק בריטים שילמו את מחיר רצח הנערים, גם המלשינים כיפרו בדמם על המעשה. עד מהרה התברר כי היו אלה בני משפחה ערבית שהתגוררה בקרבת מקום. בני משפחת שובקי הוצאו להורג. מטעם לח״י (״ג׳מעת שטרן״) הופץ כרוז בערבית, להסברת רקע המעשה.

לאה גינצלר (רות)

בשנת תרצ״ה (1935) עלתה לאה בת הארבע עם הוריה, מרדכי־צבי ומרים גינצלר, מהעיר אוהל שבהונגריה - שם נולדה בשנת תרצ״א (1931). בהגיעה לארץ־ישראל השתקעה המשפחה בתל־אביב, ולאה למדה בבית־הספר היסודי ובתיכון ״בית־יעקב״. בבית הוריה התחנכה על ברכי המסורת הדתית וספגה אהבת עם ישראל וארץ־ישראל, אף היתה פעילה בתנועת־נוער דתית. כבת 15 נכנסה בעול העבודה, כדי לעזור בפרנסת המשפחה. היתה נערה שלווה ושקטה, אך נוכח מצוקת פליטי השואה וחסימת שערי הארץ על־ידי השלטון הבריטי, שוב לא יכלה לשבת בחיבוק־ידיים והצטרפה לתנועת לח״י. נודעה בכינויה המחתרתי רות, כשם אמה של מלכות, אך לא הספיקה לעשות הרבה. בבית הוריה לא היה מקובל שהבת תשהה בערבים בחוץ. פעם, בחוזרה מהדבקת כרוזים, ננזפה על־ידי אביה: ״לא אחזיק בביתי אצ״לית!״ - כיהה בה. לאה, היא רות, מיהרה להכחיש: ״אינני אצ״לית!״ - טענה בלהט, שכן באמת לא השתייכה לארגון זה אלא ללח״י... בשלהי מרחשון תש״ח - והיא אך זה סיימה את החודש השני בשורות לח״י - יצאה רות לקורס־אמונים ראשון. בכ״ט בחודש (12.11.47) הוקף הבית בו נערכו קורסי־הדרכה של לח״י ברעננה על־ידי כוח בריטי. בירי על הבית והנמצאים בו נהרגו חמישה נערים, ביניהם לאה, והיא בת שש־עשרה בלבד. רות היא לאה הובאה למנוחות בבית־העלמין נחלת־יצחק בתל־אביב. הניחה הורים, שתי אחיות ואח.

יהודית כהן (אורה)

נולדה בזכרון־יעקב בחודף תרצ״ב (1932), בטרם עברה לתל־אביב עם משפחתה. למדה בגימנסיה הרצליה, והודות לחריצותה וכשרונותיה, וכבת להורים יוצאי תימן, זכתה לסטיפנדיה להמשך לימודיה. על אף היותה צנועה ונחבאת־אל־הכלים היתה מקובלת על חבריה בשל אהבתה לעזור לזולת. נודעה בתחביב הקריאה, שלמענה הקדישה שעות רבות, אך לא פחות מכך אהבה גם את הכתיבה. על אף גילה הצעיר הרבתה לכתוב, והחיבורים שכתבה בבית הספר עוררו את התפעלות מוריה. אך יותר מכל פעם בה הרעיון הלאומי, שהביאה לשורות לוחמי חרות ישראל. הצטרפותה למחתרת הדאיגה את הוריה. לכשנודע הדבר בבית, הופסקו לימודיה, ואף סולקה מן הבית. כשמונה חודשים התגלגלה הנערה ממקום למקום, ולא נשברה ולא נרתעה. לבסוף ביקשו ממנה הוריה לחזור. לא רק מצד הוריה נתקלה יהודית - שנודעה בין חבריה למחתרת כאורה - בקשיים. גם יד אחים נחתה עליה. את דבר המחתרת היו אורה וחבריה מפיצים בכל מקום, גם בשכונת בורוכוב שבגבעתיים. אך כאן, במצודת השמאל, ארבה כנופיית בריונים, שבאלות התנפלו על הנערים מדביקי הכרוזים. ידה של אורה נשברה מכובד האלה, אך לא יסורי איחוי השברים הטרידוה, אלא הפסקת הלימודים. ויהודית מנסה להתגבר על החסר בכוח עצמה, עד שנפגעה מכדורי הקלגסים הבריטיים - כ״ט מרחשון תש״ח (12.11.47) - והיא אף שש־עשרה שנה לא מלאו לה. נטמנה ליד חבריה בבית־העלמין נחלת־יצחק שבתל־אביב.

שלום מחרובסקי (אריאל)

נולד בשנת תר״ץ (1930) להוריו חיה ויצחק, מהם נתייתם בעודו נער. וכך נפל בגורלו, יחד עם אחיו הצעיר, לעבור את ימי הילדות בביתו של הסב. משסיים את לימודיו בתלמוד־תורה ״סיני״ בתל־אביב החל לעבוד כפועל בבית־מלאכה לקופסאות. בהיותו חדור רוח לאומית מנעוריו מצא שלום את דרכו למחתרת העמוקה מכולן - לח״י. אך לא סוגה בשושנים היתה הדרך. אם זכה לנחת־ידם של בריוני ה״הגנה״ בהפיצו את דבר המחתרת באחת ממושבות השרון, כאשר הטילוהו זב־דם ברחוב, הרי גם בני המשפחה לא הקלו עליו, וסבו אף גרשו מהבית בשל פעילותו במחתרת; אך שלום, הוא אריאל במחתרת, נשאר נאמן לדרך שבחר בה. משנוכח הסב כי לא יצליח להניא את הנער מדרכו - החזירו לביתו. במשך שנה וחצי פעל אריאל בתנועה, עד אותו יום כ״ט מרחשון תש״ח (12.11.47) בבית הבודד ברעננה, והוא בן שבע־עשרה בלבד. מה רבה היתה שמחתו לצאת לקורס־ההדרכה לקראת המלחמה המכרעת, כאשר הכינוס המיוחד של האומות המאוחדות עמד להכריע על אפשרות סיום השלטון הבריטי בארץ־ישראל. קברו נכרה ליד קברם של ארבעת חבריו שנפלו מיד הזד הבריטי. מנוחתו כבוד במעלה בית־העלמין נחלת־יצחק, לא הרחק מקברו של יאיר שנרצח אף הוא בידי קלגסי השלטון הזר.

הלוחמים־הטירונים

אורה
חמדה
רות
אריאל

הלוחם־המדריך

יגאל

נפלו בשדות־השרון ביום כ"ט במר־חשון תש"ח, בעת שהותקפו לפתע על־ידי כוחות עדיפים של האויב והם צעירים וטירונים ומאמנים ידיהם לקו"ב ואצבעותיהם למלחמת־העם.

דמם קורא:

מות לאויב –
חרות למולדת!

לוחמי חרות ישראל

בחתרת
א' בכסלו תש"ח

טזר מזל טזר

רַעֲנָנָה

רַעֲנָנָה
הָאֲדָמָה·
לְמַעֲנָה
נִמְטַר פֹּה הַדָּם·

סְתָו בַּשָּׁרוֹן·
גִּיל רְבִיבִים·
נִקְצְרוּ בְיָגוֹן
חֲמִשָּׁה אֲבִיבִים·

מִיּוֹרֶה שָׁל אֶתְמוֹל
כְּבָר רַכּוּ רְגָבִים···
קַל פֹּה לִסְתֹּל
חֲמִשָּׁה אֲבִיבִים!

דַּם מֵרַגְלַיִם
יוֹחֲפוֹת בַּסְּלָעִים·
מַעֲלוֹת לִירוּשָׁלַיִם
בְּגוּפִים מְרַסְּעִים·

טוֹב וָרַךְ לַהֲלֹךְ
עַל שְׁנֵי טְרָשִׁים·
וְקָשָׁה כֹּה לִדְרֹךְ
עַל פְּרָחִים קְדוֹשִׁים·

הודעת־אבל על רצח חמשת הנערים; טורו הפיוטי של אלדד, "המעש" ס"ז, כסלו תש"ח

במבוך. גם כמויות נשק כאלה, גם מספר לוחמים לא גדול, דורשים מנגנון ואמצעים רבים. צריך לאמן את האנשים – ומתעוררות בעיות: האם לאמן לוחמי־מחתרת מעולים, להחדיר קונספירציה; או שיש להכין את הלוחמים לקראת מלחמה גלויה. מצב זה החמיר עם המבוכה הראשונית, לאחר החלטת האו"ם. מזל, "האחראי לחטיבה הלוחמת, עומד בפני המרכז ותובע: לקראת מה עלי לאמן את האנשים? מחתרת? פרטיזנים? צבא?", סיפר אלדד "ואנו שותקים, נבוכים". והוסיף: "היו הבדלים בין דברי לדברי־ההסברה של נתן. הוא לא עמד על ניסוח המטרה 'מלכות ישראל'. הוא שם את הדגש על מה שהושג".

ה"הבדלים" יצרו קשיים, בעיקר חינוכיים. זה התחיל לחלחל בשורות, במיוחד עם התמורה כיכולת האחיזה הבריטית בארץ־ישראל. "הסתעפות התנועה וריבוי התאים בכל קצווי הארץ מטילים עלינו חובה לשמור על אחידות בשיטותינו החינוכיות", אומר בית־הלחמי בהקדמה לדפי "תכנית לעבודה חינוכית של הנוער", בכסלו תש"ח – חודשים אחדים לפני הקמת מדינת ישראל. בימי־הבינים שבין החלטת האו"ם והקמת המדינה מניח מחבר "תכנית העבודה החינוכית" כי "הנוער המצטרף ללח"י מתחנך במשך שנה־שנתיים, ורק אחר־כך הוא עובר לתפקיד מיוחד". מתוך 12 הנושאים תופס הנושא "האידיאולוגי" את המקום הראשון. אך רק 5 מתוך 9 הסעיפים דנים באידיאולוגיה ממש; ארבעת האחרים דנים בשאלות טקטיקה

ואסטרטגיה – הגדרת האויב; דרכי מלחמה; מדיניות חוץ; וקביעת עמדות בבעיות פנים – כשאלות "המרות", משק וכלכלה, והיחס כלפי מפלגות, ה"הגנה" והאצ"ל. למרבית ההפתעה, אין בנושא האידיאולוגי של "תכנית העבודה" איזכור – ולו ברמז – ל"עיקרי התחיה" של יאיר, המהווים את הבסיס האידיאולוגי־מדיני של לח"י.

לעומת זאת יש הרבה "עברים" ב"תכנית החינוכית": מולדת העברים, האומה העברית, מוסר העברים, התקומה העברית, צבא עברי, תרבות עברית, חינוך עברי, מלחמת חרות עברית, מדיניות־חוץ עברית, משק עברי; מנגד מופיע – "העם היהודי בגולה"... אין "עם ישראל, עם סגולה", שמכורתו "ארץ־ישראל בתחומיה המפורשים בתורה" – כפי שנאמר ב"עיקרי התחיה"; לא "מלכות ישראל" ולא "בנין הבית השלישי כסמל לתור הגאולה השלמה".

גם בפרק השני, "פרקים בתולדות התנועה", כאילו לא היו "עיקרי התחיה" ולא נבראו – לא בסעיף על יאיר והיסודות האידיאולוגיים ("הגדרת המושג אויב וכולי") ולא בסעיפים על ראשית ההתארגנות, העזיבות והעקשנות, ופרשיות שנת תש"ב. האין כאן התעלמות מכוונת, המעידה על מבוכה ועל התכחשות ליסודות?

"במפנה בין תש"ז לתש"ח איבדנו את היזמה", קונן אלדד, "לא רק המלחמתית, אלא גם הרעיונית. גלשנו לזרועות הציוניות־הגנתיות – בין מתוך אי־ראיה־נכונה של הפינוי הבריטי, בין משאיפה כמוסה להיות בחזית אחת עם כל העם".

על מקומן של דת־היחוד ותורת־ישראל במשנת לח"י לעת תש"ז–תש"ח התייחס אלדד במכתב לאחד מוותיקי לח"י*. "אני מביע את דעתי הפרטית, כי עד כה לא היה דיון בבעייה זו אצלנו", מקדים אלדד את דבריו, ודוחה את הגישה כי זו "בעייה שאיננה ממדרגה ראשונה", בכך ש"תשובה זו לא תעמוד במבחן 'מדינת החלוקה', בה תקומנה בעיות מעשיות רבות אשר צריך יהיה לתת תשובה עליהן". לדברי אלדד יש לבעיה זו דמיון רב לבעיית המשטר, ש"ער היום נמנענו מנקיטת עמדה פרינציפיונית" לגביה. "יש תובעים הגדרה סוציאליסטית", אומר אלדד, "ואני שייך לא למתנגדי הסוציאליזם, כי אם לאלה המתנגדים להגדרה. לו משטר סוציאליסטי היה יעיל להגשמת מטרתנו – לא הייתי מהסס אף רגע מהגדרה זו... היינו חייבים להעלות את העיקר האחרון מעיקרי התחיה של יאיר: בנין בית שלישי", כתב אלדד, והתנצל כי "עדיין אנו נמצאים בדורו של דוד ולא בדורו של שלמה, ואין בניין הבית חל עלינו. ואנו, כדוד, שידיו היו מגואלות בדם, גופנו חולל בים של חולין ונפשנו הדתית העש אכל בה".

על דבריו של גרא, כי ללח"י יש יחס "סובלני" לדת, הגיב אלדד: "יש בביטוי זה משהו מעליב, משהו המעמיד את דת ישראל בדרגה שוה לדתות אחרות. אני רואה בדת ישראל יצירת רוח אימננטית, לא כנצרות וכאיסלם שבאו על העמים האחרים מבחוץ". ואלדד מסיים במכט קדימה: "ארון־הברית הועבר לירושלים רק אחרי שנכבשה ירושלים. המדינה הזו לא תהיה בעבורנו אלא מחנה צבאי". דעתו היתה כי "אין לעשות כלום, לא בשטח סוציאלי ולא בשטח דתי, העלול להכביד על מסע־מדבר ועל מעבר הירדן", שכן "אלה שירצו להתרכז בבעיות המשטר של המדינה, יתרגלו לראות בה סוכת קבע".[22]

אוריינטציה מדינית בלבוש אידיאולוגי

אם ב"עיקרי־התחיה" מיקם יאיר את נושא האוריינטציה המדינית בסעיף אחד – לאחר אחדות העם, ולפני חישול הכוח ומלחמת־התמד בכל המונעים את קיום היעוד עד לכיבוש המכורה לאחוזת־עולם – הרי הנהגת לח"י של שנות "המעש" כאילו זנחה עקרונות אלה

* ראה נספח ז', עמודים 440–442.

והעלתה את נושא האוריינטציה מיד לאחר מלחמת־התמד, כביטוי כמו־אידיאולוגי. סטיה זו מצאה ביטוי באזכור מאוחר של גרא, שכאילו אמר זאת ליאיר עצמו, ״כי אין לחיות על זכרונות העבר. העתיד תלוי בנו – אם נצליח לצקת תוכן רעיוני, פוליטי ומלחמתי לתוך ארגוננו״. ולא על־שוא יכול איש־לח״י להתבטא כי, ״לכאורה, היתה הנהגת לח״י צריכה להיות מרוצה מן ההתפתחות המדינית. כמה מהפרוגנוזות שלה זכו לאישור רחב: האוריינטציה על ברית־המועצות לא אכזבה, שכן קל היה להצביע שלא הסוציאליזם של ׳השומר־הצעיר׳ הביא לתמיכת ברית־המועצות אלא ההתנגשות בין השאיפות הלאומיות היהודיות לבין האינטרסים של האימפריה הבריטית. התברר כי אפשר שהאמריקנים ישתפו פעולה עם הסובייטים בענייני המזרח התיכון״. להוותם של לח״י התברר כי פרוגנוזות מדיניות מדוייקות ככל שתהיינה הן אולי תחליף לאידיאולוגיה, אך לא בסיס רעיוני מוצק לתנועת שחרור לאומית. וכך נעה־תעתה הנהגת לח״י ממלחמת־התמד בשלטון־הזר – למקסם ״ניטרליזציה של המזרח התיכון״, והרחיקה עד למלחמת־התמד באימפריאליזם; מעטים מתוך לח״י אף הגיעו לכפירה בעיקרי תורת השחרור הלאומי של עם ישראל, אף נשתבשו ועלו על מסילת חרות ישמעאל בארץ־ישראל. נתעכב מעט על גורמי הסטיות.

ניטרליזציה של המזרח התיכון. קו מדיני חדש, שיאפשר את סילוק השלטון הבריטי מארץ־ישראל, הותווה על־ידי לח״י בעיצומה של מלחמת החרות. הדברים מצאו ביטוי ב״קווי־היסוד למדיניות־חוץ עבריית״ שנתפרסמו בשבט תש״ז. אלדד ניסח; גרא ערך ושכתב (אלדד מתנער מבעלות על סעיף ״הבעיה הערבית״, אותו ניסח גרא עצמו וצרף את ניסוחיו של אלדד). תמצית הדברים: א) מציאותה הפוליטית של ארץ־ישראל: כיום שונה המצב ממה שהיה ב־1917. מצד אחד יצאה ארצות־הברית מהתבדלותה; מצד שני יכולה רוסיה להגיד דברה בכל העולם. התעוררות העמים הקולוניאליים הפכה אותם לגורמים פוליטיים. ומה שנוגע למזרח התיכון: עליית ערכו של הנפט. האינטרסים של האימפריה הבריטית הכריעו נגד שאיפת החרות העברית. לא שאנו מתעלמים מקיומם של ערבים, ושל מדינות ערביות; גם לא מזיקת הנצרות לארץ־ישראל. בעיית־היסוד של הארץ – בהיותה עמדה חיונית לאימפריה הבריטית. המסקנה: **האינטרסים של האימפריה הבריטית הם נגד שאיפת החרות העברית.** ב) בעלי־ברית: תנאי ראשון לזכיה בבעלי־ברית – הינתקות משרות לבריטניה, שמשמעו הסכמה להמשך השלטון הבריטי ובסיסים בריטיים. רק אחר ההינתקות ייקבע בעל־הברית. לקו הזה אנו קוראים: **ניטרליזציה של המזרח התיכון.** ג) ארצות־הברית וברית־המועצות: אין אנו רוצים כלל לעמוד בפני אלטרנטיבה בין רוסיה־הסובייטית וארצות־הברית. מיליוני אחינו חיים בשני אזורים אלה; ויותר מכל עם אחר אנו מעוניינים בשלום, בעולם בכלל, ובחבל־ארץ זה בפרט. זו הלשון שצריכים לדבר עם ארצות־הברית. אין אוטומטיות, כשם שהיא איננה לגבי הסובייטים. אפשרות לבסיס משותף יש רק בקו זה: שחרור המזרח התיכון וארץ־ישראל בפרט משלטון בריטי.

אנטי־אימפריאליזם. מכלל שלילת האצ״ל, ש״אינו רואה את האויב באימפריאליזם הבריטי בכל גילוייו וצורותיו, בכל זמן ובכל המסיבות״ – ניתן ללמוד על ראייתו של גרא, כחבר מרכז לח״י, את האימפריאליזם. מושג זה עובר כחוט השני בכל פרסומי לח״י בתש״ז, תוך החרפת עוצמת ההתייחסות בתש״ח. אומר גרא: ״תפקידנו מעתה לחזק את ידיהם של מתנגדי האימפריאליזם על־ידי ניסוח בהיר של תביעתנו ועל־ידי המשכת המלחמה לחרות ולעצמאות. בסופו־של־דבר נזכה גם בתמיכתם של בעלי־בריתנו הטבעיים ובהכרת העמים בזכותנו

הטבעית על הארץ״... ב״תכנית לעבודה חינוכית״ דלעיל נופח ״האימפריאליזם״ מעבר לכל נושא, ויוחדה לו חשיבות עילאית. סעיפים וסעיפי־משנה גדושים: מהות האימפריאליזם וגורמיו; צורות אימפריאליזמים; דרכי השתלטות; החזקת השלטון; גווני האימפריאליזם המודרני - אנגלי, צרפתי, אמריקאי, הולנדי; הניצול; האימפריאליזם הבריטי בארץ־ישראל... אך, משום מה, נעדר האימפריאליזם הסובייטי!

גישתו של חבר־המרכז אלדד זהה בגישתה הקונקרטית לזו של גרא, אך שונה מבחינה עקרונית. בעלון פנימי, ״במחתרת״, בתמוז תש״ז, פרסם אלדד מכתב לחבר ותיק בנושא ״יחסנו לסוציאליזם״: ״רוסיה מתעניינת, ראשית לכל, אם יש בארץ סכנה לה. ומבחינה זו נפגשים האינטרסים שלנו. האימפריאליזם הבריטי (ועתה בשותפות עם האימפריאליזם האמריקאי) הם סכנה לבטחונה של רוסיה. על־כן ניטרליזציה היא באינטרסים שלה. אנו בעד נוסחה זו לא מפני האינטרסים שלה, כי אם מפני האינטרסים שלנו: האימפריאליזם - מסכסך בין העמים; עוצר את שיבת ציון; מצמצם את הפיתוח בארץ ובמזרח התיכון; רוצה להפוך את הארץ לחזית מלחמה. המלחמה הבאה עלולה להיות אסון לעם העברי. שכן אף אם נתעלם מרוסיה, יש לזכור שבארצות ההשפעה הרוסית ישנם 800,000 יהודים״.

כבר באב תש״ז דן אלדד בשאלה ״האם אנו נלחמים באימפריאליזם בכלל?״ והוא עונה - ״בפרוש ובקיצור: לא!״. והוא משתדל לדייק: ״אין אנו נלחמים בשלטון הבריטי בארץ בלבד, כי אם באימפריאליזם הבריטי. מפני שאנו יודעים ששלטונו בארץ קשור באימפריאליזם שלו, ועל כן - כל הנלחמים בו עלולים להיות בני־ברית. נילחם באמריקאים - אם יסייעו לבריטים; אך נילחם גם בעמים לא־אימפריאליסטיים אשר יהיו נגדנו״. והוא מוסיף: ״עם כל אי־הצדק באימפריאליזם - אין אנו לוחמים באימפריאליזם בכלל, ואנו מוכנים להעזר במעצמה אימפריאלית - אם תהיה אנטי־בריטית... ואם תוסיפו כי יש המכנים גם את השיטה הסובייטית אימפריאליזם - הרי אין טעם במלחמה נגד אימפריאליזם בכלל״.

סוציאליזם. בתמוז תש״ז ציטט אלדד דברים מתוך מכתב לחבר ותיק: ״בחוגי ׳אחדות העבודה׳ שליטה דעה, שרק סוציאליסט יכול להיות לוחם־חרות אמיתי... אלא שהמציאות אינה מוכיחה זאת, דוגמת אנגליה, שסוציאליזם יכול ללכת יד־ביד עם אימפריאליזם. היוצא מזה: אין בסוציאליזם דבר המחייב מלחמת חרות ואין בו כלום הסותר מלחמת חרות... אין אנו מציגים עצמנו כסוציאליסטים. לא היינו עושים זאת אפילו אם זה יביא לנו אהדה בברית־המועצות״... אבל ״מה שמבוצע עתה בשטחי ההשפעה הסובייטית, מבחינת חילופי־אוכלוסין וקימום, רומז על אפשרויות עצומות, העזה ומעוף - דברים שאין אתה מוצא בדמוקרטיה המערבית. וברבות הימים אולי נהיה זקוקים גם לזה״.

התנערותו של אלדד מאצטלת ה״סוציאליזם״, שכאילו עטתה לח״י, היתה חד־משמעית. אך לשונות ברחוב הישובי האשימו את לח״י אף בקומוניזם. ב״המעש״ ע״א, מראשית אדר־א׳ תש״ח, ניסה גרא להשיב על האשמות האצ״ל כי לח״י הם ״סוכנים סובייטיים״. ״לאלה לא נשיב״, כתב גרא. אך ״יש אלפים ורבבות הרוצים לדעת מהו ה׳קומוניזם׳ של לח״י? האם באמת קיבלו תורה ממוסקבה ורוצים לנטוע את המשטר הסובייטי באדמתנו?״. מה תשובה יש לגרא ״לשואלים בכנות וביושר״? הוא מתנה גורל שכונות העוני; וטוען שאין סתירה בין מלחמה לחרות־לאומית למלחמה־למשטר־של־צדק־ושוויון. ברשימה חסרה התשובה המוחלטת, כפי שניסח אלדד: אין קשר בין ההסתייעות למען מלחמת־החרות לבין המשטר במדינה היהודית שעל הסף. עד כה נמנעה הנהגת לח״י מדיון בנושאי המשטר העתידי - בשאלות תרבות, דת וצורת משטר - בשל התרכזותה במעשה מלחמת השחרור.

במשפט נגד ילין־מור ושמואלביץ נשאל ד"ר קורץ - אם חילוקי־הדעות בלח"י נבעו מבעיות אידיאולוגיות או בשאלת היציאה מהמחתרת? השיב איש־הקשר כי נקודת־המחלוקת העיקרית בלח"י היתה בשאלת הסוציאליזם והיחס לרוסיה. וכשניסה ילין־מור להבהיר: "כלומר: הסתדרות או לא־הסתדרות; ובאיזה אור רואים את ברית־המועצות?" - נרשמה בפרוטוקול התשובה: "לא". אלא שמלה זו תוקנה ל"כן", בכתב־ידו של גרא...[23]

נטרול הגורם הערבי

הארגון הצבאי הלאומי, שיאיר היה ממיסדיו וממתווי דרכו, קם - בימים אדומים של פרעות ודמים - כדי להגן מפני הפורעים הערבים, וידע להשיב מלחמה שערה. משעלה האצ"ל לפני הפילוג על פסי המלחמה נגד השלטון הבריטי - לא התעלם מבעיית הערבים; והדברים מצאו את ביטויים ב"עיקרי התחיה": רק לישראל זכות הבעלות על ארץ־ישראל. כיבוש המכורה בחיל מידי זרים. פתרון בעיית הזרים על־ידי חילופי אוכלוסים.

אלא שהתפתחות מלחמת החרות לא היתה בדיוק כפי שנראו הדברים בחזונו של יאיר. ב"עיקרי התחיה" לא הזכיר יאיר לא את בריטניה ולא את הערבים, אלא הסתפק בהגדרות כלליות. מיהו אויב, מיהו שטן, מי הם הזרים; אך מתי ללחום נגד כל גורם ספציפי - זאת קובעת התפתחות מלחמת החרות. אף שבכל שנות מלחמת החרות - מתש"א עד תש"ז - התנהלה המלחמה בארץ־ישראל בין היהודים לבריטים, ואילו הערבים כאילו עמדו מהצד, אין זאת אומרת שלא היתה התייחסות לבעיית הערבים בארץ. "ארגון ההגנה", מטבעו, קם ונוצר נגד האלמנט הזה; אף שבימי "תנועת המרי" עלה גם הוא על דרך המלחמה בשלטון הבריטי. האצ"ל, שהגיע לדרך זו עם בואו של מנחם בגין, הבין כבר בתש"ז כי עם הסתלקות הבריטים תחזור המלחמה לחזית הערבית, בה החל עשר שנים קודם לכן.

לא כן בלח"י. המיקוד וההתמקדות בשלטון הזר הביא את הנהגתם לאשליה כי אפשר למנוע פתיחת חזית שניה. העובדות כאילו הצדיקו הנחה זו. גורמים שונים הביאו את לח"י לחזית הערבית באורח לא צפוי. והתפתחות זו גרמה לשבר - ואחר כך להתרסקות - של תנועה אקטיביסטית־חלוצית זו בשלבי המעבר מהחזית הבריטית לחזית הערבית.

"אין ספק שהוספתי לרצות בהשלטתו של העם העברי על ארץ־ישראל כולה", כתב גרא בשנת 1974, על מבוכתו בשנת 1944 (באחת מפגישותיו הראשונות עם בגין, לאחר העמדתו של זה בראש האצ"ל). "הבינותי כי לא בערבים חייבים אנו להילחם, שכן לא בידיהם השלטון", כותב גרא, שאינו מזכיר שזהו המהפך האידיאולוגי־ריאליסטי של יאיר; ליאיר היה גם פתרון לבעיית הערבים בארץ־ישראל: חילופי אוכלוסים. האומנם לא ידע גרא (ב־1944!) "מה ייעשה בערבים לאחר שיגורש השלטון הבריטי ויוחלף בשלטון עברי?" ילין־מור הודה באשמתו של גרא: "לא היתה לי בעת ההיא תשובה לכך". אם כן, מה יכול היה לערוץ לבן־שיחו? הוא משתמש בתכסיס: "למנחם בגין הסברתי: חייבים אנו **מבחינה תכסיסית** לעשות כל מאמץ כדי לנטרל את הערבים ולהימנע מפגיעה בהם"...

קו זה, של נטרול הגורם הערבי, נראה תופס תאוצה - ביחוד לאחר ההתנקשות בלורד מוין והצהרות לוחמי החרות אליהו בית־צורי ואליהו חכים בעת המשפט. למרות האבדות שספגו הערבים - כנוטרים, כעובדי־רכבת, כעוברי־אורח - מידי לוחמי החרות בהתקפות על מעוזי השלטון הבריטי - לא הגיבו הערבים אלא במלל, במאמרי־מערכת בעתונים.

שני חברי מרכז לח"י - גרא ואלדד - שניהלו את התנועה בהעדרו של מיכאל, היו חלוקים ביחס ל"שאלת הערבים", אף שניסו למצוא מכנה משותף בין גישותיהם השונות. סייעה

להצנעת חילוקי־הדעות העובדה כי "החזית הערבית" לא נראתה אקטואלית וחשובה מדי בשנת המלחמה הסוערת, בתש"ז. "לאחר ההתקפה הערבית בגן־הוואי התקיימה ישיבת המזכירות המורחבת בבני־ברק", מספר אלדד, "ובה דרשתי להעביר מחלקות מסויימות (בראשונה את מחלקת הידיעות) לחזית הערבית ולהכין גם את מחלקת הפעולות לקראת חזית זו. הצעה זו נתקלה בהתנגדותו הנמרצת של נתן פרידמן, בטענו: לא תהיה חזית ערבית... קרוב לוודאי שקוצר־ראיה זה בא מתוך התאוריה הרצויה ל'ניטרליות של המזרח התיכון', שהוא ניסח אותה לראשונה. בעוד שאני הצבעתי על קו זה כאפשרות, תלה פרידמן תקוות בתנועות הפרוגרסיביות בארצות ערב. והוא שכתב את הפרק הערבי בחוברת 'קווי־יסוד למדיניות חוץ עברית'. מצב רצוי זה הכתיב לו לראות גם בקרב ערביי הארץ בעלי־ברית אפשריים. אך לא על יוסוף אבו־גוש הסתמך פרידמן בטענו - באזני ובאזני המזכירות ובפגישות עם בגין - כי לא תהיה חזית ערבית. בגין היטיב לראות והכריז ראשון על סכנת הפלישה. אידיאת 'הניטרליזציה של המזרח התיכון' סימאה את עיניו של פרידמן. כל הכנות לחזית הערבית לא נעשו".

וכך ניסח גרא את בעיית הערבים בארץ־ישראל, כפי שנתפרסם בשבט תש"ז, כנספח ל"קווי־היסוד למדיניות־חוץ עברית": "הבעייה העברית־ערבית מתוארת על־ידי התעמולה הבריטית כסכסוך שאי־אפשר לישבו, ושעל־כן נחוצה נוכחותה של בריטניה כאן. אם אמנם קיימים אינטרסים מנוגדים בין העם העברי והאוכלוסיה הערבית - העניין לא יוכרע בכוח צד אחד, כל עוד קיים בארצנו שלטון זרים. עם סילוקו של הגורם הזר, יסולקו גם גורמי האיבה מצד עמי ערב אל שאיפותיו של העם העברי. אנו אומרים כי זכויות הבעלות הלאומית על מולדתנו הן של העם העברי. על־ידי מימוש זכויותינו לא תקופחנה זכויותיהם של הערבים - בארצותיהם. בשותפות עם מדינה עברית עצמאית יזכו אף הם לעצמאות. בארצנו ייהנו כל תושביה מהזכויות האזרחיות. ייתכן שהסברתנו לא תתקבל מיד על־ידי האוכלוסיה הערבית שבארצנו. לא מעט כוחות וזהב יבזבזו הבריטים כדי להכשיל את ההבנה שבינינו"...

בעקבות התקפת כנופיה ערבית על בית־הקפה "גן־הוואי" שליד הירקון, שנסתיימה ברצח ארבעה יהודים ופציעתם של שבעה; ובעקבותיה פעולת־תגמול של ה"הגנה" ב"פרדס אבו־לבן" שליד בני־ברק; והתקפת המון־עם על עוברי־אורח ערביים בחוצות תל־אביב - יצאו לח"י בכ"ט אב (15.8) בפניה נרגשת: "אל תהיה מלחמה עברית־ערבית!". גרא חזר על עיקרי דבריו מלפני שבעה חודשים: "דם עברי וערבי נשפך בגבולות תל־אביב ויפו. מי אשם בשפך דם זה? אשם מי שמעוניין במלחמה עברית־ערבית: השלטון הזר, התככנים האימפריאליסטיים. המזימה הוכנה לפרטיה על־ידי קליטון הבריטי, שהסביר לסוכניו הערבים כי הגיעה השעה להתקיף את היהודים. מלחמה עברית־ערבית נחוצה לבריטים כדי להוכיח לעולם שנוכחותו של הצבא הבריטי הכרחית 'לשמירה על השלום והסדר'."

שבועיים אחר־כך התייחס המאמר הראשי בשבועון לח"י ("המעש" נ"ז) לבעיית היחס אל הערבים: "בינינו לבין ההנהגה הערבית קיים ריב, על זכות הריבונות המדינית על הארץ. אין אנו יכולים היום לדעת במה יסתיים ריב זה, אם בדרכי־שלום או בשימוש־בכוח. ערביי הארץ יריב הם לנו, לפי שעה. אולם הבריטים בארץ אויב הם לכולנו. עמדתנו זו מנוגדת לעמדת ה'הגנה', הרואה באנגליה יריב ובערבים אויב". מעניין כי שני חברי המרכז כאילו מסתייגים מזכות־היוצרים על המאמר הזה ומייחסים אותו איש לרעהו. סביר להניח כי אלדד כתב אותו, אך הוא עבר שינוי יסודי על־ידי גרא - בהדגשים, המובעים במאמר שוב ושוב: "ריב על זכות הריבונות", "כל ערבי בארץ תושב הוא. כל בריטי בארץ הזאת משעבד זר הוא".[24]

באלול תש"ז התייחס אלדד לבעיית הערבים בארץ־ישראל, ב"תשובה לאסתר וילנסקה", ממנהיגי הקומוניסטים בארץ, שטענה בשם "זכותם של ערביי הארץ להגדרה לאומית". אלדד:

"בנקודה זאת דעותינו מנוגדות באמת. אנו מכירים בקיומו ובזכותו של **העם הערבי**. אולם אין אנו מכירים **בעם ערבי־פלשתיני**, או עם **ערבי־עבר־ירדני**, או עם **ערבי־סורי**. ישנו עם ערבי אחד, גדול, הנמצא בתהליך התעוררות והכרה עצמית. ערביי ארץ־ישראל הם חלק מאותה אומה, ממש כמו שההונגרים ברומניה הם חלק מהעם ההונגרי ולא עם נפרד; כמו שהגרמנים הסודטים היו גרמנים, ולא 'עם־סודטי'. אנחנו מכירים בערבים יושבי הארץ כחלק מהעם הערבי במזרח־התיכון, בסעודיה, בעירק ובסוריה".

נגד "השומר־הצעיר", הדוגל בדו־לאומיות כבצ'כוסלובקיה, השיב אלדד כי שם "יושבים עמים שלמים, שאין להם לא עם שלם מחוץ למולדת ולא ארצות־מדינות מחוץ לצ'כוסלובקיה. לעומת זאת אין ארץ־ישראל מולדת מיוחדת לעם הערבי". והוא תוהה: "מנין לחסידי רוסיה הסובייטית יחס שלילי לחילופי אוכלוסין, שאנו מניחים אותו למקרה שלא ירצו ערבים להישאר פה?". אלדד מנסה לתרץ סטיית לח"י מ"עיקרי התחיה": "אין העברת הערבים בתכניתנו, מפני שאין זה הכרח. יש מקום למיליוני יהודים לשוב למולדתם, כשוב הארמנים לארצם, מבלי לפגוע בערביי הארץ (ערביי הארץ, ולא 'אומה פלשתינית' שאינה קיימת). על העברה דיברנו רק כאפשרות, אם רצונם יהיה בכך".

הבריטים שילמו בדם בריטי יקר את מחיר האיוולת לרצוח חמישה מנערי לח"י שעסקו באימונים ליד רעננה, שבוע אחד בלבד לפני ההחלטה באו"ם, כשידוע היה להם שנגמר שלטון המנדט הבריטי. אך לא רק הם שילמו את המחיר. גם בני משפחת שובקי הערבית, שהמאהל שלהם נמצא סמוך לאתר בו נרצחו הנערים, והם שהלשינו למשטרה – ושילמו על כך. אך גרא היה משוכנע שניתן לשמור על אי־מעורבות ערבית במלחמה נגד הבריטים, והורה להוציא מיד כרוז בערבית, כי "הבריטים השנואים עלינו ועליכם עומדים לעזוב את הארץ בבושת־פנים". אבל יש המשרתים אותם, ו"עם המשרתים הללו נמנית משפחת שובקי, המתגוררת בין רעננה והרצליה. אנשיה הביאו את הבולשת הבריטית למקום. אלה הוצאו להורג ביריה. הוי, ערבים! הזהרו מבוגדים!" – מסתיימת הודעת "קבוצת שטרן".

הערבים "הפרוגרסיבים" מכזיבים את גרא

בשיחה עם "אחד מראשי לח"י" – כנראה גרא – סיפר מנחם בגין, "אמר לי במפורש כי אין להניח שתפרוץ מלחמה גדולה בעקבות החלטת האו"ם. תהיה אולי, אמר, מלחמת גרילה מצומצמת". בטבת תש"ח, כאשר דן גרא במערכות ישראל, תופסת החזית הערבית את מקומה בין "חזית האימפריאליזם" ל"חזית העברית הפנימית". אכזבתו מהתנהגות הערבים בולטת מבין השיטין. "בערבים ראינו, ואנו רואים עוד היום, יריב. את היריב כדאי לשכנע, כדאי להגיע לידי הסכמים", פורש גרא את משנתו החורגת. "המחיר אשר ערביי הארץ חייבים לשלם, קטן מהמחיר אשר יצטרכו לשלם לאימפריאליזם הבריטי והאמריקאי", מנסה האיש לשכנע את הערבים. אך "אם נימוקים מרחיקי־ראות אלה אינם משכנעים, או אינם מגיעים להמוני העם הערבי, אם ברית חוסיני־קליטון דוחפת את הוועד הערבי העליון למעשי הרצח והעורף הערבי חלש למדי ומפוחד למדי כדי להתנגד להם"? מה לא עושים בשעת־הדחק? – "אין לנו ברירה אלא לראות את היריב [הערבי] נותן יד לאויב [הבריטי] ולהוציא את המסקנות... המעש יצטרך לשכנע את הערבים. לא ישלטו כאן מרצחים ערביים. ואם ערביי יפו ושכם רוצים בברית־דמים עם פורעי עדן וחלב, עם מרצחי נשים וטף, עם מחללי קודשים – טוב! הם יקבלו!"

תוך שהבריטים מצמצמים את אחיזתם גברו מעשי הלחימה בדרכים ובערים המעורבות. להגברת התהודה של פיצוץ מפקדת הכנופיות ביפו, בבית ה"סאראיה" בכ"ב טבת (4.1), פרסמו לוחמי חרות ישראל ("ג'מעיית שטרן") התראה אל הערבים:

الى العرب

اننا المحاربون لتحرير اسرائيل « لوحمى حيروت يسرئيل » والمعروفون لديكم باسم منظمة « شترن » نتقدم اليكم بتحذيرنا هذا :—

لقد حاربنا العدو البريطاني في خلال سنين لاننا كنا واثقون انه هو عدونا الحقيقي . حاربناه وانتصرنا عليه فعلا . وبفضل حربنا ضد الانكليز اضطروا الى جلاء البلاد. غير انهم ، قبل ان يتركوها حيث لا يرجعون ، اخذوا يسعون بكل جهدهم لنقل الجبهة الموجهة ضدهم الى جبهة يهودية—عربيه . ولقد افلحوا بالوصول الى هذه الغاية بمساعدة فئة خائنة من زعماء العرب ، فريق مأجور يخدم الاستعمار البريطاني مدى السنين.

وعوض ان يهتموا في ايجاد سبيل للتفاهم مع اليهود والسلام في سبيل نضوج البلاد وعمرانها بجهود مشتركة نراهم قد اورثوا البلاد مأساة دماء شنيعة . وما فتئوا يسعون الآن الى جذب الاهالي بجهلهم هذه المعمعة تارة بالتحريض واخرى بالاغراء باعلانات الجهاد الخلابة.

ايها العرب ، جئنا بهذا ننذركم قبل فوات الاوان. اننا « المحاربون لتحرير اسرائيل » لا نعرف رحمة . فان الانفجار الذى احدثناه في يافا والذي اصاب لب قيادة المجرمين ما هو الا بمثابة انذار اولي . اولئك الزعماء الذين اوبلوكم بهذا الوبال يستترون وراء الاسوار البريطانية بينما الجماهير تركت وشأنها عرضة للاخطار.

اعلموا ايها الجماهير، انكم إن تواصلوا انقيادكم الى اقتراحات اولئك المأجورين الخائنين من الهيئة العربية العليا سوف لا تكون لكم اقامة ولا تستطيعوا انقاذ انفسكم. ويشهد بذلك آلاف اللاجئين من يافا وحيفا والقدس. وانما اذا تماديتم في السير بهذه الطريق سوف لا يكون لكم مفر. فقد تكونوا جميعكم عرضة لهجومنا . كل مدينة وقرية وكل بيت وقلعة يصبح هدفاً لنا ، نمطر وابل قنابلنا عليكم جميعاً. فلا جنين ولا رام الله ولا بئر السبع ولا نابلس او غيرها ... لن يكون احداها مقراً اميناً لكم ولن نكف ضرباتنا على رؤوسكم. ولن تكون جبهة هنا وملجأ هناك. فلا تضلوا وراء الاقوال على نجدة ما من الدول العربية المجاورة. ان الكذب والخداع قد ملأت افواههم.

ألا فاعلموا ، ان المحاربين لتحرير اسرائيل سيأتونكم في ظلام الليل وضوء النهـــار. ولن تعرفوا للراحة سبيلا.

اننا ندعوكم ، قبل الختام ، الى السلم والاخاء . فاذا شئتم ان تتركوا الخونة للتزعمين بالزعامة فتتمتعوا كلكم من الحرية ومن فضائل البلاد. ولكنكم إن تتمادوا في الانجراف وراء الدسائس البريطانية ومأجوريهم فلن تجدوا للراحة معنىً.

الحياة والموت امامكم . فاختاروا ما شئتم .

وها قد خيرناكم وانذرناكم !!

المحاربون لتحرير اسرائيل
« منظمة شترن »

صدر في فبراير سنة ١٩٤٨ ، الموافق في ربيع الاول سنة ١٣٦٧ .

פניית לוחמי חרות ישראל אל הערבים, אדר־א תש"ח (פברואר 48)

"הו, ערבים!", נאמר בכרוז, "באנו להזהירכם בזה, כל עוד לא מאוחר הדבר. אנו, לוחמי חרות ישראל, לא נדע רחמים. הפיצוץ שביצענו ביפו, ושפגע בלבה של מפקדת־הפושעים, אינו אלא אזהרה ראשונה. המנהיגים שהביאו עליכם את הצרות מסתתרים מאחורי חומות־ההגנה הבריטיות, ואילו ההמון נעזב לנפשו והופקר לסכנות... דעו, המוני הערבים! אם תוסיפו להישמע לעצותיהם של הבוגדים השכירים מן הוועד־הערבי־העליון – לא תהיה לכם תקומה ולא תוכלו להציל את נפשכם. יעידו על כך אלפי הפליטים שברחו מיפו, מחיפה

ומירושלים. אם תמשיכו ללכת בדרך זו – לא יהיה לכם מפלט ותהיו כולכם מטרה להתקפותינו; כל עיר וכל כפר, כל בית וכל מבצר, יהיו מטרה לכוחותינו. פצצותינו ירדו עליכם במטר כבד. לא ג'נין, ולא רמאללה, ולא באר־שבע, ולא שכם, ולא כל מקום אחר – לא יהיו מבטח לכם, כי גם שם נפליא את מכותינו על ראשיכם. לא יהיה מקלט בשום מקום. שלא ישלו אתכם דיבורים על תגבורות מן המדינות השכנות, שהרי מלאה סאת השקר והמרמה.

"דעו לכם – לוחמי חרות ישראל יבואו עליכם בחשכת־הלילה ולאור היום, ואתם לא תדעו מנוח. לפניכם החיים והמוות. והבחירה בידכם".[25]

בעוד המלחמה נכנסת לשלב הקריטי, חודש לפני הכרזת העצמאות, עדיין ניסה גרא להסביר לחברי לח"י כי בריטניה היא שמפעילה את כל הערבים: לועד־הערבי־העליון הועידו "לפתוח במהומות"; "המגע בין המופתי ובינינו יוכל להתבטא אך בשפך דם". אלא שגם "ההדרכה הבריטית והעזרה־מבחוץ לא יספיקו לגבש כוח שיוכל לעמוד נגדנו". הצעד השני נועד ל"ליגה הערבית". "כאן נודעת השפעה לקליטון, ראש האינטליג'נס הבריטי במזרח־התיכון". אלא "שלא כל הגורמים הערביים שעתם פנויה להתערב בבעייה זו באופן בולט. מצרים תסתפק לכל היותר בכיבוש הנגב ותפישת אזור החוף הדרומי. התועלת מ'הליגה הערבית' מתבטאת בהפעלת סוריה ועירק... המדינה הסורית רואה עצמה חזקה לשלוט על כל ארץ־ישראל. אנגליה מקווה שסוריה, יחד עם עירק ובסיוע 'הגורם הניטרלי', תוכל להכריע. לסוריה נועד התפקיד לדחיקת החוסינים. הסורי קאוקג'י הורשה להשתלט על 'המשולש': שכם־ג'נין־טול־כרם. צבא עירקי מוכנס לארץ כנגד הצבא הסורי. לעבדאללה יש 'לגיון ערבי'. בראשו מפקד בריטי; קציניו בריטים. ה'לגיון' יהווה כוח מכריע בסכסוך בין מדינות ערב; הוא יעניק את השלטון לעבדאללה".

פלישת צבאות ערב, והצהלה שהקיפה את המוני ערב לקראת חיסולה הקרוב של "הישות הציונית", שיבשו את אשליותיו של גרא. ארבעה ימים אחרי הפלישה, בי' אייר, השמיע את אכזבתו מהשמאל הערבי; וכך אמר: "נכשל כוחם של הפרוגרסיבים הערביים. הם נעלמו מן האופק. והרי שתי הערים הראשיות, יפו וחיפה, שבהם היתה ניכרת השפעתם – שתי ערים אלו נמצאות בידי היהודים; הרי בשתי הערים האלו ניתן להם להוכיח את הרצינות בפרוגרסיביות שלהם; והרי רבים הכוחות העבריים אשר יקדמו אותם ברצון. ולמה זה לא קמו, לא ביפו ולא בחיפה, ועדים ערביים לשיתוף־פעולה עם השלטון העברי; ויהי לפחות לשיתוף־פעולה עם הסתדרות העובדים הכללית? היכן הם מנהיגי הפועלים הערביים המתקדמים, עורכי העתונים והכרוזים? הקטנת האוכלוסיה הערבית בשתי ערים אלו אף היא איננה הסברה – כי הרי למה ברחו הפרוגרסיבים?"

בדבריו אל מאות לוחמי חרות ישראל, לפני הצטרפם לשורות צבא ישראל, עדיין דבק גרא בארץ־ישראל יהודית שלמה ולא מחולקת ואף הצהיר כי אף אם רובה של ארצנו הוצא מתחומי מדינת ישראל – הרי יהודה והרי אפרים והירדן; הגולן והבשן וערבות מואב; וירושלים הבירה הנצחית – הרי המלחמה לא תמה. דגלנו יוביל לחרות המולדת השלמה.

אך מתוך מאמריו ב"מברק" זכורים לנתן ילין־מור שנים: אחד על גיוס שלומיאלי שערך צה"ל למכוניות. והשני – דרישה שצה"ל יתקדם עד הירדן... מעניינת ההנמקה המאוחרת־בזמן לדרישת־הירדן של גרא: "הצעתי שצה"ל לא יהסס לחרוג מתחומי המדינה, כפי שנקבעו בהחלטת האו"ם, ויתקדם עד הירדן. לא כדי להמרות פי האו"ם, אלא כדי לסייע בהגשמת ההחלטה בדבר הקמת מדינה ערבית פלשתינאית לצידה של המדינה העברית. ההצעה נבעה

מחשש כי מתרקמת תכנית להתפייס עם עבדאללה ובאמצעותו עם הבריטים, שיורשו להחזיק בסיסים בעבר הירדן המערבי. אף אם הבסיסים לא יהיו בחלק העברי, תוסיף המדינה להשתעבד לאימפריאליזם הבריטי"... (הודאה־כאילו זו של מי שחשב עצמו מנהיג לח"י, כי תמך בתש"ח "שצה"ל יתקדם עד הירדן" – כדי "**לסייע בהקמת מדינה ערבית פלשתינאית**" – מעידה על התמוטטות אידיאולוגית, או גרוע מכך!).

יעקב בנאי, ראש "החטיבה הלוחמת" של לח"י, היה במרכזה של המבוכה לתוכה נכנסו לח"י – עם תחילת המלחמה בחזית הערבית. הוא מסביר כי "מתוך ריכוז כל כוח המחשבה והמעש נגד האויב הבריטי ושלטונו האימפריאליסטי" נוצרו בהנהגת לח"י הלכי־רוח ומחשבות על שיתוף רצוי ואפשרי עם הערבים נגד "האויב הבריטי המשותף"... "הודעת הפינוי", מודה בנאי, "הביאה לחילוקי־דעות, אך המציאות היתה כה חד־משמעית, שלפי שעה נדחו כל הוויכוחים". ואף על פי כן מודה בנאי כי "בחודשי חורף תש"ח, ועד להקמת המדינה, היתה ערבוביה בין פעולות לח"י נגד הבריטים ונגד הערבים".[26]

בין שתי חזיתות – "החטיבה הלוחמת" לאן?

בי"ז כסלו (30.11) פרסמו לוחמי חרות ישראל גילוי־דעת בו נקבע כי "העם העברי לא הכיר ולא יכיר לעולם בביתור מולדתו. לוחמי חרות ישראל, אשר העלו את התביעה לחיסול השלטון הזר, ואשר לחמו על מטרה זו בנפשם ודמם, יוסיפו להילחם – באמצעים ההולמים את המקום והזמן – על אחדות המולדת וריכוז העם העברי בתוכה, לגדולתה ולגדולתו". בסיפא הצליח גרא לדחוק פסקה נוספת: "מלחמתנו זו תשתלב בברית המלחמה של עמי המזרח התיכון לשחרור מעול האימפריאליזם ומסכנת המלחמה – למען החופש, למען הפיתוח ולמען השלום"... פסוקו־חובק־עולם זה של גרא נתקיים תוך זמן קצר – בהיפוך גמור: "כל עמי המזרח התיכון", בסיוע האימפריאליזם הבריטי, התאחדו והשתלבו בברית־המלחמה נגד מדינת ישראל הצעירה – למען החופש... למען השלום...

בהפתעה של החלטת האו"ם ופתיחת אירועי־הדמים על־ידי הערבים הוציא גרא הוראה לפרק את החטיבה הלוחמת של לח"י. "סבור הייתי כי ה'הגנה' תעמוד בפרץ, אולם לא תמיד עמדו בלחץ הפורעים", הסביר גרא את החלטתו. "ראיתי את הדרך הטובה ביותר בחיזוק ה'הגנה' על־ידי הזרמת חלק מאנשינו, על נשקם". אלדד הופתע: "באישון־לילה קוראים לי ושואלים לפשר הדבר, ודמעות בעיניהם: 'האם גמרנו?' ואני אינני יודע דבר. אמנם דובר על קימוץ בתקציבים, אך מלת־הפרוק לא עלתה אף פעם במחשבה". גרא הודה כי "בקרב האחראים היו שהתנגדו להצעה זו", והוא ייחס את ההתנגדות "לגורמים נפשיים, לרצון להיות עם הלוחמים במצב של אי־בהירות; להיצמד זה לזה; לחלוק את הבאות ביחד". סיפר יעקב בנאי: "עם תחילת המלחמה בערבים הוחלט על פרוק החטיבה הלוחמת. הנימוק היה כי קיים גוף שתפקידו לעמוד נגד הערבים". אלדד נזעק לבטל את ההוראה, מה עוד ש"בינתים החזית הערבית גוברת. גם האצ"ל נכנס לעמדות־ההגנה ויצא לפעולות התקפה... תוך אנדרלמוסיה של ארבעה שבועות בוטלה הוראת הפרוק". גרא מצטדק על השינוי: "לא הייתי מוותר לרגשות לא־פוליטיים אלה, אלמלא התברר לי כי ב'הגנה' ייבלעו אנשינו... הגעתי למסקנה כי נוכל לתרום ביתר יעילות בדרכינו המיוחדות... היתה תקוה **שבפעולות נפרדות נדע לבטא את הסייג בין גישתנו לבעיה הערבית לגישת ה'הגנה'... התנגדתי לכך ש'מאבק' זה ילבש צורה של מלחמת גזעים**"...

לא עברו ימים אחדים, וה"הגנה" הפיצה כרוז־פנייה ל"ארגוני הפורשים": "להתפרק ולהתגייס לשרות העם". תשובה פורסמה בכ"ד כסלו (7.12): "לא אותנו יש לקרוא. אנו מגוייסים מזה שנים. אנו לוחמים שבע שנים תמימות לחיסול השלטון הבריטי בארץ.

"אנו נלחמנו אך ורק לשרות העם. ואנו עשינו את השרות הזה לעם – חיסול השלטון הבריטי – תנאי ראשון שאיפשר את שלב ה'מדינה'. אף לא שעה אחת, הקריב לוחם שלנו לעזרת השלטון הבריטי. **אתם** קוראים לנו לשרות העם? **אתם** קוראים לנו להתפרק?

"התנועה שלנו, שנלחמה בנשק לגרוש השלטון הזר, תכיר בשלטון העברי, בצבא העברי. אך כל זמן ששלטון זר פה – לא נתפרק. וכל זמן שאין דמוקרטיה פה – אנו במחתרת. אנו מגוייסים כאשר היינו עד כה, בגופינו ובחיינו, לשרות העם.

"תֵהפך ה'הגנה' לצבא עברי. תתגייס ה'הגנה' לשרות העם – ולא להצלת בריטים, ולא למלחמה ב'פורשים' – וידענו כי צבא עברי הוא זה, ותחוסל הפרישה הצבאית".

תוך זמן קצר החל משא־ומתן בין "מרכז המפקד לשרות העם" לבין מרכז לח"י. ביי"ב טבת (25.12) רשם בן־גוריון ביומן: "אבניאל, ממרכז הגיוס, מבקש להאחז בפסקה אחת שבמכתבי לשקולניק על לח"י – ולשחרר אלה שמטעמי ביטחון אישי אינם יכולים להתגייס. אמרתי שהנימוק מצדיק רק השהיה זמנית. הוא מבטיח שלח"י יתפרק עם המדינה".[27]

בטבת תש"ח מצא גרא כי נכון לעדכן את חברי לח"י בבעיות־היום הבוערות, שעוררו אי־שקט בשורות: אי־הפעילות בחזית הערבית. כנספח לסקירתו של אלדד – "כיצד הגענו להשגים" – הוסיף גרא פרק "לבעיות היום", שאינו קשור לניתוח ההיסטורי־אסטרטגי של תום המנדט. בראשית דבריו הביע גרא אכזבה מן "האנשים, שאין הם מסוגלים להקיף במבטם התפתחות רחבה. סימן רע הוא שעיניהם אך־ורק לבעיות תכסיסיות ואין הם רואים את הקווים האסטרטגיים"... למרות ש"בעל־פה ניתנו גם הסברים מרחיקי־לכת על מדיניותנו, לאחר שתוקם המדינה, ועל האפשרויות להמשך המלחמה". מיד לאחר הנזיפה בחברי לח"י ש"אינם רואים את הקווים האסטרטגיים", ניסה גרא לרמז על הצפוי בעתיד הקרוב, ואף שילב איום נסתר: "מי שהוציא מכאן מסקנה שאין המחתרת עוסקת בבעיות השוטפות, ייווכח לדעת כי טעות בידו; ואם הוא מפיץ שמועות מעין אלו בין אנשים – דינו כדין חבלן במחתרת, ועליו לשקול את הדבר במשקל מצפונו, כדי שהמחתרת לא תצטרך לשקול זאת במשקלה היא". כאן עבר גרא לפרשת יחסי לח"י עם האצ"ל וה"הגנה": "עובדת פעולתו של האצ"ל נגד הערבים עוררה מרירות על אי־פעילותנו בשטח זה.* לאלה יש להגיד: א) אי־פעילות גלויה עדיין אינה אומרת ולא־כלום על העומד לבוא. ב) במצב שה'הגנה' והאצ"ל התרכזו בפעולות נגד הערבים היה נבון ומתועיל לפעול נגד בריטים, כדי לא לתת להם להופיע־כניטרליים. פעולות – מוצלחות כבירושלים וחיפה; בלתי־מוצלחות כבכיכר־המושבות בתל־אביב – הזכירו לו לאויב שהכרזתנו להפוגה קיימת בהתאם לסעיף האחרון שבהכרזת ההפוגה: תגובה לפרובוקציות".

גרא הגיע למסקנה שצריך לעדכן את אנשי לח"י בשאלת ההסכם הצפוי עם ה"הגנה": "פעילותנו היא שמנעה עד כה את ההסכם עם ה'הגנה' לשיתוף־פעולה בחזית הערבית. במשא־

---

* מכאן, אולי, מקור בניין־הקלפים שבונה שמואל דותן על המחלוקת בשורות לח"י: "הדעות בלח"י חלוקות היו במידה־שווה, בערך, לגבי השאלות אם יש להמשיך ולהילחם בבריטים, והאם להסב את מלחמת־ההתגוננות מול התקפות הערבים למלחמת־תנופה למען כיבוש הארץ כולה. האסכולה שצידדה במיתון הפעולות נגד הבריטים – ומתחילת 1948 בהשלמה עם מוסדות הישוב, בנימוק שיש לבנות כוח משותף ולהתחשב במציאות המדינית – היתה שקולה כנגד אלה אשר להשקפותיהם האידיאולוגיות נתוסף מה שהוגדר כשיקול דעת אסטרטגי־בטחוני נגד הקמת מדינה ערבית עויינת"[28]... להד"ם!

ומתן הצענו תנאי: קו אחד וחזית אחת - גם נגד הבריטים וה'לגיון'. אם אין ה'הגנה' מוכנה לפעול נגד הבריטים, מוכנים אנו להסדר בחזית הערבית בתנאי שתינתן לנו יד־חפשית בחזית הבריטית. תנאי זה לא קיבלה ה'הגנה'." גרא סבר שהתנגדות ה"הגנה" לפעילות נגד בריטים מקורה "במשא־ומתן בין הסוכנות לממשלה הבריטית". וכאן פרש גרא את הדרך בה יפעלו לח"י: "מכיוון שכך חפשיים אנו גם בחזית הערבית; ונפעל ככוח עצמאי. ונמעט את הרשיונות לאנשים להתייצב בלשכות הגיוס. במשא־ומתן בדבר הגיוס אמרנו בפרוש כי אנשינו יתגייסו, בחלקם, באופן אינדיבידואלי, כדי לא לגלות אותם - מכיוון שרחוקים אנו מיציאה מן המחתרת, גם כלפי ה'הגנה'. בקו זה נמשיך. אם אפשר להגיע להסדר עם ה'הגנה' - נסכים; כי אין היום חילוקי־דעות רבים בהתנהגות כלפי הערבים. לא נסכים לוויתור על פעולות נגד בריטים - אם יהיה צורך בכך. לא נלך לגיוס כתנועה - כדי לא להתגלות. גיוס אינדיבידואלי - לא זו בלבד שלא יזיק, אלא גם יועיל למחתרת. ואף במלחמה העצמאית בערבים עוד נוכיח דרכנו וכוחנו". גרא ניסה לשכך את הסערה בשורות לח"י: "גם אם יש ימים הנראים לאיש בשורה כמעורפלים, ודוקא בתקופת־בינים זו - מצווים הלוחמים על משמעת ואמון".

נסיון לשיתוף־פעולה עם ה"הגנה" נעשה בראשית טבת, משרבו פגיעות ערבים בדרכי הנגב. לח"י הביע נכונות לשלוח לוחמים להגנת הנגב. וכך נכתב ב"המעש": "לנוער העברי, שנתן את זיעתו ואת דמו ואת להטו לנגב, אנו אומרים: לוחמי חרות ישראל, שידעו להעריץ את גבורת חייכם בנגב, את ערך מפעלכם, אינם גיבורי־מלל. לוחמי חרות ישראל הודיעו באורח רשמי למפקדת ה'הגנה', שהם מוכנים לשלוח פלוגות לוחמות שלהם, על נשקם, להגנת הנקודות בנגב, תחת פיקוד עליון של ה'הגנה' ולפי הקו שלה. הדחיה, מטעמים פרינציפיוניים אוויליים, אולי צופנת בתוכה את מזימת הנסיגה".

בי"ז ניסן (20.4) הגיב גרא על אישור ההסכם עם האצ"ל. "חשוב אם ההסכם מחייב אפשרות של כניעה לאולטימטום של מושל בריטי, או שהוא מונע אותה. לא נסכים לראות בבריטים 'חזית שניה', שיש להימנע מלפתוח. לא נסייע לבריטים להוכיח כי יש מלחמה יהודית־ערבית בארץ, והם ממלאים תפקיד של משקיף ניטרלי. אנו נמשיך עד אשר יפונה אחרון החיילים הבריטיים. אך כל עוד נשקפת סכנה של המשך השלטון האימפריאליסטי, וכל עוד נשקפת הסכנה של כניעה לשלטון זה - לא נהיה שותפים להסכם".[29]

לקראת התארגנות פוליטית

לח"י, כתנועה אידיאולוגית עקיבה, אכן נקלעה בתש"ח למשבר עמוק - משבר שהביא עד מהרה לקץ דרכה הארגונית - אך לא לפני שראשיה ניסו להקים "מפלגה", נוספת על הקיימות. זה היה אחד הצעדים הראשונים של מרכז לח"י - "זמן קצר לאחר החלטת 29.11, כשהודיעו הבריטים על פינוי כוחותיהם הצבאיים מאזור תל־אביב". מספר גרא: "ניצלנו את המצב החדש של העדר כוחות זרים כדי לשלוח משושים פוליטיים ולנסות לפעול בדרך לא־מחתרתית". אלדד מודה בעובדות, אך מבהיר מעט יותר: "ברור היה לשנינו שנמשיך בצורה כפולה: ב'מדינה' - בדרך לגלית; ומחוצה לה - בדרך המחתרת".

רשות הדיבור לגרא: "הנסיון הראשון היה בהוצאת עתון־ערב. ניתן לו שם ניטרלי: 'מברק'. הנסיון נעשה בשותפות עם 'תנועת העם', שהיה המשך ל'עם לוחם', שיוזמיו ביקשו להביא לאיחוד הכוחות המזויינים בישוב. החוליה המקשרת בין שני הנסיונות היה יגאל הורביץ. השני היה ד"ר בנימין לובוצקי, ממניחי היסוד לתנועת בית"ר". לובוצקי היה לעורך, ולידו עזר אוריאל שלח (יונתן רטוש). הורביץ היה ממונה על הצד הטכני. "הגליון הראשון" - שהופיע בב' טבת תש"ח (15.12.47) - מספר גרא, "נראה לי נעדר התלהבות. התחלתי לפרסם בו

רשימות. גם אלדד עשה כן". עוד אנשי לח"י נתנו מפרי עטם. הבולט בהם היה ברוך אורן־נאדל. אך לובוצקי לא האריך ימים כעורך "מברק". הוא לא הסכים עם הנימה הלוחמנית של אלדד וגרא. "נפרדנו ללא רוגז", מספר גרא. במקומו נתמנה אליהו עמיקם־קשק, איש לח"י ותיק, שישב שנים רבות על חלקו בנסיון־החרמה מהבנק הערבי בשנת תש"א.

בי' אדר־ב (21.3) בא אליעזר ליבנשטין־ליבנה, עורכו לשעבר של "אשנב", אצל בן־גוריון, ודיווח כי "קבוצת לובוצקי נפרדה מלח"י. כשנתברר ללובוצקי שלח"י הם סובייטים - עזב אותם". בן־גוריון רשם: "ליבנשטיין נפגש עם פרידמן ושייב. שייב מעורה בספרות העברית. פרידמן - בולשביק הרואה בהתגוששות על השלטון חזות הכל. לאנשי לח"י, לדבריהם, יש קשרים רציניים עם רוסיה. היה משא־ומתן בין סנה לבין לח"י. הוא יותר סובייטי מפרידמן. סנה הקיצוני ביותר במפ"ם בסובייטיותו ובשנאתו למפא"י. ליבנשטין נפגש עם קומוניסטים עברים: פרמינגר. אין קשר בינם ללח"י".*

חודשים אחדים לפני כן, בימי הדיון באו"ם, נפגש ליבנשטיין עם סנה, שחזר אז מביקור במזרח אירופה. סנה, אף שראה את כל זוועות המשטר הקומוניסטי, ניסה לשכנע את ליבנה להצטרף אליו "בהקמת מפלגה ציונית פרו־סובייטית בלתי־מרקסיסטית, שאחד ממנהיגי המחתרת מכשיר את הקמתה". כוונתו, כמובן, לנתן ילין־מור איש מרכז לח"י.

המרוץ לקראת מפלגה פוליטית נמשך במרץ. באדר־א תש"ח פתח גרא במה פנימית בעלת כיוון חדש: "פנקס פוליטי", שבא להעיד על הדרך העתידה של לח"י. ה"פנקס" בא לאחר נסיון להקים "תאים פוליטיים" במסגרת לח"י. בראשית דברי ה"פנקס" חזר גרא לפרשת איחוד הכוחות הלוחמים, בהערת־אגב: "כל שמדובר באיחוד, או בתאום צבאי - הכוונה היא לחטיבה הצבאית של לח"י, לא לתנועת לח"י בכללה. שכן ה'הגנה' והאצ"ל הינם ביסודם אירגונים צבאיים; מבחינה זו אין הם נבדלים זה מזה. את הדרכתם הפוליטית מקבלים מגורמים פוליטיים. כל תנאי, שלפיו יידדש מזטיבתנו הצבאית ויתור חד־צדדי על דרך מלחמתה, לא יוכל לשמש בסיס לאיחוד הכוחות הצבאיים, ולא לתאום פעולות".

בהמשך התאמץ גרא להדגיש הבדלים־כאילו בין לח"י ל"הגנה" ולאצ"ל. לדעתו, לח"י הם נגד "הצגת הערבים כאויב עיקרי", כיוון ש"גישה זו מסייעת בידי הבריטים". וכל עוד לא רואה האצ"ל את האויב "באימפריאליזם הבריטי בכל גילוייו וצורותיו, בכל זמן ומסיבות - אין שוני בין מדינאי האצ"ל לבין מדינאי הסוכנות אלא במנטליות".

בביטאון פנימי אחר יצא גרא בהתקפה על "סובייקטים הנמנים על מפלגות וארגונים שהחלו להפיץ שמועות על תנועת לח"י". במסע הכזב "עוסקים מה'שמאל' ומה'ימין'; ומטרתם להציגה בעיני הבוחר־לעתיד כיצור מסוכן ולהניאו מלתמוך בה בקום המדינה". תפקידו של ה"שיקוף" - "לשמש אחד מאמצעי־הקשר בין לח"י לחבריו. **מכאן** [ההדגשה שלנו] ילמד הלוחם והאוהד את הנחותינו היסודיות, את עמדתנו לשאלות הנוגעות **לתחייתנו הלאומית והחברתית** ואת יחסנו לגודמים הפועלים בקדב העם ומחוצה לו".

הגיעו שמועות על מחלוקת בלח"י. אנשי ההנהגה התקשו להאמין שהוויכוח הוא על סוציאליזם, או על ההתייחסות לערבים כאויב האקטואלי. חוטר־ישי, התובע ב"משפט לח"י", היה סקרן לשמוע על פרוד בלח"י. ד"ר קורץ, ידידו של אלדד, התנדב לספק את סקרנותו:

---

* בהמשך דנו בן־גוריון וליבנה בהוצאת עתון־ערב של מפא"י, בחיפוש אחרי עורך: "לופבן [עורך "הפועל־הצעיר"] עייף. מתרעם על הברוטליות של פינחס לבון", ציין בן־גוריון. בדיון עלו שמותיהם של שמואל אלישיב, הרצל ברגר ואברהם עופר. חודשים אחדים אחר־כך החברר כי עורך־"מברק"־לשעבר, בנימין לובוצקי, הוא מעורכי "הדור", עתון מפא"י. הוא אף חיבר חוברות־השמצה נגד לח"י לאחר ברנדוט.

"דובר שלח"י עבר דרך אידיאולוגית ארוכה. הייתי מעוניין לדעת. לאחר שוב עצורי קניה, שלא עברו בדרך כזו, שעלולה להביא לפרוד. כאיש־ציבור הייתי מעוניין לשמוע מפי אנשי לח"י על כך. הם הכחישו שהיה פרוד. ד"ר שייב ראה את הדברים כחבר במפלגה לגלית".

באותו משפט הופיע הרמ"א לשעבר, ישראל גלילי, שהודח על־ידי בן־גוריון. "חלק מלח"י לא קיבל ברצון את העליה מהמחתרת". המסקנה הפלפולית של גלילי היא כי "מי שהמחתרת הפכה לו להרגל – הרחיק־לכת באי־אמונתו בדמוקרטיה הישראלית; הוא לא מצא מקום בתוכה". הוא ניסה להוכיח ידענות עדכנית: "יש חלק בלח"י שמתנגד לתאוריות האנטי־אימפריאליסטיות ולאוריינטציה על הגוש המזרחי. המבצעים והגווארדיה אינם מייחסים רצינות לתורה הזאת. חלק סבור כי נכון להיקלט ב'חרות'. כך שמעתי מצדדים שונים". [הערת־שוליים של ילין־מור: "שואלים על חטים, והוא עונה על שעורים"].

גרא לא חשב להצטמצם במסגרת פוליטית של לוחמי חרות ישראל. הוא חיפש שותפים. אנשי "תנועת העם" הכזיבו. הנטיה היתה שמאלה: "מבעלי־הברית הפוליטיים בכוח היה גם ד"ר משה סנה, שהקשיב להצעתי, הרהר בה, אך לא קבע מיד את עמדתו. היא נראתה לו צריכה־עיון". סנה דחה את ההצעה: "מדוע לא אחפש כבר היום בעלי־ברית, שאצטרך להגיע אליהם לאחר זמן?" השיב למחפש השותפים מלח"י. "מדוע לא אתן ידי ליצירת מפלגה רבת־סיכויים יותר?" השנים פנו שמאלה בנפרד, ונפטרו שבעי אכזבות ואשליות.

על פרשת הרדיפה־אחר־מפלגה סיפר אליעזר ליבנה – שביצע מהלך הפוך: ממפא"י לארץ־ישראל־השלמה – כי עוד לפני ה־29.11 פרש סנה לפניו את הריאליזם הפוליטי שלו: "בריטניה וארצות־הברית יסתלקו מהמזרח התיכון. הרוסים ישתלטו על האזור. אם נקבל אוריינטציה רוסית – נוכל להקים, בסיוע רוסי, מדינה יהודית גדולה. מוסקבה תעזור בהזרמת עליה יהודית מברית־המועצות שתעשה אותנו רוב בשטחים הנדרשים". סנה שאל את ליבנה אם יהיה מוכן להצטרף למפלגה ציונית פרו־סובייטית, שתגובש מצרופן של אחדות־העבודה והשומר־הצעיר. ואם יהיה מוכן "לסייע לגיבוש מפלגה ציונית פרו־סובייטית בלתי מרקסיסטית, שאחד ממנהיגי המחתרת מכשיר את הקמתה?"[30]

2: "תוהו־ובוהו" בריטי

חבלי ההתנתקות הבריטית מארץ־ישראל

עם החלטת האו"ם הודיעה בריטניה כי ב־15 במאי יסתיים השלטון האזרחי. לפינוי הכוחות הצבאיים ולפרוק הבסיסים הוקצב פרק־זמן נוסף. לפי התכנית, שגובשה בין המטה הקיסרי לקבינט, לא היו אמורים להישאר כוחות בריטיים על אדמת ארץ־ישראל לאחר 1.8.48 – אך שני התאריכים קוצרו, מאותם טעמים שהביאו את בריטניה לצאת: הרצון להימנע מאבדות נוספות. "הנציב העליון נעשה מופחד ועצבני, וביקש שמועד סיום המנדט יוקדם לסוף חודש אפריל", סיפר מונטגומרי. "ב'וייטהול' היתה פסיחה על הסעיפים, אך הצלחנו לשכנע את הממשלה לעמוד על התאריך שעליו הוסכם". מטעמי פרסטיז'ה, לא נדחה תאריך הפינוי האזרחי אלא ביממה אחת – לחצות־הלילה שבין ה־14 ל־15 במאי. הפינוי הצבאי קוצר בחודש – מחשש שאירועים כמו ההתקפה על רכבת־צבאית על־יד רחובות (על־ידי לח"י) והחרמת רבבות פגזים (על־ידי האצ"ל) מרכבת־צבאית ליד פרדס־חנה – יחזרו שוב ושוב. התברר לבריטים שגם החזקת בני־הערובה בבת־גלים ובגילגיל אין בה להבטיח את חיי הבריטים הנמצאים עדיין על אדמת ארץ־ישראל.

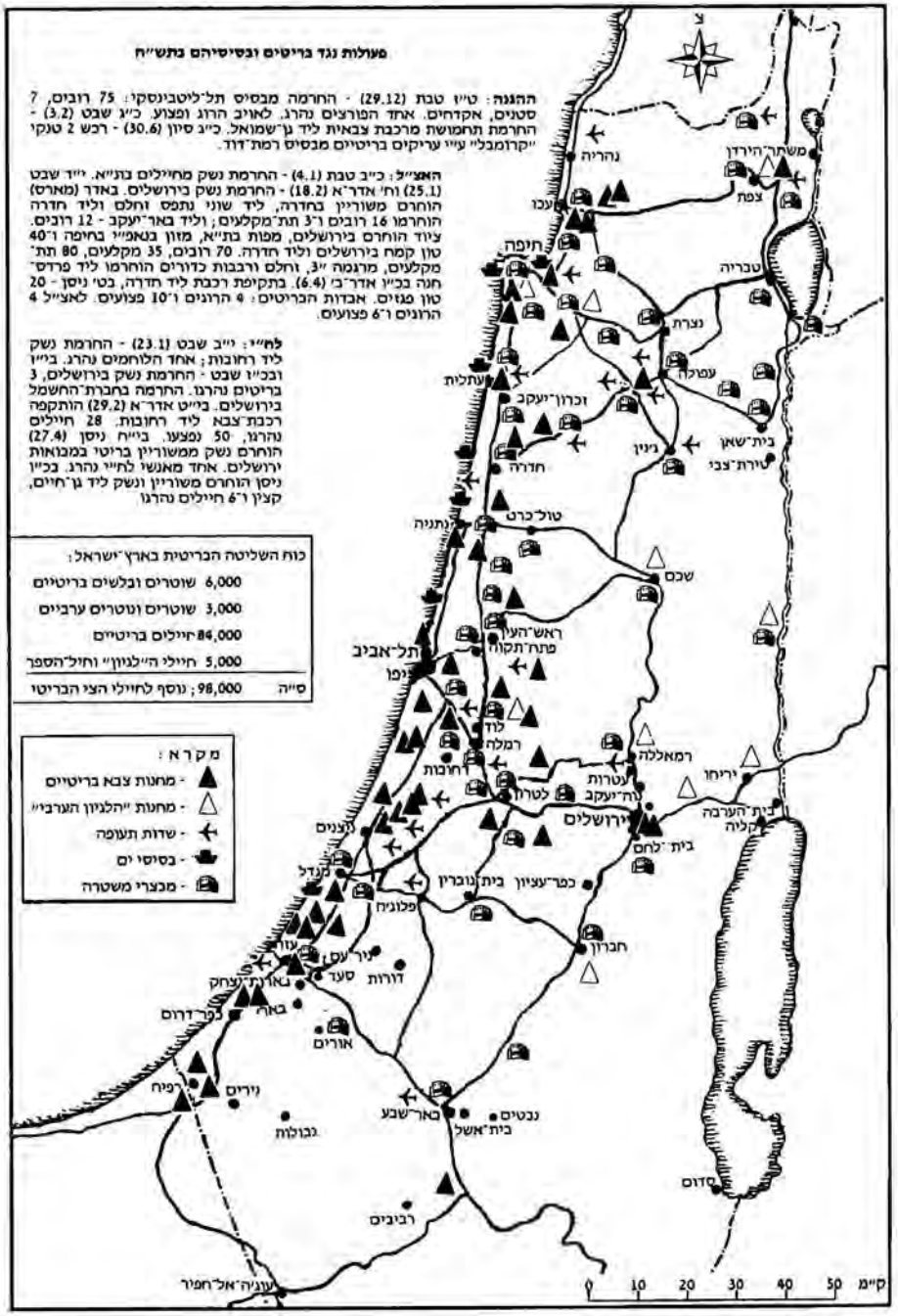

מפה 2: הבסיסים הבריטיים בארץ-ישראל בשנה האחרונה למנדט

אף על פי כן העמידה הממשלה הבריטית פנים שהפינוי הוא עניין לבריטניה בלבד. היא לא התחשבה בהחלטות האו״ם – לא בהוראות־הביצוע ולא בלוח־התאריכים. אם צריך היה למסור ליהודים אחד מנמלי־הים לפני 1.2.48 – הרי שההוראה לא בוצעה; ולא זו בלבד, אלא שספינות הצי הבריטי המשיכו בהטלת מצור על חופי הארץ – למנוע כניסת פליטים יהודים, תוך שנציגיה וסוכניה מתאמצים למנוע הפלגת ספינות־מעפילים מנמלי ארצות המוצא. גם זה לא הספיק לבריטים – ביי״ב אדר־א תש״ח (22.2.48), הוקפאו כל יתרות המטבע הזר – 100,000,000 לא״י (מאה מיליון לי״ש) של ארץ־ישראל, שהוחזקו בלונדון. ״בוקר אחד התעוררו יהודי ארץ־ישראל״, מספר ארתור קסטלר, ״ומצאו כי חסכונותיהם, שהושקעו באגרות־חוב ובתעודות־חסכון, הוקפאו באנגליה הרחוקה״. כך נמנע מהיהודים לרכוש בכספם מוצרים חיוניים לעמידה במערכת הדמים שהלכה והחריפה.

בתי־הזיקוק נסגרו בראשית ניסן – לאחר שמכליות־נפט חדלו לפקוד את נמל חיפה והנפט פסק מלזרום בצינור מעירק. לא זו בלבד, אלא שהבריטים דאגו לרוקן את מכלי ה״רפייניריס״ והעבירו את הדלק לבירות ולטריפולי שבלבנון. כשפנתה ממשלת ישראל אל הנהלת החברה בלונדון, בבקשה להניע את המפעל מחדש, בימי ההפוגה – נענתה בשלילה; בתרוץ ש״אין בישראל די פועלים ערביים פשוטים״... בתי־הזיקוק חזרו לפעול על־פי צו של ממשלת ישראל. גם ״פועלים פשוטים״ נמצאו: יהודים חברי ״הסתדרות״...

בט״ז ניסן תש״ח (25.4.48) נסגר נמל־התעופה בלוד, ובכך נותקו קשרי־האוויר של ארץ־ישראל עם העולם. באותו זמן, לערך, הופסקו גם קשרי־הדואר היבשתיים, הימיים והאוויריים עם חוץ־לארץ. במצח־נחושה אף הודיעה ממשלת פלשתינה (א״י), בימיה האחרונים, כי היא מפסיקה את קשרי־הדואר – ״לנוכח העדר הודעה מוועדת־הביצוע של האו״ם בלייק־סקסס על נכונותה לקבל לידיה את האחריות להמשכת שרותי הדואר״...

משרדי ״הטאבו״ נסגרו, אך הבריטים לא הוציאו מידיהם את פנקסי־הרישום. בהתאם למדיניות שלא למסור מסגרת שלטונית, העביר מנהל ״הטאבו״ את הפנקסים לבניין ימק״א, כשעמד לעזוב את הארץ, ב־13 במאי. רק לאחר שמפקחי האו״ם פינו את בניין ימק״א – בהפוגה השניה – נדרשו מנהלי ימק״א למסור את הפנקסים לידי המושל הצבאי.

פעילות זו לוותה בצעדים נוספים, שהגבירו את החשש כי הפינוי הבריטי אינו אלא אחיזת־עינים. בג׳ שבט (14.1) הודיעה הממשלה הבריטית כי תמשיך לספק נשק למדינות ערב. בסוף פברואר נפגש ראש ממשלת עבר־הירדן עם שר־החוץ הבריטי. גלאב־פחה היה המתורגמן. אמר אבו־אל־הודה לבווין: ״הוד־מלכותו עבדאללה מבקש להתערב בפלשתין, כדי למנוע את היהודים ואת הכוחות הקשורים עם המופתי־לשעבר מהשתלט על השטחים שהוקצו לערבים״. ״זה כמובן הדבר שיש לעשותו״, השיב בווין. ״אך אל תפלשו לשטחים שהוקצו ליהודים!״ על־פי הרולד בילי הוסכם שהערבים יכבשו שטחים במדינה היהודית. היה ודאי שיתלקחו קרבות מרובי אבדות; ואלה עתידים להסתיים בחלוקה, שתהיה שונה מהחלטת האו״ם. חלקם של היהודים יהיה קטן בהרבה ממה שהוצע על־ידי האו״ם.

״איש לא יוכל לערוב כי הפינוי אמנם יבוא על סיומו ב־15 במאי״, אמר ישראל גלילי, רמ״א ה״הגנה״, באביב תש״ח. ״ככל שהבריטים משתהים בארץ, כן עלולה להיכשל עצמאותנו המדינית; עם ההשהיה יימשך הסגר על הנמלים בפני זרמי־עליה ומטעני־נשק וחמרי־מלחמה, שבלעדיהם לא נוכל לעמוד״. מסקנתו הנוגה היתה כי ״הבריטים יוצאים על־מנת לשוב, לחזור אל תלי חורבותינו בעקבות צבאות ערב המנצחים״. השערות, כי הבריטים מתחרטים על החלטת הפינוי, נתחזקו בכ״ב ניסן (1.5) – שבועיים לפני תום המנדט – כשהגיעו אלפי חיילים בריטיים לנמל יפו. היה זה כאשר האצ״ל תקף ביפו ו״הידיעות הראו כי יד

הערבים על התחתונה", קיבל הגנרל מקמילן הוראה: "חזור וכבוש את יפו ומסור אותה לידי הערבים". מונטגומרי מתרץ מהלך זה בכך ש"יפו היתה הנמל הערבי היחיד בארץ־ישראל, ואני נתבקשתי על־ידי הממשלה לנקוט בכל הצעדים כדי שהשליטה בעיר לא תוצא מידם לפני ה־15 במאי. על כן פקדתי על גיסותינו לכבשה־מחדש ולהחזירה לידי הערבים... המפקד הראשי שיגר גיסות וטנקים, ובסיוע מטוסי 'ספיטפייר' הדפו את היהודים. אגב־כך נהרג חייל בריטי אחד".

"האחריות לביצוע המדיניות הושארה בידי הפקידות ואנשי־הצבא", אומר חוקר יהודי־בריטי. "רבים מהם רחשו רגשות איבה ליהודים – על שתמכו בפעולות־הטרור נגד הבריטים או שהצדיקו אותן. כן ידעו ששר־החוץ שותף להשקפותיהם. הנטיה הפרו־ערבית ששררה בין אנשי־הצבא ובקרב הפקידות הגבוהה מצאה לה, אפוא, כר נרחב לפעולה. ראש וראשון בהם היה הנציב־העליון, אלן קנינגהם. כבר בראשית התקפות הערבים הוכיח את נטייתו האישית, בכך שהעניק מהאוצר הארצישראלי – שרובו הכנסות מהמגזר היהודי – 300,000 לא"י למועצה המוסלמית העליונה "לצרכי דת". סכום זה הזין את ההתפרעות הערבית, מאין לערבים מנגנונים מתאימים כפי שהיו ליהודים. בפגישת הנציב־העליון עם בן־גוריון, למחרת האירועים בירושלים, הצדיק השליט את סרובו לספק נשק־הגנה – בגלל "רציחת שוטרים אנגליים" בימי "המאבק" על־ידי אצ"ל ולח"י... ובמיוחד בגלל "אי עזרת הישוב לממשלה במניעת רציחות". משהחלו פעולות־התגמול נגד הערבים, שינה הנציב את עמדתו ופנה בדחיפות אל יחזקאל סחרוב, איש־הקשר עם היהודים, ו"ביקש להודיע לבן־גוריון שמהיום [כ"ט כסלו (12.12)] יהיה הצבא אחראי לסדר ובטחון".

כאשר פינו הבריטים את אזור תל־אביב־פתח־תקוה, בב' טבת תש"ח (15.12) – לאחר שמכרו לעירית תל־אביב את מחנה־הנופש של הרא"ף באבו־גזלה, בצפון העיר ("מחנה יונה", גן־העצמאות) ב־3,850 לא"י – עדיין נשאר צבא בריטי ביפו. מושל המחוז ניסה "לסדר שלום בין תל־אביב ובין יפו – שיכלול גם אבו־כביר, יאזור, בית־דגן". היהודים נדרשו לעזוב את "שכונת המכבי"; ותמורת זה לספח לתל־אביב את "מרכז וולובלסקי" שלידה, שמבחינה מוניציפלית השתייכה ליפו. משהובאה הסוגיה להכרעת בן־גוריון, קבע זה כי – "שלום, כן. אבל יפו הערבית מתפשטת עד רמלה ועד בכלל". לשאלת אליעזר פרלסון, סגן ראש העיריה – "מה בדבר הפורשים? הם [המושל הבריטי] דורשים אחריות כללית" – השיב בן־גוריון בפסקנות: "אנחנו לא יכולים לקבל אחריות על הפורשים". גלילי, שנכח בהתייעצות, העיר "שאפשר באופן לא־רשמי לבוא בדברים עם הפורשים, כאשר עשו בעניין בתי־הזיקוק" בחיפה חודש אחד לפני כן.[31]

קונפליקט בדאונינג־סטריט־10

קצר בין לונדון להר־העצה־הרעה בירושלים התרחש בשלהי שלטון המנדט, על רקע הדיסאינפורמציה בחוגים הקובעים. חודש לפני תום המנדט הביע הגנרל מקמילן הנחה כי צבאות־ערב לא יתקשו לכבוש את הארץ. זו היתה גם דעתו של מונטגומרי. ה"פרשה" החלה ביי"ג ניסן (22.4) לעת־ערב, כששר־החוץ נדחף לבית שברחוב דאונינג מספר עשר בלונדון, מבוהל וזעף, ובפיו בשורה נוראה: בחיפה הרגו היהודים לא פחות מ־23,000 ערבים – בעוד חיילי הוד־מלכותו לא נוקפים אצבע. כעסו של בווין הופנה אל הגנרל סטוקוול, מפקד אזור חיפה. בווין חשש שהאירוע יביא לשיבוש מוחלט ביחסי בריטניה עם הערבים. ראש־הממשלה הבריטי הנרעש זימן אליו מיד את ראש המטות הקיסריים.

מספר מונטגומרי: "בשעה 7.30, כאשר עמדתי לצאת לבית העיריה, לשאת נאום־תמיכה בחיל־הקדטים, נקראתי על־ידי ראש־הממשלה. במספר 10 נמצאו ארני ומיניסטר־ההגנה.

ראש־הממשלה פתח, בשאלו אם קראתי על הלחימה בחיפה. ׳אינני נותן אמון בעתונים׳, עניתי. אני סומך על הגנרלים, ומאלה לא קיבלתי שום דו״ח. למשמע הדברים התרגש ארני עד מאד; ׳23,000 ערבים כבר נקטלו, והמצב הוא הרה־אסון!׳. הוא דרש לדעת מה אני מתכונן לעשות בענין. כיוון שמיניסטריון־המלחמה לא קיבל שום דו״חות - אמרתי לו - ברור כי הוא מפריז בחומרת המצב. הוספתי כי דבר ראשון שיש לעשותו, לדעתי, הוא להשיג דו״ח מדויק; וכי עד שיימצא זה בידינו, אין כל טעם לדון בפרשה. אחר כך הלכתי למיניסטריון־המלחמה והפעלתי את המנגנון, כדי שישיג את הדו״ח הדרוש״.

מונטגומרי החמיץ את המסיבה של ״חיל־הקדטים״ ולא הגיע לבית העיריה. העדרותו של הפילדמרשל עוררה מיד שמועות, שהדיהן הגיעו לתחנת־השידור של לח״י. ״בערב חג הפסח״, נאמר ב״קול המחתרת העברית״ בט״ז ניסן (25.4), ״הוזמן ראש־המטה הקיסרי אל ראש־הממשלה לדיון ממושך. היום מוסרת סט״א בידיעה מלונדון, כי הדיון הוקדש למצב שנתהווה בחיפה לאחר כיבושה. אולם רדיו לונדון ידע לספר, לפני יומיים, כי מר אטלי רצה לשמוע את חוות־דעתו של הפילדמרשל על ההצעות האמריקאיות. ועוד ידע בי־בי־סי לספר, כי ראש־המטות נאלץ לדחות את הופעתו הפומבית באותו יום״. מסתבר שגרא איש לח״י ביכר להאמין לרדיו הבריטי מאשר לסט״א היהודית. הוא לא יכול היה להאמין שראש המטה הקיסרי יוזמן לדאונינג־סטריט בגלל כיבוש חיפה על־ידי היהודים ולא בגלל ההצעות האמריקאיות שאמורות היו לדחות או לבטל את הפינוי הבריטי...

המשך סיפורו של הפילדמרשל: ״בבוקר המחרת הלכתי שוב לדאונינג 10. ארני גילה התרגשות רבה יותר מאשר בערב הקודם. הוא חזר ואמד כי הצבא צריך היה להפסיק את ההשתוללות בחיפה, וכי טבח־הערבים העמידו במצב שאין־לשאתו כלפי מדינות ערב. אבל לפי הדו״חות שקיבלתי ברור היה שהענין נופח מאד - וכך אף אמרתי לארני; והוספתי כי אף לרגע לא איבד הצבא שליטה. בשמעו זאת, ׳התפוצץ׳ ארני וסיים את התפרצותו, באמרו כי ׳הצבא בגד׳ בו... דרשתי ממנו לחזור מן העלבון. מיהרתי לדווח לשותפי בוועדת ראשי־המטות, הודעתי לשר־המלחמה ושלחתי מברק למפקד־הראשי במזרח־התיכון״.

הידיעה הדהדה אל מפקדת הצבא במזרח־התיכון. שר־המושבות, קריץ׳־ג׳ונס, פנה אל הנציב־העליון ומיהר לבקש מעצרת האו״ם, בי״ד ניסן (23.4), להימנע בינתים מהסדר סופי של הסכסוך... רק לעת ערב, קיבל השר מברק הבהרה מהנציב־העליון: ״התקפת היהודים בחיפה היתה תוצאה ישירה של התקפות בלתי־פוסקות על יהודים בחיפה במשך ארבעה ימים״ - נאמר. ״ערביי חיפה אחראים להתקפה, כיוון שפעלו למרות אזהרותינו. הם יודעים כי האחריות רובצת עליהם. עובדה היא שהמפקד הבריטי עשה כל מה שבכוחו, אך ללא הצלחה. לבסוף עלה בידו לזמן את הצדדים לדון בהפסקת אש... ההאשמות - כי נהרגו נשים וילדים - הן מוגזמות. אבדות היהודים 14 הרוגים ו־100 פצועים. אבדות הערבים הן 100 הרוגים ו־100 פצועים״. מברקו של הנציב הסתיים בעצה דיפלומטית: ״אנא, הסב את תשומת־לבם של עזם־פחה וממשלות ערב לדו״ח זה״.

הקונפליקט בין מונטגומרי לבווין בעניין ״הטבח בחיפה״ נמשך עוד זמן מה. לאחר ימים אחדים הלך מונטגומרי אל שר־המלחמה. ״האם שר־החוץ חזר בו מן העלבון שהטיח בצבא?״ - שאל מונטי את אלכסנדר. ״לא ביקשתי התנצלות; רציתי לדעת אם הוא עומד על דעתו״. אלכסנדר ניסה להפוך את התקרית לענין־של־מה־בכך, כיוון שהדברים לא הושמעו בפומבי. כשגילה מונטגומרי שהדברים ידועים לצבא כולו, הזדעזע אלכסנדר. תשובתו של מונטגומרי היתה בוטה: ״אמרתי לו כי הצבא טרם שכח את הצהרתו של בווין כי הוא תולה את כבודו בפתרון מוצלח של בעית ארץ־ישראל. הוא בישל ׳דיסה הגונה׳, ועתה הוא מנסה לעשות את

הצבא שעיר־לעזאזל". מונטי הוסיף, כי בווין חייב לחזור מהאשמה. "אם ירצו לזרוק אותי – יהיה לי הרבה לומר על טיפולה של הממשלה בענין ארץ־ישראל". הדברים גרמו מבוכה. למחרת שלח מונטי מכתב לראש־הממשלה: "התואיל לברר אצל מר בווין ולהודיעני אם הצהרתו עדיין בתוקפה?" בפגישה בכ"ח ניסן (7.5) – בה נכחו ראש־הממשלה אטלי, שר־החוץ בווין, שר־המלחמה אלכסנדר וראש המטות הקיסריים מונטגומרי – חוסל הסכסוך. בווין, כולו חיוך, אמר כי זו חוויה, שמייסרים אותו בחדר־הממשלה. "לא היו לו עוד כל טענות נגד אנשי־הצבא", מעיר מונטגומרי. הקונפליקט נסתיים. "שמעו, שמעו!", קרא אטלי, וכולם געו בצחוק.

ההיסטוריון יואב גלבר טוען שמלחמת תש"ח התחילה באי־הבנה מוחלטת של הגורמים היהודיים. הוא תולה את האשמה במערך המודיעיני של ההנהגה, וראובן שילוח בראשו, שהגיש הערכות, שלפיהן אין הבריטים מתכוונים למלא אחר החלטת האו"ם. גלבר מגלה כי במסמך־מודיעין, מאפריל, עדיין מדובר על מזימה בריטית שלא לפנות את הארץ. הוא מאשים את המחלקה הערבית והמדינית של "הסוכנות", שהיו נעולים על קונספציה, לפיה לא מתכוונים הבריטים לפנות את הארץ, וכל מעשיהם אינם אלא הונאה. "זה הביא אותנו למקם את הבריטים בצד האויב, ולא לנצל יתרונות והצלחות שלנו בשלבי המלחמה הראשונים". על־פי גלבר, "האסטרטגיה ההגנתית" שהוכתבה לפיקוד ה"הגנה", שהביאה לנחיתות מדינית, נבעה מכשלון הקונספציה של המודיעין הציוני. מסתבר כי החלטותיו של בן־גוריון נפלו קרבן ל"קונספציה" מוטעית... לא רק זאת. ברור להיסטוריון כי "היו 'פרובוקציות' של אצ"ל ולח"י [כלפי הבריטים] שהתגובה עליהן היתה קשה מאד".

הערצתו של גלבר את הבריטים־דאז מביאות אותו לכדי ביטול־עצמי: "בלי הבריטים, ספק איך היינו מגיעים ל־15 במאי... העזרה הגדולה שלהם במלחמת־העצמאות היתה בכך **שהם הפקירו את הפלשתינים** באפריל ובמחצית מאי. הם היו עדיין המעצמה השליטה בארץ. טבריה, חיפה, צפת ויפו נפלו – והבריטים נתנו לזה לקרות... הבריטים, הם ללא כל ספק אלה שבלמו פלישה מוקדמת. אם היתה, חלילה, פלישה בסוף אפריל – לא ברור לי איך היינו מתגברים עליה". אבל חוקר אחר, אלחנן אורן, סבור כי "לבריטים היתה שליטה מוגבלת על מה שנעשה בעת הפינוי"...[32]

מעורבות הכוחות הבריטיים ב"תוהר־רובוהר"

הגורם הנעלם במחצית הראשונה של שנת תש"ח היו הבריטים. כשני־שליש מהשוטרים – 6,000 מתוך 9,000 – היו בריטים. בגלל השחיקה הקשה בתש"ו ובתש"ז היו מחצית השוטרים הבריטיים באוקטובר 1947 מגוייסים חדשים. במשך שנתיים וחצי – עד לתום המנדט – יכלה קבוצה־נשחקת זו לרשום במאזן־החובה לא פחות מ־77 שוטרים בריטיים הרוגים (30 מהם במחצית השנה שלאחר החלטת האו"ם) ומאות פצועים, רובם בהתנגשויות עם "הפורשים". וזה נוסף לעשרות הרוגים מקרב אנשי המשטרה הערבים.

"בפרוץ מעשי־האיבה נצטמצמו ביותר פגיעות הפורשים בבריטים", אומר יצחק רבין, ו"אלה שבוצעו היו תוצאת פעולות שהבריטים לקחו בהן חלק". "לקיחת־החלק" הבריטית נראתה כבר בי"ט כסלו (2.12), בהתקפה הערבית על המרכז־המסחרי בירושלים. "המשטרה הבריטית חיפשה את אנשי ה'הגנה', כשהיא נותנת יד־חפשית לפורעים. האפשרות להיכנס בקרב עם המשטרה הבריטית נשקלה ונדחתה על־ידי המוסדות המוסמכים".

פעילות בודדת של לח"י, בכ"א כסלו (4.12) – התקפה על חיילים בריטיים, במסגרת "החרמת נשק", בה נפצעו 4 ונשקם הוחרם – לא שינתה ולא־כלום בהתנהגות הבריטים.

הכרוניקה יודעת לספר על מעורבות אנטי־יהודית גוברת של "שומרי־החוק־והסדר". זה בלט בנגב. "המשטרה הבריטית שחנתה באזור היתה עוינת יהודים, והניחה לבדואים יד־חפשית לפגוע בהם". רשימה של חודש אחד מציגה מצב עגום: ג' טבת (16.12). לאחר התקפה על טנדר של רביבים, בה נהרג אחד ושני נפצע, באו חבריהם למחנה עסלוג', לבקש אמבולנס - אך נתקלו ביחס עוין. בצאתם תקף אותם המון ערבי והרג שלושה מהם לעיני הבריטים. בי"ג טבת (26.12) "גילתה המשטרה את פרצופה" לאחר ש"נתקפה קבוצה שיצאה לשמור על הצינור ונהרגו שניים. מחלקה שנשלחה לעזרתם נתקלה בטור צבאי שאסרם ופרק את נשקם (35 רובים, 15 סטנים, 4 מקלעים)". דיווח של עמירם (יצחק רבין): "הגיעה משטרה. הקצין הבריטי הרים נס לבן ודרש הפסקת אש. הערבים התפזרו. היחידה הובלה למשטרת עימרה (בן־גוריון: מדוע הלכו למשטרה?!). הגיע צבא בריטי בחמישה משוריינים, שהביא את יחידת־התגבורת שנעכבה על־ידי הצבא. קצין־המשטרה תבע הנשק. החברים סרבו. קצין־הצבא ערך יחידותיו מול אנשינו, איים בפתיחת אש, וכך פורק הנשק (הדבר מוקשה: למה הלכו אחרי המשטרה? למה לא התנגדו?)". העצורים הועברו למרכז המשטרה ושוחררו רק לאחר התערבותה של גולדה אצל הנציב העליון.

בט"ו טבת (28.12) שוב נעצרו חמישה אנשי־מגן. הנשק הוחרם. בי"ח טבת (31.12) נערכו חיפושים במכוניות והוחדם נשק. בב' שבט (13.1) ניסו שוטרים בריטיים לעצור מכוניות ליד ניר־עם. המשוריינים חמקו. "הבריטים המשיכו להציק ליהודים עד הימים האחרונים" - אומר רושם הכרוניקה. בי"ג ניסן (22.4) הפגיזו משוריינים בריטיים את קיבוץ מבטחים, לאחר שהותקפה תחבורה ערבית בכביש עזה-חאן־יונס. חדר־האוכל עלה באש, בית־הבטחון נותץ, מיכל־המים נוקב ויצאו כל מימיו. אחד המגינים נהרג.

גם בריכוז היהודי הגדול ניכרה ידם של שומרי־החוק האנטי־יהודיים. בכ"ג כסלו (6.12) הופיע משוריין משטרה בריטי בשכונת בית־יעקב שבשולי שכונת־התקוה ופתח באש לעבר אנשי "הגנה" לא־מזויינים. לאחר שנאסרו, ירה הסמל הבריטי ביעקב שיף ורצחו. המון סוער הקיף את המשוריין ומנע את יציאתו מן המקום. לאחר הבטחת המפקד שהסמל יועמד לדין, והבחורים ישוחררו, וכי מעתה לא יבואו עוד שוטרים בריטיים לשכונה - התפזר ההמון. אלא שכל ההבטחות הופרו - הסמל הרוצח הבריטי שוחרר; אנשי ה"הגנה" נדונו לחמש שנות מאסר; שוטרים בריטיים המשיכו לסייר בשכונות־הגבול ולעצור מגינים. על האירוע בשכונת־התקוה הצביע "המעש" באחד מגליונותיו. "סרג'נט פלאור ממשיך", הכריזה כותרת המאמר הראשי, שהתריס נגד הוראת מפקדת ה"הגנה" שלא להתנגד לפריקת נשק־מגן על־ידי שוטרים בריטיים. פלאור הוא הסרג'נט הרוצח. "לנו אין הסרג'נט פלאור פנים חדשות", אומר מחבר המאמר, גרא. "הרי זה מודענו מורטון, הרי זה מכרנו וילקינס, הוא שרצח את יאיר, הוא שרצח ברחוב דיזנגוף, ואין צריך לומר שהוא פאדאן. פלאור הוא קאפאראטה; הוא גנרל בולס; והוא בארקר. אבל מי שיוציא מזה מסקנה, שמעשי רצח אלה הם בניגוד למדיניות הבריטית - טועה".

רצח יהודים בידי שוטרים וחיילים בריטיים, בין ישרות ובין בעקיפין - על־ידי הסגרתם לידי פורעים ערבים - נמשך במשך כל חורף תש"ח. בליל כ"ד שבט (4.2) נורה ונהרג איש פלמ"ח בידי חייל בריטי בנמל חיפה. בט"ז אדר־א (26.2) נתפרסם ב"דבר", כי **"שוטר בריטי רצח בדם קר צעיר בתל־אביב.** הבריטים פתחו באש אל עמדה של שוטרים יהודים בידי־אליהו. השוטרים היהודים לא השיבו אש. לאחר הידי התקרב הסרג'נט אל העמדה היהודית ואמר כי הם באו לחפש אחרי אנשי האצ"ל וברצונם לערוך חיפוש בפרדס הסמוך... בקרבת מקום עבר צעיר יהודי חיים קאשי. מבלי להזהירו, פתח הבריטי באש והרג את הצעיר. השוטר

היהודי הודיע על המקרה לתחנת המשטרה". בי"ט אדר־א נתפרסם כי בירושלים נמצא יהודי שנורה בראשו. "סבורים שנרצח על־ידי חיילים בריטיים".

נקודת־התורפה של יהודי ארץ־ישראל בחורף תש"ח היו דרכי־התחבורה. די במבט על מפת ארץ־ישראל שלפני תש"ח. הפיזור הגדול של הנקודות היהודיות, שמסביבן וביניהן כפרים ערביים, עשו אותן תלויות בדרכי החיבור – שבתנאי החורף צומצמו לכבישים לא רבים. הערבים עמדו עד מהרה על הפגיעות שבכבישי התורפה. הבריטים, שהיו זקוקים לדרכי־המלך לפינוי צבאותיהם, הפכו לגורם כלתי־יציב, ולעתים אף עויין ומפריע. שלושה אמצעים עמדו ליהודים להגנה על הדרכים: א) דרכי עקיפין; ב) ליווי מזויין; ג) תגובה, עין־תחת־עין. אפשרות רביעית, השתלטות על נקודות אסטרטגיות – נמנעה על־ידי ההנהגה – עד לאביב, כשהגיעו מים עד נפש. **דרכי־העקיפין** סייעו לא־מעט, אך היו מוגבלות לאזורים לא־צפופי־כפרים־ערביים. התגובה היתה אפקטיבית פה־ושם, אך יצרה בעיות, והיתה מוגבלת במקום ובזמן. **הליווי המזויין** היה הבעייתי מכל, ועבר תהפוכות טקטיות – בשל הגורם הבריטי. בתחילה היו נוסעים בשיירות, בליווי בחורים מזויינים. "בתקופה זו נהגו הבריטים לערוך חיפושים אחר נשקם של מלווי השיירות; בכל משמר – בחור ובחורה, שהיתה שומרת בכליה את האקדח ושני הרימונים".

חיוני מכולם היה הכביש המחבר את ירושלים לתל־אביב. הבטחת המעבר בכביש זה עלתה במחיר יקר מבכל שאר כבישי הארץ. נקודות־התורפה היו בהגנה על אתרי־ההבטחה בשפלה – בית־החרושת "היוצק", ליד מקוה־ישראל, ובית הקרן־הקיימת ליד בית־דגון – שסבלו ביותר מהפרעה בריטית. מר היה גורלם של מגיני "היוצק", שסבלו שוב־ושוב מנחת־זרועם של נציגי השלטון הבריטי. לאחר התקפות חוזרות ונשנות, בי"ח אדר־א (28.2), נהדפו הערבים. אחר־הצהרים הגיעו לשם חיילים בריטיים. "המגינים, שחשבו כי שוב באו הבריטים לערוך חיפוש, החביאו את נשקם וקיבלו את פני האורחים. לאחר שנמצא נשק במקום, נצטוו היהודים לעזוב את העמדה, לא מזויינים. בחוץ ציפה להם אספסוף ערבי צמא לדם. באתר נמצאו 23 איש. עשרה מהם נפלו בידי האספסוף, שהרגום תוך התעללות קשה. הערבים העלו את הבניינים באש, ובנו על החרבות את עמדותיהם".

בעקבות "היוצק" הורתה מפקדת ה"הגנה" בתל־אביב – לא להתיר כניסת אנשי־צבא ושוטרים בריטיים לעמדות, ו"אם בכל־זאת ינסו לפרוץ בכוח – יש לפתוח עליהם באש".

חמש נקודות אסטרטגיות החולשות על הדרך באזור ההר הוחזקו על־ידי הבריטים – מצודת המשטרה והמחנות בלטרון, משאבות צנור־המים שמעל שער־הגיא וסריס, מצודת המשטרה באבו־גוש ומחנה הראדאר. "נקודות אלה שימשו בסיסים לכנופיות ולשוטרים עריקים ומקור לאינפורמציה על תנועת השיירות. כמו־כן שימשו בסיס לפטרולים שהיו עורכים חיפושי־פתע. לעתים קרובות היו הבריטים מחרימים נשק ואוסרים את המגינים, בעוד הפצועים והחללים מוטלים בשדה־המערכה. לא מעטים המקרים שנשק יהודי הוחרם ונמסר מיד לאנשי הכנופיות". בי"ג אדר־א (23.2) הפסיקו מכוניות הצבא לנסוע בקטע ירושלים–שער־הגיא – על־פי הוראתו של המפקד הבריטי שפקד לנוע מירושלים דרך כביש רמאללה–לטרון. אף־על־פי כן התערבו הבריטיים בקרב בין כוחות יהודיים לכנופיות על הקסטל, בו' אדר־ב (17.3) – כשהכף נטתה לרעת הערבים. "הצבא הבריטי הגיע ופתח ביריות. שישה מבין עשרת חלליו בקרב זה נהרגו על־ידי האנגלים".

מעורבות לוחמנית ישירה של יחידות בריטיות נגד כוחות יהודיים אירעה בשלהי השלטון הבריטי. זה קרה ב"מבצע יבוסי" – ש"כל פעולותיו אמורות היו להערך ללא פגיעה בבריטים

וללא התנגשות עמם" – בהתקפה על נבי־סמואל, בליל י"ד ניסן (22/23.4); ובט"ז ניסן (25.4), לאחר שכוח פלמ"ח הצליח להשתלט על שכונת שיך־ג'רח. מעורבות ישירה נוספת התרחשה כאשר ניסו הבריטים למנוע את כיבוש יפו על־ידי האצ"ל, ואף הוזרזו להביא תגבורת מעבר־לים ולהפעיל מטוסים וספינות מלחמה. בכל המקרים הללו נגרמו אבדות רבות כתוצאה מהמעורבות הבריטית.[33]

בריטים בשורות הערבים

בעקבות התפוררות השלטון נמצאו לא מעט שוטרים וחיילים שהיו מוכרים נשק וציוד לערבים, אך גם ליהודים. אף נמצאו בריטים שערקו והצטרפו לכנופיות הערביות – אם בשל בצע־כסף ואם בשל שנאת יהודים. במשך חודשיים וחצי ערקו 233 חיילים ושוטרים בריטיים בארץ־ישראל, כפי שהודיע דובר בריטי בשלהי אדר־א' (10.3). ניתן להניח שרובם ככולם הצטרפו אל הערבים. "שוטרים וחיילים בריטיים ערקו והצטרפו ל'לגיון הערבי' או לכוחות הערביים הלא־סדירים. מחסנים בריטיים חוסלו, היה כסף והיתה הזדמנות טובה לאנשים חסרי־מצפון למלא את כיסיהם. באזורים ערביים נמכרו רובים, אקדחים, תחמושת ורימוני־יד בריטיים בשווקים המקומיים. שוחד רב הוצע לכל פקיד שהיה מוכן להעלים־עין מהברחות־נשק" – מספר חוקר בריטי. כנופית "עריקים" בריטים פעלה באזור ירושלים. אנשיה באו מאותם חוגים שמהם נפקו רוי פאראן ומרעיו. חברי הכנופיה הכירו את השטח מימי פעילותם ב"כוחות החוק־והסדר" וידעו את אורחם־ורבעם של שומרי המחסומים היהודים ואת דרך־הארץ שהם נוהגים בבריטים שעדיין היו נעים גם מחוץ ל"אזורי הבטחון". כנופיה בריטית זו היכתה קשה בירושלים היהודית.

מעלליה של כנופיה בריטית זו, שפעלה בירושלים בחודשי שבט ואדר תש"ח, היו מהקשים במלחמת העצמאות. היא גרמה להרס בית־הדפוס של העתון "פלשתין־פוסט", ולפיצוץ הנורא ברחוב בן־יהודה במרכז ירושלים. כנופיה זו אף ניסתה לתקוף ליד נוה־יעקב חודש לפני הפינוי. על ראשם של חבריה נזקף דמם של יותר מ־50 איש, וכמאתים פצועים. הכנופיה הבריטית, שכינתה עצמה "הליגה הבריטית (סניף פלשתין)", שמקורה ב"ליגה הבריטית" הפשיסטית של מוסלי, השאירה עקבות בהודעה מודפסת. אנשיה נשבעו בכנסית הקבר־הקדוש, "במקום שבו נצלב 'המשיח' על־ידי אבותיהם עקשי־הלב של היהודים המבקשים להשתלט על הארץ – להקדיש עצמם למסע־צלב כנגד היהודים", כי לא יפלו במכותיהם בין שודדי־ה"הגנה" מוגי־הלב לבין המרצחים "השטרניסטים".[34]

3: תם שלטון המנדט הבריטי

המלחמה בשלטון הזר מתחדשת

לח"י נוקם ומגיב. האיום של לוחמי חרות ישראל על הבריטים המתערבים במלחמה לא מומש אלא בשלהי־שבט־ראשית־אדר־א' בעקבות מעשי הטבח הבריטיים בירושלים. הפעולות החלו כאשר פשט סיור בריטי על עמדת ה"הגנה" בשכונת בית־ישראל ומסר את המגינים לידי המון ערבי, ששיסע אותם לעיני הבריטים. מפקד לח"י בירושלים החליט להגיב, כפי שלח"י הבטיחו. חוליות־לח"י פשטו בעיר והצליחו לקטול שני חיילים בריטיים.

שבועיים־שלושה אחר־כך, מיד לאחר פיצוץ מכונית־התופת הבריטית ברחוב בן־יהודה בירושלים, שוב יצאו לוחמי חרות ישראל להגיב על מעשה־הזוועה בהתקפות על הבריטים

בירושלים – כפי שהבטיחו. בסך־הכל נהרגו באותו יום ברחבי ירושלים 10 בריטים ועשרות נפצעו. פעולות התגובה היו, כאמור, לפי הקו שקבע מרכז לח"י לאחר ההודעה הבריטית על הפינוי. בדיונים עם "ההגנה" הודיעו נציגי לח"י על נכונותם להסכם, "בתנאי שהחזית תהיה אחת: גם נגד הערבים וגם נגד הבריטים התוקפים". או תנאי אחר: "חזית אחת נגד ערבים, ידים חפשיות נגד בריטים". ה"הגנה" דחתה את התנאים, ועל כן, אומר אלדד: "אנו נאלצנו להמשיך בשתי חזיתות באופן עצמאי".

בעיית הלחימה והתגובה נגד הבריטים עמדה במרכזן של השיחות שניהלו נציגי לח"י – והאצ"ל – עם נציגי ההנהגה. בתשובה למאיר גרבובסקי־ארגוב על הסכם עם הארגונים שכאילו התקבל, הסביר בן־גוריון כי "התברר שההחלטה נתקבלה בלי ידיעה מספיקה, וגרינבוים הודה שאין התחייבות להימנע מפעולות נגד אנגלים או יהודים. ולכן, לפי שעה, אין הסכם". הסכם לא היה גם שבועיים לפני הפינוי. "לח"י המשיך בפגיעותיו בבריטים" – מציין מקור ה"הגנה" – "למרות שאלה הכריזו על פינוי הארץ, ובניגוד לקו המדיני של הנהלת הישוב להימנע מהתגרות בהם. בחודש הראשון ביצעו לח"י מספר פעולות נגד הבריטים. בכ"ו כסלו (9.12) ירו על מכוניות משוריינות בריטיות בכיכר־המושבות בתל־אביב וניפצו בקבוק־מולוטוב על אחת מהן". לא רק זאת – בט"ו טבת (28.12) הוכשל נסיון לעצור לוחמי חרות; 2 אנשי בולשת נורו ונהרגו. בי"ב שבט (23.1) ביצעה חולייה לח"י פעולה לפריקת נשק מעל בריטים ברחובות; נלקחו מספר תת־מקלעים ורימונים – אך שולם מחיר יקר: אחד הלוחמים, רפאל ז'ול, שאול, נפגע מצרור של אחד הבריטים ונהרג. בי"ז שבט (28.1) הותקפו והומתו 2 בריטים ברחוב בן־יהודה בירושלים ונשקם הוחרם. עשרה ימים אחרי־כן, בכ"ז שבט (6.2), גם כן בירושלים, נקלעה חולית לוחמים להתנגשות עם חייל בריטי, שנורה ונהרג; נשקו הוחרם. גם חברת־החשמל הבריטית בירושלים שימשה מטרה לפעולת החרמה.

שלום צדוק־מחפוד (יואב)

הנער שלום מחפוד עלה לארץ־ישראל עם הוריו, צדוק ושרה, בטרם נסערה הארץ בפרעות שפרעו הערבים שוב ושוב בישוב היהודי. את נחת הזרוע הערבית ידעה משפחת מחפוד עוד בתימן, שם נולד והתיתם הנער. כאשר גדל והתבגר, והודות לחינוך המסורתי שנטע בו אהבה לעם ולארץ־ישראל, מצא את הדרך לשורות לוחמי חרות ישראל. בשורת הפעולות בהן פתחו לוחמי חרות ישראל כדי לגמול לבריטים על רצח חמשת הנערים ברעננה היתה גם פעולה לא־מוצלחת בכ"ו כסלו תש"ח (9.12), בכיכר־המושבות בתל־אביב, בירי על מכוניות משוריינות בריטיות "ניפצו בקבוק־מולוטוב על אחת מהן", נאמר בידיעה, אך הודעה רשמית של לח"י מסרה אך זאת: "הלוחם יואב נפל בשעת מילוי תפקידו המלחמתי, בהתקפה על המרצחים הבריטיים, ביום כ"ו בכסלו תש"ח. כבוד לזכרו!". פעולת־גמול מאוחרת זו, בנר שלישי של חנוכה, בוצעה יום לאחר ההתקפה הערבית על שכונת התקוה בתל־אביב שנסתיימה בהעלאתם־באש של 32 צריפים ושני חללים מתושבי השכונה. הובא לקבורה בבית־העלמין נחלת־יצחק למחרת היום. רק לאחר שבע שנים זכה הלוחם יואב בהכרה רשמית על הקרבתו וגופתו הועברה לבית־הקברות הצבאי.

רפאל ז'ול (שאול)

רפאל־משה בן יוסף ומתילדה ז'ול נולד בשנת תרפ"ו (1926). שמו אף לא נכלל בספר "יזכור" הרשמי לנופלים במערכות ישראל בשנת תש"ח ותש"ט. בשורות לוחמי חרות ישראל נודע רפאל בכינוי שאול, שהוא כנראה המקור העברי של שם־המשפחה ז'ול. הוא נמנה על לוחמי סניף הדרום של לח"י ופעל בעיקר במושבת־מגוריו רחובות. שאול היה אחר הנופלים האחרונים במלחמה נגד השליט הזר הבריטי. השתלשלות העניינים שהביאה לנפילתו של הלוחם שאול התרחשה ביום י"ב שבט תש"ח (23.1.48), כאשר חוליית־לח"י מקומית ביצעה פעולה לפריקת נשק מעל כוח בריטי שעדיין העז להיכנס למושבה רחובות. הפעולה אמנם הצליחה; נלקחו מספר תת־מקלעים ורימונים - אך למקום נקלע ג'יפ צבאי בריטי ובחילופי־יריות שולם מחיר יקר: אחד הלוחמים, רפאל ז'ול, שאול, נפגע מצרור של אחד הבריטים - מטרים ספורים בטרם יצא משרה־האש - ונהרג. נטמן בבית־העלמין ברחובות.

פיצוץ הרכבת הצבאית ליד רחובות

אך הפעילות העיקרית נגד הבריטים התרחשה אחרי הטבח ברחוב בן־יהודה בירושלים. שבוע לאחר פעולות־התגובה המידיות בירושלים הנחיתו לוחמי חרות ישראל את המכה הקשה ביותר, ביי"ט אדר־א (29.2), על רכבת־צבא ליד רחובות. "הבוקר בשעה 8.30 פוצצה הרכבת בקו לוד־מצרים" - צעקה הידיעה בעתונים. "ההתפוצצות אירעה דקות מספר אחרי שעזבה הרכבת את רחובות בדרכה ללוד. מחצית קילומטר מרחובות התפוצץ מוקש אדיר־נפץ שהרס כליל את 3 הקרונות האמצעיים. ברכבת נסעו חיילים שחזרו מאנגליה. 28 מהם נהרגו, 21 פצועים קשה ו־29 פצועים קל. הגיעו למקום אמבולנסים ויחידות צבא עם תותחים. סופרי־חרץ מודיעים כי הפיצרץ נעשה על־ידי לח"י".

בו ביום לקחו לח"י אחריות על הפעולה:

"בשעה 8.30 בבוקר התקיפה יחידה של לוחמי חרות ישראל, במוקשים ונשק אוטומטי, רכבת צבאית בקו קהיר־לוד, צפונית לרחובות" - נאמר בהודעה שפרסמו לוחמי חרות ישראל. "בהתקפה נהרגו 28 חיילים בריטיים מנוסעי הרכבת ועשרות מהם נפצעו, רובם פצעים קשים. כל לוחמינו חזרו בשלום לבסיסיהם.

"ההתקפה נערכה במלאות 'שבעה' לרצח ההמוני של עשרות אזרחים עבריים - אנשים, נשים וטף - בלתי־מזויינים, ברחוב בן־יהודה בירושלים. לוחמי חרות ישראל הודיעו ביום הפשע המתועב כי הבריטים ישלמו בדמם. בפעולות הגמול של לח"י - בירושלים, בכביש חיפה־תל־אביב ובהתקפה על הרכבת הצבאית - לא נפגעו אזרחים בלתי־מזויינים. הנפגעים היו אנשי־צבא בריטים. הרכבת שהותקפה הסיעה אנשי־צבא בריטיים ממצרים לארץ־ישראל. כיוון־הנסיעה מוכיח כי החיילים לא הוסעו אל ארצם במסגרת הפינוי, אלא הובאו כתגבורת לחיל־הכיבוש, הידוע מפשעי ה'ניטרליות' שלו.

"ההתקפה על הרכבת הצבאית מן הראוי כי תזכיר לבריטים שעליהם לזרז את פינוי צבאותיהם, וכי כל נסיון להוסיף ולהשתמש בארצנו כבסיס צבאי – יסוכל על־ידי התנגדותה המזויינת של המחתרת העברית הלוחמת".

התגובה של לח"י החרידה את השלטון המתפרק, שיצא מכליו. ממשלת פלשתינה (א"י) הגיבה בהאשימה את "הסוכנות היהודית" בפשע, והזהירה ש"אנשי הצבא הבריטי יתקשו לראות ביהודים אנשים הזכאים להגנה". בלונדון הודיע שר המושבות, שממשלתו מעיינת בהטלת משטר צבאי בארץ, אך המטות הצבאיים מתנגדים לצעד כזה. המפקד הצבאי הראשי בארץ־ישראל מוסמך להטיל משטר צבאי. על ההתראה הבריטית הגיב בן־גוריון ביומנו: "הודעת הממשלה (שריח היטלריזם נודף ממנו) מחמירה את המצב, כי היא מכשירה הקרקע לשיתוף פעולה בין הצבא הבריטי ובין הכנופיות הערביות". ולמחרת, כ"ג כסלו תש"ח (4.3): "אמש הודיעו לי מירושלים שהנציב רוצה לראות אותי. התגובה הראשונה היתה שאין מה לראותו. אולם כל החברים סבורים שעלי להיפגש אתו. הודעתי שלא אבוא לירושלים אלא בשבוע הבא. כנראה הוא רוצה עוד הפעם לדבר על כנופית שטרן"...

בי"ח ניסן (27.4) תקפו שתי כיתות של לוחמי חרות ישראל משוריין בריטי בכביש יפו, במבואות ירושלים. הלוחמים השתלטו על המשוריין ופרקו את נשקם של הקלגסים. באותה שעה הופיעה שיירה גדולה של כלי־רכב בריטיים ואנשיה פתחו באש־תותחים. הלוחמים השיבו אש. בקרב נפל אחד מאנשי לח"י – יואב, הוא רחמים זילקה.[35]

האצ"ל גם הוא פעל בחזית הבריטית, אם כי בצורה מוגבלת. לאחר שחיילים בריטיים אנסו צעירה בגבעת־שאול – יצאו בח' טבת (21.12) שני אנשי אצ"ל לגמול על הנבלה שעשו בישראל. חייל בריטי אחר נהרג ושני נפצע. בי"ד שבט (25.1) הפתיעה חוליה של האצ"ל שני חיילים בריטים בבית־קפה בירושלים והחרימה את נשקם. בט' אדר־א (19.2) – לאחר שחיילים בריטים הרסו עמדה של משמר־העם בשכונת גאולה – תקפו אנשי האצ"ל חיילים ושוטרים בריטיים ליד תחנת האוטובוסים המרכזית. אחד החיילים מת מפצעיו.

לאחר שהתפוצצה מכונית־התופת הבריטית ברחוב בן־יהודה לא יכלו לוחמי האצ"ל להבליג. חוליות האצ"ל פגעו בחיילים בריטים וגרמו להם אבדות. בט"ו אדר־א (25.2) תקפה יחידת האצ"ל את בית־הדין הצבאי הבריטי בירושלים. ההתקפה היתה קשורה למשפט של ארבעה אנשי־"הגנה" שנאסרו בשכונת־התקוה ונדונו ל־5 שנות־מאסר. הפעולה שובשה על־ידי ה"הגנה", והבנין לא נפגע. וכך מסרה הכרוניקה: "שני נוטרים ערבים נהרגו ושלישי נפצע, כשהאצ"ל עדך התקפה על בית־הדין הצבאי. ההתקפה היתה מצליחה יותר אלמלא הופיעה במקום יחידת ה'הגנה' שאסרה אחד מאנשי האצ"ל. במקום הופיעו אנשי לח"י, שניסו לשחרר את האסיר. בקושי נמנעה התנגשות מזויינת. ה'הגנה' פרקה פצצה שאנשי האצ"ל הניחו ליד בית־הדין הצבאי". ה"הגנה" נטלה אקדח ומקלע של האצ"ל. המקלע הוחזר רק לאחר שהאצ"ל החרים מקלע "ברן". ה"הגנה" נימקה את שיבוש ההתקפה – "כדי לעצור את הידרדרות היחסים עם הצבא, ולמנוע יצירת חזית ערבית־בריטית נגדנו". אותו מקור אומר כי כתוצאה מכך "אצ"ל הפסיק את פעולותיו נגד הבריטים".

נסיון־ההתקפה על בית־הדין הצבאי הבריטי סיים את מסכת ההתקפות של האצ"ל כנגד הבריטים. אבל ה"ארגון" לא נמנע מלבצע פעולות־החרמה מבסיסים בריטיים.

פעולת הרכש המזויינת הראשונה של האצ"ל – לאחר ה־29 בנובמבר – בוצעה בכ"ב טבת (4.1), כאשר פורק והוחרם נשקם של 2 חיילים בריטים בתל־אביב. החרמה דומה בוצעה בירושלים בח' אדר־א (18.2). בד' אדר־ב (15.3) הוחרם נשקו של סגן מושל לוד. בחדרה

הוחרם משוריין־משטרה, וליד שוני נתפס זחלם. פעולות זעירות בוצעו גם במרכז ובדרום. אך פעולת רכש מוצלחת נערכה בה' אדר־א (15.2). בכסיס אספקה ליד חדרה הוחרמו 16 רובים, 3 תת־מקלעים ותחמושת. בד' אדר־ב (15.3) הוחרמו 12 רובים בבית־החולים הבריטי בבאר־יעקב. ציוד הוחרם בי"ט אדר־א (29.2) במחסני מע"ץ בירושלים. גם במחלקת־המדידות בתל־אביב הוחרמו מפות וציוד מודיעין. מצרכי־מזון הוחרמו בנאפ"י (שק"ם) בחיפה, בח' אדר־ב (19.3). כ־40 טון קמח הוחרמו ממשאיות צבאיות בירושלים בפסח תש"ח; ומטען דומה הוחרם גם בקרבת חדרה. שלל רב נפל בידי האצ"ל בבסיס תותחנים ליד פרדס־חנה, בכ"ו אדר־ב' (6.4): 70 רובים, 35 מקלעי ברן, 80 תת־מקלעים, מרגמה "3, תותח קל, זחלם ועשרות אלפי כדורים. מפקד המחנה, קולונל, נהרג ואחרים נפצעו. אחד מאנשי האצ"ל נפל בפעולה זו ואחדים נפצעו. שכר רב יותר היה חלקם של אנשי האצ"ל שתקפו רכבת צבאית בט' ניסן (18.4), בין חדרה לבנימינה. השלל: 20 טונות פגזי מרגמה "3. אבדות הבריטים: 3 הרוגים ו־4 פצועים. 3 מאנשי האצ"ל נהרגו בקרב ו־6 נפצעו.[36]

ה"הגנה". כיוון שהמדיניות שהוכתבה על־ידי ההנהגה היתה להימנע מהתנגשות עם כוחות בריטיים - ודאי הוא ש"בדרך כלל לא יזמה ה'הגנה' קרבות־אש עם הבריטים, אלא בתגובה על ירי בריטי", כפי שמודה מקור של ה"הגנה". דברים אלה לא מדוייקים, שכן במרבית המקרים לא הגיבו אנשי ה"הגנה" על ירי בריטי, כפי שניתן ללמוד מאותו מקור: "בשלושה מקרים פתחו אנשינו באש על הבריטים כדי למנוע חיפושי נשק - ב־3.1 בבית־ישראל, ב־3.12 בימין־משה וב־28.3 ברובע היהודי". מכלל ה"הן" המועט אתה למד על ה"לאו" המרובה. קרב רציני עם הבריטים היה רק בעיר־העתיקה, בי"ז אדר־ב (28.3) 6 חיילים נהרגו, ו־11 נפצעו. 3 מתושבי הרובע נהרגו ו־12 נפצעו.

על אף מדיניות אי־ההתנגשות לא התנזרה ה"הגנה" מ"רכש"־אלים של חמרי־מלחמה ממחנות־צבא בריטיים. החרמה אחת בוצעה אור לט"ז טבת (29.12) מבסיס תל־ליטבינסקי (תל־השומר). ראשון הפורצים נפגע קשה בבטנו. "לא היתה ברירה אלא להשיב אש", כתב מפקד הפעולה, פינחס וזה. "צרור נורה בבריטי והמיתו". מרדכי ברולד מת מפצעיו. השלל: 75 רובים, 7 סטנים, מחסניות ברן, אקדחים. אבדות האויב: הרוג ופצוע־קשה. החרמה אחרת - "סילוק" תחמושת מרכבות צבאיות אגב נסיעתן באזור גן־שמואל - בוצעה על־ידי דן לנר, מפקד הגדוד הראשון. פעולה זו מוזכרת ביומן: "כ"ג שבט (3.2). ישראל גלילי: דן רוצה לשדוד ציוד". כמויות נשק של הצבא הבריטי, ביניהם גם טנק "שרמן", הושגו שלא בהחרמה, אלא ב"רכש" מחיילים בריטיים. שני טנקי "קרומבל" נרכשו בדרך זו, על־ידי עריקה של חיילים בריטיים, יום לפני יציאת הבריטים האחרונים ממובלעת־הכיבוש באזור חיפה.[37]

הפינוי הבריטי - התדרדרות שלטונית

בניסן, שבועות אחדים לפני תום המנדט, עדיין החזיקו הבריטים בנקודות־המפתח ברחבי הארץ וברוב מחנות־הצבא המרכזיים, אך את מרבית שטחי הארץ פינו לפני־כן, בשלבים. תכניות הפינוי האזרחי נדונו בין משרד־המושבות לאדמיניסטרציה המקומית; ואילו הפינוי הצבאי מסור היה בלעדית למפקדות - אך לא בלי קשר עם המנגנונים והממונים עליהם. הפינוי האזרחי התבצע גם הוא בשלבים, בעקבות הפינוי הצבאי, אף שלא היה אמור להתבצע לפני יום ה־15 במאי. מושלי־המחוז המשיכו לתפקד בכל מקום בו נשאר כוח צבאי, ואף ניסו להתערב בהסדרת יחסים בין הצדדים. הפינוי הצבאי אמור היה להתחיל בדרום הארץ, במחוז עזה, אך לא מרפיח - שפינוי המחנות סביבה היווה בעיה בפני עצמה, בהיות רפיח עיירת־גבול

ליד סיני, שבמערבו היו עדיין בסיסים בריטיים. בשלב שני אמור היה הצבא לפנות את אזורי ירושלים, לוד, וחלק מהשומרון. בשלב השלישי – עד 30.6.48 – צריכים היו לפנות את צפון הארץ, הגליל והשומרון. ובשלב האחרון – פינוי חיפה, המחנות באזור ואף שטח הנמל עצמו.

המציאות התפתחה בניגוד לתחזיות ולציפיות. כחודשיים אחרי התכנון הגיע לידי בן־גוריון מידע על קו הפינוי: "יפנו מדרום לצפון". אבל לא כך קרה. בשלבים מוקדמים פונו אזורים בעלי אוכלוסיות מונוליטיות, ערביות או יהודיות: אזור שכם־ג'נין־טול־כרם והר חברון; ואזור תל־אביב. פינוי זה פתח את גבול הצפון לחדירת "מתנדבים" מסוריה ומלבנון – בעוד המערב, חוף הים והנמלים, נשאר נעול וחתום. במחצית מארס, חודשיים לפני תום המנדט, פונו הכוחות הבריטיים גם מהגליל ומהשומרון – עובדה שסייעה לערבים הרבה יותר מאשר ליהודים.

טבריה היתה ראשונה לפינוי הכוחות הבריטיים מן הערים המעורבות, ובכך ניתנה למגיניה זכות לעשותה ראשונה בערים המעורבות שנפלו בידי היהודים בקרבות תש"ח. כשהתפתח הקרב על העיר, בו' ניסן (15.4), התערבו הבריטים, שחנו בתחנת המשטרה שבמעלה ההר, והודיעו כי ירעישו את השכונות היהודיות אם לא יפסק הקרב. למחרת הכריז המפקד הבריטי על עוצר ואף שלח טור שריונים לעבור ברחובות העיר. בלילה התחדשו הקרבות. למחרת בבוקר התברר ליהודים, להפתעתם, כי הערבים ביקשו וקיבלו עזרה מן הבריטים לפינוי העיר. בט' ניסן (18.4) עזבו אחרוני הערבים יחד עם הבריטים את טבריה. בי' ניסן (19.4) הוכרז על "משטר עברי עצמאי בעיר טבריה".

חיפה. מרבית העיר שוחררה ימים אחדים אחרי טבריה. בבוקר י"ב ניסן (21.4) הודיע גנרל סטוקוול, מפקד הכוחות הבריטיים באזור חיפה, כי כוחותיו עוזבים את העיר ויתרכזו בכרמל־המערבי ובנמל. אור לי"ג ניסן תקפו היהודים את חיפה הערבית. בבוקר אותו יום (22.4) פשטה השמועה בין הערבים כי הצבא הבריטי יסייע ליציאתם של כל אלה שיגיעו לאזור הנמל. בפגישה אצל המפקד הבריטי הודיעו הערבים כי "הם מעדיפים לעזוב, על נשיהם וטפם". הנשק הערבי נמסר לבריטים, שמסרוהו ליהודים. בי"ד ניסן (23.4) הוכרז על שלטון עברי עצמאי בחיפה. "רעיון השתלטותנו המוחלטת על חיפה כולה נראה דמיוני כל־כך", כתב משה כרמל, מפקד הכוח היהודי. אך "חיפה כולה" שוחררה אחרונה, רק בכ"ג סיון תש"ח (30.6), עם עזוב החייל הבריטי האחרון.

צפת. בז' ניסן תש"ח (16.4) הציע המפקד הבריטי לוועד־הקהילה לפנות את הילדים והנשים, והודיע שיעמיד רכב לרשות המפונים – לאיילת־השחר. הצעתו נדחתה, ובשעות אחר־הצהרים החלו הבריטים למסור את בסיסיהם לידי הערבים. לאחר הפינוי הבריטי השתרר פחד בין 2,000 התושבים היהודים, שהיו במיעוט ובנחיתות טופוגרפית. בעלון מפקדת ה"הגנה" המקומית נאמר כי "האשליות הכוזבות, שהבריטים אחראים בעד החוק והסדר בצפת, תמו ונהרסו. ההפרעות הזדוניות במערכת ההגנה שלנו נפסקו". אור לכ"ז ניסן (6.5) פתחו הכוחות היהודיים בהתקפה על מאחזי הערבים. אבל רק בכ' אייר (11.5) שוחררה העיר, לאחר שכל תושביה הערבים נמלטו ממנה.

יפו. "מאבק־הדמים בין תל־אביב לבין יפו היא אחת הפרשות האפורות והמדכאות ביותר של מלחמת־הקוממיות", נכתב בספר־תולדות־ההגנה. "לא היה אזור בארץ שבו היה יתרון כה גדול ליהודים כאזור תל־אביב, אולם שיקולים פוליטיים מנעו את ה'הגנה' מלסיים את פרשת יפו במכה אחת; והחשוב בהם: עמידתם של הבריטים על משמר יפו. שיקולים מדיניים... גרמו לדחיית כיבושה, אולם גורלה נחרץ".

האצ"ל החליט כי חג החרות הוא המועד המתאים לשים קץ ליפו הערבית. בתשע בבוקר של יום הט"ז בניסן (25.4) פתחו לוחמי האצ"ל בהתקפה, אך נתקלו בהתנגדות קשה. רק ביום

השלישי נכבשה מנשיה. ואז נזעקו הבריטים. בי״ח ניסן (27.4) שיגר מושל מחוז לוד אולטימטום לראש עירית תל־אביב כי הצבא הבריטי ימנע בכוח את כיבוש יפו וכי אניות הצי יפגיזו את תל־אביב אם לא יפסיק האצ״ל את התקפתו. האולטימטום נדחה.

הבריטים התרכזו סביב תחנת־הרכבת והמושבה־הגרמנית. באותו יום תקף שריון בריטי את כוחות האצ״ל וגרם למותם של ארבעה. מפקד ״הבטליון האירי הראשון של קלעי המלך״, המיג׳ר המילטון, סיפר: ״לאחר שכבשו את מנשיה נצטוויתי להציל את העיר בשביל הערבים בכל מחיר. קיבלנו תגבורת של טנקי ׳קרומבל׳ ותותחי 75 מ״מ. במשך יומיים הלמנו בהם בעזרת טנקים ומשוריינים בירכתי מנשיה והדפנו אותם כמה מאות מטרים״. הגנרל מקמילן: ״קיבלתי הוראה ממשרד־המלחמה בלונדון: כבוש את יפו ומסור אותה לערבים״. מונטגומרי מאשר: ״נתבקשתי על־ידי הממשלה לנקוט בכל הצעדים כדי שהשליטה ביפו לא תוצא מידי הערבים לפני ה־15 במאי. בהתאם לכך פקדתי על גיסותינו לכבשה־מחדש״. שתי אניות מלחמה הגיעו ליפו, וצבא רב ירד לחוף; מטוסים חגו על־פני מנשיה; מרגמות בריטיות הפגיזו את עמדות האצ״ל והפילו 11 חללים. עם התגבורת מנה הכוח הבריטי כ־5,000 איש. התראת האצ״ל – כי אם לא תיפסק ההרעשה תופגז המושבה־הגרמנית – הביאה להפסקת האש.

״ביום 3.5.48 נקלט בירושלים מברק זה ממפקד התעופה בארץ או׳ דוק (?): מטוסי ׳טמפסט׳ מוכנים״, רשם בן־גוריון. ״אינני זקוק לעזרת מטוסי חיל־הים. בידינו מספר מספיק של מטוסים לכל מקרה. אנו מסכימים עם קצב ההתערבות של הצבא. אינו (מי?) סבור שנצטרך להתערב ביפו, אלא אם יופרע השלום במידה רצינית״. כיום ידוע שמפקדי הצבא הבדיטי דנו על משלוח מטוסים להפציץ את האצ״ל ביפו ולהבאת תגבורת צנחנים דרך הים.

מפקדי הצבא ביפו פנו אל ראש עירית תל־אביב ותבעו את פינוי הכוחות היהודיים מאזור מנשיה. החל משא־ומתן בין ה״הגנה״ למפקד הבריטי. ״נחישות החלטתה של מפקדת האצ״ל לא לסגת, עמדה במבחן שהועמדה לפניו ובלחץ שהופעל עליה מצד ה׳הגנה׳ לציית לאולטימטום״, מספר מקור האצ״ל. בין ה״הגנה״ למפקד הבריטי הוסכם כי תחנת המשטרה במנשיה תימסר לידי הבריטים; רחוב חסן־בק יהיה פתוח לתנועת צבא בריטי; המפקד הבריטי יכניס את כוחותיו בין הערבים והיהודים ויקבל את העיר יפו תחת חסותו.

בתוקף ההסכם בין האצ״ל ל״הגנה״, שחתימתו הואצה, נאלץ האצ״ל להישמע להוראת מפקדת ה״הגנה״; אלא שלפני תום האולטימטום פוצצו לוחמי האצ״ל את משטרת מנשיה וחסמו את רחוב חסן־בק בהריסות הבתים; ורק אז פינו את השכונה ומסרוה לידי ה״הגנה״. 30 איש, מטובי לוחמי האצ״ל, נפלו במבצע – רובם המכריע באש הבריטים.

הכניעה לאולטימטום הבריטי הכעיסה את לח״י. בשידור בכ״ג ניסן (2.5) תקף אלדד את הסכם ״הגנה״–אצ״ל, שהביא ל״מפלה בחזית יפו – לא מפלה צבאית, כי אם מפלה פוליטית״. לדברי אלדד ״זה היה מבחן בשביל הבריטים. הם רצו לדעת אם יעזו היהודים לצאת גם נגדם. הם רצו לדעת עד היכן מגיע כוחו של ההסכם בין האצ״ל וה׳הגנה׳. אנו חוזרים ואומרים דבר שהאצ״ל כה התרגז על אמרנו אותו לפני שבוע: התקפתם על יפו היתה משגה, מפני שלכבוש את יפו בכוחות עצמם לא יכלו. ונוסף על המשגה הצבאי הוכח המשגה הפוליטי. חיילי האצ״ל עמדו לא פעם נגד כוחות בריטיים. הם נסוגו נסיגה פוליטית. והכשלון הפוליטי חמור מהצבאי. אפשר היה לא להתקיף את יפו; אפשר היה להשאיר את יפו לתכניות של ה׳הגנה׳. אך אם הוחלט על התקפה – אסור היה לסגת מפני הבריטים. ומבחינה צבאית – הנסיגה לא היתה הכרחית. הצבא הבריטי לא רוצה לתת קרבנות עוד. הבריטים מאיימים במפציצים, באניות מלחמה, ומלחי־קרב בריטיים הפליגו ממלטה לארץ־ישראל. היום הוא הרגע לשבור את מעגל הקסמים. היום אפשר להלום גם באויב הבריטי. הוא מוכן פחות מאשר אנחנו לתת קרבנות״.

תגובה זו של לח״י כאבה למנחם בגין יותר מתגובות השמחה־לאיר והלגלוג של חוגי ההנהגה ובטאוניהם. ״יכולנו לקחת את יפו כולה ולא רק להחריבה״, ניסה להסביר את ההחלטות שקיבל בנקורות המכריעות של ההתערבות הבריטית בקרב על יפו. ״לא כבשנו את יפו כולה – לא מפני שרצינו למנוע קרב בין חיילינו לבין חיילי צבא־הכיבוש הבריטי, שהעמיר נגדנו עשרות טנקים, תותחים ואווירונים. חיילינו עמדו בקרב עם האויב הבריטי בכל שעה של 72 שעות המערכה על יפו. כן, היה קרב עם האויב הבריטי בליבה של יפו. לא יכולנו למנוע אותו. אולם מה שרצינו למנוע – זהו קרב־התאברות במקום הנותן את כל התרונות לאויב. לפנינו היתה חומת־פלדה של טנקים ותותחים, ומאחורינו – תל־אביב על רבבות תושביה וילדיה... ׳תפיסת עמדות חדשות׳ על־ידי צבא־הכיבוש איננה ענין ליפו, אלא לתכנית כוללת ומחושבת. תכנית זו עוד תסוכל על־ידי ההתנגשות הבלתי־נמנעת בין צבא־הכיבוש הנאצו־בריטי לבין צבא־השחרור העברי. לא נבוא לטעון כי ידענו מראש שבימי פסח תש״ח עומדים הבריטים להזרים גדודי־צבא חדשים לארצנו. יחידים היינו שטענו כי אמנם מוכנים ונאלצים הבריטים לחסל את שלטונם האזרחי, אך אין הם מוכנים לנטוש את ארץ־ישראל, ויהיה צורך להכריחם לעשות זאת. ש׳הפינוי׳ יופסק – ידענו; אך את תאריך הפסקתו לא ידענו״.

לג׳ון קמחי יש הסבר אחר להתערבות הצבא הבריטי בקרב על יפו: ״משום שזה הפריע לפינוי ללא תקלות מצריפין״. החלטות הקבינט ״היו מעשי אלתור יותר מאשר תכנון״.

״מבצע חמץ״, לכיתורה של יפו, בו השתתפו שלוש חטיבות – ״קריתי״, ״גבעתי״ ו״אלכסנדרוני״ – כוונתו היתה ״להביא את יפו **לאחר צאת הבריטים** לכניעה״. אף על פי כן תקפה ה״הגנה״ את פרברי יפו לפני הפינוי הבריטי – ״כדי לשחרר את הכוחות שהיו מרותקים זה חודשים רבים, ולהעבירם לחזיתות חיוניות אחרות״. קשיים נתעוררו בראשית המבצע, בי״ט ניסן (28.4), עם נפילת 33 לוחמים בתל־א־ריש שבדרום יפו, ופציעתם של מאה. ההתקפה נסתייעה על־ידי כוחות האצ״ל ש״פעלו אותה שעה תחת מרות ה׳הגנה׳ והביאו תועלת למבצע, בהפגיזם במרגמות את מרכז יפו״... אך המבצע הביא להתערבות בריטית. ״פלוגת חיילים מוגברת במשוריינים הועמדה מול שערי מקוה־ישראל להגן על התחבורה הערבית בכביש. הבריטים הודיעו שאם לא תפונה יאזור עד כ״ו ניסן (5.5) יפגיזוה בתותחים. היהודים לא עזבו, והגיעו להסכם, שלפיו פינתה ה׳הגנה׳ את הבתים החולשים על הכביש; ואנשי חי״ם מתל־אביב תפסו עמדות בשאר חלקי הכפר״.

בכוחם של 4,500 חיילים בריטיים לא היה למנוע את בריחת הערבים מיפו – בדרך היבשה והים. בא׳ אייר (10.5) נאלץ המפקד הבריטי להסכים לכניסת יחידות חי״ם לאבו־כביר, כדי ״לשמור על המקומות הקדושים ולמנוע הסתננות אנשים לא־רצויים״. בד׳ אייר (13.5), בעוד 4,500 חיילים בריטיים מגינים על 5,000 הערבים האחרונים ביפו, נחתם כתב־הכניעה. רק למחרת, שעות אחדות בטרם הוכרז על הקמת מדינת ישראל, עזבו 4,500 הבריטים את יפו, והעיר הוכרזה ״אזור צבאי מוגן״ בשליטה יהודית.[38]

מחנות־הצבא למי?

בעיית מחנות־הצבא והבסיסים בארץ העסיקה את כל הגורמים כבר בשבועות הראשונים לאחר החלטת האו״ם. מתחילה קבעו הבריטים כי מחנות הרשומים **בבעלות בריטית** יימכרו למרבה במחיר; ואילו הרכוש הרשום על־שם ממשלת פלשתינה (א״י) יועד להישאר ברשות הגורם שיבוא במקום שלטון המנדט. במהרה התברר כי מלבד אזור המחנות ברצועת החוף הדרומית, שלא היתה ליהודים נגישות אליהם, היו כל שאר המחנות בתחום ציפיות־הרכש

היהודיות. מדו"חות שנמסרו לבן־גוריון בג' טבת ובט' שבט (16.12, 20.1) מתברר כי נציג יהודי התקשר עם הממונה על רכוש הצבא ודרש זכות־קדימה לרכישת המחנות בשטח היהודי. המזכיר הראשי, הנרי גרני, ראה בכך שיתוף־פעולה בביצוע תכנית החלוקה. בשיחה בין היהודי לבריטים דובר על 43 מחנות־צבא. המחנות העיקריים: חוף חיאט (חיפה), קורדני (עמק־זבולון), עקיר (תל־נוף) וסרפנד (צריפין). דובר גם על כפר־בילו, באר־יעקב, קסטינה, באשיט (גדרה) ותל־ליטבינסקי. חלק מהמחנות היו על אדמה יהודית, כמו שדה־התעופה ברמת־דוד והמחנות באזור כרכור ופרדס־חנה.

העיריות והמועצות המקומיות ניהלו משא־ומתן נפרד למחנות שבתחומן. נתניה רכשה שישה מחנות תמורת 18,000 לא"י. תל־אביב רכשה את המחנה בצפון העיר ב־3,850 לא"י. "לבריגדיר הייס יש אישור למכור בחרזה פרטי", נמסר לבן־גוריון. "את סרפנד יפנו אולי בעוד חודשיים". רכישת צריפין, הגדול והוותיק במחנות, מעניינת ומרתקת מכולן. 3,200 הדונם של המחנה נרכשו על־ידי ממשלת פלשתינה (א"י), בראשית ימי המנדט, ב־25 לא"י לדונם. המחנה מסוגל לאכסן 30,000 חיילים. כיוון שהיתה זו אדמה ממשלתית, לא אמור היה להימכר. אך היהודים, כמו הפיקוד הבריטי, נטו להתעלם מכך, שכן הרכוש – מבנים ומתקנים – היה בעל ערך רב (שיטת המכירה כללה את מה שנמצא בתחום המכירה). "שומכר מעריך סרפנד במיליון לא"י, חושש שידרשו יותר", ציין בן־גוריון. "יעקב רייזר מעריך רק ב־600,000".

הסכום שהיהודים הציעו – 600,000 לי"ש – היה גבוה מההצעה הערבית. וכך נחתם הסכם בין המוסד הבריטי לסוכנות היהודית. מסירת המחנה עמדה להתקיים ב־18 במאי – מחשש שלא יספיקו לפנות את המקום במועד. אך השלטון לחץ על הצבא למכור את המחנה לערבים: "סרפנד היא בשטח הערבי", טענו, "וצריך למכור אותה להם". או־אז הודיעו היהודים שאם כך, לא יסכימו לקנות את המחנות שבאזור היהודי. הנושא הועבר להכרעת משרד־המלחמה. הגנרל מקמילן נצטווה שלא לקיים את העיסקה עם היהודים ולמסור את המחנה לערבים ביום האחרון לשלטון הבריטי, בה' אייר (14.5).

בעוד אחרוני הבריטים יוצאים מן המחנה כבר נכנס למקום כוח ערבי בגודל פלוגה, מכוחותיו של חסן סלאמה, שהגיע מרמלה דרך הכפר סרפנד־אל־עמר. הכוח הזה התקשה להגן על שטח המחנה הגדול, אך אנשי רמלה לא יכלו להקצות כוח רב יותר – כיוון שהיו נאלצים להגן על עירם מהתקפת האצ"ל, שהחלה בליל ז' אייר (16.5).

"גבעתי", האחראית לגזרת סרפנד, היתה שקועה ב"מבצע מכבי" בלטרון, ובדרום נגד הפלישה המצרית. רק בי"א אייר (20.5) התפנתה לטפל במחנה סרפנד, מאחר שהפלוגה הערבית החלה להטריד את שכונות המזרח של ראשון־לציון. ביום זה נערכה ההתקפה המכרעת – והמחנה נכבש על־ידי כוח משולב מהגדודים 52 ו־54 של חטיבת "גבעתי".

סביב כיבוש מחנה סרפנד נרקמו אגדות. מספר ארתור קסטלר: "המחנה היה מוגן מכל צדדיו על־ידי שדות־מוקשים; הודעה מטעם ה'הגנה' מיום 20 במאי מסרה כי לפני צאתם הצביעו הבריטים לכוחות גלאב על המעבר הבטוח היחידי המוליך לתוך המחנה. שלושה ימים אחרי כן טיפסו כמה מאנשיה המובחרים של ה'הגנה' על עצי האקליפטוס הגבוהים מסביב למחנה, קשרו חבלים על הענפים הגבוהים ועל־ידי כך הטילו עצמם בנוסח טרזן לתוך המחנה". האגדה על "טרזן בצריפין" נבעה מכך שבמהלך הקרב על המחנה עברה אחת המחלקות "במסלול־מכשולים בריטי". הלוחמים "נעזרו במתקני־חבלים הכלולים במסלול, כדי להתגבר על מכשולים בדרך וכדי לטפס על מגדל־האימונים, אשר מעליו הורידו דגל ערבי וקבעו דגל עברי... זה הפעיל את דמיונו של כתב זריז, שבישר כי כובשי סרפנד עברו כ'טרזנים' את גדרותיו הממוקשות לאחר שקשרו חבלים לאקליפטוסים סמוכים..."

אף שמחנה־סרפנד נקנה בזכות הכיבוש – וכתוצאה מכך לא צריך היה לשלם לבריטים אפילו פני אחד – שילמה ממשלת ישראל, משנתכוננו יחסים בין המדינות, 600,000 ל"ש – שכן הבריטים הציגו "הסכם־מכירה", אף שה"עיסקה" כלל לא יצאה לפועל.[39]

הורד הרגל הזר

לפני הסוף – תגבורת. לאחר שנודעה התערבות הצבא הבריטי בקרב על יפו, והזרמת תגבורת ממלטה ומקפריסין – שבועיים לפני תום המנדט – הזהירו לח"י, בכרוז מכ"ה ניסן (4.5): "הצבא הבריטי זורם בכוחות אויר, ים ויבשה חזרה לארץ־ישראל – זוהי תשובתו של השלטון הבריטי לכשלונות הצבאיים הערביים ולכשלונות הפוליטיים באו"ם. לוחמי חרות ישראל יהלמו באויב הבריטי ויהרסו את המשענת של הכוחות הערביים – כדי שהדרך תהיה פנויה לצבא העם העברי, לנצחון במלחמת העצמאות העברית". על הרקע לאזהרה סיפר גרא: "ב־20 באפריל הביאה ארצות־הברית לאו"ם הצעה למסור את השלטון בארץ־ישראל לידי מושל מטעם ועדת־הנאמנות של האו"ם... המושל יהיה רשאי לפזר את בתי המחוקקים. כיוון שגם לאכיפת תכנית זו דרוש כוח ניכר, ברור היה שהמושל יפנה אל הכוח היחיד במקום – הבריטי... לונדון הזדרזה, ובלי להמתין לגושפנקה חוקית – החלה להזרים, ב־1 במאי, תגבורת מקפריסין וממלטה. לח"י ראה את המצב בחומרה. אם יותן לבריטים לחזור בשקט, ישכחו מהר את הכרזת־הפינוי ויתבססו בארצנו מחדש"...

יומיים אחר־כך – בכ"ז ניסן (6.5) – פרסמו לוחמי חרות ישראל הודעת־ביצוע, "בהתאם להודעתנו מיום כ"ה ניסן". ההודעה מבשרת על חידוש הפעולות נגד הבריטים: "אתמול, כ"ו ניסן, הותקפו כלי־רכב בריטיים על־ידי יחידות של לוחמי חרות ישראל. בהתקפה ליד גן־חיים, בכביש תל־אביב–חיפה, נהרגו קציו ו־6 חיילים בריטיים. משוריין של האויב ונשקם של הקלגסים נלקחו שלל. כל לוחמינו חזרו בשלום".

בעקבות ה"אזהרה" והפעולה האנטי־בריטית ליד גן־חיים מצא מפקד האצ"ל את השעה המתאימה לבוא־חשבון עם לח"י "על הפסקת ההפוגה שלו במלחמה נגד האויב הבריטי". אולי היה זה סילוק־חשבון, בעקבות התיחסותו של גרא לאצ"ל ב"פנקס פוליטי" פנימי של לח"י מאדר־א וההתייחסות של לח"י להתקפת האצ"ל על שכונת מנשיה. "זכותו של לח"י להכריז הפוגות ולסיימן", לגלג מפקד האצ"ל בכרוז מל' ניסן (9.5),* "אך אין הוא צריך להכניס לענין זה את האצ"ל ולדבר על עקביות או חוסר־עקביות במלחמה נגד המשעבד". בכרוז מזכיר בגין להנהגת לח"י את התחייבותה לגולומב ש"לא לערוך כל פעולת־התקפה נגד הבריטים", בין סתיו תש"ד לקיץ תש"ה, כש"שליחי בן־גוריון הסגירו את טובי מפקדי האצ"ל וחייליו". בכרוז נמנו פעולות האצ"ל נגד הבריטים – כהשתלטות על הרכבת הצבאית ליד פרדס־חנה ובקרב על יפו. "ובאשר להסדר האופרטיבי עם ה'הגנה' – אל ידבר לח"י על ניצול ההסדר על־ידי הבריטים. דברי־בלע הם אלה. אין לך דבר ש'התככנים הבריטיים' מעוניינים בו היום יותר מאשר מלחמת אחים".

פעולת לח"י ליד גן־חיים עוררה חששות במפקדת ה"הגנה". "ה'הגנה' נאלצה לאחוז באמצעים לרסן את הפורשים, מאחר שבחיפה נמצא הבסיס הבריטי הגדול האחרון בארץ", מסביר מקור ה"הגנה". חטיפת 4 מאנשי לח"י אוזנה על־ידי חטיפה־נגדית של 4 מראשי ה"הגנה" ונסתיימה בהחזרה הדדית. מקור ה"הגנה" מתרץ את ה"סולחה" ב"הסכמת אנשי לח"י לתביעת ה'הגנה' להפסיק את פעולתם חסרת־השחר נגד הבריטים". אלא שהתרוץ רעוע,

* בטעות נקבע בספרו של בגין, "במחתרת", תאריך הכרוז כ־30.4.48.

שכן החטופים הוחזרו הדדית יומיים לפני העצמאות, ללא ״תנאים״. למחרת, בד׳ אייר (13.5), הזהירו לח״י שוב את הבריטים: ״עדיין לא גווע המנדט. מקמילן אך אתמול פרסם את מנשר הכיבוש שלו - וכבר פתחו הקלגסים הבריטיים בפעולותיהם: חייל עברי נורה ונרצח ממשוריין בריטי בכביש הראשי בגדרה; שיירה בריטית ערכה התקפה על אוטובוסים עבריים ליד בית־לחם; השוטר יוסף וינר נפצע קשה. הפינוי הבריטי עדיין בגדר ספק. בשבועות הקרובים ייהפך הספק לוודאי - בכיוון חיובי או שלילי. דבר זה תלוי בנו בלבד. הגנרל מקמילן צריך לדעת כי לא יתכן שתחת מסווה הפינוי יבואו ארצה חיילים בריטיים נוספים, ואתם ציוד כבד. וזאת קרה רק אתמול בנמל חיפה. נסבול תנועה של צבא בריטי - רק לכיוון אחד: הסתלקות מארצנו״.[40]

היציאה. גם אם היתה פעם אמת באמרה שהשמש אינה שוקעת באימפריה הבריטית - הנה בתש״ח החלה שקיעתה המהירה של האימפריה. את השקיעה בירושלים ובחיפה היטיב לתאר העתונאי בן עויזרמן, שזיכה אותנו בקורטוב של החווייה: ״לכל אורך מחנה־אלנבי ניצבו טנקים ליד הדרך״, מספר עויזרמן. ״היו גם זחלילים ומשאיות עם חיילים. עצרו אותנו אנשי הבטחון הבריטים: ׳תודה לאל שאנחנו יוצאים מכאן, עוד יום אחד לא היינו יכולים לסבול׳.

״מעל ארמון הנציב עדיין התנוסס הדגל הבריטי, מתנפנף ברוח הבוקר... בשעה שבע בבוקר בדיוק יצא הנציב־העליון עם שלישו ופקידי ממשלה בכירים. המשמר עמד דום... לקול תרועת חצוצרות הורד הדגל לאיטו... זה היה הרגע: הסוף. בריטניה מסתלקת...

״השיירה עקפה את ׳המלך דוד׳ ואת ימק״א והמשיכה במורדות סנט־פול... בצאתנו מן השכונות היהודיות נחפזו אנשי ה׳הגנה׳ ו׳הפורשים׳ אל הנקודות האסטרטגיות - ותפסו בניינים. זה היה המראה האחרון שראיתי בירושלים היהודית״.

בחבורה המצומצמת היה גם ״המזכיר הראשי של ממשלת פלשתינה (א״י)״, הנרי גרני, שבידו התרכז הכוח הממשי. יותר ממישהו אחר בשלטון נחשב גרני כמזוהה עם מדיניותו האנטי־יהודית של בווין. היה זה טיפוס ערמומי וזהיר, ריאקציונר עד שרשי נשמתו, מעריץ יסודי של כוח־הזרוע, שלא־בלי־קשר נצרפו בישותו רגשות אנטישמיים קמאיים. ואם הצליח לצאת בחיים מארץ־ישראל, הנה סופו שנרצח בידי לוחמי־חופש במאלאיה.

סיפר אלן קנינגהם, הנציב האחרון: ״נסעתי ב׳דיימלר׳ החסינה לכדורים - מכונית ענקית, עם זכוכיות בעובי אינטש, שנבנתה במקורה בשביל המלך, להגן עליו בתקופת ה׳בליץ׳. הוא השאיל לי אותה, למילוי תפקידי. עברנו בירושלים בין יהודים וערבים חמושים - אך הם הניחו לנו לעבור״. מטוסי־קרב טסו הלוך וסבוב בשמי ירושלים, מעל לשיירת הפינוי, עד לשדה־״קלנדיה״. ממשיך ומספר בן־עויזרמן: ״כעשרים עתונאים נכחו בשדה־התעופה עטרות. סר אלן ניגש אל המטוס הצבאי הקטן, שחיכה במדחפים סובבים. עלה בכבש, פנה לאחור ונפנף בידו אל הנשארים... המטוס אץ וזינק מן הקרקע. מן המטוס נראו שדה־התעופה עטרות והעיר ירושלים - כנקודה הנבלעת בהרים החומים הגליים״. מטוס־הפינוי - מירושלים לחיפה - הוטס על־ידי מפקד חיל־האוויר הבריטי בארץ־ישראל בכבודו ובעצמו. כעבור 20 דקות הופיע הר־הכרמל, והמטוס נחת. השיירה עברה דרך העיר התחתית, הכבושה בידי היהודים. חיילים בריטיים עמדו על המשמר בכניסה לנמל, והשיירה עברה על פניהם. סר אלן סקר את המשמר והצדיע לדגל הבריטי - היורד מעל התורן״.

סופר בריטי מוסיף צבע לשעה ההיסטורית: הנציב השאיר את המכונית המשוריינת בידי גנרל מק־מילן, טס לחיפה, נסע לנמל, שם המתינה הסיירת ״יוריאלוס״. חייליו ניצבו דום. בחצות־הלילה בדיוק הורד הדגל הבריטי, ו״יוריאלוס״ החליקה מן הנמל.

התאור היהודי: "בעוד הוא עולה על אנית־המערכה המחכה - עלה הדגל הכחול־לבן מעל בניין הנהלת הנמל. זה היה סמל לקיצה של תקופה ולראשיתה של תקופה".

מסכם הבריטי: "ירד המסך על בריטניה כשליטת ארץ־הקודש. זו היתה תשושה ממלחמה בגרמניה, מוטרדת מגילוי מוצלח ראשון של לוחמת־גרילה עירונית בארץ־ישראל; מסוכסכת עם הנשיא והקונגרס של ארצות־הברית (לא עם משרד החוץ האמריקאי); מטרה לחיצי הדיפלומטיה הסובייטית; לכודה בין אימפריאליזם ודה־קולוניזציה; מסובכת בבעיית עצמאות הודו, רעב בגרמניה, קיצוב־לחם באנגליה ופשיטת־רגל לאומית".[41]

ג. מלחמת־הגנה – עד משבר, עד דכא

1: יזמה ערבית; הגנה יהודית

מהלך ראשון: כאילו חזרה כללית

הערבים הם שפתחו במלחמה - האומנם התכוננו אליה? היהודים אמורים היו לדעת שתפרוץ מלחמה - לפחות ההנהגה - האם היו מוכנים לקראתה? ננסה להשיב על השאלות.

תנאי־פתיחה. מראשית המערכה היו לערבים בארץ־ישראל יתרונות לא־מעטים על־פני הישוב היהודי: רוב באוכלוסיה ביחס של 1:2; רוב גדול מזה במינהל הממשלתי; ריכוז ורציפות טריטוריאלית, עם שלוחות בכל האזורים האחרים; שליטה באזור ההר והחזקה בנקודות־שליטה; עומק אסטרטגי עם אפשרויות תמרון; עורף ידידותי; ריכוזים בצמתי דרכים; בעלות על מרבית הקרקעות; אי־תלות באספקת־מזון בסיסית; שליטה על נמלי האוויר והים; ישיבה על הגבולות היבשתיים; נוכחות גם בתוך הישוב היהודי; מסורת של החזקת נשק־אישי ומנגנון היזעקות המונים מזויינים לעת־קרב ("פזעה"). בעשור האחרון קנו רבבות ערבים נסיון צבאי במסגרות הצבאיות והמשטרתיות. ועדיין רענן היה הנסיון המלחמתי מימי "המרד הערבי הגדול" בשלהי שנות השלושים. יחד עם כל זה היתה לערביי הארץ תעודת־ביטוח מצד המדינות הערביות השכנות, והבטחות סיוע ותמיכה מצד המעגלים הידידותיים הסובבים אותם - מעגל ערבי של 40 מיליון ומעגל מוסלמי של 400 מיליון - שהיו מלווים בהחלטות חובקות עם סעיפים סודיים מבטיחים.

לא זה בלבד. רוח "הספר הלבן" משנת תרצ"ט (39), שאמור היה להעניק את השלטון לרוב הערבי, עדיין שלט במדיניות המזרח־תיכונית של בריטניה, שהיתה לה יד גדולה ורחבה בהחזקת צבאות ערב, באימונם ואספקתם. וכך נקל היה למנהיגים להבטיח תמיכה לאחים בפלשתין. ואף על פי כן לא נערך בשום שלב הסכם כתוב־וחתום בין הבריטים לבין מנהיגי ערב; אבל היו הסכמים בעל־פה. כך נקבע כי המלך עבדאללה מעבר־הירדן יכבוש את אזורי הארץ שלא הוקצו ליהודים. מדברי יועצי בווין מתברר כי ידעו על ההסכם. ברור היה להם כי כתוצאה מהקרבות תהיה המדינה היהודית קטנה יותר.

בעיית הערבים היתה אי־יכלתם לנצל את היתרונות הראשוניים הללו ולתרגמם לשפת המעשה הפוזיטיבי. "בהעדר מנהיגות פוליטית, וכשעמדנו בפני מתיחות והסלמה, היו הערבים מוכרחים להתארגן באופן כלשהו", התוודה אנוור נוסיבה. "ועדות ייצגו ערים וכפרים - בדרך

כלל ללא תאום עם ועדות בערים ובכפרים אחרים״. מדבריו של נוסיבה מתברר כי חסרונם של הערבים היה חוסר־הכנה, אי הגדרת מטרות, הסברה לקויה, חוסר אסטרטגיה, הסתמכות־יתר על ה״מח״ל״ הערבי ועל הצבאות הערביים״: ״הבעיה הבסיסית היתה, כי לכם היתה תכנית וקונספציה; הייתם מאורגנים; ידעתם כי תוכלו לבצע את התכנית, להגשים את הרעיון. הייתם מוכנים גם מבחינה צבאית וגם מבחינת ההכנות בחו״ל - תעמולה נכונה וגיוס דעת־הקהל העולמית לצדכם. אצלנו לא היה מערך דומה; מנהיגינו - עזבו את הארץ, או שגורשו על־ידי הבריטים. המנהיגים הכזיבו. אולי נתפסנו לאשליה, בגלל המחשבה כי ננצח את היהודים ללא מאמץ״. האם מנה את כל שגיאות הערבים? מסתבר שלא. על־פי נוסיבה קיים גורם נוסף: ״למרות כל מה שנאמר - לא רצינו לפנות יהודים מפלשתין; הדיבורים על השלכת היהודים לים היו דיבורים בעלמא; תכניות לכך - לא היו״... גם לגרמנים לא היו תכניות־השמדה בכתב.

יתכן שאם היו הערבים מציגים אז ליהודים ברירת־״שלום״ - כפי שהחלו לעשות שני דורות אחרי כן, לאחר שנכשלו שוב ושוב - אילו הסכימו ל״תכנית החלוקה״ של האו״ם - אין ספק שההנהגה היהודית היתה נפתית ונענית להסכמה הערבית, ודוחה את הגשמת הציונות ל״ימות המשיח״. והרי כך בדיוק נהגה ההנהגה ביחסיה ההדוקים עם עבדאללה מעבר־הירדן, עד אשר השתכר גם הבדואי הערום מהסיכויים לרשת את כל הארץ, ובפגישת בין־השמשות עם גולדה מאיר המחופשת התכחש לכל ההבטחות והסיכומים הקודמים.[42]

עם ראשית התגובה הערבית על החלטת האו״ם נראה היה שערביי ארץ־ישראל מנסים לחזור על מהלך אירועי תרצ״ו (1936): פרעות, שביתה כללית, התקפות פזורות. ובהמשך - התארגנות כנופיות מזויינות בעזרת ״מתנדבים״ מהארצות השכנות. סיוע מצד צבאות ערב נלקח בחשבון כפוליסת־ביטוח, שאולי לא יצטרכו לה. בשונה מכפי שהתרחש בתרצ״ו - החלה המלחמה בהתקפה על אוטובוס מנתניה לירושלים, בה נהרגו שבעה יהודים. בי״ח כסלו (1.12) הכריז הוועד־הערבי־העליון על שביתת שלושה ימים - וכבתרצ״ו, גררה השביתה מיד התפרעות המון ערבי בירושלים. בי״ט כסלו (2.12) החלו פורעים לתקוף יהודים במרכז־המסחרי ולשדוד חנויות. יחידת ״הגנה״ שנשלחה למקום ירתה באוויר - והפורעים נסו לעבר העיר־העתיקה. אך התערבות בריטית הניסה את אנשי ה״הגנה״. זה היה האות לאספסוף הערבי, שפרץ שוב אל המרכז־המסחרי והעלה באש 40 חנויות.

״האות הראשון למשטר התוהו־ובוהו ניתן״, אומר עורך תולדות־ההגנה. ״לבוגדנות כוחות־הבטחון הממשלתיים אפשר היה לצפות, לאחר שנות המאבק והטרור האנטי־בריטי, אבל אולת־ידו של הארגון בירושלים עשתה רושם קשה, וסייעה להתפשטות המהומות בשאר ערי הארץ ובדרכיה״. עורך ה״יומן״ מנסה לחפות על בן־גוריון בטענו כי ״שיקולים של המפקדים בשטח הדריכו את ההֶערכות להגנה סטאטית־פאסיבית ואת התגובות המידיות על ההתקפות הערביות. מדיניות־בטחון כל־ארצית נתגבשה והלכה במרוצת חודש דצמבר״.

לאחר שבוע התפשטה ההתפרעות לעבר תל־אביב. בכ״ה כסלו (8.12) תקפה כנופיה את שכונת בית־יעקב, בקצה שכונת־התקוה. ההתקפה נהדפה, אך הערבים הצליחו להעלות באש 32 מצריפי השכונה. שני תושבים נספו. על רקע ההתקפה נתברר הפיצול במחנה הערבי. ידיעות סיפרו כי ״בהתקפה על שכונת־התקוה השתתפו אנשי שכם ולוד. טמנו הנשק בפרדס, באו אנשי רמלה והוציאו אותו. העניין הובא לוועד הערבי״. 6 ימים אחרי־כן תקפו חיילי ה״לגיון״ שיירת אספקה לבן־שמן. 14 מנוסעי השיירה נהרגו, 19 נפצעו.

התדרדרות חמורה יותר חלה בגב ההר ובנגב. עשרה מלווי שיירה לכפר־עציון נהרגו בכ״ח כסלו (11.12) בק״מ ה־14 בכביש ירושלים-חברון. ואילו בנגב, שם היו הנקודות המעטות והמפוזרות תלויות בתקינותו של צינור־המים, בין כ״ו לל׳ כסלו (13.12-9),

נהרגו 18 ממגיני הצינור. בעקבות האירועים הללו כתב י׳ נודד - הוא יצחק שדה: ״חמישה. שישה. ועוד חמישה. קרבן. ועוד קרבן. ועוד אחד. שנים נפלו מידי השוטרים. המלחמה על הנגב החלה. והריהי מלחמה של אנשי המדבר... ולצדם - בן־בריתם הנאמן: הצבא הבריטי. המדבר קם עלינו. השיכים של המדבר מסיתים ולצדם עומדת אותה ממשלה שאינה רוצה במדינה עברית, ולו בשטח קטן מהארץ. ממשלה הרוצה לשמור את הנגב לעצמה. ועל כן עלינו להתכונן למלחמה עזה על הנגב. הזמן שלרשותנו קצר. דם נשפך - ועוד יישפך. קרבנות נפלו - ואינם האחרונים. אך הנגב לנו יהיה״.

לפחות שמונים יהודים נהרגו בארץ־ישראל בשבועיים הראשונים שלאחר החלטת האו״ם - לפי מספרים רשמיים - חמישים פצועים קשה ועוד יותר ממאה־וחמישים פצועים קל.

נוכח ההתדרדרות נתבקש המטכ״ל ״לסכם ולהעריך ה׳מאורעות׳ האחרונים מבחינה ערבית ויהודית - לעמוד על הליקויים והשגיאות שלנו - בתכנון, בראייה־הנולד, ביעילות הפיקוד, באמצעים״. מסקנתם של יוחנן רטנר ופריץ אייזנשטטר (עשת), מו׳ טבת (19.12): ״לא הערכנו את התכונה הערבית. יש ספק ביעילות תגובה **לאחר** מעשה. זו עלולה להתפרש כתוקפנות, כליבוי השרפה, כהרחבת המהומות. יש לנקוט **בהתגוננות** תוקפנית. בכל התקפה להתכונן לתת מכה ניצחת: **הריסת המקום או הברחת התושבים ותפיסת מקומם**״.

באותו יום הוגש דו״ח־בכתב מטעם אג״ם. ידין הוסיף הסבר בעל־פה: ״עיקר הבעיה: חוסר נשק. התגובות היו מעטות ומאוחרות. יש לקבוע סמכויות למפקדים, להפוך מטות חי״ש למטות קרב״. והבעיה: ״המוראל של הציבור נמוך, אפילו של ה׳ארגון׳. דרושה מחלקה לחעמולה עם 5 מדורים: בקרב ערבים, בציבור היהודי (עם רמקולים), קשר עם עתונות, צנזורה, תעמולה לחברי הארגון״. בי״ד טבת קבע בן־גוריון כי ״יש לעבור **להתגוננות תוקפנית**. המקומות המועדים להתקפה יש **ללמד לקח** (סלמה, ג׳בליה)״.

כתוצאה מהדיון במטכ״ל הצטרפה גם ה״הגנה״ לפעולות התגובה והתגמול, בהן החלו האצ״ל ולח״י. בט׳ טבת (22.12), נוכח השקט שכאילו השתרר בחזית ה״מאורעות״, כינס בן־גוריון את ה״ערביסטים״ שלו. מפי אליהו ששון שמע כי ״יש עכשיו הפוגה, אך זו הפוגת־התפרצות שאינה מונעת פגיעות בדרכים״, היועץ פרש את המצב החדש: ״ההפוגה באה מאליה, לא על פי צו־מגבוה, כי הפעולות החלו מבלי שהוכן לכך. הכפר לא רצה במהומות, והיה מחסור בכסף, בנשק, במזון. לאובייקטים מתוכננים־מראש לא התכוננו. המטרה היתה להביא לשפיכות־דמים - וזאת השיגו... מהשיחות התברר שיפו וחיפה אינן מתייעצות עם הוועד־הערבי־העליון. המופתי נותן במישרין הוראות ליפו וחיפה״.

על השאלה: להיגרר אחרי הפוגה - או להחיש מערכה? מייעץ ששון ״לתקוף העוברים גבול. דרושה פגיעה בתחבורה ובמקומות ערביים טהורים, בדרך שכם; יש לפגוע במסחר הערבי, להפריע מהלך הרכבות, שכמעט כולן ערביות. יש לפגוע במטבע המצרי והסורי״.

עזרא דנין סבור כי ״האזורים השקטים ישקטו - אם נמעט בהתגרויות״. היש סיכוי לברית־שלום עם הכפרים והבדווים? - שואל בן־גוריון. דנין: ״עכשיו מפחדים. אבל אם נוכיח שאין אנו שואפי־דם, ושתכנית בן־גוריון רצינית - ישתנה היחס״.[43]

מה יחליט הקברניט נוכח העצות הסותרות של ״המומחים״?

תגובה, ערנשין, תגמול

על פרשת דרכים. הגרסה הרשמית קובעת כי ההנהגה המדינית הטילה הגבלות חמורות על מעשי־תגמול, בנימוק ש״כל עוד יש תקוה כי היסודות המתונים עשויים לשמור על שליטתם

ברחוב הערבי מוטב שלא ללבות אש במעשי תגמול". אך היו פעולות־תגובה שלא למורת־רוח "ההנהגה": "כ"ז טבת (10.12). בוואדי־רושמיה הגיבה ה'הגנה' בתוקף שלשום - והערבים ברחו משם בהמון. עברו לשכם וג'נין. ואדי־רושמיה נתרוקנה".

בדין־וחשבון של אג"ם, שהוגש בו' טבת (19.12), מפורטים 14 פעולות־תגובה (גמול) שביצעה ה"הגנה" עד לאותו יום, ואלו הן: כ"ג כסלו (6.12) - פוצצו 2 בתים באבו־כביר; כ"ו כסלו (9.12) - פוצץ בית בכרתיה; כ"ח כסלו (11.12) - פוצץ בית בחיפה, הוצתו ופוצצו מכוניות, נהרגו מספר ערבים בבלד־א־שיך; כ"ט כסלו (12.12) - פוצצו 15 מכוניות ונהרג ערבי ברמלה; ל' כסלו (13.12) - התקפה על מכוניות, פוצץ בית בתל־א־ריש; ב' טבת (15.12) - הותקפו מכוניות ערביות ליד ראש־העין וקלקיליה; ה' טבת (18.12) - פוצץ בית ברחוב סלמה בתל־אביב; פעולה בכפר חסאס; ו' טבת (19.12) - פוצצו שני בתים בכפר קזזה בדרום.

בדו"ח נמנות גם 5 פעולות־תגובה של האצ"ל ולח"י: בטירה ליד חיפה - 12 אבדות לערבים; 4 בזריקת רימונים לבית־קפה ביפו; אבדות לערבים בירושלים, ליד שער שכם; רימון לבית־קפה ביאזור; ורימונים שנזרקו לתוך יהודיה והסבו אבדות לערבים.

אחת מפעולות־התגובה של ה"הגנה" ראויה לעיון מפורט: בעקבות התקפה על נוטרים ממעין־ברוך, הורה המפקד להרוס בית בכפר חסאס תוך הימנעות מפגיעה בילדים ונשים. "החברים מילאו את ההוראות, אך נפגע בית בקרבת מקום, כתוצאה מהתפוצצות, ונהרגה משפחה", רשם בן־גוריון ביומן. "היו שתי שגיאות עיקריות", הוסיף הערה לפרשת חסאס: "1) התעלמות ופרוש מוטעה של הוראה ספציפית; 2) לא נעשה מספיק למנוע פגיעה בנשים וילדים. העניין בחקירה. ה'הגנה' פרסמה את צערה". בדיון מקיף בי"ט-כ' טבת (2.1-1), בהשתתפות "המומחים", הועלה עניין פעולת־התגמול בחסאס. אמר גד מכנס: "משגה כבד נעשה בחסאס... רבים היו נשארים שקטים - אלמלא פעולות שלנו". השיב בן־גוריון: "אין שאלה אם נחוצה תגובה או לא. השאלה רק הזמן והמקום. פיצוץ בית לא מספיק, ביחוד אם אין זה הבית הנכון. דרושה תגובה אכזרית וחזקה. נחוץ דיוק בזמן, במקום ובנפגעים. אם יודעים המשפחה - לפגוע בלי רחמים, נשים וילדים בתוך זה. אחרת אין התגובה יעילה. בפעולה אין הכרח להבחין בין אשם ובין לא אשם".

"ששון כופר שיש מהומות בארץ; אפשר היה לחסלן מזמן", ציין בן־גוריון. אם כן, מדוע נמשכות הרציחות? דעת הערביסטים היא כי מה שקרה בירושלים - זה בגלל פגיעות שלנו באנשים ובמקומות הלא נכונים: בחיפה - בגלל האצ"ל; בגליל - מעשה־נקמה ישן; וביפו: "ה'הגנה' היתה צריכה לפעול כמו בחיפה ולהשתיק ערבים. ביפו אין מכבדים את ה'הגנה', כי לא הגיבו בכוח מספיק. היה צורך לחסל אבו־כביר והיו משתקים יפו לתמיד. לסלמה צריך לתת מכה אנושה... אם בארצות שכנות ישמעו על המכות פה, יהססו לבוא. 'אנחנו 40 מיליון, הם 700,000', טוען המופתי. מכות חזקות יהרסו דבריו". אין ששון מאמין שנכריע את הערבים בכוח, כי זה עניין של העולם הערבי כולו.

על־פי המידע של ג'וש פלמון, הרי "בסביבות בית־גוברין, בדרום עד יאזור - אין מאורעות". הוא סבור כי "רוב הערבים רוצים בשלום. המוכתר בכפר בוזיה הוא ידידי. וכשבאים אנשי צפת ומגרשים האנשים - תוקפים אותנו". דנין הזכיר כי "בן־גוריון קבע לפני שבועיים שבזמן פעולה יש לפעול בכוח ובאכזריות, מבלי להתחשב בשום דבר. זה לא יצא לפועל". גד מכנס: "אילו לא היו האנגלים מפריעים - היינו מתגברים על הפורעים הערבים. יש בכוחנו לתפוס גבולות הארץ - אם לא תהיה התערבות זרה".

בדיון השתתפו גם מפקדי ה"הגנה". גלילי שאל: מבחינת דעת־הקהל בעולם - טוב להרביץ או לא? ידין: "אנשי הבטחון נמצאים בין הפטיש והסדן. כשפוגעים - טוענים שהחטיאו

המטרה. כשלא פוגעים – מתאוננים על חולשה". לדעתו יש לדבר לא על תגובה – אלא על התקפות־נגד. "אם ליד חברון יש מרכז־אימונים – היש לפגוע בו? עבד קאדר אל־חוסיני מארגן ומזיין אנשים – היש להכותו? פגיעה כלכלית במשק הערבי – רצויה או לא?... אפשר להעמיד יפו על הברכים על־ידי הפסקת התחבורה. לעשות זאת או לא?"

יצחק שדה העיר שאין להימנע משגיאות – גם לא בתוך הש"י. לערבים יש יותר נשק, אך חלשים־בהתקפה. יתרונם ביזמה; אנו נראים מוכים. אי־תגובה על פגיעה בתחבורה היא שגיאה. לירושלים רק כביש אחד; אך גם ליפו רק כביש אחד. שגינו שלא יצאנו בהתקפות־נגד. אלון הסכים עם שדה: "יכולנו להכניע את יפו. צריכים לפגוע ביאזור ובאבו־כביר. אי־אפשר להימנע מפגיעה בילדים – כי אי־אפשר להיכנס לבית ולהפריד. בכל בית יש נשק. עכשיו יתכן רק עונש קיבוצי. קריאה לשלום תתפרש כחולשה – רק אחרי מכה קשה יש לקרוא לשלום". דיין הגיב על הטענות נגד הפעולה בחסאס: "היה לפעולה אפקט רצוי, ותושבי חסאס פנו בהצעת שלום. על הפעולה בחיפה – לא שאלו איש יודע־דבר. מפקד החטיבה אינו מוכרח לדעת. יש גם ליקויים בביצוע. אפשר להביא לחנק יפו בדרך פגיעה כלכלית. ההתגוננות בתל־אביב לא יעילה ולא מרתיעה".

על שאלת שרת, אם מעשי־תגובה מביאים למניעת פגיעות מצד ערבים – השיב גלילי: "בדרך־כלל כן. בכל מקרה בודד לאו־דוקא". על סמך הדיון נקבעו "הנחות מוסכמות": התגוננות פעילה בהתקפות־נגד מוחצות, בזמן ובמקום של ההתקפה; הימנעות מהרחבת הפעולות לאזורים שקטים; מאמץ לפגיעה באשמים, עם ידיעת אי־האפשרות להקפיד על הבחנה; התייחסות לישובים לפי אופיים; התאמת פעולות עונשין לסיווג ההתקפה.[44]

אף ששמה של בלד־א־שיך לא עלה בדיון, אין ספק שהאירועים בשכונה זו ריחפו, לא פחות ממה שאירע בחסאס. רק משה דיין הזכיר את הפעולה, ברמז. הפעולה בבלד־א־שיך, בי"ח טבת (31.12), בוצעה כתגובה על טבח של 40 עובדים יהודיים בבתי־הזיקוק בידי הערבים, בלי שהבריטים ינקפו אצבע למניעת הזוועה. הפקודה היתה לפגוע במספר גדול ככל האפשר, לחבל ברכוש. להימנע מפגיעה בנשים ובילדים. התוקפים: 4 מחלקות פלמ"ח מגדוד "העמק" ו־2 מחלקות חי"ש. בשעה 01.30 נתגלו – והערבים פתחו באש, ליורים הצטרפו גפירים וחיילי "לגיון". "בגלל אש מתוך הבתים אי־אפשר היה להימנע מפגיעה בנשים ובילדים". לאויב – יותר מ־60 הרוגים. אבדותינו 3 הרוגים ו־2 פצועים.

מה היתה מטרת הפעולה? ומה היו מטרותיהן של שאר פעולות הגמול? לא כל פעולות התגובה היו פעולות־גמול. אם בשכונת אבו־כביר מפוצצים בית בן שתי קומות, החולש באש־צלפים על רחוב הרצל בתל־אביב, כפי שעשתה ה"הגנה" ב"פעולת התגמול הראשונה במרחב תל־אביב" בכ' כסלו (3.12) – זו פעולה מלחמתית, ולא גמול. אך אם בג' טבת (16.12) חודרת חוליית ה"הגנה" לשכונת חוואסה ופוגעת בתושבים, "לאחר שממנה באו מתנקשים שירו בפועלי המחצבות היהודים"; ואם בח' טבת (21.12) שולחת ה"הגנה" את אנשיה לצלוף על אוטובוס ערבי בכביש רמאללה–לטרון והורגת ארבעה ערבים; ואם בי"ד טבת (27.12) נשלחה מחלקה מגדוד "מכמש" לפגוע בכפר־השילוח, שממנו יצאו מתפרעים, והרגה 6 ערבים ופצעה 17 – אלו ודאי שהן פעולות גמול. וכך ניתן לקבוע כי הריגת 60 מתושבי בלד־א־שיך – יום לאחר הטבח בבתי־הזיקוק – היתה פעולת־גמול מובהקת.

בדרך דומה פעלה ה"הגנה" גם בירושלים. בליל כ"ג טבת (4/5.1) נשלחה חוליה בת 12 איש מגדוד "מוריה" לפוצץ את מלון סמיראמיס. בין ההרוגים – הקונסול הספרדי. ספק אם היו שם אנשי־כנופיות. מפקד הש"י הירושלמי טוען כי בין הנספים היו חמישה עירקים. מילשטיין

שולל הנחה זו. הפעולה, שבוצעה 24 שעות אחרי פיצוץ ה"סאראיה" בידי לח"י, עוררה סערה. גולדה מאירסון, האישיות הסמכותית ביותר בירושלים, סברה שפעולת "סמיראמיס" היא מעשה של לח"י או האצ"ל. משהובהר כי זה מעשה של ה"הגנה", וההוראה ניתנה על־ידי מישאל שחם – שפכה את חמתה עליו. "גולדה, לא קיבלתי פקודה להיזקק לאישור שלך", השיב שחם. זה היה יותר מדי: ימים אחדים לפני כן ננזף מפקד ירושלים על פעולה ללא אישור; ועכשיו חוזר שחם על הזלזול ב"מרות". גולדה מיהרה אל בן־גוריון, שהוזעק על־ידי הנציב־העליון. השיחה עם הנציב נרשמה ב"יומן", בכ"ד טבת (6.1):

"בראשית דבריו אמר לי הנציב־העליון כי בקשר להתקפות ביפו [פיצוץ ה"סאראיה"] ובירושלים הוא רוצה לראותי". הנציב התריס בפני בן־גוריון כי "הפעם נעשה הדבר על־ידי ה'הגנה' ולא על־ידי האצ"ל. היה רוצה לדעת אם זאת פוליטיקה חדשה של הסוכנות היהודית". השיחה היתה חריפה. "הוא שאל אותי: האם אתה מביע את צערך על המקרה? אמרתי לו שלא אענה על שאלות, אבל אני מוכן להסביר את העניינים. יתכן שאיאלץ לשתוק. תוכל להעמיד אותי למשפט, שם יציגו לי שאלות. פה לא אענה לך. אם אתה רוצה לשמוע אותי – מוכן אני לדבר. הוא אמר: דבר". דיברו על הטרדת השיירות. "הוא אמר: האם אינך מכיר שאם אנחנו פה זה יותר קל לכם? אמרתי: אני לא בטוח בזאת. אנחנו יכולים לפתוח את הדרך. אבל אם תילחמו נגדנו – אנחנו מחוסרי אונים. לא שאין לנו רשות להילחם בכם, אלא אין לנו תקוה לנצח את הצבא הבריטי. אבל אם תכריזו עלינו מלחמה – לא תהיה לנו ברירה. לא נלך ככבשים לטבח".

לפעולות התגובה של כל הארגונים היתה השפעה פסיכולוגית, כנאמר בספר־ההגנה: "לנפילת־רוחם של הערבים ביפו גרמו לא במעט 'שתי מכות גדולות' שהוכתה יפו בפריצת האצ"ל בל' כסלו (13.12) – כשהטילו פצצה בשדרות המלך־ג'ורג' והרגו 6 ערבים; ובפיצוץ ה'סאראיה' בכ"ב טבת (4.1) בידי לח"י".

אחרי פעולת־הגמול של ה"הגנה" לכפר סעסע, ב"מבצע הל"ה", שוב כונסו היועצים: "שאלתי איך הערבים מסכמים תוצאות המערכה עד עכשיו. מה השפעת הכנופיות מחד והתגובות שלנו מצד אחר". אמר ג'וש פלמון: "בתגובה יש להבחין בין כפר רודף שלום לכפר תומך בכנופיות. התגובה בסעסע ובעין־מהל עשתה רושם. זה מרתק כוחות־אדם, מפיל פחד". עזרא דנין: "תגובה קטנה לא עושה רושם. בית נהרס – לא כלום; שכונה – שאני. יש לערבים הרגשה שהיהודים עוד לא השתמשו בכל הנשק שלהם. יש פחד מהתגובה היהודית. 'סעסע' עשה רושם. כשיש שמועה על התקפות יהודים – בורחים". דוד קרון: "הקרבנות שנפלו אצלנו היו בעיקר משגיאות שלנו (שוערות ועוד). רוב פעולות התגובה בדרום לא היו מוצלחות, מלבד סוכריר" [הרס הכפר ביי"ד שבט, 25.1, אחרי טבח הצעירים מראשון־לציון]. בן־גוריון: "הסיכום: להגיב בתוקף על כל פגיעה".[45]

"מבצע הל"ה" נגד "צבא־ההצלה"

"המתנדבים" באים. התקפת "צבא־ההצלה" על כפר־סולד – בכ"ח טבת (10.1), שנהדפה בסיוע כוח בריטי – בישרה את ההחמרה ב"מאורעות", אך ההנהגה לא היתה מוכנה עדיין למלחמה. "לאור שינוי זה", אמר בן־גוריון בד' שבט (15.1) – יום לפני נפילת הל"ה, 5 ימים אחרי ההתקפה על יחיעם ונפילת 7 נוטרים ביאזור: "עלינו לראות שיטת התגוננותנו בעינים חדשות. לא הגנה מקומית, אלא ארצית. ובקרוב: בטחון הארץ, הגבולות, העליה והעצמאות". על אלו "גבולות" יילחמו היהודים "בקרוב"?

"המתיחות האמיתית החלה עם תחילת 48", אומר אנוור נוסיבה. "חוסין אל־חלדי, ראש עירית ירושלים, לא היה אז בארץ". את העיריה ניהל הבריטי גריבס, שלא ראה בעין־יפה את מהלכי־השיבוש הערביים. "עובד ערבי בעיריה, אנטון צאפיה", ממשיך נוסיבה, "חילק את כספי העיריה (60,000 לא"י) שווה־בשווה בין הצד היהודי והצד הערבי. בשלושים־אלף אלה התחלנו לממן את ההכנה למלחמה". אמצעים נוספים הושגו ממשלת פלשתינה (א"י), שהקציבה 300,000 לא"י ל"מועצה המוסלמית העליונה" – שלא פעלה מאז ברח אמין אל־חוסיני מהארץ, בשנת תרצ"ט.[46]

אף ש"הליגה הערבית" מינתה מפקד ללוחמים בפלשתין, לא פעלו אלה על־פי תכנית כלשהי. הכפרים והערים דאגו למקומם, תוך תאום עם שכנים והשמעת זעקות־שבר לעזרה אל מעבר לגבול. באזור ההר נהגו על־פי מסורת ה"פזעה", אזעקת המונים להתקפה על נקודה מבודדת, או על כוח שהתרחק מבסיסו. בהמשך התארגנו כנופיות יציבות, גדולות או קטנות – בהתאם ליכלתו של המנהיג המקומי לרכז סביבו אוהדים נלהבים. כנופיות כאלה התארגנו בשפלה, בראשותו של חסן סלאמה, ובהר מסביב לעבד־אל־קדר אל־חוסיני.

"מתנדבים" ראשונים שהגיעו על־פי החלטות "הליגה הערבית" היו 330 אנשי "גדוד הירמוך השני", בפיקודו של אדיב שישקלי, שבאו מקאטאנה שבסוריה בכ"ו טבת (8.1). פעילותם הראשונה היתה על יחיעם, המבודד ומרוחק מכל ריכוז יהודי. הגדוד הראשון, 630 איש בפיקוד מוחמד צפא, הגיע ביום ההתקפה על יחיעם, בט' שבט (20.1). בו' אדר־א (16.2) נערכה ההתקפה הגדולה על טירת־צבי, הנקודה הדרומית בעמק בית־שאן.

ה"מתנדבים" העירקים הגיעו מאוחר יותר. במארס הגיעו שני גדודים – "אל־חוסין" ו"אל־קאדסיה" – ובכל אחד 360 איש. באותו זמן הגיעו 200 לוחמי "הגדוד הלבנוני". גם 500 "מתנדבים" דרוזים מסוריה, בפיקודו של כהיב והב, הגיעו אז. באפריל הגיע מעבר־הירדן "גדוד אג'נדין", בפיקוד מישל אל־עיסא. מרביתם – ממשוחררי "חיל־הספר של עבר־הירדן", שפורק לפני כן. אל "צבא־ההצלה" נספחו עשרות שכירי־חרב לא־ערבים – מיעוטם גרמנים ומרביתם מוסלמים מבוסניה. הצד השווה ל"מתנדבים" האירופים, שכולם נשאו את הכתם הנאצי, בהיותם חלק מצבא־הכיבוש הגרמני במלחמת העולם השניה.

עם בואו של פאוזי קאוקג'י, בכ"ד אדר־א (5.3), הכריז המפקד כי בא עם כוחותיו "בלב אחד ולמטרה אחת": לבטל את החלטת האו"ם, להשמיד את הציונות, לבצע החלטות "הליגה הערבית" ולגאול את פלשתין למען האומה הערבית. את מטהו הקים בשומרון, ואף הפעיל תחנת־שידור שהיללה את "נצחונותיו" – שלא היו עטורים בהצלחה יתרה.

האחים־המוסלמים ממצרים לא הגיעו ארצה במתכונת גדודית – בשל הסתייגות השלטון מהארגון הקנאי, שנחשב יריב מסוכן לשלטון. רק באדר־א (פברואר) התארגן גדוד מקרב "המתנדבים" בדרום הארץ. התקפה ראשונה ביצעו בא' ניסן (10.4), כשבארץ נמצאו כ־2,000 מהם. רק אז, זמן קצר לפני הפלישה, הכירה ממשלת מצרים ב"מתנדבים", לא לפני ש"הליגה" התחייבה לשאת בהוצאות אחזקתם וקציני־צבא נתמנו כמפקדי הגדודים. הגדוד הראשון, בפיקוד אחמד עבד־אל־עזיז, הוא שביצע את התקפת־הנפל רבת האבדות – בנסיון חוזר לכבוש את כפר־דרום. ההתקפה, בסיוע תותחים ושריון, נערכה בעוד כוחות־צבא בריטיים פרושים במחנות שלאורך כביש עזה–רפיח.

בח' שבט (19.1) הביא אליהו ששון אינפורמציה על תכניות הערבים: "יש שינוי בתכסיסי הערבים – להשקיט הערים, ולהעביר השרפה לכפר ולדרכים, ולאלץ יהודים לפנות כמה נקודות: בתחילה כפר־עציון". ששון סיפר כי "לפני ארבעה ימים התקיימה פגישה בשכם – בין

עבד־אל־קדר אל־חוסיני ומנהלי הכנופיות. המטרה - לשגר כנופיות לכפרים. דרך המלחמה יהיה 'פגע וברח', כי לא רוצים לאבד אנשים". לדעת ששון "אם נשקיט הערים" - אמנם "נסייע למופתי, אבל לא נצטרך לרתק הרבה כוחות בערים. אם נכה ערבים עירוניים - לא יביא המופתי הכנופיות לערים. גם לא נרגיז השלטון... ויקוצר משך המהומות". קבע בן־גוריון: "אין לששון מסקנה ברורה - אלא שיקולים בעד ונגד".

שבוע אחר־כך הביא ג'וש פלמון מידע על כוחות קאוקג'י: "התכנית היא להכניס קבוצות של 400–600 איש. בגליל (סביבות הר־עצמון [מירון]) יש קבוצה אחת, בדרום העמק - קבוצה שניה (בסביבות שכם-ג'נין), בין שכם וירושלים - שלישית. בסך־הכל - כ־1,100 איש. קשורים עם פאוזי קאוקג'י באלחוט לדמשק. הוראות פאוזי: לא לתקוף יהודים - עד שהאנגלים יעזבו. הם מתכוונים להציע ליהודים 'תכנית מוריסון' לאחר שייצאו האנגלים. יש 2 כנופיות של המופתי - 100 בסביבות שפרעם, 80–100 בסביבות ירושלים. אנשי פאוזי אומרים שטנקים ותותחים יבואו עם צאת האנגלים". שבועיים מאוחר יותר גדל "צבא־ההצלה" לכדי 3,000 איש. עד כמה שזה ייראה מוזר, נתקיימו קשרים בין הערביסטים היהודים לבין מפקדי הכנופיות. באחרון של מארס, כ' אדר־ב, באו גד מכנס וג'וש פלמון וסיפרו כי יום קודם־לכן (30.3) נפגשו עם מדלול בק העירקי, מפקד גדוד "חיטין". הפגישה התקיימה בטירה שמצפון לרמת־הכובש. "הדרך היתה שמורה על־ידי מאות מזוינים ברובים, תת־מקלעים, מקלע צרפתי", סיפרו שני המומחים־לענייני־ערבים, "נפגשו בשעת היריות על רמת־הכובש. עם מדלול היה גם סלים אל־אציל, קצין של פאוזי. ביקשו לקחת אותם מיד לפאוזי, אבל אנשינו נרתעו".

בו' אדר־א (16.2) בא היועץ ששון בהצעות חדשות, כיוון ש"אין אנו מעוניינים בהחשת כניסתם של ה'פולשים' לפעולה - שאחרי 4 חודשים של פעילות ה'ליגה' הכניסו רק 3,000–4,000 איש, לא כולם מאומנים" - הציע ששון: "חוסר פעולה מצדנו ירגיע הממשלות ולא ישלחו אנשים". אך בן־גוריון הקשה: "מנין הבטחון שאם נשקוט ונשתוק, לא יוסיפו לשלוח כנופיות יום־יום - וביום אחד יתנו לנו מכה קשה? כיצד אתה רואה עניינים עד הסוף?" ששון: "כשאנגלים ייצאו - יערכו התקפה. נתכונן ליום ההוא וניתן להם מכה. אז יצטרכו שוב 4 חודשים למען התכונן"... בן־גוריון: "האומנם?"

ימים של ספיגה והדיפה. איך השפיע כל המידע וה"עצות" על התכניות האופרטיביות של ה"הגנה"? נוכח ההתקפות המרוכזות - על כפר־סולד, כפר־עציון ויחיעם - והאבדות הרבות במסע הל"ה וליד יאזור, ובמקומות אחרים, הוכן מבצע־גמול מקיף, שיתבצע במלאות שלושים לנפילת ה־35. בהתייעצות לקראת "מבצע הל"ה" - זה השם שניתן למבצע - הביע ששון דעתו כי "התכנית של יגאל עלולה להחיש ההתקפות עלינו, ובשום־אופן לא נצליח לעכב פעולותיהם, כי לא אכפת להם אם הכפרים יסבלו. רק שני דברים יעכבו: או נצחון מדיני שלהם - או השמדת הכנופיות על־ידינו". לדעת ששון יכולה הפעולה להשפיע על הדיון, אך לא תעכב תוקפנות. המלצתו: התקפה־תוך־כדי־הגנה... בדיון נוסף, למחרת, שלל יעקב דורי את "הערך הצבאי של מקום כפסוטה, תרביחה, עילוט וכדומה". נימוקו של דורי: "אם זה יצליח, וישמיד הכפר או חלק גדול ממנו - יצעקו שאנו תוקפים כפרים; אם זה לא יצליח - ודאי שאין טעם לדבר". בן־גוריון השתכנע: "דעה זו מתקבלת על הדעת". החלטתו: "לכן יסתפקו בגשרים, בטיטבא, יאזור, תל־א־ריש, בית־סוריק".

אור לג' אדר־א (13.2) פעלו באזור תל־אביב: בג'בליה פוצצו בית בן 3 קומות; באבו־כביר פוצצו חמישה בתים (נפלו שנים, נפצעו 10, "לא הופיעה משטרה"); ביאזור פוצץ בית־

החרושת לקרח (3 נפצעו קל). ההתקפה על בית־סוריק בוטלה. יומים אחר־כך, אור לה׳ אדר־א (15.2), פוצצו 6 גשרים בצפון – ממטולה ועד לשיך־חוסין. כתחליף לטיטבא, בוצעה פשיטה עמוקת־טווח – לסעסע, ש־300 מתושביו היו מזויינים. המטרה: לפוצץ 20 בתים ולפגוע במספר רב ככל האפשר. התוצאות: 10 בתים נהרסו ו־10 נפגעו.

יום לאחר הפשיטה לסעסע ופיצוץ הגשרים, תקף קאוקג׳י את טירת־צבי. בליל ו׳ אדר־א (16.2) החלה ההתקפה, שנכשלה באבדות רבות. תושיית מפקד הנקודה הועלתה על נס. ״כביר. ובצדק! יישר כוחם!״ הגיב בן־גוריון, כששמע את פרטי המערכה מפיו של אורי יפה ממעוז־חיים. ״המפקד ידע לכבוש את יצרו – ועד שבע בבוקר לא נורתה אף יריה על־ידי אנשינו – אם כי מרגמות ומקלעים ירקו אש במשך שעות – עד שהתקרבו הערבים. אז נפתחה אש, ונפלו ארבעים תוקפים. תפסו שני מקלעים, כשלושים רובים, עשרת אלפים כדורים. הרושם בסביבה – גם היהודים וגם הערבים – כביר״.

למחרת ביקש יגאל אלון לפוצץ את גשרי כביש עכו-צפת, ליד מירון – כיוון ש״לפי ידיעותיו מתכוננים הערבים לפוצץ הגשרים מעמק־החולה לצפת״. בן־גוריון התנגד: ״אין אנו צריכים להיות ראשונים לפוצץ גשרים בארץ״, סבר, אף שרק לפני יומיים פוצצו באישורו 6 גשרים. ״פיצוץ גשר על־ידינו לא ימנע פיצוץ על־ידיהם. להפך, זה עלול להכניס הצבא לפעולה. לנו נחוץ גשר יותר מאשר לערבים – אנו זקוקים לתחבורה מוטורית״. בעקבות חילופי־דברים בין בן־גוריון לאלון הוכנסה הסתייגות־גשרים להוראות אג״ם, ובפקודה מי״א אדר־ב (23.3) נאמר כי ״עם ריבוי הפגיעות בתחבורה – תקוף ופגע בתחבורת האויב בכל האמצעים והשיטות, **חוץ מפיצוץ גשרים, שהוא טעון אישור מיוחד**. המגמה: לשתק את פעילות האויב על־ידי פעולות־תגובה חריפות״.[47]

אידי מארס

חודשי אדר תש״ח (מארס 48) היו הקשים ביותר לישוב. המצב בריכוזים העירוניים היה ללא נשוא. נפגעי צליפות היו מעשה של יום־יום ושעה־שעה. רשימת הקרבנות מבין עוברי־האורח הלכה ותפחה. השתלטות וכיבוש מוקדי־האש נמנעו מ״שיקולים מדיניים״. מראשית ה״מאורעות״ ריתקה יפו אלפי אנשי חי״ם וחי״ש, שנאלצו לאייש עמדות בארבע החזיתות שבין תל־אביב ליפו – מספרים שהלכו וגדלו לכדי חמשת אלפים מגינים בהגיע שכירי־חרב עירקיים. לא כל פעולות־התגובה הוכתרו בהצלחה. בב׳ אדר־א (12.2) פגעו 4 מחלקות חי״ש בפיקודו של ישראל שחורי במטה הכנופיה באבו־כביר; אך ההתקפה על הכפר סלמה נכשלה: ״בנסיגת־הבהלה נשכחה הדאגה לפצועים שנשארו בשדה. 6 גוויות הובאו למחרת למקוה־ישראל. בידי הערבים נפל שלל יקר. ניצולי קרב־סלמה הובאו לפני בית־דין צבאי על השארת חברים פצועים בשדה״. גם לאחר הפעלת ה״דוידקות״, בב׳ ובכ׳ אדר־ב (12.3, 31.3), ושימוש בטונה חומר־נפץ – לא השתלטו על אבו־כביר, ״מחשש להתערבות הבריטים״. שוב נתגלו ״נקודות שליליות״: ״במחלקת אפרים היו מקרים של פחדנות שאילצו מפקדים לדחוף אנשים. היחידה נטולת רוח־אחווה וערבות הדדית. מחלקת דני נרתעה מלהתקדם, רוחה הקרבי היה למטה מכל ביקורת״.

בחיפה – בה מספר היהודים היה גדול מהערבים, וגם מצבם הטופוגרפי היה עדיף – הגיעו הדברים לכך ששלושה ימים, ״בימי הבלוקדה שנעשתה על־ידי מספר צלפים לא־רב, שלט יאוש, וחשבו שה׳הגנה׳ מחוסרת אונים״. ואז באה ״תכנית הפיצוצים״, שלאחריה ״הערבים מדוכאים, חנויותיהם סגורות, רבים עזבו. במקרה של חידוש הבלוקדה על־ידי הערבים, יש לדעת יוחנן [רטנר], ׳להכריז עוצר׳ – כלומר לירות לרחובות הערבים, להפסיק התחבורה״.

חיפה שקעה למערבולת. "נזרקה פצצה על אוטובוס יהודי, נהרגו שישה יהודים. צלפים ערבים החלו לפעול. באותו לילה באה תגובה יהודית חריפה, וגם למחרת. פוצצו גרז' ושני בתים, ירו ברחובות ונפל עליהם פחד. בתגובה הזו נהרגו חמישים איש ולמעלה ממאה נפצעו. יש בריחה מהעיר. אומרים ש־25 אלף עזבו. פועלים בבתי־זיקוק ברחו לג'נין". באדר־א הוכשלו נסיונות ערביים להכניס מכוניות־תופת, אך בי' אדר־ב (21.3) הצליחו הערבים להחדיר מכונית־תופת ליד משרדי "סולל־בונה" ברחוב הנמל, "שהיה נתון להשגחת הבריטים, שמנעו מאנשי ה'הגנה' לבדוק מכוניות עוברות". שישה יהודים נהרגו. שתי פעולות - אופנסיבית ודפנסיבית - סייעו להעלאת המוראל של יהודי חיפה. ליד מחסום, מצפון לקרית־מוצקין, הצליחו להשמיד שיירת תחמושת מלבנון - ו־20 אנשיה, בתוכם מפקד חיפה הערבית, נהרגו. זה קרה בו' אדר־ב (17.3). המארב חיסל את תקוות ערביי חיפה. רוחם התערערה והחלה הנטישה, שהגיעה לשיאה חודש אחר־כך. לאחר פיצוץ משרדי "סולל־בונה" הוחדרה מכונית־תופת עם 700 ק"ג חמרי־נפץ למרכז העיר הערבית "והפילה חללים לא־מעט ברחוב עירק".

בירושלים היה המצב חמור יותר, בשל הסכמת ההנהגה לשלטון בינלאומי. פעולות האיבה הערביות והבריטיות הקשו על החיים ועל הקיום וערערו את המוראל. לתחושת אין־אונים הגיעה ירושלים היהודית בכ"ב שבט (2.2), כשפוצצו בריטים מכונית־תופת ליד בית ה"פלשתין פוסט", ובב' אדר־א (12.2), כששוטרים ערכו חיפוש בעמדה בשכונת "בית ישראל" ו"שחררו" את ארבעת המגינים לידי המון ערבי שעט על הטרף וקרע את הגופות לגזרים. בי"ב אדר־א (22.2) החדירו הבריטים שבשרות הערבים מכוניות־תופת לרחוב בן־יהודה שבלב העיר. בפיצוץ נהרסו בניינים, 49 נהרגו ו־140 נפצעו.

שבוע אחר־כך, בי"ט אדר־א (29.2), פרקו חיילים בריטיים את נשקם של מגיני בית־החרושת "היוצק", בדרך־היציאה מתל־אביב לדרום. לאחר שהרסו את המבנה צפו החיילים על האספסוף הערבי הרוצח את אנשי המגן. שמונה מצאו שם את מותם האכזרי. הבריטים הצדיקו את המעשה כנקמה על פיצוץ רכבת צבאית על־ידי לח"י בקרבת רחובות. לא רק הבריטים, גם כותבי־ההיסטוריה הרשמיים: "בראשית חודש מארס פוצץ לח"י רכבת צבאית ליד רחובות. כתגובה פוצץ הצבא הבריטי את בנין בית־החרושת 'היוצק'."

ואז באו ותכפו אירועי חודש מארס הנורא. בכ"ג אדר־א (4.3) נפלו 17 אנשי מחלקת סיור של גדוד "מוריה" על־יד עטרות. בל' אדר־א (11.3) הוכנסה מכונית־תופת לחצר "המוסדות הלאומיים". 12 נהרגו, 44 נפצעו. בז' אדר־ב (18.3) הותקפה שיירה בדרך מהרטוב לשער־הגיא, 10 נהרגו. בי"ג אדר־ב (24.3) הותקפה שיירה בקרבת שועפת, 14 הרוגים, 9 פצועים. בט"ז אדר־ב (27.3) נחסמה דרכה של שיירת משוריינים, בחזרה מגוש־עציון, ליד נבי־דניאל. לאחר לחימה נואשת במשך יממה, נצטוו על־ידי ההנהגה להענות להצעת־פיתוי בריטית - למסור את הנשק והרכב המשוריין לידי הערבים תמורת הצלת נפשות הנותרים. 15 נהרגו ו־73 נפצעו. בי"ז אדר־ב (28.3) הותקפה שיירה מנהריה ליחיעם, מזרחית לכברי. רק המשוריין הראשון הצליח להגיע ליחיעם. 42 אנשי השיירה נלכדו במארב. הערבים מותתו את כולם. ארבעים ושנים הרוגים. אף לא פצוע אחד. כך נהגו "האצילים הערבים" בה' שבט (16.1) לגבי מחלקת ההר, כשמותתו את כל 35 אנשי המחלקה. איש לא נשאר בחיים. בכ' אדר־ב (31.3) נחסמה, לא הרחק מחולדה, שיירה גדולה בדרכה לירושלים. 21 נהרגו, 16 נפצעו. הדרך לירושלים נחסמה.

הדרך נחסמה. לא רק לירושלים. בט"ו אדר־ב (26.3) נחסמה גם הדרך לנגב - לאחר שהערבים הפעילו "מוקשים חשמליים" ששיבשו את המעבר בכביש הפנימי, דרך הכפרים

הקטנים, וגם בכביש החוף, דרך העיירות והכפרים הגדולים. "אבדות במשוריינים ובאדם לא איפשרו עוד המשכת התנועה. ב־26 במארס נפסקה התנועה. הנגב נותק כליל. שני ה'פרימוסים' של טייסת־הנגב היוו את הקשר היחיד בין הצפון לבין הדרום".

"לכל האירועים בתקופה זו היה עדיין אופי של התפרצויות ארעיות", מסכם ספר מלחמת־הקוממיות הרשמי. "בידי הערבים לא היתה תכנית אופרטיבית ארצית. ואנו – עיקר מהלכינו מוכתבים היו אותו זמן על־ידי פעילות האויב". התמונה, כפי שנראתה בעיני ההנהגה, היתה קודרת: "בסופו של מארס לא זו בלבד שהגענו למשבר. איבדנו חלק ניכר מהמשוריינים וחיילים רבים – ואף במחיר זה לא השגנו את מטרתנו. הדרכים מופרעות, מנותקות, חסומות. ירושלים העברית נותקה, ובנותיה מנותקות ממנה. לא זו בלבד שהתעורר ספק ביכלתנו להחזיק את הנקודות המבודדות, אלא הוטל ספק ביכלתנו להחזיק מעמד". הפקפוקים השפיעו על מעמדה המדיני של ההנהגה. ארצות־הברית הודיעה על הסתלקותה מתמיכה ב"חלוקה". הנסיגה האמריקאית עודדה את הערבים. המכה המדינית היתה, בעצם, תוצאה עקיפה עקב הכשלונות הצבאיים של ימי מארס החמורים.[48]

אם בתקופה הראשונה של המלחמה היהודית־ערבית עמד מספר החללים היהודים על קצת יותר מ־400 איש – הנה לאחר ארבעה חודשים של מלחמה לא מוכרזת, ממחצית־כסלו עד שלהי אדר־ב – הגיע המנין ל־1,200 קרבנות יהודיים, יותר ממחציתם אזרחים.

באביב חדלו פרזון בישראל

"**אחרי ביטול המנדט**", גרס בן־גוריון בכ"ו שבט (6.2), בנאום במועצת מפא"י – "אחת השאלות המרכזיות תהיה שאלת התחבורה – לא דק בין ירושלים לתל־אביב, אלא בין כל נקודה ונקודה, במיוחד בין תל־אביב לבין חיפה". אך דרכי הארץ נחסמו חודש וחודשיים **לפני ביטול המנדט**. ועכשיו באו "אידי מארס", ונסיגתה של ארצות־הברית. למחרת הצהרתו של הנציג האמריקאי וורן אוסטין, שארצות־הברית מציעה משטר־נאמנות, רשם בן־גוריון (ט' אדר־ב, 20.3): "שמעתי הודעת אמריקה על הפיכת עמדתה בפתרון שאלת ארץ־ישראל. ברור שקיבלו ההנחה של בווין, שיש להשאיר בארץ צבא בריטי ולבוא לידי סידור מוסכם עם הערבים. והיהודים יאונסו לקבל זאת – או יושמדו".

הוחל במאמץ להקמת ממשלה יהודית. אבל – "ההנהלה לא יכלה לבוא אתמול מירושלים – ואבדת יום אחד אינה קלה", התלונן בן־גוריון. "דחיית כינוס 'אספת הנבחרים', אשר הצעתי, מצערת. כינוס הוועד־הפועל הציוני – הכרחי בהקדם האפשרי. יש להכריז שהוקמה ממשלה יהודית". המאמץ נמשך גם למחרת, בי"ב אדר־ב (23.3): "ערכנו תשובה להודעת אמריקה. הוועד־הלאומי הצטרף בקושי". אך כבר התחיל לחץ נגדי: "העיט אץ לשלל", רשם בן־גוריון. "בשם המזכיר־הראשי טלפנו היום כי הממשלה ראתה בעתונות שמתכננים הכרזת ממשלה יהודית". ועם ה"טלפון" בא איום עקיף מצד השלטון המתמוטט: "הממשלה מאמינה כי שום צעד כזה לא ייעשה, הואיל ואז תֵאלץ לראות הדבר כרציני". ישיבת ההנהלה הציונית נמשכה גם בי"ד אדר־ב, אך קוצרה בגלל הפורים. "קיבלנו תכנית 13 לאכסקוטיבה" רשם בן־גוריון. אך המתכנסים נמנעו מלקרוא לגוף החדש "ממשלה". תוך זמן קצר, כפשרה, יכונה גוף־הי"ג "מנהלת־העם הזמנית".

בהכרזות ובהקמת מסגרת לא־כל־כך מוגדרת אין די – כשהאווירה קודרת, יום־יום נופלים מגינים ואזרחים. באווירה זו לא נמנעה ההנהגה מלנצל את נתיבי ההידברות עם האויב. בפגישה עם מפקד גדוד "חיטין" של "צבא־ההצלה", בי"ט אדר־ב (30.3), "נתעוררה השאלה אם יש או אין מלחמה ביניהם ובינינו?", דווח לבן־גוריון. "הודו שעניין טירת־צבי חרג

ממסגרת של פרובוקציה. אם אין מלחמה – יש להסדיר הגבולות. להימנע מאינצידנטים. אם יש מלחמה – לנהל אותה לפי כללים בינלאומיים. מחר עליהם להיפגש עם פאוזי [קאוקג'י]. בן־גוריון הנחה את השליחים: "שום התחייבות מצידנו שלא להדוף כנופיות מזויינות; מוכנים להפוגה; לא להתחייב על שום דבר פוליטי; בעד הסכם ישיר בין יהודים וערבים, למנוע חרחור מלחמה על־ידי צד שלישי". הפגישה הנוספת לא התקיימה, כיוון שבאותו יום הוכתה השיירה ליד חולדה ונחסם הקשר עם ירושלים. בכ"ד אדר־ב (4.4), תקף קאוקג'י את משמר־העמק ונחל תבוסה. "בערב באו אצלי אנשי המטה לברר כמה שאלות", רשם בן־גוריון בכ' אדר־ב (31.3), אמרתי שכרגע יש שאלה אחת בוערת – והיא המלחמה על תחבורה לירושלים. וכוח־האדם שיגאל מכין – 400–500, אינו מספיק. להזמין מיד מפקדי־החטיבות ולגייס מיטב האנשים, ולעשות זאת מיד – הערב והלילה". בכך ניתן האות והדחיפה והאישור ל"מבצע נחשון".

החשש מהסתבכות עם הצבא הבריטי לא עמד עוד למכשול. אלה עוד ינסו להתערב פה ושם, בעיקר בגזרת ירושלים, גם יפלו קרבנות מידיהם. אך צרוף הגורמים, ובואו של מטוס־הנשק, בכ"א אדר־ב (1.4) – ב"מבצע בלק" – הכריעו את הכף: **לא להמתין לביטול המנדט**. להפעיל מיד את "תכנית ד". הנסיבות נשתנו, גם מי שההכרעה בידו שינה את הוראת־ההימנעות־מהסתבכות. הקברניט התעשת. "תוך שינוי־הנסיבות", נאמר ב"תולדות ההגנה", "אימצה ה'הגנה' דרכי־מלחמה חדשות: מראשית אפריל יצאה **לכבוש** ולהשתלט על הדרכים החיוניות; **כבשה** לראשונה **כפרים** ערביים, ולאחר זמן קצר גם **שכונות** ו**ערים** ערביות. מרכז הכובד של המלחמה עבר לחטיבות, והן **השתלטו על אזורים** שלמים".[49]

אף כי נערכו עדיין פעולות־התקפה ערביות בתקופת הזמן עד לתום המנדט הבריטי, ומהן מרות ומכאיבות, הנה עמדו ששת השבועות בסימן המפנה במערכה הצבאית. בראשית "מבצע נחשון", בשלהי אדר־ב (ראשית אפריל) – חוסלה מפקדת חסן סלאמה; נכבש הקסטל, הכפר וההר, וכן הכפר צובא, חולדה הערבית ודיר־מוחסין; בהמשכו עבר הקסטל מיד ליד ונהרג מפקד הכנופיות החוסיניות; נכבשו גם הכפרים דיר־יסין וקולוניה. "מבצע הראל" – בין ו' לט"ו ניסן (15–21.4) – המשיך את "מבצע נחשון": להעביר שיירות מזון נוספות לירושלים. במבצע נכבשו סריס, בית־סוריק ובידו. באופנסיבה נוספת, "מבצע מכבי", מכ"ט ניסן עד ט' אייר (8–18.5), נכבש הכפר בית־מחסיר. אך המטרה העיקרית – הכביש לירושלים, על־ידי כיבוש לטרון – לא הושגה.

את צפון הארץ, לבד מאזור חיפה־רבתי, פינו הבריטים כבר בראשית ניסן (אמצע אפריל) – בניגוד לידיעות המוקדמות שהפינוי יתגלגל מדרום לצפון.* וכך אירע שהבריטים לא הפריעו להדיפת ההתקפה על משמר־העמק – מכ"ד אדר־ב עד לג' ניסן (4–12.4). גם התקפת גדוד השכירים הדרוזי, בפיקודו של שכיב והב, על רמת־יוחנן – ד'–ז' ניסן (13–16.4) – נהדפה. האבדות, והפיתוי הנגדי, הפכו את הקערה על פיה, והדרוזים העבירו את תמיכתם לצד היהודי.

המעבר מהגנה להתקפה נתן פריו במהרה. מיד עם יציאת הבריטים נכבשה טבריה – ט' ניסן (18.4) – ובעקבותיה נפלו כפרים ערביים נוספים, שתושביהם מיהרו להימלט עד בלי שריד.

---

* מוזרה קביעתו של עורך "תולדות מלחמת הקוממיות" – כי אף שתכנית ד' "חייבה כי הכוח יהיה מוכן להפעלה ב־1.5.48... נסתבר שבניגוד להבטחות הבריטים, שהפינוי יחול **בעת ובעונה אחת בכל הארץ**, החל פינוי זה להתבצע באזורים שונים מוקדם יותר". שכן ביומן בן־גוריון מצויין, בד' שבט (18.1), כי "הבריטים יעזבו את הדרום ב־20 בפברואר. ב־31 במאי ירושלים ושומרון. מ־1 ביוני יתרכז הצבא בחיפה, אולם הגליל יהיה תפוס עד סוף יולי. נמל תל־אביב לא ישוחרר עד גמר המנדט".[50]

בי״ג ניסן (22.4), נכבשה חיפה והוסר המטרד שריתק אלפי מגינים. בכ׳ ניסן (29.4) נכבש הכפר הערבי צמח, על צומת הדרכים ותחנת־המשטרה שלידו, יום אחד לאחר שהבריטים מסרוה לערבים. על מצודת נבי־יושע, שנמסרה לערבים, נערכו שתי התקפות – בו׳ ניסן (15.4), בה נפלו 5 לוחמים, ובי״א ניסן (20.4), בה נפלו 22 לוחמים. מצודה אסטרטגית זו נכבשה רק בח׳ אייר (17.5) ובה נהרג אחד התוקפים.

פינוי הצבא הבריטי מהגליל איפשר לפתוח באופנסיבה – אך בשל הפינוי המוקדם מהצפוי לא היו יחידות מוכנות. ב״מבצע יפתח״ – מי״ט ניסן עד ב׳ אייר (12.5–28.4) – טוהר הגליל־העליון. בתחילה נתפסה משטרת ראש־פינה ומחנה ״פילון״, ואחר נכבשו ביריה ועין־זיתון. התקפות על רמות־נפתלי, דן, דפנה וכפר־סולד, כמעט ושיבשו את המבצע. בכ״ה ניסן (4.5) בוצע מבצע ״מטאטא״ – טיהור השטח בין הכנרת לימת החולה. בכ״ז ניסן (6.5) נכבשה סג׳רה – אך קרבות סביבה התחדשו ערב ההפוגה ולאחריה, עד לשחרור הגליל המרכזי ב״מבצע דקל״. בב׳ אייר (11.5) שוחררה העיר צפת. יומיים לפני תום המנדט, בג׳ אייר (12.5), נכבשה גם העיר הערבית בית־שאן. ב״מבצע בן־עמי״, שנפתח יממה אחת לפני הכרזת מדינת ישראל, נכבש כל אזור החוף שמצפון לעכו, עד לראש־הנקרה, ונפתחה הדרך ליחיעם ולחניתה ואילון. אך העיר הערבית, עכו, מוקפת החומה, לא נכבשה אלא בח׳ אייר (17.5).

עשרה ימים, מט״ו אדר־ב (26.3) ועד לכ״ה בו (5.4), היה הנגב מנותק יבשתית, עד שנמצאה דרך־עפר עוקפת, אך בלתי־בטוחה. רק בכ״ה ניסן (4.5) ניתן היה לרכז כוח ולפתוח במבצעים לטיהור מרחב הדרום, מרחובות ועד מדרום לבאר־טוביה. בשני מבצעים, שנמשכו עד לו׳ אייר (16.5) – ״מבצע כיתור״ ו״מבצע ברק״ – כבשו כוחות ״גבעתי״ ו״הנגב״ את עקיר וקטרה, באשיט, בית־דרס, ברקה, בריר, חוליקת, כאוכבה ובית־תימא והביאו למנוסת תושביהם הערבים לעבר הרי חברון. התקפה מחודשת על כפר־דרום, בא׳ אייר (10.5), קטעה את פיתוח המתקפה – והמלאכה לא הושלמה. עם הפינוי הבריטי – בכ״ד ניסן (3.5) – נתפסה משטרת עימרה, שעמדה כעצם בגרון הנגב היהודי.

יפו נכנעה בד׳ אייר (13.5), לאחר שלפני כן נכבשה שכונת מנשיה על־ידי האצ״ל; וב״מבצע חמץ״ – י״ח–כ״א ניסן (27–30.4) – נכבשו שכונת תל־א־ריש והכפרים יאזור, סלמה, חיריה וסקיה. מצודת־המשטרה בבית־דגן נתפסה בה׳ אייר (14.5), עם פינויה על־ידי הבריטים. בכ״ה ניסן (4.5) נכבשה יהודיה על־ידי האצ״ל והוחזקה בידיהם במשך 5 שבועות. כפר־סבא הערבית וביר־עדס שבשרון נכבשו בד׳ אייר (13.5).

אף ש״הלגיון הערבי״ עדיין היווה חלק מהכוחות הבריטיים, הנה לא נמנע מלהתערב במלחמה לפני מועד תום המנדט. אנשי גשר השתלטו על בנין המשטרה, אך ה״לגיון״ תקף, תוך נסיון להשתלט גם על הקבוצה. עבדאללה דרש מאנשי גשר כניעה. הדרישה נדחתה, ובעזרת תגבורת שתפסה את המשלטים מסביב, נשארה המשטרה בידי הכוח היהודי. בה׳ אייר (14.5) הגיע חלוץ חיל־המשלוח העירקי לאזור והחליף את ה״לגיון״ שהועבר לגזרת המרכז. נסיונם של העירקים להאחז בכאוכב־אל־האוא, הוא כוכב־השחר, נכשל.

גורלם של ארבעת ישובי גוש־עציון לא שפר כגורלה של קבוצת גשר. מערכת ההתקפות המחודשת של ה״לגיון״ – בהשתתפות כנופיות הר־חברון ובסיוע שריון וארטילריה – על כפר־עציון החלה בכ״ה ניסן (4.5), ונמשכה עד להכרעתו של כפר־עציון בד׳ אייר (13.5) ולכניעת שאר הישובים למחרת, ה׳ אייר (14.5). כל מגיני כפר־עציון הוכרעו לטבח, גם פצוע אחד לא נחון. את כולם מותתו חייליו של עבדאללה.

בשלב האחרון של המלחמה־טרם־מדינה – משלהי אדר־ב, ועד לה׳ אייר תש״ח (14.5) – איבד הישוב היהודי יותר מ־1,200 מבניו – 750 מהם מבין הכוחות הלוחמים.

פעילות צבאית־לאומית

למרות שכבר מראשית המלחמה היו מגעים לאיחוד הכוחות, למאמץ לאומי מרבי, הנה עובדה היא שעד אשר לא הוקמה ממשלה פעלו ארגוני הלוחמים בנפרד, אם כי בתאום רופף, בהתאם למקום ולזמן. גורמים פסבדו־היסטוריים גרמו לכך יותר מאשר אסטרטגיה וטקטיקה. ההנהגה, וביחוד ראשה, התחפרה באורח אובססיבי מסביב ל"עקרון המרות", שהוא תרגום עברי־"ציוני"־לאומי של מונח קומוניסטי - "דיקטטורה של הפרולטריון". מצד שני היה חוסר־אמון הדדי - אם זה כלפי ההנהגה, שקמה וגדלה בחסדי שלטון זר, ונשאה על גבה גבנון של שיתוף־פעולה עם הבולשת והסגרת לוחמי חרות; ואם זה חשש מאיבוד שלטון לגורם חסר־אחריות. והנגזר מזה: דרישה אולטימטיבית: "מרות" גם בחזית הבריטית. האיחוד לא קם. אך ספק אם איחוד בתנאי "מרות" היה מסייע הרבה.

בראיה האסטרטגית הכוללת, כפי שהובהרה חודשיים לאחר תחילת מעשי־האיבה, לא היה הבדל גדול בין הקו האסטרטגי של ה"הגנה" לבין הקו של האצ"ל. על סמך ההנחה כי "האסטרטגיה הערבית מבוססת על **ביתור וכיתור** - כיבוש חיפה; ניתוק ירושלים; ניתוק הגליל והנגב; התקפות על שפלת החוף - שהם הקווים היסודיים של האסטרטגיה הבריטית־ערבית" - הגיעה מפקדת האצ"ל למסקנה המתחייבת מכך: "להעמיד מול מגמת הביתור ומזימת הכיתור - **אסטרטגיה אופנסיבית, שמטרתה כיתור נגדי וכיבוש מונע**". והרי זו האסטרטגיה שנקטה ה"הגנה", ביחוד מימי "מבצע נחשון" ואילך. בדיעבד לא נקטו גם לח"י באסטרטגיה שונה - אבל מטעם אחר, שהוגי־דעות בלח"י הבחינו בו כבר בראשית התקופה: שלא כמו באסטרטגיה לסילוק השלטון האימפריאליסטי, אין אסטרטגיה של כיבוש חבלי המולדת ניתנת לביצוע על־ידי גורם קטן, ויהא עז־נפש כאשר יהיה.

אולי היו לאצ"ל אשליות אי־פה ואי־מתי ליהפך לגוף הלוחם המרכזי באויב הערבי. אך מציאות של אמצעים מוגבלים והתנכלות מצד מנגנון סמי־לגלי ותאב־שלטון סיכלה אפשרות כזו. וכך, מתוך הכרת התנאים, ומתוך רצון לקחת חלק במערכת החיים והקיום, השתלב האצ"ל לתוך האירועים בדרכו שלו, שדמתה לא פעם לדרכם של הארגונים האחרים.

בכ"ג כסלו (6.12), פחות משבוע לאחר תחילת ההתקפות הערביות, היתה יד אנשי הארגון בבית־קפה ערבי באבו־כביר, בהשליכם פצצה לתוכו. בכ"ח כסלו (11.12) חדרו אנשי האצ"ל לכפר טירה שליד חיפה, עשרות ערבים נהרגו. יומים אחר־כך ערכו התקפה על כפר יאזור, 6 ערבים נהרגו. עשרות ערבים נפגעו בפצצה שנזרקה על בית־קפה ליד בית־הקולנוע "אלהמברה" בשדרות המלך ג'ורג' (שדרות ירושלים) ביפו. במהלך קרב ביהודיה, באותו יום, נהרגו 70 ערבים. בז' טבת (20.12) הונחת כוח של האצ"ל בחוף יפו. 6 ערבים נהרגו ועשרות נפצעו בי"ז טבת (30.12) ליד בתי־הזיקוק, בהתקפה אשר גרמה מוסר־כליות - בשל הטבח שערכו הערבים בעמיתיהם זמן קצר אחרי פיגוע האצ"ל.

השתלשלות־האירועים הקשה בחיפה לא ריפתה את ידי האצ"ל במקומות אחרים. בי"ט טבת (1.1) הצליח ג'יפ של האצ"ל לחדור דרך מנשיה ולדהור ברחובות יפו עד למרכזה, תוך שאנשיו קוטלים עשרות ערבים בדרכם. שבוע אחר־כך עשו לוחמי האצ"ל בירושלים שימוש בחביות־נפץ ליד שער־יפו וליד קפה "פיקדילי" ברחוב ממילא. 25 ערבים נהרגו ועשרות נפצעו. המחיר היה יקר: שלושה מהתוקפים נפלו. לסיכום מערכת התגובות בשלב הראשון של המלחמה חדרו לוחמי האצ"ל בג' וד' אדר־א (13-14.2) לרמלה ולקלקיליה, הפגיזו את תחנת־הרכבת ביפו במרגמות ותקפו רכב ליד יאזור ובכבישי רמלה-עקיר ורמלה-חיפה. לשיאה הגיעה מערכת התגובות של האצ"ל בז' אדר־א (17.2), בהרס בית "הוועדה הלאומית" ברמלה, שם נהרגו 37

ערבים ורבים נפצעו. בירושלים – בה הוצת, בי״ט כסלו (2.12), קולנוע ״רקס״ – הגיע האצ״ל לשלב הכיבוש בהתקפה על דיר־יסין (יחד עם לח״י) בכ״ט אדר־ב (9.4). בשלב הכיבוש חזר האצ״ל לפעול בחיפה, בנטלו חלק בשחרור העיר, בי״ב ניסן (21.4) כשאנשיו פעלו באזור ואדי־ניסנס על־פי פניה של מפקד הגזרה שמחה חרובי, שאמר למפקדי האצ״ל כי הפניה היא אישית, אף שהממונים עליו חייבוהו ״לא להפריע לאנשי האצ״ל אך גם לא לסייע״ (לאחר כיבוש חיפה הזדרזה מפקדת ה״הגנה״ להתכחש להבנה עם האצ״ל; והממ״ז אף הוציא כרוז בו האשים ״אלמנטים מסויימים בין הפורשים הרוחשים אחרי קווי־האש של יחידותינו ומגיחים מאחוריהם בעת התקדמותם – מתוך העמדת־פנים כי גם להם חלק בקרבות״...).

גם באצ״ל היו לוחמים שיצאו לגוב־האריות ולא שבו אל בסיסם. ביניהם ראוי להזכיר את מנחם מדמוני, יליד כפר השילוח, בן ארבעים, שיצא בז׳ שבט (18.1) להטיל פצצה ליד מגדל־דוד. הוא זוהה על־ידי מכר ערבי ונלכד, עונה למוות ונדקר עד שגופו היה ככברה. גופתו השרופה נמצאה ליד שער־האריות. במחצית אדר־א יצא ברוך מזרחי, בן 22, בשליחות מודיעין לג׳נין (ברוך, גר־צדק שנולד כחמודה אבו־לעינין בצפת, היה לוחם אצ״ל ותיק; הוגלה על־ידי הבריטים לאפריקה, למשך שלוש שנים, אף נפצע מירי שומרי מחנה־המעצר), זוהה והוצא להורג על־ידי כיתת־יורים של ״מתנדבים״ עירקיים.

יפו. לקראת שלב־הכיבוש נדמה היה לראשי האצ״ל שיש ביכולתם לבצע משימות־כיבוש באורח עצמאי. אין ספק כי יפו הערבית היתה ראויה להיכבש זה מכבר, שכן ריתקה אלפי לוחמים. גם מאות ההרוגים והפצועים חייבו את חיסול המטרד וכיבוש העיר. אך המספר המועט־יחסית של הלוחמים שיכול היה האצ״ל להעמיד, וחוסר הנסיון הצבאי – והעוינות האובססיבית של ההנהגה – עוררו את הספק בהגיון שבהחלטת האצ״ל לצאת לפעולה זו. ״התכנית לכיבוש יפו היתה אחת מארבע תכניות אסטרטגיות שנקבעו בסוף ינואר 1948״, אומר מקור האצ״ל. ״התכניות תהיינה אלטרנטיביות בהתאם לאפשרויות כוח־האדם וכמות הנשק. אלה לא נמצאו, בעיקר כלי־המלחמה למבצע גדול״. באפריל חל שיפור משמעותי, והעדיפות ניתנה לתכנית־יפו. ״לא היה ספק שיפו נועדה לשמש בסיס לפעולה ימית וגם יבשתית של הצבא המצרי ולהביא את המלחמה לתל־אביב״.

הרעיון המפתה – שהיה מונח גם ביסוד תכנית אלטרנטיבית של ה״הגנה״, שלא הגיעה לכלל ביצוע מ״שיקולים מדיניים״ – היה לנתק את אצבע־מנשיה בנקודה הצרה ביותר, ליד רחוב זרח ברנט, בשכונת נוה־שלום, שבינה לבין הים לא הפרידו אלא 500 מטר בלבד. מפקדת האצ״ל היתה משוכנעת שיש בכוחה לבצע את המשימה, גם אם ינסו הבריטים להתערב ולמנוע את נפילתה של יפו, ובעיקר אזור הנמל, בידי היהודים.

בתשע בבוקר של א׳ דחול־המועד פסח, ט״ז ניסן (25.4), פתחו 600 אנשי האצ״ל בהתקפה. לאחר הפגזת מרגמות הסתערו שני כוחות – אחד מערבה, לכיוון הים, והשני דרומה, לתחנת־הרכבת. היום הראשון נסתיים בלי שהושג היעד. התברר ש״לא היתה בידי פיקוד המבצע הערכה נכונה של יתרונות האויב בכוח־אש ובביצורים״. גם ביום השני לא נפרצה החזית. ״בחדר המפקדים היתה אווירת דיכאון, מחוזק על־ידי הגינויים והשמחה־לאיד מצד יריביו של הארגון הצבאי הלאומי״. גם אם ״לא נכבשה שום עמדה טקטית חשובה, למרות הדם הרב שנשפך״ – היתה השפעה רבה לפגזי־המרגמה שנחתו במרכז יפו. מנוסת האוכלוסיה הערבית גברה ונתעצמה, וערערה את רוחם של הלוחמים הערבים.

ביום השלישי להתקפה הציע מנחם בגין ״להפסיק את הקרב, להחזיק בקו, ולהשאיר יחידת־חלוץ לחידוש ההסתערות במועד אחר״. הצעת בגין נדחתה. עמיחי פאגלין לקח את הפיקוד הישיר לידיו. בשיטה חדשה, של התקדמות במחסה חומת שקי־חול שנבנתה תוך

התקדמות, ותוך קרב רצוף עמוק לתוך הלילה, הגיעו לוחמי האצ״ל אל שפת הים. שכונת מנשיה נכבשה, מסגד חסן־בק נפל גם הוא. תל־אביב שוחררה מאימת הצלפים. אבל בכ׳ ניסן (29.4) התערבו הבריטים באורח פעיל: בטנקים, מטוסים ואולטימטום. זה לא עזר עוד ליפו, גורלה נחרץ. המנוסה הפכה לזרם שוטף, למרות נסיונות הבריטים למנעה.

וה״הגנה״ עסקה בהכפשה: ״מבלי להודיע, וללא כל תאום עם הגנת תל־אביב, יצא האצ״ל להתקפה, לכבוש את העיר יפו״ - הכריזה מפקדת ה״הגנה״ בתל־אביב.* מקור ה״הגנה״ מגלה כי ״פנייתם של אנשי לח״י, שביקשו לשתף בפעולה יחידות של חבריהם, נדחתה - שכן כיבוש יפו צריך היה להיות פעולה של האצ״ל בלבד״. גרסת לח״י הפוכה: ״לפני ההתקפה על יפו״, סיפר בנאי, ״הוצע לנו שיתוף״. אלדד: ״ממטה האצ״ל הציעו שאף אנו נשתתף בהתקפה. דוב לוהט, מרכז לח״י לא מתלהב. אני אינני מאמין בהצלחת ההתקפה; ואין צריך לומר שלשיתוף זה התנגד נתן פרידמן. הוא קיבל ידיעה מוסמכת מראשי ה׳הגנה׳ שהיא עומדת לסגור על יפו ולהכריח אותה להיכנע בלי קרבות״.

בקרב על יפו, מירי הערבים ומפגזי החיילים הבריטים, נפלו שלושים מאנשי האצ״ל וכשמונים נפצעו. במבט־לאחור ניתן לשער, שאם יפו לא היתה נכנעת לפני תום המנדט, עלולים היו הבריטים לקבוע את יפו כמובלעת עד לפינוי הצבא, כמו בחיפה. הגעתה של תגבורת בריטית ליפו, שבועיים לפני תום המנדט, מוכיחה כי האפשרות היתה ריאלית. אם היתה נוצרת סיטואציה כזו, יתכן שנוכח הפיתוי לחבור עם יפו ערבית־בריטית שיש בה גם נמל, לא היה חלרץ הצבא המצרי נעצר בגשר־עד־הלום והיה מנסה לחבור עם יפו המוגנת על־ידי הבריטים. ״רצועת עזה״ עלולה היתה להשתרע עד גבול תל־אביב.[51]

יהודיה. התקפת האצ״ל על יפו האיצה את חתימת ההסכם בין האצ״ל ל״הגנה״, שאושר אך לא נחתם. החתימה כללה פירוט המשימות. ביניהן: ״האצ״ל יהא מוכן לבצע פעולות אשר תוטלנה עליו על־ידי הפיקוד העליון ואשר בכוחו לבצען״. זמן קצר אחרי כיבוש מנשיה הוטל על האצ״ל לכבוש את יהודיה. המטלה מאוזכרת ביומן, בכ״ה ניסן (4.5): ״לאצ״ל ניתן לתקוף יהודיה וכפר־אונו״. אך לא את כפר־אונו ולא את כפר־ענא צריך היה האצ״ל לתקוף, אלא את יהודיה. מכפר־אונו יצאו שתי פלוגות של האצ״ל בבוקר כ״ה ניסן ותקפו את יהודיה, שמנין תושביו הגיע ל־7,000, וההגנה הסתייעה בלוחמים זרים. עד אחר־הצהרים השתלטו על כל העמדות. 5 שבועות החזיק האצ״ל ביהודיה, אך עם שילובו בצה״ל נצטמצם הכוח העצמאי שהחזיק במקום, טירונים וטירוניות, גם לא הוחלף על־ידי חי״ם; שכן על־פי מרידור, הודיע ידין שאין לו כוחות לקבל את הכפר.

יום לפני ההפוגה הפתיע ״הלגיון הערבי״ ובמזנקי־בזק ניסה לקבוע עובדות בגזרת השפלה. בין האירועים החמורים היתה התקפת־פתע שערך כוח משוריין של ה״לגיון״ על יהודיה, שמגיניה היו מנותקים מכל בסיס צה״לי. 12 מאנשי האצ״ל נהרגו, ביניהם 2 לוחמות. האירוע הונצח ביומן בן־גוריון באורח מעליב: ״הלגיון התקיף את סרפנד, ספוריה ויהודיה. בשתי הנקודות הראשונות נהדפה ההתקפה. יהודיה נכבשה. היה שם אצ״ל והוא ברח**״. יחידות ה״לגיון״, שהמשיכו בהתקפה על יחידת החי״ם בכפר־ענא, שברח אף הוא, נעצרו על־ידי כוח מחטיבה 8 שבלם את ההתקפה. הכוח של חטיבה 8 לא הגיע ליהודיה, בשל ה״הפוגה״ שנכנסה לתקפה, אלא חודש מאוחר יותר: ב״מבצע דני״.

---

* על הסבך סביב התקפת האצ״ל, יעיד הסיפור הבא: בי״ח ניסן (27.4) טלגרף שרתוק מניו־יורק כי מה״סטיט־דפרטמנט״ שאלו אם מנהיגי ״הסוכנות״ שולטים עדיין במצב, לנוכח התקפת האצ״ל על יפו. ״כל סימן שיעיד על כך שמרות ׳הסוכנות׳ אינה שלמה, ישפיע באורח מזיק ביותר על מעמדה המדיני״...

** ביטוי פוגע זה הושמט בספרו של בן־גוריון, ״מדינת ישראל המחודשת״.

בשומרון. משימה נוספת הוטלה על האצ״ל לפני תום המנדט: ״ל׳ ניסן (9.5). הלילה יפעל אצ״ל בסביבה ההיא״ [כפר קרע]. הפעולה כוונה אל 5 כפרים בהרי אפרים, ממזרח לזכרון־יעקב. הכוח, שמנה 160 לוחמים, יצא משוני. הכפר בריקי נמצא ריק; 300 תושבי סינדיאני נכנעו ופונו מזרחה; בריחת תושבי הכפרים סחפה גם את 2,000 תושבי סובארין, שנמלטו לאום־אל־פחם, וההתנגדות הקלה נשברה במהירות. גם בחוביזה ואום־א־שוב לא היתה התנגדות.[52]

321 מחיילי האצ״ל נפלו במלחמת העצמאות – בין י״ח כסלו תש״ח (1.12.47) לכ״ט טבת תש״ט (30.1.49). 194 מהם נפלו במסגרת האצ״ל; 127 נפלו במסגרת צה״ל.

2: החזית השניה של לח״י

כנגד פורעי ישמעאל

להוציא מעטים, לא היתה בשורות לח״י מחלוקת בקביעה כי שלטון הכיבוש הבריטי הוא, היה ונשאר, האויב. בראשית פעולות־הרצח הערביות לא נשמעה התנגדות לנסיון, אותו הוביל גרא, למנוע את האוכלוסיה הערבית מהיגרר לפעילות אנטי־יהודית. גם האצ״ל פנה לערבים, וגם ההנהגה הישובית ומפקדת ה״הגנה״. לא היה בלח״י איש מרכזי אחד שהאמין כי ממשלת בריטניה אכן מתכוונת להוציא את מאה אלף חייליה מן הארץ – וכך סברו רבים וגדולים וטובים בכל המחנות. ברור היה במחנה לח״י כי עליהם להיות מוכנים לחדש את המלחמה, ברגע שייראו האותות הראשונים לחרטת השלטון הבריטי מהחלטת הפינוי. אף על פי כן החלה לבצבץ בשורות לח״י מחלוקת – אם אמנם צריכה התנועה, במסגרת ״החטיבה הלוחמת״, לקחת חלק בחזית הערבית, שלח״י הגדירוה כחזית שניה. העובדה שמעשי־הרצח הגיעו לממדים של מלחמה מרה וכואבת, הביאה רבים בלח״י לדרוש מעורבות פעילה נגד האויב האקטואלי – הערבים. אך אחד משני חברי המרכז, גרא, ניסה לעצור נטיה זו. כבר ציטטנו לעיל את דברי גרא בטבת תש״ח: ״בערבים ראינו, ואנו רואים עוד היום, יריב. את היריב כדאי לשכנע, עם היריב כדאי להגיע לידי הסכמים״. במאמץ שכנוע – מכוון יותר לגורמים היהודיים מאשר לערבים – ניסה גרא להטות את רגשות הזעם נגד האויב הערבי, הפורע ורוצח וטובח – לעבר האפנדים החוסינים והאמיר עבדאללה מעבר־הירדן עבד הבריטים.

דומה שלא אחר, אלא בן־גוריון, הוא שנתן את התשובה המוחצת לקו זה של גרא, בו דגלו גם אנשי אחדות־העבודה שבמפ״ם. בסיכום הוויכוח בוועד־הפועל הציוני, בכ״ז אדר־ב (7.4), הטיח בן־גוריון ביריביו: ״איני מקבל את ההנחה של [משה] טבנקין שבמערכה זו עומדים נגדנו רק אפנדים ולא איכרים ופועלים ערבים. העובדות הממשיות הן הפוכות. אלה שעמדו נגדנו בקסטל, במוצא, בגוש־עציון – הם פלחים ערבים. רבים משליטי ערב חיים בחסד אנגליה. אך אל נרמה עצמנו ואל נחשוב שהערבים הם רק מכשיר בידי האנגלים. טרם היו פה אנגלים כבר היינו מוכרחים להתגונן בפני הערבים״.

הלחץ מתוך השורות אילץ את גרא להסכים עם הקו של אלדד וזטלר. בעדותו ב״משפט לח״י״ סיפר יעקב בנאי: ״משהתברר כי ה׳הגנה׳ גילתה חולשה בחזית הערבית, הוחלט בלח״י ש׳החטיבה הלוחמת׳ תיקח חלק פעיל במלחמה נגד הערבים, בעיקר בפעולות יזומות, תוך תאום עם כוחות אחרים. כשיצאנו לפוצץ במנשיה – היה עלינו להודיע ל׳הגנה׳, שדרך עמדותיה נאלצנו לעבור ולחזור. כך היה גם באבו־כביר ובחיפה״.

בכ״ד טבת (6.1) פרסמו לח״י הודעה מתפלפלת, כי ״סימני חולשה מצד העם העברי רק יחלישו את הרצון וכוח־ההתנגדות של המוני־ערב למסיתים הבריטים״. זה היה תרוץ טוב

לשינוי הכיוון: "לאור מצב זה החליטו לוחמי חרות ישראל להשיב מלחמה לפורעים ולכל עוזריהם". ההודעה מציינת את המטרות אשר "לוחמי חרות ישראל קבעו בחזית זו" – ואלו הן, בתמצית: א) להרוס את מרכזי הפיקוד של הפורעים; ב) לשחרר את השכונות העבריות על־ידי לחץ על השכונות הערביות; ג) להעניש את הכפרים הערביים; ד) לשים מצור כלכלי על בסיסי הכנופיות; ה) להעניש את האחראים לרצח. ה"הודעה" מפרטת 10 פעולות שבוצעו עד כה: 4 פעולות בירושלים – שנפתחו בכ"ג כסלו (6.12), בהתקפה על עתון החוסינים "אל־ואחדה". הפעולה השניה בוצעה בב' טבת (15.12) כתגובה על רצח 14 יהודים ליד בן־שמן. בהתקפה על רכב ה"לגיון" בירושלים נהרג אחד ונשקו הוחרם. בט"ו וי"ט טבת (28.12, 1.1), החל לח"י בטיהור ירושלים מפוטנציאל אויב. רכב של ה"לגיון" הותקף בחיפה, בי"ג טבת (26.12).

הפעולות באזור תל־אביב החלו בי"ז טבת (30.12), בהתקפה על הכפר יאזור. תאור הפעולה נרשם בזמנו: "כלבים הרגישו בנו והחלו נובחים. גבול הפרדס. קרחת ומספר אהלים. בדואי יצא וידה אבנים בכלביו, להשתיקם. מתקדמים עם גדר הצבר. המטרה – כמאה מטרים לפנינו. אות הקרב – חוצים את השדה בריצה. בית־אבנים מוקף גדר פחים. הגשש קורא בשמו של בעל־הבית. זה נענה. ניתנת הפקודה, בעברית: 'מטענים!' נשמעת כעין יללה: 'אג'מו עלינא!' (התנפלו עלינו!). מגיע לאזנינו קול דריכת רובה.

"צרצורו של הפתיל. 'נסיגה!'. ראשונים – החבלנים; אחריהם המקלענים. 'תזמורת' החלה מנגנת, בעוד אנחנו בשדה הפתוח. בליל קולות – אקדחים, רובים, תת־מקלעים. מכונת־יריה נוהמת, גם נפץ רימונים. הגענו לפרדס. אור אדום – ואחריו התפוצצות מחרישה. ואחריה – יללות. קריאות ופקודות בערבית. מעל ראשינו ניתך מטר קליעים. והנה התיל. על־יד המושבה פותחים בשירה – כדי שלא יפתחו עלינו באש. אש בכל זאת נפתחה עלינו – אש ברוכה. לחיצת ידים, אוכל, משקה. ולקינוח – קצת ויכוחים..."

הפעולות באזור תל־אביב־יפו בוצעו בין י"ח טבת (31.12) לכ"ג בו (5.1): פיצוץ פסי־הרכבת, שוב ושוב, הביא לניתוק יפו בדרך מסילת־הברזל. הותקף ונהרס בית ערבי במנשיה, שממנו צלפו. הרשימה מונה "מבצע נועז בו הוכנסה מכונית־תופת ליפו והרסה את מפקדת הנג'דה באזור יפו. 70 ערבים נהרגו, ביניהם מפקדים רבים". על כך להלן.

בימים הבאים המשיכו לח"י בפעילות נגד עמדות הערבים בגבול יפו, במיוחד בין כרם־התימנים היהודית למנשיה הערבית. "בחורינו היו יוצאים בקבוצות של שמונה או עשרה", מספר עלי. "מתקדמים דרך חצרות, לאורך הסמטאות, צמודים אל קירות־הבתים, ותוקפים עמדות שמהן צלפו לעבר רחובות תל־אביב. ברימונים ומטעני־נפץ חיסלו מספר עמדות". בג' שבט (14.1) "הורידו" בניין בן 2 קומות במנשיה, סמוך ל"כרם". על מבצע זה חזרו הבחורים צמאי־הפעולה גם בז' שבט (18.1) וביי"ד בו (25.1). "כדי להיות מוכנים לכל הפתעה – התקפה ערבית או התערבות בריטית" – ממשיך ומספר עלי, "הקמנו באחד הבתים ב'כרם' בסיס־כוננות תמידי. שם ישבה בקביעות כיתת־לח"י חמושה ומוכנה לצאת ולהגיש סיוע, או לתקוף את הבריטים. למתקן זה קראנו 'היכון'."

לוחמי חרות ישראל הבהירו כי אנשיהם "יוסיפו לפעול להגנת הציבור העברי, לחיסול הפרעות והפורעים, ויתאמצו להקפיד כי פעולותיהם תהיינה מכוונות". אלדד טען לאחר זמן כי "הפעולות באו כדי לעמוד בהתחרות, שהרי עדיין אנו קיימים כגוף נפרד"...

הפעולות בחזית הערבית – גם אם אחת מהן, במפקדת הכנופיות, היתה רבת־תהודה – לא הבהירו את המבוכה בשורות. דוב, שנשלח לארגן את הפעילות האנטי־בריטית מעבר לים, לא יכול היה להישאר עוד בחו"ל – וחזר אל אנשיו וידידיו בחטיבה הלוחמת. הודעה נוספת על

הפעולות בחזית הערבית לא פרסמו לח״י אלא בכ״ו אדר־א (7.3) – חודשיים אחרי ההודעה הקודמת, לאחר ההתקפה על הרכבת הצבאית ליד רחובות. בתקופה זו כבר פעלה יחידה של לח״י – בפיקודם של דוב ויורם – בשרון, מתוך תאום עם מפקדת ״אלכסנדרוני״. בכ׳ אדר־א (1.3), הותקף הכפר קניר, ששימש בסיס להתקפה על מענית. ״תוך קרב עז״, נאמר בהודעה, ״הצליחה יחידת חבלנים לחדור לכפר ולפוצץ בתים. בפעולה נהרגו 4 ערבים ו־19 נפצעו״. בעקבות ההתקפה על קניר ציוותה מפקדת הכנופיות בשומרון על הכפרים שבין עתלית לטול־כרם להפקיד שמירה על מבואותיהם ביום ובלילה. משנאלצו הכפרים הערבים להקצות כוח־אדם לפונקציות הגנה, ממילא צומצם מאגר הלוחמים שהיה פנוי עד כה לפעולות התקפה.

בכ״ג אדר־א (4.3) המשיכה יחידת לח״י בפעילותה ותקפה את הכפר ביר־עדס, ששימש בסיס להתקפות על מגדיאל והסביבה. כפר זה היה יעד לפעולת הארגון הצבאי הלאומי ב״מאורעות״ תרצ״ח. ״בקרב, שנמשך שעתיים״, נאמר בהודעת לח״י, ״הסתערו לוחמינו על עמדות הערבים וגרמו להם אבדות. בשובם חיזקו לוחמינו את עמדות ההגנה במגדיאל והשתתפו בהדיפת התקפה ערבית״. הפעולה מצאה הד בדברי גד מכנס: ״ביר־עדס, שמשם תקפו את מגדיאל, מבקש עכשיו שלום״. בן־גוריון רשם כי ״יחידת צבא־ההצלה התנכלה למגדיאל. בליל 5-4 למארס **פשט כוח מ׳אלכסנדרוני׳** על הכפר ביר־עדס בקרבת המושבה בהצלחה חלקית. בעקבות הפשיטה פונתה היחידה הערבית והוסגה לג׳לג׳וליה״.

על פעילות החטיבה הלוחמת של לח״י בשרון ומה שקרה באמת במגדיאל, נמסר בבטאון פנימי של לח״י מאדר־א תש״ח: ״בשרון הדרומי מנע ׳הישוב המאורגן׳ מלוחמינו לבצע פעולות מלחמה. בינתים הקימו הערבים עמדות וביצורים, ריכזו נשק ותחמושת. לפתע התחילה ההתקפה על מגדיאל. ה׳הגנה׳ הוצגה במקום זה בכל מערומיה כבלתי־מוכשרת לתפקיד מלחמתי. המהלומה היתה קשה. חוגים רבים בשרון פנו אלינו בבקשת עזרה. ה׳הגנה׳ ניסתה להשיב בהתקפת־מצח, ונכשלה. רק אז יצאו לוחמינו ופגעו קשות בבסיס הכנופיה בביר־עדס. ה׳הגנה׳ הזדרזה אף היא, ומיד עם סיום הפעולה פוצצה במרחק מהמקום צריף־פחים עזוב – טרף לכותרות השמנות של העתונות הרשמית״.

״הפלוגה הירוקה״ של לח״י בשרון – בפיקודו של דוב

את השקטת גזרת מגדיאל מנסה מקור האצ״ל לזקוף לזכות ארגונו ומסתמך על ״לוח הארץ״: ״ב־8 במארס תקף האצ״ל את קקון, ובאותו יום הפסיקו הערבים התקפה מסוכנת, שהיו עורכים מזה שבועיים על מגדיאל״.

לאחר אירועי מגדיאל יושרו ההדורים עם אנשי ה״הגנה״, בד־בבד עם התארגנותה של חטיבת ״אלכסנדרוני״ והשתלטותה על בעיות הבטחון. סיפר יעקב בנאי: ״היו שתי מחלקות שלנו בחזית השרון, בסביבות המעפיל־קקון; היינו מסופחים ל׳אלכסנדרוני׳; מפקד הגדוד היה צבי גרמן. אך משהועבר הגדוד ללטרון [ל״מבצע בן־נון״], נשארו שתי המחלקות בשרון, עד להצטרפות המאורגנת של לח״י לצה״ל [כ׳ אייר (29.5)]״.

פעילות לח״י בשרון נרשמה על־ידי אורי מילשטיין על־פי עדויות שאסף מפי לוחמי היחידה ואנשי השרון: ״בעוד אנשי מרכז לח״י דנים מה הדרך והמועד לצאת מהמחתרת, התארגנה בלח״י פלוגה במתכונת צבאית, שהצטרפה לגדוד 32 של חטיבת ׳אלכסנדרוני׳, בפעילות בשרון. ׳הפלוגה הירוקה׳ של לח״י, עליה פקדו דוב ויורם, החזיקה את הקו באזור משטרת מרץ, המעפיל, כפר־יעבץ ומשק תל־יצחק - וביצעו פעולות בכפרים קקון וקלנסואה... במשך תקופה קצרה התחבבו אנשי לח״י על אנשי הישובים בשרון, שחונכו לשנאם. חיים שטרנברג מתל־יצחק: ׳דוב התגלה בשרון כאדם וכפטריוט. לא היתה משימה שהיתה קשה בעבורו. מאד הצטערנו כשנקראו הוא וחבריו לשוב לתל־אביב׳.״

בהודעה הנזכרת, מכ״ו אדר־א, נמסר גם על פעילות לח״י באזור הצפון. בכ״ב אדר־א (3.3), בשעה 8.45 בבוקר, הותקפה מפקדה אזורית של הכנופיות בחיפה, בבנין העיריה הישן, בקרן הרחובות סטנטון־אלנבי. ההתקפה בוצעה במכונית־נפץ נהוגה על־ידי אנשים הלבושים מדי ״הלגיון הערבי״. בניין ״הוועדה הלאומית״ נהרס כליל ו״בניין סלמה״ שלידו נפגע קשה. 17 מאנשי הכנופיות נהרגו וכשלושים נפצעו.[53]

אל לב האויב - בהצלחה

חודשיים אחרי תחילת המלחמה פרסמו לח״י את ההודעה הבאה: ״ביום א׳, כ״ב בטבת, בשעה 12.40 התקיפו לוחמי חרות ישראל את משרדי ׳הוועדה הלאומית׳ של החוסינים ביפו. המשרדים נמצאו בתוך בניין ׳בית האוצר׳. לפי ההוכחות אשר בידינו נערכו כל ההתקפות על תל־אביב ושכונותיה לפי הוראות ׳הוועדה־הלאומית׳.״ ההודעה מסתיימת באזהרה כי ״ידו של הלוחם העברי תשיג את האחראים למעשי־הזוועה ולשפך דם עברי״.

*

עשר שנים קודם, בכ״ט אב תרצ״ח (26.8.38), חדר איש לח״י - אהרן כהן, אבשלום (אז בפלוגה ח׳ של הארגון הצבאי הלאומי שלפני הפילוג) - לאותה יפו רצחנית. היה זה במסגרת פעולות־התגובה להפסקת הרצח הערבי החד־סטרי, שדמה במידה לא מעטה למה שקרה בתש״ח. ״חייבים לשבור את ההבלגה המבישה״ - אמר אריה יצחקי, מפקד פלוגה ח׳, בהופיעו לפני מפקדת האצ״ל: רזיאל, יאיר, סטרליץ וחייכמן - ״עלינו להחדיר אדם ללב יפו, נניח שוק דיר־סלאח; הוא יניח שם פצצת־שעון ויסתלק״...

להחדיר אדם ליפו? - תמהו המפקדים. בין יפו לתל־אביב היתה מתוחה גדר גבוהה. מצד אחד התהלכו בריטים וערבים, ומן העבר השני משמרות בריטיים־יהודיים. להחדיר ליפו לוחם בתחפושת, עם פצצה כבדה, צריך שהאיש יהיה בעל עצבי־ברזל ורב תושיה. מתנדבים למבצע כזה לא חסרו, ודאי לא בפלוגה ח׳, פלוגתו התוססת של אריה יצחקי. למבצע נבחר, כאמור, אהרן כהן - צעיר תמיר, יפה־תואר, שעל שפתו העליונה מתהדר שפם דק־שחרחר. אהרן, יליד

עדן, בנו של רב מקובל, הגיע בגיל צעיר למצרים והיה מפעילי בית״ר בקהיר, בטרם עלותו לארץ והצטרפותו לאצ״ל־בטרם־פילוג. היה נשוי לציונה ובמהרה גם אב לילדה קטנה.

איך נשא הצעיר הצנום על כתפיו ״פח מלפפונים״, הממולא בחומר־נפץ ובמסמרות, לאורך כל הדרך עד לשוק הירקות ביפו – לאלוהי צבאות ישראל הפתרונים. עם שעון מכוון־מראש צריך היה אהרן היחף לזרז עצמו, לעבור בדיקה וחקירה בנקודות המשמר, כדי להגיע בעוד מועד ליעד. אהרן הוריד את הפח הכבד מעל כתפו – ובעצבי־הברזל הספיק להתרחק ממטענו דקות אחדות לפני ההתפוצצות. כשנשמע קול־הנפץ האדיר עדיין היה אהרן בלב יפו. רק אחרי שעה ארוכה, רצופה הרפתקאות נוספות, הצליח לעבור שוב את הגבול שבין שתי הערים. בעתון הערב ראה אהרן את תוצאות המאמץ האדיר: ״הבוקר בשעה שבע התפוצצה פצצה בשוק הירקות ביפו, 24 ערבים נהרגו, 35 נפצעו״.

אבל בתש״ח לא היה אהרן כהן בארץ. הוא יצא למצרים בשליחות המחתרת ושם נשאר תקוע – בעקבות מלחמת העצמאות. הוא לא יכול היה לחזור ארצה אל אשתו ציונה ואל ילדתו שציפו לבעל ולאב האוהב, ואל חבריו הדואגים, אלא שנים אחדות מאוחר יותר.

*

עם תחילת הפעילות של לח״י בחזית הערבית בגזרת תל־אביב, בי״ז טבת (30.12), עלה הרעיון לפעול בשיטת תרצ״ח שהשתכללה במלחמה נגד השלטון הזר. ״יפו סגורה באותם הימים, רק הכביש הדרומי נותר פתוח, ועל כן הוא עמוס מאד״, מתאר יעקב בנאי את התנאים בגבול יפו. ברור היה שהפעולה תתבצע בכלי־רכב, ולא על כתף מרוטה ברגלים יחפות. ״החלטנו לנצל את העומס ולהחדיר מכונית עמוסת פרי־הדר לנמל יפו״.

כיצד מחדירים ארגז־מוקש למכונית ערבית? ״המוח־היהודי ממציא פטנטים״. מספר מזל: ״בכביש נס־ציונה עצרנו מכונית ערבית. הורדנו את הנהג לחקירה, בה הצטיין שמואל הלוי השולט בערבית. עד ש״התברר לחוקרים שהנהג הערבי אין בו מתום״, הוחלף אחד הארגזים במוקש דמוי ארגז־תפוזים״, ואף ביקשו את סליחתו של הנהג, שלא הסתיר את שמחתו, שכן לא האמין שיצא חי מידי היהודים. ״חיוך מאושר השתפך על פניו״... לאחר מכן נודע כי ארגז־הנפץ אכן התפוצץ – אך בטרם נכנסה המכונית לשערי הנמל. לאחר מעשה הגבירו הערבים את הבדיקות והחיפושים בכלי־הרכב הנכנסים לתחומי יפו.

על אף החמרת הבדיקות הוחלט להחדיר שוב מכונית־תופת ליפו, אך לא לנמל – אלא למקום רגיש יותר – לצומת העצבים של ההנהגה הערבית הלוחמנית. המידע שהתרכז בידי מחלקה ו׳ הצביע על בניין הסאראיה שליד בית־הכלא ומגדל־השעון. שם שוכנת ״הוועדה הלאומית״ החוסינית, המרכזת את הפעילויות המלחמתיות הערביות באזור יפו.

הפעולה הוטלה על ״ריגולטו״, הוא רחמים חכמוב, לוחם נועז השולט בשפה הערבית ובקי באורח חייהם ובנוהגם. ״ריגולטו חדר מספר פעמים ליפו לשם סיור״, מספר מזל. ״נקבעו תכנית ותאריך. תצפית אחרונה נערכה שלושה ימים לפני מועד הפעולה״. על־פי התכנית אמור היה ״ריגולטו״ להכניס את מכונית־התופת לסמטה צרה שבין הסאראיה לבין ברקליס־בנק, בנסיעה אחורה. בהתאם לתכנית הונח חומר־הנפץ בצד שמאל של המכונית. מונחה על־פי התכנית, הביא ״ריגולטו״ את מכונית־התופת ביום המיועד אל הסאראיה, אך נוכח שהסמטה חסומה במוטות ברזל, שנתקעו במקום לאחר הסיור. נסיון להחנות את הרכב לצד ה״סאראיה״, למרות שחומר־הנפץ נמצא בצד הנגדי, הוכשל על־ידי נהגי מוניות שדרשו ממנו להסתלק מן המקום. בנסיון למצוא מקום אחר, עורר את חשדו של אחד הנהגים. התחיל מרדף ברחובות יפו, בו הפעיל ״ריגולטו״ את אקדחו ופגע ברודף. במערבולת המהומה שהתעוררה הצטרפו

נהגים נוספים למרדף, תוך שהם מפעילים נשק - כשהעוברים־ושבים אינם יודעים ״מי לנו ומי לצרינו״. סיפורו של ״ריגולטו״ נראה כסיפור דמיוני, כהזיה מזרחית. ״בתחילה לא האמנתי לסיפורו״, הודה מזל, ״אך נוכחתי כי המכונית היתה מלאה נקבי כדורים״.

הרפתקאותיו של ״ריגולטו״ לא ייאשו את האחראים, שהחליטו לחזור על המבצע. אך הלקח מהמרדף הלא־סימפטי הביא להחלטה, שבנסיון הבא יצטרף לוחם נוסף. הבחירה נפלה על ״אבו־דורה״, הוא הלוחם שמואל, הוא אברהם כהן, הוא אלישע איבזוב.

שוב נערכו סיורים, אף יצאו לפעולה - אך חזרו, משהתברר כי שונו נהלי־השמירה במקום. ההחלטה היתה נחושה - מבצעים! לא דוחים עוד. הטכנאים שינו את מקום חומר־הנפץ והמכונית יצאה לסיבוב נוסף, ואחרון, ביפו - באותו יום. למזלם של ריגולטו ו״אבו־דורה״ ירד גשם שוטף. זה איפשר להם להעמיד את המכונית בצד הבנין״ - ולרדת, כמחפשים מסתור מפני הגשם. ״לפני רדתם הפעילו את ה׳סוויץ׳, שהיה קבוע בתא־הנהג״, מספר מזל. השניים לא הספיקו להתרחק אלא כמה מאות מטרים, כאשר רעדה האדמה ונשמעה התפוצצות נוראה - ואז החלה הילולה הגדולה. על פי התכנית המקורית אמורים היו השניים לחזור באוטובוס הנוסע ללוד, בהיותם מצויידים במסמכים המעידים כי הם לודאים מלידה. גם תעודות הובלה וכניסה לנמל היו ברשותם. אך באווירה שהשתררה - בעוד הגשם ממשיך, ויפו הערבית אחוזה תדהמה - החליטו השניים לסטות מהתכנית ולהימנע מסכנת בדיקה בתחנת האוטובוסים. וכך, מבוססים בבוץ ובשלוליות הגשם, המשיכו השניים בדרכם לעבר שכונת אבו־כביר. הערבית השגורה בפיהם ומעט תושיה סייעו לעבור את הדרך בלי תקלות. הבעיה היתה במעבר לאזור היהודי - בדיוק כפי שזה קרה לאהרן כהן עשר שנים קודם לכן. המעבר אל עמדות ה״הגנה״ שמדרום לשכונת אבו־כביר היה מסוכן מכל. כערבים על פי חזותם התקשו להוכיח שלא בני ישמעאל הם. לא הספיקה הזדהותם כיהודים - היה עליהם לנקוב ב״שם המפורש״ של לח״י...

ואכן, בדו״ח שהגיע ימים אחדים אחרי־כן למחלקה ו׳ ממקורות הש״י־הערבי, נאמר כי פיצוץ הסאראיה על־ידי לח״י בוצע על־ידי ״ריגולטו״ ו״אבו־דורה״, שחדרו ליפו בתעודות־כניסה מזויפות והאחראי לפעולה הוא ״מזל״...

אותו יום היתה מחלקה ו׳ ערוכה לעלות על מספר קווי־טלפון מיפו. באחת השיחות, בין מערכת ״א־דיפאע״ לאחד הכתבים, סיפר הלה כי אין חנות אחת בכל רחוב בוסטרוס [רזיאל] שחלונותיה לא התנפצו ודלתה לא נעקרה. זעם המשוחחים נשפך על ראשם של דוקטור יוסוף הייכל (ראיס־אל־בלדיה) ורפיק תמימי (ראיס ״הוועדה הלאומית״): ״הלוואי והיו נהרגים!״. השיחה גילתה את עוצמת התדהמה: ״אתה צריך להתקשר עם המופתי״, הפציר עלי דבאג ברפיק תמימי. ״תודיע על המקרה. עליך ללחוץ עליו שישלח עזרה מהירה. יש הרבה הרוגים ופצועים. צריך עזרה למאות אנשים״. בשיחה מסר דבאג פרטים על ההרס: ״אגף שלם של בנק־ברקליס ושל בנק־האומה ועוד שלושה בתים בקרבת מקום. גם מחסני אבו־לבן נהרסו והסחורה עלתה באש. בתו של אבו־לבן נהרגה״. מאוחר יותר דיווח תמימי לחג׳ אמין אל־חוסיני בקהיר: ״אל־יום, ב־1.30 אחר־הצהרים באו הפושעים היהודים בשתי מכוניות לתוך יפו. היו לבושים כמו חיילים בריטיים. אחת המכוניות, מלאה חומר־נפץ, עצרה בין בנק־האומה לברקליס־בנק. הנהג ירד ממנה והלך למכונית שניה, ג׳יפ, שחיכתה לו על־יד בית־הסוהר, ושניהם מיהרו לחזור לתל־אביב. דקות אחדות אחר־כך התפוצצה המכונית - והבתים משני צידי המכונית נהרסו. גם בית ״הוועדה הלאומית״ ניזוק ותקרתו התמוטטה. יש תשעה הרוגים ויותר ממאה פצועים. עוד כחמישה־עשר איש נמצאים מתחת למפולת. המצב ביפו הוא רע, קשה לתאר. חג׳ טאהר אבו־לבן פצוע קשה״.[54]

הודעה

*. ביום כ״ב במבת - **הותקפו ופוצצו משרדי „הועדה הלאומית" ביפו. לפי ההוכחות אשר בידנו שמשה „ועדה" זו מרכז־הפיקוד לכל כנופיות הפורעים באזור תל־אביב. היא קבלה את הוראותיה ישר מן המופתי.**

ההתקפה בוצעה לאחר בדיקה יסודית של המקום ועיקוב ממושך אחר הנעשה במשרדים.

לוחמינו חזרו בשלום לבסיסם.

כ״ד במבת תש״ח

לוחמי חרות ישראל

בית המפקדה הערבית ביפו (הסאראיה) – לאחר הריסתו ע״י לח״י

מימין: אלישע איבזוב (שמואל) בטרם צאתו לשליחות ממנה לא חזר
למטה: המשאית עם מטען־הנפץ יוצאת לשכם

פעילות לח״י – אל לב האויב הערבי

אלישע לא חזר מגוב־אריות

עם בואו, בכ״ד אדר־א (5.3), פרסם פאוזי קאוקג׳י מפקד ״צבא־ההצלה״ מנשר בו הבטיח להשמיד את הציונות ולגאול את פלשתין. את מטהו הקים ליד שכם. באותו יום התקינו אנשי המחלקה־הטכנית של לח״י משאית נפץ והטעינוה בחמש־מאות קילוגרם חומר־נפץ, בתוספת רסיסי־מתכת, עם שני מנגנוני־הפעלה. היעד – ״מפקדתו של קאוקג׳י בשכם״, מספר דוד שומרון, עלי. ״הידיעות הוסיפו שקאוקג׳י עצמו נמצא בשכם ומארגן את צבא־הכנופיות״. זה לא היה מדוייק. הדמיון המזרחי הפיץ את השמועה כי קאוקג׳י נמצא בארץ. אך המקרה זימן את בואו של קאוקג׳י באותו יום בו נשלחה מכונית־התופת לקטול אותו ואת מפקדתו.

לביצוע ההתנקשות במפקדת קאוקג׳י ״נעזרנו בתושב קלקיליה שהיה קשור אתנו עוד לפני פרוץ המאורעות״, אומר עלי, המוסיף כי ״בראשית 1947 בא הערבי בהצעה שנכין לו שתי מזוודות־נפץ עם מנגנוני־הפעלה אוטומטיים, כדי לפוצץ את מפקדת החוסינים, שלמשפחתו יש עמם חשבון של נקמת־דם״. כך עלתה התכנית לפיצוץ המפקדה בשכם, אך ההצעה נדחתה. כיוון שהימים ימי קטיף תפוזים, ברור שזו תהיה ההסוואה. תעודות־מעבר מתאימות אמור היה לספק הערבי מקלקיליה. הוא אף הביע נכונות לקחת חלק בפעולה – לא בלי תשלום מתאים. שני מנגנוני־הפעלה – אחד חשמלי, והשני פתיל־הצתה – נדרשו להבטחת הפעולה. הותקן גם מנגנון־פיצוץ מיוחד למקרה שינסו לפרק את המטען. מנגנון בטחון רביעי, כנגד ה״שותף״ הערבי, נזנח באווירת האמון – לאחר הנסיון עם יוסוף אבו־גוש בעבר הלא־רחוק. כערובה שבכל זאת אין כאן מלכודת, נקבע כי לא הערבי ינהג. עוד נקבע כי את מחצית־השכר השניה יקבל ״לאחר שיחזיר את הבחור שלנו בריא ושלם. המתאים ביותר לביצוע פעולה כה חשובה ומסוכנת היה שמואל, אשר יחד עם ׳ריגולטו׳ פוצץ את בנין הסאראיה ביפו״.

בפתח־תקוה, בה הלכה ונשלמה התקנת מכונית־התופת, נראה אלישע איבזוב במיטבו: ״שמואל התהלך בחצר והתבונן במלאכה מתוך שביעות־רצון״, מספר עלי, שעסק עם שמואל בהכנות האחרונות. ״התרגשות־מה ניכרה על פניו, אך הדבר היה טבעי. מצב־רוחו היה טוב״. הוכנו תעודות כפולות: כערבי – כפר־סבא-שכם-לכפר־סבא; וכיהודי עד כפר־סבא וחזרה משם. ״עם הערבי נפגשנו בכפר־סבא: רזה, שחום, בעל שפם עבות. הוא נראה שקט ובוטח בעצמו. שמואל הוצג בפניו. לחצו ידים ואחר־כך סקר אותו מכף־רגל ועד ראש״.

בטרם נפרד מאלישע, עלתה מחשבה משונה בראשו של עלי: לצלם את שמואל לפני צאתו לפעולה. ״לא רק שנמנענו מלהצטלם, אלא נזהרנו מאפשרות שצלם ׳יתפוס׳ אותנו בלי כוונה״, מסביר עלי־איש־המחתרת את מעשהו. ״הפעם אין זו תמונה אמיתית, זהו איש מחופש. והעיקר: כשיחזור שמואל משכם, אתן לו כשי את תמונתו בתחפושת ערבית״.

שינון־הוראות אחרון: ״כשיגיעו לשכם – יכוון הערבי את שמואל אל בנין־המפקדה. שמואל יפעיל את המנגנון. הערבי יוביל את שמואל דרך סמטאות ופרדסים לכפר־סבא״.

״עכשיו, סבלנות״, אמר מזל, כשדווח לו כי המטען יצא לדרך. ״צריך לחכות״.

״בערב האזנו לחדשות הרדיו ובבוקר הסתערנו על העתונים – אף לא רמז. ביום השני״, מספר עלי, ״יצאתי לכפר־יונה. זהיתי את עצמי כאיש־לח״י, סיפרתי למפקד ה׳הגנה׳ על המשאית. הוא לא ידע דבר״. אלישע לא חזר באותו יום, אף לא באחד הימים הבאים.

כעבור ימים אחדים הגיעה ידיעה כי משאית עם חומר־נפץ נתפסה ליד שכם וכי הנהג הוצא להורג. ״התאבלנו על מות הלוחם האמיץ. משפחתו מֵאנה להתנחם״, אומר גרא.

סיפר אחיו של אלישע: ״לאחר העלמו החלטתי לחקור מה עלה בגורלו. התקשרתי עם הצלב־האדום ומסרתי להם את כל הפרטים על אודות אחי. כעבור חודש ימים מקבל אני תשובה: ׳אברהם כהן הוצא להורג׳. התשובה הקצרה לא היתה מספקת. רציתי לדעת יותר.

"יחד עם אבי ניגשנו למשרד־הבטחון והצלחנו להגיע לוועדת שביתת־הנשק. מקום קבורתו לא היה ידוע, והערבים לא רצו לגלותו. החלטנו לחפש דרכים אחרות, בעצמנו. הגענו לכפר טייבה, בשטח ישראל. אחד התושבים היה קצין ב'צבא ההצלה' של קאוקג'י. התברר שהיה מחוקריו של אלישע. לדבריו בגד מורה־הדרך באלישע. היה זה אחרי שעברו מספר מחסומים, אחרי קלקיליה. מורה־הדרך ביקש את אלישע לחכות לו עד שיברר מה מתרחש בהמשך הדרך, כדי להמשיך הלאה. בעוד אלישע מחכה, ניגש מורה־הדרך אל מפקדת הכנופיות ומסר להם כי יש לו 'קרבן' יהודי. ומיד אחר־כך חזר אל אלישע".

לדברי האח אמר לו הערבי כי הוא סבור ש"אברהם כהן" חש במלכודת ופנה אל שותפו הערבי וביקש לזוז מן המקום. לדברי הערבי מטייבה טעה אלישע כשנפתה להרגעת שותפו הערבי. כשהגיעה המכונית לטייבה, חיכו להם מספר לא קטן של קציני "צבא־ההצלה" שהעבירום למפקדה. כאן הופרד אלישע ממלווהו והועבר לקבטיה, שם החלו לחקור אותו. "מי אתה?" – שאלו. "אחד מחברי המחתרת", היתה תשובתו של אלישע. "איזו מחתרת?" – שאלו החוקרים תוך צעקות. "לוחמי חרות ישראל", השיב אלישע. "מה זה?", שאלו, כלא מבינים. ואז השיב אלישע ב"שם המפורש": "ג'מעיאת שטרן" (קבוצת שטרן).

לאחר מכן העבירוהו למפקדה בנור־אל־שמס, ושם עינו אותו, להוציא מפיו סודות – אבל הוא לא גילה דבר. דרשו ממנו לפרק את מטען־הנפץ. הוא מוכן היה להחזיר את המכונית לתל־אביב, אך לא לפרוק אותה. החליטו להעבירו לשכם. בדרך עצרו ליד כפר חנין. ה"מומחים" הבריטים שהיו עם הערבים אמרו שהם יפרקו את המכונית – אך המטען התפוצץ. נוסף לבריטים נהרגו גם 15 מקציני קאוקג'י ומנכבדי המקום, עשרות נפצעו. אחרי התרסקות מטען־הנפץ מיהרו להרכיב "בית־דין שדה". אלישע נידון למוות והוצא להורג ביריה. גופתו נטמנה באחת הפינות בכפר חנין. התאריך: כ"ו אדר־א (7.3).

אלישע איבזוב (שמואל)

רק שנה אחת שהה אלישע מחוץ לארץ־ישראל, שכן בשנת תרפ"ד העלו אליהו ושולמית איבזוב עמם את התינוק אלישע מקווקז שברוסיה הסובייטית – שם נולד בט"ו ניסן תרפ"ג (1.4.23) – לירושלים עיר הקודש, אליה ערגו ונכספו היהודים ההרריים במשך דורות רבים. לאחר תשע שנים בארץ העתיקה המשפחה את מגוריה לעיר העברית הראשונה – תל־אביב, או נכון יותר לכרם־התימנים שבשכונת־הספר שבינה לבין יפו. עוד שנתיים המשיך אלישע בלימודיו בתלמוד־תורה־לתימנים שבשכונה, עד שנאלץ לצאת לעבודה, לסייע בפרנסת המשפחה. כעבור שנה, עם פרוץ "מאורעות תרצ"ו" (1936) נאלצה המשפחה לעקור לשכונת־ספר בטוחה יותר: שכונת שפירא שבדרום העיר. משהחל הנער צמא־הדעת לפרנס ולהתפרנס גמל בנפשו להשלים את אשר החסיר בלימודיו ונרשם לשעורי ערב. הוא לא בחל בעבודת־כפיים בתעשיה ובחקלאות. עם האהדה לברית־המועצות בימי מלחמת־העולם השניה ניסתה המפלגה הקומוניסטית (פק"פ) להתנער מחלקה השלילי ביחס לישוב היהודי בארץ־ישראל ופרשה את רשתה בקרב הנוער העמל. בין הנופלים־ברשת היה גם אלישע, אך עד מהרה עמד על האבסורד בהצטרפות לתנועה השוללת את הציונות מכל וכל. בשנת תש"ה (1945), והוא אז בן 18, הצטרף אלישע למחתרת המובילה במלחמה נגד השלטון הזר, ועד מהרה מצא את מקומו בשורה הראשונה של הלוחמים. כינויו בלח"י, שמואל, היה זניח, שכן בחבורת הלוחמים ידוע היה בכינויו "אבו־דורה", בשל שליטתו הטובה בשפה הערבית ובהכרת אורחותיהם של "בני־הדוד". תכונותיו אלה, יחד עם נועזותו, עשו אותו ראש־וראשון לביצוע פעולות מודיעין וחבלה בחזית החדשה – החזית הערבית. בכ"ו אדר־א תש"ח (7.3) יצא אלישע לפעולתו הנועזת האחרונה שממנה לא שב, שכן משת"ף ערבי הסגירו לידי הכנופיות שהוציאוהו להורג לאחר שמכונית־הנפץ התרסקה והרגה אנשי כנופיות וסייענים בריטיים. ביז' תשרי תשי"א (28.9.50) הוחזרה גווייתו של אלישע באמצעות הרב שלמה גורן ונטמנה בחלקה הצבאית בבית־הקברות נחלת־יצחק שבתל־אביב.

בי"ז תשרי תשי"א (28.9.50) נקרא אחיו של אלישע לזהות את גופת אחיו. סיפר לו הרב שלמה גורן, הרב הראשי של צה"ל בעת ההיא: "נסעתי אל הכפר חנין בלווייתּ 5 'לגיונרים', כי כך הוסכם עם ה'לגיון'. קיבל אותי מוכתר הכפר. ניגשנו למקום. הגוויה נמצאה במערה, בתוך בור, והיתה מכוסה מעט עפר וקש. הוצאתי את הגופה במו ידי ומצאתי את הסימנים שמסרתם לי". לדברי שלום איבזוב, אחיו של אלישע, סיפר לו הרב גורן כי הכפריים נסערו לשמועה שרוצים למסור את הגוויה ליהודים, שכן רבים מתושבי הכפר נפגעו בהתפוצצות, בזמן הנסיון לפרק את "האוטו של אנשי שטרן". "דבר אחד אני לא מבין", אמר מוכתר הכפר לרב גורן, "איך הגיבור הזה העז ללכת לשכם? שכן גם בימי שלום, אם יהודי היה בא לשכם, היו חותכים אותו לחתיכות; לא כל שכן בימי מלחמה". כשאמר לו הרב גורן, כי ככה הם הבחורים שלנו, אמיצים לעת הצורך - הפטיר המוכתר: "רק מפני זה ניצחתם אותנו במלחמה. וזה מגיע לכם".[55]

באותו יום, י"ז תשרי תשי"א, הובאה גופתו של לוחם חרות ישראל שמואל, הוא אלישע איבזוב, לקבר ישראל, בבית־העלמין הצבאי בנחלת־יצחק, לא הרחק ממקום מנוחתו של מקים תנועת לוחמי חרות ישראל - יאיר, הוא אברהם שטרן.

גם במותו, כשמשון הגבור בשעתו, הפיל אלישע חללי אויב. זכר גיבור לתהילה.

לח"י בשיך־מוניס: רמת־יאיר

עם יציאת הבריטים את אזור תל־אביב, עדיין נשארו באזור מספר כפרים ערביים. ההנהגה היהודית טרם קבעה מדיניות לגבי ישובים ערביים שלא הובחנה בהם פעילות עויינת חריפה ולא הפריעו לקשר ולתחבורה שבין הישובים. הבעייתי בין כפרים אלה היה הכפר שיך־מוניס, מעבר לירקון, מצפון לרמת־גן ותל־אביב. פעולת־עונשין על הכפר, שתוכננה על־ידי הפלמ"ח, "בוטלה ברגע האחרון, מטעמים מדיניים". בכ"ג אדר־א' (4.3) מסר קצין־המבצעים של ה"הגנה", יגאל ידין, מידע על הנעשה במקום: "הופיע 'מפקד' ערבי בשיך־מוניס, דרש פינוי הנשים והילדים וקבלת מגינים. יש בכפר שתי חמולות. ראש אחת החמולות הציע לנו ביתו עם טלפון, וביקש שנשלח לשם פלוגה של 'הגנה', למנוע כניסת הכנופיה. הוא בעצמו הולך לעבר־הירדן". על הצעה זו הגיב בן־גוריון: "לא יעצתי כיבוש הכפר עכשיו, אלא אם נותנים לנו שטר־חכירה; אלא להעמיד משמרות סביב לכפר למניעת כניסת הכנופיות". שבוע אחר־כך, בל' אדר־א (11.3), הודיע ידין כי "הידיעה שנתפרסמה בעתונים, שכנופיה הוכנסה לשיך־מוניס בלווייתּ צבא בריטי - אינה נכונה. סיירו באווירון אתמול, ואנשי ש"י בדקו על־ידי ידידיהם - ואין סימן לכנופיה".

כשבועיים לפני הפורים - כשהגיעה ידיעה ממקור ערבי כי אלישע איבזוב נמצא בשבי הכנופיות - הוחלט לתפוס בני־ערובה, בנסיון קלוש להציל את חייו. למטרה זו נכנסה חוליית לח"י לשיך־מוניס ועצרה ארבעה מנכבדי הכפר. והנה נודע כי ה"הגנה" מרכזת כוח כדי לשחרר את הנכבדים הערביים. מחשש שמא יודעת ה"הגנה" על המקום בו מוחזקים הארבעה, בפתח־תקוה, הועברו אלה לבסיס לח"י בתל־אביב. מאמצי ה"הגנה" והתערבותו של גד מכנס לשחרור נכבדי שיך־מוניס לא נענו; אלה שוחררו כעבור ארבעה ימים, לאחר שהגיעו ידיעות מוסמכות כי אלישע אינו עוד בחיים.

על אף "היחסים הטובים" של ה"הגנה" עם נכבדי שיך־מוניס היה הכפר מקור סכנה, מיידית ועתידית, במלחמה - כפי שמעיד אברהם קריניצי, ראש עירית רמת־גן:

"ממקורות מוסמכים קיבלנו ידיעות כי בשיך־מוניס, הכפר הערבי הגדול, מתרחש משהו. קלטנו באמצעות המרכזיה ברמת־גן שיחות טלפוניות משיך־מוניס, שהיתה קשורה במרכזיה

שלנו, אל האזורים הערביים שבידי העירקים. סיורי אוויר הראו על פעילות התחפרות שם. הגיעו ידיעות על קצינים גרמנים בכפר. הסכנה היתה גדולה. אילו הצליחו הערבים להתבצר בשיך־מוניס, כפי שהתבצרו אז באבו־כביר, היו יכולים להפגיז בקלות את תחנת 'רידינג' ואת רמת־גן. הכפר נמצא על גבעה החולשת על כל צפון תל־אביב, והעיר היתה נלחצת כבמלקחיים מן הצפון ומן הדרום. במרגמות 3 אינטש, שלא חסרו לערבים, אפשר היה לשתק כל פעולה בנמל תל־אביב, בו פורק אז נשק גואל... נתמלאתי חרדה; התחלתי להזעיק את כל הגורמים. פניתי לחי״ש, פניתי לרוקח, פניתי לאצ״ל, ופניתי ללח״י. ילין־מור מוסיף כי תושבי הכפר יכלו לספק ליחידות הערביות, בשרון וביפו, מידע על הנעשה באזור היהודי ולהסב נזק רב.

לוחמי־חרות־ישראל נענו לפניית קריניצי. מספר יעקב בנאי: ״על־פי ידיעה כי שיירה של עירקים באה לשיך־מוניס, חששנו שכפר זה עלול לתקוע סכין בגב הריכוז היהודי. החלטנו לנקוט בפעולה שתפחיד אותם. שלחנו סיור של 60 איש להיפגש עם ראשי הכפר. אמרנו: או שתעזבו את הכפר, או שתאפשרו לנו לערוך חיפוש בבתים, לוודא שאין בו זרים. הסיור חזר למקום פעם נוספת, תוך הודעה שהוא מ'אנשי שטרן'. זה הספיק להם, והחליטו לעזוב את הכפר״. גרסה מאוחרת של ילין־מור מוסיפה פרטים על מה שנעשה לאחר הסיור ההפגנתי: ״המוכתר הוזמן לבוא לפגישה בגשר־מוצררה, למחרת. הוא בא רכוב על סוס ולבוש בגדי־חג, בלוויית המוכתר מן הכפר ג'ליל, גם הוא על סוס ובבגדי־חג... אחד מאנשי לח״י, שמואל הלוי, ציווה עליהם לאסוף את כל כלי־הנשק בכפר ולרכזם במקום מסויים. המוכתרים נשבעו כי אין נשק בכפריהם. הלוי חזר על הצו והמוכתר שב לכפרו. עוד באותו יום החלו תושבי הכפר לעזוב, בדרך היחידה שהושארה פתוחה – לעבר טול־כרם וקלקיליה״.

מוסיף אברהם קריניצי: ״לפני חג־הפסח נתבקשתי על־ידי לח״י להזמין אלי הביתה לפגישה משותפת את רוקח. בפגישה נכח במקרה גם יוסף ספיר. מטעם לח״י בא ד״ר שייב וסיפר לנו על השתלשלות העניינים: יחידת לח״י מזויינת חדרה לשיך־מוניס ומסרה אולטימטום לאנשי הכפר – לפנותו, או למסרו לכוחות יהודיים. אנשי הכפר נחרדו מאד והודיעו על רצונם לעזוב את הכפר; אך הם מבקשים הבטחה, שרכושם יישמר ויוחזר לאחר הקרבות. הם מבקשים את ערבותם של ראשי העיריות והמועצות שבסביבה. באותה עת עוד נראה פינוי הערבים כאסון גדול. הקו הרשמי לא גרס את הפינוי. מכיוון שלח״י הודיעו כי אם ה'הגנה' לא תיכנס לכפר, הם ייכנסו – הבטיח רוקח להתקשר מיד עם הגורמים המכריעים. נציג לח״י הבטיח לחכות עשרים־וארבע שעות. למחרת, בשבת, בשעה תשע בבוקר, יכולתי להודיע ללח״י בשם מפקד החי״ש כי ה'הגנה' נכנסת לכפר״.

ערביי שיך־מוניס בחרו בברירת־הפינוי־מרצון, כפי שעשו בני־עמם במאות כפרים, שכונות וערים. להסכמת ה״הגנה״ להיכנס לכפר לא היתה עוד חשיבות, אבל הפינוי הכעיס את הגברת מאירסון. במרכז מפא״י, בב' אייר (11.5), התבטאה גולדה כי לא יתכן שהישוב היהודי ינהג בתושבי כפרים ערביים, שנמלטו משום שלא רצו להילחם בישוב, ״כמו בשיך־מוניס״...

בין הנכנסים לבתי הכפר המפונה היו, כמובן, גם אלה שגרמו באופן ישיר לפינוי. בבית־השיך נקבע בסיס לחטיבה הלוחמת של לח״י, שנמצאה בשלבים מוקדמים של עליה מן המחתרת. היה זה שבועות מעטים לפני תום המנדט הבריטי. בבסיס החדש הוחל באימון צבאי מהיר של לוחמי־מחתרת להיותם אנשי צבא, לקראת פלישתם הצפויה של צבאות ערב.

עם החלטת הממשלה הזמנית בי״ז אייר (26.5) על הקמת צה״ל, יכול היה לח״י לצרף את אנשיו לצבא ישראל, כפי שהבטיח. ביום שבו נקבעה ההצטרפות המרוכזת של לוחמי חרות ישראל לשורות צבא ישראל, כ' אייר (29.5), נאספו המצטרפים־המתגייסים למסדר ראשון

ואחרון במחנה לח״י שבכפר. משם עברו לקלט־ו שבקרית־מאיר, בפאתי הקריה. גם אחרי ההצטרפות לצה״ל נמשכה פעילות לח״י בשטח המחנה. הנוער המשיך להתאמן לקראת הצטרפותו העתידית לצבא ולמלחמה, שאת משכה לא ניתן היה לקבוע בימים בראשיתיים אלה. מקום זה אף נקבע כבסיס מרכזי לרכב ואספקה לחטיבה העצמאית של לוחמי חרות ישראל בירושלים, שעדיין לא נחשבה כחלק ממדינת ישראל, אף לא בגדר שטח מוחזק.

לא זמן רב נמשכה הפעילות הברוכה במחנה־לח״י ברמת־יאיר שבשיך־מוניס. קנאה, חשש, צרות־עין ועוינות רבת־שנים של שליטי תל־אביב הביאו כוחות ״בלתי־מזדהים״ להקיף את המחנה, לערוך בו חיפוש מקיף, להחרים נשק וציוד ולעצור אנשים. שמעון פרס, מעובדיו הבכירים של משרד־הבטחון, העיד ואישר כי ביום החיפוש בשיך־מוניס פנה אליו נציג לח״י בעניין החיפוש המפתיע והבהיר לו כי לח״י השתכנו במקום לפני כל משתכן אחר, ושכתוצאה מהתערבות לח״י פינו הערבים את המקום. בעדותו, כחצי שנה לאחר האירוע, שכח את פרטי הדברים; אך זכר כי ביקשו שאיש לח״י מוסמך יהיה נוכח במקום בשעת החיפוש. האיש ביקש להיפגש עם בן־גוריון או אשכול. ״שאלתי אותו: לשם מה? - ואמר שהוא רוצה שמישהו מכם יהיה נוכח״. (הערת ילין־מור: זה היה למחרת היום. אמרת לו שאינך יודע, יתכן שיש שם תמרונים. פרס: יתכן שאמרתי...).

על הסיבות לחיפוש - ולהתנכלות של ״מערכות הבטחון״ לכבשת־הרש של לח״י - העיד מי שהיה רמ״א והודח, ישראל גלילי: ״בתוקף תפקידי כסגן שר־הבטחון כתבתי תזכיר לראש־הממשלה ולשר גרינבוים, ובו חשפתי את כל הסכנות הכרוכות בקיום החטיבה המזויינת של לח״י בירושלים, שלא יכולה להתקיים מבלי שיהיו לה שלוחות במדינת ישראל, והצעתי אמצעים. אם לא ירצו להתפרק - צריך לאחוז באמצעים של הצבא. ידעתי שלח״י מקיים בסיס בשיך־מוניס; וגם נערכו חיפושים במקום זה. באחת הפעמים שהלכתי אל אנשי לח״י, תבעתי מהם להסתלק מהמקום - מאחר שמקום זה היה הכרחי בשביל בסיס חיוני לצבא. על המשך החיפוש במחנה - לא אני עסקתי. זה עשה המטה הכללי״.

עם הכרזת לח״י כ״ארגון לא־חוקי״, לאחר ההתנקשות בברנדוט, חוסל מחנה־הנוער רמת־יאיר שבשיך־מוניס. או־אז פינו אנשי לח״י את הבסיס; וחלק מהאנשים הועברו, יחד עם חבריהם וחברותיהם שהובאו מירושלים וממקומות אחרים, לעבר השני של הכפר - לבית־הכלא הצבאי.[56]

פרק שלישי

מדינה בין בעיות עם לבעיות ארץ

א. "עצמאות" – ברוב דחוק

לחצים מחוץ, היסוסים מבית

אין ספק כי מחלקת המדינה האמריקאית ראתה את שאלת ארץ־ישראל עין־בעין עם עמיתיהם הבריטים, אך "דומה היה כי המכשול העיקרי להכרזה על העצמאות טמון בהיסוסי היהודים", אומר אבא אבן. "קבוצת פקידי מחלקת המדינה, בראשות דין ראסק, עשתה נסיון רציני להניא את שרת וגולדמן מלהכריז על מדינה ב־15 במאי. נחום גולדמן הסביר בגילוי־לב גמור באוטוביוגרפיה כי החל לצדד בדחיית ההכרעה". גם ברנדוט, לפני שהחל ב"תיווך", בי"ז אייר (26.5), "בא במגע ראשון עם המחנה היהודי", עם גולדמן, "סגן נשיא הסוכנות היהודית ונציג הממשלה הזמנית של ישראל בלונדון". גולדמן נמנה עם "אסכולת המחשבה המתונה של היהודים". אף שהדגיש כי הוא מדבר בשמו הפרטי, השפיעו דבריו על מהלכי ברנדוט. "אפשר שיעלה בידי היהודים להגן על זכויותיהם בכוחות צבאיים למשך שנה או שנתיים", הסביר היהודי לשבדי, "אך ברור שאין תקוה ליהודים בארץ־ישראל לחיות בקרב מיליוני ערבים עוינים. לפיכך יתכן שיסכימו להצטרף לקונפדרציה של מדינות במזרח התיכון. קשיים למתווך ייגרמו מהעובדה שכולם יהיו נציגי הממשלה הזמנית של מדינת ישראל"... ג'ון קמחי מוסיף כי גולדמן התריע נגד הכרזת מדינה עצמאית; וכמוהו עשתה רוז הלפרין, נשיאת "הדסה" בארצות־הברית, אשר עזבה את ארץ־ישראל זמן קצר לפני ה־15 במאי – בהרגשה, שזו פעם אחרונה שהיא רואה את הארץ ואת חבריה בחיים... אבן מוסיף כי אף "שרת פסח על שתי הסעיפים".

בישיבת "מנהלת העם" בג' אייר (12.5) התוודה משה שרת כי חשב שיש "להגיע לידי איזה הסכם שהוא" עם ארצות־הברית, וכך "אולי להימנע מסכנת פלישה", גם "כדי לא לסכן את יחסינו עם ממשלת ארצות־הברית". אך לאחרונה אין הוא חושש עוד שעל־ידי ההכרזה יועמדו בסכנה היחסים עם ממשלת ארצות־הברית. גם החשש מסנקציות שיפגעו ב"מגבית" התברר כחשש שוא. שרת הגיע למסקנה, שאין להעלות־על־הדעת פגיעה ב"מגבית" לפני הבחירות. שרת טס בכ"ט ניסן (8.5) לוושינגטון. ג'ורג' מרשל, מזכיר־המדינה האמריקאי, "ידיד טוב ליהודים", הפציר בו לשכנע את בן־גוריון שלא להקים מדינה יהודית. "הדבר יביא להכרזת מלחמה על־ידי צבאות ערב, וכתוצאה לא ייוותר יהודי אחד בחיים", אמר לו מרשל, והזהירו כי אם היהודים הולכים בדרכם – אל יתבעו עזרה מארצות־הברית. לובט, סגנו של מרשל, הזהיר מאשליה של הסכם עם עבדאללה, שימנע התנגשות עם "הלגיון הערבי". "אם תקבלו החלטה כזאת", קבע נחרצות, "תהיו בודדים. אני מזהיר אתכם שלא לקבל עצה בעלת משמעות גורלית כזו בקלות יתרה. אל תסמכו על היועצים הצבאיים שלכם". שרת דיווח על השיחה, בהוסיפו: "אינני בטוח אם הוא אינו צודק". בן־גוריון ביקש: "דווח על שיחתך עם מרשל; אך, למען השם, אל תזכיר דעתך האישית". בן־גוריון: "ידידים טובים אמרו לנו שאין ברירה אלא להיכנע לדעתו של מרשל, שמאחוריו עומד כוח אדיר. לא קיבלנו דעתו, משום שהטלנו ספק אם מרשל

מוכן להפעיל את הכוח כדי שלא תקום מדינת ישראל.* לולא ידענו להבחין בין מה שאומרת ממשלה ובין מה שהיא מוכנה ומסוגלת לעשות - לא היתה קמה מדינת ישראל".[1]

בכ"ד ניסן (3.5) הציע דין ראסק, עוזר מזכיר־המדינה האמריקאי, להטיס באי־כוח - של הערבים ושל היהודים ואת חברי ועדת שביתת־הנשק של מועצת הבטחון - במטוסו של נשיא ארצות־הברית, "הפרה הקדושה", למזרח התיכון - "לשם החשת המשא־ומתן על שביתת־נשק". העוקץ בהצעה היה בדרישה להפוגה מידית למשך עשרה ימים; גם המנדט הבריטי יוארך בעשרה ימים; וגם מושב עצרת האו"ם ייפסק לעשרה ימים. אף שבין ראשי הסוכנות בניו־יורק טענו שאין להיות ראשונים לאמירת "לא", הרי בתשובה נאמר כי "אין אנו יכולים להטות אוזן להצעה כי המנדט הבריטי יוארך מעבר לתאריך שנקבע".

חיים וייצמן, שהגיע לארצות־הברית, אמר לשרת: "שלא תחלש דעתכם, יכול להיות שאם לא עכשיו, הרי לעולם לא יקום הדבר". בב' אייר (11.5) חזר שרת מארצות־הברית ועמו אזהרתו של שר־החוץ האמריקאי ג'ורג' מרשל נגד פזיזות בהכרזה על עצמאות.

על אף "הערצת אלים" של הנשיא טרומן לשר־החוץ שלו, התעמת מזכיר־המדינה עם יועצי הנשיא - יומים לפני תום המנדט, בג' אייר (12.5) - בנסיון לגבש עמדה לגבי ההכרה במדינה היהודית. היועץ, קליפורד, הציע שארצות־הברית תעניק הכרה - "לפני שרוסיה תכיר במדינה, וההכרה תהיה בעלת ערך בשיקום עמדת הנשיא התומכת בהחלטה". לובט, סגנו של מרשל, טען כי "הכרה קודם זמנה" תזיק ליוקרת הנשיא ותתקבל כ"נסיון שקוף לזכות בקול היהודי". לדברי לובט יש ידיעות על הסתננות קומוניסטים לארץ־ישראל במסווה עולים. דברים בוטים השמיע שר־החוץ התקיף, שהצהיר כי אם יקבל הנשיא את עצת קליפורד, הוא עצמו יצביע נגד טרומן... הישיבה נסתיימה ללא סיכום.

אזהרת המחתרת. אין ספק שלעמדת האצ"ל ולח"י נודע משקל נגדי למורך־הרוח של ההנהגה וללחצים מלונדון וושינגטון. גם אם חתם האצ"ל על הסכם להשתלבות גדודיו במערך הבטחוני, ברור היה שההסכם מותנה בקיום שלטון עברי. בכרוז של האצ"ל, שישה ימים לפני תום המנדט, הזהיר מפקד הארגון את "הסוכנות היהודית" מפני דחיית הקמת הממשלה העברית לתאריך כלשהו **אחרי ה־15 במאי**. "בעוד שבוע־שבועיים עלולה הכרזת ממשלה

---

* אין ספק שמרשל התנגד להקמת מדינת ישראל, אך יש מחלוקת אם היה שונא־ישראל, כמזכיר־המלחמה פורסטל. בנאומו במזכירות מפא"י - בכ"ו כסלו (9.12), כשהגן על עיכוב הפלגתן של ה"פאנים" בלחץ משרד־החוץ האמריקאי - גילה בן־גוריון כי "לפני ההחלטה באו"ם קיבלנו ידיעה ממשה שרת שכל הענין שלנו תלוי במרשל, המוכן להרתם לענין שלנו; אבל יש לו גישה של גוי: הוא אינו יכול להשלים שייעשו דברים שעושים את מצבה של אמריקה עוד יותר קשה כלפי אנגליה... והוא מוכן לצאת נגד ההעפלה. משה ביקש שיוכל להגיד להם כי עד שהענין ייגמר - לא נכביד על הממשלה האמריקנית בענין, ואנחנו הסכמנו לזה". חודשיים אחר־כך, בג' אדר־א (13.2), שמע בן־גוריון מפי שרת כי "פורסטל אמר ברורות: חלוקה היתה משגה, ויש לתקן המעוות. הציוניות טעונה חיסול. המקום הטוב ליהודים זהו קניה". שרת הוסיף כי "גם מרשל סבור שזה היה משגה. אך בניגוד לפורסטל הוא חרד לפרסטיז'ה של או"ם. מתנגד לכוח בינלאומי. מרשל מאוכזב מכוח ה'הגנה'. היה סבור שנרכין מכה לערבים ונפחיד אותם. אולם לובט טוען שאמנם ערבים תקפו יהודים - אבל הערבים מגינים על אינטרסים חיוניים שלהם".

האהבה בין מרשל להנהגה הישראלית שבה ופרחה בי"ז אלול (21.9), אחרי ההתנקשות בברנדוט. באותו יום בא אל בן־גוריון שליח ממשרד החוץ "עם ידיעות חשובות: שלושת שרי־החוץ (ג'ורג' מרשל האמריקאי, ארנסט בווין הבריטי וקי הצרפתי) החליטו ללחוץ על מדינות האו"ם להכיר דה־יורה במדינת ישראל". השליח מסר עוד כי בארצות־הברית "סבורים שלח"י הוא פרו־סובייטי, ומלחמת ממשלת ישראל נגד לח"י הניעה מרשל לתת עזרה לממשלה". מהו הפרס שהבטיח ג'ורג' מרשל לנציגי משרד החוץ הישראלי תמורת חיסול לח"י? - "יטילו על ישראל גבולות: מה שיש בידינו, בלי הנגב. בירושלים יהיה מושל מטעם או"ם, אולם תחולק בין יהודים לבין ערבים".[2]

עברית ליהפך לאקט של מרידה בהחלטות האו"ם", התריע מנחם בגין. "הסוכנות היהודית שהטיפה לנאמנות בלתי־מסוייגת לאו"ם תעמוד בעוד שבוע בפני ברירה: למרוד או להיכנע. מתוך הכרת אחריות אנו מזהירים את המנהיגות הרשמית בעוד מועד: כניעה תביא למרד. אם בשבת הבאה תצא בשורה: המדינה העברית קמה לתחיה – יתלכד העם כולו וילחם למען ארצנו ולמען עמנו. אך אם באותו יום תפורסם הכרזת כניעה, והעצמאות העברית תחרב בידיה בטרם קמה – אזי נקום ונמרוד. הממשלה העברית קום תקום".

לח"י לא איימו במרד. בשיחות עם נציגי ה"הגנה" לא דובר על השתלבות בשלטון, אלא בצבא ישראל. "תהיה עצמאות, תהיה גם מרות", נאמר ב"המעש" בשלהי ניסן. "תהיה מדינה – לא יהיו ארגונים מזויינים. במדינה העברית יהיה רק צבא עברי אחד". ועוד נקבע במאמר: "אם המוסדות הציוניים החליטו להקים את המדינה ואת הממשלה העברית ביום ה־16 במאי – אנו מברכים החלטה זו". מכלל ה"הן" השתמעה אזהרה: "היינו 'פורשים' כל־כך הרבה שנים – נהיה פורשים עוד חודש. אין אסון".[3]

הכרזה בחוסר־הכרה

בין־השמשות. בהתכנסות הועד־הפועל הציוני, בכ"ז אדר־ב–ג' ניסן (12.4–7), דנו על הקמת שני גופים לקראת תום המנדט. "מועצת העם" – ובה 37 חברים – "שבה ניתן יצוג לכל המפלגות והזרמים בישוב" (אך לא לתנועות המחתרת שלחמו לסילוק השלטון הזר). "מאחר וגוף נרחב זה לא יכול היה לנהל את עניני המדינה השוטפים", נבחר גוף מצומצם – 13 חברים, "הי"ג" – "מנהלת העם", מעין ממשלה זמנית. נתקבלה הצהרה דקלרטיבית: "גמרנו אומר, על דעת התנועה הציונית ובהסכמת כל בית־ישראל: עם תום שלטון־אכזב של ממשלת המנדט יחם **שלטון זרים**, יקום העם על נחלתו ויקיים עצמאותו במולדת".* הוועד־הפועל הציוני אישר בכנס את הסכם התאום וההשתלבות עם האצ"ל.

ימים אחדים לפני ה־15 במאי נתפרסמה "הודעה מספר 156" של "לשכת העתונות" ובה נאמר כי "המנדט הבריטי על פלשתינה (א"י) יתם מבחינה חוקית מיד אחרי חצות הלילה שבין ה־14 וה־15 במאי 1948. הוד־מעלתו הנציב העליון יצא מירושלים ב־14 במאי ויפליג מחיפה בחצות הלילה. יציאת הצבא תתחיל אף היא ב־14 במאי".

בג' אייר תש"ח (12.5), אחר־הצהרים,** התכנסה "מנהלת־העם" (הי"ג) בתל־אביב. תוכן הדיונים לא נקבע מראש. בפתיחת הישיבה הגדיר בן־גוריון את תכליתה: "סכנת הפלישה שיכולה להיות בכל רגע; מפני התאריך 14 במאי – בווין הקדים את התאריך, וביום שישי בערב מוכרח לבוא משהו. מה שלא יבוא – מחייב פעולה". לדיון הגיעו רק 10 מתוך י"ג חברי ה"מנהלת": דוד בן־גוריון, משה שרתוק, אליעזר קפלן, דוד רמז (מפא"י), בכור שיטרית (ספרדים, מפא"י); אהרן ציזלינג, מרדכי בנטוב (מפ"ם); משה שפירא (הפועל־המזרחי); פרץ ברנשטיין (ציונים־כלליים); ופליקס־פינחס רוזנבליט (עליה־חדשה). נעדרו: הרב י"ל פישמן (המזרחי) ויצחק גרינבוים (ציונים־כלליים) – שלא נמצא להם מקום במטוס מירושלים. יצחק־מאיר לוין (אגודת ישראל) – היה בחו"ל. בישיבה השתתפו גם גולדה מאירסון, מנהלת

---

* נוסח "תולדות־ההגנה": "עם תום שלטון האכזב של ממשלת המנדט **ותום שלטון זרים** בארץ־ישראל יקום העם על נחלתו ויקים את עצמאותה במולדת". בהקדמה ל"קוממיות" מדגיש בן־גוריון כי ההחלטה נתקבלה נגד 10 קולות מפ"ם ו־8 רביזיוניסטים.

** כך מתקבל מן הרישום ביומן: לפני הצהרים השתתף בישיבת המטכ"ל; אחר־כך בישיבה עם גלילי ושקולניק, "על סידור עבודה זמני"; ב־11 ישיבת ועד־הבטחון. לפי גרסת מזכיר הממשלה, זאב שרף, החלה הישיבה בשעה 10 בבוקר ונסתיימה ב־11 בלילה.

המחלקה המדינית ושני יועציה, וכן ראשי ה"הגנה" - ישראל גלילי, הרמ"א־עד־לפני־ימים־אחדים, ויגאל ידין קציך־המבצעים.

סיפר מרדכי בנטוב, נציג מפ"ם: "ב־12 במאי קרא לנו בן־גוריון וסיפר שישנה הצעה מן הצלב־האדום הבינלאומי, בתמיכת ארצות־הברית והאו"ם, להסכים להפסקת־אש בירושלים. היה ברור שהסכמתנו תגרור אחריה דחיית ההכרזה על העצמאות. התפתח דיון שנמשך כמעט כל היום". ויכוח התנהל סביב הצעה אמריקאית לשביתת־נשק ל־3 חודשים, שבין סעיפיה איסור להכניס "קבוצות" ונשק. העוקץ היה בסעיף השישי: "בתקופת שביתת־הנשק **לא ייעשו** כל צעדים על־ידי השלטונות הערביים והיהודיים **להכריז על מדינה ריבונית** בחלק של ארץ־ישראל או בכולה, ולא יבקשו הכרה בינלאומית לעצמם".

דיון נוסף היה על הצעות לשביתת־נשק בירושלים - הצעת "ועדת הקונסולים", הצעת הנציב־העליון והצעת "הצלב־האדום". הענות הערבים להצעות לוותה בתנאי־בל־יעבור: החזרת תושבי השכונות הכבושות לבתיהם. רק מיעוט, ודוד רמז בלט בהם, הסכים לתנאי הערבי. "קשה היה לקבל את ההנחה שיחזירו את הערבים לרוממה, היא הכניסה לירושלים ממערב" - סבור ז' שרף - "ולקטמון ולקולוניה ולקסטל ולכל הכפרים שלאורך הכביש, ולסמוך על החוזרים שלא יפתחו שנית בפעולות־איבה". ובכל זאת: "דוד בן־גוריון ביטא דעת הכל כאשר אמר כי אם יציעו לנו הפסקת־אש בירושלים - נקבלה".

"בשאלה אם לקבל הצעת שביתת־הנשק שהוצעה על־ידי משלחת ארצות־הברית", אומר מזכיר "מנהלת־העם", היתה מקופלת ההכרעה על הקמת המדינה". זו היתה הכרעה גורלית שהוטלה על עשרה פוליטיקאים מפלגתיים של הישוב. "רק ברנשטיין הציע שנכריז על הממשלה בלבד" - ולדחות את ההכרזה על עצמאות והקמת מדינה. "רוזנבליט ושיטרית דרשו לציין תחומות - דחינו זאת", מציין בן־גוריון. בנטוב: "הרגשתי שאני הולך למלא תפקיד מסוכן מאד. מדוע מסוכן? משום שאנו עמדנו, למחרת, להיות מותקפים על־ידי ששת הצבאות הערביים הסדירים; לרובנו לא היה כל־כך ברור שננצח; **ואילו היינו נכשלים** - אנחנו, הממשלה, היינו הראשונים **שהערבים היו תולים אותנו באמצע רחוב אלנבי**. היה ברור שאנו הולכים לביצוע החלטות או"ם, ככתבן וכלשונן... היה פחד מפני מלחמה עם צבאות סדירים... והיה חלק שראה את הסכנות שכרוכות בדחיה. אילו היינו דוחים את ההכרזה, היה נוצר ואקום חוקי - אין מנדט, והחלטת האו"ם מתבטלת". היתה עוד בעיה: "ברור היה שאיננו יכולים להכריז על הקמת המדינה כל עוד האנגלים כאן - הם לא ירשו זאת", אומר בנטוב. "לכן נקבע המועד לאחר עזיבת הנציב העליון". אך "מאחר שהוא עמד לצאת בחצות ליל־שבת, ביקשו הדתיים להקדים את ההכרזה - לפני כניסת השבת. וכך היו בארץ שני שלטונות חוקיים במשך שמונה שעות". החשש מ"הסתבכות עם הדתיים" דחה את החשש מהסתבכות עם הבריטים...

"הוחלט על הכרזת מדינה וממשלה זמנית", סיכם בן־גוריון ביומן: "ביום שישי, בארבע אחר־הצהרים". בהצבעה החליטו 6 פוליטיקאים יהודים - נגד 4 - שלא לדחות את ההכרזה על העצמאות. מי היה בעד ההכרזה ומי בעד דחייתה? המזכיר נמנע משמות; גם ב"פרוטוקול" לא מופיעים שמות, אף שההצבעה היתה גלויה.* בהערה ליומן־המלחמה נמנו על 6 מחייבי־ההכרזה: 2 נציגי מפא"י - בן־גוריון ושרתוק; 2 ממפ"ם - בנטוב וציזלינג; ברנשטיין הציוני־הכללי ושפירא מהפועל־המזרחי. נגד: 3 נציגי מפא"י - קפלן, רמז, שיטרית; ורוזנבליט מ"עליה־חדשה".

* גורל דומה פקד את הפדוטוקול של ישיבת מפא"י באותו נושא. וכך לא ניתן לקבוע מי ממנהיגי המפלגה־השלטת עמד בלחצים ומי היה חסר־אמונה. ז' לקויר גורס כי שרתוק התנגד. בנספח־תיקונים ל"יומן": שיטרית - בעד ההכרזה, שפירא - נגד.

למחרת, בד' אייר בשש בערב, התכנסה "מנהלת העם" לדיון בנוסח הכרזת העצמאות. רק הצבעה אחת נערכה באותה ישיבה. בן־גוריון מסר על פניית האצ"ל: "לקחת בכוח ממחנה בריטי ליד שער־העמקים כתריסר טנקים", ואווירונים משדה־התעופה ברמת־דוד. ראשי ה"הגנה" התנגדו להצעה, "כי לא רצו להסתכסך עם הצבא הבריטי בשעת־משבר זו, וכן לא רצו לתת גושפנקא למעשים אשר נעשו בשטח זה קודם־לכן על־ידי האצ"ל". פה אחד אושרה תשובה שלילית לאצ"ל. אך חודש אחרי־כן, לפני הפינוי ממובלעת־חיפה, "נלקחו בכוח" שני ה"קרומבלים"... הגנרל מקמילן כעס, ולא בא לשתות תה עם ראש עירית חיפה במסיבת־הפרידה. סיוע ה"קרומבלים" לנצחון צה"ל היה שווה את הכעס...

ביום שישי, ה' אייר תש"ח (14.5.48), "באחת – 'מועצת־העם'. אישרנו הנוסח של הכרזת־העצמאות". בארבע – "הכרזת העצמאות". באולם מוזיאון תל־אביב – חגיגיות וברכת "שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה" מפי הרב י"ל פישמן, שהצליח סוף־סוף להגיע מירושלים. ובן־גוריון: "בארץ צהלה – ושוב אני אבל בין השמחים"...

ההכרזה על הקמת מדינת ישראל מתייחסת להחלטת האו"ם – אך רק לחלק הנוגע ליהודים. אין בה מלה אחת על ישות ערבית בארץ־ישראל ולא על גבולות "המדינה", למרות שנשמעה דרישה כזו. בן־גוריון: "התנגדתי לפרש הגבולות. למה לא להגיד כלום (על הגבולות)? – לא נילחם נגד או"ם. אבל אם יעשו בנו מלחמה, ואנחנו נכשיל אותם – נתפוס את הגליל המערבי ושני עברי הכביש לירושלים וכל זה יהיה חלק של המדינה, אם יספיק לנו הכוח". וכך נאמר ב"הכרזה": "ב־29.11.47 קיבלה עצרת האו"ם החלטה המחייבת הקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל; העצרת תבעה מתושבי ארץ־ישראל לאחוז בעצמם בכל הצעדים הנדרשים לביצוע ההחלטה. הכרת האו"ם בזכות העם היהודי להקים את מדינתו אינה ניתנת להפקעה. זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם, עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית".[4]

בליל שבת ו' אייר, ב־00.11 אחר חצות, 11 דקות לאחר שהסיירת "אוריאלוס" לקחה את אחרון הנציבים אל הבסיס הבריטי במלטה, בשעת בין־הערביים בבירת ארצות־הברית, 18.11 – הפתיע הנשיא טרומן את העולם כולו בהודעה קצרה: "ממשלה זו קיבלה הודעה שהוכרז על מדינה יהודית בארץ־ישראל, וכי הממשלה הזמנית שלה ביקשה להכיר בה. ארצות־הברית מכירה בממשלה הזמנית דה־פקטו כשלטון של מדינת ישראל החדשה". זו היתה הכרה מדינית ראשונה במדינת ישראל. מדוע לא דה־יורה? מתרץ ז' שרף: "ההכרה דה־פקטו באה בשל זמניות הממשלה. מתמיד נהגה כן ארצות־הברית". טרומן: "משנוצר חלל ריק, ומאחר שהרוסים שאפו להיות הראשונים להכיר בישראל, החלטנו שהדבר הנאות לעשותו הוא להכיר מיד בממשלה היהודית". גבריאל כהן: "ניתן לראות בצעדו הנועז של טרומן תזכורת למחלקת־המדינה, כי הנשיא הוא 'בעל־הבית' בקביעת המדיניות. בכך נקם טרומן במחלקת־המדינה". להכרה האמריקאית קדמה פניה של מקורבי הנשיא אל נציג "הסוכנות" בוושינגטון, אליהו אפשטיין, כי יפנה בשם ממשלת המדינה החדשה ויבקש הכרה. באותה שעת־הכרה נמצא הנשיא המיועד של המדינה בבית־מלון שכוח בניו־יורק: "וייצמן שכב מחריש בחדר־המלון ומעטים סביבו. מתל־אביב באו מברקים שסיפרו על מנהיגים המתעטרים בתארי־שרים – אך לא שום ידיעה ושום ברכה לווייצמן. הלך־רוחו נתרווה תחושה של כפיות־טובה". לאחר זמן קצר נבחר חיים וייצמן לנשיאה של מדינת ישראל, אך "על־פי עצת הממשלה והצבא נמנע מלשוב 'הביתה' בטרם תוכרע המלחמה. הוא היה בשווייץ, זועם וקוצף על הרחקתו מהעניינים, ויותר־ויותר נתקף עגמת־נפש. משך כמה חודשים עדינים שקל בדעתו אם לא להתפטר מן הכהונה עוד בטרם יקבלנה".

אחרי יומיים הכירה גם ברית־המועצות, במדינת ישראל. הכרתה היתה דה־יורה, בלי הצטדקות. אם המעצמה הסובייטית היתה אך שניה להכרה, הרי היא־היא שהיתה ראשונה לניתוק יחסים עם מדינת ישראל, לאחר מהפך במדיניותה המזרח־תיכונית. עוד מדינות נוספו לרשימת מקיימות היחסים, מרביתן דה־יורה. גלי חוסר־הכרה ימשיכו שוב ושוב להתנפץ על סלעי ירושלים בירת ישראל. חוסר־ההכרה יטריד ויסבך את מדינת־ישראל לא רק במישור המדיני, אלא בכל שטחי חייה. שכן ישראל היא ההיסטוריה והעתיד של העם והארץ. בן־גוריון הוא שקבע כי "מדינת־ישראל לא היתה המשך של הוועד־הלאומי, אלא הוויה **היסטורית חדשה** שחסרנו 1835 שנים, מימי תבוסת בר־כוכבא. גם צה"ל לא היה המשך של ה'הגנה', אלא גילוי מחודש של הכוח העברי מימי מלכי יהודה וישראל".[5]

פוליטיקה עם כל דבר

אמר מי שאמר כי דמוקרטיה היא פוליטיקה. אם עד הקמת המדינה היה ה"שלטון" של הפוליטיקאים מותנה ומוגבל על פי המרווח שהותיר השלטון הזר, הנה עכשיו הוצמחו כנפים לתאבי משרות, "המקורבים" - פוליטית, אידיאית או אינטרסנטית. מפי יגאל אלון שמע בן־גוריון, בפגישה עם מפקדי פלמ"ח בי' אלול (14.9), על שיחה שהיתה לו עם "מזכיר צירות שנשלח לחו"ל". "כטוב לבו בייך", סיפר אלון, "הסביר לי השקפתו על עבודתו כדיפלומט: היום הוא משרת בן־גוריון; מחר אולי ישרת את גרינבוים". ממשיך יגאל אלון: "אמרתי לו: ואם בגין יהיה ראש־ממשלה? הוא נרתע: אם יתפוס השלטון - לא; ואם ייבחר - אחרת". אלון לא נמנע מלספר מה שענה ל"דיפלומט" הטרי: "אם בגין יהיה ראש־ממשלה - לא אכנע לו, כל עוד אני חי. אינני רוצה לדבר על מלחמת־אזרחים, כי גם אז יהיה נחרץ איזה כוח, אבל על זאת לא אדבר"...

"רוב המפלגות", מסביר אחד מחוקרי־העתים, "לרבות אגודת־ישראל והקומוניסטים, התאימו עצמן לכללי־המשחק החדשים, לפי שהבטיחו את קיומן. אך פה ושם ניכרו עדיין סימנים של אי־נחת, בעיקר בחלק מחוגי 'המזרחי' ו'הציונים־הכלליים' שדגלו במדינה יהודית בארץ כולה. 'עליה חדשה' התאחדה עם המפלגה הפרוגרסיבית, 'העובד הציוני' וחלק מ'הציונים הכלליים'. מנהיג המפלגה, פליקס רוזנבליט, תבע שהכרזת העצמאות תתחייב למתווה־גבולות מדוייק, שיבטיח מרחב־מחיה מספיק למדינה הערבית". "השומר הצעיר", חסיד "המדינה הדו־לאומית", הסתגל במהרה למדינת־החלוקה ותירץ זאת בכך שהחלוקה תחליש את הפחד הערבי מכוונת "ההשתלטות היהודית", והאיחוד־הכלכלי יבטיח את אחדות הארץ... בראשית 48 הוקמה מפלגת הפועלים המאוחדת, מפ"ם, מתוך איחוד של "השומר הצעיר" הדו־לאומי עם "התנועה לאחדות העבודה", חסידת שלמות הארץ. הוסכם שהמפלגה תתבסס על המרקסיזם. ענייני־פנים הם שאיפשרו הקמת מפלגה משמאל למפא"י. ביחס לגבולות המדינה, והיחס לערבים, לא היתה הסכמה בין הקבוצות המתאחדות.

ראש הממשלה הזמנית, דוד בן־גוריון, התאמץ לבסס את שלטונו. על פי הכלל "הפרד ומשול" טבע את הססמה "בלי חרות ומק"י", לפיה פעל גם לפני הופעתה של "תנועת החרות" במערך הפוליטי. ל"מנהלת־העם", היא "הממשלה הזמנית", צורף חבר "ספרדי" וחבר מאגודת־ישראל הלא־ציונית, אך אף לא שר "רביזיוניסטי" אחד - הגם שאלה חזרו להסתדרות הציונית זה מכבר. על אף אי־שיתופם ב"ממשלה", אירח בן־גוריון ברצון אישים רביזיוניסטים וקומוניסטים. יום לפני ההתנקשות בברנדוט ביקר אצלו שמשון יוניצ'מן, מראשי הרביזיוניסטים. דבריו הונצחו: "בשני דברים יש החלטה: צבא אחיד והמדינה לפני הכל. מתנגדים לכל מחשבה על מחתרת צבאית; וכל ממשלה, טובה או רעה, יש לקבל. כך הודיעו

גם ל'חרות'. התנאים שדורשים אנשי הצה"ר: הורדת הסמל ('רק כך') והמלים מיסודו־של־אצ"ל". יוניצ'מן סיפר לבן־גוריון כי "כשמת ז'בוטינסקי, אמר שהממשלה היהודית הראשונה תחליט על העברת עצמותיו. הוא ידע שזו לא תהיה ממשלה רביזיוניסטית". (בן־גוריון ידע, אם כן, על צוואת ז'בוטינסקי – אך נמנע מלמלאה; זו הוגשמה רק אחרי עלות לוי אשכול על כס ראשות־הממשלה – ועצמות המנהיג הגולה, שלבו נשבר בסוף מערב, הועלו ונטמנו באדמת ירושלים בירת מדינת היהודים).

בן־גוריון היה סקרן לדעת מה חושבים הפוליטיקאים על "הבחירות" העומדות בשער. יוניצ'מן סיפק את סקרנותו. "הוא סבור שמפ"ם תקבל 18–20%, קומוניסטים – 2–3%, לח"י – 2–3%, חרות – 10–13%, רביזיוניסטים – 7%, מפא"י – 33%, 'אגודה' – 6–7%, 'מזרחי' ופרוגרסיבים – השאר". יוניצ'מן סבר כי "חרות תעשה מפנה לשמאל, יעשו קואליציה עם מפ"ם על יסוד התנגדות לעבדאללה ולאנגלים". הם "יהיו אדוקים ברוסיה יותר ממפ"ם, קרובים למשה סנה וריפתין, המוכנים לקבל פקודות מהגוי". למחרת בא מאיר גרוסמן, שהתפלג מז'בוטינסקי, וביקש לשחרר את שלמה קור, "בית"רי לטבי שבא לפני חודשיים, הגיע באניה 'מאלה' עם עוד 300 בית"רים, שאף הם בצבא". עוד הוא יוצא, נודע לבן־גוריון על ההתנקשות בברנדוט. "קיבלתי החייל קור והצעתי לו חופש לשלושה חודשים, כפי שביקש גרוסמן. הוא סרב, ברצונו דוקא לעבוד בצבא".

אנשי ברית־שלום, ליאון סיימון ונורמן בנטוויטש, גם הם מבאי־הבית. "מתחילים להכיר בעובדת קיום המדינה (בלי התלהבות); רוצים ניטרליזציה של האוניברסיטה". בא אצלו מיקוניס הקומוניסט לדווח כי בצ'כיה – המקור לחימוש – מתרוצצים שליחים של מפא"י, מפ"ם, אצ"ל, לח"י, "מזרחי". אבל השלטונות "רוצים לדבר עם נציגות ישראל ולא עם המפלגות". לדעתו של מיקוניס אין השלטון רוצה שבין העולים יתגנבו "פשיסטים ובית"רים". רצונם שיעלו רק "דמוקרטים". שאל בן־גוריון: "האין פרוש דמוקרטים – קומוניסטים?" ענה: "כל יהודי דמוקרטי, פרט לבית"רי, יוכל לעלות".

ההֶערכות המפלגתית במדינת ישראל לא היתה שונה במהותה מהֶערכות הישובית בימי השלטון הזר, למרות השוני בתנאים. המפלגות המשיכו להסתדר ולהתארגן על־פי הקווים האידיאולוגיים מקדמת־דנא: הגוש הגדול – "ארץ־ישראל העובדת" – מפא"י ומפ"ם. המרכז – "ציונים כלליים" – נחלק בין "אזרחים" ל"פרוגרסיבים", כשכל אחד נוטה לגוש אחר. ב"מחנה הלאומי" – נכללו הרביזיוניסטים, ותנועת־החרות מיסודו של האצ"ל. המפלגות הדתיות הקימו "חזית דתית" לקראת הבחירות לאספה המכוננת – רוב של דתיים־לאומיים ומיעוט חרדים. היו גם מסגרות שוליות – עדתיות, קומוניסטים, ברית־שלום, נטורי־קרתא – עם סיכוי קלוש לייצוג פרלמנטרי. לוחמי חרות ישראל, ששאפו להשתלב במסגרת המפלגתית – כבר היו במשבר ובמחלוקת אידיאולוגית.

המציאות יצרה בעיות שמלכתחילה לא הוקדשה להם מחשבה יתרה. החריפה מכולן היתה בעיית האוכלוסיה: קיבוץ־גלויות – שמשמעו עליית המונים מחד; ונטישת המוני ערבים מאידך. בעיה זו היתה קשורה וצמודה לבעיית ה"גבול", לא רק במשמעותו המצומצמת כ"תחום", אלא גם במשמעותו המקראית הנרחבת, קרי "שטח" או "שטחים".

היתה גם בעייה אחרת, שדחיפותה לא הורגשה בימים הראשונים, אף שכבר נתקלו בה: בעיית הדת והמסורת, החינוך והתרבות, שצצה עם ניסוח הכרזת העצמאות: האם להזכיר את אלוהי ישראל במגילת עצמאות ישראל אחר אלפיים שנה? הפתרון הדחוק נמצא בעזרת השם: צור ישראל כמקור־הסמכות של מדינת היהודים. הטשטוש החל לחגוג בה"א אייר, במגילת

העצמאות־בשם צור־ישראל גם נחקק חוק־השבות. באי־הזכרת השם במפורש, כמקור־הסמכות לעצמאות־ישראל ניתן להימנע בחודשים הראשונים מהכללת ציון־ירושלים במדינת היהודים. ולאור התחליף יכול היה שלטון־תערובת של "דתיים" ו"חילוניים", כעבור מחזור־שנים, לאסור את הר־הבית לתפילת בני ישראל; ולהתירו לנכרים בלבד.

תנאי יסוד להצלחתו של עם לוחם הוא באחדות הכוח הבטחוני. והיו בעיות שהפריעו לאחדות. בעזרת ה"מרות" רצו לכפות "אחדות" כגיגית. והיתה בעיית התייחסות לאתרים לאומיים וקדושים שמחוץ למפת־או"ם: חברון ובית־לחם־יהודה, בית־אל וערבות יריחו, ועזה־של־שמשון ולכיש־של־יָאוּש ואשל־אברהם. והיו ארגוני לוחמים ואורח־חיים של חיילי ישראל. "עמדו אז שלוש סכנות לאחדות צה"ל", מציין יוסף אבידר, מאלופי תש"ח: "האצ"ל, פלמ"ח, יחידות דתיות - תבעו אוטונומיה בצבא. כדי לפרק את האצ"ל - היה צריך בתותח; הפלמ"ח לא נזקק לזה וציית לפקודה, אבל לא השלים אִתה; ואילו הדתיים - קיבלו את הדין וגם השלימו, ולכן לא היה המשך לסוגיה זו, והיא נשכחה".

בעיית "היחידות הדתיות", שניצניהן היו גם בפלמ"ח וגם בחי"ש, בחטיבת "קריתי" וב"גולני" וב"אלכסנדרוני" - הגיעה עד שבר בכפר־עציון בד' אייר, בקרב־קוריקור ב"מבצע דני" ובעירק־מנשיה ב"מבצע חורב". אך השאלה העקרונית, בעיית "ארון־הברית ההולך לפני מחנה צבא ישראל", נפתרה כאילו בקביעת תנאי־חיים מחייבים לכל צה"ל, אך נתמסמסה בהחלטות נמהרות - כשחרור מוחלט מחובת־שרות־צבאי לבני־ישיבות מעטים, לחלק מבנות ישראל, ולכל הערבים. היא נתמסמסה גם בפרטים שוליים ומשניים. שבוע אחד אחרי הריגתו של ברנדוט בירושלים באה אל בן־גוריון משלחת של "הפועל המזרחי" - והתאוננו שחבריהם אינם עולים בדרגה למעלה ממפקד פלוגה... "מתאוננים על חוסר פרסום במחת"ר על טירת־צבי... עוררו שאלת הפלוגות הדתיות. אונא מתנגד לפלוגות דתיות, אבל עכשיו יש צורך. מתאוננים על משלחות שיצאו בלי חייל דתי. יש להם דרישות בעניין שחרור נשים דתיות מח"ן". בן־גוריון: "יתכן שתלונתם צודקת... זהו משגה. הצעתי להם מחנה מיוחד של ח"ן דתי. מסכימים, **בתנאי שיבוטל השחרור כולו. לא הסכמתי.** מקודם נסדר מחנה למופת, אם יצליח - יתכן שנוכל לבטל השחרור". הערת עורך יומן בן־גוריון: לא על דעת הפועל־המזרחי נקבע פטור מגיוס לנשים דתיות. הפועל־המזרחי טען כי בשל מיעוט דתיות בצבא קשה לקיים מטבחים כשרים... והיה מקרה, ש"שני חיילים דתיים הפרו משמעת ולא רצו לבשל בשבת" - ובית־דין צבאי דן אותם ל־3 חודשי מאסר. ושוחררו רק עקב העלאת הפרשה בממשלה... פעם אחרת בא האלוף משה צדוק, ראש אכ"א - "מתאונן על השרות הדתי". מדוע? - "שרוצים לאסור תקיעת חצוצרות בשבת, לאסור ניתוח מתים". בן־גוריון הגיב בהחלטיות: "אמרתי שיסרב, וישלח הרב הדתי אלי"...

דיון יסודי נערך ב"ועדת החמישה" יום לפני ההתנקשות בברנדוט: "המפקדים, מחרץ לפלמ"ח, מתייחסים ברצון טוב לכשרות", דיווח שר־הבטחון. "יש שאלה של רצון טוב וסבלנות. גם ייסוד יחידות דתיות לא יפתור השאלה. לא נסדר יחידות אנטי־דתיות. בקרב הכרחי פיקוד אחיד, והשרות הדתי אינו יכול להגיד אי־אפשי".

שאלת הדת והמסורת היתה, בעצם, בעייה של חינוך ותרבות - כפי שהתרשם ארתור קסטלר, מחבר "גנבים בלילה", משיחה בת שעתים בקיץ תש"ח: "בן־גוריון השיב שאין לי אף מושג קל ביותר מטיבה של המסורת היהודית. והוסיף שאף כמה מחבריו בממשלה אינם יודעים עליה - כולם ממוצא גרמני או ממערב אירופה"...[6]

ב. שבות ישראל; נטישת ישמעאל

משיבת־ציון לקיבוץ־גלויות

כבר הזכרנו את "הבעיה הקשה מכולן" בעיית האוכלוסיה. לא נחטא לאמת אם נציין שאין דוגמה למלחמת שחרור ולמלחמת עצמאות של עם, ששלושים שנה לפני כן לא היו על אדמתו אלא חמישים אלף מבניו, כפי שקרה לעם ישראל בין תרע"ח לתש"ח (1918–1948). ב־30 שנים אלו אף התלבט והתחבט לדעת מי אויב ומי אוהב, מי יריב ומי ידיד. האם הבריטי הוא האויב? ואולי הישמעאלי הצוהל בשעת טבח? ואולי זה האנטישמי, הנאצי?

לא ניכנס כאן למבחן מקור הציונות, אם זו קמה כדי לתת פתרון למצוקה מעוררת האנטישמיות – בארצות אירופה, וגם במשכנות אפריקה ואסיה, ואולי גם באמריקה – או שבאה להגשים את "חלום אלפיים השנים" לשיבת־ציון, לקיבוץ גלויות ולהקמת "מלכות בית דוד", קרי עצמאות ועוצמה, מחדש. בנסיבות הזמן הפכה "עליה חפשית" למשא־הנפש של הדור. בה"א אייר, למרות המלחמה, נפתחו שערי ארץ־ישראל לקיבוץ הגלויות. אם בתש"ז היו בארץ קצת יותר מ־600 אלף יהודים (הערכה אחרת: 625,000) – הרי בראשית תש"ט, במפקד הראשון, נמנו בשטח השיפוט של ממשלת ישראל (כולל ירושלים) 713,000 יהודים, לעומת 69,000 לא־יהודים. (להשוואה: בתרמ"ב – 24,000 יהודים; בתר"ס – 50,000; תרע"ד 85,000 –; תרפ"ב – 83,790; תרצ"א – 174,610; תש"א – 502,000). במחצית השנה הראשונה למדינת ישראל עלו אליה יותר מ־100,000 שבי־ציון – לעומת 18,000 שהגיעו בששת החודשים שלפני כן, למרות התוהר־ובוהו.

וכך נכנס עם ישראל למלחמה על עצמאותו כנגד צבאות ערב, כשהוא תאב עליה ומחפש מרגוע מאלפיים שנות גלות, מרדיפות ושחיטות והשמדה, ומעשרות שנים של פרעות־ערב ומלחמת־שחרור. לא היה פנאי להסיק לקחים. לא היה פסק־זמן בין מלחמת השחרור נגד השלטון הבריטי לבין מלחמת העצמאות; אלה באלה נתערבבו. ואיזו מלחמה זו! – כשהגב אל הים, והים והשמים־ממעל הם הקשר היחיד אל בן־הברית הנאמן: עם ישראל.

אחרי 18–19 מאות שנים של גלות ופזורה אי־אפשר היה עוד להסתפק בשיבת־ציון של חלק קטן מעם ישראל, כבימי עזרא ונחמיה, בחסדי הצהרה ובאימת אימפרטורים. זה היה הזמן לקיבוץ־גלויות, שהוא מרכיב עיקרי של גאולת ישראל. אילו חכמים היינו ואילו הונח לנו מעט, היינו מגיעים למסקנות המתבקשות "אחרי אלפיים שנה": שיבת־ציון, עליית מיליונים ועידוד ילודה – מכאן; תוך מאמץ להגיע לחילופי־אוכלוסים, כדי להרחיק את נקודות־החיכוך בין שני העמים השמיים בקדמת אסיה: העם הערבי־ישמעאלי והעם העברי־ישראלי. בלשוננו החדשה אולי היינו מגדירים את יעדי ישראל – להגיע **לדמוגרפיה מונוליטית בארץ־ישראל כטריטוריה לאומית משמעותית**. בלי התנחלות לארכה ולרחבה של הארץ לא יכון שלום בין שני העמים השמיים היריבים. הלקח ההיסטורי של מאה שנות הציונות מביא למסקנה כי ייצוב השלום לא יושג אלא **בבטחון ללא־תלות**, בעוצמה צבאית, בטכנולוגיית־עלית, בגבולות העונים על צרכי הבטחון הלאומי. אלה לא יושגו אם לא יאדיר העם את תרבותו הלאומית המתחדשת, תוך פיתוח עוצמה כלכלית.

נוטשים, נמלטים, מגורשים

הפן השני של הבעיה הדמוגרפית נעוץ היה במציאות אוכלוסיה ערבית אנטי־יהודית, המהווה רוב ביחס של 1:2 בארץ־ישראל שממערב לירדן. על פי תכנית־החלוקה אמורים היו להימצא בגבולות המדינה קרוב ל־400,000 ערבים, בעוד שעל כ־130,000 יהודים נגזר

להישאר מחוץ לתחומי השלטון היהודי. מחשבה רבה לא הוקדשה לנושא, אך נוכח ההתנגדות הערבית המוחלטת למדינה יהודית הסתמן מוצא ממציאות הרת־סכנות זו.

למרות שהיו תקדימים בינלאומיים לחילופי־אוכלוסים כפתרון לבעיות דמוגרפיות קשות, לא רבים מבין היהודים העזו להעלות את הרעיון במציאות של שלטון בריטי. גם המעטים שניסו להעלות את ההצעה מפעם לפעם - זנחו את הרעיון, או שחשו ברתיעה של הגורמים הקובעים ובחוסר־תמיכה מוחלט שהביאם ליאוש מסיכוי הגשמה. ראוי לשים אל לב כי כל הפתרונות הדמוגרפיים באמצעות חילופי־אוכלוסים - בין יוון ותורכיה, בחבל הסודטים, בשלזיה בפרוסיה ובקפריסין - נתבצעו בתוקף מציאות של מלחמת־דמים אכזרית, וכתוצאה מכשלון התוקפן. מן ההבט התאורטי התנגש רעיון חילופי־האוכלוסים ברעיון הדמוקרטי המקודש, וברעיון "ההגדרה העצמית", אותה אימצו הערבים במלחמתם נגד הציונות המדינית והמעשית גם יחד. גם לאחר שחילופי־אוכלוסים חלקיים התבצעו בתוקף המציאות של מלחמה טוטאלית, רק מעטים העזו להגן על העקרון החיובי שבפתרון זה. איש לח"י, משפטן והוגה־דעות, שבתי בן־דב, ניסה להתמודד עם הרעיון הנזנח. "אין הערבים יכולים להיות נגזלים אלא אם לקחנו מהם דבר המגיע להם על־פי דין", קובע בן־דב. "אותו דין תורכי מטעם השולטן, בדבר חלוקת האדמה **הישראלית** הכבושה, בטל־ומבוטל מעיקרו. דין השולטן, ודין הכובשים השונים לפניו ואחריו, לא דחו את החוקיות היחידה של המשפט הישראלי בארץ־ישראל; ועל־פי המשפט הזה - כשם שהיתה האדמה **ישראלית** עד שנתפסה על־ידי הכובשים, כך היא עד היום. 'קרקע אינה נגזלת לעולם, אלא ברשות בעליה עומדת; אפילו נמכרה לאלף זה אחר זה' (חושן משפט, שע"א, א')". חד וחלק. ואם דנים מן ההיבט המשפטי, הרי "ראוי היה לקיים בידי הערבים את רכושם המיטלטל, ואף זכאים הם לקבל פיצויים בעד השבח שהשביחו במקרקעין. יתכן שהיו זוכים אפילו בפיצוי בעד סבל הנדידה, לפנים משורת הדין". מן המציאות מסיק המשפטן כי "גישה הפוכה רק הלהיבה את הערבים לברירה של מלחמה, ועל־ידי־כך אירע להם שייצאו בלא־כלום ויפסידו כל מה שהשאירו מאחריהם - כי אין דין־פיצוי בעד שלל מלחמה". ו"מאחר שאין המדינה יכולה לבטוח בהם (ועל־כן אינה מטילה עליהם שרות־צבאי), הריהי נדחפת לדחוק רגליהם, בניגוד לתנאי הכניעה - וכך, לא זו בלבד שנמצא שם־שמים מחולל, אלא שגם חוסר־נאמנותם נמצא מזורז על־ידי סבל מיותר".

אם לא כולם העמיקו בסוגיית ביסוס הצדק שביחס אל האויב הערבי, הנה המציאות הכתיבה את ההתנהגות - ממעשה להלכה, מקביעת עובדות לחקיקה בהתאם. כבר בו' טבת תש"ח (19.12.47) נאלץ בן־גוריון להתייחס לבעיית האוכלוסיה הערבית, בין ללוקחים חלק פעיל בפגיעות, בין למסתפקים באהדה: "יש לנקוט בשיטה של התגוננות תוקפנית", רשם בן־גוריון. "בכל התקפה - להתכונן למכה ניצחת, **הריסת** המקום או **הברחת** התושבים". האם היתה בכך גישה פרקטית של אילוצי המלחמה, או נסיון ליצור תנאים דמוגרפיים משופרים? "נראה שבמעמקי לבו שש בן־גוריון על בריחת הערבים מהשטח שנועד למדינה היהודית", סבור הביוגרף. "בדיונים הפנים 'הזקן' עמדה ברורה: מוטב שבשטח המדינה יישאר מספר מועט ככל־האפשר של ערבים". כבר בראשית המלחמה הכריע בן־גוריון על הקו בו יש לנהוג כלפי האוכלוסיה. אך "בהכרעה זו", סבור יורם נמרוד מאוניברסיטת חיפה, "לא שיתף בן־גוריון את כל חבריו להנהגה, וודאי לא את משה שרת". האומנם? זאת נראה להלן, כאשר נדון ב"ועדת הטרנספר" ששרת היה בסוד הקמתה ודיוניה.[7]

מראשית ה"מאורעות", ולפניהם, לא היתה התייחסות של ההנהגה המדינית ומפקדת ה"הגנה" לבעיית האוכלוסיה הערבית, בין בשטחי המדינה על־פי־האו"ם ובין בשטחי הארץ הנשארת. בדיון במרכז מפא"י ערב הכרזת המדינה (ב' אייר תש"ח, 11.5), הודתה גולדה כי "המפלגה - וממילא הישוב - נכנסו למלחמה לא־מוכנים. אילו היינו מוכנים לנצחונות, היינו עושים איזו תכנית - מה נעשה אם נכבוש כפר זה או עיר זו או שטח זה?" - ועל כן, קוננה: "ספק אם ניתנו הוראות איך צריכה להיות ההתנהגות".

"קו הפינוי" גובש מאוחר יותר - ב"תכנית ד" של מפקדת ה"הגנה" מאביב תש"ח, חודשיים לפני ההכרזה. בתכנית נאמר במפורש, כי במקרה של התנגדות לכיתורו של כפר ערבי ועריכת חיפוש בתוכו - תבוצע "השמדת הכוח המזויין וגרוש האוכלוסיה אל מעבר לגבול המדינה". הוא הדין להשתלטות על שכונות ערביות שבערים המעורבות: "במקרה של התנגדות - תגורש האוכלוסיה לשטח העירוני המרכזי של הערבים". מוזרה, אם כן, התייחסותם של היסטוריונים ופוליטיקאים אל הנטישה הערבית. "כשהחלה מנוסת הערבים המבוהלת מחיפה", מספר הביוגרף, המסתמך על ספרה של גולדה, קרא לה ואמר: "תסעי מיד לחיפה ותדאגי שיתיחסו כמו שצריך אל הערבים הנשארים שם. תנסי לשדל את הערבים שעל החוף שיחזרו. להכניס לראשם שאין להם ממה לפחד". שליחותה של גולדה נכשלה: "ישבתי לי שם על החוף והתחננתי לפניהם שיחזרו לבתיהם - ולא הועלתי".

מספר יעקב לישנסקי, שנכח בישיבה שדנה על ממדי הנטישה בחיפה: "שררה הרגשת אי־נוחות. 'רק כבשנו עיר בארץ, וכבר נוטשים אותה הערבים', אמר אחד. 'מה יגידו בעולם הרחב? ודאי יטענו כי כאלה הם היהודים ואין הערבים יכולים להתקיים תחת שלטונם'. ירדתי לוואדי־ניסנס. דאיתי את הערבים הממשיכים לנטוש את העיר. ניסיתי לשדלם שלא יעזבו את העיר. פגשתי שם קבלן ערבי וביקשתיו שיישאר, ואני אערוב לו ולמשפחתו. תשובתו הדהימה אותי: 'אני מעריך את דבריך ואת הבטחותיך', אמר, 'אך אנו מסתלקים מכאן, ובעוד ימים אחדים נחזור והעיר תהיה בידינו'. והוסיף בנדיבות לב: 'אך אני לא אשכח את החסד שעשית לי, ואשתדל להציל את חייך'. הוא היה בטוח שתוך ימים ספורים יתהפך הגלגל. בטחונו עורר חרדה בלב". מוסיף י' לובליני, ראש הש"י בחיפה: "ניצבנו נדהמים נוכח הנטישה. הערבים נעו לכל עבר: לג'נין, לעכו - ברכב, ברגל, בסירות ובמשאיות. לא עצרנו בעדם. ביקשנו רק לוודא שלא יקחו נשק". אפילו יוסף וייץ, המדרבן הראשי לפינוי הערבים מארץ־ישראל, נדהם ונרעש למראה נטישת הערבים את חיפה: "משהו מתחת לסף ההכרה מפחידני מפני בריחה זו, ביחוד כשהבריטים עוזרים להם... שאלתי את סטרומזה, וולף ודנין. השיבו: פחד ותבוסה".

למה נשלחה גולדה מאירסון לחיפה? האומנם רצה בן־גוריון, וקיווה, שהיא תעצור את הנטישה? "שיגור גולדה, ועוד מחוות, נבעו משיקולים מדיניים", סבור בר־זוהר. "אך לא שיקפו את עמדתו היסודית". ימים אחדים לאחר כיבוש חיפה הגיע בן־גוריון לעיר. ההתרשמות: "יש בחיפה פחות מעשרת אלפים. כל הזמן ערבים עוזבים... חיפשו ערבים, תפסו, אסרו, היכו וגם עינו. שאלתי לובלינר: מה היו ההוראות? ענה: לירות בערבי מזוין, לתפוס לא־מזוינים". בן־גוריון להוט אחרי מידע: "מה המצב עכשיו? - הערבים עוזבים העיר... מהמוסלמים נשארה דלת־העם, כי פחדו [מגורל] דיר־יסין. מהנוצרים נשארו העשירים הגדולים ודלת־העם. הערבים נוכחו לדעת שאי־אפשר לחיות בקרב יהודים". ועוד מידע: "יש ועדה יהודית לעניין הערבים. על הרכוש מונה משה דיין, מטעם מפקד החטיבה. טוביה, עזרא ואנשיהם מתאוננים על מ' דיין ועל ההוראה להריק המחסנים. לאן הולכים הערבים? 15,000 בעכו. חלק הלך לצור, צידון, בירות, נצרת. מעכו חוזרים לחיפה כי המצב שם קשה. טוביה [סבור] שיש פקודה מגבוה לעזוב. פועלים ערבים בנמל אין, יש פליטים. יש עכשיו משא־ומתן

עם הצבא [הבריטי] לפתוח הדרך עד חניתה - אם נאפשר מעבר לסוריה. - כיצד עזבו עשרות אלפים אנשים בבהלה, ללא סיבה מספקת, את בתיהם ועושרם? מה גרם למנוסה? האם רק פקודה מגבוה? לא יתכן שעשירים מופלגים יעזבו כל הונם מפני שמישהו פקד עליהם. האומנם פחד?". בסך־הכל יצאו מחיפה 70,000 ערבים; 25,000 מהם ביציאה ההמונית לאחר הכניעה.

בן־גוריון: "בעשר בערב ברור עם הוועדה לענייני הערבים על קו התנהגותנו. קבעתי כללים (עם הוראות חדשות מי"ג)". והעיקרית: "אין זה תפקידנו לדאוג לחזרת הערבים". עדויות מספרות כי כאשר שמע בן־גוריון שאבא חושי מתאמץ להשפיע על ערביי חיפה להישאר בעיר, העיר לו: "האם אין לך דבר חשוב יותר לעסוק בו?"[8]

ועדה לענייני הערבים

"קו־הפינוי" היה מעין הלכה־ואין־מורין־כן. כל מקום ומקום והתרחשויותיו, כל מפקד ופרשנותו האישית את מציאות המלחמה על ארץ־ישראל. "בית־הקברות", מספר ראש עירית רמת־גן, "היה רכוש ה'ואקף' והתגוררה בו משפחה ערבית. וכדי שלא יאונה להם רע הצבנו עליהם משמר" - נוהג לא־חריג בראשית המלחמה. ובהמשך, "בניגוד למקומות אחרים, שהתחננו בפני הערבים שחס־וחלילה לא יברחו", מספר קריניצי, "לא ראיתי אסון אם ברמת־גן לא ישבו נציגי האויב בימי המלחמה. ועל־כן החלטנו על 'טרנספר' בדרכי שלום. העלינו אותם על חמורים ונתנו לראש־המשפחה סדין לבן לנופף בו". אך הערבים לא הבינו את כוונתו: "התשובה לא אחרה לבוא", ממשיך ומספר קריניצי. "גם מהצד השני התנופפו סדינים לבנים... במקום משא־ומתן קיבלו את המשפחה הערבית..."

לא ידע אברהם קריניצי שמעשהו היווה חלק מ"קו־הפינוי" האינסטינקטיבי שנקט על־ידי רוב הגורמים הקובעים, לפני העצמאות ואחרי ההכרזה. לאחר זמן נתקל בממדי הנטישה, שהיתה מעל ומעבר לצפוי מ"קו־הפינוי". "ראיתי את הכפרים הנטושים", מספר האיש. "ראיתי תנורי־חימר אשר טרם נצטננו גחלי־האש, ואף קפה מוכן. ראיתי בדרכי לוד ורמלה שמיכות וכרים, ערמות־ערמות..." וכאן תמיהתו הגדולה: "אינני תופס את טעם בריחתם. והרי עמדו מנהיגים שלנו מחיפה ועד יפו והתחננו בפניהם לבל יברחו! למה, אם כן, ברחו?... ישנה רק תשובה אחת: דיר־יסין... קרה דבר משונה: הזעקה שהוקמה השפיעה הפוכה ממה שהתכוונו הזועקים. התאורים, עם תוספות הדמיון הערבי, שכנעו את הערבים כי בכל מקום אשר תדרוך שם רגלו של כובש יהודי - תהיה שחיטה... וכך החלה המנוסה של מאות אלפים". ומוסיף ראש עיר־הגנים: "נזדמן לי לשוחח על כך עם ידיד ערבי, מחלם יוסוף, סגן ראש עירית טבריה לשעבר: 'לא בכל סיפורי־הזוועה האמנו; אך גם אם החלק העשירי אמת היה, הבריחה היתה מוצדקת'."

גם לא־אוהבי־המחתרת סבורים ש"אין ספק כי האצ"ל ולח"י (דיר יסין!) תרמו רבות להנסת ערבים", וכי "בזוועות שביצעו ביקשו לדחוף את צה"ל למעשי גרוש שיטתי - ואכן הצליחו". אך מקור זה מודה כי "כל תאור המטיל את האחריות על אלה בלבד, או בעיקר, הוא כוזב. עיקר הגרוש בוצע על־ידי זרועות המדינה. זה החל ביהודיה ב־10.7. כך יזם פיקוד הפלמ"ח את עקירת הערבים מאצבע־הגליל (כ־60,000 נפש) - על־פי יגאל אלון בספר־הפלמ"ח. משה כרמל, מפקד ה'הגנה' בצפון, גרש ערבים מאזורי החוף".

גם אם רבים וטובים פעלו על־פי "קו־הפינוי", יהיה חטא לאמת לקבוע כי הערבים הונסו בפעולות מכוונות. דו"ח ששלח ג'מל אל־חוסיני לפארס אל־חורי, בכ"ו אב תש"ח (31.8), מבהיר כי "הפינויים בוצעו כתוצאה מפקודות שנתקבלו מרבת־עמון. היציאה מנצרת ומצפת היתה בפקודת רבת־עמון. פקודות הנסיגה מלוד ורמלה ידועות. בנסיגות הללו לא נערכו קרבות; הצבאות הקלו על הבריחה מפלשתין". גם חלד־אל־עזם, מי שהיה ראש ממשלת

סוריה, הודה ש"קריאת ממשלות ערב לתושבי פלשתין לפנותה, נעשתה לאחר שפשה הפחד – בעקבות דיר־יסין. הבריחה הועילה ליהודים, והמצב התייצב לטובתם ללא מאמץ". והוא מעלה את התזה: "מה היה קורה, אילו נשארו תושבי פלשתין – איזה 'גיס חמישי' היו מקימים! הישארותם היתה מביאה את ממשלת היהודים לחרדה מתמדת".[9]

מעניינת תגובת יוצאי האסכולה האנגלוסקסית היהודים. דב יוסף, המושל הצבאי של ירושלים, מודה כי "הופתענו משנודע על יציאת המוני הערבים מערים ומכפרים. לא העלינו על דעתנו מעולם שהם יגיבו כך במאבק שבא בעקבות ההחלטה מ־29.11. אמנם תפסנו מיד את היתרונות הנובעים מכך בשבילנו. התפקידים הגדולים שלפנינו – לנצח במלחמה, להקים את המדינה ולשמור על שלמותה יהיו מעתה קלים יותר. לאחר המלחמה לא תהיה בתוכנו אוכלוסיה ערבית, שבעיקרה היא בלתי־אוהדת. כשנתברר לנו שהערבים אורזים את חפציהם ויוצאים את הארץ, נישא על כל שפתים הביטוי: אצבע־אלוהים".

על הנטישה הערבית דיבר פילוסקסי אחר, שר־החוץ משה שרתוק, בהתפעמות בישיבת הממשלה בט' סיון (16.6.48): "התרוקנות הישוב הערבי", אמר, "זה יותר מפתיע מאשר הקמת המדינה העברית. זהו **רגע כביר ועצום בהיסטוריה**. פתאום נתרוקן חלק שלם של הארץ, ובמהירות־בזק כזאת, כחתף, מישובו הערבי. חשיבות עצומה לשינוי מבחינת ההתישבות והבטחון ובחינת איתנות המדינה, ופתרון בעיות חיוניות ומדיניות חמורות לעתיד. **זה אחד השינויים המהפכניים אשר אחריהם ההיסטוריה אינה חוזרת לקדמותה**, כמו אחרי מלחמת תורכיה־יוון. **הם אינם חוזרים**. המדיניות שלנו: **הם אינם חוזרים**".

בן־גוריון דיבר גם הוא באותה ישיבה: "בריחת הערבים לא היתה בשבילי הפתעה. מקומות שעזבו, צריך שלא יוכלו לחזור אליהם", אמר. "איני מקבל הגרסה שאין לעודד חזירתם – אני גורס שיש למנוע חזירתם. עלינו לישב את יפו. יפו תהיה עיר יהודית. יפו יצאה למלחמה עלינו, וכן חיפה. לא נוכל לתת להם לחזור. ואיני רוצה שהבורחים יחזרו. יש למנוע חזירתם עכשיו... הכל תלוי בתוצאות המלחמה. גמר המלחמה ייחתך במה שיקרה לפני גמר המלחמה. אני אהיה בעד זה שלא יחזרו גם אחרי המלחמה".

ימים אחדים לפני ההפוגה בא מושל צפת, אברהם חנוכי מאילת־השחר. "לא נשארו בצפת יותר ממאה ערבים, זקנים וזקנות", סיפר. "לאן הלכו?" התעניין בן־גוריון. למושל אין מידע מדויק: "יש אומרים – בחלק המערבי; יש אומרים שהלכו ללבנון". המושל סיפר כי "את המאה־איש שלחו ללבנון, דרך מטולה, ונשארו רק 11 שבויים. רוצים להרוס כל הבתים – אבל דרוש הרבה חומר־נפץ"...

שלא כיפו וצפת נעורו חששות עם כיבוש נצרת. בי"א תמוז (18.7) רשם בן־גוריון כי "משה כרמל ציווה לעקור כל תושבי נצרת. מפקד החטיבה [7, בן דונקלמן] היסס. כשקיבלתי שאלה בענין זה אתמול [מחיים לסקוב], הברקתי מיד שלא ירחיקו התושבים". על־פי אחד החוקרים הורה מפקד המבצע למפקד חטיבה 7 לגרש את תושבי נצרת, אך זה סרב לבצעה. מקלף, סגנו של כרמל, זכר כי במברק של בן־גוריון נאמר שיש להציב בעיר מכונות־יריה ולהוציא להורג כל מי שיעסוק בביזה; וכי יש להשאיר את הערבים בעיר. אף על־פי־כן, כאשר בא "הזקן" כעבור זמן קצר לנצרת, הביט סביבו בתדהמה ושאל, לדברי מקלף: "למה כל־כך הרבה ערבים? למה לא גרשתם אותם?"[10]

לא ניתן היה להתחמק מדיון בשאלת הפינוי והנטישה של האוכלוסיה הערבית בשטחים שבשליטת צה"ל. בי"ג אב (18.8) התקיימה ישיבת הסיכום של הועדה לענייני ערבים, שנתמנתה בכ"ז אייר (5.6). בדיון לקחו חלק כל ה"מומחים" לענייני הערבים: יעקב שמעוני, עזרא דנין, גד מכנס, יוסף סטרומזה, זלמן ליף, דוד הכהן, ראובן שילוח, יהושע פלמון,

אלימלך אבנר, יוסף וייץ. היו שם גם בכור שיטרית, משה שרת, אליעזר קפלן ועוזרו דוד הורוביץ, השאלה שעמדה לדיון, בעקבות תביעתו של ברנדוט, התמצתה בשאלה אם להחזיר ערבים או לא, אך גלשה לבעיה הקרקעית והרכוש־הנטוש. בן־גוריון תבע לרכז חומר על הימצאות פליטים, רישום רכוש, מי יוחזר, להחזיר למקום קודם, או לישב במדינות ערב - ואפשרות החלפת ערבים ביהודים. "הצעתי לדון על שלושה קומפלכסים", רשם: "א) רכוש, ביחוד קרקע, רישומו והפקעתו; ב) הפליטים - כיצד נעזור להשתקעותם בארצות ערב; ג) האם, ובאלו תנאים, ומתי, ואת מי, נחזיר לארץ?"

יוסף וייץ, יוזם הוועדה, דרש להכין תכניות יישוב בארצות השכנות. דוד הכהן הסביר כי הערבים בדחו מפני שיש להם מדינות ללכת לשם, ואין שלומם מובטח פה. אם ישובו - יברחו שנית. רק הממשלה יכולה לטפל ביישובם. בכור שיטרית: "אלה שהיו פעם מצרים, לבנונים ועוד - לא צריכים לחזור. יש להתאמץ להחליף יהודים־'ערבים' בערבים־'ישראלים'." יעקב שמעוני, המומחה לענייני ערבים של משרד־החוץ, התנגד לדיבור על "טרנספר". לדעתו, אין לקשר בין בעיית יהודי־ערב לתביעת האו"ם להחזרת הערבים. משה שרת נמנע מלדבר על הנוטשים הנמצאים מחוץ לשלטון ישראל. הוא התרכז בשאלת "הערבים שנשארו במדינה, ולא במקומם - אותם יש להחזיר למקומם", קבע. דולק הורוביץ דיבר על שווה־כסף: "ההפרש בין מחירי נכסים בארצנו לארצות ערב", הסביר הכלכלן המומחה, "יכול להיות מניע לסידור ערבים בחוץ־לארץ, בלי אונס". הוא הביע אכזבה מהפיקודים המקומיים ש"אינם נשמעים לקו מלמעלה". מהו "הקו מלמעלה"? - לא פרש, לא הוא ולא בן־גוריון. עזרא דנין דרש "לעשות זהוי של כל הערבים הנמצאים בארץ, אחרת תהיה הסתננות רבה". זלמן ליפשיץ הציע כי על כל ערבי שנטש להוכיח שהרכוש הוא שלו. בסיכום לא נתקבלו כל החלטות. "דעת המשתתפים היתה אחידה", כתב שמעוני למחרת. "הרצון לעשות את כל האפשרי כדי למנוע את שובם של הפליטים היה משותף לכולם". אך בעקבות הדיון מינה בן־גוריון את "ועדת הטרנספר".[11]

"ועדת הטרנספר"

רעיון הטרנספר - של ערבים ממדינה יהודית - הועלה לראשונה בדו"ח "ועדת פיל", בשנת־1937. בשנותיו האחרונות של ברל כצנלסון חלה התפתחות במחשבתו המדינית - הן לגבי היחסים הפנימיים (לאיחוד ה"הגנה" והאצ"ל), והן למטרת הציונות. הוא תקף את עמדת ההנהגה, שלא לתבוע שלטון יהודי בארץ־ישראל; והיה שותף לתכנית־פעולה לקראת ועידת־השלום בתום מלחמת־העולם - לכינון מדינה עברית בגבולותיה ההיסטוריים של ארץ־ישראל. הוא המשיך לצדד ביתר־שאת בתכנית ה"טרנספר" לערביי ארץ־ישראל, אותה העלה בתרצ"ז. השקפות אלה היו מקובלות על וייצמן ובן־גוריון, ששהו בארצות־הברית בראשית מלחמת־העולם. וייצמן דיבר על מדינה יהודית בכל ארץ־ישראל המערבית ותמך ב"טרנספר". בכ"ד ניסן תש"א (23.3.41), התבטא בן־גוריון כי יש להעביר את הערבים אל הארצות השכנות, במסגרת חילופי־אוכלוסים מרצון. גם ועידת ה"ליבור" תמכה אז ב"טרנספר". אך ברל נפטר; וייצמן המיואש נאחז בקרנות־המזבח של בריטניה המתנכרת; ובן־גוריון חזר לרעיון ה"חלוקה", ואת עמדתו לבעיית־האוכלוסיה לא גילה ברבים.

הנטישה הערבית לא נעצרה עם פלישת צבאות ערב. זו אף הוגברה בעקבות השתלטות צה"ל על שטחי־ארץ רחבים, בהעדר הגורם הבריטי המעכב. הפחד מפני הגמול על מעשיהם וסיוע צה"לי בניקוי העורף, הביא תאוצה בנטישה הערבית. רעיונות תאורטיים החלו מתגשמים במציאות המלחמה. יוסף וייץ, "המשוגע להתיישבות", נזכר בדברים שרשם 8 שנים קודם: "צריך להיות ברור שאין מקום בארץ לשני העמים ביחד. הפתרון היחיד הוא ארץ־ישראל,

לפחות ארץ־ישראל המערבית, ובלי ערבים. אם הערבים יצאו, תהיה הארץ רחבה ומרווחת בשבילנו. אין דרך אחרת אלא להעביר מכאן את הערבים לארצות השכנות. אין להשאיר אף כפר, אף שבט אחד. ההעברה צריכה להתכוון לעירק, לסוריה ואפילו לעבר־הירדן". נזכר איש הפלמ"ח, המשורר חיים גורי: "על דבריו של יוסף וייץ, כי 'צריך להיות ברור שאין מקום לשני העמים ביחד', סמך בן־גוריון בהוסיפו פסוק מספר 'שמות': מעט־מעט אגרשנו מפניך, עד אשר תפרה ונחלת את הארץ"...[12]

פעילותו של יוסף וייץ בעניין האוכלוסיה הלא־יהודית במדינת ישראל גברה כעשרה ימים לאחר הפלישה. מכתב שקיבל בט"ו אייר (24.5) מידידו עזרא דנין העמיד אותו "על הצורך לעיין באפשרות של 'טרנספר' ערבי לארצות השכנות, בייחוד שממילא הוא מתקיים במציאות". וייץ נדלק לרעיון המחודש. בי"ט אייר (28.5), נפגש עם שר־החוץ משה שרת, והעלה בפניו את הרעיון: "טרנספר – בדיעבד; האם יש לעשות פעולה כדי להפוך את בריחת הערבים מהארץ לעובדה, ששוב לא יחזרו? אם כן, האם לא יהיה נכון להטיל על ועדת־שלושה – עזרא דנין, אליהו ששון ואני – שטיפלה בעניין הערבים שתעבד תכנית פעולה מכוונת למטרת ה'טרנספר'?" גם תגובת שרת נרשמה: "הוא מברך על יזמתי בעניין. דעתו היא שיש לפעול להפיכת הבריחה לעובדה קיימת. הוא יתייעץ עם בן־גוריון וקפלן". וייץ העלה גם את נושא הגבולות. שרת: "אנו עומדים לעת־עתה בתחומי האו"ם". הוא הסביר לוייץ שאנשיו **התחייבו על כך לנשיא טרומן**, בטרם הכיר במדינת ישראל. לוייץ יש הצעה איך להערים על ההתחייבות: "**הצבעתי** על צורך להקים בדרך לירושלים ובגליל המערבי עמדות צבאיות שתיהפכנה אחר־כך לישובים". למחרת הגיעה ידיעה שהרתיחה את וייץ: "כתבתי לשרתוק: 'קירי משה, אחרי שיחתנו אתמול, שבה ביטאת את עמדתך החיובית בשאלת טרנספר־בדיעבד, נדהמתי לשמוע כי מתנהל משא־ומתן על החזרת 20 אלף מהם לחיפה. האומנם נתקבלה בינתים עמדה אחרת?'..."

בתחושה שיש לו גיבוי מצד שר־החוץ לטיפול בפתרון רדיקלי של בעיית האוכלוסיה הערבית זימן את עזרא דנין ואת אליהו ששון. "שרטטנו ראשי־פרקים בעבודת הוועדה", ציין וייץ, שאף מצא לה שם: "ייקרא לה ועדת הטרנספר (או ועד' הטר')". וייץ התרשם כי שרת, "בשיחתו שלשום עם מזכיריו, נתן מהלכים למינויה". באותו יום, כ"א אייר (30.5), שוחח גם עם אליעזר קפלן (צריך כסף...). "הוא מסכים שיש לגבש את העובדה של הטרנספר־בדיעבד, ולא להחזיר העוזבים". למחרת הרחיב את המעגל, בשיחה עם שר־המשטרה שיטרית ועם גד מכנס היועץ לענייני הערבים "בשאלת הטרנספר־בדיעבד קיבלו הללו את הנחותי ומסקנותי, והבטיחו עזרתם". וייץ לא נמנע מהיפגש גם עם יוסף שפרינצק ה"מתון". "סעדנו יחד. הרציתי לפניו על הסכימה לפתרון שאלת הערבים במדינת ישראל על־ידי ה'טרנספר־בדיעבד'." התרשמותו של וייץ: "כולו נתון עתה לבעייה זו ולריבוי פניה ופתרונותיה".

וייץ, איש המעשה. לא הסתפק בשיחות עם אישים פוליטיים, אלא החל לפעול בשטח. בג' סיון (10.6) אישר דירקטוריון הקרן־הקיימת־לישראל 10,000 לא"י ליוסף וייץ "לכיסוי הוצאות פינוי". למרות המחסור בחומר־נפץ ובטרקטורים, הצליח וייץ להפעיל מנגנון קטן מעובדי הקק"ל, תוך שהוא מסתייע במפקדי צה"ל שראו את הבעיה עין־בעין עמו. על פעולותיו דיווח לשר־הבטחון: "נהרסו מרר על־יד גדרה, פג'ה, ביר־עדס", רשם בן־גוריון בט' סיון. "עובדים במיסכה ובבית־דגן, בחולה, ממשיך חוואסה על־יד חיפה, סמריה על־יד עכו וגעתון, מנשיה של שוכרי־כוותלי על־יד עכו...".

כשנראה ליוסף וייץ שהקרקע הוכשרה לדיון ממצה, הזדמן וייץ אל בן־גוריון. היה זה בכ"ז אייר (5.6). מיומנו של יוסף וייץ: "ניסחתי היום את הסכימה לפתרון שאלת הערבים במדינת ישראל. קראתיה באזני אליהו [ששון], והסכים. לפני הצהרים התראיתי עם בן־גוריון והראיתיה

לו. הוא מסכים לקו, אלא שיש בו, לדעתו, מוקדם ומאוחר. ברצונו לכנס ישיבה מצומצמת ולקבוע ועדה שתטפל בדבר. לוועדה הזמנית שלנו אינו מסכים. הודעתי לו שכבר נתתי הוראות להתחיל ב'שיפור' כפרים – והסכים".

התזכיר שהגיש וייץ לבן־גוריון התבסס על ההנחה ש"מדינת ישראל צריכה להיות מיושבת ברובה הגדול יהודים, כך שמספר הלא־יהודים בה יהיה מועט־שבמועט". משום כך, ומכיוון שהמלחמה הביאה לעקירת המוני ערבים ולבריחתם אל ארצות ערב השכנות, יש לראות את העקירה כפתרון השאלה הערבית במדינת ישראל. על סמך העקירה־בדיעבד מוצע בתזכיר למנוע מהנמלטים הערבים אפשרות לחזור למקומותיהם, על־ידי: הריסת הכפרים, רצוי תוך כדי הפעילות הצבאית; מניעת עיבוד השדות־הנטושים גם בהפוגה; התיישבות יהודית בבתים שלא נהרסו; הוצאת תקנות נגד נסיונות לחזור והסברה באותה מגמה. מוצע להקים מערך שיסייע לנוטשים להיקלט במקומות אחרים. "ועדת הטרנספר" ביקשה למסור לידיה את הפיקוח על הריסת כפרים שלא כדאי לישבם, ולעסוק בשיקומם של אתרים שניתן להכניס לשם מתיישבים יהודים. ביומן בן־גוריון יש השלמה לדברים: "וייץ הביא לי תכנית על טרנספר־בדיעבד. בסך־הכל עזבו 335,000 ערבים (200,000 מזה בשטח המדינה). הוא מציע לבוא בדברים עם ממשלות ערב על עזרה להתיישבות ערבים אלה בארצות ערב". תגובתו של בן־גוריון להצעה: "דבר זה מוקדם ושלא בעתו".

למחרת שלח וייץ תזכורת על השיחה. הזכיר את הטיפול בהריסת כפרים ובשיקומם, כולל עיבוד האדמות: "נתתי הוראה להתחיל בה בחלקים שונים שבגליל, בית־שאן, הרי אפרים ושומרון". על התזכורת לא נתקבלה תשובה. מאוכזב מעט מתגובת ראש־הממשלה ומהתיחסותו לוועדת "הטרנספר־בדיעבד", המשיך וייץ בעשיית נפשות לרעיון. "שוחחתי ארוכות עם עזרא דנין", הוא רושם. "נעשות הכנות לפעולה בכפרים. מבן־גוריון וממשה שרתוק לא שמעתי כלום. אני עושה, אפוא, על דעת עצמי. האם נכון הדבר?". הוא מגייס את יהודה חורין, ממחלקת ההתיישבות, לפגישה עם קפלן ואשכול. מפיהם שמע כי נדון הרכב "הוועדה־לטרנספר" בהשתתפות נציג של משרד הבטחון. מדנין שמע וייץ על שיחתו עם שרת "באותו ענין". התברר לוייץ כי שר־החוץ נתקרר מאז הפגישה הראשונה: "הלז טרם קבע עמדה. – אתם עושים? – אמר לעזרא – עשו! שאלהו עזרא: אך מה תשיב כשתישאל מעל במה בין־לאומית? – שתק". כדי להשיג אמצעים לפעולה, ניסה וייץ לערב את אברהם גרנות, יו"ר הקק"ל. "ישבתי עם גרנובסקי כשעתיים. הסברתי לו את הסכימה לפתרון בעיית הערבים. הדגשתי במיוחד את תפקידה של הקק"ל בפתרון זה: קניית האדמות שיפונו, ושימוש בכסף לסידור הערבים בארץ קליטתם".

בי"ג אב (18.8) כונסה התייעצות בבעיית הפליטים הערבים אצל ראש־הממשלה, והוא ישב ראש. בעקבות הפגישה מינה בן־גוריון "ועדה ליישוב ערביי ארץ־ישראל בארצות ערב", לה ניתן השם הצנוע־יותר: "ועדת ההעברה" – ובה שלושה חברים: יוסף וייץ, זלמן ליף ועזרא דנין. הוועדה התכנסה לישיבה ראשונה עם מזכיר הממשלה, זאב שרף, בכ"ו אב (31.8), כדי לפרש את תוכן כתב־המינוי וסדר העבודה. למחרת נקבעה תכנית לעבודתה: א) עובדות ונהגים בנדידת עמים כתוצאה ממלחמות במאה האחרונה; ב) מפקד הערבים שיצאו – הכפרים, השטחים, האוכלוסין; ג) אפשרויות הקליטה בארצות השכנות; ד) מסקנות והצעות, קביעת האנשים שיעזרו באיסוף החומר. כעבור שבוע נתכנסה "ועדת ההעברה" בחיפה, לדיון על מוצא הפליטים הערבים הנמצאים בכפרי אזור הצפון; וכן על מצבם של הנוטשים ב"משולש", בגליל העליון, בעבר־הירדן, סוריה, לבנון ועירק. נקבע כי המידע יושג באמצעות "שליחים" ערביים שנמצאים בקשר עם אישים ישראליים.

בכ"ב אלול (26.9), לפני "יואב" ו"חירם", דווח לבן־גוריון: "אם יתנו לנו הגליל – יש סכנה שכל הפליטים יתרכזו שם. מרמלה ולוד הגיעו לעזה ומג'דל. הם סבורים כי מעזה יקל עליהם לשוב". בן־גוריון: "אם לא מלחמה – להטריד בלי סוף". ראש־הממשלה טרם החליט אם לחדש את המלחמה. הוא חיפש דרך למניעת שוב הנוטשים: "גם בדרום יש להטריד ולהניח הפליטים מזרחה – כי לים לא ילכו ולמצרים לא נותנים להיכנס. מי יטפל בהטרדה? – שילוח. ותעזור לו הוועדה של וייץ, זלמן ליפשיץ ועזרא דנין. וייץ מבקש שאתן הוראות לשילוח".

ביו"ח תשרי תש"ט (21.10) גמרה "ועדת־הטרנספר" את עבודתה ובכ"ג בחודש (26.10) באו וייץ, ליפשיץ ודנין אל בן־גוריון. הגיעו לשמונה מסקנות בשאלת הפליטים: א) הערבים עצמם אשמים בבריחתם; ב) אין להחזירם – כי יהוו גיס חמישי ושיקומם ידרוש סכומים למעלה מכוח המדינה; ג) הערבים שנשארו – אזרחים שווים, אם רוצים להישאר; ד) הערבים שברחו – ייושבו על־ידי ממשלות ערב: בסוריה, עירק, עבר־הירדן; נוצרים – בלבנון; ה) מימון יישובם: מחיר נכסי דלא־ניידי בארץ (אחרי ניכוי פיצויים), ארצות ערב יתנו קרקע, השאר או"ם; ו) הוצאת היהודים מעירק וסוריה; ז) מה לעשות כשארצות ערב לא ירצו ליישב הפליטים? ח) אם יכופו עלינו החזרה? – לא נקבל בשום אופן חזרה לכפרי הספר, לערים רק אחוז מסוים (15% מהיהודים). לפי אומדן הוועדה יש 235 נקודות ליישב בהן יהודים. עד כה יצאו קצת יותר מחמש מאות אלף – 258,000 מהכפרים ו־248,000 מהערים. הוועדה הציעה להזמין את יוסף שכטמן, מוותיקי התנועה הרביזיוניסטית, שכתב ספר על ה"טרנספר". כן הציעה הוועדה לשלוח את עזרא דנין לפריס – כשידונו שם על פתרון בעיית הפליטים. בתגובה ראשונה הציע בן־גוריון שלא להכניס לענין את שאלת יהודי עירק וסוריה. אם הברירה בידינו – אמר – מוטב ליישב כל הפליטים בארץ אחת, בעירק, מאשר לפזרם. בכל אופן – **לא בעבר־הירדן!**

על־סמך ההערות שנשמעו בישיבת הסיכום חזרה הוועדה והתכנסה, ובא' כסלו (3.12) נמסר התזכיר המתוקן לראש הממשלה. זלמן ליף־ליפשיץ סיכם את עבודת הוועדה: נעשתה עבודה רבה. בתמצית – חייבים לקבוע לאלו כפרים לא נותנים בשום אופן לחזור. יש להבטיח רצועה על הגבול, 10 ק"מ לפחות, שבה אסור להושיב האויב, קרי אוכלוסיה ערבית. חלק מהכפרים יש להרוס, וצריך להחליט על כך. ליפשיץ סיפר לבן־גוריון כי בגוש־חלב רוצים הנוצרים להשתלט על אדמת שכניהם המוסלמים. כאן חרג מן השאלה הקרדינלית – האוכלוסיה – ועבר לבעיה הלא־פחות חשובה: **אדמות** ארץ־ישראל.

הביוגרף של בן־גוריון, מיכאל בר־זהר, מסכם את פרשת "ועדת הטרנספר", כי השם "ועדת טרנספר" ("העברה") מצביע על מגמותיו של דוד בן־גוריון כלפי הערבים.[13]

"בעיית הפליטים" – פצצה שלא פורקה

תזכיר "ועדת־הטרנספר" הועבר בסופו־של־דבר לגנזך. ההתייחסות היסודית לבעייה נתמסמסה ונשחקה בין לחצים מבחוץ לאינטרסים קטנוניים מבית. פחות משבועיים מהגשת התזכיר – כשבוע טרם "מבצע חורב" – נפרצה חומת־ההגנה שהקימה הוועדה. בט"ז כסלו (18.12) כינס בן־גוריון, הנופש בטבריה, "התייעצות על בחירות הערבים". גם "מבצע חורב" הלך וקרב; והבחירות ל"אספה המכוננת" באופק. בהתכנסות הטבריינית השתתפו יועצים לענייני ערבים – כאליהו ששון, ג'וש פלמון, עזרא דנין; אנשי משרד־החוץ – כיעקב שמעוני וראובן שילוח שלתכלית הכנס חבשו כובע מפלגתי; ופוליטיקאים כאליהו אגסי, ראובן בורשטיין־ברקת ואבא חושי. בן־גוריון: "האם מוטב שהערבים ישתתפו או לא? ואם ישתתפו – [ה]רצויה רשימה ערבית, מעורבת?". ואולי רשימה דרוזית, ורשימה נוצרית? ואולי רשימה חיפאית של נוצרים ומוסלמים, ואולי פועלים ובעלי־בתים?

זו היתה, בעצם, התייעצות של תופסי עמדות ממשלתיות חברי מפא"י. מעניינות על כן הגישות השונות בשעה זו, ערב "מבצע חורב". **שמעוני** גרס כי מוטב שהערבים לא ישתתפו בבחירות: "המלחמה לא נגמרה, לא ידוע אם יישארו, אם נאמנים. בחירות בין ערבים מביאה התרוצצות יהודית ויש בהן נזק מוסרי ופוליטי. אם אי־אפשר למנוע - לסדר קוריה, וירבו רשימות ערביות - ואף אחד לא ייבחר"... **אבא חושי** הציע שמפא"י תרכיב 2 רשימות: נוצרית־מוסלמית ודרוזית. **ג'וש פלמון** דרש הגברת השלטון הצבאי, להחמיר בחופש־תנועה, בתעודות זהות. **ברקת**: מניעת בחירות לא תפסיק פעולת פק"פ, מפ"ם ו"חרות" בקרב הערבים. סיכום הכנס המפלגתי־שלטוני: לא שוללים זכות־בחירה מערבים, אין מרחיבים את רשימת הבוחרים הערבים, מכניסים ערבי לרשימת מפא"י עם **חופש־הצבעה בשאלת הפליטים**, ולסדר רשימה מוסלמית לכל הארץ ורשימה נוצרית בנצרת.

עד כמה רחקה ההנהגה המפלגתית מתחושות אייר תש"ח תעיד הצצה ביומנו של יוסף וייץ, באביב המדינה, "כ' אייר (29.5). ירושלים העתיקה נכנעת. יותר מכך זועזעתי בשמעי את 'קול הגלילי' על משא־ומתן עם משלחת של פליטים ערביים בבירות על החזרת 20 אלף מהם לחיפה. מה קרה? - שאלתי את עצמי - כבר מזדרזים להחזירם? מיד כתבתי למשה שרתוק: 'קירי משה, אחרי שיחתנו אתמול, שבה ביטאת את עמדתך החיובית בשאלת 'טרנספר בדיעבד' נדהמתי לשמוע הערב את 'קול ישראל' מודיע בשם 'קול הגלילי' כי מתנהל משא־ומתן על החזרת 20 אלף לחיפה. האומנם נתקבלה בינתים בחוגי ממשלתנו עמדה אחרת, או ששדה זה הפקר הוא וכל אישיות יכולה להתגדר בו כרצונו? כל חיפזון בהחזרת פליטים אלה למדינת ישראל יהיה משגה, ממיט אסון". ובלהט הקיץ עדיין היה וייץ "נתון לחקר בעית הערבים שברחו: איך לא להחזירם. לעולם לא להחזירם. אני מדבר ומטיף לכל", כתב. "אני רוצה שכל עם ישראל פה ידע ויכיר - שציאת הערבים היא לנו בבחינת נס, ואין לזלזל בו. יש להוסיף ולקיימו: לא יחזרו".

לאחר ארבעה שבועות של קרבות מרים לא זו בלבד שלא הצליחו צבאות־ערב להשמיד את המדינה היהודית, ונאלצו להסכים ל"הפוגה" - כדי להכניס למערכה כוחות חזקים וגדולים יותר כעבור חודש - אלא שאז החל השימוש בנשק הרחמנות על "הקוזק הנגזל": בעיית "פליטים". "המתווך", ברנדוט, קלט את הרעיון שבעזרת נשק "מוסרי" של פליטים מסכנים אפשר אולי לבלום את העוצמה הישראלית. בהפוגה, הציע לדרוש מממשלת ישראל להחזיר את הפליטים הערבים - כולם או חלקם - למקומותיהם הקודמים. בכ"ט תמוז (5.8) נפגש שרת עם ברנדוט. הדיון נסוב לבעיית הפליטים. "הגיעה לידו תשובתנו, שאין אנו מוכנים לדון על החזרת פליטים לפני גמר המלחמה", רשם בן־גוריון.

התכסיס הערבי־בריטי־או"מי "עבד" על האמריקאים. בקבלת־פנים לשגריר האמריקאי הראשון, ג'מס מקדונלד, בט"ו אב (20.8), נפנה ידיד־ישראל זה לשיחה רשמית ראשונה מפה־אל־אוזן עם ראש־הממשלה היהודי. "השיח לי דאגתו הרבה שעומדים להחליט דברים שבאמריקה נראים כצודקים ונבונים ואנו אולי לא נקבל", רשם דוד בן־גוריון. "למשל - החזרת פליטים. אל נשלה עצמנו שבגלל בחירות יימנעו באמריקה מסנקציות נגדנו", השתמע מדברי האזהרה של השגריר הידידותי. "אמרתי לו", מציין בן־גוריון, ש"לא נוכל להחזיר שונא לארץ, גם אם יטילו עלינו סנקציות. מה שאמר, אינו לפי הדין; והוא דואג ליחסים הטובים. דואג לדירה פרטית [לא בבית־מלון], כי יתכן שיסודרו הפגנות נגדו, אם ייוודע פה שממשלתו נוקטת בקו זה. מסרתי הדברים למשה [שרת]".

המכרסמים העיקריים בנחישותה של ממשלת ישראל לגבי הנטישה הערבית היו מרדכי בנטוב מ"השומר־הצעיר" והספרדי־מפא"י בכור שיטרית. מרבית החוגים במדינת ישראל -

ראשי הישובים, אגפי ההתיישבות והקליטה, מפקדי הצבא ומרבית הקיבוצים - הפעילו לחץ נגד השארתם של ישובים ערבים בשכנותם, וכמובן נגד החזרת הנוטשים. חריגים היו אנשי "הקיבוץ־הארצי", שטרדו במחאות נגד יישום "הטרנספר". במסמך שהופץ בין פעילי מפ"ם בסיון תש"ח נמסרו החלטות המחלקה המדינית: "המפלגה מתנגדת למגמה לסלק את הערבים מתחומי המדינה היהודית המוקמת". הממשלה נדרשת לפנות לערבים שישארו במקומותיהם ולהצהיר כי עם שוב השלום יוחזרו הבורחים ורכושם יוחזר. אבל "בימים שלאחר התקפת־הנפל של קאוקג'י על משמר־העמק הרסו יחידות ה'הגנה' באורח שיטתי את הכפרים שמסביב לקיבוץ, **בסיועם של המתיישבים** היהודים: רוביה אל־תחתה ואל־פוקה, חרבת־בית־ראס ואבו־שושה, אל־כפרין ואבו־זוריק, אל־מנסי וא־נעניה. הריסת הכפרים סביב משמר־העמק בוצעה בשיטתיות בלוויית יותר מקורטוב של נקמנות".

על מעשי צה"ל בכפרים שכבש - בגליל, במרכז הארץ ובדרום - לא היו עוררים. אך בעקבות לחצי ברנדוט להחזרת הנוטשים הציע ראש אג"ם לשר־החוץ - בט' באב (14.8) - להטיל על כל שטחי הכיבוש הסגר מוחלט ("לרגל התפשטות מחלות בקרב הפליטים"). "על־ידי־כך נוכל לעמוד ביתר־תוקף נגד דרישת החזרת הפליטים הערבים ונגד הסתננות לכפרים עזובים - נוסף להתנגדותנו לכך מבחינות צבאיות ומדיניות מובנות".[14]

האוכלוסיה הנשארת ו"זכות השיבה"

הלחצים מחרן והתקרבות מועד הבחירות לאספה־המכוננת החלו לכרסם בעמדה הנחרצת של ההנהגה בשאלת האוכלוסיה הנוטשת. אפילו אליהו ששון, חבר "ועדת הטרנספר", החל להסס: "ששון סבור שעלינו לוותר במקצת ולהחזיר ארצה חלק מהפליטים", רשם וייץ ביי"ב כסלו (14.12). "לא הסכמתי לו", הגיב וייץ המאוכזב. הכרסום עדיין לא פשה עמוק מדי. בכ"ט כסלו (31.12), בעיצומו של "מבצע חורב", כשגילה דנין שיש כאילו החלטה להשאיר את הנוטשים לחבל עזה - לאחר כיבושה המתוכנן של הרצועה - במקומם, ביקש יוסף סטרומזה את התערבותו של וייץ: "שלחתי לשר־הבטחון ושאלתיו אם נכונה הידיעה - להשאיר 100 אלף פליטים שם". בן־גוריון השיב: "עזה עוד לא בידנו"...

בכ"ג מרחשון (25.11) נערך דיון על בעיית הבדווים בנגב. על־פי **מיכאל הנגבי** מבקשים בדואים רבים לקבל אזרחות ישראלית ומוכנים לשלם מסים... **יגאל אלון** תמך בהצעה בתנאי שיגויסו ליחידה מיוחדת עם סמלים וקצינים יהודים, אך לא בשטחי־ספר. **יגאל ידין** הבהיר כי אם נעשה אתם הסכם - לא נוכל להפר אותו. התנאי - לשלוח אותם למערב הנגב הדרומי, בסביבות סביטה. **שמעוני** שאל: "אם התמעטות ערבים טובה לנו - למה בדווים? בדווים גורמים צרות גם בימי שלום". וייץ נדרש לבעיית כל הבדווים, 60,000, ולא עשרת־אלפים אלה בלבד. "למה נכניס אותם ונשמור עליהם? אם נפתח הנגב - הם יפריעו. איך ניפטר מהם?" בלית־ברירה, הציע וייץ לישבם במערב הר חברון, מדרום לדוימה (וייץ: המלצתי על מזרח באר־שבע). **בן־גוריון** התנגד לשיקול המדיני וההתיישבותי גם יחד: "הדבר המכריע זהו שיקול הבטחון. יישוב הבדווים בתוכנו - מכביד או מקל? יש סכנה למלחמה **עם** מצרים". בסופו של דבר הסתפקו בחצאי פתרונות, בהשפעת אינטרסים מפלגתיים: שרות גששים בהתנדבות; ריכוז בעיירות מדבר.

בעיית הפליטים שינתה כיוון: הסתננות לשטחים שבשליטת ישראל, בעיקר בצפון. באותו יום בו שלח וייץ אל בן־גוריון בעניין הנוטשים לעזה, באו אצלו מפקדי חזית הצפון, כרמל ומקלף, ובפיהם מידע והצעה ושאלה: "יש הסתננות רבה בכפרים. מוכנים להעמיד גדוד לפעולה: לשלוח המסתננים חזרה או לרכז אותם בכפרים אחדים?" בעקבות הפניה הזמין בן־

גוריון את עמנואל נשר, מושל הגליל, לדיון דחוף במניעת הסתננות. "דורש להעמיד לרשות הממשל הצבאי יחידה צבאית בעוצמת מחלקה מוגברת", נרשם ביומן. "אין לסמוך על יחידת המיעוטים. אפשר לקחת דרוזים וצ'רקסים, לא לבדם".

היה הבדל בהתייחסות המיעוטים הלא־מוסלמיים והלא־ערביים אל יהודי הארץ, גם בימים שקדמו למלחמה. הדרוזים היו ראשונים לעבור לצד היהודי, במיוחד לאחר הקרב על רמת־יוחנן, ויחידה דרוזית אף לקחה חלק במלחמה. כמוהם גם הצ'רקסים, המרוכזים בשני כפרים בגליל. יחס מיוחד ננקט כלפי קבוצות בדואים קטנות. בעייתיים מעט היו היחסים עם הנוצרים, שהתרכזו בצפון הארץ. המרונים היו פחות עויינים, ועל־כן לא היה חלקם גדול בין הנוטשים. לא כן היוונים־קתולים. אלה התייחשו ללוז של האומה הערבית, ועוינותם לישוב היהודי היתה בעוכריהם. חלקם בין הנוטשים לא היה מזערי.

לא רבים יודו בכך, אבל הלחצים הכבדים על ממשלת ישראל - להחזיר את הפליטים - נחלשו בעקבות ההתנקשות ב"מתווך" השבדי. "כיוון שפתרון בעיית הפליטים, לרבות העקרון בדבר זכותם לחזור, היה בעיניו ענין ומטרה שהשקיע בהם את כל מאווייו", אומר אחד מחוקרי התקופה השמאליים, "הרי הסתלקותו של ברנדוט שרתה את האינטרסים של ישראל. יורשו היה פחות נמרץ ופחות תקיף. מעתה הסתפקה הקהילה הבינלאומית בתשלום מס־שפתיים ל'זכות השיבה', והתמקדה בהחזרה חלקית וביישוב רוב הפליטים במדינות ערב. וכך הצליחה ישראל להדוף את הלחץ להחזרה המונית של הפליטים".

בעיית האוכלוסיה הערבית - הנוטשת והנשארת - תמשיך להעסיק את מדינת ישראל, את מערך הבטחון, את המפלגות ואת האוכלוסיה היהודית עוד שנים לא מעטות ומלחמות רבות, ואולי אף דורות. הנפתולים המפלגתיים הכתיבו מתן זכות־בחירה לאוכלוסיה הנשארת, בצד ממשל צבאי (שבוטל ברבות השנים, עם השינוי במערך־הכוחות המפלגתי). נושא השוויון בחובות ובזכויות, שהוא בסיס למשטר דמוקרטי - נשבר על סלעי חובת השרות הצבאי של כל אזרחי המדינה. מ"נושא עדין" זה התרחקו הכל, ערבים כיהודים. שאלת ההחזרה, או "זכות השיבה", של הנוטשים והמסולקים ב"טרנספר־בדיעבד" תיהפך לבעיית יסוד של הבעלות על הארץ. אפילו נציג מפ"ם ב"ועד הבטחון", יעקב ריפתין, נאלץ להצהיר בפני בן־גוריון שהם, מפ"ם, מתנגדים להחזרת הערבים עד שייכרת שלום עם מדינות ערב. אליהו ששון, שהחל ליישר־קו עם "החוגים המדיניים", והיה מוכן לוויתורים בשאלת ה"החזרה", נכח ב"שיחות השלום" שהתנהלו בלוזאן ובפריס, והתברר לו כי "בעית הפליטים אינה אלא מכשיר ללחוץ על ישראל ולרכוש אהדת העולם".

את בעיית הפליטים, מן ההבט המזרח־תיכוני הכללי, סיכם חיים הרצוג: "הסכסוך הוליד שתי בעיות גדולות של פליטים, שכל אחת הקיפה 800,000 נפש: האחת - בעיית הפליטים הערבים; והשניה - בעיית הפליטים היהודים, כאשר הערבים גרשו את היהודים מארצותיהם". הבעייה היהודית היתה שונה בתכלית מהערבית, שכן "הפליטים היהודים נקלטו בישראל. אך ממשלות ערב העדיפו להנציח את בעיית הפליטים הערבים ככלי־משחק מדיני (הכנסות הנפט הערבי ביום אחד מספיקות לפתרון בעיית הפליטים כולה)".[15]

ארץ בכפה נקנית?

בעיית הנוטשים נכרכה בגורל השטחים הנטושים. זה הובהר ב"שיחות השלום" בלוזאן. "זלמן [ליף] ושושן נפגשו עם הלבנונים בפריס", דווח לבן־גוריון. "הגורם אצל הערבים זהו פחד. הם שומעים על מיליונים, יודעים שהרבה מיליונים אין, אבל 2-3 מיליונים נוכל ליישב... הם מודים שבעיית הפליטים אינה חשובה - כי אם יהיה כסף, אפשר ליישב הפליטים. לוחץ

עליהם השטח - **השטח הוא מקור כוח**, ולכן הם היו רוצים שהפיתוח יהיה תלוי בהם (ויצמצמו על־ידי כך את עלייתנו)". בשיחות השתתף גם נציג מצרי. "הם יודעים שהפסידו המלחמה, בעשר השנים הבאות ידנו תהיה על העליונה - נוכל ללכת עד ליטאני, עד קוניטרה, אבל אם נתרחב - נחנק". מוסכם שכל השטחים שיקבלו - אם יקבלו - יימסרו לארצות השכנות: בצפון - ללבנון, במזרח - לעבר־הירדן, בדרום - למצרים. העתונאי ג'ון קמחי, שסקר את שיחות לוזאן, שמע מפי המצרי, מונעים, כי הערבים יעמדו על החזרת כל הפליטים.

יוסף וייץ הגיע לבעיית "טרנספר" הערבים מעיסוקו בענייני קרקעות והתיישבות. בשלושים שנות המנדט, ועוד לפני כן, הושקעו מיליונים כדי לגול את חרפת השממה. אך התברר שכמעט רק אדמת ביצות וטרשים נגאלה, כפסיפס מושחת. ההר כמעט ונזנח. והנה עכשיו, עם הריבונות שנקנתה במחיר הכרזה ולחימה עקובה מדם, נפרשו מיליוני דונמים להתנחלות בני־ישראל. האומנם חשבו על כך הקברניטים כאשר הסכימו ל"חלוקה"? אחד, יעקב זילבר, העלה סברה ש"בעקבות תכנית־החלוקה בתרצ"ח, הגה בן־גוריון תכנית: לחמרן את הערבים להכרזת מלחמה נגד החלוקה - ואז לנהל מלחמת־תנופה להרחבת הגבולות"... פנטסטי!

בי"ג סיון (20.6), חודש אחרי הכרזת העצמאות, "ישב" יוסף וייץ עם מנהל הקק"ל אברהם גרנובסקי "כשעתיים. הסברתי לו את הסכימה לפתרון בעיית הערבים. הדגשתי את תפקיד הקק"ל בפתרון זה: קניית האדמות שיפונו ושימוש בכסף לסידור הערבים בארץ קליטתם". גם וייץ גם גרנובסקי חשבו עדיין שארץ בכסף נקנית. בב' אלול (6.9) שאל וייץ את שר־החוץ בעניין קניית קרקעות מערבים שיצאו מהארץ: "כלום אין כסף זה עלול לשמש אמצעי לערבים במלחמתם נגדנו?" שרת לא התחמק: "הטעמים בעד קנייה מכריעים את הכף", השיב לווייץ. גם לבן־גוריון הופנתה שאלה דומה, על־ידי זלמן ליפשיץ, כאשר מסר לו את התזכיר על הסדר פליטי ערב, שסיכמה "ועדת־הטרנספר". שאל ליפשיץ: "האם כדאי לקנות אדמה מערבים, בין אם הם נמצאים במדינה או בלבנון או במקומות אחרים?" בן־גוריון הופתע: "מדוע שאלה?" - וליפשיץ הבהיר את שאלתו: לדעתו אין לקנות אף סנטימטר אחד! כי נשלם מחירים גבוהים - ומחיר זה יקבע. מוטב לבנות על אדמה נטושה. לליפשיץ יש טענה: האוצר מכר אדמה לקק"ל ב־20 לא"י הדונם. לדעת ליפשיץ זה משגה. "מוטב היה בעשר לירות. שכ"ד ביפו - גבוה מדי. כהכנסה מיידית זה אולי טוב, אך כללית זה משגה".

נושא הקרקעות הנטושות נדון בוועדה לענייני ערבים בי"ג אב (18.8). בן־גוריון הציע לדון על רכוש בהבט של רישום והפקעה. וייץ מסר פרטים מעודכנים לקיץ תש"ח: פונו 286 כפרים, 179 מהם בתחום שהוקצה ליהודים. שטח נטוש - 3 מיליון דונם, מזה 1,800,000 בתחום או"ם. קרקעות בבעלות ערבית הראויים לעיבוד - 1,750,000 דונם (בתחומי האו"ם - כמיליון דונם). "אם לא רוצים חזרת ערבים", הבהיר וייץ - "יש לעבד רק את השטח הדרוש למזון - 100,000 דונם; והשאר - להחכיר. רק 300-400 אלף דונם הם של אפנדים (ליפשיץ: רק רבע מיליון)".

זלמן ליף סבר שיש להאחז ב"שטחים מלכדים", מקורות מים, ולקבוע איזה קרקע לא יוחזר בשום אופן. על הערבים יוטל להוכיח כי הרכוש שתובעים הוא שלהם. דוד הכהן הציע להעריך את הרכוש באופן ריאלי ולמנוע העברת נכסים. הרכישה תעשה על־ידי גוף אחד. להעמיד את מחיר הקרקע "על קדמות, לא אלף פונט לדונם, אלא 2-3 פונט", ולעבד את האדמה מיד. לדעתו של דולק חייבים לעבד את כל האדמות. 10-20 אלף עולים לחודש זקוקים למזון בכמות שלא נוכל להביא מהחוץ. דולק העריך את הרכוש הנטוש ב־100 מיליון לא"י. רק יהודי אמריקה יוכלו לשאת במעמסה של קניית נכסי הערבים.

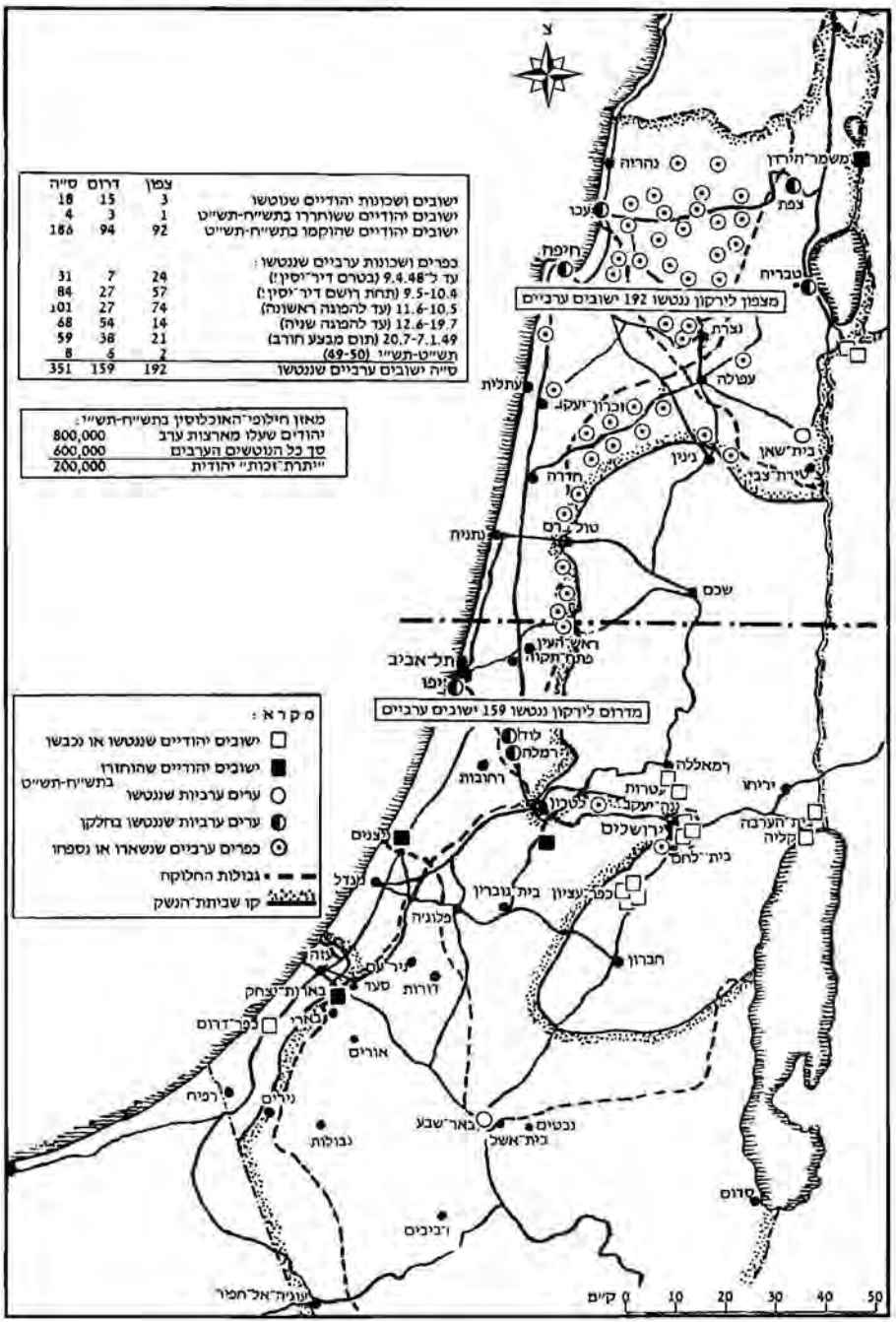

מפה 3: הנטישה הערבית: ההתנחלות היהודית

הצעת החוק של דוד הכהן, לדעת בכור שיטרית, פסולה מבחינה בינלאומית. הוא מסכים שיש להחכיר את הנכסים לגוף אחד בלבד. לקק"ל - את הכפרים, ול"הכשרת־הישוב" את הרכוש בערים. הקדשים מוסלמיים - להחליף בקרקעות יהודים בעירק ומצרים. לדעתו לא הרבה ערבים רוצים לחזור, ויש לקנות מיד את נחלותיהם. אדמות שלא נרשמו - להעביר לממשלה. אליעזר קפלן מתנגד להרס רכוש, כפרדסים ובתי־חרושת; כך גם ביחס לכפרים. מכנס דרש לא לעבד פרדסים. פרדס מעובד הוא גרוי לחזירה. כבר בכ"ז שבט (7.2) אמר בן־גוריון כי "המלחמה תתן לנו אדמה. המושגים 'שלנו' ו'לא־שלנו' הם מושגי שלום; במלחמה הם מאבדים כל משמעות". באותו זמן אמר בן־גוריון לווייץ כי "צריך להיגמל ממושגים מקובלים, בנגב לא נקנה קרקע. נכבוש אותו. אתה שוכח שאנו במלחמה".[16]

יישוב והתנחלות

לא כולם היו משוכנעים כי "הטרנספר־בדיעבד" הוא עובדה שלא תשתנה. שבועיים אחרי הצהרת העצמאות, בי"ז אייר (26.5), הודיע נשיא ישראל המיועד, חיים וייצמן, בוושינגטון, כי בתום המלחמה נחזיר את יפו ואת עכו. "הודעתו מרגיזה", הגיב יוסף וייץ. "למה להכריז על ויתורים? הן אין ברצוננו להחזירן, וגם אסור לנו!". יום אחרי־כן התקשה ראש־הממשלה לשכנע את מפכ"ל המשטרה, יחזקאל סחרוב, לשכן את אנשיו במושבה־הגרמנית ביפו. אם יהיה שלום יצטרכו שוטרי ישראל לצאת מהבתים ביפו, טען. "לאו דוקא!" - קבע בן־גוריון. 3 חודשים אחרי הקמת המדינה עדיין פקפקו מנהיגים ומפקדים באי־הפיכות הנטישה. אלוף אלימלך אבנר, ראש הממשל הצבאי, "מעורר שאלת הושבת עולים ברמלה. לדבריו, משה [שרת] וקפלן מתנגדים - מטעמים בינלאומיים".

עם תחילת ההשתלטות על ערים, שכונות וכפרים ערביים נגרם בהם הרס רב, תוך כדי המלחמה, במיוחד במקומות שעברו מיד־ליד או שנפגעו בפעולות־עונשין; אך הרס שיטתי - תחילה בחמרי־נפץ ואחר־כך גם בכלים מכניים - לא הופעל אלא בהפוגה השניה ואחרי המבצעים הגדולים - "חירם", "יואב" ו"חורב". כיוון שלא היתה הנחיה מטעם הפיקוד העליון - שונה היתה ההתיחסות להריסת כפרים נטושים, ממקום למקום וממפקד למפקד. בימי ההפוגה הראשונה התלונן יו"ר הקק"ל, אברהם גרנובסקי, על מעשי הריסה בכפרים הערביים. קובלנתו הכעיסה את חברו וידידו וייץ, שטען כי "נימוקיו הם תאורטיים. לדעתו עלינו להשתלט רק על אדמות ערבים זרים, ואולי גם על אדמות אפנדים שאינם יושבים עליה, וכשהאריסים ברחו. הוא אינו מוכן לפעול לקליטתם בארצות אחרות".

גלי־העליה הגדולים מיקדו את תשומת־לב העוסקים בנושא בחיפוש פתרונות מידיים לבעיית הדיור. עולים הופנו לדירות בחיפה ויפו. ותיקים, שבתיהם נפגעו במלחמה, מצאו דיור בשכונות הנטושות. "ועדת הטרנספר" המליצה להפנות עולים לבתים נטושים - בשל החשש מהסתננות לחללים הריקים. הבעיה היתה איך להביא את העולים לנקודות מרוחקות בגליל, שהיווה אזור־תורפה מבחינת ההסתננות - מה עוד שיפו וחיפה היוו פיתוי עדיף. אך לשם כך נחוצים היו אמצעים ליצירת תנאים כלכליים מושכים, ואלה לא נמצאו אלא מאוחר יותר. את רמלה ולוד לא החלו לישב אלא חודשיים לאחר כיבושן - בהיותן קרובות לחזית ובשל התנגדות משרד־החוץ. גם לעכו לא הגיעו עולים חדשים אלא ארבעה חודשים לאחר כיבושה, שכן הממשל הצבאי חשש לבעיות, בשל מציאות 5,000 ערבים שנשארו בעיר. אכלוסה של באר־שבע לא החל אלא ארבעה חודשים לאחר כיבושה - בשל העדר תשתית כלכלית. בית־שאן היתה אחרונה ליישוב. עוד עיר לא יושבה על־ידי יהודים אלא שנים רבות אחרי־כן: נצרת, וגם אז לא בתוכה, אלא בקרבתה.

בעיית הכפרים הנטושים היתה שונה מבעיית השכונות והערים; באלה לא היה פתרון לבעיית הדיור - בשל מבנה הכפר הערבי. חלק מהבתים היו מבני חימר, שנתמסמסו וחרבו בהשפעת הגשמים וההזנחה. גם מבני האבן לא היו מותאמים לשיכון נורמלי ולא לשיכון זמני, כאוהלים וכפחונים במעברות. בעיית הכפרים היתה קשורה בבעיית השדות והקרקעות. שכן כבר בחודשים הראשונים עמדה שאלת קציר יבולי־הקיץ, שהיו דרושים להזנת האוכלוסיה המתרבה, כשחלק ניכר מכוח־העבודה מגוייס או שטרם הספיק להיכנס למעגל הכלכלי. למרות המלחמה לא חסרו קופצים לעבודת הקציר, ביחוד מצד הקיבוצים. את זכויות הקציר ניהלה ועדה לרכוש הנטוש, שהפכה למחלקה של "האפוטרופוס לנכסי נפקדים". יבול הגרעינים מן השדות הנטושים בקיץ תש"ח הגיע לכ־7,000 טונות.

משנסתיימו עבודות הקציר, שהיה חיוני גם למניעת הסתננות, החלו לתת את הדעת לעיבוד השדות הנטושים - ושוב לא חסרו קופצים, ושוב היו רובם ככולם מן המגזר הקיבוצי. הטענה־לזכות המקובלת היתה כי זה "מגיע" כפיצוי לנזקי המלחמה. טענת משרד־האוצר כי אלה שני עניינים נפרדים - פיצוי נזקי־מלחמה וזכויות בקרקע - לא עמדו בפני "קשרים" וזכויות־קרבה לגורמים הקובעים. וכך אירע שזכויות העיבוד נמסרו לגורמים החקלאיים הוותיקים, מן המגזר הקיבוצי כמובן. מ"זכויות־עיבוד" עברו לזכויות־חכירה לטווח קצר, ואחר לטווח ארוך, כנהוג באדמות־הלאום של הקק"ל. זכויות־החכירה נמסרו, כמעט בכל המקרים, לבעלי החזקה - קרי: להתיישבות הוותיקה.

לחלק מ"ההתישבות־העובדת" - בעיקר ל"קיבוץ־הארצי" - היתה בעיה אידיאולוגית בעליה על קרקעות של הערבים הנוטשים. הלאומי שבין מנהיגי "השומר־הצעיר", יעקב חזן, גם הוא הזהיר מפני התיישבות על קרקעות של פלחים, אבל מצא התר לעלות על אדמות שהיו בבעלותם של אפנדים. מנהיגים אחרים של "השומר־הצעיר", כיעקב עמית עורך בטאונה, לא הסכימו עם חזן. "האם צריך להשתמש בשעת־כושר זו, שערבים ברחו, כדי ליצור עובדות התיישבותיות?" - שאל. אלא שלא אלמן ישראל ונמצא השם יתברך, הנוסחה הגואלת: "אדמות עודפות", שהומצאה על־ידי מנהיגי מפ"ם בקיץ תש"ח: תכנון פיתוח, שיקח בחשבון אפשרות שיבה של ערבים לאדמותיהם כדי לעבדן - על־ידי הפרשת אדמות שיישמרו בעבור הפליטים הערבים, בלי שהדבר יפגע ב"אינטרסים האסטרטגיים והחקלאיים". יו"ר הקק"ל, גרנובסקי, תמך בנוסחה המתפלפלת והוסיף כי "יופקעו רק שטחי אדמה מעטים. שאר השטח עם הבתים והעצים שעליו, יישמר למען הפלחים והאריסים הערבים לכשיחזרו". אך כאשר "הרוב המתנגד לשיבה" נענה לעקרון "האדמות העודפות" - הבין המנהיג הסוציאל־קומוניסטי, מאיר יערי, כי את אי־החזרת הערבים רוצים להסוות בתאוריות של תכנון ופיתוח... כשנשאל בן־גוריון, בכסלו תש"ט, אם יש לקחת־בחשבון את "האדמות העודפות" בתכנון הישובים החדשים, השיב חד וחלק: "לאורך הגבול, ובכל כפר, ניקח הכל - כפי צרכי התישבותנו. את הערבים לא נחזיר".

בהפוגה השניה נפנו הגודמים השונים לעסוק בהקמת ישובים חדשים - הן כדי לא להשאיר חללים ריקים המזמינים הסתננות ואירידנטה, והן כדי לפתור חלק מבעיות הקליטה והמשק. עד מהרה התברר שלא נותרו הרבה שטחי־אדמה פנויים הראויים לעיבוד, ולא עוד, אלא שהיתה גם בעיה של מקורות־מים. וכך, בצד מושבים וקיבוצים חקלאיים, הוקמו כפרי־עבודה ומושבים ללא קרקע ראויה לעיבוד. בראשית תש"ט דרש בן־גוריון לאכלס במהירות את הגליל. "יש בעיה חריפה של הגליל", אמר לאשכול ולוייץ, שבאו אליו בקשר לאכלוס באר־שבע. "אין לחשוב שהגליל שלנו. לא יתכן שבידינו יהיה גליל ריק ושומם. אם לא נמהר ליישב הגליל העליון - זו תבוסה מדינית. יש להקים שרשרת של ישובים לאורך שפת־הים עד ראש־

הנקרה, ולאורך גבול הלבנון וגם בסביבות צפת". וכך הציע וייץ להקים לאלתר 36 נקודות־התישבות באתרים נטושים בגליל. אלא שתכנית זו נתקלה בהתנגדות מצד מפ"ם. "לא חשבנו אף פעם ליישב עולה יהודי בביתו של הערבי המגורש", אמר איש מפלגת־הפועלים־המאוחדת. "זכותם של הערבים שגורשו או ברחו – לחזור. אין לפתור את הבעיה של עליית היהודים על חשבון דירות הערבים"...

מקום כזה היה בחרבת־ג'למה שליד הכפר ג'ת, שסופח למדינת ישראל על־פי הסכם שביתת־הנשק עם ירדן. תושבי ה"חרבה" הזו פונו בי"ב אדר תש"י (1.3.50), "במסגרת פינוי 'חרבות' קטנות ב'משולש' וריכוז תושביהן בכפרים גדולים יותר". במקומם התנחלו על אדמות חרבת־ג'למה חברי קיבוץ להבות־חביבה, המשתייך לקיבוץ־הארצי של "השומר־הצעיר", שבל' אב תשי"ג (11.8.53) "פוצצו את בתי הבעלים הערבים" – למרות צו־בג"ץ מז' תמוז תשי"ב (30.6.52). "לשוטרים שהוזעקו למקום, סיפרו חברי המשק כי הפיצוץ בוצע בהתאם להוראות הצבא, וכי אף נתקבל תקציב מיוחד לכך – אך הצבא הכחיש זאת". המקום משמש כסמינר אידיאולוגי לאחוות־עמים של "השומר־הצעיר"...

על הסתירה בין הלכה־אידיאולוגית למציאות של התנחלות, מעיר אחד החוקרים: "התיישבות־רבתי של עולים במושבים איימה לחתור תחת שליטת התנועות הקיבוציות על החקלאות ומעמדה הכללי של ההתיישבות הקיבוצית. צמיחתם הנחשונית של המושבים לא יכלה שלא להפחית את השפעתם הלאומית והפוליטית של הקיבוצים. נוסף על כך, ברור היה שהקצאת אדמות למושבים פרושה, בסופו של דבר, פחות אדמות לקיבוצים".[17]

קו אדום וקו ירוק

בעיית האדמות־הנטושות, ובעיית הנוטשים שהתרכזו במחנות־פליטים, היתה קשורה בהסדר העתידי בין מדינת ישראל למדינות האויב שמסביבה. עם פלישת הצבאות הערביים הופסקו הגישושים אצל שליטי המדינות, ולא נתחדשו אלא בהפוגה השניה. מגעים קוימו אחר־כך, לסירוגין, גם בעיצומם של הקרבות הגדולים. בראשית תש"ט החל משרד־החוץ ב"גישושי נסיון" להכנת "מסמכים", מעין טיוטות ראשונות להסכמים בין המדינות. אם נזכור שההצעות ל"הסכמי שלום" הועלו לפני המכות הגדולות שנתכו על הצבא המצרי, נבין שראש־הממשלה עדיין לא היה מוכן להיות שותף ל"שמחת" משרד־החוץ. בה' תשרי תש"ט (8.10.48) קיבל בן־גוריון משר־החוץ שלו ארבעה "מסמכים" כאלה: "תכנית" של אליהו ששון על "ברית ידידות עם מצרים". ברורים והערות של נציג מצרי, על רצונם לספח את "החלק הערבי", כדי "למנוע סיפוחו לעבר־הירדן והפיכתו לבסיס בריטי". מצרים דרשה את עזה לעצמה. על כך כתב שרת במכתב שצורף ל"מסמכים": "זוהי נקודה חיונית, ובה תלויה האפשרות להידבר עם מצרים, על אפם ועל חמתם של האנגלים והעבר־ירדנים גם יחד. נטייתי לענות בחיוב, אבל לסייג את הסכמתנו באי־נכונות להסתבך עם שני בעלי־הברית דלעיל". "אנשי משרד־החוץ פה מתייחסים לדיון בחיוב", רשם בן־גוריון. "טילגרפתי למשה, שיש להתנגד לכל סיפוח, ביחוד עזה, למצרים". נימוקי בן־גוריון: "זוהי הממלכה האדירה ביותר בשכנותנו, ו'כניסתה' לארץ מסכנת כל קיומנו". נוכח נחרצותו של ראש־הממשלה, "אנשי המשרד [חוץ] קיבלו דעתי זו".

דיון מקיף על "השלום עם המלך", כלומר עם עבר־הירדן – שצבאה נמנע ממעורבות בקרבות הסתיו והחורף נגד מצרים – נערך בעצם "מבצע חורב", בכ"ח כסלו (30.12). מניתוח המצב הפנימי במדינות ערב הגיע אליהו ששון למסקנה שעבר־הירדן היא מדינה יציבה יחידה במזרח הערבי, "כי המדינה היא המלך". (בן־גוריון: "או קירקברייד!" – הנציג הבדיטי). ששון בעד סיפוח "החלק העדבי" לעבר־הירדן ומתנגד לסיפוח סוריה לעבר־הירדן. הסכם עם

עבדאללה ימנע התערבות בריטניה; שלום עם שאר הערבים - ימנע השתלטות אנגליה על מדינות ערב. בקשר לנטישה סבר ששון כי "הפליטים" הביאו פריחה ללבנון, כי לשם באו העשירים... **ששון:** "המפתח - באי־הסתבכות עם האנגלים. אנחנו צריכים לעודד סיפוח לעבר־הירדן, שעה קודם". **ולטר איתן:** "לעודד את עבדאללה?" **בן־גוריון:** "לעודד עצמנו, שאנחנו נסכים לסיפוח". **ששון:** "מניעת 'סוריה גדולה'." **בן־גוריון:** "איך יכולים אנחנו למנוע? להבטיח עזרה צבאית?" **ששון:** "הוצאת המצב מהקיפאון. למהר ולקבוע את גורל 'החלקים הערביים', לא להסתבך עם הבריטים".

יגאל ידין, העלה את ההבט הצבאי: "נניח שמה שהוצע על־ידי ששון הוא הקו - איך למצוא 'סידור' עם עבדאללה? עניין 'המשולש' - המינימום הוא ואדי־ערה. טול־כרם וקלקיליה מוכרחים להיות בתוך גבול ישראל. גבול המדינה צריך להיות על הרכס הראשון של ההרים. אם אי־אפשר להשיג במשא־ומתן - צריך להשיג זאת צבאית, והזמן מתקרב. אם נגמור **עם המצרים בנגב** - תעמוד בעיה זו. וכך עלתה שאלת־השאלות: היכן "הקו־האדום" של ישראל לגבי "הקו־הירוק", שיעבור בין מדינת ישראל ל"חלק הערבי" שיהיה בידי עבדאללה. **ששון:** "בשאלת הגבול - 'הכלב קבור'." **בן־גוריון:** "אם גבול זה יהיה בידינו - הוא ישלים בדיעבד". **ששון:** "מדוע ישלים? מה הוא מקבל?" **ידין:** "אתה נותן לו שכם..." **בן־גוריון:** "מדוע לא נהיה עקביים? סוריה מפחדת מעבדאללה. מדוע לא להוסיף שזה לא יסופח לעבדאללה?" **ששון:** "מה נעשה בחלק ההרים, אם אנחנו נכבוש את זה?" **בן־גוריון:** "יהיה חלק אבטונומי". **ששון:** "אילו יכלו להקים שם ממשלה..." **בן־גוריון:** "אמרתי להקים ממשלה?" **ידין:** "אנחנו משחקים כאילו זה בידי עירק. כל זמן שאנחנו לא תיקנו את גבול המשולש - אין לבוא בדברים עם עבדאללה". **ששון:** "אתה הורס את הקונצפציה שלי... סיפוח [לעבד־הירדן...] הוא המפתח". אמירה זו הסיטה את הדיון להבטים אחרים של המפה הרצויה בגבול המזרח. **ששון:** "יש עוד עניינים - מוצא לים, איחוד כלכלי לפי החלטת הכ"ט בנובמבר". **הורוביץ:** "מה שהוחלט זה בטל. האם אי אפשר לדבר על תיקון גבולות תמורת יתרונות כלכליים? **בן־גוריון:** "אנחנו לא יכולים להשלים עם הגבולות; הוא ישלים בדיעבד... אנחנו צריכים **לגמור עניין הנגב**. נראה במה תיגמר ההצבעה במועצת־הבטחון. אם נוכל ללכת למשולש, זה אינו תלוי בהסכמתו". **ידין:** "נסכים ש'ההפוגה הכנה' תהיה גם ללטרון". **בן־גוריון:** "נוח לנו לסחוב העניין עד **שנגמור את העניין בנגב**. שאלה יסודית היא השאלה הטריטוריאלית. ועדה צריכה לסמן הגבולות המינימליים - המטה, עם החוגים הכלכליים, והנוגעים בענייני התיישבות". **ידין:** "אם מדברים על הגבולות, יש רק גורם אחד, הצבאי". **בן־גוריון:** "לא תוכל לומר כך. יש לשמוע מומחה בענייני מים". **דורי:** "יש שלוש ואריאציות של ליפשיץ. אפשר לראות איזו ממנה לבחור". **דיין** העלה את שאלת ירושלים ועורר את שאלת שטחי ההפוגה ואורך זמן השיחות. **בן־גוריון** השיב כי יש כמה אלטרנטיבות - שבכולן כלולה האוניברסיטה בהר־הצופים, ובשטח רצוף.

סוכם כי כל עוד נמשכים הקרבות - ממשיכים בשיחות, גם אם אינן אפקטיביות. שטח ההפוגה חל רק על שטח ה"לגיון" (להוציא שטח העירקים), מבודרוס במערב - לחברון בדרום; אין ההפוגה חלה על המצרים הנמצאים בבית־לחם וחברון.[18]

מוסר־מלחמה ומעשים חריגים

עד מלחמת־העצמאות לא פונה אף ישוב ערבי אחד כתוצאה מפעולות־לחימה של כוחות יהודיים; לא כך אירע לקהילות ולישובים יהודיים. כתוצאה מפרעות, טבח ורצח, נקטע רצף הישוב בחברון; גם עזה ושכם ובאר־שבע ועכו וכפר־השילוח נתרוקנו מקהילות היהודים

שישבו בהן דורות רבים. ז׳ שרף, מזכיר הממשלה הראשון, מסביר את מעשי הערבים בארץ־ישראל על רקע ״היחסים השוררים בין העדות במזרח התיכון״. הוא תולה חלק מאשמת ישמעאל במנהיגיהם, שחזרו ושנו כי אין ליהודים זכות למדינה וכי הם נדונו לגלות־נצח. ״לגבי דידו של הערבי הפשוט״, מסביר שרף, ״היתה זו מלחמה בין שתי עדות. למלחמה גדולה ואחרונה זו קדמו ׳חזרות׳ בדור הזה ובדורות קודמים. בעבר, משגברה ידם של הערבים והותר הרסן, טבחו ביהודי יפו, חברון וצפת. במחצית המאה הקודמת ערכו הדרוזים טבח בנוצרי הלבנון; בשלהי מלחמת־העולם הראשונה ניסו התורכים להשמיד את הארמנים; וב־30 טבחו העירקים באשורים״. ראשית מלחמת־העצמאות היתה לא פחות חמורה: ״כשקמו על היהודים, היה מעיינם גם הפעם לטבח. המנהיגים אמרו: ׳לזרוק אל הים׳; העם [״הפלשתיני״] הבין פשוט: ׳לרצוח ולרשת׳. כזאת היתה גישת העם וכזאת נשארה״. ולולא הנצחון היהודי, כי אז נורא ואיום היה גורל יהודי ארץ־ישראל. רק שואת אירופה היתה נוראה מזו שהועידו הערבים לישוב היהודי בארץ.

לא נבוא ללקט את איומי־ההשמדה בכתב ובעל־פה של העולם הערבי כולו, את ההסתה בנוסח האנטישמי־נאצי בה מלאה הספרות והעתונות הערבית עד היום. לא נצטט את אלפי הסמאות כ״אטבח אל יהוד״ ו״זריקת־היהודים־לים״. די ב״אמנה הפלשתינית״ שדנה את כל יהודי ארץ־ישראל – שעלו אחרי 1917, וצאצאיהם – לגרוש לים הגדול ומעבר לו. נמנה בקצרה **מעשים נוראים** – שלאשרנו לא היו רבים, אך לא ב״אשמת״ הערבים, אלא בשל חוסר־יכלתם – שביצעו לוחמי־ערב ״האצילים״ בששת החודשים הראשונים.

שבעים שנות הציונות בארץ־ישראל, עד להקמת מדינת היהודים – ששלושים מהן עברו תחת שלטון הכיבוש הבריטי – לימדו את הערבים כי היהודים מאמינים בכל לבם במוסר, מזדעזעים ממעשי־זוועה, רגישים ונפגעים. מנהיגיהם עקבו אחר ויכוחי־הפנים בין חסידי ה״הבלגה״ לדורשי תגובה וגמול. הערבים שטמו את ההתפארות היהודית על ״נשק טהור״. ההיסטוריה עדה לעובדה כי על־ידי ״דין־מוחמד־בסיף״ התפשט האיסלם על כל המזרח־התיכון, ומערבה עד איסטנבול ובוסניה בבלקנים, ועד לפירינאים. על רקע הצדקנות היהודית היהירה צמחה השנאה הגדולה ליהודי ארץ־ישראל, בני גזעם השמי. הם, הששים אלי טבח, המתעללים בהרוגים – העזו לתלות מומם־הם ב״בן־הדוד״ היהודי. אך הם לא היו מצליחים להפריח בוקי־סריקי זה לולא נסתייעו ב״צדקנים״ יהודים. כך העלו וניפחו – להוותם – את קרב דיר־יסין בו היתה יד ערב על התחתונה.

למען האמת ייאמר, כי במלחמת־העצמאות אירעו פה־ושם מעשי־התעללות בודדים מצד יהודים. מעשים אלה לא היו מתוכננים – לא על־ידי ה״הגנה״ והפלמ״ח, לא על־ידי האצ״ל ולא על־ידי לח״י. עיון ביומן בן־גוריון יגלה מקרי־התעללות אחדים, שזכו להתייחסות שלילית מצד פשוטי־עם ומנהיגים. בכ׳ שבט (31.1) בא ראש הש״י, דוד שאלתיאל, והתלונן לפני בן־גוריון כי ״יש הפקרות בארגון״, והביא דוגמאות: ״אנשי הגדוד הרביעי של הפלמ״ח באו לטבריה, לשדוד מכונית לגדוד שלהם, נכנסו בין נהגים ערבים שסרבו לנסוע. לבסוף אחד מהם הסכים. נסעו לכיוון כינרת ויבנאל. הנהג רצה לקפוץ מהאוטו. הרגו אותו וזרקו גופתו לוואדי. באותה פעולה נפצע אחד המסתערבים, עזבו אותו במקום. אנשי החי״ש מצאו אותו, הביאו אותו לכינרת וסיפר המעשה. הנהג היה נוצרי ומאנשיו של יוסף פיין״ [יליד מתולה, חבר דגניה ואיש הש״י והרכש].

לשאלתיאל היו עוד סיפורים: שאול אביגור נסע לגבעת־ברנר. אחד מאנשי הליווי, ״חיימקה פרסר״, ״סיפר לחבריו שתפסו ערבי ועמדו להביא אותו לש״י, לחקור אותו – אבל מי יתעסק בש״י? ׳דפקו׳ אותו וחיסלוהו״. סיפור נוסף: ״לפני שבועות אחרים מצאו ערבי ישן

על־יד קיבוץ שובל בנגב. דוד קרון (מש"י) חקר אותו. הביאו אותו לניר־עם וחקרו אותו בעינויים אכזריים וקשים [הש"י מומחה לדברים כאלה, עוד מימי ה"סזון"]. עשו בור, הורידו אותו, ציוו עליו לשכב, הרביצו לו חמישה כדורים".

תגובת בן־גוריון נשארה בכתובים: "עוד לפני הקמת צה"ל הגיעו תלונות והאשמות על מעשים בלתי־הגונים מצד כמה מאנשי ה'הגנה' והפלמ"ח, ויו"ר ההנהלה הטיל [ל' שבט, 10.2] על יעקב ריפתין לברר העובדות. ואמנם נתגלו כמה דברים שלא כשורה".

לאחר שחרור הגליל ומורדות הר־חברון, הגיעו שמועות על מעשי־זוועה בגליל. בח' מרחשון (10.11) נרשם ביומן: "בכור שיטרית [שר המשטרה] מסר לי חומר מזעזע על מעשי זוועה של כמה חיילים בגליל". בן־גוריון שאל את האלוף אבנר: "האומנם נעשו מעשים נוראים בגליל?" מפקד הממשל הצבאי ניסה להסיט את המיקום לדרום, אזור שלא בפיקוחו: "גדודו של יצחק [שדה] בדווימה - לפי השמועה שחטו (?) כ־70–80 איש". והוסיף: "גם בגליל היו 'אכסצסים' - מקרי אונס, שוד. הדרוזים עשו מעשי נקמה". הגיב בן־גוריון: "הכרח לחקור הדבר עד תומו ולהעניש פעם האשמים, למען ישמעו וייראו". כעבור תשעה ימים, שוב: "שיטרית מתאונן שאלוף אבנר לא מורגש - הדברים בגליל נעשו, והוא לא עמד בפרץ". מה היה בדווימה, כפר גדול במורדות המערביים של הר־חברון, בו נהרגו עשרות ערבים בעת כיבושו בשלהי "מבצע יואב" - יסופר במקום אחר. לאחר שנפוצו מספרים מנופחים על אבדות הערבים בדווימה, פורסם בטור־השביעי ב"דבר" שיר־הסתיגות שכתב נתן אלתרמן על מעשי הגדוד השלישי, לאחר התמרדות ערביי לוד. על־פי הוראת שר־הבטחון חולקו עותקי השיר במחנות הצבא ועוררו שם מחלוקות, אם אכן טוב ומועיל בשעה זו להתמקד על מעשים חריגים של בודדים.[19]

כאלה וכיוצא־באלה היו "מעשי הזוועה" של חיילי ישראל - שנבדקו בזכוכית־מגדלת ישראלית צדקנית, וכמובן על־ידי שאינם־בני־ברית הרחוקים מאהבת ישראל.

"אטבח אל יהוד" - השמדת־עם במהדורה ערבית

ומה עשו הערבים במלחמת תש"ח? את תרפ"א ותרפ"ט ותרצ"ח הזכרנו, אך לא פרטנו. זוועות ערב בתש"ח נראו לראשונה בירושלים. בי"ט כסלו תש"ח (2.12.47) יצא המון משולהב, מצוייד באלות וסכינים, פרץ לחנויות יהודים והעלה אותן באש. חנויות נבזזו והוצתו, יהודים נפצעו. למחרת נדקר יהודי למוות לעיני "שומרי־החוק" הבריטיים. לזה קוראים בכל השפות: פוגרום. בעברית קראו לזה "מאורעות". חלק גדול מהפגיעות ביהודים, שהלכו ורבו, היה מלווה במעשי־זוועה; אך הוצנע, כדי לא לערער את רוח הישוב היהודי. כך קרה בכ"ה כסלו (8.12) כאשר הותקפה שיירה לכפר־עציון. בקילומטר ה־14 התנפל המון ערבי על השיירה ורצח בדם קר עשרה יהודים. הערבים לא הסתפקו ברצח, אלא התעללו בנרצחים, עד בלי הכר, "מעשה שחזר ונשנה בהמשך המערכה, כחלק מן הלוחמה הערבית". לפי מסורת "אטבח אל יהוד" נערך בי"ז טבת (30.12) אחד ממעשי־הזוועה החמורים ביותר: 1,700 ערבים עובדי בתי־הזיקוק ביצעו רצח קולקטיבי בעמיתיהם היהודים, לעיני השומרים הבריטים - שאיימו באש אם יעזו היהודים להתקרב אל מחסן־הנשק. תוצאות הטבח: 41 הרוגים יהודים, וכמאה פצועים. איש לא נעצר.

בב' אדר־א (12.2) עצר משמר בריטי ארבעה אנשי־מגן בשכונת מאה־שערים, פרק את נשקם ושחרר אותם ליד שער שכם - לידיו של המון פורעים, שרצח אותם והמשיך להתעלל ולהשחית את גופותיהם. שבועיים אחר־כך, בי"ט אדר־א (29.2) החרימה יחידה בריטית את נשקה של מחלקת־"הגנה" בעמדת בית־החרושת "היוצק", ואלה נצטוו לעזוב את העמדה

בלתי מזויינים. בחוץ ציפה להם אספסוף ערבי צמא לדם. עשרה מהמגינים נפלו בידי האספסוף הערבי, שרצח אותם והתעלל בגופותיהם - לעיני הבריטים.

שנים מהאסונות הגדולים שהונחתו על כוחות ה"הגנה" בחודשים הראשונים של מלחמת העצמאות מעידים על מוסר־המלחמה הערבי - איש מאלה לא נותר בחיים, הערבים מותחו את כולם, לא השאירו פצוע אחד בחיים, לא לקחו בשבי איש. את כולם הרגו וטבחו: ל"ה צעירים יצאו אור ליום ה' שבט (16.1) מהרטוב לגוש־עציון, הוקפו על־ידי המון ערבי ליד ג'בע. בקרב הל"ה היו הרוגים ופצועים - אך אף לא אחד מהפצועים היהודים נשאר בחיים. את כולם רצחו הערבים - שלושים וחמישה יהודים צעירים. שיירת־אספקה לגליל המערבי, שהגיעה לנהריה בי"ז אדר־ב (28.3), הופנתה לעבר יחיעם המבודדת. מזרחית לכברי נתקלה השיירה במארב והתפתח קרב ממושך. גם כאן לא נותר פצוע אחד בחיים, לא נלקחו שבויים. כל המ"ו נרצחו על־ידי תוקפיהם הערבים.

בבוקר כ"ג אדר־א (4.3) כותרה מחלקה מגדוד "מוריה", שיצאה לפעולה נגד תחבורה ערבית מצפון לירושלים, ואנשיה לא יכלו להחלץ מן הטבעת שנסגרה עליהם. "בזה אחר זה נפגעו ונהרגו. לא הושארו פצועים - מהדורה חוזרת של קרב הל"ה. בצהרי היום הביאו הבריטים לבית־החולים 'הדסה' בהר־הצופים 16 גוויות, מוטלות זו על זו. קשה היה לזהות את החללים, כיוון שהערבים התעללו בגוויות. על־פי המידע שהגיע לש"י, נשבו שישה מאנשי המחלקה בעודם בחיים, אך כולם הומתו תוך התעללות אכזרית. "חליל תורמוס, ממקורביו של עבד אל־קאדר חוסיני, עינה אותם בפגיונו עד מוות".

בד' ניסן (13.4) הותקפה שיירה של רופאים ועובדי האוניברסיטה ליד שיך־ג'רח. חמש שעות התנהל קרב נואש. הבריטים, שהבטיחו הגנה, איפשרו לערבים להמשיך בירי שעות רבות. "גורלם של 23 לא נודע, נראה שנחטפו בידי הערבים.... השמדת השיירה עוררה זעם והתמרמרות ורוח־תבוסתנות בירושלים". 78 מתוך 112 הנוסעים נרצחו.

מוסר־מלחמה מעוות לא היה רק נחלתם של הכוחות הבלתי־סדירים. גם לחשבונו של "הלגיון הערבי" ניתן לזקוף מעשי־זוועה, אף שמפקדיו הבריטיים ניסו לרחוץ בנקיון כפיהם. רצח המוני ראשון במלחמת העצמאות בוצע על־ידי ה"לגיון" ליד בית־נבאלה, בא' טבת (14.12). בהתקפה נהרגו 14 נוסעי אוטובוס. "אחד מחיילי ה'לגיון' התגרה בשיירה זו", מודה עבדאללה אל־תל, "פרצה התנגשות. תקרית זו הרימה את המוראל"...

לשיאם הברוטלי הגיעו ה"לגיונרים" בד' אייר תש"ח (13.5) בכפר־עציון. משפרצו שריוני האויב לתוך הישוב בצהרי אותו יום, הניחו המגינים את נשקם, דגלים לבנים סביבם. מרבית האנשים רוכזו ברחבה שליד המנזר. "למקום הגיעו הערבים הראשונים. פקדו לשבת ואחר־כך לקום ולהרים ידים. הופיע צלם חבוש כפיה וצילם אותנו". הגיעה שריונית של ה"לגיון" ופתחה עליהם באש. הערבים שמסביב הצטרפו לירי ואף השליכו רימונים. ההמון התנפל על הפצועים ועל הנותרים בחיים ושחט אותם. בישיבת המטכ"ל, "בשתים בלילה", מספר בן־גוריון, "הביאו מברק מפריץ [עשת]: הנפת דגל לבן בכפר־עציון גרמה לשחיטה של המגינים על־ידי הערבים. ממשואות־יצחק מודיעים על־כך על־ידי פליט". 50 מאנשי כפר־עציון, שמצאו מפלט במרתף, ניסו להתגונן - אך ללא הועיל. הערבים השליכו רימונים לתוך המרתף. אחר־כך פוצץ הבניין על הנמצאים בו. רק ארבעה מלוחמי כפר־עציון ניצלו. 127 הוכרעו לטבח על־ידי "הלגיון הערבי"; 21 מהם - נשים.

חיילי ה"לגיון" המשיכו להתעלם ממוסר־המלחמה גם אחר כך. יום לפני ההפוגה הראשונה, בג' סיוון (10.6). באותו בוקר יצאה פלוגת שריון, בפיקוד הקצין הבריטי ברומג', יחד עם 2 פלוגות של לא־סדירים לאל־בריה שמדרום לרמלה, ומשם פשטו על קבוצת גזר.

במשק נמצאו 55 גברים, חברים וחיילים, ו־13 נשים. בשעה 12.20 הבחינו בכוח העולה עליהם, אך לרשות מגיני גזר היו רק 2 מקלעים, ללא נשק נ"ט. ב־13.30 הגיעו התוקפים למרחק 30 מטרים מהגדר. בשעה 15.00 פרצו שריוניות וחיל־הרגלים והשתלטו על הקיבוץ. 13 לוחמים הצליחו לחמוק ולהגיע לחולדה. הערבים השתוללו - רצחו ואנסו. 27 מחברי גזר ומגיניה נהרגו. 13 נשים ו־18 גברים נלקחו בשבי. בשעה 16.30 הסתלקו חיילי ה"לגיון" עם שבוייהם, משהבחינו בהתקרבות חיילי "יפתח".

חלק מהמעשים החריגים המעטים שבוצעו על־ידי יהודים נבעו כתוצאה ממעשי־זוועה ערביים. מקרה אחד כזה מביא בני מוריס, המבקש בלא־ליאות להוכיח כי היהודים הם שזלזלו במוסר־המלחמה. וכך מספר אותו טופל־חטאים: בדרך כלל לא נגע צה"ל לרעה בכפרים שכל תושביהם או מרביתם היו נוצרים. אבל היה גם חריג אחד: הכפר עילבון, שרוב תושביו היו מרונים, אשר נכבש בכ"ז תשרי (30.10) על־ידי "גולני" לאחר קרב עם חיילי "צבא ההצלה". הכמרים יצאו לקראת לוחמי "גולני" והודיעו על כניעה. אבל כאשר סבבו החיילים בכפר - מצאו באחד הבתים את ראשיהם הכרותים של שני חיילים ישראלים. בתגובה על הממצא המחריד גורשה כל האוכלוסיה מן הכפר. אך לאחר זמן ביקשו אנשי עילבון לשוב לכפר. "הכחישו מכל־וכל כי הם אחראים לכריתת ראשיהם של שני החיילים, והטילו את האשמה על רב־סמל מצבאו של קאוקג'י". הפניה לא נענתה אלא לאחר התערבותו של השר שיטרית, "כשהוא נתמך על־ידי מפ"ם ונתון להפצרות הכמרים". בזו הדרך הוחזרו אנשי עילבון ואף זכו באזרחות ישראלית.[20]

הערבים מגרשים אוכלוסים והורסים ישובים

עקרון אי־נטישת־ישובים ומלחמה על כל נקודה, גם בתנאי ניתוק ומצור, לא החזיק מעמד נוכח פלישת צבאות ערב. אך גם בראשית המלחמה, עם תחילת ההתפרעויות, ננטשו שכונות־ספר - בירושלים, בתל־אביב־יפו, בחיפה, בצפת ובטבריה. ברוב המקומות חזרו התושבים לבתיהם לאחר שקוט המערכה. לא כך תושבי שכונת העוני שמעון־הצדיק. המקום נשאר תחת שלטון ערבי תשע־עשרה שנה, ובתי היהודים נתפסו על־ידי ערבים. תושביהם היהודים לא חזרו עוד לבתיהם, גם לא לאחר שחרור ירושלים במלחמת־ששת־הימים.

הצעות הנטישה של אזורים וישובים שאינם ניתנים להגנה - שהוצעו על־ידי מומחים צבאיים טרם פלישה - נדחו על־ידי בן־גוריון. אך התנגדותו נתרופפה בעקבות כניסתם של גייסות מצויידים בשריון ובארטילריה. לאחר הכרעתו של כפר־עציון וטבח מגיניו - לא נותר סיכוי לישובים האחרים. למחרת הכניעה והטבח, בה' אייר (14.5), נכנעו שלושת הישובים - רבדים, עין־צורים ומשואות־יצחק. 357 תושביהם נשבו, ביניהם 50 פצועים ו־85 נשים. איש לא הושאר בכפרו. השבויים שוחררו אחרי חודשים רבים; רק הנשים הוחזרו קודם לכן, באמצעות "הצלב האדום" - בכ"ט אייר (7.6), עם השבויות מנהרים וגזר. אך גם לאחר השחרור מהשבי לא הוחזר איש למקומו. ארבעת הישובים - כפר־עציון, משואות־יצחק, עין־צורים ורבדים - נחרבו ונהרסו עד היסוד.

על אף הסכם מוקדם עם עבדאללה, כי מפעל החשמל בנהרים ימשיך לפעול אחרי תום המנדט הבריטי, באמצעות ההנהלה והעובדים, חזר בו המלך והציג תנאים משפילים - כפי שעשה ביחס למפעל האשלג בקליה - שלא יכלו להתקבל על ידי היהודים. בה' אייר תש"ח (14.5) אחר־הצהרים, כמעט באותה שעה בה הוכרז על הקמת מדינת ישראל, נכנסו חיילי "הלגיון הערבי" והשתלטו על המפעל בנהרים ועל שכונת המגורים של העובדים, תל־אור. הנשים והילדים, ומדבית הנשק, הוצאו מן המקום זמן קצר לפני כן. שלושים עובדי מפעל

החשמל - ובכללם שתי נשים - נפלו בידי צבא עבר־הירדן. הנשים הוחזרו בכ״ט אייר (7.6), אך הגברים נאלצו לשהות בשבי עוד חודשים רבים. המפעל בנהרים נשדד, ואילו תל־אור היה לתל שממה. תושבי תל־אור לא חזרו לבתיהם - עד היום הזה.

שני ישובים יהודיים שכנו מצפון לירושלים - עטרות ונוה־יעקב. בכל אחד מהם 30-40 משפחות. בכ״א ניסן (30.4), עם התקרב מועד יציאת הבריטים, נטשו הנשים והילדים בחסות הצבא הבריטי. לאחר התקפה כבדה של ה״לגיון״ על עטרות, בה׳ אייר (14.5), נתקבל אישור לנטוש. 57 איש, על נשקם - כולל שני פצועים - עברו אור לו׳ אייר (15.5) לנוה־יעקב. עם שחר חידשו הערבים את ההתקפה, ובצהרים נכנסו לעטרות והעלוהו באש. למחרת, בז׳ אייר (16.5), תקף ה״לגיון״ את נוה־יעקב. לאחר הרעשת תותחים מבית־נבאלה הסתער טור שריון, שכלל 2 טנקי ״שרמן״ ו־5 משוריינים - אך זה נהדף על ידי המגינים. בהתקפה נפלו 5 מהמגינים ו־23 נפצעו. לאחר שבקשותיו לסיוע אווירי, לתגבורת ולתחמושת לא נענו, ביקש מפקד הכוח בנוה־יעקב רשות לנטוש את המקום. דוד שאלתיאל, מפקד ירושלים, השאיר את ההחלטה בידי המפקד המקומי. בליל ח׳ אייר (16/17.5), לאחר שקברו את חללי הקרב, נטשו 164 תושבי נוה־יעקב ועטרות - כולל 13 שנישאו על אלונקות - את הישוב, ובמסע רגלי הגיעו להר־הצופים. שתי הנקודות נהרסו, לאחר־מכן, עד היסוד על־ידי שלטון עבר־הירדן.

רחוקה מישובים יהודיים אחרים, ידעה המושבה הרטוב תלאות כבר בימי ״המאורעות״ בתקופת המנדט. מכאן יצאו ל״ה לוחמי מחלקת ההר למסעם הטראגי. חשיבותה של המושבה היתה בקרבתה אל בית־החרושת למלט. השיירות להרטוב דרשו מחיר יקר, ובמשך תקופה מסויימת נשלחה אספקה חיונית בדרך האוויר. כשלא ניתן עוד למנוע את מצוקת המזון, אישר המטכ״ל את הנטישה. בליל ו׳ אייר (14/15.5), לאחר שחיבלו בבניינים ובעמדות ננטשה המושבה הוותיקה. במסע רגלי, במשך שבע שעות, לקחו עמם 90 הלוחמים את 40 התושבים - מחציתם זקנים, חולים, נשים וילדים - עד לכפר־אוריה. חודשיים נשארה הרטוב בשוממותה עד שחזרה ונגאלה - ב״מבצע דני״, בליל י״א תמוז (17/18.7).

גם ממזרח לירושלים היו שתי נקודות יהודיות, בצפון ים־המלח - קליה, שכללה את מתקני חברת האשלג, מחנה העובדים ובית־מלון; וקיבוץ בית־הערבה, ששכן 3 קילומטר מצפון לשפך הירדן. הסכם על השארת המפעל והאנשים בשלטון עבר־הירדן, שעמד להחתם סמוך ליציאת הבריטים, בוטל - לאחר ש״הלגיון הערבי״ השתכר מנצחונו בגוש־עציון ונהרים ודרש כניעה־ללא־תנאי תמורת חיי היהודים במקום וחתימה על מסמך המבקש ממשלת עבר־הירדן לקבל לידיהם את ה״קונצסיה״ - שאם לא כן יפתח ה״לגיון״ בהתקפה ללא שהיות. לאחר שמפקד ה״הגנה״ נתן את הסכמתו, ערכו קציני ה״לגיון״ ביקורת במקום וציוו להרוס את ביצוריו. כמעט־התמרדות של העובדים על תנאי־הכניעה שינתה את ההחלטה. הנשים, הילדים וחלק מהבלתי־לוחמים פונו במטוסים. על־פי הוראת מפקד מפעל־האשלג הצפוני נטשו כל האנשים - עובדים, לוחמים וחברי הקיבוץ, כ־600 איש - את המקום בליל י״א אייר (19/20.5), והפליגו אל המפעל־הדרומי. בדרך פגשו במפקד, שחזר מסדום. משמע כי המפעל לא חובל, הורה לכוח הפלמ״ח לחזור ולבצע את המשימה. אגב כך התברר כי אחד הפועלים נשכח במקום... הריסת המתקנים פגעה במנהל המפעל, נובומיסקי, שהודיע לממשלת ישראל על פיטורי כל העובדים, וברוב חמתו החליט שאין ההנהלה רואה עצמה אחראית עוד לנעשה במפעל־הדרומי, שהפך לבסיס צבאי. שלטונות עבר־הירדן החזירו את השממה לבית־הערבה, ועל מקום המפעל הקימו מחנה צבאי.

בכסלו תש״ח ישבו 3,200 יהודים בעיר־העתיקה בירושלים. 1,500 יהודים נטשו את הרובע בחודשים הראשונים, כך שביום נפילת הרובע נשארו 1,700 יהודים. עם יציאת הבריטים בד׳

אייר (13.5) היו ברובע רק 91 לוחמים. נוסף להם היו גם 15 נשים לוחמות, שהפליאו לסייע וללחום. בי׳ אייר (19.5) הגיעו 80 אנשי חי״ם בפריצה דרך שער־ציון. בימיו האחרונים הצטמצם שטח הרובע לכדי שני דונם בלבד! הדס ״החורבה״, ניסן־ב״ק ופורת־יוסף על־ידי ה״לגיון״ היווה את ראשית החורבן וחילול־הקודש.

בי״ט אייר (28.5), למחרת ל״ג בעומר, נקראו המפקדים ונציגי החושבים להחליט על גורלם האישי ועל גורל האחיזה היהודית האחרונה בירושלים שבין החומות. בהצבעה גלויה הוסכם על כניעה. אחד המפקדים, איסר נתנזון איש האצ״ל, נמנע. בשעה 17.00 שיגרו מברק אחרון אל מפקד ירושלים: ״נכנענו לפי תנאי פינוי המקום. שלום. סוף. התחנה חוסלה״. 290 גברים בריאים נלקחו בשבי, רק 89 מהם היו לוחמים. עוד 51 פצועים נלקחו לשבי. אליהם הצטרפו רופא ושלוש אחיות וכן משפחת ויינגרטן. 1,300 פצועים, זקנים, נשים וילדים יהודים הוצאו מהרובע. כולם גורשו, עד אחד. ואז החל ההרס הנורא. 55 מתוך 58 בתי־הכנסת נהרסו. ספרי־תורה חוללו. חמת האויב נשפכה גם על המצבות העתיקות בהר־הזיתים, הצופה אל הר־הבית, ומאות מהן נותצו.

בכ״ז אייר (5.6) פתחו הסורים בהתקפה על המושבה משמר־הירדן, עליה הגנו באותו יום עשרים איש בלבד, ונסוגו לאחר שסבלו אבדות רבות. בג׳ סיון (10.6) חידשו הסורים את התקפתם. אלא ששתי מחלקות, שהובאו כתגבורת לאחר ההתקפה הקודמת, הוצאו בינתים מן המקום. הסורים צלחו את הירדן עם שחר ולא נתגלו אלא כאשר החלו להסתער על גדרות המושבה. הגל הראשון נהדף, אך ב־8.00 בבוקר נכבשו העמדות הדרומיות ונפגעו רוב המגינים. ב־10.00 כבר היתה משמר־הירדן בידי הסורים. בקרב של אותו יום נפלו 12 ממגיני המושבה, שישה מהם מהאצ״ל. לשבי נלקחו 46, מהם 15 פצועים ועשר נשים, וכן זוג זקנים. ״יכולנו לנטוש את המקום בכיוון אילת־השחר״, אמר אברהם הלפרן, מפקד האצ״ל במקום, ״אך איש מאתנו לא חשב על נטישה. גמרנו אומר להילחם עד הסוף״. הסורים, שהרסו את כל בתי המושבה, החזיקו במקום יותר משנה, עד לכ״ד תמוז תש״ט (21.7.49), כאשר פינו אותה על־פי הסכם שביתת־הנשק.[21]

פרק רביעי

צבא ישראל – צבא־עם בסבך מפלגתי

א. במלחמה נגד צבאות וחילות־משלוח של חמש מדינות

הכוח הצבאי הערבי

עוד בטרם התכנסו מנהיגי "הליגה הערבית", שבועיים לפני תום המנדט, להחליט על הצעדים שינקטו אם יכריזו היהודים על הקמת מדינה - נפגשו מפקדי הצבאות, שקבעו כי עד לחמישה־עשר במאי יכינו מדינות ערב חמש דיביזיות מאומנות ומצויידות, כולל טנקים ותותחים, וכן שש טייסות־קרב ומפציצים. אלא שלנוכח חילוקי־הדעות בוועדה המדינית נהפכה הקערה על פיה. הוסכם שלא להקים כוח צבאי ולהסתפק בהכרזה על גיוס הצבאות. כל מדינה תציב את כוחותיה על גבולות פלשתין, ובכך יפגינו כוונתן לפלוש ולאיים על תל־אביב. הפגנת־כוח ערבית אמורה היתה להביא להתערבות המעצמות, שכבר הראו סימני נסיגה. היתה תקווה שההתערבות תאלץ את היהודים לקבל את תנאי הערבים. "כשסיכוי זה לנגד עיניהן", אומר אחד החוקרים, "הסכימו על הכנת הכוחות לפלישה".

"המבצר הציוני יתמוטט לאחר ההתקפה הראשונה", אמר עבדאללה; אך חלומו נגוז במהרה - משקעו הערבים למלחמה מרה, והמדינה היהודית זכתה בהכרת המעצמות. אבל עוד לפני "שעת־האפס" החל חשש לכרסם בלבו של עבדאללה, כי במערכה כללית ספק אם הנתח יספק את משאלותיו. שלושה ימים לפני שעת השי"ן נאות המלך להיפגש עם גולדה מאירסון. "הכל נגמר", סיכם בפניה את המצב. אין למנוע את הפלישה. "שמא יכולים היהודים לדחות את ההכרזה למשך שנתיים?" שאל אותה. הוא הסביר כי דחיית ההכרזה אולי תמנע מלחמה. בן־גוריון לא היה מוכן לקבל את הצעת עבדאללה. לא עוד אשליות.

רשמית, החלה הפלישה הערבית לאחר חצות ליל ו' אייר (15.5), לאחר תום השלטון הבריטי. אבל עוד לפני כן לחם צבא ערבי בארץ־ישראל. "חיל־ההצלה" של קאוקג'י עשה מלחמה זה ארבעה חודשים, ללא הצלחה יתרה, וכוחותיו שלטו בגליל המרכזי עד מדרום לנצרת. שני גדודי "האחים המוסלמים" ממצרים סיימו את התארגנותם וערכו התקפת־נפל רבת־אבדות על כפר־דרום. "הלגיון הערבי" לא המתין ל־15 במאי ותקף את גוש־עציון לפני המועד. אף ההתנתקות הפורמלית מן המערך הצבאי הבריטי בוצעה לאחר ההתקפה.

בבוקר השבת, ו' אייר (15.5), החלה הזרימה הרשמית של חילות־המשלוח הערביים. בשלב הראשון מנה חיל־המשלוח המצרי כדי 10,000 חיילים; "הלגיון הערבי" הזרים ארצה כמעט את כל כוחותיו - 9,000 חיילים; בחיל־המשלוח הסורי היו כ־3,000 איש - כמחציתו של הצבא הסורי; צבא לבנון - בגודל דומה - תפס עמדות בגבול הצפוני ואף חדר לגליל המרכזי, שהיה בשליטת "צבא־ההצלה"; חיל־המשלוח העירקי, אף שהיה צריך לעבור את המדבר בטרם יחצה את הירדן מדרום לירמוך, מנה לא פחות מ־4,500 חיילים. בסך־הכל: 29,500 אנשי צבא. גם אם נצרף את הכוחות המקומיים, ו"האחים המוסלמים" ו"חיל־ההצלה" - היו מספרים אלה פחותים מהצפוי. הערכת הסובייטים מדברת על 50-60 אלף לוחמים ערביים - ממספר כולל של 100-150 אלף אנשי־צבא וג'נדרמים.

כשלון הפלישה, שנסתיימה בהפוגה של ארבעה שבועות, הכריח את מדינות ערב לתגבר את עוצמת חילות־המשלוח ולהזרים כוחות נוספים. דו"ח של ג'מל חוסיני, יו"ר הוועד הערבי העליון – שנשלח אל פארס אל־חורי, הנציג הסורי במועצת־הבטחון (כ"ו אב תש"ח, 31.8.48) – קובע כי לעירק יש 20,000(!) חיילים בפלשתין; לסוריה וללבנון – 10,000; בלתי־סדירים – 10,000; ואילו לעבר־הירדן רק 4,000(!); ל"צבא־ההצלה" יש 3,000 לוחמים. המספרים המוגזמים של החיילים העירקים והמומעטים של עבר־הירדן מטילים ספק בדיוק שבדו"ח, מה עוד שלדעת חוסיני ניתן במחצית הכוח הזה לכבוש את הארץ כולה תוך שבועיים... ממספרים שמסר איש־המודיעין, חיים הרצוג, לשר־הבטחון בכ"ז מרחשון תש"ט (29.11) ניתן לאמוד את הכוח הערבי הנלחם בארץ־ישראל ב־50,000 אנשי־צבא לערך: "כוח קאוקג'י – 1,500 איש, 4 גדודים בגליל. סורים – 9 גדודים. עירקים (מוואדי־מילך עד בית־נבאלה) – 12 גדודים סדירים, 4 גדודים מקומיים; בסך־הכל 15,000 איש. "הלגיון הערבי" – 8 גדודים קטנים ממוכנים ופלוגות־משמר. באזור בית־לחם כ־1,000 איש, הפיקוד כמעט כולו אנגלי – [כ־10,000 איש]. מצרים – 2,500 נצורים בפלוג'ה. באזור בית־לחם–חברון – 2,000 איש. בקו עזה–רפיח–עסלוג' – 11 גדודים עם מילואים, נוסף לתותחים ושריון; [15,000 איש]".[1]

עם במלחמה טוטלית

מה היתה עוצמתו של הכוח היהודי בראשית אייר תש"ח, שתפקידו – כמשימה ראשונה – להדוף את רבבות חיל־הפלישה הערבי; ולהיות מוכן לנצל את ההזדמנות ההיסטורית לקביעת עובדות גורליות בעתידה של ארץ־ישראל ועם ישראל? במחקר על מלחמת־העצמאות בעיני ברית־המועצות נאמר, כי עם החלטת האו"ם נאמדו הכוחות המזויינים היהודיים בארץ־ישראל ב־70–80 אלף איש. מומחים סובייטיים סברו שה"הגנה" תוכל להגדיל את כוח־האדם עד 100 אלף איש. המקור הסובייטי קבע כי מלבד ה"הגנה" יש ליהודים עוד ארגונים צבאיים: האצ"ל – כ־6,000 חייל; וב"ארגון שטרן" (על שם מפקדו־לשעבר) – כאלף חייל. "הודיעו על מרות לפיקוד הכללי, אך לא תמיד עומדים בהתחייבות".

על־פי סקירתו של בן־גוריון ב"מנהלת העם" בג' אייר, היו אז 25,000 מגויסים, שרק ל־15,000 היה נשק אישי. והיו עוד 15,000 אנשי משקים חמושים. זמן קצר אחרי פלישת צבאות ערב, כשלהי אייר תש"ח, נשאלו שרי הצבא, "לרר ויגאל, כמה לוחמים יש לנו, סוף־סוף?" תשובה מדוייקת לא נתקבלה. "יגאל משער" כי בחטיבות צה"ל אין אלא כ־17,000 חיילים (כולל מנהלה). בחילות הסיוע – אוויר, ים, תותחנים וח"ן – שרתו 5,000 איש. עם 4,500 חי"ם לוחם – לא נגיע אלא ל־26,500 חיילים בשרות מלא.

מלבד 12 החטיבות, שהאחרונות (חטיבות 7, 8, 9) הוקמו באייר תש"ח (מאי 48), לא הוקמו בצה"ל חטיבות נוספות במשך שנים רבות (אחר "מבצע חורב" צומצם מספר החטיבות עד למחצית). אף על פי כן גדל מספר אנשי־הצבא ל־97,757 איש בשרות פעיל (108,296 מתגייסים – פחות 3,187 חללים, 951 שבויים, 1,338 עריקים, 703 נעדרים, 130 במחנה שחרור, 106 בבתי־כלא צבאיים ו־4,124 חולים ופצועים בבתי־החולים).

והנה, למרות שלא נוספו חטיבות חדשות, גדל מספר המגוייסים במשך חצי שנה פי ארבעה! על תופעה זו עמד כבר מישאל שחם, בפגישת המטה־הכללי בכ"ה מרחשון תש"ט (27.11). "אין צורך בשני סוגים [חי"ש וחי"ם] של חיל־רגלים", אמר, "זוהי מורשת של ה'הגנה'. את החי"ר יש לבנות על אנשים בריאים בלבד. [אנשי] השרותים עודפים על הלוחמים. יש להוציא דג[נרט] מהצבא – ויהיה צבא יותר יעיל ויותר זול. חייל יקר יותר מאזרח". קולונל פרדריך גרוניך מאגף המודיעין בצבא ארה"ב, שנודע כ"פרד הריס", העיר

בשלהי "מבצע" חורב" בג' טבת תש"ט (4.1.49) לשר־הבטחון על "בזבוז כוח־האדם: אם יש 15 חטיבות [כולל חי"ם] ו־150 תותחים", הסביר, "יש צורך בצבא של 85,000". והוא נימק דבריו: "החטיבה בת 2,500. חיל־התותחנים יחזיק 5,000", ויש צורך ב"תוספת של 20% למילוי אבדות בקרב. לשרותים – 25 אלף, לצי ואוויר – 10,000".

בדיקה תגלה כי מספר החיילים בשתים־עשרה החטיבות הלוחמות גדל רק ב־40% – מ־17,000 באייר (מאי) ל־24,000 בכסלו (דצמבר; אך ערב "מבצע יואב" היו 32,200!). החי"ם גדל פי שלושה – מ־4,500 ל־13,000; חילות־הסיוע התנפחו – חיל־הים (3,000), חיל־האוויר (6,000), תותחנים ומרגמות כבדות (כ־5,000). אך ההתנפחות הגדולה התרחשה בשרותים "השרותיים": בכ"ח אייר (6.6) רק 5,000 ב"שרותים"; ובסוף 1948 כדי 50,000 איש – פי 10! – לפי "חוק פרקינסון": אכ"א (15,617), אג"א (12,885), רכש, קלט, מעבר, אמונים (5,000), ש"ר (5,736), תחבורה (5,501), מ"צ, מחת"ר, שק"ם ועוד ועוד...

מי היו חיילי ישראל במלחמת תש"ח–תש"ט? את הלוז בצה"ל היווה האחוז הגדול של גברים בגיל־הצבא, שייחד את הישוב בימי המנדט הבריטי. מרבית "לוחמי־תש"ח" היו "עולים־חדשים" בדרגה זו או אחרת, שכן בני השמונה־עשרה–עשרים היו ילידי תרפ"ח–תר"ץ (1928–1930); ובתר"ץ (1930) לא מנה הישוב אלא כ־170,000 נפש – כלומר: 25% ממניינו בתש"ח! אף על פי כן, חלקם של עולים־חדשים־ממש – אנשי גח"ל ומח"ל – היה ניכר למדי; שכן העולים בתש"ח, רובם ככולם היו בגיל־הצבא. גם אין להתעלם מכך שלאנשי הגח"ל והמח"ל היו חבלי־קליטה קשים ורבים. ידועים הסיפורים על עולים חדשים שהובאו הישר מן האניה לשדה־הקרב, בלי שהספיקו אף לעבור רישום כהלכתו.

רק חלק קטן מן המגוייסים הספיק לעבור אמונים צבאיים, ולו אלמנטריים, בטרם היכנסו לקרב. נחטא לאמת, אם לא נציין כי אחוז ניכר מבין המגוייסים היה בעל עבר צבאי כזה־או־אחר מימי מלחמת העולם השניה; אך בין זה, לבין הקמת יחידות לוחמות כנגד צבא סדיר – רב המרחק ולא ניתן להשוואה. לא לשוא חשב בן־גוריון שיש להעדיף את בעלי־הדרגה מהצבאות הסדירים על פני המפקדים שצמחו מתוך המסגרות המחתרתיות, שכל נסיונם היה לחימה פחות־מפרטיזנית – במסגרות של חוליה, כיתה או מחלקה.

רק כ־500 קצינים – 10% מתוך כ־5,000 קצינים ששרתו בצה"ל בכסלו תש"ט – קיבלו את הכשרתם הצבאית בצבאות זרים – 390 במדינות המערב, ו־139 בגוש המזרחי. המבחר, מרב למעט: בריטניה [333!], פולין, רוסיה, צ'כיה, ארה"ב, אוסטריה, רומניה, הונגריה, איטליה, דרום־אפריקה, בולגריה, לטביה, יוגוסלביה, ספרד, הולנד, גרמניה, קנדה, ארגנטינה, בלגיה, יוון, שוייצריה, אוסטרליה ו...סוריה.

נשק. הזכרנו לעיל את מצב החימוש של הישוב בשבועות האחרונים לפני ההכרזה. כנגד המטוסים והטנקים והארטילריה של צבאות־ערב לא יכול צבא־ישראל להפעיל אלא כלים מעטים ונחותים. ערב הקמת המדינה נכללו ב"שרות האווירי", שקדם לחיל־האוויר, 37 טייסים ו־19 כלי־טיס – מטוסים אזרחיים קלים, "פרימוסים". "הארטילריה" היתה מורכבת מעשרים־ומשהו תותחי 20־מ"מ, שש־עשרה "דוידקות" ו־105 מרגמות "3. מקלעים בינוניים, כולל אלה שבמשוריינים – 125 בסך־הכל. רק למחרת הכרזת העצמאות הגיעו לנמל תל־אביב חמישה תותחי־שדה 65 מ"מ. תותחים נוספים ומרגמות כבדות הגיעו עשרה ימים אחר־כך. טנקים לא היו כלל, רק מספר לא גדול של משוריינים, בעיקר מתוצרת עצמית – שנותרו לאחר האבדות ב"מלחמת השיירות". נשק נגד־טנקי לחי"ר היה במספר מצומצם – 48 מטולי־פיא"ט בסך־הכל. בגוש־עציון, למשל, היו רק שני מטולי־פיא"ט. לא היתה ברירה – אלא להתמודד עם

בעיות השעה, להחזיק מעמד עד שיגיעו "הכלים המושיעים", שחלקם היה בדרך ארצה. משהחל החימוש להגיע, צצה סכנה חדשה: ההפוגה. ממשלת ישראל הזמנית נתפתתה לקבל את תנאי ההפוגה שהכתיב הרוזן ברנדוט, שנכלל בו איסור הכנסת נשק ותחמושת. בכ"ז אייר (5.6) הודיע שליח הרכש יהודה ארזי (אלון), כי "אמש יצאה אניה ובה 10 טנקים, משקל כל אחד 12 טון, נושאים תותחים 37 מ"מ, 2 מכונות יריה". היו אלה טנקי "הוצ'קיס" שנועדו לחטיבת השריון, שבהקמתה החלו אז. "אלון מבקש לדחות ההפוגה, כי הנשק באניה גלוי", רשם בן־גוריון ביומן.[2]

יחידות טריטוריאליות ויחידות ניידות

7 מתוך 9 החטיבות הלוחמות של צבא ישראל בה' אייר תש"ח, היו טריטוריאליות מובהקות. בצפון הארץ היו שתי חטיבות: "גולני", חטיבה 1 – במזרח הגליל והעמק, ולה 3 גדודים עם 2,400 לוחמים. בגליל המערבי והכרמל – "כרמלי", חטיבה 2, חטיבה עירונית־למחצה, ולה 3 גדודים עם 1,200 לוחמים. במרכז הארץ 3 חטיבות: חטיבה 3, "אלכסנדרוני" – ברצועת החוף, השומרון והשרון, ומרכזה בנתניה, ולה 3–4 גדודים עם 2,100 לוחמים. גוש־דן רב האוכלוסים, מסביב לתל־אביב, היה תחומה של חטיבה 4, "קריתי" – ולה 2 גדודים עם 1,500 לוחמים. ירושלים ובנותיה, מים־המלח במזרח ועד מעלה־החמישה במערב היוו את "מרחב המחיה" של חטיבה 6, "עציוני", ולה 2–3 גדודים עם 2,000 לוחמים. בדרום התרכזו שתי חטיבות: בשפלה, "דרום יהודה", מראשון־לציון ועד לבאר־טוביה ונגבה – חטיבה 5, "גבעתי", החטיבה הגדולה מכולן, ולה באותה שעה כ־4 גדודים עם 2,700 לוחמים. בכל אזור הנגב, מדרום לכביש מגדל–בית־גוברין ועד לקיבוץ רביבים, פרשה חטיבת "הנגב", הקטנה מכולן – את 1,200 אנשיה, 2 גדודים. כמו שתי החטיבות הניידות, "הראל" ו"יפתח" – היתה "הנגב" כפופה למטה הפלמ"ח. "הראל" – 2 גדודים עם 1,280 לוחמים – פעלה במרחב ירושלים. "יפתח" – 3 גדודים, 2,000 לוחמים – פעלה תחילה בגליל העליון, אך לקראת הפלישה ירדה למרכז הארץ.

באייר, חודש הקרבות הראשון, הוקמו עוד 3 חטיבות – 2 ארציות ניידות, ואחת טריטוריאלית: חטיבה 7, בפיקודו של שלמה שמיר־רבינוביץ, ולה 3 גדודים (אחד מהם משוריין) עם 2,000 לוחמים. אחריה הוקמה החטיבה המשוריינת, חטיבה 8, בפיקודו של יצחק שדה, ולה גדוד שריון וגדוד פשיטה – 1,000 לוחמים. החטיבה האחרונה, חטיבה 9, "עודד" – בגליל העליון, בפיקודו של אורי יפה: 3 גדודים עם 1,200 לוחמים. שתים־עשרה חטיבות צה"ל מנו, בשלהי אייר–ראשית סיון, 20,380 לוחמים בסך־הכל.

מניינן של חטיבות צה"ל לא השתנה בתקופת מלחמת העצמאות; לא כן מספר הגדודים. בראשית אייר היו 32–34 גדודים; וכעבור חודש, בהפוגה הראשונה, הגיע מספרם ל־44.

בעיית הפיקוד – מדרג מפקדי־גדודים ומעלה – העסיקה רבות את הצמרת הבטחונית: שר־הבטחון דוד בן־גוריון והרמטכ"ל יעקב דורי, שזה היה עיקר עיסוקו. בן־גוריון, שהיה ב־1918 רב"ט בצבא הבריטי, בגדוד־העברי, זלזל בכושרם של המפקדים שלא שרתו בצבא סדיר והעדיף קציני־צבאות – גם אם היו מנהליים וחסרו נסיון קרבי. מעניינים שיקוליו הפוליטיים של הרמטכ"ל: בכ' סיון (27.6) הועלתה מועמדותו של משה דיין לפיקוד על חטיבת ירושלים. הגיב דורי כי הוא "מעדיף אליהו [בן־חור], כי חי הרבה זמן בירושלים... באצ"ל גם הוא יכול להילחם. דיין עולה בחכמה ובטקטיקה, ובכל זאת הוא מבכר אליהו. לתל־אביב הוא מציע שאלתיאל. יתקבל גם על ה'אזרחים'. לחזית הדרום הוא מקבל את יגאל פ' [אלון]. הוא אמנם ערום ופוליטיקאי, אבל מוכשר. את קוך [שמעון אבידן] אין להעלות בדרגה. במקום נחום שריג

הוא מציע בינתים את יצחק רבין". נוסף לכך הוא "מסכים להשאיר דן [אבן] ב'תיכון' אם כי נתאכזב ממנו ואין להעלות אותו. שלמה [שמיר] - יש להשאיר בחטיבה 7. בלטרון קיבל מכה, אחר־כך התאושש, ויש להשאירו כמפקד בחטיבה, שתהיה רזרבית ללטרון, אם יהיה צורך".

בהערצתו ליוצאי הצבא הבריטי, ביחוד מרדכי מקלף ושלמה שמיר, ניסה בן־גוריון למצוא פגמים במפקדים אחרים, ביחוד במפקדי הפלמ"ח. כך התבטא על "חוסר כשרונו של יגאל פ' [פייקוביץ־אלון]". וכאשר הציע למנות מפקדי חזיתות - כרמל לצפון, מקלף למרכז ואלון לדרום - "ההסתערות העיקרית היתה מכוונת נגד מינויו של מקלף למפקד חזית". ידין התנגד. "הנימוק: מקלף לא מנוסה, הוא דרוש כקצין־מבצעים"... מיכאל בן־גל (ג'מס), מח"ט "קריתי", היה מהקצינים "הצבאיים"; ועל־אף חוות־דעתו של ידין ש"ג'מס לא יצלח כמפקד חטיבה, שאינו איש קרב" - לא נאות שר־הבטחון להחליף אותו. חטיבה זו מילאה בעיקר תפקידי הגנה, שמירה והחזקת עמדות. למחרת הויכוח על המינויים, רשם בן־גוריון: "הזמנתי את יגאל [ידין] לשיחה על המינויים במטה. הסברתי לו שעם הקמת **צבא**, משונה הרכב המטה: הוא "יודן־ריין' - אין בו אף חייל אחד. מן ההכרח לשנות זאת. ומשום כך הכנסתי שלמה [שמיר], פריץ, בן־ארצי".

היה קשר אמיץ בין אישיות מפקד החזית, החטיבה, או הגדוד (וכמובן - המוטיבציה של לוחמי היחידות) לבין התפקוד הקרבי והמלחמתי. זה היה גורל החטיבה הירושלמית בימי שאלתיאל וההשלכה שנמשכה גם בימי יורשו דיין. כך היה בחטיבת "אלכסנדרוני" ובחטיבת "עודד", שלגביה התבטא מח"ט 7, בן דונקלמן, בכ"ז מרחשון תש"ט (29.11) כי "חטיבה 9 לא תצלח לשום דבר. לקחת אנשיה, להכניס אותם לחטיבות אחרות. המון קצינים לא יצלחו ואינם עושים כלום". ואכן, חטיבה 9 היתה ראשונה לפרוק.[3]

הפוגה - הצלה או מכשול?

ההפוגה הראשונה במלחמת העצמאות לא החלה בחג השבועות תש"ח, אלא כמעט חצי שנה לפני כן. לאחר שבוע של מכות מכאיבות - שהחל בנפילת שלושים־וחמישה אנשי מחלקת־ההר; נמשך בהתקפה על יחיעם הנצורה; ונסתים ברצח שבעה נוטרים ביאזור, ובנפילת חמישה מאנשי הפלמ"ח מידי בריטים ליד הקסטל בעת קרב עם כנופיה ערבית - הובאה הצעה ל"הסדר בין יפו ותל־אביב". הדיון על הצעה מוגבלת הפך לוויכוח עקרוני, שיחזור ויעלה שוב ושוב בתולדות מדינת ישראל. באותו דיון, בי"ד שבט (25.1), חייב נציג הפרדסנים, יוסף יעקובזון, את ה"הסדר"; לוי שקולניק־אשכול, הפרקמטיסט, גם הוא בין המחייבים: "שלושת החודשים של קטיף התפוזים דרושים לגבור חיילים, והשקטת עזה תעזור לנגב". גד מכנס, גם הוא פרדסן אך בקי בענייני הערבים, נמנע מלחוות דעה, ציין שזו הצעה של הבריטים המעוניינים בטובת הערבים. ראובן שילוח, יועץ הסתרים ואיש "המחלקה המדינית", סבור היה ש"כל אי־מלחמה טוב לנו". כמו "האזרחים" כך גם "המומחים הצבאיים" היו חלוקים. בעוד עמדתו של משה דיין היתה נגד הסדר־הפוגה, "המוגבל לאזור בו כוחנו על העליונה ומאפשר לכנופיות להתעודד", סבר יצחק שדה ש"הרגעת שטח מועילה לנו. כנופיה אינה נודדת בנקל למקום רחוק". ידין סבר ש"אם נתעלם מהעיר־העתיקה - הרגעת שטח מועילה". לדעת גלילי "הסכם זה נותן יתרון לערבים". בן־גוריון סיכם: "ההסכם - בין שהוא טוב ובין שהוא רע - יופרע גם אם יסודד".

הדיונים יצרו אווירת־הפוגה לזמן קצר. לצדדים ניתן לשאוף אוויר־הפוגה ולתכנן את המהלכים הבאים: הערבים - את ההתקפה על טירת־צבי, בעמק בית־שאן; והיהודים - את "מבצע ל"ה", ביום־השלושים לאסון, ששיאו יהיה בהתקפה רחוקת־טווח על סעסע.

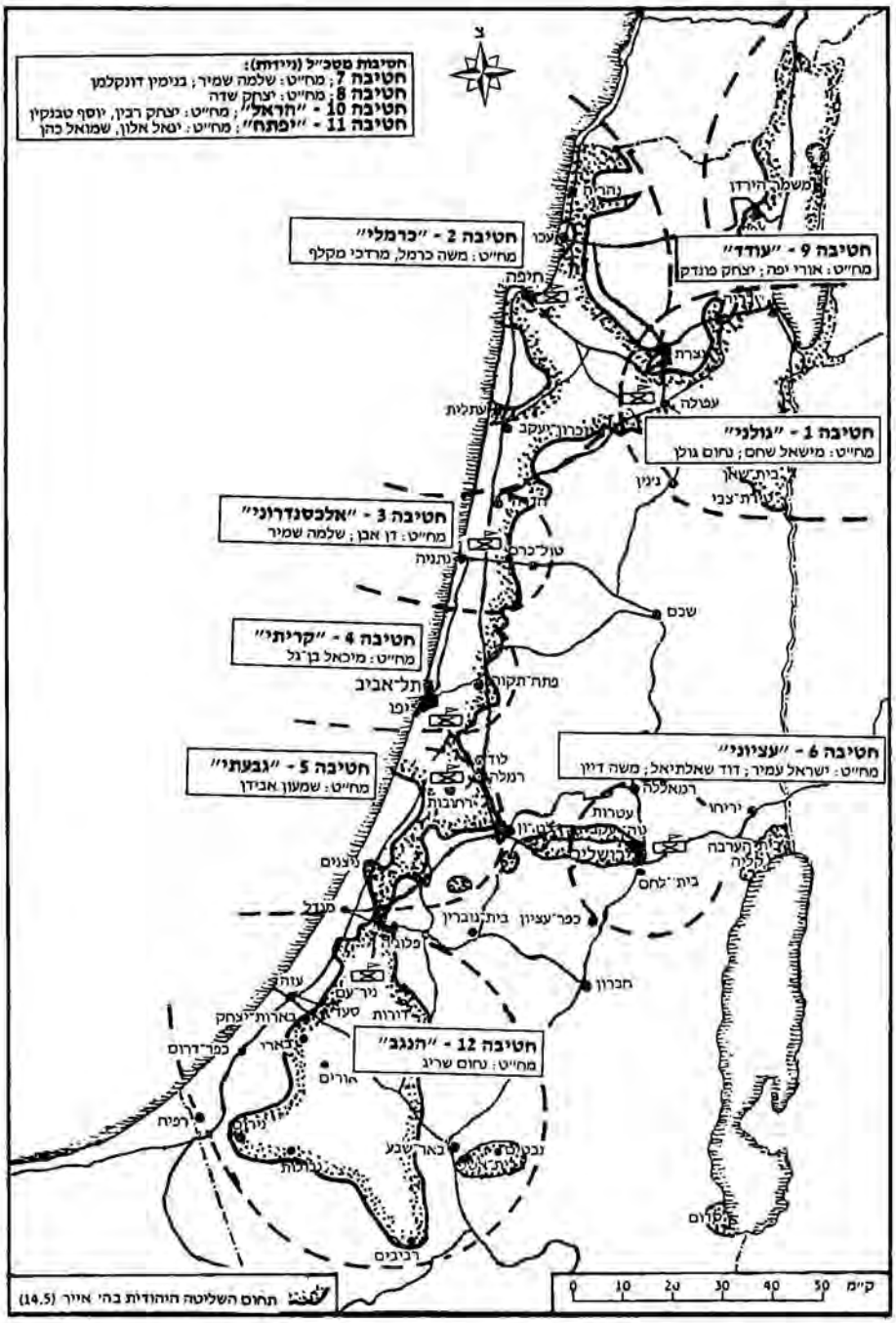

מפה 4: 12 חטיבות צה"ל בטרם הקמת פיקודים חזיתיים

הצעת־ההפוגה הבאה הגיעה מניו־יורק, זמן קצר לפני המועד בו יתם שלטון בריטי בארץ־ישראל. אלא שההצעה היתה מותנית בהמשך זמני של שלטון זרים ובדחיית ההכרזה על עצמאות ישראל ואי־הקמתה של ממשלה יהודית. ההצעה נדחתה על חודו של קול.

מועצת־הבטחון לא החליטה על פעולה נגד פלישת צבאות ערב, אך בי״ב אייר (20/21.5) החליטה לבחור ב״מתווך״ ואחר על הפסקת־אש. ישראל נענתה מיד, וגרמה בלבול בשורות: ״שעה טרופה. הפוגת־אש חלה הערב. לא ברור אם ב־8 או 9. לא ברור אם הערבים הסכימו או לא. שלמה צריך להתקיף לטרון... מירושלים מודיעים לבסוף שהיריה פסקה בתשע. אם כן - יש הפוגה... אחר־כך ידיעה מבגדד: הוחלט לא להפסיק אש עד שהיהודים ייכנעו. יחכו״...

הערבים ביקשו ארכה של 36 שעות. מועצת־הבטחון נעתרה, כמובן, ודחתה את המועד בשתי יממות. ממשלת ישראל נעלבה, כיוון שהפסקת־האש נדחתה על־פי דרישת הפולשים: ״הזמנתי ישיבה מיוחדת של הממשלה, לרגל ההחלטה לדחות שעת־ההפוגה ליומיים לפי דרישת הערבים - בעצת האנגלים״. הממשלה החליטה שתעיין מחדש בהסכמתה. ״לא החלטות לייק־סקסס אלא הכוח יכריע גורל הארץ, איננו מחוייבים להישמע להחלטות שמתקבלות תחת איום ערבים״. למחרת: ״שאלתי אם מבחינה צבאית רצויה הפוגה - במקרה שירושלים לא תיפול. דעת כולם (יגאל, שדה, רטנר, צבי, לרר) היא שהפוגה היא רצויה״.

האווירה הפרו־הפוגתית בצמרת מצאה ביטוי בדבריו של הנציג באו״ם, אוברי איוואן (אבא אבן): ״ב־28.5 היה לאל־ידי להודיע לירושלים שאפשר שנקבל החלטה על הפוגה ביום המחרת. להפתעתי טילפן אלי בן־גוריון: בגלל מצבנו הצבאי יש צורך דחוף בהשגת הפוגה בהקדם האפשרי. מהמברקים שהגיעו מבן־גוריון ושרת נמצאתי למד שהפסקת־האש היא ממש אצבע־אלוהים. לאחר־זמן נתקבל הדבר באופנה לומר שהאו״ם ׳לא נקף אצבע׳ לעזרתה של ישראל. ההפוגה היתה בעיני מנהיגי ישראל הצלחה לאומית״...

בכ״א אייר (30.5), ״בשבע בא המברק על החלטת מועצת הבטחון להפסיק אש מחרתיים בלילה [ליל ה׳ סיון, 1/2.6, שעה 02.00 שעון ישראל]״, רשם בן־גוריון. ״מיהרתי לרמת־גן והצעתי לשלוח מיד פקודה ליגאל [אלון] שירד מחר לפנות־בוקר, למען נוכל לכבוש לוד ורמלה – אם הלילה יצליחו לכבוש לטרון״. למחרת הגיע ברנדוט. ״אם תהיה שביתת־נשק – אפשר לדבר על שלום״, עודד ״המתווך״. ״ינהל משא־ומתן על שלום גם אם לא תהיה שביתת־נשק״, התרשם בן־גוריון. ״אוכל לירושלים יובא על־ידי הצלב־האדום״ – ניסה השכדי לפרוט על הנימה, וההוכחה: הוא נושא צלב־אדום על מדיו. שר־הבטחון השתכנע. בכ״ג אייר (1.6) הוחלט לקבל הפוגה. אך ״ספק אם יקבלו אותה הערבים״. למחרת, כ״ד אייר (2.6), ״בשלוש בלילה העיר אותי יגאל – שעל־פי ׳רויטר׳ הסכימו הערבים להפוגה – ושאל מה לעשות עם ׳גבעתי׳ ונחום [״הנגב״] העומדים להתקיף הטור [מצרי] רק ב־03.30. לדעת יגאל אין כדאי הדבר. הסכמתי לו״. בבוקר נראה שהערבים ממשיכים בלחימה. מ״גבעתי״ הודיעו, בשעה 07.45, כי 7 טנקים פרצו לנגבה ושואלים: לענות או לא? – בגלל ה״הפוגה״... תגובת בן־גוריון: ״שאלה מוזרה!״ אותו יום דנה הממשלה על ״טעויות שנעשו בניסוח הפקודות״, ובערב ״נתייעצנו על המשך הפעולות, בהנחה שלא תהיה לעת־עתה הפוגה (נתברר שהערבים ׳צדקו׳ – שעה שלוש נקבעה למתן התשובה על הפוגה, ולא על התחלת ההפוגה)״... בשיחות עם המתווך נתגלה כי נציגי ישראל היו להוטים מדי ל״הפוגה״. הפוגה לא תהיה לפני כ״ט אייר (7.6). ״תנאינו בדבר העליה – קשה להניח שהערבים יסכימו להם״, רשם בן־גוריון והוסיף כי ״עלינו לנצל זמן זה לחסל לוד ורמלה, או לפחות אחת מהן – לוד״. אבל, עדיין לא.

בא׳ סיון (8.6) הגיע מברק מברנדוט, כי הוא קבע את יום שישי, ד׳ סיון (11.6) בשעה 10.00, כמועד להפוגה. ״הוא דורש תשובה ביום ד׳ בצהרים GMT [זמן גריניץ׳], ואז הוא יודיע לכל

לכל צד הודעה סופית". לתנאי הישראלי, "עליה, הוא משאיר לעצמו שתי זכויות: א) לאסור – לשבוע ימים, עם השגחה – כל עליה; ב) להגביל או לאסור עליה בגיל צבא (מבני 18 עד בני 45)". בעוד הממשלה דנה על התשובה שתתן, הופעל ה"לחץ" האמריקאי – טלגרמה מ"מחלקת־המדינה": "לקבל בלי תנאים את הצעת ההפוגה של ברנדוט". ישראל נענתה, ובעוד מועד כבר נערך דיון "עם האגפים – לימי ההפוגה (אם תהיה ואם לא תהיה)". ההפוגה החלה בכפר־ענא רק בשעה 16.30. הסורים המשיכו וכבשו את משמר־הירדן. בן־גוריון "התקומם" נגד האו"ם: "נתתי הוראה להתקיף במשך הלילה בכל כלי־הנשק; ואם המפקחים [יגיעו] למקום – לספר שהמשכנו להתקיף, לאחר שהם לא הפסיקו בעשר אלא בעשרים, ולא ראינו חובה לסדר הפוגה לפי ראות עינם".

רק למחרת נכנסה ההפוגה לתקפה בכל הגזרות, גם בגליל. הערבים היו זריזים יותר מן היהודים וערכו התקפות ומחטפים של הרגע האחרון. משמר־הירדן ומלכיה נפלו; גזר נכבשה, אך ננטשה על־ידי ה"לגיון" אחרי זמן קצר; נכשל נסיון נוסף לכיבוש משטרת עירק־סווידן ואילו המצרים התבססו בצומת שלידה. הדרך לנגב נחסמה.

החלה מערכה מצד גורמים בינלאומיים, תוך נסיונות להשתמש במפקחים ומשקיפים כדי לקצץ בגבולות. חולשתה של ישראל, לדאבון הלב, היתה בכך שחלק ניכר מקברניטי המדינה לא היו מסוגלים להתקומם נגד תחבולות הגורמים הזרים. בישיבת הממשלה בט' סיון (16.6) הבהיר שר־החוץ משה שרת כי "יהיה טוב מאד אם נוכל להשיג שני דברים: לא לוותר על שעל אדמה מגבולות 29 בנובמבר; ולהוסיף על טריטוריה זאת החלקים אשר כבשנו תחת לחץ של הכרח מר". מה זה "הכרח מר", לדעת שרת? – "החלקים אשר נסיון מר הראה לנו שעלינו לשלוט בהם... כדי לאפשר למדינה את הגנתה לישוב היהודי"... אך – "הכוונה איננה לגליל המערבי, לדרך ירושלים ולירושלים עצמה". למה הכוונה, אם כן? – "**העמידה על ראש־הנקרה תאפשר ברית עם לבנון**" – לא רק "שלום"; **ברית!**

רגלים לסברה כי שר־הבטחון תמך בהפוגה שנכפתה על־ידי האו"ם, מצויים בעמדתו כלפי "המתווך" ו"המשקיפים", שבעזרתם קיווה למנוע את "שואת ירושלים". בז' סיון (14.6) הביע בפני ידין את חששו מפני ההצעה להעביר את גדודי "הראל" מקרית־ענבים למנוחה ולהתארגנות במחנה צריפין: "יש סכנה שלא ירשו לנו (ואולי בצדק) להעלות כוחות מזוינים מעבר לחולדה (מזרחה), ולכל הפחות מעבר לשער־הגיא". החשש היה שאם הגדודים ירדו לשפלה – קשה יהיה להוכיח שאלה נמצאו באזור ירושלים לפני ההפוגה. "ואם תחודש המלחמה" – חשש בן־גוריון – "מחסור שני גדודים בחזית ירושלים עלול להכריע הכף". והציע "לסדרם בירושלים, וחופש יינתן על־ידי סידור עם המפקחים".

בשאלת הנגב המנותק נחלקו הדעות. בעוד בן־גוריון נושא את חזון הנגב, סבר שרת כי "ייתכן שנעמוד לפני שאלה של תיקונים – החלפת הנגב הדרומי בגליל המערבי. אני בטוח שאם יתברר כי ישנה אפשרות לזכות בגליל המערבי [לזכות ב"הכרה", כיוון שהוא כבר בידינו!] תמורת ויתור על הנגב הדרומי – זאת תהיה שאלה רצינית מאד".

ההפוגה הראשונה – על מגבלות חמורות לגבי העליה, ופיקוח צמוד על נמלי האוויר והים – היתה קצובה, לארבעה שבועות בלבד; ואם היתה בה תועלת־מה, באפשרה לכוחות הלוחמים להחליף כוח ולתכנן את המהלך הבא – גם לצבאות ערב! – הנה הטביעה חותמה על יכלתה של ישראל לסיים ולהשלים מערכות ומבצעים ומלחמות עד להכנעת האויב. מה עלול היה לקרות – לולא התערבו גורמים זרים בקרבות שבין צה"ל לצבאות ערב; ואם לא היו כופים הפוגה פעם אחר פעם; ואילו נמשכו הקרבות עד להכרעה צבאית? ניתן להכין תסריטים רבים.

מה היה קורה בצד הערבי? האם הבקע היה מתרחב; ואולי היה מצבם הנואש מביא לאחדות הדוקה מזו שבפלישה, וכמובן מזו שבאוקטובר ודצמבר? ומה היה קורה בצד הישראלי, האם היתה ההנהגה נועזת יותר, עד לכפיית שלום־אמת על ארצות ערב, ולא נתפסת לאשליות של הפסקת־אש? תאור מהלכים צבאיים - שיובאו בהמשך - מעלה את האפשרות כי ביתר נועזות יכולה היתה מפת ישראל להֵראות טובה מזו שנראתה לאחר הסכמי שביתת־הנשק.[4]

מערך־ההכרעות

"במבט לאחור" קובע חיים הרצוג, כי "המנהיגות הצבאית הבכירה - להוציא חריגים בולטים כיגאל אלון ושמעון אבידן - היתה חסרת נסיון ודמיון". הוא מוצא נחמה בכך ש"פגם זה תוקן במידת־מה בזכות אישיותו החזקה של בן־גוריון". אך האמת היא, כפי שקובע הרצוג, כי "נטל הלחימה במלחמת העצמאות רבץ על הדרג הגדודי והפלוגתי". הדרג הפיקודי החליט על מהלכי המלחמה, אבל לא הוא בלבד קבע את תוצאות המלחמה. "נורמות של דוגמה־אישית ושל הקרבה ומסירות, שעתידות היו לאפיין את הקצינים והמש"קים בצה"ל בשעת הקרב, נולדו במלחמת העצמאות... מה שהיה למעשה צבא פרטיזני - שהתבסס בעיקר על ה'הגנה', בצרוף יחידות מן האצ"ל ולח"י - גדל בסערת־הקרב לכדי צבא". לצד־הזכות של ידין אין הרצוג מונה את הפיקוד־למעשה על צה"ל, אלא את חלקו בארגון צבא־המילואים, שעתיד להוות עיקר כוחו של צה"ל. אבל אם ננסה לתהות על הגורמים הנושאים באחריות ל"עובדה שהמלחמה עתידה היתה להימשך, לסרוגין, עוד שלושים שנה לפני שנחתם חוזה־השלום הראשון עם מדינה ערבית" - נאלץ לעקוב אחר שיקוליה, החלטותיה ומחדליה של ההנהגה הבטחונית בשנת־ההכרעות, שלחלק מהן הצמיד בן־גוריון עצמו את תו "הבכיה לדורות". הדברים יתבהרו בהמשך - מתאור המבצעים האופנסיביים הגדולים בחורף תש"ט, וחלקם במפה הגיאוגרפית והדמוגרפית מאז תש"ח.

איך פעל מערך הפיקוד העליון במלחמת העצמאות? כפי שהנושא מוכר כיום, בעולם הדמוקרטי, עומד בראש ה"פירמידה" נשיא נבחר, או ראש־ממשלה, הנושא באחריות לפני הבוחר. אחד משרי הממשלה הוא הגורם האזרחי הממונה על הכוחות הלוחמים. בראש ההיררכיה הצבאית עומד ראש המטה הכללי, המקבל את הנחיותיו מהדרג הפוליטי. לעתים קיים גם תפקיד פורמלי של מפקד עליון או מצביא, אותו ממלא ראש המדינה. לא כך היה בתש"ח. אפשר לתרץ זאת בעובדה שעברו אלפיים שנה מאז שפסקה להתקיים בישראל מערכת מעין זו. גם אם נקבל תרוץ זה, ראוי לעקוב אחרי מערכת־תש"ח, שאף כי היתה שונה מעט מהנ"ל, תפקדה בצורה לא הכי גרועה - אך ודאי לא הכי מוצלחת.

הממשלה - הזמנית - לא נבחרה. היא קמה מתוך חבר עסקנים מפלגתיים, שמרביתם היו מיוצגים בגופים "אוטונומיים־מייעצים" שהוקמו באישורו ובחסותו של השלטון הזר - "סוכנות" יהודית ו"ועד לאומי". אל אלה נוספו עסקני ארגונים מחוץ לגופים הכמו־שלטוניים. אלה הקימו מועצת־ל"ז (למ"ד־ו"ו ועוד אחד), שהתכנסה מפעם לפעם כדי לתת לגליזציה ל"חוקים" או כשנדרשה תמיכה לפעולות חירורגיות פנים־ישראליות.

כיוון שעיקרי מעייניה של מדינת ישראל בשנתה הראשונה התמקדו במלחמת הקיום, או הקוממיות, אך מועיל היה שראש־השלטון מילא גם את תפקיד שר־הבטחון. על־ידי כך ניתן היה לרכז את מרב המשאבים - האנושיים והכלכליים - לצרכי המלחמה הטוטאליים. אבל ריכוז שני הדרגים האזרחיים שמעל למערכת הצבאית באישיות אחת נתן לשיקולים הלא־צבאיים (אידיאולוגיים, מפלגתיים) של המערכת הבטחונית, עדיפות מסויימת על השיקולים הצבאיים האלמנטריים, שאמורים להדריך מערכת צבאית. אלא שהמערכת הצבאית בתש"ח לא

היתה, במרכה, מערכת צבאית מקצועית; נסיונם של "אנשי־הצבא" לא כלל אלא שנות־שרות אחדות בימי מלחמת־העולם. למיטב המפקדים לא היה עבר צבאי, ובוודאי לא בדרגי־פיקוד, כניהוג גייסות בקרב. מעטים מילאו תפקיד פיקודי גבוה בשדה־הקרב. מרביתם של המפקדים היו בעלי ותק כזה או אחר בארגון ה"הגנה" ובפלמ"ח, שפעלו במסגרות של כיתה ומחלקה, לא פלוגה, ובוודאי שלא במסגרת גדודית או חטיבתית.

בראש צה"ל עמד **מטה־כללי**, המורכב מאלופים פונקציונרים בעלי עבר לא־קרבי – אגף מבצעים, אגף אפסנאות, אגף כוח־אדם, אגף תכנון, אגף הדרכה, אגף כספים. גם ראש המטה הכללי, **הרמטכ"ל**, חסר היה כל נסיון בשדה־הקרב. רק מאוחר יותר, עם הקמת הפיקודים החזיתיים, החלו אלה להשתתף, לפעמים, בישיבות המטכ"ל. כתוצאה מנתונים אלה לא התערב הרמטכ"ל הראשון, יעקב דורי, בצדק, בניהול מערכות המלחמה בפועל.

במצב זה נמצא ניהול המלחמה בידי יגאל ידין, **ראש אג"ם** – אגף המבצעים והמטכ"ל – גם הוא חסר נסיון צבאי וקרבי. אם נוסיף לכך את העובדה שבמשך תקופות לא־קטנות נבצר מדורי לתפקד עקב מצבו הבריאותי, נבין כיצד עברו תפקידי־הרמטכ"לות, למעשה, לידי ראש אג"ם – להוציא חתימה על מינויים ומסמכים. מצב זה היה נוח לבן־גוריון – שנוכח מטכ"ל־פונקציונרי לא־קרבי בתש"ח ראה את עצמו מעין רמטכ"ל־על,* כפי שהגדירו זאת אחדים מחוקרי מלחמת תש"ח: "עם התפשטות הקרבות והתקרבותה של המלחמה נעשה בן־גוריון למפקד העליון דה־פקטו, וידין – לראש המטה דה־פקטו". בן־גוריון עצמו כתב בעיצומה של הפלישה, כי"ט אייר (28.5) – כשהדי המשבר בפיקוד טרם שככו, ודורי התייסר עדיין בחוליו – כי "כל עוד לא יפעל הרמטכ"ל **אני אמלא במידה ידועה מקומו**". לא זו בלבד, אלא שבמקרים מסויימים, ומכריעים, הכתיבה מעורבותו הטקטית את מהלכי הקרב, כפי שמתברר מרישום בכ"ו אייר (4.6): "לרגל חוסר כשרונו של יגאל פ' [אלון] לפעול היום, מציע יגאל ס' [ידין] להוריד הגדוד השני של יגאל ולהטיל על שני הגדודים כיבוש לטרון. **דרשתי סידור שיבטיח כיבוש קובב**... שמשום מה יגאל לא מבין ערך הכיבוש הזה. אבל **הטלתי עליו תכנון הכיבוש**, והוא הבטיח לעשות זאת". רטנר, לו הוצע תפקיד ממלא־מקום הרמטכ"ל באביב תש"ח, ידע את המגבלות בעבודה עם שר־בטחון כזה – וסרב: "אתה עובד ויש לך הצלחות", כתב לבן־גוריון במכתב־הסרוב, "וכמה מחברי הסתגלו אל העבודה הזאת וגם הם מצליחים לפעמית בתנאים קשים באופן אובייקטיבי צבאי. אני מרגיש מעל לכל ספק שאני לא אוכל להיות מועיל".

האלוף יוחנן רטנר הבהיר את הבעיה בספרו. "חששותי מפני התערבות בן־גוריון ותוצאותיה לא היו תעתועי־דמיון, אלא אמת מרה", כתב רטנר. "בן־גוריון החליט, חרף התנגדותי (כמדומני גם של יגאל ידין), לשלוח אחת (או אולי שתים) מן המרגמות הכבדות שלנו לחזית הירושלמית. אם מתערב הוא בפרטים כגון אלו, מה עוד צפוי לי? ואם תארע, חלילה, תקלה צבאית – מה טובה תצמח לי אם אשלוף פתק ואקרא: 'וכי מה אמרתי? בן־גוריון כפה עלי הר כגיגית!'. ביקשתי לשחרר אותי מתפקיד הרמטכ"ל".

---

* מעקב ב"יומן־המלחמה" מגלה כי מתוך 173 פעמים בהם הוזכר יעקב דורי – אין זה בקשר לפתיחת מערכה במקום זה או אחר, או להימנעות מכך. ב־45 מקרים מוזכר דורי כמשתתף בהחיעצות, והוא מביע דעה בעיקר בענייני מינויים. ב־16 מקרים – בעניינים אופרטיביים או מדיניים־צבאיים – אין הד לדעתו, או שבן־גוריון אינו רואה בעמדתו של דורי דבר הראוי לציון. ב־71 אזכורים מועלה שמו של הרמטכ"ל רק בקשר לעניינים מנהליים. ב־10 מקרים מוזכר שמו כמי שמעביר לשר־הבטחון אינפורמציה שהגיעה ללשכת הרמטכ"ל. ב־14 מקרים ניצל שר־הבטחון את אינסטנציית־הרמטכ"ל כדי להעביר דרכו הערה או נזיפה. פעם אחת, "ביום ב', 8 בנובמבר, 9 בבוקר", השתתף הרמטכ"ל, יחד עם שר־הבטחון, **בפגישה עם פעילי "המפלגה" – מפא"י – המשרתים בצבא.**[5]

היה עוד תפקיד בהירכיה הצבאית - רמ"א, ראש מפקדה ארצית - בו החזיק לאחרונה ישראל גלילי, שלא היה פסיבי וממושמע וחולה כיעקב דורי. בעיית גלילי "נפתרה", ימים אחדים לפני הכרזת העצמאות, על־ידי ביטול התפקיד - תוך משבר חריף.

הדרך היתה פתוחה לניהול המלחמה ישירות על־ידי בן־גוריון - ש"ראה בחזונו צבא לאומי ומלחמה בקנה־מידה גדול", כדברי הביוגרף. "מחשבתו פרצה מעבר לצד הצבאי. הוא סיפק אידיאולוגיה, תקיפות־דעת ותביעות בלתי־פשרניות". ואף "עשה משגים גדולים כדרכם של אנשים גדולים". היכן? - "הוא גילה קוצר־ראות בשאלת הערבים"... אחר סבור "שהתעקשות בן־גוריון בענין לטרון היתה משגה", אך זה נבע מכך ש"אנשי־הצבא הודרכו במרבית המקרים על־ידי שיקול צבאי טהור", ואילו בן־גוריון הודרך על־ידי ראיה לאומית מרחיקה־ראות...

לכאורה צריכה היתה הממשלה, או חלק מצומצם ממנה, לדון ולהכריע בבעיות הבטחון והמערכה הגורליות. כזו, למשל, היתה "ועדת החמישה", "הקבינט", ועדת שרים לבטחון (בן־גוריון, קפלן, גרינבוים, שפירא וציזלינג). בו' תמוז (14.7), בימי הקרבות, נפגש בן־גוריון עם "הקבינט הבטחוני": "בררתי להם המצב בחזיתות", ונפגש עמם גם בי"ב תמוז (19.7), ביום האחרון לקרבות. מה דיברו ב"קבינט"? - על עליה, עניינים פרסונליים במשרד־הבטחון, הנפקת מטבע, עלות ההחזקה של מפונים משכונות־הספר - אך לא על ניהול המערכה. בכ"א תמוז (22.8), לאחר כשלון "מבצע גי"ס", שמע ה"קבינט" מפי בן־גוריון "על שינויים בחיל־אוויר ובעיות ההספקה" - ולמחרת העלה בישיבת המטכ"ל "הצעה שנתכנן פעולה רבת־מידות דרך הים - לתפוס את עזה, נעלה באניות ובסירות כאלפיים איש... הורדת צנחנים לאל־עריש, להרוס בסיס האוויר של מצרים". ועם "ועדת החמישה" - יום אחר כך - שוב דיון על עליה וגיוס... "הקבינט הבטחוני" התכנס לאחר חודשיים בי"ב אלול (16.9), לדיון על השדות־הדתי בצה"ל ועל "יחידות דתיות - כן או לא". "ועדת החמישה" הוכנסה סוף־סוף לדיון מהותי על ניהול המלחמה - לאחר "ההחלטה החמורה ביותר מאז החלטנו על הקמת המדינה" - "מבצע יואב". שתי ישיבות קיים "הקבינט" בענין, אחת בתחילה - "בררנו מסקנות החלטת הממשלה"; ושניה עם פתיחת "מבצע חירם": "מסרתי על המצב בחזיתות", רשם בן־גוריון.

מעניינת מכל היא ישיבת "הקבינט הבטחוני" בט' מרחשון תש"ט (11.11) - יומיים אחרי הכנעתם של המצרים במשטרת עירק־סוידן, בין "מבצע יואב" ל"מבצע חורב": "סיפרתי להם", מספר בן־גוריון, "על תכניות 'המשולש' ושתי האלטרנטיבות, הצפונית והדרומית". הוא הדגיש את "ההכרח לחסל ה'כיס' למען פעולה במשולש". העלאת העניין בפני "הקבינט הבטחוני" מעוררת חשד ש"תכניות המשולש" לא היו אלא הסוואה לתכניות אחרות, או לבדיקת מצב־הרוח המלחמתי בקרב השרים. וכך התנהל הדיון הקובע, על פי בן־גוריון: "ביקשתי חוות־דעתם: נניח שנפעל נגד ה'משולש' - באיזו אלטרנטיבה הם בוחרים? גרינבוים חושש לפעול נגד המשולש - כי זוהי פגיעה קשה באנגליה". מוזר; הן חבדי ה"קבינט" יודעים שעירקים ב"משולש", לא "לגיון" עבר־ירדני־בריטי! ואז משנה שר־הבטחון כיוון - לחזית שבהשפעה בריטית: "מציע לקחת רק חברון, בית־לחם ורכבת־ירושלים". הוא כאילו מתגרה בשריו, החוששים מעימות עם הבריטים: "העירותי שמלחמה על חברון היא מלחמה על ה'לגיון', ומבחינה 'אנגלית' - זוהי פגיעה מסוכנת יותר". על־פי היומן "קפלן מפקפק אם בכלל נוכל לעשות פעולה, בלי מתיחת המיתר". ואם לפעול - מכה לעירקים מחסלת האויב המסוכן, ועבדאללה יגיע אתנו להסכם"...

ועדת־החמישה, "הקבינט הבטחוני", היא דוגמה לפעולת הממשלה בהכרעות מבצעיות. הממשלה לא עסקה בהנחיות מדיניות לגורם הצבאי המבצע - לא בעניין חציית הגבול

המנדטורי (ב"מבצע חירם" וב"מבצע חורב"); ולא בדרכי־פעולה ב"שטחים" ערביים־על־פי־החלטת־האו"ם. לא ניתנו הנחיות בשאלת גרוש אוכלוסיה; ובעניינים מדיניים ודמוגרפיים.

אין זאת אומרת שלא היו החלטות גורליות שהוכרעו בהצבעות רוב־מיעוט. למרבית הפליאה, מרבית ההכרעות־בהצבעה לא נפלו במליאת הממשלה או ב"קבינט", אלא במסגרות אד־הוק, מפלגתיות, שלפעמים מנו אצבעות של מזדמנים מקריים, פקידים ויועצים...

יועצים. אחד, שסיים את חייו כמרגל בבית־סוהר ישראלי, היה עוזר ראש־אג"ם, וידידימינו של בן־גוריון. בי"ד אייר (23.5) נרשם: "ישראל בר מסר לי סקירה עגומה על המצב בגליל התחתון ובירושלים. צמח לא נכבשה על־ידי צבאותינו"... ובכ' אייר (29.5): "דו"ח פעילות נשלח לכל החטיבות. דו"ח שני יוצא בכל בוקר, פנימי, רק לשלושה אנשים: יגאל (ידין), מונדק (בר־תקוה) ובר... וכולל סיכום של שתי החזיתות, בדרום ובצפון, לא רק פעולותינו ופעולות האויב, אלא כל האזנות וידיעות אחרות על כוונות האויב, תכניותיו".[6]

ב. עננים על בטחון ישראל

1: "אלטלנה" באש

בטחון ושלטון

לא נפריז אם נאמר שהבטחון היווה את דאגת העם מראשית הריונה של מדינת היהודים, אך בדרך נתלקחו מחלוקות ונתעמקו תהומות סביב השאלה – איך לעשות, לטוב לנו כל הימים. בעמודים הבאים נתעכב על אירועים שכמעט והשקיעו את מאמצי הראשונים בגלי הימים הסוערים. אייר תש"ח לא מחק את המחלוקות, אלה אך נוקזו באפיק צר, שכן בתש"ח היה קונצנזוס מלחמתי. הוויכוח לא נסב על המלחמה בפורעים המקומיים ובצבאות־הפלישה הערביים, אלא באמונה ביכולת ישראל להדוף ולהכות את אויביו מסביב ולבסס את חרותו. היכן יעצרו חיילי ישראל, על אלו גבולות – היתה שאלה מעשית: היכולת, והאמונה ביכולת.

מרכיבי השלטון היו גופים מפלגתיים, שיסודם ברוסיה ופולין, שמהן באו מרבית היהודים בטרם תש"ח. המפלגות הדתיות הסתפקו בניתן לקבל מהליכה־בתלם. המפלגה הרביזיוניסטית, שניסתה להישאר במסגרת הלגלית בתקופת מלחמת החרות, נתמסמסה עם עליית המחתרת לבמה המפלגתית. המאבק על השלטון התנהל בחצרה של "ארץ־ישראל העובדת", בין מפא"י ומפ"ם. לאחר זמן ישתמשו מחזיקי השלטון ב"שלטון החוק" כאמצעי לביצור השלטון, אך בתש"ח היו ססמאות אחרות. מפ"ם דיברה על "הגמוניה של מעמד הפועלים", שזכתה לאמירה נואשת בליל "המהפך" ב־1977. ואילו מפא"י, בהנהגת בן־גוריון, העלתה את קדושת ה"מרות". מגמת עליונותן של ה"מרות" וה"הגמוניה" בלטה כבר בראשית הקמת המסגרות הבטחוניות. לדעת שאול מאירוב, מנאמני מפא"י, "היה זמן שלתנועת־הפועלים היתה הגמוניה ב'הגנה', ורצינו לשוות לה אופי של 'הגנה' לאומית". והסביר את עצמו: "הייתי האיש שעל שכמי צריך הייתי לשאת את העול של המלחמה ב'השומר', בשעה שהם היו מורי ורבותי. האם כאשר לחמנו נגד 'השומר' לחמנו נגד העקרונות שלו, נגד עקרונות ה'הגנה', ההזדיינות?" הקשה האיש, שהמשיך להיות יד־ימינו של בן־גוריון בהשלטת ה"מרות".

לא היתה מחלוקת על הצורך בצבא ובפיקוד אחד. אך דבר זה לא ניתן להתבצע בימי השלטון הזר, כאשר גופים מסויימים היו מוכנים להסגיר מאות "מבוקשים" לשלטון הזר - גם אם חשבו כי המעשים פוגעים ומזיקים. על כן, כאשר קמה מדינת ישראל, לא היה ספק כי רק צבא אחד יהיה בה. ההגשמה היתה שאלה של זמן, עד שיפוגו החשדות ההדדיים.

"היה ברור שאין יוצרים צבא אחיד על־ידי פקודה", הבהיר בן־גוריון, שהתבטא בטרמינולוגיה המיוחדת, "ביחוד בארץ שבה פעלו כמה שנים ארגוני פורשים שלא קיבלו פרינציפיונית מרות הכלל"; אבל הוא חש צורך להסתייג מן הקביעה המשתמעת: "במידה שהיתה מרות־הכלל בישוב ובתנועה הציונית לפני הקמת המדינה". לא המחתרת הלאומית בלבד הוגדרה כ"מעכבי צבא אחיד": "לא משנים ביום אחד הרגלי ה'הגנה', שהצטיינה בדרך־כלל במשמעת ובנאמנות לארגונים הנבחרים של הישוב והתנועה הציונית". הוא מסביר: "היתה כשלושים שנה ארגון־מחתרת, שפעלו בה יחידות שונות בטיבן ובמשמעת, והיו בישוב רשויות מרובות שטיפלו בהגנה: הסתדרות העובדים, האיחוד האזרחי, הועד הלאומי (שבחר במפקדת ה'הגנה'); ועד־הבטחון; הסוכנות היהודית (הממנה ראש המפקדה הארצית). אין ארגון־מחתרת נהפך ביום אחד לצבא סדיר המקבל מרות יחידה ואחידה".

הבעיה היתה: אחדות העם ואחדות כוחו הלוחם. במלחמת העצמאות נתגלתה ערוותן של מדינות ערב, שפעלו כל אחת לפי האינטרסים שנראו לשליטיה. סכנת אי־האחדות איימה גם במחנה היהודי. כבר הזכרנו את דברי האלוף אבידר על "שלוש הסכנות לאחדות צה"ל: האצ"ל, פלמ"ח ויחידות דתיות - שתבעו אוטונומיה בתוך הצבא". כנגד הסכנה הראשונה - "כדי לפרק את האצ"ל - היה צריך להשתמש בתותח". הסכנה השניה איימה להתפרץ מחטיבות הפלמ"ח, שהיוו רבע מכוחו הלוחם של צה"ל. "הפלמ"ח לא נזקק לזה [לתותח] וציית לפקודה, אבל לא השלים אתה", דבר שהיה בעוכרי צה"ל. הסכנה השלישית מצאה פתרונה בפשרה: שחרור "בחורי ישיבה שתורתם אומנותם" ובנות מצהירות; לא יחידות דתיות; כשרות בכל בסיסי צה"ל. "הדתיים - גם קיבלו את הדין וגם השלימו" - כיוון שלא היו להם חטיבות וגדודים כמו לפלמ"ח ולאצ"ל, "ולכן לא היה המשך לסוגיה זו".

לא כולם מסכימים לכרוך יחד את הטבעת "אלטלנה" ופרוק אצ"ל ולח"י עם "מלחמות היהודים" של בן־גוריון במפ"ם ובפלמ"ח - כאבידר, נקדימון* ובר־זוהר. כך הוא עורך "יומן המלחמה" של בן־גוריון: "זהו נסיון מטעה ומופרך... את ה'מחתרות' **נאלצה ישראל** לחסל בכוח־הנשק. **הוראות החיסול** באו בתגובה על מעשי־אתגר - פרשת 'אלטלנה' ורצח ברנדוט". זהו הממשלה הזמנית "נאלצה" לחסל... ומה קרה לפלמ"ח, "עצם־מעצמה של ה'הגנה'?" - זו פעולה יזומה, לא צעד־תגובה: "את פרוק מטהו הנפרד יזם בן־גוריון בשלב מוקדם, והסכים לדחיות חוזרות; הפרוק בוצע סמוך לסוף המלחמה". והעורך מוסיף: "ראשי הפלמ"ח, הכואבים את הפרוק, המשיכו והשקיעו עצמם במערכות ההכרעה עד הנצחון". ואנשי האצ"ל ולח"י - לא השקיעו עצמם עד הנצחון?

כל כמה שמצטייר בן־גוריון כלוחם בלתי־נלאה למען צבא אחיד ללא זיקה מפלגתית, הנה העובדות מוכיחות שהאיש חטא בעניין זה לא פחות מאחרים. נביא כאן מספר דוגמאות:

בעדותו בועדת־החמישה, בעקבות המשבר בפיקוד העליון, סיפר ידין כי כאשר ביקש להעביר מפקד מסוים מכהונתו נודע לו מפי בן־גוריון שהוא איש מפא"י. "הופתעתי שזה הוזכר כנימוק נגד הדחת האיש. זוהי שאלה רצינית. לא מדברים עליה הרבה".

---

* עורך יומן בן־גוריון משיג על שלמה נקדימון, שהוא "מעלה את הפולמוסים המרים שנלוו לפרוק, אך אינו מבחין בין הבדלי דעות בפיקוד העליון - לבין פולמוסים מפלגתיים בהסתדרות", שבהם "נזרקו רק מלים, לא כדורים, ואף לא אבנים".

באותה ועדה השמיע שר־העליה, משה שפירא, טענות – על שבראש חיל־הים הועמד איש שאין לו קשר עם הים (גרשון זק, עסקן מפלגתי, מפא"י); ובראש חיל־האוויר הוצב אדם שלא הצליח כמפקד חיל־רגלים בירושלים (ישראל זבלודובסקי־עמיר, מפקד ירושלים בראשית המלחמה, לפני שאלתיאל). איך מוסרים לאיש כזה את חיל־הים? ואיך הפך השני להיות מומחה לחיל־האוויר? "מהו היסוד לכל המינויים האלה?" הקשה שר העליה. "האם כך הוא [בן־גוריון] חושב להקים צבא מאומן, יעיל, שכל אחד יהיה במקומו המתאים?"

הנה דוגמה לפעילותו של מפקד ממינוי מפלגתי: בכ"ז אייר (5.6) קיבל שר־הבטחון דיווח על מצב האניות בחיל הים: בן־גוריון רשם, גם את השייכות המפלגתית: "הגנה [ק–20] – המפקד משה רבינוביץ (השומר־הצעיר) מעליה ב'. לא ימאי מובהק. וג'וד [ק–18], המפקד אריה קפלן (גורדוניה) מעליה ב'. סגנו ירחובסקי (אצ"ל), רב־חובל אזרחי, בעל תעודה [הואשם בהטעיה, כי אינו יכול לעקוף את "אלטלנה" מצד החוף].

סיפור מעניין יותר סיפר דן אבן, מפקד "אלכסנדרוני", לא־מפלגתי שזכה לשבחים על פעולתו נגד "אלטלנה": "יום אחד ביקש ממני לוי אשכול, עוזר שר־הבטחון, לבוא ללשכתו ושאלני: 'תגיד, דן, אתה שייך לאנשי שלומנו?' הבינותי במה דברים אמורים. אבל רציתי לשמוע מלים ברורות, ולכן שאלתיו למה הוא מתכוון. 'נו' – המשיך אשכול – 'אני שואל אותך, האם אתה חבר מפא"י?' אמרתי לו שלדעתי אין קצין־צבא יכול להיות חבר מפלגה פוליטית: 'אחשוב על זה כשאסיים את שרותי הפעיל'. זמן־מה אחרי כן קיבלתי מכתב ממזכיר מפא"י, לשחרר שני חיילים לתקופה מסויימת, להשתתף בקורס של פעילי מפא"י בצבא, שייערך ב'בית ברל'. סרבתי ונימקתי בחריפות. בגלל הסרוב הוזמנתי אל הרמטכ"ל וננזפתי". כעסו של דורי יצא על ההנמקה החריפה. "אין לך זכות להטיף מוסר למזכיר מפא"י", אמר...

בהפוגה השניה מצא שר־הבטחון שעת־פנאי לשיחת־נפש עם ידיד ותיק – זלמן ארן. בכ"ו תמוז הזדמן זיאמה ל"שיחה אריכתא": "הוא פסימי ביחס להסתדרות ולמפלגה. השרים אינם מתחשבים עם הציבור והחברים. כל אחד אפיפיור", התלונן הידיד. "יוסף שפרינצק אסון, יש להרחיקו". זיאמה מציע: "להוציא עתון יומי, **לשלוח 100 צעירים** [חברי המפלגה] **לצבא, כמ"כ**"... לפני "מבצע חורב", בט"ז כסלו (18.12), שוב "בא זיאמה: מצב־הרוח (מחוץ לצבא) לא רע". השיחה עברה לבעיית הסכנה משמאל, ממפ"ם: "אמרתי לו שביחס לצבא יש הגזמה בדבר השתלטות מפ"ם – הבהיר בן־גוריון, הסבור שאחיזתם חזקה בחיל הקרבי, והוא מתבסס על מספר המגוייסים בחילות בהם הפיקוד הוא מפ"מי, לבין החילות הלא־נשלטים על־ידיהם: "זה נכון ביחס לחי"ש (27,375); אולם אין זה נכון ביחס לחי"ם (14,056), הנדסה (2,688), קשר (2,980), אכ"א (14,687), אג"א (12,497), חיל־אוויר (6,504), חיל־ים (2,900), ח"ן ועוד". אחרי הרהור קל הודה בן־גוריון כי "גם תותחנים (3,958) אולי לצרף לשלטון מפ"ם". באותה פגישה "הוצע לזיאמה רעיון של ועידה צ"ס של חיילים". זו מעורבות מפלגתית מוגזמת אליבא דבן־גוריון: "זה לא יתכן, לדעתי, כי פרושו – ארגון מפלגה בצבא".

הבחירות קרבו. מראש הש"י, שמע בי"ג חשון (15.11) "ש'חירות' עושה מאמצים לזכות ברוב בירושלים, ולא נעשית פעולה מספיקה נגד זה". ואילו את יצחק לוי, ממ"ז ירושלים, שאל בי"ט כסלו (21.12) על מצב "המפלגה" ועל סיכוייה בבחירות הקרבות: "הוא סבור שאצ"ל יקבל 30%–20% ויהווה מפלגה שניה. אחריו יבוא הגוש הדתי. למפ"ם אין אחיזה בירושלים".[7]

"אלטלנה" בחוף השרון

בז' אייר (16.5), יומיים אחרי ההכרזה על העצמאות, "באחת בלילה הוזעקו ישראל [גלילי] ושקולניק לבגין. הציע להם לקנות ספינה שלהם ברבע מיליון ובשכר זה יקנה נשק", רשם בן־גוריון,

והוסיף מידע שקיבל: "הגיע ראש־המטה שלו מקניה" [מרידור]. חודש אחרי כן, בט' סיון (16.6), שוב נזכר העניין: "ישראל ושקולניק ישבו אתמול עם ביגין. מחר־מחרתיים צריכה להגיע אניה שלהם, 4,500 טון, פולשת, המביאה 800–900 איש, 5,000 רובים, 250 ברנים, 5 מליון כדורים, 50 בזוקות, 10 נושאי־ברנים. זיפשטין [מנהל הנמל] מניח שבלילה אפשר יהיה להוריד הכל". קבע בן־גוריון: "אין לסכן נמל תל־אביב". אבל, גם "אין להחזיר אותם. יש להעלותם לחוף לא ידוע". יתכן שהעניין היה מסתדר, אך לפתע הוצתה נורה אדומה, ואולי פתיל־פיצרץ: "בסוף הישיבה הודיע לי ישראל [גלילי] שאצ"ל, בניגוד להוראותינו, **החליט להעלות נשק** לירושלים ולשם כך מעלה 2 פלוגות. דעת ישראל, שקולניק ודעתי: **למנוע בכוח**".

הידיעה על בוא אנית־הנשק היתה ידועה לחוגים רחבים. על פי ההסכם עם האצ"ל צורפו 2 גדודים ל"אלכסנדרוני" ול"גבעתי". גדוד נוסף עמד להצטרף ל"קריתי". בהתאם להוראות הפיקוד סיפקה החטיבה מזון לאנשי גדוד האצ"ל בבאר־יעקב. לא זו בלבד, אלא שכאשר ביקש גדוד האצ"ל מ"קריתי" נשק, למילוי המשימות - בהבטיחם להחזיר **כאשר תגיע אנית־הנשק שלהם** - החליט מח"ט "קריתי" לתת להם 100 רובים ותחמושת. המח"ט אף אישר כי מרידור הזכיר בהזדמנויות שונות "אניה שתביא נשק לגדודי האצ"ל הנכנסים לצה"ל".

"אלטלנה" היתה נחתת ישנה בת 4,500 טון, שנרכשה על־ידי "הוועד לשחרור האומה" ויועדה, כמוה כ"בן־הכט" קודמתה, להעלאת מעפילים. אלא שעד־כה ועד־כה קרב מועד יציאת הבריטים. ואז הציע המטה־לגולה לארגן חיל־פלישה מאומן ומצוייד כדי לנחות בארץ בשעת יציאת הבריטים; אלא שהביצוע נתקל בקשיים ולוח־הזמנים נשתבש. המועד נדחה שוב ושוב - ו"אלטלנה" עסקה בינתים בהובלת תפודים בין נמלי ים־התיכון. עדנה באה לתכנית רק לאחר קום מדינת ישראל - כאשר בידו, שר־החרץ הצרפתי, נעתר למאמצי האצ"ל והעניק להם כמות נשק רצינית (מתוצרת בריטית!). למה עשתה זאת צרפת - שלא תמכה בהצעת "ה־29 בנובמבר" ולא הכירה עדיין במדינת ישראל - ומדוע נתנה זאת לאצ"ל ולא לנציגי מדינת ישראל, הוא נושא למחקר מיוחד, ולא נעסוק בזה כאן.

אין ספק כי ליריבות בין ההנהגה לארגוני־המחתרת הלאומיים, וביחוד האצ"ל, היה חלק בתסבוכת הטראגית. האניה הפליגה מנמל פורט־דה־בוק רק ב־8 בערב של ד' בסיון (11.6), ביום בו נכנסה ה"הפוגה" לתקפה. לא ניתן לשמור על ההפלגה בסוד, כיוון שמערכת הבילוש הבריטית היתה פרושה על דרכי התחבורה באירופה ועל נמלי היציאה.

בפגישה בין ראשי האצ"ל לנציגי מערכת הבטחון - גלילי, שקולניק ודוד כהן - לאחר חצות ט' סיון (16.6), מנה אריה בן־אליעזר את כמויות הנשק ב"אלטלנה". "אשכול וגלילי שמעו את המספרים בפנים מאובנות מרוב תדהמה", סיפר בן־אליעזר לאחר זמן. "ראיתי בפני גלילי תנועת עצבים בלתי־רגילה. פני גלילי, כפני אשכול, היו דרוכים ועצובים. לא הבינותי, לא חשדתי, אבל לבי ניבא לי רעות". מה עוד, שהנושא בכללו כבר היה ידוע למערכת הבטחון.

בסיום הפגישה הלילית ביקש בגין שהממשלה תחליט אם להתיר את כניסת האניה לארץ ופריקת הנשק, או שלא תותר כניסתה ותֵאלץ לחזור לצרפת, וכן מה ייעשה בנשק. תשובתו החיובית של בן־גוריון שימחה את הנהגת האצ"ל. בפגישת־העבודה הראשונה הציעו נציגי משרד־הבטחון את המזח הקטן בכפר־ויתקין. "לעגון בכפר־ויתקין", כתב מפקד האניה, "לוע־הארי של יריבינו הפוליטיים - סימן הוא להסכם, לשלום־בית, לאחוה!". אך השמחה היתה מוקדמת. נציגי האצ"ל, ביחוד עמיחי פאגלין, דרשו ש־20% מהנשק יימסרו לגדוד האצ"ל בירושלים, והשאר - לציוד גדודי האצ"ל, הן אלה שכבר חוילו והן לאלה שעמדו להצטרף לצה"ל. האצ"ל דרש לאחסן את הנשק תחת שמירה משותפת של צה"ל והאצ"ל. ועוד ביקש בגין - לשתף את אנשי האצ"ל בפריקה, כדי "להעניק תגמול מוסרי רב" לאנשיו. "כל רצונו של

בגין וחבריו", כתב נקדימון, "היה כי הנשק לגדודי האצ"ל בצבא ינתן בטקס מיוחד, במעמד נציגי הצבא והמטה־הזמני של האצ"ל, שפעל באישור הממשלה".

"הנשק צריך להימסר לממשלת ישראל בחוף", הודיע גלילי לבגין והוסיף כי משרד הבטחון מסכים להפריש 20% לירושלים. גלילי סתם ולא פרש למי בירושלים יימסרו 20 האחוזים. ובנקודה זו עוד ייאחזו הנוגעים בדבר. בתמימותו לא עמד בגין על משמעות דברי גלילי – שלימים נודע בדקויות המשתמעות מן המלים בניסוחיו המזהירים. לא לחינם יצא שמו כאמן־ניסוחים, שעלה בכשרונותיו אלה על משה שרת. "אתה באמת האמנת שהסכמנו להעביר נשק לאצ"ל בירושלים?" – שאל־אמר גלילי ליעקב מרידור לאחר זמן. "התכוונתי להפריש חמישית מהנשק לחזית ירושלים; אינני זוכר לאיזה כוחות"...

"ראש־הממשלה־ושר־הבטחון, בעצה אחת עם עוזריו גלילי ואשכול, הגיעו בשבת י"ב סיון (19.6) בצהרים למסקנה כי סרוב האצ"ל למסור את הנשק יביא להתפתחות חמורה", כתב אורי ברנר, ממפקדי הפלמ"ח. השלושה לא רצו לקבל את האחריות על עצמם בלבד. ההכרעה הועברה לממשלה, ביום ראשון למחרת. אף על פי כן "אין רמז שהפיקוד העליון נתן התראה מוקדמת, המידע אף לא הועבר לחטיבת 'אלכסנדרוני' האחראית לאזור".

בישיבת הממשלה ביום א' י"ג סיון (20.6), שהחלה כרגיל בשעה 4.00 אחר־הצהרים, דנו בסעיפים שעל סדר־היום; ורק סמוך לסיום, בשעה 9.00, הפתיע שר־החוץ בדברו על הסכנה ל"הפרת ההפוגה על־ידי יהודים באופן מפוצץ, מבלי שנהיה אנו אחראים; וזה על־ידי מעשה של אצ"ל". והוסיף: "אני אובד־עצות. זו פורענות שאינה מגיעה לנו". בן־גוריון השתלב בפאניקה שהשרה שרת וקרא בפני שרי הממשלה דו"ח של גלילי: "הנשק יימסר לרשותנו בחוף הארץ. מסכימים להפריש 20% לירושלים. גדודי־אצ"ל יצוידו ככל הגדודים בצבא". גלילי וידין הוזמנו מיד לישיבת הממשלה. ידין מסר כי למפקדי אזור הנחיתה יש 600 איש, אך השאלה היא מה הפקודה – להרתיע, או לפעול? הוא תבע שנציג הממשלה יימצא במקום בשעת הפעולה. בן־גוריון היה החלטי: "אם אדון ביגין לא ייכנע, נפתח באש!". בנטוב הציע: "מחליטים לתת סמכות למטה לפעולה נגדית. להשתדל בלי כוח; אם לא יקבלו דין צה"ל, ישתמש בכוח". הצעתו נתקבלה. "היה חשש כי הבאת האניה, פריקת הנשק והפרת משמעת המדינה מצביעות על כוונת מנהיגי האצ"ל לחולל **מרידה צבאית**", מבהיר סופר פוליטי. עד מהרה יצאה פקודה לצה"ל: "לחזק את אבטחת המטות, המתקנים והמפקדים – נגד פעולה מצד הפורשים". בן־גוריון ציווה על חיל־הים: לעצור "אלטלנה", לבל תוכל להתקרב לחוף![8]

אולטימטום "אלכסנדרוני" – בפקודת היועץ והקמב"ץ

"אלטלנה" הגיעה לחוף במוצאי־שבת, י"ב סיון (19.6), והורידה סירה. התברר להם שהגיעו לנמל תל־אביב. אלא שמנחם בגין, ועוד כ־300 מאנשיו, המתינו להם ליד כפר־ויתקין. רק בשעה 03.00 הגיעה האניה לשם. משלא הצליחו להתגבר על הים הגלי, הורה בגין למפקדי האניה לחזור ללב־ים, כדי לא להתגלות לעיני משקיפי האו"ם, ולנחות בלילה הבא. בחוף התרכזו כ־300 מחיילי האצ"ל, לסייע בפריקה,– מאחר שבמגעים האחרונים התברר כי אין משרד־הבטחון מוכן לבצע את פריקת הנשק. עם רדת הערב י"ג סיון (20.6) חזרה "אלטלנה" לחוף והטילה עוגן 40 מטר מקצה מזח־הדייגים. ב־20.20 "הגשר הורד. סירה מן החוף חתרה לעבר הנחתת. מנחם בגין עלה עליה עם אחדים מעוזריו הקרובים". ההתלהבות גאתה: "לנקין [מפקד "אלטלנה"] צפה בהתלהבות פקודיו, וכמעט נסחף בה. קריאות 'יחי!' פרצו ממאות גרונות. בגין נבלע בהמון הנדחק סביבו והתחבק עם רב־החובל, סקר את האנשים, הנשק והציוד. וכעבור שעה קלה חזר לחוף. הוא לא הסתיר את הנאתו ממראה עיניו". לאחר הורדת

הנוסעים ופיזורם בבסיסי־קליטה, רובם לבית־העולים בנתניה, הוחל בפריקת הנשק, על־ידי אנשי האצ"ל שבחוף ובסיוע תושבים רבים מכפר־ויתקין ו"מכמורת".

"ב־20 ביוני [י"ג סיון] בערב הובהלתי אל מטה החטיבה", סיפר דן אבן, מח"ט "אלכסנדרוני". "מצאתי בו את ישראל גלילי ואת יגאל ידין. במלים ספורות סיפר לי גלילי על 'אלטלנה', שעל קיומה לא ידעתי דבר עד אותו רגע; אף טרם נמסר לי כי זו עוגנת בחוף כפר־ויתקין וכי כבר הוחל בפריקת הנשק. 'אירע דבר רציני ביותר', פתח גלילי. 'אצ"ל הביא אניה מלאה נשק ותחמושת. הפר הסכם. הנשק ירד למחתרת. זה איום לבטחון המדינה. עלינו לפעול מיד'. לא היה פנאי להתלבטויות. הדבר הראשון שצריך היה לעשותו היה למנוע הוצאת הנשק. סלדתי מהתנגשות־אחים ושפיכת דם יהודים".

גדוד 33 נצטווה להקיף את כפר־ויתקין ולהציב מחסומים. "אחר שבוצעו פקודות אלה במהירות", סיפר המח"ט, "ניסחתי - עם גלילי וידין - הודעה אולטימטיבית למפקד האצ"ל בכפר־ויתקין". באולטימטום נכתב: "אל מ' ביגין. הוטל עלי לדרוש ממך למסור לרשותי כל הנשק שהגיע לחוף, ולהודיעך כי עליך לבוא בדברים עם הפיקוד העליון. אתה נדרש למלא אחר פקודה זו מיד. ניתנת לך בזה ארכה של 10 רגעים למתן תשובה. ד' א', מפקד החטיבה".

שעה לפני כן שלח גלילי אל מנחם בגין שיבוא אליו למחנה "דורה". השליח לא נפגש עם בגין, אך הביא תשובה שלילית. מרידור הסביר לאחר מכן, שהוא מנע את בגין מלהענות להזמנה, כי ברי היה לו שמתכוונים לחסל את בגין בדרך. 01.15 אחר חצות היתה שעת כתיבת האולטימטום - כבר יום שני, י"ד סיון (21.6). מפקד־פלוגה שנשלח למסור את האולטימטום לראשי האצ"ל בכפר־ויתקין הגיע לשם רק ב־03.00. שעה אחר־כך הגיעה התשובה השלילית למח"ט "אלכסנדרוני". "מפקד האצ"ל הציע שאני, כמי שחתם על האולטימטום, אבוא אליו לדון אתו במצב, ובידי דגל לבן", תאר דן אבן. "עם זאת לא יכולתי להשלים. אני נציג החוק, והוא המפר אותו". החלה מלחמת־עצבים שסיבכה את המצב הטראגי. "שלחתי שנית להודיע לבגין כי איני נכון לבוא אליו. אך אדון אתו - אם יבוא הוא אלי".

"בגלל דרישה לתת תשובה על כניעה תוך עשרה רגעים החלטנו לא לענות לאולטימטום טפשי כזה", התבטא בגין כעבור יומיים. ישראל גלילי הסביר אחר זמן כי צמד המלים האומלל, "עשרה רגעים", נכתב על־פי דרישתו של המח"ט דן אבן, שאמר כי כך יש לנסח אולטימטום צבאי. "העולם התמוטט סביב", שיחזר אחד ממפקדי האצ"ל את האווירה ששררה בעת קבלת האולטימטום. "בגין השיב שאין זה ענין לסידור בעשר דקות".

"בשעות הבוקר הגיעוני ידיעות כי האצ"ל פתח באש ממטול־פיאט על זחלם", ממשיך דן אבן. "אחד מאנשינו נהרג ואחדים נפצעו. במקום אחר שבה האצ"ל שנים מחיילינו. הועמדתי בפני העובדה המצערת, שחרף משאלתי נשפך דם יהודים. ביקשתי מעובד בן־עמי לבוא לכפר־ויתקין. בן־עמי חזר לפנות ערב. שליחותו עלתה בתוהו. הוא שאל אותי אם אהיה מוכן לוויתורים. בשלב זה לא היה מקום לוויתורים. ולפיכך עניתי בשלילה".

לא רק עובד בן־עמי נרתם לשיכוך הרוחות הרעות ולחיפוש מוצא ללא שפך דם. גם שר־הפנים יצחק גרינבוים העלה חרס. משנודע לבן־גוריון כי שר־הפנים מקיים מגעים עם האצ"ל, מיהר לשגר אליו דברי הסתייגות: "גרינבוים יקירי. איני יכול להיכנס עכשיו למשא־ומתן עם האצ"ל משני טעמים: יש החלטת ממשלה; זה מאוחר; הודענו לאו"ם, ולא נוכל לעשות קונויות עם האצ"ל להחבאת הנשק... אני מעריך את כוונתך הטובה, אבל מסופקני אם רצוי שחבר־ממשלה נפגש עם איש אצ"ל במצב זה. שלך, ד' בן־גוריון". אחר הצהרים - בטרם חזר בן־עמי משליחות התיווך - הגיעה אל גלילי, שהיה עדיין בחפ"ק במחנה "דורה", הוראה של

בן־גוריון: "אינני יודע מה קרה במשך הבוקר. הפעם אי־אפשר לעשות כל פשרות. או שהם מקבלים פקודות ומקיימים אותם – או שיורים. אני מתנגד לכל משא־ומתן אתם ולכל הסכם. פרשת ההסכמים עברה ללא שוב. אם יש כוח – יש להשתמש בכוח בלי היסוסים. ומיד".

עוד כוחות הוזעקו, לבוא לסייע לחטיבת "אלכסנדרוני" במשימתה – גדוד חי"ר 71 ופלוגת משוריינים מגדוד חמ"ש־1 (לאחר מכן גדוד 79) של חיים לסקוב – מחטיבה 7; וכן פלוגה מהגדוד השישי של הפלמ"ח שבפיקוד צבי זמיר. נוסף לכוחות הסדירים נטלו חלק בעימות עם אנשי האצ"ל גם חברי ישובים באזור – בעיקר קיבוצי "השומר־הצעיר". אף שהכוחות הגיעו בבוקר, הנה לא נכנסו לעימות עם אנשי האצ"ל אלא אחר־הצהרים.

הסופר־העתונאי ארתור קסטלר עקב אחרי פרשת "אלטלנה" מקרבה יתרה. הוא אף נעצר באחד המחסומים, בנסעו עם ראש עיריית נתניה, ואף נכלא – עד שזהותו הובררה. על־פי קסטלר, התרחשה בחוף כפר־ויתקין "פרשה של מבוכה והתנהגות הגובלת בהיסטריה – הן מצד הממשלה והן מצד ה'ארגון'. מפקד צבאות הממשלה שיגר לבגין אולטימטום של עשר דקות לכניעה ללא־תנאי". בתוך התסבוכת הושמעו אמירות חמורות וקשות עד כדי כך שיעקב מרידור אמר לדן אבן, בהתייחסו לאולטימטום: "אינך רשאי לדבר אלינו בסגנון כזה. אפילו הבריטים לא העזו לעשות כן! היכן היית כשהעלו את נערינו לגרדום?"

מסכם דן אבן: "בכל השתלשלות הפרשה, הן בחוף כפר־ויתקין והן בתקריות האחרות – גם כאשר נפלו חללים ופצועים – לא הורגשה שנאה בין הצדדים היריבים. אנחנו כמו טיילנו בשולי לוע הר־געש; היו שמעדו ונפלו, אולם התפרצות לא היתה. לזכותם של אנשי האצ"ל ייאמר, שהם לא ששו לשפוך דם־אחים והבליגו".[9]

פעולת־קרב ראשונה של גדוד הפשיטה הממוכן

מפקדת חטיבה 8 במחנה תל־ליטבינסקי, וגדודיה 81 ו־82, קיבלו בליל י"ד סיון (20/21.6) "פקודת הכן" מפי המפקד התורן של המחנה (משה ויימן, מג"ד 44). למחרת הגיעו הידיעות הראשונות על אנית־הנשק של האצ"ל בכפר־ויתקין וכי אנשי "אלכסנדרוני" אינם מבצעים כהלכה את הנדרש מהם*. עד מהרה קבלה חטיבה 8 הודעה דחופה מטעם הפיקוד העליון – לשגר כוח לגזרת כפר־ויתקין. המח"ט הטיל תפקיד זה על משה דיין, מג"ד 81. "נקראתי אל יצחק שדה בבהילות", רשם דיין. "הוא סיפר לי כי אנית־נשק, 'אלטלנה', הובאה לחופי הארץ בידי אנשי אצ"ל. הממשלה רואה בכך מעשה מרד, שיש להשתלט עליו. האניה נמצאת עכשיו ליד כפר־ויתקין, פורקת את נשקה שם, כדי לצייד בו את אנשי אצ"ל. חטיבת 'אלכסנדרוני' נצטוותה לתפוס את הנשק, אך חייליה מסרבים לתקוף את אנשי אצ"ל. על הגדוד שלנו לצאת למקום ולעשות זאת". נימת התנצלות נשמעת מדברי דיין, באמרו כי "לא הייתי בקי בסבך היחסים בין האצ"ל לממשלת ישראל, אך לא פקפקתי בחובה למלא אחר ההוראה". דיין הסביר כי החליט "שלא לשתף בפעולה את פלוגת אנשי לח"י, שבאו גם הם מארגון פורש, ולהסתפק בפלוגת אנשי המשקים". בסופו־של־דבר יצא כמעט כל הגדוד: פלוגה ב' – בפיקוד עקיבא סדובסקי, פלוגה ג' – אורי בר־און, המסייעת – אריק נחמקין ופלוגת המשוריינים מגדוד 82.

"משה יכול היה לסרב להשתתף עם גדודו ב'מבצע אלטלנה', או למצוא נימוק להתחמק ממנו, כפי שעשה מג"ד אחר", אומר שבתאי טבת. "אולם הוא בחר להענות לפקודת יצחק שדה". בניגוד לדיין – שכבר לקח בעבר חלק ב"סזון", אף כי לא היה שונא־"פורשים" מושבע

* גדסת "אלכסנדרוני" לסיבת הזעקתה של חטיבה 8, שונה כמובן. צבי גרמן, קמב"ץ החטיבה, נימק זאת באי־הצלחת הסיוע שהיו אמורים לקבל מחטיבה 7.

– סרב הסמג"ד, יוחנן פלץ, להצטרף למשימה. "אינני מוכן להילחם ביהודים. לא בשביל זה הוקם צה"ל. אתה יכול להסיק את כל המסקנות נגדי", אמר יוחנן פלץ למפקד החטיבה. "אי־אפשר לחייב אדם לעניין כזה". – "אין לי התנגדות", נענה יצחק שדה. "אך מה יאמר משה?". פלץ היה נחרץ: "עם משה אני אסתדר". הסמג"ד נשאר במחנה עם אנשי לח"י מפלוגה א' ומהפלוגה המסייעת. כשנשאל משה דיין, לאחר שנים, לאמיתות הסיפור, הגיב בפליאה: "אינני זוכר פרט זה; אבל אם זה היה כך, אני תמה שניתן לפלץ להמשיך ולהישאר בגדוד".

בצהרי י"ד סיון (21.6) הגיע משה דיין למחנה "דורה", למפקדת "אלכסנדרוני", וקיבל שם הנחיות מגלילי וידין ונערך תאום בינו לבין מח"ט "אלכסנדרוני". בין 11.00 ל־13.00 יצאה מתל־ליטבינסקי פלוגת הג'יפים בפיקוד אורי בר־און – 40–50 איש, רובם בני מושבים, ב־12 ג'יפים. כוח זה הגיע לנתניה בערך ב־14.00 וחנה על־יד הקולנוע, תוך מריבות קולניות עם אנשי האצ"ל – אך ללא יריות. בר־און נקרא ל"דורה" – אך לא מצא שם את דיין. על פי ההוראה שהושארה לו, נע לעבר כפר־ויתקין. בדרך פגש במג"ד, שהורה לו לנוע במהירות לאזור החוף, לכתר את כוח האצ"ל ולפרוק את נשקם. "נשיב אש רק אם יירו עלינו", הורה דיין, לאחר שהסביר את המשימה, והוסיף: "וגם בעשותנו זאת, לא נשכח שיהודים ניצבים מולנו".

לאחר שעברו את חבצלת־השרון נכנסה פלוגתו של בר־און לאזור החולות, והג'יפים החלו לשקוע. רק ב־17.00 הגיעה הפלוגה לכפר הנוער "נעורים". פלוגה ב' – שיצאה אחרי הג'יפים, לא התעכבה בנתניה, והמשיכה לעבר כפר־ויתקין. הפלוגה הגיעה ל"נעורים" זמן קצר אחרי פלוגת הג'יפים. הפלוגה המסייעת – 6 "בזות" ו־3 מרגמות "3 – הגיעה גם היא ל"נעורים".

אל כוח זה צורפה מחלקה מפלוגה א/82, עם המ"פ גדישה גרבלובסקי – זחלם ושלושה משוריינים. אלה לא התעכבו בנתניה, אלא המשיכו לעבר כפר־ויתקין ועלו על "מארב האצ"ל שירה עליהם מפיא"ט. גרישה השיב בצרורות מק"ב באוויר". לדברי אורי ברנר "פתיחת אש זו היא הראשונה בגזרת כפר־ויתקין". חילופי־האש נמשכו חצי שעה.

הכוח של דיין התפצל לשניים: כוח א' – פלוגה ב/81 ומסייעת/81 בפיקודו של סדובסקי – נצטווה לתפוס את גבעת בית־ינאי, ולפתוח באיגוף לכיוון צפון־מזרח. בקרבת גבעת בית־ינאי נורתה עליו אש רובים ומקלעים, אך לא היו נפגעים. בשעה 19.00 לערך נכבשה הגבעה.

על כוח ב' – פלוגות ג/81 וא/82 – בפיקוד אורי בר־און, הוטל להמשיך צפונה ולסגור את הכיתור לצפון־מערב, עד הים. ברצותם לצאת מ"נעורים" נתקלו בגדר שיפועית. וכאן אירעה תקרית בין המג"ד למ"פ המשוריינים. משה דיין פקד לפרוץ את הגדר במשוריינים – אך אלה לא הצליחו. דיין התרגז על מ"פ א/82, סטר על פניו והוציאו מן המשוריין (נחמקין: גרישה השיב שהוא אינו רוצה "שיורידו אותו בשפכטל מן המשוריין"; ישראל גפן: דיין "חשב שגרישה מפחד, ויתכן ששמר לו טינה בגלל מה שעשו לנו אנשי 82 בקרב בכפר־ענא". כתוצאה מן התקרית עזב גרישה, וחזר אחרי יומים, בקרב נגד האצ"ל בתל־אביב). כאשר פנה הכוח לחפש את שער המחנה, נתקל במארב האצ"ל. 2 פגזי פיא"ט פגעו בשני כלי־רכב ואחד הנהגים נפצע. הכוח המשיך בתנועה, אך עוד בטרם הגיעו לשער נפתחה עליהם אש. הכוח השיב באש כבדה מכל כלי־הנשק, שקליעיה הגיעו אל ספינות חיל־הים ו"אלטלנה", וגרמה למספר נפגעים. הכוח פרץ את שער המחנה, והמשיך כשהוא מתפצל לשנים – האחד לכפר־ויתקין, והשני לחסימת הדרך שבין המושב לחוף. בלילה עסק הכוח בטיהור הכפר מעמדות האצ"ל.

"לקראת בוקר נתברר שיש לנו הרוג אחד ושנים או שלושה פצועים", סיפר דיין. "תגובתי – צריך לגמור. עם אור ראשון שלחנו אולטימטום לאצ"ל, שאם לא ייכנעו – נתקדם ונגמור את העניין בזחלמים. היו לנו מרגמות, וחשבתי לתת להם ריכוך". כאשר שמעו אנשי כפר־ויתקין כי דיין מתכונן לתקוף את האצ"ל, אמרו לו שהם לא יתירו שדם יהודי ישפך בכפר־ויתקין,

וביקשו רשות לנהל משא־ומתן עם מפקדי האצ״ל. לאחר שהתברר כי מרבית אנשי העזרה־הראשונה של האצ״ל נעצרו במשך הלילה, ביקשו מפקדי האצ״ל הפוגה – להוצאת הנפגעים, או שתוגש להם עזרה ראשונה. בקשתם נענתה בשלילה; ונאמר להם כי אם לא ייכנעו עד לשעה 9.00 בבוקר, תתחיל הפגזה במרגמות.

בשעות הבוקר המוקדמות של יום שלישי, ט״ו סיון (22.6), עוד נמשכו יריות בין הצדדים. במקרה אחד נהרגו שנים מאנשי האצ״ל, ליד המחסום, כאשר הרימו את ראשם. במקרה אחר נורה חייל מגדוד 33, כאשר פגע פגז פיא״ט בזחלם בו נסע. אבל פתיחת ההתקפה, אותה רצה המג״ד דיין לבצע תוך שימוש במרגמות, נדחתה משעה לשעה, בהמתנה לתוצאות האולטימטום. אך לא רק זאת. עוד בראשית הלילה סיפר דיין לאורי בר־און, כי בן־גוריון הטיל עליו ללוות את גופתו של דוד מרכוס לקבורה בארצות־הברית. וכי הוא מעביר לידיו את הפיקוד. לדברי שבתאי טבת (אף כי הדברים מוכחשים ממקורות אחרים) הציג דיין את בר־און בפני מח״ט ״אלכסנדרוני״, באמרו כי ״הוא מפקד הגדוד מעכשיו״. והוא מוסיף כי ״אף שאת הפקודה להשיב אש־על־אש נתן משה דיין, הרי את פקודות־האש עצמן הוציא אורי בר־און, אשר קיבל את הפיקוד ׳בלי שמחה׳.״*

קרוב ל־9.00 בבוקר הגיעה לכפר־ויתקין קריאה טלפונית מאת יעקב מרידור, המפקד הבכיר של האצ״ל. הוא ביקש לקבל את תנאי־הכניעה מדן אבן, מח״ט ״אלכסנדרוני״. שכן מפקדי האצ״ל סרבו להיכנע למג״ד 81 – שגרם להם את מרבית האבדות. אך דן אבן הזמין את אורי בר־און – שמילא את מקומו של דיין – להשתתף במשא־ומתן על כניעה.

בבית הוועד של כפר־ויתקין נפגשו נציגי הצדדים לחתום על כניעה – יעקב מרידור ושמואל אמיתי מטעם האצ״ל, דן אבן ואורי בר־און מטעם צה״ל – אך ההסכם לא נחתם בטרם הבטיח דן אבן כי אף אחד מאנשי האצ״ל לא ייעצר ולא יושם במאסר. ״נפגשתי עם יעקב מרידור בבנין המועצה המקומית של כפר־ויתקין״, סיפר אבן. ״הסכמנו על תנאי הפסקת־אש ומסירת הנשק״. ההסכם פותח במשפט, ״כדי להפסיק שפיכת־דמים נוספת וכדי למנוע המשך חורבן ישוב יהודי – אנחנו החתומים מטה, מפקד צה״ל באזור כפר־ויתקין ומפקד כוחות אצ״ל באזור כפר־ויתקין, באנו לידי הסדר״. ב״הסדר״ נקבע כי יימסרו כל הנשק, התחמושת והציוד הצבאי לידי מפקד צה״ל. כל השבויים ישוחררו. כל קציני האצ״ל והחיילים רשאים לחזור למקומותיהם – לאחר שימסרו את שמותיהם וכתובותיהם.

אך זמן קצר ״אחרי שיעקב מרידור חתם על המסמך״, מספר דן אבן, ״קיבלתי פקודה מהמטכ״ל לעצור ארבעה ממפקדי האצ״ל, ביניהם יעקב מרידור והלל קוק״. אבן מודה כי זה היה בניגוד להסכם שעליו חתם: ״יעקב מרידור והלל קוק נעצרו. אישית הצטערתי על כך״... ונמצא תרוץ להפרת ההסכם: לאחר שהתגלו כמויות נשק שהוטמנו בחולות ראה אבן ״הוכחה להפרה מכוונת וברורה של ההסכם״, והחליט ״לשים את מר מרידור במעצר״. האמת היא כי

---

* ״מדוע לא נשאר משה עם אנשיו עד תום המערכה בכפר־ויתקין?״ – שואל שבתאי טבת. והרי המטוס הנושא את גופתו של הקולונל מרכוס, כולל המלווים דיין והראל, המריא רק שבוע מאוחר יותר, בכ״א סיון (28.6)? טבת מציג מספר פתרונות לחידת־דיין זו. אחת מהן – המסתמכת על ערות גיסו, ישראל גפן, שהיה עם דיין בזחלם בכפר־ויתקין, ש״דיין עשה את המלאכה בלב חצוי״ – גורסת כי ראה בנסיעה פתח להחלץ ממשימה לא נעימה. גרסה אחרת, המקובלת יותר על הביוגרף, נחלית באופיו של דיין – להשאיר לאחרים את סיום המלאכה, כפי שעשה בדגניה וכפי שיעשה בקרוב בלוד ובכרתיה. ״יתכן שנהג לפי תפישתו: לתחום היטב את אחריותו האישית״. האחריות בכללה – על הממשלה והפיקוד העליון; הפיקוד על האזור – בידי מח״ט ״אלכסנדרוני״; האחריות על גזרת כפר־ויתקין הועברה לקצין זוטר. כך, כנראה, ינהג דיין גם להבא: הוא היה הרמטכ״ל בימי ״הפרשה״. בין כל המסובכים בה – נעדר הרמטכ״ל. וכך בוועדת־החקירה למלחמת יום־הכיפורים לא נכלל שר־הבטחון משה דיין בין האחראים. אדם עם מזל טוב.

לאחר שהתברר כי הפרשה אמנם נסתיימה בכפר־ויתקין; אך התלקחה מחדש, וביתר־חריפות, בחוף תל־אביב – הועברה לדן אבן הוראה לעצור את כל אנשי האצ"ל ששוחררו, לאחר שנכנעו ומסרו את פרטיהם. אך ההוראה איחרה את המועד, ונעצרו מספר מנהיגים. באותו ערב, ממשיך אבן, "הקשבנו לשידורו הנרגש של מנחם בגין. בתארו את ההשתלשלות בכפר־ויתקין, איזכר את 'מיג'ר דן אפשטיין המכונה אלכסנדרוני', ושפך עלי זעמו. וכששמענו זאת פרצנו בצחוק".

את פעילות גדוד־הפשיטה 81 בגזרת כפר־ויתקין סיכם משה דיין: "הגעתי למקום לקראת חשכה. המחזה שנפרש לעיני נראה לי בלתי־מציאותי, זר למלחמה שהיינו נתונים בה. אנשינו קראו לאנשי האצ"ל להתמסר. הם פתחו באש ופגעו בשמונה מאנשינו (שני הרוגים ושישה פצועים). הצבנו מרגמות והתחלנו להפגיז את החוף. האצ"ל הפסיק את האש. הקרב נסתיים והחל משא־ומתן בין מפקדם לאורי בר־און... בחוף נשארו מצבורי־נשק קטנים. הסכסוך בין הממשלה לאצ"ל היה מדיני [?!]. ההד הצבאי שלו – לפחות ההתנגשות בחוף כפר־ויתקין – נעדר צליל אמת: לא זה המאבק ולא זה האויב. בינתים נקראתי למטה ברמת־גן. הוטל עלי, עם יוסי הראל, ללוות את ארונו של הקולונל דוד מרכוס לקבורה בארצות־הברית".

ביום שלישי, ט"ו סיון (22.6), בעוד מפקדי הכוחות בגזרת כפר־ויתקין עוסקים במשא־ומתן, נקרא גדוד 81 לחזור לתל־ליטבינסקי. אחר־הצהרים חזרו פלוגות הגדוד לבסיס. רק פלוגה א/82 לא חזרה באותו יום. פלוגת המשוריינים הוזעקה לתל־אביב – שהפכה להיות מוקד המתיחות, עם נחיתת "אלטלנה" בחוף תל־אביב – שם המתין לה גרישה, מפקד־הפלוגה המושעה, שחזר לעמוד בראש הפלוגה.[10]

לוחמי חרות ישראל נוכח "אלטלנה"

קצין־המודיעין הראשון של חטיבה 8, ירוחם כהן, מספר על הבעיה בה נתקל מטה החטיבה, כאשר זו "נדרשה לשלוח בדחיפות את גדוד הג'יפים של דיין לכפר־ויתקין, עקב תקרית אלטלנה", בידעו כי "בגדוד זה שרתו אנשי לח"י לשעבר". לדברי הג'ינג'י התימני "התלבט 'הזקן' כיצד ינהג כלפיהם. לבסוף הודיעם כי אין הם חייבים לקחת חלק בפעולה". ירוחם כהן הוסיף מהרהורי רוחו כי "בשיחות פרטיות אמרו כמה מאנשי לח"י כי אילו פקד עליהם יצחק שדה לצאת לפעולה זו היו נשמעים ללא סייג", אך לא ציין אף לא שם אחד מאלה שהיו "נשמעים ללא סייג" למלחמת־אחים בפקודת בן־גוריון. פלוגת לח"י א/81 לא נלקחה בחשבון היוצאים נגד "אלטלנה". לקצין־השלישות של החטיבה, י' מרמרי, סיפר יצחק שדה כי אמר לאנשי לח"י שהוא מבין את מצבם, והחליט לא לשלוח אותם. אך הזהיר, שאם יחליטו לצאת לעזרת "אלטלנה" – יצווה לאסרם.

טרם יציאתו דיבר משה דיין עם מ"פ א', יעקב גרנק, שהבטיח כי אנשיו לא יפרו את הלויאליות לצה"ל,* אף־על־פי־כן ניתנה הוראה לחסום את מחסן־הנשק הפלוגתי, ושני

---

* בהשפעת מקורות מגדוד 89, שלא מלח"י, המעוניינים להמעיט מחומרת חלקו של הגדוד במלחמת־האחים בחוף כפר־ויתקין, כותב שבתאי טבת, כי "הפלוגה השלישית, א', בפיקוד יעקב גרנק (המכונה דב הבלונדי) היתה בעייתית, משום שבנוסף לאנשי לח"י כללה גם חברי אצ"ל. דב הבלונדי דוקא הצהיר על נאמנותו המלאה למדינה ולצה"ל, וכמוהו עשו אף רבים מחייליו. אולם משה לא רצה לחולל קרע בתוך הפלוגה והחליט להשאירה בבסיס". ולא היא. נאמנות "הבלונדי" הובהרה בתשובה לשאלת בן־גוריון: "אם תוכרז הפוגה כשתהיה על חומות העיר־העתיקה, ותקבל פקודה לחזור – בקול מי תשמע?" דוב איש לח"י השיב בנחרצות: "אשמע לצו מצפוני". ועוד: פלוגה א/89 לא היתה בעייתית. ברור היה שאנשי הפלוגה לא לוקחים־חלק במלחמת־אחים. אנשי לח"י היו נחרצים יותר מ־3–4 אנשי האצ"ל שהגיעו לפלוגה אחרי פרשת "אלטלנה". הבעיה היחידה היתה גורל יחסיהם עם אחיהם־לגדוד שלחמו זה־עתה נגד יהודים.[11]

זחלמים הוצבו על פתחו. אריק נחמקין, המ"פ־בפועל של "המסייעת", סיפר כי נועץ במג"ד מה לעשות עם אנשי לח"י שהיוו כמחצית מחיילי הפלוגה. הוראתו של דיין היתה – להשאיר את אנשי לח"י במחנה, אך להוציא את הנוקרים מכלי־הנשק... לדברי נחמקין נעשתה הפעולה על־ידי הסמג"ד יוחנן פלץ. גם עקיבא סדובסקי־סער, מ"פ ב', סיפר כי הסמג"ד ציווה עליו "לשמור על מחסן־הנשק הגדוש של פלוגת לח"י, מחשש פן ינצלו את תכנו, אם אכן יצאו לעזרת האצ"ל". ואז, לדבריו, החליט לדבר עם דוב, מ"פ א', "כחבר אל חבר". הוא אף שיחזר את הדו־שיח ביניהם: עקיבא: "דוב, מה תאמר על העניין?" – דוב: "עקיבא, אני היום בצבא. ומה שיגידו לי מפקדי – אעשה. אינני במחתרת. אבל לא אלך להילחם נגד האצ"ל". – עקיבא (מחליט לדבר "לעניין"): "דוב, לא נעים לי. אבל דע לך שאני מפקיד אנשים לשמור על המחסן, שאנשיך לא יוציאו נשק ולא יצטרפו אל האצ"ל". – דוב: "אינני רוצה לדעת מה אתה הולך לעשות"... לעקיבא עוד גרסה: "בשתים בלילה הודיע לי משה לכנס את האנשים. משימתנו: ליטול בערמה את הנשק מפלוגתו של דוב ולסגרו במחסנים. היה חשש שאנשי לח"י קצת יתחממו, שעה שאנשי 'הפלוגה המיוחדת' יתעסקו עם 'אלטלנה' בכפר־ויתקין".

ואכן, בליל י"ד סיון (20/21.6) ניסו מספר חיילים מפלוגה ב', בפיקודו של עקיבא סדובסקי, לרוקן את מחסן־הנשק של פלוגה א' – כפי שהעיד פתחיה זליבנסקי, הוא יועד, סמ"פ א/81: "בשעות הערב נעשה נסיון להוציא את נשקנו. המחסנאים אמרו כי לא יתנו להוציא את הנשק. למחרת נודע לנו שפלוגה ב' יוצאת למשימה סודית. לא ידענו לאן יוצאים, אבל הרגשנו שיש פה איזה 'סטינק' של מלחמות יהודים ביהודים".

יעקב בנאי, מזל, קצין־מטה שטיפל בקליטת אנשי לח"י בחטיבה, העיד: "בשעה 11 נקראתי אל מפקד החטיבה, שסיפר לי כי אנשיו יוצאים לפעולה נגד האצ"ל. הוא החליט שאת אנשי לח"י לא צריכים לקחת, מחשש שזה יעורר אצלם סערה גדולה (אחר־כך שמעתי נימוקים אחרים). המח"ט שאל לדעתי – איך עניין זה ישפיע על חיילינו בצבא? עניתי כי לא מובן לנו שיהודים יהרגו יהודים; זה לא יביא טובה. וכי אינני רוצה לקחת אחריות אישית. קיבלתי רשות להתקשר עם מרכז לח"י. חזרתי לאחר שלוש שעות. התשובה שהבאתי היתה כי העניין יירגע בסופו של דבר... משנודעה הפרשה במחנה, התמרמרו אנשינו וגעשו. הנשק נלקח מחיילינו והוצאו אבזרים מכלי־הרכב, שלא יוכלו להזיזם. על מחסן הנשק הוצבה שמירה של אנגלוסקסים. במיוחד הוגברה השמירה על הטנקים".

באותו יום נפגש יועד עם המח"ט. "יש שמועות שעומדים להוציא אותנו לפעולה נגד האצ"ל", אמר יועד ליצחק שדה, והבהיר לו את עמדת אנשי לח"י: "אנחנו לא נצא. אני מבקש אותך לעשות הכל שלא נצא". יצחק שדה השיב, כדרכו, בנחת: "אינך צריך להסביר לי. לא חשבתי להוציא אתכם לפעולה זו. עליכם להבין... כל הנשק הכבד נמצא ברשות פלוגתכם" (כל הזחלמים בגדוד היו ברשותה של פלוגה א/81, שהתארגנה תחילה). יועד נדרך לשמע דבריו של מפקד החטיבה: "מה אתה פוחד? למה אתה רומז?"

יצחק שדה: "איני רומז כלום. אני זקוק לזחלמים של פלוגתכם". כשהשיב לו יועד ברוגז־מה – "אם אתה צריך, קח אותם!" – חזר שדה לדיבורו הנינוח, כממתיק סוד: "ומה יגידו החברה שלך?" – יועד: "תראה, איננו עומדים לנקוט שום צעד. אני חושב שהחברה שלי לא יעשו מאומה. אם תהיה סערת־רוחות – נסביר, נספר להם את האמת".

"למחרת קיים מפקד הפלוגה שיחה ממושכת עם יצחק שדה", סיפר יועד. "אחרי השיחה כינס את סגל הפלוגה. הגיע יצחק שדה, סגנו שאול יפה ושלמה תבורי ממפקדת החטיבה. אמר שדה: אתם יכולים לשאול אותי מדוע לא לקחתי אתכם לביצוע המשימה, ומדוע בוצע הדבר כפי שבוצע. ובכן, תבינו, אתם הייתם קרובים לאצ"ל ברוח ובחלק מן הדרך. כעת יש למדינה

התנגשות עם האצ"ל. הם הביאו נשק לכפר־ויתקין; ואני קיבלתי פקודה לשלוח לשם כוח מסויים. לא רציתי להביאכם למצב שתשאלו את עצמכם אם לבצע פקודה או לא. ולא רציתי שתילחמו במצפונכם. על כן הטלתי את המשימה על הפלוגה האחרת. מה שקורה שם - זה עניינה של המדינה ושל הממשלה. אני מקווה שהכל יסתיים בשלום".

סמוך לצהרי י"ד סיון (21.6) קיבל סמ"פ א/82, יעקב הוברמן, הוראה מסמג"ד 82 (שמואל קריזל־חגאי) לספח 2 מחלקות משוריינים לגדוד 81 היוצא לכפר־ויתקין. רוב אנשי הפלוגה היו אנשי לח"י. שבעה, לרבות אחד המ"מים, היו אנשי האצ"ל; רק המ"פ, סגנו ומ"מ אחד היו מה'הגנה'. יעקב הוברמן: "אנשי האצ"ל הציעו שישמו במעצר־מחנה זמני. לעומתם, כל אנשי לח"י (פרט לשנים) הודיעו על נכונותם לצאת". נחמיה בן־תור, סמל־הקשר הפלוגתי, איש לח"י, סותר גרסה זו: "ב־20 ביוני הורגשה מתיחות. הנשק נאסף מאתנו. היציאה מחרץ למחנה נאסרה, החופשות בוטלו. - 'כנראה שאנו עומדים לצאת לפעולה' - אמר לי שלמה אלקלעי [סמל הקשר הגדודי]. - 'קשה להאמין. הרי לקחו מאתנו את הנשק' - השיבותי בספקנות. והנה ראינו שאנשי 'ההתישבות־העובדת', יוצאי ה'הגנה', הועברו למקום ריכוז מיוחד במחנה.

"התעורר חשד בלבנו שמשהו אינו כשורה. ראינו את בחורי ה'הגנה' עוזבים את המחנה. הסתננו שמועות־זוועה. אנשי האצ"ל נלחמים בחיילים, ויש הרוגים ופצועים. מה יעשו אנשי לח"י, אם ישלחו אותנו להילחם באנשי האצ"ל? הרי נשבענו אמונים - 'אין מה לדאוג', אמר מאן־דהוא, 'הרי סגרו אותנו על סוגר ובריח, כדי שלא נוכל לעזוב את המחנה. לא נותנים בנו אמון בין־כה־וכה. לא יעלה על דעת מישהו שאנחנו נילחם באחים למלחמה מאתמול".

בהסכמתו של יצחק שדה, יצא יעקב בנאי להתייעצות עם מרכז לח"י. גם יעקב גרנק, הבכיר באנשי לח"י בגדוד הפשיטה, הגיע למקום. ההתייעצות התקיימה בדירתו של פתחיה זליבנסקי - על־יד שפת־הים - יום לפני בוא "אלטלנה" לחוף תל־אביב. האווירה היתה כבדה, שכן כדברי אלדד, "בלח"י ידענו כולנו, מאוהדי האצ"ל ועד למתנגדיו, שכאן העניין איננו בפעולה נגד האצ"ל - כי אם נגד המחתרת. במקרה נזדמן להם האצ"ל..." סיפר אלדד על התייעצות־הסרק של מרכז לח"י עם נציגיו בצה"ל, בצהרי י"ד בסיון (21.6): "בבוקר יום 'אלטלנה' מתאספים שלושת חברי המרכז וה'אחראים' מבין מפקדינו בצה"ל, בדירה על שפת־הים, ודנים על הצעדים אשר עלינו לנקוט בהם. גם מזל וגם דוב, הקובעים את העניינים בקרב היחידות שלנו, אינם מעלים ספקות משטח הציות. ברור שיש לפעול. אין אנו יכולים לעמוד על דם זה. ממטה יצחק שדה הובטח שאת אנשי לח"י לא יוציאו לפעולה נגד האצ"ל. נחמד מצדם...

"אני מציע לנצל את המצב, כדי לתקן מה שפגמנו: אנשינו יעזבו את המחנה, יעלו על מכוניות ויעברו לירושלים. מאיר לוחץ משם בלי הרף, על־ידי שליחים ועל־ידי שידורים: אנשים וחומר־נפץ. היום ההזדמנות: לו יצא דוב בראש מאתים־שלש־מאות איש לירושלים. אין התנגדות עקרונית להצעה. יש בעיה של נשק. אפשר להשחלט על מכוניות מספר ולצאת. ניכרת מבוכה בעיני הקצינים. אבל המרכז מאוחד בדעתו בעד ההצעה. הוחלט: הקצינים יחזרו למחנה תל־ליטבינסקי, ואנו ניפגש בערב בבני־ברק".

אלדד נסחף בהתלהבותו. ודאי שלא היתה התנגדות עקרונית להצעה. אבל לא היה לה סיכוי. כבר מחצית השנה מצפה גרא להפיכת לח"י למפלגה סוציאליסטית־אקטיבית. האם יתן ידו להרפתקה לוחמנית הכרוכה ב"עריקה" משורות הצבא וההסתבכות הכרוכה בצעד כזה. מה עוד, שדעותיו רחקו משיתוף־פעולה עם האצ"ל; הוא טרוד בחיפוש שותפותם של האקטיביסטים מ"ארץ־ישראל העובדת". גרא הוא טקטיקן לא רע: נשמע מה יגידו חברינו

שבצבא. גישתו של מיכאל שונה. לא חלף חודש מאז שחזר. הוא עדיין בוחן ושוקל את המתרחש. הצעתו של אלדד קוסמת, ויש בה הגיון: אילו היו לוחמי חרות ישראל מטילים את משקל האיכות שלהם בחזית ירושלים – היה סיכוי להכריע את גורל הבירה. אבל הוא שוקל את הסיכויים ואת היכולת: האם ניתן לעשות זאת במפורד, כפי שהדברים מתרחשים בירושלים? יש בעיות לוגיסטיות – נשק, אספקה, אמצעים, תכנון, תאום. והוא רוצה לשמוע את בחוריו שבשורות הצבא, שהם יצטרכו לעשות את המלאכה. לא די בהתלהבות.

גרסתו המאוחרת של מזל שונה במקצת: "דוב ואני נקראנו אל אנשי המרכז. זאת לא היתה ישיבה להחלטה. ברגע ש'המרכז' שלח אותנו לצה"ל הכרנו במדינת ישראל, עברנו את השבועה [עדיין לא; רק שבועיים אחרי "אלטלנה"] – זה לא מקובל לקום ולצאת. לא עמדנו בפני מצב [שאמרו]: 'אתם תעשו את זה' – ואני, או דוב, הפרנו פקודה של לח"י. כשיצאנו אמרנו ש'זה לא הולך'. הלב לא נתן לעשות דבר כזה. וכי מה היו יכולים לעשות מזל ודוב ומאיר ועוד כחמש־מאות לוחמים? יכולנו לנסות, כמו הגדוד של האצ"ל בסרפנד, שניסה לחוש לעזרת 'אלטלנה' – ולא הצליח. נשארנו בצבא. תרמנו את חלקנו בפרקים מפוארים של צה"ל.

"אני חוזר ואומר שזה לא עמד להחלטה", מסביר בנאי. "אלדד אמר שצריך לעשות זאת. לא גרא ולא מיכאל. אנחנו החלטנו שלא להכניס את החברים בסוד העניינים. שכן אם היינו מכנסים את האנשים – היו מתלקחים ויכוחים. חלק היה בעד, וחלק אחר נגד. העניין היה יוצא החוצה. היינו במסגרת צבאית, כבר לא מחתרת. נניח שהיינו לוקחים נשק ומנסים לעלות ירושלימה – עד היכן היינו מגיעים? את זאת שאלתי אז את אלדד: עד רמלה? אולי עד חולדה או עד לטרון. לא היה סיכוי להצעה, גם מבחינה טכנית".

מה יביא הלילה לישראל? שאלו. האומנם מלחמת־אחים מרה? סיפר אלדד: "בלילה – העיר בלהבות ובפחדים. הכבישים חסומים. אלפי תושבי רמת־גן והשכונות נתקעו בעיר ואינם יכולים לחזור – הצבא חסם את הדרכים. רק לאחר שעות רבות של הצטופפות ההמונים נאלצו לפתוח את הדרך. הגענו לבני־ברק. בביתם של גדעון וקרני [ליברמן] נקבעה פגישת המרכז עם מפקדינו בצבא – בגלל קרבת המקום למחנה תל־ליטבינסקי", מספר אלדד. "לבו של נתן שותת דם עם דמו של אברשה סטבסקי אשר אהבו; גם ידידו הטוב, מרלין, נפצע... כולנו שותתים דם, כולנו פצועים וכולנו בושים על הדמעות... עד אור הבוקר, כמעט, אנו מחכים במתיחות לבואם של אנשינו מהמחנה". הם הגיעו סוף־סוף – "לא כאשר חשבנו. הם באים להודיע: איחרנו". והם מספרים: "שומרים על האנשים בשבעים עינים. הנשק נלקח מהם. דוב עוד מנסה לנחם: אולי יוכל לנצל הזדמנות קרובה. בקולו ניכר שהוא לא יעשה זאת".

באשמורת האחרונה של אותו ליל דם ואש לא היתה תקוה במרכז לח"י בבני־ברק. "היכן היה מצפונם של דוב ומזל באותו ליל־שימורים, בין תל־ליטבינסקי לבני־ברק?" – קונן אלדד. "רק עוזי הג'ינג'י עזב את הצבא ונסע לירושלים – ונפל עליה.

"החוויר הלילה והחוורנו אנחנו – מעייפות וממתח. רעדה אותו לילה ירושלים: היבואו אליה דוב ופלוגתו? מרכז לח"י עייף. חוזרים העירה".

וכאשר התברר לאלדד חלקם של יגאל אלון ויצחק שדה בירי ובהרג סביב "אלטלנה", נזכר כי "בשעת שיחה עם שדה ואלון" – כאשר נפגשו לשכנעו כי ילחץ על הצטרפותם של אנשי לח"י לחטיבתו החדשה של יצחק שדה – והימים הם לאחר הדחתו של גלילי מתפקיד הרמ"א ובדרך לחיסול הפלמ"ח – התרשם אלדד כי הם משדרים על גל אחד בהערכתם את בן־גוריון. "האמנתי כי 'הזקן' [שדה], ויושר זה שבפני יגאל אלון, אינו בשביים של הוזי־הזיות וגואלי־ערב. ולא שערתי שישישו למלא פקודתו של 'האחראי למותם של אלפי חיילים' וירצחו את 'אלטלנה' ויירו בפטריוטים", סיים אלדד את קינתו.

וזהו סוף הסיפור העצוב: "אנשי לח"י לא התמרדו. גדודי האצ"ל חוזרים לצבא".

ליל־השימורים בבני־ברק הפיק גילוי־דעת, שנתפרסם ביומון קצר־הימים של לח"י:

"לוחמי חרות ישראל פונים אל כל חייל: אל תשתמשו בנשקכם נגד אחים. סרבו למלא את הפקודה המטורפת, המובילה למלחמת־אחים, אשר תוצאותיה הן חורבן התקוה לחרות.

"לוחמי חרות ישראל מזהירים בזה אזהרה חמורה ביותר: צבא ישראל, המפנה את נשקו נגד אחים, לא ייחשב בעינינו כצבא עברי, ומרותו לא תחייב אותנו. ממשלה השולחת את צבאה נגד אחים, עושה את מלאכת האויב. לא נסור למשמעתה".[12]

אניית האצ"ל עוקרת מכפר־ויתקין

גם בלילה השני נתקלה פריקת הנשק מהאניה בקשיים. לא היו מנופים, לא סירות ולא רכב. נסיון לגייס סירות הביא הבטחה לפריקת המטען בלילה הבא בנמל תל־אביב. פריקת הנשק נמשכה לתוך היום שלמחרת. ריכוזי הצבא והסגר נתנו אותותיהם. תגבורות האצ"ל נתקלו בחסימות צבא. משרבו הידיעות על המצור, הגיע בגין למסקנה שיש להביא את המתרחש לידיעת הרבים. עמיחי פאגלין הציע להרים עוגן, כדי לפרוק את הנשק - "אולי בעזה, אולי באל־עריש. יש לנו כוח־אדם די הצורך להשתלט על אזור ערבי". ההצעה לא נראתה לבגין, ששחרר את "גידי" מתפקידו. הפיקוד הועבר ליעקב מרידור.

בשל המצור הצבאי התעוררו קשיים בהוצאת הנשק שנפרק. ראשי האצ"ל בחוף־הנחיתה חשו את נעיצת צפורני הלחץ. מרידור ומרלין הציעו, כמו פאגלין שעות אחדות קודם לכן - להורות ל"אלטלנה" להפליג ללב־ים. "ומה תעשה הנחתת בים?" שאל בגין. מרלין הסביר למפקדו כי "כל זמן שאנו תקועים כאן עם האניה, כולנו מהווים בני־ערובה. במצב כזה לא ניתן לנהל משא־ומתן. בסופו של דבר תהיה כניעה". הבעיה היתה היעד: לאיזו ארץ לשלוח את האניה? ולכמה זמן? דיברו על איטליה ועל יוגוסלביה. בגין התקשה להשלים עם ההצעה. לבסוף סוכם להפליג לעבר תל־אביב, שכן מפקחי האו"ם כבר גילו את הספינה. הוצע שבגין יעלה על האניה. "פה לא תוכל לעשות דבר בשבילנו", אמר לו מרידור. "קיוותי שבתל־אביב נצליח בסופו־של־דבר למצוא סידור לעניין".

עוד בקשה היתה לבגין: מסדר פרידה... פריקת הנשק הופסקה. השעה התקרבה ל־5.00 אחר־הצהרים. "עד הערב פרקנו כחמישית ממטען האניה. לפתע קיבלתי פקודות - להפסיק את הפריקה", סיפר רב־החובל מונרו פיין. "מילאתי אחרי הפקודה".

מאות חברי האצ"ל נערכו למסדר, בגין וחברי המפקדה ניצבו במרכז. "המעמד שוב צדק", אמר בגין, ולא המשיך - כיוון שבדיוק אז החלו יריות וקליעים חלפו בשריקה. "אש הומטרה לעבר המסדר מכל הכיוונים ומכל סוגי הנשק", סיפר בגין. "נשק כבד הוכנס למערכה - פגזי־מרגמה של שנים ושלושה אינצ'ים". לדברי לנקין היתה זו אש לא־מכוונת, ונפגעו אנשים. "לו היו רוצים - היו הורגים את כולנו", אמר. אנשי "אלכסנדרוני" סיפרו ש"הרובים הזדקרו בזווית מגוחכת כלפי השמים וירקו אש עקרה".

פצועים גנחו בקול על החוף. "ראיתי כיצד לנגד עיני מתים אנשים מחוסר טיפול", סיפר מפקד היחידה הרפואית. בבטן הנחתת היה ציוד רפואי רב, אך לא ניתן לגשת לשם. "מצב האצ"ל היה מיואש", סיפר ישעיהו אביעם. "פגזי מרגמות התפוצצו סביב התחמושת שנערמה על החוף". סיפר מפקד האניה, לנקין: "לבי היה נתון לנחתת. על האניה היו כמויות חומר־נפץ, פצצות, פגזים, רימונים. אם תפגע האש בנחתת - הכל עלול לעוף השמימה". מונרו פיין, רב־החובל, הופתע. "חשבתי שזו התקפה ערבית, והחלטתי להתרחק ללב־ים". לשאלתו, נענה כי "יש צרות. מוטב שתפליגו ללב־ים".

שפופי ראש נכנסו בגין ואנשיו לסירה. מן האניה הורו להם להמשיך ללב־ים ושם יועלו לאניה. תחת מטר יריות, מהחוף ומספינות הצי, ניתקו "אלטלנה" וסירת־המנוע מהחוף אל הים הפתוח. השעה היתה 9.35 בלילה, אור לט"ו סיון (22.6).

דוד בן־גוריון סיכם את "יום אצ"ל": "מה שהיה מוכרח לקרות – קרה סוף־סוף. בכפר־ויתקין נכנעו היום, אולם בלילה העבירו האניה לתל־אביב".

פול שולמן, מפקד השייטת, סיפר לבן־גוריון את קורות המרדף אחר "אלטלנה": "הגענו לכפר־ויתקין ב־2 לפנות בוקר. אנית אצ"ל היתה קרוב לחוף. ב־3 הגיעה האניה השניה והסירות". בן־גוריון רשם: "הפקודה שניתנה לפול היתה להתרות באנית אצ"ל, אך לא לפגוע בה בלי פקודה. ביום שני [י"ד סיון, 21.6] בעשר בבוקר, עמדה אנית אצ"ל במרחק 100 מטר מהחוף ועל הסיפון 40 איש, בידם MG–13. על הגשר היה בגין, לבוש ציבילית, במשקפים שחורים. על החוף עמדו כמאה איש מזויינים של אצ"ל, לא במצב־הכן. לרשותם היו כ־25 מכוניות. עבדו לאט, בלי חיפזון ושוויץ... בארבע אחרי־הצהרים נשתנה היחס. הגיעו כבר גדודים שלנו וחסמו החוף... בארבע החלו יריות על החוף. בשעה 9 בערב החלו יריות מהחוף ומאנית אצ"ל לאניה שלנו... לפני שקיעה ראו שהאניה פונה צפונה. פול נתן לה פקודה לפנות דרומה. 'אילת' ירתה ו[אנית] אצ"ל פנתה דרומה, ופול ציווה על 'אילת' להפסיק האש.

"פה אנשינו עשו משגה. אצ"ל שטה קרוב לחוף. פול שאל קצין אם אפשר להתקרב לחוף, הקצין ענה: לא. פול סבור שלא אמר לו האמת. פול דרש מהאניה לזוז מערבה – אבל אצ"ל עשתה עצמה כאילו לא שומעת. על־יד סידנא־עלי התקרבה 'וג'וד' 150 מטר לאצ"ל. [רב־החובל של "אלטלנה"] ענה שאינו יכול לזוז מערבה, כי אין לו דלק. על־יד 'רידינג', בשעה אחת בלילה, ירה מעליה. החלו יריות מאניה אחת לשניה".

בן־גוריון ציין כי "בשתים בלילה מסרו לי בשם חיל־הים שאחרי הרעשה הודיעו על כניעה, אבל התברר שזו היתה טעות או אונאה". ואכן, פול שולמן סיפר לבן־גוריון כי כאשר אנית "אצ"ל כבר היתה על־יד החוף נתקבלה פקודה לעצור אותה ולא לתת לבוא לתל־אביב, בכל מחיר. היה כבר מאוחר. אחרי זה כל הלילה והבוקר היה שקט".[13]

קטל באש "התותח הקדוש"

"אלטלנה" הגיעה אל מול רחוב פרישמן בשעה 01.00 ועלתה על שרטון, על שרידי אנית־המעפילים "פאריטה". העליה־על־שרטון היתה החלטתו של לנקין: "בכך נוכיח שאין לנו מטרות חורגות", הסביר את החלטתו לרב־החובל מונרו פיין. האם לא ידעו מפקדי האצ"ל כי ליד מקום הנחיתה מצויות מפקדות של צה"ל? דומה שגם אם ידעו – לא היה לגורם זה השפעה על ההחלטה. מפקדי האצ"ל רצו, בעצם, לחסל את התסבוכת סביב "אלטלנה", ונדמה היה להם שאם יוציאו את הענין מן האלמוניות ליד המזח שכוח־האל בכפר־ויתקין אל הזרקורים והרמקולים – תיפתר הפרשה בפשרה כלשהי. אך לא כך קרה. האמביציות האישיות – והתחושות האמוציונליות של המעורבים, משני הצדדים – הכתיבו מהלכים והביאו לתוצאה העגומה: טרגדיה בלתי־נחוצה לישראל בעת ההיא.

במלון "ריץ", ממול לאתר־הנחיתה, שכן מטה הפלמ"ח. במלון "קטה־דן" היה מרכז למפקחי האו"ם. ב"בית־האדום" היה משכן המטכ"ל בטרם עבר ל"החלמה" ברמת־גן. ואילו ב"מועדון ויצ"ו", שכן מטה חי"ם תל־אביב. מלונות "ירקון" ו"פארק", מדרום למטה החי"ם, היו תפוסים על־ידי חיל־האוויר – מטה החיל ומעונות לטייסים. ובדרום הגוש הזה, במלון "סן־רמו", שכן מטה חיל־הים. לידו, בפינת רחוב אלנבי, היה משכן מועצת המדינה. גם בית ראש־

הממשלה־ושר־הבטחון לא היה רחוק מחוף הנחיתה, בשדרות הקרן־הקיימת, ליד רחוב הירקון. מטה האצ"ל היה בבית־החולים "פרויד" ברחוב יהודה־הלוי, ובסיס נוסף לאצ"ל היה ב"מצודת־זאב" שברחוב המלך־ג'ורג'.

לפנות בוקר הובהל קמב"ץ חיל־הים אל המטכ"ל. לעיניו נתגלתה תמונה מוזרה. סיפר שמואל ינאי: "מפקדים בכירים ישבו לאורך הקירות. איש לא פצה פיו. בתווך הסתובב דוד בן־גוריון, פניו זעופות, הלוך ושוב מקיר אל קיר, ידיו מאחורי גבו, והוא ממלמל לעצמו. בן־גוריון סער. 'איפה יגאל?' צעק לפתע. יגאל ידין לא היה באותו רגע באולם. 'אם יגאל איננו פה', שאג 'הזקן' בחרון, 'אשים איש אחר בראש הצבא!'. בן־גוריון ביטל במחי־יד את כל ההצעות שלי. רק אחר־כך הבינותי מה הוא רצה לשמוע ממני, מה היתה מטרתו: להשמיד את האניה!" מיכאל בר־זוהר, המביא את דברי ינאי, מוסיף כי אותו בוקר הורה דוד בן־גוריון, בכתב, ליגאל ידין: "עליך לעשות כל הצעדים: ריכוז צבא, כוח־אש (תותחים, מכונות־יריה), למען הבא האניה לידי כניעה בלי תנאי. כל הכוחות יופעלו, אם תינתן הוראה מאת הממשלה".

וזהו סוף סיפור הקרב־הימי־שלא־היה בין אניות צה"ל והאצ"ל, כפי שסיפר מפקד השייטת לבן־גוריון: "בשבע בבוקר קיבל פקודה ללכת עם 'וג'וד' לקיסריה, להביא משם אניה קטנה; ו'אילת' נשארה. בצהרים חזר פול עם האניה השניה לתל־אביב - היו כבר יריות מהחוף לאנית אצ"ל. כמה מהכדורים הגיעו לאניותינו - ופול ציווה על אניותינו להתרחק מערבה. במשך כל היום האניות שלנו לא ירו אף פעם"...

ראשונים שנזעקו היו אנשי מטה חי"ם. עד לבוקר הסתפקו בשמירה על אתר הנחיתה, למנוע קשר בין האניה לגורמים שינסו להתקרב. מוזר כי בכל אותן שעות־ליל לא נעשה כל נסיון לפרוק נשק מן האניה. מגע עם האניה לא נוצר אלא בבוקר, אף שעל האניה היו פצועים מן היריות בחוף כפר־ויתקין ומן ההתנגשות עם השייטת. המגעים נקלעו לסבך. אלה דרשו הפלגה ללב־ים או כניעה, ואלה דרשו סירה להורדת הפצועים אל החוף.

בעוד מטה החי"ם מציב חסימות, התפשטה הידיעה על בוא "אלטלנה", והמונים החלו לנהור אל שפת־הים. סערת הרוחות גברה, במיוחד בגדודי האצ"ל שבצה"ל. על־פי התראת המטכ"ל ניסו מפקדות צה"ל להערך נגד התסיסה שעלולה לפקוד את אנשי האצ"ל שבצבא: פריקת־נשק, ריתוק ומעצר־מחנה, אף הוצבו מחסומים בצמתי־דרכים. נורו יריות והיו נפגעים – הרוגים ופצועים. כך התפשטה הרוח־הרעה לגזרות ולמגזרים רבים.

פרשת "אלטלנה" הסתבכה והתרחבה. למרות שהממשלה אישרה ביי"ג סיון (20.6), ללא התנגדות, להכריח את האצ"ל להיכנע בעניין "אלטלנה" – כינס בן־גוריון את הממשלה גם בט"ו סיון (22.6). פישמן, גרינבוים, שפירא וברנשטיין דרשו הפסקת שפך־הדם. ואילו ציזלינג ובנטוב תבעו לדכא את המרד הצבאי־פוליטי של האצ"ל. את הצעת־הפשרה של גרינבוים הגדיר בן־גוריון כ"משגה", ואת המשא־ומתן כ"אסון". "אני פשרן יותר מכם", התריס כלפי תובעי הפשרה. "אנחנו לא נפגע בשום אדם, אולי נאסור מישהו... אבל אין מקום למשא־ומתן, אלא יש למסור את האניה לממשלה. אם 'הענין' באמת יחוסל – תהיה אמנסטיה; אך אין מקום לפשרה ולמשא־ומתן"... הצעה להקים ועדה למשא־ומתן – נפלה: 4 נגד 6. ביומן נרשם: "הוחלט ברוב של שני־שלישים לתבוע מהאניה כניעה".

אחר־הצהרים נאות לקבל את ראשי־הערים: רוקח, קריניצי, ספיר, אריאב ובן־עמי. שתי דרישות היו להם: הפסקת־אש מיידית; הזמנת נציגי האצ"ל לפגישה עם ראש־הממשלה או שריה. בן־גוריון התנגד לדרישות וחזר על עמדתו: מסירת האניה, ואחר ידונו. אם לא תימסר האניה – יטביענה הצבא. "בעוד השיחה נמשכת", רשם ביומן, "הודיעו לי שהאניה בוערת"...

כאשר ביקש מטה הפלמ״ח שבחוף הוראות – נענה על־ידי ידין, כי העניין אינו שייך למטה הפלמ״ח. האחריות על הפעולה נגד ״אלטלנה״ בגזרת תל־אביב הוטלה על ״קריתי״. מיכאל בן־גל, המח״ט, נעלב ונפגע מן העובדה שהמטכ״ל פנה ישרות אל מפקד חי״ם תל־אביב, צבי אורבוך, הנתון לפקודתו, ואף לא טרחו ליידע אותו... את הפעולות במטה הפלמ״ח ריכזו נתנאל חיטרון ושלום חבלין. חיטרון, קצין־ההדרכה (אחר־כך מפקד גדוד 88 בחטיבה 8), שמע על ״אלטלנה״ כשזו עגנה בחוף כפר־ויתקין; אך במטה הפלמ״ח לא ידעו דבר. הירי אחרי חצות המחיש למפקדי הפלמ״ח את ההתרחשות, וחיטרון נטל פיקוד על האנשים שבמטה.

מאז נסיונות־המגע בשעות הבוקר, שנכשלו, ועד לשעה 10.00 לא נתרחשו אירועים חריגים. גם לא נעשו נסיונות פריקה. רמקולים שידרו סמאות ושירים לאומיים.

רק אחרי 10.00 החלו אנשי האצ״ל לפרוק נשק מהאניה, באמצעות סירת הנחיתה, אך לא הופרעו – מאחר שאנשי יחידת התחבורה של החי״ם סרבו לירות. ״המחדל״ של החי״ם עורר את אנשי הפלמ״ח לפעולה. הנסיון השני של סירת־הנחיתה נתקל בפרץ של יריות, ונמסר על נפגעים מבין אנשי האצ״ל. באותה שעה הגיע יצחק רבין, ממטה ״מבצע יורם״ בעקרון – והפיקוד על אנשי הפלמ״ח עבר לידיו. הגיעה גם תגבורת של הגדוד השלישי. ״היתה ביניהם כיתה אחת של אנשי האצ״ל״, מספר אורי ברנר. ״המ״כ היה איש לח״י. איש לא סרב לצאת לפעולה, וגם הכיתה מילאה את תפקידה״. אנשי הפלמ״ח נטלו יזמה ופתחו באש על ״אלטלנה״ ואנשי האצ״ל שבחוף הים. ״קרב־אש בין האצ״ל לבין הפלמ״ח פרץ על הטיילת וסביב מלון ׳ריץ׳, בו שכן מטה הפלמ״ח״, מספר בר־זוהר. ״פלמחניק צעיר, יצחק רבין, הטיל רימון בעד החלון, ובלם הסתערות אנשי אצ״ל על המלון״...

״אש קשה ניתכת עלינו״, נקלטה תשדורת מהאניה. ״פצועים רבים. שילחו עזרה. הם משתמשים במכונות־יריה. רבים מתו״. הפסקת־אש נכנסה לתקפה בשלוש אחר־הצהרים. אבדות האצ״ל עד לשעה זו הסתכמו בארבעה הרוגים ו־10 פצועים. לפלמ״ח – פצוע אחד.

פיקוד ״קריתי״ הזרים כוחות לתל־אביב, כשנדמה היה שאנשי האצ״ל מתגברים על החסימות של החי״ם. אך כשנתברר כי מפקדת החי״ם בתל־אביב אינה מצליחה להשתלט על המצב, הוזעק יגאל אלון לרמת־גן – כדי לקבל את הפיקוד על גזרת החוף. ״בן־גוריון ביקש ממני כי אכנס אליו לשיחה אישית״, סיפר אלון על המתרחש במטכ״ל באותו יום. ״הוא פנה אלי בקול דרמתי: תפוס את בגין!, אמר בחריקת־שינים. תפוס את בגין!״. אלון הודה כי ביקש להעמיד לרשותו תותח, כדי **לאיים** על האניה. אך בן־גוריון הורה לידין להפעיל את כל האמצעים, ואף נתן לו הוראה מפורשת להפעיל את התותחים. בשעה 3.00 אחר־הצהרים הגיעה סוללת־תותחים ל״מחנה יונה״. בגלל התנאים הלא־מתאימים לא ניתן היה להפעיל את כל ארבעת התותחים, ומפקד החיל החליט להסתפק בתותח אחד.

הרמקולים בחוצות תל־אביב הודיעו וחזרו כי בשעה ארבע אחר־הצהרים ישא מנחם בגין, מפקד האצ״ל, דברים מעל סיפונה של ״אלטלנה״. בין המאזינים החרדים היה גם חבר מרכז לח״י, ד״ר ישראל שייב (אלדד): ״כאשר הודיעו הרמקולים על הנאום שישא מעל סיפון האניה, היתה תגובתי הראשונה: ׳הצגה!׳. למחרת שאלתי אותו: ׳מנחם, מה אתה עשית על האניה?!׳. הימצאותו של האחראי ל׳ארגון׳ על האניה – סיכן את האניה ואת עצמו בסכנת־מוות, שההוד וההדר שבה לא היה בשום־פנים שקול כנגד הנזק שבה״.

בדיוק באותה שעה בה צריך היה בגין לשאת את דברו, בשעה 16.00, אחר־הצהרים, העביר יגאל ידין למפקד חיל־התותחנים, שמואל אדמון, את הוראת בן־גוריון: להפגיז את ״אלטלנה״! הדיירים בסביבה הוזהרו לפנות את בתיהם. פולה בן־גוריון, שביתה בקרבת מקום, דאגה אישית להודיע על כך לשכנותיה, אך היא עצמה נשארה בבית...

יגאל ידין לא סמך על הטלפון. את צו־הירי העביר אישית, באמצעות עוזרו מונדק. דקות אחדות לפני חמש החלה ההפגזה. לא חשוב אם הפגז השני פגע ב"אלטלנה" והעלה אותה באש, או שהיה זה הפגז הרביעי. "אלטלנה" החלה עולה באש ועמדה להתפוצץ.

בן־גוריון הוא שנתן את ההוראה לירות בתותח. אך כאשר העלה את הדברים ביומן – ניסה להיתמם: "פגז של אחת מהאניות פגע באניה", כתב, "והחלה לבעור ולהתפוצץ". בן־גוריון לא שכח לציין את "מעשה החסד": "אנשי אצ"ל ביקשו לעזור להוציא פצועים ואנשים מהאניה. נשלחה מחלקה של פלמ"ח להוציא הפצועים. האניה בוערת".

רק למחרת, כשבא אליו מפקד השייטת, פול שולמן, ניסה לבדוק את אמיתות המידע מיום אתמול: "מדוע החלה האניה לבעור? – פול לא יודע. יתכן שתותח שלנו מהחוף פגע בה. אניות שלנו היו במרחק 3–4 מיל מהחוף". רק אחרי ימים אחדים, כשהתברר כי היה זה "נפוליונצ'יק" מ"מחנה־יונה" – החליט בן־גוריון כי צריך יהיה, לאחר שיכבוש את ירושלים, ויבנה את בית־המקדש, להעמיד את התותח ליד שערי הר־הבית...*

כל מי שנותר על האניה מיהר לקפוץ ממנה. זו היתה למאכולת אש. לאולטימטום לא היה עוד כל טעם. לא היו עוד כלי־מלחמה. הכל עלה באש. רק ללקק את פצעי המוות.

מנחם בגין, שהיה על האניה כל עת הירי וההפגזה, ניצל. מפקד "אלטלנה", שמואל לנקין, נפצע. מארגן ההעפלה לפני מלחמת־העולם, אברהם סטבסקי, נהרג.[14]

"סרובניקים"

רתיעה והתנגדות להתנגשות־דמים היו אצל חלק גדול מהחיילים. גם ניכרו מהלכים הססניים של מפקדים, כביטוי למורת־רוח מהמלחמה המלוכלכת. הלך־רוח זה הקיף את כל היחידות – מהחי"ם ועד לפלמ"ח, מחיל־הים ועד לתותחנים; חיילים כאזרחים. כך היה במושב המפא"י כפר־ויתקין, שהיה במוקד מלחמת־האחים, ואשר חלק מחיילי פלוגה ג/81 באו משם. חברי המושב לא היו מוכנים למצב של "יהודים לוחמים נגד יהודים". הודה אורי בר־און, מפקד הפלוגה: "הרגשתנו היתה מאד לא טובה". שונה היה יחסם של חברי הקיבוצים, במיוחד אלה מהקיבוץ־הארצי, כמו "מעברות". כאשר נתיירא ידין מהשתלטות האצ"ל על מחנות ובסיסים, גברה דאגתו לבטחון מחנה המטכ"ל. במצוקתו פנה אל ארנן עזריהו, שלישו של גלילי, כדי שיזעיק בחורים מגבעת־השלושה שליד "בילינסון", אך "עזריהו חשש מחריגה מן הנוהל הצבאי. גלילי אמר לו: 'אם ידין אומר לך – לך לבצע'. מא"ז גבעת־השלושה הזעיק 10 בחורים, ציידם בנשק של המשק ונסע עמם למחנה המטכ"ל, שם היתה מתיחות רבה, הגובלת בפאניקה. 'אמרו לנו, שהיות ולא יודעים מי נאמן ומי לא – פנו לגבעת־השלושה, שבוטחים בנאמנותה'." אלה היו הנלהבים לפעולה נגד האצ"ל, ולמשך שבוע היתה להם עדנה – עד שהופנתה חמת בן־גוריון נגד הפלמ"ח.

סרוב לקחת חלק במלחמת־האחים היה נחלת כל היחידות – מסרוב מוחלט ועד לסרוב בשלבי הפתיחה־באש בלבד. בפלוגה ב/81 סרבו אנשי מח"ל, לפעול נגד האצ"ל. "קפטן", אמרו למ"פ, "אנו מצטערים, אך לא באנו להילחם ביהודים". "גם אני אינני רוצה להילחם ביהודים", ניסה עקיבא להיתמם. "זו פעולת־שיטור, לפי הוראת המפקדה העליונה", והוסיף: "מי שלא רוצה להשתתף – יזוז הצידה". 7–8 אנשי מח"ל, ו־2–3 אנשי־האצ"ל, יצאו.

---

* דברי בן־גוריון, על פי "דבר", י"ז סיון תש"ח (24.6.48): "מבורך התותח שהפציץ את האניה הזאת. תותח זה יהיה ראוי לעמוד ליד בית־המקדש, אם ייבנה". גרסת בטאון מפ"ם, "על־המשמר", מאותו יום (24.6) שונה אך במעט: "מבורך הוא התותח אשר הפציץ את האניה הזו. הוא ראוי לעמוד על־יד בית־המקדש".

אנשי מח"ל אחרים, **לא יהודים**, "אירי, סקוטי, פיני ודרום־אפריקני" ששו להשתתף ב"פעולת השיטור" – סיפר עקיבא בעליצות־נוסטלגית: "אלה שאינם יהודים היו מוכנים למלא כל פקודת־ירי. העיקר היה 'לסחוט את ההדק', ולא חשוב כלפי מי". לדבריו, אמר להם כי "פה לא מתרחש קרב, ולא הורגים יהודים. תפקידנו לשמור שלא תפרוץ הפיכה במדינה הזו".

ארבעה חיילים מחטיבת־הנגב, שסרבו לצאת נגד "אלטלנה", נעצרו והועמדו לדין בפני בית־דין־שדה – קצין־מנהלה, מפקד וטוראי ממחלקת הנתבעים – שהוקם במיוחד לפי הנחיית תוכ"ל הפלמ"ח. "מי שהסית לסרוב", חבר האצ"ל ("שאמר למפקדו כי יירה בו את הכדור הראשון"), נדון לשלוש שנות מאסר. "בית־הדין" ריחם על שלושת האחרים ("עולים חדשים, שהודחו לסרוב, לא התמצאו וביקשו סליחה") ודן אותם לחודש מאסר.

בבוקר ט"ז סיון (23.6) הגיעה ל"מחנה־יונה" פלוגת "חיות הנגב", שעברו בלילה בין המשלטים המצריים ולא היה להם מושג על המתרחש. אחדים היו חברי האצ"ל ולח"י. משנודעה לו מטרת הבאתם הבהולה, הודיע מפקד־הפלוגה, שמחה שילוני – למפקד הכוח ב"מחנה־יונה", יצחק רבין – כי צפוי מרד ביחידה, אם ייוודע הדבר.

בכוח מפלוגה ב/22, ובהם מחלקה דתית, שיצאה מבסיס ג'למי, נשמעו הסתייגויות של מפקדים וחיילים. בשל כך ראה המג"ד חובה לעצמו לבוא עם הפלוגה לתל־אביב. הפלוגה הועסקה רק בשמירה על העצורים ב"מחנה־יונה". אחד מהם – אברהם נוסבאום, איש לח"י – התמיד בסרוב והועמד לדין. לבסוף עזב את "כרמלי" והצטרף לחבריו בחטיבה 8.

רתיעה והתנגדות היו גם בגדוד 71, וגם בגדוד השישי (כאן גם מצד אחד ממפקדי המחלקות). קבוצה נכבדה מגדוד 71, שהוזעק לגזרת כפר־ויתקין, סרבה ליטול חלק במבצע "החרמת אנית הנשק ומאסר אנשי האצ"ל". לאחר הסברה של קצין־התרבות, שדיבר על ליבם, "חזרו רוב המהססים לפלוגות", נאמר בדו"ח המודיעין של חטיבה 7. "רק 18 חיילים הודיעו שאינם יכולים לצאת לפעולה מטעמי מצפון. הם הוחזרו לבסיס".

כשהגיעה סירת־הנחיתה מ"אלטלנה" לחוף, הורה מפקד חי"ם תל־אביב, צבי אורבוך, למ"פ מיחידת התחבורה לפתוח באש על הסירה; אלא ששני צוותי־המקלעים סרבו לירות. מפקד החי"ם עצמו ירד לחוף ופקד על צוות אחר לירות על הסירה המתקרבת, אך גם זה סרב – ואורבוך חזר כלעומת שבא. מפקד "קריתי" מייחס את כשלון כוחותיו "למיעוט כוחם ולהרכבם האנושי". לפי דעתו, "עשו המפקדים כמיטב יכלתם, שכן פקדו לירות ואף ירו בעצמם. אלא שרוב החיילים סרבו לירות או ירו באוויר". והוא קובע: "חברי ה'הגנה' לשעבר לא רצו, בדרך כלל, לירות ב'פורשים', אף כשניתנו פקודות מתאימות – אפילו אנשי 'הפלוגה המיוחדת', שפעלו שנים נגד 'הפורשים'. משקע 'הסזון' היה קיים עדיין. החינוך בסניף היה כזה שאנשיו לא היו מוכנים למלחמה ביהודים".

כשהובא "התותח הקדוש" למחנה־יונה הודיעו שניים מהצוות – המפקד וכוון־ההגבהה – שהם מסרבים להשתתף בפעולה נגד יהודים. שניהם היו אנשי מח"ל מדרום־אפריקה, חברי התנועה הרביזיוניסטית. רק לאחר פקודה תקיפה של מפקד חיל־התותחנים, חזרו השנים לתפקד. מפקד הסוללה נשאר לידם כל זמן הירי – לדאוג שהפקודה תתבצע.

בשתי אניות חיל־הים שפעלו נגד "אלטלנה" נתגלו תופעות סרבנות. על סיפונה של "אילת" נשמעו קולות התמרמרות – במיוחד מצד המתנדבים מפינלנד, אמריקה הלטינית וארצות־הברית. אחדים ביקשו לרדת מהאניה, לא רק מהמח"ל. קצין־האיתות על סיפון "וג'וד", ג'רי רוזנברג, מתנדב מקנדה, סיפר כי "כשהתחיל הקרב, סרבו הישראלים באניה שלי לירות. הם אמרו שאינם יכולים לירות על אניה יהודית ולהרוג יהודים".

רופא אנית־הדגל, ד"ר שלום וייס, היה עד לאש שנורתה מאניתו לעבר "אלטלנה". לנגד עיניו מיאן אחד החיילים לירות, באמרו שאינו מוכן לירות באחיו הנמצא על "אלטלנה". הוא נעצר באשמת סרוב למלא פקודה. במהלך ההפלגה היה ד"ר וייס עד לסרוב נוסף.

בוריס סניור, מתנדב מדרום־אפריקה, היה מפקד בסיס שדה־דב. כמו עזר וייצמן, היה סניור חבר האצ"ל. כשנודע לו על "אלטלנה", מיהר למטה האצ"ל, ופגש את חיים לנדאו: "הוא היה מבוהל. כמעט לא יכול היה לדבר אתי". מאוכזב שב סניור למלון ומצא שוטרים מ"צ צמודים לדלתות חדרי הטייסים. בעודו בחדר, הוזעק סניור לטלפון: "עליך להטעין את מטוסך בפצצות ולהיות מוכן להטיל על 'אלטלנה'!" אשתו, רות, סיפרה: "בוריס אמר לי: אני לא אעשה זאת". סניור נצטווה להכין שלושה מטוסים לפעולה. אחד מהם צריך היה להטיס בנימין כהנא, איש אצ"ל גם הוא (נפל ב"מבצע קדש"). בוריס סניור תכנן להטיל את הפצצות לים. אך הוא לא נזקק למעשה זה, כיוון שנשלח במפתיע למשימת הבאת נשק מצ'כוסלובקיה.*

טייס נוסף, פינחס בן־פורת, הודה בפני שמואל מרלין: "קיבלתי הוראה להפציץ את האניה"... טייס אחר, מרטין אלן ריבקוף - מתנדב מארצות־הברית, המכונה מרטי - עמד לצאת לצ'כוסלובקיה, להבאת נשק ב"מבצע זברה" - כשקיבל קריאת־טלפון מאישיות שסרבה להזדהות. "האם אתה יכול לאלתר מטוס 'קומנדו' למטרות הפצצה?" נשאל מרטי. - "יציאה להפצצה?", תמה. "האם נסתיימה ההפוגה?" - "לא. עדיין לא. אסביר מאוחר יותר", אמר האיש שמעבר לקו. "האם אתה יכול להטיל פצצות מ־46-C?" - "אני חושב שאפשר, דרך הדלת. אבל מה זה? הפגנה?" - "לא הפגנה. המטרה היא אניה", אמר האיש. - "תפסתי אותך", כך ריבקוף. "המצרים מגניבים קצת רובים?" - "האניה אינה מצרית. היא נושאת נשק וחמרי־נפץ". - ריבקוף, חסר־סבלנות: "אם לא למצרים, של מי לעזאזל האניה?" - "לאצ"ל, לארגון", הודה המטלפן סוף־סוף, וסיפר כי צריך לעצור את הספינה לפני שתגיע לתל־אביב. "הדיווח האחרון ממנה היה מהרצליה. התקף אותה מצידו הפתוח של הים, הפצץ. - ואז המשך לזברה".

"שק לי", השיב ריבקוף. "אתה חושב שטסתי עשרת־אלפים מיל, שראיתי ארבעה מחברי נהרגים, ללא ראדאר וללא ערבות - כדי לבוא ולהטיל פצצות על יהודים אחרים?".

"ריבקוף", פנה אליו המטלפן האלמוני בגישה פמיליארית. "אתה חייב לעשות זאת למען ישראל". מרטי ביקש לקשרו עם הימן שמיר. - "הוא איננו כאן". - "ורמז?" - "מר רמז איננו כאן". ריבקוף ניסה לסיים את "השיחה המסריחה": "אני חושב שיש לך מזל מחורבן, ידידי".

המטלפן ניסה שוב ושוב לשדל את מרטי. על דבריו של האיש - כי "האצ"ל מנסה לכפות את שבירת ההפוגה; ואנו איננו מוכנים להפר את ההפוגה..." - השיב מרטי בקושיה: "למה, לעזאזל, יכולים אנחנו להביא רובים - וה'ארגון' לא?"

"ואם נתעקש?", ניסה המטלפן לשבור את עקשותו המרגיזה של ריבקוף. - "תתעקש", השיב מרטי. "אף אחד ממטוסי לא יופעל לעולם, משום סיבה שהיא, לשם הריגת יהודי. מי אתה, בכלל, לעזאזל?". מרטין אלן ריבקוף טרק את הטלפון. ארבעת המטוסים של ריבקוף וחבריו יצאו כעבור זמן קצר להפר את ההפוגה, להביא מטען נשק נוסף לצה"ל.

מתנדב אחר, ויליאם ליכטמן, הוזמן מרמת־דוד למטה החיל במלון "הירקון". את קורותיו רשם במעין רומן. "איני רוצה לקחת חלק בפוליטיקה שלכם", השיב בן־דמותו למפקד החיל.

* האירוניה בסיפורו של בוריס סניור נעוצה ב"הפי־אנד": סיפרו, כי בתו של איש האצ"ל הזה נישאה לאחר־זמן לבנו של אחד מהפעילים הראשיים ב"מבצע טיהור"...

"באתי להילחם בערבים. זה מה שמעניין אותי". הקצין, שהיה עם הימן שמיר, אמר לו: "הפקודה היא להטביע את 'אלטלנה'. אנחנו נישא באחריות המלאה"...

"רק דבר אחד", שאל בן־דמותו של ליכטמן: "האם יש יהודים על האניה?"

"כמובן!", השיב הקצין. "וכי מה ההבדל לגביך?"

"הבדל פעוט בלבד", השיב ליכטמן. "במקרה, הריני יהודי. יתכן שאין אתם יהודים בכלל. אתם יכולים לקחת את הפקודות הארורות ולבלוע אותן! ממזרים שכמותכם בני כלבה!" – הטיח בהם – "אתם חושבים שבאתי להרוג יהודים? שמעתי שפלות בחיי. אבל זהו הדבר השפל והמסריח ביותר, הרצח האכזרי ביותר ששמעתי מעודי: להפציץ אניה מלאה יהודים!"

שמיר ניסה לשדל: "רק אתה וחבריך יכולים לעשות זאת"... תחושת גועל־נפש הציפה את וילי: "כבר אין לכם טייס אחר להטיס את המפציצים הקטנים והחמודים שלכם – כדי להרוג ילדים, זקנים ונשים... יהודים! חפשו לכם אנשים אחרים שירצחו בשבילכם. אני לא אעשה זאת! אתם יכולים לפטר אותי ברגע זה. אני אינני רוצח יהודים".

מטוסי חיל־האוויר הישראלי לא הפציצו, בסופו־של־דבר, את "אלטלנה". את הסיבה לכך ניתן למצוא ביומן בן־גוריון – שבוע אחרי שהופעל "התותח הקדוש". בכ"ב סיון (29.6) בא אהרן רמז אל שר־הבטחון: "הטייסים הזרים [מח"ל]", אמר לבן־גוריון, "כשלוש־מאות. **חציים מסרבים להישבע** [לצה"ל] – **גם מחשש של מלחמת־אזרחים**" [בעקבות אירועי "אלטלנה"].* ועוד הוסיף רמז הצעיר, כפי שנדשם על־ידי בן־גוריון: "אם מאה־וחמישים איש יסעו, סבור רמז, שכוח־האוויר שלנו יסבול קשה". השפעתם של אירועי "אלטלנה" והחשדות ההדדיים – של הפיקוד מחד ושל אנשי המח"ל מאידך – פגעו בחיל. "המצב הפנימי בחיל־האוויר לא טוב" – דיווח ישראל עמיר, מפקד חיל־האוויר, לשר־הבטחון ביו"ט תמוז (26.7). "כמה אנשי אצ"ל מסתננים וחותרים לעמדות מפתח". בן־גוריון לא המתין לסקירה־בכתב שעמיר הבטיח, ובכ"ג תמוז (30.7) פנה אל ראש אכ"א – "מדוע הוא שולח אנשי אצ"ל לחיל־אוויר?" מתוך הסברו של משה צדוק, ראש אכ"א, מתברר שהחשדות היו מבוססים: "הדבר הפוך: חיל־האוויר מזמין אנשים מסויימים בקלט, ומתברר שמוזמנים **באופן שיטתי אנשי אצ"ל** – כנראה שמישהו מזמין אצל קצין כוח־האדם. מבררים עכשיו העניין".[15]

"טיהור" מלוכלך

אף כי הפגזת "אלטלנה" נעשתה מתוך חישוב קר, הנה התלקחות־האש והענן הקודר מעל תל־אביב עוררו חרדות בלב צמרת צה"ל. פחות משעה לאחר ההפגזה מיהר יגאל ידין, ראש אג"ם, להזהיר את החטיבות: "17.45. קרבות אש עם האצ"ל בתל־אביב. העניין עלול להתלקח גם בכל המקומות האחרים. עליך לעשות כל ההכנות כדי לקדם התפתחות זו. היה תקיף". אחד הממוענים, דן אבן, מפקד "אלכסנדרוני", שבגזרתו החלו הפעולות נגד "אלטלנה": "מאחר שהיה חשש שמא ינסו לחטוף את בני – כבן־ערובה לשלומם של מנהיגי האצ"ל העצורים – ליווה אותו שוטר־צבאי לבית־הספר; ועל ביתי הוצב משמר יומם ולילה".

בשמונה וחצי בערב, עוד בטרם הטיל יגאל אלון עוצר על תל־אביב, פסקה התנועה ברחובות העיר ובכל רחבי הארץ. "באותו לילה האזין עם שלם בדריכות לנאומו של מנחם בגין... במשך שעתיים דיבר בגין, ותוך כדי נאומו איבד את השליטה על עצמו, פרץ בבכי־

* עורך יומן בן־גוריון, מטובי החוקרים של מלחמת העצמאות, מגיב בהיתממות על הדיווח של אהרן רמז: "נפתחה אז שמועה, כאילו אמרו להפציץ את 'אלטלנה' מהאוויר. גם אחרי המלחמה לא ניתן להגיע לחקר העניין"...

תמרורים והשמיע גידופים כלפי בן־גוריון שזמם לרצוח אותו נפש". בקול שבור וחנוק ביכה את השמדת הנשק, אבדן האניה ומותם של קרבנות ההתקפה. עם כל זאת קרא: לא לפתוח באש. לא תהיה מלחמת אחים. "אנחנו קולטים את הקינה האיומה", מתאר אחד המאזינים. "חרדה משתלטת, הגוף רועד מכאב אין־אונים: אלפי רובים, מטען נשק עצום - והכל עולה באש!". עם דואג וחרד היה רחוק למקלטי הרדיו. "בכיו של בגין", אומר חוקר, "הותיר רושם קשה אצל רבים מתומכיו". בגין הודה לאחר זמן כי היה "נרגש עד דמעות, דמעות אשר שום גבר אינו צריך להתבייש בהן". התגובות היו קשות. "הקשבנו לשידורו הנרגש של מנחם בגין", סיפר דן אבן, "ופרצנו בצחוק". גם אוהדים קיבלו את הדברים במורת־רוח. שמואל כץ, מראשי האצ"ל, סבור ש"במידה שהיתה מטרתו של השידור לגייס את תמיכת העם - היה זה מבצע הרה־אסון. קולו של בגין נשבר; הוא בכה. רבים דימו שהדברים אינם מתקשרים".

על ההשתלשלות שלאחר העלאתה־באש הטרגית של האניה, סיפר ארתור קסטלר: "בלילה שלאחר הטרגדיה קיימו שר־החוץ שרתוק ובגין מסיבות־עתונאים. זו של בגין נועדה להתחיל לאחר שתסתיים מסיבתו של שרתוק - אולם הלה האריך, כדי למנוע עתונאים מללכת ל'הצגת היריב'. באותו לילה אסרה הממשלה כמאתים־וחמישים אנשים בתל־אביב, נוסף על מאה חיילים שסרבו לציית לפקודה ונמנעו לירות. מנהיגי ה'ארגון' הסתתרו, ובמשך שעות אחדות נדמה היה כי מלחמת־אזרחים עומדת לפרוץ. זו נמנעה הודות לחוש הבריא של מפקדי ה'הגנה' ואנשי־השורה, שסרבו לתת תשומת־לב יתרה לצריחותיו של בן־גוריון ולבכיו של מנחם בגין, שבעוד בגדיו נוטפים מים, נחפז לתחנת־השידור של ה'ארגון' ונשא דברים שנסתיימו בפקודה לא לירות ולא להשיב באש לחיילי הממשלה".

במסיבת־העתונאים הודיע בגין כי אם הממשלה תכריז על האצ"ל כארגון בלתי־ליגלי - יכריז האצ"ל על הממשלה כבלתי־לגלית המובילה לאבדון. "פקודתנו היא לא לפתוח באש. אינני יודע אם בחורי האצ"ל יוסיפו ללכת לצבא ישראל. אני חרד לענין זה".

הפעולה נגד האצ"ל נמשכה. "המלחמה היתה בלתי־נמנעת", קובע אורי ברנר, מראשי הפלמ"ח. הפיקוד על הפעולות במרחב הועבר מידי "קריתי" ליגאל אלון, שעד מהרה הוציא פקודה ל"מבצע טיהור", שמטרתו "לשבור את התפרעות האצ"ל על־ידי פריקת נשקו, מניעת תגבורותיו לתל־אביב, מאסרים, סגירת מטותיו והחזרת הסדר על כנו". מטה הפלמ"ח (בטרם יחוסל על־ידי בן־גוריון) עבר למחנה־יונה, ליד "התותח הקדוש", כמטה "מבצע טיהור".

כ־500 איש מנה כוח "טיהור" - 14 מחלקות מחטיבות "יפתח", "הנגב" ו"קריתי" - תוך שיתוף־פעולה הדוק של הש"י־הפנימי. תגבורות הגיעו מ"הראל" (פלוגה) ו"כרמלי" (פלוגה). חטיבה 8 הסתפקה בפלוגת המשוריינים א/82, אך התחמקה משליחת כוח נוסף: "לרגל התסיסה בין חברי לח"י אין באפשרותנו לשלוח את הפלוגה הנדרשת"... לאחר לחצים יצאו 10 ג'יפים של פלוגה ג/81 לסיור קצר בתל־אביב ולאחר שעות אחדות חזרו למחנה. נוכח התחמקות החטיבה שיגר מטה "טיהור" חיילי פלמ"ח לבסיס בתל־ליטבינסקי - לקבל 6 זחלמים ו־2 משוריינים. עניין זה זכור למ' קלמן, מפקד הגדוד השלישי, עם נופך דמיוני: "נצטווינו ליטול את זחלמי לח"י. מצאנו את לוחמי־לח"י מוקפים בטנקים, כשלועי התותחים מופנים אליהם. אנשי לח"י לא התנגדו למסור את הזחלמים".

"מבצע טיהור" החל בהכרזת "עוצר־בית" על תל־אביב בליל ט"ז סיון (22/23.6). לפנות בוקר נכבשה "מצודת־זאב" בהסתערות מחלקתית, שנסתייעה בחיפוי אש אוטומטית ממשוריין. רימוני "טיהור" פצעו אחדים מעולי "אלטלנה", שלא מצאו מקום אחר להניח את

ראשם אלא במרתף ה"מצודה". נשק לא נמצא. 8 שעות אחרי חיסול "אלטלנה" הורה ראש אג"ם לכל חטיבות צה"ל לפעול נגד גורמי האצ"ל במרחביהם. חמשת סעיפי הצו היו נחרצים: 1) להחרים את מתקני האצ"ל (מחנות, רכב, בתי־דפוס, תחנות־שידור); 2) לתפוס מפקדות, לירות בכל מתנגד למאסר; 3) לאסור את מפקדי יחידות האצ"ל בצה"ל; 4) לפרוק את הנשק מעל גדודי האצ"ל; 5) להחזיק במעצר את החיילים מגדודי האצ"ל.

בהוראת מטה "טיהור" הועבר מחנה סרפנד לפיקוד "הראל". כוח בפיקודם של יוספלה טבנקין ועוזי נרקיס הסתער על שארית גדוד 57 (200 איש) שלא ערקו לעזרת "אלטלנה" ונשארו בסרפנד. הנשק הוחרם והועבר לבסיס של "הראל". מאה מאנשי הגדוד נעצרו.* פעולה נוספת של "הראל" – נגד בסיס האצ"ל בבאר־יעקב, "שנודע כי מתרכז שם כוח המתכוון לשחרר את עצורי האצ"ל בסרפנד" – בוטלה, אף כי נעשו כל ההכנות לקראתה.

חוסר־הנסיון הכשיל את המצוד אחר תחנת־השידור של האצ"ל למרות שזו שידרה במשך שעתיים רצופות ולמרות מעקבים של הש"י־הפנימי (היא פעלה מרחוב בצלאל בתל־אביב).

תקרית אירעה בעת הלוויתם של 5 מהרוגי "אלטלנה", שיצאה מבית־החולים "הדסה" ברחוב בלפור ועברה על־יד בית הוועד־הפועל של ההסתדרות ברחוב אלנבי. המלווים הניחו את הגוויות, פרצו לחצר, שברו שמשות וניסו לחבל בדפוס "דבר". באותה שעה שנערכה ההלווייה, החל מטה "טיהור" להערך להתקפה על הבניין בו שכן מטה האצ"ל: בית־החולים "פרויד" ברחוב יהודה־הלוי. כנגד האצ"ל במקום, שכוחו נאמד ב־500 איש, הוכן כוח של שבע מחלקות חי"ר ושלוש מחלקות שריון. ההסתערות נקבעה לאור ראשון עם בוקר. אלא שהתערבות גורמים שיבשה את התכנית. לאחר חצות הגיע ישראל גלילי אל מטה "טיהור" ב"מחנה־יונה" והורה ליגאל אלון להפסיק את ההכנות, להחזיר את הכוחות שכבר יצאו ולבטל את הפעולה – כי "הממשלה הגיעה להסכם עם האצ"ל".

ה"הסכם" היה עדיין על כרעי־תרנגולת. למחרת הגיע אלדד־איש־לח"י למפקדת האצ"ל ופגש שם במנחם בגין. תוך שהוא שוהה שם, הגיעה ידיעה שמשטרה־צבאית מתקרבת למקום. – "מה יהיה כאן?" – שאל אלדד. ובגין, כאילו רוח חדשה נמסכה בו: "כאן נתגונן!" – אלדד הצטעק: "מה אתה עושה כאן? הרי הם יסיימו מה שלא הצליחו לעשות אתמול. הם ירצחו אותך!" – "יתכן", השיב בגין נואשות. "אך אני אשאר כאן עד אחרון חיילי!".[16]

במרתחה הציבורית

דעת־הקהל הלא־הסתדרותית סערה מאד. אנשי־השורה יותר מאשר העסקנים. לפי דרישת השר י"ל פישמן כינס בן־גוריון באותו יום אחר־הצהרים "ישיבה קצרה של הממשלה". אך עוד לפני־כן, בשעות הבוקר, כינס בביתו קבוצת חברים ממפלגות שונות – לקראת ישיבת מועצת־העם, שזומנה בעקבות מאמציו של דוד־צבי פנקס, חבר המועצה מ"המזרחי" (אחר־כך שר־התחבורה). עם החמרת ההתנגשויות החל פנקס לאסוף חתימות לכינוס דחוף של מועצת־המדינה, וזו אמורה היתה להתכנס בט"ז סיון (23.6) אחר־הצהרים (ביומן נרשם: "רביזיוניסטים, ציונים־כלליים ו'מזרחי' דרשו כינוס דחוף של המועצה. רוקח, קריניצי, ספיר, אריאב ובן־עמי דרשו הפסקת־אש"). בפגישה הסביר בן־גוריון כי זימן אותם, כמי שמייצגים קשת רחבה של דעות, להסברת מניעיו ("שלא ניתן לדבר עליהם בפרהסיה"), וכי יציע "לאשר את מאסר חברי האצ"ל ולח"י והעמדתם למשפט".

---

* גורל הנשק הפך נושא לסכסוך בין "גבעתי" בעלת הנשק, לבין "הראל" מחרימת הנשק. הסכסוך דרש את התערבותם של יגאל ידין ויגאל אלון. נושא הכלכלה והשמירה על העצורים הפך לסכסוך תלת־חטיבתי – "הראל", "גבעתי", "קריתי"...

הצעת הרב פישמן - לשחרר מיד את כל האסירים - לא נתקבלה. רק 4 הצביעו בעדה. בעד הצעת גרינבוים - למנות שופט שיברר מיד את ההאשמות והקמת ועדת שלושה שרים ליצירת תנאים לקיום חוק וסדר ומתן חנינה לעצורים - הצביעו 7. "שפירא ופישמן התפטרו",* רשם בן־גוריון - "בגלל שלא קיבלו הצעת פישמן: לשחרר מיד העצורים".

מועצת־המדינה, שהתכנסה מיד לאחר ישיבת הממשלה, נפתחה בצל התפטרות השרים הדתיים. בן־גוריון הסביר למועצת־העם את הבעיות סביב "אלטלנה" ומסר את החלטת הממשלה: א) למנות שופט־חוקר, שישחרר עולים ועצורים שלא נשאו נשק, ויברר אשמת היתר; ב) להקים ועדת שלושה שרים למניעת אי־ציות לחוקי המדינה - שתחליט בענין אמנסטיה על הפשעים שנעשו על הרקע הזה. את ההתקפה על מהלכי הממשלה וראשה בפרשת "אלטלנה" הוליך ד"צ פנקס. הוא לגלג על הסיפור שהאצ"ל רצה לבצע "פוטש", והעלה שורת שאלות - שרק לאחר קבלת תשובות מוסמכות ניתן יהיה להבין את פעולות הממשלה: מה היו נסיבות חתימת ההסכם בכ"ג אייר (1.6), ומדוע לא הובא לאישור המועצה? האם ידעה הממשלה על הפלגת האניה? מה נדון בין הממשלה והאצ"ל עם התקרבותה? ההסכימה הממשלה להפריש חלק מהנשק לירושלים? האם נוהל המשא־ומתן עם אדם אחד כל הזמן? מה תפקידו של דוד כהן? מדוע לא ציוותה הממשלה על האניה להתרחק (בטענת הפוגה)? האם לא ניתן לכתד ולא להשתמש בנשק, שהוא אמצעי אחרון? מדוע ניתן לאצ"ל רק 10 רגעים לתשובה על האולטימטום? כיצד הועברה לאניה החלטת הממשלה? האם אי־אפשר להכניע אניה־על־שרטון ובה 50 איש - בלי תותחים (תעודת־עניות לצה"ל!)? על פי איזה חוק נאסרו אנשים (פנקס: שר־המשפטים אינו יודע; שר־המשטרה - לא הוא שאסרם...)?**

תמיכה חד־משמעית במועצת־העם קיבל בן־גוריון מנציגי "מפלגות הפועלים". בתשובתו למערערים על מהלכיו היה שר־הבטחון החלטי וחריף. לדבריו "**מוטב שתישרף** האניה ולא ימשיכו לפרוק נשק פרטי לפורשים". הוא הוסיף כי טוב היה לולא נזקקו לתותח. אבל לאחר שהאניה לא נמסרה, לא היה טוב **מלהטביעה**. ואז השמיע את האימרה השחצנית: "מבורך התותח שהפציץ את האניה הזאת"... הסיומת, על מקומו של התותח הזה **בבית־המקדש**, לכשיבנה, הושמטה מן הפרוטוקול הרשמי. הסיכום נדחה לישיבת מועצת־העם למחרת אחר־הצהרים. אך בטרם נסתיימה, התנהל דיון מאחורי הקלעים. וכתוצאה - אץ גלילי למחנה־יונה, להורות ליגאל אלון "לבטל את הפעולה".

למחרת הופסקו הפעולות היזומות נגד האצ"ל. בכ' סיון (27.6) שיגר ראש אג"ם, יגאל ידין, מברק ל"מטה טיהור" במחנה־יונה: "החל מהיום, בשעה 19.00, גומר יגאל את תפקידו המיוחד". מטה "מבצע טיהור" התפרק - זמן קצר בטרם יתחדש כ"מטה דני".

לוועדת־השרים לשילוב האצ"ל בצה"ל - בן־גוריון, רוזנבליט וגרינבוים - שמונתה בישיבת הממשלה בט"ז סיון (23.6) - צורפו חברים נוספים: בבה אידלסון, י"מ לוין, ברל רפטור ומשה שפירא. על גרינבוים הוטל לבוא במגע עם האצ"ל. לישיבת הממשלה הבאה, בכ'

---

* להתפטרות השרים היתה השפעה על מהלכי בן־גוריון. למחרת ההתפטרות רשם ביומן כי "י"מ לוין בא אצלי אחרי־הצהרים. 'המזרחי' לוחץ עליו להתפטר, לדרוש שחרור כל האסירים. זה יאפשר להם לשוב לממשלה. אמרתי לו: אני רוצה בשובם, אבל לא מגיע להם פרס על החטא שחטאו בפרישתם". משה שפירא מהפועל־המזרחי חזר מהתפטרותו לאחר יומיים, כשהוקמה "ועדת־השבעה"; הרב י"ל פישמן מ"המזרחי" חזר כעבור שבועיים, לאחר שהובטח להענות לתביעות הדתיות: מעמד הרבנות־הראשית, מטבח־כשר בכל צה"ל.

** מאחר שלא קיבל תשובה לשאלותיו הנוקבות, פרסם חבר מועצת־העם הנ"ל את קושיותיו מתחת לכותרת "צדק צדק תרדוף", והפיץ אותם ברבים. לפרסום זה היה משקל לא קטן בהתגברות המחאות על המשך המלחמה נגד האצ"ל, עם התקרב מועד קץ ההפוגה.

סיון (27.6), הביא שר־הפנים הצעות לחיסול הפרשה. למחרת נתכנסה "ועדת־השבעה" לישיבה ראשונה והוחלט לדון על הצעות אצ"ל, "לאחר שיובהרו הנקודות העיקריות". והוסכם כי "גרינבוים, גלילי ושקולניק ייפגשו עוד פעם עם בגין".[17]

האצ"ל אחרי "אלטלנה"

"יקשה להחליט איזה צד התנהג באווילות גדולה יותר בכל הפרשה הזאת – הממשלה או האצ"ל?", סיכם משקיף מן החוץ. ארתור קסטלר ניסה להגיע לחוף כפר־ויתקין, אך נעצר לפני שהגיע אל ראש מועצת נתניה. "בעוד האניה בוערת בתל־אביב", סיפר, "שוחחתי בבית בן־עמי בנתניה עם מתנדבת, סטודנטית למתמטיקה ופיסיקה בסורבון", שהגיעה ב"אלטלנה". זו שפכה את אכזבתה: "ויתרתי על לימודי, כדי להגן על המדינה היהודית. איני יודעת על חילוקי־דעות פוליטיים". הוא התרשם מסיפורה המריר: "שעה שהתקרבנו לחוף קיבלו אותנו יהודים באש־רובים וארבעה נהרגו. זהו קץ כל התקוות".

בבוקר שאחרי "אלטלנה" נראתה מדינת ישראל שונה בתכלית. האצ"ל פרסם "הודעה חריפה, בתכנה וגם בלשונה, נגד ממשלת ישראל הזמנית וראשה". הדברים נתפרסמו ביז"ז סיון (24.6). הודעה "רוויה זעם ומרי־רוח" האשימה את ממשלת ישראל הזמנית וראשה, ש"ביצעו את הפשעים האיומים ביותר נגד האומה והמולדת. בפקודתו הורעשה אנית־נשק עברית, מתוך כוונה להשמידה על יושביה ועל ציודה היקר". עוד נאמר בגילוי־הדעת כי "ממשלה המסוגלת לבצע פשעים כאלה – אינה ראויה לשלוט באומה ולעמוד בראשה".

בגילוי־הדעת מובאות שבע החלטות שקיבלה מפקדת האצ"ל: 1) חיילי האצ"ל אינם מכירים עוד בממשלה הזמנית הבלתי־נבחרת; 2) חיילי האצ"ל רואים בממשלת בן־גוריון ("פרט לכמה מחבריה שהם אנשים ישרים") ממשלת רודנים; 3) בצבא של ממשלה זו אין חיילי האצ"ל יכולים לשרת; 4) מתבטלת ההוראה להתגייס לצה"ל; 5) חיילי האצ"ל יעדיפו ללכת למחנות־ריכוז מאשר להישבע נאמנות למרצחי אחיהם; 6) הוראה לחיילי האצ"ל שלא להפעיל נשק **בשום תנאים**; 7) משטר הדמים יפול והאצ"ל יוסיף להילחם למען מולדת משוחררת. חריפות ההודעה הביאה את האצ"ל להודעת־הבהרה למחרת. ההבהרה מבליטה את השינוי שחל בחשיבתו של בגין – שלא לקיים חטיבה צבאית במדינת ישראל. לשמואל כ"ץ, שנפגש עם מנחם בגין יממה אחת אחרי אסון "אלטלנה", אמר מפקד האצ"ל: "אנו נקים מפלגה מדינית. עלינו להשפיע על אנשינו שייכנסו לצבא. זה הצבא שלנו".

עם פרסום גילוי־הדעת של האצ"ל, בט"ז סיון (23.6), שממנו עלול היה להשתמע כי האצ"ל אמנם אסר על אנשיו "להפעיל נשק **בשום תנאים**", אך הגביל את ההוראה "לחיילי האצ"ל **בשטח מדינת ישראל**" – הודיע ראש אג"מ למפקדי החטיבות: ל"עציוני" – "המפקד הראשי של האצ"ל (ביגין) נתן הוראה לאנשיו בירושלים להחזיק בנשק ולא לפתוח באש לפני שיפתחו עליהם. עליך לנהוג לפי שיטה זו". ל"כרמלי" – "לפרוק מאנשי האצ"ל נשקם. זהירות... להחזיק אנשי אצ"ל במאסר עד להוראה נוספת". ל"גבעתי" – "לפרוק את הנשק מיחידות האצ"ל במחנותיך. לבטל כל ההסכמים". ל"גולני" ול"עודד": "לאחוז בכל האמצעים". ל"אלכסנדרוני" – "אחריות אישית על 3 העצורים".

בעיית מאות אנשי האצ"ל שנעצרו בכפר־ויתקין, תל־אביב, סרפנד וב"מבצע טיהור" – דרשה פתרון דחוף. כדי להחזיק מאות עצירים – יש צורך בהרבה כוח־אדם, אמצעים ומתקנים. מאי־שם נזדמן לבן־גוריון משפטן שיסייע בצדדים הלגליים־פורמליים של הבעיה. עם פסק־הזמן ב"מבצע טיהור", ביז"ז סיון (24.6), זומן "קונסוליום" בנושא: "ברורי עם יגאל [ידין],

צבי [אילון] והשופט לוונשטיין [צ"ל: לובנברג] בדיקת העצורים בתעלולי אצ"ל: האם הם עולים [חדשים], אם היו מזויינים, אם התנגדו בכוח לצבא, אם הם עריקים, אם הם חייבי גיוס. בררנו עם יגאל, ישראל [גלילי] וצבי מה לעשות לאנשי אצ"ל. לדעתי, אלה שיישבעו – להתייחס אליהם באמון, עד שיתברר שאין להאמין במישהו. אלה שלא יישבעו – חלקם יישלח לעבודה בנגב ובגליל, חלקם יימסר למשטרה. באופן מיוחד יש לדאוג ל־VIP, שלא יימלטו. הדבר הוטל על איסר הקטן".

"איסר הקטן" הוא איסר הלפרין־הראל. "בן־גוריון פקד לפרוק נשקן של כל יחידות האצ"ל בצה"ל, 'לבודד את אנשיהן ולהחזיקם תחת ביקורת'. כן ניתנה הוראה לעצור את מפקדי האצ"ל ברחבי המדינה", מספר בר־זוהר. "תפקיד זה הוטל על איסר הלפרין. באותו רגע גורלי מצאו איסר ובן־גוריון לשון משותפת. בן־גוריון כמעט ולא הכיר את איסר. ידע שהוא בש"י, אישר את מינויו, אך לא הכיר את שיטותיו ודרך מחשבתו. עתה נקטו השנים עמדה זהה". ראובן שילוח ו"איסר הגדול" – איסר בארי, ראש הש"י הכללי – הם שהמליצו עליו, כפי שנרשם ביומן בכ"ט אייר (7.6). מן ההוצאה הרשמית הושמט רישום מי"ז סיון, המוגדר על־ידי העורך "מידע שקיבל בן־גוריון על יחסים בין־אישיים, בעקבות פרשת אלטלנה" – שסופק, כנראה, על־ידי "איסר הקטן".

"אסור בהחלט שיודבק אות־קלון על מצחם של אנשי המחתרת. יש לאפשר להם להשתלב במוסדות המדינה על כל שלוחותיהם", גרס איסר הלפרין. אך "המלחמה ב'פורשים' היתה מ'הפרות־הקדושות' של מנהיגות המדינה". כשגילה לבן־גוריון כוונתו – "ראה בעיניו נצנוץ של הבנה. הדבר התקבל על דעתו של בן־גוריון". אך "בד־בבד עם המשא־ומתן לא חדל ממלחמתו באצ"ל בתחומים בהם ראה סכנה... נראה שגישתו של איסר לאצ"ל הניחה נדבך להבנה עם בן־גוריון. הבנה זו גברה בעת מבחן־הכוח השני: רצח ברנדוט".

השופט שלמה לובנברג נתמנה לחקור את העצורים, על פי ההנחיות שקבע בן־גוריון בפגישת הצמרת. אך כבר בראשית פעילותו נקלע החוקר למאבק יוקרה בין שני גורמים: התוכ"ל של צה"ל והתוכ"ל של הפלמ"ח, שנהנה ממעמד עצמאי, למרות כפיפותו לתביעה הכללית. באחד המקרים נזקק תוכ"ל הפלמ"ח לסיועו של יצחק רבין, קמב"ץ הפלמ"ח, בשל מערך־היחסים המעורער בין התוכ"לים. "רבין החל להתווכח עם לובנברג. משלא נענה החוקר לדרישת רבין, שלף הקמב"ץ את אקדחו, ואמר לחוקר בלשון בוטה: 'זה שטח צבאי!' [האירוע היה במחנה־יונה, במטה "מבצע טיהור"] אם לא תבצע את ההוראות – לא אהסס להפעיל את נשקי!' על דבריו של לובנברג, כי הוא פועל מטעם שר־הבטחון, השיב רבין: 'אך אני לא קיבלתי שום הוראה מבן־גוריון'." לאקדחו של רבין היה שימוש גם במניעת שחרור מכונית שהוחרמה. כאשר חיים צדוק (שר־משפטים בממשלת־רבין הראשונה) עמד לשחרר את המכונית על־פי צו של השופט לובנברג, הצמיד רבין אקדח לצלעותיו של צדוק. "האם תירה בי?", שאל המשפטן צדוק, שחשב כי הקמב"ץ מתבדח...

מה רבתה שמחת בן־גוריון בכ"ג סיון (30.6), כאשר "לובנברג גילה סעיף 1(111) בתקנות 27 בספטמבר 1945, עיתון רשמי מספר 1442, תוספת מספר 2, עמוד 1083". התגלית – "מסמיכה כל קצין לעצור אדם **לזמן בלתי מסוים, מבלי לתת כל נימוק**". אף על פי כן שוחררו מרבית עצורי האצ"ל, שנאסרו ללא אסמכתא חוקית, תוך זמן קצר. רק חמישה מראשי האצ"ל נשארו במעצר, ושוחררו כעבור חודשיים, בלי שיועמדו לדין.

הזכרנו לעיל כי לח"י גילו את דעתם על פרשת הפעילות הטראגית והדרסטית של בן־גוריון כנגד "אלטלנה" והאצ"ל עוד בטרם נתפרסם גילוי־הדעת של האצ"ל – ב"מברק" מיום ט"ו סיון

(22.6), ועיקרו גינוי לצבא ישראל המפנה נשקו נגד אחים וכי מרותו של צבא כזה יש להפר. "ממשלה השולחת את צבאה נגד אחים, עושה את מלאכת האויב. לא נסור למשמעתה של ממשלה כזאת". אף שראשי לח"י צפו בחרדה למתרחש ולתגובת האצ"ל, וידעו כי ביום מסויים ינסה בן־גוריון לעשות להם את אשר עשה לאצ"ל, לא נקט המרכז במהלך כלשהו. נוכח הפסיביות, כפי שהתברר במפגש עם מפקדי לח"י שבצה"ל, החליט אלדד לפעול על דעת עצמו ולברר אצל מנחם בגין מה ניתן לעשות בעת הזו. "למחרת אני הולך אל מנחם", סיפר אלדד זמן לא רב אחרי אירועי "אלטלנה". "אינני זוכר אם בידיעת 'המרכז' או שלא בידיעתו. מפקדת האצ"ל [בבית־החולים "פרויד"] מגודרת ומבוצרת, ורק שומרי הגדרות מפוררים. ליד המחסום ניגש אלי מפקד גבוה, ושואל בקול נשבר: האם לא הגיעה עת להתאחד?". אלדד הבחין ביאושם של ראשי האצ"ל, במיוחד מנחם בגין: "הוא שבור, אך לא בן־גוריון שברו. קולו של מנחם שבור". אך אלדד פניו לעתיד: "באתי לשאול: 'מה הלאה?'. הוא ענה־מה־שענה במלים ובטון של פאטאליזם, אני מציע: ננצל את הפרשה ונפרוץ עם כל אנשינו לירושלים". אלדד אופטימי להחריד, לא בן־שיחו: "מנחם אינו מאמין באפשרות הפריצה". בגין, כבן־גוריון, שוקע לא־פעם בפנטזיות, לא תמיד ריאלי. "הוא מציע לאחד את כוחותינו הירושלמיים ולהכריז שם על 'יהודה החפשית'. – 'כמה אנשים לנו בירושלים?', שואל את אברהם [ח' לנדאו]. – 'שבע מאות'. – 'ולכם?' – 'שלוש מאות'. יחד: אלף איש. זהו כוח". אלדד ניסה להעביר את הדיון לפסים מעשיים, נגד הערבים בכיוון רמאללה. "אך מנחם נוטה ליטול קודם את השלטון הפנימי בירושלים. אני טוען להקדמת הכיבוש החיצוני – כי הוא יחזק את המוראל, ויפתור את בעיית התזונה של העיר, במקרה שממשלת ישראל תרצה להביא אותה במצור".

נשק היה אחד הנושאים העיקריים של בן־גוריון זה יותר משנה. נשק החל לזרום עם תום המנדט ויציאת הבריטים, בדרכי האוויר והים – למרות ההפוגה – תותחים, טנקים, מטוסים. בן־גוריון רשם ב"יומן" הכל – מספרים, כמויות, עוד ועוד. בטחונו גבר עם כל רכש נוסף. סיכום מספרי הטנקים, על־פי היומן, שהגיעו במשך החודשיים הראשונים של מדינת ישראל, עלול להביא להנחה כי צה"ל יכול להעמיד מול צבאות־ערב דיביזיית שריון, חטיבות טנקים אחדות... אף שהאמת היא של"מבצע חורב" הגדול והמקיף, בכסלו תש"ט, לא היו לחטיבת השריון של צה"ל אלא 4 טנקים בינוניים, שלא ניתן להפעיל את כולם בעת־ובעונה אחת... ואף כי היה מעוניין בנשק של "אלטלנה", הרי כאשר התברר לבן־גוריון כי ראשי האצ"ל מתכוונים להחזיק בנשק שהביאו, גם אם במסגרת צה"ל – החליט לנצל את העקשות של מפקד האצ"ל ומטהו, ודרש **כניעה** – לא פתרון, ולא פשרה. בן־גוריון רצה **כניעה**, שפרושה השפלה, עם השלכה פוליטית רחוקת־טווח. בן־גוריון ידע שדרישה זו תעמיד את בגין במצב קשה. האצ"ל נכנס למלכודת, למרות שברור היה לכל קר־רוח שאין לארגון כל תכלית וכל סיכוי לנצח במאבק בתנאים הללו.

אין רגלים להנחה כי בן־גוריון חשש מהימצאות כמה אלפי רובים אנגליים וקנדיים בידי יוצאי האצ"ל שבשורות צה"ל – למרות שבנאומו במועצת־העם אמר כי "אסון גדול עוד יותר נמנע על־ידי זה ש־5,000 רובים ו־250 מכונות־יריה לא נפלו בידי כנופיה טרוריסטית". והרי צה"ל היה מספק לאלפי חיילים מקרב האצ"ל רובים ומקלעים ותחמושת בהתאם. עובדה היא, כי למאות אנשי לח"י בצה"ל, שלחמו במסגרת הומוגנית, פלוגתית או מחלקתית – נמסר כוח־אש רב־עוצמה וכלי־שריון, מהמעולים בצה"ל. אך בן־גוריון ניצל את הפחדים (חסרי הבסיס) של מנהיגי "מפלגות הפועלים", וביחוד של מפ"ם על שני מרכיביה, כדי לרתום אותם בברית מאולצת נגד "סכנת המרד" של "הפורשים".[18]

2: הפלמ"ח על כוונת שר־הבטחון

המטרה: גלילי

בכ' סיון (27.6), שבוע לאחר שהחלה פרשת "אלטלנה", חזר הפיקוד על תל־אביב לידי "קריתי"; אך מטה "טיהור" הספיק לאסור עוד 60 "חשודים", ששוחררו תוך זמן קצר. "בעניין סידורי ההבטחה נגד האצ"ל יש לקיים סטטוס־קוו", נאמר במברק מרגיע שנשלח מאג"ם ל"עציוני" בכ"ב סיון (29.6). מדוע הופסקו הפעולות נגד האצ"ל, בעוד הוא מקיים מסגרת נפרדת בירושלים? - "לבן־גוריון היו יעדים נוספים, שעה שיצא למלחמת־חרמה באצ"ל", מבהיר הביוגרף. "אחת מתכונותיו היתה סגולתו לנצל הזדמנות. ב'אלטלנה', משזה התרחש, ניצל אותו עד תום - לחיסול חשבונו עם האצ"ל" - אבל לא מיד. הטקטיקן־הפוליטי ידע להכות, להתענג על פרפורו של הקרבן, בטרם יתן לו את מכת־החסד, כפי שנוהג החתול בעכבר. "העצמה שניתנה לו, לרגל העימות עם האניה, הפכה בידו כלי לשבירה סופית של המחתרת" - לא רק המחתרת, אלא נגד כל יריביו.

"משברים נוספים יספקו לו הזדמנות להכות ימינה ושמאלה", אומר הביוגרף. "כאסטרטג־פוליטי מתוחכם מיהר בן־גוריון לנצל את נצחונו בפרשת 'אלטלנה' להגשמת יעד נוסף. ימים ספורים לאחר הפרשה יצא שוב להתמודדות - מול בני־בריתו הנאמנים, אלה ששרתוהו במסירות במערכה נגד האצ"ל". בן־גוריון יצא "להכות ימינה ושמאלה" עוד לפני "אלטלנה". במשימה מתוכננת זו פתח לפני ההפוגה, בא' סיון (8.6). באותו יום הזמין אליו את אליעזר שושני, קצין כספים ואפסנאות, מן הבודדים במטה הפלמ"ח שלא היה מזוהה עם מפ"ם. בן־גוריון הגדיר את מטרת הזימון: "על הרכב המטה הארצי של הפלמ"ח וסדריו". הפלמ"ח היווה מגזר אוטונומי בצה"ל, עם מטה ארצי, אפסנאות, ואף לשכות גיוס. בן־גוריון רשם פרטים ששמע משושני: "המטה מונה פעם על־ידי סנה. מזמן כניסתו של אליעזר [שושני] (זה 3 שנים) יש מינויים למטה. בזמן כניסתו היו במטה: יגאל [אלון], יצחק שדה והוא. מאז נעשים המינויים על־ידי יגאל (מתי נתמנה יגאל למפקד?). יגאל מינה יצחק רבין למטה. הרכב המטה עכשיו: יגאל, רבין, שושני, שלום חבלין. למטה יש קשר שלו, אספקה שלו וכו'."

בן־גוריון החל להצר את צעדיו של מטה הפלמ"ח. הרבה מטרות היו לו בכך. בפלמ"ח היו 3 חטיבות - רבע מ־12 חטיבות צה"ל, חטיבות מעולות. אך לרוע־המזל היה הפלמ"ח מזוהה עם היריבה הקשה: מפ"ם. ליריבות היו סיבות הקשורות בראשית מלחמת העולם, כשהוקם הפלמ"ח. על־פי יואב גלבר "היתה קבוצה, שמתוך אידיאולוגיה התנגדה לגיוס לצבא הבריטי - זה השמאל הציוני. מקבוצה זו רק חלק קטן הלך לצבא הבריטי". מרבית המזוהים עם הקבוצה התגייסו לפלוגות־המחץ, שקיבלו הדרכה צבאית מקצינים בריטים והיוו את הכוח המגוייס של ה"הגנה". כוח זה אומץ על־ידי "הקיבוץ המאוחד", שאף נשא בעול האחזקה. אנשים אלה הקימו באותם ימים את סיעה ב' במפא"י, שקראה־תגר על הנהגת המפלגה. היחסים המתוחים הביאו לפרישת הסיעה ממפא"י והקמת מפלגה עצמאית - "לאחדות העבודה". האיחוד עם "השומר הצעיר", בחורף תש"ח, הפך את המפלגה החדשה, מפ"ם, ליריב קשה ומסוכן. המלחמה שהחלה באותו זמן הפכה את החטיבה המגוייסת של הפלמ"ח לכוח הלוחם העיקרי; וזו גדלה ותפחה עד לשלוש חטיבות, כשמטה החטיבה הופך להיות מטה של דיביזיה אוטונומית. הזהות המפ"מית נראתה בעיני בן־גוריון כמאיימת על השלטון; מה עוד שהרמ"א, גלילי, השתייך אף הוא למפלגת הפועלים המאוחדת.

בנסיבות הימים, כאשר הדבק המלכד את מפ"ם - נוסף ליריבות אל מפא"י השלטת - היה גם אוריינטציה פילו־סובייטית, היווה כוח זה סכנה להנהגה המפא"ית. ומכיוון שלא ניתן לפגוע

בשליטת מפ״ם על הפלמ״ח מבלי לפגוע בכוח הישוב – הפנה בן־גוריון את מאמציו כנגד האחיזה המפ״מית בראשות הפירמידה הצבאית: ישראל גלילי. בפעולה זו החל חודש־חודשיים לפני הכרזת העצמאות, אך הגיע לשיא רק סמוך להכרזה. בט״ו אדר־ב (26.3) פנה בן־גוריון אל יוחנן רטנר, שמילא פעם את תפקיד רמ״א ה״הגנה״, להיות ממלא־מקום הרמטכ״ל שהתייסר בחוליו. הפניה לוותה בהפצרה חברית מצד הרמ״א גלילי והקמב״ץ ידין. אם בתחילה נטה רטנר להענות, הנה עד מהרה הבחין כי המינוי נובע, בין השאר, ״מן הצורך שהרמטכ״ל ישמש כתליין״. רטנר: ״כעבור ימים אחדים הבחנתי שבן־גוריון מנסה ׳לנטרל׳ את ישראל גלילי ולהדיחו. אמנם, המפקדה הארצית, וזה כלל את ראשותו של גלילי, היתה אנכרוניזם״. אבל ״סביב גלילי התגבשה קבוצה שנמנו עמה רובם המכריע של חברי הפלמ״ח ומפקדיו. גלילי ניסה לדחות את המשבר, בתבעו הגדרת סמכויותיו. תשובתו של בן־גוריון הסתכמה ב׳לשם מה כל הפורמליות הזו׳, ׳נעבוד בלא להעמיד תנאים זה לזה׳ וכולי״. על־פי רטנר היו לדרישת פיטורי גלילי נימוקים פרסונליים אגואיסטיים: ״רק אדם אחד נותר אז במרומי פעלו המתגבה – בן־גוריון עצמו. ככל שקטנה דמות האנשים שסייעו לעלייתו, כן נתעצמה דמותו״. רטנר מסביר כי ״לא קל היה מבחינה פוליטית לבצע את הפעולה נגד גלילי. ביצועה היה קל בהרבה אילו ניתן להוכיח שרבים מתפקידיו מתחסלים בהימצא רמטכ״ל ממש״.

לרטנר התברר בהמשך הזמן כי בן־גוריון חשד שהסתלקותו החפוזה מלקבל על עצמו את תפקיד ממלא־מקום־הרמטכ״ל נגרמה מחשש שייאלץ לפרק את הפלמ״ח. ״השערה זו של בן־גוריון היתה מוטעית״, אומר רטנר, ״כלל לא עלתה על דעתי אפשרות כזאת״. סברה זו קשורה במעשה שהיה, כשבן־גוריון התעקש לקשר אותו אל נושא זה: ״ב־1951, בבואו אלי לביקור התפייסות, שאל בן־גוריון פתאום: ׳למה הזכרת במכתבך את הפלמ״ח?׳ היה ברשותי העתק של המכתב והראיתיו לו – הפלמ״ח לא הוזכר בו אף במלה אחת״...

״הסיבוב הראשון״ במאבק נגד מפ״ם נסתיים בנצחון חלקי. ה״מאבק״ התרכז בדמותו של ישראל גלילי, האישיות הבכירה של מפ״ם במערכת. היה זה בתקופת־החרדה שלפני הפלישה. בכ״ג ניסן (2.5) הודיע בן־גוריון לגלילי כי כהונתו כרמ״א בטלה, והציע לאמן־הניסוחים לנסח את סמכויותיו החדשות, מתוך שתי הנחות: הצבא לא יושתת על בסיס מפלגתי; הממונה המוסמך על הבטחון הוא שיתן הוראות במישרין למטה־הכללי. משלא הביא גלילי את הניסוח המבוקש תוך שעות אחדות, הודיע בן־גוריון על פקיעת מינויו של גלילי לתפקיד הרמ״א.

התגובה היתה חריפה, כצפוי. באיגרת פנימית ראתה בכך מפ״ם ״פתיחת מסע לביטול יסודותיה הצבאיים של ה׳הגנה׳ ושל יסודות מבנה הפלמ״ח – מחד; ו״הקמת דיקטטורה צבאית־פוליטית בראשיתה של המדינה היהודית״ – מאידך. בן־גוריון היה ודאי מתגבר על תגובת מפ״ם, אך להתנגדות חריפה של צמרת ה״הגנה״ לא ציפה. בכ״ז ניסן (6.5) שיגרו ראשי האגפים – אבידר,אילון, בן־חור, ידין וצדוק – מכתב משותף לבן־גוריון נגד הדחת גלילי. ״אם לא יסודר הענין תוך 12 השעות הקרובות, יפסיקו לראות את עצמם אחראים להנהלת הענינים״. זה היה, למעשה, אולטימטום. קודם־לכן דחו אילון וידין הצעה לקבל את תפקיד הרמטכ״ל.

נוכח התאריך המתקרב הסכים בן־גוריון לשובו של גלילי, בלי הגדרת התפקיד. ״עד שהי״ג יקבעו משטר־בטחון, נמשיך שנינו לעבוד אתכם״, כתבו ״אמיתי״ (בן־גוריון) ו״הלל״ (גלילי). אך בוועד־הפועל של ההסתדרות תקפו נציגי מפ״ם את בן־גוריון בשל ההדחה. נוכח איום בן־גוריון כי ״אם יימשך בענייני הבטחון המשטר שהתקיים, לא אקח על עצמי תיק הבטחון״ – אישרה מועצת־העם, בג׳ אייר (12.5), את ביטול תפקיד הרמ״א. גלילי דרש סמכות למתן הוראות למטכ״ל. בצל אי־הפתרון של בעיית גלילי וסמכויותיו נשאר בעינו איומו של בן־

גוריון, שלא להמשיך בתפקיד שר־הבטחון. הוא היה נחרץ: "איני מסכים שישראל [גלילי] יתן הוראות לצבא". ועל איומי ראשי האגפים, ונוכח מחלתו של הרמטכ"ל דורי, השיב בן־גוריון: "כל עוד לא יפעל הרמטכ"ל, אני אמלא, במידה ידועה, את מקומו"... סכסוך זה מנע את ההכרזה על הקמת הצבא בד־בבד עם ההכרזה על המדינה. וכך, לכאורה, המשיך "ארגון ההגנה" לשמש כ"זרוע צבאית" של המדינה, בלי ביסוס חוקי. רק שבוע אחרי הכרזת המדינה, בי"ג אייר (22.5), החליט בן־גוריון לשים קץ למצב הבלתי־לגלי: "הודעתי למטה שמחר אציע חוק על קיום הצבא, והמינויים ייעשו באופן חוקי".

המערכת שוב סערה. רישומה מצוי ביומן: "ט"ו אייר (24.5). ישיבה עם משלחת מפ"ם - על חלקו של ישראל בתיק הבטחון. בן־אהרון עמד על כך שישראל יתן הוראות. הודעתי שלא אתנגד שהוא יקבל חיק הבטחון - אבל אני אקבל תיק הבטחון רק בתנאי שאין איש אחר מוסמך לתת הוראות למטה. בן־אהרון ניסה לפרש, שרק בהתאם להוראותי. התנגדתי לכך. הסברתי: אני ועוד שלושה חברים - רמטכ"ל, שקולניק וישראל - כחבר". הסערה נמשכה עוד יומיים: "י"ז אייר (26.5). חזן בא לדבר אתי על ישראל. לדבריו הכרחי שאני אמשיך לנהל ותהיה לי כל הסמכות. אבל לא אוכל הכל לעשות בעצמי. הוא מציע שישראל ירכז העניינים ויפעל לפי הוראותי. מינויים בידי. סבור שמפא"י קופחה בפיקוד. איני מעוניין שיהיו מפקדים ממפלגתי. אלא הצבא יהיה בלתי מפלגתי. איני מסכים שישראל יתן הוראות". בן־גוריון התעקש. באותו יום רשם: "אחרי 4 - ישיבת הממשלה. קיבלו חוק הצבא". זהו יום־ההולדת של צה"ל - י"ז אייר (26.5). ההודעה על כך פורסמה לאחר ארבעה ימים, בכ"א אייר.[19]

"סכנת הפלמ"ח" בעיני הקברניט

בחג השבועות הגיע מברק מירושלים: "הלילה שוב הסתבכויות בשיירות עם 'הראל': ירו בצמיגי מכוניות שלנו ושמואל קטינקא ענה באש. בידי הפלמ"ח נשארו כל הבנזין והקמח והגבינה". בן־גוריון התערב בסכסוך: "שאלתי רבין על האשמה חדשה - גזלת הגבינה ושאר המצרכים שנשלחו לירושלים. ענה שהיה ברור. מה גורלו?" לא הגבינה של ירושלים היא שהדאיגה את בן־גוריון בחג השבועות תש"ח, גם לא ה"שבועה" שצריך להשביע את חיילי צה"ל.* זו היתה הזדמנות "לטפל" בפלמ"ח. ואכן, התנגשויות־האש בין הפלמ"ח ל"עציוני" זרזו את צמצום סמכויותיו של הצבא האוטונומי. עם ההפוגה, "בראשית יוני, הפיץ שר־הבטחון הוראות שצמצמו סמכות מטה הפלמ"ח". ההוראות קוממו את מפקד הפלמ"ח. בט' סיון (16.6) "בא יגאל פ': קובל על פקודתי בדבר משא־ומתן ישיר של המטה עם חטיבות 'הראל' ו'יפתח' שלא דרך מטה פלמ"ח". אלון טען ש"הפיקוד ואג"א עמוסים, דרושה דצנטרליזציה". הוא העלה נושא, שבן־גוריון החל לטפל בו, ושימצא ביטויו תוך סערה חריפה

---

* בשבועות קרא בן־גוריון את צבי לשצ'ינר, סגן הרמטכ"ל, "שיסדר להשביע כל הצבא ולהחתים אותם על השבועה", אותה הכין שבועיים לפני כן, בהסתמכו על נוסח השבועה ב'הגנה' - "בשינויים הנובעים מקיום מדינה וחובת צבא". כיוון שלדעת סגן הרמטכ"ל ימשכו ההכנות להשבעה ארבעה ימים לפחות, עברו לברור ענין חשוב אחר: הדרגות. אולי בהשפעת חג השבועות קבע בן־גוריון "שבע דרגות לקצינים": סגן־ראשון, סגן, סרן, רב־סרן, סגן־אלוף, אלוף, רב־אלוף. ההשבעה נשתבשה, משקפצה על בן־גוריון פרשת "אלטלנה", והתקיימה לאחר שבועיים. בכ' סיון (27.6) בצהרים נערך טקס־השבעה של הפיקוד העליון - אליו הוזמנו "ראשי האגפים ומפקדי החטיבות, חיל־האוויר, הים והתותחנים" - וכמובן צלמים ועתונאים. שאר חיילי צה"ל הושבעו למחרת ביחידותיהם. בהזדמנות זו נצטוו המפקדים להחליף את שם משפחתם הלועזי לעברי: אליהו כהן ניצל את ההזדמנות והחליף את שמו לבן־חור... לסקוב קיבל פטור, בשל כיבוד־אם; הפטור למרדכי מקלף ניתן בשל כיבוד אב ואם, שנרצחו על־ידי פורעים ערבים במוצא בתרפ"ט. שר־הבטחון, כמוהו כרמטכ"ל, אף דאג להוציא פקודת־יום לצבא לכבוד ה"השבעה".

בזמן הקרוב: "טוב שתהיינה יחידות יותר גדולות", הבהיר אלון, אך יחד עם זה טען כי "יש להוקיר אספרי די־קור, להימנע מזעזועים". דברים אלה קלעו למחשבות שהעיקו על בן־גוריון. "הסברתי לו", רשם, "דצנטרליזציה – זה צורך כללי, מה שטוב לפלמ"ח – טוב לכל הצבא. יחידה בחזית היא טריטוריאלית, ולא לפי מוצא. אנו עומדים להקים יחידות גדולות – 'חזית'. ב'חזית' יהיו חטיבות שונות, תחת פיקוד אחד, לא לפי המוצא. ההתבדלות מולידה חזיונות כמו שוד הנשק על־ידי 'הראל' מאת לויצא". אלון הפיקח העביר את הוויכוח העקרוני לפסים מעשיים. בן־גוריון: "יגאל הודה והבטיח לשלוח התנצלות. הסכים שאבסורד לסדר הספקה לפלמ"ח בירושלים ובנגב על־ידי מטה פלמ"ח". אלון מצא את נקודת־התורפה – בניגוד שבין ההוראות לעקרונות אלה. אלון "קבל, שהפקודה אמרה להפריד בין 'הראל' ו'יפתח'. הסברתי שזו אי־הבנה: אם נמצאים בשטח אחד – יהוו כרצונם חטיבה אחת".

השיחה עם אלון חיזקה את החלטתו של בן־גוריון – לרופף את אחיזת מפ"ם בחטיבות הפלמ"ח. באותו יום בו קרבה "אלטלנה" לחופי ארץ־ישראל, בי"ב סיון (19.6), הקדיש בן־גוריון את דבריו במועצת מפא"י "בשאלה עדינה ודקה, שהרבה חוששים לנגוע בה – ענין פלמ"ח". הוא חילק שבחים לקיבוץ המאוחד, ש"אלמלא העזרה – הכספית, הארגונית והמשקית לא היה הפלמ"ח מגיע למה שהגיע", אך מיד הצמיד את "חברנו אליהו גולומב, שהוא יוזמו של הפלמ"ח". אם גם הקיבוץ־הארצי וחבר־הקבוצות היו עושים כך, אמר, "היה הפלמ"ח גדול פי כמה". זה היה הרגע להשמיע "אבל" אחד: "בדומה לדברים אחרים בתנועתנו, קרה גם כאן אסון. נעשה נסיון לעשות את הפלמ"ח מונופולין של מפלגה אחת, חטיבה צבאית של מפלגה". אבל "עכשיו יש לנו כמה חטיבות מגוייסות... כפופים למטה הצבא ולממשלה הזמנית". ועל כן "חטיבת פלמ"ח מעמדה צריך להיות שווה למעמד שאר החטיבות" כאן יצא בהתקפת־מצח: "הסיעה לא הסתלקה מנסיונותיה להטלת מרותה המפלגתית בפלמ"ח. 'הסיעה' ניסתה בכל האמצעים לשמור על המונופולין... רק הרשות הממלכתית יכולה למנות אנשים ולהגדיר הסמכות של כל מפקד ומפקד. הצבא יהיה כפוף כולו למרות אחת – מרות המדינה, ויקבל פקודות מהממשלה ומהמפקדים המוסמכים".

אם בי"ב סיון (19.6) נדמה היה לבן־גוריון כי הגיעה העת לפרק את מטה הפלמ"ח, הנה כבר למחרת נתרגשה עליו פרשת "אלטלנה" ושיבשה את כל המהלך לחיסול מקור הכוח של מפ"ם. יותר מכל כוחות צה"ל האחרים מילאו יחידות הפלמ"ח בלהיטות אחר הוראות החיסול שגזר בן־גוריון על האצ"ל. מטה הפלמ"ח הוכיח את חשיבותו ונחיצותו, כאשר נענה בהתלהבות לשמש כמטה "מבצע חיסול". בתנאים שנוצרו לא יכול היה בן־גוריון להמשיך בתכניתו לפרוק מטה הפלמ"ח. אבל הוא לא זנח את תכניתו, אלא ניסה להכות בחזית אחרת, לא פחות חשובה. סופו של מטה הפלמ"ח יגיע, כשתימצא ההזדמנות לכך.

החזית החדשה היתה חזית הפיקוד העליון. כבר בימים האחרונים שלפני ההפוגה עלה על הפרק הרעיון להקים מסגרות גדולות יותר, נושא שעלה בשיחה עם אלון ימים אחדים לפני התרחשות "אלטלנה". גם לקחי הלחימה עד כה דרשו ארגון־מחדש של הכוח. ומיד לאחר שפרשת "אלטלנה" יצאה מחריפותה – בי"ז סיון (24.6) – הועלו הצעות למינוי מפקדים לארבע חזיתות: לחזית הצפון הציע ידין את משה זליצקי־כרמל, ששימש בתפקיד "דה־פאקטו". לחזית ירושלים והמרכז – שנועדה להיות במוקד המתקפה – הציע את יגאל פייקוביץ, ששימש מפקד כוח "יורם" לאחר נפילתו של הקולונל מרכוס. לחזית הדרום הציע את שמעון קוך־אבידן, מפקד "גבעתי". ל"תיכון" לא התייחס ידין – אולי משום שהשאיר לבן־גוריון אפשרות להציב בחזית הלא־אופנסיבית אחד מיוצאי הצבא הבריטי.

בן־גוריון רשם את הצעות ידין, אך לא הגיב על ההצעות - כיוון שנאלץ להופיע במועצת המדינה הזמנית, שדנה על ירושלים. רק למחרת התפנה לטפל בהצעות. בעקבות הדיון במועצת המדינה יצא לירושלים, ורק כשחזר התפנה לנושא הפרסונלי.

רק בי"ט סיון החל בפעילות רצינית בנושא המינויים: "צבי אילון [סגן הרמטכ"ל] מציע להגדיר תפקידו של כל אחד. לסיים בפרשת המינויים". בן־גוריון: "אתייעץ עם יעקב [הרמטכ"ל] בכל עניינים אלה, ועד יום ג' [כ"ב סיון (29.6)] ייקבעו הדברים. שלחתי נחמיה ליעקב עם הצעות ומשאלות ובעיות לחוות־דעתו". עוד באותו יום דרש וקיבל מראש אכ"א את "רשימת מפקדי החטיבות - מתי ועל־ידי מי מונו" - והחל לעבוד עליה במלוא המרץ. בטרם יחליט, שלח את שלישו לשמוע את דעת הרמטכ"ל. בכ' סיון (27.6), "נחמיה שב מיעקב [דורי]. הוא מציע למפקדי חזיתות: זליצקי [כרמל], מקלף ויגאל [אלון]. שני הראשונים - לגליל ול'תיכון'. לחזית הדרום הוא מקבל, עם כל הספקות, את יגאל פ'. הוא אמנם ערום ופוליטיקאי, אך מוכשר". בן־גוריון, לאחר ששקל "בשינויים שיש לעשות בסידורי המטה והחטיבות" - לא מצא פתרון לכל הצרכים. אך הגיע להחלטה: זליצקי - לצפון; מקלף - לירושלים; יגאל [אלון] - לדרום. אבל, "אם מקלף עובר לפיקוד בחזית - אין לי ממלא־מקום לו". והזמין את מקלף ולסקוב - שאינם חברי מפ"ם - "לשמוע דעתם על השינויים הנוגעים להם". והוא רושם: "מקלף מפקפק אם הוא יצליח - האחריות רבה, לא נוסה עדיין".[20]

מרד הפיקוד העליון

בכ"ב סיון (29.6) מסר בן־גוריון את החלטתו והופתע נוכח הסערה: "כשהודעתי ליגאל וצבי מסקנותי בעניין פיקודי החזית והאגפים - מינוי משה [כרמל], מקלף ויגאל אלון, וחילופי צבי בבן־ארצי, לרר בשלמה, ואליהו בלרר - איימו עלי בזעזוע ובהרס בנוסח הישן. ההסתערות העיקרית היתה מכוונת, כמובן, נגד מינויו של מקלף למפקד חזית. יגאל דרש דוקא יגאל אלון. הנימוק - מקלף לא מנוסה, הקמת המטה תדרוש הרבה זמן. הוא דרוש לחטיבה בגליל... כששאלתי מתי היה יגאל מפקד חזית, ענו לי שהיה מפקד בחזית לטרון". בן־גוריון התעקש, אך יגאל ידין "עמד על שלו". למחרת ניסה שוב לשכנע את ידין. "הסברתי לו שעם הקמת צבא משונה הרכב המטה: הוא 'יודן־ריין' - אין בו אף חייל אחד. מן ההכרח לשנות זאת. ומשום כך הכנסתי שלמה, פריץ, בן־ארצי" - יוצאי הצבא הבריטי, לא חברי מפ"ם. נוכח התנגדותו החריפה של ידין, שינה בן־גוריון משהו בהחלטתו: "קיבלתי הצעה אחת משלו: מינוי לסקוב לחיפה ודונקלמן לחטיבה ז' במקום שלמה". בזה, חשב בן־גוריון, נסתיים מערך המינויים - והעביר את ההחלטה לסגן־הרמטכ"ל, צבי אילון, כדי שיעביר אותה לראשי האגפים.

בן־גוריון נסע לחיפה, לחגיגת יציאת החייל הבריטי האחרון מארץ־ישראל. "כנראה מחכה לי אובסטרוקציה של יגאל, ואולי עוד מישהו", חשש. ואכן, בשובו, בכ"ד סיון (1.7), התברר כי הסערה פרצה. "נתקבלו מכתבים מכל חברי הסיעה: יגאל ידין, ישראל גלילי, אליהו בן־חור, צבי אילון - על התפטרויות, וקטרוגים נגד המשטר הקיים. וכולם מבקשים להמציא מכתבם לממשלה, מחוץ לישראל, שבעצמו שלח המכתב לממשלה, אם כי בראש המכתב אלי כתב 'אישי וסודי'." גלילי כתב: "מצב הנהלת המלחמה הרה־אסון, "לצבא אין פיקוד ואין מפקדה... החלטת עליהם ללא כל התיעצות עמי. באחדים מהם יש נזק וחבלה. מחרידני ספק מר... אלמלא חרדתי, הייתי בורח לאחת החטיבות. נמנעתי מצעד זה 'פן תעלוזנה בנות פלשתים'. אולם איני יכול לשאת באחריות".

בן־גוריון נחלץ להדוף את ההתקפה, וראשית לכל הזמין אליו את ידין. "אמרתי שארבעת המכתבים שקיבלתי ממנו ומשלושת חברי מפ"ם - זהו מעין מרד פוליטי בצבא ועניין חמור

מאין כמוהו" – רשם על אירועי אותו היום. "זה עלול להעמיד בסכנה את המערכה, שהיא מערכת חיים ומוות. אם יעמוד על דעתו להתפטר מאג"ם – אקבל התפטרותו. אולם חובתי להגיד לו שזה נראה בעיני כחבלה חמורה. המלחמה תתנהל גם בלעדי וגם בלעדיו. בשני המקרים יהיה זה חבלה. אני לא פונה אליו בשם המשמעת – משמעת מכנית אין בה ברכה. אני פונה לאחריותו. הליכתו מחבלת אותו גופו, אבל זה עסקו הפרטי. היא מחבלת העבודה שעשה במשך שישה חדשים. היא מחבלת קשה במאמץ המלחמה". למרות הדברים החמורים, ידין לא נענה: "מחר בבוקר יתן לי תשובה".

ידין לא שינה עמדתו. "מיגאל קיבלתי תשובה שלילית. הוא עומד על התפטרותו", רשם בן־גוריון. "לא היה מרד", הסביר ידין. "היה מרי, מחאה! אמרתי לבן־גוריון כי ההחלטה בדבר המינויים נוגעת גם לאחריותי. כראש אג"ם לא אקבל אחריות". וכך כתב ידין לשר־הבטחון: "אם אתה עומד על דעתך – אני מתפטר. אתה יכול לשלוח אותי כחייל, אך לא לחייב אותי לקבל אחריות". ידין חזר, לבסוף, למעמדו ולתפקידו.

לא כן אליהו כהן (בן־חור). למחרת ההתפטרות הוזמן צבי הורביץ, סגנו. "הודעתי לו שעד בוא מנהל חדש לאה"ד, יקבל הוא מידי אליהו ענייני אה"ד", רשם בן־גוריון, "כי אליהו חדל להיות ראש אה"ד החל מ־1 ביולי". בהמשך המלחמה תפקד אליהו בן־חור כטוראי, נהג זחלם בחטיבת "הנגב". דוקא הוא, היחידי בין המתפטרים שהיה "חייל", ששרת שנים לא מעטות בצבא הבריטי – הוא הוחלף... שכן היה מפ"מניק שרוף!

בן־גוריון התקשה לאתר את סגן־הרמטכ"ל. "סוף־סוף נמצא צבי אילון", רשם באנחת רווחה. "הוא מסר את פקודת המינויים. הסביר שאינו מסרב לקבל המינוי, אבל נראה לו שהוא קיבל פיקוד מתוך אי־אמון לעבודתו במטה. כשהעמדתי אותו על טעותו – הודיע שהוא כמובן יקבל הפיקוד, אבל מציע ברור עם אנשי המטה".

ביחס לגלילי היה בן־גוריון נחרץ. "הוא לא יעבוד עוד – אם אשאר שר־הבטחון", אמר. לגלילי היה ברור "שיתכן שצריך יהיה לשלם מחיר תמורת שובו של בן־גוריון, וכי אפשרי מאד שהוא יצטרך להיות הקרבן. כלומר, שבשבילו לא תימצא עבודה". לאחר זמן־מה ביקש גלילי ממפלגתו לשחררו ממשרד־הבטחון. כשדווח על כך לבן־גוריון, אמר לבן־אהרון: "ישראל לא עבד פה כנציג מפלגתי. רק כשישראל יפנה אלי, אשוחח אתו בעניין זה". מעמדו של גלילי התערער, אף שהמשיך לבוא למשרד עד לסוף שנת תש"ח, כשחזר לקיבוץ נען. הוא עוד ישוב, ויהיה שר בלתי־מוגדר בממשלת גולדה מאיר.

בעצם ימי המשבר התכנסו אחדים מראשי הפלמ"ח בדירתו של בן־חור – לדון כיצד "להיפטר מכל אלה שבן־גוריון ממנה". פרטים על הדיון נודעו לחיים לסקוב. "החלטתי שזהו מרד", שיחזר לסקוב את ההתרחשות בעקבות המידע שקיבל. "למחרת ביקשתי לראות את דורי, הרמטכ"ל. אמרתי לו: 'בפגישה זו אמרו דברים אלה ואלה. בעיני זהו מרד!' הרמטכ"ל השיב לי: 'מה אתה מדבר? שטויות! איזה מרד זה?' יצאתי מעם פניו בטריקת דלת. נפגשתי עם בן־גוריון וסיפרתי לו את כל הפרטים, והוספתי: 'אני מזהיר אותך – זהו מרד! עושים כאן הכנה למרד!'. אך גם בן־גוריון השיב לי בביטול: 'כהן? הרי הוא איש שלנו!' ואני הגבתי: 'יותר בעניין זה לא אבוא אליך'."

בכ"ה סיון (2.7) התקיימה ישיבת הממשלה. במקום לדון בהצעות ברנדוט הראשונות – שאמורות היו להפקיע את ירושלים והנגב לידי הערבים, תמורת הגליל המערבי – נאלצה הממשלה לדון במשבר הפיקוד העליון. בן־גוריון הביא לישיבה את הודעות ההתפטרות.

מסיכום סטטיסטי שהציג בפני השרים, התברר כי שמונה מח"טים – 2/3 של הפיקוד הגבוה – משתייכים למפ"ם, ורק 2 מהם הם ממפא"י. שאלת מעמדו של גלילי עלתה שוב. בן־גוריון הודיע כי לא ימשיך במשרד־הבטחון אם יערערו על זכותו למנות את מפקדי צה"ל ואם יכפו עליו שוב את גלילי. הוא הודיע על נכונותו לעמוד לדין בפני ועדת־שרים. הצעה להקים ועדה של חמישה שרים – יצחק גרינבוים יו"ר, משה שרת, פינחס רוזן, אהרן ציזלינג ומשה שפירא – אושרה ללא התנגדות.[21]

ועדת־החמישה

הראשון שהופיע בפני הוועדה, בכ"ו סיון (3.7), היה גלילי, שהתרכז במינויי בן־גוריון ותקף אותם אחד לאחד. בחריפות יתרה תקף את ההצעה למנות את מקלף למפקד חזית ירושלים. "זוהי הכשלה של בחור צעיר והכשלת החזית", קבע. כבר ביום הראשון ניכר היה לאן יובילו הדיונים – לשום מקום. בן־גוריון התערב בקריאות־בינים, בהערות ובהבהרות. בהפסקה כינס גלילי את חברי המטכ"ל – אבידר, אילון, ידין, צדוק ורטנר – וביקשם להישמע לפקודות, אך לנהוג לפי מצפונם. "להשתחרר מכל חובת סולידריות, שמא יתהווה מצב שאני אצטרך 'להתנדף' ממערכת הנהלת ענייני הבטחון".

ידין העיד גם הוא באותו יום. על ה"מרד" סיפר, כי כאשר האשימו בן־גוריון, "לא עניתי לו. עמדתי לענות בבוקר. הוא לא פנה אלי. הגיע השלישי. 'מהי התשובה?', שאל, 'כן או לא?'. אמרתי: 'מה שכתבתי במכתב'. אני רואה עצמי כאיש בלתי־מפלגתי במאה אחוז". ידין תקף את המינויים: "אחד מהם, בזמן הקשה של המלחמה, אמר לי: 'אנחנו מפסידים את המלחמה, תן לי לעזוב את המקום. אני רוצה לנסוע לארגנטינה'. היה יועץ. קצין אחר הוא מושחת. אינטריגנט. קרייריסט". ידין השתמש בביטויים חריפים, עד שעורך היומן החליט להשמיט את הדברים והגדירם כ"ביקורת אישית של ידין על מועמד של דוד בן־גוריון". לפיקוד על חזית ירושלים הציע ידין את אלון.

דוגמה לשרירות בהצעות־המינוי הביא ידין מההצעה למפקד ירושלים. בן־גוריון החליט למנות לתפקיד זה את משה דיין. "דיין הוא מפקד גדוד פשיטה", הסביר ידין. פתאום הוצע לשלוח אותו כמלווה של גוויית סטון המנוח לאמריקה. ועתה מציעים את דיין למפקד־ירושלים – כאשר הוא עוד באמריקה... למה משה דיין ולא אליהו בן־חור? יעקב דורי והמטה חושבים שאליהו צריך ללכת לירושלים. מה הקושי בעניין זה?". על כך הגיב בן־גוריון בקריאת־בינים: "אני קובע ולא אתה, כל זמן שאני אחראי".

סיכם בן־גוריון את ישיבתה הראשונה של הוועדה: "אתמול ישבה ועדת החמישה. שמעה את ישראל ובלילה את יגאל. התבהרו לי אתמול כמה דברים. איני יודע אם ישראל הוא קרבן או היוזם של אינטריגה מצד מפלגתו להשתלט על הצבא, ולהיפטר ממני. היתה לי פגישה עם כמה מחברי פלמ"ח – והם יודעים כבר כל 'הטענות' של ישראל וחברותא".

חברי הוועדה ניסו להתעמק בבעיית המינויים ובשייכות המפלגתית של המפקדים. "האם זה נכון שמינויים בצבא נעשים גם בשים־לב להשתייכות למפלגה, ובעיקר למפ"ם?" – שאל פינחס רוזן־רוזנבליט את סגן הרמטכ"ל, צבי אילון. כשניסה אילון להתחמק, בטענה שאין רישום על כך, התערב בן־גוריון בשאלה ממין השאלה: "כמה יש מפקדי חטיבות ומג"דים בפלמ"ח שאינם חברי מפ"ם?" תשובת אילון: "נצטרך לבקש את מפקד הפלמ"ח למנות ועדה ולחקור זאת". לבן־גודיון היתה תשובה לשאלה, הן בנושא זה העמיק לחקור לא מעט: "למה לשאול? בין המח"טים והמג"דים יש רק איש אחד שאינו חבר מפ"ם; ואף פעם לא הוגש לשר־הבטחון לאישור. זה נעשה על־ידי מטה הפלמ"ח".

בכ״ט סיון (6.7) קבל בן־גוריון על התמשכות הדיונים. ״הכרח שהוועדה תתפנה לגמר ברוריה ומסקנותיה, כי הימים והשעות ספורים. קשה לי להשהות הסידורים הדרושים לזמן בלתי מסוים וגם אין אני רוצה בתנאים הנוכחיים להכריע סופית. גם אין לי רשות ואפשרות להסתלק מאחריות״. אהרן ציזלינג העלה הצעות לסיכום.

משהתברר לו כי ועדת־השרים לא תתמוך בעמדותיו, החליט בן־גוריון להעמיד את הוועדה בפני הכרעה. ״הדיון שהתקיים בוועדת־החמישה וההצעות שהוכנסו – הוציאו אותי ממשרד־הבטחון ומאת הממשלה־הזמנית״, כתב בן־גוריון. ״אך המצב החמור מחייב אותי לסייע לממשלה־הזמנית בקיום הבטחון – ועד כמה שידי מגעת אתמוך בממשלה, כאילו עמדתי בתוכה״. בן־גוריון הציע להטיל את האחריות על צה״ל לחבר של חמישה: ידין, רטנר, עשת, ראש אכ״א וראש אג״א. ״אם לא תמנו מיד שר־בטחון אחר״, הוסיף, ״אני מציע שוועדה של שלושה חברי הממשלה תהווה את קבינט המלחמה... אני מוכן לעבוד עם שלושת חברי הממשלה כיועץ, בלי זכות הצבעה... עזרתי תינתן גם למוסד אחר. אעזור, בתנאי שלא תיפול עלי אחריות רשמית״. בסיום המכתב הביע את שאט־נפשו מההצעות שהוועדה עומדת לסכם: ״למען חסוך זמנה היקר של הממשלה, אני מבקש לגנוז את הצעות הסידור של משרד־הבטחון – אם הכוונה למשרד הבטחון שאני עומד בראשו״.

בהשפעת המכתב מיתנה הוועדה את ההחלטות וסיכמה את דיוניה בפשרה. הבעיה היתה – מי ילך אל בן־גוריון למסור לו את ההחלטות. גרינבוים הטיל את המשימה על שרת. ההצלחה לא היתה מנת חלקו. ״כשבאתי אליו, היה רופא לידו״, סיפר. ״ניסיתי לדבר, אך לא הגעתי לשיחה בעניין״. לפתע פנה בן־גוריון אל אורחו ואמר כי צריך לשבת עם המטכ״ל ולסיים את התכנון. שאל שרת: ״מי ישב? אתה ראש־ממשלה או לא?״ – ״לא!״ – השיב בן־גוריון בפסקנות.

הוועדה התכנסה שוב. הבעייה – איך לפייס את בן־גוריון. הועלו רעיונות שונים – ללא תכלית. ״מקורבים״ נכנסו לעבי־הקורה. ״בן־גוריון מוכן לחזור – בתנאי שהוא ינהל את העניינים״, הובהר לוועדה. ״הוא יסכים לוועדת שרים, לידו: בטחון, אוצר, פנים״. באווירה זו הודיע גם גלילי שהוא עומד לפקודה.

יצחק גרינבוים פנה אל ראשי האגפים במטה הכללי, לברר את עמדתם לגבי ממשלה בלי בן־גוריון. ״פקודת הממשלה היא פקודה״, היתה התשובה, ״כל ממשלה״. ואף על פי כן לא נראה פתרון באופק.

מי שהפשיר את הקרח היה לא אחר מ״המתפטר״ יגאל ידין. הוא ניגש אל בן־גוריון, כשנמסר כי הוא חולה ושוכב במיטה. פולה, הרעיה, סרבה להכניס את ראש אג״ם־מטכ״ל המתפטר אל שר־הבטחון המתפטר: ״היא חשבה שאני עוכר־ישראל... אמרתי לה שלא יעזור כלום – אני מוכרח לראות את בן־גוריון״, סיפר ידין. לבסוף נתרככה: ״הוא חולה. אם אתה רוצה – עלה אליו. אך זה לא יעזור!״ פולה צדקה: ״בן־גוריון שכב במיטה״, ממשיך ידין. ״רק ראה אותי, הסתובב אל הקיר והפנה אלי את הגב. לא מדבר. אמרתי לו: ׳תשמע, בן־גוריון, אני – מי אני?! אתה האחראי. לא יסולח לך המצב הזה. תזרוק אותי! תפטר אותי! אבל ההפוגה נגמרת. איך תוכל לשאת באחריות הזאת?!״

בן־גוריון לא הגיב, כאילו לא שמע. ידין לא הפסיק, המשיך לדבר, להפציר. הוא הציע פשרה, רעיון אחר: בגלל לחץ הזמן – לא למנות עכשיו מפקדי חזיתות. הבעיה הלוחצת – ירושלים. בהעלותו את השם, ידע ידין כי הוא קונה הקשבה. ״תכנית לרלר״ מוכנה, אמר לבן־גוריון. נמנה את אלון כמפקד המבצע. ואחר־כך נראה. לא נעשה דבר קבוע. ״בן־גוריון הסתובב אלי, לאט־לאט, ואמר: ׳אני מקבל׳. ובזה זה נגמר״.

על הוועדה מוטל היה לסיים את הפרשה ואת עבודתה. בעוד שלושה ימים אמורים הקרבות להתחדש. היו"ר הציע למנות ועדה מצומצמת, כהצעתו של בן־גוריון, אך לקבוע בה חמישה חברים. הועלו שתי הצעות נוספות: האחת - לשכנע את בן־גוריון "לקבל שני עוזרים"; והשניה - לבחור מיד רמטכ"ל חדש. "ועדת־החמישה" לא התכנסה שוב. ההחלטה הועברה למליאת הממשלה, בל' סיון (7.7), בה השתתף גם הרב פישמן, שחזר מהתפטרותו - אך בלי ראש־הממשלה. זו היתה ישיבה מפותלת, שנסתיימה בהצבעה, כאשר כל חברי מפא"י מצביעים בעד שובו של בן־גוריון על־פי תנאיו. רק שרי מפ"ם, הצביעו נגד; ושנים נמנעו. אומר הביוגרף: "הוויכוח יכול לשמש חומר מרתק לתלמידי מדע־המדינה - כיצד, במסגרת דמוקרטית, יכול אדם אחד לכפות את השקפותיו אף בהעדרו"...

ה"הפוגה" הופרה כבר למחרת, בא' תמוז (8.7), על־ידי המצרים, שהפציצו את באר־טוביה. גם בשאר החזיתות נקטעה ההפוגה לפני המועד, בליל ג' תמוז (9/10.7). בן־גוריון לא חזר עדיין, כמתברר מהיומן, ממנו נעדרים רישומים בין ל' סיון (7.7) לג' תמוז (10.7). בד' תמוז (11.7) מחדש בן־גוריון את הרישום בלי להתייחס למשבר: "רק היום יכולתי לשוב למשרד. מאמץ ממושך, בלי הפסקה של יום מנוחה אחד נתן אותותיו. נסתימה הפוגה ונכנסנו לשלב מכריע. לפי שעה היו לנו נצחונות".

קבינט מלחמתי - בן־גוריון, גרינבוים, ציזלינג, קפלן ושפירא - הוקם אמנם, אך שקע בתהום הנשיה. מרבית השינויים לא בוצעו. מקלף לא עבר לפקד על חזית ירושלים; גם אלון לא נתמנה למפקד חזית מרכז־ירושלים, אלא נקבע כמפקד "מבצע לרלר", בטרם יעבור לפקד על חזית הדרום. מרידות נוספות בפיקוד הצבאי לא נעשו. ההשג העיקרי של בן־גוריון היה בסילוקו של גלילי ממערכת הבטחון, אבל עדיין חיות וקיימות היו מטרותיו העיקריות של בן־גוריון - המפלגות והגופים בעלי הפוטנציאל המאיים על "השלטון". צריך היה למצוא את העיתוי המתאים כדי לתת להם את "מכת־החסד".[22]

בסוד "הפוליטביורו"

מלחמת בן־גוריון במפ"ם-פלמ"ח נתקלה בהתנגדות מילולית בשלהי משבר "אלטלנה". מועצת מפ"ם, שהתכנסה בי"ח סיון (24.6), תקפה את תכניות הריאורגניזציה בצה"ל, ה"מצביעה על מגמות של השתלטות ופוליטיקניות צרה והקמת חיץ מלאכותי בין חלקים שונים שבצבא־ההגנה". בכ"ד סיון (1.7), עם התלקחות המשבר בפיקוד העליון, כינס יצחק בן־אהרון את "הפוליטביורו" של המפלגה. בן־אהרון, ממובילי הקו התקיף, הגיב על הצעות־המינויים של שר־הבטחון: "המטה - על טהרת מפא"י. הוא מוציא את חברינו מהמטה. מוציא את הפלמ"ח מידינו. אנו רוצים כי חברינו בממשלה יתבעו את ההתפטרות של שר־הבטחון". לדבריו, "קבלת הדין בעניין המינויים היא תחנה סופית. כאשר ידין הולך, אפילו מתוך סולידריות, על חברינו להתפטר. צריך להיות ברור לציבור שיש השתוללות של בן־גוריון מטעמים מפלגתיים". אחד המתפטרים, אליהו בן־חור, אמר כי בן־גוריון מכניס אנדרלמוסיה, והציע להנהגת מפ"ם להדק את הקשר עם אנשיה בפיקוד ובחטיבות. יצחק טבנקין טען כי "מטה שימונה על־ידי איש אחד יהיה מטה שלו. הוא איננו מומחה צבאי. אי־אמון, אי־בטחון של הצבא ומפקדיו, עלול לגרום כשלונות. לא מקרה הוא שידין, שאיננו חבר מפלגתנו, נאלץ להתפטר. לא נוריד את בן־גוריון, כי איננו רוצים להקים את הימין..." תגובת "השומר־הצעיר" היתה מאופקת יותר."לא נבון לתבוע את פיטורי בן־גוריון. זה נותן כוח בידיו", אמר יערי.

כעבור יומיים שוב נתכנס "הפוליטביורו" לישיבה סודית, בהשתתפות השרים. בנטוב סבר כי מפ"ם אחרה את המועד, בכך שלא הביאה את הבעיה למשבר בתחילה; "המינויים ומה

שנעשה כבר, לא יבוטלו". אך גלילי לא היה אחוז יאוש: "למזלנו נדחה המשבר עד למינויים אלה", אמר. "מה שקרה – התערערות הצבא – גרם לכך שהברור יהיה לא סביב מפ"ם־מפא"י. כשהתפטר ידין, לא יכול עוד בן־גוריון להגשים את המינויים, כי זאת קטסטרופה". הוא הציע להוריד את הפרופיל המפלגתי. יערי היה "מלא חרדה לבאות. מה יהיה יום אחרי ההפוגה? אף תכסיסן פחות מוכשר מבן־גוריון יגיד כי כל מפקדי מפ"ם התמרדו ופתחו מרד פוליטי בפני האויב". בן־אהרון היה תקיף: "אם מקבלים את הדין – הסכמנו לכל הדברים שלא צריכים להעשות. זאת לא מרידה". גלילי ניסח הוראה לחבריו בצה"ל: "המפלגה אינה עומדת לקבל החלטה על 'מרד פוליטי' או 'מרד מזויין'. חברי מפ"ם בצבא ימשיכו לקבל את מרות הצבא".

אם בכ"ט סיון (6.7), כשעמדה ועדת־החמישה לפני סיום עבודתה, עדיין היה מזכיר ה"פוליטביורו" סבור כי "מבחינה מוסרית בן־גוריון קיבל מכות קשות. כל העדויות היו נגדו. גם של אלה שניסו להעיד לטובתו" – הרי יומיים אחר כך, בישיבת הוועדה הפוליטית של מפ"ם, קונן ציזלינג על ועדת־החמישה, החדורה פחד מפני ההתפתחויות; ובעקבות התחושה ש"אנחנו נשארים בלי שר בטחון" – צריך להיכנע. עוד אמר ציזלינג, כי העדויות הוכיחו את ההאשמות שהטיח גלילי. אך "ישראל יצטרך לשלם את המחיר" לשובו של בן־גוריון. ה"פוליטיביורו" נתבקש להכריע, אם על חברי המפלגה להשלים עם ההדחות והמינויים. שוב נתבהרה החלוקה בין מרכיבי מפ"ם. נציגי "השומר הצעיר" גרסו שלא להניף את נס המרד ולא לפרוש מהממשלה. "המלחמה" צריכה להתנהל באפיקים ציבורים פוליטיים. יצחק טבנקין, האידיאולוג של "אחדות־העבודה", הזכיר החלטה של מפ"ם התומכת בפיטורי בן־גוריון, אם יפעל לשלטון יחיד. גם "אם להיכנע, אין לשאת באחריות. מפלגה שלא יודעת לעמוד על עמדותיה – אין לה עתיד, אין להצביע בעדה".

בסיכום הדיון החליט ה"פוליטביורו" להעלות את הנושא במועצת־המדינה, להביע אי־אמון בבן־גוריון ולהציע מועמד אחר כשר־בטחון (גלילי?). אך נציגי מפ"ם לא ביצעו את ההחלטה – אף לא דרשו את כינוס מועצת־העם. מפ"ם, כמפלגה, לא עשתה דבר. המאבק בבן־גוריון שקע וגווע. לא כן בן־גוריון. הוא המשיך להכות במפ"ם.[23]

3: נצחונו של בן־גוריון

ועדת־השבעה

בעקבות פרשת "אלטלנה" מינתה הממשלה בט"ז סיון ועדה של שלושה שרים לשילוב האצ"ל בצה"ל; וממועצת־המדינה צורפו ארבעה חברים – כך קמה "ועדת שבעה", בראשותו של גרינבוים, ובהשתתפותו של בן־גוריון. מטרתה המוצהרת: קביעת הסדר בין הממשלה לבין "ארגוני הפורשים". לאחר ישיבת הממשלה בכ' סיון (27.6), הביא יו"ר הוועדה את הצעותיו של בגין ליישוב פרשת "אלטלנה": א) הם מוכנים להורות לחבריהם לשוב ולהתגייס לצבא; ב) הפסקת תעמולה הדדית בקשר למאורע האניה; ג) להמשיך במסגרת הגדודים בצה"ל, ללא הקפדה על פיקוד של חבריהם; ד) מטה גדודי האצ"ל מתבטל, אך תוקם נציגות זמנית של שלושה אנשים; ה) עצורים ישוחררו לאחר ההסדר; ו) במדינת ישראל ובתחום ממשלתה יחייבו הסעיפים הנ"ל; ז) חשבונות שלא סודרו עדיין, יוסדרו על־ידי ועדה משותפת, כולל אנית האצ"ל. בן־גוריון רשם והוסיף ש"גרינבוים מודיע שזה כולל ירושלים". למחרת נתכנסה "ועדת־השבעה" והוחלט לדון בהצעות "רק לאחר שיובהרו הנקודות העיקריות". הוסכם כי "יפגשו עוד פעם עם בגין".

ההצעות הועברו לעיונם של גלילי ופיקוד צה"ל, שעדיין לא צפו את משבר הפיקוד. גלילי הכין הצעות נגדיות, המתחילות בפסקה כי "לאחר הודעת ראש־הממשלה במועצת המדינה בדבר הכללת ירושלים בתחום ממשלת ישראל - מתבטל האצ"ל בירושלים כאדגון צבאי". (א) חברי האצ"ל נשארים בגדודים הומוגניים, אבל דק מסמ"פ ומטה יהיו מפקדיהם חברי האצ"ל - בתנאי שלא היו מעורבים בעניין "אלטלנה"; (ב) במקום "המטה הזמני" תפעל במשך שבועיים נציגות זמנית; (ג) "החשבונות" יובאו למכריע מוסכם; (ד) ההסדר יחול על כל המקומות שנכבשו על־ידי צה"ל ויוקם בהם שלטון מטעם הממשלה, ביחוד בירושלים, שעליה הכריז ראש־הממשלה שהיא בתחום מדינת־ישראל; (ה) התעמולה בקשר ל"אלטלנה" תופסק הדדית; עם התמלא התנאים - תוכרז חנינה כללית.*

על ההצעות השיב האצ"ל - כי על ירושלים יש לדון עם המפקדה המקומית, המוסמכת להחליט על מעמד האצ"ל בירושלים; הם אינם מעוניינים עוד במסגרת הגדודית; האצ"ל יעודד את חבריו ללכת לצבא בתנאים שימנעו פגיעות, קיפוח ואפליה, ייפרעו החובות ויינתנו 150 תעודות־שחרור לפעילי תנועת החרות. הדברים נרשמו ביומן: "גרינבוים הביא הצעות חדשות של אצ"ל: אין משא־ומתן על ירושלים, כי 'בירושלים הוקמה מפקדה של אצ"ל המוסמכת להחליט'. חבריהם ילכו לצבא... גרינבוים תומך בהצעות, ובטוח שבירושלים יגיע לידי הסדר. אמרתי: מעניינת אותי רק שאלת ירושלים ואי־הפרעה למלחמה. עד שאדע מה המצב בירושלים - אין לי כל עניין במשא־ומתן זה".

בעצם קרבות "עשרת הימים", בח' תמוז (15.7), בא התובע הצבאי הראשי אל בן־גוריון: "בשוני נתרכזו 70–80 אנשי אצ"ל שמתאמנים בנשק. שואל אם לתת הוראה לתוכ"ל לאסור אותם". התשובה נחרצת: "הם יאסרו אותו! אלה צריך בכוח לפרק נשקם!". בי"ג ובי"ד בתמוז (20–21.7) הציף "איסד הקטן" את שר־הבטחון במידע מדאיג: "אצ"ל מתכונן להקים מחתרת בצבא. מפקדים לא יתן, והם מוכנים לפקד על החיילים שיאומנו על־ידי הממשלה. יש לשבור המנגנון שלהם בתל־אביב, ויש לשים יד על הכסף שלהם. יש להיזהר מהכנסת נשק שלהם. יש אימפורטרים שעוזרים. הם עלולים לגנוב נשק מהצבא. יש למנוע תרומות. זקס וקריניצי תורמים ומתרימים לאצ"ל. גם רוקח עוזר. יש למנוע ארגונם בחו"ל - הם מארגנים מחדש את כוחותיהם בחו"ל". ועל האצ"ל בחו"ל: "מציע לשלוח כתריאל כץ לבדוק מצב אצ"ל באירופה". ולמחרת: "איסר מודיע ש־50 אנשי אצ"ל (אומרים גם בגין) יצאו לחיפה לתפוס האניה 'בן־הכט' [לשעבר ספינת־מעפילים של האצ"ל, שנתפסה על־ידי הבריטים] ולהפליג הימה. ניתנה הוראה לחיל־הים לשמור על האניה ולהשתמש במינימום הכוח הדרוש לשמור על האניה שלא תיפול בידיים זרות".

המגעים עם האצ"ל נעשו על־ידי יו"ר הוועדה. "הממשלה הסכימה שאני אנהל את המשא־ומתן, אך על דעת עצמי, מתוך מחשבה שהעניינים יסודרו בלי שפיכות־דמים ובלי הפרעות", הסביר גרינבוים את דרך פעולתו: "אמרו לי כי אם אשיג הדבר הזה, יהיה השג גדול. אך לא הייתי שליח של הממשלה בענין זה. שר־הבטחון ידע ונתן איחולים מצידו שאני אצליח". גרינבוים הוסיף כי "ועדת־השבעה" פעלה מתוך הנחה שמוכרחים לגמור עם מצב לא־נורמלי שבירושלים עדיין "קיימים ארגונים פורשים שעושים מה שהם חושבים לנכון לעשות. אני פתחתי במשא־ומתן, או המשכתי במשא־ומתן שהתנהל קודם".

בט"ו תמוז (22.7) דיווח גרינבוים: "דיבר עם שליח אצ"ל מירושלים; אין להם אמון שנחזיק בירושלים, ולכן חייבים לפעול שם. י"ג הציע שבכל נקודה נכבשת יתפרקו ויצטרפו

* בניגוד לברנר סבור נקרימון שהצעות אלו הן של האצ"ל וכי "גרינבוים הודיע כי בן־גוריון תומך. סעיף ירושלים אינו מוסכם, אבל אם זו תהיה ההחלטה הם ישלימו".

לצבא ישראל. ענו בשלילה. יצטרפו רק אם נכריז על סיפוח ירושלים. הציעו סטטוס־קוו. אמנם הם נתחזקו מאז ההסדר, אבל מוכנים לקיים אותו. בכל עמדה כפופים למרות הצבא... לא מתכוננים להפר ההפוגה. וביחס לפרוז? – יפריעו לכל דבר שמביא לשלטון זר בירושלים". גם יגאל אלון הציע עזרה: "אצ"ל מתכונן לעלות לירושלים בכוח – רוצה למנוע". בן־גוריון: "אישרתי". גלילי נתבקש להכין סקירה על אצ"ל בירושלים ובכ"א תמוז (28.7) הגישה ליו"ר.[24]

אם כי "ועדת־השבעה" קמה בעקבות "אלטלנה", הרי מטרתה המוצהרת התמצתה בקביעת הסדר בין הממשלה לבין "כל ארגוני הפורשים". לגבי האצ"ל היוו ספיחי "אלטלנה" את מרבית הבעיות, אך עם לח"י התרכזו הבעיות בנושא ירושלים והדרך אליה. לאחר החלטת האו"ם הודיעו לוחמי חרות ישראל, כי עם הקמתה של המדינה וממשלתה יצטרפו חבריהם לצבאה. ואכן, עם הקמת צה"ל הצטרף הגוש הגדול של לח"י לצבא ישראל – לאחר שרבים הצטרפו קודם לכן. רק בירושלים נשאר "ארגון ההגנה" האנכרוניסטי. כל זמן שממשלת ישראל הסתייגה מריבונות על העיר, וראשיה תמכו במשטר בינלאומי – הסתייגו לח"י מפרוק החטיבה העצמאית בעיר. וכך נתייחד המשא־ומתן בין "ועדת־השבעה" ללח"י לנושא ירושלים. נציג לח"י בדיונים היה יהושע זטלר, מאיר, מפקד סניף ירושלים.

ב"משפט־לח"י" גילה גרינבוים כי בשיחות על הצטרפות לח"י בירושלים לצה"ל, בימי תמוז תש"ח, גילו נציגי לח"י רצון טוב. מדוע לא נכנס ה"הסדר" לתקפו מיד? – נשאל שר־הפנים. בתשובתו הודה גרינבוים: "איני יכול לומר שאנשי לח"י הכבידו על המשא־ומתן. אדרבא, התפלאתי שזה היה קל יותר מאשר עם האצ"ל. לח"י לא העמידו כל דרישות". גרינבוים הוסיף, כי "היה רצון מצד לח"י לקבל את מרות הצבא והשלטונות. אבל היה איזשהו חשד – שמא ירושלים תֵעזב. ותעודתו של לח"י, כפי שאנשיהם אמרו לי, היה לעמוד על המשמר ולהיות מוכנים – אם זה יבוא, שהם יעשו את חובתם. הם חשדו שהשלטון הזה מוכרח יהיה, עקב תנאים אובייקטיביים, לעזוב את ירושלים – ואז הם צריכים להיות מוכנים לזה. ידיהם לא יכולות להיות כבולות, כך שיוכלו לעשות מה שהם חושבים לחובתם – במקרה שהממשלה והצבא לא יהיו מוכנים להישאר בירושלים".

המגע בין גרינבוים, כיו"ר "ועדת־השבעה", לבין נציגי לח"י־ירושלים אף הניב מסמך כתוב. בהסכם נאמר כי הוא מותנה בהקמת שלטון עברי סוברני בירושלים. ההגבלה וההתניה התקבלו על דעת גרינבוים. "הדרישה שלהם היתה כי אם, מתוך איזושהי סיבה, יבוטל השלטון היהודי בירושלים – יוכל לח"י להיות חפשי במעשיו. לא חשבתי כי התנאי הזה כל־כך חשוב ומפריע, כפי שאחר־כך נחשב על־ידי הממשלה". עם זה הודה גרינבוים שהוא, "באופן פרינציפיוני", היה מוכן לאפשרות של "הפסקת השלטון העברי בירושלים מאיזו שהיא סיבה – ואז הארגונים הצבאיים הפורשים יהיו חופשיים".

לח"י־ירושלים הציג עוד תנאי: שאנשיו, לאחר שיצטרפו לצבא, לא יאולצו להישבע שבועת־אמונים – בגלל האפשרות שבזמן ובתנאים כלשהם עלולה ממשלת ישראל להורות על הוצאת כוחותיה המזויינים מגבולות העיר (כפי שהסכימה, בהסכם שביתת־הנשק, להגביל את מספר חייליה בירושלים). אם יסרבו החיילים ממוצא לח"י להישמע לפקודת הפינוי, תוכל ממשלת ישראל לראות באי־הציות פעולה חמורה, ואם יהיה מאורגן, תוכל להתייחס אליו כאל מרד. הימנעות משבועה תמנע הכרזתם כמורדים־במלכות במדינת ישראל.

"גרינבוים מסר לי שלח"י בירושלים קיבל הדרישה להתפרק ולהצטרף לצבא. האצ"ל יתן תשובה היום", רשם בן־גוריון בכ' אב (25.8). ההסכם עם לח"י הובא לאישור "ועדת־

השבעה". "דעתי היתה, שלנו לא איכפת התנאי הזה; מפני שאנחנו נעשה הכל כדי שירושלים תהיה בתוך המדינה. לא אכפת אם יהיה כתוב כך או אחרת", הסביר יו"ר הוועדה, אבל לא זאת היתה דעת הוועדה והממשלה. "הם חשבו שני דברים: קודם־כל רצו שכל העניין הזה, **קבלת המרות**, יהיה בלי תנאי; ושנית - הם לא חשבו שאפשר להסכים לתנאי; בלי להיכנס לדיון אם יש ממש או אין בזה ממש. ועדת־השבעה קיבלה את דעתם, הממשלה קיבלה את דעתם".

מדוע לא קיבל לח"י את דעת הממשלה ו"ועדת־השבעה"? גרינבוים הסביר כי אין הוא בטוח שלח"י ידע על החלטת הממשלה, ואם בכלל נמסרה להם. "לאצ"ל הודעתי. ללח"י לא יכולתי להודיע, כי המגע היה בידי קציני־קשר. מלח"י לא באו. לא ידעתי איפה לחפש אותם". וכך לא הודיעו ללח"י על דחיית ההסכם. "הצבא הביא אותם", אומר גרינבוים, אך זה היה אחרי ההתנקשות: "אחר־כך באה 'הפעולה', כדי לסלק את כל העניין בירושלים. הפעולה הצליחה; איש לא התנגד, לא לח"י ולא אצ"ל".[25]

מאבק נגד הפרוק

בכ"א תמוז (28.7), זמן לא רב לפני שסולק סופית ממערכת הבטחון, הגיש גלילי את הסקירה על האצ"ל - אך העניינים לא התקדמו לקראת "חיסול הפרישה". בן־גוריון החל לתכנן חיסול־בכוח של האצ"ל ולח"י בירושלים. מזימה זו מתבהרת מתשובתו לראש אג"א, בא' אב (6.8), ששאל אם להמשיך לתת אוכל לאצ"ל בירושלים. "יעצתי לא לשנות מהסטטוס־קוו - כי **בקרוב נצטרך לעקור** אצ"ל כארגון צבאי". בישיבת "ועדת־השבעה" בה' אב (10.8) התלונן על שהאצ"ל ולח"י עדיין פועלים בירושלים. "האצ"ל בשלו", רשם בן־גוריון. "הצעתי להתרות בהם, ואם לא ישמעו - **לחסל אותם בכוח**. יצאתי **לשם כך** לפנות ערב לברר המצב בירושלים". למחרת קיים שר־הבטחון "מועצת מלחמה", עם צמרת הפיקוד הירושלמי - המושל דב יוסף, המח"ט משה דיין, מרדכי קדרון ודוד קרון מהש"י. בן־גוריון רשם כל מה ששמע "על המצב באצ"ל ולח"י... קיבלתי מספרים על כוח־האדם והנשק", אך גם על עניינים פוליטיים־מפלגתיים. נמסר כי "בוכרים רבים באצ"ל... לקונגרס קיבלו הרביזיוניסטים בירושלים 3,300 קולות. מאז גברה האהדה לאצ"ל, וביחוד מאז בואו של בגין... עיקר האהדה בעדות־המזרח ושכונות גאולה ובית־ישראל... **בין החיילים יש** 15% **שתומכים בהם - כלומר לא יקבלו פקודה לירות בהם**. חלק אולי גם יתמוך בהם בפועל... גם במשטרה הצבאית יש חשודים. משה [דיין] סבור שמוטב **לשלוח משטרה צבאית מתל־אביב. הצבא הירושלמי לא יפעל נגד אצ"ל**... אפילו אנשי־המטה אינם מבינים **מדוע לא לפעול יחד עם אצ"ל**". בן־גוריון מתעניין בהבט אחד: "שאלתי משה [דיין] מהו הכוח הדרוש - **יהיה הכרח לפעול בכוח**?" ומסכם בן־גוריון: "**הש"י יבדוק כל אנשי המטה והמפקדים**. שום חשוד לא ישאר בעמדת מפתח, במרכז אינפורמציה, ובמקום שמטפל באצ"ל. להחליף המ"צ, לבדוק המשטרה ולהוציא כל לוקח־שוחד ואיש אצ"ל".

גם על לח"י דווח, ולאחר שנמסר על כוח־האדם והחימוש, הובאה חוות־דעת על מגמת לח"י ירושלים: "קיום במחתרת, במטרה לפגוע במשטר בינלאומי, פגיעה באנשי או"ם; נטיה להחזיק במחתרת מספר מצומצם, השאר יצורפו לצבא ישראל ויפעלו כחא לח"י בתוך הצבא... מרכז אהדת הציבור בשכונת שערי־חסד, בית־ישראל ובני־הישיבות. נכונות להתנגשות עם צבא־הגנה. המשפיע - ד"ר ישראל שייב. תחנת שידור בבסיס בטלביה".

ראש־הממשלה חזר בו־ביום לישיבת הממשלה, בה "מסר שר־הפנים כי העניינים עם האצ"ל לשעבר הולכים ומסתדרים, לאחר שהוכרז על־ידי האצ"ל שהוא הופך למפלגה מדינית. הנשק עומד להימסר לצה"ל - כל זה בגבולות המדינה. נעשה סידור גם בדבר התביעות

הכספיות ההדדיות". לא כך בירושלים, אף כי "אנשי האצ"ל בירושלים הודיעו שהם מקבלים מרות המושל הצבאי, מתוך הנחה שיתנהגו אתם כאשר מתנהגים עם צה"ל".

מרבית השרים דיברו באותו יום. **גרינבוים**, שניהל את המגעים עם האצ"ל ולח"י, היה הדובר הראשי. האצ"ל ולח"י, אמר, "רואים בהכרזה על ירושלים צעד קדימה, אבל מפקפקים שהדבר אכן יקויים. הבטיחו כי ההסכם עם המפקדה בירושלים הוא בתוקף ולא יופר". הוא הודה כי "חברי הוועדה חושבים שלאנשי האצ"ל יש מחשבות נסתרות. וכי צריכים לגמור ענין זה בירושלים: או שיצטרפו לצה"ל, או שיחוסלו על־ידינו". **מגמת הוועדה** – "לאחר איזה זמן, בלי לחכות למשהו, נציג להם אולטימטום; ואם לא יצייתו – **לחסל אותם בכוח**". דעתו שלו שונה. **לא לעשות ניתוח זה**, אך להתרות בהם.

בן־גוריון, שזה עתה חזר מההתיעצות בירושלים, לא היה תמים־דעים. לדבריו הוטל על הוועדה "להבטיח שיהיה במדינה צבא אחד ומרות אחת". גרינבוים סבר שניתן להגיע לכך בדרכי שלום, אך המשך השיחות נהפך לסחבת. הוא תבע פרוק־מרצון של האצ"ל ולח"י תוך עשרים־וארבע שעות, ולא – לפרק את נשקם בכוח. לדעתו, "אפשר לפרק נשקם בזמן קצר ובלי הרבה קרבנות". **שרתוק** תמך, כמובן, בבן־גוריון: "אילו הייתי בדעת גרינבוים – הייתי דורש, כאשר עלתה השאלה אם להכריז על ירושלים כשטח מוחזק – לעכב את ההחלטה עד שיתברר ענין האצ"ל", והדגיש כי "יש לאצ"ל וללח"י תחנת־רדיו. הם ממלאים את חלל־העולם בצריחות, דברי־בלע, **הלשנות**, שקר וכזב". **ציזלינג**, מפ"ם, תמך בעמדה תקיפה נגד "הפורשים": בירושלים האצ"ל בולט, ובכל הארץ הוא סמוי. גרינבוים טועה. זה עלול להמיט עלינו מלחמה פנימית בזמן הגרוע ביותר.

הרב **פישמן** הוביל את ההתנגדות למהלך שיביא למלחמת־אחים: אין אנחנו יכולים להתחיל מלחמת־פנים כשאורבות סכנות מבחוץ. נחכה עד שהמדינה תתבסס. ופנה בקריאה נרגשת: "בן־גוריון חושב שעכשיו המועד לדרוש מסירת הנשק. אל תעשה זאת, כי דם רב יישפך. אני מבקש אתכם: אל נעשה שום דבר אשר יביא לשפיכת דם אחים". **ברנשטיין**, אף שבדרך כלל תמך בראש־הממשלה, אמר: "מלחמות פנימיות לא תוספנה כוח, וביחוד לירושלים המוקפת מכל עבר. אני בעד הצעת גרינבוים". **גרינבוים** לא ויתר: לשם מה צריך להגיש עכשיו אולטימטום? מה עלול לקרות אם, למשל, יצטווה חיל־המצב לירות באנשי לח"י? – הם יסרבו לעשות זאת. "הלוא היה כדבר הזה. הם [החיילים] מוסרים עצמם לידי לח"י. והיה מעשה בחמישים איש של הצבא שלנו. משום כך צריך יהיה להביא צבא מן החוץ". על הצעת ראש־הממשלה להביא את ההחלטה למועצת־העם, הבהיר גרינבוים כי "דיון פומבי יביא לכך שהאצ"ל לא ימסור את נשקו. אם קוראים עליהם מלחמה – הם יתגוננו. מי לידם יתקע שמחר לא יאסרו את בגין ולא יירו בו? !" ויכוח פומבי עלול להביא לכך שהרביזיוניסטים יעזבו את מועצת־המדינה. ועוד אנשים יעזבו. "אני אצא ראשון ממועצת־המדינה, אם יחליטו על זה. לא רק מפני שאינני רוצה בשפיכות־דמים, אלא כי זהו עניין שאינני רוצה להשתמש במלה המתאימה לכך..." והוא סיים: "אם לא תקבלו את הצעתי, אם לא יתקבל דבר זה – איני רוצה לאיים – באחריות זו לא אשא".

הרב י"מ לוין הציע לעשות נסיון אחרון להידברות, שאחריו עלול לבוא מעשה.

בן־גוריון נענה לתביעת גרינבוים, שלא להביא את הענין למועצת־המדינה. הוא הציע להציג אולטימטום, בלי לקבוע זמן; ולקבוע ש"ועדת־השבעה" תמשיך במגעים עם הארגונים, כדי לאפשר לגרינבוים לנסות מהלך נוסף. **הוחלט** – להטיל על שר־הפנים למסור **אולטימטום** לארגוני הפורשים שיתפרקו, ימסרו נשקם ויצטרפו לצבא. אחרת – תפעל הממשלה נגדם בכוח. שר־הפנים ידווח על מגעיו לאחר שובו מירושלים.[26]

אולטימטום לאחר "האסון"

בי' אב (15.8), בעוד בן־גוריון מתכנן את "מכת־החסד" לאצ"ל ולח"י, וגרינבוים ממשיך במגעים, בא "בן־משה, קצין בצבא האמריקני (מאיור)", אל בן־גוריון: "יש לו אמצעים להשיג אינפורמציה", "ובחוגי אצ"ל חושבים שהוא קרוב אליהם". המידע מפתיע: "בעוד כשבועיים אצ"ל מתכונן ליצור אינצידנט בירושלים". אך יומיים אחר־כך, בי"ב אב (17.8), משתררת תחושת ארגעה: "איסר מוסר על נטיה באצ"ל ירושלים להיכנע. מייעץ להבטיח שחרור העצורים... פעילות מוגברת באצ"ל לכבוש עמדות־מפתח בצבא. מסתננים למשטרה צבאית".

גרינבוים המשיך במגעים, ובא' אלול (5.9) אף הביא טיוטות הסכם. אך אלו לא נתקבלו. בישיבת הממשלה הסביר כי האצ"ל ולח"י רואים תפקידם "למנוע את הממשלה מכל פעולה שתביא למסירת ירושלים לשלטון זר כלשהו, גם אם זה בינלאומי". האצ"ל ולח"י חשדו שכל הצעה לפרוקם נועדה לנטרלם. "הצלחתי לשכנע אותם שחשד זה אין לו יסוד", הבהיר לשרים. "אבל עלול להיווצר מצב שניאלץ לסגת, אם בשל מפלה צבאית אם משיקולים מדיניים שיאלצו אותנו לקבל תנאים המונעים את סיפוח ירושלים - כדי להשיג הכרה במדינה. הם אינם רוצים שתימנע מהם אפשרות לפעול נגד כל שלטון זר שייקבע בירושלים".

על סמך הסיכומים הציג שר־הפנים את הצעתו: "הממשלה הזמנית רשמה את הודעותיהם של הארגונים הצבאיים, האצ"ל ולח"י בירושלים, על נכונותם לצרף את יחידותיהם הצבאיות לצה"ל, לאחר ששלטון זה קיים למעשה בירושלים, וקובעת: א) יחידות צבאיות של האצ"ל ולח"י בירושלים תצורפנה לצבא־ההגנה של מדינת־ישראל על הנשק והתקן שלהן; ב) תישמר שלמותן של היחידות וזכותן להישאר חלק מחיל־המצב בירושלים, כל זמן שלא ייחתך סופית גורלה של העיר; ג) פרט לתנאי זה יישמעו חיילי היחידות הנ"ל לכל הפקודות של השלטונות הצבאיים של מדינת־ישראל; ד) חיילי היחידות הנ"ל נשבעים אמונים לממשלה של מדינת־ישראל השלטת בירושלים, וכל זמן שתשלוט בה; ה) פרטי ההצטרפות ייקבעו על־ידי המפקדה של החטיבה החונה בירושלים, בהתיעצות עם המפקדות של הארגונים הצבאיים הנ"ל; ו) עם ביצוע הסידורים האלה מתחסלים הארגונים הצבאיים הנ"ל בירושלים כארגונים צבאיים נפרדים. הממשלה־הזמנית קובעת שאין היא רואה בסידור זה את הפתרון הסופי של שאלת הארגונים הצבאיים הנפרדים בירושלים, אלא סידור זמני".

ההצעה לא הועמדה להצבעה בממשלה. נוכח חילוקי־הדעות, הוחלט ברוב של שישה נגד שנים שלא לקבל החלטה מידית. נתקבלה הצעה לקיים ברור נוסף. גרינבוים ניסה לסכם: "אין צורך להחליט על הפסקת המשא־ומתן. אם ישאלו אותי, אגיד שאין החלטה; כשתהיה אודיע". הוסיף בן־גוריון: "אתה יכול להגיד יותר: לא נתקבל על דעת הממשלה. המשך הברור - בישיבה אחרת". "הישיבה האחרת" התקיימה אחרי הכל - אחרי ההתנקשות בברנדוט.

"הציונים הכלליים ואנשי 'המזרחי' איימו בפרישה מהממשלה, אם הממשלה תחליט על פעולה", כתב בן־גוריון. "הפורשים הציגו תנאי, שהממשלה תתחייב לא להוציא אותם מירושלים, ואם הממשלה תעזוב את ירושלים יוכלו הם להישאר. רוב חברי הוועדה לא הסכימו להצעות שגרינבוים הציע לפורשים, וכשהביא הצעותיו לממשלה ביום 5.9.48 [א' אלול תש"ח], ביקשו כמה חברים ארכה, להתייעץ עם חברי מפלגתם. בלחץ חברי 'המזרחי' והציונים הכלליים לא הגיעה הממשלה לכלל החלטה - עד שקרה האסון".[27]

"האסון" קרה ביום שישי י"ג אלול (17.9) לעת ערב, קודם כניסת השבת, כשעוד אפשר היה לעשות מלאכה. בדרך, באחת משכונות ירושלים, נורה ונהרג "המתווך" הרוזן השבדי פולקה ברנדוט. גוף המתקרא "חזית המולדת" נטל את האחריות־למעשה על עצמו. אבל עוד

בטרם נודע מי מסתתר מאחורי ה"חזית", כבר ידע שר־הבטחון מי ביצע את ההתנקשות, ועוד לפני שקיבל מידע – הזמין את "איסר וראש המשטרה הצבאית – לאסור כל אנשי לח"י פה"; והורה לדב יוסף ולמשה דיין "לפעול במרץ ובלי רחמים... **בשבע** טילפן מ' דיין, שפורשים הרגו ברנדוט, **לא יודע אם אצ"ל או לח"י**". מאוחר יותר, "בא איסר. ברר במקום הגבוה ביותר שאצ"ל לא עשה זאת". ואחר־כך, "באחת־עשרה וחצי טילפן גרינבוים, שבא־כוח אצ"ל בא אליו להבטיח אותו שידיהם לא היו במעל הזה". איש לא אמר לבן־גוריון כי ידו של לח"י בהתנקשות – חושו המחודד הוא שגילה לו... רק למחרת, בשבת, הודיע איסר הראל כי "**אין הוכחות בלתי־אמצעיות, אך הסימנים מעידים שלח"י עשה זאת**". אחר־הצהרים "הודיעו מירושלים שבסיסי לח"י נעזבו ברובם. **אתמול בארבע אחרי־הצהרים** [בדיוק **שעתיים לפני** שנמסר לבן־גוריון על ההתנקשות בברנדוט] **הודיעו ללח"י שארגונם מתפרק וכל חייב גיוס צריך להיכנס לצבא**". גם ב"משפט לח"י" סיפר הקטגור כי שעות אחדות **לפני** רצח ברנדוט, ביום שישי 17 בספטמבר, הודיעו לח"י על פרוק החטיבה שלהם בירושלים.

ברור היה שבן־גוריון ינצל את ההזדמנות לחסל גם את האצ"ל, באחיזתו האחרונה, בירושלים. בט"ו אלול (19.9) התקיימה ישיבת הממשלה. "סוף־סוף קיבלנו החלטה לחסל אצ"ל. דחינו הצעת שפירא: להניח הסטטוס־קוו בירושלים", רשם בן־גוריון. גרינבוים הציע שהאצ"ל יצטרף לצה"ל ויישבע שבועת־אמונים שתחייב אותו לשרת רק בירושלים. בן־גוריון שאל: אם מדינת ישראל תחליט שירושלים תהיה בינלאומית – האם יהיה אצ"ל חפשי לעשות ככל העולה על רוחו? השיב לו גרינבוים: כן ולא. כל זמן שהצבא שלנו יישאר בירושלים – החוק של מדינת ישראל יחול על ירושלים, כולל אנשי האצ"ל. אך אם נצא מירושלים, והחוק שלנו לא יחול עוד עליה – כי אז, כמובן, יהיו אנשי אצ"ל חפשיים לפעול כרצונם. הצעת גרינבוים נדחתה. היתה עוד הצעה קיצונית של פינחס רוזן. "דחינו הצעת רוזנבליט", רשם בן־גוריון, "שגם אם יקבלו דין ישראל – לא נסלח חטאי העבר, ביחוד דיר־יסין". נתקבלה הצעתו של ראש־הממשלה: להגיש לאצ"ל אולטימטום – שעליהם לקבל תוך יום־יומיים את חוקי המדינה ביחס לצבא, לגיוס ולנשק, וכי אלה חלים על כל תושבי ירושלים ועל באיה, כעל כל מקום אחר במדינה, ועליהם לציית לחוקים אלה בלא משא־ומתן נוסף. אם לא – יפעל הצבא נגדם בכוח. בעד הצעה זו הצביעו תשעה: בן־גוריון, בנטוב, הרב פישמן, ציזלינג, קפלן, רוזן, רמז, שיטרית, שרת. נמנעו שלושה: ברנשטיין, גרינבוים, שפירא. י"מ לוין לא היה בארץ.

"הצעדים המרעישים שנקטה הממשלה", אומר שמואל כץ, מפקד האצ"ל בירושלים – "העוצר, שליחת הצבא, המאסרים – לא היתה להם שייכות למותו של ברנדוט. רציחתו של ברנדוט זימנה לבן־גוריון שעת־כושר שלא־תסולא־בפז לחסל את לח"י. באנדרלמוסיה הכללית, במבוכה ובמתיחות שבאו בעקבות הרצח, עיבד תכניות לחסל גם את האצ"ל".

בט"ז אלול (20.9) דיווח ראש הש"י־הפנימי כי מרידור "אמר לו שגרינבוים הטעה אותם, אם כי בזמן האחרון החלו להרגיש שאין הוא מייצג הממשלה. הם נכנעים לגמרי – והיום, לכל המאוחר מחר, יתנו פקודה לאנשיהם להתייצב על נשקם בקלט, על־מנת להיכנס לצבא בלי כל דרישות של מחלקות וגדודים". על־פי איסר, טענו אנשי האצ"ל כי "לח"י נתן להם מכה" וכי "אינם רוצים לעשות כל פעולה בלתי־לגלית". למפקד האצ"ל בירושלים היה ברור כי לאחר חיסול לח"י, יטפל בן־גוריון באצ"ל. "לא היה זכר לטיוטת־ההסכם עם האצ"ל. שוב בא עלינו בתותח. נמסר לי אולטימטום, חתום בידי יגאל ידין, אך הסגנון היה סגנונו של בן־גוריון".

איסר הציע שלא לדבר עם נציגי האצ"ל היום. "אם יבוא השליח [של האצ"ל] – ידבר אתו רק נחמיה" ארגוב, שלישו של בן־גוריון; ואם הדברים תואמים את המידע – "לא ימסר לו האולטימטום באופן פורמלי, אלא ניתן להם להתפרק כאילו מרצון חופשי". אלא שב־11.30 בא

ידין ומסר לבן־גוריון ש״חל שינוי קטן בעמדת האצ״ל: הם סבורים שכלפי פנים יותר רצוי שיקבלו אולטימטום מהממשלה. לפיכך ימסור להם יגאל תביעה מטעם ראש המטה, שבמשך 24 שעה עליהם לקיים תביעת הממשלה״. כעבור חצי שעה נמסר האולטימטום, וזה לשונו: 1) האצ״ל בירושלים מקבל על עצמו הלכה למעשה חוק המדינה הנוגע לצבא, גיוס ונשק. 2) כל חייבי הגיוס נכנסים לצה״ל. 3) כל הנשק יימסר לצה״ל. 4) מי שמצטרף לצבא חייב בשבועת אמונים, החלה על כל חייל. 5) דין חברי האצ״ל כדין כל יהודי אחר. 6) אם במשך 24 שעות, החל מהיום, יום ב׳, 20.9 [ט״ז אלול], שעה 12.00, הנכם מקבלים את הדין: מפרקים את האצ״ל וגדודיו המיוחדים, מוסרים הנשק ומצטרפים לצה״ל, לא יסבול איש מכם על פגיעות שפגעתם עד עכשיו בחוק בישראל, והיחס אליכם יהיה כלכל יהודי אחר. 7) אם במשך הזמן הנקוב לא תמלאו דרישות הממשלה הלכה למעשה - יפעל הצבא בכל האמצעים העומדים לרשותו.

על־פי הצעתו של איסר נפגש נחמיה ארגוב עם ליזרוביץ, שליח האצ״ל, ומסר לו את האולטימטום. השליח ״הבטיח שימלא זאת במאה אחוז״, וכי ״הם היו עושים זאת לפני חודש, אילו לא הוטעו״. ב־10 בבוקר יום י״ז אלול (21.9) הופיעו שני קציני האצ״ל במטה ״עציוני״ ומסרו למשה דיין הודעה על קבלת האולטימטום: ״בתשובה לאולטימטום שהוגש לנו אתמול, הננו מודיעים כי בהתחשב עם האיום בשימוש־בכוח, ורצוננו למנוע שפך־דם יהודי שהיה נגרם על־ידי ביצוע האיום, הננו מקבלים את האולטימטום. האצ״ל יתפרק בהתאם לדרישות הממשלה־הזמנית, באופן שייקבע בינינו לבין מפקד ירושלים״.

בן־גוריון הורה את המטכ״ל ״שעל אכ״א לקבל את אנשי האצ״ל בירושלים, [לא] לצבא הירושלמי, אלא לצבא ישראל; וכסימן מובהק - חלק מהם יוצא מירושלים; אם כי הכוח העיקרי יש לשמור בירושלים, כי אין להחליש כוחנו הצבאי בירושלים״. 24 שעות אחרי האולטימטום יכול היה בן־גוריון להנפיק הודעה על חיסול האצ״ל ולח״י בירושלים.

״נצחון״ בן־גוריון היה שלם, גם אם במחיר החלשת הכוח המוטיבציוני בירושלים. אם כמות הנשק שנמסרה על־ידי האצ״ל לצה״ל בירושלים היתה ״כדי ציוד שני גדודים״, כדברי י׳ אופיר, הנה ״היבול האנושי״ היה דל להחריד. ״כמה אנשי אצ״ל התייצבו?״ - שאל שר־הבטחון בכ״ח אלול (2.10). תשובת משה דיין: ״700 התייצבו; 100 - דחיה ושחרור, 300 - לחי״ש וחי״ם, 300 - לשרותים״. לא היתה עוד מוטיבציה בירושלים. במידה שלחמו - נכשלו. ה״דיפלומטיה״ הדיינית חגגה. ירושלים נשארה חצויה ומפורזת - עד למלחמת ״ששת הימים״.

כך ירושלים. דומה היה שחלק עיקרי ממשאת־נפשו של דוד בן־גוריון - ״המלחמה ב׳פורשים׳, שהיתה מ׳הפרות הקדושות׳ של מנהיגות המדינה״ - הגיע סוף־סוף להגשמה מלאה; גם האצ״ל וגם לח״י, כארגונים מזויינים, לא קיימים עוד. נשארה עוד מפקדה עצמאית אחת לחיסול - מטה הפלמ״ח. ואכן, גם יומו של הפלמ״ח קרב והלך.[28]

הפלמ״ח בתפקיד ״הכושי״

״בימי ההפוגה התגלו בכל קשייהן שתי הירושות של העבר - ה׳התיחדות׳ של פלמ״ח, והפרישה של אצ״ל ולח״י״, ניסה בן־גוריון להצדיק את מהלכי־החיסול. אבל מחשש עינא־בישא מיהר להסתייג מכריכת האירועים יחד: ״כמובן, אין להשוות משום בחינה את הפלמ״ח לפורשים״... אבל בן־גוריון חש כי בא הזמן לעימות הבלתי־נמנע עם הדיביזיה של מפ״ם.

בטרם אישר את ״המשכת הפעולה [נגד לח״י] - תפיסת הצמרת ותומכי לח״י המובהקים״, ב״ז אלול (21.9) - החליט בן־גוריון כי זה הזמן לשים קץ לייחוד של הפלמ״ח. באותו יום זימן את דורי, ידין, צדוק ולסקוב לדיון על המטה המיוחד של פלמ״ח (״יגאל אלון, אורי ברנר ואליעזר שושני״). משה צדוק טען שמטה־מיוחד מפריע לניהול העניינים הקשורים בכוח־אדם.

"אם מגיע מכתב ליחידה מסויימת – הם מחזירים ומבקשים להעבירו דרך מטה־פלמ"ח"... אורי ברנר הודה ש"מטה הפלמ"ח קיים מתוך אינרציה של קיום". לראש אכ"א היה על מה להתלונן. בא' אב (6.8) התלוננה איילה זקס על ריכוז אנשי גח"ל בחטיבת "אלכסנדרוני" (ששם רבים מאנשי אצ"ל). זה עתה הגיעה מצרפת, שם טיפלה ב"גיוס חוץ־לארץ". לדעתה, אנשי גח"ל לא צריכים להצטרף לפלמ"ח ולא לאצ"ל. היא התלוננה על שבמחנה־העולים במרסיי פועלים אנשי הפלמ"ח בגיוס אינטנסיבי, ו"הגח"ל הבא הנה כבר בא עם פתקא ללכת לפלמ"ח". סיכם בן־גוריון: הפלמ"ח כפוף למשטר הכללי בצבא, כמו כל יחידה אחרת, כולל תחומי ההסברה וההדרכה. את כוח־האדם שואב עתה הפלמ"ח מאגף כוח־אדם שבמטכ"ל.

בעיית המטה העצמאי של הפלמ"ח היתה הקשה מבעיות "הצבאות הפרטיים" – הן בשל מעמדה ה"לגלי־מאינרציה", והן בשל משקלה הכמותי והאיכותי בכוחות הלוחמים והעורף הפוליטי שמאחוריה. אבל סיבה אחרונה זו היא שדחפה את בן־גוריון לפעול מהר, ולא לדחות זאת עד לאחר המלחמה. כבר בהפוגה הראשונה התכוון בן־גוריון לפעול נגד מטה הפלמ"ח, אך באה פרשת "אלטלנה", שחייבה הישענות על הפלמ"ח. אפיזודה קטנה תעיד על תחושותיו של בן־גוריון אחרי "אלטלנה". הדברים סופרו על ידי דן אבן, מח"ט "אלכסנדרוני": "אחרי פרשת 'אלטלנה' התקשר אתי פריץ (עשת), יועצו הצבאי של בן־גוריון, וביקש ממני לבוא לפגישה עם 'הזקן'. בהגיעי, ביקש ממני פריץ להיכנס לחדרו. הוא היה שקט מאד, אולם מתוח, ואני הכרתיו די־הצורך... פריץ אמר לי ש'הזקן' התרשם לטובה מהמשמעת של חיילי חטיבתי, לאור הפעולות שביצעו בפרשת 'אלטלנה'. הוא מבקש לדעת אם אפשר לסמוך על נאמנות חטיבתי לממשלה החוקית – גם אם יוטל עליה להגן מפני נסיון־השתלטות אפשרי שייעשה על־ידי הפלמ"ח. השיבותי בחיוב. אמרתי שהחטיבה תמלא אחר כל פעולה חוקית שתינתן לה.

"סוכם, שאעמיד אחד מן הגדודים במצב־הכן לתזוזה מידית, למקרה שיתעורר צורך לתפוס עמדות־הגנה סביב המטה־הכללי. כוח נייד מתוך הגדוד יועד גם הוא לתפקידי ליווי. עיבדנו תכנית כללית לאבטחת גבעת 'החלמה' ברמת־גן (משכן המטכ"ל ושר־הבטחון)... עד ביטול הפקודה עמדו תמיד חיילי אחד הגדודים במצב של כוננות מיידית, מצויידים בתחמושת חיה, נשק מסייע וציוד מלא על כלי־רכב מוכנים לתזוזה". זו עובדה, "כי דוד בן־גוריון ראה לקבוע אי־אלה סידורים לאבטחת הממשלה, אשר בוטלו מקץ זמן־מה. המשימה הזאת הוטלה עלי ועל חטיבתי – שכן דוד בן־גוריון ידע שחטיבתנו אינה נתונה לחישובי פוליטיקה, ותמלא כל פקודה חוקית בקפדנות" – אף כי "אינני מאמין שלפלמ"ח היתה כוונה לעשות 'פוטש'."

לאחר "אלטלנה" וקרבות "עשרת הימים", החל בן־גוריון בהקמת תחליף לפלמ"ח, שייוודע בציבור כנח"ל. "בראשית אוגוסט (אב)", אומר יגאל אלון, "חדל מטה־הפלמ"ח לשמש מטה אופרטיבי ישיר לחיל. תפקידיו ואחריותו צומצמו והועמדו על רמה דומה לזו של חילות־העזר בצה"ל". בד' אב (9.8) סעד בן־גוריון עם אסף שמחוני – ממפקדי הפלמ"ח שלא ממפ"ם – שנתמנה זה עתה כמג"ד בחטיבת "יפתח". "הוא 7 שנים בפלמ"ח, כלומר מן ההתחלה", רשם בן־גוריון. "שאלתיו, כיצד קרה שנתמנה מפקד – האם זה מקרה או מפנה?". לדעת עורך יומן־המלחמה היה טיעון נפוץ ב"מפלגה", ששמחוני לא קיבל פיקוד על גדוד משום זיקתו למפא"י. באותו יום "נתכנסו מפקדי פלמ"ח, לדון בשאלה – אם דרוש מטה ארצי לפלמ"ח, ולשם מה?".

בעקבות הדיון הודיע יגאל אלון, בט"ו באב (20.8), לרמטכ"ל כי הוא מסכים שאין טעם למטה פלמ"ח כמו שהוא, אלא יש להשאיר גרעין לשלושה דברים: ידאג לכוח־אדם בשביל פלמ"ח; מחת"ר לפלמ"ח; קורס מ"כ משותף לחטיבות. בכ"ד אב (29.8), הציע אלון להוציא

ממטה הפלמ"ח ענייני אג"ם ואג"א ולהשאיר אה"ד, מחת"ר ואכ"א. אף על פי כן הודה אלון כי "התפתחות זו לא באה כתוצאה של תכנון חיובי, אלא כפשרה תכסיסית - תחנה בתהליך הפרוק. אין לומר כי דעת אנשי הפלמ"ח ונאמניו בצבא היתה נוחה מצמצום זה. היה רצוי, יעיל ומסתבר יותר שהפלמ"ח יוסיף להתקיים כחיל, שבאחריות מטהו תיכלל גם הנהגת המבצעים".

בג' אלול (7.9) נפגשו דורי, צדוק ולסקוב עם אלון, ברנר ושושני ממטה הפלמ"ח. צדוק, ראש אכ"א, טען, שאם גם דרושה סלקציה לפלמ"ח - ייעשה הדבר על־ידי אכ"א. דורי הביע את פקפוקיו אם אכ"א יצליח להשתלט על הנושא. לסקוב, ראש אה"ד, שלל את הצורך במטה מיוחד. או־אז הציעו אנשי הפלמ"ח שיותר להם להחזיק מטה של 180 איש - להחזקת מחנה־קלט, להדרכה ולמחלקת־תרבות. הרמטכ"ל הקשה אם אמנם יש נחיצות בחטיבות "נאמנות". לדעת דורי אין מקום לשני צבאות: "נאמן", וצבא־סתם. זה יחתור תחת יסודות המדינה. "ההתפצלות הקיימת מסכנת את עתידנו", אמר. "אין להוסיף עליה במכוון".[29]

"הבטחתי ליעקב הכרעה בשבוע הבא", השיב בן־גוריון. הכרעה לא היתה בשבוע הבא. תחת זאת הופיע בן־גוריון בכנס מפקדי הפלמ"ח בנען, בי' אלול (14.9). נכחו כ־60 איש - מפקדי חטיבות וגדודים ואנשי המטה*. בן־גוריון ריכז דבריו סביב ייחודו של הפלמ"ח לאחר הקמת צה"ל. הוא דחה את הנימוק שהפלמ"ח דרוש כנגד "כוחות הרוצים שיהיה להם כוח מזוין נגד תנועת־הפועלים", אך הודה כי בתל־אביב פעלה נגד האצ"ל בעיקר יחידת פלמ"ח; אבל "התותח, שניתן לו אחרי דברי במועצת המדינה פרסום איום ונורא, היה תותח לא של פלמ"ח"... הוא שאל: "האומנם זהו תפקידו המיוחד של פלמ"ח? אומרים לי: דרושות חטיבות **נאמנות**. ועלי לשאול: נאמנות למי? ממי יקבלו 'הנאמנים' פקודותיהם? האם מפיקוד מיוחד, 'נאמן' אף הוא?" בן־גוריון הודה שלא תמיד אפשר לסמוך על כל יחידות הצבא. "קשה יהיה להגיד לאיש אצ"ל או לח"י שהוא יירה בבגין. צריך שיהיו גדודים נאמנים" - אך לא לגוף חיצוני. "בשם מי יכול אני לתת פקודה - בשם מפלגה?.. מי יקבע איזוהי המפלגה שהצבא צריך להיות נאמן לה?". הוא חזר ושאל: "האם הייחוד של הפלמ"ח פרושו שאין הוא כפוף לממשלה? אני רואה בכך סכנה חמורה לאחדותו של הצבא ולשלמותה של המדינה".

מפקדי הפלמ"ח יצאו־חוצץ נגד דברי בן־גוריון. **שלום חבלין** הזכיר שיש "פשיזם יהודי". לדבריו, "אפס קצה ראינו בימי 'אלטלנה'. האם מבצע 'אלטלנה' היה אפשרי בלי הפלמ"ח? היה מי שפתח את הנצרה ולחץ על ההדק". **אליעזר שושני**, המפא"יניק במטה הפלמ"ח, טען ש"מותר לבטא חרדה על־ידי אגרוף. כאשר יהיה אגרוף - לא תהיה מלחמת־אזרחים". **יהודה דרקסלר**, שהודיע שאינו יליד הארץ, טען כי "יש סכנת פשיזם בארץ. הפלמ"ח דרוש לשמור על משטר דמוקרטי. נראה איך תהיינה הבחירות. כדאי לשמור על הפלמ"ח עד לאחריהן"...

יוסף טבנקין הביע את תחושת־כפיות־הטובה השוררת בין חבריו: "כשצריכים אנשים נאמנים, לעשות פעולה נגד האצ"ל ולח"י - שולחים את הפלמ"ח". **אלון** הזכיר לכולם שכבר בעבר נעשו נסיונות לפרק את הפלמ"ח. "על הצבא להיות נאמן לממשלה. עלינו הוטלו ארבע פעמים משימות נגד 'הפורשים', ותמיד הופסקו באמצע. אין אני רוצה לדבר על מלחמת־אזרחים. קיום הפלמ"ח בצה"ל ימנע מלחמת־אזרחים".

בן־גוריון הזכיר לאלון כי "היה זמן שהיה צורך במאמץ גדול להניע חברים של הפלמ"ח להילחם באצ"ל. במקרה הייתי שותף למלחמה באצ"ל כל השנים. היתה אופוזיציה חזקה מאד - לא רק מצד משה סנה וחבריו של מהרשק". (**אלון**: "זה היה יחד עם הבולשת הבריטית"). בן־גוריון הזכיר כי "השומר־הצעיר" היה בכל לבו בעד "סזון", אך היה חלק לא קטן, מ"הקיבוץ־

* זהו הנוסח בהוצאה המודפסת של "יומן־המלחמה". בר־זוהר ונקדימון, המסתמכים על היומן, גורסים כי 60 מתוך 64 מפקדי הפלמ"ח שהופיעו לכנס היו חברי מפ"ם.[30]

המאוחד", שהיה נגד. אלה לא רצו כל־כך במלחמה נגד האצ"ל. "הרי לא נקיים חטיבה צבאית אך ורק למלחמה באצ"ל... טענת בודדים, כי הפלמ"ח נלחם ב'פורשים', ולכן יש לקיים מטה של פלמ"ח, יש בה נזק. באשר היא עלולה לתת למלחמה ב'פורשים' גוון מפלגתי... האם הוטל על פלמ"ח יחוד צבאי או אידיאולוגי – או שניהם? אנחנו התנגדנו ל'פורשים' – גם לאצ"ל וגם ללח"י – כי אנחנו אדוקים בשלטון העם, ואין צורך ביחידה צבאית עם אידיאולוגיה מיוחדת".

"עניתי לוויכוח", רשם בן־גוריון, "ובשמונה בערב חזרתי לתל־אביב". הוויכוח נסתיים, כשלכל המשתתפים ברור כי "בן־גוריון מתכוון לפרק את מטה הפלמ"ח בעתיד הקרוב ביותר" – מתי? לא ידע איש, גם לא בן־גוריון. יומיים אחר־כך, בי"ב אלול (16.9) ביקש הרמטכ"ל את החלטתו של בן־גוריון "בענין מטה פלמ"ח". לאחר שבכינוס "נתברר שבמוחות מפקדי פלמ"ח יש בלבול ומבוכה", ולפי הסברתו של אלון "המטה דרוש לפלמ"ח לא מפני ייחוד פוליטי או מקצועי" – החליט בן־גוריון כי "יש לעת־עתה לקיים המטה, אבל רק לפי קביעת המטכ"ל. כל איש מהמטה יצויין מה תפקידו – והמטכ"ל יקבע". ה"לעת־עתה" של שר־הבטחון בן־גוריון נתמשך עוד כחודשיים – עד ה' מרחשון תש"ט (7.11) – אך לא "באשמת בן־גוריון", אלא שבינתים נזדמנה "פרשת ברנדוט" – שאיפשרה את הפרוק הסופי של האצ"ל ולח"י.

הוא יכול כבר ללכת

לא חלפו שבועיים מאז חיסול האצ"ל ולח"י בירושלים בהזדמנות "ברנדוט", ובכ"ה אלול (29.9), שלח שר־הבטחון הוראה לרמטכ"ל – להוציא את הפקודה על פרוק מטה הפלמ"ח, שחלקה המעשי מתמצה במשפטים הבאים: "הפונקציות שעדיין ממלא מטה הפלמ"ח היום – א) חיול וקליטה של כוחות־אדם; ב) הדרכה של טוראים ומפקדים נמוכים; ג) הסברה וחינוך רעיוני – להעביר לאגפים ולשרותים המתאימים של המטה הכללי ולמטה של החזיתות". בז' תשרי (10.10) – ימים אחדים לפני פתיחת "מבצע יואב" – דרש האלוף יגאל אלון, מפקד חזית הדרום את דחיית הביצוע, "עד לעיון־מחדש בפקודה לשם הרגעת הרוחות". כמוהו עשו גם שאר מפקדי החזיתות וחטיבות הפלמ"ח. הביצוע אכן עוכב לזמן קצר – אולם לא לצורך דיון במערכת הבטחון, אלא לברור בפני הועד־הפועל של הסתדרות העובדים הכללית...

מפא"י כולה עמדה מאחורי בן־גוריון בפרשת פרוק מטה הפלמ"ח, לא כן המפלגות האחרות, גם הלא־שמאליות. דוד־צבי פנקס, מי שיצא חוצץ נגד צעדיו הדרסטיים של בן־גוריון בפרשת "אלטלנה", ניסה להתערב גם נגד פרוק הפלמ"ח. הוא בא אליו בה' תשרי (8.10): "מעורר שאלת פלמ"ח – מעמדו המיוחד, ואם עכשיו השעה לסלק אותם. הבטחתי לתת לו לקריאה אישית את המכתב בעניין זה לרמטכ"ל", רשם בן־גוריון.

הברור בועד־הפועל של ההסתדרות נתקיים בעצם ימי "מבצע יואב", בי"א–י"ב תשרי תש"ט (15.10–14). בן־גוריון הודיע ל"חברים" כי נתברר שהמטה הארצי של הפלמ"ח קיים בלי הוראה ואסמכתא של ממשלת ישראל והמוסדות המוסמכים של צה"ל. שום מוסד מוסמך בצבא ובממשלה לא קבע תפקידו, מבנהו, הרכבו וסמכותו של מטה הפלמ"ח. ראש המטה הנוכחי נתמנה על־ידי יגאל אלון שקדם לו. שניהם לא קיבלו אישור מאת הצבא.

בדיון השתתפו בערבוביה קציני־צה"ל ועסקנים מפלגתיים. **יוסף שפרינצק** ישב ראש; **ברל רפטור** ממפ"ם פתח את הדיון; **אורי ברנר**, סגן מפקד מטה הפלמ"ח, ניסה להסביר שהפניה לועד־הפועל לא באה בשם הפלמ"ח אלא בשם חברי ההסתדרות, "שהם רגילים במשך כל השנים לראות בה גוף המכוון את הדברים בשטח הבטחון".

יעקב חזן ממפ"ם שאל: מי הדף את הסכנה של השתלטות האצ"ל על תל־אביב? והשיב: "מטה פלמ"ח עשה זאת". הוא שיבח ולעג: "בן־גוריון אמר דבר שאני מקבל אותו, שעורר

התמרמרות רבה: שהתותח שירה ב׳אלטלנה׳ מקומו בבית־המקדש. אבל מי ירה בו?״ (בן־גוריון: חייל ״קריתי״). יש מחתרת פשיסטית בארץ־ישראל. לימין אין מעצור. ברגע שיוכל לתפוס את השלטון - יעשה זאת. ברגע שהפלמ״ח יתבטל - תהיה מחתרת שמאלית בצבא, שאין צורך בה עכשיו.

ישראל גלילי, רמ״א מודח ועוזר־שר־בטחון לשעבר, התייחס לדברי חזן: ״יהיה מר מאד אם ההסתדרות, לנוכח סכנות מכוחות אנטי־דמוקרטיים, תשליך את יהבה על הפלמ״ח בלבד. מעמד הפועלים אינו זקוק לחטיבה צבאית משלו, מפני שהצבא כולו צריך להיות תחת השפעתו. **יגאל אלון**, שמצא זמן לקפוץ מחזית־המלחמה אל הוועד־הפועל, הבהיר: ״גורל הפלמ״ח נחרץ על־ידי בן־גוריון לחיסול כבר בשיחה עם בן־גוריון בפריס״.

שאול אביגור הזכיר שהוא היה בין אלה שפרקו את ״השומר״, עם ייסוד ה״הגנה״ - ואין הוא מצטער על כך. **זלמן ארן** האשים את הפלמ״ח בחתירה תחת שר־הבטחון. בהסתמך על דברי בן־גוריון הסיק **יעקב ריפתין** כי ״מחאתנו ומלחמתנו נגד פרוק הפלמ״ח חמורות בעיני בן־גוריון יותר מאשר פרשת ׳אלטלנה׳ ורצח ברנדוט״. **יצחק בן־אהרון** דרש כי הועד־הפועל יחליט ״לדרוש מאת שר־הבטחון כי לא יינתן תוקף לביצוע הוראת פרוק מטה הפלמ״ח, וההכרעה תידחה עד לאחר המלחמה״. **פינחס לבון** האשים את מפ״ם והפלמ״ח בהסתה והשמצה. גם **הרמטכ״ל יעקב דורי** דיבר, כ״חבר־הסתדרות״, ואיים כי החלטה שתמנע את פרוק הפלמ״ח תביא אותו להסקת מסקנות אישיות. ונתקבלה החלטה:

״הועד־הפועל של הסתדרות העובדים מגלה דעתו שצה״ל צריך להיבנות כצבא אחיד, עממי, העומד תחת מרותה הבלתי־מפוצלת והבלתי־מפולגת של האומה ומוסדותיה המוסמכים, תוך שמירה על מיטב הערכים של הציונות החלוצית. שאלת גורל המטה הארצי לכל חטיבות הפלמ״ח אינה עניין להכרעת הועד־הפועל״. 16 הצביעו בעד, 8 נגד. מפ״ם ערערה על ההחלטה ודרשה שמועצת ההסתדרות תכריע בשאלה זו. הדרישה נדחתה.

רשומה ביומן בן־גוריון, מיום כ״ה תשרי (28.10), אומרת: ״נתתי הוראה ליעקב [דורי] להוציא לפועל הוראתי בדבר מטה פלמ״ח״. ועוד נקבע כי בה׳ מרחשון (7.11) יחדל מטה־פלמ״ח לפעול. דוד בן־גוריון יכול היה לציין בסיפוק: ״מפקדי הפלמ״ח, ובראשם אלוף יגאל אלון, הוציאו לפועל הוראת המטכ״ל בדבר ביטול המטה הארצי״.

הנחמה של יגאל אלון היתה כי גם לאחר הפרדת ״החוליה המבצעית״ ממטה החיל, לא חדל הפלמ״ח מלהוות גורם רב־ערך במחשבה וביזמה הצבאית. הפיקוד המבצעי של מטה הפלמ״ח - הם שהיוו את מטה חזית־הדרום עד לסיומה של המלחמה.

בה׳ מרחשון (7.11) קיים מטה הפלמ״ח ישיבה אחרונה, בהחלטה - להוציא לאור את ״ספר הפלמ״ח״. בז׳ מרחשון (9.11), נועדו מפקדי הפלמ״ח־לשעבר ל״אספת־אזכרה״ בקיבוץ גבעת־ברנר. כאן חוזרים־חודרים לוחמי חרות ישראל לסיפוד הפלמ״ח:

באותו יום, ז׳ מרחשון תש״ט (9.11), התרחש נצחון גדול במערכות ישראל. מצודת עירק־סווידן הוכנעה - לאחר שבעה כשלונות קודמים. את הפעולה יזם ותיכנן האלוף יצחק שדה, מייסד הפלמ״ח. בראש הלוחמים הכובשים עמד גבור לח״י המהולל - דוב, שנודע כ״בלונדיני הגבוה״ רב־העלילות, סרן יעקב גרנק - ועמו פלוגה א׳ של גדוד הפשיטה 89, היא פלוגת־לח״י הנמרצת. סיפר יצחק שדה: ״דוב ניגש אלי ואומר: ׳האמצא אותו? אני מודאג מאד׳. לא הבינותי: ׳את מי?׳ - ׳את הדגל!׳.

ממשיך יצחק שדה בסיפור: ״רק עכשיו נזכרתי שאמרתי לו כי עליו להוריד את הדגל ולשמרו שי לנגבה. דוב (יעקב גרנק) מודיע שמצאו את הדגל. אני מוסר את הפקודות הדרושות וחוזר אל המטה עייף, מפורק־מתיחות, נתון להרגשה שהנה נסתיים הדבר״.

דוב, ישקה ויורם – אנשי לח״י – מביאים את דגל מצודת עירק־סווידן ; להניחו על בימת הפלמ״ח

״עייף, מפורק מחיחות, נתון להרגשה שהנה נסתיים הדבר״ – מיהר מפקד חטיבה־8, מייסד הפלמ״ח, לגבעת־ברנר – שם נערכה אספת־האזכרה לרגל פרוק הפלמ״ח.

המשך סיפורו של יצחק שדה, המתכנן והיוזם של מבצע הכנעת מצודת עירק־סווידן: ״בגבעת־ברנר נערך כינוס של קציני הפלמ״ח. אנו נכנסים לאולם הכינוס. פוגשים אותנו בהבעות חיבה... את דגל המשטרה הכבושה פורשים על במת הכינוס״.

זהו דגל צבא־הפלישה המצרי שהתנוסס על ״מפלצת עירק־סווידן״, שהביא דוב איש לח״י ופלוגתו, כובשי המצודה – לתפארת הפלמ״ח המפורק.[31]

פרק חמישי

לוחמי חרות ישראל משתלבים בצה"ל

א. העליה מן המחתרת

1: חבלי מעבר

המחתרת הלאומית בין "ההגנה" לצה"ל

בכ"ד כסלו (7.12), שבוע לאחר ההצבעה בעצרת האו"ם, הודיעו לוחמי חרות ישראל כי הם מתחייבים להכיר בשלטון עברי עצמאי, וכי יצטרפו לצבא ישראל אשר יוקם על־ידיו – אך לא יכירו במוסדות שבחסות השלטון הבריטי ולא יצטרפו ל"ארגון הגנה" מוכר־למחצה: "אנו חוזרים ואומרים: התנועה שלנו, שנלחמה בנשק לגרוש השלטון הזר, תכיר בשלטון העברי, במדינה העברית, בצבא העברי. אך כל זמן ששלטון זר פה – אנו עדיין במחתרת. תיהפך ה'הגנה' לצבא עברי, לשרות העם – ולא למלחמה ב'פורשים' – וידענו כי צבא עברי הוא זה, ותחוסל הפרישה הצבאית". עמדה זו נקבעה על אף השלמת ההנהגה עם הוצאתם של שטחי ארץ־ישראל רבים – מיריחו ועד לוד, מהשומרון ועד חברון ובאר־שבע ועזה, והרי הגליל, וירושלים – מן המדינה היהודית. שבועיים אחר־כך, בי"ב טבת, בא ד"ר בנימין אבניאל, מ"מרכז הגיוס", אל בן־גוריון והבטיח לו "שלח"י יתפרק עם המדינה, ושלפי דברי רוקח מוכן גם האצ"ל להימנע מכל פעולה נפרדת". עמדתו העקרונית של הארגון הצבאי הלאומי לא היתה שונה מזו של לח"י, אם כי מפקדת האצ"ל גרסה מדיניות בטחונית שונה במעט: על האצ"ל – כ"ארגון צבאי" – להכין גדודי־צבא שתפקידם יהיה לכבוש את השטחים שמחוץ ל"גבולות החלוקה" ולמסור אותם בזמן המתאים לממשלה היהודית, שתוקם על־פי החלטת האו"ם.

בחוברת "מאיש לח"י לאיש ההגנה", מאדר־א תש"ח, כתבו לוחמי חרות ישראל על האפשרות שהצבא הבריטי יעזוב חבלי ארץ בשליטה יהודית, "ואז ניתנת לנו עצמאות מדינית" – "במקרה זה לא נהווה עוד תנועה צבאית נפרדת, גם אם הבריטים עוד יהיו בארץ".

למחרת הכרזת העצמאות והקמת מדינת ישראל פרסם "מרכז לוחמי חרות ישראל" את דברו אל הלוחמים: "תמה פרשה אחת במלחמה – אך לא תמה המלחמה", נאמר בפתח "דבר המרכז". "המנדט הבריטי בטל ומבוטל. הנציב של האימפריה הפליג לאייו הרחוקים ואחר לא יבוא עוד במקומו. אולם עדיין חונה צבא־כיבוש של האויב בערינו ובמושבותינו. עוד הוא יכול להתחרט על הבטחת הפינוי ולחדש את משטר הדמים.

"מדינת ישראל קמה וממשלת ישראל נולדה מתוך הכרזה. הדגל העברי מתנוסס מעל בנייני הממשלה ובראשי התרנים במחנות הצבא, בגלוי ולא בסתר. אך מדינת ישראל זו משתרעת על־פני רצועה צרה של מולדתנו. רובה של ארצנו הוצא מתחומי המדינה – לא הרי יהודה ולא הרי אפרים, לא הירדן בכל זרמו, לא גולן ולא בשן וערבות־מואב. וכאב־הכאבים – ירושלים הבירה הנצחית, הופקרה לשלטון זרים. על כל אלה נדרשה הממשלה לוותר ולחתום בדיו את

דבר הוויתור. אך גם לאחר הוויתורים וביתור המולדת לא הניחו לנו האויבים, הם עולים כארבה ממזרח ומארץ היאור, מצויידים בנשקו של אדום הבריטי. לא תמה המלחמה. אך תמה פרשה אחת במלחמה.

"זכור נזכור כי לא למען מדינה מקוצצת שפכו לוחמינו את דמם. הם הלכו לאורה של שמש החזון, למלחמה על חרותה של המולדת השלמה, על ירושלים בירתה. לא חזון מדוחים הוא ולא רעיון תעתועים. הוא היה והווה בתחומי ההשג האפשרי. החזון הזה לא יידע תמורה עד אם יוגשם. הוא יוגשם, כי למענו קמו והיו לוחמי חרות ישראל.

"לוחמים! המלחמה עוד לא תמה. עוד ניקרא למערכות רבות וכבדות. לחרות המולדת ולחרות ירושלים ניתן את כל אשר לנו גם בימים הבאים. וגם במערכות הבאות נשמור על רוח הקרב וההקרבה, על רוח האחווה הגדולה, אחדות דמים ואחוות גורל.

"היום אתם נאספים על דגלנו המפואר, הטבול בדם ובסבל. שאוהו ברמה. הוא יוביל אתכם בדרך העולה לחרות המולדת השלמה".

סמוך לפרסום "דבר המרכז" הוצאה פקודה "לכל לוחמי חרות ישראל, במדינת ישראל - כי על כל הלוחמים בגיל הגיוס להתייצב מיד במקומות הריכוז, לשם קבלת הוראות מפי האחראים". ההודעה מסתיימת: "ניתנה היום, ו' לאייר תש"ח".

דרכם של שני ארגוני המחתרת הלאומיים אל שורות צבא־ישראל, ולחימתם במסגרתו, לא היתה זהה. כבר שר־הבטחון הראשון של מדינת ישראל, דוד בן־גוריון, ציין זאת - אם כי לא דייק יתר־על־המידה - באמרו כי "מפקדי שני הארגונים (האצ"ל ולח"י) אמנם הודיעו לפני הכרזת המדינה, שעם הקמת מדינה וממשלה יהודית יתפרקו ויקבלו על עצמם מרות המדינה; ואמנם לח"י התפרק מיד עם הכרזת המדינה וחבריו נתגייסו לצה"ל ככל שאר חייבי גיוס, אם כי נשאר בחשאי שלד של לח"י בשם אחר".

דרכו של האצ"ל לשורות צה"ל היתה שונה. תחילה הצטרפו לצה"ל במסגרת גדודית, אך לאחר פרשת "אלטלנה" נתבטל הייחוד המוטיבציוני של לוחמי האצ"ל. "מנהיגי האצ"ל לא עמדו בהתחייבותם גם לאחר הכרזת המדינה", אמר בן־גוריון. "התחייבויות האצ"ל נתמלאו רק בחלקן, [כאשר] הביא נשק וסרב למסור אותו לממשלה. [בט"ז אב (11.8)] מסר שר־הפנים גרינבוים כי בתל־אביב ובגבולות המדינה העניינים עם אצ"ל לשעבר הולכים ומסתדרים, לאחר שהוכרז על־ידי אצ"ל שהוא הופך למפלגה מדינית".

על הסכם־ההצטרפות של האצ"ל לצה"ל, שנחתם בכ"ג אייר (1.6), דובר כבר לעיל. הוא לא כלל את ירושלים, שלא נחשבה עדיין כחלק ממדינת ישראל. אך עוד לפני תאריך זה פעלו יחידות של האצ"ל במספר מקומות, תוך תאום עם כוחות ה"הגנה"־בטרם־צה"ל. אם חלק מן המפקדים המקומיים של "הגנה"־בטרם־צה"ל ראו בברכה את פעילות יחידות האצ"ל - לא כן ההנהגה הבטחונית. כאשר היו אי־הצלחות, או כשלונות, לכוחות האצ"ל - ניכרה נימה של שמחה־לאיד. בהתקפה של האצ"ל על רמלה, שנעשתה לפי פניית מפקדת ה"הגנה", כדי לרתק ולמשוך כוחות מחזית לטרון החיונית - סבלו אנשי האצ"ל אבדות רבות, הרבה יותר מן הצפוי: 52 הרוגים. היתה זו התקפה שנעשתה ללא כוח מספיק, ללא רזרבה וללא סיוע ארטילרי. יחסו של שר־הבטחון להתקפת האצ"ל מוצא את ביטויו ביומן: "י"ב אייר (21.5). היו ישיבות עם אצ"ל [לתאום ההתקפה על רמלה]. נהרגו מהם 30 איש, נפצעו כמה. מצב רוחם ירד למטה מאפס. הם מתקיפים 'התקפת מצח', כי אנשיהם לא מאומנים למלחמת לילה. יש להם ברמלה 300 איש. יגאל [ידין] מציע ש'גבעתי' יתקיף רמלה בלילה בשתי פלוגות. נוסיף 200 איש".

לוחמים!

תכת פרשה אחת בפלחמת, אך לא תכת המלחמת.

התגבר הבריטי, זה כשנוח-התקן לשלטן הכיבוש חור – בכל הפנסול. השלטון האזרחי של האויב התעורר מבלבול-פגר והחל לחלוטין. הצניח של האיספקיה בפולחתו השליט את ההרהוקים ואחר לא יבוא קדר בפקסום.

אולם קיים תכת צבא-ביטחון של האויב בעיניו וכתשבותיו. הוא מוכין לבו חורש מזימות, קדר תחת קלה להשתקעו לא את בפקשי-איכה. קור היא בפצבל להשקיע את ביתחון, להרוס בניתו לחרס את יתי הרצה והשוד. אם לא תראה פקוחת עיניו על כל קטיניו אם לא תאה יהיו נפויה – קר הוא ובול להתחרט על הפסחת הביני ולחרס את פשפר הדפוס.

מדינה ישראל קמה ובפלחה ישראל נולחת פכוך הכרות. הגיל העברי פתפסס טעל ביתיי הפכשלת, ובראשי-התיניים בפתנות של צבא על נפשו, כלוני ולא בפחר, פפים נגבים על יתי האויר העברי. על גולי הזוהר העברי הושבעו צורות פכבעות עתיקות פיפי כורד התפונאים הפונה וכרך בר-כוכבא הפנורר. זריחה כריחו של יין בפומר. ורפר, לא נאלן לא בפן קרבות בארץ, ובאר הצאנים – ירושלים העבירה הנצחית הקשקשת, ירושלים הקטנה הקטקטת לשלטן זרים, על כל אלה נרשתה הכפשלה לחרי הלחפים פניו את דבר הוויתרו. היא עצמה בן לוא התגברה. היא התפה ויחברה.

אך גם לאחר הניתוחים והחשלהה קן ניתר הפולדת לא הניחו לנו תאויבים. הם נתים ככל צד. פונקים בן הפבריחות לרצות. לפלול שלל ולקחה ביות. הנעך העברי הבת אהם באלהים. אך הם קיים בארצת פכורת ובארץ האור פצויירים בנשקו של אדום הברוטני ובתרבות על ידי קציניו. זוה הבשורה על הקמת הפדינה בשפלת החוף הוא גם זוה הבשורה הברה כהרי יהודה, כי שם גגלי סנן ניצורים, כי נאלו רבים בתוך הפלחמה ואבדו כלי פלחמה.

לא תכת הפלחמה, אך תכת פרשה אחת בפלחמת.

ואם תי העתך האחד, על קן הפתיחה של פרק חדש.ובאים אנו להתבונן אשורנית, לפקר את תדרך בה פקרנו,

ל ו ח מ י ם !

זקפו ראש· עמדו דום. תנו כבוד לרגלה של חנועתנו הלוחמת· באשר הושג – רב היה חלקה, גדולה היתה תרומתכם·

ארם, והיכי תלהפים להיות. בשנים נפקנו לקריאתו של יאיר, אך הפקנים הם שהולנו את התשובה הגדולה.

הנקיתנו הלוחמת נפקה כלב הקם ערכים הרשים. אשר הפכו את פלחמת התרות לנו פתהם של תרה. בפקם הרפשנות הציונית של תחר התלף, תשפנו את תרבשת המלחה הקריאה כלב התור הנקיר. אנו קרקנו פעל פני השלטן הקיים את כל פפחת-יחבש התרפשת. הנרתנו כשלטון זר, בכוכב. ובקופע אהיבתנו לבולדת. בן עפקה כנאנגו את האויב. את דרכי שלטונו גיתו ואת הולשותיו. על כן יתינו לקבוע את דגלי-הפלחפה תיעילים בכוכב פולדתנו.

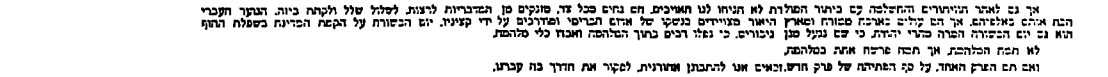

[illegible] היה ציפוח הזה ארם אף אחד. אבל ירים יהי לעפה ואבר ירים יהי לעפה לימינכם. לריב את ריבכם.

ואחרם את הזעל לא הנרתפם גם אחרי רצח יאיר. אחרי רצח לוחבים. אחיכם. אחם הגשלהם בכבל ובייחם פלחת. אבר אין לנטפה קיר. שנאת אחים לא תערעלה את דבכם. אחם לא קללהם את הנתיבם. כי יהיו יקראם שיבוא יום והם יללי בעקבותיכם: הם יהיי אנוסים לובר את אשר אתם אפהתם הלעגות בכתשיכם. אתם רק נתתם להם בראשכם והחפתם אותם. את הפכובם פנורים.

אתם עקבתם בפל חפצה לתור הכבוד, בהתגברותכם השפחם את פגיינות הגבורה העברית. לא היתה שום פחירה אצפכם בין חכמה ופקצת. אך אחר בכם הפקין את הפכשעות האכיבות על הפוך. אתם, הצרופים, היתם הצברים הפשפש החידים בכתך דפים רבות של פפתיחי האויב פרצין או פאחר. תעק היה קיהנך הפוסף שלכם. כל אחר בכם היה נערין הבהות הקבריות הפוהלפת, ובכוח אייב לפילל אחריכם את הפחפש. אתם הבנתם עליו בנפשכם, וא הפתפם הקבריי הפחיש ראו בכם. אבר לא יתך בכרתה כל עוד רוח חיים בו. כל הים נחר אבר קידם שלחתה בנחלי-האויב. והכמה של הפיפום הקבריי הפחיש

ואבאר נפלו להחים בכפי האויב – גם אז נזכרו הפצים בהוכם. לרין האויב הם הופיעו לא כנאפצים. הם האפו את אולם בית-הרין לפקפי-הפראה לעם ולנוער. זו הפקם הראשונה ראו אפתי הקם הפקפ נאה כל כך. עכידה אינהה גם בבל הבהמים. זו הפקם הראשונה נוכרה האפת בפראיבו של הפוכש בתוך תעופי שלפון. בצופם של להפשיל שכך העולם בפקם הראשונה את האפה בארץ ישראל וראה לנגר עיניו את הלוחם הקבריי הפתנבר חרות לפולהו.

[illegible] הפנקיות פנכפש של קלוני האויב והקרית קבר את שלפהו באן הקר פפקלי. לא בוהב נורם האויב לשלם כי אם בדם בנין. את הפולר היקר הזה. הוא לא יוכל פשנן לעולם. הוא קיר נקע אבהבני הנפח והפלים פפשר של פירור רפוי. הוא הפלך אלפים לפהנות הפנר. הקלה גרזיפים. אך לא הקרי.

הלוכת הפהלקת לא נכפת. הרן הפלקת, לקרפת הפכפיהר דפבריי האויר והלקרפ של פפחת ורפים גם הינגה. בהקני האויב נראפו. נפלי הפפנפה בהפבריי הנוקפ בלי הפבר הקריפה הפנה בפביהי האויר אבר נוקר פקריפי. חילין נרפקו, קרפנותן ובנ. יך הלוהפ נהלולה בפפנרי בירושלים. בחיפה. בנין, בפורות. אל לבם הזדה פוקת הרין הפכה לי.

הפגלו היקר לו בדם – הפגר בפלולת בהוכה – אך הוא היה לנקרת. ארפקה קבר יום יפאהר קשן פחור זכיכה אל הבי חיפה העברית. אך גם עכן זה הפנינו הקפת בריפות לאפפיה את הפפהן של פיפות הפפ. כפ פפנת הקהלה לקהל לפפהום כי! עוקבי רפש.

היום מודה בווין כי שמונים אלף קלגסיו לא הספיקו לקיים את חוקיו ופדריו במולדתנו. זו היתה הסיבה לפשימת הרגל של המנדט. מלהמת התרות היא שאילצה אותם לפנות את הארץ; היא שמשה יסוד לעצמאות העברית בשטח התקוצי.

זה חלקכם וזו הרומתכם, לוחמים. על סרן הפלדה רצונכם, בפטיש הפלדה של נפורתכם נתחשב יסוד-הפלדה בנוער העברי·

אתם לפרתם את העב ואת תעלם ואת האויב גם יחד. ברם עברי בפלולת אינו הפקר בארצות הפזורת, אנו נהלנו תפבין פחוקק של הגם הפצוך ובינינו את הגוים פשפ האויב. גם רוצה בפאראן כבר לפר, כי אבי בפלפת עין הגם עין פשפ חגם נפש. וגוש פעזר לחפים. כי לא נוח לו תוקנו את, כל רוצה הי נפחר תביר ער אשר תשינהו ידנו נואלת הגם.

רב היה בכלכם נוגיע היה פעלכם, אפ על פי כן נשארתם צעירים הביר שקפים תפיר. לא ידקתם ההנאות ורכרום, כפי שלא נוערתם קרם בהבריכים של דיזיפת, לא הבקתם עליפים על הגם ועל הפכל. הביר נתנתם ביאה לחיפים. ביאה לנושאי הנפורת והפברות באופת. אתם לחפי האופת. זוה שברכם.

כך הנענו ביום זוה לכתם הפדרה האחת, בהתנפצנו הלי האופה בכל פינה ביום הברות העצפאות בלחקה של הפולרת, נזכיר את הנופלים בקרב.

לא יבוא אחרנו זכרו של יגיר. התחלה. הנער בהיגנו. הנפה בעיניו. הזקן בינת בהרוני ביריו, בכבו לפדנו תורת-הברת וכפירות והקרבה חליבה עד הבוף. הוא שלם בנו בחייו ובפותו שלפון נקי ונשב. לא בפשקת קראקין, כי אם בשחת הלב הפכלל. הוא לפדנו כי, בפורה יפחרר רק הבהר, ובנועו קיים זה הצו.

נכא את נפשנו אל קברות הלוחפים, האומרים בפלולת ובנבר, בקביר בבברית, בחיפה ובנהלת יצחק, בירושלים הבירה ובפקום לא נודע, אשר נרצחו בהחפיבות ובבתים אשר נשלו בקרב. אשר שלחו בהר אחרון בקרבת בברם יתבנר עליהם האויב, אשר נפלו בפלכוניהם ורק שפם בפהברות בעיון את קבהוניהם. הגיבים בכנו. הקרנת בילחר. הפכובדים עד בלות נפש. הגיבורים בנפיהם האחרונית כל אחד בהם רפם זה פהוך בהולדות פלהפת ההרותן. בהי אקריהו. בנוא אלוהים קח יכהבו בללוות הימים. עלילת בנורהם ובהם – הם שובו להיי נצח. בהם יהיו דורות את צאצאם לפופת בנורה.

אך זהר נוכר כי לא לפען פדינה בינעצת עפדו להבניה את דבר. הם הלכי לאותם של עבש החוק, לבלהפת על הריאה של האולת השיבת על יהיללים בירהה. לא חוק בהוהים הוא ולא הקין העפידים. הוא היה להחת בחפהני הפרפ האפהרי.

החוק הזה לא יהיה הבהות על אב יוצאי. היא יוצאי. כי לעבוי קבי והיו להחני הרות ישראל. בכות החוק הזה היהו בבניבקם לאלפים. ובוי נרצה הנויב לעלות ובאות.

ל ו ח מ י ם !

המלחמה עוד לא תמה· עוד ניקרא למערכות רבות וכבדות. עוד פרקים ארוכים לפנינו·

לחרות הכולדת ולחברה יהוכיים ניתן את כל אשר לנו גם בימים הבאים· וגם במערכות הבאות נשמור על רוח הקרב וההקרבה, על רוח האחוה הגדולה· אהדות רמים ואחות גירל·

היום אהם נאספים על וגלנו המפואר, הטבול בדם ובסבלי, שאוהו ברמה. הוא יוביל אתכם בדרך העולה לחרות המולדת השלמה.

חזקו ואמצו לוחמים למערכות הבאות עלינו.

לוחמי חרות ישראל

[illegible]

חמורה יותר התיחסות בן־גוריון לפעילות האצ"ל בראש־העין. היעד להתקפה היה המחנה הצבאי ותחנת־השאיבה. ההתקפה בוצעה בתאום עם חטיבת "אלכסנדרוני", שראתה בפעולה זו חשיבות רבה. ההתקפה הצליחה, אך "הכוח התוקף לא התבסס כראוי ולא היה מוכן להדוף התקפת־נגד של האויב", כעדותו של מח"ט "אלכסנדרוני". אם כי בהתקפה זו נפצע מפקד הכנופיות חסן סלאמה פצעי־מוות, נפלה ראש־העין שוב בידי כוח שריון עירקי – שבא לעזרתן של היחידות הערביות המקומיות – לאחר שאחד־עשר מאנשי האצ"ל מצאו שם את מותם ואחרים נפצעו. וכך רשם בן־גוריון ביומנו: "כ"ג אייר (1.6). פרטי כשלון אצ"ל בראש־העין שלשום: היו 2 פלוגות של אצ"ל, קיבלו מאתנו 70 רובים, 5–6 מקלעים. לאחר שכבשו הנקודה ביקש אצ"ל מ'אלכסנדרוני' פלוגה אחת. דן [אבן] הסכים אבל דרש **לחכות להוראות**. מבלי לחכות, הוציא אצ"ל הפלוגה. השאירו רק 50 איש וגם המפקד של ה־50 הלך לתל־אביב ונשאר רק סגנו. אולם **השאירו במקום כל הנשק** וחומר הביצורים ששלח 'אלכסנדרוני'. לפנות ערב נתקפו. אנשי אצ"ל מיד **ברחו והשאירו 20 רובים**, 3–4 מקלעים וחומר הביצור". שבוע אחרי, בכ"ח אייר (6.6), רשם אותו איש: "אצ"ל הבטיח לשלוח היום 700 איש, ובמשך השבוע 4,000. **החומר גרוע**. יש לשלוח אותם לצפון ולדרום – על כמה מאות יש **להטיל** תפיסת ראש־העין, **שהם הפקירו**".

(הערת אגב: בשחר יום ה' טבת תש"ט (6.1.49) נסו חיילי הגדוד החמישי של חטיבת "הראל־פלמ"ח" מפני התקפת שריון מצרי על משלט־ההצטלבות מדרום לרפיח – באבדם 2 חללים בנסיגה. אך הנסוגים איבדו כמות גדולה של נשק, אישי ברובו: 12 **מקלעים**, 5 **מטולי־פיא"ט** ו־110 **רובים וסטנים** – איבוד־נשק־בקרב בממדים כאלה, שלא היה כמותו במלחמת העצמאות, לבד אולי בשדה־הקרב של לטרון. עובדה לא־מכובדת זו לא זכתה לאזכור – לא ביומנו של בן־גוריון, ולא בכל פרסום אחר).

הכפר יהודיה נכבש על־ידי כוח של האצ"ל, שמנה 250 איש, טרם צאת הבריטים – בכ"ה ניסן (4.5). חמישה שבועות החזיקו כוחות האצ"ל בכפר, שפונה מכל תושביו. לאחר שמרבית אנשי האצ"ל הצטרפו לגדודים בצה"ל, ביקשה מפקדת האצ"ל מצה"ל שיקבל לידיו את המקום – אך ראש אג"ם, יגאל ידין, הודיע לראש המטה של האצ"ל, יעקב מרידור, כי "אין לו כוחות לקבל את יהודיה". מאין עוד לאצ"ל־המצטרף־לצה"ל כוחות לתגבר את המקום, נשאר שם כוח קטן של האצ"ל – חלק ניכר ממנו בנות שלא צורפו לגדודי האצ"ל. ביום האחרון שלפני ההפוגה, בד' סיון (11.6), נערכו התקפות־פתע של ה"לגיון" על כפרי בקעת־לוד. כוח של חטיבה 8 הוזעק ממחנה תל־ליטבינסקי על־ידי מפקדת "קריתי" כדי להדוף את ה"לגיונרים" מכפר־ענא וספוריה, שהוחזקו על־ידי חיילי "קריתי". ליהודיה לא נשלחה כל תגבורת – לא של צה"ל ולא של האצ"ל, שלא היה קיים עוד, למעשה. יהודיה נפלה שוב בידי הערבים ולא שוחררה אלא ב"מבצע דני", עם תום ההפוגה. בהתקפת ה"לגיון" על יהודיה נהרגו 12 מאנשי האצ"ל – ביניהם שתי בנות־לוחמות: רות מוריץ ומרים אהרוני. וכך נרשמה פרשת ההתקפה של ה"לגיון" ביומנו של בן־גוריון: "הלגיון התקיף את סרפנד, ספוריה ויהודיה. בשתי הנקודות הראשונות נהדפה ההתקפה. יהודיה נכבשה. היה **שם** אצ"ל והוא **ברח**".

עד ל"פרשת אלטלנה" כבר נמצאו במסגרת צה"ל שני גדודי אצ"ל – גדוד 57 בחטיבת "גבעתי" וגדוד 35 בחטיבת "אלכסנדרוני"; גדוד נוסף הלך־והתארגן בבאר־יעקב, כדי להצטרף לחטיבת "קריתי" – אך "אלטלנה" שיבשה את כל ההכנות. לאחר מכן פוזרו שני הגדודים ובצה"ל נשארו רק כיתות ומחלקות המורכבות מאנשי האצ"ל, במיוחד בחטיבת "גבעתי" ובחטיבה 7 – בה התרכזו עולי "אלטלנה". אנשי האצ"ל בירושלים הצטרפו לצה"ל

רק לאחר "פרשת ברנדוט". אם כי פה־ושם התבלטו אנשי האצ"ל במלחמת העצמאות, הרי בעיקרו־של־דבר לא נוצלה המוטיבציה הגבוהה של לוחמי האצ"ל לשעבר.

במסיבת עתונאים שערך מרכז המפקד לשרות העם עם סיום תפקידו, גילה מנהלו, ד"ר בנימין אבניאל, כי האצ"ל ולח"י לא הציגו דרישות מיוחדות לכניסתם לצבא. "הם רק דרשו להימצא בגדודים מיוחדים", אמר אבניאל. "לח"י העבירו מזמן את אנשיהם לצבא, במסגרות פלוגתיות; חלק ניכר מהם התייצב עוד קודם לכן באופן אישי. האצ"ל החל אף הוא להעביר את אנשיו, וכפי שסבורים יתן לצבא פי ארבעה או חמישה מהמספר שניתן על־ידי לח"י. גם מהאצ"ל היו אנשים שהתייצבו לצבא לפני השגת ההסכם".[1]

התגייסות בודדים או הצטרפות מקובצת?

מחצית השנה חלפה מאז החלטתם העקרונית של לוחמי חרות ישראל על הצטרפותם לצבא ישראל, לכשיוקם עם ההכרזה על העצמאות, ועד להצטרפותם למעשה. דרך ארוכה־בזמן זו היתה כרוכה בעליות־ומורדות. גורמים שונים קמו לשטן לביצוע ההחלטה, שהאחרון בהם היה הישארות כוחות־צבא בריטיים במובלעות סביב חיפה, בהן התקיים משטר־כיבוש מוכרז הלכה־למעשה. וכמובן שהיתה בעיית העיר ירושלים, שלא הוכרה על־ידי ההנהגה הישובית כחלק ממדינת ישראל, אלא כשטח מוחזק (בשונה משטחים שנועדו להיות במדינה הערבית, כיפו והגליל, שהוכרו כחלק ממדינת ישראל, עם "ממשל צבאי" לאוכלוסיה הערבית הנשארת). בראשית אייר תש"ח, עם ההכרזה על הקמת מדינת ישראל, נסתיימו ההתלבטויות. הבעיה המעשית שעמדה בפני ראשי לח"י היתה דרך ההצטרפות: האם לעשות זאת על־ידי הצטרפות מאורגנת – או שההצטרפות תֵעשה בהתגייסות אנונימית, ללא הזדהות. סיפר אלדד: "בחוברת פנימית ובהסברה בעל־פה, ובישיבות המזכירות והמרכז, הבטחתי לאנשים שהגיוס יהיה אינדיבידואלי; נתגייס כאזרחי־המדינה ולא כתנועה. הטעם העיקרי: אין לגלות את כל האנשים כחברי המחתרת". זו היתה דעתו של אלדד. "בישיבות המזכירות והמרכז הובאו נימוקים נוספים: לא לגלות את מספרנו, שהוא קטן כמה מונים מזה של האצ"ל, שיופיע בחמישה־שישה גדודים; ואנו בקושי נצרף גדוד. חבר־המרכז השלישי, מיכאל, יצחק יזרניצקי־שמיר – שחזר ארצה משנות־השבי בגלות ומשהות־מאולצת בג'יבוטי ובצרפת – הביא נימוק נוסף (על פי אלדד): "מספר הקרבנות קטן במפוזר מאשר במלוכד". מיכאל זכר את ההתקפה על בתי־המלאכה של הרכבת, כשכמעט ונתחסלה החטיבה הלוחמת. גרא מציין כי בתחילה "היו שפקפקו אם בצבא, שמנגנונו יורכב בעיקר ממפקדי ה'הגנה', יזכו אנשי לח"י ליחס שווה. חששו מאפליה ונגישות". עוד נימוק משונה, על־פי גרא, היה ש"פעולת ההסברה למען 'רעיונותינו המדיניים' תהיה קלה יותר אם לא יוטל על אנשינו פיקוח". הצעת הגיוס־האינדיבידואלי אושרה. "מודיעים על פרוק לח"י כגוף צבאי, תינתן פקודת גיוס, מוסרים נשק".

החלטה זו לא החזיקה מעמד אלא יומיים־שלושה. ראשי החטיבה הלוחמת ביקשו דיון מחודש בהחלטה. סיפר מזל, יעקב בנאי: "המשא־ומתן על צורת ההתגייסות של אנשינו לצבא היה נושא לדיונים פנימיים: יש גורסים גיוס קולקטיבי **בכוח של גדוד**, על מפקדיו; יש דורשים פיזור החטיבה הלוחמת והתגייסות אינדיבידואלית. אני ודוב, ועוד אחדים מאנשי החטיבה, דרשנו גיוס בצוותא. הנימוק: הבחורים נלחמו יחד בשנים הקשות של המחתרת; הם קשורים זה לזה ורוצים להמשיך יחד". אלדד: "האנשים חוששים מפני הזרות והבדידות... יש מי שמעלה את עניין ההשפעה: קל להשפיע במלוכד". גרא, שלא הבליט את עמדתו לפני כן, הצטרף לדעת תובעי השינוי בהחלטה. יתכן שהחלטה כזו תיטיב לשרת את חתירתו למפלגה פוליטית. על־פי גרסתו המאוחרת, שאינה עומדת במבחן העובדות ולוח־הזמנים,

הוחלט "לפתוח בפני האנשים את שתי האפשרויות; להמתין ימים אחדים, כדי לראות איזו צורה ממלכתית לובש הצבא" - ורק פנייתו של יצחק שדה (ראה להלן) הביאה להחלטה על הצטרפות מקובצת של לח"י. אלדד מודה: "נשארתי אני היחידי שהתנגדתי להליכה־בסך לגיוס. חברי במרכז קיבלו את דעת המפקדים". אלדד ראה בכך שגיאה נוספת: "אם כבר הוחלט על פרוק והכרה במדינה וכניסה לצבא כגוף - צריך היה להתנות זאת בתנאים מדיניים". מבהיר מזל: "למרות ההחלטה הראשונה של המרכז, על גיוס אינדיבידואלי, באה רביזיה והחלטה חדשה על **הרכבת גדוד**".

משנפלה ההחלטה העקרונית על הצטרפות לוחמי חרות ישראל לצה"ל - הוחל בהכנות מזורזות לביצוע ההחלטה. היו אלה ימי אביב תש"ח, כמעט־כמעט מדינה. ההסכם עם האצ"ל עמד לפני חתימה סופית, כשבעיית ההתקפה על יפו עדיין עומדת למכשול.

בגליון פ"א של בטאון לח"י, "המעש" - שהופיע בימי הפסח, במחצית ניסן תש"ח - דן אלדד בבעיית ההסכם בין הארגונים הלוחמים. הוא כותב: "אנו אומרים בפשטות: תהיה עצמאות, תהיה גם מרות. כך הודענו לפני חודשים רבים. תהיה מדינה - לא יהיו ארגונים מזויינים. במדינה העברית יהיה רק צבא עברי אחד. בתכלית הפשטות. אם המוסדות החליטו להקים את המדינה העברית ואת הממשלה העברית ביום ה־16 במאי - אנו מברכים החלטה זו ואנו שואלים: האם תקימו אותה גם נגד רצון הבריטים, גם נגד האמריקאים, גם נגד רצון הרוב של האו"ם? זו השאלה". ואלדד מסיים: "היינו רוצים לשלוח את לוחמינו לשורות הצבא העברי לא כיחידות אוטונומיות, אלא כיחידים, כאזרחים הממלאים את חובת השרות לצבאם". והוא מתנה תנאי אחד: שזה יהיה צבא של עם עצמאי, שתפקידו להגן על ארצו בפני כל פולש - ערבי, יפני, בריטי או אמריקאי. "נהיה 'פורשים' עוד חודש אחד. אין זה אסון... אין אנו רואים בערבים אויב לחוד, ובבריטים אויב לחוד. אם תהיה מלחמה לעצמאות - תהיה מרות למלחמה".

אחרי פרסום הדברים הללו הופיע שבועון מחתרת לוחמי חרות ישראל, "המעש", רק עוד פעם אחת. גליון פ"ב של "המעש" - שהופיע שבוע לפני ההכרזה על מדינת ישראל - היה הגליון האחרון של "המעש במחתרת בציון". לוחמי חרות ישראל עמדו להצטרף לצבא ישראל בכל חלקי מדינת ישראל - לבד מהמקום בו נמנעה ממשלת ישראל להכיר כחלק מן המדינה. ירושלים, העיר ושכונותיה, עדיין לא נכללו במדינת ישראל ושאלת ההתפרקות של לח"י־ירושלים מנשקם לא עמדה על הפרק - עד סמוך ל"פרשת ברנדוט".

מאיר פוני (שאול, עמיהוד)

נולד בתל־אביב בכ"ז אלול תרפ"ו (1926) לאברהם ופרומה פוני, שעלו ארצה שנים אחדות לפני הולדתו של מאיר. בהמשך לחינוכו המסורתי ב"תחכמוני" ובתנועת צופי העדה הצטרף למחתרת לוחמי חרות ישראל, והוא אז כבן שבע־עשרה. היו אלה הימים הקשים ביותר לתנועה, לאחר נפילתו של יאיר ומאסר מרבית חבריה והניכור הנורא שמסביב. עד מהרה מצא את מקומו במחלקה ו', מחלקת המודיעין, בה עשה חיל. כמו אחדים מחבריו במחלקה נמנע מלהצטרף לצה"ל ב"התגייסות קולקטיבית". ניחן בכשרון פיוטי לטבע ולנוף ואהב את הים. במחברת השירים שהשאיר אחריו נמצאו גם השורות הנוגות: "אם אמות באחד הימים - / קברוני על שפת הים! / הקימו לי מצבת־ענק של שיש, / אל מול הטהר של כחול שמים וים". אהבת הים הביאה את מאיר ליחידת הנחתים של חיל־הים. הפעילות הקרבית הראשונה של היחידה - שלא בנחיתה מהים - נבעה מן המצב הקשה בחזית הדרום עם התחדש המתקפה המצרית לאחר ההפוגה הראשונה. בהתקפה האומללה על בית־עפא, בליל י"א תמוז תש"ח (18.7.48), מצא מאיר - הוא שאול, הוא עמיהוד בלח"י - את מותו יחד עם 21 חבריו הנחתים. הובא למנוחת־עולם בחלקה הצבאית בבית־העלמין נחלת־יצחק בעיר הולדתו תל־אביב.

לא כל אנשי לח"י קיבלו את "דין התנועה" להצטרפות מקובצת. חלק התגייסו בנפרד באישור; אחרים - בלי הסכמה, אך בהבנה; והיו כאלה שהתעלמו מההחלטה או שהתגייסו כבודדים עוד לפני החלטת המרכז.

לוחמי חרות ישראל בירושלים, כאמור, יצאו מכלל החלטת המרכז. אך גם שם נמצאו מחברי לח"י - שהשתייכו לברית־החשמונאים בירושלים, ובראשם משה־צבי סגל - שערערו על קיום כוח נפרד, נוכח סכנת הפלישה הערבית המחייבת איחוד כוחות. עדעורם של סגל וחבריו לבש צורה מעשית נוכח המגמה להפוך את לוחמי־חרות־ישראל לארגון פוליטי־סוציאליסטי. וכך מצאו חלק מאנשי לח"י את מקומם ב"כוחות המגן". ביניהם היו משה רוסנק, מפקד הרובע היהודי בעיר העתיקה, כמו גם שאר־ישוב כהן, בנו של "הנזיר", שהיה אף הוא ממגיני הרובע היהודי עד נפילתו וההליכה בשבי.

ראוי לציין כי היתה קבוצה בלח"י, מחלקה ו', שאנשיה רובם־ככולם התגייסו כבודדים - מסיבות מובנות, בהיותם אנשי מודיעין. אחד מוותיקי־המחלקה, מאיר פוני, "שאול", שהתגייס ליחידת הנחיתה של חיל־הים, נפל בהתקפה על בית־עפא ביו"א תמוז (18.7).

בין אלה שמצאו מקומם במסגרת ה"הגנה" בתקופה שקדמה להקמת צה"ל היו כאלה שבשלבים מסויימים של מלחמת השחרור כנגד השלטון הזר נותק הקשר ביניהם לבין המסגרת של לח"י - אם בשל יציאה להתישבות, כמשה מושקוביץ במשואות־יצחק שבגוש־עציון וכמירה גלזשייב (בן־ארי), שנפלה בגבורה ביום נפילת ניצנים. אנשי לח"י בודדים לקחו חלק במלחמה שהשתוללה בכל רחבי הארץ - אם זה בישובי קו־האש, בעיר־העתיקה בירושלים, בהגנה על שכונותיה ובשיירות בדרך אליה. אנשי לח"י נמצאו במרבית חטיבות צה"ל וחילותיו ("גולני", "כרמלי", "קריתי", "גבעתי", "עציוני", "חטיבה 7", "יפתח", "הנגב", חיל־הים וחיל־האוויר, בשמירה על מחנות־שבויים וביחידות מקצועיות. אבל - כבודדים; לרוב בלי שהפיקוד והש"י־הפנימי ידעו על שייכותם ללח"י.[2]

מרים בן־ארי־גלזשייב

מרים־מירה נולדה בברלין, שמונה שנים לפני שעלתה עם הוריה ישראל ורבקה גלזשייב בשנת תרצ"ד (1934). חינוכה היהודי בבית ובאגודות הספורט "בר־כוכבא" בברלין ו"מכבי" בת"א הביאוה לשורות לח"י. כתבה דליה קרפל: "למדה בגימנסיה בן־יהודה; וד"ר ישראל אלדד, שהיה המחנך שלה, השפיע עליה אידיאולוגית. בגיל 15, סייפת ב'מכבי', הצטרפה לפעילות בלח"י. כשהוריה גילו את פעילותה בלח"י, פרץ ריב בבית. אביה, איש ה'הגנה', התעקש שבתו היחידה תהיה כמה שיותר רחוק מחבריה הטובים בלח"י. ב־1943, מיר אחדי הגימנסיה, הגיעה להכשרה ב'שרשים' (לוביה) בגליל התחתון. היא עזבה אמנם את לח"י והצטרפה ל'הגנה', אבל בנפשה נשארה קשורה לאנשים אלה, ועברה עמם מרחוק את התפיסות והמאסרים על־ידי הבריטים". בגיל צעיר נישאה לחבר הקיבוץ; ובשנת תש"ה, בת 19, ילדה את בנה יחידה. ב'הגנה' ידעו על זיקתה ללח"י", סיפר בעלה אליקים בן־ארי. "עסקה בנשק, הלכה לקורסים... באה לקיבוץ שלא על מנת להישאר. היתה פעילה בוועדת־הבטחון ובמפקדה. במלחמה היתה מאד פעילה... אף אחד בקיבוץ לא יכול היה להרגיש את זיקתה ללח"י. לה וליצחק פונדק, המג"ד ב'גבעתי', שבא ל'הגנה' מהאצ"ל, היתה שפה משותפת". במלחמת העצמאות השתתפה באורח פעיל בהגנת ניצנים כאלחוטאית. לבעלה, שיצא להרוס מבנים בבית־דרס הסמוכה, אמרה: "לך ומלא תפקידך ביסודיות, למען אהיה גאה בך". גם לאחר פינוי האמהות והילדים מן הנקודה נשארה מירה כאלחוטאית חיונית. כאשר נפלה ניצנים, בכ"ט אייר תש"ח (7.6.48), יצאה מירה עם מפקד ניצנים להגיש את כניעת הישוב, נורתה ונהרגה על־ידי המצרים - לאחר שירתה מאקדחה המוסתר בחולצתה בקצין מצרי שהרג את מפקד הישוב. נקברה במקום שנפלה: ניצנים.

"מדינה" - יש; "צה"ל" - עדיין לא

לאחר ההכרזה על הקמת מדינת ישראל הודיעו לח"י בשידור מיוחד, במוצאי־שבת ו' אייר תש"ח (15.5.48), כי לוחמי חרות ישראל אינם מכירים בביתורה של המולדת, אך מכירים בשלטון העברי באזורי המולדת המשוחררים, וכי הם ימלאו את חובתם האזרחית כלפי המדינה וצבאה. עם ההכרזה זורזו הדיונים על שילוב לוחמי חרות ישראל בשורות צבא מדינת ישראל. משא־ומתן מעשי החל זמן לא רב לפני ה' באייר, אך נכנס לשלביו האחרונים ימים אחדים לאחר מכן. אלדד מזכיר את החפזון: "אנחנו איחרנו במשא־ומתן וגם קיצרנו אותו; תוך שמונה־עשרה ימים נגמר העסק". ההסבר לחיפזון - מצב פנימי, בהשפעה חיצונית של הגורמים הסובבים: "אנשינו, לוחמים באופיים, לא יכלו להסתובב באפס מעשה, שעה שבחזיתות נפלו לוחמים יום־יום". אמנם שתי מחלקות החטיבה־הלוחמת היו מגוייסות ופעלו בשרון עם חטיבת "אלכסנדרוני", אבל מאות לוחמים אחרים חשו עצמם כאילו היו משתמטים. היתה גם סיבה פרוזאית: "ניפוח המנגנון" והחזקת החטיבה הלוחמת החלו לבלוע סכומים עצומים. ועוד סיבה אחת, אישום שמכוון אלדד לעמיתו במרכז: "לבותינו ומוחותינו כבר היו בהקמת מפלגה לגלית, במשרדים ופרוגרמות".

למשה־אריה קורץ - "בן 39, חבר הוועד־הפועל של הפועל־המזרחי ומרכז הגיוס" - היו קשרים טובים עם לח"י, וחלקו רב בטיפוח יחסי לח"י עם ה"הגנה", ובשלב האחרון - עם צבא־ישראל. איך הגיע ד"ר קורץ לתווך בין ה"הגנה" ללח"י? הוא היה ידידו של ד"ר ישראל אלדד־שייב, עמו למד בווינה במשך חמש וחצי שנים. כחבר ב"הגנה" במשך כל השנים, פנו אליו כדי להסדיר יחסים מסויימים. בשיחות עם אלדד הבין מ"א קורץ שיש אפשרות לדבר על קשר וגשר בין ה"פורשים" וה"הגנה"; "ראיתי את עצמי חייב לנצל את ההזדמנות ולהודיע על האפשרות הזאת". וידידו של ד"ר קורץ, שנעשה שושבין ל"מצוה", סיפר: "בתיווכו ובביתו מתקיימות הפגישות. מצד משרד־הבטחון מופיע בתחילה ישראל גלילי, ורק אחר־כך לוי שקולניק" (השערת אלדד: "נראה שכבר החלה להתבשל תכנית לחיסולו של גלילי, או ששקולניק נשלח מתוך חשש לקנוניה בין מפ"ם ללח"י - חשש שוא, למרות תקוותיו של נתן, למרות הערצתו לגלילי, למרות ביטויי האהדה אלינו מפי יצחק שדה, מפקד חטיבה שמונה שאליה צורפו אנשינו").

לד"ר קורץ זכור שבפגישה הראשונה, זמן קצר אחרי ה־29 בנובמבר, היה נוכח גם אליעזר שושני, המפא"יניק של הפלמ"ח, מצד ה"הגנה". הנושא - הסדר בין "ארגון ההגנה" לבין לח"י. "סמוך ל־14 במאי", יום הכרזת המדינה, נערכו בביתו של ד"ר קורץ מספר פגישות, שבהן השתתפו נתן ילין־מור וישראל אלדד מטעם לח"י. מה"הגנה" השתתפו לוי אשכול וישראל גלילי - שניהם יחדיו ולפעמים רק אחד מהם; ופה־ושם היו מופיעים נציגים אחרים של ה"הגנה". גם מטעם לח"י הופיעו באחת הפעמים שני חברים אחרים, שהביאו חומר מיוחד. בפגישה עם לוי אשכול, "סמוך ל־14 במאי", הציעו לח"י את השתתפות אנשיהם בחזיתות תחת פיקוד ה"הגנה". אשכול אמר אז לעמיתיו: "למה לנו להיכנס למשא־ומתן? למה לנו הסדר? עוד מעט תהיה מדינה, ואתם תקבלו פקודה, ובזה הכל נגמר". הלך־הרוח היה - שמוטב לא לבנות דברים כאלה על פקודות; שמוטב למצוא שבילים משותפים. תשובת ילין־מור היתה כי אמנם ידוע לו ש"בעוד זמן־מה אתם תוכלו לתת פקודה בתוקף החוק. אבל אני מבקש להתחשב במצב הקיים, ולפעול בהתאם לתבונה ולשכל הישר". גרסת אשכול (שלפי עדות עצמו "מטפל בענייני משק, כלכלה ופיננסים במערכת הבטחון ומפעם־לפעם תפקידים מיוחדים") שונה במקצת. לדבריו נכחו בפגישה, מלבדו, ד"ר ישראל אלדד, נתן ילין־מור, ד"ר קורץ ודוד כהן. נושא הדיון: התפרקות החטיבה המזויינת של לח"י. אשכול לא זכר אם את

הפגישה יזם ד"ר קורץ או דוד כהן, המקשר בין ה"הגנה" ללח"י ולאצ"ל. הוא אכן התבטא כי אין צורך במשא־ומתן, שכן "עוד־מעט תבוא ההכרזה על המדינה". על כך הגיב ילין־מור כי "יש מצב מסויים, קיימת מחתרת במשך שנים. אני מבקש שלא תנהגו על־פי החוק היבש".

זמן קצר "אחרי ה־14 במאי" נערכה עוד פגישה בביתו של ד"ר קורץ עם לוי אשכול. גם בפגישה זו לא נחתם דבר. ההסדר הושג רק אחר־כך, בפגישה בה השתתף גם גלילי. הסיכום, על־פי אשכול: "חברי לח"י במדינת ישראל מצטרפים לצבא. יהיו מרוכזים יחד בתקופת־מעבר מסויימת. המפקדים ימונו מביניהם, במידה שיימצאו ראויים לכך".

סיפר ישראל גלילי (בן 38 ועובד במפלגת־הפועלים־המאוחדת בשעת עדותו ב"משפט לח"י; לפני כן היה רמ"א ה"הגנה" עד מאי 48, והמשיך בתור סגנו של שר־הבטחון עד אוגוסט): "אחרי ה־15 במאי" (היה זה כאשר החריף המשבר סביב הדחת גלילי מתפקיד הרמ"א), "לאחר שכבר הגענו להסדר מסויים, מאושר, בין משרד־הבטחון לבין הארגון הצבאי הלאומי - צריך היה להגיע להסדר עם לוחמי חרות ישראל. נפגשתי אז, בביתו של ד"ר קורץ, עם פרידמן־ילין וד"ר שייב. פגישה זו היתה לאחר שהתקיימה פגישה בין ראשי לח"י לבין חברי לעבודה לוי אשכול. ובפגישה הזאת שמעתי מפי אנשי לח"י את עקרונות ההסדר שהם מציעים אותו, נכונים לו, ומוכנים להתחייב עליו.

"לח"י הודיע כי הוא נאמן להודעתו שלא להתקיים במדינת ישראל כארגון צבאי. על כן יתגייסו חבריו לצבא ההגנה לישראל. כמו־כן הוא מוכן למסור לצה"ל את כל הנשק אשר ברשותו. תנועת לוחמי חרות ישראל, לדברי פרידמן־ילין או ד"ר שייב, איננה אך ארגון צבאי; היא גם תנועה מדינית; והיא החליטה להוסיף ולהתקיים כתנועה מדינית לגלית במדינת ישראל. לח"י יחדלו להתקיים כארגון צבאי - רק בתחומי מדינת ישראל; אבל יוסיפו להתקיים כחטיבה צבאית מחוץ לתחום ישראל, ובראש־וראשונה בירושלים. חברי לח"י יצטרפו אישית לצה"ל, אבל יהיו מלוכדים ביחידות גדולות יותר. הדברים האלה לא נאמרו כהצהרה, אלא בשיחה שלובה. זוהי תמצית הדברים שנאמרו".

ילין־מור: "ב־14 במאי ניגשנו לעשות סידור להעביר את האנשים במרוכז לצבא. זה יצא־לפועל ב־22 במאי". באותו יום, י"ג אייר (22.5), השמיע אלדד בתחנת השידור של לח"י את עמדתה העקרונית של התנועה בנושא. ואלה עיקרי הדברים ששודרו שבוע לפני הצטרפות לוחמי חרות ישראל לצה"ל: "לפני חמישה חודשים הודיעו לוחמי חרות ישראל כי אם תקום המדינה העברית - הם לא יראו עצמם כתנועת־מחתרת בתוך גבולות המדינה הזאת. מדינת ישראל היא עובדה; ואנו רואים את עצמנו כאזרחים עבריים בתוך אותה מדינה. וגם הצבא העברי הוא עובדה, למרות שהמפגרים־תמיד והמאחרים־תמיד והמהססים־תמיד והצולעים־תמיד עדיין אינם קוראים לילד בשמו. העובדה המכרעת היא עובדת החזית **הצבאית** הגלויה. חזית זו איננה עוד עניין למלחמת מחתרת. זוהי חזית **צבאית**. בחזית זו יתכן רק **צבא** אחד, ויתכן רק **צבא** ולא כוחות מחתרת. על כן החליטו לוחמי חרות ישראל לצרף את כוחותיהם למערכה **הצבאית**, לתת את נשקם ולהעמיד לרשות העם הלוחם את בתי־המלאכה ואת הפיתוח הייחודי של אמצעי לחימה.

"כיחידים, משתתפים לוחמי חרות ישראל כל אותם חודשים במלחמה. כגוף, לחמו לח"י כל אותם החודשים. ועתה, עם גבור המערכה ועם צורתה החדשה, החלטנו להצטרף ביחידות שלנו. מעתה תילחמנה יחידות לח"י בתוך צבא ישראל.

"לוחמי חרות ישראל אינם מצטרפים ל'הגנה'. כוח זה ירד מהבמה ההיסטורית עם האידיאולוגיה האנטי־צבאית שלו. הכוח הלוחם היום הוא כוח המוכר הכרה בינלאומית, כוח

הבא מגיוס חובה. הכוח המצטרף ביחידות מאורגנות איננו כל הכוח. לא צרפנו, ולא נצרף, את כוחותינו הנמצאים מעבר לשטחים שבן־גוריון לא רואה אותם כשטחי השלטון העברי; לא קיבלנו, ולא נקבל, מרות בשטחים שהמרות העליונה בהם, עד היום, לבריטים. לוחמי חרות ישראל אינם מתפרקים - לא רק מחוץ לגבולות מדינת ישראל, כי אם גם בתוך גבולותיה. נשקם יהיה פוליטי - בבעיות פוליטיות. נשקם יהיה צבאי - בכל מקום ובכל שעה שהבעיות תהיינה צבאיות, ולא יימצא צבא־ישראל אשר יבצע אותן.

"והאויבים, ש'שטרניסטים' הפכו לשם אימה וזוועה להם, עוד ירגישו את ידינו - אם ימשיכו באיבתם".

אם כי המשא־ומתן שהתנהל בין נציגי לח"י, אלדד וגרא, לבין גלילי ואשכול (שכן דוד בן גוריון הקפיד שלא להיפגש עם ראשי לח"י, על אף בקשותיהם החוזרות ונשנות - כפי שמתברר מדו"ח של גלילי למרכז הגיוס) - נסתיים ביי"ג אייר (22.5), עדיין לא הצטרפו מיד לצה"ל. כתוצאה מהמשבר סביב הדחתו של גלילי - נשא עדיין צבא ישראל את תווית "ארגון ההגנה". רק בי"ז אייר (26.5), הוקם צה"ל ובכ"א אייר (30.5), נתפרסמה פקודת ההקמה. וכך יכולים היו לוחמי חרות ישראל להצטרף לשורות צבא ישראל. יום השבת, כ' אייר תש"ח (29.5.48), נקבע כיום ההצטרפות המאורגנת של אנשי לח"י בכל הארץ - להוציא את ירושלים, המיועדת להיות בשלטון בינלאומי - לצה"ל.[3]

התפרקות נשק וציוד

עוד לפני תום המשא־ומתן הודיעו נציגי לח"י על כמויות הנשק שברשותם, והעבירו לידי הצבא מלאי גדול של פגזים, שנפלו בידי לוחמי חרות ישראל בפעולה נגד רכבת צבאית בריטית בשומרון. נציגי לח"י פרטו את כמויות הנשק שברשות שתי מחלקותיו של דוב והודיעו מפורשות כי הנשק הנותר יועבר לחטיבה הצבאית של לח"י בירושלים; לשם מיועד גם הנשק שעומד להגיע לנמל חיפה. בשיחות עם לוי אשכול הדגיש ילין־מור כי לח"י מעבירים את הנשק לרשות צה"ל, בלי להתנות את ציודן של יחידות לח"י בנשק זה. עד ליציאת הבריטים עדיין נעשו נסיונות לרכוש נשק מהמובלעת הבריטית בחיפה, כדי לתגבר את לח"י־ירושלים. רשימת הנשק הראשונה, שנמסרה "ב־14 במאי", כללה 6 "ברנים", נוסף לכמה עשרות רובים ו"סטנים". ב"משפט לח"י" הוצגה רשימה נוספת של נשק שנתקבל מלח"י בזמן ההצטרפות, בכ' אייר (29.5). ברשימה - 5 "תומיגנים", "ברן" אחד, "סטן" אחד, 42 מחסניות "ברן" עם כדורים, 68 מחסניות "סטן" עם כדורים, מספר אקדחים וצנצנות עם כדורים. בעדותו סיפר גלילי: "כאשר שאלתי על סכומי הנשק המעטים שלח"י הבטיח לצה"ל, קיבלתי מד"ר ישראל שייב את התשובות הבאות: ראשית, לח"י ראו סכנה בכך שממשלת ישראל תוותר ותפקיד את ירושלים. הם רואים לעצמם חובה להמשיך ולדאוג לסיפוח ירושלים. לח"י אינם מתחייבים שלא לפעול כארגון צבאי מחוץ לתחומי מדינת ישראל. על התמיהה בדבר כמות הנשק הקטנה, השיב ד"ר שייב: כנראה שאתם לא ידעתם את גודל הבלוף אשר המחתרת נזקקה לו בתקופה של המחתרת. כאשר שאלתי: האם לא העבירו כמויות נשק לירושלים - לא הכחיש את הדבר". לדברי דוד כהן, המקשר בין ה"הגנה"־צה"ל לארגוני המחתרת הלאומיים, "לח"י לא מסרו, בעצם, שום נשק. אמרו שאין להם הרבה, והמעט שיש - קודש לירושלים. לא לחצנו עליהם ביותר בנקודה זו. אך היתה התחשבנות על סליקים שנגנבו".

לעומתם העיד ד"ר קורץ כי "עוד בטרם הושג ההסכם בין צה"ל ללח"י הם מסרו, ללא תמורה ומבלי שנדרש מהם, כמה טונות של פגזי תותח 'טוונטי־פייב פונדרס'. אני אז ראיתי

אותם. היו שני סוגים של פגזים, אחד ארוך יותר ואחד יותר קצר. אלה נמסרו לאיש־הקשר של המטה". לוי אשכול אישר, שעוד לפני ההסדר הסופי מסרו לח"י ל"הגנה" כמה טונות של פגזים... אך מיד הוסיף בחוסר־נחת: "מותר לי להגיד שלכם לא היה נשק מתאים לפגזים האלה"... על השאלה - "האם לוחמי חרות ישראל דרשו איזושהי תמורה על הפגזים הללו?" - נאלץ אשכול המפולפל לומר את האמת: "לא".

ועוד סיפר ד"ר קורץ: "בזמן המשא־ומתן דובר כי לח"י מוסרים את אמצעי התעשיה שלהם, את המכשירים. מדובר היה על איזה פטנטים מיוחדים ליצירת חומר־נפץ. וגם על כלי־תחבורה, באותה מידה שהם קיימים". אשכול ניסה להמעיט מערך בתי־המלאכה לנשק וחומר־נפץ שהעמידו לח"י לרשות הצבא. "אני לא זוכר אם השתמשנו בזה", היתמם. "אתם אמרתם שתמסרו. מסרתם גם רשימה של כלי־נשק". כשנלחץ להשיב אם ידוע לו בכמה עשרות טונות של חומר־נפץ השתמשו אנשי לח"י בפעולות במשך החודשים האחרונים? - השיב עוזר־שר־הבטחון בלשון אשקולית: "לא שקלתי אותם". ועל הערתו של ילין־מור באותו "משפט", כי "התובע חושב שהשתמשנו בעיקר ברימונים ובברנים, ובעשרות טונות של חומר־נפץ", וכי "בשעה שדובר על הנשק נאמר שחלק מהנשק נמצא בירושלים" - גילה אשכול שזכרונו לקוי: "יתכן, אני לא זוכר"... על בית־החרושת לחומר־נפץ של לח"י שנמסר לצה"ל, סיפר מזל, יעקב בנאי: "התחלנו בייצור בימי הבריטים. שני בחורים, שעבדו במשך שמונה שעות, יצרו 250 ק"ג ליום. זאת, בתנאים פרימיטיביים; בהמשך עבדו 4 אנשים במשמרת, 10 שעות ביום, והתפוקה היומית הסתכמה ביותר מחצי טון חומר־נפץ. זה היה בתנאים הדלים שלנו. עכשיו, כשבית־המלאכה נמצא בידי צה"ל, אפשר להרחיב את המפעל ולהפכו לבית־חרושת רציני, ואף להפעילו במשמרות". בנאי גילה כי לבית־המלאכה היתה צמודה מעבדה כימית; וכי הבלשים הבריטיים הגיעו גם לבית־המלאכה, בזמן החיפושים הנרחבים שערכו באזור תל־אביב בו היה ממוקם המפעל. והנה, כאשר נתקלו הבריטים בשקי חומר־הנפץ, לא חשדו באבקה הלבנה. בעיניהם הבולשות והמנוסות לא היה זה אלא אבקת אלומיניום טהורה וכשרה...

במשא־ומתן דיברו גם על כלי־תחבורה. ילין־מור דרש שיאפשרו ללח"י "טרנספורט לירושלים". ד"ר קורץ אישר כי נציגי לח"י ביקשו "לאפשר להם טרנספורט לירושלים, כיוון שירושלים היתה נתונה במצור, מיד כשתיווצר אפשרות. נציגי לח"י חזרו על הבקשה הזו גם בהזדמנות שניה, ודרשו שהנהגים שלהם ינהגו את המכוניות והג'יפים". סיפר ילין־מור: "יום אחד הופיע ד"ר קורץ עם שלישו של גלילי (ארנן עזריהו סיני) אל ד"ר ישראל שייב־אלדד בעניין שליחת ג'יפים לירושלים. באי־כוח משרד־הבטחון ביקשו שאנשי לח"י יצטרפו, עם הג'יפים שלהם, לשיירות - שעמדו לשלוח אותם בדרך חדשה שנפתחה בלילה". אישר ד"ר קורץ: "אני נסעתי עם שלישו של ראש־המפקדה־הארצית ויחד עם ד"ר ישראל שייב הגענו לסביבת תל־אביב, שם היה מוסך שלכם. נקבעו שיחות וסידורים, שלפיהם היו צריכים למסור את הג'יפים במקום מסויים - בשיך־מוניס".

סיכם מזל: "לצבא הועברו 32 כלי־רכב, ביניהם משוריינים, ג'יפים וזחלמים".

היתה גם בעיה של כלי־רכב אזרחיים. בשיחות שקדמו להצטרפות לוחמי לח"י לצה"ל, ביקש ילין־מור "לגליזציה למכוניות מסויימות בשביל התנועה, 10–15". הסביר חבר "מרכז־לח"י" לאיש־ההתיישבות, לוי אשכול: "יש לנו חוות־הכשרה בשיך־מוניס"... זה התעלם מהרמז "החקלאי" והשיב לאיש־מפלגת־לח"י בו־במקום: "במכוניות גדולות - אין לכם צורך, אלא שתים־שלוש, לתעמולה ולאספות"... והודה: "אחרי זה הסכמתי לשתים־שלוש מכוניות, אך לא ל־10–15"... לוי אשכול־שקולניק שלח אותם אל שלישו, שמעון פרסקי־פרס: "ממנו ביקשנו רשיון למכונית אחת - וגם זה לא קיבלנו"...[4]

גדוד? פלוגות? מחלקות?

כבר הזכרנו לעיל את דברי מפקד החטיבה־הלוחמת של לח"י כי "המרכז" החליט על "רביזיה" בהחלטתו ל"גיוס אינדיבידואלי", ונתקבלה החלטה חדשה על "**הרכבת גדוד**" - האומנם גדוד? העיד יעקב בנאי ב"משפט לח"י": "הוחלט שכל החטיבה שלנו תאורגן לפי תקן של **גדוד** רגלים... ואכן התארגנו כ**גדוד** שלם, והחלטנו להופיע ולהתגייס לצבא כ**גדוד**. זה לא כלל את אנשי לח"י בירושלים". גם גרסתו של אלדד מדברת על כך שיתכן כי לח"י דרשו במשא־ומתן הקמת **גדוד** של לח"י, כולל הפיקוד, בצה"ל: "התווכחנו עם גלילי ושקולניק על מספר מפקדי הפלוגות שנקבל. אנחנו דרשנו **מפקד גדוד**; **מפקד־גדוד** לא קיבלנו". גם בספרו מזכיר יעקב בנאי עניין זה: "באחד הימים קיבלתי הוראה להופיע בביתו של ד"ר מ"א קורץ, ברחוב בר־כוכבא בתל־אביב, הוא חבר המרכז לגיוס וגם ידידו של אלדד. ביתו שימש פעמים רבות כמקום־מפגש של חברי מרכז לח"י עם ראשי ה'הגנה'. שם עלי להיפגש עם נציג המטה־הצבאי - לתאום הסידורים הטכניים של העברתנו למסגרת הצבא. לפגישה הולך עמי דוב. ומה רבה הפתעתי בפגשי את נציג המטה־הצבאי - דוד כהן, בן עירי, ברנוביץ. העברת כוחותינו לצבא נקבעה לכ' אייר (29.5), במחנה־הקלט בקרית־מאיר. סוכם שנופיע בתקן מלא של **גדוד** חיל־רגלים. קיבלנו טופס מודפס של תקן גדודי והרכבנו **גדוד**, על כל פלוגותיו ושרותיו". ובמקום אחר בספר: "כמפקד **הגדוד הראשון** של לח"י במסגרת הצבא קיבלתי את המיפקד בטקס צבאי, ומסרתי אותו לידי חברי 'המרכז': גרא, מיכאל, אלדד".

אסמכתא לגרסתו של יעקב בנאי מצאנו ב"הצעת ראש אכ"א במטכ"ל מ־24 מאי 1948 לארגון כוח האדם ב'ארגון ההגנה' לקראת שינוי מעמדה הפורמאלי מ'הגנה' לצה"ל". מאיר פעיל, המביא את המסמך - שנמען ל"אמיתי" (בן־גוריון), "דן" (הרמטכ"ל), יוחנן (רטנר), ידין, "בועז" (סגן הרמטכ"ל, צבי אילון) - מציין כי הוא "נמצא בארכיון פרטי שביקש להישאר בעילום שם". והנה, במסמך זה מציע ראש האגף "להקים 5 גדודים - 3 לחטיבת עמק־הירדן, 2 ל'קריתי' (גדוד 1 קיים ב'קריתי'). את הגדודים יש לקחת: גדוד 1 מ'יפתח', גדוד 1 מ'כרמלי', גדוד 1 מ'אלכסנדרוני' (למלא מסגרת גדוד 4 ולהוציאו), גדוד 1 מ'גבעתי', **גדוד 1 לח"י**".

סוגיה זו נדונה בחקירתו של לוי אשכול ב"משפט לח"י". מאותה עדות מתברר - גם משאלותיו של נתן ילין־מור - כי בשיחות על הצטרפות לח"י לצבא־ישראל לא דובר כלל על פורמציה של גדוד. גם מדברי ד"ר ישראל אלדד, שהשתתף בשיחות, לא ניתן להוכיח שדובר על גדוד, אלא על מפקד־גדוד, לאו דוקא על גדוד של אנשי לח"י, אלא כסוגיה פרסונלית. את הסתירה בין המקורות ניתן להסביר בגישה השונה של אנשי הצבא, שהיו מעוניינים בגדוד נוסף - לבין גישת הפוליטיקאים, אנשי משרד־הבטחון וחוגי הש"י, שלא היו מעוניינים בפורמציה גדולה מדי (באותם ימים היה לגדוד מעמד עצמאי למדי) של "פורשים" לשעבר מהסוג של לח"י. על מה שסוכם בין הפוליטיקאים בעת המשא־ומתן ניתן ללמוד מן הפרוטוקול, מעדותו של לוי שקולניק־אשכול:

"ילין־מור: בפגישה לפני ה־14 במאי דובר על כך שהאנשים שלנו, על **פלוגותיהם**, יועמדו תחת הפיקוד של ה'הגנה'. הזוכר אתה שזו היתה הצעתנו?

"אשכול: היה משא־ומתן. יתכן שאתה טענת מה שטענת. יתכן שאמרת שאתם רוצים להיכנס כ**מחלקות** מרוכזות... בשיחה הזו או בשיחה השניה הסכמנו, לפנים משורת הפנים, שאנשי לח"י ייכנסו לצבא כגוף יותר גדול, עם **מחלקות** או **פלוגות**...

"ילין־מור: היתה פגישה נוספת אתך. מר גלילי היה צריך גם הוא להופיע לפגישה זו, אך משום סיבות מסויימות התעכב ולא הופיע. ואז, אחרי ה־14 במאי, שוב דנו על צורת הגיוס של אנשינו לצבא. אנו ביקשנו שתינתן לנו האפשרות להתגייס ב**מחלקות** ו**פלוגות**. אך גם הפגישה

הזאת אתך, מר שקולניק, לא נתנה תוצאות. אחר־כך התקיימה עוד פגישה אחת, שבה צריך היית להשתתף יחד עם מר גלילי. אבל במקרה זה - גלילי היה נוכח, ואילו אתה נעדרת. ובפגישה זו הגענו לידי הסדר עם מר גלילי.

"אשכול: יתכן שהיתה עוד פגישה. בכל אופן, הגמר על **מחלקות ופלוגות** היה אתי, ורק אתי. נדמה לי שזה היה בביתו של מר קורן. היה ד"ר שייב ואתה, ונדמה לי שגם ד"ר קורן. בענין זה היה קשר הדוק בין ישראל [גלילי] וביני. זה נגמר אתי.

"הקטגור, אהרן חוטר־ישי: מתוך השאלות שנשאלת, יש הרגשה כאילו הממשלה חיפשה תואנה. האם זו היתה הגישה ב־15 במאי - שנאה ואיבה?

"אשכול: אין לזה קשר. נעשו מאמצים להתגבר. טבעי היה שנגיד: צריכים להתפזר, להתפרק. אמנסטיה על העבר. ומעכשיו - ככל בחור בישראל. הגענו לוויתורים. לא כיחידים - **כמחלקות**; לא כמחלקות - **כפלוגות**. הרוב המכריע של אנשי לח"י נמצאים בחטיבה אחת [הדברים נאמרו בעצם ימי "מבצע חורב", כאשר אנשי לח"י במסגרותיהם הצבאיות לחמו בשערי סיני], בחטיבה מאד רצינית ומכובדת. אני זוכר שאמרתי באופן מפורש לראש האפסנאות: אני מבקשך - אנא, עשה שלהם יהיה, ושהאנשים לא יוכלו להגיד: משום שאנחנו לח"י אין נותנים לנו. פן יאמרו. דאגתי לפנים משורת הדין - שאם ישנם שני מזרונים, וישנם שלושה אנשים, שנים של לח"י ואחד אחר - לתת להם, שלא ירגישו מחסור. זו היתה הרוח השוררת במשרד־הבטחון, כולל שר־הבטחון".

הד"ר קורן, שנכח באותן פגישות, העיד: "מדובר היה שחברי לח"י במדינת ישראל מצטרפים לצבא. בתקופת־מעבר מסויימת יהיו מרוכזים יחד. מביניהם ימונו המפקדים - באותה מידה שיימצאו ראויים לכך". וכשסיכם ילין־מור - "אתה אמרת קודם שהוסכם כי חברינו במדינת ישראל יתגייסו לצה"ל לפי **פלוגות, מחלקות וכיתות**" - אישר ד"ר קורן את דבריו, והוסיף: "נכון. ההצעה שלכם אז לא כללה את ירושלים".[5]

מעומק מחתרת לרמת־יאיר

שבת. כ' אייר תש"ח (29.5). ביום זה אמורים היו אנשי מחתרת לח"י - העמוקה, המצומצמת, אך הנחרצת מכולן - לעלות מן המחתרת. תאריך ההצטרפות נקבע וסוכם בין נציגי לח"י ומשרד־הבטחון שבוע לפני כן, בי"ג אייר (22.5). מדוע, אם כן, נקבע מועד ההצטרפות ליום השבת? הרי אפשר היה להקדים ביום־יומיים, או לאחר במשהו? נכון, בעת מלחמת־מצווה מותר לחלל את השבת, אף רשות ניתנה מן הרבנות הראשית. אך הקביעה־מראש לקבלה־מאורגנת במחנה־הקלט בשבת נבעה, כנראה, מדרישת הש"י - שצריך היה להערך להזדמנות של קבלת מידע מעודכן על חברי לח"י, שהספקות לגבי נאמנותם לא נתפוגגו עדיין. והשבת, כיום שאין בו התייצבות, היתה מתאימה ביותר לכך...

"כלי־רכב היו זורמים ובאים, פולטים בחורים למאות", מתואר אירוע חד־פעמי זה בעיניהם של העולים מן המחתרת. "משעות הבוקר נתמלאו הכבישים מכוניות, ובתוכן קבוצות לוחמים הנוהרים לבסיס". המראה והתחושה אף זכו להנצחה בכתבי לח"י: "בשעה 7 בבוקר החלו ההכנות למפקד", פותח התאור, כאילו התגעגעו לוחמי־חרות־ישראל לימי הארגון־הצבאי־הלאומי־בטרם־פילוג. "נרשמו ונלקחו פרטים", ממשיך המדווח, שעדיין לא שכח את "ההרגלים הישנים, הרגלי המחתרת". ואחר מציין: "לראשונה בדברי ימי מחתרת לח"י הועלו שמותיהם של הלוחמים כולם על הנייר, מאות שמות". והמתאר המוסמך הבחין כי "כמעט כל אדם", משנשאל "מה־שמך?" והתבקש לציין את כתובתו - היסס רגע, ואחר־כך, "מבין שיש צורך בפרטים פרסונליים אלה בצבא" - התכופף אל הרושם או הרושמת, כשהוא "לוחש את

שמו וכתובתו – כדי שלא יישמע על־ידי זרים"... והיו עוד "בעיות"; אחת מהן: יש לא מעטים שכל תעודותיהם, במידה שיש כאלה, נושאים שמות לא־להם. יש גם כאלה שפשוט שכחו את שמם האמיתי – וזה נוסף ל"כינוי" המיוחד לכל לוחם־חרות. קצת מסובך – ומסבך.

על־פי עדותו של גרא, נתן ילין־מור, נרשמו להצטרפות־לצה"ל 736 לוחמי חרות ישראל. אך טעה גרא באמרו כי אותם 736 איש עברו באותו יום את הקלט במרוכז; חלק מהם התייצב בקלט־צה"ל זמן קצר מאוחר יותר, והיו גם כאלה שנפלטו בדרך.

ואחר החל המחזה הסוריאליסטי: מאות־מאות לוחמי־חרות קשוחים, צעירים־יותר וצעירים־פחות, אשר רובם לא למדו מעולם תרגילי־סדר־וראווה, צריכים להערך במבנה של גדוד־צבא – על פלוגותיו, מחלקותיו, כיתותיו – כולל שרותים ויחידות סיוע. מבצע מסובך זה חייב היה להסתיים בטרם יתחיל המחזה הסוריאליסטי הבא־בתור: שלושת חברי "מרכז לח"י" – שלושה מנהיגים ללא תואר, לא צבאי ולא שלטוני, ולאיש מהם אין עדיפות פורמלית על פני רעהו – מקבלים "מסדר צבאי" של עולים מן המחתרת.

"אין אחד מאתנו מתלהב שדוקא הוא יהיה הנואם בפני המסדר", מתאר אלדד, אחד מן השלושה, את תחושתו בשעה ההיא. "כל אחד מציע את השני, כל אחד מעלה נימוקים מדוע האחר, ולא הוא. ואני, אין אני מאלה המתחמקים מלנאום. אבל היום אני מנסה לשכנע את מיכאל, יצחק יזרניצקי, שהוא חייב לשאת את דברו. רק לפני ימים מספר חזר ארצה מפריס, לשם הגיע לאחר בריחתו מקניה. הוא מלא התרגשות בשובו למולדת; הוא הוותיק בתוכנו; הוא־הוא שהקים את הגרעין הארגוני לאחר שבט תש"ב; הוא הטיפוס המחתרתי משלושתנו, עליו לאמור את דברי הברכה־הפרידה – אבל הוא מסרב בכל תוקף".

על נושא זה לא יריבו השלושה. "מחליטים: בלי נאומים", מתאר אלדד את השעה המשונה. "אני אקרא דברי־אזכרה ללוחמי חרות ישראל אשר נפלו במלחמת השחרור; גרא יקרא את מנשר המרכז". וכך יוצאים שלושת חברי "מרכז לח"י" – "למסדר מוזר ביותר של המחתרת העמוקה ביותר": האידיאולוג, הפוליטיקאי והמבצע.

התאור הכרונולוגי: הדגל על התורן. משמר־כבוד של "מפקדי־פלוגות". מספר רב של אורחים מוזמנים. צלם מתרוצץ בשדה. פקודת "דום!" – "אנשי המרכז צועדים אל מפקד־החטיבה: 'גדוד לוחמי חרות ישראל לפקודתך!'. מול היום הפתוח והלוהט פוצח 'הגדוד' בהמנון המרגש של יאיר – שעבר מלב אל לב דרך 'ההגנה הלאומית', והאצ"ל הראשוני, דרך האצ"ל בישראל, אל לוחמי חרות ישראל – 'חיילים אלמונים'."

מתאר לוחם ותיק ורב־מסה: "מגרונות הלוחמים פרצה שירת 'חיילים אלמונים'. מעולם לא הושר במעמד כה גדול... שרנו אותו חרישית, בחדרים הקטנים והאפלים, עת שכנה העצבות בלב. הדמעות עמדו בעינים". שונה מעט תחושתו של לוחם ותיק לא־פחות: "עמוד דום! חיילים אלמונים... אלף איש יצאו מאלמוניותם. מדוע אין ההמנון מנגן ללבי היום? עוד זכורה השירה האדירה ב'ליל הספר הלבן', בהפגנת־המונים בתל־אביב ליד משרדי־המחוז הפלשתינאיים, כשהוסר הדגל הבריטי ודגל עברי הועלה במקומו. או אז פרצה שירת "חיילים אלמונים" אדירה, מרעידת לבבות".

והכרוניקה: "מזל, האחראי על החטיבה הלוחמת והמזכיר הארגוני, מסר את המסדר לידי המרכז". או אז עולה אלדד לדבר, לראשונה, אל מאות ה"שטרניסטים" – אנשי לח"י, העומדים בשורות מסודרות. "מעטים בלבד הכרתי מהם", סיפר ורשם אלדד. "אולי חמישים, אולי שישים"... ואלדד חוצב בלהבות האש שהיתה:

"זכור את יאיר, אשר חולל אותנו בבינתו הבהירה, אשר יצק אותנו בנפשו הפלדית, אשר הוליד אותנו בדמו הקדוש.

"זכור את יאיר.

"וזכור את כל תלמידיו־לוחמיו אשר נתנו את דמם על חרות המולדת, אשר קידשו את גופם לרעב, לעינויים, לכדורים, לגרדומים.

"עורקיהם פתוחים לעורקינו. דמם זורם בדמנו.

"חייהם, גבורתם ומותם הם האש אשר בנו בוערת. אש זו תשרוף אויבים.

"אש זו תיקד בלבו של מקדש שלישי אשר בלבה של ירושלים החפשית, אשר בלבה של מלכות ישראל. זו האש של יאיר. זו האש של כל לוחמי חרות ישראל אשר נתנו ואשר נותנים את דמם הטוב במלחמת הקודש.

"זכור את יאיר ואת כל הלוחמים אשר נפלו".

אלומות אש אל מול שמים כחולים, בהירים וצחים – לזכרם של חללי מלחמת החרות.

את "מנשר המרכז" הביא גרא: "היום נפתח פרק חדש בתולדות מלחמתנו", אמר. "עתה נשואות עינינו אל העתיד. היינו 'חיילים אלמונים בלי מדים'. היום אתם פושטים את אלמוניותכם, אולם הדגל מעל ראשינו לא יוחלף. המטרה לא השתנתה. ואמת הם דברי יאיר: 'משורה ישחרר רק המות'. אתם יוצאים למלחמה בשליחות התנועה, בשליחות העם – בשורות הצבא של מדינת ישראל. אויב הוא כל כוח זר השולט במולדתנו או רוצה לכבוש אותה. מטרת מלחמתנו ברורה. המושג מולדת הוא ערך קבוע, וגבולותיה אינם משתנים. על אדמת המולדת אין אנו מוותרים, על אף שעל ממנה.

"בשלבי המלחמה העומדים לפנינו נצטרך לצאת לקרב ביחידות גדולות יותר, מחלקות ופלוגות, ואף בגדודים. נוסף לנו בית־ספר חדש, הצבא. יש לנצל כל אפשרות להפקת התועלת הגדולה ביותר. תורה זו, אשר תרכשו בצבא, תהיה כלי־נשק חשוב למען המלחמה בעתיד, למלחמה הסופית, לשחרור המולדת כולה. היו לדוגמה ולמופת. יידע העם כולו כי במקום שמופיעה יחידה של לוחמי חרות ישראל – שם אין נסיגה, שם יש נצחון.

"התאספנו ביום בו הגיעה הבשורה המרה על כיבושה של ירושלים העתיקה בידי אויב – כשלון שנגרם לא רק בגלל עדיפות האויב. אשמה גם הנהגת ה'הגנה' בירושלים. בזינוק אחד אפשר היה לפרוץ את החומה, ולשחרר את קודש־קדשנו הלאומי. את החרפה נסיר בדם האויב. יעשו זאת לוחמינו בירושלים. ואתם – דרכי המלחמה בהם תעברו יוליכו אתכם לירושלים. מי שישלוט בירושלים – ישלוט במולדת כולה.

"לוחמים! את המסדר הזה, בטרם צאתכם לקרבות, אנו מקיימים בשפלת החוף. הרבה דם עוד יישפך. אולם תנועת לוחמי חרות ישראל תזכה לסיים את המערכה ההיסטורית במצעד נצחון על הרי ירושלים המטוהרת משיקוציה ומחלליה.

"משורה ישחרר רק המות!".[6]

שמונה מאות לוחמי חרות ישראל במסדר גלוי ראשון – ואחרון

2: כי היינו פטריוטים עד מאד

קין שם אות: 50 להטים ועוד 683 מסומנים

עינו הפקוחה של הש"י־הפנימי ליוותה את הצטרפות לח"י לצה"ל מהחל המשא־ומתן. אנשי הש"י של ה"הגנה" (עוד מעט בלבוש אחר: ש"ב) פעלו כאילו בצל, בלי ליידע את מנהלי המשא־ומתן ומנהלי האגפים הנוגעים בדבר. כך היה כאשר דנו על "שחרורים". המפלגות הוותיקות כולן - ציוניות־פחות וציוניות־קצת־יותר - הגופים הציבוריים ותנועות הנוער של ארץ־ישראל־העובדת והלא־עובדת, קיבלו מספר "שחרורים" מגיוס, לצורך פעילותם, לפי מפתח־היסטורי. והנה עכשיו, עם הופעתן של תנועות פוליטיות חדשות - כלח"י והאצ"ל - אי־אפשר היה להימנע מלהעניק גם להן "שחרורים־מגיוס". זה היה אחד הנושאים במשא־ומתן על הצטרפות לצה"ל. כך קיבל האצ"ל 150 "שחרורים". גם הקומוניסטים, ה"מופסים", זכו ב"שחרורים" למען פעילות מפלגתית לגלית.

סיפר אלדד: "התווכחנו עם גלילי ושקולניק על מספר השחרורים שנקבל כדי להקים מפלגה ותנועת־נוער. אנחנו דרשנו חמישים שחרורים. ואכן, 50 שחרורים קיבלנו - לאחר ששקולניק, כרוכל קטנוני בשוק, ביקש להוריד חמישה..." אשכול: "בענין 50 השחרורים לתנועה הפוליטית של לח"י דובר במספר פגישות. זה היה אתי, מפני שאני הייתי במרכז הגיוס". אשכול נעתר לבקשת נציגי לח"י, "אם כי זה היה לפני־ולפנים מכל שורת־הדין, מכל פרופורציה ויחס לכל המפלגות". אשכול היה גאה על רוחב־לבו: "אמרתי לעצמי: ניתן להם אפשרות"... אך כאשר נשאל, מי חיבל בהחלטה המוסכמת - לתת ללח"י 50 תעודות־שחרור - הטיל את האשמה על אחרים: "יתכן שהיה זה מנגנון של מרכז הגיוס". והוסיף: "ואז זה הגיע אלי, ואמרתי שהיה דיבור כזה; עד שסוף־סוף נתתי גם בכתב לעשות את זה". אך זה לא הושג במהירות. כאשר נשאל ד"ר קורץ, שהיה עד להחלטה על הענקת חמישים תעודות־שחרור, מדוע פנו אליו נציגי לח"י פעם נוספת בענין 50 התעודות. השיב המתווך: "אתם רציתם להחיש את הדבר הזה, וזה הצריך זמן. הועד־הפועל של מרכז הגיוס היה מוסד עצמאי, והוא היה צריך לבצע את הדבר הזה. הייתי צריך להסביר את זה גם לחברי הועד־הפועל, שיבינו שיש לבצע את השחרור הזה של 50 איש. היה צריך זמן להסדרת הענין, לא היה עיכוב פרינציפיוני, אלא עיכוב משרדי, פורמלי". סיכם ד"ר קורץ: "אתם דרשתם, וזה הובטח, ש־50 אנשים, אשר אתם תציינו, ישוחררו מחובת הגיוס לצבא". אבל בכך לא נגמרה פרשת "חמישים השחרורים". סיפר אלדד: "עוד היו איזה סכסוכים אוויליים משני הצדדים בענין אותם 50 שחרורים - אנחנו דרשנו אותם 'בלנקו'; והם [הש"י, הש"ב...] דרשו דוקא שמות, וצילומים, וכתובות - מכל אותו מין שהיינו מאד רגישים בו בימי המחתרת. ה'סכסוך' נסתיים בפשרה, בעזרת ידיד־המחתרת, ד"ר אבניאל, אשר כיהן כיו"ר לשכת־הגיוס הישובית".

"התעודות" נתקבלו, כאילו, "בלנקו" - על־פי רשימות שנמסרו לד"ר אבניאל, בלי ציון השמות על גוף התעודה. אבל כל התעודות נשאו בראשם, ליד הציון "משקי", עוד חותמת משונה, טמירה: "להט". כאשר נשאל יו"ר לשכת הגיוס, בנימין אבניאל, אם גם למפלגה אחרת, שקיבלה תעודות־שחרור, הוסיפו מלה נוספת למלה "משקי"? השיב אבניאל בשלילה. "עד שבאתי להעיד", אמר, "לא ידעתי על הסימון בתעודות". המסקנה: לח"י היה יוצא־דופן בכך שהוסיפו לו סימן־הכר; מישהו היה מעוניין בסימן־הכר ללח"י...

החשד נפל על לוי שקולניק־אשכול - הוא שימש בשני כתרים: גם איש משרד־הבטחון, גם מראשי לשכת הגיוס. ב"משפט לח"י" שאל אותו נתן ילין־מור ישרות: "מדוע נתת הוראה לסמן את תעודות־השחרור שלנו בסימן להט?" אשכול ניסה להתחמק: "מסופקני אם נתתי את

ההוראה". אב־בית־הדין הצבאי, סגן־אלוף ד"ר מ' פליקסברודט, בחירו של בן־גוריון, בא מיד לעזרתו של אשכול: "שאלה זו איננה במקום", הפסיק את חקירת אשכול. מדוע "שאלה זו איננה במקום", לדעת האב"ד? "משום **שידעתי שאיש אחר נתן את ההוראה הזאת**", אמר האב"ד. ילין־מור לא ויתר: "אני רוצה להזכיר לכבוד בית־הדין, שגם בשעה שהופיע העד ההוא [ילין־מור הוסיף את שם האיש בהעתק־הפרוטוקול: **סגן בילו**, איש הש"י, שנבחר להיות "שעיר לעזאזל"], אני ערערתי על כך. ואני מתייחס באי־אמון לזה שהוא נתן את ההוראה". על־פי הנחייתו והכוונתו של האב"ד נאלץ נתן ילין־מור לשאול את אשכול אם ידוע לו מי נתן את ההוראה. מובן שהוא נענה בשלילה. אב־בית־הדין התאמץ שוב לטשטש את סימני־ההכר של משרד־הבטחון והש"י: "אתה יכול להגיד שזה היה פקיד אכול־שנאה נגדכם, קצין שעבר על סמכותו"... את מסקנתו הטיח ילין־מור בפני דייני "בית־הדין המיוחד": "עוד לפני ה־17 בספטמבר נעשו פעולות לגבי לח"י, כדי שביום בהיר אחד יוכלו לשים את כל האנשים בבית־הסוהר!".

כ' אייר (29.5) היה יום־של־לח"י ב"קלט־1" במחנה קרית־מאיר שבין שרונה לתל־אביב. מבסיס לח"י ברמת־יאיר (שיך־מוניס) הועברו האנשים למחנה־הקלט של צה"ל. על־פי עקיבא גוברין, מראשי מערך הגיוס של צה"ל, חוילו אותו יום קרוב ל־700 מאנשי לח"י לצה"ל. על־פי ד"ר אבניאל מדובר ב־800–900 איש שהוצבו על־ידי לח"י, נוסף על אלה מאנשיהם שנכנסו לצה"ל באופן אינדיבידואלי. כאשר נשאל אשכול על מספר אנשי לח"י שהצטרפו במאורגן, וכמה מהם נפקדו לצבא באופן אינדיבידואלי - התחמק, באמרו כי הוא "איננו יודע באופן מדוייק", אך נאלץ להודות־במקצת: "יכול להיות שאתם אומרים שיש לכם 500–600 איש, ואלה הועברו לצבא, ויש לכם רשימה (ואגב הודה כי "במקרה" הדשימה נמצאת ברשותו). לא הלכנו לחפש, הסתלקנו מזה"...

מבדיקה מדוקדקת של מקורות ומסמכים מתברר כי 565 גברים מאנשי לח"י נרשמו באותו יום בקלט־1. עוד כ־20 מאנשי לח"י נרשמו שם ימים אחדים אחר־כך. 118 בנות חוילו בכ"ג אייר (1.6). ראוי לציין כי הרבה יותר משלוש־מאות מאנשי לח"י הצטרפו לצה"ל בנפרד – כמחציתם לפני ההצטרפות המאורגנת. בסך־הכל יותר מ־1,000 לוחמים.

עוד באותו יום הבחינו אנשי לח"י המצטרפים כי הקידומת של המספר־הצבאי־האישי שלהם היא אחידה: 86. בתחילה לא חשדו האנשים כי יש כוונה נסתרת בעובדה זו, שכן האנשים נרשמו במקובץ, בזה אחר זה; ואך טבעי היה כי המספרים הם שוטפים ורצופים. שאלת הקידומת "86" הועלתה ב"משפט לח"י", בעדותו של יעקב בנאי. על השאלה: "האם נתנו סימנים מיוחדים לאנשי לח"י?" - השיב בנאי: "אז לא הבנו. אבל אחר־כך התברר שכל חיילי לח"י מספרם מתחיל ב־86. כל חייל שיש לו 86, ידוע שהוא איש לח"י". לשאלת קטגור־המשנה, בן־זאב - אם אמנם, כדברי העד, היו הכרטיסים של אנשי־הצבא מלח"י מסומנים 86, והאם זה היה סידור כרונולוגי, או שזה היה סידור מכוון, כדי 'להכיר' את אנשי לח"י - השיב עד־הסנגוריה כי הוא לא חקר את הבעיה; "אבל נודע לי, כי עד שבאנו - סגרו את הרשימה; ואחר כך שוב פתחו. אבל, את הבעיה הזאת לא חקרתי". הבעיה הזו נחקרה רק בזמן האחרון, אחרי יותר מארבעים שנה. והנה מתברר כי אכן, **אנשי לח"י סומנו במיוחד** כדי שקל יותר יהיה לעקוב אחר מעשיהם.

מחקר מדוקדק גילה כי נוסף לחמש־מאות־שישים־וחמישה בעלי הקידומת הצבאית "86" יש לפחות 10 אנשי לח"י בעלי קידומת "85". מחשבה ראשונית גרסה כי בקלט־1 סיימו תחילה לתת את המספרים שנשארו מקידומת "85", המונפקת על־פי השגרה המשרדית של

אותו יום, ואחר־כך עברו לקידומת הבאה, קידומת־86. והנה, לאחר בדיקה, מתברר כי אנשי לח"י בעלי קידומת־85 הגיעו למחנה הקלט רק **יומיים־שלושה אחרי** כ' אייר (29.5), יום ההצטרפות המאורגנת של לוחמי חרות ישראל לצה"ל. ולא עוד: כל אנשי לח"י בעלי הקידומת "86" קיבלו "מספר־רץ" – החל ממספר אישי 86001 ועד למספר אישי 86565 (ראה נספח ח', עמ' 443–446). ועוד: כבר למחרת רישום אנשי לח"י הפסיקו עובדי קלט־1 לרשום את המתגייסים בסדרת "86" וחזרו לסדרת "85". המספרים הצבאיים, 86566 ואילך, נמסרו למתגייסים החדשים רק אחרי חמישה־שישה ימים (אחד מהם היה איש־לח"י שאיחר להירשם במשרד־הקלט והגיע אליו רק כעבור שבוע). אותו דבר קרה לבנות לח"י. ל־118 ה"שטרניסטיות" המצטרפות באותו יום לצה"ל ניתנו 118 מספרים עוקבים עם הקידומת "613" – מ־61301 עד ל־61418. ממספריזציה משונה זו מתבקשת המסקנה: אנשי לח"י נתקבלו לצה"ל ברצון – אך מתוך יותר־משמץ־של־חשש. נסיון לברר מי נתן את ההוראה לשים "אות־קין" – נבלם בבד"ץ. זו לא היתה יזמה מקומית של מפקד "קלט־1" או של "פקיד אכול־שנאה, קצין שעבר על סמכותו", כפי שניסה לקבוע סגן־אלוף ד"ר פליקסברודט, אב־בית־הדין הצבאי. רמז לכיוון שממנו יצאה ההוראה לסמן את אנשי לח"י, ניתן למצוא בדבריו של איסר הראל: "מנהיגי לח"י גרסו כי יוכלו להצהיר על נאמנות למדינה, להתגייס לצה"ל ולהישבע שבועת־אמונים, ועם זאת לרקום תכניות על מהפכה..." (על דברים אלה העיר יהושע כהן, איש לח"י וידיד־נפש של בן־גוריון לאחר זמן – בהערת־שוליים – בסימן־שאלה גדול).[7]

לח"י בחטיבת השריון והפשיטה

פרשת המשא־ומתן להצטרפות לוחמי חרות ישראל לשורות צבא ישראל לא נסתיימה ברישום ובבדיקה רפואית שטחית. היכולת הפיסית נקבעה לפי זכות ההגדרה הרפואית העצמית. על־פי קריטריון זה היו רוב־רובם של אנשי לח"י בעלי סוג־בריאות־אל"ף. אופייני הוא סיפורה של יהודית – לוחמת שהשתתפה בהתקפה על בתי־המלאכה, נוקבה בכדורי בריטים, נפצעה קשה, נדונה למאסר־עולם וחולצה על־ידי מחלקת לח"י ממשטרת פתח־תקוה, לשם הועברה סמוך לגמר השלטון הבריטי. והנה, בהתייצבה במחנה־הקלט לא עמדה לה זכות ההגדרה־העצמית. מראה פניה הביא לבדיקה רפואית מדוקדקת. צלקות הכדורים הבריטיים בגופה פסלוה מהיות לוחמת בצה"ל. יהודית לא ויתרה – אך ערעורה נדחה. היא לא נתקבלה לצבא ישראל. עכשיו החלה פרשה של עולה חדשה... שכן יהודית, שהגיעה ב"עלית־הנוער" בעיצומה של מלחמת־העולם, הצטרפה עד מהרה לשורות לח"י – לחמה, נפצעה, נשבתה, נחלצה – ועכשיו נשלחה להילחם את מלחמת החיים – ולה אין לא רכוש ולא בית... ולא בריאות. עולה חדשה־ותיקה, ללא כל זכויות...

זה היה פרט שבא ללמד על הכלל. סיפר אלדד: "לאחר השלב המעשי של הגיוס – נאחזנו ביצחק שדה. הוא מרכיב חטיבה חדשה, חטיבה שמונה. ובקשר לכך הוא מבקש לדבר עם מישהו ממרכז לח"י". ואכן, בשלהי 1948 נתבקש יצחק שדה על־ידי אב־בית־הדין־הצבאי בעכו לאשר כי "אחרי 14 במאי נפגש עם ד"ר שייב, והביע משאלתו שאנשי לח"י יתגייסו לחטיבתו. הסביר שזו תהיה חטיבת מחץ. זה יתאים לרוחם של אנשי לח"י"... פניה זו זכורה גם לגרא: "קיבלנו פניה מאת יצחק שדה, שמתארגנת בפיקודו חטיבה חדשה, 'חטיבת השריון והפשיטה' שתהיה מורכבת מיחידות נבחרות, מעין פלוגות־מחץ במסגרת צבאית. חלק ניכר מהחטיבה יהוו אנשי פלמ"ח. אך הוא רוצה לשתף בה גם את אנשי לח"י, שתכונותיהם היו מוכרות לו". ספק אם אמנם אלה היו דבריו של יצחק שדה, שכן מלבד הפיקוד, שהורכב אכן מקרב ותיקי הפלמ"ח, הרי בין הלוחמים כמעט ולא היו אנשי פלמ"ח, כפי שנראה להלן.

לוחמי חרות ישראל במחנה "קלט־1" של צה"ל

מתי התרחשה פנייתו של יצחק שדה אל ראשי לח"י להצטרף במקבץ גדול לחטיבת השריון והפשיטה? בי"ז אייר (26.5) הוגשה לשר־הבטחון הצעתו של יגאל ידין ש"יצחק שדה יסדר קומנדו של 200–300 איש, מתנדבים. הוא בעצמו יעבור בגדודים ויבחר אנשים, בהסכמת המפקדים". רק למחרת, י"ח אייר (27.5), יכול היה יצחק שדה להתחיל לארגן חטיבה, לאחר ששר־הבטחון אישר את ההצעה למסור לו את "החטיבה של אליהו", היא חטיבה 8. כאשר החל לעבור בגדודים, כדי להקים את החטיבה, נודע לשדה כי מאות אנשי לח"י מצטרפים לצה"ל במרוכז. הוא לא חשש, כנראה, מריכוז של לוחמי־מחתרת – ופנה מיד אל משרד הבטחון, בבקשה להעביר את מצטרפי לח"י לחטיבתו. לבקשת "הזקן", מפקד החטיבה החדשה, הפגיש ד' כהן, איש־הקשר של משרד־הבטחון עם "הארגונים", את "מנהיג לח"י" ישראל שייב עם יצחק שדה בביתו. סיפר דוד כהן על אותה פגישה: "שייב שאל – איך הם ייקלטו?, האם יצחק מכיר בכושר הלחימה שלהם? וכולי. יצחק אמר שהוא דוקא בעד צרוף לא־מקרי, שרצוי לשמור על רוח היחידה".

ד"ר ישראל אלדד תאר את הפגישה עם מפקד־חטיבת־השריון־המיועד ביתר עסיסיות: "יצחק שדה הוא גלוי־פנים, למרות זקנו הגנדרני. אפילו אני אינני יכול לעמוד בתחרות עם שטף־לשונו והסודות שהוא מגלה לי. נעים לדבר עמו, משום שאין הרגשה שהנה הוא מערים לרמותך, כמו הללו האחרים (גלילי הוא 'יזואיט' ערמומי; שקולניק – לפעמים סוחר, לפעמים רוכל); ואולי זה גם הזיק החסידי שבו". אלדד נזכר בפגישה קודמת: "כשהוא שואל אותי: ובכן, שייב, מתי נתאחד סוף־סוף? – יודע אני שפה מדבר לוחם. ומכיוון שהשעה היא שעת חיסול גלילי ממשרד־הבטחון וראשית חיסול הפלמ"ח, ומכיוון שלפני כן שמעתי מפיו כינויים על 'ההוא, [בן־גוריון], שאחראי לחיסול, והאחראי למותם של אלפי חיילים', ו'ירושלים כבר יכלה להיות בידינו' – הצעתי לו להקים מיד מפקדה אחידה של שלושת הגופים הלוחמים, פלמ"ח ואצ"ל ולח"י, ולהגיש אולטימטום ל'הוא' – להתפטר תוך עשרים־וארבע שעות. תשובתו של שדה: 'לא. עוד תבוא הזדמנות'. שדה הציע לי הצעה נגדית: 'יצטרפו אנשיכם בירושלים לפלמ"ח'..."

גם ילין־מור נזכר ב"פנייתו של יצחק שדה אל יאיר, בעת שהחל לארגן את הפלמ"ח בשנת ארבעים־ואחת". גרא זכר את התשובה אשר נתן יאיר ליצחק שדה על הצעתו לצרף את לוחמי

"האצ"ל בישראל" ליחידת פלוגת־המחץ (פלמ"ח) המתארגנת: "אנו נתגייס רק ליחידות עבריות על דגלן, נשקן ומפקדיהן". התרשמותו ויחסו של גרא שונים משל אלדד: "גם אישיותו של יצחק שדה משכה לקבל את ההצעה. הוא איש־צבא [הספיק לשרת ב"צבא האדום" בימי המהפכה], ואין ספק שטובת האומה קודמת אצלו. הוא לא ינהיג בחטיבתו שיטה של אפליה ויחס של איפה־ואיפה". והעיקר, לגבי גרא - "שדה היה אדם פוליטי, ובתחום זה היה הרבה מן המשותף לו וללח"י". בפגישה קודמת הסביר אלדד לשדה את המצב בלח"י: "הנה עומדת הפלוגה של דוב, מיטב אנשינו, ואנו שוקלים אם לשלוח אותם לצבא־ההגנה או להעבירם לירושלים, למרות התנאים הקשים בדרך". ואילו עכשיו, בעקבות השיחה הקודמת, "שדה מבטיח לי שהחטיבה שלו מוקמת כמעט אך־ורק לשם חזית ירושלים, והוא מוסר לי את פרטי התכנית. הוא תולה את תקוותיה של החטיבה בגדוד הפשיטה - ובגדוד־הפשיטה הן ודאי הוא שהאנשים שלנו יהוו את המרכז". סיכם גרא: "קיבלנו את ההצעה". ואלדד מוסיף: "גם אחר־כך לא יפסיק יצחק שדה לשבח את יחידות לח"י ואת מפקדי לח"י". יעקב בנאי, קצין־מטה בחטיבת השריון והפשיטה: "מדוע הועברו אנשי לח"י לחטיבה 8? כיוון שאנחנו באנו לצה"ל כמתנדבים, ורצינו לצאת מיד לחזית". בנאי היה בין נציגי לח"י שטיפלו בצד המעשי של ההצטרפות: "הובטח לנו שכעבור עשרה ימי אימונים נוכל לצאת לפעולה. ואז הודיע לנו דוד כהן כי כולנו נצורף ליחידה מיוחדת, לחטיבת שריון ופשיטה, שבראשה יעמוד יצחק שדה".

לדברי בנאי הוסכם בדיונים על ההצטרפות כי משך ארבעה חודשים יהיו אנשי לח"י בפלוגות מיוחדות. אך הסכמה זו לא החזיקה מעמד. בין הלכה למעשה חל נתק. תוך זמן קצר התבצעו שינויים, שהתבטאו בעיקר בהפרדת בעיית הפיקוד מבעיית היחידות. אף שאנשי לח"י היוו מרכיב עיקרי בפלוגת המשוריינים ובפלוגת הזחלמים של גדוד 82, הנה הפיקוד על הפלוגות הללו נמסר לאנשי ה"הגנה" לשעבר. התרחשות דומה עמדה לקרות גם בגדוד הפשיטה. אך טבעי היה שיעקב גרנק (דוב), "הבלונדיני הגבוה", ימונה למפקד פלוגה של אנשי לח"י בגדוד הפשיטה; אך משה דיין, המג"ד, התנגד שאיש לח"י יהיה מפקד הפלוגה. רק התערבות של המח"ט יצחק שדה מנעה את ניתוקו של "דוב" מאנשיו ואיפשרה לו להוביל אותם לנצחונות מופלאים.

בעיה זו - של השתלבות מחד ואפליה מאידך - העיקה על התארגנות החטיבה וגדודיה בשבועות הראשונים. רק רצונו הנחוש של יצחק שדה סייע להתגבר על חבלי המיזוג של לוחמים יריבים מן העבר הקרוב. ב"משפט לח"י" סיפר יעקב בנאי על שלישו של אחד מגדודי החטיבה [גדוד השריון], שלא ידע לשים מחסום ללשונו והיה מתבטא מדי פעם בפעם בלשון בוטה, כדי להבליט את שנאתו ל"פורשים"; אך כיוון שידע שבני־שיחו בחטיבה הם אנשי לח"י, ייחד את מושא שנאתו לאצ"ל, שאחדים מאנשיו היו במסגרת החטיבה. והנה, ביום "אלטלנה", נתן שליש זה דרור ללשונו והתבטא כי "חבל שאליהו גולומב לא נתן לנו לחסל אתכם"... "כתוצאה מפנייתנו אל מפקד החטיבה", סיפר בנאי, "הובטח לנו לפתור את בעיית האיש הזה. ואכן, המפקד הזה הועבר מתפקידו".

זו רק דוגמה אחת ממה שהתרחש בסגל הפיקוד של חטיבה שמונה. התנגשויות קטנות וויכוחים גדולים היו לחם חוקם של הדרגים הנמוכים, במיוחד בגדוד הפשיטה - שם נמצאו היריבים הקשים: אנשי לח"י הקשוחים־יותר מזה, ומן העבר השני, ה"שליגרים" של ה"פי־אם", שהתמחו במכות־קפא"פ למדביקי־הכרוזים: ה"עתונאים" הקטנים של לח"י.

"טיהור האווירה" בא בעקבות קרב־כפר־ענא המוצלח וקרב־יהודיה הכושל, ביום האחרון שלפני ההפוגה, כאשר נזעקו לוחמי החטיבה לעזרת המגינים שהופתעו. לוחמי החטיבה

הוזעקו לפתע - בלי להבדיל ובלי להתייחש להשתייכות פלוגתית או מוצא מחתרתי - כשאנשים "לקחו מה שלקחו ביד ורצו לחזית יהודיה וכפר־ענא", סיפר בנאי. "אנשינו התנהגו יפה מאד", מגדיר בנאי את מבחן השיתוף־בקרב הראשון. "בחורה שלנו יצאה עם כל האנשים שלנו, בזחלמים, וטיפלה בקצין של ה'הגנה' שנפצע".

דומה היה שההשג הזה - של פצעי־עבר שנתאחו, שהחל להתרחש בהיזעקות ליהודיה ולכפר־ענא ביום בו נכנסה ההפוגה הראשונה - עומד לרדת לטמיון, כשננחת על המרקם העדין של חטיבה 8 הזעזוע סביב פרשת "אלטלנה". יציאת חלק מן החטיבה לכפר־ויתקין ולתבערה בתל־אביב מזה, והמצור ועוצר־המחנה וחסימת הנשק של אנשי לח"י מזה, עמדו לנפץ את האחדות הלוחמת של מתנדבי חטיבה 8. פרשה זו חרתה עקבות של ניכור וזרות בקרב אנשי לח"י שזה מקרוב הצטרפו לצבא ישראל, כדברי אחד הלוחמים: "סכסוך הדמים השאיר עקבות עמוקים בלבותינו". הרהורי־כפירה בנכונות צעד־ההצטרפות לצה"ל החלו להעמיק בשורות לח"י, בין לובשי המדים לבין אלה שעדיין לא היו במסגרת הצה"לית. אלדד ביטא את המרירות: "בשיחה עם שדה ואלון האמנתי כי 'הזקן' הזה, ויושר־עברי שבפני יגאל אלון, אינו נמצא בשביים של הוזי־הזיות וגואלי־ערב. לא חשבתי ולא שערתי שאלה ישישו למלא פקודתו של 'ההוא המחסל' וירצחו את 'אלטלנה'..."

אלא שזמן קצר אחר־כך נסתיימה ההפוגה ונפתחה האופנסיבה הגדולה הראשונה של צבא ישראל. "כוח דני" - בו לקחה חטיבת השריון והפשיטה, כולל מאות אנשי לח"י, חלק נכבד - הסתער על בקעת לוד, לחם, פרץ, התנגש, כבש והשתלט על מרחב־העורף של תל־אביב והרחיב את מבואות ירושלים המערביים. ברית הדמים והלוחמים שנפלו, בלי להבדיל בין איש־לח"י לאיש־ממסד, חזרו וליכדו את לוחמי חטיבת השריון והפשיטה, את המתנדבים הנלהבים. שוב לא נבקע הנתק, גם לא אחרי מבצע "חיסול לח"י" על־ידי בן־גוריון, בהזדמנות גילוי עקבות־לח"י בפרשת־ברנדוט.[8]

בעיות לאחר טבילת־האש

תגבורת אפריקנית. טבילת־האש הרצינית של חטיבה־שמונה דלדלה מעט את השורות, במיוחד בגדוד הפשיטה ובקרב אנשי לח"י שבו. עובדת היות ה"קומנדו" גדוד של מתנדבים - והפרשתו של המג"ד הכריזמתי משה דיין, יחד עם מספר מפקדים, מן הגדוד לירושלים - יצרה מחסור בכוח הלוחם של הגדוד. אם לפלוגות הג'יפים של המושבניקים והזחלמים של "הגנה"־מח"ל נמצאו עדיין מתנדבים מן המושבים ו"עריקים" מחטיבות אחרות, הנה דומה היה שלפלוגת לח"י, פלוגתו של דוב, אין "רזרבה" ואין תקנה: או שתישאר קטנה יותר, או שיצורפו אליה מתנדבים שלא מלח"י ותאבד את ייחודה, כדברי הסמג"ד יעקב אליאב: "אם לא נמלא את השורות מקרב אנשי לח"י, ימלאו אחרים את מקומם, וכל צביון הפלוגה יטושטש". ואז באה הישועה... מאפריקה.

בעיצומם של קרבות "עשרת הימים" ו"מבצע דני", בה' בתמוז (12.7), הוחזרו 262 בני־הערובה האחרונים ממחנות־המעצר הבריטיים בגלות אפריקה למולדת. הם הגיעו הישר לתוך המלחמה, כשמטוסים מצריים מפציצים את תל־אביב בעת עליתם לחוף. מרבית החוזרים היו אנשי האצ"ל אשר הוסגרו לידי הבריטים ב"ימי הסזון העליזים". אך הוותיקים היו אנשי לח"י, מוסגרי "הסזון הראשון" בשנת תש"ב; והיו כאלה שנעצרו במקרה, בשל "מזל־רע"; והיו, מה שקרוי בעגה של לח"י, "ניטרלים"; וכאלה שנאסרו "על לא עוול בכפם" (כמו דיירי הבית בו נתפס המשדר של לח"י ונעצרו גאולה כהן וחבריה); וכאלה שהשתייכו ללח"י למעשה ולא להלכה ולהוכחה; וכאלה שנשרו, לאחר שנכשלו במבחן העמידה כנגד הזרמים העכורים.

שלושה שבועות לפני שוב הגולים היה מגע בין הארגונים לראשי משרד־הבטחון על שילובם של החוזרים בצבא ישראל. במגעים נקבע הסדר, כי החוזרים יתיצבו במשרדי־הגיוס ויקבלו דחיה לשלושה חודשים.*

בח' תמוז (15.7), שלושה ימים אחרי שוב הגולים, פנה גדוד 81 אל מטכ"ל/אכ"א/2 בנידון "מילואים (תגבורת)": "1) בפעולות האחרונות אשר גדודי ביצע נפגעה מצבת הגדוד באופן רציני ביותר. 2) בימים אלו עומדים להתגייס אי־אלו בחורים (אנשי לח"י) הרוצים להצטרף לפלוגתם בגדודי. 3) נא להוציא אסמכתא, שבחורים המתנדבים לגדוד הפשיטה (גדוד 81) יישלחו לגדוד זה. נא להורות בנידון. הדבר דחוף". וכך, שבוע לאחר שובם, התייצבו שני מניינים במחנה הגדוד בבן־שמן, לפלוגה א/89, פלוגתו של דוב. שמחתם של המצטרפים החדשים היתה מהולה בצער ההחמצה של קרבות "עשרת־הימים"...

"בני־ערובה", שהוחזקו בשטח־הכיבוש הבריטי בבת־גלים, שוחררו עם צאת הבריטי האחרון, בכ"ג סיון (30.6). אך רק אחד מתוכם הגיע לחטיבה 8, לגדוד הפשיטה – ידידיה טל־מטרני. האחרים מצאו את מקומם בחטיבות אחרות, בקרבת מגוריהם מלפנים.

והיתה עוד קבוצה מלוכדת ומוגדרת שבאה להשלים את פלוגה אל"ף של גדוד הפשיטה, חמישה־עשר לוחמי "הקבוצה הדתית", מראשוני גדוד הפשיטה, שהועברו מן הגדוד על ידי המג"ד משה דיין "בעונג רב" (ראה להלן) – ועתה נענו לבקשתו של הסמג"ד יעקב אליאב, לחזור לגדוד הפשיטה – מחטיבת "גבעתי", שם מצאו מקלט־ללחימה.

המצטרפים זה מקרוב, לוחמי חרות ישראל, עוד יוכיחו מסירות ונועזות בשורת המבצעים והקרבות הבאים עליהם לטובה – לא פחות מחבריהם הוותיקים בפלוגה ובגדוד.

---

* נושא זה – של לוחמים ותיקים, השבים מגלות וממעצר של שלוש, וחמש, ושבע שנים – שימש עילה לקנטורי הקטגור חוטר־ישי ב"משפט לח"י". כמפקד ותיק ב"הגנה" צריך היה הקטגור־המלומד להתמצא היטב באירועי המלחמה, אך נכשל בהבנת הנקרא המלחמתי ובלוח־הזמנים. את נושא שבי גלות אפריקה החל הקטגור בהתקפה. העד־המשיב היה לא אחר אלא לוי אשכול, איש משרד־הבטחון, שניהל את המגעים המוקדמים בעניין.

"ב־15 במאי", פתח אהרן חוטר־ישי, "מחלקה אחת קרבית – בגזר או בנקודה אחרת – יכולה היתה לשנות את המצב?" אשכול: "כן, בהחלט". חוטר־ישי: "וכשאתה ויתרת למנהיגי לח"י על גיוסם המיידי של אנשי קניה..."

לנוכח בורות זו נאלץ ילין־מור, "הנאשם", להתערב: "זה היה מאוחר יותר. הם באו כחורשיים אחרי ה־14 במאי".

אשכול ניסה לחלץ את חוטר־ישי מסבך הבורות והשקיע את עצמו בסבך הזה: "לכן אני דברתי על גזר. גזר היתה בתחילת יולי. לי חסרה מחלקה אחת בחזית..." מסתבר כי גם אשכול לא זכר, או לא ירע, כי נפילת־החרפה של גזר ומגיניה בידי ה"לגיון" אירעה ביוני – ערב ההפוגה הראשונה, בג' סיון (10.6), שבועיים אחרי הצטרפותם של אנשי לח"י וחורש אחד לפני שובם של גולי קניה – בה' תמוז תש"ח (12.7.48).

שוב נאלץ ילין־מור להעמיד את "אנשי הבטחון" הוותיקים על העובדות לאמיתן: "אנשינו היו מגוייסים אז", ניסה להבהיר לעד ולקטגור ממערכת הבטחון, אך "חוטר" עדיין התעקש: "אבל אנשי קניה לא היו מגוייסים"... ופנה שוב אל אשכול: "אם כן, כשאתה הסכמת לוותר על גיוסם המיידי של אנשי קניה, הם מנו למעלה מעשרות אחדות".

אשכול הפסיק את השלומיאליות של חוטר־ישי על־ידי שימוש במטבע המשומש של "רחמנות יהודית": "קיבלתי את המושג שהם באים מהגולה, כמה שהם..."

כשהגיע תורו של ילין־מור לחקור את אשכול, חזר לעניין "הבחורים מקניה" – בקשר לעובדה שחלק מהם הצטרף מיד לבואם לשורות לוחמי ירושלים; ונשמעה טענה כי הפרו בכך את צו־האו"ם שאסר הכנסת יוצאי־צבא לירושלים בימי ההפוגה: "אתה אולי יודע שהיו ביניהם בחורים מירושלים? אם הם מגיעים לנמל חיפה או תל־אביב – האם אסור להם ללכת לירושלים? האם זאת הפרת־הבטחה, אם האנשים מקניה – אחרי שבע שנות גלות ויסורים – הולכים לירושלים?" אשכול: "אם הם מירושלים, אם יש להם בית בירושלים – ודאי יכולים ללכת. אבל אמרת שהיו רק שנים־שלושה אנשים"...[9]

"עריקות". לא הכל היה ורוד בחטיבה 8. לא כל מתנדבי לח"י, כמו מתנדבים אחרים לחטיבה, היו מתאימים למשימותיה של חטיבת שריון ופשיטה. וכך נפלטו והופלטו לא מעט מן הבאים בשערי החטיבה – לא בעונג רב, אך בטרם יגרמו צרות ובעיות.

גדוד הפשיטה – שלאחר "מבצע דני" החליף את מספרו המזהה "81" במספד מזהה לגדודי הפשיטה בחטיבות צה"ל (סיומת 9): גדוד 89 – היה בנוי על לא מעט "עריקים" מתנדבים מחטיבות אחרות, מאחר שמפקדי החטיבות התחכמו להוראת המטכ"ל על הקצבת 40 לוחמים ותיקים לגדוד המוקם ושלחו אליו נמושות, שנפלטו סמוך להגעתם. בתופעה זו – של "עריקה" מחטיבות אחרות אל חטיבה 8 – כמעט ולא היה חלק לאנשי לח"י שהגיעו אל החטיבה, להוציא מקרה בודד; שכן איש לח"י, שהצטרף לצה"ל באורח אינדיבידואלי, עשה זאת כדי שלא תתגלה זהותו המחתרתית. אך היו מקרים של "עריקה" למען לחימה, בעיקר אחרי פרשת "אלטלנה", בכיוון הפוך – מגדוד הפשיטה לחזית ירושלים, לחטיבה הלוחמת העצמאית של לח"י. הבולט באלה היה עוזי, "הג'ינג'י", הוא דב ברמן (מספר אישי: 86480), מטובי לוחמי חרות ישראל, שהיה סמ"פ אל"ף בגדוד הפשיטה, סגנו של דוב. עוזי, ואותם הבודדים ש"ערקו" עמו – ינאי, חנניה ונתן – עשו זאת לא על־פי הוראה של מישהו, כפי שהעיד יעקב בנאי: "אנשינו לא 'ערקו' אף פעם לפי הוראות... לו היינו רוצים להעביר אנשים לירושלים, כי אז היינו יכולים לעשות זאת על־ידי שהיינו שמים אותם הצידה". אנשי לח"י אלה היו מוכנים "אפילו לעמוד בפני בית־דין צבאי על 'עריקות' או ליפול בחזית ירושלים, כאשר חייב היה לעמוד עוזי הג'ינג'י, שפשוט עזב את הצבא ועבר לירושלים, אילו לא נפל עליה", כדברי אלדד. לדבדי בנאי, "עוזי ועוד בחור אחד קיבלו הוראה לחזור לצבא. אחד חזר וקיבל שלוש שנים מאסר". על עוזי סיפר בנאי כי "מטבעו לא יכול היה לשבת בשקט. היתה הפוגה – ועוזי קם וברח לירושלים, שהלהיבה את כולם". המעבר הלא־רשמי של עוזי, מגדוד הפשיטה לחזית ירושלים, היווה פגיעה במעמדו של בנאי: "כאחראי על אנשי לח"י בצבא חששתי כי דבר זה יתפרש כעריקה. הבטחתי שלא ייעשו צעדים". בעייתו הפרסונלית של עוזי נפתרה באורח טראגי: "לא עברו 24 שעות מאז הגיע עוזי לירושלים ומיד הצטרף לפטרול של לח"י ונהרג". על ספיחי הפרשה סיפר בנאי כי "כשנודע בחטיבה שהוא נהרג, התבטא אחד המפקדים הגבוהים (משה דיין) ש'בצורה כזאת אתם כולכם יכולים לברוח'..."[10]

חיסול לח"י – הפסד של צה"ל ועם ישראל

רובם־ככולם של לוחמי חרות ישראל שבצה"ל לא הלכו בעקבותיו של עוזי ולא עלו לירושלים; הם גם לא "ברחו" לשם, כלשון־הזהב של דיין. כדי "להציל את ירושלים" שלח בן־גוריון את דיין, ללא לוחמי חרות ישראל שבגדודו. משה דיין החליף את דוד שאלתיאל הכושל – אך את ירושלים לא הושיע יותר ממנו. הוא אמנם ניסה לעשות משהו – ב"ארמון הנציב" ובהר־גילה – אך לא הצליח. אם לא הצליח במלחמת חרות ירושלים, הנה הצליח משה דיין להנציח את שלטון הכס ההאשמי על העיר למשך תשע־עשרה שנה. כאן, בירושלים, החלה הדיפלומטיה הדיינית את חגיגותיה. את מקומו של דיין בגדוד 89 תפס גיסו־לשעבר, דב צסיס – "רודף פורשים" מושבע. אך המבחן החמור של השתלבות לוחמי חרות ישראל בצה"ל לא התרחש או, לאחר "אלטלנה", בתקופת־הבינים שבין מג"די הפשיטה, אלא לאחר ההתנקשות בברנדוט – בי"ג אלול (17.9). נוכח טביעת־האצבעות של לח"י במעשה־ברנדוט, לא היה ספק שהעינים הבולשות והחושדות תופנינה לריכוז הגדול של אנשי לח"י: בחטיבה 8. אכן, לא חלפו שעות אחדות לאחר המעשה, וכבר הועלו אנשי לח"י שבחטיבה על כוונת הש"י־הפנימי. סיפר יעקב בנאי: "בשעה 1 בלילה קיבלתי מברק, שעלי להתייצב לפני מפקד החטיבה; והוא

מסר לי את עניין ברנדוט. לדבריו, אין הוא רוצה להיכנס לפוליטיקה, אבל חושדים שלח"י עשה זאת. הוא אמר לי שברצונו לדעת מה תהיה תגובתנו במקרה שיתחילו מאסרים של אנשי לח"י". האמירה הזו הכתה בתדהמה את בנאי, שנקלע לפתע להתרחשות שלא היה מוכן לה. האחריות למאות אנשים בעת הזאת נראתה כמשימה כבדה גם לאיש מנוסה בבעיות מחתרת כמוהו. "השבתי לו", סיפר בנאי, "כי אינני חושב שאנשי לח"י עשו את המעשה, כיוון שלא יכולה להיות פעולה של לח"י שלא אדע עליה לפני־כן"... ספק אם יצחק שדה שוכנע מהיתממותו של בנאי, שהוסיף כי אין הוא חושב שיקרה משהו. מדוע היה בנאי סבור כך? – "כיוון שההגיון מחייב – ואף הייתי בטוח – שללח"י אין יד בעניין ברנדוט"...

להסבריו ולסברותיו של בנאי לא היה שמץ של סיכוי לשכנע את המח"ט יצחק שדה, שכן ההוראות לגבי אנשי לח"י הונחתו מלמעלה. בנאי: "מפקד החטיבה הודיע לי שמכאן ואילך אסורה עבודה מאורגנת של לח"י בצבא". בנאי הדגיש שהוראות המח"ט הונחתו עוד בטרם הוכרז על לח"י כ"ארגון טרור". (בנאי: "עד כה היינו מאורגנים: לכל מחלקה היה נציג, שהיה משתתף בדיוני ועד הנציגים בגדוד. היינו דנים על בעיות יומיומיות שלנו במסגרת הצבאית. לא פעם היו התפרצויות של חיילים ממורמרים, וזה היה מגיע אלי"). בימים הבאים היה יצחק שדה מתעדכן ברציפות על־ידי הש"י: "שדה תיחקר אותי וסיפר שהגיעו ידיעות כאילו אני 'משהו' בלח"י". מה יכול היה לעשות בנאי נוכח התייחסות זו? – "הסברתי לו שאל יתפלא אם ישמע דברים כאלה. היום דיברתי כבר עם 30 איש, שכל אחד מהם שואל מה באמת קרה". אכן, לאנשי לח"י בחטיבה 8 לא היה כל מידע על פרשת ברנדוט. הם המשיכו באימונים לקראת חידוש המלחמה, תוך חריקת־שן למשמע הידיעות על מעצר חבריהם, וחשש למכה שינחית בן־גוריון על אנשי לח"י שבצה"ל. אלא ששיקולי בן־גוריון בפעולות נגד לח"י היו מחושבות וקרות. הוא רצה לחסל את לח"י, כשם שחיסל את האצ"ל, וכשם שבקרוב יחסל גם את הפלמ"ח. אך את החטיבה החיונית לאופנסיבה הגדולה נגד צבאות האויב לא היה מוכן לחסל. פגיעה בלוחמי חרות ישראל שבצה"ל, בחטיבה 8, משמעה חיסול חטיבת השריון והפשיטה.

סיפר איש לח"י מגדוד הפשיטה: "היינו ב'מצב־הכן' זה ימים אחדים. מאות נאסרו. סיפרו כי גם בצבא נאסרו אנשי לח"י. הסכנה הממשית לעצמנו־בשרנו היתה קרובה, אך היה סיכוי שלא יפגעו בנו, שכן אם יאסרו אותנו, אנשי לח"י בחטיבה, תחלש החטיבה ללא־כל־ספק. אבל, איך נוכל אנחנו להילחם תחת פיקוד האוסר את חברינו־אחינו? וחשש החל מתגנב ללב: שמא ינהגו בנו כבאוריה החיתי, שנשלח אל לב־המלחמה... החשש ממאסר היה רציני. ידענו שאסור לתת אמתלות למאסרים בקרבנו. רב היה החשש, עד כדי כך שאיש לח"י בחטיבה לא ידע אם יוכל לבטוח בחברו... אף על פי כן נעשו מאמצים לחפש קשר עם החברים שמצאו מסתור מלהקות הש"ב, שלא נמנעו מפתיחת אש על אנשי לח"י בתל־אביב. וכך נוצר קשר רופף עם 'המחתרת'־מאונס שבחרן. היה זה מצב טראגי: 'מחתרת' במדינת ישראל, מחתרת יהודית שאינה עושה כלום מלבד ישיבה במחתרת"...

עיני הש"י, כאמור, היו בולשות אחרי אנשי לח"י שבחטיבה 8. יעקב בנאי, המקשר הרשמי בין אנשי לח"י להנהגתם, היה במוקד הבילוש והעיקוב. "לאחר שלושה שבועות", סיפר בנאי, "אמר לי מפקד החטיבה כי לפי ידיעה מהש"י ראו אותי ברמת־גן עם בחורה מלח"י"... אבל ראש החטיבה־הלוחמת של לח"י בעבר הקרוב, נאלץ להצטדק: "השבתי לו כי כיום אין לי כל קשר עם פעילות במחתרת". אך הרחרוח של הש"י נמשך: "יום אחד גליתי כי חיפשו במכוניתי, חתכו והשחיתו את הריפוד, כדי לחפש חומר מחשיד".

חיפושי הש"י נערכו לא רק בכליו של יעקב בנאי. "גם אצל אחד מחיילינו, קצין בחטיבה, ישראל תבואה – פרצו 'אלמונים' לביתו בלילה וערכו חיפוש יסודי – אך ללא תוצאות, כמובן".

זרועות הש״י הגיעו גם לחטיבות ולחילות אחרים: ״היה טייס־נווט, נתן אדלר, שהתגייס עם אנשי לח״י. כסגן־מפקד־פלוגה הצטיין בקרב יהודיה. הוא ביקש לעבור לחיל־האוויר, שכן בעבר שימש כטייסו של ראש ממשלת פולין. האיש הזה הועף מחיל־האוויר לאחר ברנדוט״.

החששות היו רבים. אך עמידתם של מרבית אנשי לח״י היתה גאה ונחושה. הם עברו מצבים חמורים מאלה, גם של אויב אכזר, גם של שנאת אחים חסרי רחמים. דוגמה לרוחם של הלוחמים הוותיקים יכול לשמש יעקב גרנק, דוב, מפקד פלוגת לח״י בגדוד הפשיטה. כשחוסל ברנדוט, היה דוב שקוע ראשו־ורובו בקורס־הקצינים במחנה דורה שליד נתניה. אך לרוע המזל, ולהגברת החשד, היה באותו סוף־שבוע בבית, בחופשה. לאה, אלמנתו, זוכרת כי משנודע על הריגת הרוזן - שאלה אותו אם לא מוטב שייצאו את הבית - שמא יבואו אנשי הש״י לערוך חיפוש, ימצאו את האקדח שליווה אותו מימי המחתרת [זה הוחזק עדיין בלי ״רשיון״], ואז צפויים הם למאסר. השיב לה דוב: ״במדינת ישראל החפשית אינני מוכן לרדת למחתרת ולהתחבא - אפילו יאסרו אותי ואת אשתי״.

דוב לא נאסר, גם לא מרבית אנשי לח״י שבצה״ל. אבל המעקב אחרי אנשי לח״י בצבא נמשך, גם אחרי שנתנו את גופם ודמם בכיבוש באר־שבע ובית־גוברין ולכיש ומצודת עירק־סווידן והנגב המערבי. מספר אחד מלוחמי לח״י על תחושתו בסיום הנצחון הגדול בשערי עבסן שבשפלת עזה: ״השדה מלא הרוגים מצריים. הזחלם מתרומם. נשק לרוב סביב - מקלעים, מאטל״רים, רובים, תחמושת... - לא לקחת דבר! - צועק דוב. זכרנו את הפקודה. דוב חזר והזכירה. אחרי כיבוש משטרת עירק־סווידן האשימו את פלוגה אל״ף בגנבת נשק... הרובים מתגלגלים סביב ואנחנו איננו נוגעים בהם. הלוא אתה איש לח״י - אתה שודד, אתה גנב... שיישאר הנשק, שיחזרו המצרים ויקחוהו...

״מרירות בלב. דואב הוא הלב על הנשק שיחזור ויפול בידי המצרים. אבל - אם נקח, יאשימונו בגנבה, בנסיון להפיכה...״[11]

מיומנו של בן־גוריון: ו׳ מרחשון (8.11). ״נעצרו כ־220 אנשי לח״י. ברחו כ־35, מהם נתייצבו לצבא כ־15. שוחררו 110, כ־110 עצורים... כ־25 יובאו למשפט על היותם חברי לח״י. חוטר־ישי נגד משפטים. לא קיבלתי דעתו. יש להעמיד פרידמן־ילין למשפט״.

ולמחרת, ז׳ מרחשון (9.11): ״לח״י - שפירא [היועץ המשפטי] עומד על כך שילין יימסר למשפט אזרחי בחיפה ואין לחשוש שהשופט אגרנט יפחד או יירתע. שפירא יהיה התובע. שאול [אביגור] חולק על דעה זו: בעיני הציבור עכשיו אין ערך וממש בהאשמה על החזקת נשק וולוטה. העיקר - היותו ראש טרוריסטים. לשופטים מציעים: יעקב גלילי (אחיו של [ישראל] גלילי), בנגל [מח״ט ״קריתי״] ונחום שדמי״.

ובהמשך - באותו יום, ז׳ מרחשון תש״ט (9.11): ״סוף סוף לכדנו את עירק־סווידן - אחרי הפגזת תותחים. שישים איש נמלטו לכפר - שלושים נלקחו בשבי. יש להניח שגם פלוג׳ה לא תאריך ימים. לקדוגן [הנציג הבריטי באו״ם] יהיה חומר־הסתה נוסף״.

מפקד כוח־ההתקפה על מצודת עירק־סווידן ביום ז׳ מרחשון תש״ט (9.11) - יעקב גרנק, דוב, ״הבלונדיני הגבוה״, איש לח״י. המסתערים - פלוגה א/89, אנשי לח״י.

*

סיכם אלדד את פרשת לח״י בצה״ל: ״אנו ישבנו עם לוי שקולניק ועם ישראל גלילי ועם יצחק שדה, ודיברנו על פרטי ׳חיסול הפרישה׳, על־ידי כניסת לוחמי חרות ישראל לצבא ישראל. ומאיר [יהושע זטלר, מפקד לח״י בירושלים] זעק: שילחו לירושלים את דוב ואנשיו;

שילחו עוד כמה 'ברנים'!" – ומוסיף אלדד במרירות לא־מעטה: "יכולנו אנחנו לכבוש את הר־הבית, ולהגיע עד שכם – אך שלחנו את לוחמי חרות ישראל לכבוש את דגל עירק־סווידן בשביל נגבה, ואת עוג'ה־אל־חפיר כשטח מפורז של האו"ם"...

את עוג'ה־אל־חפיר, המצודה המצרית בשערי סיני, תקפה פלוגת החרמ"ש – פלוגת לח"י ג/82; אל תוך מפקדת האויב המצרי בעוג'ה־אל־חפיר נשלח דוב ופלוגתו, א/89 – גם היא פלוגת לח"י. הם פרצו וחדרו ויצאו – במחיר של מחלקה שלמה. דוב, ויחיאל, ואבנר, ואבישי, ומנו, ובני נפלו בניצנה, בשערי סיני. חבריהם המשיכו במלחמה, בראש טורי השריון של צה"ל, ובאו על שפלת עזה מדרום וממערב, ועד לאל־עריש ורפיח הגיעו – והוחזרו. למען... שביתות־נשק עם הפולשים הערבים; למען מלחמות נוספות.

ב"מבצע יואב" וב"מבצע משה", במורדות הר־חברון וב"מבצע שמונה", ב"מבצע אסף" וב"מבצע חורב" עדיין לחמו לוחמי חרות ישראל – חברי לח"י ש"מחרץ־לחוק" – במסגרת מקובצת בתוך צה"ל. ואילו חבריהם – צעירים ומבוגרים, גברים ונשים, שלא היו אז במסגרת צבאית – נרדפו ונורו ונכלאו כ"טרוריסטים", כחברי ארגון בלתי־חוקי, שהשתייכות רטרואקטיבית אליו היא פשע ועוון. לוחמי חרות ישראל נאלצו שוב להעמיק מחתרת – ב"מדינת ישראל"; אך דמם בחזיתות מלחמת ישראל היה כשר ורצוי.[12]

ב. חטיבה שמונה – חטיבת השריון הראשונה

1: פשיטה או שריון?

שמ"ש זה שרות משוריינים להגנת שיירות

הופעתו המשכנעת של השריון נתגלתה רק במלחמת־העולם השניה – אם כי הטנק הוכנס לפעולה כבר בסוף מלחמת־העולם הראשונה. עליונות השריון הוכחה על־ידי הגרמנים, שפיתחו קרב־תנועה מהיר, כשהכוחות מוגנים מאש נק"ל. אחר כך עשו זאת הבריטים והרוסים והאמריקאים – בלא פחות הצלחה. במלחמת העצמאות לא התפתחו אלא קרבות שריון מעטים בהמשכה של המלחמה, לאחר המפנה ביחסי הכוחות. אבל אי־אמת יהיה אם לא נודה כי פיתוח השריון בארץ החל כבר בראשית מלחמת־העצמאות, בכסלו־דצמבר. ואם נרצה לדייק יותר, נצטרך לקבוע כי הופעת השריון בארץ־ישראל החלה כבר ב"מאורעות" תרצ"ו־תרצ"ט (36–39). אלא שהשריון באותם ימים נועד לספק הגנה לעוברי־דרכים ולאזרחים מפני ירי והתקפה של כנופיות פורעים. על יחידות שריון ועל קרבות שדיון לא דובר אלא אחרי מלחמת־העולם השניה, סמוך להקמת מדינת ישראל.

"כאשר החלה מלחמת השחרור שימשו המכוניות המשוריינות המעטות להבטחת שיירות וכאמצעי־מגן בפני רובאים וצלפים", מציין עורך "ספר ההגנה", המוסיף כי "במהרה התברר הצורך להסתייע בשריונים לא בלבד לצרכי הבטחה, אלא אף לצרכי לחימה". בי"ד אדר־א תש"ח (24.2) הודיע הפיקוד העליון של "ארגון ההגנה" על החלטתו להקים שרות שריונים, שכונה "שמ"ש" – שרות משוריינים. במכתבו של הרמ"א הלל (ישראל גלילי) נאמר כי "לרגל

התגברות הצורך להסתייע בשריונים לא בלבד לצרכי הבטחה, אלא לצרכי הלחימה – החליט הפ.הע. להקים במטכ"ל 'שרות שריונים', שיפעל בכל הנוגע להקמת יחידות־שריון לוחמות בחטיבות. החבר יורם [יצחק שדה] נתמנה לראש השרות הזה".

בראשיתו היה ה"שמ"ש" מסונף למטה הפלמ"ח שממנו בא סגל הפיקוד של ה"שרות". מרבית משורייני "שמ"ש" היו מייצור עצמי, כך שהשריון – לוחות־ברזל עבים – היה עמיד רק בפני נשק קל. הופעת שריוניות ותותחים אצל האויב, ביחוד אצל "המתנרבים" הסורים ו"הלגיון הערבי", החישה את הצורך במשוריינים טובים יותר, עם תותחים. אבל זה היה עדיין חזון רחוק מהגשמה. עם הקמתן של יחידות־השריון הראשונות, נתעורר הצורך באימון האנשים לתפקידי לחימת שריון. הקורס הראשון ללוחמי שריון נפתח רק בסוף שבט תש"ח (ראשית 48). המדריכים פעלו מתוך אינטואיציה, בנסיונות אלתור. אט־אט נתקבצו מדריכים בעלי נסיון־מה בחילות השריון של מזרח אירופה. בלט בהם פליקס באטוס, "הרמן", שלדבריו שימש כמפקד גדוד שריון בצבא הפולני החדש.

סיפר אחד ממשתתפי הקורס הראשון למפקדי שריון, שנקראו אליו מפקדים שזומנו באופן אישי על־ידי יצחק שדה. "נושאי הלימוד בקורס היו טופוגרפיה וטקטיקת שריון. החלק הטקטי נערך בדרכים ועל פני שדות חסרי־דרך שהיו ניתנים למעבר גלגלי (שהרי כלי־רכב זחליים טרם היו אז בידינו)". לאחר חודש וחצי סיימו החניכים את קורס קציני השריון והועברו לאה"ד – אגף־ההדרכה. בכ"ט ארר־א (10.3) בא יצחק שדה לדווח לשר־הבטחון על מעשי "שמ"ש" ותכניותיו. הדברים נרשמו ביומן: יצחק שדה "עסוק עכשיו בתכנית [להקמת] גדוד שריון לנגב – 360 איש. דרושים לכך 24 מכוניות משוריינות ועוד 25 מכוניות־שרות. יש בשרונה קורס של 15 מפקרי שריון. נשלחו ממקומות שונים. כולם עברו דרגת מ"מ. אחרים מהם היו בצבא. הקורס למשך 20 יום. במטה – הרמן (מפולין), ארקדי (מרוסיה), שרתו ביחידות טנק. עומדים להקים 4 גרודי שריון (מספר, כשני גדודי רגלים)". שבוע אחר כך שוב בא שדה לדבר על הקמת יחידות שריון לנגב, שבשטחו הנרחב ניתן לשלוט רק ביחידות ממונעות. טען שדה: "אי־אפשר להכין כוח־מחץ מאנשים מן השוק. יש להקים יחידות־שריון".

נוסף לבעיית ההדרכה נדרש שמ"ש לפתור את בעיית רכב השריון. בולטים בשטח היו מהנדסי־הרכב ארקדי ספרות ויוסף (ג'ו) קריידן. חלק ניכר מהשריון אבד בהתקפות הערביות, בהגנה על השיירות והדרכים. בקרב בנבי־דניאל אולצו אנשי ה"הגנה" למסור את רכב השריון לערבים, בתיווך בריטי, תמורת הצלת הנפש. בכ"ד אדר־ב (4.4) יצאה פקודת מטכ"ל ה"הגנה" על "קשר בין שמ"ש וענף השריון בשרות־התחבורה", בה נקבע כי שמ"ש אחראי לקביעת סוגי המשוריינים, אך ענף השריון בשרות־התחבורה יטפל בבינוי משוריינים ואג"ם יטפל בחלוקתם לממתינים... הכשרת כוח־אדם הוצאה משליטת פיקוד־שמ"ש, ולקורס מפקדי המשוריינים לא היה המשך במסגרת שמ"ש. אימון שריונאים הועבר לאגף ההדרכה. ליצחק שדה לא היה עוד קשר לשריון, שכן נקרא לטפל בבעיות בוערות – בניהול קרב משמר־העמק, בפיקוד על "מבצע יבוסי", בתכנון המשך ל"מבצע נחשון". אך עם הקמת פורמציות־השריון הראשונות, ותוספת משוריינים מהרכש, הגיע הפיקוד־העליון למסקנה כי אין עוד מקום ל"שרות המשוריינים". אף שרק בט"ו אייר (24.5) – לאחר הקמת המדינה – הוצאה פקודת הפרוק ל"שרות המשוריינים".

בחמשת סעיפיה של הפקודה נקבע כי – 1) הוחלט על פרוק השרות; 2) אה"ד ישאיר ברשותו את הציוד הדרוש להקמת גדוד משוריין אחד, ואת השאר יעביר לשרות התחבורה; 3) במסגרת שרות התחבורה תוקם מחלקה לשריון, אשר בשיתוף עם שרות החימוש – תבנה, תצייר ותחמש כלי־רכב לצרכי יחידות השריון; 4) המומחים הטכניים של שמ"ש יועברו למחלקת השריון בשרות התחבורה, שמואל קרייזל יועבר לאג"א, הח"ח הרמן, גרישה, דוד

וישעיהו יועברו לאה"ד, הרמן ישמש כיועץ למחלקת השריון בשרות התחבורה; 5) תוקם ועדה מהגופים הנ"ל ושרות הקשר אשר תחליט על טיפוסי המשוריינים שיש לבנות.

על בעיית השריון במלחמת העצמאות עמד הגנרל ג'ון בגוט גלאב, מפקד "הלגיון הערבי", שהיה המשוריין ביותר מבין כל הצבאות שלחמו בארץ־ישראל במלחמת תש"ח. "ראוי לשים לב לוויכוח בין השריון לחי"ר בקשר להחזקת קו־חזית למרגלות ההרים כמו בארץ־ישראל", אומר מי שהפעיל שריון בחבלי־ארץ הרריים. באנאלוגיה שלו מרחיק גלאב־פחה אל העבר ההיסטורי של ארץ־ישראל. הדברים נכתבו לפני מלחמת ששת־הימים, כשעדיין החזיקה ממלכת ירדן בחלק־הארי של אזור ההר בארץ־ישראל. "לא רבים שמו לבם לעובדה שממשלת ישראל הנוכחית מחזיקה בשטח קטן ביותר של הארץ שנשלטה על־ידי בני־ישראל בימי המלכים דוד ושלמה". הגנרל־ההיסטוריון הבריטי־ערבי מדגיש את העובדה ש"מלכותו של דוד המלך תואמת למדי ל... מלכותה הנוכחית של ירדן", ואילו "מישור החוף - כעת ישראל - היה ארצם של הפלשתים... הפלשתים והכנענים, אשר שכנו בשפלה, היו בעלי רכב ברזל, ועל כן לא יכלו בני ישראל להוריש אותם מן המישור. חרשי־הברזל הפלשתים פיתחו תעשיית רכב ונשק, ועלו בכך על בני ישראל - בדיוק כמו שליהודים בישראל כיום יש יותר מפעלי תעשיה מאשר לממלכת ירדן... מזמור תהלים, "אשא עיני אל ההרים, מאין יבוא עזרי", אינו רק שירה. מלותיו מפרשות את המדיניות הצבאית של דוד במלחמותיו עם הפלשתים".[13]

יחידת שריון לוחמת ראשונה: גדוד

בכ"ב ניסן (1.5) הוציא "מנהל־האג"ם", בפקודת הרמ"א (שבוע לפני סילוקו), הודעה על הקמת יחידת שריון - גדוד, שיהיה מורכב "מכל משורייני הזחל, משורייני הסיור ומשוריינים אחרים שיש בידי אג"א". יומים אחר־כך, בכ"ד ניסן (3.5), שלח הרמ"א "הלל" (ישראל גלילי) את החוזר הבא לכל החטיבות, השרותים והאגפים:

"הפ.הע. [הפיקוד העליון] החליט להקים במהירות יחידה משוריינת ראשונה. על אה"ד הוטל להקים את היחידה. כוח־האדם, בטוראים ומפקדים, יילקח מכל החטיבות.

"כל חטיבה תעביר ליחידה המשוריינת מחלקה מאומנת מלאה אחת - בלי מ"מ - על הטוראים ומפקדי הכיתות. לאחר הקמתה המהירה של היחידה ואימונה הראשוני, יחליט הפ.הע. למי תהא כפופה היחידה המשוריינת.

"עליך להעביר מחטיבתך ליחידה המשורינת מחלקה אחת מאומנת ומלאה, כולל מפקדי הכיתות. עליך לבצע הוראה זו תוך 72 שעה, משעת קבלת הוראה זו.

"ראש מה"ד יבוא אתך בדברים בדבר בחירת המחלקה וימסור לך הוראות הפ.הע. בדבר סדרי, זמן ומקום העברת המחלקה. החטיבות ואה"ד יודיעו בדו"ח השינויים לאכ"א על העברת היחידות וקבלתן בהתאם להוראה זו.

"על האנשים לבוא מצוידים ציוד אישי מלא (כולל שמיכות) בלי נשק".

"ארגון היחידה ואימונה הראשון הוטל על אגף ההדרכה. אגף כוח־האדם צריך היה למצוא את החיילים והמפקדים". מה היה המקור ממנו יבוא החומר־האנושי המתאים לכוח השריון? על־פי "ספר תולדות ההגנה" - "מבין אנשי הפלמ"ח והגדנ"ע, ומבין החיילים ששרתו בשנות מלחמת־העולם השניה ביחידות משודיינות, בעיקר בצבא הסובייטי". המקור מוסיף כי "ביחידה זו שובצה גם קבוצת אנשי לח"י. בשלב מאוחר יותר הורחבה היחידה לחטיבה שמונה בפיקודו של יצחק שדה". אך אל נקדים מאוחר למוקדם, כפי שעושה עורך המקור של ה"הגנה", המבלבל מעט את הזמנים ואת היוצרות.

על־פי ההוראה אמורה היתה היחידה המשוריינת, שטרם הוחלט "למי תהא כפופה", לקום תוך שלושה ימים; אך רק בכ"ח ניסן (7.5) הובא העניין בפני האחראי לענייני הבטחון. "אפשר להקים עוד **חטיבה** של גדוד משוריינים", רשם בן־גוריון ביומן, בין שאר הגדודים שעומדים להקים לקראת צאת הבריטים ופלישת צבאות ערב. "יגאל ידין מציע אליהו כהן [בן־חור] למפקד. יצחק שדה מציע עצמו". בן־גוריון הוסיף הערה כי "איש לא הציע כמפקד־**החטיבה**" את יוצא הצבא הבריטי "שעד היום סרבו לתת לו **חטיבה** – שלמה רבינוביץ [שמיר]". הימים ימי המאבק של בן־גוריון להדחתו של גלילי. נושא החטיבה המשוריינת היווה רקע מתאים למאבק. למחרת, כ"ט ניסן (8.5), נמשך הדיון. "יגאל [ידין] דורש הקמת חטיבה רזרבית מיד – שני גדודים וגדוד משוריין: 2,000 איש (לקחת מכל חטיבה פלוגה מאומנת, חרן מירושלים; כלומר – מ'אלכסנדרוני', 'גבעתי', תל־אביב או חיפה). דרוש מפקד ומטה". בן־גוריון, בלהט־המאבק, החליט: "אתייעץ עם יעקב [דורי] וייקבע מפקד ומטה". ועוד באותו יום, "שיחה עם יעקב. הוא מחייב ייסוד החטיבה החדשה עם שלמה [רבינוביץ, שמיר] כמפקד. יגאל הבטיחנו שהפעם יתנו אנשים לחטיבה, ובועז [צבי אילון] יפרסם המינוי. התייעצתי על תפקיד ליצחק שדה, ולשלושתנו נראה תפקיד בנגב – להגיע מניר־עם לסדום ודרומה".

ערב פלישת צבאות ערב שוב עלה נושא היחידה המשוריינת. בבוקר יום ההכרזה, בה' אייר (14.5), דיווח ראש אה"ד, אליהו כהן־בן־חור: "גדוד משוריין ומדגמה "6 (יש רק אחת). יש 350 [איש] לגדוד המשוריין. אין במה לאמן אותם". גם יצחק שדה בין המדווחים: "על רזרבה [כוח משוריין ארצי] ונגב. אנו יכולים להפיק 24 שריונים בשבועיים. זה מספיק לגדוד (450 איש). (יוסף [אבידר] חולק על כך: לא יעשו כל־כך הרבה). יש גדוד עם 11 מכוניות משוריינות (ועוד 10 מכוניות המשטרה – איפה הן?)". יגאל ידין העלה הצעה "להטיל על יוחנן רטנר לקבוע בעניין המשוריינים". כיוון שאין הרבה משוריינים, מהווים הג'יפים מרכיב חיוני ליחידה משוריינת. אך צריך גם להגביר את הכוח הנייד בנגב. "יש כ־70 ג'יפים. להוציא כ־25 ג'יפים לנגב – מכונות־היריה שנקבל מוקדשות לנגב". למחרת המשיכו לדבר על החטיבה הרזרבית: "בחטיבה של שלמה יהיו 2 גדודי רגלים, כל אחד 737, וגדוד משוריין של 496". בן־גוריון לא יכול היה להימנע מהמאבק על איוש תפקידים בפיקוד: "אליהו [בן־חור] כבר מינה מפקד... הודעתי לשלמה [שמיר] שאין לאליהו שום סמכות למנות".

בן־גוריון חשד שמערימים עליו. כעבור יומיים, בח' אייר (17.5), חזר לעניין היחידה המשוריינת: "שאלתי מה נעשה לארגון החטיבה". תשובה שאליהו בן־חור "מסר לו שלשום הגדוד המשוריין", לא הרגיעה את הקברניט: "מדוע זה איטי?". המטה אץ לפייס את "הזקן": "לוח־זמנים זה, אמרו צבי [אילון] ולרר, נקבע על־ידי שלמה". גם דברי ידין, כי "אלכסנדרוני שלח הפלוגה שלו – 60 אינבלידים ופצועים" – לא עשה רושם על אף אחד. משה לרר־צדוק גילה כי אה"ד עוסק בהקמת חטיבה שניה, עם "חניכים ומדריכים, כחטיבה רזרבית זמנית... נחוצה רזרבה. הדבר מהיר יהיה גיוס הקורסים. אליהו יקבל 1,500 מאג"א ומדריכים, ויהיו מוכנים לפעולה". וכדי להרגיע את בן־גוריון החשדן, נמסר כי "ראש אה"ד יהיה המפקד".

בדיון השתתף גם יצחק שדה. בן־גוריון שאל: "היש קומנדו?" – ומיד נרגע: "על משה דיין הוטל לארגן קומנדו בשביל התיכון". כיוון שהוזכרה חזית התיכון, המרכז, מצא יצחק שדה את הזמן והמקום לדבר על התכנית שעבד עליה זה מקרוב יחד עם יוחנן רטנר. בעיקרון, "יצחק [שדה] מתנגד לרזרבה כמקור לסתימת חורים. יש לפעול נגד רמאללה. יש כוח. ובכמה זמן [יוכן]? הוא סבור במשך חמישה ימים אפשר לארגן הכוח ולהפעיל, אולי דרך כפר־סירקין־ביר־זית. יידרשו לכך 1,500 איש חדשים – [חטיבה] משוריינת ותותחנים". לאחר שנפלה ההחלטה על "מבצע נחשון" תיכננו שדה ורטנר לנצל את כביש הרוחב מקולא לכביש

ירושלים-רמאללה, כדי לפרוץ לעבר ירושלים. הם שמו לב כי קטע זה של הכביש לא נחצה על־ידי כבישי־אורך, אך יש בו הסתעפויות המאפשרות שינויי־יעד טקטיים מהירים. "המרחקים הינם קצרים ביותר", הסביר רטנר, "ויחידה קטנה של חי"ר ממונע, שתוסע ברכב משוריין, עשויה להעמיק הרבה מזרחה בטרם תיתקל בהתנגדות". רטנר הוסיף, כי "לחצו של יצחק שדה להקמה מידית של החטיבה השמינית (המשוריינת), ובקשתו המפורשת להתמנות למפקדה, מקורם בין השאר בתכנית זו".

חושיו של בן־גוריון נדלקו, בשמעו על החטיבה החדשה: "דרשתי שיבצעו ההחלטה על החטיבה הרזרבית (של שלמה רבינוביץ) ולא יקימו חטיבה חדשה עד שהראשונה תוקם", נזעק. ומיהר לקרוא לראש אכ"א: "הזמנתי את לרר. שאלתי: מי אמר לו לתת חיילים לחטיבה חדשה - בטרם הוחלט עליה? ענה: אתמול קיבלתי הוראה זו מהלל [גלילי]". רק הוא היה חסר לו לבן־גוריון בשעה זו: "הודעתי שההוראה בטלה, ושיעקב [הרמטכ"ל] ימסור לו הוראות בעניין זה". עוד זה הולך והשני בא: "גם יוסף ר' [רוכל־אבידר, ראש אגף אפסנאות] הודיע שקיבל הוראות מהלל למסור נשק לחטיבה"...

גלילי והמטכ"ל לא ויתרו על תכניתם להקים חטיבת שריון, נוסף על גדוד השריון בחטיבת שמיר, היא חטיבה 7. בט' אייר (18.5) "ישראל (גלילי) הציע שלאחר הקמת החטיבה של שלמה - משוריין ושני גדודים, יקים אליהו שני גדודים. לחטיבה של שלמה יש עדיפות בהספקה". שדה חזר עם הצעתו לפרוץ לירושלים מצפון: "יצחק מציע לערוך התקפה על דרך רמאללה - זה ישחרר דרך ירושלים, ולנצל לשם כך החטיבה של שלמה". למחרת נענה בן־גוריון לשטיפת־המוח של המטכ"ל: "הצעתי שנפעיל בהקדם האפשרי הכוח של שלמה [חטיבה 7]. שלמה, יצחק [שדה] ואני נארגן הפעולה. עלינו למהר ולנצח שני גנרלים המאיימים על ירושלים: רעב והלגיון". נדמה שהולכת ומתבצעת תכניתו של יצחק שדה, כמתברר מן היומן: "י"א אייר (20.5). עושים הסידורים להעביר חיל שלמה לירושלים. שלמה בעין־שמר. גדוד, 500 חיילים לשעבר. גדוד משוריינים: 9 זחלים, 300 אנשים, חציים מאומנים (בזחל נוסעים 10, פועלים 6). לסקוב בעין־שמר (שנה עם זחלים בצבא) בתל־ליטבינסקי יש פלוגת מאסף של משוריינים, 60 איש (מכונאים, נהגים)... במשך ימים אחדים יכשירו החטיבה של שלמה לבצע פעולת רמאללה ולתת מכה ניצחת לאויב סביב ירושלים. על־ידי כך תשוחרר הדרך, ובעוד שבוע ימים אפשר יהיה להוביל אוכל. שלמה יבצע, יגאל יתכנן, יצחק שדה יעזור לו בתכנון".

אלא שכל התכנית השתבשה, עם החמרת המצב בגזרת לטרון. בי"ג אייר (22.5) דרש בן־גוריון "שיסודר בלי כל דיחוי מסע צבאי לירושלים מכל הכוחות המאומנים של שלמה ואליהו" - כלומר 2 החטיבות החדשות, 7 ו־8. למחרת, י"ד אייר (23.5), הוציא מטכ"ל/אג"ם/חזית־דרום תעודת־מבצע ל"פעולת בן־נון", שמגמתה "לשחרר את עיר ירושלים ואת הדרך אליה מהלחץ של כוחות האויב מצפון (רמאללה) ומדרום (בית־לחם וג'ברין) על־ידי פעולה ישירה במגמת כיבוש של ריכוזי האויב בלטרון והחזקת קבע בשטח". בין נמעני ה"תעודה" - חטיבה 7 וחטיבה 8. הכוח יורכב מהמטה וגדודים 1 ו־2 של חטיבה 7, גדוד של "אלכסנדרוני", ו"יחידה מהגדוד המשוריין מס' 1" (שלא הוחלט לאיזו חטיבה יימסר). בסעיף "מנהלה" נאמר כי "גדוד מס' 1 חט' מס' 8 יעבור לפקודתו של אלכסנדרוני בלי הפלוגה המסייעת על נשקה". (על "מבצע בן־נון" לכיבוש לטרון - שנמשך יומים, 25.5-24 - פיקד שלמה שמיר, מח"ט 7. הכוח מנה 2 גדודי חי"ר: גדוד 72 וגדוד 32, בסיוע תותחי 65 מ"מ ומחלקת זחלמים. ההתקפה נכשלה).

הכשלונות המרים בלטרון שיכנעו את בן־גוריון שלא להתנגד להקמת החטיבה החדשה. בט"ו אייר (24.5) רשם: "עלינו לארגן שורה של חטיבות חדשות ולהגביר הישנות. להקים חטיבה של אנשי 'קריתי', בפיקודו של לרר. עם קבלת התותחים יש להרוס מיד רמלה ולוד.

לארגן מיד החטיבה של אליהו, שתכוון נגד ג'נין, לקראת עמק־הירדן". וכעבור יומיים, בי"ז אייר (26.5), היה בן־גוריון שרוי בדכדוך־מה, עד כדי כך שהוא הציג לחברי המטכ"ל את השאלה, "אם מבחינה צבאית רצויה הפוגת־אש – **במקרה שירושלים לא תיפול**. דעת כולם (יגאל [ידין], [יצחק] שדה, [יוחנן] רטנר, צבי [אילון], לרר [משה צדוק]) היא שהפוגה היא רצויה". הצעתו של בן־גוריון – להשלים ולהקים את החטיבות הנוספות: חטיבה 7, בפיקוד שלמה שמיר, 3 גדודים – 2,100 איש; חטיבה 8, בפיקוד ראש אה"ד, אליהו כהן־בן־חור – 1,000. במטכ"ל דנו גם על בעיית הפיקוד: "מפקדים? לכל החטיבות, מלבד 'קריתי', יש מפקדים. יגאל מציע שבמקום חטיבה ליצחק שדה יסדר יצחק קומנדו של 200–300 איש, מתנדבים. הוא בעצמו יעבור בגדודים ויבחר אנשים, בהסכמת המפקדים". ביום זה נעשה הצעד הראשון למסור ליצחק שדה פיקוד על חטיבה – בינתיים בלבוש "קומנדו של 200–300 איש, מתנדבים"...[14]

הקמת החטיבה האחת־עשרה בצה"ל

למטכ"ל די היה בהסכמתו של בן־גוריון להקמת שתי החטיבות החדשות. עוד באותו יום, ט"ו אייר (24.5), שלח ראש אכ"א הודעה דחופה למפקדי החטיבות על הקמה מידית של "**גדוד/חטיבה** מכני (קומנדו), בתוך מסגרת **החטיבה הרזרבית** על־ידי המטכ"ל", וכי "בתור **מפקד החטיבה נתמנה יצחק שדה**". אך רק לאחר שלושה ימים, בי"ח אייר (27.5), נמסר לשר־הבטחון על מסירת החטיבה החדשה, חטיבה 8, לפיקודו של יצחק שדה. מסירת הפיקוד על החטיבה ליצחק שדה נומקה בצורך לשחרר את אליהו בן־חור להמשך ההדרכה, ורוכזה על־ידי צרוף שמו של משה דיין, שלא השתייך לחבורת הפלמ"ח המפ"מית: "למען אפשר המשכת ההדרכה הוחלט למסור החטיבה של אליהו ליצחק שדה, והוא גם יקים יחידה של קומנדו בעזרת משה דיין"... כפי שנראה מהודעת מטכ"ל/אכ"א הושם הדגש בחטיבה החדשה על הקמת "גדוד קומנדו מכני" בפיקודו של משה דיין. המינוי הרשמי של יצחק שדה כמפקד חטיבה 8 ניתן רק בכ"ב אייר (31.5). לדעת הביוגרף של משה דיין וחיל־השריון, "הסכים בן־גוריון ששדה יהיה מפקדה של חטיבה 8, שנועדה לשמש עתודה מטכ"לית, שכן תחת פיקוח המטכ"ל לא חשש מאי־ציות שלו"...

דרך ארוכה עשה יצחק שדה במלחמת העצמאות עד שקיבל לידיו את הפיקוד על החטיבה המשוריינת הראשונה של צה"ל. שדה נתמנה כרמטכ"ל ה"הגנה" בשנת תש"ה (1945), לאחר שיעקב דורי פינה את התפקיד בגלל סכסוכים בצמרת. בתום שנה אחת בתפקיד סולק שדה מכס הרמטכ"לות, מאחר שלא הסכים עם הפסקת ה"מאבק" ופרישת ה"הגנה" מן המרי נגד השלטון הבריטי. "יצחק שדה היה אישיות יוצאת מן הרגיל, פרטיזן שבפרטיזנים, בעל מחשבה צבאית מקורית, ואדם נועז", תאר אותו ראש־אג"ם במלחמת העצמאות. הגדרת ה"פרטיזניות" באופיו של שדה, כפי שהיא מתוארת על־ידי ידין, כאילו לא "ראה את האפשרות שנהיה אנוסים להתמודד עם צבאות סדירים והמשיך לחשוב במושגים של מלחמה נגד הבריטים וכנופיות ערביות", מדברת, בעצם, בזכותו של יצחק שדה, ש"כל מחשבתו הטקטית [אז] היתה מבוססת על גרילה פרטיזנית, ומקלע נראה בעיניו נשק כבד מדי". אמירה זו, על מי שהגה ופעל למען גיסות שריון מראשית מלחמת העצמאות, באה להצדיק את זינוחו של שדה על־ידי שר־הבטחון. "עם התחלת מלחמת העצמאות ברור היה שאין מקום ליצחק שדה בתפקידי פיקוד עליון", קובע ידין. "אני חושב כי בסתר לבו ידע שדה והבין מדוע לא נתמנה על־ידי המטכ"ל לאלוף־פיקוד, אף כי ברור לי שנפגע מכך. היתה ליצחק שדה משמעת פנימית עמוקה, וכאשר נתמנה מפקד חטיבה שמונה, נכנס אלי

לחדר־המבצעים והצדיע, כשחיוך קל מבצבץ בקצה שפתיו... אני חייב לומר שהיחסים שהיו בינינו אחר־כך היו היחסים הקלים ביותר שהיו לי אי־פעם עם איזשהו פיקוד!"

בראשית מאורעות־הדמים נתמנה יצחק שדה על־ידי המטה הארצי למפקדה של חטיבת "גבעתי", שהוקמה באותו זמן, בכסלו תש"ח (דצמבר 47). אך מינויו עורר "התנגדות תקיפה ביותר של בן־גוריון, שטען כי בשעתו (לאחר 'השבת השחורה') התבטא שדה באחת מרשימותיו, כי אם תינתן הוראה להפסיק את המאבק־המזוין אין הדבר צריך לחייב את הלוחמים. בכך ראה בן־גוריון חינוך להפרת מרות ההנהגה; ולפיכך סבור היה כי אינו ראוי למלא תפקיד פיקודי. הפיקוד העליון עמד על החלטת המינוי - והדברים הגיעו לכלל משבר. בן־גוריון הודיע על כוונתו להתפטר אם לא תתקבל דעתו. כמוצא מהמשבר, הציע בן־גוריון כי יצחק שדה יתמנה ליועצו". כמפקד "גבעתי", במקום שדה, נתמנה יהושע גלוברמן. זה נהרג בדרך ירושלים ימים אחדים לאחר מכן ובמקומו נתמנה שמעון קוך־אבידן, מפקד "המחלקה הגרמנית" בפלמ"ח. באותו זמן הוצע להקים "ז'נדרמריה של 5,000 איש: כוח נייד, ממונע, בחלקו רכוב, עם קצת תותחים וחוליה אווירית". כמי שהקים את פלוגות־השדה ואת הפלמ"ח, הועלה שמו של שדה כאיש המתאים לעמוד בראש היחידה, אלא שהרמטכ"ל יעקב דורי (שאת מקומו תפס שדה בתש"ה; וכאשר שב דורי, בתש"ו, "התקשה לשלב אותו במטכ"ל") התנגד למינוי והציע במקומו את משה לרר־צדוק. "את יצחק שדה הוא מציע לקצין [גדודי]־הנוער", רשם בן־גוריון והוסיף: "התנגדתי לדבר האחרון. ביקשתי דיון בהצעה הראשונה". בן־גוריון הסתייג משדה, כאמור, מאז המשבר בקיץ תש"ו, כאשר י' נודד זה כתב שאין לחייב במשמעת לפקודות שלא לפעול.

משלא ניתן לו תפקיד פיקודי, ואי אפשר היה להימנע מלהאזין לרעיונותיו, החל יצחק שדה לשמש כיועץ במטכ"ל. פה־ושם אף הועסק בתכנון, במיוחד בנושא ביצורים - שהיה הקו האסטרטגי של ההנהגה הבטחונית באותה תקופה. אלא שגם עיסוקי שדה אלה היו למורת־רוחו של בן־גוריון. בי"ד שבט (25.1) נרשם כי "יצחק [שדה] אינו יודע להסתפק בתפקידו ויתחיל לבצע ולתכנן. הוא כבר יצר לעצמו לשכת תכנון, ויתנגש עם יגאל ראש לשכת התכנון". אך עם נקוף הזמן שככה במקצת טינתו של בן־גוריון על מייסד הפלמ"ח. משהורחק שדה מענייני התכנון, מצא תעסוקה בארגון שרות המשוריינים, וכך הזדמן לעתים קרובות לישיבות המטכ"ל. הוא התערב בדיון על הנגב, בכ"ט אדר־א (10.3): "יש מקום בנגב לחי"ם", טען. "לחי"ש אין מקום. בנגב יש בעיה מיוחדת - כיבושית, זוהי בעיה פלמ"חאית טיפוסית. דרושות פלוגות־מחץ". ביומן צויין: "יצחק שדה עסוק עכשיו בתכנית גדוד שריון לנגב - 360 איש".

ב"ברור על המצב" שנערך כעבור שבוע, בז' אדר־ב (18.3), העז יצחק שדה להביע ביקורת: "כוח־אדם והספקה במטה אינם בסדר, ויש לפטר אותם. יש במטה צנטרליזציה מופרזת. דרושה דצנטרליזציה בכוח־אדם ופיקוד. חסר מטה קרבי. עוסקים יותר מדי בארגון. המטה דואג יותר מדי למקומות ואינו מרכז כוח לפעולה. **יש לפעול נגד כל ערבי מזוין יהיה מי שיהיה.** אי־אפשר להגזים בערך תחבורה. אין בשום חטיבה מטה קרבי. אי־אפשר להכין כוח־מחץ מאנשים מן השוק. יש להקים יחידות־שריון". כאן נזכרת לראשונה הדרישה להקמת פורמציות־שריון במסגרת הצבא ההולך ומוקם. אך פעילותו המעשית של יצחק שדה התרכזה עדיין במסגרת "שרות המשוריינים".

כשבוע לפני חג הפסח הוטל על שדה פיקוד בקרב. "יצחק שדה חזר אתמול ממשמר־העמק", דווח לבן־גוריון בט' ניסן (18.4). "קאוקג'י הוכה, אם כי יחידותינו עייפות מאד. עמדנו 1 נגד 3, בכוח אש 1 נגד 8 (לקאוקג'י 7 תותחים, 12 מכוניות משוריינות). יש לו 3 גדודים - בכל אחד 700-900 איש. לנו היו: בפלמ"ח 340 ובחי"ש 300".

ממשמר־העמק נשלח שדה לפקד על "מבצע יבוסי" בירושלים, פריץ אייזנשטט נתמנה כראש־המטה. תפארתו של שדה לא היתה ב"מבצע יבוסי". יחסיו עם פריץ וגם עם שאלתיאל היו משובשים. יחסים אלה מצאו הד ביומנו של בן־גוריון: "ערב פסח (23.4). אחר־הצהרים היה אצלי יצחק עם בשורת־איוב: יוספ'לה שלח בבוקר עזרה [לנבי־סמואל]... המשוריינים, עם דוידקה אחת וכל הנשק, נפלו בידי הערבים, 15 בחורים נהרגו, ביניהם המפקד יוחאי... פריץ ביקר בחריפות את הפלמ"ח על חוסר הבנתם הצבאית, ויצחק סטר על לחיו...

"קראתי את פריץ: לדבריו, האבדות הן יותר גדולות. יש כשבעים נעדרים, לא ידוע כמה הרוגים וכמה פצועים. יש שמועה שהערבים מתכוננים להסתערות הלילה – **כנקמה על מעשי חיפה** [כיבושה]. אין הוא, פריץ, רוצה לבקר את יצחק, כי הוא המפקד שלו.

"החלטתי לגשת למטה 'הראל'. מצאתי את רבין ישן, ולא נתתי להעיר אותו. איתי אמר שאין נעדרים מלבד 15 הרוגי המכונות המשוריינות. יוחאי לא נהרג אלא נפצע". ולמחרת – "דוד [שאלתיאל] התאונן במרירות: מטה 'יבוסי' אסון. יצחק שדה מתרברב ומחוסר אחריות. לא רצו להעמיד [כוח] רבין לרשות 'עציוני' – שלחו יצחק שדה, והוסיפו את פריץ. י.ש. [שדה] דורש שירושלים תשלח כוחות לקסטל ואבו־גוש. פעולת נבי־סמואל לכתחילה היתה פסולה. כשלון בידו – נפילת 'דוידקה' (כלי זה נגנב בירושלים – ולא נשלח מתל־אביב. ה'דוידקה' נשלח ל'עציוני', ואנשי פלמ"ח בקרית־ענבים לקחו אותו, ועכשיו נפל בידי האויב)".

רק לאחר פלישת צבאות ערב ניתן למייסד־הפלמ"ח ורמטכ"ל־לשעבר – פיקוד במעדכות המלחמה. במחצית אייר נעתר סוף־סוף שר־הבטחון לדרישת המטכ"ל בדבר מינויו של יצחק שדה למפקד חטיבה רזרבית, החטיבה ה־11 בצה"ל – חטיבה שמונה, חטיבת השריון והפשיטה. ובכ"ב אייר (31.5) אושר מינויו של יצחק שדה כמפקד החטיבה. כחריג לתקן (מח"ט – סגן־אלוף) ניתנה ליצחק שדה, מפקד חטיבה 8, דרגת אלוף.[15]

חטיבה רזרבית: פשיטה־משוריינת

לקראת הקמת החטיבה הרזרבית הראשונה (חטיבה 7), נקבע המבנה – שני גדודי חי"ר וגדוד משוריין: 2 גדודי רגלים, כל אחד 737 איש, וגדוד משוריין – 496 איש (1970 בסך־הכל). גם לחטיבות אחרות, בהם נקבעו גדודי פשיטה – "גולני" ו"הנגב" – נקבע מבנה דומה. לא כך ננהג עם הקמת החטיבה הרזרבית השניה, חטיבה 8. בתעודה ל"פעולת בן־נון" של מטכ"ל/אג"ם/חזית־דרום, מי"ד אייר (23.5) – מוזכר "הגדוד המשוריין מס' 1" מחטיבה 8, בפיקוד אליהו בן־חור, המונה 1,000 איש. המטכ"ל, בתמיכת גלילי – שהיה מעוניין, כאמור, למסור את חטיבה 8 לפיקודו של יצחק שדה – נאלץ לחזור בו מהמינוי, בשל התנגדותו של בן־גוריון; או אז הציע ידין – כאמור – כי במקום חטיבה, יסדר יצחק שדה "קומנדו של 200–300 איש, מתנדבים". גם בפקודת מטכ"ל/אכ"א על הקמת "גדוד/חטיבה מכני (קומנדו)", לאחר הסרת הווטו של בן־גוריון לגבי יצחק שדה, לא נאמר דבר על תפקידי הגדוד/חטיבה, מלבד המשתמע מהמושג "מכני־קומנדו".

לא היה ספק כי בתוקף הגדרתה של חטיבה 8 כחטיבה רזרבית, או כחטיבת מטכ"ל, תהיה זו ממונעת, כדי שניתן יהיה להעביר אותה בזמן קצר לכל נקודת־תורפה או לכל מקום בו נדרש כוח הכרעה. אך המבנה של החטיבה פשט צורה ולבש צורה בהשפעת גורמים שונים: אישיים, מנטליים, כוח־האדם וסוגי נשק וציוד. וכך לבשה חטיבה־שמונה את דמותה – בהתאם לאיכות כוח־האדם שהגיע אליה, ובהתאם לעוצמת כוח־האש וכלי־הרכב שניתן לצייד בהם את היחידות, ובהתאם לנועזותם של הלוחמים. "במבנה הראשון של הגדודים היה הרבה מן המקרי והמצוי", מציין עורך "חטיבת הזקן במערכה" שבהוצאת המטכ"ל, וכי "למרות

הביקורת שנמתחה על מבנה זה על־ידי 'מביני־דבר', שאין זה מקובל שבחטיבה אחת יהיו הגדודים כה שונים באופיים ובמבנה שלהם – הוכיח מבנה זה את עצמו". ולא זה בלבד, "אלא שלפי התפישה הצבאית שהונחה ביסוד הקמתה של החטיבה היו הגדודים צריכים להשלים זה את זה: האחד במהירות ובשטף־האש, והשני – בכובד ובעצמת־האש". גם המבנה הפנימי של הגדודים היה מגוון: "הרעיון הבסיסי היה כי שילוב כלים שונים בגדוד אחד יתן לגדוד אפשרות של פעולה עצמאית לחלוטין".

ההגדרה הערטילאית של החטיבה החדשה – "חטיבה קומנדו־מכנית" – דרשה ביטוי מעשי במונחים ברורים יותר. יצחק שדה, כמי שארגן את קורס מפקדי השריון הראשון במסגרת השמ"ש, נטה להקים את החטיבה על בסיס שריונאי. אך הגדרת גדוד המשימה, שמשה דיין אמור היה לעמוד בראשו, כ"קומנדו" – שלכך דחף יגאל ידין, בהסכמתו של בן־גוריון – הביאה לתרגום ה"קומנדו" למונח "פשיטה" המלהיב, כפי שהוא מתורגם במילון למונחי צבא. הדוגמה הבריטית במלחמת העולם השניה – במדבר המערבי ובחזית חבש, בה נטלו חלק כמה וכמה מיהודי ארץ־ישראל – היא שעמדה לנגד עיניו של המג"ד המיועד: משה דיין. הוא גם היה המג"ד הראשון שסופח לחטיבה 8. בהתאם לכך ניתן לגדוד הקומנדו־פשיטה המספר 81, שהוחלף רק לאחר עזיבתו של משה דיין. הגדוד השני, שנועד להיות גדוד שריון, קיבל את המספר 82, שליווה אותו כל ימי המלחמה, והמשיך גם כאשר השתנתה מסגרת־העל החטיבתית. החטיבה זכתה לכינוי "חטיבת שריון ופשיטה", כשם הבטאון, שחמישה גליונות ממנו הופיעו בשנת קיומה של החטיבה.

הלקח של מטה חטיבת השריון מהשתתפותה ב"מבצע דני" – כאשר לפיקודה הוכפפו גדודי חי"ר מחטיבות אחרות, תוך מסורבלות רבה שגרמה לתקלות בהנעת הכוחות – הביא את יצחק שדה לדרוש מהמטכ"ל "שני גדודי רגלים ויחידת מרגמות". בכ"ז אייר (5.6) הוצע להעביר את "שרידי הגדוד של צבי גרמן לחטיבה של יצחק (8)", אך דן אבן, מח"ט "אלכסנדרוני", ממנו נלקח הגדוד לצורך ההתקפה על לטרון, "דרש גדוד זה לעצמו. מוכן לתת הגדוד של פפרמן". נוכח המחלוקת הטיל דוד בן־גוריון, שר־הבטחון, "על [יוחנן] רטנר וישראל [גלילי] להחליט בכל עניינים אלה". גם אם לא התעקש יצחק שדה על קבלת גדוד החי"ר, לא כך התייחס ליחידת המרגמות, שאמורה היתה לתת סיוע ארטילרי ליחידות הממונעות. השגת סיוע מחיל־התותחנים היתה כרוכה בפרוצדורה של פניה לאג"ם בטרם כל מבצע ולפני כל פעולה. דרישת חטיבה 8 הובאה למטכ"ל בי"ג אב (18.8): "חטיבה ח' יש לה גדוד שריון (טנקים) וגדוד פשיטה. יצחק דורש 2 גדודי רגלים, ויחידת מרגמות". חטיבה 8 כאילו נענתה בחלקה, אך לא לפי דרגת החשיבות שייחס לה יצחק שדה. הוחלט: "יש להוסיף לה גדוד רגלים".

לחטיבה 7 היה, כאמור, גדוד משוריין; למח"ט בן דונקלמן היו טענות – שאין לו נשק כבד. "כל זה הולך לחטיבה 8", התלונן באזני שר־הבטחון. הבעיה הועלתה בישיבת המטכ"ל – הן בקשר ליחידות השריון, והן ביחס לאימונים מקצועיים: "יש שאלה אם החטיבה תאמן בעצמה קשר, נהגים וכו' – או יהיה בית־ספר מרכזי". הצלחות חטיבה 8 וחטיבה 7 בעשרת־הימים הביאו את המח"ט הראשון של חטיבה 7, שלמה שמיר, להציע כי בכל חטיבה תוקמנה יחידות סיור וסיוע, בהדגישו כי בכל החטיבות יש נטיה להקמת גדודי פשיטה. משהסתבר כי קבלת גדודי חי"ר מתאימים לחטיבת השריון והפשיטה אינה קלה, החל יצחק שדה לרכז את מאמציו להקמת גדוד מרגמות, שאינו דורש כוח־אדם רב. ותוך זמן קצר הצליח להקים את הגדוד – שקיבל את המספר 88 – והיווה חלק אורגני של החטיבה עד לסיום מלחמת העצמאות, עד לאחר "מבצע חורב", בטבת תש"ט.

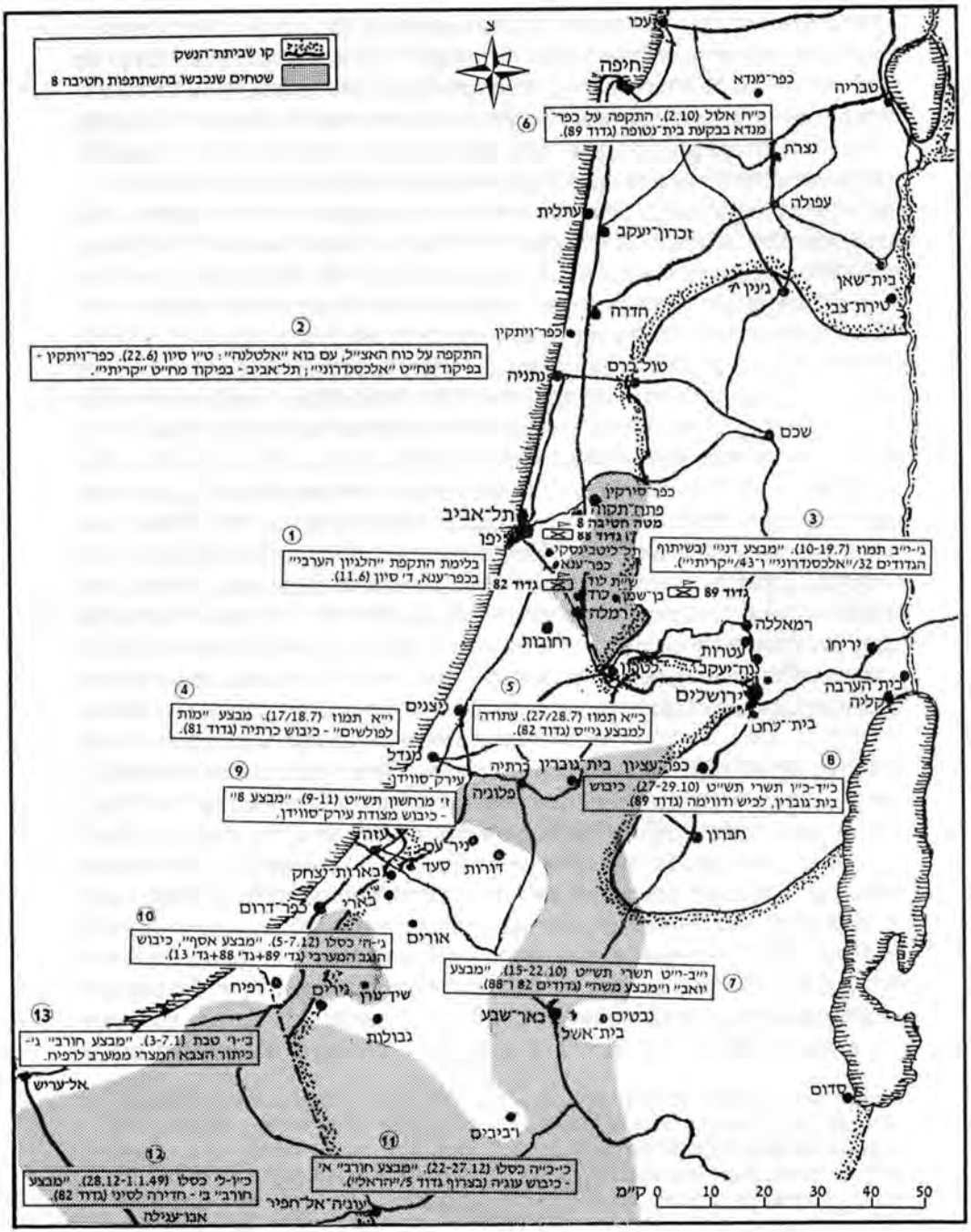

מפה 5: פעילות חטיבה 8 -- חטיבת השריון והפשיטה – במלחמת העצמאות

לאחר הצלחותיה של חטיבה 8 ב"מבצע משה", בכיבוש מורדות הר־חברון ומצודת עירק־סווידן ובשחרור הנגב המערבי - הציע יעקב דורי בישיבת המטכ"ל בי"א כסלו (13.12), כי "חטיבה 8 תהיה חטיבה של טנקיסטים לפיקוד ארצי". ההצעה דיברה על השארתו של יצחק שדה כמפקד החטיבה או מסירתה לידי שאול יפה, מג"ד 82, ששימש כקמב"ץ החטיבה וסגן המח"ט. בסופו של דבר המשיך האלוף יצחק שדה לפקד על חטיבה 8 עד לפרוקה.

כבר הזכרנו כי כאשר החל שדה להקים את החטיבה ולבנות את השלד הראשוני, נודע לו כי מאות אנשי לח"י עומדים להצטרף במרוכז לצה"ל. הוא ביקש ממשרד הבטחון להעביר את מצטרפי לח"י לחטיבתו, ונפגש עם "מנהיג לח"י" ישראל שייב, להשפיע על אנשיו בכיוון זה. כבר בערב הראשון, לאחר גמר הפורמליות של מצטרפי לח"י במחנה־הקלט, הגיע לשם יצחק שדה וביקש להיפגש עם מפקדי לח"י. על הפגישה סיפר יעקב בנאי: "בפגישת ההכרות אמר לנו 'הזקן' כי עומדת להתארגן חטיבת קומנדו מיוחדת, שהוא יעמוד בראשה, ורצונו שאנשי לח"י המגוייסים יהוו חלק ניכר בחטיבה זו. כן סיפר לנו שלחטיבה יצורפו אנשי פלמ"ח. החטיבה תהיה, אפוא, רצינית ואפשר יהיה לצפות ממנה לגדולות". לדברי בנאי הבטיח שדה כי הוא מתכנן לערוך בקרוב מפגש "בין מי שהיו יריבים זה לזה". שדה, שלדברי אלדד אין איש "יכול לעמוד בתחרות עם שטף־לשונו", הזהיר את בני שיחו מהתרשמות ראשונה העלולה להיות קשה. התרשמות אנשי לח"י מהמח"ט המיועד לא היתה קשה כלל. "הוא הבטיח כי עם הקרב המשותף הראשון ייעלמו הניגודים ובמקומם תבוא אחוות לוחמים". מוסיף בנאי: "בו־בערב ביקש 'הזקן' לראות ולהכיר את המפקדים שלנו - החל מהמ"כים וכלה במג"ד. בצריף קטן, שחלונותיו סגורים מפאת ההאפלה, נפגש 'הזקן' עם עשרות לוחמים בעלי תפקידים". כבר במפגש הראשון קנה שדה את לבם, שכן דיבר בלשון אהובה עליהם: "רושם עז השאיר אותו ערב על משתתפי הפגישה. 'הזקן' התעניין בסיפוריהם האישיים של הלוחמים והפעולות בהן לקחו חלק. בתום הפגישה סיפר שדה על החטיבה, שתפקידיה העיקריים יהיו תפקידי פשיטה, ועל כן נבחרו אליה אנשי לח"י. הוא הסביר מה עומד בפנינו בזמן הקרוב במסגרת החטיבה ואיחל לכולנו הצלחה במשימות המשותפות לעתיד".

באותו יום הצטרפו לצבא ישראל 565 גברים של לח"י. היה בכך הימור לא קטן מצד שדה לקבל כמות של "טרוריסטים" בפוטנציה, המסתכמת ביותר משליש חיילי חטיבה 8. אין להתפלא כי באותו יום, כ' אייר (29.5), הוציא מטכ"ל/אה"ד/חטיבה־8 חוזר "בקשר לקבלת 350 אנשי לח"י: על מפקד גדוד־2 ו־3 לשלוח 2 מפקדים, שיהיו נוכחים בוועדת המיון. נאמן, משה דיין ודניאל גלמונד ישתתפו בוועדת המיון". לא נעשה מאמץ להחזיק בכל אנשי לח"י בחטיבה. רבים הועברו ליחידות אחרות, לבקשתם כמובן. "כאשר הציע שדה לקלוט בחטיבה המתארגנת את אנשי לח"י, יכול היה לשער כי הוא נוטל על עצמו סיכון רב", קובע עורך "חטיבת יצחק שדה". "הכנסת אנשי לח"י לחטיבת שרין־ופשיטה נותנת בידיהם נשק בעל עוצמת־אש גדולה... והיה אם יפרוץ ריב חריף בין המוסדות המוסמכים ובין מנהיגי לח"י, עלולים האחרונים לנצל את העוצמה כדי לגמור חשבונות ולהתמודד על השלטון במדינה"...*

---

* התבטאות זו, בהוצאה רשמית של משרד הבטחון, על לוחמי חרות ישראל כמי שעלולים "לגמור חשבונות פנימיים ולהתמודד על השלטון במדינה החדשה", מביעה את האוירה של דרגי הפיקוד בצה"ל, אשר על פי הוראותיהם היו אנשי לח"י אמורים לצאת לקרב. העורך מודה כי "אכן בקרבות החטיבה התבלטו אנשי הלח"י בתכונותיהם הקרביות"; אך, לדעתו, עשו זאת כיוון ש"היתה באנשי לח"י קנאה... בחיילי הפלמ"ח, שהישוב עטף אותם בהילת גבורה ואהבה", וכי "חיילי הלח"י ביקשו להוכיח כי אין הם נופלים מאנשי הפלמ"ח לא רק באומץ־לבם, אלא גם בכשרם"... גישה זו נבעה משטיפת־המוח של מפקדת ה"הגנה" נגד הסימפטיה שרחשו רבים מאנשיה למלחמת האצ"ל ולח"י בשלטון הזר. למען האמת: אנשי לח"י לא קינאו בפלמ"ח וב"צ'זבתים", ולא "ביקשו להוכיח"...

ההימור של שדה בקבלת אנשי לח"י הוכיח את עצמו, אך ננקטו אמצעים כדי להקהות את הסכנה. האחראים לצרוף אנשי לח"י דאגו שיימצאו במחנה מפקדים נאמנים, שיוכלו לפקח על אנשי לח"י מקרוב. עובדה זו נתבררה פחות משבועיים לאחר ההצטרפות. בבוקר ד' סיון (11.6), "שעה לפני כניסת הפוגה א' לתקפה", נהרג מנחם זינגר־יורש, כאשר "הוזעק עם פלוגתו להתיצב נגד כוח עדיף ומשוריין של 'הלגיון הערבי', שהניס את היחידה הקטנה של האצ"ל אשר החזיקה ביהודיה". מנחם זינגר־יורש זה "נתמנה למפקד מחנה אנשי לח"י (שהצטרפו לצבא הסדיר) בחל־ליטבינסקי". דברים אלה מצוטטים מתוך ספר "יזכור", פרשת חייהם ומותם של הנופלים במלחמת הקוממיות. מנחם זינגר־יורש "היה יד־ימינו של האלוף יצחק שדה בארגון חטיבה וגדוד פשיטה ושריון, ואחר־כך שרת בו כמפקד פלוגה" א', פלוגת המשוריינים, הפלוגה הראשונה של אנשי לח"י בגדוד השריון, 82. מפרשת חייו של זינגר־יורש, כפי שהיא מסופרת בספר "יזכור", מתברר כי "עיקר זמנו היה קודש לשרות המולדת". מנחם זינגר היה "מועמד להישלח לפעולות בשטחי הכיבוש באירופה, אך לא נשלח". מדוע? - כיוון ש"הוטלה עליו **פעולה נגד האצ"ל ולח"י**". לא זו בלבד: לאחר שרות בבריגדה ובהעפלה, "גוייס שנית, בקיץ 1947, **למלחמה בארגוני המחתרת שמחוץ ל'הגנה'**."

לגדוד הפשיטה הובאו אנשי "הפלוגות המיוחדות", וגם בני המושבים הובאו לאותו גדוד. וכמובן שלא הוקם גדוד של אנשי לח"י - יצחק שדה לא השיב בשלילה על דרישה זו של מפקדי לח"י. הוא עשה זאת בעדינות, בערמה אלגנטית ו"הגיונית", כפי שסיפר יעקב בנאי: "כעבור מספר ימים פנה אלי 'הזקן' בשאלה: האם יש ברצוננו להישאר כיחידה בגדוד מיוחד, או להתפזר ביחידות קטנות, במסגרות גדודי החטיבה? הוא מסר לנו את חופש ההחלטה, אך עם זאת ביקש תשובה סופית בהקדם". בנאי מגלה, כי מפקדי לח"י בחטיבה בחרו בהצעת "היחידות הקטנות", אך אינו מנמק מדוע: "מתוך שיקולים שונים החלטנו להתפזר כיחידות־משנה במספר גדודים, באותה חטיבה". לאף אחד מאנשי לח"י לא ניתן תפקיד פיקודי גבוה מאשר על פלוגה (להוציא את יעקב אליאב, שהגיע לחטיבה מאוחר יותר, בשובו משליחות לח"י ומאסר במערב אירופה, ואשר קיבל תפקיד סמג"ד בזכות קשרים קודמים עם מפקדי ה"הגנה"). גם מינויו של יעקב גרנק כמפקד פלוגת אנשי לח"י נתקל בהתנגדות המג"ד דיין. אבל, אומר בנאי, "הצבת האנשים לגדודים נעשתה לפי החלטתנו, משום ש'הזקן' לא הכיר את אנשינו והניח לנו חופש־פעולה גם בזאת". לדברי בנאי, "החלוקה בוצעה כך, שמחצית אנשינו הועברה לגדוד חרמ"ש (גדוד 82) והמחצית השניה הועברה לגדוד הקומנדו (גדוד הפשיטה, גדוד 81, לעתיד 89), שהיה בפיקודו של דיין". על דיוקם של דברים אלה נעמוד בהמשך.

תוך שבועות אחדים לבשה החטיבה עור וגידים. אם בראשיתה, כאשר נוסף על שלד הפיקוד, "הגדוד של אה"ד", מנתה החטיבה כ־700 איש; הנה ערב "מבצע חורב", בי"ד כסלו תש"ט (16.12) - לאחר שורת קרבות, מ"דני", ועד "יואב" ו"אסף" - הופיעו במצבת כוח־האדם של חטיבת־השריון־והפשיטה 1,616 שמות.[16]

סמלה של חטיבה 8 – חטיבת־שריון־ופשיטה – במלחמת העצמאות

2: אנטומיה של חטיבת השריון הראשונה בצה"ל

מטה החטיבה

את מרבית קציני־המטה שלו הביא יצחק שדה מקרב מפקדי הפלמ"ח שהיו פנויים בימי אייר הגורליים. קצין־המבצעים רב־סרן שאול יפה, מחטיבת "הראל", החלים אז מפצעיו בקרב־השיירה ליד חולדה. עד כ"ז אב (1.9) לא היה לחטיבה סמח"ט. באותו יום נתמנה שאול יפה לתפקיד זה. המינוי נתאפשר בעקבות כניסתו של עודד מסר, מבית־אורן - שהגיע למחרת, כ"ח אב (2.9), וקיבל את תפקיד קצין־המבצעים החטיבתי. מסר היה לפני כן קצין־מבצעים בחטיבת "הנגב" [הוא נזכר ביומן בן־גוריון בט"ז סיון (23.6) כאשר ראובן צנטנר, מדורות, התלונן על "כמה מהמפקדים הגבוהים שלא היו בסדר, בעיקר טוענים על שניים - על היותם מחוסרי יכולת"]. שאול יפה לא נשאר זמן רב בתפקיד הסמח"ט, שכן בג' מרחשון (5.11) עבר לגדוד 82 "בתור מפקד הגדוד זמנית" - למלא את מקומו של המג"ד פליקס באטוס, שהודח על־ידי יצחק שדה לאחר ההתקפה על מצודת עירק־סווידן. שאול יפה המשיך בתפקיד מפקד־הגדוד עד לאחר פרוקה של חטיבה 8. חודש לאחר הדחתו הגיע רב־סרן פליקס באטוס, בי"ד כסלו (16.12), למטה החטיבה והתחיל בתפקידו "כיועץ [תואר זה תוקן ביומן־המלחמה של חטיבה 8, בכתב־יד: כסגן] לעניני טנקים של חטיבה 8". יעקב בנאי, איש לח"י, שלא קיבל פיקוד על גדוד כפי שהובטח לו, אמור היה למלא תפקיד של קמב"ץ־עוזר - אך נדחה מהתפקיד, אולי בשל החשדות שנתקבלו מן הש"י אחרי "אלטלנה" ושוב אחרי פרשת ברנדוט. כקמב"ץ־עוזר בכל תקופת פעילותה של חטיבה 8 שימש וילי טיין.

קצין־מודיעין ראשון בחטיבה 8 היה סרן ירוחם כהן, מה"מסתערבים" של הפלמ"ח, שהתפרסם במגעיו עם גמאל עבד־אל־נאצר, כשלישו של יגאל אלון. הוא סיפר כיצד הגיע לחטיבה: "יצחק שדה, שהיה שקוד על הקמת החטיבה המשוריינת הראשונה של צה"ל, ביקש ממפקדי [יגאל אלון] להשאילני זמנית כקצין־מודיעין בגדוד השריון 82 [צ"ל: חטיבת השריון], שנערך לקראת תום ההפוגה". ירוחם כהן הסביר את סיבות הצטרפותו לחטיבה: "ידעתי שבתפקיד זה אהיה צמוד אל 'הזקן' - והסכמתי". בסיפורו על תקופת עבודתו המשותפת עם יצחק שדה, שכללה את "מבצע דני", מגלה קצין־המודיעין כהן כי "בעוד החטיבה מתארגנת, החל 'הזקן' מעבד תכנית לכיבוש 'המשולש'. יצחק שדה האמין שהוא יתמנה כמפקד על מבצע זה, והוא הטיל עלינו לספק ידיעות מודיעין". בתפקיד זה נשאר ירוחם כהן עד ל' אב (4.9), כשעבר לחזית הדרום, כשלישו של מפקד ה"חזית", האלוף יגאל אלון (ביומן־המלחמה של חטיבה 8 באותו יום נרשם כי "ירוחם כהן, קצין מודיעין, עבר למטה פלמ"ח"...). ענייני המודיעין של חטיבה 8 עברו לפיקודו של גליל אלישיב, שבחלקו נפלו המבצעים הגדולים בהם נטלה החטיבה חלק מכריע - "מבצע יואב" ו"מבצע חורב" - והפעולות והמבצעים הקטנים־יותר שבינתים.

בראש המנהלה של חטיבה 8 עמד רב־סרן חנניה לבנון; וקצין השלישות היה יהודה מרמרי. סרן משה פלק היה קצין האפסנאות; וכרמלי פיטלסון היה מפקד מחנה החטיבה. קצין־ההדרכה, סרן שלמה תבורי, מילא את תפקידו עד כ"ט אב (3.9), כאשר עזב את מטה החטיבה ועבר לירושלים, לחטיבה 6. כיוון שעיקר הבעיות הטכניות טופלו על־ידי מפקד הסדנא - נתמנה קצין טכני, דב קרול, בתקופה מאוחרת יחסית; אך החטיבה לא נהנתה משרותו זמן רב - הוא נהרג בתאונת־דרכים, שבועות מעטים לאחר "מבצע חורב".

אחדים מראשי המחלקות בחטיבה 8 לא נמנו במצבה כחיילי החטיבה, אלא כנספחים, אף שכל שרותם היה במסגרת החטיבה. כך היה עם הרופאים, ראשי השרות הרפואי של החטיבה,

שהשתייכו לחיל השי"ר; ביניהם ד"ר מנשה אשכנזי ("מיאטעק", מספר־אישי: 86147), רופא גדוד 82, שהצטרף לצה"ל עם אנשי לח"י. כך גם קצין־הקשר צבי אלנתן ומפקד הסדנא החטיבתית, יחיאל אלטמן, מחיל־החימוש. וגם ארמן רוטנברג, קצין השרות הדתי (מוסד מקביל לרבנות הצבאית). וכך קצין־התרבות ועורך בטאונה של החטיבה, מרדכי טביב.

סך כל כוח־האדם של מטה החטיבה, ללא הנספחים, הסתכם ב־250 איש לערך (מטה ומנהלה - 25; הנדסה ואפסנאות - 23; תחבורה - 57; סדנא חטיבתית - 45; שרותי מחנה ומטבח - כ־100). עיקר פעילותה של הסדנא החטיבתית היה ברכב השריון והטנקים של גדוד 82, שלא היתה לו אלא חולייה טכנית, לטיפול ברכב בשדה־הקרב (לגדוד הפשיטה היתה סדנא גדודית עצמאית, שטיפלה ברכב לפני הקרב ואחריו, ואף בשעת הפעולות בשטח). לחטיבה לא היה כוח־הנדסה אינטגרלי, אלא שממפקדת החזית היתה מתקבלת מחלקת הנדסה לצורך מבצעים מתוכננים, נושא שבלט במיוחד ב"מבצע חורב".

נסיון ראשון לארגן יחידת־מיעוטים בצה"ל נעשה במסגרת חטיבה 8. את הנושא הרים גיורא זייד - שלקח חלק בשכנוע יחידת הדרוזים של "צבא־ההצלה" בקרב רמת־יוחנן - בעזרתם של עוזיאל גלס, חיים אלכסנדר ואסף כץ. (על פרשה זו סיפר משה דיין, כי לאחר הקרב ברמת־יוחנן בו נפל אחיו, זוריק, חידש גיורא את המגעים עם הדרוזים. "כשהוצגתי לפניהם, חוורו פניהם, חששו למלכודת נקמת־דם. לאחר משא־ומתן אף עברו כמה מהם ללחום לימיננו". זו אולי הסיבה מדוע החלה ההתארגנות הדרוזית בצה"ל במסגרת חטיבה 8). בעצם ימי קרבות עשרת־הימים התגייסו 53 בני העדה הדרוזית, ולאחר שלושה שבועות החלו באימונים במחנה תל־ליטבינסקי, במסגרת חטיבה 8. אלא שהנסיון לא האריך ימים, אולי משום שלא ניתן לשלב לוחמים אלה במסגרת של חטיבת שריון. כעבור חודש הוקמה יחידת המיעוטים, שהורכבה מדרוזים וצ'רקסים, שאף לקחה חלק ב"מבצע חירם". הפלוגה הדרוזית הראשונה השתתפה בהתקפה על הכפר הדרוזי הגדול ינוח, בפיקוד חטיבת "עודד", וסבלה אבדות, ביניהם שלושת הקצינים הנ"ל.

מטה החטיבה ארגן קורס־סמלים חטיבתי לכל גדודי החטיבה, שהחל בב' אלול (6.9) בשדה־התעופה לוד, שהיה משותק כל ימי מלחמת העצמאות. הקורס אמור היה להימשך 6 שבועות - אך נפסק אחרי שלושה שבועות בלבד, לקראת "מבצע יואב". קורס הסמלים החל בפיקודו של דן סמואל (נכדו של הנציב־העליון הראשון, הרברט סמואל), ששימש מדריך ראשי בפלוגת "הטנקים הכבדים" בגדוד 82. אך בהמשכו נטל את הפיקוד "בורקה", הוא ברוך ברלב־ברלוביץ, מפקד פלוגה ג/82, פלוגת החרמש, שמרבית אנשיה אנשי לח"י.

באותו זמן בו נפתח קורס הסמלים החטיבתי, נפתח בשדה־התעופה בלוד בית־הספר לטנקיסטים הראשון של גיסות־השריון לעתיד. בל' אב (4.9) הגיעו לשדה־התעופה 80 גדנ"עים, משנתון 31. עמם הגיע מכתב של השרות הדתי, מיום כ"ו אב (31.8), ובו נאמר בין השאר: "הנ"ל היו כל זמן אמוניהם בפלוגה הדתית שב'עלומים', והם צריכים להישאר גם להבא במסגרת של יחידה דתית. מטעם אכא/3 יצא מכתב לאכא/1 ולאכא/2 בנדון זה. אבקש לתת את ההוראות המתאימות להבטחת ריכוזם ביחידה דתית מיוחדת".

חניכי־שריון אלה, טנקיסטים ראשונים מתוצרת־הארץ, לא הספיקו לקחת חלק במלחמת העצמאות. במילא לא הספיקו סדנאות צה"ל להכשיר את ה"שרמנים", שהגיעו ארצה בימי הקרבות. הטנקיסטים ה"צברים" הגיעו ליישום לימודיהם רק ב"מבצע סיני" ופתחו את שרשרת הנצחונות הגדולים של חיל־השריון הישראלי, שהיה לעמוד־השדרה של צה"ל.

את יחסי־האנוש בחטיבה 8, בין המח"ט לפקודיו, שחלקם רב בהשגיה הגדולים של החטיבה, סיכם קצין־המודיעין: "לא היה אדם שהתאים יותר מ'הזקן' לפקד על חבורה מעין זו. אנשי הפלמ"ח ובני נהלל ויבנאל היו לו כבנים; אנשי לח"י העריצוהו כמפקד וכלוחם; ואילו הטנקיסטים ממזרח־אירופה ראו בו 'גנרל יהודי' ואחד משלהם. על כולם השתלט בבטחונו ובשקט הנפשי שלו, ללא גינוני טקס ובלי הרמת קול".[17]

גדוד פשיטה ממוכן ("קומנדו", גדוד 81)

חטיבה 8 נבנתה על 2 אישים כריזמתיים - יצחק שדה ומשה דיין - ועל 2 מסגרות צבאיות: קומנדו ושריון. לא ייפלא אם־כן כי מי שהועד להקים את הגדוד הראשון בחטיבה החדשה היה משה דיין. מה הכשיר את איש ה"הגנה" לפקד על גדוד - בעוד שלא סיים את קורס המפקדים, שכן נאסר עם המ"ג, ישב בכלא עכו ושוחרר רק לקראת הפלישה לסוריה. ואחר, במשך שנים, יצא מכלל מסגרת לוחמת - מאז אבדה עינו במלחמת־העולם השניה מפגיעת צלף צרפתי, בעת שהוביל כוחות ברייטיים אל מעבר לגבול הלבנוני?

על תקופת־הבינים שבין תש"א לתש"ח סיפר משה עצמו: "שנתיים עברו עלינו במשק ההורים בנהלל. ב־1944 בא אליהו גולומב ותבע שאתגייס לשרות ב"הגנה" בתל־אביב. נעניתי. עסקתי בתפקידי מודיעין וכן **השתתפתי ב'סזון'**. אף על פי שהיתה הידברות ומצאתי שפה משותפת עם אנשי המחתרות, נשארתי איש ה'הגנה'. הסכמתי עם דרכו של בן־גוריון, שהתנגד לפורשים". מה עשה ה"אקטיביסט" משה דיין (שהיה מעורב **בהקמת** "עם־לוחם" הקקיונית) בימי "תנועת המרי"? יתכן שחיכה לטלפון מהפלמ"ח - שמייסדו, יצחק שדה, היה אז הרמטכ"ל - כפי שהתבטא: "הפלמ"ח היה יציר־כפיהם של הקיבוצים. אילו אני הייתי חבר עין־חרוד, יש להניח שהיו קוראים לי. היות והייתי מושבניק מנהלל, לא הייתי ברשימתם". חלקו ב"מרי" - היה בזירה המפלגתית, כפעיל "המשמרת הצעירה" של מפא"י, שהחלה להיאבק על ההנהגה נגד משה שרתוק, גולדה מאירסון ולוי שקולניק. בבחירות לקונגרס הציוני הכ"ב, בחורף תש"ז, הוצב דיין במקום ה־90, וחברו שמעון פרסקי־פרס במקום ה־106. וכך רשם: "ב־1946 **השתתפתי**, בפעם הראשונה, בפעילות מפלגתית. מטעם מפא"י הייתי משקיף בקונגרס הציוני בבאזל. הדבר היחיד שנראה לי חשוב היה המאבק על הקו האקטיביסטי, המערכה נגד וייצמן. מלחמת־העולם נסתיימה. שוב לא היתה סיבה להמשיך בשיתוף־פעולה עם הבריטים".

אך שלא כהוריו, שמואל ודבורה, לא שקע משה בעסקנות מפלגתית. לאחר ששדה סולק ודורי הוחזר על־ידי בן־גוריון לתפקיד רמטכ"ל ה"הגנה", נתמנה דיין קצין־מטה לעניינים ערביים. כקצין בטחון, נשלח זמן קצר אחרי פרוץ מלחמת־העצמאות לנגב, לחקור את רצח החמישה בשועות. נוכח נפילתם של רבים ממגיני צינור־המים, בראשית ה"מאורעות", אף הועלה שמו כמפקד או כסגן־מפקד של אזור הנגב, כשהמועמדים האחרים הם שאול אביגור, אליהו בן־חור ונחום שריג ("סרגיי"). בחורף תש"ח עסק משה דיין בטיפוח קשרי־מודיעין בקרב הערבים, בהדגשה על המגזר הדרוזי, והשתתף **בהתיעצויות** ה"ערביסטים" שכינס בן־גוריון מפעם לפעם, במה שנקרא "מסיבות המומחים הערבים".

לתפקיד ביצועי נכנס דיין רק שבועיים לפני הכרזת המדינה, לאחר כיבוש חיפה. העניין מוצא עקבותיו ביומן, בכ"ב ניסן (1.5): "על הרכוש [הערבי בחיפה] מונה משה דיין מטעם מפקד החטיבה. טוביה, עזרא ואנשיהם [ש"י] מתאוננים על משה דיין ועל ההוראה להריק את המחסנים". על אף התלונות עלה שמו שוב בדיוני הצמרת, עם ההחמרה במצב. בח' אייר (17.5) נמסר לשר־הבטחון כי "על משה דיין הוטל לארגן קומנדו בשביל התיכון [חזית המרכז]". אך כבר למחרת, בט' אייר (18.5), הציע יגאל ידין לשלוח את משה דיין עם פלוגה

של מפקדי־כיתות "לירדן, לפעול אחורי הקווים". ההצעה נתקלה בהתנגדות: "לרר נגד מתן מ"כ, כי לא היו באש". ההתנגדות נדחתה, ואף "הוחלט למנות משה דיין מפקד חזית עמק־הירדן".

לדברי דיין – אשר אין להם סיוע ממקום אחר – קדמה ליציאתו לעמק־הירדן פניה של יצחק שדה להקמת גדוד פשיטה: "כאשר פנה אלי יצחק שדה, בהצעה להקים גדוד קומנדו, קיבלתי את הצעתו בשמחה. נפגשתי אתו והתחלתי לתכנן את ארגון הגדוד. בינתים חלה הרעה בחזית עמק־הירדן. ב־18 במאי [ט' אייר] נשלחתי לפקד על הגזרה".

על מה שקרה בעמק־הירדן, ועל חלקו בקרב־על־הדגניות, סיפר משה דיין עצמו: "ה־18 במאי [ט' אייר] היה יום קשה, יום שחור. צמח נפלה תוך אבדות כבדות, ומסדה ושער־הגולן נעזבו. השתרר דכאון. ילדים, נשים וכל מי שאינו מסוגל להשתתף בלחימה הוצא. בערב עוד קיוו שהפלמ"ח יוכל להחזיר את המצב לקדמותו. פלוגה מ"פתח' יצאה לכבוש בחזרה את משטרת צמח; לאחר חצות חזרה, בלי הצלחה.

"אור ל־20 במאי [י"א אייר] תקפו הסורים – בארטילריה, בכוח משוריין מלווה חיל־רגלים, כחשע שעות, גם בהפצצה מן האוויר. הטנקים הסוריים הגיעו עד לגדרות הדגניות. טנק אחד אף פרץ לחצר דגניה א', אולם חוסל בפיא"ט וב'בקבוקי־מולוטוב'. כמה שריוניות נפגעו באש היבנאלים שבבית־ירח. שלחתי את אחיה בן־עמי, שהיה סגני, לדגניה ב'. כתבתי לאורי בר־און פתק, שאם הוא זקוק מיד לסיוע התותחים, אורה להם לפתוח באש; אם לא – לא נפעיל אותם. ההתקפה הסורית נשברה. את ההסתערות עצרו מגיני הדגניות ובית־ירח. כאשר פתחו תותחינו באש, הורה המפקד הסורי לטנקים לחזור. הם נסוגו במנוסה. נשק ורכב נשארו פזורים בעמדות. הקרב נסתיים".

מדגניה תש"ח, בה נולד בתרע"ח, הביא משה דיין נסיון קרבי. כן הביא מתנדבים לגדוד הפשיטה – נהללים, יבנאלים ומ"כי גדנ"ע. "כשחזרתי מעמק־הירדן", סיפר משה, "התחלתי בהקמת 'גדוד הפשיטה הממוכן', חלק מהחטיבה המשוריינת של יצחק שדה".

כאמור, לא ידע שר־הבטחון כי יצחק שדה ימונה למפקד החטיבה המשוריינת אלא בי"ח אייר (27.5), שלושה ימים לאחר שהודיע מטכל/אכא על כך למפקדי החטיבות – כאשר הטיל על כל אחד מהם מכסה של 40 איש, מתנדבים לגדוד הקומנדו.

וכך אירע שההודעה על הקמת "גדוד הקומנדו" קדמה להודעה על הקמת חטיבת השריון בפיקודו של יצחק שדה, אם כי זו נרמזה בהודעה על הקמת "גדוד הקומנדו":

סודי/מידי מטכל/אכא/2 24 במאי 1948

הנדון: הקמת יחידות

1. הוחלט להקים מיד גדוד/חטיבה מכני (קומנדו), בתוך מסגרת החטיבה הרזרבית על־יד המטכל.

2. בתור מפקד החטיבה נתמנה יצחק שדה. מפקד גדוד המשימה – משה דיין.

3. התפקידים שהוטלו על הגדוד ואופן פעולתו מחייבים בחירה קפדנית של אנשים, ורצוי שכולם יהיו מתנדבים, מכל הדרגות עד דרגת סגן־מפקד־פלוגה.

4. את הגדוד יש להקים במשך 72 שעות. ועליכם להודיע מיד ליחידותיכם על כך ולהכין את האנשים הדרושים.

5. על כל חטיבה הוטלה מכסה של 40 אנשים, כולל מפקד־מחלקה ו־4 מפקדי־כיתות. באי־כוח הגדוד יגיעו למטה החטיבה [לכל חטיבה נקבע מועד אחר; לחטיבת "קריתי" נקבע המועד ביום ב' בבוקר, 31.5], כדי לבחון ולקבל אותם. (–) ראש האגף

יתכן שהדרך בה הוקם גדוד הפשיטה הביאה לכך שהגדוד היה עצמאי למדי בפעולתו. ואכן הדגיש משה דיין, כי החטיבה בזמנו לא פעלה כחטיבה, אלא במסגרת גדודית. "שמחתי על התפקיד", הודה דיין. "זה היה בדיוק מה שרציתי". על־פי דיין הבהיר לו שדה כי מבנה הגדוד צריך להיות כמבנה הקומנדו הבריטי במדבר המערבי, בהסתייגות מן האמצעים והמרחבים של מעצמה כבריטניה, אולם באותה רוח של העזה - לחדור לעומק שטחי האויב, מאחורי הקווים. "בראשונה נאמר לי שהגדוד כולו ינוע על ג'יפים, בלי נשק מסייע ובלי שריון", סיפר דיין. "אולם אחר־כך הוחלט שתהיה בגדוד גם פלוגה מסייעת, והרכב העיקרי יהיה הזחלם". דיין, שאינו מתעלם מחשיבותם של פרטים טכניים על כושר הלחימה, מודה כי אלה לא העסיקו אותו ביותר. לשם כך הוצמד לו סמג"ד: "סגני, יוחנן פלץ, קצין מנוסה מן הבריגדה היהודית, טיפל בצד הארגוני והתקני של הגדוד; ואילו אני התרכזתי בגיוס האנשים ובבחירתם".

אם חסר היה משה דיין הכשרה צבאית בהנעת כוחות בגודל של גדוד, אמור היה מעוות זה למצוא את תיקונו באמצעות הסמג"ד יוחנן פלץ, שהיה בעל נסיון צבאי לוחם בצבא הבריטי, כקצין בחטיבה היהודית הלוחמת. אלא שהיחסים ההדדיים של המג"ד והסמג"ד היו מורכבים מדי ומסובכים כבר מראשיתם. מצד אחד מג"ד "צבר", חסר הכשרה ונסיון צבאי סדיר, אך בעל כריזמה ש"שמו הולך לפניו"; פלמ"חניק־מפא"יניק ללא שייכות לחבורת הפלמ"ח, אך בעל נסיון ב"מלחמות פנים", ב"סזון" נגד "הפורשים", עם עבר־קרוב של פוליטיקאי טירון. ומאידך - סמג"ד "יקה" יליד פולין, שאביו שרת כלויטננט בצבא האוסטרי. ולא עוד אלא שהוא עצמו חניך האסכולה הצבאית הבריטית - תחילה בחיל־הנוטרים ואחר־כך כמיג'ר, מפקד פלוגה בבריגדה היהודית. כשהשתחרר מהצבא הבריטי נתמנה יוחנן פלץ למפקד יחידת העלית, "הפלוגה המיוחדת" של ה"הגנה" בתל־אביב, שנודעה בראשי־התיבות שלה, "פי־אם", ובחלקה ב"סזון". אף על פי כן - כאשר הציג מח"ט 8, יצחק שדה, את הסמג"ד יוחנן פלץ בפני מפקדי לח"י שזה מקרוב הגיעו לחטיבה, יכול היה לומר להם בזחיחות־הדעת: "אתם יכולים לסמוך עליו. מעולם לא לקח חלק במלחמות נגד הפורשים ולא היתה לו יד ב'סזון'. ברוחו הוא בעצם איש לח"י". חוות־דעת זו נתאשרה בימי "אלטלנה", כאשר משה דיין ולוחמי ה"פי־אם" הוותיקים יצאו להכניע את כוחות האצ"ל בחוף כפר־ויתקין, ואילו הסמג"ד פלץ סרב לקחת חלק במלחמת־האחים ונשאר עם שארית הגדוד במחנה תל־ליטבינסקי.

"איפה אנשי הגדוד?" - שאל פלץ את דיין בפגישה הראשונה באחד מבתי־הקפה הפופולריים בתל־אביב - לאחר שנפגש תחילה עם המח"ט המיועד יצחק שדה. המיג'ר יוחנן פלץ, בעל נסיון קרבי, לא שש לקבל על עצמו תפקיד סמג"ד, שהוא תפקיד ארגוני בעיקרו. "אם מפקד הגדוד יהיה האיש שמדובר עליו", אמר שדה לסמג"ד המיועד, "יותר טוב לך להיות סגנו, מאשר מג"ד עצמאי". לדברי פלץ סיפר לו דיין כי הוא מביא "מושבניקים מהעמק ומהגליל התחתון, חברה שלי". בשיחה בין המג"ד והסמג"ד המיועדים כבר היה ידוע שיצחק שדה לוחץ לצרף לחטיבתו את אנשי לח"י. "מה יחסך לאנשי לח"י?" - שאל משה דיין, האקטיביסט של ה"סזון", את מפקד "הפלוגה המיוחדת" לשעבר. "אין בעיה", השיב יוחנן. "הם לוחמים טובים". תשובה זו עודדה את דיין: "טוב מאד", הגיב דיין, והסביר את פשר שאלתו: "מפני שיש ב'הגנה' אנשים שאינם מסוגלים לעבוד עם ה'פורשים'."[18]

המתנדבים באים

ההיסטוריה המקובלת של גדוד הפשיטה 89, כפי שהיא מסופרת על ידי משה דיין, מספרת ש"נוצרו ביחידה ארבע קבוצות: בני־משקים, תל־אביביים, אנשי לח"י, ויחידת מח"ל. כל

אחת מן הקבוצות האלו משכה אליה תוספת אנשים בתוקף חברות והכרות אישית... רבים מן המצטרפים באו מיחידות אחרות, והיה עליהם לקבל ממפקדיהם רשות לעבור אלינו. דבר זה לא תמיד נעשה. ברשות ושלא ברשות – האנשים הגיעו. מפקד פלוגת לח"י, 'דוב הבלונדי' (יעקב גרנק), הזעיק מכל קצות הארץ את אנשיו".

על־פי פקודת־ההקמה של גדוד הקומנדו, בפיקודו של משה דיין, נקבע כי את הגדוד יש להקים תוך שלוש יממות. על כל חטיבה הוטלה מכסה של 40 אנשים. אלא שאת הצו הזה לא ניתן היה לבצע – לא כפשוטו ולא כרוחו, בשל המכשולים שערמו על דרכו מפקדי החטיבות שלא היו מוכנים לתרום כוח־אדם לחטיבה אחרת, מה עוד שמבקשי ההעברה היו ממיטב הלוחמים. בתוך שלוש היממות להקמת הגדוד לא ניתן היה להקים אף לא פלוגה אחת. רק מבין מאות אנשי לח"י, שהצטרפו באותם ימים לצה"ל, ניתן היה להרכיב פלוגת־מתנדבים ראשונה בגדוד הפשיטה הממוכן – אף שלדעת מפקדי הגדוד והחטיבה לא ניתן לקלוט בגדוד את מאות "הפורשים", ולמסור לידיהם שריון ועצמת־אש – בלי שיימצאו לידם יחידות נאמנות. אנשים כאלה, נאמנים־שבנאמנים, נמצאו בגדוד 43 של חטיבת "קריתי" – פקודיו־לשעבר של הסמג"ד יוחנן פלץ ב"פלוגה המיוחדת", שלקחו חלק פעיל במלחמה נגד "הפורשים" בימי ה"סזון". "את הגדוד רצו לבסס בעיקר על ארצישראלים, הידועים כ'פייטרים'," מנמק עורך "חטיבת הזקן במערכה", המנסה להסביר את גיוסם לגדוד הפשיטה של אנשי ה"פי־אם" – "הפלוגה המיוחדת, שהיתה חלק מן הש"י בתל־אביב, והיתה כפופה ישרות לפיקוד העליון". העורך מבהיר כי "לאנשיה יצא שם־טוב של בחורים אמיצים ונאמנים ובעלי הכשרה רב־גונית: תפקידים מיוחדים בש"י, חבלה ונסיון־קרבי־עשיר". אלא שהמח"ט מיכאל בנגל והמג"ד עמוס בן־גוריון לא נטו כלל להענות לפניית גדוד הפשיטה וצו המטכ"ל. ההתנגדות היתה כה נחרצת, עד שאפילו יוחנן פלץ, המסודר והממושמע, נאלץ לנטוש את הצינורות המקובלים ונקט בגישה עוקפת. הוא פנה ישרות לאנשים ואף דאג להעביר אותם למחנה הגדוד. ראשי "קריתי" פנו בזעקה למטכ"ל; ואף אל שר־הבטחון, ה"אבא של", פנו. הפיקוד העליון נחלץ מן התסבוכת בתכסיס דיפלומטי: הצדקה עקרונית של טענת "קריתי"; ומילוי צו־מטכ"ל, הלכה למעשה. הפתרון נמצא בהודעת־הכהרה ופקודת־ביצוע לחטיבת "קריתי":

הנידון: הקמת יחידות

במכתבי מס' בנ/98/6 הודעתי לך שעליך למסור לחטיבה 8 ארבעים מתנדבים מובחרים. האנשים נבדקו על־ידי באי־כוח החטיבה ונמצאו כמתאימים.

נודע לי שהמתנדבים עברו בינתים לחטיבה 8 מבלי שתהיה להם פקודה על כך. יש להניח שהיתה אי־הבנה בעניין זה, והודעתי לחטיבה להחזירם מיד.

לעומת זאת עליך לעשות את כל הסידורים, על־מנת לתת לגדוד הפשיטה את האנשים שהוא זקוק להם ושנבחרו על־ידיהם. אשר ביצוע. (–) ראש האגף

ה"פרוצדורה" בוצעה בשלמותה: עקיבא סדובסקי ואנשיו הוחזרו לחטיבת "קריתי", לגדוד 43, נדונו על "עריקה" והושמו במעצר לימים אחדים. ב"צו־תנועה" חוקי חזרו לבסיס גדוד הפשיטה, התאמנו מעט על זחלמים – ויצאו למלחמה: נגד האצ"ל ו"אלטלנה" בחוף כפר־ויתקין... ואחר כך, בתום ההפוגה, פרצו לתוך המלחמה האמיתית, לתוך לוד. אך רק בו' אב (11.8) הואיל מטה "קריתי" להודיע למטה חטיבה 8 על העברת 32 איש לגדוד הפשיטה. ברשימה – גם הקצינים עקיבא סדובסקי [סער] (שנפצע בינתים), משה פרוסקאור ואפרים בריל (שהיה בקורס קצינים); וכן סמלים ומפקדי־כיתות.

בעיית "המתנדבים" מ"גולני", אותם "משך" משה דיין בימי הקרב על הדגניות, היתה חמורה פחות. אורי בר־און הביא עמו 31 מושבניקים (18 מנהלל, 6 מיבנאל, 4 מגבת, 3 מכינרת). עריקת בר־און ואנשיו מ"גולני" פערה פצע שלא הגליד. הסמג"ד, מאיר עמית, הופתע ורגז על העלמותם של המושבניקים, עד כדי כך שמשך שנים רבות לא מחל לאורי בר־און. עריקים אלה הקימו את פלוגת הג'יפים הראשונה, היא פלוגת חדירה קלה ג'.

חודש לאחר שהחל בפעולות הגיוס, ימים אחדים לפני "מבצע דני", דיווח מטה גדוד 81 – בכ"ז סיון (4.7) – למטה חטיבה 8 על פעולותיו בגיוס מתנדבים בקרב החטיבות: "לפי הוראותיך יצאו נציגי בתאריך 27.6 לחטיבות 'כרמלי', 'גבעתי', מטה פלמ"ח. להלן פרטים על מהלך הגיוס במקומות הנ"ל: א) **מטה פלמ"ח** – הבטיחו להכין מתנדבים – לא עשו כן. ב) **'גבעתי'** – ביקרו אצלו פעמיים וסיידו בגדודיו; הבטיח לשלוח **40** מתנדבים ביום ה' 1.7.48 – ולא שלח אדם. ביום 3.7 קיבלתי מברק כי ישנם עבורי 20 איש. ג) 'כרמלי' – נציגי עדיין נמצא במרחב כרמלי, אך הדו"ח אשר נתקבל אומר שאין הוא מאפשר בחירת אנשים מתאימים ליחידה זו".

"מבצע דני" שיבש את הטיפול בנושא, אך מיד לאחר סיום המבצע (ושינוי מספרו של הגדוד מ־81 ל־89), בי"ח אב (23.8), פנה מטה חטיבה 8 למטכ"ל/אכ"א/2 בנידון גיוס מתנדבים לגדוד הפשיטה 89. "עד עתה לא הגיעו האנשים שדרשו מהחטיבות לגדוד הפשיטה", נאמר בפניית מטה חטיבה 8, "רק 11 מ'**גבעתי**', 2 מ'**קריתי**' והודעה מ'כרמלי' על 7 שיבואו". נוסף לכך הודיע מטה החטיבה כי ידוע לו על התנדבותם של 10 חיילים נוספים מחטיבות 'כרמלי', '**אלכסנדרוני**', '**גבעתי**', '**קריתי**' ו'**גולני**' ומבקש מאכ"א/2 "להורות על העברתם לגדוד הפשיטה".

השם שיצא לגדוד הקומנדו והפעילות בקרב החטיבות – להוציא את חטיבת ירושלים ושתי החטיבות החדשות, 7 ו־9 – הביאו מתנדבים בודדים מחטיבות הפלמ"ח – למרות שהמג"ד משה דיין לא רצה מתנדבים מהפלמ"ח. הוא אף אמר זאת במפורש לסגנו יוחנן פלץ: "אני לא רוצה פלמ"חניקים – יהיו לי די צרות גם בלעדיהם". פלץ ראה בדברים אלה רצון של דיין להוכיח שהוא יכול להקים גדוד מעולה יותר מהפלמ"ח. ואכן, לא נמנעו גייסי הגדוד מלנסות כוחם גם בקרב יחידות הפלמ"ח, כפי שראינו בדו"ח של מטה גדוד 81 לעיל. על אחד המקרים בהם הגיעו "מתנדבים" מ"הראל" לגדוד 81, מספר רפאל איתן, הוא "רפול": "בבן־שמן חנה גדוד הפשיטה 89, בפיקודו של משה דיין.* שמו הלך לפניו ואגדות נקשרו לו. רבים, בייחוד מבני המושבים בעמק – נפשם יצאה אל הגדוד עטור־התהילה. באותם ימים היו המסגרות גמישות... אנשים שביקשו להחליף יחידה לא מילאו טפסים ולא חיכו לתשובות מוסמכות. נטלו את צרור החפצים ועקרו ליחידה המבוקשת. כאשר פנו אלי כמה בחורים בשעת־ערב אחת, והודיעו לי כי הם עוברים לגדוד של דיין – לא ראיתי לעצור בעדם. היו ביניהם בני כפר ויתקין ונהללי אחד. הבנתי, כי הם נמשכים אל דיין יותר מאחרים.

"הלכו. כעבור זמן באו לבקר אותנו וסיפרו בהתלהבות על גדודם החדש. לא ראיתי בכך כל פסול. זמן קצר לאחר שנפרדנו באו וסיפרו לי כי עצרו אותם והם בחדר המעצר של הגדוד החמישי. חרה לי. רצתי לברר. אכן כך. טבעו בהם תווית משפילה: **עריקים**. ערקו לגדוד 89 בלי רשות. טענתי: 'עריקים? הלוא הם הלכו לגדוד קרבי־שבקרביים! זה מקובל! למה אתם

* באותו זמן, עליו מספר רפול (לאחר סיימו את קורס הקצינים, שהחל 'כאשר נקבעה ההפוגה השניה', כש"מחנה ישראל" שליד לוד היה כבר בסיס ישראלי, וכשגדוד הפשיטה 89 חנה כבר בבן־שמן), לא פיקד עוד משה דיין על גדוד הפשיטה; הוא עבר לפקד על חטיבת ירושלים בשלהי תמוז, בראשית ההפוגה השניה. במקום דיין בא דב צסיס – אבל המתנדבים לגדוד המשיכו להגיע.

עושים להם כך?!' דדו היה המג"ד. דיברתי אל הקירות. חזרתי לפלוגה. ארגנתי כמה בחורים. בלילה הלכנו לבית־המעצר של הגדוד החמישי ואחרי 'קרב' קצר וכמה חילופי־מהלומות, שילחנו את ה'עריקים' לחופשי, אל גדודם...

"מאז התקרית עם ה'עריקים' במחנה־ישראל – נעכרו היחסים בין דדו לביני".

בין "גבעתי" לגדוד־הפשיטה־89

חטיבת "גבעתי" הסתבכה בפרשת המתנדבים לגדוד הפשיטה במשך חודשיים. את ארבעים המתנדבים שהבטיח המח"ט לשלוח בכ"ד סיון (1.7.48) – לא שלח. שלושה ימים אחר־כך, בכ"ז סיון (4.7), הגיע לגדוד הפשיטה מברק מ"גבעתי" כי יש להם 20 איש בשביל גדוד הפשיטה. עקיבא סער־סדובסקי מיהר להתייצב אצל המח"ט שמעון אבידן. זה שלחו אל צבי צ'רטנקר־צור, מג"ד 55. אלא ש"צ'רה" הודיע לעקיבא שלא רק 20 איש לא נמצאים בידו בשביל גדוד הפשיטה, אלא אף לא אחד. לבסוף נתרכך "צ'רה" והתיר לעקיבא "לקחת את כל בית־הסוהר החטיבתי". כדי לא לחזור ריקם הסכים עקיבא לקחת 15 איש מיושבי בית־הסוהר החטיבתי, אליהם הצטרפו גם שלושה שי"ן־גימ"לים... הוא חזר עם 18 איש – אך רובם לא החזיקו מעמד בגדוד הקומנדו...

באותו זמן זכתה חטיבת "גבעתי" ב־15 לוחמים מעולים מגדוד הפשיטה... וכך היה המעשה: כתוצאה ממצב הכשרות הגרוע של המטבח בגדוד הפשיטה דרשה קבוצת לוחמים, מאנשי לח"י, את תיקון המצב. הפיקוד הגיב בזלזול. סיפר אחד מאנשי הקבוצה: "כשבא מפקד הגדוד [משה דיין] לבקר באימונים – לא מצאני, נסעתי אל הרבנות הצבאית, לסידור עניני הכשרות. משמע היכן אני, עיקם את פניו המחייכות ויצא. אותו יום קרה עוד משהו. אחד מהקבוצה ביקש להתקבל למטבח, כדי להבטיח את הכשרות. מעשה זה 'הגדיש את הסאה', עד שמפקד־הגדוד החבטא 'שכל הדתיים יכולים להיכנס למטבח'.

"משחזרתי, פנה אלי דוב: 'למה לי עסקים עם דתיים? אינני רוצה בכם'..."

הקבוצה ביקשה העברה. בכ"ח אייר (6.6) נתקבל אישור מטכל/אכא/2 להעברה ובג' סיון יצאה פקודת המעבר. מתחת לרשימת המועברים הוסיף משה דיין, מג"ד "גפ"ן 81", את המלים "בענג רב" בכתב ידו והוסיף את חתימתו. בי' סיון תש"ח (17.6) הגיעו 15 אנשי הקבוצה, יוצאי גדוד הקומנדו, לחטיבת "גבעתי" וצורפו לגדוד 52.

בעקבות שיחה מקרית עם מפקד פלוגה א' של גדוד הפשיטה, חודשיים אחר כך – בי"ח תמוז (25.7), לאחר שלחמו במסגרת חטיבת "גבעתי" בבית־עפא ובעבדיס ובגבעה־105 – פנה מטה גדוד 89 אל חטיבת "גבעתי" בבקשה להעביר אליו את "קבוצת 15 הדתיים".

בז' אב (12.8) נשלח מברק משונה ממטכ"ל/אכא/2 למטה חטיבה 8 ובו נאמר: "לפי בקשתכם נשלחו דתיים מחטיבת 'גבעתי' על חשבון 40 מתנדבים לגדוד הפשיטה. 'גבעתי' מודיע שאתם לא מקבלים אותם. אבקש הסברות". הדברים הובהרו במכתב שנשלח בי' אב (15.8) ממטה גדוד 89 למח"ט 8, עם העתקים למטכל/אכא/2 ומטה "גבעתי": "הנדון: העברות אנשי גבעתי לגדודנו. 1) ברצוני להסב תשומת לבך, כי על אף הסידור שנעשה נשלחו אלינו לפני כמה ימים 13 איש דתיים, אשר ברגע שהגיעו למחנה וראו את השלט 'קומנדו' – הצהירו מיד שהם רומו, וכי נאמר להם שהם נשלחים לגדוד דתי, ואין ברצונם לשרת בגדוד 'קומנדו'. אנשים אלה הוחזרו כלעומת שבאו. 2) קיבלנו את מברקכם, שבו היה עלינו לשלוח אדם ל'גבעתי' ולקבל ממנו 15 איש **מתנדבים** לגדודנו. 3) סגן המג"ד נסע לקבלם ב־14.8 [ט' באב] ושם עמדו למסור לו **שוב** את אותם האנשים שהוחזרו לפני כן, ולכן עד היום לא הגיעו אלינו אנשים **מתנדבים** מ'גבעתי'."

ג.פ.נ. 81½ממה 17/א/11 10 יוני 1948.

הנדון: העברות למחנה המעבר.

שומים מסה מועברים אליך לפי מכתב מסכל/אכא/2 – ב/ג/2/8 ≑ 491
.6.6.

ה לופוינסקי מגד' ג.פ.נ. 81.

מסכל/אכא/2 ע"י חטיבה 8.
קלם מס' 1.

גדוד 81
17/א/261 – לוזולי ט.

הנידון: סלואים (חבורת)

עולות האחרונות אשר נדגדי בצע, נפגעה מצבת הגדוד
ופן דציני ביותר.

זים אלו עומדים להתגים אי אלו בחורים (אנשי לח"י)
צים להצטרף לפלוגתם בגדוד'.

לחוציא אסספתא שבחורים המתנדבים לגדוד הפשיטות
ד 81) ישלחו לגדוד זה.

גדוד 82
17/443 – לאוגוסט 48.

הנדון: העברות אנשי נבעתי לגדודנו.

ברצוני להסב את השומת לבך כי על אף הסדור שנעשה,
זאשר לפיו היה עלינו לקבל אנשים מתנדבים מגבעתי
נשלחו אלינו לפני כמה ימים 13 איש דחיים אשר ברגע
שהגיעו למחנה וראו את השלם "קומנדו" הצהירו מיד
שהם רומו וכי נאסר להם שהם נשלחים לגדוד דחי ואין
ברצונם לשרת בגדוד "קומנדו", ואנשים אלה הוחזרו
כלעומת שבאו.

מעלה/אכא/2
מטיבה 8
דיווה כלבר
ברקתי

הוראות השדור | מספר הפי

נבעתי
גבע/הע/3631
גבע/הע 1948
26 לאוגוסט 1948

8 ;

הנידון: 13 אנשי לח"י לגדוד הפשיטה.

מאחר שסכמתי עם הסג"ד שלך כאשף
ניח 13 אנשי הלח"י בקשר להעברתם אליכם.
זה פעולה מאד מפתיעה מצד בא כח הגדוד
ל אשר נפגש יסירות, כמעט באותו זמן
יחה זו התנהלה, עם האנשים הללו וכתוצאה
ן נפלמו כל האנשים, (כגראה שנמצאים בבר
כם), מבלי כל העברה רשמית, והפרוצדורה
נילה.

13 אנשי לח"י לגדוד הפשיטה.
בהסכמתי ל"העברתם של 13 הג"ל אבל
את ההוראות הסתאיסות בגדוד
אנשים אלו בקלבו עם אדם כהגדוד
בא לקחתם.
מבין אנשי רואה בו סלוף עובדות
כבקר הקיים.

מ"התקומנדו" ל"נבעתי", וחזרה לגדוד 89 – צרור מכתבים צבאיים

ואכן, בתשעה־באב שחל בשבת (14.8) הגיע הסמג"ד החדש של גדוד הפשיטה 89, יעקב אליאב, לבסיס מטה חטיבת "גבעתי" ב"גבעה", וסר גם אל בסיס גדוד 52 במחנה־בילו, שם שהו אנשי הקבוצה באותו יום. וכך נרשם ביומן אישי: "ט' אב תש"ח. ישקה בא לבקר אצלנו במחנה בילו. מבקש שנחזור לגדוד. מבין את צעדנו ומעריך את עמדתנו. אנחנו דוחים את תשובתנו. הבחורים לא יכולים לשכוח את היחס המזלזל והמעליב. אבל..." ולמחרת: "ישקה בא שוב. אנו מגישים בקשות העברה".

עוד מן היומן האישי: "י"א אב תש"ח. סערת רוחות במחנה. נודע על בקשת־ההעברה שלנו". ה"סערה" הגיעה עד למפקדות. העדרות שגרתית מן המחנה של אנשי הקבוצה, שיצאו ל"אפטר" בלי להצטייד ב"פאס", כרגיל – עוררה חשדות ומכתב מחאה־תלונה מ"גבעתי – גבע/הע/2829" אל מטה חטיבה 8: "מאחר שסיכמתי עם הסמג"ד שלך שאטפל בבעית 13 אנשי הלח"י בקשר להעברתם אליכם, נעשתה פעולה מאד מפתיעה מצד בא־כוח הגדוד הנ"ל אשר נפגש ישרות, כמעט באותו זמן ששיחה זו התנהלה, עם האנשים הללו, וכתוצאה מכך נעלמו כל האנשים (כנראה שנמצאים כבר אצלכם), מבלי כל העברה רשמית והפרוצדורה הרגילה. הנני להעיר שאין הדברים צריכים להתנהל בצורה זו. אי לכך אבקשך לנזוף באיש המתאים אשר טיפל בזאת. על החתום: ציגל, בשם מפקד החטיבה". העתק של מכתב זה נשלח עוד באותו יום, י"ב אב (17.8), למטכל/אכא/2 ולחטיבה 8. אך מבלי להתייחס למכתב זה שלח מטה "גבעתי", גם זה עוד באותו יום, למפקדת גדוד 52 את ההוראה להעביר 13 נקובי־שם לחטיבה 8 על־פי אסמכתא של אכא/ב/8 מה־1.8 בדבר "הקמת גדוד פשיטה בחטיבה 8".

מטה חטיבה 8 העביר את תלונת מטה "גבעתי" אל מטה גדוד פשיטה ממוכן 89. זה נזדרז להשיב למטה החטיבה, עם העתק למטכל/אכא/2 ולמטה "גבעתי", ט"ו אב (20.8):

"הנידון: **העברת אנשי 'גבעתי' לגדודנו**. הננו לגולל לפניכם במפורט את פרשת יחסו של מפקד חטיבת 'גבעתי' להעביר לנו אנשים לפי פקודת מטכל/אכא/2 – ב/8־5608, כפי שצויין במכתבנו הקודם – 13 איש נשלחו על־ידו, ומיד עם בואם הסתלקו מהמחנה, בתלונה שהם הובלו בכחש להצטרף לגדוד קומנדו.

"אי־לזאת התקבל מברק שני ממטה חטיבת 'גבעתי' הקורא באופן תכוף לבוא ולקבל 15 איש. סגן המג"ד נסע לקבלם ביום 14.8.48 [ט' אב] למטה חטיבת 'גבעתי' ונמסר לו שעליו שוב לקבל את אותם 13 האנשים שסרבו להצטרף לגדוד. כשהסמג"ד גולל לפני מטה 'גבעתי' את כל פרשת ה־13, טען קצין־השלישות שבחטיבת 'גבעתי' אין מתנדבים ועל־אף רצונו הכנה למלא אחר פקודת מטכל הרי הוא אובד־עצות. אולם לפני כחודשיים עברו מגדודנו 13 איש דתיים – אנשי לח"י – אשר נגרמה כתוצאה מאי־הבנה בעניני דת, ולפיכך היתה תמוהה תשובתו של קצין־השלישות, כיון שאנשים אלה טוענים עכשיו וחוזרים ודורשים בכל תוקף להעבירם בחזרה, לפי שלדעתם כל התנאים הדתיים הובטחו עכשיו בגדודנו.

"למחרת ביקר הסמג"ד שנית ושוחח באופן אישי עם מפקד חטיבת 'גבעתי', וגם זה טען תחילה שאין מתנדבים ואין אנשי לח"י בחטיבתו, ואולם לאחר שסמג"ד הורה לו על האנשים הרוצים להתנדב, ושהם אנשי לח"י – מפקד חטיבת 'גבעתי' הבטיח בצורה מפורשת שהאנשים הללו, 13 במספר, הנמצאים בפלוגה ד' גדוד 52 – יועברו לגדודנו תוך 48 שעות. עד כה עבר שבוע ימים ואיש לא הגיע.

"הננו מבקשים בכל לשון של בקשה להעביר את האנשים האלה לגדודנו. מצורפת בזה רשימת האנשים מאנשי לח"י שעזבו את גדודנו מטעמים דתיים, ועכשיו עומדים בכל תוקף על חזירתם. הם הצהירו כל אחד באופן אישי על רצונם לעבור מיד לגדודנו.

"בשם מפקד גדוד 89 – (חתום) יעקב אליאב סמגד".

באותו יום, ט"ו אב (20.8), עוד לפני שנודע על מכתבו של סמג"ד 89, הנפיק מטה פלוגה ד' גדוד 52 צו־תנועה ל־13 האנשים ודאג לספק להם תחבורה עד למפקדת חטיבה 8 בחל־ליטבינסקי. פרוצדורלית לא נסתיימה הפרשה אלא בכ' אב (25.8), במכתב ששלח מפקד חטיבת "גבעתי" בכבודו ובעצמו למטה חטיבה 8, עם העתק למטכל/אכא: "הנידון: 13 **אנשי לח"י לגדוד הפשיטה.** 1) בהמשך למכתבי גבע/הע/2829 בנדון. 2) הנני לציין שהסכמתי להעברתם של 13 הנ"ל, ואמנם נתתי את ההוראות המתאימות בנדון; אבל הודיעוני שאנשים אלה נעלמו עם אדם מהגדוד הנ"ל אשר בא לקחתם. אין אני מבין, אפוא, את תכנו של מכתבכם 17/498 מיום 20.8.48 [ט"ו אב]. אני רואה בו סילוף עובדות אשר לא נאות למקובל אצלנו. מפקד החטיבה - (חתום) שמעון אבידן".

לא היה עוד טעם לתגובה על תגובה. הענין גם לא הובא ל"דין־תורה"...

שמע גדוד הפשיטה 89 התפשט בארץ ומתנדבים המשיכו להגיע, מכל החטיבות. כך הגיעו לגדוד שמואל גרייצר־גורן וחבריו מחטיבה 7, "כי שם דיברו אידיש, ואני רציתי להיות בגדוד שמדברים בו עברית"... והגיעו בני כפר־ויתקין וכפר־סירקין; ומ"אלכסנדרוני", שהמח"ט, דן אבן, סרב לתת אף לא איש אחד. אנשי חטיבה 7 באו בהכרות עם גדוד הקומנדו כבר בראשיתו, כאשר היתה מחשבה לצרף את הגדוד שלחם בלטרון לחטיבה 8 - כפי שהנושא מאוזכר ביומן בן־גוריון: "כ"ז אייר (5.6). שרידי הגדוד של צבי גרמן יעברו לחטיבה של יצחק (8). דן דורש גדוד זה לעצמו". ההכרות גברה לאחר שהזחלמים והג'יפים של גדוד הפשיטה הופיעו במרחב כפר־ויתקין לצידם של אנשי "אלכסנדרוני" בימי "אלטלנה".[19]

כוח־אדם וכוח־אש של "הקומנדו"

המדריכים. לא המג"ד דיין ולא הסמג"ד פלץ נחשבו מומחים ללוחמת קומנדו. כאשר ניגש הסמג"ד להכנת תכנית־האימונים ביקש הנחיות - איך לאמן את גדוד הקומנדו, לאלו פעולות? ומה הן, בכלל, "פעולות קומנדו", השונות מפעולות צבא אחרות? לא למג"ד משה דיין ולא למח"ט יצחק שדה היו תשובות לשאלותיו של פלץ. שדה אמנם הסביר כי הגדוד צריך שתהיה לו יכולת לפרוץ אל מעבר לקווי האויב, לטווח של 10 קילומטרים ויותר, ולעשות "מהומות" בערפם של כוחות האויב. אבל למשימה כזו לא היו לגדוד לא כלי־רכב ולא מערך־אספקה עצמאי. כל אלה הגיעו טיפין־טיפין - תחילה ג'יפים אחדים, ואחר־כך זחלמים לא־חדשים ושוב עוד ג'יפים אחדים בכמות לא מספקת.

על דרך־הפעולה של גדוד קומנדו שמע משה דיין קצת מאוחר יותר, בארצות־הברית, לשם נסע כדי ללוות את ארונו של האלוף דוד מרכוס ("מיקי סטון"), שנהרג יום לפני ההפוגה. בניו־יורק נפגש דיין עם קצין יהודי, אברהם באום, אשר שרת בהצטיינות בדיביזיה המשוריינת הרביעית של צבא ארצות־הברית, והיה לו נסיון קרבי רב. דיין קנה בשוקקות את משנתו הצבאית של "איב": "עיקר תורתו היתה חשיבותם של המהירות והתנועה בקרב. לדבריו, מוטב שלא לערוך סיורים מקדימים ביעדי התקיפה, שכן יתרון ההפתעה הולך לאיבוד. עדיף לתקוף עם כוח סיור הנע קדימה ומנחה את הכוח העיקרי. על המפקד להימצא בקו החזית הקדמי - אם לא בראש יחידתו, הרי לא הרחק משם, לראות את המצב בעיניו שלו". תורה זו שבתה את לבו של המג"ד הישראלי הצעיר, שתום־העין.

אלא שדיין עם תורתו של באום הגיע רק יום לפני "מבצע דני". לא מעטים מאנשי גדוד הפשיטה היו בעלי נסיון קרבי, בלח"י וב"הגנה". יחידות של הגדוד נטלו חלק ב"מלחמות היהודים" בימי "אלטלנה". אנשי הגדוד אף הוזעקו לסייע ל"קדיתי" ערב ההפוגה הראשונה. אבל בכל זה לא ניתן להוליך את גדוד הפשיטה בנתיבי קומנדו.

צריך היה להקים מערך סדיר לאימוני "קומנדו". תחילה הובאו מדריכים מקומיים – מדריכי נשק הובאו מאה"ד, בהם גם ישראל טל, מדריך מצטיין למכונות־היריה החדשות – המגל"ד וה"בזה". התברר שיש גם מדריכים ללוחמת קומנדו. אחד מהם, צבי סווט, קטוע רגלים, היה מדריך ראשון לתורת הקומנדו. "אני הגעתי לצה"ל עם אנשי לח"י", סיפר איש הקומנדו, "אך את יצחק שדה הכרתי לפני כן, בעקבות התעניינותו במבנה של הקומנדו הבריטי. אבל שלא כפי שנוטים לחשוב, אנחנו לחמנו עם ציוד קומפקטי, כזה שיכולנו לשאת על הגב, שאפשר לנוע אתו בג'ונגלים. לא היו לנו תרופות־פלא, כפי שחושבים – לא טנקים ולא אווירונים. הנסיון שלי היה שאני שרתתי בקומנדו, תוך פעילות משותפת עם הפרטיזנים ביוגוסלביה, ביוון, באלבניה ועל אדמת איטליה. אך עוד לפני כן הייתי גם בחבש, בפעילות נגד האיטלקים ששלטו שם".

בניגוד לסברה הנפוצה, שאנשי ה"הגנה" היו בעלי נסיון־לחימה בשדה, בעוד שאנשי לח"י ידעו רק את תורת־השליפה והקרב העירוני – העובדות היו שונות למדי. לא מעט מאנשי לח"י היו בעלי נסיון קרבי מעולה, כדבריו של צבי סווט: "אני לא הייתי איש־קומנדו יחידי בגדוד. היה שם עוד איש לח"י, מפקד מחלקה, שהיה אתי בקומנדו הבריטי, באותו גדוד. הוא נהרג ב"מבצע דני", בהתקפת־הנגד של ה'לגיון' על הגבעה ליד בית־נבאללה, אותה החזיק דוב ופלוגתו, כששאר הגדוד עלה על לוד".

פיקוד הגדוד לא הסתפק בתורת הקומנדו שהרביצו צבי סווט וחבריו, שכן הם לא פעלו במסגרת של רכב משוריין, ואילו חטיבה 8 אמורה היתה ללחום כחטיבת שריון ופשיטה. ומפקדי הגדוד חיפשו בעלי נסיון בתחום השריון הקל, של יחידות סיור ממונעות. "יום אחד קיבלנו הודעה לבוא אל 'הזקן', יצחק שדה", סיפר יועד, הוא פתחיה זליבנסקי, סגנו של דוב בפלוגה א' אחרי הליכתו של עוזי לירושלים, ולפני בואו של רן, הוא חיים שבתאי: "זה היה", סיפר יועד, "לפני ההפוגה הראשונה, כשעדיין היינו בתל־ליטבינסקי, בצריפים הארוכים, מארגנים את אנשינו בגדוד 81. 'הזקן' בא ואמר לנו: 'הגיע לארץ קצין צרפתי גוי, מוותיקי צבא צרפת החפשית, מומחה ללוחמת קומנדו. הוא נמצא במלון 'אמבסדור'. קחו ג'יפ והביאו אותו הנה!'. כשבאנו למלון הקמנו קצת רעש, והנה הופיע צרפתי חד־פנים: 'את מי אתם מחפשים?' – 'את תדי', ענינו. – 'זה אני, מצבא צרפת החפשית'. הסברנו לו שאנחנו מה'קומנדו' ומזמינים אותו לבוא עמנו. 'רק לפני כמה שעות הגעתי', אמר, 'תנו להתארגן'. 'אבל, מלחמה', הפציר בו דוב. לבסוף נעתר, נטל מזוודה קטנה ועלה עמנו בג'יפ.

"רק בא, מיד החל להרביץ תאוריה. ממנו למדנו להשתמש בשולחן־חול ובמערכת חישובי אספקה בדרג פלוגה". מוסיף המג"ד, משה דיין: "בא גם מדריך מן החוץ, חייל מקצועי, קצין קומנדו צרפתי, תדי איתן; שרת בעבר בלגיון־הזרים. הוא שהה אתנו זמן־מה". החיילים היהודים הם אוטודידקטים, כאלה היו הרבה בגדוד הפשיטה – החל מהמג"ד ומטה. "הרבה לא היה מה ללמוד ממנו", סיכם דיין את תקופת־תדי בגדוד 81. "הדברים העיקריים שהיה צריך להקנות היו טכניים – שימוש בסוגי נשק, במכשירי־קשר וברכב". כיוון ש"את ניצול השטח, הכרת הארץ ואף ידיעה אלמנטרית על חיפוי, על סיוע ועל 'תנועה עם אש' ידעו רוב האנשים – ובעיקר המפקדים; ואילו את הטקטיקה יש להתאים לתנאיה המיוחדים של כל פעולה". אף על פי כן זוכרים את תדי זה לטובה ולשבח. "מתנדב צרפתי מופלא", גוי ששמו דיפרה עוברת לאיתן, "עשה רושם מצויין על כל חיילי גדוד הקומנדו ומפקדיו", אמר משה דיין. "אך לא היה לו מה לעשות בגדוד זמן רב". לאחר שהתקבצה חבורת מתנדבים מצרפת ואלג'יר בחטיבת "הנגב" מצא תדי שפה משותפת (צרפתית) אתם ועבר לפקד עליהם, תוך שהוא נסחף בהתלהבותם הפרנקופונית.

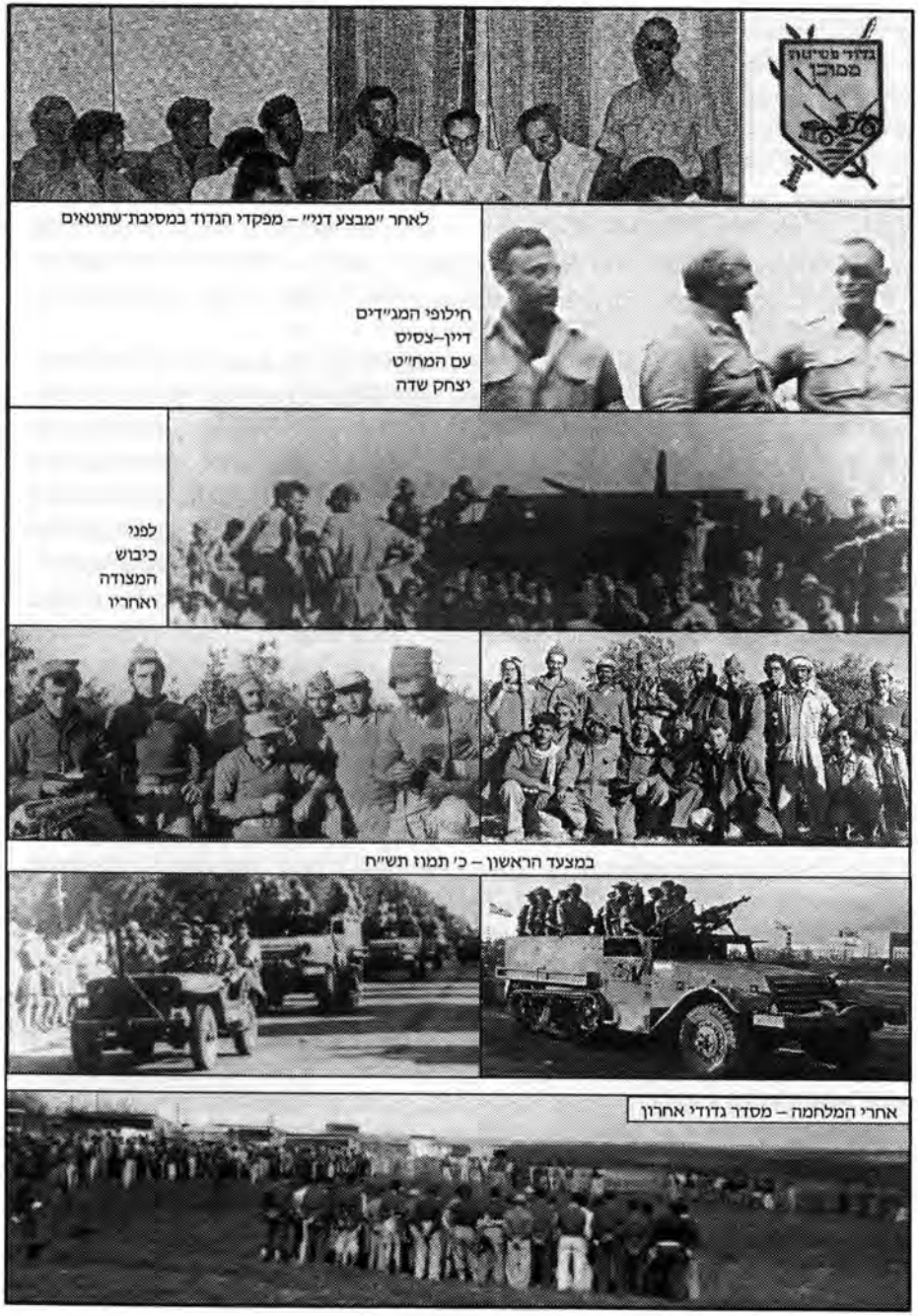

גדוד 89 – גדוד פשיטה ממוכן – בעין המצלמה

"אני יכול לציין", מסכם צבי סווט, בדברו על גדוד הפשיטה הראשון בצה"ל, כי "צה"ל האמיתי קם רק לאחר 'אלטלנה', בחטיבה 8. כיוון שבחטיבה זו ניתן היה לבצע מהפכה בדרך הפעילות הצבאית, בדרך החשיבה הצבאית המיושנת, מורשת ה'הגנה' – דבר שלא ניתן להתבצע בחטיבות האחרות עם פיקוד שמרני, מהמורשת הבריטית או ההגנתית".

כלי־המלחמה – רכב ונשק. אם בראשית ימיו בגדוד הפשיטה סבור היה דיין כי הוא עתיד לפקד על גדוד זעיר, או יחידת־סיור גדולה, שנשקו העיקרי הם מקלעים רבים המורכבים על ג'יפים קטנים, התברר לו שהמח"ט יצחק שדה מתכוון להקים יחידת שריון קלת גלגלים וזחלים, שמעלתה במהירות רבה ובכוח־אש רב עוצמה. אלא ש"הרכב, הנשק והאנשים הגיעו טיפין־טיפין", כפי שסיפר דיין, אך המג"ד חסר־הנסיון סבר שהעיקר אינו ברכב ובנשק, אלא במה שהיה בשפע בגדוד המתנדבים "מיומו הראשון – רוח קרב, שאיפה לצאת לפעולות ולהכות באויב, אמונה בעצמנו ובכוחנו". לדיין הכריזמתי לא חסרה אמונה בעצמו, אולי מופרזת במקצת: "האמנתי, כי מכל קרב אפשר לצאת בנצחון".

למרות שזחלמים בודדים היו ברשות האצ"ל ולח"י, שנלקחו שלל בהתקפות על יחידות צבא בריטי, הנה הזחלמים הראשונים מן הרכש בחו"ל הגיעו כמעט חודשיים לפני תום המנדט הבריטי. אניה עם 50 זחלמים, שנקנו בארצות־הברית כ"ציוד חקלאי", הגיעה לחיפה ביז"ז אדר־ב (28.3). אך הספיקו לפרוק רק 13, בטרם החלו הבריטים, שעדיין שלטו על הנמל, לחשוד. האניה נאלצה להסתלק במהירות, והמשיכה למזרח הרחוק. שאר הזחלמים ממשלוח זה הגיעו רק בראשית תש"ט. לאחר הכרזת המדינה הגיעו לחופי הארץ משלוחים של זחלמים וג'יפים, כפי שהענין מוצא את ביטויו ביומן בן־גוריון: "י"ד סיון (21.6). באו 2 אניות. 120 ג'יפים. בנאפולי יש 15 הף־טרקס".

לקראת "מבצע דני" הצליח גדוד הפשיטה להוציא לקרב 9 זחלמים, 10 נגמ"שים מסוג "וייט", משוריין־צריח אחד ללא תותח ו־20 ג'יפים. ב"דני" איבד הגדוד 2 זחלמים, נגמ"ש, משוריין־צריח ו־7 ג'יפים. אך נפל בידיו משוריין־צריח עם תותח. בכיבוש כרתיה, במבצע "מוות לפולש", איבד הגדוד עוד זחלם אחד, נגמ"ש אחד וג'יפ אחד.

לוחמים. מה היה ההרכב הדמוגרפי של גדוד הפשיטה הממוכן – 81 או 89 – ומה היתה השפעתו של הרכב זה על יכלתו של הגדוד בשדה־הקרב? מן הראוי לציין את הגיל הצעיר והתוסס של מרבית לוחמי הגדוד – 20 שנה בממוצע! אם לא נקח בחשבון את אנשי המנהלה והשרותים, שאף לא נדרשו כמתנדבים, אלא הגיעו מן הקלט הכללי. כאן המקום להעמיד דברים על דיוקם ולציין שלא כל אנשי הגדוד היו מתנדבים. מתוך 422 האנשים הרשומים במצבה של גדוד 81 בראשית תמוז־יולי, לפני "מבצע דני", נמנו 305 על ארבע הפלוגות הלוחמות: חר"ם א' וב', חדירה קלה ג' והמסייעת ד'. ואילו שלושה חודשים אחר־כך, בשלהי שנת תש"ח, בי"א אלול (15.9), כשבמצבת הגדוד היו רשומים 587 איש, השתייכו רק 334 איש לחמש הפלוגות הלוחמות (נוספה עוד פלוגת חדירה קלה; היחס בין פלוגה א' לב' השתנה: במקום שוויון – נמצאו 120 בפלוגה א' וקצת יותר מ־80 בפלוגה ב'), ואילו 253 נמנו על מטה הגדוד ופלוגת המפקדה (מספר זה כולל, אמנם, 39 אנשי מחלקת הקשר, מודיעין וסיירים, שהיו מתנדבים במובהק). מיד לאחר "מבצע חורב", במסדר גדודי שנערך בי' טבת תש"ט (11.1.49) בכסיס בבן־שמן, הגיע מספר הלוחמים רק ל־190 מתוך 390 המתפקדים – כפי שהדבר נרשם בזמנו: "הגדוד עומד בשורותיו. מסדר, ראשון מאז הפשיטה בעבסן. – 'מסור מפקד!' – 'פלוגה א' ארבעים איש'. – 'פלוגה ב' חמישים איש!'. – 'פלוגה ג'

שלושים!'. וכך הלאה. - 'פלוגת המטה - מאה ושמונים!'... שריקת הפתעה פרצה מפי הגדוד כולו. הכל פרצו בשריקה בבת־אחת. אבל לא כולם היו אנשי שרותים; היו ביניהם גם קשרים וחובשים וסיירים. אבל אותה שעה לא חשבנו, רק הבענו את הרגש שפרץ מתוכנו".

כאן המקום לנפץ אגדה נפוצה בספרות ההיסטורית הרשמית, על מרכיבי גדוד הפשיטה 89: "ביחידה נוצרו ארבע קבוצות: בני משקים, תל־אביביים, אנשי לח"י ויחידת מח"ל" (דיין); גרסאות אחרות מדברות על אנשי פלמ"ח, משקים, פי־אם, מח"ל, אצ"ל ולח"י כמרכיבי גדוד הפשיטה. העובדות הן כי היו שני גורמים דומיננטיים בגדוד - ראשון שבהם: אנשי לח"י, שיותר מ־200 חבריהם השתייכו לגדוד. גורם בעל־משקל שני היוו בני המשקים, שאיישו את שתי פלוגות הג'יפים והיו בין עמודי־התווך של הסדנא הגדודית - ביחד כ־100 איש. קבוצת אנשי הפי־אם נעה סביב המספר 40. היתה גם קבוצה קטנה של מם־כפים מהגדנ"ע, שהיו עם דיין בדגניה ובאו בעקבותיו. מספרם לא עלה על עשרים. למרות הצטיינותם של אנשי המח"ל, הרי שברשימת לוחמי חו"ל מל' אב תש"ח (4.9.48), נמנו בס"ה 13 אנשי מח"ל ו־8 אנשי גח"ל. מספר אנשי האצ"ל בגדוד נאמד ב־10-15 - רובם בפלוגה א'. וכמובן שהיו יוצאי חטיבות צה"ל, שהגיעו ברובם בדרך ה"נעשה ונשמע" - תחילה "עורקים" מן היחידה המסרבת לבצע את פקודת־מטכ"ל, ואחר־כך דואגים לסידורים הפורמליים.[20]

משה דיין הולך - גדוד הפשיטה נשאר

אף שדמותו של משה דיין דבוקה וצמודה לפעולותיו הנועזות ורבות־ההצלחה של גדוד הפשיטה, ראוי להדגיש כי משה דיין, מקים גדוד הפשיטה 81, לא פיקד על הגדוד אלא משך חודשיים פחות עשרה ימים, שכן מיד לאחר שסיים את חלקו ב"מלחמת היהודים" נגד "אלטלנה", בט"ו סיון (22.6), החל בהכנות לנסיעה לארצות־הברית ונעדר מגדודו עד לה' תמוז (10.7). באותו זמן, בימי ההפוגה, רבתה אי־שביעות־הרצון מפיקודו של שאלתיאל בירושלים והועלה שמו של משה דיין למלא את מקומו. החילופים נראו דחופים בעיני בן־גוריון, שאף ניסה להחזיר את דיין מן הדרך, מפריס. "אם משה דיין לא יבוא מיד, יש למנות מיד איש אחר, או להטיל על דוד [שאלתיאל] להמשיך בסידורים". דיין חזר כעבור שבוע, הישר לחזית המלחמה, לפקד על גדוד הפשיטה ב"מבצע דני".

לאחר יום הלחימה הראשון ב"מבצע דני" הוזעק דיין שוב ושוב משדה־הקרב לפגישה עם בן־גוריון. "בלילה קיבלתי עוד הודעה, והפעם בלשון חריפה, שעלי לבוא לפגישה אתו. בן־גוריון נראה מודאג ומוטרד. הערבים נלחמו בו, ועם היהודים היו בעיות. האצ"ל ולח"י לא קיבלו את מרות הממשלה; וגם לא מכל מה שנעשה ביחידות צה"ל היה מרוצה. סיבת קריאתו - רצונו שאקבל את הפיקוד על ירושלים, במקום דוד שאלתיאל. שמעתי את דבריו בהקשבה, אך סרבתי בכל תוקף. רק לפני זמן קצר נתמניתי למפקד הגדוד. עדיין לא נלחמתי. אינני רוצה להיפרד מן הגדוד. בן־גוריון הסכים שאחזור לגדוד, ואילו בשאלת העברתי לירושלים [הוסכם ש]נשוב לדון לאחר 'מבצע דני'." בואם של שני מפקדים מירושלים, בח' תמוז (15.7), הוסיף שמן על המדורה: "ישורון ולויצא באו מירושלים, לבקש שתי פלוגות לכיבוש העיר העתיקה", רשם בן־גוריון והגיב על כך כי "משה דיין היה מתאים לזה - אבל הוא, כמדומני, יורד לדרום בשעה זו". נראה ש"בשעה זו" הכריע בן־גוריון על העברתו של משה דיין לירושלים. כעבור שבוע, בט"ו תמוז (22.7), רשם בן־גוריון בפסקנות: "משה יעלה לירושלים". למחרת, בט"ז תמוז, "ב־23.7 נתמניתי למפקד ירושלים", רשם משה דיין בספרו.

הליכתו של משה דיין מהפיקוד על גדוד הקומנדו לפיקוד על חטיבת ירושלים לא הניחה את דעת מפקדי הפלוגות בגדוד. לאחר הופעתם של משה דיין ומפקדי הפלוגות במסיבת

עתונאים, לספר על כיבוש מרחב לוד ב"מבצע דני", המשיכה חבורת המפקדים – יעקב גרנק, עקיבא סדובסקי, אורי בר־און – אל ביתו של שר־הבטחון, לשכנעו כי צריכים את דיין בגדוד – שהרי לא יתכן להקים גדוד מובחר כזה, וליטול ממנו את מפקדו, דוקא כאשר הגדוד החל לפעול ביעילות, כפי שהוכח ב"מבצע דני" ובכיבוש כרתיה בדרום. המפקדים סברו שבלעדי דיין תרד עוצמת הגדוד. סיפר משה דיין: "ב־23 ביולי נתמניתי למפקד ירושלים. משלחת מגדוד הקומנדו, ובראשה דוב הבלונדי מלח"י, ניסתה למנוע את העברתי מן הגדוד. המשלחת נפגשה עם בן־גוריון והסבירה את חשיבות הימצאי בגדוד, ואף איימה שהגדוד כולו על נשקו יעלה אחי לירושלים. בן־גוריון שמע את דבריהם בהקשבה וחקר במה קניתי את הערכתם של אנשי לח"י. 'דוב הבלונדי' אמר לו, כי השגתי זאת בזכות שהייתי, בעת הקרב, בראש הגדוד, בכנותי ובדיבורי הישר עם החיילים. בסיום הפגישה אמר בן־גוריון שירושלים זקוקה למפקד קרבי טוב, והיא קודמת לכל מקום אחר. יתכן שאז היה בן־גוריון סבור באמת שהקרבות בירושלים יתחדשו. למעשה, אותה שעה כבר נחרץ גורל המלחמה על ירושלים".

תאורו של דיין מבליט את מבטו האישי – מדוע המפקדים והחיילים, וביחוד "דוב הבלונדי" ואנשי לח"י, דרשו את הישארותו של דיין בגדוד – אך אינו מגלה את התוכן הרעיוני של אותה פגישה בין מפקדי הקומנדו הצעירים לבין בן־גוריון. על כך סיפר דוב ללאה רעייתו ולחבריו. והרי הדברים על־פי מה שנרשם מפיהם: בתחילה סרבה פולה להכניסם; אך למשמע הרעש הבחין בן־גוריון בחיילים שזה עתה הגיעו, וביקש לראותם. ישבו בספרייתו והתווכחו היכן דרוש משה דיין – בגדוד הקומנדו, או בירושלים. ראש־הממשלה הצליח לשכנע את מפקדי־הפלוגות כי חזית ירושלים זקוקה למפקד מוכשר; ואם אכן, לדעתם, משה דיין הוא מפקד מוכשר – כי אז מקומו בירושלים.

משה דיין, שבא עם המפקדים, הציע להעלות את גדוד הקומנדו לירושלים – כולו, על חייליו ונשקו, או לפחות את מפקדי הפלוגות – כדי שיסייעו לו בחזית ירושלים החשובה. בן־גוריון נראה כמהסס, אבל המפקדים היו אחוזי התרגשות. הם כאילו לא הבינו את פשר היסוסיו של בן־גוריון. נראה היה ששר־הבטחון נוטה להסכים להעברתם של חלק מן המפקדים. על מרביתם שמע עוד לפני כן, אפילו על "דוב, הבלונדיני הגבוה" איש לח"י. אבל בן־גוריון לא אהב, בלשון המעטה, את "הפורשים". וכנראה שיעקב גרנק (דוב) הוא שהיה הגורם להיסוסיו. בן־גוריון "התבונן בו בחיוך אבהי, ויחד עם זאת במבט עמוק, כפי שרק בן־גוריון מסוגל": "אני בטוח שבשעת קרב אתה תהיה בין הראשונים שיסתערו על העיר־העתיקה. אך אם כבר תהיה על החומות – ואם אז תוכרז הפוגה, ותקבל פקודה לחזור", שאל בן־גוריון את דוב – "אבל חבריך מלח"י, המקיימים מסגרת עצמאית, לא יצייתו – בקולו של מי תשמע?"

תשובתו של דוב היתה ברורה והחלטית: "בקול מצפוני".*

אורי בר־און, מפקד פלוגת הג'יפים, ועקיבא סדובסקי־סער מפקד פלוגה ב' – ועוד מתי־מספר ממפקדי הגדוד – עלו בעקבות משה דיין לירושלים. אך שניהם, גם אורי וגם עקיבא, לא עשו שם רבות – כמשה דיין עצמו. דוב חזר עם מצפונו אל פלוגתו ואל חבריו אנשי לח"י בגדוד הקומנדו, שקיבל מעתה מספר גדודי חדש: 89. מעט־קט אחר־כך יצא דוב לקורס

* שבתאי טבת מביא גרסה שונה במקצת: "גרוד 89 לא רצה להיפרד מעל משה דיין. משלחת קצינים – בהם עקיבא סער, דוב הבלונדי, ישראל גפן ואחרים – יצאה תחילה למפקדת החטיבה, כדי להעביר את רוע־הגזרה, ואחר־כך אל בן־גוריון עצמו. בדעתם היה לאיים בשביתת־שבת, שתיפסק רק כשיוחזר אליהם מפקדם. בן־גוריון קיבל את המשלחת והיטה אוזן־קשבת לטענותיהם ולאיומם – שהגדור כולו, על ציודו ואנשיו, יעבור עם משה לגזרת ירושלים. בן־גוריון אמר להם, לרבריו, 'כי בטחון ירושלים קודם גם לטובת גדודם, ולא אלמן צה"ל – ישרתו תחת מפקד אחר'. בזכרונו [של משה דיין] נחרט, משום־מה, שהמשלחת היתה של קציני לח"י".

הקצינים, להמשיך בהשתלמות צבאית, תוך שהוא יוצא וחוזר לפלוגתו: להמשיך בראש אנשיו במלחמות ישראל – מנצחון מופלא אחד לשני – בבטחון, בתעוזה ובהתלהבות. עד שנפל בקרב בשערי סיני, ב"מבצע חורב".

מה הביא את שר־הבטחון לשלוף את המג"ד־זה־מקרוב, משה דיין, מחטיבה 8 ולמנות אותו למפקד חטיבת ירושלים? "בן־גוריון הכיר אז יפה את משה דיין, ואיש לא מנע בעדו למנותו לכל מה שרצה", קובע יגאל ידין. לדעתו "התייחס אז בן־גוריון אליו כפי שהתייחס למפקדים בכירים שלא שרתו בצבא הבריטי, מתוך הסתייגות מסויימת לכושרם הצבאי". דיין הועבר לירושלים, כיוון ש"ירושלים זקוקה למפקד קרבי טוב, והיא קודמת לכל מקום אחר", כדברי בן־גוריון בפגישה עם מפקדי "הקומנדו". אם אכן זו היתה תקוותו – הרי שבן־גוריון נכשל במינוי. בירושלים היתה לו לדיין חטיבה שלמה, מחוז שלם, ויעד נשגב – אך הוא לא הושיע את ירושלים, לא היטיב עמה יותר מדוד שאלתיאל, אולי אפילו פחות ממנו – שכן שאלתיאל ניסה לעלות על החומות; דיין גם לא ניסה, אף שהביא עמו מפקדים מהוללים מגדוד הפשיטה. את האחריות לאי־ההצלחה הטיל דיין על החיילים, חיילי חטיבת ירושלים, כפי שאף כתב בספרו: "רמת הלחימה של חטיבת 'עציוני' נפלה לא רק מזו של יחידות מובחרות כגדוד הקומנדו 89, אלא אף מן הממוצע של היחידות הלוחמות האחרות". ואל יחשוב איש שהמח"ט דיין חבק־ידים: "ניסיתי לשנות את הדברים, להעלות את המוראל ולהפגין בטחון, בהתנהגותי האישית בעת הביקורים במוצבים". הטלת אשמה על אחרים וטיהור עצמו, ראויים להשוואה עם אירועים שהתרחשו אחרי עשרים־וחמש שנים. אי־הצלחתו בירושלים היתה כאילו קרבן ל"תנאים אובייקטיביים": "הקרבות לא נתחדשו. קו החזית נשאר כפי שנקבע בקרבות שבתחילת המלחמה: מוקד של בעיות לא־פתורות. בעיות צבאיות, מדיניות ויהודיות".

אין ספק כי משה דיין היה דמות כריזמתית מזהירה, יוצאת דופן, "טיפוס של לוחם פרטיזני נועז, אמיץ ובעל יזמה", כפי שסבור היה יגאל ידין – שהתפעל מכמה וכמה מהלכים של דיין: "דוגמה קלסית לכך היתה מבצע כיבוש לוד, כאשר פרץ בראש אנשיו לעיר, בניגוד לכל החוקים המקובלים". ידין הכיר גם את דיין שלפני הפריצה ללוד: "כאשר נשלחו התותחים הישנים לעזרת דגניה, הודעתי להם: אני משגר לכם תגבורת חשובה – את משה דיין". ידין, כמו אחרים, ראה גם את תקופת אי־ההצלחה־הצבאית של דיין בירושלים כתקופה מזהירה. כך כתב ראש אג"ם בשנת תשכ"ז, תשע־עשרה שנה אחרי ההתרחשויות: "כאשר נתמנה דיין למפקד ירושלים הוכיח נטיה וכושר לעסוק גם בצדדים הפוליטיים של המלחמה. הוא ניהל במשך זמן רב את המשא־ומתן עם הירדנים. כמו לכל אחד מאתנו, יש לחובתו גם כשלונות צבאיים. האחד קשור באי־כיבוש בית־לחם".

וכך סיכם משה דיין עצמו את "תקופת ירושלים" שלו: "באתי לירושלים להיות מפקד חטיבה; נבחרתי לתפקיד בשל סגולותי הקרביות. אבל בדיעבד היתה פעילותי מדינית בעיקרה – משא־ומתן על הסדרים מקומיים והסכמים כלליים... בירושלים הרביתי בישיבות, בוויכוחים על ניסוחים, בארוחות ובקוקטיילים. שמי הופיע תכופות בכותרות העתונים. בחודשים אחדים **השתנה** לא רק אורח חיי, אלא גם **דפוס מחשבתי**".

השפעת החודשיים בהם שהה דיין בצוותא עם אנשי לח"י בגדוד הפשיטה ניכרה במשה דיין גם אחר־כך. אחרי ההתנקשות בברנדוט, כאשר "האצ"ל הודיע שברצונו להשתלב במערכת. ואילו לח"י לא עשה כן – והשערות שונות נשמעו בענין תגובתו". משה דיין הסביר את הפסיביות שלו ברדיפה הבלתי־נלאית של בן־גוריון את לח"י, שבוצעה בידי הש"י־הפנימי ושרידי הפלמ"ח. "באתי מפיקוד על גדוד שאחת מפלוגותיו היתה של אנשי לח"י, ויחסי עם מפקדה 'דוב

הבלונדי׳ היו ידידות והערכה הדדית. שמחתי על כך מאד. השפעת רצח ברנדוט על מצבה המדיני של ישראל לא היתה ידועה לי, לא היתה בתחום טיפולי, והאמת היא שאף לא העסיקה אותי״.

לא היתה כימיה בין המג״ד משה דיין וסגנו יוחנן פלץ. הדבר התבטא במיוחד ערב ״מבצע דני״, כאשר חזר משה דיין מארצות־הברית הישר לתוך המלחמה. את כל התכניות, עליהן עמל יוחנן פלץ בכל אותם שבועות, זרק דיין מאחורי גוו בהזדמנות הראשונה, כאשר אף לא דאג לתאום מהודק עם הפיקוד החטיבתי שמעליו. אף על פי כן סיימו שני מפקדים אלה את פעילותם בגדוד הפשיטה 81 (89) בזמן אחד. דיין החל להתקדם במעלות הפיקוד הצבאי והפוליטי; ואילו הקריירה הצבאית הלוחמת של יוחנן פלץ בצה״ל תמה כמעט בטרם התחילה. הוא אמנם לקח חלק ב״מבצע דני״, אך נפצע בעת התקפה אווירית. זמן קצר אחר־כך נתמנה למדריך בבית־הספר לקצינים. לשדה־הקרב לא חזר עוד.

את ״תקופת משה דיין״ בגדוד הפשיטה הממוכן סיכמה החלטת מטה הגדוד, להמליץ על הענקת אותות־הצטיינות לארבעה מחיילי הגדוד: הקצינים אריה נחמקין ואריה קנטי, והמ״כ מאיר רבינוביץ – על הצטיינותם ב״מבצע דני״; ונוסף להם: טוראי זאב כהן – על הצטיינות בקרב כפר־ויתקין נגד האצ״ל...[21]

עירן גרוד 89 – מג״ד חדש, גם סמג״ד

יום לאחר תחילת ההפוגה השניה נתפנה המטכ״ל לשנות את מספרו של גדוד הפשיטה הממוכן 81 למספר 89 - סיומת שנקבעה כציון מזהה לגדודי־פשיטה שאמורים לקום גם בחטיבות אחרות. ואולי נקבעה ההחלטה על־ידי הרמטכ״ל בעצם ימי קרבות עשרת־הימים, ופרסומה עוכב עד להפוגה. מכל מקום, דו״חות גדוד הפשיטה על פעילותה ב״מבצע דני״ וב״מבצע מוות לפולשים״, מיום י״ג תמוז (20.7), כבר נושאים את המותג ״גדוד 89״.

פציעתו של יוחנן פלץ, סמג״ד גדוד הפשיטה, הפנתה את תשומת־לבו של יצחק שדה, מפקד חטיבה 8, לעבר יעקב אליאב, שנודע יותר כ״ישקה״, המפקד הנועז מוותיקי לח״י ומומחה ראשון־במעלה לביצועי חבלה. ההכרות בין ״הזקן״ לישקה התפתחה בימי ״תנועת המרי״. לגבי ישקה לא היו לאנשי ה״הגנה״־לשעבר הסתייגויות, שכן לפני ״המרי״, לאחר בריחתו מבית־הסוהר בירושלים, עשה ישקה תקופה לא קצרה בחסותה של ה״הגנה״ והיה משושביני ״תנועת המרי״. ישקה חזר לארץ בה׳ אייר תש״ח. את השנה האחרונה עשה בשליחות לח״י במצרים ובמערב אירופה, שנסתיימה במלכודת שנטמנה לו בבלגיה, במשפט ובמאסר. אף שכניסתו לתפקיד לא לוותה בחפיפה של הסמג״ד היוצא, הפצוע, ולא בהדרכה של המג״ד שעמד לעזוב גם הוא את הגדוד באותו זמן, לא סבל יעקב אליאב מחבלי קליטה רבים - שכן מצא את עצמו בין מכרים וידידים. המטרה שעמדה לפניו - לאחר השחיקה של הגדוד בקרבות עשרת־הימים - להחזיר במהירות את גדוד הפשיטה לכשרו המלחמתי, בכוח־אדם ובכלי־מלחמה. בתפקידו זה נסתייע ישקה במפקדי הפלוגות, שהיו מעוניינים כמוהו בהעמדת הגדוד על תקנו.

החיפוש אחר מג״ד חדש במקומו של המג״ד הכריזמתי לא ארך זמן רב. מצאו אותו בקרב המשפחה - לא משפחת הפלמ״ח, שדיין סלד ממנה. אלא בקרבת המשפחה ממש. סיפר המג״ד המחליף, דב צסיס: ״משה דיין רצה להתעלל בי... הוא אמר ליצחק שדה שרק אני משוגע מספיק כדי לפקד על המשוגעים שלו״. ובמין שמחה־לאיד הוסיף צסיס כי ״משה דיין האמין שהגדוד ילך אחריו לירושלים... הוא רצה להכשיל אותי. אבל רק שמונה חברים הלכו עם דיין״. בצדק יכול דב צסיס לטפוח על חזה עצמו: ״הצלחתי לגבש את הגדוד ולהגדיל אותו״. אבל משה דיין לא ״פירגן״

לצסיס. "כשהצלחתי בתפקיד, משה בא לספר לי שקיבלתי את הפיקוד רק בזכות ההמלצה שלו... גפן נשאר אצלי בגדוד, ירושה מדיין". ישראל גפן הוא בעלה השני של אביבה דיין, אחותו של משה, לה היה דב צסיס נשוי במשך שנתיים. בדברו על דיין לא שכח צסיס להוסיף כי "גם כשהתחתנתי עם אחותו לא נעשינו קרובים. הוא לא אהב אותי, כי לא רציתי לראות בו אליל".

על הקשר בין דב צסיס למשה דיין סופר, כי "כשסיים בית־ספר יסודי עברה משפחת צסיס לנהלל. הבן דב התאהב באביבה דיין, האחות של משה. בשנת 42 נשא אותה לאשה. שנתיים אחרי־כן התגרשו. אביבה נישאה שוב [לישראל גפן, קצין־תחבורה בגדוד ה"קומנדו"]. וכעבור שנים התאבדה". צסיס טען כי זהר־זוריק דיין, האח הצעיר של משה, אילץ אותו לשתפו בפעולה נגד הדרוזים של קאוקג'י שתקפו את רמת־יוחנן, זמן קצר לפני הקמת מדינת ישראל, עליה פיקד דב צסיס. זוריק דיין נהרג בקרב זה.

ב"סזון" הגדול של ה"הגנה" נגד האצ"ל, ב־45, היה דב צסיס אחראי על הפעולות נגד האצ"ל באזור תל־אביב. ב"הגנה" האמינו שהקו הקיצוני של "הפורשים" מפריע לפשרה עם האנגלים, מסביר דב צסיס. על כן החליטו לרסן אותם, כדי למנוע עימות כללי עם האנגלים. "זו היתה תקופה מכוערת. משה דיין היה אחראי על הבילוש, אני על הביצוע. הכל נעשה באלימות נוראה. באנו לבתים של חברי האצ"ל ולח"י, חטפנו אנשים בכוח. הם הוחזקו במאסר. רצינו לשכנע אותם להפסיק עם הטרור, וזה היה חסר תכלית. התביישתי במה שעשיתי. לקחת יהודי ולכלוא אותו. כמו שהנאצים אמרו: קיבלתי פקודות. היתה לי יכולת פיזית לבצע את מה שהיה צריך לעשות. אחר־כך ניסתה ה'הגנה' להתנער מאחריות ל'סזון'. זהו שקר. היינו שם, ואני מתבייש במה שעשיתי".

דב צסיס היה קמב"ץ וסמג"ד בגדוד הרביעי של הפלמ"ח ומפקד גדוד 21 בחטיבת "כרמלי". בהתקפה על ג'נין אמור היה גדוד 13, בפיקוד אברהם יפה לפרוץ לג'נין, לאחר שגדודים 21 ו־22 יחפסו את הרכסים השולטים. אך כיוון ש"אלכסנדרוני" לא תקפה בחזית טול־כרם, נאלצו "גולני" ו"כרמלי" לפנות את ג'נין תוך אבדות כבדות. סיפר צסיס: "ישבתי מאחורי סלע. לידי היו הסגן שלי ועוד מפקד פלוגה. פגז ישיר העיף אותנו באוויר. אני הסתובבתי פעמיים על הראש, נפלתי על קובע־הפלדה, ומאז יש לי בעיות עם עמוד־השדרה".

הפיקוד על גדוד 21 נלקח מדב צסיס ההמום. "הזמנתי מקלף", רשם בן־גוריון בכ"א סיון (28.6). "גדוד א' [21] – המפקד דב צסיס – יוחלף על־ידי אהרן רבינוביץ"... את קרבות "עשרת הימים" החמיץ דב צסיס. אך מיד אחר־כך באה הזדמנות חייו – כשקיבל תחת פיקודו את גדוד הפשיטה הממוכן. היעמוד דב צסיס באתגר, כשייכנס לחליפה המרופטת ורבת־התהילה של המג"ד הקודם – ללא הכריזמה של משה דיין? על גדוד הפשיטה 89 תחת פיקודם של המג"ד דב צסיס והסמג"ד יעקב אליאב יסופר להלן.*

* מעניין כי במכתב שנשלח ע"י שרות מודיעין בט"ו אלול תש"ח (19.9.48), יומיים אחרי ההתנקשות בברנדוט והכרזת לח"י כישות בלתי־לגלית, נכללו רברי ביקורת קשים על "גדור פשיטה ממוכן 89, חטיבה 8" ועל מפקדיו: "הגדוד הנ"ל היה בשעת פיקודו של משה דיין אחד הגדודים הנבחרים בצבא. אנשיו היו "מתנדבים" ממש. עתה חלה בו ירידה מדאיגה... המפקד החדש – דוב צסיס – לא הצליח לרכוש את אמונו של הגדוד, נעדר לעתים קרובות מהמפקדה ומראה אזלת־יד, לפי ההפקרות שהשתלטה בגדוד. כ־150 איש נעדרים מדי יום ביומו מהמחנה. חלק ניכר של אנשי הגדוד עוסקים בשוק ומוגנים ע"י קופת הגדוד אשר הם כביכול משרתיה... בסיכום יש להדגיש שהמצב הוא כל כך ירוד, שבזמן 'מצב הכן' לפני כמה ימים ברח רובו של הגדוד. המוראל והמשמעת ירדו פלאים ויש חשש שהגדוד יכזיב את כל התקווח אשר הפיקוד העליון תולה בו, באם לא יעשו שינויים רדיקליים בהרכבו ופיקודו של הגדוד הזה"... אם לא המג"ד, הרי לוחמי הגדוד – וביחוד לוחמי חרות ישראל שבו – אכזבו את חששותיו הנוראים של איש־המודיעין (בהשפעת חיסול לח"י אחרי אירועי ברנדוט, כנראה) והגדוד הגיע להשגיו המופלאים במורדות הר־חברון, בעירק־סווידן, בנגב המערבי ובעוג'ה־אל־חפיר שבשערי סיני.

דב צסיס עזב את גדוד הפשיטה 89 באופן פתאומי – אחרי המסדר הגדודי בבן־שמן בי׳ טבת תש״ט (11.1.49). את מקומו תפס עמיתו להתקפה על ג׳נין – אברהם יפה. הסיבה לעזיבתו של דב צסיס לא נמסרה. במסמכים מדובר על חקירה בקשר לגדוד 89. תוצאות החקירה לא פורסמו. מעט אחרי שעזב את הגדוד ואת צה״ל נשלחה אליו הזמנה מאכ״א, לבוא לקבל דרגת סא״ל. דב צסיס לא בא: ״לא רציתי לקבל מהם דבר. שבעתי דם ורציתי רק ללכת. בצבא לא יכולתי להישאר״. בהזדמנות אחרת אמר: ״אחרי כיבוש רפיח עזבתי את הצבא. ראיתי מחזות נוראים בימי המלחמה, ואני אפילו תרנגולת לא מסוגל לשחוט... הייתי בכל מה שאפשר להתעסק אז, וזה היה בגדול. צדוק, שהיה ראש אגף כוח־אדם, הציע לי העלאה בדרגה. לא הסכמתי. הלכתי הביתה. לא ביקשתי לא ג׳וב ולא פיצויים״.

אברהם יפה, המג״ד השלישי של גדוד הפשיטה 89, נכנס לתפקידו בב׳ שבט תש״ט (1.2.49). הוא לא זכה להוליך את גדוד 89 לקרבות ולנצחונות נוספים. צה״ל לא עלה ״אל ההר״ והשתלב בפשרות הכואבות. אברהם יפה נשאר עם הבעיות. ולוחמי 89 אכן היו בעייתיים בימי הפוגה. כמג״ד 89 הוביל אברהם יפה את אנשיו רק פעם אחת: ב״מצעד שלא צעד״, ב״יום העצמאות״ הראשון, בה׳ אייר תש״ט. היו אלה ימי הפרוק הרשמי: הלוחמים השתחררו לפי צווים 4, 5, 6, 7, 8. הנשארים הפכו זמנית ל״אנשי פלמ״ח״, כשהועברו לגדוד הפשיטה 9, לחטיבת ״הנגב״ – שפורק גם הוא זמן קצר אחר־כך.

הסמג״ד יעקב אליאב המשיך בתפקידו עד לפרוק הגדוד; ובינתיים יצא להשתלמות בבית־הספר לפיקוד ומטה, במחזור הראשון. ישקה המשיך עוד זמן־מה בצבא הקבע. לאחר פרוק גדוד 89 עבר לחטיבת ״גולני״, שלא פורקה, וקיבל לפיקודו את גדוד 13, עמו נקלע לקרב האומלל בתל־אל־מוטילה. קרב זה לא נרשם במאזן החיובי של הלוחם והמפקד יעקב־ישקה אליאב־לבשטיין. האם היה זה בשל איכות החיילים (כטענתו של משה דיין לגבי לוחמי ירושלים), או אולי בשל אווירת ההתפרקות ששררה בצה״ל בתש״י–תשי״א (1950–1951), שנבלמה רק עם הופעת אנשי ״יחידה 101״ ב״שטחים״ שעדיין לא נכבשו?

מפקדי גדוד פשיטה ממוכן 89 (81). מג״ד: משה דיין (אייר–תמוז תש״ח, 7.48–6), דב צסיס (תמוז תש״ח–טבת תש״ט, 1.49–8.48), אברהם יפה (טבת–סיון תש״ט (6.49–2); סמג״ד: יוחנן פלץ (אייר–תמוז תש״ח, 7.48–6), יעקב אליאב (תמוז תש״ח–סיון תש״ט, 6.49–8.48); קציני מטה: שליש: שמואל רוטשילד, אלימלך דוידסקו, יוסף פרידמן; קציני אימונים: שמואל בקר, צבי סוט; מ״פ המטה: נחמן בצר, הרי אלכסנדר; קמ״ן וסיירים: גדעון בלוך, יגאל בן־דוד, משה ברקוביץ; קצין טכני: אברהם סיגלר; קצין תחבורה: ישראל גפן, אריה קיזר; רופא גדודי: אוסקר לוין; קצין קשר: אורי פריד, יהושע בידני; קצין אפסנאות: מרדכי קרמפל, חנוך ורשבסקי; קצין סעד: חיים אבני; רס״ג: חיים אלכסנדר. ס״ה במצבת פלוגת המטה – 100–120.

פלוגה א׳ – חר״ם. מ״פ: יעקב גרנק (אייר תש״ח–כסלו תש״ט, 12.48–6); סמ״פ: דב ברמן, פתחיה זליבנסקי (סיון–תמוז תש״ח, 7.48–6), חיים שבתאי (תמוז תש״ח–אייר תש״ט, 5.49–8.48); מפקדי מחלקות: אברהם פירט, צבי קסלר, אביגדור גלבין, צבי שצמן, יעקב רוטה. ס״ה במצבה – 100–120.

פלוגה ב׳ – חר״ם. מ״פ: עקיבא סדובסקי־סער (אייר–אלול תש״ח, 9.48–6), נפתלי ארבל (תשרי–אייר תש״ט, 5.49–10.48); סמ״פ: אפרים בריל; מפקדי מחלקות: שמואל בנקלר, צבי גולדרינג, דב סגל, ליאון קנטי. ס״ה במצבה – 80–110.

פלוגה ג' – חדירה קלה. מ"פ: אורי בר־און (אייר–תמוז תש"ח, 7.48–6), מרדכי ירדנאי; סמ"פ: יוסף גרבר; מפקדי מחלקות: אמנון אברמסון, אריה נחמקין, עמוס אברמסון, יוסף גרבר, זאב סלוצקי. המצבה – 30–40.

פלוגה ד' – מסייעת. מ"פ: אריה זילברבאום; קצין חבלנים: יעקב אהרוני; קצין מק"ב: יעקב בקר; קצין מרגמות: צבי גרוסמן; רס"ל: אהרן רובין. המצבה – 50–60.

פלוגה ה' – חדירה קלה. הוקמה בהפוגה השניה, במתכונת פלוגה ג', בפיקודו של שמואל פקר. מצבת הפלוגה עמדה על שלושים לוחמים.

פלוגה ו' – משוריינים. מ"פ: אליעזר גדולטר, אדיה קייזר. ס"ה במצבה – 6–12.

נסיון לשמר את מורשת הגדוד נעשה שנה לאחר היווסדו – כאשר שרידי הלוחמים צורפו לגדוד הפשיטה 9 של חטיבה 12, "הנגב". אולם נסיון זה לא החזיק מעמד, שכן מורשת הלוחמים של שני הגדודים – לח"י והפלמ"ח – לא היתה רצויה לגורמים הקובעים.[22]

גדוד 82 – גדוד שריון, גם טנקים

אם על הקמת גדוד הפשיטה (קומנדו) 81 הוחלט עוד לפני שהיה משהו ממשי מלבד המג"ד המיועד – משה דיין – הנה השלד של גדוד השריון, שקיבל את המספר 82 כבר בראשיתו והתמיד בו כל ימי מלחמת העצמאות וגם שנים לאחר מכן, היה מוכן ומזומן כבר ביום הראשון להקמתו. במצבת כוח־האדם של גדוד השריון מיום כ"א אייר (30.5), עם בואם של מאות אנשי לח"י לבסיס תל־ליטבינסקי, נמנו 621 איש, ובתוכם "פלוגה משוריינת" מאה"ד המונה 143 איש. גם מצבת י"ב סיון (19.6) מורה על מספר דומה – 636 – בגדוד 82. ואילו לאחר השחיקה והאבדות ב"מבצע יואב" וב"מבצע חורב", לקראת השחרורים על־פי שנתונים – מנה הגדוד 542 איש, כמאה מהם קצינים.

כבר הזכרנו כי תודעת השריון, או אימת השריון, העיקה על ההנהגה ומפקדי הצבא הישראלי המתפתח כבר מראשית הלחימה, לאחר ההצבעה במועצת הבטחון של האו"ם. ידוע היה שבידי האויבים – מדינות ערב – מצויים כוחות שריון, כולל טנקים. את נחת זרועו של השריון הערבי חשו יהודי ארץ־ישראל במכות־השריון שהנחית "הלגיון הערבי" בירושלים ובכפר־עציון. גם נשק נגד שריון כמעט ולא נמצא. השריון היהודי, מאולתר בעיקרו – שהופעל למניעת ניתוקם של ישובים – הלך והתמעט בצורה מדאיגה במספר התנגשויות. אך צעדים להפעלת שריון, וטנקים בכלל, בפעולות אופנסיביות – נעשו רק סמוך להקמת המדינה. חודש־חודשיים לפני הקמת צה"ל החל אגף־ההדרכה לרכז מגוייסים בעלי נסיון במכונאות שריון, כאלה שעברו קורס למכונאות טנקים ושריון בצבא הבריטי. במסגרת זו הוקם תחילה, כאמור, גדוד שריון שהועבר לחטיבה 7. רק הגדוד השני, שאמור היה להיות גדוד טנקים, יועד לחטיבה 8, שעדיין לא ניתן האישור להקמתה. המג"ד השני של גדוד הטנקים והשריון, שאול יפה, הבהיר היטב את מצב השדיון של הצבא היהודי: "לא היה בצה"ל שטח שבו היתה בורות כה גדולה כמו בענייני שריון". והיו לכך, לפי דעתו של שאול יפה, סיבות היסטוריות מנטליות: "במקרה, ואולי לא במקרה, לא שימשו יהודים בשום מקום כשריונאים. היחידים שהיה להם מושג כלשהו, היו עובדי סדנאות, ששם רכשו את השכלתם השריונאית. לכן התחיל הגדוד [82] מאפס. כל מי שטען כי עסק בטנקים – לקחו אותו לגדוד. וכך קרה שגדוד השריון – מן המפקד, שלא ידע מלה עברית, ועד לטוראים – היווה ציבור מגוון ומוזר".

המפקד הראשון של גדוד הטנקים, פליקס באטוס, אכן לא ידע מלה עברית בבואו ארצה; גם לא אנגלית; והפלא־ופלא – גם לא אידיש, שכן הוא בא ממשפחה מתבוללת בפולין. גם שנה

אחת אחר־כך, כשהוקם גדוד השריון, לא חל שינוי בידע הלשוני שלו. את השכלתו הצבאית בחיל־הטנקים רכש בחיל־השריון הסובייטי, אליו נקלע במקרה. הוא נפל בשבי הרוסי, כשאלה פלשו לפולין ב־1939 לפי הסכם ריבנטרופ־מולוטוב, ובשל הידע שלו במכונאות־רכב סופח לחיל השריון. בשורות "הצבא האדום" לקח חלק בקרבות המרים נגד הצבא הגרמני, והגיע לדרגת מפקד טנק. אך לדרגת מיור ופיקוד על גדוד טנקים הגיע רק לאחר המלחמה, בצבא פולין החדשה. באביב תש"ז הגיע ארצה וקיבל את הכינוי "הרמן", למניעת זיהויו, כאשר הבריטים שלטו עדיין בארץ. "הביאה אותי ה'הגנה' מפולין", סיפר פליקס. "בפולין שרתתי בצבא פולני, הייתי מפקד רגימנט של טנקים. ובאו אלי ושיכנעו אותי שאני אבוא ארצה. באתי. ביום שלישי נפגשתי עם יצחק שדה, נפגשתי עם יגאל אלון ועם דן לנר. וככה התחלתי פה". באטוס היה המדריך הראשון ללוחמת שריון בקורס למפקדי פלמ"ח שאירגן חיים ברלב. בכ"ט אדר־א (10.3) דיווח יצחק שדה על "קורס של 15 מפקדי שריון. נשלחו ממקומות שונים. כולם עברו דרגת מ"מ. במטה – הרמן (מפולין), ארקדי (מרוסיה), שירתו ביחידות טנק".

בי"ז אייר (26.5), כאשר דן המטכ"ל בהשלמה לחטיבות, שנשחקו בשבועות הבלימה הראשונים, ואושרה הקמתה של חטיבה 8 – העלה לוי אשכול־שקולניק את שמו של פליקס באטוס: "יש טנקיסט, הרמן, מפולין, טוען שיש לו מכר חשוב בפולין, ויוכל להשיג טנקים מצויידים ולהביא אותם במהרה לארץ". בן־גוריון לא חשב פעמיים: "אישרתי שליחתו, אם כי אני מפקפק אם לפולין יש מה שדרוש לנו, ואם יש – הנקבל?". שלושה ימים לפני כן הודיע שאול אביגור, שנשלח לזרז את פעולות הרכש, כי אהוד אבריאל נכנס במשא־ומתן עם צ'כיה כדי לקנות אווירונים, טנקים ותותחים בקרדיט. זוהי תזכורת ראשונה ביומן בן־גורין על רכישת טנקים. המאמץ בשבועות הראשונים לפלישה היה לצרכי הגנה – מטוסים, תותחים, מכונות־יריה ורובים. והגה סוף־סוף מופנה המאמץ לרכישת טנקים. רק כעבור חודשיים יגיע שר־הבטחון להכרה בחשיבות הטנקים. בכ"ט תמוז (5.8), שלושה שבועות אחרי הפעלת טנקים ישראליים, ב"עשרת הימים", דן המטכ"ל בנשק הדרוש לצה"ל ב־יופן דחוף. רשם בן־גוריון: "בררתי העדיפות ברכישת נשק. הכרחיים טנקים – מוטב 10 טנקים במקום 4 'סכינים' ["מסרשמיטים"]".

על אף הסכמתו של שר־הבטחון לא נשלח באטוס לפולין – משתי סיבות: א) לא נמצא מפקד אחר לגדוד הטנקים, על אף אי־שליטתו בלשון העברית או האנגלית. ב) באותו זמן היו משלוחי טנקים בדרך והקמתו של גדוד טנקים נראתה דחופה, ריאלית וממשית.

בכ"ז אייר תש"ח (5.6) נתבשר בן־גוריון מפי שאול מאירוב־אביגור "על קניית 12 זוחלים [טנקים] של 16 טון כ"א ו־10 זוחלים של 9 טון". מתי יגיעו הטנקים האלה? "נקבלם במשך 3 שבועות, אריזתם בארגזים תימשך עוד 2–3 שבועות". ידיעות על טנקים שנקנו ועל הצעות־מכירה שהחלו לזרום למשלחת הרכש, יכלו לשמח את הלב, לולא בעיית מועד הגעתם. בג' סיון (10.6), חמישה ימים אחרי ההודעה הקודמת, מודיעה משלחת הרכש: "חתמו חוזה על 27 טנקים בני 16 טון, 10 טנקים בני 9 טון. מתנהל עוד משא־ומתן על 10 טנקים אמריקניים בני 9 טון – אלא שאין תחמושת לנשק שבתוכם. מוכנים למכור לנו עוד 40 טנקים בני 16 טון, אך אין להם תחמושת מספיקה. מחפשים בפולין, ברלין ועוד. ספק אם יימצא". סיכום כל ההבטחות היה אכן מרחיב לב: יותר מ־100 טנקים – חיל־שריון של ממש... זה לא הכל. עד סוף סיון תכפו ובאו בשורות הטנקים: "נרכשו על־ידי אהוד [אבריאל] 10 טנקים כ"א 9.5 טון עם נשק ותחמושת, 12 טנקים בני 16 טון עם נשק ותחמושת... על־ידי טדי [קולק, בארצות־הברית] 26 טנקים בני 16 טון עם כל הזיון והתחמושת... נקנתה אניה בקנדה ונשלחה למכסיקו, בה יבואו 38 טנקים 5– א בני 16 טון, עם תותח 37 מ"מ... התקשרנו על 12 טנקים בני 16 טון,

10 טנקים בני 9.5 טון. הם דורשים מחירים מטורפים (כפליים מהטנקים שקנינו בצרפת - אלה עלו כ"א 41,000 דולר עם הציוד. בצ'כיה דורשים 89,000 דולר)... באמריקה (מכסיקו) יש לנו 35 טנקים בני 16 טון. כ"א יעלה 8,800 דולר. טרם יצא".

אמת, לא כל כמויות הטנקים הללו נשארו על הנייר. כבר בכ"ז אייר (5.6) נתקבלה הודעה מיהודה ארזי (אלון), כי "יצאה אניה ובה 10 טנקים, משקל כל אחד 12 טון, נושאות תותחים בני 37 מ"מ, 2 מכונות־יריה". ביומן נרשם כי "אלון מבקש לדחות ההפוגה, כי הנשק גלוי". בן־גוריון חשש פחות: "מסופקני אם ביום ב' [7.6] תהיה הפוגה". בן־גוריון לא התבדה. בא' סיון (8.6) נרשם ביומן: "אתמול פרקו אניה שהביאה 13 הוצ'קיס". ימים אחדים אחר כך הגיעה עוד אניה עם משלוח של טנקים. בח' סיון (15.6) נמסר לבן־גוריון על הגעת האניה, וכי: "באניית אלון שבאה הנה שלשום, יש לפי דברי שאול [אביגור]: 10 טנקים הוצ'קיס, לכל אחד תותח של 37 מ"מ ומכונת־יריה של 7.5 מ"מ ותחמושת לנ"ל".

על טנקי ה"הוצ'קיס" הראשונים סיפר פליקס באטוס: "יום אחד אמרו לי שיצחק רוצה לדבר אתי, דחוף ביותר. באתי אל יצחק שדה, בשדרות רוטשילד, והוא אומר לי: 'בוא. אני נוסע לאיזה מקום. נסענו לנמל - וכל הזמן הוא דיבר בהתפעלות גדולה על הטנקים שהגיעו ארצה, ויש לנו טנקים וטנקים וטנקים. באנו לנמל: עמדו שם עשרה 'הוצ'קיסים'. זהו טנק ישן, בין־מלחמתי, משנות השלושים הראשונות. ולכל הצדות, כמה מהם היו מקולקלים. אבל החברה שבנמל אמרו שאפשר לתקן את זה, ושנסתדר". לדברי באטוס, הוא לא התלהב, בלשון המעטה, ממשלוח הטנקים: "אני הייתי בפרובלמה - לא ידעתי מה להגיד ליצחק שדה. לא היה לי אומץ להגיד לאיש הנפלא הזה שכל זה גרוטאות. אמרתי לו בגמגום: 'בסדר, וזה, ויהיה טוב, וזה, נתקן וניסע, וזה'...

"אחרי יומיים או שלושה הוא אמר לי: 'פליקס, אנחנו עושים חטיבת שריון'. ואז אמרתי לו: 'תשמע, יצחק, אני צריך להגיד לך שמזה לא עושים חטיבת שריון. אפילו לא גדוד'. והוא אומר: 'טוב. שיהיה גדוד שריון, גדוד שריון'. ואני אומר לו: 'גדוד שריון זה לא דבר שאפשר לבנות במשך יום ולא בשבוע, אפילו לא בחצי שנה. כל איש־צוות צריך ללמוד, אחר־כך צוותים, ואחר־כך מחלקות, ומטה'...

"והוא לא מושפע מהדברים שלי. 'בולשיט', הוא אומר. 'כל זה בולשיט. מפקד יש - אתה. טנקים יש? - יש. יש גדוד. היתר אנחנו נמצא. יש גדוד'!"[23]

חבלי־הקמה של גדוד הטנקים - ראשון לגיסות השריון

כך קם גדוד השריון, שנועד להיות גדוד טנקים. אך מכל מאות הטנקים לא הצליחו להפעיל לקראת "מבצע דני" אלא 5-6 "הוצ'קיסים", שיכלו להיות יעילים יותר אילו היו להם צוותים מאומנים. הופעתם של טנקים בשורות צה"ל - עם תוספת שני "הטנקים הכבדים", ה"קרומבלים", שהגיעו שבוע לפני המבצע - היתה בעלת השפעה פסיכולוגית על "הלגיון הערבי", שהיה האויב המסוכן ביותר נגדו נלחמו ב"מבצע דני".

כדי להקים גדוד שריון, ובמיוחד גדוד טנקים, לא די בעשרה "הוצ'קיסים' וגם לא במאה. צריך אנשי־צוות לטנקים וצריך מפעילים ואנשי־תחזוקה. אימון של אנשי־צוות לטנקים, כמו צוות־אוויר, דורש חודשים של אימון - ובימי סיון־יוני, לפני חידוש הלחימה, היתה בעיית הצוותים חמורה ביותר. בג' סיון (10.6) הגיעה הצעה מחו"ל: "הצ'כים מוכנים לתת אימון צבאי ל־120 טנקיסטים. דרושים לכך נהגי טרקטורים ומכוניות־משא היודעים צ'כית. הקורס - 3 שבועות". על אף הנסיון החיובי בהכשרת טייסים, לא נטתה ההנהגה הישראלית להענות להצעה מצ'כוסלובקיה. הזמנים השתנו. המעורבות הסובייטית בצ'כיה התגברה, והיה חשש

שהעמקת הקשרים עם צ'כוסלובקיה בעת הזו תחזק את אווירת־החשדות בארצות־הברית לגבי הנטיות הפרו־סובייטיות בישראל. מה עוד, שרק אחרי "דני" הגיעה חשיבות חיל־השריון לתודעת הגורמים הקובעים. בכ"ט תמוז (5.8), כשהועלתה בעיית כוח־אדם נוסף לצה"ל, דרש משה צדוק "צו־גיוס לבני 17", שחלק מהם היה בקורסים לטירונות. "המגוייסים מגיל זה יסיימו בעוד שבועיים את האימונים" – מסר ראש אכ"א – והוא "מציע לשלוח אותם לתותחנים, לחיל־האוויר, לשריון, לים, לקשר" – ענפים שדורשים אמונים ממושכים.

המאמץ להגדיל את עוצמת חיל השריון לא פסק. בכ"ה תמוז (1.8) דווח לשר־הבטחון כי מתנהל "משא־ומתן על 22 טנקים (12 של 16 טון, 10 של 9.5 טון). מחירים מופרזים: 90,000$ טנק גדול. אהוד עומד על המקח, הורידו עד 75,000. יש 'שרמנים' בלי ציוד, ולא כדאי לקנותם. ביציאת האניה ממכסיקו יש קושי מתמיד. בכל אופן, 32 הטנקים לא יבואו באניה זו". הטנקים הללו, ה"שרמנים", לא יגיעו גם באניה הבאה – למרות שאליהו סחרוב הודיע שוב על "הטנקים בארצות־הברית (בנמל גלווסטון) מספרם 36", וכי "הושג גם הציוד בשבילם". האמריקאים הקפידו על ה"אמברגו" יותר מכל מדינה אחרת. "שרמנים" אמריקאיים הושגו, בסופו של דבר, אבל לא מארצות־הברית אלא מאירופה, משיירי מלחמת־העולם השניה. בא' כסלו תש"ט (3.12) התבשר בן־גוריון כי "סלבין [יוזם ומפתח התעש] ביקר 22 טנקים ('שרמנים'). התלהב מטיבם המכני. כל 'שרמן' עלה כאלף פונט (לא מצויד), בלי הובלה. הנעתם תדרוש 3 חודשים. סבורים שאפשר יהיה להרכיב עליהם תותח 75 מ"מ קרופ. סלבין סבור שאפשר יהיה לתקן 2/3 מהתותחים המקולקלים שב'שרמנים'. הוא רוצה לקחת על עצמו כל המלאכה. לחטיבה 8 יש סדנא חשובה, אבל אין להם הכלים שיש לסלבין". וכך פרצה "מלחמת היהודים" גם לתחום הטנקים והשריון... "היות וגדוד 82 היה צריך לקבל את השריון הכבד, טיפלנו אנחנו בעיקר בגדוד זה", סיפר יחיאל אלטמן, קצין הסדנא החטיבתית. הסדנא הוקמה על־ידי אנשים שסיימו קורס חצי־שנתי למכונאות טנקים ושריון בצבא הבריטי. "לא נזקקנו לסדנאות חיצוניות", סיפר קצין הסדנא. "היה זה עיקרון של מפקד החטיבה – שכל כלי־רכבה יתוקנו בסדנתה, כדי שהכלים יתוקנו ללא דיחוי וללא תלות בגורמים חיצוניים. על אף המחסור בכוח־אדם וציוד, התלבשה הסדנא החטיבתית על ה"שרמנים" הראשונים שנקנו באיטליה כחומר־גלם לבתי־יציקה. "בטנקים אלה חובלו התותחים, הוביצר 105, והמנועים. תפקידנו היה להחזיר את הכלים למצבם התקין. חלקי־חילוף לא היו, ונאלצנו להעזר בחומר שנעזב על־ידי הבריטים. אספנו שרשרות ל'שרמן' ממחנה קורדני, שם נפרשו על החולות. גם גלגלי־הנע, גלגלי־מרכוב וגלגלי־מתח. הצלחנו להחזיר למצב תקין כמעט את כל שלושים הטנקים הראשונים". קצין־הסדנא מדגיש כי "אילו היו לטנקים הללו גם תותחים, אפשר היה לנצלם במלחמת השחרור". אך עד לסיום "מבצע חורב" לא הופעלו אלא שנים מן ה"שרמנים" הללו.

עוד לפני שהגיעו ה"הוצ'קיסים" וה"שרמנים", אף לפני שהוקם גדוד הטנקים, כבר נמצאו ברשות צה"ל מספר טנקים. בחודשים האחרונים לשלטון הבריטי נרכש טנק "שרמן" מחיילים בריטים שעסקו בהשמדת ציוד צבאי. הטנק נרכש סמוך למקום שנועד להשמידו, בהר־הכרמל. הבעיה היתה כיצד להעבירו לאזור תל־אביב. מובילי־טנקים טרם היו אז, וכמה מצמיגי המשאית הכבדה התפוצצו בדרך, עד שנפרק ה"שרמן" במחסני "התערוכה" שליד נמל תל־אביב. אבל בעייתו של "שרמן" זה היתה – שלא היה לו תותח. הוא הוכנס לפעולה, לראשונה, בהתקפה על מצודת עירק־סווידן, בז' מרחשון תש"ט (9.11), אחרי "מבצע יואב" ולפני "מבצע חורב". אף לקח חלק בהתקפה על עוג'ה־אל־חפיר ועל משלט ההצטלבות שליד רפיח. את סיומו האומלל מצא ה"שרמן" הראשון בשערי אל־עריש, כשנאלצו לפוצצו, משנתקבלה מראש אג"ם, יגאל ידין, פקודת הנסיגה הראשונה מסיני.

והיו עוד טנקים, סוריים, מעמק־הירדן. סיפר פליקס באטוס: "בזמן ההתקפה על דגניה השאירו הסורים טנק על חוף הכינרת. קראו לגרישה גרבלובסקי ולי, כיוון שהיינו המומחים לטנקים, כדי לתקן את הטנק, מטיפוס 'רנו'. העלינו את הטנק על מכונית משא והבאנו אותו למוסך בקיבוץ מזרע. כעבור כמה שבועות ניתנה הוראה לשתף את הטנק הזה בהתקפה על משטרת מגידו. התכנית היתה להוביל את הטנק על מכונית משא לקרבת המשטרה, להורידו שם ולתת חיפוי להתקפה. גרישה ניסה להעלות את הטנק על מכונית־המשא, אך המצמד נשרף. בקיבוץ נשתרר אבל, האנשים ממש בכו. בלית־ברירה הועלה הטנק על מכונית־משא בעזרת כבל – והשתתף בהתקפה על משטרת מגידו... מעל המשאית". זה לא היה ה"רנו" היחיד. "קיבלנו 3 טנקים 'רנו' מחזית הדגניות", סיפר קצין־הסדנא של חטיבה 8. "אחד מהם תוקן מיד וניתן היה להשתמש בו. את שני האחרים היה צורך לפרק כדי להביאם למצב תקין. אך עוד לפני שהגדוד הספיק להתארגן נקרא ערב אחד לחזית ראש־העין. ה'רנו' היחידי נסע על זחליו את כל הדרך מתל־השומר עד ראש־העין". מאין אנשי־צוות לטנקים נאלץ קצין־הסדנא לנהוג בעצמו, כשהוא מתחלף בדרך עם אחד מחברי קבוצתו. "למעשה, לא פעלנו דבר", סיכם יחיאל אלטמן, כיוון "שאנשי האצ"ל התחילו לסגת מפני העירקים". (האצ"ל נאלץ אמנם לסגת מפני עוצמת ההתקפה העירקית, כיוון שהתקפת־נגד של "אלכסנדרוני" "לא יצאה לפועל – כי נהפכו שתי מכוניות בדרך", כדברי בן־גוריון). "לפנות בוקר נתקבלה פקודה לחזור וה'רנו' נסע שוב על זחליו עד לתל־ליטבינסקי. נסיעה זו היה בה כדי לחבל במנוע של הטנק היחידי שהיה אז ברשות החטיבה. מיד עם בואנו למחנה נתקבלה קריאת עזרה מיהודיה, שהוחזקה בידי אנשי האצ"ל, ומכפר־ענא – שהוחזק על־ידי אנשי חי"ם מבני־ברק. את ה'רנו' אי־אפשר היה להפעיל, כי מנועו התפוצץ". למחרת נכנסה ההפוגה לתקפה.

שני הטנקים מטיפוס "קרומבל" (27 טון כל אחד) "נרכשו" מידי הצבא הבריטי ביום האחרון לשהותם בארץ, בכ"ג סיון (30.6). רכשו אותם שני בריטים, מפקד טנק ונהג טנקים, שבכך עברו מהצבא הבריטי לצה"ל ללא פרוצדורה רשמית. בגלל שני טנקים אלה נאלץ הגנרל מק־מילן הנרגז, מפקד חיל־הכיבוש הבריטי, לוותר על מסיבת־הפרדה שערך ראש עירית חיפה לאנשי הצבא הבריטי האחרונים היוצאים־לנצח מארץ־ישראל...

הטנקים שהובילו את המבצעים הגדולים: 8 "הוצ'קיס", 2 "קרומבל", 2 "שרמן"

הקמתו הרשמית של גדוד 82 נתאחרה במקצת מזו של גדוד הקומנדו, שכן לא היו עדיין טנקים ואף לא נקבע מפקד לגדוד, כפי שנעשה בגדוד הקומנדו, שהולבש עליו המג"ד משה דיין עוד בטרם היה צל־צילו של גדוד. כבר הזכרנו שביום הגיעם של מאות אנשי לח"י לבסיס תל־ליטבינסקי, בכ"א אייר (30.5), נמנו במצבת כוח־האדם של גדוד השריון 621 איש, 143 מהם הגיעו מאה"ד, כ"פלוגה משוריינת" מוכנה ומזומנת לקרב. ראשונה הוקמה פלוגת המשוריינים, שזכתה בבכורה הגדודית כפלוגה א'. "בקושי ריכזנו מספר משוריינים וזחלמים, שהספיקו לפלוגה אחת", סיפר קצין הסדנא. "מנחם זינגר [יורש], שבא משורות הפלמ"ח בלי כל פרטנזיות למומחיות בשריון, ריכז את הפלוגה הראשונה והתחיל מיד להתאמן באופן רציני בשריון שהיה ברשותו".

גדוד 82 – גדוד הטנקים – הגזע ממנו צמחו גיסות השריון, אגרוף־הפלדה של צה"ל

עם קבלת ה"הוצ'קיסים" והקמתו הרשמית של גדוד השריון 82 בפיקודו של פליקס באטוס, החלה הסדנא לטפל בטנקים הצרפתיים הללו ולהתקין אותם, כדי שיהיו ראויים לצאת לקרב. וכך קמה הפלוגה השניה, פלוגת הטנקים, והוחל באימון מזורז של אנשי צוות, רובם ככולם יוצאי הארצות הסלביות. בראש הפלוגה הועמד גרישה גרבלובסקי, שנודע כבעל־נסיון בטנקים, כמו המג"ד פליקס באטוס. "ה'הוצ'קיסים' היו טנקים צרפתיים, בעלי שריון עבה", מסביר קצין הסדנא. "משקלם 15 טון, עם מנוע בעל שישה צילינדרים ותותח 37 מ"מ קצר־קנה... למדנו את מגבלות ה'הוצ'קיס', שהעיקריות בהן – המנוע החלש־יחסית לעומת השריון הכבד, ומערכת ההיגוי הלקויה". על החולשות של ה"הוצ'קיס" התגברו על־ידי ליווי מתמיד של הסדנא בשדה־הקרב. "מערכת־ההיגוי היתה טעונה פרוק והרכבה לאחר כל פעולה. בלעדי זאת לא ניתן להפעילם בפעולה הבאה".

ימים אחדים אחרי בואם של אנשי לח"י הוקמו עוד שלוש פלוגות בגדוד השריון. הפלוגה השלישית היתה פלוגת חיל־רגלים ממונע. אחריה הוקמה פלוגה רביעית – פלוגה מסייעת. והפלוגה החמישית – פלוגת המפקדה. כל הפלוגות אמורות היו לעבור שינויי מבנה ופיקוד – מחוסר נסיון ראשוני, בהתאם לציוד וההתפתחות בשדה־הקרב.[24]

התגבשות גדוד השריון, 82

גדוד 82 במבחן־אש ראשון. לא חלף שבוע מאז הוקם, וגדוד 82 כבר הועמד במבחן, ששינה במקצת את מבנה הגדוד. בג' סיון (10.6), לקראת היכנס ההפוגה לתקפה, הוכרז על מצב־הכן בבסיס תל־ליטבינסקי – שרק עמדות החי"ם בכפר־ענא, ועמדות האצ"ל בכפר יהודיה, הבדילו בינם לבין כוחות "הלגיון הערבי" והכנופיות של חסן סלאמה. החשש ביום שלפני ההפוגה הוכח עד מהרה כמוצדק. רובים, מקלעים ורימונים הובאו וחולקו לחיילים שטרם החלו באימונים, גם קובעי־פלדה. זו התחושה־טרם־קרב: "ערב. תכונה בגדוד. ארגזים נפתחים. חישוק נקרע וקופסאות מתגלות. שורות של קופסאות־קרטון חומות – כדורים לרובים, אלפים, אלפים רבים. רובים, רובים חדשים ממורקים, סוכים בשמן... חלקי 'סטנים' מפורקים מתחברים אחד אל אחד בידים אמונות ומהססות. שקשוק חלקי־המתכת ממלא את האוויר". ותאור אחר: "עינינו אורו למראה הארגזים שנפתחו זה אחר זה ומתוכם נתגלו רובים חדשים מגורזים ועטופים בנייר־פרגמנט עבה. גם כדורים חולקו ביד־נדיבה... פה־ושם נשלפו מתוך הערמות גם מכונות־יריה מגורזות".

עוד בלילה אורגן כוח מאולתר של גדוד 82. טור משוריין, בפיקודו של פליקס באטוס, יצא לעבר ראש־העין, כתגבורת ל"אלכסנדרוני". אבל הפעולה לא נערכה כלל. עד כה ועד כה הוזעק גדוד 82 "לכבות שרפה" בקרבת מקום. "בתל־ליטבינסקי נשארו שתי פלוגות", נאמר ב"דו"ח על פעולות יהודיה". "פלוגה מס' 3 של חיל־רגלים־ממונע תחת פיקודו של מ"פ בן־אברהם, ופלוגת המטה בפיקודו של המ"פ קונביזור". הדו"ח מספר כי "בשעה 06.30 נשמעו יריות מכיוון יהודיה. ב־07.15 נתקלו אנשינו, בקצה הדרומי־מזרחי של המחנה, ביחידה של אצ"ל שברחה מיהודיה וכפר־ענא. לפי דבריהם הותקף כפר־ענא קשה והם נאלצו לסגת". קצין־הסדנא מספר כי בכפר־ענא קרה אסון, כאשר אחת העמדות של החי"ם מבני־ברק הוקפה על־ידי ה"לגיון", ואנשיה נשחטו.

"מכל היחידות שחנו בתל־ליטבינסקי היו הפלוגות שלנו המוכנות ביותר לקרב", נאמר בדו"ח. "נאלצנו להוציא את שתי הפלוגות: פלוגת המטה – להבטחת דרום־מזרח המחנה; ופלוגה 3 – כבלימה רחוקה בכפר־ענא". בבוקר חזר הטור המשוריין משליחותו העקרה לראש־העין, ויצא מיד לכפר־ענא. מפקד פלוגה 1 מנחם זינגר, ונהג המשוריין בו נסע, נהרגו,

המקלען והאלחוטאי נפצעו. בספר "יזכור" נרשם כי "מפגיעות תותחי 'הלגיון' נהרג הנהג והשריון התלקח באש. מנחם נשאר עד שפרק את שני המקלעים, וכשקפץ החוצה – נפגע בחזהו בצרור כדורים". מ"פ שני שנפגע היה דוד יצחקי, שנפצע ברגלו מצרור־מקלע בשעה שקפץ מהזחלם כדי להציל בחורה שהיתה מוטלת בשדה.

"בשעה 13.20 התקיימה ישיבת מטה החזית, והוחלט שמפקד גדוד 82 יקבל את הפיקוד על הקטע". ההודעה מוסיפה כי "בשעה 15.40 ברחה יחידת החיפוי מהאגף שנמסר לידיהם ונאלצנו לקרוא לתגבורת את גדוד 81. בשעה 16.10 הפסיק האויב את פעילותו. בעזרת מתווכי האו"ם הוצאנו את ההרוגים ויתר הפצועים. סיכום: 19 פצועים, 2 הרוגים".

ירוחם כהן, קצין־המודיעין הראשון של חטיבה 8, מספר כי "ב־11.6, יום הכרזת ההפוגה, פתח 'הלגיון הערבי' בתנועה לעבר תל־אביב, שהיתה מרוחקת ממנה 12 ק"מ בלבד. פלוגת זחלמים שלנו יצאה לקראת כוחות 'הלגיון', השתלטה על כפר־ענא ואילצה את האויב לסגת ליהודיה. ההתקפה על הכפר יהודיה עצמו לא יצאה לפועל, בשל הופעת משקיפי או"ם במקום, באשר ההפוגה החלה באותה שעה".

בעקבות מבחן־האש. אירועי ראש־העין וכפר־ענא פתחו שינוי במבנה גדוד השריון, שלא נסתיים אלא לאחר מבחן נוסף, אידיאולוגי־פוליטי יותר ממלחמתי – כשהגדוד נתבע "לתרום" את חלקו בהתקפה על "אלטלנה". אחרי נפילתו של מנחם זינגר־יורש, מפקד פלוגה א/82, נתמנה גרישה גרבלובסקי (שאמור היה לפקד על פלוגת הטנקים) למלא את מקומו – כיוון שרק לפלוגה זו היו כלי־שריון. בימים הבאים הגיעו לגדוד ונמסרו לפלוגה עוד מספר משוריינים. כסגנו של גרישה נתמנה יעקב הוברמן־שיפוני. וכך יצאה פלוגת המשוריינים עם גדוד 81 לכפר־ויתקין, כנגד "אלטלנה". בעקבות תקרית עם משה דיין נטש גרישה את כפר־ויתקין והפיקוד עבר לסגנו. רק כשנשלחה הפלוגה לתל־אביב, להמשיך בקרב נגד "אלטלנה" והאצ"ל, חזר גרישה לפלוגתו.

עם הגיע ה"הוצ'קיסים' יכלה פלוגת הטנקים להתחיל בהכנותיה המלחמתיות, וגרישה חזר לפקד על פלוגת הטנקים. את הפיקוד על פלוגת המשוריינים תפס הסמ"פ יעקב הוברמן. כסגנו נתמנה אריה לוין. הפלוגה עצמה שינתה את פניה. חלק גדול מראשוניה התפזר בין היחידות האחרות, ובמקומם באה קבוצה גדולה ומגובשת של אנשי לח"י, שהספיקו לעבור הכשרה בסיסית בקשר, בנהיגה ובתותחנות, שכן נוספו לפלוגה מספר משוריינים בעלי תותח. פלוגה א/82 הגיעה למלוא התקן בכלי־רכב ובכוח־אדם – כ־60 איש ברוב ימיה – ולקחה חלק כמעט בכל קרבות הגדוד. "רוב חייליה היו יוצאי לח"י", ציינו רושמי הקורות. "מעלתם העיקרית היתה שהם הכירו אחד את השני, אנשים מגובשים, בעלי הווי ומוראל – דבר שעשה אותם ללוחמים טובים".

סמוך למינויו המחודש של גרישה גרבלובסקי למפקד פלוגת הטנקים נתקבלו בחטיבה שני הטנקים הכבדים הראשונים, ה"קרומבלים", שהגיעו הישר מן "המובלעת" הבריטית. עם הטנקים הגיעו שני האנשים שהוציאו אותם בדרך הפינוי לנמל חיפה. אחד מהם היה מייק־מיכאל פלניגן, נהג טנקים, גוי אירי. השני היה הרי מקדונלד, מפקד טנקים – גם הוא גוי, אך סקוטי. תוך־כדי־כך הגיעו לארץ מתנדבים בעלי נסיון שרכשו נסיון בחילות השריון בצבאות המערב. אלה הופנו לחטיבה 8. ביניהם היו בעלי כושר־הדרכה. אחד מהם, דן סמואל, היה נכדו של הנציב־העליון הבדיטי הראשון בארץ־ישראל, הלורד הרברט סמואל. מעלתו הגדולה היתה שליטתו בעברית ואנגלית (אביו אדווין, יורש תואר הלורד; אמו – בתו של הבלשן יהודה גור). מנגד – יוצאי הצבא־האדום והצבא הפולני והצ'כי, לא שלטו בשפה האנגלית. הצד

השווה שבהם - אלה ואלה, ברובם, לא ידעו עברית. והפתרון נמצא על־פי "עיקרון שלמה" - יחלוקו. הוחלט להקים שתי פלוגות. פלוגה ב' - "טנקים כבדים" (למעשה, בינוניים). ואילו לטנקים הצרפתיים, ה"הוצ'קיס", הוקמה פלוגה נוספת - פלוגה ו', "פלוגת טנקים קלים".

רבגוניות פלוגתית

פלוגת הטנקים הכבדים. לפלוגה ב' נמצא מפקד בעל נסיון, קליב סילבי. כיוון שמחצית אנשי הפלוגה היו אנשי מח"ל, הפכה האנגלית לשפה הרשמית של הפלוגה, ובה התנהל גם הקשר האלחוטי הפנימי. לצרכי תקשורת גדודית והכשרת כוחות מקומיים צורפו לפלוגה מספר אנשים מהחטיבה, ששלטו בשתי השפות - עברית ואנגלית. ואף כי לדאבון לב צה"ל ומדינת ישראל לא הצליחה חטיבת השריון להפעיל במלחמת העצמאות אלא 4 טנקים בינוניים - 2 "קרומבלים" בריטיים ו־2 "שרמנים" אמריקאיים, וכמעט אף פעם לא כל הארבעה יחד - נמנו על הפלוגה (כולל הפקידים והטבחים) יותר מ־30 איש. וכיוון שחלק גדול מאנשיה חונכו בארצות אנגלו־סקסיות, נהגו אנשי הפלוגה כמיטב המסורת והקפידו גם על מנהג "פייף־אוקלוק", תה־של־מנחה, שהיווה תחרות רצינית לפינג'ן־הקפה של הפלמ"ח. אך לא החמיצו גם את סביאת הבירה...

בפלוגת "הכבדים" נפוץ הסיפור על אחד מעמודי־התווך של ה"קרומבלים", שמפעם לפעם נהגו לאוורר אותו במעצר כדי שיתפכח משכרונו. היה זה ערב "מבצע יואב", כשהידיעה על המבצע הגיעה אליו בהיותו ב"מעצר תקופתי", והוא ביקש לאפשר לו יציאה לקרב המיועד. מאחר שידע כי את המ"פ סילבי לא יצליח לשכנע, ביקש ראיון עם מפקד־החטיבה - וזה נענה, והסכים לקבלו, לפנים־משורת־הדין. הוא ביקש מ"הזקן" יצחק שדה "חופשה קטנה" מהמעצר - לצאת לקרב המיועד (בעירק־אל־מנשיה) ולחזור להשלים את עונשו. הנימוק ששכנע את יצחק שדה: אין לו מחליף ב"קרומבל" שלו...

בנושא "השתיה" לא היה שוני בין ה"כבדים", האנגלו־סקסים, לעמיתיהם הסלביים, ה"קלים" - להוציא את סוג המשקה. מכל מקום - מנהגים והרגלים אלה, וחיוניותם של הטנקיסטים, הביאו את מפקדי צה"ל להקדיש תשומת־לב לבעיה. בט"ו באב (20.8) שלח מטה השרות הרפואי את ההבהרה הבאה לחטיבת השריון: "אנו חושבים שאפשר להכניס בתור נוהג שהיה מקובל בצבא הבריטי ובצבאות אחרים, לתת לחיילי יחידות משוריינות מנה מיוחדת של משקאות חריפים. אנו מציעים - קוניאק... המנה לא צריכה להיות גדולה מ־30 סמ"ק. ברור שהמנה הנ"ל תחולק לחיילים אך ורק לפני צאתם לפעולה"...

בעקבות האישור "הרפואי" מיהר האפסנאי החטיבתי לשלוח את ההודעה הבאה למטה גדוד השריון: "לידיעתכם: העתק מכתב שרות־הספקה מיום 29.8 [כ"ד אב]: 'משקאות אלכוהוליים מספקים לאנשי המשוריינים לפי הזמנה רק לפני היציאה לפעולה. בהזמנה למשקאות אלכוהוליים, בטופס 1101, יש לציין את האנשים המשתתפים בפעולה בלבד"...

פלוגת הטנקים הקלים. על אנשי פלוגה ו' סיפר המג"ד שאול יפה: "לפני כל מבצע היו שותים וודקה. כל אחד מהם הכריז על עצמו כמיור־לשעבר בצבא הרוסי. לבדוק את אמיתות הדברים אי־אפשר היה, אך בשעות של גילופין צצה ועלתה האמת"... בפלוגה ו' דיברו רוסית, פולנית, או סלבית אחרת, וגם אידיש, ומי־פה ומי־שם גם קצת עברית. זו נודעה כפלוגה "הרוסית" - שכן רוב אנשיה עברו בשלב כלשהו את הצבא הרוסי, וגם כיוון ששפת הקשר הפנימי היתה רוסית. מעלתם של "הרוסים" בכך שהיה להם קשר קל עם מפקד־הגדוד, אך הקשר הפנימי, בינם לבין עצמם, היה פחות אמין מהקשרים בפלוגות האחרות. זו היתה פלוגה

לא קטנה יחסית, שכן נוסף לשלושים "הטנקיסטים הוותיקים" נוספו לפלוגה עשרים "מתאמנים", צעירים ברובם. ימי־הזוהר של הפלוגה היו ב"מבצע דני" – בעצם הופעתם של טנקים ישראליים לעיני הלוחמים הערבים הנדהמים. בהופעה הקרבית השניה – בעירק־אל־מנשיה, ב"מבצע יואב" – הגיעו ה"הוצ'קיסים" לסוף דרכם בצה"ל. טנקים אלה נשלחו לגמלאות, אך הפלוגה לא חוסלה. את מקומם מילאו "תותחים מתנייעים", שהורכבו על זחלמים ועשו גדולות ב"מבצע אסף" ובשלהי "מבצע חורב", ממערב לרפיח. כן הוסיפה הפלוגה להוות בסיס אימון לטנקיסטים, לעתיד הקרוב – בטרם יירש אותה בית־הספר לטנקאות, שהתרכז באימון מגוייסי הגדנ"ע.

החרמ"ש. פלוגה ג', פלוגת החרמ"ש היחידה של גדוד השריון, נשאה על כתפיה את כל עומס המלחמה האנושית של הגדוד – אם זה בשדות לוד ובית־נבאלה, אם זה במישור החשוף של עירק־אל־מנשיה, אם זה בשדה־המוקשים שבצפון באר־שבע, או בהתקרבות הפאטאלית לכפר עירק־סווידן שעה אחת מוקדמת מדי. ואחר־כך בהסתערות החוזרת, יום אחר יום, על מפקדת הגזרה המצרית בעוג'ה־אל־חפיר – עד לכיבושה ושביית מגיניה. הפלוגה לא הספיקה לקבור את נופליה ולא נפנתה לנוח על זרי הדפנה, אלא המשיכה בהבקעה לסיני – עד למבואות אל־עריש, לסגת משם בפקודה ולחזור ולתקוף את הכוחות המצריים באזור רפיח מדרום־מערב עד לפקודת הנסיגה השלישית. את יכלתה של פלוגה ג/82 ניתן לזקוף לזכות חייליה ומפקדיה (אחד ממפקדי־המחלקות נהרג, גם מפקדי כיתות). בין פצועיה – גם מפקד הפלוגה הנמרץ ברוך ברלב־ברלוביץ, בורקה, גם הסמ"פ דב בן־אמיתי־שימבורסקי, ירחמיאל; גם סמלים ומ"כים לא מעטים תופסים מקום של כבוד ברשימת הפצועים. בשל העומס שהיה עליה, עברה פלוגה זו תחלופה רבה. אם בראשיתה היתה הפלוגה מורכבת רובה ככולה מאנשי לח"י, הנה בסוף ימי המלחמה לא היו אנשי לח"י אלא כמחצית מאנשי הפלוגה. בין "מבצע יואב" ל"מבצע חורב" נרשמו במצבת הפלוגה 125 איש. "זאת היתה פלוגת ה"פייטרים" של הגדוד, שסבלה אבדות כבדות, יותר מכל פלוגה אחרת בגדוד", אומר עליה אחד מוותיקי הגדוד.

מסייעת עם כל דבר. שלא כמקבילתה בגדוד הפשיטה, לא היתה בפלוגה המסייעת בגדוד 82 מחלקת מקלעים־בינוניים ולא מחלקת חבלה. המק"בים בגדוד השריון היוו חלק אינטגרלי של הפלוגות – כך בפלוגות הטנקים, שהמקלע הוא חלק בסיסי של הרכב המשוריין; כך בדיוק בפלוגת המשוריינים; וכך גם בפלוגה ג'. ה"בזות" בפלוגה זו טופלו ותופעלו על־ידי אנשי הפלוגה. כמו ב"מסייעת" שבגדוד המקביל היתה בפלוגה ד/82 מחלקת מרגמות "3. אך בשונה מגדוד הפשיטה, נכללה במסייעת־82 גם מחלקת הקשר, שהיתה אחראית על הנושא בגדוד כולו. באורח משונה במקצת נכללו בפלוגה זו גם מחלקת המודיעין והסיירים, שבכל מקום אחר נמצאים קרוב ככל האפשר למטה הגדוד – כלומר בפלוגת המטה. משונה ביותר היתה העובדה שהמשטרה הגדודית, פונקציה מנהלית ללא ספק, נכללה בפלוגה המסייעת. ועל אף הכל – לא מנתה הפלוגה המסייעת אלא פחות מ־100 איש.

פלוגת המטה נמנתה, ונרשמה לפעמים, כפלוגה ה'. בין "מבצע יואב" ל"מבצע חורב" מנתה הפלוגה יותר מ־140 איש.

לוחמות שריון. לתפארת המליצה זכו הבנות – כל בנות החטיבה – שבחלקן הגדול באו מקרב אנשי לח"י, להשתייך לגדוד 82 פלוגה ז'... אלא שרשמית השתייכו חמישים הבנות בחטיבה 8 לח"ן, חיל־הנשים, גדוד 209/פלוגה ז'. האחראית על הבנות בחטיבה היתה יפה תבואה, מוותיקות לח"י – שחודש לפני הצטרפותה לצה"ל נחטפה על ידי ה"הגנה" והוחזקה

זמן־מה בבית־אורן, קיבוצו של קצין־המבצעים השני של חטיבה 8... הבנות בחטיבה הועסקו כחובשות, פקידות, נהגות ואף כטבחיות. לא מעטות יצאו עם לוחמי החטיבה לחזיתות הקרב, ועד לעוג׳ה־אל־חפיר ורפיח הגיעו.

סיפורה של אחת הבנות, נלי פישר־לנגרספלד, מעיד על מצבים אליהם נקלעו לפעמים במהלך המלחמה: ״התגייסתי לצבא ביחד עם אנשי לח״י, אחרי חמש שנות מאסר״, הזרהתה נלי. ממסמכי חטיבה 8 מסתבר כי בשעתו, בל׳ מרחשון (2.12) דרש מטה גדוד 209/ח״ן מקצינת פלוגה ז׳ ״להמציא דו״ח סודי־אישי אם הנ״ל משתייכת לאנשי הלח״י״. התשובה נשלחה שבוע ימים אחר־כך: ״היא ידועה כחברת לח״י ותיקה ובעלת משקל. כפי שמסרו לי היא השתתפה בפעולות שונות של הלח״י וישבה שש שנים בבית־סוהר בגלל השתייכותה לתנועה זו. עושה רושם של בחורה בעלת הבנה״. נלי המשיכה וסיפרה כי היא שוחררה מהמאסר הבריטי רק ביום האחרון לשלטונם - ביום הקמתה של מדינת ישראל, בה׳ אייר תש״ח (15 למאי), ״ובראשון ליוני אנחנו התגייסנו לצבא. הייתי בתחבורה. ובימים ההם כל המכוניות היו מגוייסות, והבעלים של המכוניות היו הנהגים. וכשאנחנו יצאנו לבית־גוברין, היינו צריכים להעביר מזון לגדוד שלנו. אני נסעתי עם נהג אחד, להראות לו את הדרך. אלא שכל הדרך לא פגשנו אף אחד. הנהג התחיל לפחוד והתחנן לפני: ׳אני איש נשוי, נלי, ויש לי ילדים... תרחמי עלי, בואי ונחזור... אני מפחד. אולי טעינו בדרך׳...״ נלי, כלוחמת לח״י ותיקה ועקבית, לא נתרככה ולא היתה מוכנה לסטות מן המשימה שהוטלה עליה - גם אם הדרך שוממה ומסוכנת. ״אנחנו חייבים להביא את האספקה״, אמרה לנהג הפחדן. ואת משימתה מילאה עד הסוף.

וזה לא היה מעשה יוצא־דופן, כשם שיציאת חובשות עם הצוות הרפואי לקווי החזית הקדמיים היתה מעשה ברור ומובן. ב״מבצע דני״ אף שילמה אחת מהן - בת־שבע אלטשולר (דינה, כינויה במחתרת), החובשת־המשוררת, לוחמת מחתרת לח״י זה מקרוב - את המחיר היקר ביותר, את מחיר החיים. פצצת־מרגמה נפלה לתוך הזחלם עמו פרצה לתוך מערבולת המלחמה כדי להושיט עזרה לנפגעים - ונפגעה עם חבריה שבזחלם. בת־שבע נפלה בקרב.

בשיר שכתבה בת־שבע אחרי נפילתו־בקרב של מפקד־הפלוגה מנחם זינגר־יורש (איש ה״הגנה״ וה״סזון״!) - קוננה דינה לוחמת־החרות את מותו של מפקד בצבא ישראל:

רִאשׁוֹן הַטַּנְקִים נֶעֱצַר,
טַנְק, כְּגֹלֶם מְשֻׁרְיָן הוּא.
הֻפַּק בּוֹ בְּשִׁרְיוֹן וַיֵּעָתֵר.
עֲשַׁן־הַפִּיאַט הִתְאַבֵּךְ
עָשָׁן הוּא נֶאֱבָךְ
וּבְשַׂר־אָדָם צָלוּי, חֹרָךְ...

חֲלוֹץ גַּם נְעָלָיו.
הַגּוּף שָׁחוֹר, נָקוּד בְּדָם,
סָבִיב עָטָה הָאֵלֶם אֵין־גַּוָּן.
אֵי זֹהַב שִׁבֳּלִים?

אֵי זֹהַב־אֵשׁ הַלּוֹחֲמִים?
מִתְּעָלָה

רַק עוֹד אֶחָד שָׁאַר
שָׁכוּב בַּתְּעָלָה.
זֶה גוּף בְּבָשָׂר עֻצַּב.
וּמִי מֵהַשְׁחוֹרִים דָּאַג

הוּא הֹעֲלָה,
תּוּגַת הֶמְיָה דָּמִית.
נָפַל לוֹ בַּנּוֹפְלִים,
וְהוּא הָיָה טַנְקִיסְט.

מפקדי הגדוד. מג״ד: רפאל־פליקס באטוס (אייר תש״ח-מרחשון תש״ט, 6-11.48), שאול יפה (מרחשון-סיון תש״ט, 11.48-6.49); סמג״ד: שמואל קריזל, דב גולדמן; שליש: דב גולדמן, עוזי ילין; קצין טכני: אליעזר נאמן, יוסף האוזנר; קצין תרבות: דן הלפמן, חיים אבני. רב־סמל גדודי: רפאל כספי, אברהם גליקמן.

פלוגה א׳ – משוריינים. מ״פ: מנחם זינגר־יורש, גרישה־גדליה גרבלובסקי, יעקב הוברמן־שיפוני; סמ״פ: אריה לוין; קצין טכני: אליהו פסט; מפקדי מחלקות: צבי פינקלשטיין־שוהמי, יהודה אהוב, שלמה־חגי אידלשטיין־אשד; רס״פ: משה טסלר.

פלוגה ב׳ – טנקים כבדים. מ״פ: קלייב סילבי; קצין הדרכה: דן סמואל; קצין טכני: אליהו זיכל; מפקדי מחלקות: צבי רימר, אלכסנדר הופמן.

פלוגה ג׳ – פלוגת חרמ״ש. מ״פ: ברוך ברלב־ברלובסקי; סמ״פ: דב בן־אמיתי־שימבורסקי; קצין טכני: לאוניד גורדון; מפקדי מחלקות: מאיר לוינגר, אברהם מילר, שאלתיאל בן־יאיר, ישראל תבואה; רס״פ: מרדכי־מרקו תורג׳מן.

פלוגה ד׳ – מסייעת. מ״פ: מרדכי פישר; סמ״פ: זאב אלון; קמ״ן: מרדכי לב; קצין סיירים: יגאל בן־דוד, עובדיה טרבלוב; קצין קשר: יוסף טויסטר; קצין מדגמות: שמואל טרייביש, יעקב עמיחי; רס״פ: שמואל ציון.

פלוגה ה׳ – פלוגת המטה. מ״פ: גבריאל מסרי; קצין אפסנאות: משה מאירי; קצין תחבורה: משה דגני־וולפה; קצין הסדנא: יוסף האוזנר; רופא גדודי: ד״ר מנשה אשכנזי, ד״ר ג׳ורג׳ ליבונטין; רס״פ: יוסף אריה.

פלוגה ו׳ – טנקים קלים. מ״פ: גרישה־גדליה גרבלובסקי; סמ״פ: דוד בן־בארי־בורובסקי; קצין טכני: ישעיהו אבני; מפקדי מחלקות: דן־רודי איתן־מרץ, דוד דז׳ובק, הרץ הירשברג, וילי שטיינר. רס״פ: דוד אהרון יעקב, בוריס רייזמן.

גדוד 82 המליץ על מתן אותות הצטיינות לארבעה מאנשיו: סרן ברוך ברלוביץ, סמל מיכאל פלניגן ורב״ט אברהם כהן – על חלקם בקרב עירק־אל־מנשיה; ולגנה סימן־טוב – על מעשהו האמיץ בעירק־סווידן, שבעטיו זכה ב״אות הגבורה״.

מכל גדודי חטיבה 8 רק גדוד 82 נשאר כגדוד במבנהו הראשוני – כגדוד שריון, בשמו ובמספרו – אם כי בהשתייכות חטיבתית שונה. גדוד 82 היווה את הבסיס לאגרוף הפלדה של צה״ל בשנים הבאות, וממנו יצאו והתפתחו הגדודים, החטיבות והאוגדות של גיסות השריון, שלקחו חלק מכריע במלחמות ישראל – מאז ״מבצע סיני״.[25]

גדוד 88 – גדוד מרגמות

מראשיתה היתה חטיבה 8 יצור־כלאים: שריון ופשיטה – גדוד פשיטה, שיש בו גם שריון; וגדוד שריון שיש בו קומץ טנקים, קצת משוריינים ופלוגת חיל־רגלים מוסע. הצד השווה בשני הגדודים היה ביכולת להפעיל אגרוף לוחם ומוחץ תוך תנועה מהירה. אם כי ב״מבצע דני״ לא הוכחה יכולת השליטה של מפקדת החטיבה על כוחותיה – בשל גורמים שונים: קשר בתנאי בוסר, אישיות מפקדים, מגדל־בבל־לשוני – הנה התלות בכוחות משנה, כח״ר וכסיוע, הקשו על יכולת ההפעלה של החטיבה. זמן קצר אחרי תום קרבות ״עשרת הימים״, בשלהי תמוז, נתבקש חיים ליפסקי להקים יחידת סיור וסיוע, שתתפתח בעתיד לגדוד סיוע. את השלד ליחידה חיפש ומצא בפלוגה המסייעת של גדוד 82, שכן גדוד 89 היה אוטונומי ולא נטה לשתף פעולה. הפעילים בהקמת הגדוד היו סיירי גדוד 82, מהפלוגה המסייעת. ביניהם בלט יוסף טמפלהוף (״אוטו״) איש לח״י, שנהרג שנה לאחר מכן בתקל טראגי בשערי תל־ליטבינסקי. דרישות חטיבה 8 לחיזוק כוחה על־ידי תוספת גדודים הובאה לישיבת המטכ״ל ב־ג אב (18.8). הדברים נרשמו ביומן בן־גוריון: ״חטיבה ח׳ יש לה גדוד שריון (טנקים) וגדוד פשיטה. יצחק [שדה] דורש 2 גדודי רגלים, ויחידת מרגמות״. גדודי חי״ר לא הגיעו לחטיבה 8, שכן שום חטיבה לא היתה מוכנה להצטמצם; והקמת גדודי חי״ר חדשים – היתה מסובכת

יותר. אבל ההתר להקמת גדוד מרגמות, שאינו דורש כוח־אדם רב, ניתן. תוך זמן לא רב לבש רעיון גדוד־הסיוע עור וגידים ובסופו הוקם גדוד קומפקטי, גדוד מרגמות "3, שאמור לתת את הסיוע הארטילרי ליחידה ממונעת - שכן השגת סיוע מחיל־התותחנים היתה כרוכה בפרוצדורה מסובכת של פניה לפיקוד החזית או לאג"ם בכל מקרה ומקרה.

"גדוד 88, גדוד המרגמות, הוקם, אני חושב, בפלוגה השניה... בגדוד 82", נזכר נתנאל חיטרון, מפקד הגדוד. "בן־גוריון כבר התחיל בהליכי הפרוק של מטה הפלמ"ח - וזה היווה מקור־למפקדים... אינני זוכר מי יצר אתי את הקשר, אם זה יצחק [שדה] או אחד מקציני המטה. מה שחסר לנו - אמרו לי - זה גדוד סיוע, יחידה גדולה יותר ממה שהיה מקובל בחטיבות - לא מחלקה מסייעת, אלא גדוד סיוע צמוד של מרגמות "3, שיהווה תחליף לסיוע ארטילרי". כאשר נשאל חיטרון - בזכות מה הגיע לפקד על גדוד מרגמות בחטיבת השריון, ועל הנסיון המקצועי והפיקודי שלו - הודה מג"ד המרגמות, ברוב צניעותו: "בזכות זה שאני הייתי פנוי, או כעין־פנוי, שאפשר היה לשלוח אותי..." משנלחץ להשיב על המומחיות המקצועית שלו בנושא המרגמות, הודה: "אני לא הייתי איש מרגמות, וגם לא השתתפתי בפעילויות בתור מפקד מרגמות... זה הוטל עלי מפני שאני, כמי שנמצא בדרגה של מפקד גדוד, הייתי פנוי..."

זה לא היה המגע הראשון של חיטרון עם חטיבה 8 ועם הבעייתיות בחטיבה שאנשי לח"י מהווים בה מרכיב רב־משקל. "כאשר יצחק שדה התחיל לארגן את חטיבה 8, אני הייתי קצין־ההדרכה של הפלמ"ח", סיפר חיטרון. "הוא התקשר אלי: 'תשמע', אמר, 'אני קולט לחטיבה אנשי לח"י שמתגייסים לצה"ל. אני מתחיל לבנות את הקדר הפיקודי של הגדודים'. יצחק צריך היה לקלוט את המפקדים שלהם, שיהוו את הסגל הפיקודי. 'אתה יודע', אמר יצחק, 'שהנסיון שלהם הוא לא הנסיון של יחידות השדה. אני רוצה שתארגן קורס למפקדי־כיתות, מפקדי־מחלקות'. לעזרה לקחתי אחד מקציני הפלמ"ח, דן נוימן־נעמן... האנשים בקורס הזה נקלטו כולם בגדוד 89".

משסיים את המשימה בחטיבה 8, חזר קצין־ההדרכה לתפקידו במטה הפלמ"ח. אך זמן קצר אחר־כך נקלע למערבולת בפרשת "אלטלנה". "בעברו ב־21.6 ליד חדרה, שמע נתנאל חיטרון על אניית נשק של האצ"ל העוגנת בחוף כפר־ויתקין. בלילה הגיע לתל־אביב ופנה למטה הפלמ"ח, אך התורן - קצין־האפסנאות חנן דשא - לא היה מעודכן. בעודם מדברים - נשמעו צרורות ירי מכיוון הים. ממרפסת מלון 'ריץ' נראו כדורים זוהרים ונצנוצי איתות. השעה היתה 00.30 והתאריך - 22.6. לאחר זמן־מה הבחינו בגוף גדול בים המתקרב אל החוף. נ' חיטרון הורה לדשא לשלוח מספר ש"ג מכיתת המשמר של בנין המטה - אל המרפסת. במרחק 100 מטרים מן החוף נעצרה אניה שאורותיה דולקים. חיטרון פנה לאניה ברמקול מאולתר: 'אניה אלמונית, זהי את עצמך!'

"קול מן האניה שאל: 'מי אתם?'

"חיטרון ענה: 'צבא ההגנה לישראל' - בהזהירו כי אש תיפתח על מי שינסה לרדת אל החוף. בתוך כך התקבלו הוראות אג"ם: א) להתרות באנשי האניה. אם לא יישמעו - לפתוח באש; ב) אנשי הפלמ"ח יהיו כפופים ל'קריתי'. ב־01.15 נשמעה חריקת שרשרות מן האניה והורדה ממנה סירה ששטה לעבר החוף. חיטרון חזר על התראתו. אך רק לאחר שחיילי ש"ג ירו כמה יריות באוויר, לפי פקודתו - חזרה הסירה.

"אנשים נראו על גגות הבתים הסמוכים. חיטרון הציב את החיילים בהגנה־הקפית על הבנין, והורה להם למנוע מעבר אנשים מן הרחוב אל החוף. אחר־כך הגיעו י' גלילי וי' ידין. הם אמרו שהיתה זו 'אלטלנה', שהתחמקה מכפר־ויתקין. גלילי שוחח בטלפון, לאחר־מכן יצא משם יחד עם ידין. ב־02.30 הגיע קצין־המנהלה ש' חבלין, שהודיעוהו על המתרחש -

והפיקוד במטה עבר לידיו. חיטרון ירד לחוף והשתדל להרחיק את קהל־הסקרנים שהתאסף". בכך תמה פעילותו של חיטרון בפרשת "אלטלנה".

"איש־המקצוע" בגדוד המרגמות נמצא בדמותו של חיים ליפסקי־תמיר. לפני שהגיע לחטיבה 8 עסק חיים בגיוס הכשרות לפלמ"ח, ומן הפלמ"ח המתפרק נלקח על־ידי שדה להכשיר מתגייסים לגדוד המרגמות. "אני הייתי איש־מקצוע", הגיב על דברי המג"ד. "עברתי קורס־מרגמות בג'וערה ב־43 – בלי תחמושת, בתנאי מחתרת. עיקר ההשתלמות – לשאת מרגמה "3 על הכתף ולהעלותה אל הגבעה. אני הייתי בין הגוררים הטובים"...

משנתקבלו מרגמות "3 – בלי שהגיעו כלי־רכב מתאימים – נקבעה, למעשה, דמות הגדוד החדש, שקיבל את המספר 88. נושא הסיור הוזנח והגדוד התרכז סביב המרגמות. ההתפתחות היתה מהירה. מגוייסים חדשים לצה"ל, שהגיעו לחטיבה 8 – בהם אנשי מח"ל וגח"ל וגם אנשי אצ"ל – הופנו לגדוד המרגמות, שנכנס לשלב אימונים. נקודת־התורפה של הגדוד החדש היתה בעיית הרכב. המרגמות לא קובעו על־גבי כלי־רכב משוריינים, אלא הוטענו על מכוניות ונפרקו לקראת הפעולה. והשגת מכוניות דרשה פניה לתחבורה. רק לאחר כיבוש באר־שבע נפתרה הבעייה – באמצעות רכב שלל, מכוניות צבא מצריות מתאימות – ציוד שהקל על פעילות גדוד 88 ב"מבצע 8", ב"מבצע אסף" וב"מבצע חורב".

זכה גדוד 88 ועל שורותיו נמנה אחד המשוררים, שלחם עד כה דרך "הטור השביעי" – נתן אלתרמן. זכות זו יש לזקוף לידידו ומעריצו של המשורר – יצחק שדה, "שהיה חבר שלו מחוג הבוהמה התל־אביבית יושבי כסית", כפי שהגדיר זאת מג"ד 88, שהופתע לראות את נתן אלתרמן מופיע אצלו במוצאי יום־הכיפורים תש"ט, לקראת היציאה ל"מבצע יואב". הופעתו של אלתרמן, כרגם־מן־השורה, אולי הוסיפה נופך של אותנטיות לשירתו, אבל על המוראל של אנשי הגדוד ומפקדיו לא הוסיפה, שכן הדאגה לשלומו טרדה את מנוחתם של המפקדים. גם בעיית הבקבוקים הרבים שסבבו אותו, בתוך האוהל ומחוצה לו, לא התאימה בדיוק לתנאי שדה־קרב ישראליים. "יום או יומיים לפני קרב עירק־אל־מנשיה", מספר המג"ד נתנאל חיטרון, "לא נראה אלתרמן בשטח – וכולם שמחו. טוב מאד שהוא איננו, אמרו... אלא שלקראת היציאה אדון נתן אלתרמן הופיע".

מוסיף חיים תמיר־ליפסקי: "יום אחד בא אלי יצחק שדה: 'אלתרמן רוצה להצטרף לגדוד כחייל רגיל, לקבל השראה. והוא יגור אצלך באוהל'. כשהוא בא, אמרתי לו: 'רק דבר אחד אני מבקש ממך – אתה לא שותה באוהל'. הסכים. בלילה התעוררתי וראיתי את אלתרמן מסתובב באוהל־ההודי הלוך וחזור – והשולחן מלא בקבוקים. 'מה זה?' – שאלתי. 'זה סודה', שיקר בגלוי. 'אני עצבני, אז אני ככה. יהיה בסדר...' אבל הוא גם הביא תועלת, כי הוא ידע צרפתית ושימש לי מתורגמן עם אנשי הגח"ל מצרפת"... 'אבל', הוסיף חיים תמיר, 'היתה צרה אחרת: כמו שהוא כותב שוטפת, כך הוא מדבר תת־בודדת... ובמרגמות צריך לחזור על פקודות. הבעיה החמירה בשעת קרב. כשאלתרמן מתרגש, המלים יוצאות מפיו בקושי נורא".

משנסתבך הקרב על עירק־אל־מנשיה החלו מחשבות חרדה להטריד את המח"ט, ידידו ורעו של בעל־הטור. "נדמה לי כי אין נפגעים בין הרגמים", ניסה יצחק שדה להרגיע את עצמו, ואת תחושותיו העלה על הכתב. "אחדים, אולי, בכל זאת נפגעו. אולי אחד. מיהו האחד הזה? והאם מותר ברגע זה, בעיצומה של מערכה, לחשוב ולדאוג לאחד?

"אני נזכר בידיד, במשורר. לא, לא אוכל עוד לשלחו לקרב. רק עכשיו אני תופס עד מה דאגתי לחיי יחיד תוך כדי דאגות אחרות. אני שולח אליו שליח והוא מגיע – עייף, אפור,

שותק. אני מודיע לו את החלטתי. הוא מנסה להתנגד, אני מסביר לו: יום אחד נסעת, לילה אחד חפרת, יום אחד לחמת - שלושים ושש שעות רצופות. על ידך היו אנשים צעירים מאד. אתה, בגילך ובמצב בריאותך, לא תחזיק מעמד... אני מרגיש שלא שכנעתי את המשורר. אני שולח פקודות מתאימות למפקדו..."

למפקדו הישיר של הטוראי נתן אלתרמן ליד מרגמת־השלושה־אינץ', יהודה בנצנברג־הר־ציון איש האצ"ל, גרסה שונה במקצת מזו של מפקד החטיבה. מספר יהודה: "העבודה ליד המרגמה דורשת מאמץ פיסי לא מבוטל - החלפת עמדות והתחפרות מפעם לפעם, גם הבאת הפצצות עד לקנה המרגמה אינה מעשה של מה־בכך. ואלתרמן לא היה מבעלי הגוף. יותר משהועיל ביום ההתקפה על עירק־אל־מנשיה, הפריע בעצם הימצאו בין המרגמה והפצצות. במצב זה דרשתי ממפקד הפלוגה להוציא את אלתרמן מן המקום. דרישתי נענתה רק אחרי שעות רבות, לאחר שהמצב הוחמר ואש האויב התקרבה לעמדותינו".

מספר המג"ד נתנאל חיטרון: "אחרי שההתקפה התפנצ'רה נשארנו במקום וקיבלנו קצת הפגזות. ואז אני מקבל בקשר הודעה לבוא מהר לעמדת הפיקוד בקיבוץ גת - ויצחק שדה אומר לי: 'תשמע, קיבלתי הוראה (אני לא יודע מנין קיבל את ההוראה) להחזיר מיד את נתן אלתרמן. כל הסופרים בתל־אביב באו אל בן־גוריון והקימו מהומות. איך אתם עושים דבר כזה - אמרו לו - לוקחים איש כזה לקו החזית...' או־קי, אמרתי לו. תיפסק ההפגזה - ובערב נחזיר אותו. שדה לא ויתר. 'לא! מידית', פסק. 'צריך להביא אותו מיד!'. חזרתי עם הג"פ לעמדת המרגמות, מקפץ בין הפגזים. הגעתי, תפסתי את המשורר המופתע ואמרתי לו: 'נתן, אתה בא אתי!' ניסה לסרב. העליתי אותו על הג"פ והבאתי אותו אל יצחק שדה, שלם".

גדוד המרגמות 88 נשאר קטן וקומפקטי כל ימיו, שלא ארכו ביותר. כדי להגדיל את עוצמת האש צורפה לו, כמעט תמיד, מחלקת המרגמות של גדוד 89, וכמובן גם רגמי 82. לאחר בכורה כושלת בהתקפה על עירק־אל־מנשיה, במסגרת "מבצע יואב", התאושש הגדוד, המשיך בקרב על באר־שבע, ואף השתתף בהתקפה על הכפר זיכרין - למרגלות הר־חברון. זמן לא רב אחר־כך לקחו רגמי הגדוד חלק חשוב בהכנעת מצודת עירק־סווידן. ל"מבצע אסף" יצא גדוד בעל־נסיון, שסייע בהדיפת התקפות־הנגד על שיך־נורן וחרבת־מעין. הקרב האחרון בו השתתף הגדוד היה ב"מבצע חורב". אנשיו לקחו חלק בהתקפה על גזרת עוג'ה־אל־חפיר - בסיוע לכיבוש המחנה ובהדיפת התגבורת המצרית שהגיעה מרפיח.

על־פי מצבת כוח־האדם ליום הקרב על עוג'ה, כ"ד כסלו (26.12), מנה הגדוד 122 איש (מהם 9 נספחים). זמן קצד אחר כך החלו שחרודים והגדוד הלך והצטמק. בו' סיון תש"ט (5.5.49) חוסל גדוד המרגמות 88. בתאריך הפרוק נכללו במצבת הגדוד 77 איש.

מפקדי הגדוד. מג"ד: נתנאל חיטרון; השליש היה שלמה זיידמן. פלוגת המטה מנתה 60 איש. בפלוגה א' היו 42 איש - בשתי מחלקות, שתי כיתות במחלקה. מ"פ א' - חיים ליפסקי־תמיר; מפקדי מחלקות: ראובן אלסטר ודניאל הרמן. בפלוגה ב', שמנתה 24 איש, היתה רק מחלקה אחת ובה שתי כיתות. מ"פ ב' - אפרים קוזלובסקי; מפקד המחלקה - זאב לאופר. בין המשתייכים לגדוד היה גם סגן יעקב כנעני, ש"טרם נקבע תפקיד עבורו", וכמובן גם טוראי נתן אלתרמן, שנמצא ב"חופשה מיוחדת ארוכה".

גדוד המרגמות 88 היה, כאמור הגדוד האחרון שהוקם במסגרת חטיבה 8 - בראשית ההפוגה השניה - והקטן שבהם. אך גם ראשון להתפרקות, בלי להשאיר עקבות רבים.[26]

ייחודה של חטיבה 8

בעקבות חתימת הסכמי שביתת־הנשק – עם מצרים, עבר־הירדן, לבנון וסוריה – והשתלטות צה"ל על הנגב עד אילת, גבר תהליך השחרור של 100,000 המגוייסים. בה' ניסן תש"ט (4.4) – כחודש לאחר "מבצע עובדה", וכשמצבת כוח־האדם של צה"ל עמדה על 82,000 חיילים – הוחלט על צמצום הצבא לכדי 45,000 איש, שיאורגנו בשש חטיבות (אחת מהן משוריינת). "ועדה לברור התקן לימי שלום" החליטה על צמצום נוסף, לכדי 25–30 אלף חיילים, בשלוש חטיבות (לרבות שריון). הוועדה החליטה גם על הקמת מערך עתודות המילואים. מחצית השנה אחרי הפסקת האש ירדה מצבת כוח־האדם לכדי 50,000 איש, "המספר גדול מדי לימי רגיעה", מה עוד ש"תקציב הצבא הוא מקור יוקר־החיים", לדברי דולק הורוביץ, "לכל הפחות 80% של יוקר־החיים. בלי הורדה דראסטית של הצבא לא ישתנה המצב".

גם אם הצעות המטכ"ל לא דיברו על חטיבת שריון, אלא על גדוד שריון של 1,000 איש – לא היה ספק בהכרח שבהחזקת פורמציית שריון גם בצה"ל־של־ימי־שלום. מה טבעי יותר היה לקבוע שחטיבה 8, היא חטיבת שריון ופשיטה, תישאר בצה"ל ככוח השריון העתידי? אלא שחישובים פוליטיים ואמוציונליים הביאו את שר־הבטחון לשלול קביעה כזו ולקבוע את חטיבה 7 כחטיבת השריון העתידית של צה"ל. חסד אחד נעשה עם לוחמי השריון של תש"ח, שגדוד הטנקים, גדוד 82, לא פורק (כפי שנעשה לגדוד 89) והוא נשאר ככוח השריון הבסיסי, בכינויו המקורי, של חטיבה 7, חטיבת השריון החדשה.

לא נעסוק כאן בפתרון התעלומה – מדוע לא רצו קברניטי הבטחון של תש"ט ותש"י להשריש את מסורת הלחימה הנפלאה של לוחמי חטיבה 8 בתש"ח, כפי שעשו לגבי חטיבת "גולני" (ולאחר מכן גם לגבי חטיבת "גבעתי")? אולי גרמו לכך אנשי לח"י, שהיוו רוב מניין־ובניין של החטיבה, שהיו מוקצים מחמת פורשיותם? ואולי היה זה בשל מערך הפיקוד החטיבתי ממוצא פלמ"ח, וביחוד אישיותו של יצחק שדה?

פרוקה של חטיבה 8, באביב תש"ט, הביא לנתק במורשת־הקרב של מלחמת העצמאות – שתוצאותיו ניכרו בשנים הבאות – בתל־מוטילה, בבקעת אל־חמה ובפעולות החבלה והרצח של ה"פדאיון" – שנבלמו רק עם הקמתה של "יחידה 101" על־ידי אריאל שרון. סיפור העובדות יוכל לתקן במעט את ההשכחה של לוחמי חטיבה 8 בתש"ח ובתש"ט.

לסיכום פעולותיה של החטיבה הנשכחת נעלה את זכרם של **שישים־ושבעה** חיילי חטיבה 8 ונספחיה שנפלו בקרב ובשורות פעיל – מספר לא גדול ביחס לחלקה של החטיבה במלחמת העצמאות. (ראה רשימה מפורטת בעמודים 451–452). מרשומות החטיבה מתברר כי במערכות מלחמת תש"ח–תש"ט נפצעו יותר ממאתים לוחמים, רבים מהם – פעמיים ושלוש.

בני־משפחה לוחמים. מן הראוי להתעכב על תופעה של ריבוי בני משפחה בחטיבה 8, בה היו כמה וכמה זוגות נשואים, שהגיעו לחטיבה בראשיתה - במיוחד מקרב אנשי לח"י. אלה השתייכו, ברובם, לאותו גדוד. ביניהם: ישראל ויפה תבואה, אברהם ורות קוטליצקי בגדוד 82; יעקב ושרה אהרוני, יעקב ולאה גרנק - בגדוד 89; שלא מאנשי לח"י היה מג"ד 89, דב צסיס, וזוהרה ששרתה כאחות במטה החטיבה. וכן מ"פ א/82, יעקב הוברמן־שיפוני, ואשתו.

אך מה שבלט במיוחד היתה מציאותם של לא מעט אחים־לוחמים; לאו דוקא אחים־לנשק - תופעה שהיתה מצוייה למדי בין אנשי לח"י. שהדוגמה הבולטת והמרגשת מהן היתה זו של הצעירים אבישי (יוסף זלוצ'בסקי) ואבנר (נסים טרגנו) ומנו (עמנואל אזולאי) - ואף בן־ציון (משה גולדברג) שנפל ראשון, ב"מבצע דני", בבית־נבאלה - שיחדיו יצאו בזחלם הראשון להצמיד את חומר־הנפץ אל קיר מצודת עירק־סווידן, ויחדיו עלו באש בהסתערות הטראגית על תל־ניצנה שבפתח מדבר סיני. ההצטרפות ההומוגנית של מאות חברי לח"י לחטיבה 8 הביאה אליה אחים בשר־ודם, שניים ולפעמים גם שלושה אחים מבית־אב אחד. הבעייה היתה ידועה, ועל כן הוצבו, ברוב המקרים, לגדודים שונים. גם מבני־המושבים נמצאו זוגות אחים - בגדוד אחד, 89, ואפילו בפלוגה אחת. כאלה בני משפחת אברמסון מיבנאל והתאומים מנהלל, ששרתו בחילופין: כשזה בגדוד - השני במשק, וכך הלאה...

מאז צעדיה הקרביים הראשונים של החטיבה, ב"מבצע דני", לא לחמה החטיבה בריכוז חטיבתי אלא ב"מבצע 8" וב"מבצע חורב". ב"מבצע 8" - כיבוש מצודת עירק־סווידן - אף לחמו אנשי החטיבה השמינית יחד עם לוחמי החטיבה החמישית, היא חטיבת "גבעתי", שגם בשורותיה נמצאו כמה וכמה אנשי לח"י ואצ"ל, וביניהם אחים ללוחמי חטיבה 8.

שמואל תעיזי (בן שלום)

בן שלוש היה שמואל כאשר עזב את גלות תימן עם הוריו שלום וחנה תעיזי ועלה לארץ־ישראל בשנה הטראגית לישוב היהודי, היא שנת תרפ"ט (1929). החינוך בתלמוד־תורה־לתימנים בתל־אביב, שהיווה בערבים אתר־אימונים ל"הגנה הלאומית" ולאצ"ל בתקופתו הראשונה, שימש רקע מתאים להתפתחות הרעיונית של רבים מבני "הכרם" ונהירתם לשורות הלוחמים בשני ארגוני המחתרת הלאומיים במלחמת החרות כנגד השלטון הזר. כמו חבריו במחתרת לח"י היה שמואל עושה בלב חפץ את המוטל עליו, באמרו: "מה שאומרים לך לעשות למען קרב את הגאולה - עשה; לא חשוב אם זה עניין גדול או קטן". היה ידיד־אמת לחבריו בכנותו האישית ובאהבת הבריות. בחודשי הגסיסה של השלטון הזר הבריטי, לפני הקמת המדינה, בטרם הצטרף עם מאות לוחמי חרות ישראל שמחוץ לירושלים לצה"ל, נטל חלק בהעברת אספקה ונשק ללוחמי חרות ישראל בירושלים ואף השתתף בפעילות המלחמתית בעיר הנצורה והמבותרת. כושרו הגופני המעולה הביאו לשורות הראשונות של "הקומנדו", גדוד הפשיטה 89 שבחטיבה 8, עמו לחם לשחדור מרחב לוד ב"מבצע דני". במבצעי הדרום הגדולים לא הספיק להשתתף, שכן נהרג בשעת אימון גופני בראשית "מבצע יואב", בי"ג תשרי תש"ט (16.10.48). הובא למנוחת־עולמים בחלקה הצבאית של בית־העלמין נחלת־יצחק בתל־אביב. השאיר אשה ובת.

יוסף טמפלהוף (אוטו)

יוסף, בן יחיד לברוך ושושנה טמפלהוף, נולר במושבה הדרומית נס־ציונה בג' מרחשון תרצ"ב (14.10.31). אך את חינוכו קיבל במושבה כפר־סבא שבשרון, אליה עברו הוריו בעודו ילד. אולי למקום גיאוגרפי זה, שהוציא לוחמי חרות מופלאים ונועזים, היתה השפעה לעובדה שבטרם מלאו חמש־עשרה שנה לנער כבר מצא את דרכו לשורות לוחמי חרות ישראל. היה פעיל ביותר בפעילות המלחמתית של לח"י נגד השליט הזר בשלב האחרון, בשנת תש"ז, באזור השרון והרבה להכות בקלגסיו וחייליו של האויב. נדיב לב ורע נאמן שחלק עם חבריו אף את פרוסת הלחם. לאחר קום מדינת ישראל הצטרף עם לוחמי חרות ישראל לשורות צה"ל כסייר בגדוד 82 שבחטיבת השריון. היה פעיל בהקמת גדוד 88, שאמור היה לכלול גם את הסיירים, אך נשאר גדוד מרגמות בלבד. לאחר הסכמי שביתת־הנשק, בעודו במדים, קיפד את פתיל־חייו באורח טראגי מכדור לא מכוון בשער מחנה תל־השומר ביום התענית הלאומי, תשעה באב תש"ט (4.8.49). מנוחתו נצח בחלקת המגינים שבבית־הקברות בכפר־סבא.

נזכיר כאן צמדים אחדים של אחים כאלה, ונתעכב על המקרים המרגשים. נתחיל, כמובן, בשלישיית האחים לבית ברוך. כיוון שבתחילה לא היו אלא שני גדודים, אי אפשר היה להימנע ממציאותם של שני אחים בגדוד אחד. רפאל מצא מקומו בגדוד השריון; האח השני – שמואל, "אריה האיטלקי" – היה מפקד כיתת "הקצבים" הנועזת בפלוגה א/89. האח "העודף", אליעזר, בחר להיות בגדוד שהבטיח עלילות מרתקות, גדוד הפשיטה, 89. לא כך נהגו שני האחים לבית פרחי מפתח־תקוה, משה וסעדיה, שלחמו בגדוד 89, בפלוגה אחת ובמחלקה אחת. כך נחלקו האחים אלוני־מייזלס, מוותיקי לח"י, בין הגדודים – זה בשורות הרפואי החטיבתי, וזה כאחראי הטכני על כלי־הנשק של גדוד הפשיטה. האחים שמעון וברוך סינוני – שניהם הגיעו לצה"ל זמן קצר אחרי יציאתם ממחנות־השבי הבריטיים – מצאו את מקומם בין שני הגדודים, בפלוגות החרמ"ש. האחד – ברוך, הוא אלי, זה ש"ישב" זמן מועט יותר – היה מוותיקי בית־הדפוס המחתרתי של לח"י ונותק משרות פעיל בשל מעצר מקרי; הוא הוצב בפלוגה ג' של גדוד 82. אחיו שמעון, הוא גלעד, נשבה לאחר התקפת לח"י על בתי־המלאכה של הרכבת בשנת תש"ו; עם שבעה־עשר חבריו נידון למוות, שהומר ב"מאסר־עולם", כתוצאה מהתראת לח"י להפעיל את דין נפש־תחת־נפש. לגלעד ולאלי לא היה ספק שמיד עם צאתם מהשבי הבריטי חייבים הם לחזור לשורות הלוחמים, ולעת הזאת: במסגרת צבא ישראל. וכך מצאו האחים לבית סינוני את מקומם בין לוחמיה הנועזים של החטיבה השמינית. אח שלישי נפל במלחמת־העצמאות במסגרת חטיבה אחרת. כבני סינוני נהגו האחים לבית רזניק – יוסף ושרגא; האחד שרת במסגרת גדוד 82, והשני בגדוד 89.

אברהם רוזנפלד (אפרים, שלה), מוותיקי לח"י בטרם הפילוג מן האצ"ל, שהגיע אל גדוד הפשיטה הישר מבית־הדפוס של לח"י – אולץ לערוך "גלות" קצרה יחד עם קבוצת חברי לח"י שומרי־מצוות, בשדות־הקרב של עיבדיס ובית־עפא. אחיו הצעיר, בנימין (שאול), הגיע גם הוא אל חטיבה 8, כאלחוטאי בפלוגת המשוריינים א/82. כאשר הסתער האח הבוגר אל מצידת עירק־סווידן, יצא האח הצעיר עם פלוגתו לכפר עירק־סווידן. אותה שעה שכב אח נוסף שלהם, יוסף, יוצא האצ"ל, בבית־חולים צבאי. שלושה שבועות לפני־כן (בסיומו של "מבצע יואב") פגע פגז במחלקה מגדוד 51 של "גבעתי", שעמדה להסתער על משלט־7 ממוצבי "דרך־בורמה" של המצרים. האח יוסף היה בין שמונה־עשר הפצועים, אחד נהרג. ב"מבצע חורב", בהתקפה על עוג'ה־אל־חפיר, נפגשו שנים מהאחים שוב באותו קרב. לאחר שפגז חדר למשוריין בו לחם הצעיר, עברו לידם אנשי פלוגה א/89, ובתוכם האח. זה שנפגע חרד לאח העומד להיכנס לתופת של עוג'ה; ואילו השני דאג לאחיו, שהמשוריין שלו נפגע זה עתה... בסופו של קרב־עוג'ה התברר כי שניהם הצליחו לחזור בשלום מהקרב ולהיפגש שוב בפתח ואדי־אביאד. רק נפרדו – ושוב פגע פגז מצרי במשוריין אליו עבר האח הצעיר – גם הפעם ללא פגיעה רצינית.

כאשר הגיע יהודה גפני (אליעזר) – מפקד כיתת הצעירים, "הווזווזים" – לגבעה־113 בז' מרחשון תש"ט (9.11) בבוקר, חיפש שם חיילים מגדוד 51 של "גבעתי", בו שרת אחיו שרגא (אלישע), מראשי מחלקת המודיעין של לח"י שהצטרף לצה"ל באורח נפרד. "שאלתים על אודות אחי, שרגא החבלן", סיפר יהודה גפני. "הם ענוני שכל חבלני הגדוד שלהם נפצעו לפני כשבועיים בהתקפה האחרונה על משטרת עירק־סווידן, וגם אחי שוכב פצוע באיזה בית־חולים... בהתנחמי כי אח פצוע טוב מאח מת – חזרנו לפרדסי סוואפיר. והנה... מקדם את פני, מי אם לא אחי שרגא, שלכל הדעות הוא פצוע בבית־חולים! אמנם מרבית החבלנים של גדודו נפגעו בהתקפה, אישר לי אחי, והוסיף כי בהתקפה שלפני האחרונה חש את עוצמת האש על עורו ועל בשרו...

"כשנודע שגדודנו בא לתקוף את המשטרה, מיהר לחפשני. בדי־עמל מצא את פלוגתי ופגש ביניהם רבים ממכריו הטובים מימי לח"י. משנאמר לו כי יצאתי לסיור מפקדים, וכי אני נתכבדתי להבקיע ראשון, נתערפלו עיניו... נדמה היה לי שהוא מסתכל עלי כעל בר־מינן בפוטנציה. מצב־רוחי הטוב הרגיע אותו מעט, וכסמל־חבלנים מנוסה אף יעץ לי עצות אחדות. כמובן שדרש ממני במפגיע לכתוב מיד מלים אחדות לאמא ואבא".

ולאחר שנכבשה המצודה: "בין כלי־הרכב הבאים ראיתי את משוריין־החבלנים של אחי. הוא ירד ממנו, תפס בי וחיבקני. סיפר לי שממשלט־הצומת השקיף ועקב אחרי תנועת הזחלם שלי... אין לי ספק שיותר מכל אחד אחר, אף יותר ממני, ידע אל־נכון את הסכנה שעמדנו בה, שכן שהה זמן רב יותר מכל אדם אחר בין גדרותיה הממוקשות על המשטרה..."

ונסיים באירוע הטראגי – האחים לוינגר. האחד, שרגא, היה בפלוגה המסייעת שבגדוד 89; השני, מאיר (אהרון), היה מפקד מחלקה בפלוגה ג/82, פלוגת החרמ"ש של גדוד השריון. בראש מחלקתו לחם ב"מבצע יואב" והיה בין כובשי באר־שבע. בתצלומים רואים אותו על הזחלם – גבוה מכולם, גאה על חלקו בשחרור העיר. ב"מבצע 8" נטל שרגא חלק בים־האש שהומטר על מצודת עירק־סווידן; ואילו האח מאיר יצא עם מחלקתו לפעולת־הסחה על הכפר עירק־סווידן ונפגע. הפגז הראשון פגע בזחלם שלו, והרכב החל לעלות באש. מאיר לא הספיק להפעיל את מטף־הכיבוי, שכן פגז שני פגע בזחלם. מאיר נפגע ודליקה התפשטה בתוך הזחלם. מאיר הפצוע לא יכול היה לחלץ את עצמו. הלהבה עלתה והחלקחה ומאיר עלה באש – במרחק לא רב מאחיו הצמוד אל כלי המלחמה.[27]

מאיר לוינגר (אהרן) בראש מחלקתו בכיבוש באר־שבע – שלושה שבועות לפני נפילתו

פרק שישי

חזיתות המלחמה בשנת תש"ח

א. פיקודים ומעשיהם

1: מחזיתות מטכ"ל לפיקודים חזיתיים

חזיתות כמחלקות במטה הכללי

מלחמת העצמאות בחלקה הראשון - בעוד השלטון הבריטי קיים להלכה - היתה מלחמה ללא חזית, או כולה חזית, שכן כל ישוב יהודי נאלץ להגן על עצמו מפני התקפות שכניו הערבים. כך קרה בירושלים, כך בתל־אביב ובחיפה, וכך בגליל ובעמק ובשומרון ובשרון ובדרום. רק לאחר חודשים, אחרי תשלום־דמים נורא, החלו קווי־חזית להתיצב. חטיבות ה"הגנה" התגבשו במסגרת טריטוריאלית, במטרה לקצר קווי־הגנה. רק עם התקרב סיום השלטון הבריטי נעשו מאמצים להרחבת השליטה על אזורי ארץ נוספים - על־ידי ריכוז כוח־אדם ונשק מגזרות פחות מאויימות והפעלתם בהקפים בלתי־מקובלים עד כה.

בעוד הכוח היהודי הולך וגדל ומתחזק, והפיקוד נעשה מרוכז יותר - תוך זניחת האסטרטגיה של הגנה "טהורה" ופחות־טהורה, ומעבר לאופנסיבה לצרכי הגנה על ישובים שבנחיתות הגנתית - חל תהליך הפוך בקרב הגורמים הערביים המקומיים. פלישת צבאות ערב, בליל שבת ו' אייר תש"ח (14/15.5.48), כמעט והוציאה את הכוחות הערביים המקומיים מן המערכה הישירה ויצרה קווי־חזית בהתאם להתקדמות הכוחות הפולשים.

למרות היומרות לא הצליחו מנהיגי הערבים להקים פיקוד אחיד; נוצרה ביניהם כעין תחרות - מי ישתלט על שטחים רחבים יותר, בטרם יגיעו לשם המתחרים. הצבא המצרי, שפלש לארץ מדרום, התבסס על כבישי המעבר העיקריים, תוך שהוא מנסה להתעלם מן הישובים היהודיים המעטים שבדרכו. כוחותיו יצרו חזית רצופה, שבמזרח הגיעה עד למבואות ירושלים; ואילו במערב - כשתל־אביב נמצאת בטווח היומרה - נבלם באזור החולות שמצפון לאשדוד.

יומרת "הלגיון הערבי" של עבר־הירדן להשתלט על ההר המרכזי, כולל ירושלים על מאה־אלף יהודיה, היתה גדולה מיכלתו. למרות החיזוק הרב שקיבל מהממלכה ההאשמית האחות, עירק, נאלץ לוותר למצרים על השליטה בהר שמדרום לירושלים. לא זו בלבד, אלא שבגלל החמרת המלחמה על ירושלים נאלץ ה"לגיון" להעביר את השליטה הצבאית על הר שומרון לידי חיל־המשלוח העירקי. אבל עמו היה תאום פחות בעייתי.

מצפון חדרו שלושה צבאות: מדרום לכינרת ועד לתל דן, פעלו פלוגות הצבא הסורי. באזור ההררי של ה"אצבע" פעל הצבא הלבנוני הקטן. ואילו הגליל המרכזי כולו נשלט על־ידי "חיל־ההצלה" של קאוקג'י, שניסה לתקוף ישובים עוד בטרם צאת הבריטים.

נוכח הֶערכות הצבאית של הכוחות הערביים המפורדים, נערך פיקוד ישראלי אחיד בעיקרו - אך מפורד בחטיבות טריטוריאליות ובמחוזות חי"ם טרום־מדינתיים. בשל המחסור

הנורא בנשק ובאימון צבאי - במציאות של שלטון בריטי זר ועויין עד לימים האחרונים - ובשל גורמים מנטליים, נקטו הכוחות היהודיים במלחמת הגנה ובלימה. על ההֶערכות הצבאית היהודית השפיעה במידה לא־קטנה ההתייחסות החיובית של ההנהגה ל״תכנית החלוקה״ - שהשלכותיה המרות השפיעו במיוחד על גורלה של ירושלים. וכך נקבעו במסגרת המטכ״ל היהודי גזרות חזית, המושפעות מכל הגורמים שמנינו כאן.

רק עם בלימת הגל הראשון של פלישת צבאות ערב נתפנה שר־הבטחון לשעה קלה לראיה כוללת יותר של המלחמה. בי׳ אייר (19.5), בעוד הוא קורא אליו את מיכאל בן־גל, מח״ט ״קריתי״, ״לברר כמה רובים מיותרים יש ברשותו״ (״יש לו 370 רובים אנגלים וקנדים, 170 גרמנים״) - הוא מפנה מבט־על הארץ כולה: ״יש לראות את הארץ כשלושה קטעים״ - רושם בן־גוריון, ומפרט: ״צפון, תיכון ודרום (כולל שטח ׳גבעתי׳ ו׳נגב׳)״. ומהגדרה זו מתבקשת ההחלטה: ״יש למנות עליהם מפקדות בעלות סמכות רבה. אסור שבשום מקום יימצא לוחם או רובה שאינו עומד לרשות פעולה מלחמתית. נחוץ רק תאום עליון, שיעסוק בעיקר״.

וכי אין בחזיתות המלחמה של צה״ל ״מפקדות בעלות סמכות רבה״? - אכן, לא! עד כמה שתשובה זו מפתיעה מעט. ימים אחדים אחר־כך, משנפתרה ״בעיית גלילי״ הראשונה ונפתחה הדרך להכרזה רשמית על הקמת צה״ל, רשם בן־גוריון איך הוא רואה את בעיית הסמכות הצבאית: ״עלינו לארגן שורה של חטיבות חדשות... חיזוק החזיתות... הכנת הקווים היסודיים של התכנון הגדול...״ אך - ״אני אקבל תיק הבטחון רק בתנאי שאין איש אחר מוסמך לתת הוראות למטה״... דברים אלה נכתבו לאחר המשבר בפיקוד העליון. וכך נקבעו דפוסי העבודה במערכת הצבאית: בראש המערכת עומד שר־הבטחון, שרק הוא ״מוסמך לתת הוראות למטה״. ומכיוון שראש־המטה־הכללי מצוי במיטת חוליו, נוצר מצב שבו החוטים המעשיים - השליטה על הביצוע - מצויים בידיו של יגאל סוקניק־ידין, ראש אגף המבצעים, ולזה יש שני עוזרים. האחד - ישראל בר - ממונה על צפון הארץ ואזור התיכון, ויש לו גישה ישירה לשר־הבטחון (ביומן: י״ד אייר, 23.5: ״ישראל בר מסר לי סקירה עגומה על המצב בגליל התחתון ובירושלים״). השני, מונדק פסטרנק, משה בר־תקוה - עוזרו של ידין לחזיתות המרכז והדרום. באג״ם מסודר, כזה של צה״ל, יש מידור ברור של גזרות המלחמה, גם קיימת חלוקה על פי חזיתות צפון ודרום, מזרח ומרכז - אבל הגדרות אלה הן משרדיות בלבד, מופיעות במסמכים כמחלקות תכנון באגף המבצעים. ההוראות והפקודות מועברות הישר משר־הבטחון לראש אג״ם; ומראש אג״ם - באופן בלתי־אמצעי או באמצעות עוזריו - הישר למפקדי החטיבות.

ככל שהסתעפה המלחמה והתרחבה והעמיקה, הלך והתברר כי פרוצדורה זו לא תאריך ימים. צה״ל התעצם, נוספו חטיבות והגיוס היה בעיצומו. משתי רבבות בראשית מאי הגיע מספר המגוייסים כעבור חודש ל־40,000. הבעיה העסיקה את המטה־הכללי, ובד׳ סיון תש״ח (11.6), ביום היכנס ההפוגה הראשונה לתקפה, עלתה הבעיה על סדר־היום - והדברים נרשמו ב״יומן״: ״בנוגע למסגרת הצבא מציע [ראש אכ״א] להקים דיביזיות ניידות שאינן קשורות למרחב, וחי״ם למרחבים״. בן־גוריון חזר לראיה הכוללת, שהחל לפתח שלושה שבועות קודם לכן, והחל בהתוויית מהלכים אסטרטגיים לכשתתחדש המלחמה, תוך שהוא מתבסס על נתונים בשטח ובכוחות הצבאיים: ״לדעתי יש שלוש חזיתות (בקו כללי) - מבחינת האויב והגיאוגרפיה: חזית ירושלים והתיכון (כולל כל המשולש) - שבה תפקידנו להשמיד ה׳לגיון׳ ולכבוש המשולש; חזית הדרום - כולל הנגב - נעמוד בעיקר נגד מצרים, ותורה יגיע לאחר שנשבור כוח ה׳לגיון׳ ונוציא הלבנון מהמשחק. וחזית הגליל - כולל חיפה. בגליל - האויב, בעיקר, הוא לבנון וסוריה, ומטרתנו לפגוע בבירות (צור וצידון) ולקומם את הנוצרים, ומצד שני - קוניטרה ודמשק״.

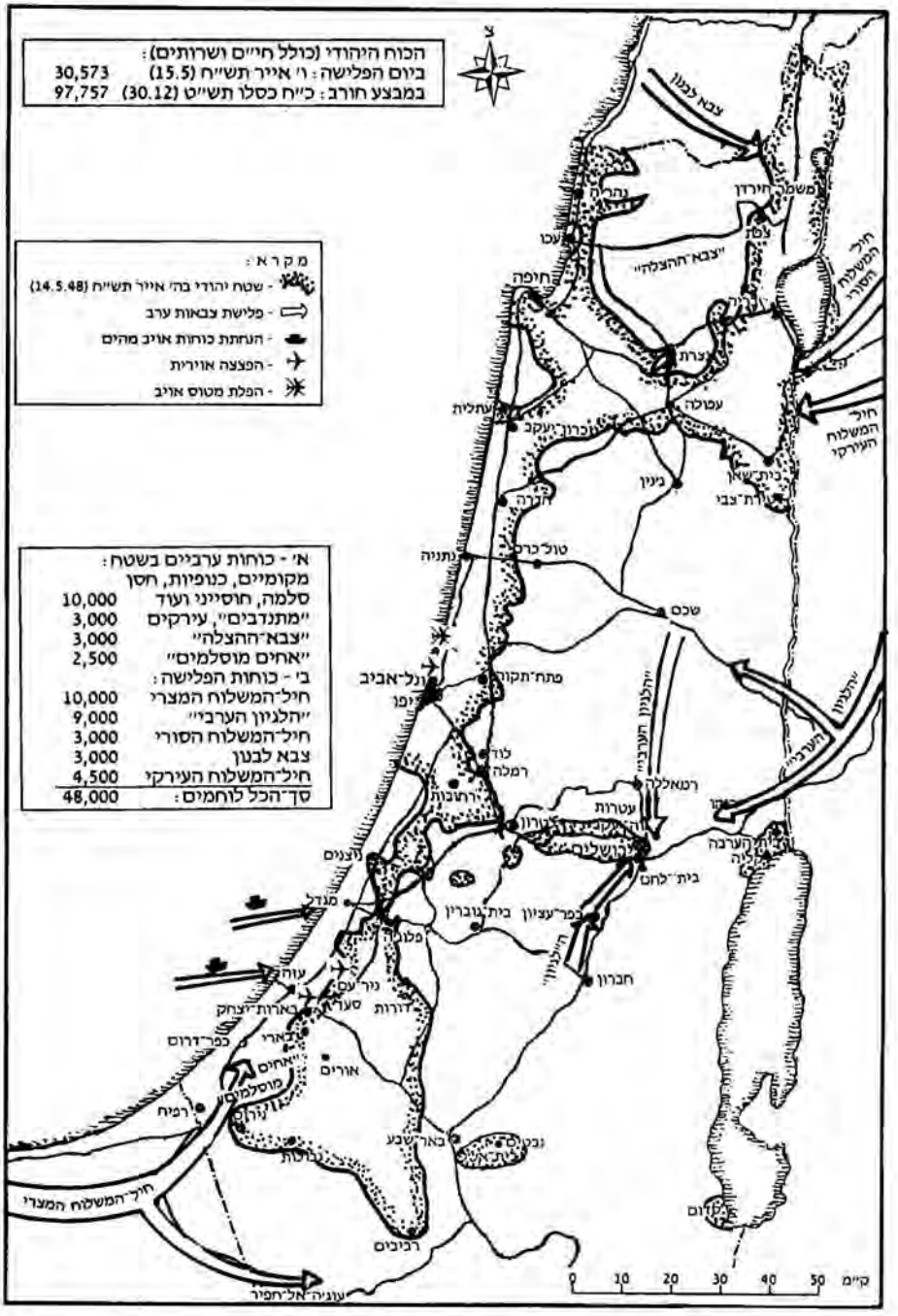

מפה 6: הפלישה הערבית – ליל ו' אייר תש"ח (15.5.48)

מבצעי־הכיבוש העיקריים של צה"ל לאחר הפינוי הבריטי בטרם הוקמו פיקודים חזיתיים (א' אב תש"ח, 6.8.48)

מבצע	תאריך	מטרה ותוצאות
ברק, כיתור	כ"ה ניסן-ו' אייר (4-15.5)	טיהור מרחב הדרום מאוכלוסיה עויינת על־ידי חטיבת גבעתי
מכבי	כ"ט ניסן-ט' אייר (8-18.5)	השתלטות זמנית על הדרך לירושלים - ע"י חטיבות הראל וגבעתי
בן־עמי	ה'-ו' אייר (14-15.5)	טיהור הגליל המערבי ע"י חטיבת כרמלי
שפיפון	ד'-ו' אייר (13-15.5)	הרחבת שטחי הרובע היהודי בירושלים על־ידי הנצורים מחטיבת עציוני והאצ"ל
קלשון	ה'-ט' אייר (14-18.5)	השתלטות על האזורים שפונו ע"י הבריטים בירושלים - ע"י עציוני, האצ"ל, לח"י
עכו	ח'-ט' אייר (17-18.5)	כניעת העיר, לאחר כיבוש תחנת המשטרה
בן־נון א'	ט"ז אייר (25.5)	נסיון לפתיחת הדרך לירושלים, ע"י כיבוש גזרת לטרון - ע"י חטיבה 7 וגבעתי
בן־נון ב'	כ"א אייר (30.5)	נסיון נוסף לכבוש את לטרון - ע"י אגד קרב, מחטיבות עציוני, הראל ו־7, בפיקוד הקולונל דוד מרכוס שנהרג ערב ההפוגה
ג'נין	כ"ד-כ"ו אייר (2-4.6)	כיבוש הר־הגלבוע ונסיון לכיבוש העיר ג'נין - ע"י גולני וכרמלי
יורם	ב' סיון (8/9.6)	נסיון שלישי לכבוש את לטרון - ע"י כוח מחטיבות הראל ויפתח
אן־פאר	ב' תמוז (8/9.7)	השתלטות על המרחבים סביב נגבה - ע"י חטיבות גבעתי והנגב
דני מיקי	ב'-י"א תמוז (9-18.7)	השתלטות על מרחב לוד-רמלה והרחבת רצועת החיבור לירושלים בגזרת לטרון - ע"י אגד חטיבות: יפתח, 8, קריתי, אלכסנדרוני, הראל - בפיקוד דני, יגאל אלון
דקל	ב'-י"א תמוז (9-18.7)	טיהור מערב הגליל וכיבוש נצרת - על־ידי כוחות מחטיבה 7, כרמלי וגולני
ברוש	ב'-י"א תמוז (9-18.7)	נסיון לשחרר את משמר־הירדן שנפלה בידי כוחות סוריים לפני ההפוגה - ע"י חטיבות כרמלי ועודד
קדם	י' תמוז (16/17.7)	נסיון לפרוץ לעיר־העתיקה - ע"י חטיבת עציוני וכוחות האצ"ל ולח"י בירושלים
מות לפולשים	י"א תמוז (17/18.7)	פעולות לפריצת גזרת הניתוק מעל הנגב - ע"י כוחות מחטיבת הנגב, גבעתי ו־8
שוטר	י"ז-י"ט תמוז (24-26.7)	השתלטות על המאחז הערבי בשיפולי הכרמל - ע"י כוחות גולני, כרמלי ואלכסנדרוני
ג"ס	כ"ד תמוז (31.7)	נסיון לפרוץ דרך לנגב בגזרת פלוג'ה- עירק־מנשיה ע"י חטיבות גבעתי, יפתח, הנגב ו־8

נושא חלוקת הפיקוד הצבאי המשני על פי חזיתות רב־חטיבתיות לא נשאר ערטילאי, ותוך זמן קצר הוחל בטיפול מעשי: "הוטל על שלושה: יוחנן [רטנר], יגאל [ידין] וצבי [אילון] – להביא מסקנות על המסגרת". "כאן מתפתחת המגמה להקמת ה'חזיתות' – רעיון שהוחל בהגשמתו בימי ההפוגה", מעיר עורך ה"יומן". הצעת ראש־אכ"א מדברת רק על דרג־בינים בין הפיקוד העליון למפקדי החטיבות, לצרכים אסטרטגיים בעתיד. אך מסגרת אחת כזו הוקמה שבועות אחדים קודם לכן בחזית המרכז, בגזרת לטרון, בפיקודו של האלוף דוד מרכוס – אלא ש"כוח יורם" זה הוקם אד־הוק, לצרכי הפעולה המסויימת, תוך ריכוז חלקי כוחות מחטיבות שונות. בן־גוריון ראה בהצעת ראש־אכ"א אפשרות להגשמת ה"חזון" האסטרטגי, שנראה מגוחך מעט בעיני מרבית המפקדים.

אלא שהנושא החל תופס תאוצה. לי"א סיון (18.6) זימן שר־הבטחון את כל מפקדי החטיבות, שאחדים מהם לא הכיר לפני־כן, ל"סימפוזיון" – מתשע בבוקר עד שבע לפנות ערב. ואם כי מרבית המפקדים דיברו על הבעיות המציקות, כפי שהתגלו בחודש הראשון של מלחמה־נגד־צבאות, נמצאו מספר מפקדים שניסו לנגוע בבעיות האסטרטגיות. כך משה זליצקי־כרמל – מפקד אגד־חטיבות טריטוריאלי שהוקם בתוקף המציאות, "חזית הצפון" – יכול היה לקבוע, כי "אין אסטרטגיה ארצית אצלנו. אין תאום מספיק. יש לפעול לפי תכנית אסטרטגית שלנו – ולא בתגובה לפעולות האויב". לדבריו "יש להגביר את המוביליות – לא במסגרת בריגדה אלא במסגרת חזית. לא דרושה חפיפה בין היחידות לבין המרחב". כלומר: יחידות אקסטריטוריאליות בפיקוד טריטוריאלי. מסקנת האלוף כרמל: "דפנסיבה בחלק גדול, ואופנסיבה במקום הדרוש". גם לדעת נחום שריג, מח"ט "הנגב", דרוש תכנון ארצי. "חטיבה צריכה לדעת תפקידה וגם תפקיד החטיבה הקרובה". והוא ביקש לדעת "מה תפקיד הנגב בתכנית ארצית – אופנסיבה או דפנסיבה?". יגאל אלון, סגנו וממלא־מקומו של האלוף דוד מרכוס, דרש לצרף חטיבות לדיביזיות. יצחק רבין, מח"ט "הראל", הוסיף גם הוא כי חסר פיקוד־בינים בין חטיבה לפיקוד העליון.

בן־גוריון חזר לתאוריית החזיתות, תוך הפניית תשומת־הלב לאויב הספציפי בכל חזית, והמסקנות המתבקשות: "יש שלוש חזיתות: הצפון (האויב – לבנון וסוריה); המרכז (האויב – 'הלגיון הערבי'); הדרום, לרבות הנגב (האויב – מצרים). אלה שלוש החזיתות העיקריות. מבחינה יהודית קיים משולש של מרכז הכוח: תל־אביב, חיפה, ירושלים. נפילת המרכזים האלה, פרושה כשלון גמור שלנו. מבחינה ערבית קיים משולש בתחומים אחרים קצת: המשולש הערבי. מכה ניצחת לכוח הערבי וכיבוש המשולש מבטיחים הנצחון. זה מחייב פיקוד אחיד בכל הקף המשולש, שמרכזו ירושלים".

דברי שר־הבטחון, שהפליג קצת על כנפי הדמיון ("אחרי שבירת ה'לגיון' נחסל את הלבנון, אולי נקים ממשלה נוצרית בתחומים חדשים – ליטאני; ונגרש הסורים; ואולי גם נפוצץ דמשק. מצרים תישאר לבדה"), נקלטו על־ידי שומעיו. כעבור שבועיים, בי"ז סיון (24.6), בא ראש אג"ם, ידין, אל שר־הבטחון. "יגאל מציע 4 חזיתות: צפון, תיכון, תל־אביב–ירושלים [מרכז], דרום (כולל הנגב)", רשם בן־גוריון. לדברי יגאל אלון, גם הוא מבאי המטכ"ל לפרקים, "היה אז ויכוח גדול, בהשתתפות כמה מפקדים בכירים, על המבנה. אני חלקתי על המבנה של ארבע חזיתות. הצעתי שהארץ תחולק לשתי חזיתות – חזית הצפון, שצריכה להסתיים אי־שם באזור פתח־תקוה–מגדל־צדק; וחזית הדרום – מהאזור הזה ועד לאן שנגיע בדרום... הערכתי שאנחנו יכולים לשחרר את ירושלים על־ידי שתי חזיתות – לתקוף את יהודה ושומרון ולכתר את ירושלים – בין שנצטרך לבצע מתקפה וזיתית, בין אם נעשה זאת בשתי חזיתות. היו כאלה

שהציעו שלוש חזיתות: צפון, מרכז, דרום - כמו היום. ההצעה שנתקבלה היתה: ארבע חזיתות".

למה נכללו בהצעת ראש־אג"ם "ארבע חזיתות", ולא שלוש, כפי שרצה שר־הבטחון? עניין זה אולי יתבהר להלן. מכל מקום, יגאל ידין פתח תיבת־נפץ, כשהעלה את הנושא הפרסונלי: כמפקד חזית הצפון, הכוללת את חטיבות "גולני", "כרמלי" ו"עודד", הציע ראש־אג"ם את משה כרמל - מפקד החזית בפועל. הצעה דומה העלה לגבי חזית התיכון - חזית חד־חטיבתית: "חטיבת 'אלכסנדרוני', בלי שינויים", כלומר: דן אבן־אפשטיין. כמפקד חזית המרכז - שתכלול את "קריתי", "עציוני", חטיבה 7 וחטיבה 8 - הציע את יגאל פייקוביץ־אלון. כמפקד חזית הדרום, שתכלול את השפלה ואת הנגב, הוצע שמעון קוך־אבידן; וכמפקד חטיבת "גבעתי" - מאיר דוידזון. שתי חטיבות הפלמ"ח הנותרות לא נכללו במפורש ב"חזיתות". הסערה לא התמהמהה לבוא. "הצעתו של יגאל ידין מבשרת פרוץ משבר בפיקוד העליון", דברי עורך "יומן בן־גוריון".[1]

ארבעה פיקודים חזיתיים

גם אם הצעת ראש־אג"ם דיברה, כאמור, על חלוקת פיקוד־המשנה של צה"ל לארבע חזיתות; בעוד ששר־הבטחון ראה צורך אסטרטגי בחלוקת כוחות צה"ל לשלוש חזיתות, "מבחינת האויב והגיאוגרפיה" - הרי על נושא זה לא התעורר, משום מה, כל ויכוח. המשבר פרץ על רקע פרסונלי טהור - משבר חריף, מלווה בהתפטרויות הדדיות, שלא נפסק אלא סמוך לחידוש הקרבות; ולא נסתיים אלא לאחר דיונים מרים בוועדת־שרים, שהחלטותיה התמסמסו נוכח עיקשותו של שר־הבטחון. תוצאת־הבינים של המשבר היתה שמרדכי מקלף, מח"ט "כרמלי", לא עבר לפקד על חזית, אלא על "מבצע ברוש". יגאל אלון גם הוא לא נתמנה למפקד חזית מרכז־ירושלים, אלא קיבל מינוי אד־הוק, כמפקד כוח־משימה דיביזיוני - לביצוע הפעולה האופנסיבית הגדולה ביותר עד אז, "מבצע לרלר", הוא "מבצע דני". נושא הקמת החזיתות נדחה בינתיים. גם לאחר ששככו הדי קרבות "עשרת הימים" לא חזרה עוד ההנהגה הבטחונית לוויכוח הפרסונלי המר. מרבית השינויים לא בוצעו. ההשג העיקרי של בן־גוריון היה בסילוקו של ישראל גלילי.

את כ' תמוז, יום הזכרון למייסד הציונות, ניצל בן־גוריון כדי להוציא את צה"ל למצעד - להעלאת המוראל של העם וכדי לשכך מעט את המרירות בעקבות "פרשת אלטלנה". "המסדר הצליח יותר משפיללתי", רשם ביומן. "מגיע יישר־הכוח לשלמה" [שמיר, מח"ט 7, חביבו של בן־גוריון]. שלושה ימים אחר־כך יצא לחיפה, לברר עם הרמטכ"ל החולה "שאלות המטה, מינויים ומבנה הצבא". בכ"ח תמוז (4.8), שוב קיים "שיחה עם יעקב [דורי] על סידורים [חזיתות ומינויים]: הוא מציע צבי [אילון] לחזית ירושלים, דן [אבן] לחזית תיכון (עם תואר אלוף), מישאל שכטר [שחם] כמפקד מרחב הדרום". ואילו במטכ"ל מוצע "שלמה [שמיר] במקום צבי [אילון], מציע דוד [שאלתיאל] כמפקח כללי, ישראל עמיר [מפקד חיל־האוויר] כסגנו של יוסף אבידר". חריפות הוויכוח על הנושא הפרסונלי התפוגגה. בן־גוריון לא ניסה עוד לקבוע מינויים שלא על דעת המטכ"ל.

וכך יכול היה המטכ"ל, בא' אב (6.8), לסכם את פרשת הקמת ה"חזיתות", שנראתה חיונית ודחופה לקראת חידוש המלחמה. "יצאה פקודה על חזיתות". יגאל [ידין] וצדוק ישבו עם ראשי החזיתות לברר החטיבות הדרושות. עד 20 בחודש יבוררו הדברים".

בפקודה שהוציא המטכ"ל על "ארגון הארץ בחזיתות", בא' אב (6.8), הוסברה מטרת ה"ארגון": "כשלב התפתחות בארגון מערכת הכוחות הלוחמים, ולאור הנסיון בעבר, הוחלט

לארגן את כל הלוחמים בארבעה מרחבי פיקוד. ארגון המבנה המרחבי יאפשר – א) ריכוז מהיר של מקסימום כוח־אדם, ציוד ושרותים בנקודות הכובד, הן להתקפה והן להגנה; (ב) שחרור המטכ"ל מהצורך לטפל ישרות בצרכים האופרטיביים של היחידות הלוחמות. נקבעו גבולות ויחידות לארבעת מרחבי הפיקוד: א) **חזית הצפון** – תכלול את המרחבים הנמצאים עתה במסגרת חטיבות **כרמלי, עודד, גולני וחטיבה 7**, וכן את כל הקטע המערבי של כביש ואדי־מילך ופרדיס, בקו ישר מערבה. ב) **חזית המזרח** [תיכון] – תכלול את מרחב חטיבת **אלכסנדרוני**, החל מהגבול הדרומי של חזית הצפון ועד לגבול הצפוני של נפת [ראש] העין. ג) **חזית המרכז** – תכלול את מרחבי **קריתי**, בתוספת נפת העין כולה, ואת חבל נס־ציונה, מרחב דרך־ירושלים ומרחב חטיבת **עציוני**. ד) **חזית הדרום** – תכלול את מרחב חטיבת **גבעתי** (מחוץ לחבל נס־ציונה) ומרחב חטיבת **הנגב**".

גם הבעיה הפרסונלית נפתרה: כמפקד חזית הצפון נתמנה משה זליצקי־כרמל, שמילא תפקיד זה למעשה עוד לפני ההפוגה, החל מי"ג אייר (22.5). כמפקד חזית המזרח, או התיכון, כפי שמקובל יותר, נתמנה דן אבן־אפשטיין. כמפקד חזית המרכז, הכוללת את תל־אביב וירושלים, נתמנה צבי אילון־לשצ'ינר. כמפקד חזית הדרום נתמנה יגאל אלון־פייקוביץ.

למרות שערב המשבר בפיקוד העליון, בי"ז סיון (24.6), יגאל ידין הוא שהציע לקבוע 4 חזיתות; ולמרות שבן־גוריון חזר שוב ושוב על הצעותיו ל־3 חזיתות – הנה כשהוסכם על הקמת ה"חזיתות" נתקבלה הצעת ידין: 4 חזיתות, ולא הצעת בן־גוריון, שהתבססה על הבטים מרחיקי־ראות מבחינה אסטרטגית. רק לאחר הקרבות (ועד היום הזה) – כשנערכה ריאורגניזיציה במבנה צה"ל – הוגשמה הצעת בן־גוריון: 3 חזיתות (או כפי שהם נקראים מאז: פיקודים). מדוע קיבל שר־הבטחון בתש"ח את "ארבע־החזיתות" של ידין? יתכן שהיתה זו הצעת־פשרה לפתרון הוויכוח הפרסונלי. ה"חזית" החריגה מבין הארבע, שהתבטלה בסופו־של־דבר, היתה חזית המזרח, התיכון. שכן חזית זו היא היחידה שבה רק חטיבה אחת – "אלכסנדרוני" (שלקראת "מבצע חורב" הוחלפה בחטיבת "גבעתי"). ולא זו בלבד, אלא שכאשר סיכם בן־גוריון עם הרמטכ"ל דורי על מפקדי החזיתות, הוא מצא לנכון להדגיש: "דן – לחזית תיכון (עם תואר אלוף)". גם כאשר עזבה חטיבת "אלכסנדרוני" את חזית התיכון ו"גבעתי" באה במקומה, לא בוטלה מפקדת החזית – אך הפיקוד על החזית נמסר לשלמה שמיר, ולא למח"ט "גבעתי"... העמדת חזית המזרח על חטיבה יחידה, מעידה כמאה עדים כי חזית זו נועדה להישאר חזית הגנתית. ואכן, חטיבת "אלכסנדרוני" התאימה לתפקיד הדפנסיבי – כפי שמשתמע מהרישום ביומן בי"א אלול (15.9): "בחזית 'אלכסנדרוני' המצב מניח את הדעת: 3 גדודי חי"ם, 4 גדודי חי"ש – הם ישנם, חסרים רק 15% בערך".

ראוי לשים לב כי בפקודת "ארגון הארץ בחזיתות" מא' אב (6.8), כבהצעות אחרות שהועלו בימי המשבר בפיקוד העליון, לא מוזכרות שתים משלוש חטיבות הפלמ"ח. דומה שלא זו בלבד שהן לא היו טריטוריאליות, אלא שערעור מעמדו של מטה הפלמ"ח באותם ימים העמיד את חטיבות "הראל" ו"יפתח" במצב לא ברור. לא עברו ימים רבים, ובכ"ה אלול (29.9) הורה שר־הבטחון להעביר את הפונקציות שמילא מטה הפלמ"ח – כחיול, הדרכה, הסברה וחינוך – לאגפים ולשרותי המטה הכללי והחזיתות. עם זאת נקבע כי יש לקיים את המטה לעת־עתה, לפי קביעת המטכ"ל. ה"לעת־עתה", עד הפרוק הסופי, נתמשך עוד כחודשיים – עד ה' מרחשון תש"ח (7.11) – כיוון שנזדמן לפלמ"ח פסק־זמן בצורת "פרשת ברנדוט", שהוכיחה כי בן־גוריון עדיין נזקק לשרותיו הנאמנים של הפלמ"ח.

בט"ו אלול (19.9), בעקבות הריאורגניזציה במבנה צה"ל וחלוקת החטיבות לחזיתות השונות, נקבעו כינויים ספרתיים לחזיתות ולחטיבות: לחזית צפון – חזית א'; לחזית תיכון –

ב'; לחזית ירושלים-תל־אביב - ג'; ולחזית הדרום - חזית ד'. אם עד כה רק לשתים מחטיבות צה"ל היה כינוי ספרתי - הרי מעתה הוחל המספוד על כל שתים־עשרה חטיבות צה"ל. "גולני" תהיה מעתה חטיבה 1; "כרמלי" - חטיבה 2; "אלכסנדרוני" - חטיבה 3; "קריתי" - חטיבה 4; "גבעתי" - חטיבה 5; "עציוני" - חטיבה 6; חטיבה 7 וחטיבה 8 - ללא שינוי; "עודד" - חטיבה 9; "הראל" - חטיבה 10; "יפתח" - חטיבה 11; "הנגב" - חטיבה 12.

חודש לאחר הקמת ארבע החזיתות - עדיין לא היו אלה מוכנות למלחמה. בי"א אלול (15.9), יומיים לפני ההתנקשות בברנדוט, הגיש ראש אג"ם סיכום אינוונטר לחזיתות: "חזית הדרום בנויה על 3 חטיבות וחטיבת חי"ם. חסרים 1,500 איש. לחזית המרכז צריך 8 גדודי חי"ם ו־8 גדודי חי"ש. יש 5 גדודי חי"ש. חסרים 1,500 איש. בחזית התיכון המצב מניח את הדעת: 3 גדודי חי"ם, 4 גדודי חי"ש. חסרים רק 15%. בחזית הצפון צריכות לפעול 4 חטיבות. חסרים 1200 איש".

הסקירה התקבלה באכזבה על־ידי שר־הבטחון: "אין המטה והצבאות מוכנים נפשית לקרב, אם כי ברור שהשונא מתכונן במרץ. הצבאות נדרשו ל־15 בספטמבר (כלומר היום) להיות מוכנים לקריאת הכן - אינם מוכנים. המפקדים אינם מאמינים בקרבות בחודשיים הקרובים, ואין דריכות. מפקדי החזיתות אינם משוכנעים שהתכניות מספיקות. הביצוע אינו מוכן. בעיית הרכב קטסטרופלית. אין רכב להפעלת המרגמות והתותחים. גם אם כוחנו בשעת ההפוגה גדל כ־50% בערך, הרי גם כוח האויב גדל באחוז זה".

עם הקמת ה"חזיתות" בוטלה למעשה ה"טריטוריאליות" של החטיבות השונות - להוציא שלוש חטיבות טריטוריאליות מובהקות, בשלוש הערים הראשיות: "עציוני" בירושלים, "קריתי" בתל־אביב, ו"כרמלי" בחיפה.

"רשות הדיבור" ניתנה למפקדות של החזיתות. האם אלה יהיו מוכנות? האם הראשות הבטחונית תתן את האות? האם ההנהגה המדינית תאשר?[2]

2: בצפון, בתיכון, במרכז ובדרום

חזית צפון - כנגד ארבעה וחמישה

אחד המנהיגים "החרדים" - שר לעתיד בממשלת ישראל, זה שהגדיר את גבולות תש"ט-תשכ"ז כ"גבולות אושוויץ" - הגדיר גם את הסכנה שנשקפה מצפון: "שלביה הראשונים של המלחמה [בתש"ח] בישרו רעה לישראל", אומר אבא אבן. "הסכנה באה מן הצפון, שם תיכננו צבאות סוריה, לבנון, עירק ועבר־הירדן לעלות על חיפה ולכבוש את הנמל ובתי־הזיקוק". אך האמת היא כי אף ששלוש חטיבות נאלצו לעמוד כנגד שלושה צבאות ערביים, שהתבססו על ישוב ערבי חזק וגדול ועשיר - נחשבה חזית הצפון לחזית הפחות מדאיגה. עד כדי כך שכוחותיה אף לחמו נגד אויב נוסף - הצבא העירקי, ששלט בצפון השומרון. חזית הצפון כללה את הגליל, העליון והתחתון; עמק־יזרעאל ועמק־זבולון, עמק־החולה ועמק־הירדן; הכרמל והרי־מנשה והר־הגלבוע. שלושה כוחות פעלו בחזית זו: בגזרה המרכזית - "חיל־ההצלה", צבא השכירים־המתנדבים של קאוקג'י, בסיוע כוח דרוזי; בגזרה הצפונית - הצבא הלבנוני; ולכל אורך המזרח - מתל דן ועד לירמוך - הצבא הסורי. עוד לפני הפלישה הערבית נאלצו כוחות הצפון להיזהר ממכשול המובלעת הבריטית, שהשתרעה מרמת־דוד עד נמל־חיפה, ומעתלית עד לעמק־זבולון. והיתה בעיית הגנה על מתקנים ומפעלים - נמל, בתי־זיקוק, מחסני־חימוש, תעשיה כבדה.

הסכנה העיקרית בעת הפלישה נצפתה מצד הצבא הסורי, שינסה לפרוץ לעמק־הירדן; ומצד הצבא העירקי - לבקעת בית־שאן מדרום לירמוך. לעומת זאת לא התייחסו לבעיית צבא לבנון אלא במידה שניתן לנצל זאת למזנקי־נצחון, כפי שהתבטא בן־גוריון בט״ו אייר (24.5): ״מקלף [מח״ט ״כרמלי״] צריך לקבל תגבורת, ותפקידו כיבוש הלבנון הדרומי - בעזרת הפצצת צור, צידון וביירות. ביירות נפציץ גם מהים... החוליה החלשה בקואליציה הערבית היא לבנון. שלטון המוסלמים הוא מלאכותי וקל לערערו. יש להקים מדינה נוצרית שגבולה הדרומי יהיה ליטאני. נכרות אתה ברית״. ואילו לגבי סוריה התבטא כי ״על יגאל [אלון, מפקד ״יפתח״] יש להטיל פגיעה בסוריה״. תנאי לנצחון עליה: ״כשנשבור כוח ה׳לגיון׳ - נחסל גם עבר־הירדן, ואז סוריה נופלת״.

כנגד כל אויבי הצפון העמיד צה״ל מספר חטיבות, שרובן ככולן קמו מקרב ישובי הצפון. במערב פעלה חטיבת ״כרמלי״, בצפון־מזרח פעלה חטיבת ״יפתח״, ובדרום־מזרח - חטיבת ״גולני״. באייר־מאי - לאחר הורדת ״יפתח״ ל״מבצע יורם״, לקרב על הדרך לירושלים - הוקמה חטיבה נוספת: ״עודד״.

המרחק ממרכז הארץ הקשה על אג״ם לנהל את המלחמה בצפון. בשלט־רחוק לא ניתן להפעיל ולתאם בין שלוש חטיבות - כשהמתאם־בפועל הוא לא אחר מאשר ישראל בר... כיוון שהסכנה לחיפה חלפה, לאחר כיבוש עכו ושחרור הגליל המערבי, הורה המטכ״ל למשה זליצקי־כרמל, מח״ט ״כרמלי״, לעבור לגזרה המזרחית, כדי לעצור את הסורים. ״זליצקי קיבל הפקודה לקבל הפיקוד של גולני״, רשם בן־גוריון בי״א אייר (20.5). ״אולם, בלי העברת החטיבה שלו למזרח, והעברת ׳גולני׳ למערב, לא יועיל שינוי הפיקוד. שאלתיו: היתכן - כלום יחכו הערבים עד שהוא יחליף מקומות הצבאות? הציע הצעה שניה: שינתן לו הפיקוד בשני המקומות, ויהיה חפשי להעברת כוחות... הסכמתי לכך זמנית - בתנאי שהגליל העליון מוצא מכלל פיקודו״. וכך, בלית־ברירה, נתמנה מפקד־חזית ראשון בצה״ל. בן־גוריון לא מוכן היה להשלים בקלות עם התפתחות כזו. נדמה היה לו שנערכה בענין זה קנוניה בין ישראל גלילי למשה כרמל - שניהם אנשי מפ״ם. ״ביקשתי לראות הפקודה ששלח בעניין זה בועז [צבי אילון] על פי הוראת ישראל [גלילי]״ רשם בן־גוריון. הפקודה נמצאה. כתוב בה כי ״גולני [משה מונטג־מן] נשאר בחטיבתו, מקלף לא נתמנה למפקד המערב, אלא זליצקי מקבל פיקוד עליון״ - בחזית הצפון. ובן־גוריון מוסיף: ״כאן ניתנו שתי הוראות לא כפי שהוחלט: מונטג נשאר על מקומו, מקלף לא קיבל מינוי. אמרתי לצבי ששתי הוראות אלו לא נתמלאו כהוגן, אולם ההוראה כבר נשלחה״.

הסורים גורשו מצמח ומהדגניות. העירקים בגשר נבלמו. חזית הצפון יצאה להתקפה על ג׳נין, כחלק ממבצע מקיף. אנשי ״גולני״ צריכים היו לפעול מצד עמק־הירדן ועמק בית־שאן, ולפשוט על משטרת הג׳יפטליק. סיכויי ההצלחה היו תלויים בהסחה וריתוק של ״אלכסנדרוני״ בחזית טול־כרם ובוואדי־ערה ובהתקפת האצ״ל על ראש־העין, בדרום החזית העירקית. לוחמי האצ״ל תקפו את ראש־העין וכבשוה, אך למחרת הותקפו על־ידי כוח עדיף ונסוגו (בן־גוריון: ״לאחר שכבשו הנקודה ביקש אצ״ל מ׳אלכסנדרוני׳ פלוגה. דן הסכים, אבל דרש לחכות להוראות. השאירו 50 איש. לפנות ערב נתקפו״). התקפות ״גולני״ ו״אלכסנדרוני״ לא בוצעו (בן־גוריון: ״אלכסנדרוני לא פעל נגד טול־כרם, כי לדבריו שני תותחים אינם פועלים, רק שלח פטרולים לסיור. השליח של יגאל [ידין] מציע לסלק דן [אבן] ועוזרו מהפיקוד״). מאין לחץ על העירקים, יכלו אלה להעביר תגבורות לאזור (״מסנדלה מודיע זליצקי שטור של 40 משוריינים בא משכם ולוחץ על כוחותינו. מפקפק אם נצליח לקחת ג׳נין״). ה״מבצע״ נכשל באבדות קשות. ג׳נין חזרה לידי הערבים. נסיון נוסף לקחת את ג׳נין, בכ״ח אייר (6.6), העלה

חרס ("אין הכוחות בצפון יכולים ללכת עתה שנית על ג'נין. זליצקי מרכז יחידות טריות. אפשר יהיה, לדעתו, לקחת ג'נין באמצע השבוע"). ואף כי יומיים אחר־כך "סיור בג'נין מצא העיר ריקה" – חזרה עין־גנים, היא ג'נין, להיות מוקד לפורעי ערב.

חוסר ערנות מספקת מצד פיקוד צה"ל, ביום האחרון שלפני ההפוגה, איפשר לסורים לתקוף את משמר־הירדן ולכבוש את הנקודה. אלה שלא נהרגו, נלקחו בשבי ושוחררו רק לאחר הסכם שביתת־הנשק, כעבור שנה. התגבורת, שהגיעה באיחור, לא הצליחה לעקור את הסורים ממשמר־הירדן, נסיון סורי להרחבת ראש־הגשר, בהתחדש הקרבות, נבלם ב"מבצע ברוש", אך את ראש־הגשר עצמו לא הצליח צה"ל לעקור. הישוב ההרוס הוחזר על־פי הסכם שביתת־הנשק, אך נקבע כ"אזור מפורז", עד למלחמת ששת־הימים בתשכ"ז.

בקרבות עשרת־הימים שלאחר ההפוגה – כשההנהגה נותנת עדיפות לחזית המרכז נגד "הלגיון הערבי", ונגד הצבא המצרי למניעת ניתוק הנגב – נערכו בצפון קרבות־הגנה מרים נגד הגדודים העירקים על הר־הגלבוע, נגד הצבא הסורי בראש־הגשר במשמר־הירדן ונגד "צבא־ההצלה" של פאוזי קאוקג'י בסג'רה. רק בקרב נגד העירקים נאלצו כוחות צה"ל לפנות שטחים מצפון לג'נין ולסגת אל רכס הגלבוע. בעוד נערכים קרבות ההגנה בגזרות המזרחיות, פתחה מפקדת חזית הצפון במבצע־מחץ בגזרה המערבית, בו לקח חלק הגדוד הממונע של חטיבה 7. במהלך המהיר של "מבצע דקל" נכבש כל הגליל־התחתון – כולל נצרת, ציפורי, שפרעם, לוביה והר־תבור.

מבצעי־הכיבוש בחזית הצפון (א')

מבצע	תאריך	מטרה ותוצאות
חירם	כ"ו-כ"ח תשרי (29–31.10)	שחרור הגליל, הבסת "צבא ההצלה", כיבוש 14 כפרים בלבנון – ע"י חטיבה 7, גולני, עודד וכרמלי

אבל עקירת "צבא־ההצלה הערבי" משארית אחיזתו בגליל המרכזי נאלצה להמתין עד ל"מבצע חירם", שנערך זמן קצר אחרי תום "מבצע יואב". תוך שלושה ימים – בין כ"ו לכ"ח תשרי (29–31.10) – לא היה עוד כוח אויב בגליל – לא צבא סורי ולבנוני ולא חילו של קאוקג'י. ולא עוד, אלא שבמהלך ניצול ההצלחה עברו כוחות צה"ל את גבול לבנון והגיעו עד לליטאני, תוך השתלטות על 14 כפרים. 400 הרוגים נגרמו לערבים ב"מבצע חירם", מחצית ההרוגים – מן הגדוד הסורי שבא לסייע לקאוקג'י והוכה בגוש־חלב.

מאיר גרוס (שאול)

מאיר בן אלכסנדר גרוס נולד בשנת תרפ"ה (1925) באוז'הורוד שבצ'כוסלובקיה להורים שנמלטו מהונגריה לאחר כשלון הפיכת הנפל הקומוניסטית של בלה קון. הוריו לא נשארו זמן רב בצ'כיה, שכן המשיכו למחוז חפצם – ברית־המועצות. בטרם עזבו נשלח הילד מאיר לבית־יתומים בדברצן שבהונגריה. מאיר, שאומץ על־ידי משפחת ויינברגר, למד בגימנסיה היהודית המקומית, ואחר נשלח ללמוד בסמינר למורים בבודפשט. בשנת 1944 נשלח לעבודת־כפיה ביוגוסלביה ובשלהי אותה שנה שוחרר על־ידי הפרטיזנים. בתום המלחמה חזר לבודפשט לסיים את לימודיו. כמורה יצא עם קבוצת ילדים לגרמניה. ב־1947 יצא לצרפת ובפריס הצטרף לגרעין לח"י שנוסד במקום. בהזדמנות הראשונה, עם הקמת המדינה באייר תש"ח, הגיע לארץ־ישראל והתגייס לצה"ל, לחטיבת "כרמלי". לקח חלק ב"מבצע ברוש" של חזית הצפון לאחר ההפוגה הראשונה, בנסיון להדוף את הכוחות הסוריים מראש־הגשר במשמר־הירדן, אותו כבשו במחטף מפתיע בערב ההפוגה. מאיר נהרג בקרב מר שהתחולל ליד משמר־הירדן בג' תמוז תש"ח (10.7.48). הובא לקבורה בבית־העלמין הצבאי בראש־פינה, לא הרחק ממקום־מנוחתו האחרון של שלמה בן־יוסף, עולה־הגרדום היהודי הראשון בידי הבריטים. לא השאיר קרובי־משפחה.

*

בכל ימי מלחמת העצמאות לא פעלה חטיבה 8 במסגרת חזית הצפון, אף על פי כן נטל אחד מגדודיה חלק־מה במלחמת הצפון. כשהגיע גדוד 89 לשלב האימון הגדודי, בשלהי ההפוגה השניה, לא נמצא במרכז הארץ שטח מתאים לאימון גדודי של גדוד פשיטה ממוכן - שכן הצבאות המצריים והעבר־ירדניים עדיין נמצאו בקרבת הריכוז היהודי בין חדרה לגדרה. וכך הוצע למפקדת גדוד 89 לערוך תמרון בין הכרמל לעמק־יזרעאל. גם חיל־האוויר הקצה מספר גיחות של מטוסי "ספיטפייר" בהתקפות־יעף על הג'יפים והטורים המשוריינים של גדוד הפשיטה. התמרון החל בכ"ו אלול (30.9), בבקעת שפיה (ואדי־מילך), בין זכרון־יעקב לבת־שלמה - ונסתיים בהתקפת־הטרדה על כפר־מנדא שבבקעת בית־נטופה, בכ"ח אלול (2.10).

ההתקפה על כפר־מנדא היתה ממשית. הכפר נכנע לכוחותינו ערב ההפוגה השניה, אך מאחר שלא הוצבו שם כוחות צה"ל, "חדרו אנשיו של קאוקג'י לכפר והשתלטו עליו". כיוון שהכפר היה בידי צה"ל בעת היכנס ההפוגה לתוקפה, הרי תפיסתו על־ידי "צבא ההצלה" היא הפרת־הפוגה. לאנשי הגדוד נאמר כי הם "יוצאים למסע־עונשין על הכפר".

פלוגת הזחלמים ב/89 עלתה על הכפר; פלוגה א/89 ופלוגות הג'יפים - על האגפים; הפלוגה המסייעת, הרגמים והמקלענים, פתחה בהתקפה. לאחר הריכוך - החלה הסתערות, ללא כוונת כיבוש. למראה ההתקפה נראו מאות תושבים נמלטים להרים, כשהאש הכבדה רודפת אותם. לאחר שעות אחדות נתקבלה פקודת הפסקת־אש והכוחות נצטוו לחזור.

מן היומן: "אל חורשת הזיתים מתאספות כל הפלוגות. כאן שומעים את תוצאות הקרב: פלוגה ב' פרצה לכפר. ההתנגדות חוסלה במהירות. נתפסו כמה רובים... עקיבא (מנדל), איש האצ"ל החסיד, נפצע קשה, פציעת ראש - שבר בגולגולת. לפי שמועה הוא 'נגמר' (אך לא כך היה, עקיבא נשאר בחיים, עד מאה־ועשרים). עוד אחד נפגע - אריה לנדאו, חבר מקורס־הסמלים. 'מצבו אינו מסוכן', אמרו. ולמחרת מת.

"אך אבדות הערבים עלו פי כמה וכמה. עשרות נהרגו; היתר ברחו. דקות ספורות אחרי שעזבנו, החלו פגזים נופלים במקום בו חנינו... אך אנחנו כבר בדרך - חוזרים דרך בקעת בית־נטופה. טורי השריון והג'יפים חמושי המקלעים חולפים ברחובות נצרת, יפיע, כפר־כנא - עדיין גליל הגויים".[3]

הצפון במטוטלת שביתת־הנשק

במגעים בין מפקדי חזית הצפון למפקדי צבא לבנון - בי"ג טבת (14.1), זמן קצר לאחר שפסקו הקרבות, ומצרים הודיעה על נכונותה להיכנס למשא־ומתן - סוכם להתחיל בשיחות על שביתת־נשק. כמחווה הסכימה ישראל לפנות כוחותיה מחמישה כפרים, מתוך אלה שנכנעו לצה"ל ב"מבצע חירם". בפגישת שר־הבטחון עם מפקדי החזיתות, בט"ז טבת (17.1), מסר מפקד חזית הצפון כי "הצבא הלבנוני שקט, לא מתגרה, לא מופיע בשטח המוחזק שלנו בלבנון ו[גם לא] מעבר לשטח זה בתוך גבול לבנון. [שם] יש גם יחידות המופתי (כ־300 איש) וגדוד סורי. בא־כוח לבנון הבטיח שהם אחראים על כל הכוחות ששוכנים בארצם. הסורים - מבניאס עד 'ראש־הנשר', מבוצרים טוב ומאורגנים להגנה. מראש־הנשר עד ואדי־חמה, מקום הפגישה שלהם עם עבר־הירדן, נמצאים כוחות מעטים. רבים עורקים אלינו, באים על נשקם". אחרי הדיווח - "התייעצנו על הלבנון - יגאל הציע לשחרר עוד חמישה כפרים, והם ישחררו ראש־הנקרה". הצעת ידין - לא נתקבלה.

בל' שבט תש"ט (1.3.49), בראש־הנקרה, נפתחו השיחות לשביתת־נשק בין משלחות ישראל ולבנון. דרישת ישראל לכרוך את נסיגת כוחותיה משטחי לבנון בנסיגת הסורים

ממשמר־הירדן לא זכתה לתמיכת נציגי האו״ם. בט״ו אדר (16.3) – במצב־רוח־אילתי ופורימי, לאחר ״מבצע עובדה״ – הכריע בן־גוריון שלא לקשור את פינוי משמר־הירדן על־ידי הסורים עם חתימה על שביתת־נשק עם לבנון, ״מפני: 1) הסכם זה יבצר מעמדנו באילת; 2) יחזק עמדתנו בדיונים עם עבר־הירדן; 3) יקל עלינו הפעולה ב׳משולש׳ אם נצטרך לפעול; 4) הוא יחזק תביעתנו מהסורים״. הסכם שביתת־הנשק עם לבנון נחתם רק לאחר חתימת ההסכם עם מצרים, בכ״ב אדר (23.3) – בגלל התחשבות ב״מעמדה העדין״ של הממשלה הנוצרית. לקראת חתימת ההסכם רשם בן־גוריון ביומנו כי ״יש צורך בכביש ממנרה למשגב־עם, כי עכשיו אפשר להגיע למשגב רק דרך לבנון, ולבנון מרשה לנו חודש ימים להשתמש בכביש״. זה מה שדרשה ישראל מלבנון... בעיות טריטוריאליות לא היו. ישראל לא התנתה את שביתת־הנשק בשלום ובפתרון טריטוריאלי לבנוני לבעיית ה״פליטים״. הסכם זה עם לבנון ראוי גם הוא לכינוי ״בכיה לדורות״.

זמן קצר אחרי ההסכם עם לבנון, בכ״ב אדר תש״ט (3.4.49), נחתם הסכם גם עם עבר־הירדן. הסורים היו אחרונים בתור. ימים אחדים לפני ההסכם עם עבדאללה, בכ״ט אדר (30.3), נערכה בסוריה הפיכה צבאית – והרמטכ״ל הסורי, הגנרל חוסני זעים, תפס את השלטון. ידיעות שהגיעו ״מפריס, שההפיכה בסוריה – מעשה ידי אנגליה״, אכזבו את בן־גוריון: ״בעירק – נורי, בעבר־הירדן – עבדאללה, בסוריה – [הבריטי] ספירס וזעים. בווין שליט במזרח התיכון״. אך, בעצם, לא היה מקום לאכזבה. כעבור ימים אחדים, בו׳ ניסן (5.4), החלו שיחות בין ישראל לסוריה – בשטח שבין מחנים למשמר־הירדן הכבושה בידי הסורים – באוהל שהוקם ב״שטח־ההפקר״. בי״ז ניסן (16.4) דיווחו מרדכי מקלף ויהושע פלמון כי בשיחה ללא נציגי האו״ם הציעו הסורים ״שלום נפרד עם ישראל, שיתוף־פעולה וצבא משותף״... אבל, ״הם רוצים שינוי הגבול – חצי ים כנרת״... תגובת בן־גוריון: ״קודם כל – חתימה על שביתת־נשק, על בסיס הקו הבינלאומי הקודם. אחר כך – דיון על שלום וברית״.

השיחות עם נציגי סוריה נתקעו. בכ״ח ניסן תש״ט (27.4.49) בא הנציג הישראלי, מרדכי מקלף, אל שר־הבטחון בהצעה לפעולה צבאית נגד הסורים: ״נראה שהסורים אינם מוכנים לזוז, מחרץ לצפון [מצפון־מזרח לדן ודפנה], ויהיה צורך להדוף אותם בכוח. זה ידרוש, לאחר הכנות, 5–6 ימים; ולכן הוא מיעץ להמשיך בשיחות – שלא ירגישו בהכנות שלנו״. כעבור שלושה ימים, בא׳ אייר (30.4), חזרה ונדונה הצעתו של מקלף – כיוון שהשיחות נקלעו למבוי סתום והופסקו. בהתייעצות השתתפו מרדכי מקלף וג׳וש פלמון; משה שרת, ראובן שילוח ושבתאי רוזן; וכן הרמטכ״ל יעקב דורי ושר־הבטחון. פלמון דיווח על פגישה־ביחידות עם אחד הנציגים הסוריים, שהציע כי ״הגבול המדיני יתקבל – אבל רק בדיון על שלום ולא על שביתת־נשק״. אותו סורי הציע לקיים פגישה של נציג ישראל עם ראש המדינה הסורי החדש – חוסני זעים.

״בררנו אפשרות של פעולה״, רשם בן־גוריון. ״לכך יידרשו לפי מ׳ [מקלף] לפחות שבועיים של הכנה. והפעולה עצמה – 4–5 ימים. כי צריך יהיה להגיע מסוסיתא ומצמח לקוניטרה. לכך יידרשו 3 חטיבות – וזה גם יפסיק תכנית הריאורגניזציה[!]. ראובן [שילוח] סבור שזה יביא לכניסת העירקים למלחמה, ואולי לחידוש המלחמה על־פני כל החזית. משה [שרת] חושש מהתערבות אמריקה ומועצת־הבטחון. רוזן סבור שההכנה תשמש לחץ על או״ם ועל הסורים. הוסכם שייפגשו עם זעים. יציעו את ראובן ויגאל [ידין]. אבל יתכן שזעים יעמוד על ראש־הממשלה או שר־החוץ. משה [שרת] מוכן להיפגש – אבל לא השבוע״. ידין ושילוח נפגשו בז׳ אייר (6.5) במחנים עם שני נציגים של זעים, אך לא הגיעו להסכמה. נציגי ישראל הציעו לרילי

שהסורים ייסוגו לגבול הבינלאומי, ואילו ישראל תימנע מלהציב את כוחותיה עד הירדן, במגמה ליצור אזור מפורז.

למחרת הפגישה במחנים בא מקלף אל בן־גוריון: "שואל אם להציע לסורים פרוז הדדי משני עברי הגבול", רשם בן־גוריון, והורה למקלף כי "היה רצוי שרילי יציע הצעה כזו. עלי להתיעץ בענין זה עם משה [שרת]". למחרת הזדמן לבן־גוריון לדבר על כך עם ג'מס מקדונלד, השגריר האמריקאי, שבא אליו בענין אחר: "השתמשתי בהזדמנות לעורר שאלת סוריה: דרשתי לחץ על זעים לפנות השטחים, כאשר לחצו עלינו לפנות שטחי לבנון. [מקדונלד] הבטיח לפנות שוב לממשלתו. סיפר שזעים והציר [האמריקאי] בדמשק דורשים שאפגש עם זעים". לדברי השגריר האמריקאי, לא נענתה מחלקת־המדינה לכך. אחר־כך התברר כי באותו יום פנתה ארצות־הברית אל שגרירה בתל־אביב, להעלות בפני בן־גוריון הצעה – שייפגש עם זעים. אבל כבר באותו מעמד אמר בן־גוריון "שאם זעים יתחייב למפרע לפנות שטחינו ולסגת לגבול הבינלאומי, אני מוכן להיפגש אתו". גם באנץ' "שלח טלגרמה מתוך דאגה ליחסי ישראל וסוריה", בה ביקש מבן־גוריון להיפגש עם זעים, נרשם בי"ב אייר (11.5). "הכתבתי תשובה, שאני מאוכזב מעמדת שליחי או"ם. ביחס ללבנון – עמדו על פינוי מלא מצדנו; אינם עושים זאת ביחס לסוריה. מוכן להיפגש עם נציג סוריה – רק אם יוחלט להיסוג מעבר לגבול המדיני".

הסורים לא נענו לדרישת בן־גוריון והפגישה בין שני המנהיגים לא התקיימה. לא זו בלבד, אלא שהשיחות עם הסורים הופסקו בי"ט אייר (17.5). לקראת שיחות לוזאן, בראשית סיון, שאמורות היו להביא לשיחות־שלום עם הערבים – חודשו המגעים בין משלחות ישראל וסוריה, בתקוות מחודשות. בימי תמוז–יולי הלוהטים, כאשר נמשכו השיחות בלוזאן ונתקעו במקום, נצנצה להנהגה הישראלית קרן־תקוה: "זעים פרסם, בשיחה עם סופר שווייצרי, שהוא רוצה שלום עם ישראל" – דיווח ששון לבן־גוריון. "יש להיאחז בהצהרה זו", ניסה ששון לשכנע את בן־גוריון. "[ולטר] איתן אף הוא סבור שהשלום הראשון יתכן עם סוריה, ושלזעים יש אמביציה להיות המדינאי הערבי הראשון שניפגש אתו". בן־גוריון סיכם: "אם השבוע ייחתם, כפי שמאמין מקלף, הסכם שביתת־הנשק בינינו לבין סוריה – רצוי ששון ייגש לדמשק, לבדוק הקרקע".

הסכם שביתת־הנשק עם סוריה נחתם בכ"ג תמוז (20.7). שבוע אחר־כך, בכ"ט תמוז (26.7), בא שילוח "להיפרד לפני נסיעתו ללוזאן, ומסר בשם רילי שיש לו רושם ברור שזעים רוצה בשלום", אולם הלה מבקש "שהעניין יידחה לשבועות אחדים; אינו רוצה לפרוץ־גדר באחדות הערבית. רק אם במשך שבועות אחדים לא יתקרב השלום בשיחות לוזאן, יהיה מוכן לדון על שלום ישר אתנו, ולכן – לא להאיץ בו עכשיו"...

גם אם היו מנסים להאיץ את התהליך – זה לא היה מסתייע. זמן קצר אחר־כך, בי"ט אב (14.8), אירעה הפיכה צבאית נוספת בסוריה. במקומו של חוסני זעים, שנידון למוות והוצא להורג, עלה לשלטון הקולונל סאמי חינאווי – שאף הוא הופל כעבור זמן על־ידי קולונל אחר, אדיב שישאקלי; שאף הוא הופל כעבור זמן...[4]

חזית התיכון – "צוואר־המדינה"

החזית המרכזית, ממבטם של הערבים, כללה את אזור ההר שמדרום לעמק־יזרעאל – להוציא את הר־הכרמל והרי מנשה, שנשלטו על־ידי היהודים; כשקו־הגבול עובר בנחל עירון (הוואדי – בשליטה ערבית). אזור ההר כלל את כל הר־השומרון וחבל בנימין, עד לכביש ירושלים–שער־הגיא, כשהכביש עצמו נשלט בעיקרו על־ידי צה"ל; בצפונו של אזור זה פעל חיל־המשלוח העיראקי, ובדרומו – יחידותיו הסדירות של "הלגיון הערבי" של עבר־הירדן,

בפיקוד פעיל של קצינים בריטיים. כנגד החלק המרכזי של אזור זה הציב הפיקוד הישראלי את כוחות חזית המזרח (או: התיכון) שלה. כנגד החבל הצפוני של אזור זה - בהר־הגלבוע - ניצבו, כאמור לעיל, כוחות חזית הצפון.

דמותה הרופפת של מפת ישראל במשך תשע־עשרה שנה, עד למלחמת ששת־הימים, הובלטה ברצועה הצרה שחיברה את הגוש הצפוני הקטן עם הגוש הדרומי הגדול - זה היה צוואר המדינה, שבקו הצר - בין נתניה לטול־כרם - לא הגיע המרחק אלא ל־14 ק״מ. הסכנה לביתוקה של מדינת ישראל ברצועת־החוף הצרה היתה מוחשית, וזו אולי הסיבה להקמתה של מפקדת ״חזית״ רביעית בצה״ל - נוסף על שלוש החזיתות, צפון ומרכז ודרום.

ב״סימפוזיון״ עם מפקדי החטיבות, בראשית ההפוגה הראשונה, הגדיר שר־הבטחון את החשיבות של חזית התיכון: ״המשולש הערבי. כאן מרוכז הכוח הצבאי הערבי המעולה - ׳הלגיון׳, הנשען על ישוב ערבי צפוף. מכה ניצחת לכוח, וכיבוש ׳המשולש׳, מבטיחים הנצחון. ולכן יש להכין כוח ותכנית לשבור ׳הלגיון׳ ולכבוש שכם. זה מחייב פיקוד אחיד בכל ההקף של ׳המשולש׳ (ג׳נין, טול־כרם, לטרון)״. אף על פי כן הסתפק המטכ״ל בהקצאתה של חטיבה הגנתית אחת בלבד ל״חזית״ זו - חטיבת ״אלכסנדרוני״, שהוצאה משם רק לאחר ״מבצע יואב״, כשהוחלפה על־ידי חטיבת ״גבעתי״.

קיומה של חזית חד־חטיבתית יכול להפריך את כל הטענות כאילו היתה מחשבה ממשית לחיסול ״המשולש״ ולכיבושה של שכם. מעקב אחר פעולותיה של חטיבת ״אלכסנדרוני״ יוכיח כי החטיבה־החזית הסתפקה בפעולות הגנה ובלימה, ללא נסיון לפתח אופנסיבה רחבת־הקף. גם במקרים המעטים בהם נדרשה חטיבה זו לתת חלק־מה באופנסיבות מקיפות - כמו בהתקפה על ג׳נין לפני ההפוגה הראשונה, וב״מבצע דני״ לאחר ההפוגה - נשאר חלקה של חטיבת ״אלכסנדרוני״ מצומצם, מאוחר, חלקי ורפה, כב״מבצע בתק״.

במסגרת פעילותה של חטיבת ״אלכסנדרוני״ בחזית המזרח, בטרם נקבעה מפקדת חזית התיכון, נכבשו ראש־העין וקקון. לעומת זאת נחלה החטיבה, או ״החזית״, אי־הצלחות בנסיונותיה להתגבר על ״המשולש הקטן״, ג׳בע-עין־רזל-אגזים, שמנע מעבר בכביש בין חיפה לחדרה. שני נסיונות לחסל את המטרד בראשית ההפוגה הראשונה ובסופה - בכ״א סיון (18.6) וביא״ תמוז תש״ח (8.7) - נכשלו. רק ב״מבצע שוטר״, בהפוגה השניה, בכ״ז-כ״ט תמוז תש״ח (24-26.7), חוסל המטרד. נוסף על שתי הפלוגות שהקצתה ״אלכסנדרוני״ למבצע זה, קיבלה סיוע מחטיבות אחיות - פלוגה מ״גולני״ ופלוגה מ״כרמלי״. וכן של כוחות סיוע - שריון, מק״בים, מרגמות, תותחים וחיל־האוויר.

חנוך רוסא

בחדרה, המושבה הירוקה שבין הים להר־שומרון, נולד בכ׳ טבת תרפ״ט (2.1.29) בן לעזריאל ואהובה רוסא. כילד־מושבה אהב חנוך, זה שם הבן, את החיות ואת צמחי־הבר כשם שאהב את הצמחים ואת בעלי־החיים במשק, בהם טיפל ואותם טיפח בחיבה. נחברך בידי־זהב, וכל אשר עשה יפה עשה; אף נתן בכשרונות מוסיקליים וידע לנגן ולפרוט על כלי־נגינה לא־מעטים. חבריו חיבבוהו בשל מזגו הטוב ונכונותו הטבעית לעזור ולהטיב, לשמח ולעודד. משסיים את לימודיו הפורמליים מצא ביטוי לכשרונותיו הטכניים בעבודה מזדמנת במסגרות וחשמלאות. בד־בבד מצא פורקן לאהבת הרורור והחרות בשורות לוחמי חרות ישראל, במלחמה למען שחרור המולדת. כמו אנשי לח״י אחדים הצטרף לצה״ל באורח אינדיבידואלי ושדת בחטיבת ״גולני״. לקח חלק בהדיפת ההתקפה על משמר־העמק, בקרבות בגזרת הר־הכרמל ובית־שאן ובמבצעים לשחרור הגליל. הקרב האחרון בו השתתף היה ב״מבצע שוטר״, כנגד מובלעת המשולש־הקטן ג׳בע-אינגזים-עין־רזל, שחסמה את דרך החוף מחיפה דרומה. נפל־בקרב ביח תמוז תש״ח (25.7.48) מכדור אויב, כשהוא צמוד למקלע־השפנדאו שבידיו. הובא למנוחת עולמים בחלקה הצבאית של בית־העלמין בחדרה.

גם חטיבה 8 נתבקשה לסייע ל"אלכסנדרוני" ב"מבצע שוטר", כפי שמתברר ממברק ששלח ראש אג"ם לחטיבה 8 בכ"ח תמוז (25.7), שעה 17.00: "להעביר מיד 2 משוריינים עם הצוותים לגמר פעולת המובלעת הקטנה. עליהם להתייצב במשטרה בזכרון־יעקב".

אם כי ההתקפה נכשלה בראשיתה, הרי התותחים והמרגמות עשו את מלאכתם נאמנה. גם חיל־האוויר השתתף באינטנסיביות רבה. בנצלם את הסיכוי האחרון נטשו הערבים בלילה את הכפרים. 800 מהם הצליחו לצאת עם 800 רובים ו־20 "ברנים". כביש חיפה–תל־אביב נפתח לאחר שפונו המוקשים. ידין נשם לרווחה ושיגר מברק – אל מפקד חטיבת "אלכסנדרוני": "26.7. מסור נא למפקד גדוד 33 את ברכת אג"ם על הניהול המוצלח של פעולת 'גבע'."

חודשיים אחרי שנסתיימו קרבות "עשרת הימים" והוכרז על הפוגה בלתי־מוגבלת, ברור היה להנהגה הבטחונית כי לא ניתן להמשיך במצב לא־מוכרע זה. הבעיה היתה – מצבם של כוחות צה"ל ומוכנותם לחידוש המלחמה. בי"ג אלול (17.9), לאחר ישיבה עם מפקדי החזיתות, התברר לשר־הבטחון כי "רק חזית 'אלכסנדרוני' מוכנה לפי התכנית". אבל התכנית לחזית התיכון, לפי קביעת המטה הכללי, "מניחה התגוננות"...

בישיבת מטכ"ל זו, שנקטעה עם התקבל הידיעה על ההתנקשות במתווך האו"ם, הוברר עוד כי ספק אם "הפעולה" תתחיל במשך שבוע; ואם כן – "יש לפעול לא לפי התכנית". מדוע? – כי "רוב החטיבות כבולות: חטיבה ז' מטופלת בגליל מרכזי. הסורים כובלים חטיבה 2. חטיבה 1 כבולה לג'נין. לפיכך נשארת רק חטיבה אחת בצפון. 'אלכסנדרוני' כבול בחזיתו עם שתי החטיבות [חי"ש וחי"ם]. חטיבת ירושלים כבולה. 'הראל' נשאר במקומו. 'קריתי' כבול. ושוב – רק חטיבה ח', להלכה, חפשית לפעול נגד המשולש – בדרום או בכיוון אחר. 'גבעתי', "פתח' וחטיבת 'הנגב' כבולים במקומותיהם". על אף הדו"ח המציג מתקפה קרובה כבלתי־מעשית, המשיך בן־גוריון לשגות ב"חזון שכם", הבלתי־ריאלי למי שאישר חטיבה אחת בלבד לחזית "המשולש". "יגאל [ידין] סבור שאם יתוספו 500 [כלי־רכב] – דיינו, גם באלה אפשר להגיע לשכם", מתנחם הקברניט. כבר ברור לבן־גוריון כיוון האופנסיבה, אבל "השאלה היא אם מלבד הדרום, מרכז ההתקפה שלנו יהיה בצפון או נגד המשולש?". זו שאלה עקרה, שכן "לאור הידיעות מהמשקיפים" גם לבן־גוריון "ברור שנצטרך לעמוד בעיקר נגד המשולש, מרכז העירקים והלגיון".

מבצעי־השתלטות בחזית התיכון (המזרח, ב')

מבצע	תאריך	מטרה ותוצאות
אל־ההר	ז' אייר תש"ט (6.5.49)	תפיסת שטחים בשרון ע"פ הסכם שביתת־הנשק עם ירדן – ע"י חטיבת גבעתי
קיצור־הדרך	כ"ג אייר תש"ט (22.5.49)	השתלטות על ואדי־ערה על־פי הסכם שביתת־הנשק עם ירדן – ע"י גבעתי

עם תום "מבצע יואב" הגיע סוף־סוף תורה של חטיבת "גבעתי" להתרענן ולהתארגן מחדש, לאחר החודשים הרבים בהם נשאו אנשיה את עול המלחמה נגד צבא מצרים, תוך תשלום דמים גבוהים ביותר – יותר מ־600 הרוגים וכ־2,000 פצועים במשך 12 חודשי פעילותה בחזית הדרום – מבלי שתוחלף על־ידי חטיבה אחרת. בישיבת המטה־הכללי בכ' מרחשון תש"ט (22.11.48) העלה הרמטכ"ל את הצורך בחילופי החטיבות. "יעקב [דורי] סבור שיש להחליף החטיבות בנגב

באחרות, שינוחו ויתארגנו מחדש״, רשם בן־גוריון. ידין תמך: ״המלחמה בדרום החישה כוחות החטיבה... מציע להחליף ׳יפתח׳ ב׳גולני׳, ׳נגב׳ ב׳שבע׳, ו׳גבעתי׳ ב׳הראל׳.״ למפקד חזית המרכז, צבי אילון, יש הצעה אחרת: ״ש׳גבעתי׳ יהיה מפקד ירושלים ויתפוס גם ירושלים וגם שער הגיא״ (״גבעתי״ היא המאוכלסת מכל חטיבות צה״ל – 5 גדודים). לסקוב הציע להחליף בין חטיבות 5 ו־3, ״גבעתי״ תבוא במקום ״אלכסנדרוני״. הצעתו נתקבלה. לפי פקודת המטכ״ל נקבע תאריך ההחלפה: עד י״ד כסלו תש״ט (16.12.48), שעה 08.00. הפקודה בוצעה למועד, תוך חפיפה מסורגת של הגדודים. בימי ״מבצע חורב״ אירעו התנגשויות אחדות, בהן סבלה חטיבת ״גבעתי״ בחזית ״התיכון״ מספר אבדות – 4 הרוגים ו־16 פצועים. אך גורלה של ״אלכסנדרוני״ בחזית הדרום היה חמור עשרות מונים – הרבה יותר ממאה הרוגים.[5]

חזית המרכז – בין הבירה לריכוז היהודי

המרחק בין ירושלים לתל־אביב אינו עולה על 50 ק״מ, אך קילומטרים מעטים אלו ריכזו סביבם את המרים שבקרבות בששת חודשי המלחמה הראשונים. המונחים ״ירושלים״ ו״תל־אביב״ ממצים את מלחמת העצמאות מראשיתה ועד להפוגה השניה, הבלתי־מוגבלת. ירושלים היא לב־לבו של ישראל זה 3,000 שנה – אם נמנה את הזמן מן העליה־בצנור להר־ציון ולהר־המוריה בימי דוד ושלמה; ו־4,000 שנה – אם נמנה את הימים מהעקדה בהר־ה׳־יראה. הסכמת ההנהגה לבינאומה של ירושלים לא היתה אלא חולשה רגעית בנצח ישראל וירושלים. ולא עוד, אלא שלא ניתן להשלים עם אבדן העיר בה מרוכזת שישית הישוב – 100,000 איש. והאויב – את זה רצה להשיג, ולא למען האו״ם, אלא לעצמו. את זה ידעו הערבים – כי מי שישלוט בירושלים הוא שישלוט בארץ־ישראל.

קילומטרים מעטים אלה אף יצרו חיץ לרחבו של המרכז הישובי היהודי בארץ; בין האזור המאוכלס על־ידי יותר ממחצית ה״ישוב״, מאגר האדם, הייצור והמשק – לבין 100,000 הנצורים בלב הארץ. והיתה מחלוקת בין ״מיסטיקנים״ לבין ״ריאליסטים״, שסברו שאין המאמץ למען ירושלים שווה את המחיר בחיי אדם ובמאמץ מלחמתי.

לוחמי ״עציוני״, חטיבת ירושלים, אף שנעזרו בחטיבה מבחוץ, ״הראל״, לחמו לא רק על העיר עצמה, על שכונותיה ועל שארית האחיזה בין החומות – אלא גם על החזקת הדרך מערבה. גם תל־אביב רבתי לא ליקקה דבש. בעוד היא נאלצת להאבק עם ערביי יפו ובנותיה, ותוך שהיא שולחת את בניה לכל חזיתות ישראל, מצאה החטיבה התל־אביבית, ״קריתי״, את עצמה לוחמת על פתיחת המעבר בשפלה. כאן הוקם פיקוד־בינים ראשון של כוח רב־חטיבתי לפעילות אופנסיבית, שהתרכז בקרב על נקודת־המפתח: עמק אילון, בין שער־הגיא לשפלת לוד, שמרכזה מצודת לטרון. מ״נחשון״ ו״הראל״ עבר צה״ל ל״מכבי״, ״בן־נון״ ו״יורם״ – והדרך לא נפתחה. דמים רבים הוקזו. פתרון נמצא בדרך עוקפת.

גזרת המרכז, בין תל־אביב לירושלים, שימשה מוקד לפעילות בסיבוב המלחמה שלאחר ההפוגה הראשונה. לראשונה הוקמה מפקדת־מבצע שחלשה על אגד־כוחות גדול – יותר מארבע חטיבות.

עם ״ארגון הארץ בחזיתות״, נקבע מפקד לחזית המרכז – אלוף צבי אילון־לשצ״ינר, ששימש לפני כן כסגן הרמטכ״ל. נקבע כי ל״חזית ג״ יהיו 8 גדודי חי״ם ו־8 גדודי חי״ש. גדודים אלה השתייכו לחטיבות הטריטוריאליות של ירושלים ותל־אביב – חטיבה 6, ״עציוני״, בירושלים; וחטיבה 4, ״קריתי״, בתל־אביב. בפקודת ארגון החזיתות נקבע כי חזית המרכז תכלול את המרחבים בהם פעלו שתי החטיבות הללו – בתוספת נפת ראש־העין, חבל נס־ציונה ומרחב דרך ירושלים. האויב העיקרי בחזית זו היה ״הלגיון הערבי״; אך בגזרת העין נמצאו

יחידות עירקיות; בדרום ירושלים היו כוחות מצריים. נוסף על גופי־צבא אלה נמצאו כוחות ערביים מקומיים לא מעטים בכל גזרות החזית.

המפליא הוא, שמאז הוקמה מפקדת חזית־המרכז - נחלשה הפעילות המלחמתית בחזית זו. מלבד פעילות מלחמתית מקומית בירושלים עצמה, לא לקחה החזית חלק במתקפות כוללות, להוציא פעילות מוגבלת בימי "מבצע יואב" - מתקפה אומללה במבצע "יקב" (על־ידי "עציוני") ומתקפה מוצלחת, שנבלמה, ב"מבצע ההר" (על־ידי "הראל").

מבצעי־הכיבוש בחזית המרכז (ג')

מבצע	תאריך	מטרה ותוצאות
ארמון הנציב	ליל י"ג אב (17/18.8)	נכשל נסיון להשתלט על שטח־ההפקר סביב ארמון הנציב - ע"י חטיבת עציוני
ההר	ט"ז-י"ט תשרי (19–22.10)	כיבוש החלק המערבי של הר יהודה - ע"י חטיבת הראל
יקב	ט"ז-י"ז תשרי (19/20.10)	נכשל נסיון לכבוש את הר גילה על־ידי חטיבת עציוני, נתפס רק הכפר ואלאג'ה

חזית הדרום - חזית ההכרעה

כמחצית משטחי ארץ־ישראל נכללו באזור פעילותו של פיקור חזית הדרום: "מרחב חטיבת 'גבעתי' (מחוץ לחבל נס־ציונה) ומרחב חטיבת הנגב". אזור זה כלל את השטחים הנרחבים שמדרום לנחל־שורק, בואכה רחובות וראשון־לציון עד ליבנה־ים - ודרומה עד לחוף ים־סוף. המחצית הדרומית של שטחים אלה לא היתה בשליטת צה"ל בתקופה הנדונה בספר זה, למעשה גם לא בשליטת כל גורם אחר, להוציא נקודות מעטות. ניתן להגדיר ארץ לא־נשלטת זו כ"חזית המדבר" - חבל הארץ שמדרום וממזרח לכביש עוג'ה־אל־חפיר-באר־שבע, שאפשר לכלול בו גם את מדבר יהודה שבאשדות המזרחיים של הר־חברון.

עד להקמת חזית הדרום נשלט החלק הצפוני - מקו נחל־שורק עד לכביש ביר־עסלוג'־עוג'ה־אל־חפיר - על ידי שתי חטיבות, כשכביש מגדל-בית־גוברין חוצץ, פחות או יותר, בין שטחי השליטה של שתי החטיבות. הגזרה הדרומית, הגדולה אך המאוכלסת פחות, הוחזקה על ידי הקטנה בחטיבות צה"ל - "הנגב", שברוב ימי קיומה לא היו בה אלא שני גדודים, שאחד מהם התפתח לגדוד פשיטה. החלק הצפוני, המאוכלס, וכו כפרים ערביים רבים ומעט ישובים יהודיים, היה בשליטת חטיבת "גבעתי", שקמה בראשית מלחמת העצמאות מתוך חטיבת "קריתי" התל־אביבית, בתוספת בני מושבות הדרום.

מבנה זה של שתי חטיבות נפרדות איפשר שליטה מקומית מרוכזת כל זמן שהאויב היה הגורם הערבי המקומי, המחוזק על־ידי "מתנדבים" מבחוץ. אך לאחר הפלישה, כאשר כל דרום הארץ הפך לחזית נגד אויב בפיקוד אחד - הצבא המצרי - גרם מבנה זה של שתי חטיבות נפרדות, תוך תאום אקראי בדרג מקומי או לעתים בדרג העליון, למצבי תורפה לא מעטים. את הפתרון לבעייתה של חטיבת "גבעתי" שנאלצה, כאמור, לשאת בעיקר הנטל של בלימת הצבא המצרי, מצאו אנשי המטה־הכללי בהעדפה לוגיסטית של החטיבה, בעיקר בשאלת כוח־האדם. לכך לא נזקקו לאישורם של הרמטכ"ל ושר־הבטחון, שגילה עוינות לא מעטה למפקד החטיבה, שכלטה בהתנגדות למתן דרגה גבוהה לשמעון קון־אבידן. יחס זה קיבל את ביטויו בימי המשבר בפיקוד העליון, בשלהי סיון: "יעקב [דודי] מתפלא למה יש לחטיבת שמעון [אבידן] שבעה גדודים" (חמישה חי"ש, שנים חי"ם)...

מבצעי־הכיבוש בחזית הדרום (ד׳)

מבצע	תאריך	מטרה ותוצאות
יואב (10 המכות)	י״ב-י״ט תשרי (15–22.10)	פריצת גזרת הניתוק לחיבור עם הנגב; ונסיון לסילוק הפולש מהארץ - על־ידי חטיבות גבעתי, 8, יפתח והנגב
משה	י״ח חשרי (21.10)	כיבוש באר־שבע - ע״י חטיבות הנגב ו־8
יואב ג׳ (הר־חברון)	כ״ד-כ״ו תשרי (27–29.10)	כיבוש שיפולי הר־חברון - בית־גובדין, לכיש ודווימה - ע״י חטיבה 8
שמונה	ז׳ מרחשון (9.11)	כיבוש מצודת עירק־סווידן - ע״י חטיבה 8
לוט	כ״ב-כ״ג מרחשון (24–25.11)	פריצת ההסגר על סדום - ע״י חטיבת הנגב
אסף	ג׳-ה׳ כסלו (5–7.12)	כיבוש הנגב המערבי - ע״י כוחות מחטיבה 8 וחטיבת גולני
חורב (עין) שלב א׳	כ׳-ל׳ כסלו (22.12.48-1.1.49)	סילוק חיל־הפלישה המצרי מאחיזתו בנגב ורדיפתו בסיני עד לשערי אל־עריש - ע״י חטיבות גולני, הנגב, 8 והראל
חיסול	כ״ו כסלו (28.12)	התקפה על עירק־מנשיה בנסיון לחיסול כיס־פלוג׳ה - ע״י חטיבת אלכסנדרוני
חורב שלב ב׳	ב׳-ו׳ טבת (3–7.1.49)	נסיון אחרון לכיבוש רפיח ועזה וסילוק הפולש - ע״י חטיבות גולני, הראל ו־8 - נסתיים בחסימה ממערב לרפיח ובקשת המצרים לשביתת־נשק
עובדה	ט׳-י״ג אדר (6–10.3)	השתלטות על הנגב הדרומי עד אילת - ע״י חטיבות הנגב וגולני
עובדה ב׳	י״א אדר (8.3)	השתלטות על עין־גדי ע״י אלכסנדרוני

התנגדות בן־גוריון למינויו של יגאל אלון, מפקד הפלמ״ח, כמפקד חזית המרכז היוקרתית - היתה העילה העיקרית למשבר בפיקוד העליון. מינויו של אלון כמפקד בפועל של ״כוח דני״, אגד־הכוחות הגדול בחזית המרכז, דחה את ההכרעה על מינוי מפקדי חזיתות עד לאחר סיבוב הקרבות השני. על אף הצלחתו של אלון בכיבוש מרחב לוד, נשארה התנגדותו של בן־גוריון למינוי־קבע של האיש כמפקד חזית המרכז בעינה. ״לא סוד הוא כי יגאל אלון שאף להיות מפקד חזית המרכז״, מדגיש ירוחם כהן, שלישו של אלון בחזית הדרום. ״בחזית זו, ב׳מבצע דני׳, צבר נסיון ואף שקד על תכניות להשתלטות על אזור ההר במרכז, שבמוקדן חבירה להר־הצופים ושחרור העיר העתיקה״. השליש־לשעבר מספר על הוויכוח בצמרת הבטחון סביב מינויו של אלון: ״ישראל גלילי ויגאל ידין ציידדו במינויו של יגאל אלון למפקד חזית המרכז, ואילו שר־הבטחון התנגד להצעה זו ויעד אותו לחזית הדרום. את עמדתו נימק בכך שאלון, מפקד הפלמ״ח, רכש נסיון בלחימת גרילה, שברחבי הנגב דליל־האוכלוסין יימצא כר נרחב לפעילות כזו. ואילו לאזור המרכז דרוש מפקד צבאי מנוסה בפורמציות גדולות״...

סיפר אלון עצמו: ״בדרך הטבע ביקשתי את הפיקוד על חזית המרכז. אחרי ׳מבצע דני׳ הכרתי את השטח על כל בעיותיו. אלא שבן־גוריון התעקש בהתנגדותו והחליט לתת לי את הפיקוד על הדרום והנגב״. רק אז, לדברי אלון, שכידוע לא היה מן התמימים, התחיל ״להרגיש שנודף פה ריח של פוליטיקה״. בן־גוריון ידע לנמק ולהסביר כל דבר: ״בן־גוריון הזמין אותי לארוחת־צהרים״, גילה יגאל אלון. ״הוא הסביר לי שמינויי כמפקד חזית הדרום נעשה לטובתי... ׳שדה־המערכה העיקרי עתה הוא הנגב׳, אמר לי, ׳אתה צברת נסיון צבאי. יש לך גם איזו גאוניות פרטיזנית, ובנגב תוכל לתת ביטוי לכשרונך׳.״ ההסבר של בן־גוריון היה מטעה,

שכן בחזית הדרום עמד נגד צה"ל הצבא הגדול ביותר. כל זה היה ברור ליגאל אלון. "כשלעצמי, סברתי כי מלחמת־גרילה אפשר לישם טוב יותר בלוחמת הרים", הבהיר; "אבל אמרתי בלבי: העסק הוכרע; יהיה הנגב".

יגאל אלון נתמנה למפקד חזית הדרום. את המטה הרכיב מבין חבריו במטה הפלמ"ח, מאלה שהלכו עמו ל"כוח דני" – יצחק רבין כקצין־מבצעים ועמוס חורב כעוזר הקמב"ץ, זרובבל ארבל כקצין־המודיעין, בני אדן למנהלה, אברהם נגב להגנה המרחבית וירוחם כהן כשליש. לרשותו עמדו שתי החטיבות הוותיקות – "גבעתי" ו"הנגב" – ושני מחוזות חי"ם קטנים. אך עד־מהרה קיבל לפיקודו חטיבה נוספת: "יפתח". אנשי "הנגב" הוחלפו באנשי "יפתח", אך לא חלף זמן רב ולוחמי "הנגב" חזרו גם הם... בהמשך הפעילות הגיעו חטיבות נוספות – חטיבה 8, "גולני", "הראל", ואף "אלכסנדרוני".

אף שאלון לא חזר להילחם נגד "הלגיון הערבי", אלא התרכז במלחמה לסילוק הצבא המצרי, סבור היה כי "מבחינה אסטרטגית צרופה שומה היה להכות תחילה את ה'לגיון' בלב הארץ, שכן עם מיגורו, ושחרור ארץ־ישראל המערבית, היה דרום־הנגב נופל בידנו מאליו. ברם, משנמסר למטה חזית הדרום כי דבר זה אינו בר־ביצוע, מטעמים מדיניים – תיכנן תכנית אחרת, שמכוחה היה חלום ההתבססות בדרום־הנגב ואילת לעובדה".[6]

ב. החמצות צה"ל בתש"ח–תש"ט

מי אחראי למחדל "הכביה לדורות"?

ההפוגה השניה, שנכפתה על הצדדים הלוחמים בארץ־ישראל על־ידי מועצת הבטחון, היתה פחות רצויה לקברניטים הישראליים מאשר ההפוגה הראשונה (בן־גוריון: "בכל זאת, כנראה, תפרוץ ההפוגה – הפעם בהחלט לפני זמנה. יש לחשוש שתימשך 4–5 חדשים, אם לא יותר. החזקת הצבא עלולה להחניק אותנו מבחינה כספית ומשקית") – וזאת אף כי ישראל חלשה כמעט על כל השטחים שהוקצו למדינה היהודית, ואף הרבה מעבר להם. בלשון ימינו ניתן לקבוע כי המבצעים שצבא־ההגנה לישראל פתח בהם בתקופת ההפוגה השניה היו למעשה "מלחמות ברירה", שכן בעתיד הקרוב לא נשקפה סכנת־התקפה למדינה ולישוב היהודי. אבל היתה בעיה של מפת־המדינה הבטחונית – כאשר גדודי־צבא ערביים יושבים בגליל המרכזי, כאשר המעבר ב"פרוזדור" לירושלים אינו בטוח דיו, וכאשר בשלוחות הכרמל עדיין מצוי "אי" ערבי, השולט באש על דרך־המלך תל־אביב–חיפה. ועיקר־העיקרים – בעיני בן־גוריון – כאשר מרב שטחה של ה"מדינה", הנגב, מנותק משאר המדינה, ואפשרות הגישה אליו מותנית בגורמים זרים – אויבים או "ניטרלים". עובדה היא כי בשלושת החודשים הראשונים של "ההפוגה השניה" לא פתחו צבאות ערב במתקפת־כיבוש כוללת, ואף לא במתקפה ממוקדת – להוציא התלקחויות מקומיות.

אף ש"החזקת הצבא עלולה להחניק אותנו מבחינה כספית ומשקית", ברור היה להנהגה שההפוגה אינה סוף המלחמה. אם בתום "עשרת הימים" מנה כוח־האדם של צבא ישראל קצת יותר מ־60 אלף – הנה נמשך הגיוס הכללי, ותוך חודשים אחדים גדלה מצבת צה"ל עד לכדי 100,000 איש. בעיית כוח־האדם הלכה והחברה כבעייה קריטית למדינה הקטנה החדשה.

חודשיים אחרי הכרזת המדינה, בט״ז תמוז (23.7), דווח כי ״כל החי״ם נמצא במשלטים, גם חי״ש נמצא במשלטים – ועדיין אין כוח מספיק למשלטים. בגליל מבקשים שלושה כפרים להיכנע – ואין ׳מכניע׳. חסרים 24,500 אנשי־צבא... מאין ילקחו?״.

פעולות מצומצמות לפתיחת הדרך לנגב נכשלו. ברור שצריך לפעול בקנה־מידה גדול יותר. אבל המערכת המרינית, הצבאית והאזרחית נושמת אויר־הפוגות ומדשדשת במגבלות שהיא מכניסה עצמה בהן. אם המערכת הצבאית סברה בימי אב תש״ח ״שנהיה מוכנים ב־20 בספטמבר [ט״ז אלול]״, בא איש המערכת המדינית, ״גדעון רופר, שחזר מאמריקה״, ומרפה את ידי הגורמים המחליטים: ״סבור שלא טוב להתחיל לפני סוף ספטמבר״. מדוע? – ״כי אז יהיה אמריקאי יו״ר מועצת הבטחון״. וכמובן שקיים ״לובי״ חזק של המערכת הכלכלית – שגם היא נתונה בבעיות כוח־אדם חמורות – והיא מופיעה בדמות ״משלחת גדולה של המרכז החקלאי – נגד גיוס עליית־נוער. חנוך רינהולד, מנהל לשכת הנוער, סבור שגיוס יהרוס העליה״... מה יעשה שר־הבטחון, כאשר בב׳ אלול (6.9) סבר יגאל ידין, הרמטכ״ל־דה־פקטו, ״שהבעיה המרכזית היא ביצורים?״ הקברניט הציבילי ניסה לנער את המערכת הצבאית: ״הבעתי ספק אם ביצורים עכשיו עומדים במרכז. אם תתחדש המלחמה – נניח במחצית ראשונה של אוקטובר, יתכן שאנו נזיז האויבים מעמדתם, או שהם יזיזו אותנו. מה בצע בביצורים המכוונים לקו הקיים?״. לא רק זה, יש גם בעיה של דעת־קהל: ״אין מתיחות בציבור. אין מעריכים – **גם בחוגי הממשלה** – שהמלחמה כלל לא נגמרה. יש סימנים מתרבים של **ריאקציה נגד הצבא**. יש להעמיד הממשלה ודעת־הקהל על חומר המצב״. אווירה מוכרת מתקופה מאוחרת יותר.

אירוע שניתן היה להשתמש בו כ״קזוס־בלי״ נגד ה״לגיון״ – ואשר בן־גוריון נעזר בו לשכנוע הממשלה לפעולה – לא עורר יותר מאשר מחאות מילוליות. בז׳ אב (12.8) ״הרסו שלטונות עבר־הירדן״ את תחנת־השאיבה שעל־יד לטרון, כדי להמית את ירושלים בצמא. את ההרס ביצעה חוליית־חבלה של ה״לגיון״, ביזמת עבדאללה אל־תל – ״עמיתו״ של דיין בירושלים. החומרה בפיצוץ המתקן היתה בכך שהחבלה נעשתה למחרת ביקורו של המתווך במקום. ״מדוע לא נקטה ישראל תגובה צבאית?״ – שואל אלחנן אורן, המתרץ את התגובה הפושרת – ב״קו־השילוח״, ש״רק למעטים היה ידוע אותה שעה, כי ממשלת ישראל גמרה אומר לנהוג לגבי המים לירושלים כמו לגבי הדרך״ – להניח צינור בצד הדרך. החוקר מתעלם מכך שהמערכת הצבאית ומפקדיה עדיין לא היו מוכנים לפעולה, לאחר פעילויות לא מוצלחות בנסיונות לפתיחת הדרך לנגב ובמבצעים מוגבלים בירושלים.

כדי לנער את מערכות המדינה־בהפוגה צריך היה זעזוע, הלם – וזה הגיע בדמות מתקפת־פתע ערבית מקומית, מלווה בנוהג של שחיטה והתעללות, בכ׳ אלול (24.9) – כש״המדינה״ דאוגה מפני ״הזעם הבינלאומי״ על הריגת ברנדוט, ימים אחדים לפני כן. ״הבוקר תקפו ערבים (כנראה ׳לגיון׳) משלט שלנו במודיעין״, רשם בן־גוריון ביומן, ״פגעו ב־25, השאר (כ־60) ברחו. הערבים תפסו ׳בזות׳, מקלעים ורובים. מיד אחר־כך תקפנו אנחנו, פגענו באויב וכבשנו המשלט [נ״ג 219]. שאלתי יגאל אם יש בכוחנו לתקוף לטרון בכוח שיבטיח כיבושו – ונהיה מוכנים לתגובה ערבית כללית, במקרה שזו תבוא. יגאל [ידין] סבור שזה לא יתכן לפני יום א׳ [כ״ב אלול (26.9)] – **אך אינו בטוח אם גם אז יתכן**. לדעת חיים [לסקוב] דרושים לכך **שני גדודים** מאומנים יפה, למלחמה על כל שוחה וחפירה, **ואין אצלנו כזה**. לדעת יגאל דרושים 4–6 גדודים. אנו מוכנים להתקפה כללית, אבל בהתגוננות מצבנו לא נוח. אנו ערוכים לקראת ׳המשולש׳ – אבל לפי התכנית המוכנה. נתקוף לא בלטרון, אלא בתיכון ובג׳נין״...

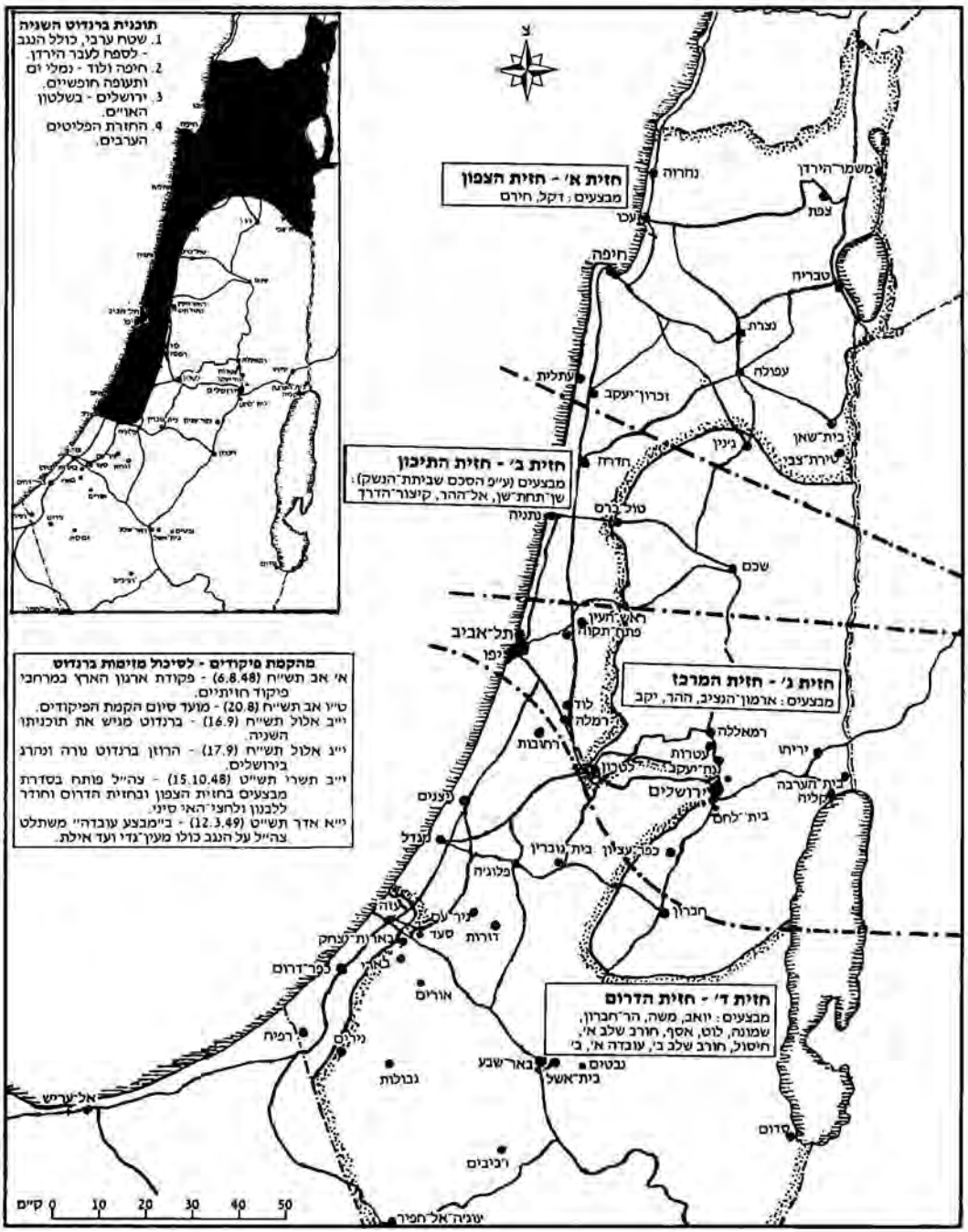

מפה 7: פיקודים חזיתיים ומבצעיהם במלחמת העצמאות

על רקע זוועת־מודיעין ערבית - ותוך נסיון לנצל את אמתלת פיצוץ תחנת־השאיבה בלטרון שישה שבועות לפני־כן - החליט בן־גוריון, משום־מה, לבקש את אישור הממשלה לפעולה נגד "הלגיון הערבי". בכ"ב אלול (26.9) נערך "דיון על דרכנו באו"ם, ועל הצעתי לתקוף ולכבוש לטרון", רשם בן־גוריון. "בדעתי שכוחנו הצבאי גדל, הגעתי למסקנה שיש לענות בכוח על הפרה גלויה מצד 'הלגיון הערבי', שמטרתה להמית ירושלים בצמא". מאוחר יותר גילה מה היה בהצעה: "הצעתי לממשלה להתקיף את ה'לגיון', שהתבצר בלטרון וסתם בפנינו הדרך לירושלים. התכנית היתה להשמיד מוצבי ה'לגיון' בלטרון ולהתקדם לשפך הירדן בים־המלח, לכבוש כל ירושלים וה'כיס' הדרומי, המכיל בית־לחם וחברון, שהיו בהם כמאה אלף ערבים. הנחתי שרוב ערביי ירושלים, בית־לחם וחברון יברחו - כאשר עשו ערביי לוד, יפו, חיפה, טבריה וצפת - ואנחנו נשלוט על מלוא רוחב הארץ עד הירדן (מצפון או מדרום ליריחו) וכל ים־המלח המערבי יהיה בידנו". ולפני הבאת ההצעה לממשלה, "בררתי עם המטה מה הם הכוחות הדרושים להסתער על לטרון, ומשם עד צפון רמאללה ועד יריחו והירדן. דעת המטה היתה שיידרש שבוע ימים לסיים פעולה זו, בכוחות שיש לנו באמצע אוקטובר".

"אני מציע שנתחיל בקרב - אם כי הדבר עלול להביא לקרבות בכל הארץ", הציג בן־גוריון את הצעתו. "לא הייתי מצטער אילו הביא לקרבות בכל הארץ - בגזרה אחרת, אשר תקבע את גורל ירושלים. אם יחזירו אותנו בכוח - יחזירו. אני איני חושב שיחזירו. נקבל מכתבים? נקבל מכתבים... אם האו"ם ישלח כוחות להזיזנו משם - נראה אז מה לעשות. להיכנע לכוח - אין זו בושה. אם אמריקה כל־כך מתנגדת - שתשלח כוח ותפעל. היא יכולה לבטל קיום המדינה היהודית; אולם אנחנו לא צריכים להקל עליה את המלאכה". וזו הצעת ההחלטה: "בתשובה על הפרות ההפוגה של הערבים בלטרון, לאור חוסר־האונים של האו"ם לתקן את המצב, נמלא ידי הצבא בשעת הכושר - שצריכה להיות קרובה מאד - לענות בהתקפה רבתי על לטרון, על מנת לכבוש אותה ולהחזיק בה".

בישיבת הממשלה נכחו כל 13 השרים. מרביתם התבטאו - שכן לא בכל יום הם נקראים להכרעה מעין זו. משה שפירא פתח: "אני מתנגד. האם חידוש המלחמה יהיה באמת קמע למר שרתוק בבואו לפריס? אני חושב שלא. תהיה לו שם מלחמה פוליטית קשה. גם רצח ברנדוט לא הקל על המצב. הנופיע עכשיו כתוקפים?". יצביע נגד. דוד רמז: "אנו באים לאו"ם לאחר רצח ברנדוט. החשבון לא נסתיים. לא נצדק אם בזמן ישיבת או"ם, שעליו נשענים אנו, נצא לערוך מלחמה בסיטואציה הקיימת". בכור שיטרית הביע חשש שמא ארצות־הברית תסתום את מקורותיה הכספיים של ישראל. אליעזר קפלן הדגיש שאין ישראל צריכה לפתוח במלחמה. פרץ ברנשטין: "מפעולה כזו יצמח נזק פוליטי. אצביע נגד". משה שרת הבהיר: "שיהיה הרושם הברור שהיהודים לקחו את הדבר בידם והחליטו ותכננו - את זאת לא הייתי רוצה שנצטרך לתרץ". שרת הודיע שיצביע "נגד כל פעולה אשר מוכרחה להֵראות כהתגרות מצדנו". נוכח דברים אלה ברורה היתה עמדתו של פינחס רוזן: "שמעתי את דברי ראש־הממשלה מתוך חרדה. אני רואה תוצאות קטלניות בשבילנו, אם ההצעה תבוצע. פרוש הדבר - חידוש המלחמה בכל החזיתות: הפצצת שדות־התעופה שלנו, הפצצת תל־אביב". רק ארבעה שרים - מרדכי בנטוב, יצחק גרינבוים, הרב פישמן ואהרן ציזלינג - דיברו בזכות הצעתו של שר־הבטחון.

"ברוב של רוזנבליט, שפירא, לוין, ברנשטין, קפלן, רמז, שרת, (שיטרית?) נגד פישמן, גרינבוים, ציזלינג, בנטוב, ונגדי נדחתה ההצעה", רשם בן־גוריון, והוסיף: "לאשרנו לא היו הללו צריכים להצביע לעשות רוב הפעולות שנעשו במשך השנה". מסתבר כי 8 שרים הצביעו נגד ההצעה, ורק 5 תמכו בה. בפרוטוקול נרשם כי שיטרית נמנע - כלומר: 7 נגד 5. אולם

לדברי זאב שרף, מזכיר הממשלה, נפלה ההכרעה בשבעה קולות נגד שישה. מעניינת הצבעתו של שרת: "אם הייתי יודע שהקול שלי מכריע, איני יודע אם הייתי מצביע כך", אמר. אך ביומנו* כתב שרת כי "הצליח לגייס רוב נגד בן־גוריון".

בשולי הגליון, עליו נכתבה החלטת הממשלה, רשם בן־גוריון: "ההצעה לחדש המערכה על העיר לא ניתנה עדיין לפרסום, כי אינני רוצה לבייש חברי הממשלה שהתנגדו לכך, ופרט חשוב זה יחכה עוד שנים מספר, עד שיגיע זמן פרסומו. בן־גוריון". לאחר זמן נהג בן־גוריון להזכיר את ההצבעה האומללה, בכנותו אותה "בכיה־לדורות".[7]

"דינה" לא הגיעה לשכם

האומנם רצה בן־גוריון לכבוש את אזור ההר בתשרי תש"ט (אוקטובר 1948)? האם היה מוכן אז "להתלחם", להתגרות מלחמה, עם "הלגיון הערבי"? האם היתה תכנית כזו במטכ"ל, שלמענה ביקש את אישור הממשלה והאם היה זקוק ל"אישור"? הספקות נובעים מן העובדות בשטח. שבוע אחד בלבד אחרי "הבכיה לדורות"** החליט בן־גוריון על מתקפה גדולה - אך לא נגד ה"לגיון" והעירקים, אלא נגד הצבא המצרי, בדרום - "מבצע יואב". לא זו בלבד, אלא שכאשר צורפה גם חזית המרכז - ב"מבצע ההר" וב"מבצע יקב" - הגבילו אותה בפעולה: רק נגד המצרים בדרום ירושלים. ימים אחדים אחר־כך, כאשר מאות "לגיונרים" נעו להר־חברון - נצטוו חיילי ישראל לעצור ולהימנע מהשתלט על כל שטח ההר שמדרום לירושלים. ואם תאמר כי על ההימנעות הוחלט מתוך רצון שלא להסתבך במלחמה בשתי חזיתות - גם נגד המצרים וגם נגד ה"לגיון" - שוב יבואו העובדות ויטפחו על פניה של הנחה זו.

בשלהי תשרי תש"ט, עם תום "מבצע יואב" וההשתלטות על שיפולי הר־חברון המערביים, נזדמן לצה"ל לפעול בגזרת הצפון והוחל ב"מבצע חירם". ואף כי תחילת המבצע נדחתה ביממה, מאחר שחטיבה תשע ("עודד") התאחרה להגיע מחזית הדרום, שם פעלה ב"מבצע יואב" - לא הובא המבצע לאישור הממשלה, כפי שנעשה ב"בכיה לדורות" ולגבי "מבצע יואב". יתכן ש"מבצע חירם" בוצע ללא הרשאה מיוחדת מצד בן־גוריון עצמו, כפי שניתן לשער ממה שרשם ביומן בכ"ו תשרי (29.10). כאשר דיווח לו ידין ש"חטיבה ז' מצליחה והגיעה מעבר לג'יש וספסף ומתקרבת לסעסע. כוחותיו של קאוקג'י נסוגים" - הגיב: "אמרתי לו שיש להצטער על כך שהפעולה חלה ביום־הדין־וההחלטה במועצת הבטחון, ושבכל אופן יש להצניע עד כמה שאפשר הפעולה עד עת מצוא".

למחרת, כ"ז תשרי (30.10), התבשר בן־גוריון ש"מלאכתנו בגליל למעשה הושלמה; גדוד סורי נשמד; הצבא והכפריים ברחו; כפרי לבנון נכנעים; הכפרים ירון ועין־אבל בלבנון מציעים כניעה" - והיכן הממשלה? והרי נוצרה, בהזדמנות שבצורך צבאי, בעיה "מדינית" של כניסה לשטחים שמחוץ לגבולות המנדט, לטריטוריה לבנונית - כלומר, בעיה בינלאומית - והממשלה לא מתכנסת; גם לא ועדת־השרים לענייני בטחון...

באותו יום, "בעשר בערב חזר [עוזר ראש אג"ם, ישראל] בר מהגליל", ובפיו אישור לבשורה: "הכפרים בגליל המרכזי לא עמדה רוחם להילחם". בן־גוריון נלהב: "לאחר שנדע

---

* מדברי מ' בר־זוהר, המספר זאת, מסתבר כי משה שרת ניהל יומן גם בתקופת מלחמת העצמאות; אך מוזר הדבר שרישומיו בתקופה זו הוצנעו ולא פורסמו עד היום. וחבל.

** מדוע הגדיר בן־גוריון את הצבעת כ"ב אלול תש"ח בכינוי "בכיה לדורות"? והרי עוד בדורו יכול היה לתקן את המעוות; עובדה היא כי הפעולה עליה בכה בן־גוריון בוצעה באותו דור - פחות מתשע־עשרה שנה לאחר אותה בכיה אומללה... אלא שאז הביע, משום מה, התנגדות להחזיק את פרי הנצחון, שתיקן את "הבכיה לדורות" שלו.

פחות או יותר התגובה בעולם (2–3 ימים) יש להתחיל במשולש: לחץ על ג'נין, תובן וטול־כרם. אם נגיע לשכם – ממילא תיפול רמאללה". רוחו התעוררה.

למחרת מיהר בן־גוריון לנצרת ("היחסים עם התושבים טובים. רק הכמרים חותרים זה נגד זה ושולחים מלשינות לממשלה"), וסר למטה חזית הצפון. דיווח משה כרמל: "היו ב'כיס' הגלילי 60,000 ערבים, בני המקום ופליטים. החצי ברח, ועוד יברח". אבל – מה הלאה? "משה [כרמל] סבור שבשני גדודים יוכל לתפוס גשר דמיה ולהתבצר שם – אם ילחצו על 'המשולש' גם מצדדים אחרים. ללכת נגד ה'משולש' דרושות לדעתו 5 חטיבות". אך אם לא רוצים לכבוש את כל ה"משולש", אלא רק "למען השתלט על ואדי־ערה – יש לקחת אום־אל־פחם".

בערב, התייעצות – לא עם שריו. "יגאל שאל: מה הלאה? אמרתי לו: עלינו לחכות ימים אחדים, לראות התגובה שתתגבש בפריס [במועצת־הבטחון]. אם במשך הימים הקרובים לא יפול משהו חמור בפריס, עלינו לעשות הצעד הבא בעוד שבוע או בסוף שבוע זה: להרעיש 'המשולש' – ג'נין, אום־אל־פחם, טול־כרם, בית־נבאלה ותובן... אם נגיע לשכם – תיפול רמאללה מאליה, וירושלים תשוחרר, ה'לגיון' יברח לעבר־הירדן, והארץ כולה תהיה בידינו"...

בג' מרחשון (5.11) החלה התלהבותו של בן־גוריון לשכוך: "בערב – ישיבת המטה"; ולפני־כן – התייעצות מצומצמת, כיוון ש"עמדת מועצת־הבטחון והיגררות אמריקה אחרי משרד־החוץ הלונדוני עוררה בי ספקות בדבר המערכה נגד המשולש", מודה בן־גוריון ומביע דעתו, כי "מבחינה צבאית ברור שהדרך הטובה ביותר לשחרר ירושלים והמסדרון היא התקפה רבתי על 'המשולש', בחלקו הצפוני – תובן ממזרח, ג'נין ואום־אל־פחם מצפון, טול־כרם ממערב. אך כדי שפעולה זו תצליח ותביא תוצאות רצויות בירושלים – בריחת ה'לגיון' – דרוש שהזמן לרשותנו לא יהיה מוגבל. דבר זה מוטל בספק, ויתכן שנֵאלץ להפסיק הפעולה לאחר זמן קצר, כשה'לגיון' אולי יקבל עזרת העירקים ללחץ מוגבר על ירושלים. יש לבדוק אם אי־אפשר בזמן קצר יותר לפעול בסביבות ירושלים – בכיוון לרמאללה מצד אחד ובכיוון לבית־לחם מצד שני. לדעת יגאל זה ידרוש 4–5 חטיבות. אפשר להביא עוד חטיבה 'שבע' וחטיבה 'שמונה' – אם ה'כיס' בנגב יתפנה".

ההתניה – "אם ה'כיס' בנגב יתפנה" – דומה שהנה־הנה עומדת להיפתר. ארבעה ימים אחרי כן, ביום בו הוכנעה מצודת עירק־סווידן וה"כיס" צומצם, בז' מרחשון (9.11), הנפיק אג"ם "מצע למבצע ג" (שם עראי) במגמה "לשחרור ירושלים וערעור מעמדם של כוחות הצבא העבר־ירדני". 4–5 חטיבות ושני מחוזות־חי"ם נועדו לקחת חלק ב"מבצע": חטיבה 4, חטיבה 5, חטיבה 6, חטיבה 10 וחטיבות חי"ם מתל־אביב וירושלים. כב"מבצע יואב", כן גם ב"מבצע ג", נועדה חטיבה 8 להיות רזרבה כללית של המטכ"ל.

בח' מרחשון (10.11), יום לאחר הכנעת עירק־סווידן, הגיע "צבי אילון [מפקד חזית ג']. מסר פרטים על תכניות בחזית שלו. עכשיו יש לו 3 חטיבות חי"ש ו־2 חטיבות חי"ם. אם יתוספו חטיבות 8 ו'אלכסנדרוני' – יהיה לו כוח כביר. לביצוע התכנית דרושים 5 ימים. אבל שני הדברים העיקריים (הרכבת ולטרון) יקח ביום". בן־גוריון שמע – והתבסס בהיסוס: "הידיעות מפריס מדאיגות. משה [שרת] דורש שלא נעשה שום 'פעולה', ומטעם עבדאללה [עבר־הירדן] מציעים 'הסדר'. נראה לי שיש צורך שאיש צבאי ילך לפריס, להסביר למשה המצב והצרכים וגם יביא משם הערכת המצב המדיני. שאלתי יגאל [ידין] – הוא מוכן לצאת, אפילו מיד".

אך עוד בטרם יצא ידין לפריס עדיין היה אגף־המבצעים עסוק בתכנון לכיבוש ההר המרכזי – הרחבה של "תכנית ג"* . והנה, על רקע התכנון של אג"ם, הביא שר־הבטחון את עיקרי התכנית

* מכאן ניתן ללמד כי כשהציע בן־גוריון לצאת למלחמה, בימי "הבכיה לדורות", עדיין לא עלתה על שולחן אגף־המבצעים התכנית לכיבוש ההר!

לדיון בממשלה. הפעם נמנע מלהעלות את הנושא במליאת הממשלה, והחליט לכנס את "קבינט המלחמה". נוסף על כך נמנע מלהגיש הצעת־החלטה, והסתפק בגישוש אצל המערכת המפלגתית. העיתוי היה טוב - ט' מרחשון (11.11), יומים אחרי הכנעת מצודת עירק־סווידן, כשחיסול "כיס פלוג'ה" נראה מונח־בכיס. "סיפרתי להם על תכנית המשולש ושתי האלטרנטיבות, הצפונית והדרומית, וביקשתי חוות־דעתם", רשם בן־גוריון - למען ההיסטוריה. שוב "המשולש", זאת־אומרת ה"לגיון"! הוא הדגיש את הצורך המיידי, "ההכרח לחסל ה'כיס' למען הפעולה במשולש". הגישוש החל לשאת פרי. אליעזר קפלן, מן המתונים שבשרי הממשלה הזמנית, אמנם "מפקפק אם בכלל נוכל לעשות פעולה, בלי מחיחת המיתר למעלה מן המידה" - אך גם הוא נלכד ברשת של בן־גוריון, כשהביע את חוות־דעתו: "אם לפעול - דוקא מהצפון, כי מכה לעירקים מחסלת האויב המסוכן האחרון - ועבדאללה יגיע אתנו לידי הסכם". נדמה היה שהקרקע הוכשר. שלושה ימים אחרי התוועדות "ועדת־החמישה", בי"ב מרחשון (14.11), נתקבל אצל בן־גוריון מברק מלונדון - מהמזכיר המדיני של הסוכנות שם - "שבסְפֵרות גבוהות רבות־חשיבות יעצו לו שלא נסתבך במלחמה עם עבדאללה".

אלא שקצת באיחור, בי"ב מרחשון (14.11), הפיץ אג"ס/מטכ"ל בין מפקדי החזיתות והחטיבות "מצע למבצע דינה". מגמת ה"מבצע" ברורה: להשמיד את הכוחות העירקיים בארץ־ישראל ולהקים קו־הגנה על הירדן. הפעולה אמורה היתה להתבצע על־ידי חזית ב', חזית התיכון, אך בפקודת־ההכנה של אג"ס נקבע כי ה"מבצע" יעמוד תחת פיקודו הישיר של ראש אג"ס - יגאל ידין... האם לא סמך זה על מפקד חזית התיכון־המזרח החדש, שלמה שמיר? מכל מקום, בסיכומו־של־דבר, האלוף יגאל ידין לא פיקד ישרות על "מבצע דינה" ולא על מבצע אחר כלשהו. אולי רצה - אבל לא יצא...

שלושה ימים אחר־כך, בט"ו מרחשון (17.11), שלח מטה חטיבה 8 (שכחטיבת־שריון יחידה, ולאחר אי־ההצלחה ב"מבצע יואב", נועדה לשמש כעתודת מטכ"ל עיקרית) הערות לפקודת־ההכנה ל"מבצע דינה". ואלה עיקרי הערותיו של מטה החטיבה: 1) חטיבה שמונה נלקחה בחשבון כעתודה לרשות חזית ב'. לדעתנו השימוש בחטיבה 8 בשטחים הרריים או הרריים־למחצה כעתודה איננו יעיל; 2) ניצול יעיל של חטיבה 8 מותנה בפעולה יזומה ומתוכננת; 3) המטה מציע מספר אפשרויות לניצול החטיבה ב"מבצע דינה": א. פעולה נגד בקה־אל־גרביה, בשיתוף עם גדוד חי"ר; ב. פעולה לניקוי השטח סנדלה-מוקיבלה לכיוון בית־קד, בתאום עם חי"ר הפועל נגד הכפרים מזר, ערבונה ודיר־גזלה; ג. פעולה בגזרה הדרומית של החזית העירקית, בכיוון בודרוס-דיר־קדיס; ד. פעולה נגד מובלעת לטרון; 4) לכל הפעולות הכרח לצרף לפחות גדוד חי"ר מלא.

בי"ח מרחשון (20.11) אישר ראש אג"ס את קבלת הערות חטיבה שמונה: "הנדון: פקודת־הכנה ל'מבצע דינה'. מכתבך מ־17.11. רשמתי לפני את הערותיך במכתבך הנ"ל". זה הכל - יבש, רשמי. לא היה המשך. "מבצע דינה" לא נערך, ובני ישראל לא נכנסו לשכם, "אשר עינו את דינה אחותם" - עד ל"מלחמת ששת־הימים", באייר תשכ"ז.[8]

עניבת־החנק נשארה תלויה ועומדת

אותו זמן פינו כל תכניות־ההתקפה, הגדולות והקטנות, את מקומן למהלכי גישוש בפריס ובירושלים עם נציגיו של עבדאללה, כמו עם נציגים מצריים. בעוד המערכת עסוקה בשאלת האספקה לבריגדה המצרית ב"כיס פלוג'ה", הלכה ונגמרה בירושלים עסקת "הפסקת־אש כנה" בין משה דיין ועבדאללה אל־תל, ונושא שחרור ההר ירד מהפרק. בכ"ז מרחשון (29.11) באה "משלחת של 9 חברים מהתיכון" כדי "לקטר": "לרמת־הכובש יורים בכל יום

וכל היום. הגבול – גדר הבתים. העמדה של הערבים – 500 מטר מחצר המשק. גם כפר הס באותו מצב״. בן־גוריון, במצב ההיסוסי בו היה נתון, הסתפק באמירות וברמיזות: ״אמרתי להם שיש ברצוננו להעתיק גבול המדינה מזרחה, אבל זה תלוי בכמה גורמים ושיקולים. ושעליהם להתאזר בסבלנות״. בישיבת הממשלה לקראת ״מבצע חורב״, בי״ז כסלו (19.12), העלה בן־גוריון ״שתי ׳פעולות׳ שעוד צפויות (בנגב ובתיכון)״ – אך בסיכום נקבע רק כי ״עושים הפעולה בנגב״. ״הפעולה בתיכון״ לא נזכרה עוד, היא אך שימשה עלה־תאנה ל״מבצע חורב״.

ואכן, כשהמערכה האחרונה לסילוק המצרים היתה במלוא עוזה, נצטוו הכוחות בחזית התיכון ובחזית המרכז שלא להיגרר לקרבות. ימים אחדים אחרי שהחל ״מבצע חורב״ – בכ״ו כסלו (28.12), כאשר כוחות חזית הדרום החלו לנוע בסיני לעבר אבו־עגילה – בא האלוף שלמה שמיר, מפקד חזית ב׳, אל שר־הבטחון ונאנח לפניו: ״יש אי־בטחון רב בחזית. טירה וקלנסואה הן התוקפות״. הסביר לו שר־הבטחון למפקד החזית את נפתולי המדיניות: ״אמרתי לו שעד גמר הפעולה בדרום [״מבצע חורב״] עליהם לכבוש היצר. לא ניגרר אחרי קרבות ב׳משולש׳ שלא לפי החלטתנו. נפילת פלוג׳ה – כשתבוא [באותו יום עמדה להערך ההתקפה האומללה של ״אלכסנדרוני״ על עירק־אל־מנשיה] – יתכן, תכריע גורל עזה. אחר גמר הפעולה בדרום נבחון המצב – אם לתקוף או לא לתקוף המשולש. זה יהיה השלב האחרון – וגם הרה־הסכנות ביותר, שמא תתערב אנגליה״.

עם הגיעה לחזית התיכון עמדה חטיבת ״גבעתי״ לפתוח ב״מבצע סלע״ – ״פתיחת דרך ואדי־ערה לתנועה ישראלית, הרחבת תחומי השלטון הישראלי למתן הבטחה טופוגרפית למרחב השרון הצפוני ושחרור הישובים העבריים באזור מאיום מקומי״ המבצע, שנועד להיפתח בד־בבד עם פתיחת ״מבצע חורב״, בוטל. גם נסיונותיה של ״גבעתי״ לנקוט בפעולות יזומות, במקום התחפרות במוצבי־הגנה – בשבוע האחרון של ״חורב״ – לא נשאו פירות רבים; אלה הופסקו בהוראה מגבוה: בו׳ טבת (7.1) הודיע ראובן שילוח ״על התלקחות בסביבות כפר־סבא״. תגובת בן־גוריון: ״אמרתי לו שישקיטו חזית המזרח – בראשית הפעולה נתתי הוראה לשלמה [שמיר], לכבוש היצר ולהימנע מכל פעולה בחזית ההיא. ראובן אמר לי שהמטה ישלח איש מיוחד לחזית ב׳, להשקיט הפעולה״. הפעילויות בגזרת טירה עלו במחיר של 4 הרוגים ו־16 פצועים. על אף האבדות הרבות לעירקים, לא היתה נחמה בפעילות המקומית, שאף היא הופסקה עם תום הפעילות המלחמתית בדרום.

בעוד ההנהגה הישראלית שקועה בשיחות על שביתת־נשק עם המצרים ברודוס ובחששות מפני התערבות צבאית של בריטניה, עסקו נציגיה בשיחות ישרות בין צמד הקולונלים – משה דיין ועבדאללה אל־תל – בירושלים, שנמשכו עד לארמונו של עבדאללה בשוני שבעבר־הירדן, תוך מאמץ לא־מוסתר להשתלט על שטחי הנגב עד אילת. כאשר חזרו דיין וששון בט״ז טבת (17.1) מפגישה עם עבדאללה בשוני וסיפרו על שיחה קשה ומתוחה עם המלך, כבר היתה בפני שר־הבטחון חוות־דעת צבאית, כפי ששמע באותו יום בפגישה עם מפקדי החזיתות. אלוף משה כרמל, מפקד חזית הצפון, ״סבור ששתי חטיבות יקחו ב־48 שעות שני עברי ואדי־ערה ויבריחו התושבים מג׳נין ויתייצבו בחזיתם החדשה״. אבל ״יגאל ידין אינו אופטימי כל כך ביחס לזמן. הדבר אולי ידרוש 6 ימים״.

בכ״ה בשבט (24.2) נחתם ברודוס הסכם שביתת־הנשק עם מצרים. ״אחרי הקמת המדינה ונצחונותינו בשדה־הקרב – זהו המאורע הגדול של שנת הגדולות והנצורות״, רשם דוד בן־גוריון בהתלהבות. כעת נפתחה הדרך לאילת, אליה הגיעו שני טורי ״מבצע עובדה״ אור לי׳

אדר (11.3). "אנו חונים בעין־גדי ובאילת", רשם והוסיף: "ההגיע תורו של המשולש הצפוני?". את התשובה רשם לעצמו: "השיחות ברודוס יקבעו הרבה".

אף על פי כן לא ניתן היה לסמוך על "רודוס" ולא על "שוני". בז' אדר (8.3), ימים אחדים לפני הנפת דגל־הדיו באום־רשרש, הוציא מטה "גבעתי" – המחזיקה זה שלושה חודשים את גזרת השרון – פקודת־מבצע: "שן־תחת־שן" (שת"ש). המגמה מוגבלת למדי: "להרחיב את תחום־השליטה שלנו באזור רמת־הכובש־כפר־סבא ולהרחיק את האויב; לארגן קו־הגנה שיתבסס על הרכס שממערב למסילת־הברזל חיפה־לוד".

הנושא המרכזי בישיבה הראשונה של הממשלה החדשה, בי"ג אדר (14.3), עמד להיות ההסכם עם עבר־הירדן. בהתיעצויות לקראת הישיבה עמדו עתידה של ירושלים והקשר עם הר־הצופים במרכז הדיון; אך הועלתה גם עמדת ישראל בבעיית "המשולש". היועץ ראובן שילוח העלה את הבירורות: "או לפי הקווים הקיימים, או סרוב לנהל משא־ומתן, אלא אם כן יסכימו לתקן הקו". – "ואם לא יסכימו?" – שאל בן־גוריון. – "לאיים עליהם בפעולה" – תבע ראובן שילוח. בן־גוריון לא הסכים אתו: "לדעתי אין להחיש 'פעולה' עכשיו, כל עוד לא נסתיים בהחלט עניין אילת", גרס שר־הבטחון, שאף נימק עמדתו: "יש להניח שבווין יחפש הזדמנות להתנקם בנו. פעולה לפני זמנה יכולה לתת לו הזדמנות זו". "אבל ראובן [שילוח] חושש שבינתים ימסרו העירקים מקומם לעבר־הירדן ונעמוד בקרוב בפני עובדה שה'לגיון' תפס המשולש".

לחששו של שילוח היה בסיס. באותו יום דיווח הרמטכ"ל על שדר שנקלט יומיים לפני כן, כי "עד סוף מארס יעבירו העירקים ל'לגיונרים' העמדות הקדמיות. עירקים 'יתאספו' בתובך, שכם ויריחו – לנסיגה לעירק או ככוח־מילואים ללגיון". והרמטכ"ל סיפר ש"רוצים בסוף השבוע לפעול נגד טירה, כפר־קאסם, אום־אל־פחם וערערה". עניין זה לא היה לרוחו של בן־גוריון: "אמרתי ליעקב השיקולים והחששות שלי ביחס לאילת והתגרות אפשרית של בווין". על השאלה "בדבר ההד לפעולה אפשרית במשולש", השיב הנציג באו"ם, אבא אבן (14.3): "פעולה במשולש עלולה לעורר הדים חמורים ביותר, חזור: ביותר, אלא אם כן הנסיבות והעיתוי יוסדרו בזהירות יתרה".

"מבצע שת"ש" נדחה ובוטל. על פי הנחיית שר־הבטחון נשלח משה דיין בט"ו אדר, "פורים שושן" (16.3), לדון עם עבדאללה אל־תל "על הקווים העירקיים... לדרוש שלא יחליפו העירקים מבלי הסכמתנו, וידרוש תשובה מיד". באותו יום הכריע בן־גוריון בעד חתימת הסכם שביתת־נשק עם לבנון, למרות שהנציגים רצו להתנות בנסיגת הסורים ממשמר־הירדן. נימוקו: ההסכם עם לבנון "יקל הפעולה במשולש, אם נצטרך לפעול".

הדיונים עם עבר־הירדן נכנסו להילוך גבוה. בי"ח אדר (19.3) חזרו משה דיין ויהושפט הרכבי מפגישה עם עבדאללה. בדיווח למחרת מסרו כי "המלך מסכים לחתום על קווים שיתנו לנו המשלטים משני עברי ואדי־ערה; ובתיכון נתפוס קו ההרים, אבל בלי קלקיליה וטול־כרם, למען לא ירבו פליטים... אולם הביצוע יבוא רק במשך ארבעה או שישה חודשים. רוצה ששנינו נגמור עניין ירושלים, בלי התערבות מהחוץ. התאונן על ששון ודיין שדיברו על לבו לקבל 'המשולש', והוא נסע לעירק לקבל 'המשולש', עכשיו מפריעים לו". באותו יום הודיע שר־החוץ העירקי שממשלתו ביקשה ממשלת עבר־הירדן לייצג אותה ברודוס. הוא לא הכחיש את הידיעות כי היחידות העירקיות עומדות לעזוב את העמדות בפלשתין. השיחות עם עבר־הירדן נמשכו עוד כשבועיים. בא' ניסן (31.3), בשוני, חתם יגאל ידין על ההסכם בשם ממשלת ישראל. ראש־ממשלת עבר־הירדן סדב לחתום, ובמקומו חתם שר־ההגנה. אחרי שלושה ימים, בד' ניסן (3.4), נחתם ברודוס ההסכם הפורמלי על שביתת־נשק עם עבר־הירדן.

בז' אייר (6.5) נפתח "מבצע אל־ההר" – תפיסת השטחים בשרון, במערב "המשולש", שצריכים לעבור על־פי הסכם שביתת־הנשק. שני גדודי חי"ר, בתוספת פלוגת משוריינים ומחלקת ג'יפים, השתלטה על הגבעות שמדרום לבקה־אל־גרביה – שעבר לידי ישראל.

לאחר שבועיים, בכ"ג אייר (22.5), נפתח "מבצע קיצור־הדרך" – השתלטות על הגדה הדרומית של ואדי־ערה. ל"מבצע" זה היה בגדוד אחד ובמחלקת הנדסה. עם פינוי המכשולים, נפתח לתנועה הכביש בין חדרה לעפולה. הסכם שביתת־הנשק עם עבר־הירדן החזיק מעמד – מלווה בחבלה, הסתננויות ופעולות־תגמול – 18 שנה, עד למלחמת ששת־הימים – כאשר חוסין, המלך־הנכד, הצטרף למלחמה, לצד הסורים והמצרים. רק אז, בתשכ"ז, תוקן המחדל של הנהגת ישראל במלחמת העצמאות.[9]

מלחמת העצמאות – סיכום־ביניים

הקדמנו את מחדלי תש"ח ותש"ט המאוחרים – כדי לסכם את פרשת הקמת ה"חזיתות" במלחמת תש"ח־תש"ט, שאיפשרו את הפעולות האופנסיביות ואת נצחון צבא ישראל על צבאות ערב. כאן גם המקום לסכם את פרשת מלחמת־העצמאות, שנסתיימה בהפוגה ארוכה, רבת־פגיעות ורבת־שנים – עד "מבצע סיני". דומה שאין טוב מלהביא את סיכומו של יגאל אלון, מפקד חזית הדרום, שפקד על מדבית המבצעים הגדולים של צה"ל במלחמת העצמאות: "שחרור יהודה ואפרים, לרבות מזרח ירושלים, היה אז בתחום השג־ידו של צה"ל. הדבר ניתן היה לביצוע בלחימה של ימים אחדים. אולם ממשלת ישראל של הימים ההם שגתה ונענתה לגורמים בינלאומיים, והסכימה לחתום על הסכמי שביתת־נשק – תחת לתבוע חוזי־שלום כפתרון יחיד. במו ידיה ויתרה על שחרור ירושלים העתיקה ושטחי ארץ־ישראל המערבית תמורת הסדר־בינים רופף". ועוד הוסיף מפקד חזית־הדרום לשעבר: "הקשיים הדיפלומטיים – שהרתיעו את ההנהגה מהילחם על שלמות הארץ, שמנעוה מהרחיב את הגבולות־לא־גבולות, והניעוה לעצום עיניים על הינצלות עיקר כוחות האויב ועל הישארות בסיסים ברשותו, בתוך גבולות ארץ־ישראל – מהווים לגבינו סכנת־קבע בעליל". דברים אלה, שנכתבו כשבע שנים לאחר שקוצר־הרוח והלהיטות לארבעים שנות שקיטות – הביאו את יגאל אלון להתוות את דרך ישראל בעתיד – "אם יגיעו הדברים, וצה"ל יחצה את גבולות הארץ המחולקת, **אסור שייסוג עוד**, אלא עליו לחתור להצבת גבולותיה הטבעיים מבחינה היסטורית, כלכלית ומדינית".[10]

נספחים

קטעים

א׳ – כוחו־האדם והנשק של הארגונים הלוחמים היהודיים בארץ־ישראל 433

ב׳ – מערך הדרגות בארגוני המחתרת בטרם מדינה, ובצה״ל בתש״ח–תש״ט (1948) 434
סימני הדרגות בצה״ל בתש״ח – בד״א וקצינים

ג׳ – מבנה הארגונים הלוחמים במחצית הראשונה של שנת תש״ח:

מבנה לוחמי חרות ישראל 435

מבנה הארגון הצבאי הלאומי 436

מבנה ארגון ההגנה 437

ד׳ – יאיר: למען מלכות ישראל, המלכות העברית 438

ה׳ – יאיר: י״ח עיקרי התחיה 438

ו׳ – גרא: ״ארץ־ישראל בגבולותיה ההיסטוריים״ 440

ז׳ – אלדד: ״בעייה שאיננה ממדרגה ראשונה״ 440

ח׳ – לוחמי חרות ישראל בצה״ל 443
בחטיבה 8, חטיבת שריון ופשיטה – בנים ובנות בנפרד; ביחידות אחרות – לפני הקמת צה״ל, בין ההפוגות, סמוך להתנקשות בברנדוט, אחרי ״החנינה״ ואחרי הדמוביליזציה, ואלה שנכללו במניין צה״ל לאחר נפילתם

ט׳ – אבדות חטיבה 8 במלחמת העצמאות 451

י׳ – מבנה חטיבה 8 – חטיבת שריון ופשיטה 453

ביבליוגרפיה ומקורות

ספרים בנושא מלחמה החרות והעצמאות עד להקמת מדינת ישראל 455

מראי מקור – קיצורים למקורות המופיעים יותר מפעם אחת 458

מראי־מקור להקדמה 459

מראי־מקור לפרק הראשון: מלחמת החרות – מבוא למלחמת העצמאות 459

מראי־מקור לפרק השני: חורף תש״ח – משעבוד לעצמאות 462

מראי־מקור לפרק השלישי: מדינה בין בעיות עם לבעיות ארץ 463

מראי־מקור לפרק הרביעי: צבא ישראל – צבא־עם בסבך מפלגתי 464

מראי־מקור לפרק החמישי: לוחמי חרות ישראל משתלבים בצה״ל 465

מראי־מקור לפרק השישי: חזיתות המלחמה בשנת תש״ח 466

מראי־מקור לנספחים 466

מפתחות

מפתח השמות 467

מפתח הכינויים 481

מפתח לאתרים 486

מפתח עניינים 491

ראשי־תבות 496

ק ט ע י ם

א׳
כוח־האדם והנשק של הארגונים הלוחמים היהודיים בארץ־ישראל

בראשית מלחמת העצמאות – כסלו תש״ח (דצמבר 1947)

	ארגון ההגנה		הארגון הצבאי הלאומי		לוחמי חרות ישראל	
מגוייסים	מנגנון	560	מנגנון	150	מנגנון (כולל נמלטים	50
	פלמ״ח	2,100			מן השבי - בתי־סוהר	
	נוטרים	1,800			ומחנות מעצר)	
לא־מגויסים	פלמ״ח	1,000	ח״ק	800	חטיבה לוחמת	200
	חי״ש	9,000	חת״ם	1,000	מחלקות	200
	חי״ם	20,000	אוצרון	1,200	אוהדים	800
עתודה	משוחררי צבא	22,000		3,000	בשבי	100
אקדחים		3,830		230		150
רובים*		10,662		200		30
תת־מקלעים		3,662		110		20
מקלעים		932		30		10
נשק נ״ט		16		2		
רימוני־יד		53,751		800		500
חומר־נפץ		90 טון		2 טון		5 טון
מרגמות ״2		670		20		1
מרגמות ״3		84		2		

עם הקמת המדינה, בטרם צה״ל – אייר תש״ח (מאי 1948)

	ארגון ההגנה		הארגון הצבאי הלאומי		לוחמי חרות ישראל	
מגוייסים	בחטיבות	16,400	מנגנון	150	מנגנון	50
	בחי״ם	13,500	חיל־קרב	2,000	חטיבה מגויסת	300
	שרותים	4,000	לא מגויסים	3,000	לא מגויסים	1,200
אקדחים		5,607		1,300		400
רובים		21,859		1,000		100
תת־מקלעים		10,264		3,500		500
מקלעים		1,450		100		50
נשק נ״ט		100		2		
רימוני־יד		95,000		5,000		1,000
חומר־נפץ		90 טון		5 טון		5 טון
מוקשים		10,000		2,000		1,000
מרגמות ״2		682		120		5
מרגמות ״3		105		10		
מרגמות ״6		1				
תותחים		25				
מטוסים		28				
ספינות קרב		2				

* נוסף על כך היו ברשות משטרת הישובים העבריים 6,840 רובים ו־48 מקלעים.

ב׳

מערך הדרגות בארגוני המחתרת בטרם מדינה ובצה״ל בתש״ח–תש״ט (1948)

ההשוואה בין הדרגות בארגונים הלוחמים היהודיים בארץ־ישראל אינה מדוייקת, שכן במרוצת השנים והתקופות חלו שינויים והתפתחויות בכל הארגונים. שימוש נפרץ היה בהגדרת התפקיד: מפקד כיתה, מפקד אזור, קצין מודיעין, קצין קשר, קצין מטה וכולי. מערך רשמי של דרגות נקבע לראשונה בארגון הצבאי הלאומי שבטרם פילוג. המונחים נקבעו על־פי הצעותיו של ההיסטוריון פרופסור יוסף קלויזנר, ששימש בקתדרה לספרות באוניברסיטה העברית. לאחר הפילוג, עם הכניסה למערך של תאי מחתרת, בוטלו באצ״ל־בישראל (לח״י) הדרגות. בארגון ההגנה היו מקובלות דרגות־התפקיד, כמס־כף ומס־מם וכולי, ולבוגרי הקורסים אף הוענקה סיכת־המם־מם. מערך דרגות רשמי (מתואם לצבאות העולם) נקבע בצה״ל רק לאחר חודש־הקרבות הראשון, בהפוגה, במקביל להשבעה הכללית. בשנים שלאחר־מכן חלו מספר שינויים במערך־הדרגות הראשוני.

האצ״ל	לח״י	ההגנה		צה״ל
		חי״ש/פלמ״ח	חי״ם	
חייל	לוחם	חבר־שורה		טוראי/טוראי־ראשון (טר״ש)
סגן, ראש קבוצה	אחראי	מפקד־כיתה (מ״כ)		רב־טוראי (רב״ט)/סמל סמל־אפסנאי/רב־סמל פלוגתי (רס״פ)/רב־סמל גדודי (רס״ג)
סמל	אחראי	מפקד־מחלקה (מ״מ)	מפקד אזור (מא״ז)	סגן/סגן־ראשון
גונדר	אחראי	מפקד־פלוגה (מ״פ)	מפקד חבל/נפה	סרן
סָרָן (שָׂרָן)	מפקד החטיבה	מפקד גדוד (מג״ד)	מפקד מחוז (ממ״ז)	רב־סרן (רס״ן)/ סגן־אלוף (סא״ל)
אלוף*		מפקד חטיבה (מח״ט)		אלוף
מצביא		רמ״א/רמטכ״ל		רב־אלוף

* היחיד שנשא דרגת אלוף באצ״ל היה דוד רזיאל; אך בפעולה בעירק, בה מצא את מותו, קיבל דרגת מיג׳ר - שמקבילתה בצה״ל רב־סרן. את הדרגה סָרָן (שָׂרָן) נשא רק יעקב מרידור. מצביא היה תוארו הבלבדי של זאב ז׳בוטינסקי. למנחם בגין, מפקד האצ״ל, לא היתה דרגה. בלח״י בוטלו הדרגות מימי האצ״ל.

סימני הדרגות בצה״ל בתש״ח – בד״א

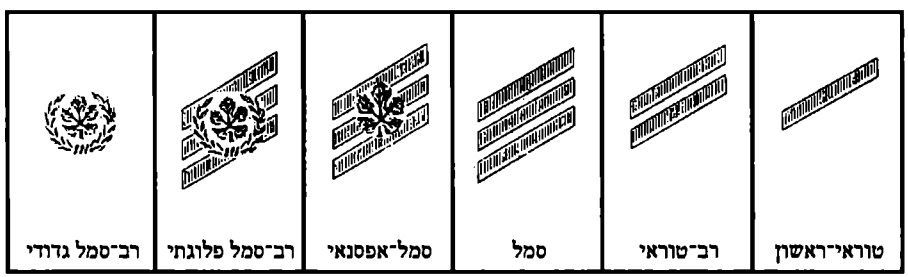

ג'

מבנה הארגונים הלוחמים במחצית הראשונה של שנת תש"ח

מבנה לוחמי חרות ישראל

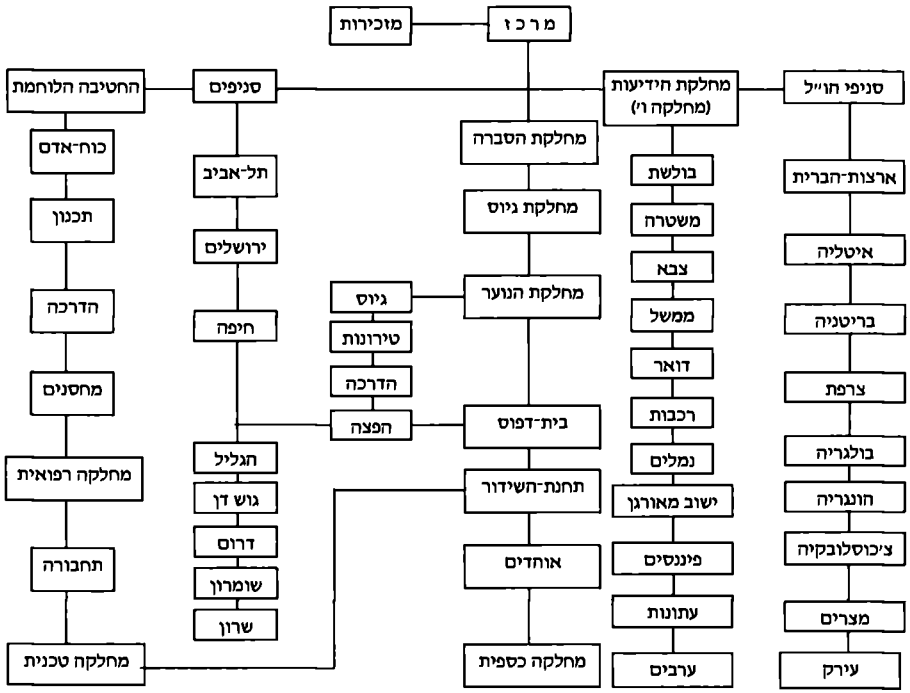

סימני הדרגות בצה"ל בתש"ח – קצינים

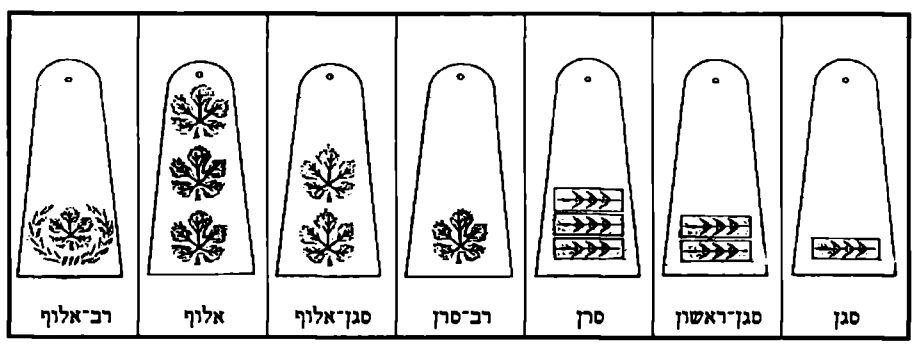

מבנה הארגון הצבאי הלאומי בארץ־ישראל

מבנה ארגון ההגנה

ד'

יאיר: למען מלכות ישראל, המלכות העברית

קטעים מ"עקרונות ומסקנות", שכתב אלעזר־בן־יאיר, הוא יאיר, הוא אברהם שטרן, ב"אומר לעם", בטאון חר־פעמי של הארגון הצבאי הלאומי, שהופיע בי"ג אב תרצ"ט (29.7.1939) חורש לפני פרץ מלחמת־העולם השניה.

האצ"ל חי ולוחם להקמתה של מלכות ישראל בארץ־ישראל. ארץ־ישראל היא כברת ארץ, אשר עליה ישב עם ישראל כולו בזמן מן הזמנים. את גבולותיה של הארץ הוא יציב בעצמו בחרב הכיבוש כשיקים את מלכות ישראל; ולשם הקמת המלכות יש ליצור כוח עצמאי מזויין, עברי, על נשקו וקציניו וחייליו - נוער עברי שגדל במחתרת בציון ולחם על החרות בירושלים ובחיפה. כולם יידעו במלחמה הבאה כי אחד הוא העם ואחת היא הארץ ואחת היא החזית: חזית הכיבוש בארץ־ישראל. ובבוא היום לא ילך יהודי לצבאות זרים ולא יהיה לבשר־תותחים לשום אומה ולשון. ולא רק למען עמים זרים לא נילחם; גם למעננו לא נילחם בגדוד זר - כי תולדות גדודי־הזרים חזרו ונשנו בכל הצבאות: צבא־שכירים ששפך את דמו ונשלח־כלעומת־שבא בתום המלחמה לאחר פירוק נשקו. ועל־כן לא נתגייס לגדודי זרים, לא נקבל נשק זר, לא נסור לפקודת הקצינים הזרים. אנו ניצור בציון שבט בן־חורין, שבט לוחמים כובשים, ארגון צבאי לאומי, אשר יכבוש מידי זרים את ירושלים ויגאל את הארץ לעולם־ועד. בפרץ המלחמה שתבוא יבואו־נא אלינו מדינאים וקצינים זרים, כלורנס בשעתו לשבטי הבדואים, ויתאמצו־נא למשוך אותנו לצידם; ואנו נילחם לצידה של מעצמה אשר תכיר כי עם ישראל הוא בעליה היחידי של הארץ הזאת והוא יקים בה את מלכותו.

ורבות עוד יילחם עמנו בארצו עד שישפוך את שלטונו על הגויים; ועל־כן עוד דורות רבים ילכו ילדי ישראל לבית־רבן ולמוד־ילמדו את מלאכת־החרב; ודורות רבים תהיה המלכות העברית כמחנה־צבא במדבר המזרח־הערבי.[1]

ה'

יאיר: י"ח עיקרי התחיה*

חלק א': מתוך "במחתרת" גליון ב', מרחשון תש"א

וכך נאמר שם: "בגליון זה של "במחתרת" מתפרסמים לראשונה עיקרי התחיה שנוסחו על־ידי המ-רה. עיקרים אלה הם משאת נפשם של לוחמי החרות בישראל ופשר חייהם כאחר. תפקידם להורות את הדרך למלחמה לגאולת העם השלמה בארץ היעודה. תהי תורת חרות זו חרותה על לוח־לבם של כל הלוחמים ליעוד, אלה שנשבעו לו אמונים עתה ואלה שימררו שכם אחד עמנו מחר."

[א.] העם. העם העברי [עם ישראל] הוא עם־סגולה: יוצר דת היחוד, מחוקק מוסר הנביאים, נושא תרבות עולם, גדול במסורת הגבורה ומסירות הנפש, ברצון החיים וכוח הסבל, באור רוחו, בבטחונו בגאולה.

[ב.] המכורה. המכורה היא ארץ־ישראל בתחומיה המפורשים בתורה (ביום ההוא כרת ה' את אברהם ברית לאמור לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, בראשית ט"ו, י"ח), היא ארץ החיים, בה ישכון לבטח העם העברי כולו.

---

* בפרסום הראשון של "עיקרי התחיה", בגליון ב' של "במחתרת", הופיעו 9 סעיפים לא־ממוספרים. חמשת הסעיפים האחרונים שונו והורחבו ופורסמו בגליון ה' של הבטאון הפנימי. סעיפים אלה, 14 במספר, מוספרו מה' ועד לי"ח. בארבעת הסעיפים הראשונים כמעט ולא הוכנסו שינויים בפרסומים הבאים, לבד משינוי עקרוני אחד: "עם ישראל" במקום "העם העברי" שבסעיף הראשון. מכאן שיאיר לא קיבל את נסיונם של ה"כנענים" ליחד את ה"עברים" רק ליהודים שבארץ־ישראל ולהבדילם מן ה"יהודים" הגלותיים. וכבר עמדה על כך אמירה שטרן, במחקרה על "הכד של יאיר". בסוגריים מרובעים [ ] - גרסאות מאוחרות.[2]

[ג.] העם ומכורתו. את ארץ־ישראל כבש ישראל בחרב. בה היה לעם ובה בלבד ישוב לתחיה. לפיכך יש לישראל, ורק לו, זכות הבעלות על ארץ־ישראל. זכות זו היא מוחלטת, היא לא פקעה ולא תוכל לפקוע לעולם.

[ד.] היעוד. א) גאולת הארץ; ב) תקומת המלכות; ג) תחית האומה. אין תקומת המלכות בלא גאולת הארץ, ואין תחית האומה בלא תקומת המלכות.

כיבוש בחיל. א) גאולת הארץ משמעה: כיבושה בחרב מידי זרים לאחוזת־עולם. ב) תקומת המלכות משמעה: חידוש האדנות העברית על הארץ הגאולה.

שלטון במזרח ובים. האדרת העם העברי להיותו גורם צבאי, מדיני ותרבותי ראשון במעלה במזרח ובחופי הים התיכון.

משטר־הצדק. תיכון משטר חברותי ברוח מוסר ישראל והצדק הנבואי. במשטר זה יחיו חיי אחוה, כבוד וחרות כל בני האומה באשר הם בניה – אות ומופת לגויים.

בניין הבית. בניין הבית השלישי כסמל לתור המלכות השלישית.

שיבת ציון. תחית האומה משמעה: שחרור העם מן הגלות ומן הסלף והזרה שבחיי הגלות על־ידי: א) קיבוץ גלויות שלם במלכות ישראל; ב) שיבת העם כולו ללשון התורה, לעצמותו ההיסטורית הרוחנית וגאולת אופיו הלאומי.

חלק ב׳: מתוך "במחתרת" גליון ה׳, שבט תש"א

וכך נאמר שם: "שנים הם תורי התחיה: 1) תור המלחמה והכיבוש; 2) תור האדנות והגאולה. ואלה תפקידי הא׳ בתור המלחמה והכיבוש:"

ה. חינוך. חינוך העם לאהבת החרות וטיפוח נאמנות קנאית לקניניו הנצחיים. השרשת הרעיון, כי גורל העם נתון בידו הוא. [חידוש ההכרה כי "הסיף והספר ניתנו מכורכין מן השמים" (ויקרא־רבה ל"ה, ח׳)].

ו. אחדות. איחוד העם כולו סביב דגלה של תנועת החרות העברית. שימוש בגאוניותם, מעמדם ומאודם של היחידים – וכיוון מרצם, מסירותם ולהטם המהפכני של ההמונים למלחמת השחרור.

ז. בריתות. כריתת בריתות עם כל המעוניינים במלחמת הא׳ המוכנים לסייע לו במישרים.

ח. כוח. חישול הכוח הלוחם והאדרתו – במכורה ובתפוצות, במחתרת ובקסרקטין – להיותו צבא־גאולה עברי על דגלו, נשקו ומפקדיו.

ט. מלחמה. מלחמת תמיד בכל העומדים לשטן לקיום היעוד.

י. כיבוש. כיבוש המכורה בחיל מידי זרים לאחוזת עולם.

ואלה תפקידי הא׳ בתור האדנות והגאולה:

יא. אדנות. חידוש האדנות העברית על הארץ הגאולה.

יב. משטר הצדק. הקמת משטר חברתי ברוח מוסר ישראל והצדק הנבואי. במשטר זה לא יהיה רעב ומובטל. בו יחיו חיי אחוה, כבוד וחרות כל בני האומה, באשר הם בניה, אות ומופת לגויים.

יג. החיאת השממות. בניין החרבות והחיאת השממות, לעליית המילונים, פרייתם ורבייתם.

יד. משפט הזרים. פתרון בעיית הזרים על־ידי חילופי האוכלוסים.

טו. קיבוץ גלויות. קיבוץ גלויות שלם במלכות ישראל.

טז. שלטון. האדרת העם להיותו גורם צבאי, מדיני, תרבותי וכלכלי ראשון במעלה במזרח ובחופי הים התיכון.

יז. תחיה. החיאת הלשון העברית בפי כל העם, חידוש עצמותו ההיסטורית והרוחנית של ישראל, צירוף האופי הלאומי בכור התחיה.

יח. הבית. בניין הבית השלישי כסמל לתור הגאולה השלמה.

ו׳

גרא: "ארץ־ישראל בגבולותיה ההיסטוריים"

מתוך תזכיר לוועדה המיוחדת לארץ־ישראל מטעם האו״ם, ח׳ תמוז תש״ז (26.6.47). הכותב: גרא, נתן ילין־מור.

ארץ־ישראל בגבולותיה ההיסטודיים כמדינה חפשית ועצמאית, שתשמש מקום־ריכוז לכל היהודים הרוצים לחיות כאומה ריבונית במולדתם - בברית עם עמי המזרח־התיכון - זו תביעתו המינימלית והמקסימלית של העם העברי כלפי ארגון האומות המאוחדות.

בהגדרה זו אנו מבינים את כל השטח המוגבל על־ידי הים - במערב; המדבר - במזרח; הרי הלבנון והחרמון - בצפון; ומדבר־סיני וים־סוף - בדרום. אלה הם הגבולות החופפים את המושג ״ארץ־ישראל״. הירדן הוא חוט־השדרה של הארץ הזאת והנו משמש גבול, כמו שהתמזה הנה גבול באנגליה... גם לאחר שנכבשה ירושלים ונחרב בית־המקדש עוד המשיכו יהודים להילחם בעבר־הירדן המזרחי. שדות־הדגן ושטחי־המרעה של עבר־הירדן - הבשן והגלעד - סיפקו בזמן העתיק לחם ובשר לא רק לארץ־ישראל כולה, אלא אף לארצות־חוץ.

הפרדה בין עבר־הירדן המזרחי והמערבי היא בניגוד לטבע הארץ, בניגוד לצרכיה הכלכליים ובניגוד לזכויות היסטוריות. השם ״טרנס־ירדניה״ כמושג פוליטי־גיאוגרפי הוא לא יותר טבעי מן השם ״פלשתין״... כשם שארצנו תהיה שוב ארץ־ישראל ולא פלשתין, כשם שבירתנו היא כבר עכשיו ירושלים ולא ״אליה־קפיטולינה״, כן צריך חלקה המזרחי של מולדתנו להיות חלק בלתי־נפרד של מדינת ארץ־ישראל העצמאית.

הזכויות ההיסטוריות של עם לארצו אינן פוקעות לעולם. גם אם כוח זר השתלט על הארץ לפני מאות או אלפי שנים. גם אם העם הופרד בכוח לתקופה ארוכה ממולדתו ההיסטורית. בכוחן של זכויות אלו הוחזרו לפולין אחרי המלחמה האחרונה מחוזותיה המערביים, שנמצאו במשך 700 שנה תחת עול הכובש הגרמני.

בדיוק כך חייב עבר־הירדן המזרחי להוות חלק מן המדינה העצמאית של ארץ־ישראל. זכויותינו לשטח זה דומות לזכויותיהם של הפולנים, הבילורוסים, האוקראינים.

רק אם ייכלל עבר־הירדן בגבולותיה של ארץ־ישראל העצמאית, יחדל לשמש מקור־סכנה לשלום וישוב להיות שטח פורה ומאוכלס בצפיפות. עבר־הירדן לא יהיה עוד שמור למדבר...

יתכן כי יימצאו חוגים מסויימים בין הערבים אשר לא ירצו לחיות בשכנות עם יהודים, מסיבה זו או אחרת. אם ערבים אלה יעדיפו מרצונם הטוב להתיישב בארצות השכנות - יהיו גבולות הארץ פתוחים לפניהם. גבולות הארץ יהיו גם פתוחים באותה שעה לכניסתם של מאות אלפי היהודים בארצות המזרח־התיכון... דוגמאות לחילופי אוכלוסין אחרי המלחמה האחרונה ראינו בין ארצות ידידותיות, כמו בין פולין לבין הרפובליקות של בילורוסיה ואוקראינה וצ׳כוסלובקיה. תרופה זו עשויה להיות מועילה גם בארצנו, אם חלק מן האוכלוסיה יעדיף לחיות במדינה ערבית טהורה.

ערביי ארץ־ישראל אינם עם מיוחד. הם חלק מן העם הערבי הגדול, שארצותיו מחולקות על־ידי גבולות בגלל התערבות זרים ובגלל התחרות בין שושלות ה״שליטים״. לעם היהודי אין ארץ אחרת מלבד זו. הוא עדיין איננו מרוכז בארצו. מיליונים מחכים לתורם להתיישב בה. הם יתיישבו בכל חלקי הארץ, בכל פינה שוממה שאפשר להפרותה.[3]

ז׳

אלדד: "בעייה שאיננה ממדרגה ראשונה"

מכתב של אלדד אל שלה, נר א׳ חנוכה תש״ח

הנני לענות לשאלתך בעניין עמדתנו לדת, ביחסה למדינה. כמובן שאני מביע בזאת את דעתי הפרטית, כי עד כה לא היה כל דיון בבעייה זו אצלנו מטעמים מובנים לך.

העמדנו במרכז מלחמתנו את שחדור המולדת בשביל העם. מבחינה זו היינו יכולים להגיד בקיצור: בעייה זו טרם נפתרה, עוד רבה המלחמה. על כן אל נסיח את דעתנו מבעייה מרכזית זו המלכדת בתוכנו חוגים שונים מבחינה סוציאלית ומבחינה דתית, אל נעלה על סלע המחלוקת בעייה שאיננה גם היום בעייה ממדרגה ראשונה. בזאת מודה אף אתה ובזאת יודה כל אחד מאתנו. אולם תשובה קצרה

פרינציפיונית זו לא תעמוד במבחן החיים אשר מינו לנו את המשכן הזמני הזה ששמו "מדינת חלוקה". רחוק מלהיות בית מקדש, אך משכן הוא, ומשכן – אף הוא צריך בנין ואף הוא צריך כהונה ועבודה. ותקומנה – אם נרצה בכך או לא – בעיות מעשיות רבות אשר צריך יהיה לתת תשובה עליהן.

מבחינה זו יש דמיון רב לבעיית המשטר. גם לבעיה זו קמים היום לוחצים מקרבנו. וגם ביחס לבעייה זו אנו אומרים: עד היום נמנענו מנקיטת עמדה פרינציפיונית, יתכן שבקרוב נוכרח לתת תשובות קונקרטיות, כי תהיינה בעיות קונקרטיות.

אך, למה אכחד? הבעיות הסוציאליות לוחצות יותר ותתבענה יותר, משני טעמים:

א) הבעיות הסוציאליות הן באופיין יותר קשורות בחיי צבור ומדינה מאשר הבעיות הדתיות. את חייו הדתיים יכול אדם לחיות בביתו או במניינו מבלי שיזדקק דווקא להכרעה ציבורית מדינית. אמנם דת ישראל שונה מדתות אחרות באופייה הלאומי־ציבורי יותר מאשר אופייה האינדיבידואלי, ובכל זאת בדיעבד יכול אדם לשמור על דתו ועל אמונתו ומצוותיו גם אם מסביב לו חולין שבחולין. יכול הוא לפחות להימנע מחילול שבת, אם אין בכוחו לחייב אחרים שמירת שבת. בניגוד לכך הבעיות הסוציאליות אינן מסוג זה, הן דבוקות וקשורות ומסובכות. אין אדם יכול כלל לחיות חיים סוציאליים "כעולה על רוחו". בעיות אלה מטבען שהן קשורות במדינה ובחברה. ומכיוון שאנו תנועה מדינית – בין אם המדינה היא מטרה לנו ובין אם היא איננה אלא מכשיר, מנגנון, כלי־קיבול למטרה אחרת, לתוכן אחר – אין אנו יכולים להתעלם מכל אותן בעיות הרקומות בתוך המפה המדינית ללא אפשרות היעלמות, ותהי גם היעלמות זמנית. אתה ודאי יודע שישנם אצלנו אנשים התובעים הגדרה סוציאליסטית, ואתה ודאי יודע שאני שייך לא למתנגדי הסוציאליזם, כי אם לאלה המתנגדים להגדרה זו. בשעה זו אני עדיין רואה את בעיית המשטר כבעיית כלי ולא כבעיית תוכן. ולו משטר סוציאליסטי מלא היה היום אפשרי אצלנו ויעיל להגשמת מטרתנו המלאה – לא הייתי מהסס אף רגע מהגדרה זו. לא כן הדבר בבעיית הדת. דומני שהשימוש הרב בשם אלוהים בתעמולת האצ"ל יותר משהוא בא כאידיאה, הוא בא כמכשיר. אינני סבור שבשורות האצ"ל יפה כוחה של הדת יותר מאשר בשורותינו אנו. ואני בכל זאת נמנע כמעט לחלוטין מלהשתמש בשם אלוהים, כי אלוהים ואלוהי־ישראל הוא לי עניין של תוכן ואיני רוצה להפכו לעניין של מכשיר. אני רוצה קודם להקים את המקדש, ואחר־כך להכניס את הארון. לו עמדנו כבר היום בפני שלמותו של הכלי המדיני וצריך היה להכריע ולחנך לקראת תכנו, היינו חייבים להעלות את אותו עיקר אחרון מעיקרי התחיה של יאיר: בנין בית שלישי. אתה ודאי יודע שאני מציע לקבוע כסמל תנועתנו להבא את ה"דביר", ממטבעות בר־כוכבא. אך מכיוון שעדיין אין מצב זה, ועדיין אנו נמצאים בדורו של דוד ולא בדורו של שלמה, אין בניין הבית חל עלינו, ואולי גם ממש כעל דוד, אסור עלינו. ידי דוד היו מגואלות בדם. ואנו לא רק זאת, אלא בעוונות דורות רבים, גופנו חולל בים של חולין ונפשנו הדתית העש אכל בה; וכשם שאין אדם יכול לרפא בבת אחת את כל מדווי גופו, כך גם עלינו להתרכז במדווה הרקמה הבשרית, כדי שלא יארע מה שאירע ל"אגודת ישראל": מרוב דאגה לרוח ישראל – בגדה בגופי ישראל. על כן אני עדיין סבור שהעלאת בעיית הדת למרכז תכניותינו – מוקדמת היא.

ב) עובדה שבמציאות היא (והרי אנחנו ריאליסטים אנו) שאת מפעל השחרור העברי בכל צורותיו, בצורת המפעל והבניין, בצורת המדיניות, בצורת הצבאיות, עשו החלקים החילוניים שבעם. בין אם נמצאו יחידים שומרי מצוות או לא נמצאו, היהדות הדתית לא הפכה את עצמה, כבימי ר' עקיבא, לנושאת דגל השחרור. היהדות הדתית הפקירה את השחרור העברי בידי החילוניים. ועל כן היא נמצאת לא בשורות הראשונות, לא בנושאי הדגל. ועל כן, כשעולים היום חיילים ראשונים בחומה, הם תוקעים את דגלם הלאומי־חילוני בלבד. היהדות הדתית לא הראתה כל יזמה, מעצמה לא יצרה תנועה. היא נסחבה פחות או יותר. ואם אני נפגש היום עם חוגים אלה ותובע מהם להקים עתה מהיסוד תנועה משיחית של ממש, של מציאות, גם לעליה וגם למלחמה, אני נתקל בתשובות מעניינות. אני שואל: למה לא יבואו גדולי התורה ולא יחייבו את כל יהודי יראי־שמים בגולה השאננה עדיין, את החרדים באמריקה וכו', לעלות מיד? לשאלה זו עונים לי יודעי דבר: זה לא ישפיע. את דעת גדולי התורה יקבלו יהודים אלה ביחס להיתר או אסור אכילת קטניות בפסח. אך לא בענין כה "גדול" כחיסול העסקים שלהם באמריקה ועליה לארץ לקראת מצב פוליטי וכלכלי לא ברור. השמאל הצליח להלהיב נוער שכל מעיינם הוא לרעיונו החלוצי, אנחנו הצלחנו להלהיב נוער גם להקרבה עילאית למען חלוציותנו אנו. היהדות הדתית, ועמה הדת בשלמותה, נשארה בעמדות פסיביות, שמירה על הקיים.

ועל כן כה דל כחם, ועל כן כה דל חלקם. אתה ודאי זוכר את הנסיון שעשינו עם ברי״ח. אתה גם יודע מה פני כל התנועות הללו על שם ר׳ עקיבא או ״הפועל המזרחי״.

אינני מדבר כמובן על יחידים. יודע אני גם יודע כמה רבו לוחמינו ואוהדינו בקרב החרדים, אבל אם אתה דן בצד המדיני פרוגרמתי, עליך לשאול לא ליחידים כי אם לכלל, והרי לא מעטים היו הדתיים שהיו בוגדים ועוד רבו מהם המשתמטים. ובכן לא דת ישראל כדת היא שהניעה את גלגלי תנועת השחרור. בשורותינו כידוע לך נמצאים אפיקורסים לתאבון ולהכעיס, ואני סבור שגם אתה מרגיש אליהם קירבה יותר רבה מאשר לרב הרצוג למשל. הרי זו הוכחה שבעיית הדת נדחקה לפינה ולא באשמתנו ולא בידינו. נושאי הדת דחקו עצמם ל״שטיבלעך״, ואת מוטות המשכן ואת החצוצרות ואת הדגלים ואת החלוצים מסרו לידי החילוניים.

דבר זה לא יתוקן אלא אם כן יחול שינוי רדיקלי, אלא אם כן תקום תנועת שחרור משיחית ממש אשר נושאיה יהיו קנאי הדת. ואוי ואבוי אם אני צריך לחשוב על כך ואם אני צריך לנסות ליזום דבר כזה. אני חולין־שבגוף אני, גם אם אלוהים שוכן בנפשי. ואני אינני יכול להעלות על הדגל את שם אלוהים אשר רוב אנשי מחננו אינם מבינים לו. לא השתתפת בקורסים האידיאולוגיים שלי. אך אולי מפי אלה שהשתתפו בהם הגיע אליך כיצד אני מחדיר לאט לאט וגם בערמה־מקצת את רוח ישראל. אני פשוט מגניב את האלוהים לתוך לבם. פרשה ראשונה שבתורה היא אבן יסוד בכל הרצאותי האידאולוגיות. ואדם נברא בצלם אלוהים - זהו רעיוני המרכזי. אך מה אני ומי אני ומה חיינו ומי חיינו שאוכל לבוא ולהלבישם גם אפוד וללמדם הלכות עבודה במשכן, מצוות מעשיות? מה אני ומי אני, מה הם ומי הם, ועל הכל: מה השעה? הרי השעה בכל זאת עדיין שעתו של דוד.

ובכן חביבי, כל זמן שאין היהדות הדתית מחוללת תנועת שחרור משיחית קונקרטית, הרי אנו תנועת השחרור הקונקרטית ביותר, ואם אתה עדין מעדיף את בעיית היסוד של שחרור המולדת על הבעיות האחרות, אם אתה מכיר שגם לעולם הבא יש הכרח לעבור דרך פרוזדור העולם הזה, אין ברירה בידך אלא להישאר בתנועתנו למרות אופייה החילוני.

עניין אחר הוא גישתנו לבעיות המעשיות שתתעוררנה בתוך המדינה הקטנטונת הזו. דומני שאתה תבין שלא אנו רשאים להיות היוזמים. דומני שלפחות כעת הגיע הזמן שגדולי התורה יקימו את המוסד המחוקק הדתי, להוציא את התורה שבעל־פה מהכתבים ולהפכה מחדש לתורה שבעל־פה, לאבן שיש לה הופכין ומהפכין, בהתאם לצורך הזמן והאומה. אם תקום מלמעלה תנועה כזו, ויחד עמה תקום מלמטה תנועת חרות דתית לחרות ירושלים, ונוסף על כך אם יהיה בכוחה של דת ישראל להניע רבבות יהודים דתיים בעולם לעלות מיד ארצה - אם בשלושה שטחים אלה תתעורר היהדות הדתית, מובטחני שכל ישראל, גם רבים מקרבנו, יהיה להם חלק ב״עולם הבא״ הזה. לפי שעה ודאי נהיה עדים למשחק בזוי, כשם שהיה הענין בציונות - מכירת מצוות תמורת מפתח מפלגתי. ירושלים ואלוהי ירושלים לא יועלו על ראש השמחה, לכל היותר על כסאות השמחה.

מה שאמר לך גרא, על היחס ה״סובלני״, אינני יודע אם בדיוק זהו הביטוי ליחס. יש בביטוי זה משהו מעליב, משהו המעמיד את דת ישראל בדרגה שוה לדתות אחרות. בעוד אשר אני רואה בדת ישראל יצירת רוח אימננטית, לא כנצרות וכאישלם שבאו על העמים האחרים מבחוץ. ודאי שלא נוכל להופיע כלוחמי דת ישראל מכל הטעמים האמורים לעיל. ראשית כל, על לוחמי דת ישראל להוכיח שהם לוחמי חרות ישראל. עד היום לא הוכיחו זאת. לו עמדנו בפני המקדש, היינו חייבים לכל כלי המקדש. אל תשכח שמאוחר מאוחר הועבר ארון ברית ה׳ לירושלים, רק אחרי שנכבשה ירושלים. אנחנו עדיין נמצאים במחנה צבאי ואף המדינה הזו לא תהיה בעבורנו אלא מחנה צבאי. על כן לכל הבעיות שתתעוררנה נצטרך אנו לגשת אך ורק כאל בחינת־כלי. לא נעשה כלום לא בשטח סוציאלי ולא בשטח דתי העלול להכביד על מסע מדבר או על מעבר הירדן. ואני חושש מאוד שאלה שירצו להתרכז בבעיות המשטר הדתי או הסוציאלי של המדינה, ירצו לראות בסוכה הזו דירת קבע; ואף אם לא ירצו, הרי שמרוב טיפול יתרגלו לראות בה סוכת קבע. אנחנו לכל בעייה קונקרטית נשתדל לתת תשובה קונקרטית, בהתאם לצו העליון.

ואני רוצה שגם אתה תוסיף בכל התנאים לראות עצמך כחייל בקסרקטין מלחמת חרות ישראל, גם אם אלה יפושו לשעה קלה ממשק הנשק.

מכיוון שמכתב זה התרחב במקצת, אולי כדאי שתעתיקו על מכונת־כתיבה ותעבירו אלי, גם אם זו דעתי האישית לפי שעה. כל טוב לך, אלדד.

ח'
לוחמי חרות ישראל בצה"ל

רשימה זו כוללת את מרבית לוחמי חרות ישראל בצה"ל - על-פי מספרם-האישי. הרשימה אינה מלאה, שכן לא מעטים נמנעו מלדווח - מטעמי "קונספירציה" או מחוסר התייחסות לנושא. החסר בולט במיוחד בקרב הבנות, המבוגרים והאוהדים. ברשימה זו לא נכללו הנופלים במלחמת החרות לפני תש"ח.
הערות לרשימה: שמות מודגשים - הכינוי האישי בלח"י. * - נפלו בקרב בתש"ח-תש"ט; ** - נפלו בעת שרותם; *** - נפלו-בקרב לאחר מלחמת העצמאות.

לוחמי חרות ישראל בחטיבה 8, חטיבת שריון ופשיטה

המספרים בסוגריים - הגדוד אליו השתייכו במרבית התקופה. (ע') - מציין כי האיש הועבד מחטיבה 8 בראשית ימיה; סיבות ההעברה: ילידי 1931 ובנים-יחידים; טייסים, ימאים, פרוק-פצצות; פציעות ומצב-בריאות; אי-התאמה לשריון.

הצטרפו במקובץ לצה"ל בכ' אייר תש"ח (29.5.48) – לחטיבה 8

86001 דוידוב משה (82)
86002 לוי אבנר (89)
86003 דינגוט שלמה (82)
86004 סמרה יעקב (88)
86005 אופנהיים מרדכי (82)
86006 הרצברג דניאל (82)
86007 מזרחי יצחק (82)
86008 כהן שלום (89)
86009 טדרי יוסף (89)
86010 הגלר יצחק (89)
86011 אבהר אמנון, ספיד (82)*
86012 פטיטו אשר (89)
86013 גלזר יחזקאל (ע')
86014 חג'בי יוסף-חי (ע')
86015 בימין אברהם (ע')
86016 עטיה יעקב (82)
86017 מזרחי מנחם, דני (82)
86018 מסרי דניאל, בקי (82)
86019 רבק אהרן (82)
86020 מנצור משה (82)
86021 סעדיה שמואל (82)
86022 גריבלט נחמיה (82)
86023 מידן-מידובניק איתן, עודי (82)
86024 מימון-רכט משה (82)
86025 עבדיצדק ציון (89)
86026 עבדיצדק שלמה (89)
86027 סגני חיים (82)
86028 עמרני ציון (82)
86029 כהן יצחק (82)
86030 צוקרמן דוד (82)
86031 אשכנזי גבריאל (82)
86032 מרי חיים (82)*
86033 נסים שלמה (82)
86034 עקנין מרדכי (82)
86035 בנבנישתי אהרן (82)
86036 ברחלי שמעון (82)
86037 מליחי עוזא (ע')
86038 חתוכה אבשלום, ירמיהו (82)
86039 סלומון זולטן (82)
86040 שמואל אלי, שאול (82)
86041 כהן סעדיה (82)
86042 קילדי משה (8)
86043 דברה יצחק (8)
86044 כהן מרדכי (82)
86045 בן-סימון שלמה (82)
86046 חממי זכרון (89)
86047 דרימן שמואל, שלום (82)
86048 נידרץ מאיר (82) ***
86049 זרחי שלמה
86050 טמפלהוף יוסף, אתוז (82)**
86051 מילר אברהם, עופר (82)
86052 גומלי מנחם, יגאל (82)
86053 כהן משה (82)
86054 פרץ שמואל
86055 לוי משה (82)
86056 שמשי שאול (82)
86057 בימין שאול (ע')
86058 מזרחי אהרן, גבאי (89)**
86059 צדוק ציון (82)
86060 מזרב שלמה (82)
86061 מידב-מזרב יעקב, אלי (82)
86062 חורזי חיים (8)
86063 דלטקה נסים (89)
86064 מזרחי יעקב
86065 בן-משה יחזקאל, עשהאל (82)
86066 בימין בן-ציון (82)
86067 אלי יצחק, רפי (82)
86068 נסים מאיר
86069 קראתי דוד (8)
86070 גרסי יחזקאל (82)
86071 ביבלש פינחס (89)
86072 גומפריכט משולם (82)
86073 שרעבי שמואל (82)
86074 חזי ישששכר
86075 נסבאום יוסף, שאול (82)
86076 ששון הרצל (82)
86077 כהן שלמה (82)
86078 כהן שלום (82)
86079 וזד-החנפלד אברהם, אפרים (89)
86080 שרצקי יהושע (82)
86081 אמכיה אליהו (82)
86082 פוזהוצר אברהם (89)
86083 דוד שמעון, יונתן (89)
86084 קודלנדר מרדכי (82)
86085 דים אורי (82)
86086 אלקיים עמנואל (89)
86087 סמסתנב זלמן (82)
86088 זיתני בימין (82)
86089 מזרחי יוסף (89)
86090 שמעוני יוסף (82)
86091 כהן שמעון (82)
86092 משה יוסף (82)
86093 שובלי שלום (82)
86094 מינץ עמנואל (89)
86095 לוי עובדיה (89)
86096 אביטל-בוטל שלום (82)
86097 שמריהו יעקב
86098 שמע אברהם (89)
86099 ענתבי מיכאל (ע')
86100 בן-עוזיה-גוזלני אברהם, יוחם (82)
86101 מזרחי אליהו (ע')
86102 וגוזי משה
86103 פינקלשטיין אברהם (82)
86104 הוך ברוך (89)
86105 ספינוזי יוסף (ע')

86106 ישעיהו דוד (89)
86107 אלימלך משה (89)
86108 שמיר אריה (82)
86109 חורב־חוחבסקי זאב, גדעון (89)
86110 מזרחי יוסף (82)
86111 לסר דן (82)
86113 תירם רחמים
86114 קנר חיים (89)
86115 רבח אברהם (89)
86116 חסקי יוסף (82)
86117 וידבסקי משה (89)
86118 לויגר שרגא (89)
86119 מזרחי רפאל, מנשה (82)
86120 שובלי סעדיה, עמיקם (82)*
86121 פרידמן אהרן (82)
86122 ארוך שבתאי (ע׳)
86123 מלחי משה
86124 שרעבי דוד (82)*
86125 עמית־פרידמן ברוך, יהרם (82)
86126 כהן צבי (89)
86127 וינשטוק חיים, יוסף (82)
86128 פרחי סעדיה (89)
86129 הראל־אלטשולר בימין, אלי (82)
86130 אשמן יעקב ישראל (82)
86131 מזרחי אפרים, אבר־מסא (89)
86132 טוב יהודה, עמנם (89)
86133 מזרחי שלמה, סעדיה (89)
86134 חכמוב רחמים, ציון הגלילי (82)
86135 רחנצוייג חיים
86136 זביב יוסף (82)
86137 משען חיים (82)
86138 ירקוני ישראל, נחמיה (82)
86139 שרתי־שרשי מנחם, נדב (89)
86140 שמאי זאב, רז (82)
86141 קרויטוב ברוך (82)
86142 רצון יוסף (ע׳)
86143 בתן שלמה (82)
86144 בר־גיורא־חרפוף חיים, שלמה (82)
86145 ליברמנש נחמן (89)
86146 שפירא דוד (89)
86147 אשכנזי מנשה, ד״ר, מיאטעק (82)
86148 בן־אריה ירמיהו, רחמי (82)
86149 בכר אבשלום (ע׳)
86150 חנוכה שלמה (89)
86151 קילצ׳בסקי אליהו (82)
86152 גולדליסט משה (82)
86153 בתי דוד, אלי (82)
86154 וסטניק יעקב, עמי (82)*
86155 גולדברג משה, בן־ציון (89)*
86156 ברנר יהויכין (ע׳)
86157 תעוז שמואל
86158 שרעבי משה (82)
86159 כהן דוד (82)
86160 פוקס מנחם (ע׳)
86161 מלכי מנחם (89)
86162 קתורסי מרדכי (82)
86163 אמסטרדמר מאיר, צבי (82)
86164 לוי יוסף (89)
86165 מיזלס יעקב, עזי (82)
86166 סבח יוסף (82)
86167 בובמישתי יוסף, עמנם (89)
86168 שמאי מאיר, גדעון (89)
86169 טרגנו נסים, אבבר (89)*
86170 קמרי יהודה (ע׳)
86171 מימרן יצחק (82)
86172 דה־לה־רינה אברהם (82)
86173 כהן ברוך (82)
86174 גולדברגר יעקב (82) 88
86175 ולת דוד
86176 חמו שלום (82)
86177 טסה בנימין (82)
86178 סנדרוביץ ישראל (82)*
86179 עבי נסים, אביזן (89)
86180 לוי עזרא (82)
86181 בוטרמן דוד
86182 בן־טוב אליעזר (ע׳)
86183 אופנהיים משה (82)
68184 יעקובוביץ יעקב (89)
86185 גרחמן נחמן (82)
86186 יחיה זבולון
86187 ברעם מיכאל (89)
86188 חדד יצחק (ע׳)
86189 יעקובוביץ חיים
86190 עזרי משה (82)
86191 אורבך חיים, יחד־עם (89)
86192 זכריה שמואל יוסף
86193 ולטר ישראל (82)
86194 ריבקיס מרדכי (89)
86195 מילשטיין יעקב (ע׳)
86196 מזרחי יעקב
86197 סומיט משה (82)
86198 שחר־סבח שלמה (82)
86199 עדי רפאל (82)
86200 עדי שלום (82)
86201 בן־חורין יוסף, איתן (88)
86202 טובי ראובן (ע׳)
86203 כהן מאיר (82)
86204 היפש אשר (82)
86205 גדסי אהרן (89)*
86206 שפילמן יוסף, צוד (82)
86207 נגר מאיר, יהודם (82)
86208 שבת יהושע (82)
86209 חרידי מאיר (82)
86210 בן־יהודה משה, גיורא (82)
86211 שפירא יהושע
86212 ודדי דוד (82)
86213 לוי זרח (82)
86214 וילקה מנשה (82)
86215 קילצבסקי משה (82)
86216 כהן יצחק (82)
86217 עחרי אביעד (89)
86218 והב יצחק (82)
86219 ברזילי־חדד אליהו, יהונתן (82)
86220 נחמיאס ויקטור (ע׳)
86221 דרורי־פוקס משה, יהושע (89)
86222 ברזילי משה (ע׳)
86223 פרידברג אליעזר (82)
86224 ליזרוביץ שמואל (89)
86225 גלזר מנשה
86226 מזרחי סעדיה
86227 גולדשטין שלמה (82)
86228 מילר גבריאל (82)
86229 עיזן אברהם (82)
86230 שרעבי יוסף, מיצוי (89)
86231 טוזר צבי (82)
86232 סברדלוב יעקב (82)
86233 מזרחי יהודה (89)
86234 רסו אברהם
86235 בן־גמא עזרא (89)
86236 כהן ויקטור (8)
86237 לוי שמעון (82)
86238 מנחם דוד, גדעון (82)**
86239 דרורי־ליטמן ישעיהו (82)
86240 מברוך יצחק (89)
86241 פירט אברהם, ברוך (89)*
86242 שהמי־פינקלשטיין צבי, רמי (82)
86243 שרגר שרגא, יהודה (82)
86244 שחור ישראל, יואל (89)
86245 שבח אברהם
86246 מזרחי אלישע (82)
86247 הירשוביץ אליעזר, יחזקאל (89)
86248 מזרחי יהודה (82)
86249 פלר־כהן רפאל, גד (82)
86250 מעלים נסים (82)
86251 ערבה שלמה (82)
86252 רימן אריה (82)
86253 מלח אהרן (82)
86254 זוהרן־אבן־צבע יצחק, שרגא (82)
86255 טעברים משה (89)*
86256 גרינוולד מיכאל (ע׳)
86257 ארך־אודינגל יחזקאל (8)
86258 ויטקובסקי הלף (ע׳)
86259 בקמן ישעיהו, שיקה (82)***

86260 מסרי יצחק (82)
86261 אביגד רפאל, אהוד (89)*
86262 מזרחי יעקב (89)
86263 עטרי שלמה (82)*
86264 איכנבים יוסף (ע')
86265 מזרחי שלום
86266 טרם יצחק (89)
86267 בן־דוד יהודה (89)
86268 זליבנסקי יהושע (82)
86269 שרד אלימלך (82)
86270 בר־דוד-ברומברגר יהושע (82)
86271 מזרחי משה, בן־דוד (89)*
86272 תעיזי משה (82)
86273 פיזטרקובסקי דוד, אביתר (82)
86274 שיאוך־קרובלניק יורם, אביעזר (89)
86275 זמיר יצחק, שמשון (82)
86276 אילון־אלימלך אברהם (89)
86277 צהר מנחם (89)
86278 ישראלי אשר (82)*
86279 רובין אהרן (89)
86280 שמשי שמעון (82)
86281 ארנפלד ישעיהו (89)
86282 ויזר שלמה (82)
86283 צברי שמואל (82)
86284 ריינגלס זאב (82)
86285 קובי רפאל, אבשלום (82)
86286 לוי יוסף (82)
86287 גוזן־גערני שלום (82)
86288 ברסלר נתן (82)
86289 תבואה ישראל, עזרא (82)
86290 סימן־טוב אברהם (82)
86291 מזרחי אברהם (82)
86292 לתר אברהם (82)
86293 בלושטיין יצחק, יוסי (89)*
86294 שבתאי חיים, רן (89)
86295 וינדמן זאב (82)
86296 פתקפורט אליהו, פינחס (82)
86297 דהן שלמה (89)
86298 כרמל אליהו (82)
86299 עורקי אהרן (82)
86300 לוי אברהם (82)
86301 יאיר דוד (82)
86302 שועלי זאב, פינחס (82)
86303 רוטה יעקב, אורי (89)
86304 שיף פינחס (89)
86305 בכר אברהם, גיורא (89)
86306 דנינו חיים (82)
86307 מדהלה בנימין, שלמה (89)
86308 וקסלבלט ישראל (89)
86309 לבקוביץ יהודה (82)
86310 סנדר ראובן (82)
86311 בן־ישראל-גולדברג חיים, הלל (ע')
86312 גיל־גילפיקס משה, יהושע (89)
86313 בן־דב ברוך, אסף (ע')
86314 בקר יעקב (82)
86315 כהן יוסף, אלכסנדר (ע')
86316 זהבי־גלב יוסף, ידידיה (82)
86317 ראובני נסים, יונתן (82)
86318 מדהלה מרדכי (89)
86319 רוזנר משה (82)
86320 איזנטל יצחק, נפתלי (89)
86321 דגון־פישל נחמיה, זאב (82)
86322 יששכר שמואל, יחיאל (89)
86323 צבח שלום (82)
86324 שאולי יוסף (ע')
86325 ציון מרדכי (ע')
86326 מסחרי יוסף (ע')
86327 תסובסקי יהודה
86328 לוי יאיר (82)
86329 קוטליצקי ברוך, אברהם (82)
86330 שמשי זכריה (89)
86331 כדורי יצחק (82)
86332 ביגמן אברהם (82)
86333 מסרי גבריאל, צוריאל (82)
86334 וייס נתן (82)
86335 אשד־אידלשטין שלמה, חגי (82)
86336 ויגטר שלמה (89)
86337 בן־עזרא שמואל (89)
86338 אזון חיים (82)
86339 פריזנט צבי, טוביה (89)
86340 לוי יוסף (82)
86341 פנחסי יצחק, אהוד (82)
86342 שבת עזרא (82)
86343 מיכאלי־חמו יעקב (89)
86344 מזרחי עזרא, נפתלי (82)
86345 בלושטיין אלי (82)
86346 מזרחי אליהו (89)
86347 אצטה אבנר (82)
86348 ברקוביץ חיים (82, 88)
86349 קנטרוביץ יצחק (82)
86350 ניאגו סימן־טוב (82)
86351 ישראלי ראובן (89)
86352 שומרתי־מזרחי יעקב (89)
86353 עמרם מרדכי (89)
86354 שיקלר אברהם, יעקב (89)
86355 לונדנר שמעון, יעקב (82)
86356 בן־אמתי-שימבוסקי דב (82)
86357 נדב משה, דוד (89)
86358 פול שלמה (82)
86359 שפירא צבי (82)
86360 חוט שלום (82)
86361 קוטו פינחס (82)
86362 יפין שלמה, אלחנן (82)
86363 בוקסבוים מנחם, ידמיהו (89)
86364 צברי אהרן (82)
86365 ברצי נסים (ע')
86366 לוי חיים, בן־עמי (89)
86367 מורשניצנקו מרדכי (89)
86368 בן־יאיר שאלתיאל (82)
86369 גרשון דוד, יורם (89)
86370 יולזרי אליהו
86371 שרנשי אליהו
86372 שמוע עובדיה (89)
86373 נגר משה (82)
86374 מזרחי אברהם (82)
86375 כהן יהודה (82)
86376 אורלי־גרשוני בנימין, גיגי (82)
86377 אבן־זהר-רובינשטין יצחק, בן־ציון (82)
86378 סרדס ראובן (82)
86379 מלצר מרדכי (82)
86380 אברמוביץ משה, בן־ציון (89)
86381 מבורך שמריהו (82)
86382 תנעמי רחמים, יצחק (89)
86383 מנחם יעקב
86384 מרמרי צבי
86385 קרן־קרגלניקוב יצחק, שאול (82)
86386 עובדיה עזרא (82)
86387 אלברט יוסף (82)
86388 בנאי יעקב, מזל (8)
86389 רוניק שרגא (89)
86390 עדתו אהרן, גיורא (89)
86391 קורח יוסף, שאול (82)
86392 גמליאלי זכריה (82)
86393 דום יחזקאל
86394 מנשה אלי (89)
86395 טנבוים אברהם (82)
86396 ורד־רחנפלד בנימין, שאול (82)
86397 שנקמן יעקב, בן־אברהם (82)
86398 עולי יצחק
86399 ביאלקה־וייס שמואל, אהרון (82)*
86400 זאבי דוד, יהושע (89)
86401 אשכנזי אמיל (82)
86402 שורץ יצחק
86403 דרורי־פתקפורט יוסף, עמינדב (89)
86404 סימן־טוב יעקב, אליהו (82)
86405 מרחבי יעקב
86406 פיבישק צבי (82)
86407 קזז רפאל, אפרים (89)
86408 וולפלד בני (89)
86409 גפני יהודה, אליעזר (89)
86410 שחף־מנדלוביץ צבי (89)
86411 אלימלך דוד, מנחם (82)
86412 צפורי דוד

86413 טנדלר אפרים (89)
86414 רבדל זלמן (89)
86415 הלוי יהושע, זבולון (89)
86416 בקמן יעקב, אליהו (82)
86417 יהודאי עמיאל, נמרוד (82)
86418 סעד יצחק (82)
86419 סורני יהושע (ע׳)
86420 יששכר יוסף (89)
86421 בורנשטין שמואל, שאול (89)
86422 מזרחי נסים (82)
86423 מזרחי יוסף (82)
86424 שמשוני נחמן, דוד (82)
86425 רוטשטיין יהודה (82)
86426 מייסקי ראובן (82)
86427 פרנקל אברהם (89)
86428 דגני־וזלפה משה, דגני (82)
86429 אנגל מאיר, שלמה (89)
86430 ברוך רפאל, יוסף (82)
86431 נפתלי עזרא
86432 שמרוני נחמיה, עמירם (82)
86433 לבני־וייס משה, אהרד (82)
86434 אריה יוסף, יוי׳ (82)
86435 בר־יהושע-שימנסקי שמעון (82)
86436 ישראלי יהושע, חנניה (ע׳)
86437 מזעקי שמעון
86438 טסלר משה, דוד (82)
86439 אלוני־לוי שאול, יהודה (82)
86440 אליבא־אוליבוו מרדכי, עמי (82)
86441 ערמוני־קסטנבאום משה, נדב (82)
86442 מויאל משה (89)
86443 שמעוני יעקב (89)
86444 רבינא חיים, אבשלום (89)
86445 בן־תור-ויגטר נחמיה, ארזיה (82)
86446 רוט יוסף, דניאל (89)
86447 אפנצלר אורי, צבי (89) "הצרפתי"
86448 ברוך משה (82)
86449 אלוני אליהו, תרנגול (89)
86450 פייגלביץ צבי, רמי (82)
86451 הירשברג הרץ, גדעון (82)
86452 שצמן צבי, שמיר (89)
86453 כהן יוסף, אמנון (82)
86454 ולדשטין מאיר (89)
86455 בן־עמי אליעזר, יחזקאל (ע׳)
86456 מימרן מרדכי (82)
86457 לוינגר מאיר, אהרון (82)*
86458 גלביץ אביגדור, ידידיה (89)
86459 קינן־לוין עמוס, יוחנן (82)
86460 אהוב יהודה (82)
86461 זינגר יוסף (82)
86462 קלדרון יוסף (89)
86463 מזרחי עובדיה (82)
86464 זבלי ראובן (ע׳)
86465 כהן יצחק, זאב (82)
86466 מלאך מרדכי (ע׳)
86467 אזולאי יהודה (82)
86468 גולדשטיין יחזקאל, אבנר (82)
86469 סינוני שמעון, גלעד (89)
86470 מזרחי דוד (82)
86471 עזרי פינחס (ע׳)
86472 ארואטי משה (82)
86473 הירשהאוט שרגא (82)
86474 שאול משה (82)
86475 קוטיק יעקב, שרגא (82)
86476 רוניק יוסף (82)
86477 עופר־בלחטובסקי אמנון, נתן (ע׳)
86478 חלפון אליעזר (89)
86479 ברלין אלכסנדר (82)
86480 ברמן דב, עוזי (ע׳)*
86481 ברוקנר אליעזר (82)
86482 עמר אברהם (82)
86483 אדלר נתן (ע׳)
86484 אהרוני יעקב, יורם (89)
86485 קורמן מרדכי (82)
86486 אלקלעי שלמה, אביעזר (82)
86487 קהא אהרן (82)
86488 יחיאל משה (ע׳)
86489 בריצי משה, יורם (82)
86490 הימלפרב שניאור (82)
86491 כהן־תמון אהרן (82)
86492 יהל־פינקלשטיין יעקב, דוד (82)
86493 אבנון־איינבינדר ברוך, בוקי (89)
86494 בשרי בנימין (ע׳)
86495 שאולי ויקטור (89)
86496 שכטר אליהו
86497 גורן־גרנק יעקב, דוב (89)*
86498 לוי שמעון (82)
86499 בן־ציון משה (82)
86500 רפופורט קלמן
86501 בן־חיל-הלד יצחק (82)
86502 ברזלי משה, יוסף (82)
86503 רודי נחמיה (ע׳)
86504 מזרחי דוד
86505 גרסטן אהרן, יוסף (82)
86506 בשרי חיים (82)
86507 מנחם חיים (89)
86508 פינטוק שלמה
86509 מזרחי יוסף (82)
86510 גדסי יוסף (89)
86511 מזרחי יוסף (82)
86512 גולוד שלמה (82)
86513 זלוצ׳בסקי יוסף, אבישי (89)*
86514 נגר גדליהו (8)
86515 קלמר יעקב (ע׳)
86516 סינוני ברוך, אליהו (82)
86517 ציון שמואל (82)
86518 אביבי צבי (82)
86519 שושני אברהם (89)
86520 כהן נחמן (82)
86521 כהן נפתלי (82)
86522 רוזן־זינקובסקי אמנון, אברהם (ע׳)
86523 מלחי שמעון
86524 מסלטון ראובן (82)
86525 שבת יוחאי
86526 מזרחי נסים (82)
86527 צברי נחמיה (82)
86528 יעקבי דוד (82)*
86529 גרמן משה
86530 ורנאי ברוך (82)
86531 מירנדה נסים (82)
86532 ציוני יוסף (82)
86533 לוי יוסף (82)
86534 הלפרט שלמה (ע׳)
86535 נגר שלום (82)
86536 שאויש יעקב
86537 רצון אברהם (82)
86538 חפץ משה (82)
86539 טלבי אשר (82)
86540 ענתר דניאל (82)
86541 גרוזיס מרדכי (ע׳)
86542 קוריאל דוד (89)
86543 כתבי חסון, יעקב (82)
86544 יחזקאל חיים (89)
86545 הלוי נתן (89)
86546 לוי מנחם (89)
86547 אלכסנדרובסקי חיים (82)
86548 פרחי משה (89)
86549 גנור־גרינברג יעקב, דן (89)
86550 דבנר צבי, זהבי (82)
86551 קסלר צבי, יחיאל (89)*
86552 קליינפלד גאון (82)
86553 זליבנסקי פתחיה, יועד (89)
86554 מנקס יוסף, יגאי (ע׳)
86555 ויינרבה אהרן (82)
86556 צימרמן משה (82)
86557 קיסרי צבי, אליהו (גרינברג משה) (82)
86558 מזרחי רחמים (82)
86559 סטרובסקי יעקב
86560 שאולי אברהם (82)
86561 תם דוד, אמנון (82)
86562 כץ דוד (ע׳)
86563 גלובינסקי יצחק (ע׳)
86564 מזרחי ששון (ע׳)
86565 זיידמן אריה

הצטרפו לצה"ל ולחטיבה 8 ימים אחרים לאחר ההצטרפות המקובצת

85315 נבנצל מנחם (82)
85385 סבח יעקב (89)
85446 שושן נסים, בן־אליהו (89)**
85448 טלר יצחק (82)
85453 חמצני יוסף (82)
85454 שבח עזרא (82)
85455 פרידמן משה (89)
85458 מזרחי יהודה (82)
85467 יונגשטין שמואל, אברהם (ע')
85473 שמש אברהם (82)
85492 רעני דוד (89)
85938 מינץ חיים, אליעזר (82)
85985 לוי יצחק, צבי (82)
85987 ברוך אליעזר (89)
85988 דודי בן־ציון (89)
85989 ברוך שמואל (89)
85990 כהן יצחק (82)
85992 לוי שלמה (89)

הצטרפו לצה"ל ולחטיבה 8 בחד תמוז תשי"ח (15.7.48) – חזרים משכי הגלות

98100 הלל זהר (89)
98119 הודביץ גרשון (89)
98120 אוזלאי עמנואל (89)*
98123 בן־פז-גולדמן יעקב (89)
98124 ארד־רייזמן משה, יואב (89)
98125 טרם שלום (89)
98126 הולינסקי דוד, עמי (89)
98128 צוד בועז (89)
98130 ארנון־רשלבך אברהם, ארנון (89)
98132 טל־מטתי יהודית, צבי (89)
98133 יהושלמי אהרן, גרישה (89)
98134 הלוי יוסף, אביקם (89)
98135 לוזן יוסף, יעקב (89)
98138 פוגץ' גרשון, אקדחי (89)

הצטרפו לחטיבה 8 בתאריכים אחרים

18360 סימן־טוב גנה (82)
32920 ילין עוזי (89)
53197 קופל לסלו, וילי
62151 סוזט צבי, שחר (89)
72014 אחישר־אקהיזר חיים, אבנר (89)
72977 בן־דב שבתי, שמשון (89)
82547 אליאב־לבשטיין יעקב, אביאל (89)
86832 נוסבום אברהם, אפרים (82)
98943 ורקשטל גבריאל, שמשון (82)
99445 כהן פרחי, בני (89)*
118805 כהן מנחם, נפתלי (89)*
121128 רחניצקי יצחק (82)
122015 מזלי שמעון, גד (89)
123064 סיתני שאול, יהושפט (89)
123066 תעזי שמואל, בן־שלום (89)**
125611 חבורי צבי (8)
131919 שהם אברהם (89)
157895 עמיקם־והפטיג הרצל (89)
157898 שטיינברג אברהם (89)

בנות לחיי שהצטרפו לצה"ל ולחטיבה 8

61301 וידמן רחל
61302 הוכרמן הלנה, תמר (89)
61303 לנספלדר־פישר גלי, הדרה (82)
61304 שוחף־נגיד יהודית, יעל (82)
61305 לוריא רינה
61306 עתרי יונה
61308 כהן רחל
61310 נפתלי שפרה
61311 ברטפלד־בריצי אסתר, מאירה (82)
61314 סקר זהבה
61315 אמיגה־חדי יוכבד, נורית (89)
61316 כהן מזל
61317 הלל־אסא מימי
61320 נתואל צביה
61321 אוניקובסקי מרים
61322 פינהולץ שושנה
61324 ולדמן נינה
61326 נדב מרגלית
61328 סימן־טוב אסתר
61331 גולדשטיין־אולנסקי חנה, נילי
61332 אהרוני־בלומשטיין רינה, שרה (89)
61333 ברגר־גרינברג קרנה
61336 נחמני יפה
61340 לוזנר־קרבצוב שרה, חרחרה
61342 קופמן עתידה
61343 מכורש־עקל לאה, זיהה
61344 שמיר רחל
61345 ברוכמן שרה
61353 חרוש דבקה
61355 כהן ברכה
61357 פלד-רומנו טובה, גאולה (89)
61360 אלטשולר בת־שבע, רינה (82)*
61361 מיסקי חנה
61362 דניאל שולמית
61363 גולדמן חיה
61367 חסר מזל
61372 שמול מרגלית
61373 עקל לאה
61375 ציגלנג חוה
61378 נגר רינה
61379 וינטר מזל
61380 עציא אהובה
61381 אברהמוב חפצי־בה
61382 צוקרמן חוה
61383 אליאב־ליפנר רבקה, והדה
61385 חרות אילנה
61387 עצמון־בימין מזל, יאידה
61389 איל־שרעבי חנה, יעל
61390 ולמה ויקטוריה
61391 שרעבי ציונה
61397 טוב־אביגד ציונה, אביבה
61400 צאיזי חנה
61401 בולק כרמית
61402 מזרחי פנינה
61403 לוי מרים
61404 לוי יעל
61408 עתיאל־שוחרן שושנה, אורה
61409 עזר לאה
61410 בוקסבאום רחל
61413 כהן חנה
61415 סעדיה אביבה
61416 שרעבי (סימן־טוב?) אסתר
61418 מנשה רבקה
62751 חבראה יפה
67917 כהן־זיהב ציונה, נילי
67943 פינגולד שרה
67944 עתיאל מתילדה, תמר
67947 רחן מרים
67949 קוטליצקי רות, עדית
68691 כהן־גתק לאה, יהודית

לוחמי חרות ישראל שהצטרפו ליחידות אחרות בצה"ל – כבודדים

מטבת תש"ח (12.47) עד להקמת צה"ל (אייר תש"ח)

00072 המרמן יעקב, דוד
01429 שיבובסקי ישי, גדעון
01494 כהן עמיצור, אריאל
01495 כהן מנשה
03046 גהסי יאיר, מתתיהו
03056 אשקלון מנחם, יוסי
05052 נחשון־קפה פינחס, נחשון
05479 חסון אברהם, דוד
06107 שולב מנחם, יהודה
10106 נזר שמעון, חיים
10658 עמרם יצחק, רוני
12295 פליישמן אברהם, גדעון
15409 ברזילי־בראון מרדכי, זאב
17152 רוסא חנוך*
17447 פירברג אברהם, בומי
19438 כהן עמיחי, בועז
20466 גפני שרגא, אלישע
20541 אורנשטיין יעקב
20975 פסמניק דניאל, יחיאל
21739 זאבי־וילק אריה
26132 זטלר אפרים*
27611 קלדרון יעקב, דב
27775 בנטוב יעקב, קולחוזניק
27851 חסין יושע, יהושע
29081 שמואלי־בנקהלטר נתן, שמואל
32307 איבינסקי זאב, ולולה
32471 סירוטקין פלטיאל, דוד
32510 רבלין יצחק, אליעזר
33046 בוד אמנון, יוסף
33087 דנקר שלום, גדעון
33457 שמעוני חביב, ארנון
34207 נחמני־נחמקין שמעון, אליעזר
34782 ברמץ שמעון, לוי, עזריאל
39117 זיורבין שלום, ישראל
39407 גודלי־תנטורה ברוך, שאול
42891 ויגברג שלמה, דני
42962 צלניק צבי, צפניה
43034 הרץ שרגא, גדעון
44597 פיין נחמן, נומו
47082 רובינשטיין צבי
47631 פישל יוסף, צבני
51733 גלבוע־פוליאקוב יעקב
52091 לבדון צבי
52985 ברדנוב עדי, אריה
53206 כהן־שאולי דניאל, אבידן

לאחר הקמת המדינה ועד להפוגה השניה – תמוז–אב תש"ח (אוגוסט 48)

72006 סרברו משה, אחי־שרה
72060 קיפניס אביגדור
72276 עפר־הרשמן יעקב, עפר
72283 בהרב אברהם, יואל
72516 לויתן אהרן, משה
72584 אריאל־ליבוביץ יצחק
72672 קורעל־קורלניק עודד, אבשלום
72786 גלעד־רוניצקי הרצל
72863 ברגר מנחם, אדר
72935 בכר שמעון, יפתח
72989 פלמון־פולק אברהם, יחזקאל
72991 הוך משה*
72994 זיו שמעון־סיומקה, נחושתן
75021 גרוס מאיר, שאול*
76252 מרקוביץ יצחק
84876 חסון יצחק, לוט, יוסי
85471 גליק־ברקוביץ צבי, דב
86090 נגר־לוי נסים, מתי
87432 רוזנברג יעקב, יואב*
87433 קמארה אהרן, יהודה
88243 אלמוג־סוקוליק דוד, נתן
89204 שרעבי יוסף, סעדיה
89266 אודלובסקי דוד
89972 אנגל מנחם, יהודה
90007 רובין ראובן, עמיחי
90831 לבני־וייס מאיר, יגאל
90987 קליין מנחם, יהודה
91147 גולדמן מאיר־מקס, עמוס
91682 קרבינסקי שמעון, גדעון
91932 פתי מאיר, עמיהוד*
96770 גרינבלט אפרים, נחשון
98131 יצחקי שלום
99140 בן־יוסף־דומשביצקי מיכאל
99369 שפיצר דוד, יגאל
99393 תירושי־ברנדויץ אלחנן, חנניה
99489 גיל־נח אברהם, גיל
99977 בדנר אהרן, ברק
100021 אגולסקי אברהם, ישי
100339 בן־חנן־זליקסון שלמה, אחיעזר
100512 זינגר אברהם, עודד
105033 אלבוים קלמן
105257 חוברה אבנר, גד
105289 מזר־מזרחי אהרן, בנימין
105339 בן־ברוך־מזרחי יוסף, עמרם
107267 יפת חיים, איתן
107543 דגני־קורנגולד מרדכי, שאול

סמוך להתנקשות בברנדוט (י"ג אלול תש"ח, 17.9.48) – לפני ואחרי שנתונים 1908–1918 ו־1931–1934, עולים חדשים וכן שבי גלות קניה שקיבלו ארכה

109055 יהלום־דימנט יעקב, גלעד
109226 הירשברג אליהו, חננאל
109227 בר־גיורא־פדר יהודה, גיורא
109328 יכין יהושע, דוד
109367 שלזינגר מקס, בן
109371 מזרחי עזרא, נפתלי
109440 ישעיהו ציון, מנדל
109642 סלוניסקי אשר, נסים
113632 דרורי־פרילנד אהרן, דני
114118 זרמתי אליהו, ארגזי
115379 גורן־גורוזנצ'יק שלמה, ירמיהו
115500 אלבו ויקטור, ויטוריו
118317 בר־יהודה־יהודה מרדכי, אריה
119406 רד־רוזנפלד צבי
119482 יאירי דוד, אבישי
119635 פיבקו ישראל, עוזי*
120287 מורצ'יק שאול
120869 פרחי שלמה, שמואל
121055 פרונין צבי, יואב
121188 תבורי־תירם רחמים, יפתח
121724 גרינשטיין ניסן
122079 לבנברג יעקב
122966 אקסלרוד אברהם
123011 מיכאלוביץ יעקב, אברהם
123123 מידום־הוכגליק דוד, מנחם
123172 וולף ישראל, מלאכי
123332 לוינשטיין דוד
124069 גרמה שלום, חיינו
124351 חרבי נסים
124442 עופר־בלחטובסקי אמנון, נתן
124529 כהן עקיבא, בועז
124537 אפרתי־מזרחי עמנואל, דוד
124613 אלי־עילי יצחק, רפי

125604 בגין־המאירי דוד, גלבוע
126328 שפס מנחם, יחזקאל
126402 אבנר־יולק יעקב, מיכאל
126493 בצלאל יעקב, חבקוק
126495 רשלבך יוסף, ישראל
126871 שביט־שטראוך יהודה
127494 מזרחי מנחם, דני
127527 שפילמן יוסף, צוד
127541 גרשון סלבטוד, אבנר
127854 שטרנברג גבריאל
127865 ברושי־ברחין יוסף, אוריאל
129192 עמינצוד־קירשנר צבי
129570 רצון אשר, ציון
129740 וידמן עמנואל
129805 טובי ציון, עמיקם
129953 כהן אברהם, יפתח
129981 מרמר יעקב, ידידיה
130043 בן־יעקב אברהם, מישה
130057 גונן־גוזינסקי בנימין, בן־ציון
130095 צימרמן ישעיהו, מנשה
130325 כהן יהושע, שפסל
130368 בן־הרואה איתמר, עמידוד
130450 יבין זאב, נפתלי
130703 גרשון נסים, צדקיהו
131013 אלוך־זדי ששון, שלמה
131018 דפני־לוברבוים יצחק, אליעזר
131122 שבתאי־לוי יעקב, ישראל
131231 מנשה יוסף, טוזיקי
131411 חרוזי יעקב, חרוזי
131426 ארליך נחמן, אדוד
131546 יהודה חיים, דוד
131555 מוזרחי עמנואל, אלי
131567 אשל־שנידמן אברהם
131903 רוטשטיין חיים, מסן
131947 רוט חיים הלל, אדמוני
135030 לוי יוסף, אוהן
135351 ליברמן־שקלאר אברהם, גדעון
135528 צפורי־פולק שמוחה, נמרוד
135535 צמוד־מועלם אליהו, עוזי
135537 לביא־לוי גרשון, יעקב
135756 מידקין יעקב, אוהן
135907 יעקבי משה, אליעזר
136330 פראנק צבי, אליעזר
136357 ארד־מוזרחי חיים, אשר
137938 רחנובסקי ברוך, זיו
138176 גוזס שרגא
138907 הגר אריה, אברהם
140124 כהן יוסף, אלכסנדר
140352 פיס אשר, יוחנן
140443 הורי־טורכטמן שלמה, יוחנן
140616 חולף דוד, עקיבא
140625 מור־מוזרחי מנחם, צפניה
140672 פוצקי אברהם, עמיקם
140765 פוצקי משה, אבשלום
140790 לוי נתן, נחום
140829 בן־אליהו־מוזרחי יצחק, עזרא
140917 מיוחס יוסף, אברהם
142144 גרייבר אליעזר, עלי
149079 שטיין יחזקאל, יחזיאל
149236 דרשוב אדם, אליאב
149343 ארז חיים, ג'ימי, יואב
149355 רוזן־רוט מאיר, יוסף

נכללו במניין צה"ל לאחר נפילתם

172215 בן־ארי־גלזשייב מרים (מירה)*
172803 מוזרחי יצחק, יעקב*
172845 מימרן יצחק, יששכר*
173183 צדוק (מחפוד) שלום, יואב*
173775 הלבי מרדכי־נסים, יהושע*
173802 זלצר רחל, עפרה*
173803 יזשלמי אברהם, ברזילי*
173804 לוי אברהם, אוהן*
173805 מוזרחי מאיר, יצחק*
173808 פריד מרים, סיכסה*
173809 קרואני אביאסף, עוזי*
173810 שלום בנימין, מיכאל*
173811 שניידיס דוד, זמיר*
173848 הוברמן ישששכר, יעקב*
173849 פריזנט לאה, אריאלה*
173853 ערב־כהן יעקב, אמנון*
173878 ממיה רפאל, גבריאל*
173891 מנשה רפאל*
173939 יזדי יחזקאל, אביגדור*
173945 זילקה רחמים, יואב*
173971 בן־עוזיהו מרדכי, דוד*
173979 איבוזב אלישע, שמואל*
173999 פרדה אהרן, דן*
174056 יגן יוסף, אלדד*

רישום אחרי "החנינה הכללית" (י"א שבט תש"ט, 10.2.49)

152132 הדר־תעזי אברהם, יואב
152181 אביאבי משה, ראובן
155163 רבלין משה, רפאל
155482 קידר־מוזרחי אלי
155529 חסנק משה, אברהם
156023 גודן־גרבין יעקב, יפתח
157314 שמש אלברט, חיים
157567 ישראלי־בקר יהושע, חנניה
159805 פריזלנדר עמיצור, מרדכי
159980 בן־הר־בכור אברהם, אליעזר
160520 דוברין אליעזר, פישקה
160574 גוטר־גולדפרב פנחס, אמנון
160919 כהן יצחק, אמנון
161173 אידלשטיין משה, עמוס
161674 לוי מרדכי
161871 ליפשיץ בן־ציון, דוד
162134 גרינברג יצחק, יוחם
162242 שטיינר יוסף, יוסי
163083 דעברג אברהם, גדעון
163180 שיף מנחם, יעקב
163258 מוזרחי יחזקאל, יוסף
163781 משיח אבידן, יוסי
164148 ברזילי משה, יוסף
164311 אוהב־עמי־חבשוש יצחק, ישראל
166471 חזן משה, שמשון
166492 וידמן צבי, אודי
166643 אביטל־אבוטבול דוד, בצלאל
167129 מוזרחי מרדכי, יצחק
167159 ביאלה דוד, שמואל
168221 כהן אפרים, ישראל
169276 ברוצי נסים, ישראל
169411 פלאי מתתיהו־טוזי, מנחם
169416 שאקו ברוך, יעקב
177962 סגל דוד, בועז
184036 הס דוד, עוזי
190049 מוזרחי יעקב, ישראל
191253 לוי דוד, אליעזר
192327 בר־יוסף־שטיין נתן, אלישע
192773 שגיא־אמסטרדם חיים, ירמיהו
193441 פרש מרדכי, אודי
193698 אלידר־סולימנוב יצחק, יוסף
194126 גרבין נתן, פינחס
194752 מלמד דוד, עודד
195009 מצא יהושע, יוסי
196300 שמיר־מוזרחי יוסף, יהושפט
196698 זהר־זלוטקין דוד, גדעון
196946 גרבין שמואל, אריאל
197409 אלוני־כליף בלפור, יפתח
197952 יפת־שמעוני מרדכי, יוחנן
201129 אביעד־שטרן גרשון, אודוד
203381 בן־פזי־ברזמניק שמעון, אוזיהוד
204210 יזדי חיים
208020 טברסקי יהונן, יהודה

210215 מרגליות יעקב, מיכאל
210708 שפי־שפושניק עמוס, נתן
211482 שמואלוב אליהו, מתתיהו
211820 יעקבי יעקב, שמעון
211865 רחנטל יוסף, אבנר
212908 קורח אליהו, גדעון
213922 כהן רחמים, אברהם
214445 ששון אברהם, אהוד
215959 מושקו בן־ציון, אמנון
230525 ציון יוסף
233562 אהרן שבח
234712 יונגשטין מנחם, יצחק
234757 בראשי שלום, משה
237662 אפרתי־מזרחי יעקב, אבנר
238202 בדיה יום־טוב, שמחה
240080 זרחי־בינדנר בצלאל, זאב
241830 פריזנד משה, בועז
246610 אשכנזי הלל, יהודה
273325 שפר אליעזר, עוזי
278728 חמילבסקי אברהם, פינחס
283532 מינס־מנשה יהודה, יעקב

חללי תש״ח–תש״ט ללא מספר אישי בצה״ל

בלסקי שרה, חמדה*
גינצלר לאה, רות*
דול רפאל, שאול*
כהן יהודית, אורה*
כהן פינחס*
מוסקוביץ יצחק, יגאל*
מחרובסקי שלום, אריאל*
מיצמכר יצחק, ישראל*
נחשון שלמה, שמשון*
פרנקו יצחק, יהודה*

נרשמו אחרי הדמוביליזציה בצה״ל, בשלהי תש״ט ובשנת תש״י

משחורש רישום יוצאי־צבא - לאחר שנפסק הגיוס הכללי ומרבית חיילי צה״ל שוחררו - לאחר הסכמי שביתת־הנשק. ברישום זה נכללו יוצאי־צבא בגילים מתקדמים, או צעירים יותר (ילידי תרצ״ב-תרצ״ג, 1933) וכן שליחי לח״י באירופה ובארצות ערב שנתעכבו במקומותיהם, או לוחמים מסניפי־חו״ל שעלו באיחור, מטעמים שונים.

500531 שומרון־סובל דוד, עלי
506906 בן־דוד יוסף, עזרא
508629 קמחי־מלר צבי, יהודה
513729 אופנר יצחק
526486 יונה יונה, אריה
528783 סבוראי משה, אריה
546517 אתנס מיכאל, יקותיאל
547538 אהרנסון מלאכי, ראובני
565445 מדן מאיר, גד
565647 קרמר יהושע, ציון
568765 שומר־וכטר אלכס, יפתח
570696 אור־אורטש דוד, אור
570769 גהתיה מתתיהו, בית־הלחמי
583183 ישורון־סבו אליהו ד״ר, נתן
593420 אנצלביץ גרשון, גדעון
598259 מודיץ צבי
600615 יעקבי שלמה, לוי
606599 וולקין דוד, בן־ענן
606670 גרטי נסים, גן
607297 דרורי טוביה, זרח
607421 גבעון־גולדשטין יוסף, המהנדס
610235 רחנזון אריה, יצחק
612190 בש אברהם, אריה
612243 אשל־שנידרמן צבי
625045 מנקס יוסף, יגאי
630364 פנסו יעקב, גואל
636782 פנסו נסים, אהרן
637143 רצון משה, בניהו
638096 דבידי חיים, הדי
642952 חן־ציון-חנצינסקי טוביה, הרשע
645871 שמואלביץ מתתיהו, צור
648456 דודגיל־הוכגליק משה, מזלי
648549 גלילי־סיטנר יוסף
654835 כהן אהרן, אבשלום
661188 בודנשטיין מאיר, עשו
662297 פלסי חיים, מרגלית
679863 שומרון־סובל צפתי, צפתי
720748 יעקבי משה, נלסון
728977 אילת־רחנברגר ישראל, אבנר
732540 עברון־המבודגר בועז, יואב
743956 רביץ אברהם, נמרוד
745421 גוטליב דוד, עמיחי
747097 בר־עם-ברמן בנימין, אמנון
751646 קידשנבאום נחמן, נמרוד
800146 ליטמנוביץ יעקב, ארתור
853448 טלר יצחק, נתן

רישום של פצועים ממלחמת החרות והעצמאות בטרם מדינה

שנערך על־ידי צה״ל בתשכ״ז (1967), לאחר מלחמת ששת־הימים

2747342 יכין עזרא, אלנקם
2787984 פריינד מרדכי
2794083 ארז יחיאל, אריאל
2794741 כהן בן־ציון, ברק
2801329 קניג ישראל, שמשון

אנשי האצ״ל בחטיבה 8

72706 הר־ציון-בנצנברג יהודה (88)
72757 עדות בנימין (82)
86112 בן־יהודה-פוטפוביץ אליעזר (89)
96610 יפת ציון (89)
97228 קליין יוסף (89)
97749 סטרוגו יעקב (89)
97885 דמול יוסף (89)
97908 זלוטולוב שלמה (82)
98111 גרובר שמחה (89)
98127 מריאל משה (89)
98129 מילבוים מאיר (89)
98251 מנדל עקיבא (89)
98320 אייכנבאום מנחם (89)
98572 עובד רחמים (89)
98630 מדר אברהם (89)
118394 דוד עזריאל (89)
123500 טרם יצחק (89)
131739 אידלסון משה (89)

ט' – אבדות חטיבה 8 במלחמת העצמאות

אנשי החטיבה ונספחיה שנפלו במערכה

הרשימה כוללת את הנופלים שבמצבת חטיבה 8 בפיקודו של יצחק שדה, גם אם נפלו במסגרת אחרת; אך לא נכללים בה מרבית הלוחמים מחטיבות אחרות שיחידתם היתה תחת פיקוד חטיבה 8 בשעת נפילתם (ב"מבצע דני" – "אלכסנדרוני", "קריתי"; ב"מבצע יואב" – גדוד 7; ב"מבצע אסף" – גדוד 13; ב"מבצע חורב" – גדוד 5).

שם ומספר־אישי	יחידה	תאריך	אירוע היפגעות	נטמן	עבר לוחם
אסמן קרל 71210	א/82	ד' סיון (11.6)	כפר־ענא	נחלת־יצחק	צבא
זינגר מנחם 136476 (מ"פ)	א/82	ד' סיון (11.6)	כפר־ענא	מעברות	פלמ"ח
פריד יעקב 8280	ב/89	ט"ו סיון (22.6)	כפר־ויתקין	ויתקין	הגנה
מסינג יוליוס 74171 (מ"פ)	ו/82	ג' תמוז (10.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	צבא
מנחם דוד 86238	ג/82	ג' תמוז (10.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	לח"י
אלטשולר בת־שבע 61360	מ/82	ג' תמוז (10.7)	מבצע דני	כפר־סבא	לח"י
סנדרוביץ ישראל 86178	ג/82	ג' תמוז (10.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	לח"י
ברמן דב 86480 (מ"פ)	א/89	ג' תמוז (10.7)	ירושלים	הר־הרצל	לח"י
טננבוים משה 86255	א/89	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	לח"י
מזרחי משה 86271 (סמ"מ)	א/89	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	לח"י
פירט אברהם 86241 (מ"מ)	א/89	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	לח"י
שרעבי יוסף 86230	א/89	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	לח"י
גולדברג משה 86155	א/89	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	לח"י
ויגודסקי עמוס 62189	ג/89	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	גבת	הגנה
נחושתן אורי 62195	ג/89	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	אשדות־יעקב	הגנה
פיגנבלט אברהם 62220	ב/89	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	קריית־שאול	הגנה
קלימן יעקב 6990	ב/89	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	הגנה
קרבצ'יק ברוך 62173	ב/89	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	הגנה
גרטבול גדעון 19009	ב/89	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	נתניה	הגנה
וינר שמואל 5020	נספח	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	הגנה
קס שלום 21345	נספח	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	הגנה
רייך דוד 42764	נספח	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	הגנה
קלפטן זאב 42790	נספח	ד' תמוז (11.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	הגנה
אהרונוב יעקב 92035	82	ד' תמוז (נפטר ט"ו)	מבצע דני	נחלת־יצחק	לח"י*
מושנברג יצחק 42830	נספח	ה' תמוז (12.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	בריגדה
פריד אורי 62150 (מ"מ)	מ/89	ה' תמוז (12.7)	מבצע דני	דברת	פלמ"ח
גילמן יעקב 16805	נספח	ה' תמוז (12.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	הגנה
רייזר חיים 42764	נספח	ה' תמוז (12.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	הגנה
שושן נסים 85446	א/89	ט' תמוז (16.7)	מבצע דני	נחלת־יצחק	לח"י
גדסי אהרן 86205	א/89	י' תמוז (17.7)	מות־לפולשים	רחובות	לח"י
בנטוויץ יוסף 62182	ג/89	י"א תמוז (18.7)	מות־לפולשים	נהלל	הגנה
מזרחי אהרן 86058	א/89	ט' אלול (13.9)	תאונת אמונים	נחלת־יצחק	לח"י
לנדאו אריה 8274 (מ"כ)	ד/89	כ"ח אלול (2.10)	כפר־מנדא	חיפה	הגנה
תעזי שמואל 123066	א/89	י"ב תשרי (15.10)	תאונת אמונים	נחלת־יצחק	לח"י
ישראלי־בקר אשר 86278	ג/82	י"ב תשרי (15.10)	מבצע יואב	נחלת־יצחק	לח"י
ונדל מנחם 13276	נספח	י"ב תשרי (15.10)	מבצע יואב	כפר־ורבורג	
בסקין (בית־צבי) צבי 88696	נספח	י"ח תשרי (21.10)	מבצע משה	נחלת־יצחק	
קימלמן הלינה 65106	מ/89	י"ט תשרי (22.10)	תאונת דרכים	נחלת־יצחק	
כהן מנחם 118805 (מ"כ)	א/89	כ"ד תשרי (27.10)	בית־גוברין	כפר־ורבורג	לח"י
אביגד רפאל 86261	א/89	כ"ד תשרי (27.10)	בית־גוברין	כפר־ורבורג	לח"י
רבינוביץ שלמה־צבי 173299	ו/89	כ"ד תשרי (27.10)	בית־גוברין	כפר־ורבורג	הגנה

* על סמך מברק אכ"א לחטיבה 8 מ־10.10.48: "הנדון: אהרונוב יעקב ז"ל. אין באפשרותנו להיוודע אם הנ"ל נשלח משרות תחבורה, אולם היות והוא היה איש לח"י, יש לשער שבא עם כל אנשי לח"י לחטיבה".

שם ומספר־אישי	יחידה	תאריך	אירוע היפגעות	נטמן	עבר לוחם
לוינגר מאיר 86457 (מ״מ)	ג/82	ז׳ מרחשון (9.11)	מבצע שמונה	כפר־ורבורג	לח״י
גרין יחזקאל 12402	ג/82	ז׳ מרחשון (9.11)	מבצע שמונה	כפר־ורבורג	הגנה
ביאלקה שמואל 86399 (מ״כ)	ג/82	ז׳ מרחשון (9.11)	מבצע שמונה	כפר־ורבורג	לח״י
אבהר אמנון 86011	ג/82	ז׳ מרחשון (9.11)	מבצע שמונה	כפר־ורבורג	לח״י
שובלי סעדיה 86120	ג/82	ז׳ מרחשון (9.11)	מבצע שמונה	כפר־ורבורג	לח״י
זלוטולוב שלמה 97908	נספח	ז׳ מרחשון (9.11)	מבצע שמונה	כפר־ורבורג	אצ״ל
גרוס אהרן 20337	ב/89	כ׳ כסלו (22.12)	תאונת דרכים	נחלת־יצחק	פלמ״ח
גרנק יעקב 86497 (מ״פ)	א/89	כ״ד כסלו (26.12)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	לח״י
קסלר צבי 86551 (מ״מ)	א/89	כ״ד כסלו (26.12)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	לח״י
כהן פרחי 99445	א/89	כ״ד כסלו (26.12)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	לח״י
טרגנו נסים 86169	א/89	כ״ד כסלו (26.12)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	לח״י
זלוצ׳בסקי יוסף 86513	א/89	כ״ד כסלו (26.12)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	לח״י
אזולאי עמנואל 98120	א/89	כ״ד כסלו (26.12)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	לח״י
ליפשיץ צבי 62198	א/82	כ״ה כסלו (27.12)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	הגנה
יעקבי דוד 86528	ד/82	כ״ה כסלו (27.12)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	לח״י
רוסוניק יעקב 86154 (מ״כ)	ג/82	כ״ה כסלו (27.12)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	לח״י
גרנוב שלמה 80827	א/82	כ״ה כסלו (27.12)	מבצע חורב	תל־עדשים	פלמ״ח
בולקין פיליפ (פייבל) 68251	ב/89	כ״ה כסלו (27.12)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	צבא
שרעבי דוד 86124	ג/82	כ״ה כסלו (נ׳ א׳ טבת)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	לח״י
הורביץ שמואל 75868	ב/89	כ״ו כסלו (28.12)	מבצע חורב	כפר־גלעדי	הגנה
מרנץ יעקב 95944	מ/89	כ״ו כסלו (28.12)	מבצע חורב	חיפה	צבא
דמול יוסף 97885	א/89	ה׳ טבת (6.1)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	אצ״ל
מורי חיים 86032	ג/82	ה׳ טבת (6.1)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	לח״י
עטרי שלמה 86263	ג/82	ה׳ טבת (נפטר ו׳ טבת)	מבצע חורב	נחלת־יצחק	לח״י
קרול דב 127883 (סרן)	ח׳/8	כ״ב טבת (23.1)	תאונת דרכים	כפר־גלעדי	הגנה
כהן־טרשינסקי ברוך 26910	מ/82	י׳ שבט (9.2)	תאונת דרכים	נחלת־יצחק	

לוחמי החטיבה שנפלו לאחר הסכמי שביתת־הנשק עם מדינות ערב

טמפלהוף יוסף 86050	ד/82	ט׳ אב תש״ט (4.8)	תאונה	כפר־סבא	לח״י
נייד״ין מאיר 86048	ד/82	כ״ח אב תש״ט (23.8)	נוה־יאיר	נחלת־יצחק	לח״י
בלושטיין יצחק 86293	א/89	א׳ שבט תש״י (19.1)	נוה־יאיר	באר־שבע	לח״י
בן־מנחם יצחק (״גוליבר״)	ב/89	כ״ז כסלו תשט״ז	תגמול	רמתים	הגנה
כהן יוסף 86453 (רס״ל)	82	כ״ח מרחשון תשי״ז	מבצע סיני	קריית־שאול	לח״י
בקמן ישעיהו 86259	ג/82	כ״ט מרחשון תשי״ז	מבצע סיני	נתניה	לח״י

סך כל האבדות־בנפש של חטיבה 8, ונספחיה, במלחמת העצמאות - 67 הרוגים, מהם 2 לוחמות (ועוד 6 לאחר הסכמי שביתת־הנשק עם מדינות עדב). ברשימה נכללו גם נופלים בתאונות. הפדוט, על־פי שיוך גדודי/פלוגתי, המבצעים ונסיבות הנפילה.

סיכום אבדות מבצעי (ח - מטה החטיבה; מ - גדוד המרגמות; פ - גדוד הפשיטה; ש - גדוד השריון; נ - נספחים): ״פעולת יהודיה״ - 2 (ש); ״עשרת הימים״ - 27 (״ דני״ - 25 (ש - 5, פ - 13, נ - 7); ״מוח לפולשים״ - 2 (פ)); ״יואב״ וספיחיו - 12 (״יואב״ - ״משה״ - 3 (ש - 2, נ - 1), בית־גוברין 3 (פ), ״מבצע שמונה״ - 6 (ש)); ״מבצע חורב״ - 17 (ש - 7, פ - 10); פעולות קרביות אחרות - 3 (כפר־ויתקין, מערב־ירושלים, כפר־מנדא); תאונות - 6.

סיכום אבדות גדודי: מטה החטיבה - 1, גדוד 82 (שריון) - 23 (ועוד 4 אחרי מלחמת העצמאות), גדוד 88 (מרגמות) - 0, גדוד 89 (פשיטה) - 35 (ועור 1 אחרי מלחמת העצמאות), נספחים - 8.

סיכום האבדות (אף שנושא זה לא היה מוגדר ביותר בחטיבה): מפקדי־פלוגות או בתפקיד מקביל - 5; מפקדי מחלקות או בתפקיד מקביל - 4; סמלי מחלקות ומפקדי כיתות - 5; אנשי השורות הרפואי - 2.

עבר לוחם: לח״י - 32 (ועוד 5 אחרי שביתת־הנשק), הגנה - 20 (ועוד אחד אחרי שביתת־הנשק), פלמ״ח - 4, צבאות במלחמת־העולם השניה - 5, אצ״ל - 2.

פצועים, נעדרים, שבויים. יותר מ־200 מאנשי חטיבה 8 - המהווים למעלה מ־20% של כוח־האדם הלוחם - נפצעו, מהם שנפגעו פעמיים ואף שלוש. אין נעדרים; וכמובן שאף לא אחד מאנשי חטיבה 8 נפל בשבי האויב.

ו'

מבנה חטיבה 8 – חטיבת שריון ופשיטה

חטיבת עתודה מטכ"לית — שלהי תש"ח (ספטמבר 48)

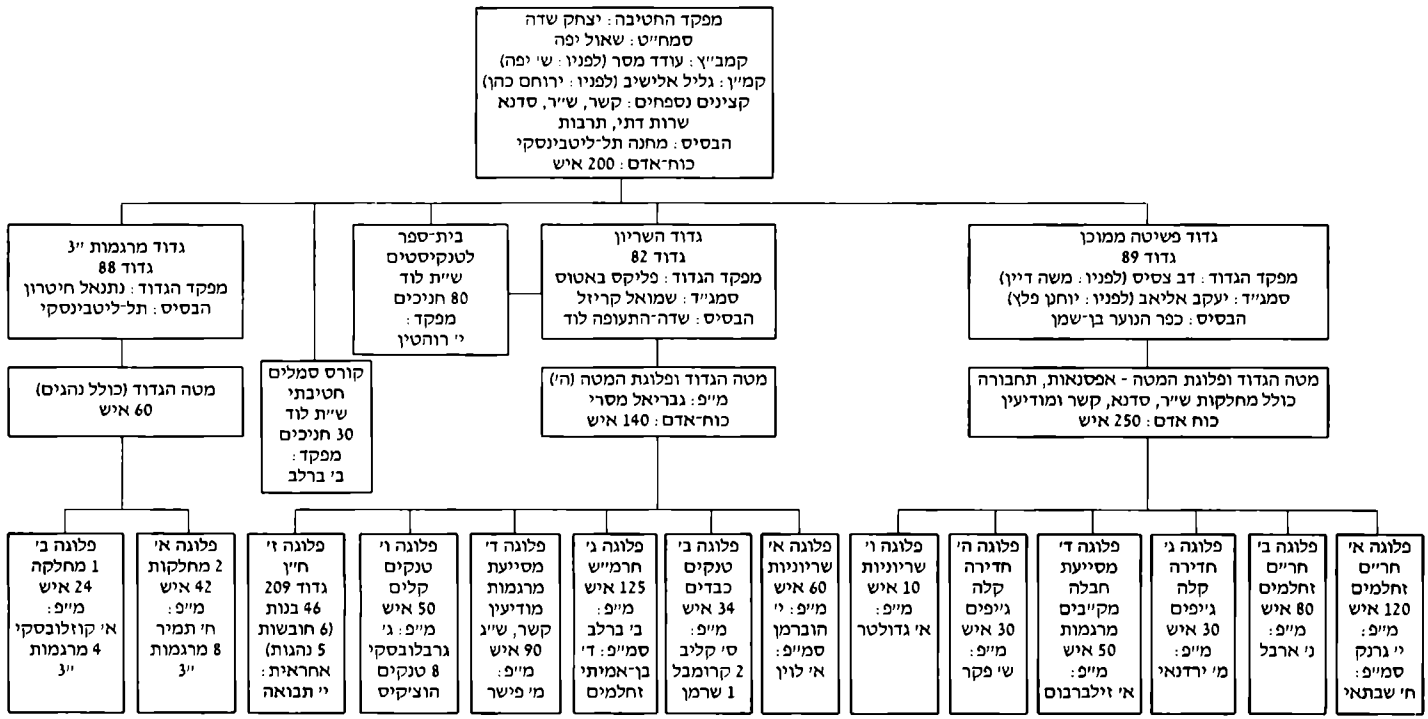

שוריון ופלוגטה

בטאון חטיבה

אייר תש"ט | גליון ה | מאי 1949

העזה מסורת החטיבה - לקראת המערכה קדימה!

הגליון האחרון של בטאון חטיבה 8, בתצלום: יגאל אלון, אברהם יפה, יצחק שדה

ביבליוגרפיה ומקורות

ספרים בנושא מלחמת החרות והעצמאות עד לכינונו של צה"ל

אבידר יוסף, בדרך לצה"ל – זכרונות, הוצאת מערכות, ת"א תש"ל.
אביזהר מאיר ובראלי מאיר, עכשיו או לעולם לא, הוצאת עיינות.
אבן אבא, פרקי־חיים, הוצאת ספרית מעריב, ת"א 1978.
אבן דן, שנות שרות, הוצאת מילוא, ת"א תשל"ג.
אברבנאל עודד, עלילות בשחקים, הוצאת חיל־האוויר.
אוליצקי יוסף, ממאורעות למלחמה, הוצאת מפקדת ההגנה בת"א, תש"י.
אוסטפלד זהבה, צבא נולד, שלבים עיקריים בבניית הצבא, הוצאת משרד הבטחון, ת"א, תשנ"ד.
אורנשטיין יעקב, בכבלים, הוצאת ידידים, ת"א תשל"ג.
אטלס כרטא עד הקמת מרינת ישראל, הוצאת כרטא, ירושלים 1978.
אילון אברהם, חטיבת גבעתי במלחמת הקוממיות, הוצאת מערכות, ת"א 1959.
איתן רפאל (רפול), סיפורו של חייל, הוצאת מעריב, ת"א 1985.
אלדד ישראל, מעשר ראשון, הוצאת המתמיד, ת"א תש"י.
אלון יגאל, מערכות פלמ"ח, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת"א תשכ"ו.
אלון יגאל, מסך של חול, 1969.
אלון יגאל, קשת לוחמים, הוצאת ויידנפלד וניקולסון, ירושלים תשל"כ.
אל־תל עבדאללה, זכרונות, הוצאת מערכות, ת"א תש"ך.
אשל צדוק, חטיבת כרמלי במלחמת הקוממיות, הוצאת מערכות, ת"א 1973.
בגין מנחם, כמחתרת, 4 כרכים, הוצאת הדר, ת"א תש"ט.
בגין מנחם, המרד, הוצאת אחיאסף, ירושלים 1950.
"בהתנדב עם", הוצאת המדור הדתי במחלקה לנוער וחלוץ, ירושלים תש"ט.
בילבי קנת, דרך כוכב במזרח התיכון, הוצאת אחיאסף, ירושלים תש"י.
בנאי יעקב, חיילים אלמונים, הוצאת חוג ידידים, ת"א תשי"ח.
בן־גוריון דוד, בהילחם ישראל, הוצאת מפא"י, ת"א תשי"א.
בן־גוריון דוד, במערכה, הוצאת עם עובד, ת"א 1957.
בן־גוריון דוד, יומן המלחמה, 3 כרכים, הוצאת משרד הבטחון, ת"א 1982.
בן־דב שבתאי, גאולת ישראל במשבר המדינה, הוצאת המתמיד, צפת תש"ך.
בן־דוד יהודה, חרב בנכר, ת"א 1978.
בנטוב מרדכי, ימים מספרים, ת"א 1984.
בן־יהודה נתיבה, 1948 – בין הספירות, הוצאת כתר, ירושלים 1981.
בן־תור נחמיה, היום אכתוב בעט, הוצאת יאיר, ת"א תשנ"א.
בעיני אויב, 3 פרקים ערביים על מלחמת הקוממיות, הוצאת מערכות, ת"א תשל"ה.
בר־זוהר מיכאל, בן־גוריון, הוצאת עם עובד, ת"א 1977.
בר־זוהר מיכאל, הממונה, הוצאת ויידנפלד וניקולסון, ירושלים 1970.
ברנר אורי, אלטלנה, הוצאת מכון טבנקין/הקיבוץ המאוחד, ת"א 1978.
בתל ניקולאס, המשולש הארץ־ישראלי, הוצאת עידנים, ירושלים תשל"ט.
גוברין פינחס, צו־קריאה תש"ח, הוצאת מערכות, ת"א תשל"ו.
גולן אביעזר, מלחמת העצמאות, הוצאת קצין חינוך ראשי, ת"א 1985.
Glubb John Bagot, A Soldier with the Arabs, Hodder & Houghton, London 1957
גלבר יואב, גרעין לצבא עברי סדיר, הוצאת יד בן־צבי, תשמ"ו.
דותן שמואל, המאבק על ארץ־ישראל, הוצאת מערכות, ת"א 1981.
דיין דוד, עושים מדינה, הוצאת משרד הבטחון, ת"א תשנ"ב.
דיין משה, אבני דרך, הוצאת עידנים, ירושלים ות"א 1976.

ההגנה בירושלים, 2 כרכים, הוצאת ארגון חברי ההגנה וקרית־ספר, ירושלים תשל״ד.
הופמן ברוס, כשלון האסטרטגיה הבריטית בא״י 1939–1947, הוצאת בר־אילן, תשמ״ג.
הורוביץ דוד, בשליחות מדינה נולדת, הוצאת שוקן, ירושלים ות״א תשי״ב.
היינו כחולמים, מחקרים על מלחמת הקוממיות בעריכת יהודה ואלך, הוצאת מסדה 1985.
הכט בן, בן המאה העשרים, הוצאת המתמיד, ת״א תשי״ז.
הלר יוסף. לח״י 1940–1949, 2 כרכים, הוצאת מרכז שזר, ירושלים תשמ״ט.
הראל איסר, האמת על רצח קסטנר, הוצאת עידנים, ת״א תשמ״ה.
הרצוג חיים, עם כלביא יקום, הוצאת עידנים, ירושלים 1985.
וזה פינחס, המשימה רכש, הוצאת מערכות, ת״א תשכ״ו.
וייץ יוסף, מיומני, 3 כרכים, הוצאת מסדה, רמת־גן 1965.
וייצמן עזר, לך שמים לך ארץ, הוצאת מעריב, ת״א 1975.
וילנאי זאב, המערכה לשחרור ישראל, הוצאת מסדה, ת״א תשי״א.
ויניצקי יוסף, משבי לשבות, הוצאת ידידים, ת״א תשי״כ.
ולנר אלתר, חמושים לפני המחנה, הוצאת משרד הבטחון, ת״א תשמ״ה.
ורד אברהם, סנה בוער באש, הוצאת תנופה, ת״א תשי״א.
ז׳בוטינסקי ערי, אבי, הוצאת סטימצקי, ת״א תשמ״א.
זכרם נצח, הוצאת של״ח, ת״א תשי״ט.
חטיבת הזקן במערכה, הוצאת מטכ״ל/קצין חנוך ראשי ומפקדת החטיבה.
טבת שבתאי, חשופים בצריח, הוצאת שוקן, ירושלים 1968.
טבת שבתאי, משה דיין, הוצאת שוקן, ירושלים תשל״ב.
טל (רוסה) צבי, נעורים במחתרת, תשל״ז.
יזכור. פרשת חייהם ומותם של הנופלים במלחמת הקוממיות, משרד הבטחון, תשט״ז.
ילין־מור נתן, לוחמי חרות ישראל, הוצאת שקמונה, ירושלים 1974.
יעקובוביץ מוטקה, מפלמ״ח עד צה״ל, חל־אביב תשי״ג.
יצחקי אריה, בעקבות לוחמים, הוצאת בר, ת״א 1988.
כך ברחנו לחזית, הוצאת המדרשה הלאומית, ת״א 1979.
כנען חביב, בצאת הבריטים, הוצאת גדיש, ת״א תשי״ח.
כץ דוריס, הייתי טרוריסטית, הוצאת קרני, ירושלים תשי״ג.
כץ עמנואל, קיצור תולדות לח״י, הוצאת יאיר, ת״א תשמ״ז.
כץ שמואל, יום האש, הוצאת קרני, ת״א תשכ״ו.
לבנת שולמית, השמים קרובים יותר, הוצאת יאיר, ת״א תש״ן.
לב־עמי שלמה, במאבק ובמרד, הוצאת משרד הבטחון, ת״א.
לוחמי החופש בישראל, הוצאת פרידמן, ת״א תשט״ו.
לוחמי חרות ישראל, כתבים, 2 כרכים, ת״א תשי״ט–תש״ך.
לורך נתנאל, קורות מלחמת העצמאות, הוצאת מסדה, ר״ג תשכ״ג.
לזר חיים, כיבוש יפו, הוצאת שלח, ת״א תשי״א.
ליכטמן ויליאם, בין המגן והצלב, הוצאת הדר, ת״א תש״ך.
לנקין אליהו, סיפורו של מפקד אלטלינה, הוצאת הדר, ת״א תשכ״ז.
מאבק וטרור – יום־עיון במרכז לתולדות כוח המגן (23.12.85), הרצאת יד־טבנקין.
מאבק, מרד, מרי, בעריכת יעקב שביט, הוצאת מרכז שזר, ירושלים תשמ״ז.
מאחורי הפרגוד, דו״ח ועדה פרלמנטרית עירקית, הוצאת מערכות, ת״א 1965.
מונטגומרי ברנרד לו פילדמרשל, זכרונות, הוצאת מערכות, ת״א תשי״ט.
מוריס בני, לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים 1947–1949, הוצאת עם־עובד 1991.
מיינרצהאגן ריצ׳רד, פרקי יומן מזרח־תיכוני, הוצאת שקמונה, חיפה 1973.
מילשטיין אורי, כדם ואש יהודה, הוצאת לוין־אפשטיין, ת״א תשל״ד.
מילשטיין אורי, דב הכלונדיני, הוצאת רמדור, ת״א 1968.
מילשטיין אורי, תולדות מלחמת העצמאות, הוצאת זמורה–ביתן, ת״א 1989.

מסמכל עד גילגיל, הוצאת משרד הבטחון, ת"א תש"ם.
מרדור מאיר, שליחות עלומה, הוצאת מערכות, ת"א 1957.
נבו יוסף, עבדאללה וערביי א"י, הוצאת מכון שילוח, ת"א 1975.
נדבה יוסף, מי גרש את הבריטים מארץ־ישראל, הוצאת יאיר, ת"א תשמ"ט.
ניב דוד, מעדכות הארגון הצבאי הלאומי, 6 כרכים, הוצאת הדר, ת"א 1980–1975.
נמרוד יורם, התהוות דפוסים של יחסי ישראל–ערב 1950–1947.
נקדימון שלמה, אלטלנה, הוצאת עידנים, ירושלים 1978.
סגל משה צבי הלוי, דור ודור, הוצאת משרד הבטחון, ת"א תשמ"ו.
סייקס כריסטופר, מבלפור עד בווין, הוצאת מערכות, ת"א תשכ"ז.
ספר המעצר והגלות, הוצאת בדד, גילגיל (קניה) תש"ח.
ספר הפלמ"ח, בעריכת גלעד זרובבל, 2 כרכים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת"א תשי"ג.
ספר תולדות ההגנה, 3 חלקים, הוצאת עם עובד, ת"א 1972–1954.
עמידרור צילה, במעצר בבית־לחם, הוצאת הדר, ת"א 1977.
עמיצור אילן, אמריקה בריטניה וא"י, תשל"ט.
עמרמי יעקב ומליץ אריה, דברי הימים למלחמת השחרור, הוצאת שלח, ת"א תשי"א.
עמרמי יעקב, ביבליוגרפיה שימושית, הוצאת הדר–המרשה הלאומית, ת"א תשל"ה.
פעיל מאיר, מן ה"הגנה" לצבא ההגנה, ת"א 1979.
פרקים במלחמות ישדאל, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת"א תש"ט.
קארלסון ג'ון רוי, מקהיר עד דמשק, הוצאת אחיאסף, ירושלים 1952.
קובץ מסמכים בתולדות המדינה, 1987–1979, הוצאת משרד הבטחון.
קליר יוסף, ממנדט למדינה, הוצאת מס, ירושלים 1952.
קמחי ג'ון ודוד, משני עברי הגבעה, הוצאת מערכות, ת"א 1973.
קנוהל דב, גוש עציון במלחמתו, הוצאת מחלקת הנוער והחלוץ, ירושלים תשי"ז.
קסטלר ארתור, הבטחה והגשמה (א"י 1949–1917), הוצאת אחיאסף, ירושלים 1950.
קריניצי אברהם, ככוח המעשה, הוצאת מסדה, ת"א תש"י.
רבין יצחק, פנקס שירות, 2 כרכים, הוצאת מעריב, ת"א תשל"ט.
רטנר יוחנן, חיי ואני, הוצאת שוקן, 1978.
ריבלין גרשון וסיני צבי, חטיבת אלכסנדרוני במלחמת הקוממיות, מערכות, תשכ"ד.
שאלתיאל דוד, ירושלים תש"ח, הוצאת משרד הבטחון, ת"א 1981.
שדה יצחק, כתבים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת"א 1980.
שוארץ י"ד, מלחמת השחרור של עם ישראל, הוצאת מס, ירושלים 1951.
שומרון דוד (עלי), גווייסנו לכל החיים, הוצאת מערכות, ת"א 1969.
שיפטן דן, אופציה ירדנית, הוצאת יד־טבנקין, 1986.
שמואלביץ מתתיהו, בימים אדומים, חל־אביב תש"ט.
שפירא אניטה, מפיטורי הרמ"א עד פרוק הפלמ"ח, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת"א תשמ"ה.
שרף זאב, שלשה ימים, הוצאת עם עובד, ת"א תשי"ט.
שרת משה, בשער האומות, הוצאת עם עובד, ת"א תשי"ח.
שתקאי אדם, חיל־האויר במלחמת העצמאות, הוצאת חיל־האוויר, 1954.
תולדות מלחמת הקוממיות, הוצאת מערכות, ת"א תשי"ט.
תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, תשמ"א–תשמ"ג.

ארכיונים: ארכיון בית־יאיר; ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל; ארכיון צה"ל; ארכיון תולדות ההגנה; הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים; המדור לתיעוד בע"פ של המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית; מכון ז'בוטינסקי; פרוטוקול מועצת־המדינה הזמנית, תש"ח–תש"ט; U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States 1948

מראי־מקור – קיצורים למקורות המופיעים יותר מפעם אחת

אבא אבן – אבן אבא, פרקי־חיים, הוצאת ספרית מעריב, ת״א 1978.
אבני דרך – דיין משה, אבני דרך, הוצאת עידנים, ירושלים ות״א 1976.
אילין – אילין אפרים, על החתום, הוצאת ספרית מעריב, תשמ״ו.
איסר – הראל איסר, האמת על רצח קסטנר, הוצאת עידנים, ת״א תשמ״ה.
אלכסנדרוני – ג׳ ריבלין וצ׳ סיני, אלכסנדרוני במלחמת הקוממיות, הוצאת מערכות תשכ״ד.
אמירה – שטרן אמירה, ארכיון יאיר שהוטמן בכד, תשמ״ד.
אצ״מ – הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים.
ארץ הנגב – ארץ הנגב, בעריכת א׳ שמואלי וי׳ גרדוס, הוצאת משרד הבטחון, תשל״ט.
בארגמן – אמיכל־יבין עדה, בארגמן, הוצאת הדר, ת״א.
בגין, במחתרת – בגין מנחם, במחתרת, כרכים א׳–ד׳, הוצאת הדר, ת״א תש״ט.
בהילחם – בן־גוריון דוד, בהילחם ישראל, הוצאת מפא״י, תשי״א.
בכבלים – אורנשטיין יעקב, בכבלים, הוצאת ידידים, ת״א תשל״ג.
בן־דב – בן־דב שבתי, גאולת ישראל במשבר המדינה, הוצאת המתמיד, צפת תש״ך.
בן־תור – בן־תור נחמיה, היום אכתוב בעט, הוצאת יאיר, ת״א תשנ״א.
בצאת לח״י – גינוסר פינחס, בצאת לח״י מהמחתרת, הוצאת אוניברסיטת בר־אילן, תשמ״ה.
בר־זוהר, ב״ג – בר־זוהר מיכאל, בן־גוריון, הוצאת עם־עובד, 1977.
ברנר – ברנר אורי, אלטלנה, הוצאת מכון טבנקין/הקיבוץ־המאוחד, ת״א תשל״ח.
בשער האומות – שרת משה, בשער האומות, הוצאת עם־עובד, ת״א תשי״ח.
בתל – בתל ניקולאס, המשולש הא״י, הוצאת עידנים, ירושלים תשל״ט.
גבעה – קמחי ג׳ון ודוד, משני עברי הגבעה, הוצאת מערכות, ת״א 1973.
גוברין – גוברין פינחס, צו־קריאה תש״ח, הוצאת מערכות, ת״א תשל״ו.
גלבוע – גלבוע (פולני) יעקב, בלכתך בשדות אימה, הוצאת יאיר, ת״א.
דותן – דותן שמואל, המאבק על א״י, הוצאת מערכות 1981.
הבלונדיני – מילשטיין אורי, דב הבלונדיני, הוצאת רמדור 1968.
הגנה – ספר תולדות ההגנה, בעריכת סלוצקי י׳, חלק ג׳, הוצאת עם־עובד, ת״א 1972.
הורוביץ – הורוביץ, בשליחות מדינה נולדת, תשי״ב.
היינו כחולמים – מחקרים על מלחמת הקוממיות, בעריכת יהודה ואלך, מסדה 1985.
הלר – הלר יוסף, לח״י 1940–1949, הוצאת מרכז שזר, ירושלים תשמ״ט; 2 כרכים.
הממונה – בר־זוהר מיכאל, הממונה, הוצאת ויידנפלד וניקולסון, ירושלים 1970.
המרד – בגין מנחם, המרד, הוצאת אחיאסף, ירושלים 1950.
וייץ – וייץ יוסף, מיומני, כרך ג׳, הוצאת מסדה, רמת־גן, 1965.
חיילים אלמונים – בנאי יעקב, חיילים אלמונים, הוצאת חוג ידידים, ת״א תשי״ח.
טבת, דיין – טבת שבתאי, משה דיין, הוצאת שוקן, ירושלים 1971.
יום האש – כץ שמואל, יום האש, הוצאת קרני, ת״א תשכ״ו.
יומן ב״ג – בן־גוריון דוד, יומן המלחמה, א׳–ג׳, הוצאת משרד הבטחון, 1982.
ילין־מור – ילין־מור נתן, לוחמי חרות ישראל, הוצאת שקמונה, ירושלים 1974.
ירוחם – כהן ירוחם, לאור היום ובמחשך, הוצאת עמיקם, ת״א תשכ״ט.
כנען – כנען חביב, בצאת הבריטים, הוצאת גדיש, תשי״ח.
כרמי – כרמי ישראל, בדרך לוחמים, הוצאת מערכות, ת״א 1960.
לח״י כתבים – לוחמי חרות ישראל, כתבים, ת״א תשי״ט–תש״ך; כרכים א׳–ב׳.
לכל החיים – שומרון דוד (עלי), גוייסנו לכל החיים, הוצאת מערכות, ת״א 1969.
לנקין – לנקין אליהו, סיפורו של מפקד אלטלינה, הוצאת הדר, ת״א 1974.
לקויר – לקויר זאב, תולדות הציונות, הוצאת שוקן, ירושלים 1976.
מאבק וטרור – מאבק וטרור, יום־עיון – 23.12.85, הוצאת יד־טבנקין.
מבוקש – אליאב יעקב, מבוקש, הוצאת ״במחתרת״–מעריב, ירושלים, תשל״ג.

מונטגומרי - פילדמרשל מונטגומרי ברנרד לו, זכרונות, הוצאת מערכות, ת"א תשי"ט.
מוריס - מוריס בני, לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים, הוצאת עם־עובד, ת"א 1991.
מחודשת - בן־גוריון רוד, מדינת ישראל המחודשת, הוצאת עם עובד, ת"א 1969.
מיינרצהגן - מיינרצהאגן ריצ'רד, פרקי יומן מזרח־תיכוני, הוצאת שקמונה, 1973.
מעשר ראשון - אלדד ישראל, מעשר ראשון, הוצאת המתמיד, ת"א תש"י.
מרבד אדום - קוצר אריה, מרבד אדום, חיי עם יאיר, הוצאת מקדה [חמד תשל"ה].
משפט לח"י - מדינת ישראל נגד ילין־מור ושמואלביץ, תיק זליגמן, מכון ז'בוטינסקי ת"א.
נדבה - נדבה יוסף, מי גירש את הבריטים מארץ־ישראל, הוצאת יאיר, ת"א תשמ"ט.
ניב - ניב דוד, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, א'-ו', הוצאת הדר, 1975-1980.
נקדימון - נקדימון שלמה, אלטלנה, הוצאת עידנים, ירושלים 1978.
סיטון - סיטון דוד, באור ובסתר, הוצאת במערכה, ירושלים תשל"ח.
סנה בוער - ורד אברהם, סנה בוער באש, הוצאת תנופה, ת"א תשי"א.
עם כלביא - הרצוג חיים, עם כלביא יקום, הוצאת עידנים, ירושלים 1985.
ערי, אבי - ז'בוטינסקי ערי, אבי, הוצאת סטימצקי, ת"א תשמ"א.
פלמח א - ספר הפלמ"ח, בעריכת גלעד זרובבל, כרך ראשון, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1953.
פלמח - ספר הפלמ"ח, בעריכת גלעד זרובבל, כרך שני, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1953.
פנקס שירות - רבין יצחק, פנקס שירות, כרך א', הוצאת מעריב, ת"א 1979.
קובץ מסמכים - קובץ מסמכים בתולדות המדינה, 1979-1987, הוצאת משרד הבטחון, תשמ"א.
קוממיות - תולדות מלחמת הקוממיות, הוצאת מערכות, ת"א 1959.
קסטלר - קסטלר ארתור, הבטחה והגשמה, הוצאת אחיאסף, ירושלים 1950.
קריה נאמנה - יוסף דב, קריה נאמנה, הוצאת שוקן,ירושלים ות"א 1960.
קריניצי - קריניצי אברהם, בכוח המעשה, הוצאת מסדה, ת"א 1965.
רטנר, חיי - רטנר יוחנן, חיי ואני, הוצאת שוקן,ירושלים ות"א 1978.
שדה, כתבים - שדה יצחק, כתבים, כרך א, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת"א 1980.
שכטמן - שכטמן יוסף, ז'בוטינסקי - פרשת חייו, הוצאת קרני, ת"א תשט"ז.
שלושה ימים - שרף זאב, שלשה ימים, הוצאת עם עובד, ת"א 1965.
שליחותי - מקדונלד ג'מס, שליחותי בישראל, הוצאת אחיאסף, ירושלים 1951.
שנות שרות - אבן דן, שנות שרות, הוצאת מילוא, ת"א תשל"ג.
תשעה קבין - לוי (לויצה) יצחק, תשעה קבין, הוצאת מערכות, ת"א תשמ"ו.

הקדמה

1. **גבעה**, 19.

פרק ראשון: מלחמת החרות - מבוא למלחמת העצמאות

1. **וייצמן חיים**, מסה ומעש, הוצאת שוקן, תש"ט, 171.
2. **ניב א'** 62, 65, 94 ; **קסטלר**, 20 ; "דער אידישער קעמפער" 14.11.1917 ; **בן־גוריון דוד**, ממעמד לעם, הוצאת "דבר", תרצ"ג, י"ד.
3. **קובץ מסמכים**, 23-27, 30-34 ; **בן־גוריון דוד**, ממעמד לעם, ג'-ו' ; **קוממיות**, 14-15, 51, 53 ; **ארלוזורוב חיים**, יומן ירושלים, 341.
4. **מוריס**, 19 ; **קריה נאמנה**, 122.
5. **קובץ מסמכים**, 22 ; **שכטמן**, 219-220 ; **רטנר, חיי**, 262-263 ; **ההגנה בירושלים**, כרך ב', הוצאת ארגון חברי ההגנה וקרית־ספר, תשל"ד, 102-108 ; **ניב א'** 159.
6. **ניב א'**, 248 ; **רטנר, חיי**, 285, 312 ; **גולומב א'**, חביון עוז, **עיינות תשי"ד**.
7. **ניב א'**, 270 ; **מבוקש**, 37-38, 41-42 ; **שכטמן**, 224 ; **רטנר, חיי**, 263, 272.
8. **שכטמן**, 226, 228-229 ; **בכבלים**, 127 ; **הגנה ב'**, 1061 ; **ניב ב'**, 51, 73 ; "וורלד ג'ורי", יולי-אוגוסט 1936, **אצל שכטמן**, 225.
9. **אמירה**, 93.

10. בתל, 35–36 ; מאבק וטרור, 74, 76 ; נדבה, 28.
11. קובץ מסמכים, 42–43 ; בתל, 36, 49, 54, 59–60 ; קסטלר, 67 ; קריה נאמנה, 120 ; מיינרצהגן, 129–130.
12. שכטמן, 266 ; ניב א׳, 146 ; בכבלים, 133–135 ; מיינרצהגן, 126–127 ; דותן, 208 ; מאבק וטרור, 75.
13. ניב א׳, 298.
14. ניב ב׳, 74 ; שכטמן 233–234, 237, 253, 256 ; בכבלים, 130 ; מרבד אדום, 129–132 ; גלבוע, 49–50, 58.
15. ״דבר״, 29.2.39 ; לוחמי החופש בישראל, הוצ׳ פרידמן, חשט״ו, 240 ; אילין, 95.
16. ניב ב׳, 235 ; אילין, 96, 101–104 ; מבוקש, 90, 132 ; מרבד אדום, 200 ; נדבה 11.
17. מבוקש, 139 ; ניב ג׳, 22–24.
18. שכטמן, 236, 256, 260 ; בכבלים, 135.
19. קובץ זאב ז׳בוטינסקי, ת״א 1949, ע׳ 52–57 ; שכטמן, 263–265 ; ״חרות״, י״ג שבט תש״י (20.1.50) ; מרבד אדום, 108 ; מבוקש 139 ; אילין, 104–105 ; אמירה, 126.
20. י׳ גוריון, א׳ פוסק חייו ופעלו, הוצאת ידידים, תשכ״ז, 53–55.
21. ז׳בוטינסקי זאב, חזית המלחמה של עם ישראל, 150, מובא אצל שכטמן, 265, 267 ; אמירה, 130, 140.
22. מבוקש, 150–153, 158–159 ; מרבד אדום, 203 ; בארגמן 168–169 ; אילין 101 ; אמירה 145 ; סיטון, 88–87.
23. גלבוע, 78 ; מבוקש, 162 ; שכטמן, 269–270 ; ארכיון ההגנה, 21/8א ; בארגמן, 197 ; ניב ג׳, 43 ; לנקין, 52–54 ; ערי, אבי, 125–126.
24. ערי, אבי, 124–125.
25. גלבוע, 35 ; בכבלים, 154–156 ; סיטון, 180 ; ילין־מור, 61 ; סגל משה צבי הלוי, דור ודור, הוצאת משרד הבטחון, תשמ״ו, 114 ; מרבד אדום, 227, 229.
26. מבוקש, 166 ; לח״י כתבים א׳, 45, 71 ; בכבלים, 152, 156 ; מרבד אדום, 203–204.
27. לח״י כתבים א׳, 188–189 ; מאבק וטרור, 5–6 ; מבוקש, 87 ; גלבוע, 80–83 ; ערי, אבי, 125 ; בכבלים, 147 ; שאלתיאל דוד, ירושלים תש״ח, משרד הבטחון, תשמ״א, 26.
28. מבוקש, 182 ; מאבק וטרור, 61, 63 ; ״סולם״ גל׳ קמ״ה־קמ״ו, 29, 33.
29. מבוקש, 192 ; גלבוע, 61–64, 77, 79–88 ; סיטון, 232–233 ; ילין־מור, 77 ; בארגמן, 238–239 ; פלמח א, 810 ; נדבה, 15–16 ; ברנר, 15–16 ; ״דבר״, 19.7.91 ; WarCabinet, W.P. (44) 746.
30. פלמח א, 808–812 ; גלבוע, 61–64, 108–111 ; ״סולם״ גל׳ קמ״ה־קמ״ו, 43.
31. מבוקש, 196 ; מעשר ראשון, פ׳ ; ילין־מור, 86–87.
32. מבוקש, 222, 227–228 ; לח״י כתבים ב׳, 265–268 ; מרבד אדום, 263–264 ; בכבלים, 153, 173–177 ; ילין־מור, 94–100.
33. ילין־מור, 87, 93, 101, 103 ; מעשר ראשון, פ״ב.
34. לח״י כתבים א׳, 153–154, מתוך חוברת פנימית, ״במחתרת״, שלא נמצאה.
35. מעשר ראשון, ק״ח ; לח״י כתבים א׳, 97–100 ; ילין־מור, 102 ; מבוקש, 193.
36. מרבד אדום, 190, 192 ; ילין־מור, 101, 139–140 ; מעשר ראשון, פ״ט־צ׳, ק״י־קי״א.
37. מעשר ראשון, ק״ל־קל״ח ; ילין־מוד, 152–174.
38. לח״י כתבים א׳, 458–459 ; ילין־מור, 210–221 ; מיינרצהגן, 134.
39. באואר יהודה, דיפלומטיה ומחתרת, הוצאת ספרית פועלים, 232 ; ״אשנב״, 5.7.43 ; ניב ג׳, 263 ; דותן, 223 ; מוריס, 19.
40. דותן, 214–215, 220–221, 227 ; קובץ מסמכים, 44–45 ; מיינרצהגן, 133–135.
41. ניב ג׳, 40, 44–45, 58–60, 88, 196–197 ; ילין־מור, 182–185.
42. ניב ג׳, 73–76, 257–273.
43. ילין־מור, 178–181, 231 ; לב־עמי שלמה, במאבק ובמרד, הוצאת משרד הבטחון, 135 ; ניב ד׳, 165 ; לח״י כתבים א׳, 1023.
44. ניב ד׳, 88, 91–94 ; בן־גוריון דוד, במערכה, הוצאת עם־עובד, 1957, חלק ב, 294–295 ; מעשר ראשון, קס״ט.
45. הגנה, 850 ; דותן, 285 ; מבוקש, 263–264 ; ילין־מור, 234–239.
46. בר־זוהר, ב״ג, 499–500 ; קצבורג נתנאל, מדיניות במבוך, יד בן־צבי, תשל״ז, קט״ז־קי״ז ; סייקס,

מבלפור **ער בווין, תשכ"ז**, 239.
47. דותן, 294–295 ; **הלר**, 297 ; **בתל**, 159 ; **לקויר**, 443.
48. מיינרצהגן, 135–136 ; **לקויר**, 443 ; **הגנה**, 801, 841.
49. הגנה, 803–804, 806–807, 1194 ; **בתל**, 162–164 ; **קריה נאמנה**, 15, 116 ; **דותן**, 350 ; **כנען**, 27, 29 ; **שליחותי**, 33–34.
50. פלמח, 957–958 ; **גבעה**, 53 ; **הלר**, 299 ; **הורוביץ**, **9** ; **נדבה**, 103–104 ; **הגנה**, 809.
51. ילין־מור, 245, 270–271, 279–280 ; **הגנה**, 840, 856–857, 1321 ; **בגין, במחתרת ב**, **7**.
52. הגנה, 861.
53. שם, 889–890, 897, 1740 ; **הלר**, 299 ; **נדבה**, 11 ; **פלמח**, 957–958.
54. מיינרצהגן, 139 ; **לקויר**, 449 ; **מונטגומרי**, 372–376.
55. הלר, 313–314 ; **מאבק וטרור**, 13, 70–73, 77 ; **לקויר**, 452.
56. הגנה, 897 ; **לקויר**, 450 ; **כנען**, 24–26 ; **שדה, כתבים**, 29.
57. הגנה, 904–905 ; **בתל**, 223 ; **מונטגומרי**, 409 ; **בר־זוהר, ב"ג**, 573.
58. בתל, 205–206 ; **הגנה**, 811 ; **שליחותי**, 33 ; **הלר**, 323 ; **לקויר**, 452.
59. לח"י כתבים ב', 173–174, 193–194 ; **גבעה**, 29 ; **הגנה**, 906.
60. ילין־מור, 371 ; **הגנה**, 910 ; **ניב ה'**, 43, 60–61 ; **מונטגומרי**, 410.
61. מונטגומרי, 410–413 ; **קסטלר**, 163–164 ; **הגנה**, 916, 921.
62. ילין־מור, 398–402 ; **הגנה**, 917 ; **נדבה**, 20–21.
63. ניב ה', 174–175 ; **לח"י כתבים ב'**, 473–474 ; **הגנה**, 980.
64. מיינרצהגן, 143 ; **בתל**, 272–273, 278 ; **קסטלר**, 166 ; **יום האש**, 297 ; HC Deb, Vol. cool. 2307.
65. ילין־מור, 237, 381–392 ; **ניב ה'**, 219–220 ; **לנקין**, 213 ; **יום האש**, 314–315 ; **בתל**, 246 ; **מבוקש**, 342 ; **מיינרצהגן**, 140–141.
66. מרידור יעקב, ארוכה הדרך לחרות, אחיאסף, תש"י, 261–262 ; **ניב ו'**, 159, 196 ; **הגנה**, 1221 ; **צבי טל (רוסה), נעורים במחתרת, תשל"ז**, 122 ; **חיילים אלמונים**, 611–612 ; **מסמבל עד גילגיל, הוצאת משרד הבטחון, תש"ם**, 288.
67. הגנה, 829–831, 843–844, 1184–1190, 1326 ; **שלושה ימים**, 15 ; **גבעה**, 24 ; **בתל**, 266 ; **יומן ב"ג**, 32–34.
68. הגנה, 950–959 ; **מעשר ראשון, רצ"ו–רצ"ח ; יום האש**, 296–297, 320–321 ; **ברנר**, 17.
69. לח"י כתבים ב', 721–724 ; **הגנה**, 931.
70. לח"י כתבים ב', 249–256, 421–422 ; **גבעה**, 25, 30–31 ; **יום האש**, 308 ; **דותן**, 347–353 ; **נדבה**, 39–40, 43 ; HC Deb. Vol. 432, cols 1302–1306.
71. מונטגומרי, 413–414 ; **גבעה**, 27, 30–33, 60–61 ; **לקויר**, 452–453 ; **נדבה**, 36 ; HC Deb. Vol. 434, col. 35.
72. לח"י כתבים ב', 477–478, 537–586, 603–604, 695, 737, 740 ; **מעשר ראשון, ש"ח–ש"ט**.
73. שם, ש"ט, ש"י ; לח"י כתבים ב', 837–842 ; **גבעה**, 30–31 ; **מיינרצהגן**, 153.
74. גבעה, 266.
75. שם, 267 ; **מונטגומרי**, 417 ; **פלמח א**, 802 ; **בשעד האומות**, 342 ; **הלר**, 333 ; **מאבק וטרור**, 70–72 ; **ברנר**, 23 ; **איסר**, 13.
76. קוממיות, 39 ; **הגנה**, 1324 ; **גבעה**, 265, 268 ; **"במחנה", גליון ראש־השנה תשל"ז**, 14 ; **נדבה**, 27–28, 55 ; **שלושה ימים**, 18 ; **מאבק וטרור**, 77, 86–88 ; **איסר**, 26 ; **אבא אבן**, 130 ; **"דבר", 19.7.91 ; רטנר, חיי**, 344.
77. השואה והתקומה, יד־ושם, ירושלים תשל"ד ; הלר, 377 ; **דותן**, 370–371 ; **"דבר", 23.3.88 ; נדבה**, 26 ; **ארץ הנגב**, 387, 389 ; **מאבק וטרור**, 66–68 ; **"ידיעות אחרונות", 14.7.91 ; "נתיב", 16.11.89, עמ' 67 ; מוריס**, 20.
78. גבעה, 23 ; **קמחי ג'ון, שבעה עמודים שהתמוטטו, עם עובד, תשי"א**, 137–138 ; **נדבה**, 49, 51.
79. בן הכט, כחש, 40 **(אנגלית) ; נדבה**, 37, 46 ; **מיינרצהגן**, 154.
80. "הארץ", 29.5.85 ; כנען, 121 ; **נדבה**, 55 ; **ירוחם**, 212.

פרק שני: חורף תש״ח: משעבוד לעצמאות

1. גבעה, 42, 47 ; לח״י כתבים ב׳, 608, 839 ; מונטגומרי, 374.
2. דותן, 351, 353–357 ; הורוביץ, 174 ; הלר, 377 ; בר־זוהר, ב״ג, 820–821.
3. הגנה, 1196, 1199 ; שלושה ימים, 49–50.
4. ״במחנה״, 16.6.47, גלילן 141 ; ארץ הנגב, 389 ; אצ״מ, פדוטוקול 28, כרך 51 ; הגנה, 1348–1349 ; היינו כחולמים, 245.
5. קובץ מסמכים, 55–60 ; קוממיות, 38–39 ; מעשר ראשון, שי״ג-שי״ד ; ילין־מור, 430–431 ; סנה בוער, 14–15 ; חיים דבירי, יום אביב שלא יישכח, הוצאת יאיר, תשמ״ו, 393–395 ; פנקס שירות, 37 ; גבעה, 41–42 ; מאבק וטרור, 80.
6. דותן, 375 ; פלמח, 434–435 ; יומן ב״ג, 127–128 ; קוממיות, 45.
7. הלר, 367 ; אצ״מ S5/320 ; הגנה, 1323, 1330, 1414 ; פלמח, 436 ; אבא אבן, 109 ; מאבק וטרור, 79, 88 ; דותן, 380–381, 390 ; ארץ הנגב, 391 ; קוממיות, 44.
8. אבא אבן, 113.
9. יומן ב״ג, 127–128, 409–410, 454, 533, 604, 676, 683 ; קוממיות, 42, 45 ; ולנר אלתר, חמושים לפני המחנה, הוצאת משרד הבטחון, תשמ״ה, 265–266 ; דותן, 379 ; בן־דב, 65.
10. מחודשת, 192–194, 266–267, 276 ; הגנה, 1325 ; ״ידיעות אחרונות״ 16.5.86, ע׳ 21 ; יומן ב״ג, 608 ; רטנר, חיי, 324, 327 ; פלמח, 435, 959.
11. הגנה, 1234, 1238–1240, 1246, 1248, 1321–1322, 1329–1330 ; רטנר, חיי, 342 ; גבעה, 61, 68 ; מאבק וטרור, 5 ; מחודשת, 266 ; ״ידיעות אחרונות״, 16.5.86, עמ׳ 21.
12. הגנה, 1338, 1472–1473, 1483–1484 ; פלמח, 432, 435 ; לח״י כתבים ב׳, 948 ; מוסף ״הארץ״, 4.1.85, עמ׳ 13.
13. המרד, 415–416 ; ניב ו׳, 13, 26, 70, 174–175 ; תבין אלי י׳, החזית השניה, הוצאת רון, ת״א תשל״ג, 129–130.
14. מאבק וטרור, 61, 63 ; ברנר, 22 ; הגנה, 1376–1378, 1541–1545, 1549 ; יומן ב״ג, 157, 562 ; ניב ו׳, 73–72, 124.
15. לח״י כתבים ב׳, 765 ; יומן ב״ג, 82, 200–201, 207 ; הגנה, 1555, 1811 ; ניב ו׳, 121–123 ; ״הארץ״, 5.2.50.
16. חיילים אלמונים, 604–605 ; יומן ב״ג, 353, 393, 395, 405, 407, 411 ; אבידר יוסף, בדרך לצה״ל – זכרונות, מערכות, תש״ל, 301–304 ; הגנה, 1546 ; לח״י כתבים ב׳, 1027–1028 ; ילין־מור, 474 ; שנות שרות, 153–154 ; משפט לח״י, 849 ; מעשר ראשון, שכ״ו.
17. יומן ב״ג, 494, 604, 614, 735 ; הממונה, 47–49.
18. יומן ב״ג, 12, 18, 20, 28, 35, 47 ; לח״י כתבים ב׳, 947–948 ; המרד, 414 ; גובריז, 65.
19. יומן ב״ג, 81, 103, 107, 111, 167, 454 ; המרד, 418–424 ; הגנה, 1554–1557 ; ניב ו׳, 112–116, 213–214.
20. בצאת לח״י, 24–25 ; דותן, 385.
21. הגנה, 1326 ; לח״י כתבים ב׳, 837–845.
22. לח״י כתבים ב׳, 613, 773–788 ; מעשר ראשון, שי״ח, שי״ט, שכ״ח, שנ״ח.
23. ילין־מור, 79 ; בצאת לח״י, 24–25 ; לח״י כתבים ב׳, 341–355, 360, 618, 621–622, 648–649, 663, 915–916, 950 ; משפט לח״י, 931.
24. ילין־מור, 180–181 ; מעשר ראשון, שכ״א-שכ״ב ; לח״י כתבים ב׳, 358, 683, 697.
25. לח״י כתבים ב׳, 708–709, 829–830, 1086, 1095–1096 ; המרד, 413.
26. לח״י כתבים ב׳, 1002–1004, 1050, 1057–1062 ; ילין־מור, 457 ; חיילים אלמונים, 613–614.
27. לח״י כתבים ב׳, 821, 827 ; ילין־מור, 434 ; משפט לח״י, 1145–1146 ; מעשר ראשון, שכ״ב-שכ״ג ; יומן ב״ג, 71.
28. דותן, 385.
29. לח״י כתבים ב׳, 834, 846–848, 1015–1016.
30. ילין־מור, 455 ; מעשר ראשון, שי״ט ; משפט לח״י, 923–930, 991 ; לח״י כתבים ב׳, 947–951, 955–956 ; יומן ב״ג, 315–316 ; ״הארץ״, 8.3.72.

31. קריה נאמנה, 328 ; מונטגומרי, 414 ; קסטלר, 183 ; הגנה, 1346 ; גבעה, 38, 109 ; יומן ב"ג, 13, 43, 173.
32. לח"י כתבים ב', 1010 ; מונטגומרי, 415-416 ; גבעה, 112 ; קסטלר, 178 ; "ידיעות אחרונות", 16.5.86, עמ' 21 ; "מעריב", 29.9.91, עמ' 10.
33. פלמח, 243-244, 897 ; הגנה, 1372, 1378, 1424-1427, 1450 ; קוממיות, 148 ; יומן ב"ג 76-77, 116 ; לח"י כתבים ב', 913-914, 933-934.
34. בתל, 283 ; הגנה, 1348 ; תשעה קבין, 328-332 ; יומן ב"ג, 217 ; קסטלר, 189-190 ; לח"י כתבים ב', 933-934 ; חיילים אלמונים, 625-626 ; פלמח, 244.
35. מעשר ראשון, שכ"ד-שכ"ה ; יומן ב"ג, 81, 276, 278, 395 ; לח"י כתבים ב', 935-936 ; "הארץ", 2.3.48.
36. תשעה קבין, 327, 331, 339, 439 ; ניב ו', 133-134 ; "הארץ", 26.2.48 ; לח"י כתבים ב', 934.
37. תשעה קבין, 38-39, 332 ; פלמח, 54-55 ; הגנה, 1530-1532 ; יומן ב"ג, 204.
38. הגנה, 1346, 1373, 1380, 1552-1553, 1569-1575 ; לח"י כתבים ב', 1016-1017 ; בגין, במחתרת ד', 321-322 ; קנת בילבי, דרך כוכב במזרח התיכון, הוצאת אחיאסף, תש"י, 31 ; מונטגומרי, 415 ; ניב ו', 107-109 ; גבעה, 109 ; יומן ב"ג, 377, 389.
39. יומן ב"ג, 50, 166-167 ; קסטלר, 246 ; גבעה, 110 ; אילון אברהם, חטיבת גבעתי במלחמת הקוממיות, מערכות, ת"א תשי"א, 579-584.
40. לח"י כתבים ב', 1019-1020, 1025-1026, 1029-1030 ; ילין-מור, 474-475 ; בגין, במחתרת ד', 316-318 ; הגנה, 1546.
41. "מעריב", 14.5.67 ; בתל, 288.
42. "הארץ", 24.4.85.
43. הגנה, 1372 ; יומן ב"ג, 9, 56, 58, 61-63, 66-67, 73-74, 77 ; פלמח, 49.
44. הגנה, 1414-1415, 1798 ; יומן ב"ג, 36, 61, 97-104.
45. פלמח, 55 ; הגנה, 1373, 1393 ; יומן ב"ג, 118-119, 253-255 ; מילשטיין אורי, תולדות מלחמת העצמאות, זמורה-ביתן, 1989, כרך א, 73-78 ; תשעה קבין, 183, 359 ; בעיני אויב - 3 פרקים ערביים על מלחמת הקוממיות, הוצאת מערכות, תשל"ה, 31.
46. קוממיות, 46 ; "הארץ", 24.4.85.
47. יומן ב"ג, 163, 187-188, 225, 241, 242, 245, 249, 251, 330 ; פלמח, 116-119 ; קוממיות, 92-93, 95-97, 103 ; עציוני בנימין, אילן ושלח, דרך הקרבות של גולני, מערכות תש"ט, 80-82.
48. הגנה, 1380, 1385-1386 ; יומן ב"ג, 177, 309 ; קוממיות, 97, 102, 105, 107.
49. יומן ב"ג, 211, 313-314, 317, 319-320, 330-331 ; הגנה, 1371.
50. קוממיות, 123 ; יומן ב"ג, 161.
51. "חרות" צ"ב, מרס 1948 ; ניב ו', 47, 94-107 ; הגנה, 1380, 1552 ; גבעה, 124 ; חיילים אלמונים, 653 ; מעשר ראשון, של"ז ; לח"י כתבים ב', 1016-1017.
52. מחודשת, 137 ; ניב ו', 116, 127-128, 131-132 ; יומן ב"ג, 386, 402, 503.
53. יומן ב"ג, 283, 345-346 ; משפט לח"י, 1145-1148 ; לח"י כתבים ב', 873-874, 892, 953, 961 ; לכל החיים, 249-250 ; מעשר ראשון, שכג-שכד ; אלכסנדרוני, 145-150 ; ניב ו', 45 ; לוח "הארץ" תש"ט, 124 ; הבלונדיני, 104-105.
54. לח"י כתבים ב', 848 ; ס' דרור, המסתנן ליפו, סדרת מבצעים במחתרת, הוצ' הדר ; חיילים אלמונים, 615-621 ; ילין-מור, 435-436.
55. לכל החיים, 250-256 ; ילין-מור, 436-438 ; חיילים אלמונים, 621-628.
56. פלמח א, 604 ; הגנה, 1336 ; יומן ב"ג 279, 291 ; ילין-מור, 478 ; חיילים אלמונים, 652-653 ; קריניצי, 189-190 ; משפט לח"י, 932, 940, 940ב, 147.

פרק שלישי: מדינה בין בעיות עם לבעיות ארץ

1. אבא אבן, 107 ; ברנדוט, לירושלים, 16-17 ; גבעה, 264 ; שלושה ימים, 68 ; היינו כחולמים, 245-246.
2. יומן ב"ג, 32, 238-239, 709.
3. גבעה, 264 ; שלושה ימים, 68-69, 72-73 ; מחודשת, 292-293 ; אבא אבן, 108 ; בשער האומות,

226–229, 238 ; **היינו כחולמים**, 246–247 ; **בגין, במחתרת ד'**, 325–326 ; **לח"י כתבים ב'**, 993–996.

4. **הגנה**, 1354 ; **קוממיות**, 52, 58 ; **שלושה ימים**, 59–99, 176–177 ; **בנטוב מרדכי, ימים מספרים**, 1984, **עמ'** 98–99 ; **יומן ב"ג**, 412, 416 ; **לקויר**, 461.
5. **היינו כחולמים**, 247–248 ; **שלושה ימים**, 242 ; **אבא אבן**, 110, 124 ; **קוממיות**, 60.
6. **מחודשת**, 273 ; **דותן**, 382 ; **יומן ב"ג**, 557, 674, 681, 693–695, 698, 706, 721, 867 ; **מוסף "הארץ", 4.1.85, עמ'** 13 ; **קסטלר**, 295–296.
7. **בן־דב**, 204–206 ; **יומן ב"ג**, 58 ; **בר־זוהר, ב"ג**, 703 ; **"עתון 77", גליון 69, עמ'** 11.
8. **בר־זוהר, ב"ג**, 702–703 ; **הגנה**, 1957 ; **אשל צדוק, מערכות ההגנה בחיפה, הוצאת משרד הבטחון תשל"ח**, 376–377 ; **וייץ**, 272 ; **יומן ב"ג**, 378–382 ; **מוריס**, 491 ; **יורם נמרוד, התהוות דפוסים של יחסי ישראל־ערב** 1947–1950, **עמ'** 268.
9. **קריניצי**, 219, 224–227 ; **"עתון 77" מס' 69, עמ'** 11 ; **גבעה**, 225–227 ; **זכרונות חאלד־אל־עזם חלק א'**, 386–387 ; **מצוטט אצל י' פורת, "הארץ", 17.5.91.**
10. **קריה נאמנה**, 303 ; **מחודשת**, 164–167, 170 ; **בהילחם**, 128–131 ; **מוריס**, 509 ; **יומן ב"ג**, 494–495, 599, 775–776.
11. **יומן ב"ג**, 652–654 ; **וייץ**, 331 ; **מוריס**, 204–205.
12. **יומן ב"ג**, 654 ; **דותן**, 216–217 ; **וייץ**, 181 ; **"עתון 77", גליון 69, עמ'** 11.
13. **וייץ**, 291, 293, 297–298, 301–302, 304, 309, 331, 336–338 ; **יומן ב"ג**, 486, 523–524, 652–654, 721, 759, 776, 863 ; **בר־זוהר, ב"ג**, 873.
14. **שם**, 882–885 ; **וייץ**, 294, 330 ; **מחודשת**, 263 ; **יומן ב"ג**, 657 ; **מוריס**, 217–218.
15. **וייץ**, 357, 365, 375 ; **יומן ב"ג**, 844–845, 918–919, 949, **תוספת** 31 **לעמוד** 992 ; **מוריס**, 210–211 ; **עם כלביא**, 84.
16. **יומן ב"ג**, 652–653, 863, **תוספת** 30 **לעמוד** 992 ; **"עתון 77" מס' 69, עמ'** 11 ; **וייץ**, 232, 235, 304, 336, 338 ; **בהילחם**, 71.
17. **וייץ**, 292, 309, 369 ; **יומן ב"ג**, 462, 662, 800 ; **מוריס**, 247–252, 261–263, 335.
18. **יומן ב"ג**, 739–740, 913 ; **תעודות למדיניות החוץ של ישראל, כרך ב', תשמ"ג, מס'** 282, **עמ'** 320–331 ; **אבני דרך**, 83.
19. **שלושה ימים**, 78 ; **יומן ב"ג**, 195–196, 807, 809, 832, 835 ; **מחודשת**, 264.
20. **תשעה קבין**, 77, 110–111, 196–197, 302–303 ; **אל־תל עבדאללה, זכרונות, הוצאת מערכות, ת"א תש"ך**, 18 ; **יומן ב"ג**, 414 ; **פנקס שירות**, 55 ; **מוריס**, 305–306.
21. **תשעה קבין**, 117–119 ; **ניב ו'**, 225–229.

סרק רביעי: צבא ישראל - צבא־עם בסבך מפלגתי

1. **"מערכות" גל'** 294–295 **עמ'** 71 ; **גבעה**, 225–227 ; **יומן ב"ג**, 856.
2. **"מערכות" גל'** 294–295 **עמ'** 71 ; **יומן ב"ג**, 487–488, 661, 851, 880, 927, 1016–1018.
3. **שם**, 475, 559–560, 565–568, 856.
4. **יומן ב"ג**, 184–185, 454–457, 470, 473–478, 481, 484–485, 498–499, 504–505, 516–517 ; **אבא אבן**, 118 ; **מחודשת**, 164.
5. **יומן ב"ג**, 793.
6. **עם כלביא**, 85 ; **גבעה**, 140, 269 ; **רטנר, חיי**, 360, 368–370 ; **בר־זוהר, ב"ג**, 877 ; **יומן ב"ג**, 329, 452, 465, 467, 475, 484, 586, 603, 619, 624–626, 693, 736, 783, 818–819.
7. **מחודשת**, 278, 264 ; **מוסף "הארץ", 4.1.85, עמ'** 13 ; **יומן ב"ג**, 486, 630, 716–717, 826, 885–886, 893 ; **נקדימון**, 438 ; **שנות שרות** 154–155.
8. **יומן ב"ג**, 429, 522, 526 ; **ברנר**, 41, 129 ; **נקדימון**, 158, 161, 172, 184 ; **הממונה**, 47.
9. **נקדימון**, 173–176, 188 ; **שנות שרות**, 143–147 ; **אלכסנדרוני**, 31 ; **יום האש**, 405 ; **ברנר**, 136, 140, 157 ; **קסטלר**, 267 ; **אבא אבן**, 151.
10. **אבני־דרך**, 62 ; **ברנר**, 160–162, 168–181 ; **נקדימון**, 217–221 ; **טבת, דיין**, 273–275 ; **אלכסנדרוני**, 280 ; **שנות שדות**, 147–150.

11. טבת, דיין, 274 ; הבלונדיני, 118.
12. נקדימון, 219–220 ; הבלונדיני, 110, 112 ; ירוחם, 144 ; משפט לח״י, 1157 ; ברנר, 160–162 ; בן־תור, 350 ; מעשר ראשון, שמ״ז–שמ״ח, שס״ה–שס״ז ; ״מברק״, ט״ו סיון (22.6).
13. נקדימון, 199, 229–231, 235 ; יומן ב״ג, 540, 543–544.
14. בר־זוהר, ב״ג, 789 ; יומן ב״ג, 540, 543–544 ; ברנר, 235 ; הממונה, 48 ; מעשר ראשון, שנ״ט.
15. ברנר, 150, 168, 186, 221, 229, 243, 246–247, 256, 258–259 ; נקדימון, 204–206, 210–211, 233, 242–243, 245–248 ; יומן ב״ג, 567, 623, 625 ; ויליאם ליכטמן, בין המגן והצלב, הוצאת הדר, ת״א תש״ך.
16. שנות שרות, 150, 152 ; בר־זוהר, ב״ג, 793 ; סנה בוער, 53 ; ניב ו׳, 273 ; יום האש, 415 ; קסטלר, 267 ; ברנר, 252–261 ; נקדימון, 220 ; מעשר ראשון, שס״ד.
17. יומן ב״ג, 540, 543–544, 547, 564 ; ברנר, 261–278 ; נקדימון, 361–363.
18. קסטלר, 266 ; ברנר, 268 ; ניב ו׳, 274–275 ; יום האש, 418 ; איסר, 28 ; מעשר דאשון, שס״ג–שס״ד ; הממונה, 48–50 ; נקדימון, 367–368 ; יומן ב״ג, 547–548, 569.
19. בר־זוהר, ב״ג, 797–798 ; יומן ב״ג, 449, 454, 459, 465, 497 ; נקדימון, 69–83 ; ״ידיעות אחרונות״, 16.5.86, עמ׳ 21 ; רטנר, חיי, 364–366.
20. יומן ב״ג, 468, 515–517, 526–527, 532, 535–537, 548, 552, 555, 557, 560–562, 563 ; בר־זוהר, ב״ג, 838.
21. יומן ב״ג, 565–569, 571–573 ; נקדימון, 421–422, 432, 441.
22. יומן ב״ג, 574–575, 577–578 ; נקדימון, 427–443 ; בר־זוהר, ב״ג, 806–811.
23. נקדימון, 422–426, 438, 443–445.
24. יומן ב״ג, 562, 590, 604, 614, 617 ; משפט לח״י, 1028, 1032 ; נקדימון, 396–402 ; בדנר, 344–347, 352–357.
25. משפט לח״י, 1032, 1042–1048, 1057–1058 ; יומן ב״ג, 661.
26. יומן ב״ג, 636, 644–646 ; מחודשת, 281–284 ; ברנר, 358–359 ; נקדימון, 403–407.
27. יומן ב״ג, 649, 652 ; מחודשת, 284–285 ; נקדימון, 407–412.
28. יומן ב״ג, 698–699, 702, 704–707, 731 ; מחודשת, 284–285 ; יום האש, 453–456 ; נקדימון, 413–416 ; משפט לח״י, 1059 ; הממונה, 49.
29. מחודשת, 267 ; יומן ב״ג, 636, 641, 659, 665, 673–674, 708 ; בר־זוהר, ב״ג, 837, 839 ; שנות שרות, 153–154 ; פלמח, 418.
30. נקדימון, 447 ; בר־זוהר, ב״ג, 840.
31. נקדימון, 447–455 ; מחודשת, 271–280 ; יומן ב״ג, 686–689, 696, 738 ; פלמח, 418 ; בר־זוהד, ב״ג, 843–845.

פרק חמישי: לוחמי חרות ישראל משתלבים בצה״ל

1. לח״י כתבים ב׳, 827, 922, 1057–1062 ; יומן ב״ג, 71, 444, 475, 488, 503 ; מחודשת, 281 ; אלכסנדרוני, 31, 260 ; ניב ו׳, 129, 218–222 ; שנות שרות, 97 ; גוברין, 96–97.
2. מעשר ראשון, שמ״ה ; חיילים אלמונים, 653–654 ; ילין־מור, 477 ; לח״י כתבים ב׳, 993–996.
3. מעשר ראשון, שמ״ד ; משפט לח״י, 807, 916–920, 937–939 ; לח״י כתבים ב׳, 1051–1052.
4. משפט לח״י, 807–809, 813–814, 831, 845–846, 920, 939, 1149, 1196–1195 ; מעשר ראשון, שמ״ו ; חיילים אלמונים, 653–654 ; ברנר, 35.
5. משפט לח״י, 805–809, 823–824, 920, 1148 ; מעשר ראשון, שמ״ה ; חיילים אלמונים, 654, 660 ; מאיד פעיל, מן ה״הגנה״ לצבא ההגנה, 374–375.
6. לח״י כתבים ב׳, 1053–1062 ; סנה בוער, 19–23 ; חיילים אלמונים, 654–660 ; בן־תור, 329–332 ; מעשר ראשון, ש״נ–שנ״ה ; ילין־מור, 480–483.
7. מעשר ראשון, שמ״ה–שמ״ו ; משפט לח״י, 809–810, 844, 890, 899, 912, 920–921, 1149, 1197 ; גוברין, 66 ; הגנה, 1557–1558 ; איסר, 14.
8. מעשר ראשון, שמ״ו–שמ״ט ; ילין־מור, 477–478 ; משפט לח״י, 1149, 1151, 1154 ; ברנר, 35 ; בן־תור, 348–351.
9. משפט לח״י, 817, 825–826, 842.
10. מעשר ראשון, שס״ז ; משפט לח״י, 1157–1159 ; סנה בוער, 138–143.

11. משפט לח"י, 1159–1161; סנה בוער, 179–182, 306; הבלונדיני, 113.
12. יומן ב"ג, 802–805; מעשר ראשון, של"ו.
13. הגנה, 1510; כרמי, 294–300; יומן ב"ג, 290, 312; Glubb, John Bagot, A Soldier with the Arabs, London 1957, 209–210; עמודים.
14. כרמי, 295; הגנה, 1510; יומן ב"ג, 397, 400–401, 416, 428, 432–433, 435, 437, 439, 441, 450, 453, 457–458; רטנר, חיי, 370–372; "מערכות" 263–264, עמ' 68.
15. יומן ב"ג, 20, 182, 288, 290, 312, 356, 361, 366–367, 460; טבת, דיין, 256; "מעריב", ד' אייר תשכ"ז (14.5.67); הגנה, 1496–1497; שדה, כתבים, 348; קוממיות 146–147.
16. חטיבת הזקן במערכה, הוצאת מטכ"ל/קצין חנוך ראשי, תשכ"ו, 4–5, 7–8; יומן ב"ג, 486, 654, 856, 874; חיילים אלמונים, 663–664; "מערכות שריון" גליון ז–ח, 6; יזכור, פרשת חייהם ומותם של הנופלים במלחמת הקוממיות, משרד הבטחון, 327.
17. יומן ב"ג, 542; ירוחם, 143–144.
18. אבני דרך, 55, 58–61; טבת, דיין, 239, 243–258, 267; הגנה, 1336; יומן ב"ג, 161, 378, 433, 437; הבלונדיני, 109.
19. אבני דרך, 61; איתן רפאל, סיפורו של חייל, מעריב, תשמ"ה, 42–43; טבת, דיין, 269; סנה בוער, 33, 135–143; יומן ב"ג, 486.
20. אבני דרך, 61, 63; הבלונדיני, 107; טבת, דיין, 271–272; יומן ב"ג, 539; סנה בוער, 399.
21. אבני דרך, 62–64, 76–79; טבת, דיין, 277, 304; יומן ב"ג, 573, 591, 615; הבלונדיני, 117–118; "מעריב", ד' אייר תשכ"ז (14.5.67).
22. "מעריב" ד' אייר תש"ן (29.4.90), 10; "תל־אביב", מוסף "ידיעות אחרונות", 19.8.88, עמ' 6–7; יומן ב"ג, 563.
23. יומן ב"ג, 290, 450, 458, 487, 496, 500, 505, 519, 539, 561, 634.
24. יומן ב"ג, 501, 627, 634, 660, 862; "מערכות שריון" ז'–ח', 18–20; וזה פינחס, עלילות רכש, ת"א תשכ"ו, עמ' 139, 146; הגנה, 1532.
25. "מערכות שריון" ז'–ח', 18–19; יומן ב"ג, 503; סנה בוער, 34; בן־תור, 347–348; משפט לח"י, 1154; ירוחם, 144.
26. ברנר, 203–204; שדה, כתבים, 361, 365.

פרק שישי: חזיתות המלחמה בשנת תש"ח

1. יומן ב"ג, 439, 453–454, 505, 528, 530–531, 533, 548–549; ולנר, 271.
2. יומן ב"ג, 623, 633, 637, 691; "מערכות" גליון 263–264, ע' 109.
3. אבא אבן, 113; יומן ב"ג, 442, 453–454, 475, 481–482, 491, 498; סנה בוער, 183–196.
4. יומן ב"ג, 954–955, 957, 977, 981, 984, תוספות 22 ו־25–26 לע' 987, 993–994; לורך נתנאל, קורות מלחמת העצמאות, מסדה תשכ"ג, 532.
5. יומן ב"ג, 533, 699–700, 839–840; קוממיות, 252–254.
6. יומן ב"ג, 564; ירוחם, 165–166; מילשטיין אורי, בדם ואש יהודה, הוצאת לוין־אפשטיין, ת"א תשל"ג, 155; פלמח, 429.
7. יומן ב"ג, 602, 664, 673–674, 720, 722; בדרך, 220; מחודשת, 288; בר־זוהר, ב"ג, 823–825; שם, יומן ב"ג 22.7.65; מכתב לד"ר ש' גרוס, "הארץ", 23.3.62.
8. יומן ב"ג, 784, 787–790, 799, 808, 818–819, 824.
9. יומן ב"ג, 855–856, 906–907, 934, 955, 970, 974–977, 979; אילון אברהם, חטיבת גבעתי מול הפולש המצרי, מערכות, ת"א תשכ"ג, 622–623.
10. פלמח, 436; אלון יגאל, מסך של חול, 1969, ע' 82, 404.

נספחים

1. לח"י כתבים א', 123–124.
2. אמירה, 146, 156, 186–187; לח"י כתבים א', 27–28.
3. לח"י כתבים ב', 575–582.

מפתחות

מפתח השמות

א

אבהר אמנון (ספיר) 443

אבו־גוש יוסוף 180, 230

אבו־לבן טאהר 228

אבו־לבן, משפחת 128

אביאני משה (ראובן) 449

אביבי צבי 446

אביגד רפאל (אהוד) 445

אביגור־מאירוב שאול 28, 56, 125–126, 138, 261, 278, 325, 351, 366, 385–386

אבידן־קוך שמעון 59, 270, 275, 308, 358, 371, 408, 419

אבידר־רוכל יוסף 28–29, 158, 163, 164–165, 242, 279, 306, 311–312, 355–356, 374, 408

אביטל־אבוטבול דוד (בצלאל) 449

אביטל־בוטל שלום 443

אביעד־שטרן גרשון (אהוד) 449

אביעם ישעיהו 291

אבן־איבן אבא־אוברי 89, 116, 139, 152–153, 235, 273, 410

אבן־אפשטיין דן 271, 280, 283–287, 298–299, 322, 330, 374, 408–409, 411

אבן־זהר־רובינשטין יצחק (בן־ציון) 445

אבן־סעוד 87

אבנון־איינבינדר ברוך (בוקי) 446

אבני חיים 383, 394

אבני ישעיהו 395

אבניאל בנימין 167, 185, 327, 331, 342–343

אבנר־זליקוביץ אלימלך 247, 257, 262

אבנרי־יולק יעקב (מיכאל) 449

אברהמוב חפצי־בה 447

אברהמי לוי 165

אבריאל אהוד 157, 385

אברמוביץ משה (בן־ציון) 445

אברמסון אמנון 384, 400

אברמסון עמוס 384, 400

אגולסקי אברהם (ישי) 448

אגסי אליהו 251

אגרנט שמעון 351

אדלר נתן 351, 446

אדמון שמואל 294

אדן אברהם (ברן) 421

אהוב יהודה 395, 446

אהרונוב יעקב 447

אהרונוביץ – ראה: ארן

אהרוני יעקב (יורם) 164, 225–226, 384, 400, 446

אהרוני מרים 330

אהרוני־בלומשטיין רינה (שרה) 400, 447

אהרונסון אהרן 19–20, 117, 157

אהרונסון אלכסנדר 20, 117

אהרונסון ירחמיאל (אלישע) 73–74, 82

אהרונסון שרה 19, 117

אהרן שבח 450

אהרנסון מלאכי (ראובני) 450

אוהב־עמי יצחק (ישראל) 449

אוחנא נסים 114

אונא משה 242

אוניקובסקי מרים 447

אוסטין וורן 148, 217

אופיר יהושע 321

אופנהיים מרדכי 443

אופנהיים משה 444

אופנר יצחק 450

אור־אורטש דוד (אור) 450

אורבוך חיים (ידיד־עם) 444

אורבוך צבי 294, 296

אורלובסקי דוד 448

אורלי־גרשוני בנימין (ג'ג'י) 445

אורן אלחנן 140, 152, 422

אורנשטיין יעקב 32, 37, 44, 51–52, 65, 448

אזולאי יהודה 446

אזולאי עמנואל 352, 400, 447

אזון חיים 445

אחימאיר אבא 46

אחישר־אקהייזר חיים (אבנר) 447

אטלי קלמנט 92–94, 103, 106–108, 130–131, 143, 191–193

איבזוב אלישע (שמואל) 228, 231–232, 449

איבזוב שלום 230, 232

איבינסקי זאב (ולולה) 448

איבן אוברי – ראה אבן אבא

אידלסון בבה 301

אידלסון משה 450

אידלשטיין משה (עמוס) 449

אידן אנתוני 87, 89

איוב אבטליון 82

איזנטל יצחק (נפתלי) 445

אייכנבאום משה־דוד 120

איל־שרעבי חנה (יעל) 447

איכנבוים יוסף 445

איכר אברהם 28–29

אילון־אלימלך אברהם (אליעזר) 445

אילון־לשצינר צבי (בועז) 164–165, 273, 303, 306–307, 309–311, 338, 355, 357, 407–409, 411, 418, 426

אילין אפרים 42–43

אילן דוד 79

אילת מתתיהו (ולטר) 117

אילת־אפשטין ישראל 239

אילת־רוזנברגר ישראל (אבנר) 450

איתן ולטר 260

איתן רפאל (רפול) 370

איתן־דיפרה תדי 375

איתן־מרץ דן־רודי 395

אלבו ויקטור (ויטוריו) 448

אלבוים קלמן 448

אלברט יוסף 445

אלדד־שייב ישראל (אלרד) 57, 63, 67–68, 97, 113, 127, 129, 132–134, 140, 143, 149, 165, 169, 171–172, 174, 178–179, 181, 184–185, 187–188, 197, 202, 222–224, 233, 289–290, 294, 300, 304, 317, 331, 340, 342, 344, 347, 349, 351–352, 362

אלון זאב 395

אלון־יזדי ששון (שלמה) 449

אלון־פיקוביץ יגאל 60–62, 75, 150, 152–153, 156, 158, 159, 211, 215, 240, 246, 253, 270–271, 273, 275–276, 290, 294, 298–301, 305, 307–309, 311, 313, 316, 321, 325, 347, 364, 385, 406–409, 411, 420–421, 430

אלוני אליהו (תרנגול) 401, 446

אלוני־כליף בלפור (יפתח) 449

אלוני־לוי שאול (יהודה) 446

אלטמן אריה 48, 80, 166

אלטמן יחזקאל 33

אלטמן יחיאל 365, 387–388, 390

אלטשולר בת־שבע (דינה) 394, 447

אליאב־לבשטיין יעקב (אביאל), 31, 42–43, 45–46, 58, 62–63, 71, 85, 117–119, 347–348, 363, 373–374, 381 – 383, 447
אליאב־לובוצקי בנימין 33, 186–187
אליאב־ליפנר רבקה (ורדה) 447
אליבא־אוליברו מרדכי (עמי) 446
אלידר־סולימנוב יצחק (יוסף) 449
אלימלך דוד (מנחם) 445
אלימלך משה 444
אלי־עילי יצחק (רפי) 443, 448
אלישיב גליל 364
אלישיב שמואל 187
אלכסנדר הרי 383
אלכסנדר חיים 365, 383
אלכסנדר, גנרל 110, 192–193
אלכסנדרובסקי חיים 446
אלמוג־סוקוליק דוד (נתן) 448
אלנבי, גנרל 19, 21, 24
אלנתן צבי 365
אלסטר ראובן 398
אלעזר דוד (דדו) 371
אלקחי מרדכי 112
אלקיים עמנואל 443
אלקלעי שלמה (אביעזר) 289, 446
אלתרמן נתן 262, 397, 398
אמיגה־חדי יוכבד (נורית) 447
אמיתי שמואל 286
אמכיה אליהו 443
אמסטרדמר מאיר (צבי) 444
אמפר אברהם (חרותי) 63–64, 67
אנגל מאיר (שלמה) 446
אנגל מנחם (יהודה) 448
אנצלביץ גרשון (גדעון) 450
אפנצלר אורי (צבי) 446
אפרתי־מזרחי יעקב (אבנר) 450
אפרתי־מזרחי עמנואל (דוד) 448
אצטה אבנר 445
אציל סלים 214
אצ׳יסון דין 101
אקסלרוד אברהם 448
ארבל נפתלי 383, 421
ארגוב נחמיה 309, 320–321
ארגוב־גרבובסקי מאיר 167
ארואטי משה 446
ארוך שבתאי 444
ארז חיים (ג׳ימי, יואב) 449
ארז יחיאל (אריאל) 450
ארזי יהודה (אלוף) 61, 157, 386
ארז־מזרחי חיים (אשר) 449
ארז־רייזמן משה (יואב) 447
אריאב חיים 293, 300
אריאל־ליבוביץ יצחק 448
אריה יוסף (יוז׳י) 395, 446
ארלוזורוב חיים 24, 31
ארליך נחמן (אהור) 449
ארן־אהרונוביץ איקה 125
ארן־אהרונוביץ זלמן 28, 280
ארן־אורינגל יחזקאל 444
ארנון־רשלבך אברהם (ארנון) 447
ארנס מיכאל (יקותיאל) 450
ארנפלד ישעיהו 445
אשד־אידלשטין שלמה (חגי), 395, 445
אשכול־שקולניק לוי 27, 101, 93, 154, 164–165, 167, 197, 185, 234, 241, 250, 258, 271, 280–282, 302, 307, 334–339, 342–343, 345, 348, 351, 366, 385
אשכנזי אמיל 445
אשכנזי גבריאל 443
אשכנזי הלל (יהודה) 450
אשכנזי מנשה (מיאטעק) 365, 395, 444
אשל־שנידרמן אברהם 449
אשל־שנידרמן צבי 450
אשמן יעקב ישראל 444
אשקלון מנחם (יוסי) 448

ב

באואר יהודה 139–140
באום אברהם 374
באטוש פליקס־רפאל (הרמן) 353–354, 364, 384, 386, 388, 390, 394
באנץ׳ ראלף 415
בארט ליאונרד 119
בארי־בירנצווייג איסר (איתי) 303
בארקר אוולין 99, 107–109, 117, 119, 130, 166, 194
בגין מנחם 72, 79–84, 92–94, 105, 117, 132, 141, 160, 163, 166–168, 179–181, 203, 205, 221, 237, 240, 281–284, 287, 291–292, 294–295, 298–300, 302, 304, 314–315, 317–318, 323
בגין־המאירי דוד (גלבוע) 73, 448
בדנר אהרן (ברק) 448
בהרב אברהם (יואל) 448
בווין ארנסט 91–92, 95, 97, 103–104, 109, 116, 130–131, 134, 136, 141, 144, 190–193, 207, 217, 236–237, 414, 429
בוטרמן דוד 444
בולס, גנרל 194
בולק כרמית 447
בוני רור (אלי) 444
בונן שלמה 444
בוקסבאום רחל 447
בוקסבוים מנחם (ירמיהו) 445
בור אמנון (יוסף) 448
בורוכוב שושנה 66
בורנשטיין מאיר (עשו) 450
בורנשטין שמואל (שאול) 446
בורשטיין־ברקת ראובן 251–252
בושרי חיים 446
בז׳ה יום־טוב (שמחה) 450
ביאלה דוד (שמואל) 449
ביאלקה־וייס שמואל (אהדון) 445
ביבלש פינחס 443
ביגמן אברהם 445
בידו ג׳ורג׳ 281
בידני יהושע 383
ביטקר רוברט 32
בילו י׳ 343
בילי הרולד 144, 190
בית־צורי אליהו (זבולון) 74–75, 83, 89, 97, 179
בכר אברהם (גיורא) 445
בכר אבשלום 444
בכר שמעון (יפתח) 448
בלאו דוד (דן) 118
בלוך גדעון 383
בלום סול 103
בלושטיין אלי 445
בלושטיין יצחק (יוסי) 445
בלימל אנדרה 118
בלנטיין, גנרל 64–65
בלס אברהם 117
בלסקי שרה (חמדה) 173–175, 450
בלפור ג׳מס 20
בלקינד איתן 19–20
בן־אהרון יצחק 307, 310, 313–314, 325
בנאי יעקב (מזל) 122–123, 172, 184, 222–223, 226–228, 230, 233, 288–290, 331, 337–338, 340, 343, 346–347, 349, 362–364, 445
בן־אליהו־מזרחי יצחק (עזרא) 449
בן־אליעזר אריה 42, 79, 121, 281
בן־אמתי־שימבורסקי דב (ירחמיאל), 393, 395, 445
בן־אריה ירמיהו (רוני) 444
בן־אדצי אפרים 152, 271, 309
בן־בארי־בורובסקי דוד 395
בנבנישתי אהרן 443
בנבנישתי יוסף (עמוס) 444

בן־ברוך-מזרחי יוסף (עמרם) 448
בן־גוריון דוד (אמיתי) 20, 22, 24, 28–29, 31, 34, 38, 55, 75–77, 84–85, 91, 100–102, 104, 112, 124–126, 131, 136, 138, 145, 149, 151–158, 161–162, 164, 168, 187–188, 191, 193–194, 197, 199, 202, 204–205, 208, 209–212, 214–215, 217–218, 222, 225, 232, 234, 235–242, 244–262, 264, 267–284, 286–287, 290, 292–295, 298–325, 327–329, 338, 343–347, 350–351, 355–360, 366–369, 374, 377–380, 385–388, 395, 404, 407–411, 414–422, 424–429
בן־גוריון עמוס 369
בן־גוריון פולה 294, 312, 379
בן־גל מיכאל (ג'מס) 271, 294, 351, 369, 404
בן־גמא עזרא 444
בן־דב ברוך (אסף) 445
בן־דב שבתי (שמשון) 155, 244, 447
בן־דוד יגאל 383, 395
בן־דוד יהודה 445
בן־דוד יוסף (עזרא) 450
בן־הר-בכר אברהם (אליעזר) 449
בן־הרואה איתמר (עמיהוד) 449
בן־זאב משה 343
בן־חורין אליהו 28, 30
בן־חורין יוסף (איתן) 444
בן־חור-כהן אליהו 164, 270, 306–307, 309–311, 313, 345, 355–357, 359, 366
בן־חיל-הלד יצחק 446
בן־חנן-זליקסון שלמה (אחיעזר) 448
בן־טוב אליעזר 444
בנטוב יעקב (קולחוזניק) 448
בנטוב מרדכי 76, 237, 238, 252, 282, 293, 313, 320, 424
בנטוויטש נורמן 241
בן־יאיר שאלתיאל 395, 445
בן־יהודה משה (גיורא) 444
בן־יהודה-פוטפוביץ אליעזד 444
בן־יוסף שלמה 33
בן־יוסף-דומשביצקי מיכאל 448
בנימין אברהם 443
בנימין בן־ציון 443
בנימין שאול 443
בן־יעקב אברהם (מישה) 449
בן־ישראל-גולדברג חיים (הלל) 445
בן־משה - ראה: רזיאל דוד
בן־משה (מארה"ב) 319
בן־משה יחזקאל (עשהאל) 443
בן־נון יוחאי 359
בן־סימון שלמה 443
בן־עוזיהו מרדכי (דרור) 449
בן־עזרא שמואל 445
בן־עזריה-גורגי אברהם (יורם) 443
בן־עמי אחיה 367
בן־עמי אליעזר (יחזקאל) 446
בן־עמי עובד 283–284, 293, 300, 302
בן־פורת פינחס 297
בן־פז-גולדמן יעקב 447
בן־פזי-ברונזניק שמעון (אחיטוב) 449
בן־צבי יצחק 20, 28–29
בן־ציון משה 446
בנקלר שמואל 383
בן־שלמה שלמה 65
בן־חור-וינטר נחמיה (ארזיה) 289, 446
בצלאל יעקב (חבקוק) 449
בצר נחמן 383
בקמן יעקב (אליהו) 446
בקמן ישעיהו (שיקה) 444
בקסטון 103
בקר יעקב 384, 445
בקר שמואל 383
בר ישראל 92, 98, 156, 278, 404, 411, 425
בר־און אורי 284–287, 295, 367, 370, 379, 383
בר־אילן-ברלין מאיר 30
בראשי שלום (משה) 450
ברבש מנחם 164
בר־גיורא משה (ישראל) 64, 71, 94
בר־גיורא־חרפוף חיים (שלמה) 444
בר־גיורא-פדר יהודה (גיורא) 448
ברגסון פיטר - ראה: קוק הלל
ברגר הרצל 187
ברגר מנחם (ארר) 448
ברגר־גרינברג קינדה 447
בר־דוד-ברומברגר יהושע 445
ברדנוב עדי (אריה) 448
ברודצקי זליג 125
ברוך אליעזר 401, 447
ברוך משה 446
ברוך רפאל (יוסף) 401, 446
ברוך שמואל 401, 447
ברוכמן שרה 447
ברולד מרדכי 200
ברומג', קצין ה"לגיון" 263
ברון עקיבא (לרין) 117–118
ברוקנר אליעזר 446
ברושי־ברודץ יוסף (אוריאל) 58, 65, 449
בר־זוהר מיכאל 86, 145, 165–166, 244–245, 251, 279, 293–294, 303, 305, 323, 425
ברזילי משה 444
ברזילי משה (יוסף) 446, 449
ברזילי־בראון מרדכי (זאב) 448
ברזילי־חדד אליהו (יהונתן) 444
ברזלי שמעון 443
ברזני משה (בן־ציון) 112
ברטפלד־בריצי אסתר (מאירה) 447
בר־יהודה ישראל (אידלסון) 93
בר־יהודה-יהודה מרדכי (אריה) 448
בר־יהושע-שימנסקי שמעון (עמיצור) 446
בר־יוסף-שטיין נתן (אלישע) 449
ברייל אפרים 369, 383
בריצי משה (יורם) 446
ברייצי נסים 445, 449
ברלב־ברלוביץ ברוך (בורקה) 365, 393, 395
ברלב־כידוני חיים 385
ברלין אלכסנדר 446
ברמן דב (עוזי) 122, 290, 349, 375, 383, 446
ברמן יצחק 78–80
ברמן שמעון (לוי) 448
ברנד יואל 74, 118
ברנדוט פולקה 85, 234, 235–236, 248, 253–254, 273–274, 303, 319–320, 324–325, 349–351, 380–381, 410, 417, 422, 424
ברנר אורי 161, 136, 282, 285, 294, 299, 315, 321–324
ברנר יהויכין 444
ברנר יוסף חיים 25, 136
ברנשטיין פרץ 30, 93, 101, 132, 237–238, 293, 318, 320, 424
ברסלר נתן 445
ברעם מיכאל 444
בר־עם-ברמן בנימין (אמנון) 450
ברץ יוסף 27
ברקוביץ חיים 445
ברקוביץ משה 383
בר־תקוה משה (פסטרנק מונדק) 278, 295, 404
בש אברהם (אריה) 450
בשרי בנימין 446

ג

גבעון־גולדשטין יוסף (המהנדס) 162, 450
גדולטר אליעזר 384
גדסי אהרן 444
גדסי יוסף 446
גדסי יחזקאל 443
גהסי יאיר (מתתיהו) 448
גהתיה־גזונדהיט מתתיהו (בית־הלחמי) 175, 450
גוברין עקיבא 166–167, 343
ג'וזף ברנרד – ראה: יוסף דב
גוטליב דוד (עמיחי) 450
גולדברג משה (בן־ציון) 400, 444
גולדברגר יעקב 444
גולדליסט משה 444
גולדמן דב 394
גולדמן חיה 447
גולדמן מאיר־מקס (עמוס) 448
גולדמן נחום 91, 101, 125, 235
גולדרינג צבי 383
גולדשטיין יחזקאל (אבנר) 446
גולדשטין שלמה 444
גולדשטין־אולנסקי חנה (נילי) 447
גולוד שלמה 446
גולומב אליהו 27–29, 34, 75, 77, 84–86, 92–93, 97, 116, 124, 134–135, 308, 346, 366
גומלי מנחם (יגאל) 443
גומפריכט משולם 443
גונן־גוזינסקי בנימין (בן־ציון) 449
גורביץ יעקב 120
ג'ורג' השישי 90
ג'ורג' לויד 20
גור־גרוזובסקי יהודה 391
גורדון א"ד 27
גורדון לאוניד 395
גור־וייס יהודה (בועז) 118
גורט, לורד 73–74, 89, 95, 97
גורי חיים 249
גוריון יצחק 46
גורלי־ונטורה ברוך (שאול) 448
גורן־גורונצ'יק שלמה (ירמיהו) 221–222, 448
גורן־געתי שלום 445
גורן־גרייצר שמואל 374
גורן־גרנביץ יעקב (יפתח) 449
גיל־גילפיקס משה (יהושע) 445
גיל־נח אברהם (גיל) 448
ג'ילס, קצין בולשת 42, 47, 61, 64–65
גינצלר לאה (רות) 173–175, 450
גלאב ג'ון באגט 143, 204, 354
גלבוע־פוליאקוב יעקב 41, 61, 448
גלביץ אביגדור (ידידיה) 383, 446
גלבר יואב, 156, 193, 305
גלובינסקי יצחק 446
גלובמן עקיבא – ראה: גוברין
גלוברמן יהושע 158, 358
גלזר יחזקאל 443
גלזר מנשה 444
גלזשייב־בן־ארי מרים (מירי) 333
גלילי יעקב 351
גלילי ישראל (הלל) 75, 86, 92–93, 98, 101, 127, 139, 154–155, 157, 162–163, 166–168, 188, 190–191, 200, 210–211, 234, 238, 271, 277, 280–283, 285, 290, 295, 300–303, 305–307, 309–317, 325, 334–336, 337–339, 345, 351–352, 355–356, 359–360, 396, 404, 408, 411, 420
גליליי־סיטנר יוסף 450
גליק־ברקוביץ צבי (דב) 448
גליקמן אברהם 394
גלמונד דניאל 362
גלס עוזיאל 365
גלעדי אליהו (שאול) 67
גלעדי־רזניצקי הרצל 448
גמליאל חיים 121
גמליאלי זכריה 445
גנוסר־גולדפרב פנחס (אמנון) 449
גנור־גרינברג יעקב (דן) 446
גפן ישראל 285, 379, 382–383
גפני יהודה (אליעזר) 401–402, 445
גפני שרגא (אלישע) 401–402, 448
גראנט, קפטן 65–66
גרבלובסקי גרישה 285, 287, 353, 388, 390–391, 395
גרבר יוסף 384
גרדוש ליליאן־שושנה 117
גרדוש קריאל (שרל, דוש, שיר) 117
גרובר שמחה 450
גרוויס מרדכי 446
גרומיקו אנדרי 114, 144–145, 139
גרומן נחמן 444
גרוניך לונל פרדריך (פרד הריס) 268
גרונר דב 96–97, 108, 112, 123
גרוס מאיר (שאול) 412, 450
גרוס שרגא 449
גרוסמן מאיר 30, 241
גרוסמן צבי 384
גרטי נסים (גן) 450
גריג אדוארד 87
גרידי הנרי 104
גרייבס ריצ'רד 213
גרייבר אליעזר (עלי) 449
גרינבוים יצחק 132, 163, 167–168, 197, 234, 237, 277, 283, 293, 301–302, 311–320, 328, 424
גרינבלט אפרים (נחשון) 448
גרינבלט נחמיה 443
גרינברג יצחק (יורם) 449
גרינוולר מיכאל 62, 444
גרינשטיין ניסן 448
גרינשפן הרשל 74
גרמה שלום (חינגו) 448
גרמן משה 446
גרמן צבי 226, 284, 360, 374
גרנביץ נתן (פינחס) 449
גרנביץ שמואל (אריאל) 449
גרנות־גרנובסקי אברהם 250, 255, 257, 258
גרני הנרי 109, 217, 204, 206
גרנק־גורן יעקב (דוב) 222, 224–226, 287, 290, 325–326, 336, 338, 346–349, 351–352, 363, 369, 371, 375, 379, 381, 383, 400, 446
גרסטן אהרן (יוסף) 446
גרשון דוד (יורם) 445
גרשון נסים (צדקיהו) 449
גרשון סלבטור (אבנר) 449

ד

דאלטון יו 90, 141
דבח אברהם 444
דבירי חיים (הדי) 149, 450
דברה יצחק 443
דגון־פישל נחמיה (זאב) 445
דגני־וולפה משה (דגני) 395, 446
דגני־קורנגולד מרדכי (שאול) 448
דדשוב אדם (אליאב) 449
דה־לה־רינה אברהם 444
דהן שלמה 445
דובקין אליהו 167
דוד עזריאל 450
דוד שמעון (יונתן) 443
דוידוב משה 443
דוידזון מאיר 408
דוידי בן־ציון 447
דוידסקו אלימלך 383
דום יחזקאל 445
דונקלמן בן 247, 271, 309, 360
דוקלר יוסף 78
דורגיל־הוכגליק משה (מזלי) 450
דורון־אבן־צבע יצחק (שרגא) 444
דודי־דוסטרובסקי יעקב (דן) 29,

86, 97, 101, 155, 214, 262, 272,
276–277, 280, 307, 309–311, 321,
323–325, 338, 355–358, 362, 366,
404, 408–409, 414, 417, 419, 429
דותן שמואל 91, 185
דז'ובק דוד 395
דיין זהר (זוריק) 365, 382
ריין משה 81, 139, 211, 245, 260,
270–271, 284–288, 311, 317,
320–321, 346–349, 355–356, 360,
362–363, 365–371, 374, 377–384,
388, 391, 422, 427–429
דיין שמואל ודבורה 366
דיין־צסיס־גפן אביבה 382
דים אורי 443
דימיטדוב גיאורגי 118
דינגוט שלמה 443
דלת דוד 444
דמול יוסף 450
דמפסי, גנרל 107–108
דנון דוד 82
דניאל שולמית 447
דנין עזרא 209–210, 212, 245, 247–
251, 253
דנינו חיים 445
דנברג אברהם (גדעון) 449
דנקר שלום (גדעון) 448
דפני־לוברבוים יצחק (אליעזר) 449
דרוקר שבתאי (ציון) 73
דרורי טוביה (זרח) 450
דרורי־ליטמן ישעיהו 444
דדודי־פוקס משה (יהושע) 444
דרורי־פרילנד אהרן (דני) 448
דרורי־פרנקפורט יוסף (עמינדב) 445
דרזנר יחיאל 112
דריימן שמואל (שלום) 443
רדקסלר יהודה 323
דשא חנן 396

ה

האוזנר יוסף־יהו'י 394–395
הגלילי שאול (ארנון) 120, 124
הגלר יצחק 443
הגר אריה (אברהם) 449
הדר־תעזיי אברהם (יואב) 449
הוברמן ישכשר (יעקב) 449
הודה אבו אל 190
הוז דב 27
הוך ברוך 443
הוך משה 448
הוכרמן הלנה (תמר) 447
הול ג'ורג' 90
הולינסקי דוד (עמי) 447
הופמן אלכסנדר 395
הר־צ'י־מין 118
הורביץ גרשון 447
הורביץ יגאל 81, 186
הורביץ צבי 310
הורוביץ דוד־דולק 247, 248, 255,
260, 399
היטלר אדולף 26, 35, 38, 47, 55–
57, 74, 82, 91, 146
הייכל יוסוף 228
הימלפרב שניאור 446
היפש אשר 444
הירשברג אליהו (חננאל) 448
הירשברג הרץ (גדעון) 395, 446
הירשהאוט שרגא 446
הירשוביץ אליעזר (ירחמיאל) 444
הכהן דוד 247, 248, 255–256
הכט יוסף 28
הלבר מרדכי־נסים (יהושע) 449
הלוי יהושע (זבולון) 446
הלוי יוסף (אביקם) 447
הלוי נתן 446
הלוי שמואל 233
הלל זהר 447
הלל־אסא מימי 447
הלפמן דן 394
הלפרט שלמה 446
הלפרין רוז 235
הלפרן אברהם 266
הלר יוסף 89, 92, 100, 140, 145,
151
המילטון, מיג'ר 202
המרמן יעקב (דוד) 448
הנגבי מיכאל 253
הס דוד (עוזי) 449
הצ'יסון דין 103
הראל יוסף 125, 286–287
הראל־אלטשולר בנימין (אלי) 444
הראל־הלפרין איסר 59, 136, 165–
166, 303, 315, 319–320, 344
הריסון אוורל 90
הרכבי יהושפט 429
הרמן דניאל 398
הרץ שרגא (גדעון) 448
הרצברג דניאל 443
הרצוג חיים (ויויאן) 165, 254, 268,
275
הר־ציון־בנצנברג יהודה 398, 450
הרצל בנימין־זאב (תאודור) 18–19,
26, 91
הררי־טרכטמן שלמה (יוחנן) 449

ו

וארבורג אוטו 18
וג'וד יאשיה 35
וגמן יששכר 94
והב יצחק 444
והב שכיב 213, 218
וולף 245
וולף ישראל (מלאכי) 448
וולפלד בני 445
וולקין דוד (בן־ענן) 450
וזה פינחס 200
וידבסקי משה 444
וידמן עמנואל 449
וידר שלמה 445
ויטקובסקי וולף 444
וייז סטפן 76, 89, 103
וויימן משה 284
ויינברגר 412
ויינגרטן, משפחה 266
ויינרבה אהרן 446
ויינשטיין ברוך 166
וייס יעקב 114
וייס נתן 445
וייס שלום 297
וייסגל מאיר 100
וייץ יוסף 245, 247–253, 255–259
וייצמן חיים 18–19, 24, 35–37, 44,
60, 76–77, 84, 86–87, 89–90, 97–
98, 100–102, 131, 236, 239, 248,
257, 366
וייצמן עזר 117, 297
וילנסקה אסתר 180
וילסון וודרו 21
וילקין, וילקינס 59, 66, 74, 82
וינברג שלמה (דני) 448
וינגייט צ'רלס אודד 26, 36
וינדמן זאב 445
וינטר מזל 447
וינטר שלמה 445
וינר יוסף 206
וינשטוק חיים (יוסף) 444
ולדמן נינה 447
ולדשטין מאיר 446
ולטר ישראל 444
ולס סמנר 115
ונסובסקי יהודה 445
וקופ ארתור 24
וקסלבלט ישראל 445
וקסמן מיכאל 79
ורד אברהם (אפרים) 401, 443
ורד בנימין (שאול) 401, 445
ורד יוסף 401

ורדי דוד 444
ורנאי ברוך 446
ורקשטל גבריאל (שמשון) 447
ורשבסקי חנוך 383

ז

זאבי דוד (יהושע) 445
זאבי רחבעם 57, 160
זאבי־וילק אריה 448
ז׳בוטינסקי זאב 19, 25, 27–28, 30, 32–33, 37–38, 40–46, 48–49, 51, 71, 78, 83, 141, 241
ז׳בוטינסקי ערי 45, 49–50, 55, 79
זביב יוסף 444
זבלי ראובן 446
ז׳בנר צבי (זהבי) 446
זגורי משה 443
זהבי־גלב יוסף (ידידיה) 445
זוהר־זלוטקין דוד (גדעון) 449
ז׳ול רפאל (שאול) 197, 450
ז׳ורבין אליעזר (פישקה) 449
ז׳ורבין שלום (ישראל) 448
זטלר אפרים 448
זטלר יהושע (מאיר) 58, 289–290, 316, 351
זיו שמעון־סיומקה (נחושתן) 448
זייד גיורא 365
זיידמן אריה 446
זיידמן רות 447
זיידמן שלמה 398
זיכל אליהו 395
זילבר יעקב 255
זילבדבאום אדיה 384
זילקה מנשה 444
זילקה רחמים (יואב) 199, 449
זינגר אברהם (עודד) 448
זינגר יוסף 446
זינגר־יורש מנחם 363, 388, 390–391, 394–395
זיפשטין אלכסנדר 281
זיתוני בנימין 443
זכריה שמואל יוסף 444
זלוטולוב שלמה 450
זלוצ׳בסקי יוסף (אבישי) 352, 400, 446
זלטקה נסים 443
זליבנסקי יהושע 445
זליבנסקי פתחיה (יועד) 288–289, 375, 383, 446
זליצקי – ראה: כרמל משה
זלמה ויקטוריה 447
זלצר רחל (עפרה) 449
זמיר יצחק (שמשון) 445
זמיר צבי 284
זעים חוסני 414–415
ז״ק גרשון 280
ז״ק זליג (סעדיה) 63–64, 67, 71
זקס איילה 322
זקס שמואל־סם 166, 315
זרחי שלמה 443
זרחי־בינדנר בצלאל (זאב) 450
זרמתי אליהו (ארגזי) 448
זרעוני בנימין 42–43, 46, 58, 120

ח

חביב אבשלום 106–107, 114
חבלין שלום 294, 305, 323, 396
חבס ברכה 35
חג׳בי יוסף־חי 443
חדד יצחק 444
חוברה אבנר (גד) 448
חוט שלום 445
חוטר־ישי אהרן 187, 339, 348, 351
חוסין בן טלאל בן עבדאללה 430
חוסין ההאשמי 21
חוסיני אמין 119, 126, 134, 140, 145–147, 181, 183, 213, 228
חוסיני ג׳מל 103, 145, 147, 246, 268
חוסיני עבד־אל־קאדר 211, 213–216, 263
חורב עמוס 421
חורב־חורזבסקי זאב (גדעון) 444
חורי פארס 246, 268
חורין יהודה 250
חושי אבא 124, 246, 251–252
חזן יעקב 258, 307, 324–325
חזן משה (שמשון) 449
חיטרון נתנאל 294, 396–398
חייכמן אהרן (דב) 32, 43, 45–46, 48, 71, 78, 226
חילביץ יעקב 79, 82
חינאווי סאמי 415
חכים אליהו (בני) 74–75, 83, 89, 97, 179
חכמוב רחמים (ציון הגלילי) 227–228, 230, 444
חלדי חוסין 213
חלפון אליעזר 446
חמו שלום 444
חמילבסקי אברהם (פינחס) 450
חממי זכרון 443
חמצני יוסף 447
חן־ציון־חנצינסקי טוביה (הרשע) 450
חנוכה שלמה 444
חנוכי אברהם 247
חסון אברהם (דוד) 448
חסון יצחק (יוסי) 448
חסין יושע (יהושע) 448
חסקי יוסף 444
חסר מזל 447
חפץ משה 446
חרבי נסים 448
חרובי שמחה 221
חרוש רבקה 447
חרות אילנה 447
חרותי יעקב (חרותי) 449
חריזי חיים 443
חריזי מאיר 444
חרלף דוד (עקיבא) 449
חתוכה אבשלום (ירמיהו) 443

ט

טביב מרדכי 365
טבנקין יוסף (אמון) 35, 38, 100, 138, 150, 152, 223, , 300, 323, 359
טבנקין יצחק 313–314
טברסקי יוחנן (יהודה) 449
טבת שבתאי 284, 286–287
טדר, מרשל 143
טדרי יוסף 443
טוב יהודה (עמוס) 444
טובי ציון (עמיקם) 449
טובי ראובן 444
טובי־אביגד ציונה (אביבה) 447
טודר צבי 444
טויסטר יוסף 395
טיין וילי 364
טל ישראל 375
טלבי אשר 446
טל־מטרני ידידיה (צבי) 348, 447
טלר יצחק (נתן) 447, 450
טמפלהוף יוסף (אוטו) 395, 400, 443
טנדלר אפרים 446
טננבוים אברהם 445
טננבוים משה 444
טסה בנימין 444
טסלר משה (דוד) 395, 446
טרבלוב עובדיה 395
טרגנו נסים (אבנר) 352, 400, 444
טרומן הרי 89–91, 103, 130, 144, 236, 239, 249
טרומפלדור יוסף 19, 21, 25
טרייביש שמואל 395
טרם יצחק 445
טרם שלום 447

י

יאיר (אברהם שטרן) 30, 32, 34, 38–39, 41–52, 54–59, 61–64, 67, 70–72, 74, 78, 80, 95, 105, 130, 176–177, 179, 226, 232, 340–341, 345–346

יאיר דוד 445

יאירי דוד (אבישי) 448

יבין זאב (נפתלי) 449

יבין יהושע 41, 46

יגן יוסף (אלדד) 449

ידין־סוקניק יגאל (ידין) 154, 158, 164, 209–210, 232, 238, 253, 260, 268, 271, 273–276, 279, 282–283, 285, 293–295, 298, 300–303, 306, 308, 314–320, 321, 330, 338, 345, 354–358, 360, 366, 380, 387, 396, 404, 407–411, 413–414, 417–418, 420, 422, 425–429

יהודאי עמיאל (נמרוד) 446

יהודה חיים (רוד) 449

יהלום־דימנט יעקב (גלעד) 448

יהל־פינקלשטיין יעקב (דוד) 446

יולזרי אליהו 445

יונגשטין מנחם (יצחק) 450

יונגשטין שמואל (אברהם) 447

יונדוף יעקב 120

יונה יונה (אריה) 450

יוניצ׳מן שמשון 240–241

יוסוף מחלם 246

יוסף דב (ג׳חף ברנרד) 36, 149, 247, 317, 320

יזדי יחזקאל (אביגדור) 449

יזרעאלי יוסף 165

יחזקאל חיים 446

יחיאל משה 446

יחיה זבולון 444

יכין יהושע (דוד) 448

יכין עזרא (אלנקם) 450

ילין עחי 394, 447

ילין־מור־פרידמן נתן (גרא) 51, 54, 56–57, 63, 66–68, 70–72, 74, 83, 85–86, 92–94, 105, 110, 116, 118, 129, 132–134, 143, 149, 159, 164–165, 167, 169, 171–172, 175–181, 183–188, 192, 194, 205, 223, 230, 233–234, 289–290, 331, 334–344, 346, 348, 351

ינאי דוד 66

ינאי שמואל 293

ינאית־בן־צבי רחל 27

יעבץ דיגה 164

יעקב דוד־אהרון 395

יעקבי דוד 446

יעקבי יעקב (שמעון) 450

יעקבי משה (אליעזר) 449

יעקבי משה (נלסון) 450

יעקבי שלמה (לוי) 450

יעקובוביץ חיים 444

יעקובוביץ יעקב 444

יעקובזון יוסף 271

יערי מאיר 151, 258, 313

יפה אברהם 270, 382–383

יפה אורי 215

יפה שאול 288, 362, 364, 384, 392

יפין שלמה (אלחנן) 445

יפת חיים (איתן) 448

יפת־שמעוני מרדכי (יוחנן) 449

יצחקי אריה 50, 226

יצחקי דוד 391

יצחקי שלום 448

יצקר, משפחת 25

ירדור־לדרמן יעקב (רשדל) 117

ירדנאי מרדכי 384

ירדני חיים 449

ירון־לוסטיג רם 141

ירושלמי אברהם (ברזילי) 449

ירושלמי אהרן (גרישה) 447

ירחובסקי ירחמיאל 280

יריב־רבינוביץ אהרן 382

ידקוני ישראל (נחמיה) 444

ישורון־סבו אליהו (נתן) 450

ישעיהו ציון (מנדל) 448

ישראלי אשר 445

ישראלי ראובן 445

ישראלי־בקר יהושע (חנניה) 349, 446, 449

יששכר דוד 444

יששכר יוסף 446

יששכר שמואל (יחיאל) 445

כ

כדורי יצחק 445

כהן אברהם (יפתח) 449

כהן אברהם 395

כהן אהרן (אבשלום) 226–227, 450

כהן אפרים (ישראל) 449

כהן בן־ציון (בדק) 450

כהן ברוך 444

כהן ברכה 447

כהן גאולה (אילנה) 93, 122, 347

כהן גבריאל 239

כהן דב 113

כהן דוד 281, 301, 334–336, 338, 344–346

כהן ויקטור 444

כהן זאב 381

כהן חנה 447

כהן יהודה 445

כהן יהודית (אורה) 173–175, 450

כהן יהושע (שפסל) 64–68, 73–74, 344, 449

כהן יוסף (אלכסנדר) 445, 449

כהן יוסף (אמנון) 446

כהן יעקב 52

כהן יצחק (אמנון) 449

כהן יצחק (זאב) 446

כהן יצחק 443–444, 447

כהן ירוחם 141, 287, 364, 391, 421–420

כהן מאיר 444

כהן מזל 447

כהן מנחם (נפתלי) 122, 447

כהן מנשה 448

כהן מרדכי 443

כהן משה 443

כהן נחמן 446

כהן נפתלי 446

כהן סעדיה 443

כהן עמיחי (בועז) 448

כהן עמיצור (אריאל) 448

כהן עקיבא (בועז) 448

כהן פינחס 450

כהן פרחי (בני) 352, 447

כהן צבי 444

כהן ציונה 227

כהן רחל 447

כהן רחמים (אבדהם) 450

כהן שלום 443

כהן שלמה 443

כהן שמעון 443

כהן־גרנק־אושרוביץ לאה (יהודית) 351, 379, 447

כהן־יניוב ציונה (נילי) 447

כהן־רבין רוזה 28

כהן־שאולי דניאל (אבידן) 448

כהן־תמון אהרן 446

כהנא בנימין 297

כוכבי אדיה 140

כילני רשיד־עלי 80, 140

כנעני יעקב 398

כספי רפאל 394

כ״ץ אליהו 31

כ״ץ אסף 365

כץ דוד 446

כ״ץ כתריאל 56, 166, 315

כ"ץ עמנואל 41–42, 68, 129
כ"ץ שמואל 116–117, 127, 167, 299, 302
כצנלסון ברל 248
כרמל אליהו 445
כרמל־זליצקי משה 138–139, 152, 164, 201, 247, 253, 271, 308–309, 382, 407–409, 411–412, 426, 428
כתבי חסון (יעקב) 446

ל

לאוסון 141
לאופר זאב 398
לב מרדכי 395
לברון צבי 448
לבון־לוביאניקר פינחס 155, 325
לביא־לוי גרשון (יעקב) 449
לבנברג יעקב 448
לבנון חנניה 364
לבני ירוחם (איתן) 81
לבני־וייס מאיר (יגאל) 448
לבני־וייס משה (אהוד) 446
לבנת־וייס עזריאל (גיורא) 120
לבקוביץ יהודה 445
לובט 235–236
לובינסקי חיים 43–45, 48, 78
לובלינר יעקב 162, 245
לובנברג שלמה 303
לובנצ"ק נפתלי (שאול) 56, 65, 67, 124
לוור נ' 130
לוי אבנר 443
לוי אברהם (ארנון) 449
לוי אברהם 445
לוי ג'וזפה 121
לוי דוד (אליעזר) 449
לוי זרח 444
לוי חיים (בן־עמי) 445
לוי יאיר 445
לוי יוסף (אהרן) 449
לוי יוסף 444–446
לוי יעל 447
לוי יצחק (לויצה) 211, 280, 308, 378
לוי יצחק (צבי) 447
לוי מנחם 446
לוי מרדכי 449
לוי מרים 447
לוי משה (מוסה) 162–163
לוי משה 443
לוי נתן (נחום) 449
לוי עובדיה 443
לוי עזרא 444
לוי שלמה 447
לוי שמעון 444, 446
לוין אוסקר 383
לוין אריה 391, 395
לוין יצחק־מאיר 237, 301, 318, 424
לוינגר מאיר (אהרון) 395, 402, 446
לוינגר שרגא 402, 444
לוינשטיין דוד 448
לויתן אהרן (משה) 448
לונדנר שמעון (יעקב) 445
לונדנר־קרבצוב שרה (חרותה) 447
לונץ יוסף (יעקב) 447
לונץ מנחם (אליעזר) 73
לופבן יוסף 187
לוריא רינה 447
לזרוס־קנוט בטי (אירנדה) 117–119
ליבונטין ג'ורג' 395
ליבנה־ליבנשטיין אליעזר 112, 187–188
ליברמן־שקלאר אברהם (גדעון) 290, 449
ליברמן־תיק רבקה (קרני) 290
ליברמנש נחמן 444
ליזרוביץ יוסף (אהרן) 321
ליזרוביץ שמואל 444
ליטמנוביץ יעקב (ארתור) 450
ליכטמן ויליאם 297–298
לינטון יוסף 119
ליפשיץ בן־ציון (דוד) 449
ליפשיץ־ליף זלמן 155, 247, 248, 250–251, 254–255
לישנסקי יוסף 19–20
לישנסקי יעקב 245
לנגספלדר־פישר נלי (הדרה) 394, 447
לנדאו אריה 413
לנדאו חיים (אברהם) 160, 167, 297, 304
לנקין אליהו (בנימין) 48, 84, 117, 120, 282, 291–292, 295
לנר דן 200, 385
לסקוב חיים (קלארק) 247, 284, 307, 309–310, 321, 323, 356, 418, 422
לסר דן 444
לקויר זאב 99–100, 238
לרנר אברהם 445
לרר - ראה: צדוק משה

מ

מאירי משה 395
מאיר־מאירסון גולדה 90, 102, 139, 154, 194, 212, 233, 237, 245, 267, 366
מאקסון בריגדיר 116
מארטין ט"ג 101, 105
מבורך יצחק 444
מבורך שמריהו 445
מגנס י"ל 76
מדהלה בנימין (שלמה) 445
מדהלה מרדכי 445
מדלול בק 214
מדמוני מנחם 221
מדן מאיר (גד) 450
מהרשק בני 323
מודחי עובדיה 446
מויאל משה 446
מוין לורד (גינס אדוארד) 61–62, 74, 77, 83–84, 97, 116, 120, 136, 144, 179
מולדבסקי משה 65
מולוטוב ויאצ'סלב 47, 117–118, 385
מונטגומרי, פילדמרשל 99, 102, 106–108, 110, 130, 135, 143, 188, 191–193, 202
מונרו אליזבט 141
מוסלי אוסוואלר 36, 196
מוסקוביץ יצחק (יגאל) 173–175, 450
מורטון ג'פרי 59, 63–64
מורי חיים 443
מוריס בני 26, 76, 140
מוריסון הרברט 87, 104, 116
מוריץ צבי 450
מוריץ רות 330
מור־מזרחי מנחם (צפניה) 449
מורצ'יק שאול 448
מורשניצנקו מרדכי 445
מושקו בן־ציון (אמנון) 450
מושקוביץ משה 333, 450
מזלי שמעון (גד) 447
מזעקי שמעון 446
מזרב שלמה 443
מזרחי (מאיר יצחק) 449
מזרחי אברהם 445
מזרחי אהרן (גבאי) 399, 443
מזרחי אליהו 443, 445
מזרחי אלישע 444
מזרחי אפרים (אבו־מוסא) 444
מזרחי ברוך (חמודה אבו־לעינין) 221
מזרחי דוד 446

מזרחי ירידיה 444
מזרחי יהודה 444, 447
מזרחי יוסף 443–444, 446
מזרחי יחזקאל (יוסף) 449
מזרחי יעקב (ישראל) 449
מזרחי יעקב 443–444, 445
מזרחי יצחק (יעקב) 449
מזרחי יצחק 443
מזרחי מנחם (דני) 443, 449
מזרחי מרדכי (יצחק) 449
מזרחי משה (בן־דוד) 445
מזרחי נסים 446
מזרחי סעריה 444
מזרחי עזרא (נפתלי) 445, 448
מזרחי עמנואל (אלי) 449
מזרחי פנינה 447
מזרחי רובר (פול) 117–118
מזרחי רחמים 120–121, 446
מזרחי רפאל (מנשה) 444
מזרחי שלום 445
מזרחי שלמה (סעדיה) 444
מזרחי ששון 446
מזר־מזרחי אהרן (בנימין) 448
מחרובסקי שלום (אריאל) 173–175, 450
מידן־מידובניק איתן (עוזי) 443
מיוחס יוסף (אברהם) 449
מייזלס יעקב (עוזי) 401, 444
מיינרצהגן קולונל 37–38, 99, 115, 119
מייסקי ראובן 446
מיכאלוביץ יעקב (אברהם) 448
מיכאלי־חמו יעקב 445
מילבוים מאיר 450
מילר אברהם (עופר) 443
מילר אברהם 395
מילר גבריאל 444
מילשטיין אורי 211–212, 226
מילשטין יעקב 444
מימון־פישמן יהודה־ליב 93, 104, 132, 163, 167, 237, 239, 293, 300–301, 313, 318, 320, 424
מימון־רכט משה 443
מימרן יצחק (ישכר) 449
מימרן יצחק 444
מימרן מרדכי 446
מינס־מנשה יהודה (יעקב) 450
מינץ חיים (אליעזר) 447
מינץ עמנואל 443
מיסקי חנה 447
מיצמכר יצחק (ישראל) 450
מיקוניס שמואל 241
מירב־מזרב יעקב (אלי) 443
מירום־הוכגליק דוד (מנחם) 448
מירנדה נסים 446
מירקין יעקב (ארנון) 449
מירקין יצחק 118
מכורש־עקל לאה (זיוה) 447
מכנס גד 210, 225, 232, 247, 249, 271
מלאך מרדכי 446
מלח אהרן 444
מלחי משה 444
מלחי שמעון 446
מליחי עזרא 443
מלכי מנחם 444
מלמר דוד (עודד) 449
מלצ'ט, לורד 31
מלצר מרדכי 445
ממיה רפאל (גבריאל) 449
מן־מונטג משה 411
מנרל עקיבא 413
מנחם דוד (גדעון) 444
מנחם חיים 446
מנחם יעקב 445
מנצור משה 443
מנקס יוסף (ינאי) 349, 446, 450
מנשה אלי 445
מנשה יוסף (טורקי) 449
מנשה רבקה 447
מנשה רפאל 449
מסחרי יוסף 445
מסלטון ראובן 446
מסר עודד 364
מסרי גבריאל (צוריאל) 395, 445
מסרי דניאל (בוקי) 443
מסרי יצחק 445
מעלים נסים 444
מצא יהושע (יוסי) 449
מקדונלד ג'מס 91, 103, 155, 252, 415
מקדונלד הרי 391
מקדונלד מלקולם 34–35, 41, 138
מקלף מרדכי 158, 247, 253, 271, 307, 309, 311, 313, 382, 408, 411, 414–415
מק־מייקל הרולד 24, 35, 64, 72–74, 81–82, 87, 117
מקמילן גורדון 109, 127, 130, 191, 202, 204, 206, 239, 388
מק־קונל 64
מרגוליו מרדכי 28–29
מרגליות יעקב (מיכאל) 449
מרחבי יעקב 445
מרטין ג'ון 87
מרידור־ויניארסקי יעקב 42, 46, 58, 78–81, 120–121, 281–284, 286, 291, 330
מרכוס רוד (מיקי סטון) 159, 286–287, 308, 311, 374, 406–407
מרלין שמואל 79, 290–291, 297
מרמר יעקב (ירידיה) 449
מרמרי יהודה 287, 364
מרמרי צבי 445
מרסה צבי (ידידיה) 117
מרקוביץ יצחק 448
מרשל ג'ורג' 235–236
משה יוסף 443
משיח אבידן (ישי) 449
משען חיים 444

נ

נאמן אליעזר 362, 394
נאצר גמאל עבד 134, 142, 364
נבנצל מנחם 447
נגב אברהם 421
נגר גדליהו 446
נגר דינה 447
נגר מאיר (יהורם) 444
נגר משה 445
נגר שלום 446
נגר־לוי נסים (מתי) 448
נדב מרגלית 447
נדב משה (דוד) 445
נדב צבי 27
נובומייסקי משה 265
נוימן־נעמן דן 396
נוסבאום יוסף (שאול) 443
נוסבום אברהם (אפרים) 296, 447–448
נוסיבה אנואר 207–208, 213
נור שמעון (חיים) 448
נחמיאס ויקטור 444
נחמני יפה 447
נחמני־נחמקין שמעון (אליעזר) 448
נחמקין אריה (אריק) 284–285, 288, 381, 384
נחשון שלמה (שמשון) 172, 450
נחשון־קפה פינחס (נחשון) 448
ניאגו סימן־טוב 445
ניב דוד 106–107
ניוטוב שמואל 162
ניומן עמנואל 102, 104
ניידיץ מאיר 443
נמרוד יודם 244

נסים מאיר 443
נסים שלמה 443
נפתלי עזרא 446
נפתלי שפרה 447
נקדימון שלמה 279, 282, 315, 323
נקר מאיר 114
נרקיס עוזי 300
נשר־אורלנסקי עמנואל 254
נתנאל צביה 447
נתנזון איסר (גדעון) 266

ס

סאדאת אנוור 134
סאנדרס אלן 64
סבוראי משה (אריה) 63–64, 450
סבח יוסף 444
סבח יעקב 447
סברדלוב יעקב 444
סגל דב 383
סגל דוד (בועז) 449
סגל הרמן 166
סגל ידידיה (גבריאל) 163, 168
סגל משה־צבי 51, 333
סדובסקי עקיבא – ראה: סער
סודיט אליעזר 122
סוזט צבי (שחר) 375, 377, 383, 447
סומיט משה 444
סופרסקי יהושע 30
סורני יהושע 446
סחרוב אליהו 157, 387
סחרוב־סהר יחזקאל 191, 257
סטאלין יוסף 118
סטבסקי אברהם 172, 290, 295
סטוקוול, גנרל 191, 201
סטנלי אוליבר 87, 130, 138
סטרובסקי יעקב 446
סטרומזה יוסף 245, 247, 253
סטרליץ חנוך – ראה: קלעי
סטרליץ מיכאל 58
סיגלר אברהם 383
סיטון דוד (גשורי) 47, 51
סיימון ליאון 241
סילבר אבא־הלל 76, 102, 104, 127, 166
סימן־טוב אברהם 445
סימן־טוב אסתר 447
סימן־טוב גנה 395, 447
סימן־טוב יעקב (אליהו) 445
סימפסון, קולונל 79
סינגלטון 103
סינוני ברוך (אליהו) 401, 446
סינוני שאול (יהושפט) 447
סינוני שמעון (גלעד) 401, 446
סיקא־אהרוני יעקב 80
סירוטקין פלטיאל (דוד) 448
סלאמה חסן 204, 213, 330, 390
סלבין חיים 157, 387
סלומון זולטן 443
סלומון יעקב 163
סלונימסקי אשר (נסים) 448
סלוצקי זאב 384
סמאטס יאן 134, 141
סמואל אדווין 391
סמואל דן 365, 391, 395
סמואל הרברט 25, 365, 391
סמילנסקי משה 27
סמסונוב זלמן 443
סמרה יעקב 443
סנדסטרום אמיל 131
סנדר ראובן 445
סנדרוביץ ישראל 444
סנה־קליינבום משה 84, 86, 92–94, 96–98, 100–101, 124, 139, 155, 188, 323
סניור בוריס 297
סניור רות 297
סנני חיים 443
סעד יצחק 446
סעדיה אביבה 447
סעדיה שמואל 443
סעיד נורי 414
סער־סדובסקי עקיבא 284–285, 288, 295–296, 369, 371, 379, 383
ספינזי יוסף 443
ספיר יוסף 233, 293, 300
ספירס אדוארד 414
ספרות ארקדי 353, 385
סקר זהבה 447
סקריאבין 117
סרברו משה (אחי־שרה) 448
סרדס ראובן 445
סרולוביץ־כהן נחה (שפרינצה) 68

ע

עבדאללה בן חוסין ההאשמי 21, 95, 143, 148, 153–154, 183–184, 190, 207–208, 223, 235, 260, 267, 277, 414, 427–429
עבד־אל־עזיז אחמד 213
עבדיצדק ציון 443
עבדיצדק שלמה 443
עברון־המבורגר בועז (יואב) 450
עדות בנימין 450
עדי רפאל 444
עדני שלום 444
עדתו אהרן (גיורא) 445
עובדיה עזרא 445
עוזיאל מתילדה (תמר) 447
עוזיאל־שורץ שושנה (אורה) 447
עוזיהו נסים (ציון) 447
עוזרי אביעד 444
עוזרי יונה 447
עויזרמן בן 206
עולי יצחק 445
עופר אברהם 187
עופר פינחס 100, 136
עופר־בלחטובסקי אמנון (נתן) 349, 446, 448
עורקי אהרן 445
עזם חלד פחה 192, 246
עזר לאה 447
עזרא אליהו 120, 124
עזרי משה 444
עזרי פינחס 446
עזריהו ארנן (סיני) 295, 337
עטיה יעקב 443
עטרי שלמה 445
עיון אברהם 444
עיסא מישל 213
עלמי מוסה 146
עמיחי יעקב 395
עמינצח־קירשנר צבי 449
עמיקם־ורהפטיג הרצל 447
עמיקם־קשאק אליהו (פינחס) 117, 187
עמיר־זבלודובסקי ישראל 280, 298, 408
עמית יעקב 258
עמית מאיר 370
עמית־פרידמן ברוך (יורם) 444
עמר אברהם 446
עמרם יצחק (רוני) 448
עמרם מרדכי 445
עמרני ציון 443
ענבי נסים (אבידן) 444
עניא אהובה 447
ענתבי מיכאל 443
ענתר דניאל 446
עפר־הרשמן יעקב (עפר) 448
עצמון־בנימין מזל (יאירה) 447
עקל לאה 447
עקנין מרדכי 443
ערבה שלמה 444
ערב־כהן יעקב (אמנון) 449
ערמוני־קסטנבאום משה (נדב) 164, 446

עשת שלום (איזנשטט פריץ) 209, 263, 309, 312, 322

פ

פאגלין עמיחי (גדעון) 82, 160, 221, 281, 291
פאראן רוי 115, 194, 196
פאראן רקס 115
פארוק, מלך 146
פג'ט, גנרל 99
פדל שלמה 445
פוגץ' גרשון (אקדחי) 447
פודהורצר אברהם 443
פוזנר שלמה (אורי) 71
פולד ברכה 97
פון־וייזל זאב 40
פוני מאיר (שאול, עמיהוד) 332–333, 448
פוסק אריה 46, 78
פוקס מנחם 444
פורסטל ג'מס 236
פורצקי אברהם (עמיקם) 449
פטיטו אשר 443
פיבישק צבי 445
פיבקו ישראל (עוזי) 450
פיוטרקובסקי דוד (אביתר) 445
פיטלסון כרמלי 364
פייגלביץ צבי (רמי) 446
פיין יוסף 261
פיין מוגרו 282, 291–292
פיין נחמן (נומו) 448
פיינברג אבשלום 19
פיינשטין מאיר 112
פייס אשר (יוחנן) 449
פילבי ג'ין 87
פינגולד שרה 447
פינהולץ שושנה 447
פינטוק שלמה 446
פינקלשטיין אברהם 443
פיסל בן חוסין ההאשמי 21
פירברג אברהם (בומי) 448
פירט אברהם (ברוך) 375, 383, 444
פישל יוסף (צבני) 448
פישמן יהודה־לייב - ראה: מימון
פישר מרדכי 395
פלאור, סרג'נט 194
פלאי מתתיהו־טוחי (מנחם) 85–86, 449
פלד־כהן רפאל (נד) 444
פלד־רומנו טובה (גאולה) 447
פלומר, לורד 24–25
פליישמן אברהם (גדעון) 448
פליקסברודט מרדכי 343–344
פלמון יהושע (ג'וש) 210, 212, 214, 247, 251–252, 414
פלמון־פולק אברהם (יחזקאל) 448
פלניגן מייק־מיכאל 391, 395
פלסי חיים (מרגלית) 450
פלץ יוחנן 285, 288, 368–370, 374, 381, 383
פלק משה 364
פנחסי יצחק (אהוד) 445
פנסו יעקב (גואל) 450
פנסו נסים (אהרן) 450
פנקס דוד־צבי 167, 300–301
פסט אליהו 395
פסמניק דניאל (יחיאל) 448
פעיל־פילבסקי מאיר (אברהם) 55, 100, 139, 158, 162, 338
פפרמן הלל 360
פקר שמואל 384
פראנק צבי (אליעזר) 449
פרגוסון 115
פרונין צבי (יואב) 64, 448
פרוסקאור משה 369
פרוצקי משה (אבשלום) 449
פרחי משה 401, 446
פרחי סעדיה 401, 444
פרחי שלמה (שמואל) 448
פריד אודי 383
פריד מרים (כוכבה) 449
פרידברג אליעזר 444
פרידלנדר עמיצור (מרדכי) 449
פרידמן אהרן 444
פרידמן יוסף 383
פרידמן משה 447
פרירמן צבי 164
פריזנד משה (בועז) 450
פריזנט לאה (אריאלה) 449
פריזנט צבי (טוביה) 445
פריינד מרדכי 450
פריצקר ישראל (גדליה) 66, 78–79
פרלסון אליעזר 191
פרמינגר אוטו 139
פרמינגר ניסן 187
פרנקו יצחק (יהודה) 450
פרנקו ראובן 121
פרנקל אברהם 446
פרנקפורט אליהו (פינחס) 445
פרס־פרסקי שמעון 234, 337, 366
פרץ שמואל 443
פררה אהרן (דן) 449
פרש מרדכי (אורי) 449
פת יעקב 28

צ

צאירי חנה 447
צאפיה אנטון 213
צבח שלום 445
צברי אהרן 445
צברי נחמיה 446
צברי שמואל 445
צדוק חיים 303
צדוק ציון 443
צדוק־לרר משה 164, 242, 268, 273, 298, 306, 309, 311, 321–323, 355–358, 367, 383, 408
צדוק־מחפוד שלום (יואב) 197, 450
צדיק יוליוס 64, 66
צהר מנחם 445
צוקרמן דוד 443
צוקרמן חוה 447
צור בועז 447
צור־צ'רטנקו צבי 371
צחור זאב 140
ציגל 373
ציון יוסף 450
ציון מרדכי 445
ציון שמואל 395, 446
ציוני יוסף 446
ציזלינג אהרן 237, 238–277, 293, 311–314, 318, 320, 424
צימרמן ישעיהו (מנשה) 449
צימרמן משה 446
צינגלנג חוה 447
צלניק יצחק 58, 63, 65
צלניק צבי (צפניה) 448
צ'מברליין נוויל 45–46
צמח־מועלם אליהו (עוזי) 449
צנטנר ראובן 364
צ'נסלור ג'ון 24–25
צסיס דב 349, 370, 381–383, 400
צסיס זוהרה 400
צפא מוחמד 213
צפוואת איסמעיל 146
צפורי דוד 446
צפריר־פולק שמחה (נמרוד) 449
צ'רנוביץ־אבידר ימימה 164
צרפקין 144
צ'רצ'יל וינסטון 62, 74, 77, 84–87, 89, 97, 116, 130–131, 141

ק

קאוקג'י פאוזי 146, 183, 213–214, 218, 230, 253, 358–359, 382, 403, 410, 412–413, 425
קאסט ארצ'ר 141

קאפאראטה 194
קאשי חיים 194
קדוגן אלכסנדר 351
קדרון מרדכי 317
קהא אהרן 446
קהתי עמרם 120
קובי רפאל (אבשלום) 445
קוזלובסקי אפרים 398
קוטו פינחס 445
קוטיק יעקב (שרגא) 446
קוטליצקי ברוך (אברהם) 400, 445
קוטליצקי רות (עדית) 400, 447
קולק טדי 385
קומרוב ברוך 165
קון בלה 412
קונביזור 390
קונורטי מרדכי 444
קונקוויסט א"א 113
קופל יהודה 162
קופל לסלו (וילי) 448
קופמן עתידה 447
קוצר אריה 40, 45–46, 65, 72
קוק הלל (פיטר ברגסון) 117, 286
קור שלמה 241
קורח אליהו (גדעון) 450
קורח יוסף (שאול) 445
קוריאל דוד 446
קורלנדר מרדכי 443
קורמן מרדכי 446
קורעל־קורלניק עודד (אבשלום) 448
קורף ברוך 119
קורפו חיים 79
קורץ משה־אריה 164–166, 179, 187, 334–339, 342
קזז רפאל (אפרים) 445
קטינקא שמואל 307
קטלינג ריצ'רד 64
קי מ' 236
קידר־מזרחי אלי 449
קיזור אריה 383–384
קילזי משה 443
קילצ'בסקי אליהו 444
קילצ'בסקי משה 444
קינג אשר 42, 47
קינן־לוין עמוס (יוחנן) 446
קיסרי צבי (אליהו) 446
קיפניס אביגדור 448
קירקברייד אלכסנדר 259
קירשנבאום נחמן (נמרוד) 450
קלדרון יוסף 446
קלדרון יעקב (דב) 448
קלחנר יוסף 52
קלייב סילבי 392, 395
קלייטון, בריגדיר 145–146, 180–183
קליין יוסף 450
קליין מנחם (יהודה) 448
קליינפלד גאון 446
קליפורד 236
קלמן משה 299
קלמר יעקב 446
קלעי־סטרליץ חנוך 32, 42–43, 45–48, 52, 58, 226
קמארה אהרן (יהודה) 448
קמחי ג'ק ודוד 135, 138, 140, 203, 235, 255
קמחי־מלר צבי (יהודה) 450
קמנצקי אריה 28
קמנצקי גדליה 163
קמרי יהודה 444
קנוט בטי־אליזבט – ראה: לזורוס
קנטי ליאון 381, 383
קנטרוביץ יצחק 445
קניג ישראל (שמשון) 450
קנינגהם אלן־גורדון 95, 97, 107, 108, 110, 113, 130, 143, 188, 191–192, 194, 206, 212, 237, 238–239
קנר חיים 444
קסטלר ארתור 36, 109, 190, 204, 242, 284, 299, 302
קסטנר 62
קסלר צבי (יחיאל) 352, 383, 446
קפלן אליעזד 154, 237–238, 247, 249–250, 257, 277, 313, 320, 424, 427
קפלן אריה 280
קצנלסון יוסף 33
קראיני דוד 443
קראם בארטלי 103
קרבינסקי שמעון (גדעון) 448
קרואני אביאסף (עוזי) 449
קרויטוב ברוך 444
קרול דב 364
קרון דוד 212, 262, 317
קדוסמן ריצ'רד 103
קריזל־חגאי שמואל 289, 353
קריידן יוסף (ג'ו) 353
קריניצי אברהם 166, 232–233, 246, 293, 300, 315
קרינ'־ג'ונס 90, 131–132, 192
קרמין יוסף 43
קרמפל מרדכי 383
קרמר יהושע (ציון) 450
קרן־קרגלניקוב יצחק (שאול) 445
קרנס ראלף 43
קרסקי 40
קרפל דליה 335
קשאני אליעזר 112

ר

ראובני נסים (יונתן) 445
ראסק דין 235–236
רבדל זלמן 117, 446
רבדל־יחזקאל יהודית (אביגיל) 344
רבין יצחק (עמירם) 150, 193–194, 271, 294, 296, 303, 305, 307, 359, 407, 421
רבין לאה 150
רבינא חיים (אבשלום) 446
רבינוב ברוך 162
רבינוביץ מאיר 381
רבינוביץ משה 280
רביץ אברהם (נמרוד) 450
רבלין יצחק (אליעזד) 448
רבלין משה (רפאל) 449
רובוביץ אלכסנדר (חיים) 115–116, 172
רובין אהרן 445
רובין ראובן (עמיחי) 448
רובינשטיין צבי 448
רובק אהרן 443
רורי נחמיה 446
רוז בילי 141
רוזבלט פרנקלין דלנו 36, 87, 89
רוזוב רפאל 49
רוזן מרים 447
רוזן שבתאי 414
רוזן־זינקובסקי אמנון (אברהם) 446
רוזן פינחס (רוזנבליט פליקס) 237, 238, 240, 311, 320, 424
רוזנבוים יוסף (ברוך) 73
רוזנברג ג'רי 296
רוזנברג יעקב (יואב) 448
רוזנברג משה 32–33
רוזנברגר טיבי (ולטר) – ראה: אילת מתתיהו
רוזנובסקי ברוך (זיו) 449
רוזנזון אריה (יצחק) 450
רוזנטל יוסף (אבנר) 450
רוזנצוייג חיים 444
רוזנר משה 445
רוט חיים הלל (אדמוני) 449
רוט יוסף (דניאל) 446
רוטברג מאיר 28–29
רוטה יעקב (אורי) 383, 445
רוטנברג אדמן 365
רוטנברג פינחס 20, 27, 42, 46

רוטשטיין חיים (ניסן) 449
רוטשטיין יהודה 446
רוטשילד בנימין ("הנדיב") 18
רוטשילד שמואל 383
רוכל יוסף – ראה: אבידר
רומל ארווין 67
רונן־רוט מאיר (יוסף) 449
רוסא חנוך 416, 448
רוסו אברהם 444
רוסוניק יעקב (עמי) 444
רוסנק משה (אברהם) 333, 449
רופין ארתור 18
רוקח ישראל 34, 127, 166, 202, 233, 293, 300, 315, 327
רזיאל רור (ב"ח, בן־ענת) 30, 32–34, 39, 41–43, 45–49, 51–52, 58, 78–81, 226
רזיאל־נאור אסתר 46
רזניצקי יצחק 447
רזניק יוסף 446
רזניק שרגא 445
רז־רוזנפלד צבי 448
רטנר יוחנן 28, 31, 139, 154, 156, 209, 215, 273, 276, 306, 311–312, 338, 355–357, 360, 407
ריבנטרופ 47, 385
ריבקוף מרטין־אלן 297
ריבקיס מרדכי 444
רידמן צבי (אורי) 449
רייזמן בוריס 395
רייזר יעקב 204
ריינגלס זאב 445
רילי ויליאם 415
רימן אריה 444
רימר צבי 395
רינות־רינהולד חנוך 422
ריפתין יעקב 93, 101, 151, 155, 254, 262, 325
רמבה אייזיק 48
דמז אהרן 298
רמז דוד 132, 167, 237, 238, 320, 424
רעני דוד 447
רפאל־רופר גדעון 422
רפופורט קלמן 446
רפטור ברל 301, 324
רצון אברהם 446
רצון אשר (ציון) 449
רצון יוסף 444
רצון משה (בניהו) 450
רשלבך יוסף (ישראל) 449

ש

שאו ג'ון 73, 82, 109
שאריש יעקב 446
שאול משה 446
שאולי אברהם 446
שאולי ויקטור 446
שאולי יוסף 445
שאלתיאל דוד 56, 154, 261, 265, 270, 280, 349, 359, 378, 380, 408
שאקו ברוך (יעקב) 449
שבח אברהם 444
שבח עזרא 447
שביט־שטראוך יהודה 449
שבת יהושע 444
שבת יוחאי 446
שבת עזרא 445
שבתאי חיים (רן) 375, 383, 445
שבתאי־לוי יעקב (ישראל) 449
שגיא־אמסטרדם חיים (ירמיהו) 449
שדה־לנדוברג יצחק (יורם) 27, 59, 75, 86, 93, 96–97, 101, 124, 151, 153–155, 164, 209, 211, 262, 270–271, 273, 284–285, 287–290, 305, 325–326, 332, 334, 344–347, 350–351, 353, 355–360, 362–364, 366–368, 374–375, 377, 381, 385–386, 392, 395–398
שדמי נחום 351
שהמי־פינקלשטין צבי (דני) 395, 444
שובלי סעדיה (עמיקם) 444
שובלי שלום 443
שובקי, משפחת 174, 181
שוהם אברהם 447
שוורץ ראובן 19
שוחט ישראל 27
שולב מנחם (יהודה) 448
שולמן פול 292–293, 295
שומכר מכס 204
שומר־וכטר אלכס (יפתח) 450
שומרון־סובול דוד (עלי) 224, 230, 450
שומרון־סובול צפוני (צפוני) 119, 450
שומרוני־מזרחי יעקב 445
שועלי זאב (פינחס) 445
שורץ יצחק 445
שושן נסים (בן־אליהו) 447
שושני אברהם 446
שושני אליעזר 305, 321, 323, 334
שחורי ישראל 215
שחם־שכטר מישאל 212, 268, 408
שחף־מנדלוביץ צבי 445
שחף־נגיד ידידה (יעל) 447
שחר ישראל (יגאל) 444
שחר־סבח שלמה 444
שטורמן חיים 27
שטיינר יוסף (ישי) 449
שטיין יחזקאל (יחיאל) 449
שטיינר וילי 395
שטינברג אברהם 447
שטרן אברהם – ראה: יאיר
שטרן רוני 51
שטרנברג גבריאל 449
שטרנברג חיים 226
שטרסמן לילי 40
שיאון־קרובלניק יורם (אביעזר) 445
שיבובסקי ישי (גדערן) 448
שיטרית בכור 165, 237, 247, 249, 252, 257, 262, 264, 320, 424
שייב ישראל – ראה: אלדד
שייבה שמעון 120
שילוח־זסלני ראובן 193, 247, 251, 271, 303, 414–415, 428–429
שילוני שמחה 296
שיף יעקב 194
שיף ישורון 378
שיף מנחם (יעקב) 449
שיף פינחס 445
שיפוני־הובדמן יעקב 289, 391, 395, 400
שיקלר אברהם (יעקב) 445
שישאקלי אדיב 213, 415
שכטמן יוסף 40–41, 45, 48, 251
שכטר אליהו 446
שלום בנימין (מיכאל) 449
שלזינגר מקס (בן) 448
שלח־הלפרין אוריאל (יונתן רטוש) 186
שמאי זאב (רז) 444
שמאי מאיר (גדערן) 444
שמואל אלי (שאול) 443
שמואלביץ מתתיהו (צור) 73, 179, 450
שמואלוב אליהו (מתתיהו) 450
שמואלי־בנקהלטר נתן (שמואל) 448
שמול מרגלית 447
שמוע עובדיה 445
שמחוני אסף 322
שמיר אריה 444
שמיר הימן 298
שמיר דחל 447
שמיר־יזרניצקי יצחק (מיכאל) 57–

58, 68, 70–72, 86, 101, 121, 171, 179, 290, 331, 338, 340
שמיר־רבינוביץ שלמה 270–271, 355–357, 360, 408–409, 428
שמיר־מזרחי יוסף (יהושפט) 449
שמע אברהם 443
שמעונוביץ־שמעוני דוד 33
שמעוני חביב (ארנון) 448
שמעוני יוסף 443
שמעתי יעקב 247, 248, 251, 253, 446
שמרוני נחמיה (עמירם) 446
שמריהו יעקב 443
שמש אברהם 447
שמש אלברט (חיים) 449
שמשוני נחמן (דוד) 446
שמשי זכריה 445
שמשי שאול 443
שמשי שמעון 445
שנייוייס דוד (זמיר) 449
שנקמן יעקב (בן־אברהם) 390, 445
שפילמן אנשל (אריה) 73, 122
שפילמן יוסף (צוד) 444, 449
שפיצר דוד (יגאל) 448
שפירא דוד 444
שפירא יהושע 444
שפירא יעקב־שמשון 351
שפירא משה־חיים 101, 163–164, 167, 237, 238, 277, 280, 293, 301, 311, 313, 320, 424
שפירא צבי 445
שפירא־ראובני חסיה (אלינוער) 73
שפי־שפושניק עמוס (נתן) 450
שפס מנחם (יחזקאל) 449
שפר אליעזר (עוזי) 450
שפר זאב 155
שפרינצק יוסף 249, 280, 324
שצמן צבי (שמיר) 383, 446
שקולניק לוי – ראה: אשכול
שרגר שרגא (יהודה) 444
שרון אריאל 399
שרוני־שרנשי מנחם (נדב) 444
שריג נחום (סרגיי) 270, 366, 407
שרנשי אליהו 445
שרעבי (סימן־טוב?) אסתר 447
שרעבי דוד 444
שרעבי יוסף (ניצני) 444
שרעבי יוסף (סעריה) 448
שרעבי משה 444
שרעבי ציונה 449
שרעבי שמואל 443
שרף זאב 138, 237–239, 250, 261, 425
שרצקי יהושע 443
שדד אלימלך 445
שדת־שרתוק משה 24, 35, 75, 77, 125–126, 134, 136, 144, 148, 211, 235–238, 244, 247–250, 252, 257, 259, 274, 282, 299, 311–312, 318, 366, 414, 424–426
ששון אברהם (אהוד) 450
ששון אליהו 209, 213–214, 249, 253–254, 259–260, 415, 428–429
ששון הרצל 443

ת

תבואה יפה (אילנה) 164, 393, 400, 447
תבואה ישראל (עזרא) 64, 164, 350, 395, 400, 445
תבורי צבי 73, 447
תבורי שלמה 288, 364
תבורי־תירם רחמים (יפתח) 448
תבין־פרשטיי יעקב 93, 160
תהומי־זילברג אברהם (גדעון) 28–31, 39
תורג'מן מרדכי־מרקו 395
תורמוס חליל 263
תזי יששכר 443
תירושי־ברנדויין אלחנן (חנניה) 448
תירם רחמים 444
תל עבדאללה 263, 422, 427–429
תם דוד (אמנון) 446
תמימי רפיק 228
תמיר שמואל 62
תמיר־ליפסקי חיים 395, 397–398
תנעמי רחמים (יצחק) 445
תעזי שמואל 444
תעיזי משה 445
תעיזי שמואל (בן־שלום) 400, 447
תרזי יעקב 80

מפתח הכינויים

א

אבו־מוסא – מזרחי אפרים

אביאל – אליאב־לבשטיין יעקב

אביבה – טובי־אביגד ציונה

אביגדור – יזדי יחזקאל

אביגיל – רבדל־יחזקאל יהודית

אבידן

– כהן־שאולי דניאל

– ענבי נסים

אביעזר

– אלקלעי שלמה

– שיאון־קרובלניק יורם

אביקם – הלוי יוסף

אבישי

– זלצ׳בסקי יוסף

– יאירי דוד

אביתר – פיטרס־פיטרקובסקי דוד

אבנר

– אחישר־אקהייזר חיים

– אילת־רוזנברגר ישראל

– אפרתי־מזרחי יעקב

– גולדשטיין יחזקאל

– גרשון סלבטור

– טרגנו נסים

– רוזנטל יוסף

אברהם

– הגר אריה

– יונגשטין שמואל

– כהן רחמים

– לנדאו חיים

– מיוחס יוסף

– מיכאלוביץ יעקב

– פעיל־פילבסקי מאיר

– קוטליצקי ברוך

– רוזן־זינקובסקי אמנון

– רוסנק משה

אבשלום

– כהן אהרן

– פרוצקי משה

– קובי רפאל

– קורעל־קורלניק עודד

– רביצא חיים

אדמוני – רוט חיים הלל

אדר – ברגר מנחם

אהוד

– אביגד רפאל

– אביעד־שטרן גרשון

– אדליך נחמן

– לבני־וייס משה

– פנחסי יצחק

– ששון אברהם

אהרון

– ביאלקה־וייס שמואל

– לוינגר מאיר

– לוי יוסף

– ליזרוביץ יוסף

– פנסו נסים

אוטו – טמפלהוף יוסף

אור – אור־אורטש דוד

אורה – כהן יהודית

– עוזיאל־שורץ שושנה

אורי

– פוזנר שלמה

– פרש מרדכי

– רוטה יעקב

– רידמן צבי

אוריאל – ברושי־ברורץ יוסף

אחיטוב – בן־פזי־ברזנזניק שמעון

אחיעזר – בן־חנן־זליקסון שלמה

אחי־שרה – סרברו משה

אילנה

– כהן גאולה

– תבואה יפה

אירנדה – לזרוס־קנוט בטי

איתי – בארי־בירנצווייג איסר

איתן

– בן־חורין יוסף

– יפת חיים

– לבני ירוחם

אלדד

– אלדד־שייב ישראל

– יגן יוסף

אלון – ארזי יהודה

אלחנן – יפין שלמה

אלי

– בוני דוד

– הראל־אלטשולר בנימין

– מזרחי עמנואל

– מירב־מזרב יעקב

אליאב – דדשוב אדם

אליהו

– בקמן יעקב

– סימן־טוב יעקב

– סינוני ברוך

– קיסרי צבי

אלינוער – שפירא־ראובני חסיה

אליעזר

– אילון־אלימלך אברהם

– בן־הר־בכר אברהם

– גפני יהודה

– דפני־לורברבוים יצחק

– יעקבי משה

– לוי דוד

– לונץ מנחם

– מינץ חיים

– נחמני־נחמקין שמעון

– פראנק צבי

– רבלין יצחק

אלישע

– אהרונסון ירחמיאל

– בר־יוסף־שטיץ נתן

– גפני שרגא

אלכסנדר – כהן יוסף

אלנקם – יכין עזרא

אמון – טבנקין יוסף

אמיתי – בן־גורין דוד

אמנון

– בר־עם־ברמן בנימין

– גנוסר־גולדפרב פנחס

– כהן יוסף

– כהן יצחק

– מושקו בן־ציון

– ערב־כהן יעקב

– תם דוד

אסף – בן־דב ברוך

אפרים

– ורד אברהם

– נוסבום אברהם

– קזז רפאל

אקדחי – פוגץ׳ גרשון

ארגזי – זרמתי אליהו

ארזיה – בן־תור־וינטר נחמיה

אריאל

– ארז יחיאל

– גרנביץ שמואל

– כהן עמיצור

– מחרובסקי שלום

אריאלה – פריזנט לאה

אריה

– ברדנוב עדי

– בר־יהודה־יהודה מרדכי

– בש אברהם

– יונה יונה

– סבוראי משה

– שפילמן אנשל

ארנן

– ארנון־רשלבך אברהם

– הגלילי שאול

– לוי אברהם

– מירקין יעקב

– שמעוני חביב

ארתור – ליטמנוביץ יעקב

אשר – ארד־מזרחי חיים

ב

בומי – פירברג אבדהם
בועז
– אילון־לשצינר צבי
– גור־וייס יהודה
– כהן עמיחי
– כהן עקיבא
– סגל דוד
– פריזנד משה
בוקי
– אבנון־איינבינדר ברוך
– מסרי דניאל
בורקה – ברלב־ברלוביץ ברוך
ב״ח, בן־ענת – רזיאל דוד
בית־הלחמי – גהתיה־גזונדהיט מתתיהו
בן – שלזינגר מקס
בן־אברהם – שנקמן יעקב
בן־אליהו – שושן נסים
בן־דוד – מזרחי משה
בן־עמי – לוי חיים
בן־ענן – וולקין דוד
בן־ציון
– אבן־זהר־רובינשטין יצחק
– אברמוביץ משה
– ברזני משה
– גולדברג משה
– גונן־גוזיננסקי בנימין
בן־שלום – תעיזי שמואל
בני
– חכים אליהו
– כהן פרחי
בניהו – רצון משה
בנימין
– לנקין אליהו
– מזר־מזרחי אהרן
בצלאל – אביטל־אבוטבול דוד
ברוך
– פירט אברהם
– רחנבוים יוסף
ברזילי – ירושלמי אברהם
ברן – אדן אברהם
ברק
– כדנר אהרן
– כהן בן־ציון

ג

גאולה – פלד־רומנו טובה
גבאי – מזרחי אהרן
גבריאל
– ממיה רפאל
– סגל ידידיה
גד
– חוברה אבנר
– מדן מאיר
– מזלי שמעון
– פלד־כהן רפאל
גדליה – פריצקר ישראל
גדעון
– אנצלביץ גרשון
– דנקר שלום
– הירשברג הרץ
– הרץ שרגא
– זוהר־זלוטקין דוד
– חורב־חורזבסקי זאב
– ליברמן־שקלאר אברהם
– מנחם דוד
– נתנזון איסר
– פאגלין עמיחי
– פליישמן אברהם
– קורח אליהו
– קרבינסקי שמעון
– שיבובסקי ישי
– שמאי מאיר
– תהומי־זילברג אברהם
ג׳ו – קריידן יוסף
גואל – פנסו יעקב
ג׳וש – פלמון יהושע
ג׳ג׳י – אורלי־גרשוני בנימין
גיורא
– בכר אברהם
– בן־יהורה משה
– בר־גיורא־פדר יהודה
– לבנת־וייס עזריאל
– עדתו אהרן
גיל – גיל־נח אברהם
ג׳ימי, יואב – ארז חיים
גינס אדוארד – מוין לורד
גלבוע – בגין־המאירי דוד
גלעד
– יהלום־דימנט יעקב
– סינוני שמעון
ג׳מס – בן־גל מיכאל
גן – גרטי נסים
גרא – ילין־מור־פרידמן נתן
גרישה – ירושלמי אהרן
גשורי – סיטון דוד

ד

דב
– גליק־ברקוביץ צבי
– חייכמן אהרן
– קלדרון יעקב
דגני – דגני־וולפה משה
דדו – אלעזר דוד
דוב – גרנק־גורן יעקב
דוד
– אפרתי־מזרחי עמנואל
– המרמן יעקב
– חסון אברהם
– טסלר משה
– יהודה חיים
– יהל־פינקלשטיין יעקב
– יכין יהושע
– ליפשיץ בן־ציון
– נדב משה
– סירוטקין פלטיאל
– שמשוני נחמן
דינה – אלטשולר בת־שבע
דן
– בלאו דוד
– גנור־גרינברג יעקב
– דורי־דוסטרובסקי יעקב
– פררה אהרן
דני
– דרורי־פרילנד אהרן
– וינברג שלמה
– מזרחי מנחם
– שהמי־פינקלשטין צבי
דניאל – רוט יוסף
דרור – בן־עוזיהו מרדכי

ה

הדי – דבירי חיים
הדרה – לנגספלדר־פישר נלי
הושע – חן־ציון־חנציגסקי טוביה
הלל
– בן־ישראל־גולדברג חיים
– גלילי ישראל
המהנדס – גבעון־גולדשטיין יוסף
הרמן – באטוס פליקס־רפאל

ו

ויוריאן – הרצוג חיים
ויטוריו – אלבו ויקטוד
וילי – קופל לסלו
ולולה – איבינסקי זאב
ולטר – אילת מתתיהו
ורדה – אליאב־ליפנר רבקה

ז

זאב
– ברזילי־בראון מרדכי
– דגון־פישל נחמיה
– זרחי־בינדנר בצלאל
– כהן יצחק

מפתח הכינויים

זבולון
- בית־צורי אליהו
- הלוי יהושע
זהבי – ז׳בנר צבי
זוריק – דיין זהר
זיו – רוזנובסקי ברוך
זיוה – מכורש־עקל לאה
זמיר – שנייוייס דור
זרח – דרורי טוביה

ח
חבקוק – בצלאל יעקב
חגי – אשד־אידלשטין שלמה
חיים
- נזר שמעון
- רובוביץ אלכסנדר
- שמש אלברט
חינגו – גרמה שלום
חמדה – בלסקי שרה
חמדה אבר־לעיץ – מזרחי ברוך
חננאל – הירשברג אליהו
חנניה
- ישראלי־בקר יהושע
- תירושי־ברנדויץ אלחנן
חרותה – לונדנר־קרבצוב שרה
חרותי
- אמפר אברהם
- חרותי יעקב

ט
טוביה – פריזנט צבי
טורקי – מנשה יוסף

י
יאירה – עצמון־בנימין מזל
יגאל
- גומלי מנחם
- לבני־וייס מאיר
- מוסקוביץ יצחק
- שחר ישראל
- שפיצר דוד
ידידיה
- גלביץ אביגדור
- זהבי־גלב יוסף
- מרמר יעקב
- מרסה צבי
יריד־עם – אורבוך חיים
ירין – ידין־סוקניק יגאל
יהודה
- אלוני־לוי שאול
- אנגל מנחם
- אשכנזי הלל
- טברסקי יוחנן
- פרנקו יצחק
- קליין מנחם
- קמארה אהרן
- קמחי־מלר צבי
- שולב מנחם
- שרגר שרגא
יהודית – כהן־גרנק־אושרוביץ לאה
יהונתן – ברזילי־חדד אליהו
יהורם – נגר מאיר
יהושע
- גיל־גילפיקס משה
- דרורי־פוקס משה
- הלבר מרדכי־נסים
- זאבי דוד
- חסין יושע
יהושפט
- סינוני שאול
- שמיר־מזרחי יוסף
יואב
- ארז־רייזמן משה
- הדר־תעיזי אברהם
- זילקה רחמים
- עברון־המבורגר בועז
- פרונין צבי
- צדוק־מחפוד שלום
- רוזנברג יעקב
יואל – בהרב אברהם
יוד׳י – אריה יוסף
יוחנן
- הררי־טרכטמן שלמה
- יפת־שמעוני מרדכי
- פייס אשר
- קינן־לרן עמוס
יונתן
- דוד שמעון
- ראובני נסים
יוסי
- אשקלון מנחם
- בלושטיין יצחק
- חסון יצחק
- מצא יהושע
יוסף
- אלידר־סולימנוב יצחק
- בור אמנון
- ברוך רפאל
- בדזילי משה
- גדסטן אהרן
- וינשטוק חיים
- מזרחי יחזקאל
- רונן־רוט מאיר
יועד – זליבנסקי פתחיה
יורם
- אהרוני יעקב
- בן־עזריה־גורגי אברהם
- בריצי משה
- גרינברג יצחק
- גרשון דוד
- עמית־פרידמן ברוך
- שדה־לנדובורג יצחק
יחזקאל
- בן־עמי אליעזר
- פלמון־פולק אברהם
- שפס מנחם
יחיאל
- ישששכר שמואל
- פסמניק דניאל
- קסלר צבי
- שטיין יחזקאל
ינאי – מנקס יוסף
יעל
- איל־שרעבי חנה
- שחף־נגיד ידידה
יעקב
- הוברמן יששכר
- כתבי חסון
- לביא־לוי גרשון
- לונדנר שמעון
- לונץ יוסף
- מזרחי יצחק
- מינס־מנשה יהודה
- שאקו ברוך
- שיף מנחם
- שיקלר אברהם
יפתח
- אלוני־כליף בלפור
- בכר שמעון
- גורן־גרנביץ יעקב
- כהן אברהם
- שומר־וכטר אלכס
- תבורי־תירם רחמים
יצחק
- יונגשטין מנחם
- מזרחי מרדכי
- רוזנזון אריה
- תנעמי רחמים
יקותיאל – ארנס מיכאל
ירחמיאל
- בן־אמתי־שימבורסקי דב
- הירשוביץ אליעזר
ירמיהו
- בוקסבוים מנחם
- גורן־גורונצ׳יק שלמה
- חתוכה אבשלום

- שגיא־אמסטרדם חיים ישי
- אגולסקי אברהם
- משיח אבידן
- שטייזנר יוסף
ישראל - אוהב־עמי־חבשוש יצחק
- בר־גיורא משה
- זיורבין שלום
- כהן אפרים
- מזרחי יעקב
- מיצמכר יצחק
- רשלבך יוסף
- שבתאי־לוי יעקב
יששכר - מימרן יצחק

כ

כוכבה - פריד מרים

ל

לוי
- ברמץ שמעון
- יעקבי שלמה
לוין - ברון עקיבא
לויצה - לוי יצחק

מ

מאיר - זטלר יהושע
מאירה - ברטפלד־בריצי אסתר
מזל - בנאי יעקב
מזלי - דורגיל־הוכגליק משה
מיאטעק - אשכנזי מנשה
מיכאל
- אבנרי־יולק יעקב
- מרגליות יעקב
- שלום בנימין
- שמיר־יזרניצקי יצחק
מיקי סטרן - מרכוס דוד
מישה - בן־יעקב אברהם
מלאכי - וולף ישראל
מנדל - ישעיהו ציון מנחם
- אלימלך דוד
- מירום־הוכגליק דוד
- פלאי מתתיהו־טודי מנשה
- מזרחי רפאל
- צימרמן ישעיהו
מרגלית - פלסי חיים
מרדכי - פרידלנדר עמיצור משה
- בראשי שלום
- לויתן אהרן
מתי - נגר־לוי נסים
מתתיהו
- גהסי יאיר
- שמואלוב אליהו

נ

נדב
- ערמוני־קסטנבאום משה
- שרוני־שרנשי מנחם
נומו - פיין נחמן
נורית - אמיגה־חרי יוכבד
נחום - לוי נתן
נחושתן - זיו שמעון־סיומקה
נחמיה - ירקוני ישראל
נחשון
- גרינבלט אפרים
- נחשון־קפה פינחס
נילי
- גולדשטין־אולנסקי חנה
- כהן־יניוב ציונה
ניסן - רוטשטיין חיים
ניצני - שרעבי יוסף
נלסון - יעקבי משה
נמרוד
- יהודאי עמיאל
- צפריר־פולק שמחה
- קירשנבאום נחמן
- רביץ אברהם
נסים - סלונימסקי אשר
נפתלי
- איזנטל יצחק
- יבין זאב
- כהן מנחם
- מזרחי עזרא
נתן
- אלמוג־סוקוליק דוד
- טלר יצחק
- ישורון־סבו אליהו
- עופר־בלחטובסקי אמנון
- שפי־שפושניק עמוס

ס

סיני - עזריהו ארנן
סעדיה
- ז"ק וליג
- מזרחי שלמה
- שרעבי יוסף
ספיר - אבהר אמנון

ע

עדית - קוטליצקי רות
עודד
- זינגר אברהם
- מלמד דור
עוזי
- ברמן דב
- הס דוד
- מידן־מידובניק איתן
- מייזלס יעקב
- פיבקו ישראל
- צמח־מועלם אליהו
- קרואני אביאסף
- שפר אליעזר
עופר - מילר אברהם
עזרא
- בן־אליהו־מזרחי יצחק
- בן־דוד יוסף
- תבואה ישראל
עלי
- גרייבר אליעזר
- שומרון־סובול דוד
עמוס
- אידלשטיין משה
- בנבנישתי יוסף
- גולדמן מאיר־מקס
- טוב יהודה
עמי
- אליבא־אוליברו מרדכי
- הולינסקי דור
- רוסוניק יעקב
עמיהוד
- בן־הרואה איתמר
- פוני מאיר
עמיחי
- גוטליב דוד
- רובין ראובן
עמינדב - דרורי־פרנקפורט יוסף
עמיצור - בר־יהושע שמעון
עמיקם
- טובי ציון
- פורצקי אברהם
- שובלי סעדיה
עמירם
- רבין יצחק
- שמרוני נחמיה
עמרם - בן־ברוך־מזרחי יוסף
עפר - עפר־הרשמן יעקב
עפרה - זלצר רחל
עקיבא - חרלף דוד
עשהאל - בן־משה יחזקאל
עשו - בורנשטיין מאיר

פ

פול - מזרחי רובר

פיטר ברגסון – קוק הלל
פינחס
– גרנביץ נתן
– חמילבסקי אברהם
– עמיקם־קשאק אליהו
– פרנקפורט אליהו
– שועלי זאב
פישקה – ז׳ורבין אליעזר
פרד הריס – גרוניך לונל פרדריך

צ

צבי
– אמסטרדמר מאיר
– אפנצלר אורי
– טל־מטרני ידידיה
– לוי יצחק
צבני – פישל יוסף
צדקיהו – גרשון נסים
צור
– שמואלביץ מתתיהו
– שפילמן יוסף
צוריאל – מסרי גבריאל
ציון
– דרוקר שבתאי
– עוזיהו נסים
– קרמר יהושע
– רצון אשר
ציון הגלילי – חכמוב רחמים
צפוני – שומרון־סובול צפוני
צפניה
– מור־מזרחי מנחם
– צלניק צבי

ק

קולחוזניק – בנטוב יעקב
קלארק – לסקוב חיים
קרני – ליברמן־תיק רבקה

ר

ראובן – אביאני משה
ראובני – אהרנסון מלאכי
רוני
– בן־אריה ירמיהו
– עמרם יצחק
רות – גינצלר לאה
רז – שמאי זאב
רמי – פיינגלביץ צבי
רן – שבתאי חיים
רפאל – רבלין משה
רפול – איתן רפאל
רפי – אלי־עילי יצחק
רשדל – ירדור־לדרמן יעקב

ש

שאול
– בורנשטין שמואל
– גורלי־ונטורה ברוך
– גלעדי אליהו
– גרוס מאיר
– דגני־קורנגולד מרדכי
– ורד בנימין
– ז׳ול רפאל
– לובנצ׳יק נפתלי
– נוסבאום יוסף
– קורח יוסף
– קרן־קרגלניקוב יצחק
– שמואל אלי
– פוני מאיר
שחר – סווט צבי
שיקה – בקמן ישעיהו
שלום – דריימן שמואל
שלמה
– אלון־יזדי ששון
– אנגל מאיר
– בר־גיורא־חרפוף חיים
– מדהלה בנימין
– שמיר־רבינוביץ
שמואל
– איבזוב אלישע
– ביאלה דוד
– פרחי שלמה
– שמואלי־בנקהלטר נתן
שמחה – בז׳ה יום־טוב
שמיר – שצמן צבי
שמעון – יעקבי יעקב
שמשון
– בן־דב שבתי
– ורקשטל גבריאל
– זמיר יצחק
– חזן משה
– נחשון שלמה
– קניג ישראל
שפסל – כהן יהושע
שפרינצה – סרולוביץ־כהן נחה
שרגא
– דורון־אבן־צבע יצחק
– קוטיק יעקב
שרה – אהרוני־בלומשטיין רינה
שרל – גרדוש קריאל

ת

תמר
– הוכרמן הלנה
– עוזיאל מחילדה
תרנגול – אלוני אליהו

מפתח לאתרים

א

אבר־גוש 195, 359
אבר־דיס 147
אבר־זוריק 253
אבר־ככיר - ראה: שכונות
אבר־עגילה (סיני) 428
אבר־שושה 253
אבן־יהודה 114
אגזים 416
אדיס־אבבה (אתיופיה) 120
אוהל (הונגריה) 174
אוז׳הורוד (צ׳כוסלובקיה) 412
אוכספורד (בריטניה) 141
אום־אל־פחם 223, 426, 429
אום־א־שוב 223
אום־רשרש 429
אזורים גאוגרפיים:
- אצבע הגליל 246
- בקעת בית־נטופה 413
- בשן 327
- גולן 21, 183, 327
- גוש דן 171, 270
- גוש עציון 153-154, 216, 219, 223, 263, 267, 269, 333
- גלבוע 406, 410, 412, 416
- הגליל 154, 171, 201, 220, 239, 246, 250-251, 254, 257-258, 262-263, 267, 270, 274, 278, 310, 327, 331, 403-404, 410-412, 425
- הגליל המערבי 154, 239, 263, 270, 274, 310, 411
- הגליל המרכזי 412, 425
- הכרמל 125, 163, 201, 206, 270, 387, 410, 413, 415-416, 421
- "המשולש" 154, 250, 260, 277, 364, 416-417, 422, 426-427, 430-428
- הנגב 140, 145, 148, 153, 183, 186, 194, 208-209, 216-217, 220-219, 236, 253, 274, 310, 351, 353, 355, 358, 362, 366, 399, 404, 408, 418, 420-422, 428
- הר־חברון 201, 219, 253, 262, 352, 362, 419, 425
- הרי אפרים 250, 327, 430
- הר יהודה 327, 419, 430
- הרי מואב 327
- הרי מנשה 410, 415
- הר תבור 412
- ואדי־ערה 260, 415, 417, 426, 428-430
- חבל עזה 222, 253, 351-352
- מדבר יהודה 419
- סיני 148, 200, 420, 428
- עמק אילון 113, 122, 418
- עמק בית־שאן 271, 411
- עמק החולה 410
- עמק־הירדן 151, 357, 367, 388, 410-411
- עמק זבולון 410
- עמק יזרעאל 410, 413, 415
- רצועת עזה - ראה: חבל עזה
- שומרון 171, 201, 213, 223, 250, 270, 327, 403, 407, 415
- שפלה 220, 270, 341, 408
- שפלת לוד 347, 418, 420
- שרון 171, 225, 226, 233, 270, 334, 400, 403, 417, 428-430
אילון 219
אילת 151, 399, 420-421, 428-429
אילת־השחר 21, 155, 201, 247
איסטנבול - ראה: קושטא
אל־אדם (לוב) 123
אלברטה (קנדה) 116
אל־בריה 263
אל־חמה 399
אלכסנדריה (מצרים) 19, 32, 154
אל־כפרין 253
אל־מנסי 253
אל־עלמין (מצרים) 75
אל־עריש (סיני) 277, 291, 352, 387, 393, 420
א־נעניה 253
אנדריכוב (פולין) 42, 52
אסמרה (אריתריאה) 120-121
אשדוד 403

ב

באזל (שוויץ) 43, 102, 366
באלד־א־שיך 161, 210-211
באר־טוביה 26, 151, 219, 270, 313
באר־יעקב 200, 204, 281, 300, 330
באר־שבע 150, 154, 183, 253, 257-258, 260, 327, 351, 393, 397-398, 402, 419-420
באשיט 204, 219
בגדד (עירק) 80, 273
בודפשט (הונגריה) 412
בודרוס 260, 427
בוזיה 210
בידו 218, 359
בירות (לבנון) 190, 245, 404, 411
ביר־זית 355
ביריה 96-97
ביר־עדס 219, 225, 349
ביר־עסלוג׳ 419
בית־אורן 364
בית־גוברין 210, 270, 351, 356, 394, 419-420
בית־דגן 191, 195, 219, 249
בית־דרס 219, 333
בית־הערבה 154, 265
בית־ינאי 285
בית־ירח 367
בית־לחם 122, 147, 150, 206, 242, 260, 268, 277, 356, 380, 424, 426
בית־מחסיר 218
בית־נבאלה 263, 268, 375, 393, 400, 426
בית־סוריק 214, 218
בית־עפא 332-333, 371, 401
בית־קד 427
בית־שאן 151, 213, 219, 250, 257, 416
בית־תימא 219
בלודאן (לבנון) 145-146
בני־ברק 110, 128, 164, 174, 180, 289-291, 388, 390
בנימינה 105, 200
בן־שמן 208, 224, 348, 370, 377, 383
בקה־אל־גרביה 427, 429
בריקי 223
ברלין (גרמניה) 40, 140, 333
ברנוביץ (פולין) 338
בת־גלים 98, 348
בת־ים 73
בת־שלמה 413

ג

ג׳בע (יהודה) 263
ג׳בע (כרמל) 416
גבעה־113 401
גבעת־אולגה 94
גבעת־ברנר 261, 325-326
גבעת־השלושה 295
גבעת־זייד 85
גבעתיים 174
גבעת־עדה 34,
גבת 370
גדרה 206, 249
ג׳וערה 397
גוש־חלב 251, 412

גזר 263–264, 274, 348
ג'בוטי 120–121, 171
גילגיל (קניה) 121, 188
ג'יפטליק 411
ג'לג'וליה 225
גלווסטון (ארה"ב) 387
גלזגו (בריטניה) 115
ג'ליל 233
גן־חיים 205
ג'נין 150, 155, 183, 201, 210, 214, 221, 357, 382–383, 406, 411–412, 416–417, 422, 426, 428
גן־שמואל 200
געתון 249
גשר 219, 411
גת (שפלה) 398
ג'ת (שומרון) 259

ד

דגניה 286, 367, 380, 388, 411
דווימה 253, 262, 420
דורות 102, 364
דיר־גזלה 427
דיר־יסין 218, 221, 245–247, 261, 320
דיר־מוחסין 218
דכאו (גרמניה) 56
דמשק (סוריה) 19–21, 145, 155, 214, 404, 407, 415
דן 219, 414
דנציג (פולין) 40
דפנה 219, 414

ה

הירושימה (יפן) 57
המעפיל 226
הרטוב 26, 216, 263, 265
הרצליה 181, 297

ו

ואדי־חלפה 123
ואלאג'ה 419
ואנזה (גרמניה) 57
וארשה (פולין) 41, 71
וושינגטון (ארה"ב) 235–236, 239, 257
וינה (אוסטריה) 27, 334

ז

זיכרון 398
זכרון־יעקב 34, 163, 165, 174, 233, 413, 417

ח

חאן־יונס 150
חבניה (עירק) 80
חבצלת־השרון 285
חברון 24, 26, 43, 150, 155, 208, 211, 242, 260–261, 268, 277, 327, 424
חדרה 25, 199–200, 396, 416, 430
חוביזה 223
חולדה 26, 216, 218, 274, 290, 364
חולה 249
חולון 162
חיפה 26, 32, 68, 72–73, 75, 82, 84, 94, 97, 105, 108–110, 112, 127, 150–151, 162–166, 171, 183, 185, 190–194, 198, 200–201, 204–206, 209–211, 215, 216–218, 220–221, 223–224, 226, 239, 245–247, 249–250, 252, 257, 264, 309, 331, 336, 348, 351, 355, 359, 366, 377, 388, 391, 403–404, 407–408, 410–411, 417, 421, 424, 429
חיריה 219
חלב (סוריה) 21, 181
חנין 231–232
חניתה 219
חסאס 210–211
חרבת בית־ראס 253
חרבת־ג'למה 259
חרבת־מעין 398
חרטום (סודן) 123

ט

טבריה 34, 150–151, 165, 193, 201, 218, 246, 251, 261, 264, 424
טובורוק (לוב) 123
טולון 121
טול־כרם 150, 154–155, 183, 91, 225, 233, 260, 382, 411, 416, 426, 429
טיטבא 214–215
טייבה 231
טירה (שרון) 151, 214, 428–429
טירה (כרמל) 163, 210, 220
טירת־צבי 151, 213, 215, 217, 271
טרבלינקה (פולין) 57
טריפולי (לבנון) 190

י

יאזור, יעזור 151, 191, 203, 210–212, 214, 219–220, 224, 271
יאלטה (קרים) 87
יבנאל 73, 261, 370
יבנה ים 419
יגור 96, 98,
יהודיה 210, 219–220, 222, 246, 330, 346–347, 351, 363, 388, 390–391
יחיעם 212–214, 216, 219, 263, 271
ימים:
- **דרורנלים, מיצרים** 19, 126
- **הים השחור** 74, 125
- **חולה** 21, 215, 219
- **ים־המלח** 150–151, 270, 424
- **ים־סוף** 419
- **כינרת** 21, 27, 219, 388, 403, 414
- **לאמאנש** 19
- **סואץ, תעלה** 148

ינוח 365
יסוד־המעלה 26
יפו 20, 25, 34, 64, 82, 95, 97, 109, 122, 150–151, 164, 180–182, 190–191, 193, 196, 199, 201–203, 205, 209–212, 215, 219–222, 226–228, 233, 246–247, 255, 257, 261, 271, 338, 355, 424
ירושלים 20–21, 25, 27–29, 32–37, 42–46, 57, 64, 71, 73, 77, 80, 82–83, 85, 95–98, 106–107, 109–112, 114, 116, 121–122, 124, 146, 150–153, 155, 162, 171, 183, 185, 190–191, 193, 196, 199–201, 202–206, 208, 210, 214–216, 218–220, 221–224, 234, 236, 242–247, 260, 262–266, 270, 273–274, 277–278, 280, 282–290, 295, 301, 304–305, 307, 313–321, 324, 327–328, 330, 333–335, 337–339, 341, 346, 349, 351, 356, 359–375, 378, 381, 383–384, 399–400, 402, 404, 406–407, 410–411, 415, 418–419, 421–422, 424–427, 429–430
יפיע 413
יקום 157
ירדן (לבנון) 425
יריחו 150, 242, 327, 424, 429

כ

כאוכב־אל־האוא 219
כאוכבה 219
כברי 216, 263
כינרת 261, 370
כפר־אונו 222

כפר־אוריה 26, 265
כפר־אתא 96
כפר־גלעדי 25
כפר־דרום 213, 219, 267
כפר־הס 428
כפר־ויתקין 95, 281–289, 291–296, 302, 347, 368–370, 374, 381, 391, 396
כפר־יונה 230
כפר־יעבץ 226
כפר־כנא 413
כפר־מנדא 413
כפר־סבא 219, 230, 400, 428, 429
כפר־סולד 212, 214, 219
כפר־סירקין 95, 97, 128, 355, 374
כפר־ענא 222, 274, 285, 330, 346–347, 351, 388, 390–391
כפר־עציון 153, 208, 213–214, 219, 262–264, 384
כפר־קאסם 429
כפר־קרע 223
כרכור 204
כרתיה 210, 286, 377, 379

ל

להבות־חביבה 259
לוביה 333, 412
לוד 42, 94–95, 99, 150, 157, 163, 190, 198–199, 201–202, 208, 246, 251, 257, 262, 273, 286, 327, 357, 375, 379–380, 393, 406, 424, 429
לוזאן (שוויץ) 254–255, 415
לונדון (בריטניה) 19, 34, 37, 41, 83, 102, 104, 108–109, 115–119, 125–124, 130, 188, 190–192, 199, 202, 236
לטרון 68, 70–71, 73, 83, 86, 120–122, 155, 195, 204, 211, 218, 226, 271, 273, 276–277, 290, 309, 330, 356, 360, 374, 406–407, 416, 418, 422, 424, 426–427
ליברפול (בריטניה) 115
לייק־סקסס (ארה"ב) 147, 190, 273

מ

מאוריציוס 75
מבטחים 194
מגדיאל 173, 225–226
מגדל (אשקלון, מג'דל) 251, 270, 419
מגדל־צדק 407
מדגסקר 56
מדינה (סעודיה) 21
מוסקבה (רוסיה) 118
מוצא 24, 26, 147, 223
מוקדים:
- ארמון הנציב 74, 191, 206, 349, 419
- בית־ברל 280
- בית־הכנסת "החורבה" 266
- - ניסן־ב"ק 266
- - פורת־יוסף 266
- בתי־הזיקוק 162, 190, 211, 220, 262, 410
- בתי־המלאכה של הרכבת 401
- גן־הוואי 128, 180
- גשר דמיה 426
- - מוצררה 233
- - עד־הלום 222
- - שיך־חוסין 215
- "היוצק" 262
- "הסאראיה" 181, 212, 227
- הר־הבית 25, 242, 266, 295, 352
- הר־הזיתים 266
- הר־הצופים 28, 260, 263, 265, 420, 429
- הר סוסיתא 414
- הר־ציון 64
- כיס פלוג'ה 420, 427
- מגרל־דוד 221
- מגרש הרוסים 61
- מחנה בית"ו 373
- - דורה 283, 285, 351
- - המטכ"ל 295, 322
- - הראדאר 195
- - יונה 191, 294–296, 300–301, 303
- - ישראל 370–371
- - קרית־מאיר 338–340, 343–344, 362
- משטרת מגידו 388
- משטרת עירק־סווידן 274, 277, 325–326, 351–352, 362, 387, 398, 400–402, 420, 427
- משלט מודיעין 422–423
- נמל תל־אביב 269, 281–282, 291, 386–387
- ראש־הנקרה 413
- רמת־יאיר 232, 234, 339, 343
- שדה־דב 297
- שדה־התעופה לוד 365, 399
- - עקרון 294
- - רמת־דוד 204, 239 297 410
- שער־הגיא 195, 216, 274, 415, 418
- שער־יפו 21, 220
- שער־ציון 266
- שער־שכם 210, 262
- תחנת רידינג 233
- תל־דן 21, 403, 410
- תל־לכיש 242, 351, 420
מוקיבלה 382, 427
מזר 427
מזרעה 49, 52, 63–68
מחנים 414
מטולה 151, 215, 247
מינכן (גרמניה) 34, 38
מיסכה 249
מירון 215
מכה (סעודיה) 21
מכמורת 283
מלטה 202, 205, 239
מלכיה 274
מנצ'סטר (בריטניה) 115
מנרה 414
מנשיה (ליד עכו) 249
מסדה 367
מעברות 295
מעין־ברוך 210
מעלה־החמישה 61, 270
מקוה־ישראל 195, 203, 215
מרץ 226
מרר 249
משגב־עם 414
משואות־יצחק 263–264, 333
משמר־הירדן 266, 274, 406, 412, 414, 416, 429
משמר־העמק 26, 218, 253, 353, 358–359

נ

נאפולי (איטליה) 377
נבי־דניאל 216, 353
נבי־יושע 219
נבי־סמואל 196, 359
נגבה 270, 273, 352, 406
נהלל 366, 370
נהריה 216, 263
נהרים 264–265
נוה־יעקב 265
נור־אל־שמס 231
נחלים, נהרות:
- אביאד (נחל־לבן) 401
- אילון 163
- אכזיב 96
- בניאס 413
- ואדי חמה 413
- ואדי־מילך 268, 409, 413

- ירדן 21, 34, 183, 184, 266, 415, 424, 427
- ירמוך 22, 267, 410-411
- ירקון 20, 128, 232
- ליטאני 154-155, 255, 407, 411-412
- סאניו (איטליה) 75
- שורק (סאראר) 419
ניו־יורק (ארה"ב) 20, 48, 76-77, 112, 114, 125, 222, 273
ניירובי (קניה) 121, 123
ניס (צרפת) 117
ניצנה - ראה: עוג'ה־אל־חפיר
ניצנים 333
ניר־עם 194, 262, 355
נס־ציונה 227, 400, 418-419
"נעורים" 285
נען 97, 310, 323
נצרת 150-151, 245-247, 257, 267, 406, 412-413, 426
נחניה 97, 114, 116, 208, 270, 283, 285, 302, 351

ס

סגולה 118
סג'רה 219, 412
סדום 265, 355, 420
סואץ (מצרים) 19
סובארין 223
סוואפיר 401
סוכריר 212
סידנא־עלי 94
סינדיאני 223
סלמה 151, 209-210, 215, 219
סמבל (אריתריאה) 120
סמריה 249
סנדלה 382, 411, 427
סעסע 212, 215, 271
ספוריה 222, 330
סקיה 219
סריס 195
סרפנד - ראה: צריפין
סרפנד־אל־עמר 204

ע

עבסן 351, 377
עדן 181, 227
עוג'ה־אל־חפיר (ניצנה) 352, 387, 393-394, 398, 400-401, 419
עזה 150, 200, 213, 242, 251, 259-260, 268, 277, 291, 327, 420, 428
עטרות 216, 265
עיבדיס 371, 401
עילבון 264
עילוט 214
עימרה 194, 219
עין־אבל 425
עין־נדי 429
עין־החורש 162
עין־השופט 173
עין־כרם 147
עין־מהל 212
עין־פשחה 34
עין־צורים 264
עין־שמר 356
עירק־אל־מנשיה 242, 392-393, 395, 397-398, 406, 420, 428
עירק־סווידן 393, 395, 401-402
עכו 27, 33, 42, 63, 65, 67, 83, 97, 112-114, 120, 122, 139, 150-151, 215, 219, 249, 257, 406, 411
עסלוג' 194, 268
עפולה 430
עקיר 204, 219-220
ערבונה 427
ערערה 429
עתלית 93, 122-123, 225, 410

פ

פאיום (מצרים) 87
פג'ה 128, 249
פורט־דה־בוק (צרפת) 281
פורט־סודן 120
פורטסמות (בריטניה) 117
פורט־סעיד (מצרים) 154
פלוג'ה 268, 351, 406, 428
פסוטה 214
פראג (צ'כוסלובקיה) 30, 42, 118
פרדיס 409
פרדס־חנה 159, 188, 200, 204-205
פריס (צרפת) 19, 57, 74, 97, 117-119, 121, 251, 254, 325, 378, 412, 424, 427
פרנקפורט (גרמניה) 112
פתח־תקוה 25, 78, 110, 118, 122-123, 128, 161, 165, 191, 230, 232, 407

צ

צובא 218
צור (לבנון) 245, 404, 411
צופאר (לבנון) 146
צידון (לבנון) 245, 404, 411
ציפורי 412
ציריך (שוויץ) 124, 126,
צמח 151, 219, 278, 367, 414
צפת 24, 26, 112, 114, 150, 165, 193, 201, 210, 215, 219, 221, 246-247, 259, 261, 264
צריפין (סרפנד) 42-43, 46-47, 51, 95, 97, 107, 203-205, 222, 274, 300, 302, 330

ק

קאטאנה (סוריה) 213
קאפוריטו (איטליה) 20
קבטיה 231
קהיר (מצרים) 57, 61, 74, 83, 85, 89, 97, 116, 120, 145, 154, 198, 227-228
קובב 276
קולא 355
קולוניה 218, 238
קוניטרה (רמת־הגולן) 255, 404, 414
קונסטנצה (רומניה) 126
קופנהגן (דנמרק) 19
קורדני 204
קוריקור 242
קושטא (תורכיה) 173, 261
קזזה 210
קטרה 219
קליה 264-265
קלנדיה 206
קלנסואה 226
קלקיליה 210, 220, 230-231, 233, 260, 429
קמפאלה (אוגנדה) 121
קניר 225
קסטינה 95, 204
קסטל 195, 218, 223, 238, 271, 359
קפריסין 57, 80, 104, 205
קקון 126, 226, 416
קרית־חרושת 34
קרית־מוצקין 68
קרית־ענבים 274, 359
קרתגו (סודן) 120

ר

ראש־הנקרה 21, 154, 258-259, 274
ראש־העין 128, 210, 330, 388, 390-391, 411, 416, 418
ראשון־לציון 127, 162, 204, 212, 270, 419
ראש־פינה 33, 412
רבדים 264
רביבים 270
רבת־עמון (עמאן) 154, 246

רוביה אל־תחתה ואל־פוקה 253
רודוס (דודקנז) 428–430
רוחמה 102
רומא (איטליה) 117, 119
רחובות 25, 93, 112, 128, 163–164, 188, 197–198, 219, 225
רמאללה 82, 150, 155, 183, 195, 211, 304, 355–356, 426
רמות־נפתלי 219
רמלה 150, 157, 204, 208, 210, 220, 246, 251, 257, 273, 290, 328, 357, 406
רמת־גן 97, 110, 232–233, 246, 273, 287, 290, 322, 350
רמת־הכובש 214, 428–429
רמת־יוחנן 218, 254, 365, 382
רעננה 68, 173–174, 181
רפיח 19, 150, 200, 213, 268, 330, 352, 387, 393–394, 398, 420

ש

שבטה (סביטה) 253
שדה־בוקר 155
שובל 262
שוני 80, 223, 315
שוני (עבר־הירדן) 428–429
שועות 212, 366
שועפת 147, 216
שיך־מוניס 20, 231–234, 337
שיך־נורין 398
שכונות, פרברים:
– אבו־כביר 203, 210–211, 216, 220, 223, 228
– אחוזה 116
– בורוכוב 85, 174,
– בית־יעקב 194, 208
– בית־ישראל 25, 82, 196, 216, 317
– בת־גלים 188
– גאולה 199, 317
– ג'בליה 209
– גבעת־שאול 199
– הבוכרים 25
– היובל (פ"ת) 161
– הכרמל 116
– המרכז־המסחרי 157, 193, 208
– העיר העתיקה, הרובע היהודי 25, 28, 34, 81, 151, 200, 208, 252, 265, 271, 287, 333, 378–379, 406, 420, 430
– התקוה 115, 161, 194, 197, 199, 208
– ואדי־רושמיה 210
– ואדי־ניסנס 221
– חוואסה 211, 249
– חוף חיאט 204
– יד־אליהו 194
– כפר־השילוח 211, 221, 260
– כרם־התימנים 224
– מאה־שערים 25, 110, 262
– מושבה גרמנית (יפו) 202, 257
– מחנה־יהודה (ירושלים) 25, 107, 191
– מכבי 191
– מנשיה 202, 219–224
– מרכז־וולובלסקי 191
– נוה־שאנן 164
– נוה־שלום 221
– נחלת־יצחק 232
– סטלה־מריס 116
– קטמון 238
– קרית־מאיר 234
– רוממה 25, 238
– שיך־ג'ראח 196, 263
– תל־א־ריש 203, 210, 214, 219
– תל־בנימין 165
שכם 150, 155, 181, 183, 201, 208, 210, 213–214, 230–231, 260, 352, 411, 416–417, 426–427
שנחאי (סין) 32
שער־הגולן 367
שער־העמקים 239
שפרעם 214, 412
שרונה 64, 80, 95, 97, 112, 343, 353

ת

תובן 426
תל־אביב 20, 26, 31–34, 42–43, 63, 68, 73, 80, 82, 91, 95–97, 101, 105, 109–111, 115, 122, 124, 127, 149–150, 152, 161, 164, 166, 171–174, 180, 185–186, 191, 194–195, 197–204, 208, 210–211, 214–217, 222, 224, 226–228, 231–233, 239, 264, 270–271, 287, 289, 292, 294, 298–300, 302, 305, 324, 328, 330, 332–333, 338, 340, 343, 347–348, 350, 355, 359, 366, 368, 387, 391, 396–400, 403, 407, 410, 415, 417–418, 421, 426
תל־אור 264–265, 296, 382
תל־אל־מוטילה 383, 399
תל־השומר – ראה: תל־ליטבינסקי
תל־חי 21, 27, 96
תל־יצחק 226
תל־ליטבינסקי (תל־השומר) 200, 204, 284–285, 287, 299, 330, 356, 363, 365, 368, 374–375, 384, 388, 390, 395, 400
תל־מונד 163
תל־עדשים 27
תרביחה 214

מפתח עניינים

א

אבדות, נפגעים:
- **בריטים** 98, 105–106, 108, 110, 112–113, 116, 136, 172, 174, 181, 188, 193, 197–200, 205
- **יהודים** 25–26, 96, 98, 113, 115, 128, 161, 194–196, 203, 206, 208–209, 212, 215–217, 219, 222–224, 428
- **ערבים** 34, 98, 128, 174, 181, 191–192, 211–212, 215–216, 220, 224–225, 227–228, 231, 412–413, 417, 425

אג"ם - ראה: צה"ל, מטכ"ל

אולטימטום 100, 186, 202, 222, 233, 283–284, 286, 318–321

או"ם 112, 130, 144, 146, 148–152, 153, 155, 170, 205, 238–239, 242, 274, 278, 283, 418, 424

- **הצצרת המיוחדת, החלטת ה־29 בנובמבר** 112, 114, 144, 147–148, 150, 166, 169–170, 173, 175, 184, 188, 190, 208, 213, 236, 239, 327

- **מועצת־הבטחון** 148, 273, 414, 421–422, 425–426

- **"מתווך", משקיפים, מפקחים** 148, 190, 273–274, 282, 292, 310, 348, 352, 417, 422

אימפריאליזם 21, 99, 102–103, 118, 129–142, 143, 169, 177–178, 181–188, 184, 186

"אינטליג'נס" 64–66, 78–79, 183

"אלטלנה" 166, 172, 278, 304–306, 346–347, 368–369, 374, 378, 396–397, 408

אנטישמיות 23, 35, 76, 90–91, 115–116, 196, 243

אסטרטגיה 154–155, 159, 167, 170, 185, 220

- **בטרם צה"ל** 214, 358

- **הגנתית, הבלגה** 153–154, 161, 193, 403–404, 407, 416–417, 422

- **"המלחמה הנבונה"** 159

- **התישבותית** 150–151

- **התקפית, אופנסיבית** 153, 220

- **מדינית** 152, 155,

- **של בלימה** 153

- **של האצ"ל** 106, 220

- **של האצ"ל בישראל ולח"י** 54–58, 106, 220

- **של הערבים** 159, 207–209, 220, 403, 410, 421

- **של כיתור מוקדם** 150–151

- **של תנועת המרי** 92, 94

אספת הנבחרים - ראה: כנסת ישראל

אצ"ל (בטרם פילוג) 30–34, 38–49, 179, 339

- **ההגנה הלאומית** 30–32

- **וברית טרומפלדור** 28

- **ימי ביטקר־רוזנברג** 32–33

- **ימי המפקדה בראשות רזיאל** 33, 39–48

- **מאסרים** 42–43, 45–47

- **פילוגים: תרצ"ז, ת"ש** 31, 46–50

- **פעולות תגובה, תגמול** 32–34, 36, 41, 43, 226–227

- **פעולות נגד השלטון** 42–43

- **כוח אדם** 30

- **תכנית הארבעים־אלף** 40–41, 45

- **תכנית המרד** 44–45

אצ"ל (לאחר הפילוג) 61–62, 70, 78–86, 92–99, 103, 105–108, 110, 112–114, 116–122, 124, 127–129, 135–136, 139–141, 144, 157, 159–163, 166–168, 171–173, 178–180, 190–191, 193, 197, 205, 209–210, 212, 226, 233, 236–237, 239, 242, 246, 248, 261, 268, 270, 275, 279, 328, 330–331, 333, 347, 279–304, 328, 330

- **"אלטלנה"** 279–304, 328, 330

- **בחו"ל, המטה לגולה** 116–117, 160, 241, 281, 315

- **בירושלים** 317, 328, 406

- **במלחמה נגד הבריטים** 82, 94–98, 199–200

- **במלחמת העצמאות** 188, 201–203, 219–223, 266, 328, 330, 411

- **בצה"ל, השתלבות** 168, 222, 316–314, 327–328, 330–331, 413

- **בשבי** 82–83, 131, 221

- **הוועד העברי לשחרור האומה** 117, 281

- **המפלגה הרביזיוניסטית** 84

- **ולח"י** 82–84, 159, 222

- **כוח־אדם, נשק** 80, 159, 162

- **מעצר במדינת ישראל** 286–287, 302–303

- **שרות ידיעות, מש"י, דלק** 78–80, 171

- **תנועת החרות** 81, 160, 240–241

- **תקופת מרידור** 80–81

ארגונים, מוסדות ומפלגות 27, 31, 131, 160, 240–242, 278–279, 310, 313–314, 342

ארטילריה 280, 294–296, 301, 323, 325

ב

בחירות 81, 147, 241, 251–252, 280

בינאום 147, 150–151, 153, 216

ביצורים 358, 422

- **ב"בווינגראדים"** 109

"בכיה לדורות" 414, 421–422, 424–426

בני־ערובה 188, 232, 348,

בעיות טריטוריאליות 414–415

"בעיית הפליטים" 251–254, 414

- **במערכת המפלגתית** 252–253

- **וארצות־הברית** 252

- **וברנדוט** 252–253

ברוטליות ערבית 211, 216, 219, 261–266, 422, 424

בריטים בשרות הערבים 196

בתי־סוהר ומחנות־מעצר 104, 120–123, 347–348

ג

גבולות ושטחים, קרקע 248, 255, 257, 259–260, 278, 351, 352, 369–371

גדודים - ראה: חטיבות

הגדודים העבריים 19

גיוס לצבא הבריטי 46–47, 49–50, 55, 75, 77

גרדומים בדיטיים, גזרי דין מות 104, 112–116

גרוש הבריטים - ראה: פינוי

גרילה, מלחמה פרטיזנית 151, 420–421

גרמנים - ראה: צבאות ערב, זרים

ד

דו־לאומיות 181

דרוזים: בצה"ל, ב"צבא ההצלה" 213, 218, 365

דת, יחידות, בעיות 241–242, 279, 348, 365, 371–374

- **נצרות** 154

ה

הבטים אישיים בפיקוד צה"ל:
- **בן־גוריון־יגאל אלון** 308, 420
- **בן־גוריון־יצחק שדה** 355–359

- משבר בפיקוד־העליון בהפוגה הראשונה 279, 308–313, 345, 408–409, 419–420
- "משבר גלילי" הראשון 306–307, 335–336
"הבית הלאומי" 21–24
"הגנה", ארגון 30, 66, 70, 75, 77–78, 84–86, 92–99, 101–102, 107, 110, 114, 116, 121–122, 124–128, 131, 135–136, 138–140, 148, 151, 153, 155–158, 160–170, 172, 179–180, 184–186, 194, 196, 199, 201–205, 208–212, 217–218, 221–223, 225–226, 228, 230, 232–233, 237–238, 240, 248–251, 261–263, 265, 268, 276, 278–279, 316, 327–328, 331, 333–336, 338, 341–342, 346, 352–353, 403
- במאבק נגד הבריטים 94–97
- במלחמת העצמאות 128, 200, 203
- "הבלגה" 29–30, 32
- הקמה, פילוגים, איחודים 27–29, 31, 34
- "השומר", "בד־גיורא", "המגן" 25, 27
- השפעה פציפיסטית 27
- ו"הפורשים" 163–165
- כוח־אדם, נשק 96, 101, 156–158
- מפקדה ארצית, רמ"א, רמטכ"ל 28–29, 101, 124, 138, 155–156, 158, 163–165, 190, 193, 209, 277, 279
- פקודת המבנה הארצי, תכנית ד' 158–159, 218, 245
הסכם, הסדר עם האצ"ל 167
הסתדרות ציונית 23
הסתדרות העובדים 24, 27, 31, 62, 84, 156, 183
העפלה 35, 41, 50, 74–75, 112, 124–126, 128, 137–140, 145
- גרוש מעפילים 75, 101, 104, 126, 131, 172
- ה"פאנים" 236
- השמצה 35
הפוגה 105, 114, 132–133, 165, 173, 190, 205, 252, 270–271, 273–275, 313, 346–347, 407, 413, 416–417, 421–422
הצהרת בלפור 20, 22, 77
התנקשות בכרנדוט 85, 319–320, 409–410, 422, 424

ו

ועד־הבטחון 156, 166, 237, 279
ועד הצירים 23
ועדה אנגלו־אמריקאית 96, 145, 170
ועדות־חקירה בריטיות 33–34, 77
ועד־לאומי 23–24, 31, 37, 84, 156, 217, 279
ועד ערבי עליון 23, 146–147, 181–183, 208
ועד־פועל־ציוני 19, 102, 151, 168, 217, 237
ועד־פועל (ההסתדרות) 324–325
ועדה לברור החקן לימי שלום 399
ועדה לענייני הערבים 246–248
ועדה לרכוש נטוש 258
ועדת הביצוע של האו"ם 147, 190
ועדת החמישה למשבר הפיקוד־העליון 311–313
ועדת החמישה (קבינט בטחוני) 242, 277, 279, 313, 425, 427
ועדת החקירה לפרשת רצח ידידיה סגל 163, 168
ועדת החקירה של האו"ם (UNSCOP) 112, 114, 131–133, 143–144, 146–147, 172
ועדת הטרנספר 244, 248–251
ועדת הקונסולים 148, 238
ועדת השבעה להסדר עם ארגוני הפורשים 302, 314–318
ועדת־חקירה אנגלו־בריטית 103–104,
ועדת שביתת־הנשק 231
ועדת 3 לשילוב האצ"ל בצה"ל - ראה: ועדת השבעה
ועידת לוזאן 254–255, 415

ח

חבר־הלאומים 21
חוק השבות 242
חזית הדרום (ד') 271, 278, 324, 409–410, 419–421
"חזית המולדת" 319–320
חזית המרכז (ג') 271, 409–410, 412, 418–419
חזית הצפון (א') 253, 271, 278, 407, 409–416
חזית התיכון (המזרח, ב') 271, 409–410, 415–418
חזיתות כמחלקות במטכ"ל 308, 403–404, 407–408
חטיבות צה"ל 268–272
- חטיבה 1 ("גולני") 242, 264, 270, 302, 333, 359, 370, 382, 399, 406, 408–412, 416, 418–420–421
- - גדוד 13 ("גדעון") 382–383
- חטיבה 2 ("כרמלי") 270, 299, 302, 333, 338, 370, 382, 406, 408–412, 417
- - גדוד 21, 382
- - גדוד 22, 296, 382
- חטיבה 3 ("אלכסנדרוני") 203, 225–226, 242, 270–271, 281–286, 322, 330, 334, 338, 355–357, 370, 390, 406, 408–411, 416–421, 426
- - גדוד 32 226, 356
- - גדוד 33 283, 286, 330, 334, 338, 374
- - גדוד 35 330
- חטיבה 4 ("קריתי") 203, 242, 270–271, 281, 294, 299, 305, 330, 333, 338, 357, 367, 369–370, 374, 406, 408–410, 417–419, 426
- - גדוד 43 369
- - גדוד 44 284
- חטיבה 5 ("גבעתי") 203–204, 219, 270–271, 273, 281, 302, 328, 330, 333, 338, 348, 355, 358, 370–371, 373–374, 399, 401, 406, 408–410, 417, 421, 426, 428–429
- - גדוד 51 401
- - גדוד 52 371, 373–374
- - גדוד 55 371
- - גדוד 57 300, 330
- חטיבה 6 ("עציוני") 270–271, 302, 307, 321, 333, 359, 364, 370, 378–380, 406, 408–410, 417, 419–426
- גדוד "מוריה" 211, 216, 263
- גדוד "מכמש" 211
- חטיבה 7 247, 270–271, 296, 330, 333, 356–357, 359, 360, 370, 374, 399, 406, 408–410, 412, 417–418, 425–426
- - גדוד 71 284, 296
- - גדוד 72 356
- - גדוד 79 284, 412
- חטיבה 8 ("שריון ופשיטה") 222, 262, 270, 284, 287–289, 294, 299, 326, 330 344–402, 406, 408–410, 413, 417, 420, 426–427
- - גדוד 82 284–285, 287, 289, 299,

402–346
- - **כוח אדם** 363, 365, 377–378, 384, 388, 398–399
- - **גדוד 88** 294, 360, 395–398
- - **גדוד 89 (81)** 284–289, 295, 299, 325–326, 346–352, 413
- **חטיבה 9 ("עודד")** 270–271, 302, 365, 370, 406, 408–410, 425
- **חטיבה 10 ("הראל")** 152, 270, 274, 299–300, 359, 364, 406, 408–410, 417–421, 426
- - **גדוד 4 ("הפורצים")** 261, 382
- - **גדוד 5 ("שער־הגיא")** 330, 371
- - **גדוד 6** 284
- **חטיבה 11 ("יפתח")** 264, 270, 299, 333, 338, 406, 408–410, 418–421, 417
- - **גדוד 1 ("העמק")** 262, 294, 299
- - **גדוד 3 ("הגליל")** 262, 294, 299
- **חטיבה 12 ("הנגב")** 219, 270, 273, 296, 299, 333, 359, 364, 375, 383–384, 406, 408–410, 417–421
- - **גדוד 9 ("חיות הנגב")** 296, 383–384
- - **"קומנדו צרפתי"** 375
חיל־האוויר 280, 292, 297–298, 333, 351, 413
חיל־ההנדסה 280
חיל־הים 280, 282, 292–293, 295–297, 332–333
חיל־הקשר 280
חיל־השריון - **ראה: שריון בצה"ל**
חילופי־אוכלוסין 179, 181, 243–244
חי"ם 157, 215, 280, 292–293, 296, 409, 417, 419, 422, 426
חי"ש 157–158, 211, 215, 280, 409, 417, 419, 422, 426
חיסול הפרישה 317–318
ח"ן - **ראה: לוחמות חרם ערבי** 146
חת"ם - **ראה: ארטילריה**

ט

טנקים - **ראה: שריון**
"טרנספר", פינוי אוכלוסיה 244, 246, 248–251

י

יומנים, יומני מלחמה 151, 154, 165, 199, 208, 210, 222, 351, 395, 426
יישוב והתנחלות 144, 257–260
יחידה 101 383

כ

כיס פלוג"ה - **ראה: מובלעות ערביות**
כנסת ישראל 23, 62

ל

לוחמות - **נשים, בנות** 123, 222, 242, 280, 344, 347, 393–394, 393–394
לוחמי חרות ישראל (לח"י) 38–107, 110, 112, 124–127, 136–139, 141, 145, 149–150, 155, 160, 187–191, 193, 202–203, 205–206, 209–210, 212, 220–221, 223–234, 236–237, 246, 261, 268, 275, 279, 327–402
- **בבתי־דין צבאיים** 73
- - **במדינת ישראל** 223
- **בחטיבה 8, שרון** 165, 344–352, 354, 362–364, 366, 368–369, 375–371, 378–381, 383, 388, 390–391, 393–396, 399–402
- **בחו"ל** 117–119, 224, 227, 241
- **בטאונים: "החזית", "המעש"** 68–70, 88, 93, 128–129, 171, 177–178, 180, 186, 194, 332
- **בטאונים פנימיים: פנקס פוליטי, שיקוף** 187
- **בירושלים** 234, 317, 332–333, 335–338, 341, 348–349, 351–352, 406
- **במבוך** 175–176, 224
- **במבצעי צה"ל** 339, 347
- **במלחמה נגד השלטון הזר** 58–59, 62–64, 67, 72–72
- **במלחמת העצמאות טרם מדינה:**
- - **בחזית הבריטית** 163, 188, 196–199, 216
- - **בחזית הערבית** 181, 186–209–210, 212, 224–233
- **ב"סזון"** 72, 83, 347
- **בפרשת "אלטלנה"** 284–285, 287–291, 294, 296, 299–300, 304–303, 349
- **בפרשת ברנדוט** 347, 349–351, 380–381
- **בשבי הבריטי** 50–51, 55, 63–68, 70, 83, 120–124, 128, 131, 331, 347–348
- - **בריחה, פריצה** 67–68, 70–71, 73
- **ב"תנועת המרי"** 92–99, 331
- **"גיוס אינדיבידואלי"** 186
- **דת** 51–53, 72, 176
- **האצ"ל בישראל** 49–66, 80, 346
- **"החטיבה הלוחמת"** 116, 171, 175, 180, 184–186, 223, 225, 233, 331, 334, 338, 340, 346
- **"המרכז"** 57, 70–72, 169, 177, 179, 185, 223, 226, 331–332, 338, 340–341
- **העליה מן המחתרת (כ' אייר תש"ח)** 339–341
- **הקמת התנועה** 38–39
- **השתלבות בצה"ל** 233–234, 316–317, 327–402
- **התארגנות פוליטית** 186–188, 241, 289, 331, 333, 335
- **ובן־גוריון** 351, 379
- **ובריח־המועצות, הגוש המזרחי** 118–119, 134, 144, 187
- **והאצ"ל** 58–59, 62, 79, 82–84, 185–187, 222
- **וה"הגנה"** 59, 83, 85–86, 163–165, 185–187, 205–206, 334–337
- **והערבים** 179–183, 223
- **והפלמ"ח** 57, 59, 61–62, 165, 325–326, 345–346
- **כוח־אדם** 58, 162, 170–171, 340, 342–344
- **מודיעין (מחלקה ו')** 163, 171, 180, 227–228, 332–333
- **"מברק"** 183, 186–187
- **מורשת יאיר** 50, 74, 179, 340–341
- **מחתרת מאונס** 350–352
- **מימון** 171–173
- **מפלגת הלוחמים** - **ראה: התארגנות פוליטית**
- **נופלים** 124, 172–175, 197, 199, 231, 332–333
- **ניטרליזציה של המזרח התיכון** 144, 177, 180
- **נשק, חימוש** 101, 172, 336–337
- **סוציאליזם** 176, 178–179, 187
- **עיקרי התחיה** 51–54, 71–72, 176, 179, 181
- **תחנת השידור** 93, 164
"הליגה הערבית" ומנהיגי ערב 89, 145–146, 183, 213, 267

לשכות גיוס – ראה: מרכז המפקד לשרות העם
מ
"מאורעות" – ראה: פוגרומים
מבצעים צבאיים של צה"ל:
– אל־ההר 383, 417, 430
– אן־פאר 406
– אסף 351–352, 363, 397–398, 420
– בלק 218
– בן־נון 226, 356, 359, 406
– בן־עמי 219, 406
– ברוש 406, 408, 412
– ברק 219, 406
– בתק 416
– ג' 426
– גבע 417
– גי"ס 277, 406
– דינה 425–427
– דני (לרלר) 222, 251–313, 347, 349, 363, 370, 374, 377–378, 381, 393, 394–395, 399–400, 406, 408, 416, 420–421
– דקל 219, 406, 412
– ההר 419, 425
– הראל 218
– חורב (עין) 242, 251, 257, 259, 277–278, 280, 339, 352, 363, 377, 380, 387, 393, 397–398, 400, 409, 420
– חיסול 420
– חירם 251, 257, 277–278, 365, 412–413
– חמץ 203, 219
– טיהור 298–301
– יבוסי 195, 353, 359
– יואב (10 המכות) 153, 251, 257, 277, 324, 352, 363, 365, 387, 393, 397–398, 412, 416–417, 419–420, 425
– יורם 159, 406, 411
– יפתח 219
– יקב 419, 425
– כיתור 219, 406
– ל"ה 212–215
– לוט 420
– לרלר – ראה: דני
– "מות־לפולשים" 377, 381, 406
– מטאטא 219
– מכבי 204, 218, 406
– משה 352, 362, 420
– נחשון 218, 220, 353, 355
– סיני 365, 395, 430
– סלע 428
– עובדה 399, 414, 420, 428
– קדם 406
– קיצור־הדרך 417, 430
– קלשון 406
– שוטר 406, 416
– שמונה 351–352, 397, 400–401, 420
– שפיפון 406
– שת"ש (שן תחת שן) 429
מבצעים צבאיים בריטיים:
– אגאתה 96, 99
– ברודסייד 96
– היפופוטמוס 110
– כריש 101
– מצב צבאי 109–110, 114, 116
– נמר 114, 116
– פולי 108
– פיל 110
"מדינה ערבית פלשתינאית" 183–185
מובלעות זרות במדינת־ישראל:
– בריטיות 123, 331, 336, 410
– ערביות 421, 426–427
מועצת העם (מועצת המדינה, הל"ז) 237, 239, 275, 300–301
מז"י (ממשלה זמנית ישראלית) 233, 275, 302, 424–425
– דיונים, ישיבות, החלטות 282, 293, 300–302, 310, 313, 317–318, 320
– הכרה בה 239–240
– ממשלה חדשה 429
– קבינט בטחוני – ראה: ועדת החמישה
מטרות המלחמה 151–155
מיעוטים 253–254
מלחמת אחים 161–165
מלחמת בירה 421
מלחמת הדרכים 152, 181, 186, 195, 216–217
מלחמת העולם הראשונה 18–21, 37
מלחמת העולם השניה 22, 35–38, 45, 54–57, 67, 75–76, 86, 143, 146, 156
מלחמת ששת־הימים 416, 427
ממשל צבאי 254, 257, 262, 331
ממשלת ה"לייבור" 90–92, 130–131, 190–193
מנהלת העם (הז"ג) 217, 237–239, 268
מעורבות זרה:
– ארצות־הברית 143–144, 147–148, 169–170, 177, 235–236, 414
– בריטניה 144–146, 148, 152, 170, 177, 183, 190, 193–196, 210, 351, 414, 416, 428
– ברית־המועצות 143–145, 147–148, 169–170, 177
מפלגתיות במערכת הבטחון 279–280, 420
מרכז המפקד לשרות העם 167, 185, 331, 334, 342–344, 348
נ
נוטשים ומגורשים 182, 203, 223, 233, 241, 243–254, 260, 424
ניטרליות 144–145, 147, 177, 180
נילי, הגדעונים 19–20, 25, 27
ס
סגר, אמברגו 190,
הסוכנות היהודית 22–24, 36, 38, 75–77, 84, 93, 101, 107, 125, 134, 144, 147, 152, 155, 167, 193, 222, 235, 239, 279
"סזון" 59–62, 83–86, 93, 120, 126–128, 136, 138, 161–162, 165, 173, 284–285, 287–291, 296, 299–300, 323, 363, 366, 368, 382
הספר־הלבן 24, 28, 35–36, 39, 42, 52, 55, 66, 75, 77, 82, 86, 89–90, 114, 116, 134–135, 145, 157, 207, 340
ע
עליה – ראה: העפלה וקיבוץ גלויות
– גזרת ברנדוט ולחץ אמריקאי 274
"עם־לוחם" 78, 81, 186
עצמאות, הכרזה 154, 168, 217, 235–239, 241, 331, 334
פ
פוגרומים, פרעות 24–27, 78, 115, 179, 208, 352
פינוי הבריטים מא"י, גרושם 24, 98, 108–109, 123, 128–142, 146, 152, 158, 168–170, 179, 184, 188, 190–191, 193, 197, 200–207, 219, 232, 237, 239, 309, 327–328
פינוי הערבים – ראה: נוטשים ומגורשים
פינוי ישובים 260–261, 264–266
פלמ"ח 75, 78, 84, 158–157, 161–

162, 196, 232, 240, 242, 246, 261,
265, 271, 276, 279, 344-346, 353-
354, 359, 362, 364, 366, 370
- בפרשת "אלטלנה" וברנדוט 282,
290, 292, 294, 299-300, 303, 308,
396, 321
- המטה ופרוקו 96, 279, 305-308,
322-326, 345, 350, 370, 409
פרובוקטורים ומלשינים - ראה:
שיתוף־פעולה
פרוז, אזורים מפורזים 412, 415
פרעות - ראה: פוגרומים

צ

צבאות ערב 145, 151, 158, 208,
259, 267-268, 274, 410, 421
- "האחים המוסלמים" 213, 267
- "הלגיון הערבי" 154, 183, 196,
219, 222, 224, 235, 263-266,
268-267, 277, 330, 348, 353,
404-403, 412, 415, 418, 421-422,
427-424
- זרים (בריטים, גרמנים ובוסנים)
213, 233
- חיל־המשלוח המצרי 183, 267,
403-404, 419, 421, 425, 428
- חיל־המשלוח העירקי 183, 219,
233, 267, 277, 403, 415, 419, 426-
425
- "מקומיים" 143, 152, 158, 208,
213-216, 218-219, 419
- צבא־ההצלה ("צבא השחרור
הערבי") של קאוקג'י 146, 183,
212-215, 217-219, 230-231, 253,
264, 267-268, 353, 403, 412-413,
425
- צבא לבנון 267, 403-404
- צבא סורי 146, 183, 266-267,
403-404, 411-412
צה"ל 148, 155-158, 183, 223, 279
- אגף אפסנאות (אג"א) 280, 317,
323, 353, 355
- אגף הדרכה (אה"ד) 353-355
- אגף כוח אדם (אכ"א) 268-269,
280, 298, 322-323, 338, 348, 354,
357, 367
- אגף מבצעים (אג"ם) 276, 302,
323, 353-354, 417, 425-427
- בית־דין־צבאי (בד"ץ) 139, 343-
344, 348, 351
- גח"ל 322
- הפיקוד העליון - ראה: מטכ"ל
- הקמתו 168, 233, 336
- חימוש 269-270, 281, 304, 352-
353
- כוח אדם 399, 404, 410, 418-419,
421-422
- מח"ל 295-298, 391-392
- מטכ"ל (מטה כללי) 234, 263,
275-277, 283, 295, 353, 356-
358, 360, 362, 404, 408, 416-417,
419
- - עתודת מטכ"ל 427
- נח"ל 322
- קלט"ו 338, 343-344
צינור המים לירושלים - ראה: קו־
השילוח
הצלב־האדום 230, 238, 264, 273

ק

"קואופרטיב" 167-168
קו־השילוח 422
קונגרס ציוני 23-24, 75, 102, 104,
117, 124
קיבוץ גלויות, שיבת ציון 241, 243,
257
קריעת עבר־הירדן 22
קשר - ראה: חיל־הקשר

ר

הרבנות הראשית 23
רמ"א 28, 29, 31, 124, 139, 190,
234, 277, 306, 325, 335
רמטכ"ל 156, 276, 306-307, 309-
310, 313, 366

ש

שארית־הפליטה 116, 128
ש"ב - ראה: ש"י פנימי
שבויים, שבי 264-266
שביתת־נשק, הפסקת אש 80-82,
131, 148, 154, 159, 238, 259, 273,
412-415, 427-430
"השבת השחורה" 99-100, 102,
105, 152
השואה 75-77, 82, 140
שטחים - ראה: יישוב והתנחלות;
בעיות טריטוריאליות
ש"י, ש"ב (שרות ידיעות, שרות
בטחון):
- פנימי, "פורשים" 84, 161-166,
171, 211, 233, 299-300, 303, 317,
320, 333, 338, 342-344
- - כוח אדם 162
- צבאי, מדיני 165
- בטרם מדינה 157, 245, 261-263
- פעילות נגד האצ"ל ולח"י 349-
351, 364, 380
שיתוף־פעולה, משת"פים 20, 59-
62, 66, 78-79, 84, 109, 183, 220
שלום - הסכמים, שיחות - ראה:
שביתת־נשק
שמ"ש - שרות משוריינים 352-
354, 360
ש"ר - שרות רפואי 364-365
שריון בצה"ל 352-402
- זחלמים, זחלילים 356, 377
- טנקים, רכש 239, 270, 385-388
- משוריינים, שריוניות 359

ת

תאום - במחתרת, בצה"ל 83, 94,
220, 403, 419
תגובה, גמול 32-34, 36, 41, 43,
152, 167, 180, 191, 197-199,
209-212, 214-216, 220, 226-227,
244
תכנון - ראה: אסטרטגיה
תכניות חלוקה 77, 87
תכנית בילטמור 76-78, 101, 152
תכנית־ד' 158-159, 218, 245
תנועת המרי העברי 92-99, 102,
105, 110, 124, 126, 138-139, 144,
152, 167, 170, 179
- ועדת־X 101, 156
תקציב הבטחון 156-157

ראשי־תבות

אב"ד – אב־בית־דין
אג"א – אגף אפסנאות
אג"ם – אגף מבצעים
אה"ד – אגף הדרכה
או"ם – אומות מאוחדות
א"י – ארץ־ישראל
אכ"א – אגף כוח־אדם
אנז"ק – אוסטרליה ניו־זילנד קורפוס
אצ"ל – ארגון צבאי לאומי
ב"ג – בן־גוריון
בג"ץ – בית־דין־גבוה־לצדק
בד"ץ – בית־דין צבאי
ב"ח – בן־חנניה
בי־בי־סי – תחנת־השידור הבריטית
בית"ר – ברית־תדומפלדוד
גדנ"ע – גדודי נוער
גח"ל – גיוס חוץ־לארץ
ג'יפ – גבעתי, יפתח, סרגי (חטיבת הנגב)
גמ"ת – GMT – זמן גריניץ'
דו"ח – דין־וחשבון
ד"ש – דרישת־שלום
הח"ח – החברים
ה"מ – הוד־מלכותו
הנ"ל – הנזכר לעיל
הפ.הע. – הפיקוד העליון
הצה"ר – הציונים הרביזיוניסטים
ויצ"ו – WIZO – ארגון נשים ציוניות
זחל"ם, זחלם – זחליל למחצה
חו"ל – חוץ לארץ
חי"ם – חיל מצב
חיב"ד – חיל בן־דוד
חי"ר – חיל רגלים
חי"ש – חיל שדה
חמ"ש – חיל משוריין
ח"ן – חיל נשים
חפ"ק – חוליית פיקוד קדמית
ח"ק – חיל קרב
חר"ם – חיל־רגלים ממונע
חרמ"ש – חיל־רגלים משוריין
חת"ם – חיל תותחנים
יו"ר – יושב ראש
כ"א – כל אחד
לא"י – לירה ארץ־ישראלית
לח"י – לוחמי חרות ישראל
מא"ז – מפקד אזור
מג"ד – מפקד גדוד
מגל"ר – מקלע MG–34
מה"ד – מחלקת הדרכה
מח"ט – מפקד חטיבה
מח"ל – מתנדבי חו"ל
מחת"ד – מחלקת תרבות
מטכ"ל – מטה כללי
מ"כ – מפקד כיתה
מכ"י – מכונת יריה
מ"מ – מפקד מחלקה
ממ"ז – מפקד מחוז
מ"פ – מפקד פלוגה
מפא"י – מפלגת פועלי ארץ־ישראל
מפ"ם – מפלגת פועלים מאוחדת
מ"צ – משטרה צבאית
מק"ב – מקלע בינוני
מש"י – מחלקת שרות ידיעות (של האצ"ל)
מש"ק – מפקד שאינו קצין
משת"ף – משתף פעולה
נאפ"י – שק"ם בריטי
נח"ל – נוער חלוצי לוחם
נ"ט – נגד טנקים
ניל"י – נצח ישראל לא ישקר
נק"ל – נשק קל
סא"ל – סגן־אלוף
סט"א – סוכנות טלגרפית ארצישראלית
סי־אי־די – הבולשת הבריטית בפלשתינה (א"י)
סמג"ד – סגן מפקד גדוד
סמ"פ – סגן מפקד פלוגה
ע"י – על־ידי
על"ה – עיטור לוחמי המחתרות
ע"פ – על־פי
פיא"ט – Projector Infantry Anti-tank
פי־אם – פלוגות מיוחדות
פלמ"ח – פלוגות מחץ
פק"פ – פרקציה קומוניסטית פלשתינאית
צה"ל – צבא הגנה לישראל
צ"ס – ציונים סוציאליסטים
קמב"ץ – קצין מבצעים
קמ"ר – קילומטר רבוע
קק"ל – קרן קיימת לישראל
רמ"א – ראש המפקדה הארצית
רמטכ"ל – ראש המטה הכללי
רק"ם – מקלע פולני
ש"ב – שרות בטחון
ש"ג – שוטר גדודי
ש"י – שרות ידיעות
שכ"ד – שכר דירה
שק"ם – שרות קנטינות ומזנונים
ש"ר – שרות רפואי
שמ"ש – שרות משוריינים
שח"ש – שן תחת שן (מבצע)
ת"א – תל־אביב

מלחמת תש"ח - בצל ימי השעבוד האחרונים

מבוא: מלחמת החרות, תש"א-תש"ז

שמונה השנים שבהן פעלו לוחמי חרות ישראל היו מכריעות בתולדות ישראל. במחצית הראשונה של התקופה התחוללה השואה הנוראה, בה הושמד אחד מכל שלושה יהודים עלי־אדמות; ובמחציתה השניה התעצם תהליך תקומתה־מחדש של עצמאות היהודים בארצם, במלחמה כאילו חסרת־סיכוי נגד השלטון הזר, בנתונים הגיאוגרפיים והדמוגרפיים – עוד בטרם נחשף העולם לאימת הפטרודולרים. לוחמי חרות ישראל, שראו עצמם חיל־חלוץ במלחמת החרות, צדקו בהנחתם שניתן לעקור מכאן את השליט הזר; אך טעו באשליה כי ניתן לנטרל את הגורם הערבי ממלחמת חרות ארץ־ישראל.

קורות לוחמי חרות ישראל בשלב השני של מלחמת התקומה מקיפים את פרק־הזמן שבין הדיונים באו"ם על קץ השלטון הבריטי בארץ־ישראל ועד להתנגשות האחרונה עם אויב זה, בו' טבת תש"ט (7.1.49), בה הפיל חיל־האויר הישראלי חמישה מטוסים בריטיים – ונסתיימה־למעשה מלחמת העצמאות.

לעבודת־מחקר מקיפה על תקופה זו הקדמנו מבוא מורחב, שאמור לתת תקציר לאירועי מלחמת השחרור מהעול הבריטי; אך הצגת התקופה היתה לוקה לולא התעכבנו מעט על אירועי תור הגאולה – על העליה וההעפלה, על ההתנחלות וההתיישבות ובניית הבסיס הציוני וההגנה־על־היש, שללא התרחשותם בעידן זה יתכן שלא ניתן היה לחדש את עצמאות ישראל בשלישית.

ספר זה, ישראל עושה חיל, מקיף את שלב התפוררות השלטון הבריטי – עד להכרזת העצמאות והקמת צה"ל, שימיו הראשונים היו אפופים משברים שמנעוהו מלנצל את כל הפוטנציאל שהיה גלום ב־600,000 היהודים שישבו אז בארץ־ישראל. תוך כדי תאור מהלכי מלחמת תש"ח, מלחמת העצמאות, בולט שוב חלקם של לוחמי חרות ישראל – במיוחד בחטיבת־השריון הראשונה של צה"ל, בנצחונות הגדולים בשפלת לוד, בשדות פלשת עד נחל־הבשור ורפיח, בהר חברון ובסופות־הנגב מבאר־שבע עד ניצנה ורפיח בשערי סיני.

הוצאת יאיר ע"ש אברהם שטרן